

9. ULUSLARARASI
HASANKEYF BİLİMSEL
ARAŞTIRMALAR VE İNOVASYON
KONGRESİ
24-26 OCAK 2025
BATMAN

KONGRE KİTABI

EDİTÖRLER:

Prof. Dr. Aytekin DEMİRCİOĞLU

Dr. Ebru ERSARI

Dr. Mehdi ÖZTÜRK

www.isarcconference.org

INDEX

CONGRES ID		II-V
PROGRAM		VI-XXVIII
GALLERY		XXIX-XXXVIII
ACADEMIC INCENTIVE		XXXIX
NOTIFICATIONS		XXXVI-LII

CONGRESS ID

CONGRESS TITLE

**9. INTERNATIONAL HASANKEYF SCIENTIFIC RESEARCH AND
INNOVATION CONGRESS**

DATE AND PLACE

24-26 JANUARY 2024, BATMAN ONLINE PRESENTATIONS

ORGANIZATION

ISARC INTERNATIONAL SCIENCE AND ART RESEARCH CENTER

GENERAL COORDINATOR

Uzm. Yasemin AĞAOĞLU

EDITOR

Prof. Dr. Aytekin DEMİRCİOĞLU

Dr. Ebru SARI

Dr. Mehdi ÖZTÜRK

ORGANIZING COMMITTEE

Prof. Dr. Cenk YAVUZ

Prof. Dr. İbrahim BAYRAMOV

Prof. Dr. Mehmet DEMİR

Prof. Dr. Neslihan ŞAHİN

Prof. Dr. Serpil ÜNVER SARAYDIN

Prof. Dr. Tolga ULUSOY

Prof. Dr. Yadigar GÜLSEVEN SIDIR

Doç. Dr. Ahmet AKKÖSE

Doç. Dr. Çiğdem BOGENÇ

Doç. Dr. Elif Feyza TOPDAŞ

Doç. Dr. Erhan ERDEL

Doç. Dr. Filiz RANDA ZELYÜT

Doç. Dr. Kübra YAZICI

Doç. Dr. Malik YILMAZ

Doç. Dr. Nursen IŞIK

Doç. Dr. Özlem ÜLGER DANACI

Doç. Dr. Sancar BULUT

Doç. Dr. Şükrü KALAYCI

Doç. Dr. Zamiğ TEHMEZOV

Doç. Dr. Zeynep Deniz ŞAHİN İNAN

Dr. Elvan CAFEROV

Dr. Gönül GÖKÇAY

Dr. Hayri YILDIRIM

ISBN: '978-625-378-173-6'

SCIENCE AND ADVISORY COMMITTEE

PROF. DR. AHMET NİYAZI ÖZKER
Bandırma Onyedi Eylül University

PROF. DR. ALI AKİL
Saiyed Parul University

PROF. DR. CENGİZ SARIKÜRKÜ
Afyonkarahisar University

PROF. DR. EMRULLAH FATİŞ
Kırşehir Ahi Evran University

PROF. DR. FAİZ MUHAMMAD ŞAİKH
Sindh Agriculture University Tando Jam

PROF. DR. APARNA SRIVASTA
Noida International University

PROF. DR. AYLIN YALÇIN SARİBEY
Üsküdar University

PROF. DR. CENK YAVUZ
Sakarya University

PROF. DR. GÜLÇİN YAHYA KAÇAR
Ankara Hacı Bayram Veli University

PROF. DR. HASAN HÜSEYİN DOĞAN
Selçuk University

PROF. DR. HAZİM ABD MOHAMMED ALJEWAREE
Alkitab University

PROF. DR. HALİL BOLU
Dicle University

PROF. DR. HALUK ÖZPARLAK
Selçuk University

PROF. DR. HÜLYA ÇİÇEK
Gaziantep University

PROF. DR. İBRAHİM BAYRAMOV
Azerbaycan Devlet Pedagoji University

PROF. DR. MEHMET FIRAT BARAN
Siirt University

PROF. DR. NESLİHAN ŞAHİN
Sivas Cumhuriyet University

ASSOC. PROF. ABDURAHMAN KARAMAN
Uşak University

ASSOC. PROF. DR. ADIL AKINCI
Bilecik Şeyh Edebali University

ASSOC. PROF. DR. AHMET AKKÖSE
Atatürk University

ASSOC. PROF. DR. ERHAN ERDEL
İğdır University

ASSOC. PROF. DR. FARIZ AHMADOV
Azerbaycan Devlet İktisat University

ASSOC. PROF. DR. FARUK KALAY
Yüzüncü Yıl University

ASSOC. PROF. DR. GÖNÜL SAMEDOVA
Azerbaycan Devlet Pedagoji University

ASSOC. PROF. DR. İKRAMETTİN DAŞDEMİR
Atatürk University

ASSOC. PROF. DR. İSA YILDIRIM
Atatürk University

ASSOC. PROF. DR. KALSOOM TARIQ
Khyber Girls Medical Collage

ASSOC. PROF. DR. KÜBRA YAZICI
Yozgat Bozok University

ASSOC. PROF. DR. NASEEM AKHTER
Shaheed Benazir Bhutto Women University

ASSOC. PROF. DR. NURSEN IŞIK
Dicle University

ASSOC. PROF. DR. ÖZLEM GÜNDOĞDU AYTAÇ
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

ASSOC. PROF. DR. ÖZLEM KAYA
Uşak University

ASSOC. PROF. DR. REYHAN DADAŞOVA
Azerbaycan Devlet Pedagoji University

ASSOC. PROF. DR. ROZINA KHATTAK
Shaheed Benazir Bhutto Women University

DR. AYGÜN MEHERREMOVA
Bakü Devlet University

DR. ALI ARSHAD
University Utara

Dr. **BHAYTOSH AWASTHI**
Jecrc University India

DR. CHEMS EDDINE BOUKHEDIMI
University of Tizi Ouzou

DR. MOSES ADEOLU AGOI
Lagos State University of Education

DR. MUHAMMAD IMRAN
Government College University Faisalabad

ISARC

9. INTERNATIONAL HASANKEYF
SCIENTIFIC RESEARCH AND INNOVATION
CONGRESS

24-26 JANUARY 2025

BATMAN

CONGRESS PROGRAM

JOIN ZOOM MEETING

MEETING ID: 870 5781 9183

PASSCODE: 664398

JOIN ZOOM MEETING

<https://us02web.zoom.us/j/87057819183?pwd=ttQRQwSHQvcQU7WWwRq0woGBFst8l.1>

PARTICIPATING COUNTRIES

AZERBAIJAN/INDIA/INDONESIA/KKTC/
NIGERIA/PAKISTAN/MOROCCO/ALGERIA/PAKISTAN/BULGARIA/IRAN/IRAQ/ROMANIA/KOREA/USA/
THAILAND/POLAND/France/KAZAKHSTAN

Önemli, Dikkatle Okuyunuz Lütfen

- ❖ Kongremizde Yazım Kurallarına uygun gönderilmiş ve bilim kurulundan geçen bildiriler için online (video konferans sistemi üzerinden) sunum imkanı sağlanmıştır.
- ❖ Online sunum yapabilmek için <https://zoom.us/join> sitesi üzerinden giriş yaparak “Meeting ID or Personal Link Name” yerine ID numarasını girerek oturuma katılabilirsiniz.
- ❖ Zoom uygulaması ücretsizdir ve hesap oluşturmaya gerek yoktur.
- ❖ Zoom uygulaması kaydolmadan kullanılabilir.
- ❖ Uygulama tablet, telefon ve PC’lerde çalışıyor.
- ❖ Her oturumdaki sunucular, sunum saatinden 5 dk öncesinde oturuma bağlanmış olmaları gerekmektedir.
- ❖ Tüm kongre katılımcıları canlı bağlanarak tüm oturumları dinleyebilir.
- ❖ Moderatör – oturumdaki sunum ve bilimsel tartışma (soru-cevap) kısmından sorumludur.

Dikkat Edilmesi Gerekenler- TEKNİK BİLGİLER

- ◆ Bilgisayarınızda mikrofon olduğuna ve çalıştığına emin olun.
- ◆ Zoom'da ekran paylaşma özelliğine kullanabilmelisiniz.
- ◆ Katılım belgeleri kongre sonunda tarafınıza pdf olarak gönderilecektir
- ◆ Kongre programında yer ve saat değişikliği gibi talepler dikkate alınmayacaktır

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- ❖ To be able to attend a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID “Meeting ID or Personal Link Name” and solidify the session.
- ❖ The Zoom application is free and no need to create an account.
- ❖ The Zoom application can be used without registration.
- ❖ The application works on tablets, phones and PCs.
- ❖ The participant must be connected to the session 5 minutes before the presentation time.
- ❖ All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- ❖ Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

Points to Take into Consideration - TECHNICAL INFORMATION

- ◆ Make sure your computer has a microphone and is working.
- ◆ You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- ◆ Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- ◆ Requests such as change of place and time will not be taken into consideration in the congress program.

ÖNEMLİ NOT: SUNUMLARINIZI HEM TÜRKÇE HEM İNGİLİZCE HAZIRLAMANIZI RİCA EDERİZ

25.01.2025
SATURDAY / 10:00-12:00

SESSION-1 HALL-1
MODERATOR: Assist.Prof.Dr. Ebru ERSARI

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
MERVE NUR İBİŞ Assoc. Prof. Dr. YUSUF KOÇ	Kocaeli University	Early Stages Of Proportional Reasoning: A Literature Review Of Studies On Children Between 5 And 9 Years Old
Hasan Tahsin GÜRBÜZ Assist. Prof. Dr. Hasan ARSLAN	ErciyesUniversity	Derangements In The Generalized Symmetric Groups
Assist.Prof.Dr. Ebru ERSARI	Kafkas University	Examining The Teacher Training Program Curriculum Of Village Institutes
Assist.Prof.Dr. Ebru ERSARI	Kafkas University	An Analysis Of Village Institutes Graduate Educator And Writer Pakize Türkoğlu's Views On Village Institutes
Res. Assist. Dr. Çisem ALTUNAYAR ÜNSALAN	Ege University	Thermal Behaviour Of Quercetin In Dmpc/Dmpg Binary Mixtures:A Dsc Study
Bektaş AVTUTAN Recep KARA Barış DURMUŞ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli University/MEB	Determination Of Monumental Features And Ecotourism (Plant Tourism) Potential Of Black Pine Relict Forest Of Hodul Mountain (Nevşehir)
Assist. Prof. Dr. Hatice ÇALIŞ KARATEKİN	Van Yüzüncü Yıl University	Design And Synthesis Of Ethynyl Derivatives
Yağmur Suzan SÖNMEZ	Girne Amerikan University	Context-Based Learning In Biology Teaching
Meltem YILMAZ ÖZEV Prof. Dr. Sevim ATEŞ CAN	Burdur Mehmet Akif Ersoy University	A Research On The Evaluation Of Burdur Rose Oil

25.01.2025
SATURDAY / 10:00-12:00

SESSION-1 HALL-2
MODERATOR: Dr. Şafak KILIÇ

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Halil İbrahim SARI Şükrü KITIŞ	Kütahya Dumlupınar University	Classification Of Anemia Types Using Machine Learning Based Method
Rıdvan ŞEN Şehmus FİDAN	Batman University	Optimal Site Selection For Floating Photovoltaic Systems Using AHP Method: A Case Study Of The Southeastern Anatolia Region
Resc. Assist. Meliha BAŞTÜRK Prof.Dr.Savaş ŞAHİN Assoc.Prof.Dr.Volkan KILIÇ	Izmir Bakircay University/Izmir Kâtip Celebi University	Regulation Of Glucose Level Via Nlarx Model
Metin Oktay BOZ Assit. Prof. Dr. Jale BEKTAŞ	Mersin University	Revealing The Relationship Between Social Media Activities And Financial Market Dynamics Using Deep Learning Methods
Ece SİMOOĞLU SARI Funda Gül KOÇ Nida KÖSE Muzaffer ZEREN	Kocaeli University	Investigation Of The Effect Of Borizing Process On Global Cast Iron Hardness And Microstructure
Hakan ATEŞ Assist. Prof. Dr. Abdullah GÜL	Yozgat Bozok University	Conducting Some Investigations On The Effect Of Different Holding Times On The Thermal Stabilization Stage Of 4% Phosphoric Acid And 4% Boric Acid Impressed Hemp Fibers At 250°C Before Carbonization
Dr. Şafak KILIÇ	Kayseri University	Enhanced Blood Cell Classification Using ConvNeXt Architectures with Multi-scale Preprocessing
Dr. Şafak KILIÇ	Kayseri University	Evaluating Deep Learning Model Robustness Across Multiple Retinal Image Datasets: A Cross-Dataset Performance Analysis
İsmet Can BİRİNCİ	Gebze Technical University	Topology Optimization For Heat Transfer Enhancements

25.01.2025
SATURDAY / 10:30-12:30

SESSION-2 HALL-3
MODERATOR: Prof. Dr. Okan BİNGÖL

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Durmuş KAPTAN Prof. Dr. Nizami AKTÜRK	Gazi University	Investigation Of The Damping Effects Of Particle Dampers Produced By Selective Laser Melting Method
Abdulrhman ALMOHAMMAD Nazile URAL	Bilecik Şeyh Edebali University	Design And Analysis Of Retaining Wall On Sand
Assist. Prof. Dr. Mehdi ÖZTÜRK Adem MEŞE	İstanbul Arel University	Evaluation Of The Earthquake Performance Of A Hangar Structure With Torsion Irregularity Within The Scope Of Tbdy-2018
Zeynel Abidin SARI Hasan NİZAMOĞLU	İskenderun Technical University/Fırat University	Extraction Of Metals From Copper Smelting Furnace Dust
Kubilay BALCI Prof.Dr. Meftuni YEKELER	Sivas Cumhuriyet University	Preparation Technologies And Future Of Bentonite Clays And The Effects Of End Product Properties And Price Mechanisms On The Economy
Osman ŞAHİN Okan BİNGÖL	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	Applications Of Machine Learning Algorithms In The Diagnosis Of Sleep Disorders
Osman ŞAHİN Prof. Dr. Okan BİNGÖL	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	Analysis Of Sleep Duration In Turkey Based On Education And Income Levels

25.01.2025
SATURDAY / 10:30-12:30

SESSION-2 HALL-4
MODERATOR: Assoc. Prof. Dr. İbrahim AKTAŞ

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Dr. Muhammet GENEŞ	Sincan Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Artificial Intelligence In Pulmonary Hypertension: Evaluating Chatgpt As A Clinical Decision Support Tool
Assoc. Prof. Ayşe KOÇAK Elif AYDIN	Kütahya Health Sciences University/Ağrı İbrahim Çeçen University	Therapeutic Potential Of Exosomes Generated From Mesenchymal Stem Cells For Applications In Regenerative Medicine
Dilek DEMİREL Medine KOÇ	Tokat Gaziosmanpaşa University	Childhood Traumas And Coping With Stress In Depressed Patients: A Review Study
Zeynep KURUAY Medine KOÇ	Tokat Gaziosmanpaşa University	Emotional Deprivation And Self-Compassage: A Compilation Study
Miraç DURSUN	Bartın Devlet Hastanesi	The Role And Importance Of Operating Room Nurses In Surgical Nodes
Azize TOZCUER Medine KOÇ	Tokat Gaziosmanpaşa University	Alexythymia In Nurses And Affecting Factors
Assoc. Prof. Dr. İbrahim AKTAŞ	Adıyaman University	Alternative Treatments In Migraine
Lect. Dr. Diren ERGİN	Altınbaş University	Therapeutic Effect Of Viburnum Opulus L. On Nephrolithiasis
Dr. Sebahattin MEMİŞ Mehmet Semih DEMİRTAŞ Gizem SORKULU MEMİŞ	Aksaray University	Indoor Air Pollution And Childrens Health
Süreyya YİĞİTALP RENÇBER Assist. Prof. Dr. İbrahim GÜN	Batman University	Assessment Of Patient Satisfaction Perception In The Scope Of Medical Tourism: A Case Study Of Batman Province
Öykü BATI Serpil ABALI ÇETİN	Izmir Bakırçay University	Validity And Reliability Study Of The Turkish Form Of The Genital Appearance Satisfaction Scale

25.01.2025
SATURDAY / 10:30-12:30

SESSION-2 HALL-5
MODERATOR: Resc. Assist. Selin KORKMAZ

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Mustafa TURAN Şevval DEMİRAL Selman SEYFİOĞLU	Kahramanmaraş Sutcu İmam University	Green Marketing In Healthcare Services
Res. Assist. Selin KORKMAZ	İstanbul Arel University	Green Banking Concept And Sustainable Financing In The Banking Sector
Res. Assist. Selin KORKMAZ	İstanbul Arel University	Implications Of Blockchain Technology For The Banking Sector
İsminaz ÇINAR ŞAHİN	Hatay Mustafa Kemal University	Relationship Between Fiscal Socialization And Financial Literacy
Yeşim ANKARA Assoc. Prof. Dr. Gözde KOCA Assoc. Prof. Dr. Özüm EĞİLMEZ Pakize Merve MARTTİN	Bilecik Seyh Edebali University	Bibliometric Analysis Of Studies On Women's Safety
Zarbab AGHAYEVA Refik HUSEYINOV Gyumru VERDIYEVA	Sumgayit State University	Lawrences Bulb In Cartigate Fishes, Electric Fishes
Yadigar Leyla DOĞAN	Malatya Turgut Özal University	Potential Of Seaweed Extracts In Ornamental Plants

25.01.2025
SATURDAY / 11:30-13:30

SESSION-3 HALL-6
MODERATOR: Lect. Dr. Burak SAYAR

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Beyza TÜRKMEN Assist.Prof. Dr. Ömer ÇON	Süleyman Demirel University	Effect of Performance on the Validity of Form-Deficient Contracts
Lect. Dr. Hacer Hande ERGİN ÇAĞATAY	Bitlis Eren University	Public Relations And Social Sustainability
Lect. Dr. Hacer Hande ERGİN ÇAĞATAY	Bitlis Eren University	Digital Communication, Digital Addiction And Brain Rot
Mohsen KHOSRAVI Seyyed Morteza MOJTABAEIAN Sajjad DEHGHAN Zahra ZARE Lect. Dr. Burak SAYAR Emine Kübra DİNDAR	Bitlis Eren University/Afyonkarahisar Public Hospital/Shiraz University/Golestan University/IRAN	A Systematic Review Of Generation Z Preferences In The Healthcare Industry: The Appeal Of Digital Health
Prof. Dr. Fatma Ebru İKİZ Seda Nur KAÇAN	Dokuz Eylül University/Ege University	Treatment Of Depression In Epilepsy: A Literature Review And Recommendations For Future Research
Prof. Dr. Fatma Ebru İKİZ	Dokuz Eylül University	Emotional Self-Efficacy: Contribution And Suggestions For Regulation Of Negative Emotions
Res.Assist.Dır.Nuri TÜRK Assist.Prof.Dr.Alican KAYA	Siirt University/Ağrı İbrahim Çeçen University	Examination Of The Pyschometric Properties Of Defeat Scale Short Form

25.01.2025
SATURDAY / 11:30-13:30

SESSION-3 HALL-7
MODERATOR: Assist. Prof. Dr. Eyüp İNCE

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. Dr. Eyüp İNCE	Bilecik Şeyh Edebali University	Women And Sufism: The Role Of Women And Their Spiritual Journey In The Sufism Tradition
Hatice YEŞİLBEKMEZ Dr.Nuran DÖNER	Bilecik Şeyh Edebali University	A Mystical Perspective On Education In The Context Of The Rûhu'l-Beyân Commentary
Mahmut KELEŞ Dr.Nuran DÖNER	Bilecik Şeyh Edebali University	As A Dhikir Method In Nakshi Usul: "Sohbet-I Şerif"
Youssef ALAHMAD Halim ÖZNURHAN	Erciyes University	An Evaluation On The Commentary Of Qasida-I Burda By Muhammed B. Mustafa Of Mudurnu
Hasan Ali BAŞARAN	Karabük University	Spinoza And The Transformation Of The Concept Of Desire
Rahila Sadigova	Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi	The Role Of Women Poets In Enriching The Poetry Of Jahiliyyah (Based On The Anthology Kitab Al-Aghani)
Mehmet Emin KOÇ	Azerbaijan National Academy of Sciences	Ayn Al-Qudāt Al-Ĥamadānis (D. 525/1131) 'Theory Of Nūr / Light' Which Influenced Al-Suhrawardī (D. 587/1191) And Ibn Al-Arabi (D.638/1240)
Ulduz Fərhad Qəhrəmanova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Epic Genres of Written Literature: Publicism, Biographical Prose, Essay
Lect. Dr. Anar Velioglu SHIRINOV	Zonguldak Bülent Ecevit University	Ethnic-Political-Social Developments In Azerbaijan And South Caucasus Before And During The Seljuk Period

25.01.2025
SATURDAY / 11:30-13:30

SESSION-3 HALL-8
MODERATOR: Assoc. Prof. Dr. Şenyurt YENİPİNAR

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Seda ÇALTI ÖMÜT Prof. Dr. Kemal GÖZ	Bilecik Seyh Edebali University	The Impact Of The Story Of Yusuf On Religious Education In The Context Of Values Education
Züleyha TOPRAK	Beylikdüzü Halil Meryem Coşkun Bilim ve Sanat Merkezi	Examination Of Sustainability Competencies In Türkiye Century Education Model Education Programs In Terms Of Philosophy Program
Hasan UÇAR Serkan KAYA	Antalya İl Mili Eğitim Müdürlüğü	Digital Transformation And Application Of Engineering Design Processes In Education
Tuba Sena ARTAÇ Doç Dr. Aysel TÜFEKÇİ	MEB/Gazi University	Examination Of Graduate Theses On Emotion Socialization In Turkey
Assoc. Prof. Dr.Şenyurt YENİPİNAR	Aksaray University	The Rationale And Meaning Of Student Leadership In Higher Education
Ebru KARA Prof. Dr. Arzu Özyürek	Karabük University	Investigation Of Academic Studies Conducted In Infancy According To The Number Of Child In The Family
Prof.Dr. Aytekin DEMİRCİOĞLU	Kastamonu University	Ethical Values Of Mythological Greek Gods
Prof.Dr. Aytekin DEMİRCİOĞLU	Kastamonu University	Animals And The Values They Represent In Turkish Mythology

25.01.2025
SATURDAY / 12:30-14:30

SESSION-4 HALL-9
MODERATOR: Dr. Ayşe ÖZBEY

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Dr.Murat AKDAĞOĞLU Prof. Dr.İsmet BAŞER	Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi/Tekirdağ Namık Kemal University	Effects Of Different Sowing Density And Nitrogen Dose Applications On Some Abiotic Stress Factors And Seedling Score In Switch Wheat (<i>Triticum Turgidum</i> Var. Mirabile)
Dr.Murat AKDAĞOĞLU Prof.Dr.İsmet BAŞER	Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi/Tekirdağ Namık Kemal University	Effects Of Different Sowing Density And Nitrogen Dose Applications On Some Quality Characteristics Of Switched Wheat (<i>Triticum Monococcum</i> L.)
Tamella Musazade	Azerbaycan Devlet Ziraat University	Eco-Friendly Plant-Amaranthus
Mahinur GÜRBÜZ Dr. Ayşe ÖZBEY Res. Assist. Dr..Betül OSKAYBAŞ EMLEK	Niğde Ömer Halisdemir Üniversity	Antioxidant Properties Of Legumes
Assist. Prof. Dr.Sümeyye ŞAHİN Assist. Prof. Dr.Arzu SEZER Özlem AYAN	Ordu University	Effect Of Some Plant Essential Oils And Aromatic Waters On Some Fungi Isolated From Hazelnut

25.01.2025
SATURDAY / 12:30-14:30

SESSION-4 HALL-10
MODERATOR: Assist. Prof. Dr. Hüseyin ÖZDEMİR

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. Dr. Hüseyin ÖZDEMİR	Tokat Gaziosmanpaşa University	Bibliometric Analysis Of Artificial Intelligence Research In Architecture
Mertay ERSOY Dr. Serap SEVGİ	Karabük University	Examination Of The Concept Of Archaeological Park: The Hasankeyf Example
Hanife Ceren ALBAYRAK Prof. Dr. Sevim ATEŞ CAN	Burdur Mehmet Akif Ersoy University	Ecologically Sustainable Building Materials And Criteria Used In Historical Textures
Sena Meserret AKIN Assist. Prof. Dr.Şeyma YİĞİT UZUNALI	Hatay Mustafa Kemal University	The Role Of Sustainable Land Use Policies In The Preservation Of Historical And Cultural Heritage In Hatay
Mehmet Emin EFE	Batman University	Hasankeyf In Classical Period Arab Literature Sources
Cihan Mert AYÇİÇEK Hasret UMAR	Van Yüzüncü Yıl University	Analysing The Relationship Between Wetland And Cultural Heritage; The Case Of Hasankeyf
Assoc. Prof. Dr. Oya AKIN Özgürün GÜRBÜZ	Yıldız Technical University	Examining The Cultural Heritage–Tourism Relationship In The Context Of Neoliberal Urbanization
Öğr. Gör. Dr. Ayşe Nur TÜR	Batman University	Cultural Heritage Conservation And Sustainable Development Projects: Evaluation Of Hasankeyf
Lect. Dr. Nazgül ENTERİYEVA	Ankara Hacı Bayram Veli University	Jewellery As Carriers Of Steppe Culture On The Example Of The Kyrgyz
Semra GÜLÜŞKEN Assoc. Prof. Dr. Nursen IŞIK	Dicle University	Detection And Evaluation Of Structural Problems In Traditional Houses: Alanya Tophane Neighborhood Example

25.01.2025
SATURDAY / 12:30-14:30

SESSION-4 HALL-11
MODERATOR: Dr. Chukwuemeka Godson EME

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Ghita BENKIRANE Laila MANNI Emilie DUMAS Adem GHARSALLAOUI Samir ANANOU	Université Sidi Mohamed Ben Abdellah/Université Claude Bernard Lyon/	Development Of A Bacteriocin-Based Powder From Enterococcus Durans F21 For Food Bio-Preservation
Inzamam Ul Haq Dr. Nisar Ahmad	Kohat University	Soft Near Left Almost Rings
Dr. Chukwuemeka Godson EME	National Open University	Globalization And Economic Development And Its Effects On The Telecommunications Industry In Nigeria: An Empirical Insight Of Airtel Nigeria
Dr. Chukwuemeka Godson EME	National Open University	Globalization Of Economies And The Sustainable Development Of Three Selected Euro-Dollar Countries
Ghita BENKIRANE Laila MANNI Emilie DUMAS Adem GHARSALLAOUI Samir ANANOU	Université Sidi Mohamed Ben Abdellah/Université Claude Bernard Lyon	Bioprotective effects of free and microencapsulated Enterococcus durans F21 in various food systems

25.01.2025
SATURDAY / 12:30-14:30

SESSION-4 HALL-12
MODERATOR: Dr. Razia KAUSAR

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Saloni Sharma Suhani Sharma	Deemed to be University Jamia Hamdard University	The Impact Of Telemedicine On Healthcare Delivery: Advancing Access And Efficiency
Boujemaa Soubai Younes Rachdi Smail Ait Said Ali Belaid Selhami Az-iddin Chham Mohamed Tahiri	Hassan II University	Adsorption Characteristics of Cationic Dyes in Aqueous Solutions Using Sheep Manure Biochar
Rajesh Jesudoss Hynes Navasingh	Opole University of Technology	ANN modelling of Bushing Length in Sustainable Friction Stir Drilling of Ti-6Al-4V
Ikenna Charles Ukwuaba Chiedozie Benjamin Okpukpara Sunday Ifeanyi Ukwuaba	University of Nigeria/University of Agriculture and Environmental Sciences	Understanding the Factors Influencing the Market Participation Dynamics among Smallholder Rice Farmers
Samiha Imrani Bouzekri Touri Farida Haddou Rahou Miloud Chakit	University Hassan II/Ibn Tofail University	Exploring Digital Addiction Among Moroccan Adolescents: Prevalence, Impact, and Culturally Adapted Intervention
Ganya, Adamu Hauni Dauda, Hauwa Asabe Ibrahim	Federal University/Usmanu Danfodiyo University	The Role Of Science And Technology: An Overview
Dr. Razia Kausar Mobeen Kousar Arfa Anjum Muhammad Samiullah, Muhammad Zubair Gulshan Zameer Kazmi Zainab Malik Zinia Anwar Faiza Ghafoor	-	Comparative Osteology Of Forelimb And Hindlimb In Male And Female Five Stripped Palm Squirrel (Funambulus pennantii)

25.01.2025
SATURDAY / 13:30-15:30

SESSION-5 HALL-1
MODERATOR: Dr. Khalida MADOU

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Moses Adeolu AGOI Oluwakemi Racheal OSHINOWO Benjamin Johnson OLASIJU Oluwanifemi Opeyemi AGOI	Lagos State University/Obafemi Awolowo University	Ict And Its Significance To Teacher Education: A Review On Modern Trends In Educational Technologies
Dr. Khalida Madoui	The Higher College for Teachers	A Geopolitical Mapping on Maritime Routes in the Middle East Hormoz Strait as a Case in Point
Muhammad Danyal Iqbal Samraiz Abbas Usama Sakhi Muhammad Zohaib Nouman Abdul Ghuffar Prof. Dr. Mah-Ru-Nisa Atif	Hajvery University	Personalized Health Plans: Tailored Strategies for Managing Endometriosis and Leiomyomata
Dr. Mah-ru-nisa Atif M. Zohaib Bin Zafar M. Abubakar Umar Maqsood Adnan Nawaz Aqsa Hamid	Hajvery University	Analyzing The Impact Of Knowledge And Behavioral Modificational Strategies For Effective Smoking Cessation
Atiqa Meshi Umme-Habiba Samuel Tanveer M. Zeeshan Taj Muhammad Tanzeel Anjum Dr. Mah-Ru-Nisa Atif	Hajvery University	Comparing Novel Drug Therapies To Current Treatment Of Osteoarthritis

25.01.2025
SATURDAY / 13:30-15:30

SESSION-5 HALL -2
MODERATOR: Abdul Moez ASAD

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Abdul Moez Asad Muhammad Wahaj Khan Syed Aoun Raza Naqvi Aqsa Shahzadi Dr. Mah-Ru-Nisa Atif	Hajvery University	Evaluation Of The Problems Associated With Oral Antidiabetics And Recommendation Of Alternative Dosage Form
Sana Rasheed Abdullah Zafar Habiba Tayyaba Hamza Mughal Amna Waqar Zonia Mehmood Dr.Mah-Ru-Nisa Atif	Hajvery University	Assessing The Link Between Air Pollution And Acne Prevalence Among Young Adults In Lahore: A Study On The Effects Of Environmental Stressors
Inaam-Ul-Waheed Muhammad Saqib Zafar Abbas Sara Jawad Rubab Rais Dr.Mah-Ru-Nisa Atif	Hajvery University	To Assess the impact of Isotretinoin-Induced Psychiatric Disorders among patients in Lahore, Pakistan
Dr.Mah-Ru-Nisa Atif Kamran Shehzad Muhammad Affaq Ali Muhammad Ghilman Muhammad Haris Shah Arbaab Hussain	Hajvery University	Clinical Knowledge Assessment of Dermatologist Providers for Laser Therapy in Treating Dermal & Epidermal Hyperpigmentation
Asad Ullah Muhammad Shakeel Farwa Sana Abdul Qayyum Fizza Shoukat Dr. Mah-Ru-Nisa Atif	Hajvery University	Evaluating The Intensity of Dysthymia and Their Clinical Manifestation on Clinical Practitioners During Research-Based Studies

25.01.2025
SATURDAY / 13:30-15:30

SESSION-5 HALL -3
MODERATOR: Dr. Mah-ru-nisa Atif

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Dr. Mah-ru-nisa Atif Abubakar Syed Osama Baig Akash Qasim Mishal Javid Shahbaz Jutt	Hajvery University	Investigation of the Impact of Gastrointestinal Diseases and Dietary Factors on the Occurrence, Prevalence, and Severity of Mouth Ulcers
Taskeen Fatima Mehran Majeed Mahna Fatima Areeba Arif Raheela Muqadua Dr. Mah-Ru-Nisa Atif	Hajvery University	Correlation Study On Etiological Factors Of Heart Disease In Diabetic Patients In Lahore, Pakistan
Bismillah Iftikhar Sumbal Imran Asifa Javid Saim Naseer Dr. Mah Ru Nisa Atif	Hajvery University	Ictal-Induced Cardiovascular Disease And Associated Neurological Comorbidities: A Meta-Analytical Approach
Saeed Ahmad Zaman Dr. Naima Nawaz Dr. Zain Nawaz Dr. Ijaz Ashraf Dr. Idrees Nadia Idrees Lubna Anjum Dr. Shahzad Ayesha Riaz Abdul Rahman Quratul Ain	University of Agriculture/University of Okara/Government College University	Investigation Of Teenage Pregnancy And Its Effects Among Female Secondary School Students
Saeed Ahmad Zaman Dr. Naima Nawaz Dr. Zain Nawaz Dr. Ijaz Ashraf Dr. Idrees Nadia Idrees Lubna Anjum Dr. Shahzad Ayesha Riaz Abdul Rahman Quratul Ain	University of Agriculture/University of Okara/Government College University	Domestic Violence Against Women: A Global Perspective
Saeed Ahmad Zaman Dr. Naima Nawaz Dr. Zain Nawaz Dr. Ijaz Ashraf Dr. Idrees Nadia Idrees Lubna Anjum Dr. Shahzad Ayesha Riaz Abdul Rahman Quratul Ain	University of Agriculture/University of Okara/Government College University	Domestic Risk Factors, Violence and Marital Dissolution: Evidence from Demographic and Health Survey of Pakistan

25.01.2025
SATURDAY / 13:30-15:30

SESSION-5 HALL -4
MODERATOR: Dr. Naima NAWAZ

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Saeed Ahmad Zaman Dr. Naima Nawaz Dr. Zain Nawaz Dr. Ijaz Ashraf Dr. Idrees Nadia Idrees Lubna Anjum Dr. Shahzad Ayesha Riaz Abdul Rahman Quratul Ain	University of Agriculture/University of Okara/Government College University	Literature Review: Implications of Early Marriage on Human Development
Saeed Ahmad Zaman Dr. Naima Nawaz Dr. Zain Nawaz Dr. Ijaz Ashraf Dr. Idrees Nadia Idrees Lubna Anjum Dr. Shahzad Ayesha Riaz Abdul Rahman Quratul Ain	University of Agriculture/University of Okara/Government College University	Police Recognition of Gender Issues in Relation to Intimate Partner Domestic Violence and Abuse in Pakistan
Dnyaneshwar Mane , Firoj A. Tamboli	Bharati Vidyapeeth College/INDIA	Traditional Herbal Ingredients in the Development of a Shampoo Powder for Hair Care
Andrey Popatanasov Lyubka Tancheva Reni Kalfin	Bulgarian Academy of Sciences/BULGARIA	On The History Of Parkinsons Disease And The Addressing Of The Non-Motor Symptoms In The Disease Management
Nurmaya Tri Banowati QadarHasani Henky Mayaguezz Abdullah Aman Damai Gregorius Nugroho Susanto	University of Lampung	Microplastic Characteristics Of Sediments In Coastal Waters Of Bandar Lampung City
Dnyaneshwar Mane Firoj A. Tamboli	Bharati Vidyapeeth College	Enhancing Oral Bioavailability of Lipophilic Drugs through Self-Emulsifying Drug Delivery Systems
Ikenna Charles Ukwuaba Chiedozie Benjamin Okpukpara Sunday Ifeanyi Ukwuaba	University of Nigeria	Understanding The Factors Influencing The Market Participation Dynamics Among Smallholder Rice Farmers

25.01.2025
SATURDAY / 14:00-16:00

SESSION-6 HALL -5
MODERATOR: Assist. Prof. ARSHA G

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Elisa MACCARI Rodolfo REDA Alessio ZANZA Dario DI NARDO Andrea MORGANTE Alessandro AULETTA Giuseppe FERRI, Gualtiero GHERARDI Luca TESTARELLI	Sapienza University	Clinical and biochemical outcomes in soft tissue with machined abutments vs laser-microgrooved ones
Maryam hassan Zakia hussaini	Tional University/IRAN	Women's Political Participation in India
Syed Anam Shaheen Abbas Shah, Muhammad Shoaib, Muhammad Yasin Naz Shazia Shukrullah	University of Agriculture Faisalabad	Synthesis and Characterization of Silica-Chitosan Decorated Magnetic Nanostructure For Wastewater Treatment
Zahra Sahil	Ahlabayt international University	Examining the Social Consequences of the Ban on Girls Education by the Taliban
H. Fatihi H. Benaali A. Abbassi M. El Idrissi S. Taj B. Manaut	Sultan Moulay Slimane University/Sidi Mohamed Ben Abdellah University	A Comparative Study of LeadFree Double Halide Perovskites using DFT and SLME Methods
Assist. Prof. ARSHA G Assist. Prof. MEENA N Assist. Prof. VGNESH K	Palar Agricultural College	Quorum Sensing And Its Impact On Plant Pathogens
Muhammad Faraz Awan Syeda Fiza Kazmi Bushra Aslam Raza Ul Mustafa Abdul Rahman Dr. Mah Ru Nisa Asif	Hajvery university	From consultation to follow up how virtual medical assistance helps?

25.01.2025
SATURDAY / 14:00-16:00

SESSION-6 HALL -6
MODERATOR: Assist.Prof.Dr. Ishwar MITTAL

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. Dr. Ishwar Mittal Assist. Prof. Dr. Aarti Assist. Prof. Dr. Rosy Dhall Assist. Prof. Dr Mikul	Maharishi Markandeshwar University/ Gandhinagar University/ Maharshi Dayanand University	Understanding Workplace Bullying Among Nursing Students in India
Fadhli Fajri Muhammad Rido Nurliani Erni	Tanah Laut State Polytechnic/ Lambung Mangkurat University/ Mulawarman University	The Effect Of Adhesive Dosage On The Physical Quality Of Pelleted Laying Hens' Rations
Asmat Ullah Yahya Muhammad Farman Sohaib Abdal Ali Akgul Nadeem Salamat Sajjad Hussain	Khwaja Fareed University/ Near East University/ Lebanese American University/ Hanyang University/ Siirt University/ Nanyang Technological University	Modeling Of Micropolar Hybrid Nanofluids Flow Across Porous Medium Between Permeable Parallel Plates With Non-Linear Thermal Radiative In MHD
I.Sivaraj S. Bhuvaneswari D. Madhankumar N. Sripriya N.K. Udaya Prakash	Bharathi Women's College/ University of Cincinnati	Metagenomic Analysis Of Fungal Diversity In Anjur Forest Soil
Oladimeji, Y. U Hussaini, A. S Bichi, A. M Owolabi, M.A. Isah, O. D	Ahamdu Bello University	Impact of Forest Degradation on Income and Expenditure Patterns of Rural Households in Lapai, Nigeria
Piyasiri Kongwiriyaipisal Adirek Vajrapatkul	Sukhothai Thammathirat Open University	Determinants of Fertility Rates: A Time-Lagged Multiple Regression Analysis of Environmental, Health, and Demographic Factors
Piyasiri Kongwiriyaipisal Adirek Vajrapatkul	Sukhothai Thammathirat Open University	Determinants of External Debt Stocks: Multiple Regression Analysis with Time Lag
Piyasiri Kongwiriyaipisal Adirek Vajrapatkul	Sukhothai Thammathirat Open University/	Determinants of Youth Unemployment: An ARMAX Model Analysis of Macroeconomic Factors

25.01.2025
SATURDAY / 14:00-16:00

SESSION-6 HALL -7
MODERATOR: Assist.Prof. Vignesh K.

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Melik Sami Khelil Sara Tallal Abdel Karim Bouzir	Mohamed Khider Biskra University/Blida University	Sustainable Public Architecture: Building Climate-Resilient Communities
Melik Sami Khelil Sara Tallal Abdel Karim Bouzir	Mohamed Khider Biskra University/Blida University	The Nexus Between Smart Traffic Systems and Urban Architectural Design
Assist.Prof. VIGNESH K Dr. K. SELVAM ARSHA G	Palar Agricultural College	Efficacy Of Silver Nanoparticles On The Management Of Green Mould Of Citrus Caused By Penicilium Digitatum
Dr. Amina Mumtaz Dr. Amjad Nasim Mahnoor Ayesha Naem	University of Engineering and Technology/	Eco-friendly Microwave assisted spectrophotometric approach towards the determination of cefadroxil in pure and in pharmaceutical formulation
Ganesh Kumar R.Y Hiranmai Ajay Neeraj	Central University	Significance of soil nutrients assessment for sustainable soil quality improvement and agricultural crop production
Younes Yassine Miloud Chakit Mohamed Belkhaoud El Mahjoub Aouane	Ibn Tofail University	Burnout among Secondary School Students in Morocco
Taoufik Ahalli Nordine Nouyati	Abdelmalek Essaadi University/Sidi Mohamed Ben Abdellah University/Mohammed University	Monitoring and modelling of sediment transport in the streams: case study of Mkhdach catchment (Middle Atlas/ Morocco)

25.01.2025
SATURDAY / 14:00-16:00

SESSION-6 HALL -8
MODERATOR: Dr. Chinthu. I.B

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
EL BRAHIMI Rajae BARI Amina	Sidi Mohammed Ben Abdallah University	Study of the chemical composition and antioxidant and antimicrobial activities of the essential oil of the aerial part of Satureja calamintha from Morocco
Samer H. K. Al-Jashaami Safaa M. Almudhafar Prof. Basim A. Almayyahi	University of Kufa	Climate Change and Its Effects on Human Health
Fahim Yar Baig		Enhancing Safety and Productivity: Comprehensive OHS Practices for Modern Construction Projects
Idowu, A. O. Ojenike O. T.		Application of Bayesian Hierarchical Models for Predicting Genetic Traits in Nigeria
Igonoh Achenyo Okolo Emmanuel Musa Samdi	University of Jos	Structural Equation Modelling of Autonomy Support and Students Performance in Educational Statistics in Faculty of Education, University of Jos, Plateau State, Nigeria
Huma Ikram Sonia Ali Muhammad Raza Shah Darakhshan Jabeen Haleem	University of Karachi	Increasing the therapeutic utility of midazolam by synthesizing its nanoparticles
Aiswarya Gireesh Dr. Chinthu. I.B	University of Kerala/St. Xaviers College	Self-Help Groups In Kerala: An Analysis

25.01.2025
SATURDAY / 14:00-16:00

SESSION-6 HALL -9
MODERATOR: Assist. Prof. Dr. Shiva VELAYATI

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Dr. M. Jaya Kumar Jacob K. Santhi Priya	Hebrew Open University	Sensitizing the people with the merits of peace, culture and holiness
Md.Mizanur Rahman	University Gopalganj	Foreign Policy Turmoil and Global Shocks: What Next for International Relations?
Balasubramani G L Rinky Rajput Manish Gupta Pradeep Dahiya Jitendra K Thakur Rakesh Bhatnagar Abhinav Grover	Jawaharlal Nehru University/Banaras Hindu University	Structure-based drug repurposing to inhibit the DNA gyrase of Mycobacterium tuberculosis
Assist.Prof.Dr.Shiva Velayati	university collage of Nabi Akram	The role of urban planning in the construction of residential
Dr. Chhavi Rana Janhavi Verma	Maharshi Dayanand University	Ethics and GEN AI
Mr. Muhammad Hussain	Kohat University	A Hybrid Model Of Chemotherapy And Immunotherapy For The Tumor-Immune Interactions
Adel DELIOU Abdelkader FIDJAH Mohamed CHAOUR Khmissi BELKAID Meriem DEHBI	University of UMSB of Jijel/University of Djelfa/Center of Research in Mechanics	Study Of The Energy Characteristics Of A Symmetric Solar Still
Irina-Ana DROBOT	Technical University	An Analysis Of The Short Story Autumn And Strolling By Sakutarō Hagihara
Yabagi, Muhammad Lapai Prof S. U. Kunya Dr Jamilu Ya'u	Abubakar Tafawa Balewa University	Influence Of Critical Success Factors For Construction Management Strategies On Successful Delivery Of Real Estate Projects In Minna, Niger State Nigeria
Akan Nurbatsin Diana Seidakabrova Elina Murtazalievna	Kenzhegali Sagadiev University of International Business	Assessment of advertising expenditures and market in Kazakhstan cities and at the national level

PHOTO GALERY

ISARC Melike KAYA Merve Nur İbiş Çisem Altunaya... H E

ISARC Melike KAYA Merve Nur İbiş Çisem Altunayar Ünsalan fuzansormez80@hotmail.com Assist. Prof. Dr.Hatice ... Ebru Ersan

- We used differential scanning calorimetry (DSC) to examine quercetin's effects on the physicochemical characteristics of bacterial model membrane bilayers made of DMPC and DMPG lipids in order to better understand the specificity of the flavonoid-membrane interactions.
- DSC results show that low (1 mol%) and high (20 mol%) concentrations of quercetin alter the thermotropic behaviour of DMPC/DMPG model membranes, leading to changes in the pretransition temperature (T_p) and the main phase transition temperature (T_m). Furthermore, quercetin can influence lateral lipid phase separation in DMPC/DMPG binary mixtures.
- Considering quercetin's lipid bilayer interactions, these findings would be valuable for further evaluation of its antibacterial behavior in such environments/ models.
- This study will also be supported by spectroscopic and microscopic data in order to reveal the structural and morphological changes in the quercetin/DMPC/DMPG system.

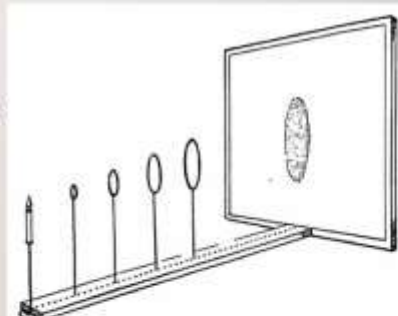
ISARC Melike KAYA

Topları Merve Nur İbiş adlı kişinin ekranı Kaydediliyor... Görüntüle

ISARC Melike KAYA Merve Nur İbiş Assist. Prof. Dr.Hatice ... Ebru Ersan H1 MELTEM YILMAZ Çisem Altunaya Ünsalan

GÖLGE DENEYİ (INHELDER VE PIAGET, 1958)

Sonuç olarak Piaget yaptığı "GÖLGE YANSIMASI" deneyinde orantısız muhakemenin somut işlemler döneminde (7-12 yaş) başladığını söylemektedir.

BiLSTM Ağları

İkinci model ise tek yönde veri işleyen standart LSTM modelinin sadece geçmişten geleceğe değil çift yönlü olarak veri işleyebilen versiyonu olan BiLSTM'dir.

Katman (Türü)	Çıktı Boyutu	Parametre
Bidirectional_3(Bidirectional)	(None, 1, 100)	22800
Dropout_60 (Dropout)	(None, 1, 100)	0
Dense_54 (Dense)	(None, 25)	2525
Dense_55 (Dense)	(None, 1)	26
Toplam Parametre: 25,351		
Eğitilebilir Parametre: 25,351		
Eğitim Dışı Parametre: 0		

BiLSTM Modelinin Yapısı

19

METOD AYRINTILARI

8 atanmış katlıma

ISARC Melike KAYA | 2 meliha bastürk | **Metin Oktay Boz | H-2** | Ece SİMOOĞLU... | Nida Köse Sess... | Ridvan Şem-HALL-2

```
Classifier output:
*** Unweighted scores-validated ***
*** Summary ***

Currently Classified Instances: 1270      98.1423 %
Range: 0.0000
Mean absolute error: 0.0022
Root mean squared error: 0.0424
Relative absolute error: 1.2451 %
Root relative squared error: 14.1206 %
Total Number of Instances: 1281

*** Detailed Accuracy By Class ***
```

TP Rate	FP Rate	Precision	Recall	F-Measure	ROC	ROC Area	ROC Rank	Class
0.994	0.000	1.000	0.994	0.998	0.999	0.999	0.997	Hemorrhagic hypochromic anemia
0.995	0.000	0.995	0.995	0.995	0.995	0.997	0.994	Iron deficiency anemia
0.894	0.004	1.000	0.894	0.949	0.945	0.980	0.946	Other microcytic anemia
1.000	0.000	0.878	1.000	0.929	0.949	1.000	0.879	Sickle cell
0.997	0.000	0.994	0.997	0.994	0.994	0.994	0.995	Healthy
1.000	0.000	0.974	1.000	0.988	0.988	1.000	0.988	Thrombocytopenia
0.993	0.001	0.994	0.993	0.994	0.992	0.994	0.994	Hemorrhagic normochromic anemia
1.000	0.000	0.704	1.000	0.833	0.855	0.994	0.755	Sickle cell with thrombocytopenia
1.000	0.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	Hemorrhagic anemia

```
*** Confusion Matrix ***
+ 0 0 0 0 2 0 0 1 --- classified as
174 0 0 0 1 0 0 0 | + Hemorrhagic hypochromic anemia
0 252 0 0 1 0 0 0 | + Iron deficiency anemia
0 0 53 0 0 0 1 1 0 | + Other microcytic anemia
0 0 0 47 0 0 0 0 0 | + Sickle cell
0 0 0 1 325 0 0 0 0 | + Healthy
0 0 0 0 0 73 0 0 0 7 | + Thrombocytopenia
0 0 0 0 0 0 247 2 0 1 | + Hemorrhagic normochromic anemia
0 0 0 0 0 0 0 0 11 0 1 | + Sickle cell with thrombocytopenia
0 0 0 0 0 0 0 0 0 19 1 | + Hemorrhagic anemia
```

Şekil 3: J48 Algoritması ar

6 atanmış katlıma

BERLEME DÜZENLİĞİ OLAN HANGAR YARISININ TRD 2019 KAPSAMINDA DEREM PERFORMANSININ DEĞERLENDİRİLMESİ sunu çözümleri - Word

Gezinti

Yıl	Ortalama	Standart Sapma	Ortalama	Standart Sapma	Ortalama	Standart Sapma
580_f	31	0.012	0	-0.3856	C30	
580_f	32	0.0111	0.9056	-0.3856	C30	
580_f	33	0.054	-0.2741	0.2741	C30_C	
580_f	34	0.054	0	0.2741	C30_C	
580_f	35	0.054	0.2741	0.2741	C30_C	
580_f	36	0.054	-0.2741	0	C30_C	
580_f	37	0.108	0	0	C30_C	
580_f	38	0.054	0.2741	0	C30_C	
580_f	39	0.054	-0.2741	-0.2741	C30_C	
580_f	40	0.054	0	-0.2741	C30_C	
580_f	41	0.054	0.2741	-0.2741	C30_C	

Selül 580 Kalına ait 580_f matrisin ait parametreler

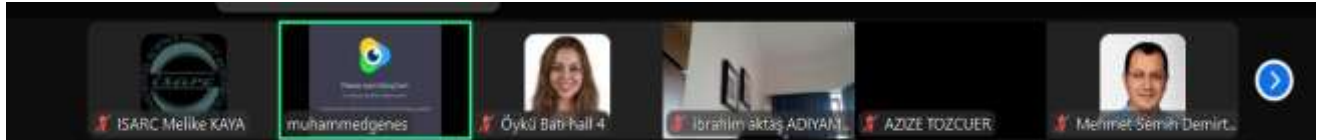
MIRAC DURSUN... HALL-4

MIRAC DURSUN, HALL-4

Click to add Title

Bu çalışmanın amacı; Ameliyathane hemşirelerinin cerrahi düğümlerdeki rolünü ve önemini belirlemektir.

11 atanmış katlıno

Bulgular – Klinik Senaryolar

• 20 klinik vaka sorusunun sonuçları:

-17 (%85) tamamen uygun

-3 (%15) uygun ama yetersiz

• Güçlü yönler:

- PH'nin temel tanısı, hemodinamik ölçümleri ve sınıflandırılması hakkında net ve doğru bilgi sağlayabilir.
- Genel farmakolojik tedavi prensiplerini ve kılavuz önerilerini iyi yansıtabilir.
- Basit hasta senaryolarında (örneğin, PAH tanısı yeni konmuş bir hasta) rehber bilgileriyle uyumlu yanıtlar verebilir.

Sınırlamalar:

- Karmaşık hasta senaryolarında bireyselleştirilmiş karar verme süreçlerini tam anlamıyla destekleyemez.
- PH'nin nadir veya özel formlarında (gebelik, pediatrik PH) daha detaylı bilgi sunmada sınırlıdır.
- Tedaviye yanıt değerlendirme ve ilaç değişim kararlarını vermede eksiklikler gösterebilir.
- Yeni kılavuz değişikliklerine anında adapte olamaz.

BE DİN SİNAMI - PowerPoint

File Edit View Insert Layout Reference Slides Show Presenter Tools Help

Home Insert Layout Reference Slides Show Presenter Tools Help

Slide 15/34

Sidney & Lois Eskenazi Hastanesi

- 2015 yılında Enerji ve Çevresel Tasarımda Liderlik (LEED) Altın binası olarak sertifikalandırıldı.

7 atanmamış katılımcı

Nit eklemek için tıklayın

• Çoğu insanın sürdürülebilirlik konuları hakkındaki bilgisi, kitle iletişim araçları aracılığıyla iletilen bilgilere dayanmaktadır. Bu noktada iletişim, yalnızca bilgi ve enformasyon aktarımında ya da sürdürülebilirlik konusunu siyasi ve kamusal gündeme yerleştirerek farkındalık yaratmada merkezi bir rol oynamaz. Bunun yanı sıra, iletişim ve davranış birbirleriyle ilişkili olduğu ve uygun bir iletişim olmadan davranış değişimi olmadığı için, sürdürülebilir bir toplum ve yaşam tarzına yönelik bir sosyal değişim sürecini başlatmak için iletişim oldukça gereklidir.

• Most people's knowledge about sustainability issues is based on information conveyed through mass media. At this point, communication plays a central role not only in transferring knowledge and information or in raising awareness by placing the issue of sustainability on the political and public agenda. Moreover, since communication and behavior are interrelated and there is no behavioral change without proper communication, communication is quite necessary to initiate a process of social change towards a sustainable society and lifestyle.

ISARC 9. INTERNATIONAL HASANKEYF SCIENTIFIC RESEARCH AND INNOVATION CONGRESS - 24-26 JANUARY 2025 - BATMAN

AYNÜLKUDÂT EL-HEMEDÂNÎ'NİN (Ö. 1131) ES-SÜHREVERDÎ (Ö. 1191) VE İBNÜ'L-ARABÎ'Yİ (Ö. 1240) ETKİLEYEN "NÛR NAZARİYESİ"

AYN AL-QUDÂT AL-ĤAMADÂNÎ'S (D. 1131) 'THEORY OF NÛR / LIGHT' WHICH INFLUENCED AL-SUHRAWARDÎ (D. 1191) AND IBN AL-ARABÎ (D. 1240)

Mehmet Emin KOÇ
Azerbaijan National Academy of Sciences (ANAS)
Institute of Philosophy and Sociology
mekoc@anad.az

The image shows a Zoom meeting interface. The main window displays a presentation slide with the following text:

Thanks...

For future communication:

demircioglu.aytekin@gmail.com

The slide also features a logo at the top center and the text "KASTAMONU 2025" at the bottom center. The meeting participants list at the top includes ISARC Melike KAYA, Mehmet Emin KOC, Session 3, Hall 7..., S3 H7 Mahmut..., Hatice YEŞİLBEK..., and Hatice YEŞİLBEKMEZ. The bottom of the screen shows the Windows taskbar with the date 12/04/2024 and time 25:01:20.

ISARC Melike KAYA Ayşe Özbey-Hal99 Hal-9 Mahmur Gürbüz Sümeyye ŞAHİN Hal 9 Se. H9- Murat AKDAĞOĞLU

Baklagillerin Antioksidan Aktivitesi

Mahmur GÜRBÜZ, Ayşe ÖZBEY, Berni OSKAYBAŞ EMLEK
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Gıda Mühendisliği Bölümü, Niğde, Türkiye

ISARC Melike KAYA Ayşe Özbey-Hal99 H9- Murat AKDAĞOĞLU Hal-9 Mahmur Gürbüz Sümeyye ŞAHİN Hal 9 Se.

Fide Skoru Analizi

- Dalı buğdayda ekim sıklığı x azot dozu etkileşimi ortalaması değerleri ve önemlilikleri

Ekim sıklığı	Azot dozu	Ort.	Ekim sıklığı	Azot dozu	Ort.
400	10	3,90	300	10	3,18
	15	3,14		15	3,04
	20	3,83		20	3,99
450	10	3,00	10	3,14	
	15	4,00	15	3,00	
	20	3,83	20	3,99	

- Dalı buğdayda farklı ekim sıklıklarında, farklı azot dozlarının fide skoru üzerine etkisi incelendiğinde en **yüksek** fide skoru 3,83 değeri ile 400 ve 450 tohum/m² uygulaması ve 20 kg/da azot uygulamalarında elde edilmiştir. En **düşük** fide skoru ise 400 tohum/m² uygulaması ve en düşük azot uygulaması olan 10 kg/da uygulamasında elde edilmiştir.

ISARC Melike KAYA 10-Ayşe Nür TÜR S4-H10 Hüseyin Özdemir Cihan Mert AYDÖCEK H10-Hanife Eren ALB. Hall-10 Özgür...

Hasankeyf.pdf

1- Giriş

2- Sürdürülebilir Kalkınma Projesi Olarak İlisu Barajı

3- Kültürel Miras Olarak Hasankeyf ve Yeni Hasankeyf

4- Sonuç

Hasankeyf'te gerçekleştirilen bir sürdürülebilir kalkınma projesi olan İlisu Barajı projesi, teknik ve mühendislik açısından önemli bir başarı olarak görülse de bölge halkının sosyal yaşam alışkanlıkları ve yerel bağları üzerinde yarattığı etkiler sosyal sürdürülebilirlik açısından sorgulanabilir niteliktedir.

Sonuç olarak, Hasankeyf özelinde ele alınan bu çalışmada, sürdürülebilir kalkınma projelerinin sosyal sürdürülebilirliği yalnızca ekonomik ve çevresel boyutları değil, aynı zamanda toplulukların kültürel ve sosyal bütünlüğünü de gözetilen bir yaklaşımla ele alması gerektiğini düşündürmektedir. Yapılan çalışma ileride yapılacak, benzer şekilde sürdürülebilir kalkınma projelerinin kültürel miras odağında değerlendirilmesine örnek olabilir.

ISARC Melike KAYA S4-HALL 12 -Bo... Ghita Benkirane...

S4-HALL 12 -Bojemas S... Sultani sharma Clinical... Ghita Benkirane S4-Ha...

Plan

- 1 Introduction
- 2 Preparation of the new Biochar
- 3 Characterization of the Biochar
- 4 Adsorption studies
- 5 Conclusion

ISARC Melike KAYA | Dr Ikenna Charles Ukwua... | Hall4;Sess5-And... | Session-6 Hall-7... | Session-6 Hall-7 Game...

Hall4;Sess5-And...

1 atanamig katilimo

Hall4;Sess5-Andrey Popatanasov

ISARC Melike KAYA | SGHS - MODERATOR DR... | Hall4;Sess5-Andrey Po... | i-6, h-8A/warya Gireesh | Dr Ikenna Charles Ukw... | Session-6 Hall-7 Game...

Microsoft PowerPoint

HOME INSERT DESIGN TRANSITIONS ANIMATIONS SLIDE SHOW REVIEW VIEW ADVISORY

Search (No Results) | Advance Slide | On Mouse Click | Alt+ (0000.00)

Transition to This Slide

This presentation explores the impact of self help groups (SHGs) in Kerala, highlighting their role in women's empowerment, financial inclusion, and rural development.

Genesis of SHGs in Kerala

Early Beginnings

The SHG movement in India began in the late 1980s and early 1990s with small savings groups that evolved into microfinance institutions. Primarily led by women, this grassroots initiative aimed to improve financial independence and socio-economic conditions. Self-Help Groups (SHGs) enabled members to pool savings and access credit, promoting income-generating activities and reducing reliance on moneylenders. These groups also fostered empowerment, skills development, and community spirit.

Over time, SHGs gained support from various organizations, expanding across rural and semi-urban areas. Their connection to formal banking improved access to loans and financial services, aiding poverty alleviation and elevating women's status as decision-makers in their households. By the early 2000s, SHGs were recognized as essential for inclusive growth, leading to state policies promoting their sustainability. Training in entrepreneurship and financial literacy empowered women to manage businesses effectively.

Today, the SHG network includes millions of women, showcasing the impact of collective efforts on community development. While challenges like sustainability and market access persist, the resilience of SHG members demonstrates their ability to overcome obstacles, contributing to both personal upliftment and the nation's economy. The SHG movement exemplifies the strength of community initiatives in driving social change and improving lives.

1 atanamig katilimo

Slide 1 of 10 | Hall4;Sess5-Andrey Popatanasov

ISARC Melike KAYA Dr Ikenna Charles Ukwua Hall4;Sess5-Andrey Po... Session 6 Hall-7/Gane... S6-H 8- MODERATOR... s-6, N-Balswarya Giree...

METHODOLOGY Cont'd

The Study Area

The land area is about 28,987km² (2,898,700 Ha)
Şimdi bir ara odasındasınız (10/05/2020)

Estimated population of 24,067,008 million (Worldometer, 2021)

Has 95 LGAs with 19 AZs.

INTERNATIONAL SCIENCE AND ART RESEARCH CENTER

REF: AKADEMİK TEŞVİK

06.02.2025

İLGİLİ MAKAMA

9.ULUSLARARASI HASANKEYF BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR VE İNOVASYON KONGRESİ 24-26 OCAK 2025 tarihleri arasında BATMAN'da ve online ve yüzyüze olarak 19 farklı ülkeden (Türkiye:76 ve diğer Ülkeler:80 ; Toplam:156 akademisyen/araştırmacıların katılımı ile gerçekleşmiştir. Kongre, 16 Ocak 2020 Akademik Teşvik Ödeneği Yönetmeliğine getirilen ‘‘ Tebliğlerin sunulduğu yurt içinde veya yurtdışındaki etkinliğin uluslararası olarak nitelendirilebilmesi için Türkiye dışından en az 5 ülkeden farklı tebliğ sunan konuşmacının katılım sağlaması ve tebliğlerin yarından fazlasının Türkiye dışından katılımcılar tarafından sunulması esastır. ‘‘ değişikliğine uygun düzenlenmiştir. Bilgilerinize arz edilir.

Saygılarımla

Sefa Salih BİLDİRİCİ
HEAD OF İSARC

CONTENTS

AUTHOR	TITLE	No
MERVE NUR İBİŞ YUSUF KOÇ	Early Stages Of Proportional Reasoning: A Literature Review Of Studies On Children Between 5 And 9 Years Old	1-9
Hasan Tahsin GÜRBÜZ Hasan ARSLAN	Derangements In The Generalized Symmetric Groups	10
Ebru ERSARI	Examining The Teacher Training Program Curriculum Of Village Institutes	11-12
Ebru ERSARI	An Analysis Of Village Institutes Graduate Educator And Writer Pakize Türkoğlu's Views On Village Institutes	13-14
Çisem ALTUNAYAR-UNSANAN	Thermal Behaviour Of Quercetin In Dmpc/Dmpg Binary Mixtures: A Dsc Study	15-16
Bektaş AVTUTAN Recep KARA Barış DURMUŞ	Determination Of Monumental Features And Ecotourism (Plant Tourism) Potential Of Black Pine Relict Forest Of Hodul Mountain (Nevşehir)	17-19
Hatice ÇALIŞ KARATEKİN	Design And Synthesis Of Ethynyl Derivatives	20-25
Yağmur Suzan SÖNMEZ	Context-Based Learning In Biology Teaching	26-27
Meltem YILMAZ ÖZEV Sevim ATEŞ CAN	A Research On The Evaluation Of Burdur Rose Oil Facilities Within The Scope Of Industrial Heritage	28-37
Halil İbrahim SARI Şükrü KITIŞ	Classification Of Anemia Types Using Machine Learning Based Method	38-51
Rıdvan ŞEN Şehmus FİDAN	Optimal Site Selection For Floating Photovoltaic Systems Using Ahp Method: A Case Study Of The Southeastern Anatolia Region	52-64
Meliha BAŞTÜRK Savaş ŞAHİN Volkan KILIÇ	Regulation Of Glucose Level Via Nlarx Model	65-78
Metin Oktay BOZ Jale BEKTAŞ	Revealing The Relationship Between Social Media Activities And Financial Market Dynamics Using Deep Learning Methods	79-87
Ece SİMOOĞLU SARI Funda Gül KOÇ Nida KÖSE Muzaffer ZEREN	The Effect Of Boronizing Process On Surface Hardness And Microstructure In Spheroidal Graphite Cast Iron	88-97
Hakan ATEŞ Abdullah GÜL	CONDUCTING SOME INVESTIGATIONS ON THE EFFECT OF DIFFERENT HOLDING TIMES ON THE THERMAL STABILIZATION STAGE OF 4% PHOSPHORIC ACID AND 4% BORIC ACID IMPRESSED HEMP FIBERS AT 250 °c BEFORE CARBONIZATION	98-99
Şafak KILIÇ	Enhanced Blood Cell Classification Using Convnext Architectures With Multi-Scale Preprocessing	100-110
Şafak KILIÇ	Evaluating Deep Learning Model Robustness Across Multiple Retinal Image Datasets: A Cross-Dataset Performance Analysis	111-118
İsmet Can BİRİNCİ	Topology Optimization For Heat Transfer Enhancements	119-120
Durmuş KAPTAN Nizami AKTÜRK	Investigation Of The Damping Effects Of Particle Dampers Produced By Selective Laser Melting Method	121-133
Abdulrhman ALMOHAMMAD Nazile URAL	Design And Analysis Of Retaining Wall On Sand	134-147
Zeynel Abidin SARI Hasan NİZAMOĞLU	Extraction Of Metals From Copper Smelting Furnace Dust	148-154
Kubilay BALCI Meftuni YEKELER	Preparation Technologies And Future Of Bentonite Clays And The Effects Of End Product Properties And Price Mechanisms On The Economy	155-164

Osman ŞAHİN Okan BİNGÖL	Applications Of Machine Learning Algorithms In The Diagnosis Of Sleep Disorders	165-174
Osman ŞAHİN Okan BİNGÖL	Analysis Of Sleep Duration In Turkey Based On Education And Income Levels	175-181
Muhammet GENEŞ	Artificial Intelligence In Pulmonary Hypertension: Evaluating Chatgpt As A Clinical Decision Support Tool	182-184
Ayşe KOÇAK SEZGİN Elif AYDIN	Therapeutic Potential Of Exosomes Generated From Mesenchymal Stem Cells For Applications In Regenerative Medicine	185-190
Dilek DEMİREL Medine KOÇ	Childhood Traumas And Coping With Stress In Depressed Patients: A Review Study	191-203
Zeynep KURUAY Medine KOÇ	Emotional Deprivation And Self-Compassage: A Compilation Study	204-215
Miraç DURSUN	The Role And Importance Of Operating Room Nurses In Surgical Nodes	216-223
Azize TOZCUER Medine KOÇ	Alexythymia In Nurses And Affecting Factors	224-232
İbrahim AKTAŞ	Alternative Treatments In Migraine	233-236
Diren ERGİN	Therapeutic Effect Of Viburnum Opulus L. On Nephrolithiasis	237-244
Sebahattin MEMİŞ Mehmet Semih DEMİRTAŞ Gizem SORKULU MEMİŞ	Indoor Air Pollution And Childrens Health	245-251
Süreyya YİĞİTALP RENÇBER İbrahim GÜN	Assessment Of Patient Satisfaction Perception In The Scope Of Medical Tourism: A Case Study Of Batman Province	252-253
Öykü BATI Serpil ABALI ÇETİN	Validity And Reliability Study Of The Turkish Form Of The Genital Appearance Satisfaction Scale	254-255
Mustafa TURAN Şevval DEMİRAL Selman SEYFİOĞLU	Green Marketing In Healthcare Services	256-257
Selin KORKMAZ	Green Banking Concept And Sustainable Financing In The Banking Sector	258-259
Selin KORKMAZ	Implications Of Blockchain Technology For The Banking Sector	260-261
İsminaz ÇINAR ŞAHİN	Relationship Between Fiscal Socialization And Financial Literacy	262-267
Yeşim ANKARA Gözde KOCA Özüm EĞİLMEZ Pakize Merve MARTTİN	Bibliometric Analysis Of Studies On Women's Safety	268-281
Zərbab Təvəkgül qızı Ağayeva Rafiq Əzizağa oğlu Hüseyinov Qumru Muradxan qızı Verdiyeva	Lawrence's Bulb In Cartigate Fishes, Electric Fishes	282-288
Yadigar Leyla DOĞAN	Potential Of Seaweed Extracts In Ornamental Plants	289-290
Beyza TÜRKMEN Ömer ÇON	Effect Of Performance On The Validity Of Form-Deficient Contracts	291-292
Hacer Hande ERGİN ÇAĞATAY	Public Relations And Social Sustainability	293-294
Hacer Hande ERGİN ÇAĞATAY	Digital Communication, Digital Addiction And Brain Rot	295-296
FATMA EBRU İKİZ	Emotional Self-Efficacy: Contribution And Suggestions For Regulation Of Negative Emotions	297-306
FATMA EBRU İKİZ SEDA NUR KAÇAN	Treatment Of Depression In Epilepsy: A Literature Review And Recommendations For Future Research	307-322
Nuri TÜRK Alican KAYA	Examination Of The Pyschometric Properties Of Defeat Scale Short Form	323-324
Eyüp İNCE	Women And Sufism: The Role Of Women And Their Spiritual Journey In The Sufism Tradition	325-326
Hatice YEŞİLBEKMEZ Nuran DÖNER	A MYSTICAL PERSPECTIVE ON EDUCATION IN THE CONTEXT OF THE RŪHU'L - BEYÂN COMMENTARY	327-332

Mahmut KELEŞ Nuran DÖNER	As A Dhikir Method In Nakshi Usul: "Sohbet-İ Şerif"	333-337
Hasan Ali BAŞARAN	Spinoza And The Transformation Of The Concept Of Desire	338-341
RƏHİLƏ SADIQOVA	The Role Of Women Poets In Enriching The Poetry Of Jahiliyyah (Based On The Anthology "Kitab Al-Aghani")	342-349
Mehmet Emin KOÇ	Ayn Al-Qudāt Al-Ĥamadānī's (D. 1131) 'Theory Of Nūr / Light' Which Influenced Al-Suhrawardī (D. 1191) And Ibn Al-Arabī (D. 1240)	350-370
Ulduz Fərhad QƏHRƏMANOVA	Epic Genres Of Written Literature: Publicism, Biographical Prose, Essay	371-373
Anar Velioglu ŞİRİNOV	Ethnic-Political-Social Developments In Azerbaijan And South Caucasus Before And During The Seljuk Period	374-377
Seda ÇALTI ÖMÜT Kemal GÖZ	The Impact Of The Story Of Yusuf On Religious Education In The Context Of Values Education	378-393
Züleyha TOPRAK	Examination Of Sustainability Competencies In Türkiye Century Education Model Education Programs In Terms Of Philosophy Program	394-395
Tuba Sena ARTAÇ Aysel TÜFEKÇİ	Examination Of Graduate Theses On Emotion Socialization In Turkey	396-408
Şenyurt YENİPİNAR	The Rationale And Meaning Of Student Leadership In Higher Education	409-420
Ebru KARA Arzu ÖZYÜREK	Investigation Of Academic Studies Conducted In Infancy According To The Number Of Child In The Family	421-438
Aytekin DEMİRCİOĞLU	Animals And The Values They Represent In Turkish Mythology	439-449
Aytekin DEMİRCİOĞLU	Ethical Values Of Mythological Greek Gods	450-459
Murat AKDAĞOĞLU İsmet BAŞER	Effects Of Different Sowing Density And Nitrogen Dose Applications On Some Abiotic Stress Factors And Seedling Score In Switch Wheat (Triticum Turgidum Var. Mirabile)	460-471
Murat AKDAĞOĞLU İsmet BAŞER	Effects Of Different Sowing Density And Nitrogen Dose Applications On Some Quality Characteristics Of Switched Wheat (Triticum Monococcum L.)	472-481
Tamella Musazade	Eco-Friendly Plant-Amaranthus	482-492
Mahinur GÜRBÜZ Ayşe ÖZBEY Betül OSKAYBAŞ EMLEK	Antioxidant Properties Of Legumes	493-507
Sümeyye ŞAHİN Arzu SEZER Özlem AYAN	Effect Of Some Plant Essential Oils And Aromatic Waters On Some Fungi Isolated From Hazelnut	508-518
Hüseyin ÖZDEMİR	Bibliometric Analysis Of Artificial Intelligence Research In Architecture	519-536
Mertay ERSOY Serap SEVGİ	Examination Of The Concept Of Archaeological Park: The Hasankeyf Examp	537-553
Hanife Ceren ALBAYRAK Sevim ATEŞ CAN	Ecologically Sustainable Building Materials And Criteria Used In Historical Textures	554-562
Sena Meserret AKIN Şeyma YİĞİT UZUNALI	The Role Of Sustainable Land Use Policies In The Preservation Of Historical And Cultural Heritage In Hatay	563-564
Mehmet Emin EFE	Hasankeyf In Classical Period Arab Literature Sources	565-571
Cihan Mert AYÇİÇEK Hasret UMAR	Analysing The Relationship Between Wetland And Cultural Heritage; The Case Of Hasankeyf	572-579
Oya AKIN Özgürkün GÜRBÜZ	Examining The Cultural Heritage-Tourism Relationship In The Context Of Neoliberal Urbanization	580-582
Ayşe Nur TÜR	Cultural Heritage Conservation And Sustainable Development Projects: Evaluation Of Hasankeyf	583-585
Nazgül ENTERİYEVA	Jewellery As Carriers Of Steppe Culture On The Example Of The Kyrgyz	586-592

Semra GÜLÜŞKEN Nursen İŞİK	Detection And Evaluation Of Structural Problems In Traditional Houses: Alanya Tophane Neighborhood Example	593-607
Mohsen KHOSRAVI Seyyed Morteza MOJTABAEIAN Sajjad DEGHAN Zahra ZARE Burak SAYAR Emine Kübra DİNDAR	A Systematic Review Of Generation Z Preferences In The Healthcare Industry: The Appeal Of Digital Health	608-624
Mehdi ÖZTÜRK Adem MEŞE	Evaluation Of The Earthquake Performance Of A Hangar Structure With Torsion Irregularity Within The Scope Of Tsc-2018	625-646
Ghita BENKIRANE Laila MANNI Emilie DUMAS Adem GHARSALLAOUI Samir ANANOU	Development Of A Bacteriocin-Based Powder From Enterococcus Durans F21 For Food Bio-Preservation	647-648
Ghita BENKIRANE Laila MANNI Emilie DUMAS Adem GHARSALLAOUI Samir ANANOU	Bioprotective Effects Of Free And Microencapsulated Enterococcus Durans F21 In Various Food Systems	649-650
Inzamam Ul Haq Nisar Ahmad	Soft Near Left Almost Rings	651
CHUKWUEMEKA GODSON EME	Globalization And Economic Development And Its Effects On The Telecommunications Industry In Nigeria: An Empirical Insight Of Airtel Nigeria	652
CHUKWUEMEKA GODSON EME	Globalization Of Economies And The Sustainable Development Of Three Selected Euro-Dollar Countries	653
Saloni Sharma Suhani Sharma	The Impact Of Telemedicine On Healthcare Delivery: Advancing Access And Efficiency	654-661
Boujemaa Soubai Younes Rachdi Smail Ait Said Ali Belaid Selhami Az-iddin Chham Mohamed Tahiri	Adsorption Characteristics Of Cationic Dyes In Aqueous Solutions Using Sheep Manure Biochar	662
Rajesh Jesudoss Hynes Navasingh	Ann Modelling Of Bushing Length In Sustainable Friction Stur Drilling Of T1-6al-4v	663
Ikenna Charles Ukwuaba Chiedozie Benjamin Okpukpara Sunday Ifeanyi Ukwuaba	Understanding The Factors Influencing The Market Participation Dynamics Among Smallholder Rice Farmers	664
Samiha Imrani Bouzekri Touri Farida Haddou Rahou Miloud Chakit	Exploring Digital Addiction Among Moroccan Adolescents: Prevalence, Impact, And Culturally Adapted Intervention	665
Ganya, Adamu Hauni Dauda, Hauwa Asabe Ibrahim	The Role Of Science And Technology: An Overview	666-667
Razia Kausar, Mobeen Kousar, Arfa Anjum, Muhammad Samiullah, Muhammad Zubair, Gulshan Zameer Kazmi, Zainab Malik, Zinia Anwar Faiza Ghafoor	Comparative Osteology Of Forelimb And Hindlimb In Male And Female Five Stripped Palm Squirrel (Funambulus Pennantii)	668
Moses Adeolu AGOI Oluwakemi Racheal OSHINOWO Benjamin Johnson OLASIJU Oluwanifemi Opeyemi AGOI	Ict And Its Significance To Teacher Education: A Review On Modern Trends In Educational Technologies	669
Khalida Madoui	A Geopolitical Mapping On Maritime Routes In The Middle East Hormoz Strait As A Case In Point	670

Muhammad Danyal Iqbal Samraiz Abbas Usama Sakhi Muhammad Zohaib Nouman Abdul Ghuffar Mah-Ru-Nisa Atif	Personalized Health Plans: Tailored Strategies For Managing Endometriosis And Leiomyomata	671
Mah-ru-nisa Atif M. Zohaib Bin Zafar M. Abubakar Umar Maqsood Adnan Nawaz Aqsa Hamid	Analyzing The Impact Of Knowledge And Behavioral Modificational Strategies For Effective Smoking Cessation	672
Atiqa Meshi Umme-Habiba Samuel Tanveer M. Zeeshan Taj Muhammad Tanzeel Anjum Mah-Ru-Nisa Atif	Comparing Novel Drug Therapies To Current Treatment Of Osteoarthritis	673-674
Abdul Moez Asad Muhammad Wahaj Khan Syed Aoun Raza Naqvi Aqsa Shahzadi Mah-Ru-Nisa Atif	Evaluation Of The Problems Associated With Oral Antidiabetics And Recommendation Of Alternative Dosage Form	675
Sana Rasheed Abdullah Zafar Habiba Tayyaba Hamza Mughal Amna Waqar Zonia Mehmood Mah-Ru-Nisa Atif	Assessing The Link Between Air Pollution And Acne Prevalence Among Young Adults In Lahore: A Study On The Effects Of Environmental Stressors	676
Inaam-Ul-Waheed Muhammad Saqib Zafar Abbas Sara Jawad Rubab Rais Mah-Ru-Nisa Atif	To Assess The Impact Of Isotretinoin-Induced Psychiatric Disorders Among Patients In Lahore, Pakistan	677
Mah-Ru-Nisa Atif Kamran Shehzad Muhammad Affaq Ali Muhammad Ghilman Muhammad Haris Shah Arbaab Hussain	Clinical Knowledge Assessment Of Dermatologist Providers For Laser Therapy In Treating Dermal & Epidermal Hyperpigmentation	678
Asad Ullah Muhammad Shakeel Farwa Sana Abdul Qayyum Fizza Shoukat Mah-Ru-Nisa Atif	Evaluating The Intensity Of Dysthymia And Their Clinical Manifestation On Clinical Practitioners During Research-Based Studies	679
Mah-ru-nisa Atif Abubakar Syed Osama Baig Akash Qasim Mishal Javid Shahbaz Jutt	Investigation Of The Impact Of Gastrointestinal Diseases And Dietary Factors On The Occurrence, Prevalence, And Severity Of Mouth Ulcers	680
Taskeen Fatima Mehran Majeed Mahna Fatima Areeba Arif Raheela Muqadua Mah-Ru-Nisa Atif	Correlation Study On Etiological Factors Of Heart Disease In Diabetic Patients In Lahore, Pakistan	681

Bismillah Iftikhar Sumbal Imran Asifa Javaid Saim Naseer Mah Ru Nisa Atif	Ictal-Induced Cardiovascular Disease And Associated Neurological Comorbidities: A Meta-Analytical Approach	682
Saeed Ahmad Zaman, Naima Nawaz, Zain Nawaz, Ijaz Ashraf, Idrees, Nadia Idrees, Lubna Anjum, Shahzad, Ayesha Riaz, Abdul Rahman, Quratul Ain	Investigation Of Teenage Pregnancy And Its Effects Among Female Secondary School Students	683
Saeed Ahmad Zaman, Naima Nawaz, Zain Nawaz, Ijaz Ashraf, Idrees, Nadia Idrees, Lubna Anjum, Shahzad, Ayesha Riaz, Abdul Rahman, Quratul Ain	Domestic Violence Against Women: A Global Perspective	684
Saeed Ahmad Zaman, Naima Nawaz, Zain Nawaz, Ijaz Ashraf, Idrees, Nadia Idrees, Lubna Anjum, Shahzad, Ayesha Riaz, Abdul Rahman, Quratul Ain	Domestic Risk Factors, Violence And Marital Dissolution: Evidence From Demographic And Health Survey Of Pakistan	685
Saeed Ahmad Zaman, Naima Nawaz, Zain Nawaz, Ijaz Ashraf, Idrees, Nadia Idrees, Lubna Anjum, Shahzad, Ayesha Riaz, Abdul Rahman, Quratul Ain	Police Recognition Of Gender Issues In Relation To Intimate Partner Domestic Violence And Abuse In Pakistan	686
Dnyaneshwar Mane Firoj A. Tamboli	Traditional Herbal Ingredients In The Development Of A Shampoo Powder For Hair Care	687
Andrey Popatanasov Lyubka Tancheva Reni Kalfin	On The History Of Parkinson's Disease And The Addressing Of The Non-Motor Symptoms In The Disease Management	688-689
Nurmaya Tri Banowati, Qadar Hasani, Henky Mayaguezz, Abdullah Aman Damai, Gregorius Nugroho Susanto	Microplastic Characteristics Of Sediments In Coastal Waters Of Bandar Lampung City	690
Dnyaneshwar Mane Firoj A. Tamboli	Enhancing Oral Bioavailability Of Lipophilic Drugs Through Self-Emulsifying Drug Delivery Systems	691
Ikenna Charles Ukwuaba, Chiedozie Benjamin Okpukpara, Sunday Ifeyanyi Ukwuaba	Understanding The Factors Influencing The Market Participation Dynamics Among Smallholder Rice Farmers	692
Elisa MACCARI, Rodolfo REDA, Alessio ZANZA, Dario DI NARDO, Andrea MORGANTE, Alessandro AULETTA, Giuseppe FERRI, Gualtiero GHERARDI Luca TESTARELLI	Clinical And Biochemical Outcomes In Soft Tissue With Machined Abutments Vs Laser-Microgrooved Ones	693
Maryam Hassan Zakia Hussaini	Women's Political Participation In India	694
Syed Anam Shaheen Abbas Shah, Muhammad Shoaib, Muhammad Yasin Naz, Shazia Shukrullah	Synthesis And Characterization Of Silica-Chitosan Decorated Magnetic Nanostructure For Wastewater Treatment	695
Zahra Sahil	Examining The Social Consequences Of The Ban On Girls' Education By The Taliban	696
H. Fatihi, H. Benaali, A. Abbassi, M. El Idrissi, S. Taj, B. Manaut	Enhancing Solar Cell Efficiency: A Comparative Study Of Lead Free Double Halide Perovskites Using Dft And Slme Methods	697
ARSHA G MEENA N VGNESH K	Quorum Sensing And Its Impact On Plant Pathogens	698

Muhammad Faraz Awan Syeda Fiza Kazmi Bushra Aslam Raza Ul Mustafa Abdul Rahman Mah Ru Nisa Asif	From Consultation To Follow Up How Virtual Medical Assistance Helps?	699
Dr. Ishwar Mittal Dr. Aarti Dr. Rosy Dhall Mikul	Understanding Workplace Bullying Among Nursing Students In India	700
Fadhli Fajri, Muhammad Rido, Nurliani Erni	The Effect Of Adhesive Dosage On The Physical Quality Of Pelleted Laying Hens' Rations	701
Asmat Ullah Yahya, Muhammad Farman , Sohaib Abdal, Ali Akgul, Nadeem Salamat, Sajjad Hussain	Modeling Of Micropolar Hybrid Nanofluids Flow Across Porous Medium Between Permeable Parallel Plates With Non-Linear Thermal Radiative In Mhd	702
I.Sivaraj, S. Bhuvanewari, D. Madhankumar, N. Sripriyaand N.K. Udaya Prakash	Metagenomic Analysis Of Fungal Diversity In Anjur Forest Soil	703
Piyasiri Kongwiryapisal Adirek Vajrapatkul	Determinants Of Fertility Rates: A Time-Lagged Multiple Regression Analysis Of Environmental, Health, And Demographic Factors	704
Piyasiri Kongwiryapisal Adirek Vajrapatkul	Determinants Of External Debt Stocks: Multiple Regression Analysis With Time Lag	705
Piyasiri Kongwiryapisal Adirek Vajrapatkul	Determinants Of Youth Unemployment: An Armax Model Analysis Of Macroeconomic Factors	706
Melik Sami, Khelil Sara, Tallal Abdel ,Karim Bouzir	Sustainable Public Architecture: Building Climate-Resilient Communities	707
Melik Sami, Khelil Sara, Tallal Abdel ,Karim Bouzir	The Nexus Between Smart Traffic Systems And Urban Architectural Design	708
VIGNESH K Dr. K. SELVAM ARSHA G	Efficacy Of Silver Nanoparticles On The Management Of Green Mould Of Citrus Caused By Penicilium Digitatum	709
Dr. Amina Mumtaz, Dr. Amjad Nasim, Mahnoor Ayesha Naeem	Eco-Friendly Microwave Assisted Spectrophotometric Approach Towards The Determination Of Cefadroxil In Pure And In Pharmaceutical Formulation	710
Ganesh Kumar, R.Y Hiranmai Ajay Neeraj	Significance Of Soil Nutrients Assessment For Sustainable Soil Quality Improvement And Agricultural Crop Production	711
Younes Yassine, Miloud Chakit, Mohamed Belkhaoud, El Mahjoub Aouane	Burnout Among Secondary School Students In Morocco	712
Taoufik Ahalli , Hasan Ouakhir, Nordine Nouyati , Aziz Maziane , Nadia Ennaji , Mimoun Goumih , Mohamed Rizki	Monitoring And Modelling Of Sediment Transport In The Streams : Case Study Of Mkhdach Catchment (Middle Atlas/ Morocco)	713
EL BRAHIMI Rajae BARI Amina	Study Of The Chemical Composition And Antioxidant And Antimicrobial Activities Of The Essential Oil Of The Aerial Part Of Satureja Calamnthia From Morocco	714
Samer H. K. Al-Jashaami, Safaa M. Almudhafar , Basim A. Almayahi	Climate Change And Its Effects On Human Health	715-721
Fahim Yar Baig	Enhancing Safety And Productivity: Comprehensive Oh&S Practices For Modern Construction Projects	722
Idowu, A. O. & Ojenike, O. T.	Application Of Bayesian Hierarchical Models For Predicting Genetic Traits In Nigeria	723
Igonoh Achenyo Okolo Emmanuel Musa Samdi	Structural Equation Modelling Of Autonomy Support And Students' Performance In Educational Statistics In Faculty Of Education, University Of Jos, Plateau State, Nigeria	724
Huma Ikram, Sonia Ali, Muhammad Raza Shah, Darakhshan Jabeen Haleem	Increasing The Therapeutic Utility Of Midazolam By Synthesizing Its Nanoparticles	725

Aiswarya Gireesh Dr. Chinthu. I.B	Self-Help Groups In Kerala: An Analysis	726
M. Jaya Kumar Jacob K. Santhi Priya	Sensitizing The People With The Merits Of Peace, Culture And Holness	727
Mizanur Rahman	Foreign Policy Turmoil And Global Shocks: What Next For International Relations	728
Balasubramani G L, Rinky Rajput, Manish Gupta, Pradeep Dahiya, Jitendra K Thakur, Rakesh Bhatnagar and Abhinav Grover	Structure-Based Drug Repurposing To Inhibit The Dna Gyrase Of Mycobacterium Tuberculosis	729
SHIVA VELAYATI	The Role Of Urban Planning In The Construction Of Residential	730
Janhavi Dr. Chhavi Rana	Ethics And Gen Ai	731
Mr. Muhammad Hussain	A Hybrid Model Of Chemotherapy And Immunotherapy For The Tumor-Immune Interactions	732
Adel DELIOU Abdelkader FIDJAH Mohamed CHAOUR Khmissi BELKAID Meriem DEHBI	Study Of The Energy Characteristics Of A Symmetric Solar Still	733
Irina-Ana DROBOT	An Analysis Of The Short Story Autumn And Strolling By Sakutaro Hagiwara	734
Yabagi, Muhammad Lapai, S. U. Kunya, Jamilu Ya'u	Influence Of Critical Success Factors For Construction Management Strategies On Successful Delivery Of Real Estate Projects In Minna, Niger State Nigeria	735-751
Akan Nurbatsin Diana Seidakabrova Elina Murtazalieva	Assessment Of Advertising Expenditures And Market In Kazakhstan Cities And At The National Level	752-767

ORANTISAL MUHAKEMENİN ERKEN AŞAMALARI: 5 İLE 9 YAŞ ARASI ÇOCUKLARA YAPILAN ÇALIŞMALARIN LİTERATÜR TARAMASI

MERVE NUR İBİŞ

Kocaeli Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü

ORCID ID: 0009-0004-5898-4441

YUSUF KOÇ

Kocaeli Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-6346-5505

ÖZET

Orantısız muhakeme toplamsal ilişkilerden ziyade çarpımsal durumlar hakkında düşünmeyi gerektiren üst düzey düşünme biçimidir. Cebir, olasılık, kesirler, yüzdeler, geometri, veri grafikleri gibi öğretim programlarındaki konuların temel taşıdır. Orantısız muhakemenin gelişimi için kurallara veya formüllere başvurmadan çok problemlere dayalı bağlam ve durumlardaki oranların anlaşılması, karşılaştırılıp bu orantıların çözülmesini içeren etkinlikler gereklidir. Bu gelişimin sağlanmasının sadece yaşın ilerlemesine bağlı olmadığını, bu becerinin erken dönemlerde sağlanan öğretimler ve etkinliklerle geliştirilebileceğini yapılan çalışmalar göstermiştir. Bu çalışma 5-9 yaş aralığındaki çocukların orantısız muhakeme becerilerinin gelişim sürecine ilişkin literatürdeki mevcut durumu değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında konu ile alakalı makaleler, kitap bölümleri ve raporlar incelenmiştir. Literatür analizi sonucunda orantısız muhakeme gelişiminin yaş aralığında ve değişkenlerin türünün mevcut durumu nasıl etkilediğine dair fikir birliğinin olmadığı anlaşılmıştır. 5-9 yaş aralığındaki çocukların orantısız muhakeme yeteneklerinin gelişiminin erken yaşta başladığını savunan görüşlerin olmasına karşın orantısız muhakemenin geç yaşlarda başladığını savunan çalışmalarında mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca değişkenler arasındaki ilişkinin de orantısız muhakeme sürecini nasıl etkilediğine dair fikir birliğinin olmadığı anlaşılmaktadır. Kesikli değişkenler, ayrık değerleri kapsayan ve sayılabilen niceliklerken, sürekli değişkenler ölçülebilen nicelikler olarak kabul edilmektedir. Literatürde kesikli değişkenlerle muhakeme becerisi erken dönem çocukları için daha başarılı sonuçlar verdiği kabul edilirken aksine sürekli değişkenlerle gerçekleştirilen orantısız muhakeme sürecinin daha verimli olduğu görüşü de savunulmaktadır. Tüm bu gerekçelerden dolayı yapılan bu çalışmanın literatürdeki eğilimleri ve boşlukları tespit edeceği ve gelecekteki araştırmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: oran, orantısız muhakeme, kesikli ve sürekli değişken

GİRİŞ

Düşünme, bir problemi anlamak, analiz etmek, yargılamak ve sonuç çıkarmak için zihinsel bir süreçtir (Batur & Özcan,2020). Matematiksel düşünme ise, mantıksal süreçleri kullanarak, bir problemi anlamak, çözmek ve sonuç çıkarmak için bir zihinsel faaliyettir (Akgün & Çiftçi,

2021). Orantısal muhakeme matematiksel düşüncelerin gelişimi açısından kritik öneme sahip olan merkezi yapılarıdır (Lamon,2007). Zihinsel bir faaliyet olan matematiksel düşünme becerilerinin günlük yaşam becerileri ve tüm öğretim kademeleri içinde önemli olduğu bilinmektedir (Yavuz Mumcu & Baki, 2017). Bu nedenle, matematiksel düşünme becerilerinin geliştirilmesi, sadece matematik problemleri çözmek için değil, aynı zamanda genel düşünme becerilerini de geliştirmek için önemlidir. Matematiksel düşünme becerileri, özellikle orantısal muhakeme ile birlikte ele alındığında, çocukların problem çözme ve karar verme becerilerini geliştirmelerine yardımcı olduğu da çalışmalarla desteklenmiştir (Kilpatrick ve diğ., 2001).

Oran, büyüklük, nicelik, derece bakımından iki şey arasında veya parça ile bütün arasında bulunan bağıntıdır (TDK [Türk Dil Kurumu], 2023). Orantısal muhakeme, matematiksel kavramlar için temel bir yapı taşıdır ve oranlar ile orantısal ilişkiler ortaokul matematik müfredatının önemli bir parçasıdır (Copur-Gençturk, ve diğ., 2023). Çarpımsal akıl yürütme diğer bir ifade ile orantısal muhakeme bize nicelikler arasındaki oranı anlatır (Nunes & Braynt, 2010). Orantısal muhakeme, sayılar arasındaki ilişkiyi gerektiğinde oranlama yaparak anlamakla ve bunların gerçek hayattaki durumlara uyarlanması ile ilgilidir (Resnick, 1992; Kilpatrick ve diğ., 2001). Ancak orantısal muhakeme sanıldığı kadar kolay bir süreç olmayıp içinde hem nicel hem de nitel süreci kapsayan üst düzey düşünme biçimidir (Van de Walle ve diğ., 2016). Bu nedenle, orantısal muhakeme becerileri, matematiksel düşünme becerilerinin önemli bir alt kümesidir ve gerçek hayatta karşılaşılan problemleri çözmek için de oldukça kritik bir öneme sahiptir (Lamon, 2007). Bilişsel bir süreç olan düşünme ile iç içe olan orantısal muhakeme günlük hayatın birçok alanında, farklı disiplinlerde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin mutfakta yemek yaparken, para birimlerini birbirine dönüştürürken, haritalarda ölçeklendirme yapılırken, hız hesaplanırken orantısal muhakeme kullanılmaktadır. (Boyer ve diğ., 2008; Vanluydt ve diğ., 2019). Bu nedenle, orantısal muhakeme , matematik konularında ve diğer disiplinlerdeki konu öğretiminde önemli bir yere sahiptir.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Orantısal muhakemenin matematikte ve diğer disiplinlerde bu denli yaygın olmasına karşın literatür incelendiğinde orantılı düşünme becerilerinin geliştiği yaş aralığı konusunda bir birlik olmadığı görülmektedir (Vanluydt ve diğ., 2019). Çalışmalar bir yandan orantılı düşünme yeteneğinin oldukça geç bir kazanım olduğunu gösterirken, diğer yandan küçük çocukların bazı orantılı düşünme becerilerini zaten sergilediğini göstermektedir (Inhelder & Piaget 1958). Çalışmanın amacı literatürdeki bu çelişkilere dayanarak 5-9 yaş aralığındaki çocukların matematik eğitimi almadan önce orantılı muhakeme yapabilme yeteneklerinin olup olmadığı ile ilgili literatür taraması yapmaktır. Çalışmanın bir diğer amacı da niceliklerin doğasının

kesikli ya da sürekli olmasının 5-9 yaş aralığındaki çocuklarda orantısal muhakeme yeteneklerini ne ölçüde etkilediği ile ilgili literatür taraması yapmaktır.

Bu araştırma, okul öncesi çocukların orantısal muhakeme becerilerine ilişkin önemli bilgiler sunmayı amaçlamaktadır. Beklenen sonuçlar şunlardır:

- Okul öncesi çocukların orantısal muhakeme beceri düzeyleri hakkında bilgi sağlamak.
- Bu dönemdeki çocuklara orantısal muhakeme becerilerini kazandırmak için etkili öğrenme stratejileri ve eğitsel uygulamalar önermek.
- Öğretmenler ve aileler için bu becerilerin geliştirilmesini destekleyici kaynaklar ve rehberlik sağlamak.

ARAŞTIRMA PROBLEMİ VE SORULARI

Bu çalışmada orantısal muhakeme ile ilgili herhangi bir eğitim almadan önce 5 ile 9 yaş arasındaki çocukların orantısal muhakeme yetenekleri ile ilgili bir literatür taraması gerçekleştirmeyi amaç edinilmiştir. Orantısal muhakeme becerisi sürekli ve kesikli değişkenler arasındaki ilişkiden etkilenir (Vanluydt ve diğ., 2019). Kesikli değişkenler, ayırık değerlerden oluşur ve belirli bir aralıkta sayılabilirler. Örneğin, bir kutu içindeki toplam elma sayısı bir kesikli değişkendir. Sürekli değişkenler: kesintisiz bir aralıkta bulunurlar ve ölçülebilirler. Örneğin, bir elmanın ağırlığı sürekli bir değişkendir. Ayırık nicelikleri ölçmek için birimlerini sayarız ve sürekli nicelikleri ölçmek için onları bir dizi geleneksel birimle temsil etmemize izin verecek şekilde oluşturulmuş sistemleri kullanırız. (Nunes ve Bryant, 2010). Bu bağlamda sürekli ve kesikli değişkenlerin doğru şekilde anlaşılması ve literatür taramasının yapılması gerekli görülmüştür.

Bu çalışmadaki araştırma soruları şunlardır:

1. Literatüre göre orantısal muhakeme hangi yaş aralığında gelişir?
2. Literatüre orantının kesikli ya da sürekli olması orantısal muhakemeyi ne ölçüde etkiler?

ARAŞTIRMANIN KONUSU

ORANTISAL MUHAKEME PROBLEM TÜRLERİ

Orantısal muhakeme ile ilgili çalışmalarda değerlendirme yapabilmek için farklı problem türlerinin kullanıldığını görüyoruz. Bu problemleri üç ana başlıkta toplarsak, bunları bilinmeyen değeri bulma, sayısal karşılaştırma, niteliksel ve niceliksel düşünme şeklinde ifade edebiliriz (Heller ve diğ., 1990; Cramer ve diğ.,1993; Nunes & Bryant, 2010). Orantısal muhakemeyi niceliksel düşünme becerisi açısından ele aldığımızda kesikli ve sürekli değişkenler olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Kesikli değişkenler, ayırık değerlerden oluşur ve

belirli bir aralıkta sayılabilirler. Örneğin, bir kutu içindeki toplam elma sayısı bir kesikli değişkendir. Sürekli değişkenler ise, kesintisiz bir aralıkta bulunurlar ve ölçülebilirler. Örneğin, bir elmanın ağırlığı sürekli bir değişkendir. Araştırmalar, kullanılan niceliklerin doğasının çocukların orantılı akıl yürütme becerileri üzerinde ve gelişiminde bir etkisinin olup olmadığı konusunda ve bu değişkenlerden hangisinde daha başarılı oldukları konusunda da hemfikir değiller. Literatür tarandığında bu konuda yapılmış çalışmalardan biri, Vanluydt ve arkadaşlarının (2019) yaptığı kesitsel bir çalışmadır. Bu çalışmada, 5-9 yaş arası çocukların orantısal muhakeme becerilerinin sürekli ve kesikli değişkenlere göre nasıl değiştiği incelenmiştir. Bulgular, çocukların kesikli değişkenlere ilişkin orantısal muhakeme becerilerinin, sürekli değişkenlere göre daha gelişmiş olduğunu, bununla birlikte bireysel farklılıkların da süreci etkilediğini göstermiştir.

Resnick ve Singer (1993) çalışmasında, çocukların kesikli ve sürekli değişkenlerdeki düşünme biçimlerini öğrenmek için deneyler yapmış, çalışmanın sonucunda çocukların 6-7 yaşından sonra sürekli değişkenlerde muhakeme yeteneklerinin gelişmeye başladığını, 5-6 yaş aralığında ise kesikli değişkenlerle ilgili muhakemenin zaten var olduğunu ifade etmiştir. Ancak tam aksi yönde çalışmalar da mevcuttur. Örneğin; Boyer ve arkadaşları da (2008), çocukların 10-12 yaşına kadar kesikli birimlerle orantısal akıl yürütmede zorlandıklarını, ancak 6 yaşına kadar sürekli miktarlarla paralel problemleri çözebildiklerini bulmuştur. Bu zorlanmanın sebebini de orantısal muhakeme sürecini çarpımsal değil toplamsal olarak değerlendirmelerinden kaynaklandığını savunmaktadır. Benzer şekilde Hurst ve Cordes (2018) yaptıkları çalışmada, 3 ila 6 yaş arası çocukların orantısal muhakeme becerilerini incelemişlerdir. Çalışma sonucunda 3-6 yaş döneminde sürekli değişkenlerde orantısal muhakemede başarı oranının soru türüne göre değiştiğini bulmuşlardır. Çocuklar, sayısal bilgi tutarlı olduğunda ayırık denemelerde sürekli denemelerden daha iyi performans gösterirken, sayısal bilgi yanıltıcı olduğunda ayırık denemelerde sürekli denemelerden daha kötü performans gösterdi.

ORANTISAL MUHAKEMENİN GELİŞİMİNDEKİ YAŞ ARALIĞI

Okul öncesi eğitimde orantısal muhakeme becerilerinin geliştirilmesi, çocukların akademik başarıları ve yaşam boyu öğrenme süreçleri açısından kritik bir öneme sahiptir (Lamon,2007; Van De Walle ve diğ.,2016; Kilpatrick et.al., 2001). Bu becerilerin erken yaşlarda desteklenmesi, çocukların günlük yaşamlarında karşılaştıkları problemleri çözmelerine yardımcı olacak aynı zamanda fen bilimleri gibi farklı disiplinlerde öğrenmede kolaylık sağlayacaktır (Baroody ve diğ., 2006; Lamon, 2007; Mix ve diğ., 1999; Nunes& Braynt,2010). Orantısal muhakemenin gelişimini araştıran çalışmalar incelendiğinde bu bilişsel sürecin hangi yaş aralığında başladığına dair fikir birliğinin olmadığını görülmektedir. Piaget ve arkadaşları

(1958), yaptığı çalışmada orantısal muhakemenin gelişiminin 11 yaş sonrasında yani somut işlemler döneminde gerçekleştiğini ifade etmektedir. Orantısal muhakemenin somut işlemler döneminde geliştiğini savunan araştırmacıların yaptığı deneylerden birkaçı şunlardır: Inhelder ve Piaget'in (1958) "Gölge Yansıması" deneyinde, farklı çaplarda halkalar bir ışık kaynağı ve bir ekran arasına yerleştirildi. Çocuklara, iki eşit olmayan halka kullanarak birbirine tam olarak denk gelen iki gölge bulmaları istendi. Sadece 11 yaşından itibaren çocuklar, sadece halkalar arasındaki mesafeleri değil, aynı zamanda ışık kaynağı ile ilk halka arasındaki mesafeyi de hesaba katarak oransal olarak düşünmeye başladılar. Sonuç olarak, çocukların yaklaşık 11 yaşına kadar oransal düşünme yapamadıkları sonucuna vardılar. Inhelder ve Piaget'in (1958)'in Denge Tahtası deneyi de orantısal muhakeme yeteneğini ölçmek için kullanılan başka bir deneydir. Deneyde, çocuklara aynı ağırlığa sahip farklı miktarlarda cisimler verilir ve denge tahtasında dengeyi sağlamaları istenir. Bu deneyde, çocuklar objelerin miktarlarına ve ağırlıklarına göre orantısal bir şekilde düşünerek dengeyi sağlamalıdır. Bu, çocukların orantısal muhakeme becerilerini ölçmek için kullanılan bir yöntemdir, çünkü çocukların cisimlerin miktarları ve ağırlıkları arasındaki oranları anlamaları ve doğru bir şekilde dengelemeleri gerekmektedir ancak sadece 10 yaşından itibaren çocuklar oransal olarak düşünebilmişlerdir. Karplus ve Peterson (1970) Kağıt Klipsi Görevi deneyinde, çocuklara farklı uzunluktaki iki figür veriliyor ilk önce bunların ataç ile ölçülmesi isteniyor sonra bir figürü ayrıca düğme ile ölçülmesi isteniyor elde edilen oranı diğer figür için kullanması bekleniyor. Sonuçlar, akademik olarak öğrencilerin 12 yaşından itibaren orantılı düşünmeyi artan bir şekilde kullandığını göstermiştir.

Ancak son yıllarda yapılan çalışmalar ise orantısal muhakemenin sanıldığı kadar geç yaşlarda değil aksine daha erken yaşlarda başladığını hatta ilerleyen yaşlarda da devam ettiğini göstermektedir (Resnick&Singer 1993; Vanluydt et al., 2019; Hurst& Cordes,2018). Vanluydt ve arkadaşları (2019), çalışmasında orantısal akıl yürütme eğitimi almadan önce 5-9 yaş arası çocukların (n = 185) orantısal akıl yürütme becerilerini kesitsel olarak araştırmıştır. Bu çalışmada çocukların orantısal muhakeme becerilerinin erken dönemde başladığını, 9 yaşında ise henüz tamamlanmadığını bulgusu elde edilmiştir. Orantısal muhakemenin sanıldığı kadar aksine erken dönemde başladığını ve gelişim gösterdiğini ifade eden çalışmalardan bazıları şu şekildedir: Resnick ve Singer (1993) "balıklara yem verme" deneyinde, 5 ila 7 yaş arasındaki çocuklara oransal bir eksik-değer görevi verdi. Çocuklar farklı uzunluklarda balıklara yem vermek zorunda kaldılar. Tüm çocuklar, daha büyük balıklara orantılı olarak daha fazla yem verme eğilimindeydiler. Boyer ve Levine (2012), portakal suyu deneyinde orantısal düşünmeyi 6 ila 9 yaş arasındaki çocuklarda değerlendirmek için bir portakal suyu görevi verdi. Sonuçlar,

bu genç çocukların eşit orantılı karışımları eşleştirebildiklerini gösterdi, ancak eşdeğer oranlar arasındaki ölçek büyüklüğü arttıkça (örneğin, $1/4$ ve $2/8$, $1/4$ ve $3/12$ 'den daha kolaydır) doğruluk azaldı. W. Boyer, Susan C. Levine ve J. Huttenlocher (2008), yayınladıkları makalelerinde orantısal muhakemenin erken yaşta başladığına vurgu yapan diğer araştırmacılarıdır. Bu da bize 5 ila 9 yaşındaki çocukların belirli görevlerde (belirli bağlamlar ve oranlar içeren) ve belirli koşullar altında (örneğin, uygulamalı faaliyetler içeren bireysel görüşme ortamları) orantılı olarak akıl yürütebildiklerini göstermektedir (Vanluydt et al., 2019). Ülkemizdeki yapılan çalışmalar incelendiğinde orantısal muhakemenin gelişimi ile ilgili ilkökul ve ortaokul düzeyinde yapılan çalışmaların varlığını sınırlı sayıda görüyoruz. Toluk Uçar ve Bozkus (2016) çalışmasında ilkökul ve ortaokul öğrencilerinin orantısal durumları orantısal olmayan durumlardan ayırt edebilme becerilerini incelemiştir. Kahraman, Kul ve Aydoğdu-İskenderoğlu (2019) ise çalışmalarında 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin nicel karşılaştırma içeren orantısal akıl yürütme problemlerinde kullandıkları stratejileri incelemiştir. Çelenli ve diğerleri (2022), yaptıkları çalışmada beceri temelli matematik sorularını orantısal akıl yürütme problem türlerine göre incelemiştir. Ülkemizde yapılan çalışmalarını incelediğimizde, erken çocukluk dönemi dediğimiz 5-9 yaş aralığını içine alan bu dönemle ilgili yapılan araştırmaların çoğunlukla okulöncesi matematikle sınırlı kaldığını görmekteyiz (Aydoğan ve diğ., 2020; Öngören & Gündoğdu, 2021).. Benzer şekilde, Hallumoğlu ve diğerlerinin (2021) çalışması, Montessori materyallerinin desteklediği matematik eğitiminin erken matematiksel akıl yürütme becerileri üzerindeki etkisini incelemiştir. Ancak, orantısal muhakemenin gelişimi ile ilgili çalışmaların bulunmadığını belirtmek gerekir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İnsanlar günlük olarak orantısal muhakeme gerektiren durumlarla (örneğin yemek tarifleri) karşı karşıya kalmaktadır. Orantısal muhakeme, matematik müfredatında da kritik bir rol oynar. (Lamon,2007). Cebir, geometri, istatistik ve olasılık gibi daha ileri konuların öğrenilmesi için de önemli bir beceridir. (Van De Walle ve diğ., 2016). Lesh ve ark. (1988) orantısal muhakemeyi çocukların ilkökul aritmetiğinin ve bundan sonraki her şeyin temel kavramı olarak görür. Bu bağlamda orantısal muhakeme yeteneği güçlü olan öğrencilerin problem çözümlerinde daha başarılı olduğu da bilinmektedir (Çelik & Yetkin-Özdemir,2011). Orantılılık, ilköğretim matematik kademesinde ve diğer eğitim kademelerinde- tipik olarak dördüncü sınıftan itibaren- önemli görülmüş, bu becerinin öğretilmesine kazanımlarda yer verilmiştir (Van De Walle ve diğ., 2016; MEB, 2013). Buna rağmen okullardaki matematik müfredatları incelendiğinde kazanımlarda içerik anlamında işlemsel bilgiyle sınırlı kaldığını bilişsel süreçlere daha az yer verildiğini görmekteyiz (Memiş, 2022). Bu durum orantısal

muhakeme için oldukça sınırlı bir alan oluşturup, kapsayıcılığının daralmasına neden olmaktadır. Öğretmenlerin orantısal düşünme becerisi gerektiren her kazanım için sınıfta etkinlikler yaparak değişkenler arasındaki çarpımsal ilişkiyi vurgulaması muhakeme sürecinin gelişimini destekleyecektir (Van De Walle ve diğ., 2016). Öncelikli olarak ise orantısal muhakemenin önemi, kullanımını ve diğer disiplinlerle ilişkisinin öğretmen adaylarına benimsetilmesi büyük önem taşımaktadır (Temizer, 2022) çünkü öğretmenler, fikirleri konusunda ne kadar açık olurlarsa, kendi düşünceleriyle çalıştıkları öğrencilerin fikirlerinden o kadar daha fazla haberdar olurlar. Diğer bir ifade ile öğretmenlerin matematiksel bilgisi, öğrencilerinin matematiği öğrenmeleri için yarattıkları öğrenme ortamının kalitesi açısından önemli sonuçlar doğurur (Copur-Gençturk et al., 2023). Araştırma konumuz olan orantısal muhakemenin gelişim aralığı ile ilgili literatür taraması sonucunda; orantısal muhakemenin gelişiminin 9 yaşından sonra diğer bir ifade ile somut işlemler döneminde başladığını ifade eden çalışmaların olduğunu görmekteyiz (Inhelder & Piaget, 1958; Karplus, 1981; Lovell, 1961). Son yıllarda yapılan çalışmalarda ise kendilerinden önceki yapılan çalışmaları temel alarak aksi sonuçlar bulunmuştur (Resnick & Singer, 1993; Boyer & Levine, 2012; Hurst & Cordes, 2018; Elien & Vanluydt, 2019). Dolayısıyla orantısal muhakeme yeteneğinin hangi yaşlarda gelişmeye başladığına dair fikir birliğinin olmaması da bu konuda yapılacak olan çalışmaların daha detaylandırılmasını gerekli kılmaktadır. Çalışmamızın bir diğer konusu olan orantısal muhakeme problemlerindeki değişkenlerin niteliği (kesikli ya da sürekli olması) konusunda da fikir birliğinin olmadığını, niceliksel problem çözümlerinin sürekli ve kesikli değişkenlere göre farklılık gösterdiği gözlemlenmektedir. Orantısal akıl yürütmede ilk adımlarında bazı çocuklar yalnızca kesikli değişkenlerde daha iyi performans gösterirken diğerleri, sürekli değişkenlerde daha iyi performanslar gösterdi (Vanluydt, 2019; Resnick & Singer, 1993; Boyer & Levine, 2008; Hurst & Cordes, 2018). Tüm bu gerekçelerden dolayı daha sonraki orantılı akıl yürütmenin erken tahmin edicilerine ilişkin daha fazla içgörüye ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır.

ÖNERİLER

- Bu araştırma 5-9 yaş aralığındaki çocuklarla sınırlıdır. Dolayısıyla daha geniş yaş aralığındaki örneklemeler üzerine araştırma yapılabilir.
- Türkiye’de 5-9 yaş aralığındaki çocuklarda orantısal muhakemenin erken gelişimini inceleyen çalışmalara rastlanılmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın ilk olması önemli görülmektedir.
- Bu çalışmada veriler literatür taraması ile sınırlıdır. Çocuklarda bu gelişimi gözlemleyecek bir çalışma uygun ve yeni veri toplama araçları kullanılarak yeniden yapılabilir.

- Bu araştırma konusuna gereken önem verilerek ailelerin ve eğitimcilerin çocukları bu beceri noktasında geliştirmeleri önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aydoğan, Y., Akkaya, R., & Özyürek, A. (2020). Erken Matematik Testi (EMAT) Geliştirme, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 18(2), 407-433.
- Baroody, A. J., Lai, M. L., & Mix, K. S. (2006). The development of young children's early number and operation sense and its implications for early childhood education. In B. Spodek & O. N. Saracho (Eds.), *Handbook of research on the education of young children* (2nd ed., pp. 187-221).
- Batur, Z. ve Özcan, H.Z. (2020). Eleştirel düşünme üzerine yazılan lisansüstü tezlerinin bibliyometrik analizi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 9(2), 834-854.
- Boyer, T. W., Levine, S. C., & Huttenlocher, J. (2008). Development of Proportional Reasoning: Where Young Children Go Wrong. *Developmental Psychology*, 44(5). doi:10.1037/a0013110.
- Clements, D. H., & Sarama, J. (2014). *Learning and teaching early math: The learning trajectories approach* (2nd ed.). Routledge.
- Copur-Gençturk, Y., Baek, C., & Doleck, T. (2023). A closer look at teachers' proportional reasoning. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 21(1), 113-129. <https://doi.org/10.1007/s10763-022-10249-7>.
- Cramer, K., Post, T., & Currier, S. (1993). *Learning and Teaching Ratio and Proportion: Research Implications. Research Ideas For the Classroom* (pp. 159-178).
- Çelenli, M., Taşpınar Şener, Z., & Aydoğdu, M. Z. (2022). Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi, Özel Sayı 40, S. 161-169, Eylül 2022, 1st International Conference on Innovative Academic Studies ICIAS 2022, September 10-13, 2022, pp. 161-169. (DOI:10.31590/ejosat.1178255)
- Çelik, A. & Yetkin Özdemir, E. (2011). İlköğretim Öğrencilerinin Orantısal Akıl Yürütme Becerileri İle Oran-Orantı Problemi Kurma Becerileri Arasındaki İlişki. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 1-11.
- Çiftçi, Z. & Akgün, L. (2021). Matematiksel Akıl Yürütme Becerisini Sınıflandırmaya Yönelik Kavramsal Bir Çerçeve. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42(2), 348-364.
- Heller, P., Post, T., Behr, M., & Lesh, R. (1990). Qualitative and numerical reasoning about fractions and rates by seventh and eighth grade students. *Journal for Research in Mathematics Education*, 21(5), 388-402.
- Hurst, M. A., & Cordes, S. (2018). Attending to Relations: Proportional Reasoning in 3 to 6-Year-Old Children. *Developmental Psychology*, 54(3), 428-439.
- Inhelder, B., & Piaget, J. (1958). *The growth of logical thinking from childhood to adolescence*. London: Routledge.
- Kahraman, H., Kul, E., & Aydoğdu-İskenderoğlu, T. (2019). 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin nicel karşılaştırma içeren orantısal akıl yürütme problemlerinde kullandıkları stratejiler. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 10(1), 195-216.
- Karplus, R., & Peterson, R. W. (1970). Intellectual development beyond elementary school II: ratio, a survey. *School-Science and Mathematics*, 70(3), 813-820. <https://doi.org/10.1590/S0102-79722002000300003>.
- Kilpatrick, J., Swafford, J., & Findell, B. (2001). *Adding it up: Helping children learn mathematics*. National Academies Press.
- Lamon, S. J. (2007). Rational numbers and proportional reasoning: Toward a theoretical framework for research. In F. K. Lester (Ed.), *Second handbook of research on mathematics teaching and learning* (pp. 629-667). Information Age Publishing.
- MEB. (2013). *Ortaöğretim matematik dersi öğretim programı*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Mix, K. S., Levine, S. C., & Huttenlocher, J. (1999). Early fraction calculation ability. *Developmental Psychology*, 35(1), 164-174.
- Memiş, Y. (2022). Türkiye, Singapur ve Kanada'dan seçilen ortaokul ders kitaplarının orantısal düşünme bağlamında incelenmesi (Yayımlanmamış doktora tezi). Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

- Nunes, T. & Bryant, P. (2010). Understanding relations and their graphical representation. In T. Nunes, P. Bryant, & A. Watson (Eds.), *Key understanding in mathematics learning*.
- Hallumoglu, K., Orhan Karsak, H. G., & Maner, A. F. (2021). The effect of Montessori materials supported mathematics instruction on early mathematical reasoning skills. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12(2), 49-59.
- Öngören, S., & Gündoğdu, S. (2021). Mathematical skills in traditional children's games in early childhood. *Kastamonu Education Journal*, 29(5), 1052–1064. <https://doi.org/10.24106/kefdergi.735687>
- Resnick, L. B., & Singer, J. A. (1993). Protoquantitative origins of ratio reasoning. In T. P. Carpenter, E. Fennema, & T. A. Romberg (Eds.), *Rational numbers: An integration of research* (pp. 107–130). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum
- Türk Dil Kurumu (TDK)(2023).Geometri. <https://sozluk.gov.tr/>
- Toluk Uçar, Z. ve Bozkus, F. (2016). İlkokul ve Ortaokul Öğrencilerinin Orantısal Durumları Orantısal Olmayan Durumlardan Ayırt Edebilme Becerileri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 17(3), 281-299.
- Vanluydt, E., Degrande, T., Verschaffel, L., & Van Dooren, W. (2019). Early stages of proportional reasoning: A cross-sectional study with 5- to 9-year-olds. *European Journal of Psychology of Education*, 35(3), 529–547. <https://doi.org/10.1007/s10212-019-00434-8>
- Van de Walle, J. A., Karp, K. S., & Bay-Williams, J. M. (2016). *Elementary and middle school mathematics: Teaching developmentally* (7th ed.). Pearson Education.
- Yavuz Mumcu, H. ve Baki, A. (2017). Matematiği kullanma aktivitelerinde lise programlarındaki becerilerin yorumlanması. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36(1), 7-33. <https://doi.org/10.7822/omuefd.327387>

GENELLEŞTİRİLMİŞ SİMETRİK GRUPLARDAKİ DÜZENSİZLİKLER**Hasan Tahsin GÜRBÜZ**

Erciyes University, Faculty of Science, Department of Mathematics

ORCID ID:0009-0000-2743-9812**Hasan ARSLAN**

Erciyes University, Faculty of Science, Department of Mathematics

ORCID ID: 0000-0002-0430-8737**ÖZET**

Bu çalışmada ilk olarak Dyck yolları ve modelden kaçınma gibi birçok kombinatorik problemde karşımıza çıkan Catalan sayılarına ait üretici fonksiyonun kapalı formu, Binomial dönüşümler, q -binomial sayılar, inversiyon istatistiğinin çoklu kümelerin permütasyonları üzerindeki ağırlığı incelenecektir. Daha sonra simetrik gruplar üzerindeki düzensizlikler ve bu düzensizliklerin major indeksi yardımıyla ifadesi ele alınacaktır. Sonrasında işaretli permütasyonlar grubu üzerindeki düzensizliklerin yapısı ve bu düzensizliklerin flag-major indeksi ile yorumlanması incelenecektir. Son olarak, kompleks yansıma grupları olarak adlandırılan genelleştirilmiş simetrik gruplar üzerinde tanımlanmış olan düzensizlikler ve bu düzensizliklerin kombinatorik özellikleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Catalan sayıları, Düzensizlikler, İversiyon sayısı, Major indeksi, Genelleştirilmiş simetrik gruplar.

DERANGEMENTS IN THE GENERALIZED SYMMETRIC GROUPS**ABSTRACT**

In this study, firstly, Binomial transformations, q -binomial numbers, the weight of inversion statistics on the permutations of multisets as well as the closed form of the generating function of Catalan numbers encountered in many combinatorial problems such as Dyck paths and pattern avoidance will be investigated. Then, derangements on the symmetric groups and the expression of these derangements by means of the major index will be discussed. After that, the structure of derangements on the group of the signed permutations and the interpretation of these derangements with the help of the flag-major index will be examined. Finally, derangements defined on generalized symmetric groups called complex reflection groups and the combinatorial properties of these derangements will be emphasized.

Keywords: Catalan numbers, Derangements, Inversion number, Major index, Generalized symmetric groups.

KÖY ENSTİTÜLERİNİN ÖĞRETMEN YETİŞTİRME PROGRAMI MÜFREDATININ İNCELENMESİ

Ebru ERSARI

Kafkas University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Mathematics

ORCID ID: 0000-0002-0324-3185

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, köy enstitüleri öğretmen yetiştirme programı müfredatının özelliklerini incelemektir. Veri kaynağı olarak köy enstitülerinde uygulanan ders programı içeriklerinden yararlanılmıştır. Köy enstitüleri, kırsal bölgelerde yaşayan halkın eğitim seviyesini ve yaşam standartlarını yükseltmek amacıyla kurulan, 1940'li yıllarda öğretmen yetiştiren eğitim kurumlarıdır. Türkçe, Matematik, Fizik, Tarih gibi Kültür derslerin yanı sıra ziraat ve teknik dersleri de içeren bir müfredata sahiptir. Ziraat derslerinde tarım ve hayvancılık ile ilgili dersler verilirken teknik derslerde de nalbantlık, marangozluk, dikiş-nakış, dokumacılık gibi dersler vardır. Çalışmada, sorun çözme odaklı ve kültürel özellikleri dikkate alınarak oluşturulan eğitim programının pratikte olası katkıları ve günlük hayata uygulanabilirliği ele alınmıştır. Köy enstitülerinde verilen eğitim programının hazırlanma aşamaları, eğitimin süresi, günlük ve haftalık ders saatleri ve ders içerikleri gibi unsurlar incelenmiştir. Ayrıca, köy enstitülerinde verilen derslerde eğitim felsefesi, eğitim yöntemleri ve değerlendirme süreci ele alınmıştır. Köy enstitülerindeki ders programlarının, günümüz eğitim yaklaşımlarıyla ne ölçüde örtüştüğü ve bu enstitülerde uygulanan eğitim programlarının modern öğretmen yetiştirme sistemlerine nasıl katkı sağlayabileceği üzerinde durulmuştur. Sorun çözme odaklı ve kültürel farklılıkların dikkate alındığı eğitim anlayışı günümüzde amaçlanan eğitim anlayışıyla örtüşmektedir. Okul dışı öğrenme ortamlarının öneminin arttığı günümüz eğitim sistemiyle köy enstitülerinin eğitim yöntemleri de uyumludur. Bu kapsamda, çalışmada köy enstitülerinin öğretmen yetiştirmedeki önemi ve günümüz eğitim sistemlerine katkılarına değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: köy enstitüleri, öğretmen eğitimi, müfredat

EXAMINING THE TEACHER TRAINING PROGRAM CURRICULUM OF VILLAGE INSTITUTES

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the characteristics of the teacher training program curriculum of village institutes. As a data source, the content of the course programs implemented in the village institutes has been utilized. The village institutes were educational institutions established in the 1940s to train teachers, with the aim of raising the education level and living standards of people in rural areas. The curriculum of the village institutes included not only cultural subjects like Turkish, Mathematics, Physics, and History but also agricultural and technical courses. Agricultural courses covered topics related to farming and animal husbandry, while technical lessons included subjects like blacksmithing, carpentry, sewing, and weaving. This study addresses the potential contributions and practical applicability of the education program, which was designed with a problem-solving focus and consideration of cultural characteristics. It examines elements such as the stages of preparation for the education program, the duration of the education, daily and weekly class hours, and course content. Additionally, the educational philosophy, teaching methods, and assessment processes employed in the courses offered at the village institutes are discussed. The study also explores the extent to which the course programs of the village institutes align with modern educational approaches and how the teacher training programs implemented in these institutes could contribute to contemporary teacher training systems. The problem-solving oriented approach and the consideration of cultural differences in education align with the current educational philosophy. The teaching methods of the village institutes are also compatible with the modern education system, where the importance of out-of-school learning environments has increased. In this context, the study highlights the significance of village institutes in teacher training and their contributions to today's educational systems.

Keywords: village institutes, teacher education, curriculum

KÖY ENSTİTÜLERİ MEZUNU EĞİTİMCİ YAZAR PAKİZE TÜRKÖĞLU'NUN KÖY ENSTİTÜLERİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİNİN ANALİZİ

Ebru ERSARI

Kafkas University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Mathematics,
ORCID ID: 0000-0002-0324-3185

ÖZET

Köy enstitüleri, 1940-1954 yılları arasında öğretmen yetiştiren eğitim kurumlarıdır. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel ve İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un öncülüğünde toplam 21 yerde kurulan, 17.000'den fazla köy öğretmeni yetiştiren bu kurumlar modern eğitimi köylere taşımak amacıyla tesis edilmiştir. Bu çalışmada köy enstitülerden mezun olan eğitimci yazar Pakize Türkoğlu'nun köy enstitüsü hakkındaki görüşleri incelenmiştir. Çalışmada, köy enstitüleri programının yetiştirdiği öğretmenlerin karakteristik özelliklerini Pakize Türkoğlu özelinde incelenmiştir. Veri kaynağı olarak kendisiyle yapılan röportajların video kayıtları kullanılmıştır. Toplam yaklaşık 10 saatlik Youtube'daki röportaj içeriklerinden ve transkriptlerden faydalanılmıştır. Betimsel analiz yöntemi kullanılarak verilerin analizi yapılmıştır. Pakize Türkoğlu'nun köy enstitüsüne gitme süreci ve sebepleri, enstitüde aldığı eğitim hakkındaki görüşleri ve öğretmenlik mesleğine bakış açısı incelenmiştir. Röportajlarında, Pakize Türkoğlu köy enstitülerinde aldığı eğitimin sadece akademik becerileri değil aynı zamanda pratik yaşam becerilerini kazandırdığını vurgulamıştır. Enstitülerin hem nitelikli bireyler yetişmesi hem de köylerin kalkınması açısından önemli rol oynadığının altını çizmiştir. Köy enstitülerinin dönem koşullarında kırsal kesimin kalkınması için nasıl bir dönüm noktası olduğunu ortaya koymuştur. Çalışmanın olası katkısı, Pakize Türkoğlu'nun deneyim ve görüşleri ışığında köy enstitülerinin modern öğretmen yetiştirme programlarına nasıl bir miras bıraktığını ortaya koymasıdır.

Anahtar Kelimeler: Pakize Türkoğlu, köy enstitüleri, öğretmen yetiştirme

AN ANALYSIS OF VILLAGE INSTITUTES GRADUATE EDUCATOR AND WRITER PAKIZE TÜRKOĞLU'S VIEWS ON VILLAGE INSTITUTES

ABSTRACT

The Village Institutes were educational institutions established between 1940 and 1954 for the purpose of training teachers. Under the leadership of the Minister of National Education Hasan Ali Yücel and the Director General of Primary Education İsmail Hakkı Tonguç, these institutions were founded in 21 locations and trained more than 17,000 village teachers. They were established with the aim of bringing modern education to rural areas. This study examines the views of educator and writer Pakize Türkoğlu, who graduated from the Village Institutes, on these institutions. The study specifically investigates the characteristic features of the teachers trained by the Village Institutes, through the case of Pakize Türkoğlu. Video recordings of interviews conducted with her were used as the data source. Approximately 10 hours of interview content available on YouTube, as well as transcripts, were utilized. The data was analyzed using a descriptive analysis method. Türkoğlu's journey to the Village Institutes, the reasons behind her decision, her views on the education she received there, and her perspective on the teaching profession were examined. In her interviews, Pakize Türkoğlu emphasized that the education she received at the Village Institutes not only provided academic skills but also practical life skills. She stressed the important role the Institutes played in producing qualified individuals and contributing to the development of rural villages. The study highlights how the Village Institutes marked a turning point for the development of the rural population under the conditions of the era. The possible contribution of the study is to show, in the light of Pakize Türkoğlu's experiences and views, how the Village Institutes left a legacy in modern teacher training programs.

Keywords: Pakize Türkoğlu, village institutes, teacher training

DMPC/DMPG İKİLİ KARIŞIMLARINDA QUERCETİN'İN TERMAL DAVRANIŞI: DSC ÇALIŞMASI

Çisem ALTUNAYAR-UNSANAN

Ege University, Graduate School of Natural and Applied Sciences

ORCID ID: 0000-0001-6479-4223

ÖZET

Flavonoidler, bitkiler tarafından üretilen en çok sayıda doğal olarak oluşan biyoaktif kimyasallar arasındadır. Bu ikincil metabolitlerin çok çeşitli hücre ve sistemlere karşı çeşitli etkileri olduğu gösterilmiştir [1]. Meyve ve sebzeler, zihinsel ve fiziksel işlevi artırabilen ve enfeksiyon riskini azaltabilen özel biyolojik özelliklere sahip bir flavonoid olan quercetin içerir. Bu özellikler, antiviral, anti-inflamatuar, anti-karsinojenik, antioksidan ve psikostimülan etkiler gibi genel sağlık ve hastalık direncine yönelik potansiyel avantajların yanı sıra mitokondriyal biyogenezi teşvik etme ve lipid peroksidasyonunu, trombosit agregasyonunu ve kılcal geçirgenliği engelleme kapasitesinin temelini oluşturur [2]. Ancak, kuersetinin potansiyel biyolojik hedefler olan membranlar, proteinler, enzimler ve nükleik asitlerle etkileşimleri üzerine araştırma yapmak, etki mekanizmasını tam olarak anlamak için gereklidir. Hücrel membran düzeyinde gerçekleşen çok sayıda biyolojik süreç, membran mimarisindeki ve endotermik özelliklerdeki değişikliklerden etkilenebilir. Bu nedenle, flavonoidlerin biyomembranlarla etkileşime girdiği moleküler mekanizmayı anlamak kritik öneme sahiptir. Model membranlar, kontrol edilebilir bileşimleri ve biyomembranı kopyalama yetenekleri nedeniyle araştırmalarda sıklıkla kullanılır [3]. Kuersetinin model membranlarla etkileşimini incelemek için, anyonik lipid dimiristoilfosfatidilgliserol (DMPG) ile karıştırılmış zwitteriyonik dimiristoilfosfatidilkolinin (DMPC) biyofiziksel özelliklerini analiz etmek için diferansiyel tarama kalorimetrisi (DSC) kullandık. DSC sonuçları, düşük (1 mol%) ve yüksek (20 mol%) kuersetin konsantrasyonlarının DMPC/DMPG model membranlarının termotropik davranışını değiştirdiğini ve bunun da ön geçiş sıcaklığında (T_p) ve esas faz geçiş sıcaklığında (T_m) değişikliklere yol açtığını göstermektedir. Ayrıca, kuersetin DMPC/DMPG ikili karışımlarında lateral lipid faz ayrımını etkileyebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kuersetin, DMPC/DMPG model membranlar, faz geçişi, DSC

REFERANSLAR:

- [1] Donadio, G., Mensitieri, F., Santoro, V., Parisi, V., Bellone, M.L., De Tommasi, N., Izzo, V., Dal Piaz, F., 2021, *Pharmaceutics*, 13, 660.
- [2] Li, Y., Yao, J., Han, C., Yang, J., Chaudhry, M.T., Wang, S., Liu, H., Yin, Y., 2016, *Nutrients*, 8, 167.
- [3] Sinha, R., Gadhwal, M.K., Joshi, U.J., Srivastava, S., Govil, G., 2011, *J. Indian Chem. Soc.*, 88, 1-18.

THERMAL BEHAVIOUR OF QUERCETIN IN DMPC/DMPG BINARY MIXTURES: A DSC STUDY

ABSTRACT

Flavonoids are among the most numerous naturally occurring bioactive chemicals generated by plants. These secondary metabolites have been shown to have a variety of actions against a wide range of cells and systems [1]. Fruits and vegetables include quercetin, a flavonoid with special biological qualities that may enhance mental and physical function and lower the risk of infection. These characteristics serve as the foundation for potential advantages to general health and disease resistance, such as antiviral, anti-inflammatory, anti-carcinogenic, antioxidant, and psychostimulant effects, as well as the capacity to promote mitochondrial biogenesis and inhibit lipid peroxidation, platelet aggregation, and capillary permeability [2]. However, research on quercetin's interactions with potential biological targets such membranes, proteins, enzymes and nucleic acids is necessary to fully comprehend its mechanism of action. Numerous biological processes that take place at the cellular membrane level can be impacted by modifications to membrane architecture and endothermic characteristics. Thus, it is critical to comprehend the molecular mechanism via which flavonoids interact with biomembranes. Model membranes are frequently used in research because of their controllable composition and ability to replicate the biomembrane [3]. To study the interaction of quercetin with model membranes, we employed differential scanning calorimetry (DSC) to analyze the biophysical characteristics of zwitterionic dimyristoylphosphatidylcholine (DMPC) mixed with the anionic lipid dimyristoylphosphatidylglycerol (DMPG). DSC results show that low (1 mol%) and high (20 mol%) concentrations of quercetin alter the thermotropic behaviour of DMPC/DMPG model membranes, leading to changes in the pretransition temperature (T_p) and the main phase transition temperature (T_m). Furthermore, quercetin can influence lateral lipid phase separation in DMPC/DMPG binary mixtures.

Keywords: Quercetin, DMPC/DMPG model membranes, phase transition, DSC

REFERENCES:

- [1] Donadio, G., Mensitieri, F., Santoro, V., Parisi, V., Bellone, M.L., De Tommasi, N., Izzo, V., Dal Piaz, F., 2021, *Pharmaceutics*, 13, 660.
- [2] Li, Y., Yao, J., Han, C., Yang, J., Chaudhry, M.T., Wang, S., Liu, H., Yin, Y., 2016, *Nutrients*, 8, 167.
- [3] Sinha, R., Gadhwal, M.K., Joshi, U.J., Srivastava, S., Govil, G., 2011, *J. Indian Chem. Soc.*, 88, 1-18.

HODUL DAĞI (NEVŞEHİR) KARAÇAM KALINTI ORMANLARININ ANIT ÖZELLİKLERİ İLE EKOTURİZM (BİTKİ TURİZMİ) POTANSİYELİNİN BELİRLENMESİ

Bektaş AVTUTAN

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Science and Technology, Department of Biology
ORCID ID: 0009-0003-7154-1883

Recep KARA

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Biology
ORCID ID: 0000-0001-6594-7172

Barış DURMUŞ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Geography
ORCID ID: 0000-0001-6556-493X

ÖZET

Kültür mirasımızın önemli bileşenlerinden biri olarak anıt ağaçlar ve bunların habitatu olan kalıntı ormanlar hem biyolojik olarak hem de kültürel olarak geçmişle günümüz arasındaki irtibatı sağlayan ve bilgi taşıyan önemli vasıtalarlardır.

Doğanın tahripkâr kullanımı, küresel ısınma ve çevre kirliliği gibi sorunlar sahip olduğumuz doğal ormanlarımızı hızla yok etmektedir. Ancak bu yok oluşa direnerek ayakta kalmayı başarabilecek ve sahip oldukları eşsiz biyolojik özellikler ile ekosistem içinde gen merkezi olabilecek ormanlarımız da bulunmaktadır. Kalıntı ormanlar olarak adlandırılan ve haklarında çok az bilimsel çalışma yapılan bu ormanların sürdürülebilir şekilde korunması ve gelecek nesillere aktarılabilmesi detaylı olarak araştırılmaları ile mümkündür. Doğal ve kültürel mirasımız olarak kabul edilen bu ormanlar ile birlikte anıt ağaçlar da eşsiz biyolojik özellikleri sayesinde ekoturizm (bitki turizmi) potansiyeli oluşturmaktadırlar.

Bu çalışmada, doğal ve kültürel miras olarak son derece zengin olan Kapadokya bölgesinin kalbi sayılan Nevşehir (Ürgüp) İli Hodul Dağı civarında Karaçam (*Pinus nigra* subsp. *pallasiana* (Lamb.) Holmboe) kalıntı ormanlarının ekolojik özellikleri ile ekoturizm (bitki turizmi) potansiyelinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Elde edilen sonuçlar hem ülkemizin turizm stratejisine hem de üniversitemizin doğal ve kültürel miras turizmi ihtisaslaşma stratejisine önemli katkılar sağlamaktadır.

Çalışma alanını oluşturan kalıntı ormanlarında, 2023-2024 yılları arasında, Nevşehir İli, Ürgüp ilçesi, Akören Köyü yakınlarındaki Hodul Dağı'nın Kuzey yamacında yaklaşık 1600m yükseklikte iki kez arazi çalışması yapılmıştır. Arazi çalışmaları ile kalıntı orman içerisinde *Pinus nigra* subsp. *pallasiana* (Lamb.) Holmboe ait taksonuna ait 41 bireyin anıt ağaç özellikleri taşıdığı belirlenmiştir. Bunlardan 10 bireyin yaşı artım burgusuyla alınan kesitlerden belirlenerek kalıntı ormanın 250-300 yıllık olduğu tespit edilmiştir. Anıt ağaçlar Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın 24 Ekim 2020 tarih ve RG 31284 sayısı ile yayınlanarak yürürlüğe giren Tabiat Varlığı Olarak Belirlenecek "Anıt Ağaçların Tespitine

İlişkin İlker” kapsamında belirlenmiştir. Bu işlem sırasında ağaçların dijital fotoğrafları çekilerek lokalitesi, habitatları, toprak özellikleri, yaşı, boyu, sağlık durumları, ilginç hikâyeleri, efsaneleri de dijital ortama aktarılarak kayıt altına alınmıştır.

Sonuç olarak bu çalışmada; kalıntı ormanın hem kültürel hem de biyolojik olarak anıt meşcere özelliği taşıdığı, koruma biyolojisi tekniklerinden In-situ Koruma (Doğal Habitatı içinde Koruma) teknikleriyle korunabileceği, koruma statüsünün doğal sit alanı olabileceği ve içerdiği flora özellikler ile ekoturizm (botanik turizmi) potansiyeline sahip olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kalıntı orman, Anıt ağaç, Botanik Turizmi, Kapadokya, Nevşehir.

Not: Bu çalışma Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen Bilimleri enstitüsü tarafından kabul edilen Bektaş Avtutan’ın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

DETERMINATION OF MONUMENTAL FEATURES AND ECOTOURISM (PLANT TOURISM) POTENTIAL OF BLACK PINE RELICT FOREST OF HODUL MOUNTAIN (NEVŞEHİR)

ABSTRACT

As one of the important components of our cultural heritage, monumental trees and their habitats, relict forests, are important means of providing communication and carrying information between the past and the present, both biologically and culturally.

Problems such as destructive use of nature, global warming and environmental pollution are rapidly destroying our natural forests. However, we also have forests that can resist this destruction and survive and can be gene centers within the ecosystem with their unique biological features. The sustainable protection of these forests, called relict forests and about which very few scientific studies have been conducted, and their transfer to future generations are possible with detailed research. Together with these forests, which are accepted as our natural and cultural heritage, monumental trees also create ecotourism (plant tourism) potential thanks to their unique biological features.

This study aims to reveal the ecological characteristics and ecotourism (plant tourism) potential of Black Pine (*Pinus nigra* subsp. *pallasiana* (Lamb.) Holmboe) relict forests around Hodul Mountain in Nevşehir (Ürgüp), which is considered the heart of the Cappadocia region, which is extremely rich in terms of natural and cultural heritage. The results obtained provide significant contributions to both our country's tourism strategy and our university's natural and cultural heritage tourism specialization strategy.

In the relict forests that constitute the study area, two field studies were conducted between 2023-2024 on the northern slope of Hodul Mountain near Akören Village in Ürgüp district of Nevşehir Province at an altitude of approximately 1600 m. With the field studies, it was determined that 41 individuals belonging to the *Pinus nigra* subsp. *pallasiana* (Lamb.)

Holmboe taxon in the relict forest had monumental tree characteristics. The age of 10 individuals was determined from the sections taken with the increment borer and it was determined that the remnant forest was 250-300 years old. Monumental trees were determined within the scope of the "Principles on the Determination of Monumental Trees" to be Determined as Natural Assets, which was published by the Ministry of Environment, Urbanization and Climate Change on October 24, 2020 and numbered RG 31284 and entered into force. During this process, digital photographs of the trees were taken and their locality, habitats, soil properties, age, height, health status, interesting stories, and legends were recorded by transferring them to the digital environment.

As a result, in this study; It was determined that the remnant forest has the characteristics of a monumental stand both culturally and biologically, can be protected with In-situ Protection (Protection within the Natural Habitat) techniques from conservation biology techniques, its conservation status can be a natural protected area, and has ecotourism (botanical tourism) potential with its flora features.

Keywords: Relict forest, Monumental tree, Botanical Tourism, Cappadocia, Nevşehir.

Note: This study was produced from the master's thesis of Bektaş Avtutan, which was accepted by the Institute of Science of Nevşehir Hacı Bektaş Veli University.

ETİNİL TÜREVLERİNİN TASARIMI VE SENTEZİ

Hatice ÇALIŞ KARATEKİN

Van Yüzüncü Yıl University, Muradiye Vocational School, Department of Chemistry and Chemical Management Technologies

ORCID ID: 0000-0003-4193-9666

ÖZET

Etinil grubu, biyolojik olarak aktif bileşiklerin tasarımı ve sentezinde kritik bir öneme sahiptir. Özellikle ilaç kimyasında kanser tedavisi, antiinflamatuar ilaçlar gibi birçok alanda önemli katkılar sağlamıştır(Pacholak et al., 2024; Siddiqui et al., 2004). Bununla birlikte, polimer bilimi ve malzeme mühendisliği gibi alanlarda, etinil türevleri çapraz bağlanma özellikleri sayesinde mekanik dayanıklılık ve üstün optik performans sunan malzemelerin geliştirilmesine olanak tanımaktadır(Song et al., 2016).Ayrıca, bu bileşikler, nanoteknoloji ve enerji uygulamalarında katalizör tasarımı ve hidrojen depolama gibi yenilikçi çözümler için de geniş kullanım potansiyeline sahiptir(Y. Wang et al., 2024) Organik kimya, fonksiyonel moleküllerin tasarımı ve sentezi yoluyla yeni malzemelerin geliştirilmesi, biyolojik sistemlerin anlaşılması ve farmasötik ajanların üretilmesi gibi geniş bir uygulama yelpazesi sunmaktadır. Bu bağlamda, benzilidenmalononitril türevleri yüksek reaktiviteye sahip olmaları ve geniş uygulama alanları nedeniyle dikkat çekmektedir(Nhu et al., 2024). Literatürde bu tür bileşikler üzerine yapılan çalışmaların sınırlı olması, araştırmanın önemini daha da artırmaktadır (Chowdhury et al., 2024; Devore, Ellington, & Shuford, 2024; Ivanova et al., 2024).

Bu çalışmada, 2-(4,5-dimethoxy-2-(phenylethynyl)benzylidene)malononitrile bileşiğinin tasarımı ve sentezi gerçekleştirilmiştir. 2-iodo-4,5-dimethoxybenzaldehit başlangıç maddesi olarak kullanılmıştır. Çalışma iki temel sentez adımından oluşmaktadır. Çalışmada kenetlenme tepkimesi (sonogashira) ve kondenzasyon tepkimesi kullanılarak yapısında siyano grubu içeren 2-(4,5-dimethoxy-2-(phenylethynyl)benzylidene)malononitril türevi sentezlenmiştir. Sentezlenen türevlerin yapısal karakterizasyonu spektroskopik yöntemler kullanılarak bulunmuştur.

Anahtar kelimeler: Çapraz bağlanma, Kondenzasyon , Organik sentez, malononitril

DESIGN AND SYNTHESIS OF ETHYNYL DERIVATIVES

ABSTRACT

The ethynyl group is of critical importance in the design and synthesis of biologically active compounds. It has made significant contributions to many areas, especially in medicinal chemistry, such as cancer treatment and anti-inflammatory drugs(Pacholak et al., 2024; Siddiqui et al., 2004). However, in fields such as polymer science and materials engineering, ethynyl derivatives enable the development of materials that offer mechanical strength and superior

optical performance due to their cross-linking properties(Song et al., 2016). In addition, these compounds have broad potential for use in innovative solutions such as catalyst design and hydrogen storage in nanotechnology and energy applications(Y. Wang et al., 2024). Organic chemistry offers a wide range of applications, such as the development of new materials through the design and synthesis of functional molecules, the understanding of biological systems, and the production of pharmaceutical agents. In this context, benzylidenemalononitrile derivatives attract attention due to their high reactivity and wide range of applications(Nhu et al., 2024). The limited number of studies on such compounds in the literature further increases the importance of the research(Chowdhury et al., 2024; Devore et al., 2024; Ivanova et al., 2024). In this study, the design and synthesis of 2-(4,5-dimethoxy-2-(phenylethynyl)benzylidene) malononitrile compound was carried out. 2-iodo-4,5-dimethoxybenzaldehyde was used as the starting material. The study consists of two main synthesis steps. In the study, 2-(4,5-dimethoxy-2-(phenylethynyl)benzylidene)malononitrile derivative containing cyano group in its structure was synthesized using coupling reaction (sonogashira) and condensation reaction. The structural characterization of the synthesized derivatives was found using spectroscopic methods.

Key words: Crosslinking, Condensation, Organic synthesis, malononitrile

1. INTRODUCTION

Ethynyl groups ($-C\equiv CH$) are functional groups that are distinguished by their unique reactivity and versatility in chemistry. They constitute a subclass of alkynes and play critical roles in various fields such as organic synthesis, materials science, drug development, and biomedical applications(Bandyopadhyay, Sengupta, & Das, 2018; Ghosal, Bhattacharyya, Mishra, & Zuilhof, 2024; Zheng, Li, Weng, & Gao, 2015). Current research on the chemical properties and application areas of ethynyl groups further increases the importance of these groups and emphasizes the need for their in-depth examination in the literature(Raju, Bloom, An, & Wheeler, 2011). Ethynyl groups have distinct electronic properties due to their carbon-carbon triple bond content(Rynbrandt, 1965). This structure allows modulation of electronic properties by increasing the conjugation of molecules. In addition, the linear geometry of ethynyl groups provides flexibility in molecular design by minimizing steric hindrances(Astruc, Boisselier, & Ornelas, 2010; Bryce, 2021). These properties are particularly advantageous in the development of organic electronic devices and the synthesis of complex molecular structures. The presence of ethynyl groups is effective in improving the electronic and mechanical properties of polymers and other functional materials. In particular, ethynyl-containing polymers are used in high-tech applications such as flexible electronics and sensors by optimizing properties such as

conductivity and flexibility(Mullin, Sharber, & Thomas III, 2022). Research in this area reveals the importance of ethynyl groups in terms of materials science. Ethynyl groups exhibit unique properties in their interactions with biological molecules and are used as valuable tools in drug design and biomedical applications. In particular, the ability of ethynyl groups to form covalent bonds with biomolecules provides advantages in the development of targeted drugs and bioconjugation techniques. In this context, understanding the behavior of ethynyl groups in biological systems contributes to the development of new therapeutic strategies(Heo et al., 2022; Minutolo, Macchia, Katzenellenbogen, & Katzenellenbogen, 2011; Yan, Zhang, Ren, & Tang, 2016). Ethynyl groups are used as reactive intermediates in organic synthesis and play a critical role in the construction of complex molecules. In particular, the use of ethynyl groups as protective groups is effective in preventing undesirable reactions by increasing selectivity in synthetic processes. This highlights the importance of strategic use of ethynyl groups in organic synthesis(Neenan & Whitesides, 1988; Sukeda, Ichikawa, Matsuda, & Shuto, 2003).

In recent years, research on the role of ethynyl groups in chemical and biological systems has increased. These studies focus on issues such as reactivity of ethynyl groups, biocompatibility and their applications in functional materials. In particular, research on the interactions of ethynyl groups in biological systems and their use in new material designs has an important place in the literature(Fu et al., 2025). The unique electronic and steric properties of ethynyl groups are evident in their roles in functional materials, their contributions to drug development processes, and their strategic use in organic synthesis(L.-E. Wang, Jin, Peng, Ding, & Zeng, 2025). Current research in these areas further reveals the potential offered by ethynyl groups and reveals the necessity of their in-depth examination in the literature. In the future, the range of applications of ethynyl groups in chemical sciences is expected to expand and contribute to new technological developments(CETINDERE & ERDOĞAN; Chen, Yu, Liang, Huang, & Gong, 2025; Sang et al., 2025).

In this context, the design and synthesis of 2-(4,5-dimethoxy-2-(phenylethynyl)benzylidene) malononitrile compound was carried out in our study. 2-iodo-4,5-dimethoxybenzaldehyde was used as the starting material. The study consists of two basic synthesis steps. In this study, 2-(4,5-dimethoxy-2-(phenylethynyl)benzylidene)malononitrile derivative containing cyano group in its structure was synthesized using coupling reaction (sonogashira) and condensation reaction. Structural characterization of the synthesized derivatives was found using spectroscopic methods.

2. MATERIAL AND METHODS

2.1. Synthesis and characterization of the 2-(4,5-dimethoxy-2-(phenylethynyl)benzylidene) malononitrile

The synthesis was carried out in two main steps: Sonogashira coupling reaction and condensation reaction. Sonogashira Coupling Reaction: In the first step, 2-iodo-4,5-dimethoxybenzaldehyde and phenylacetylene were reacted in dimethylformamide (DMF) solvent in the presence of potassium carbonate (K_2CO_3) base. In this step, aryl-ethynyl bond was formed, giving the compound cross-coupling property. The reaction was carried out at $60^\circ C$ under reflux for 12 hours. Afterwards, the mixture was dissolved in ethanol and crystallized. Condensation Reaction: In the second step, the compound obtained by the sonogashira reaction was subjected to condensation reaction with malononitrile. This reaction, carried out in 1,2-dichloroethane, formed the cyano group-containing structure of the target compound. After the reaction mixture was stirred at room temperature for 6 h, it was crystallized and purified.

Structural characterization of the synthesized compounds was carried out using spectroscopic methods such as FT-IR (Fourier Transform Infrared Spectroscopy) and NMR (Nuclear Magnetic Resonance). While FT-IR analysis confirmed the functional groups of the compound, NMR analysis clearly revealed the atomic structure and bonding pattern of the compound. These spectroscopic analyses definitively confirmed that the chemical structure of the obtained compound was correct and pure.

3. RESULTS AND DISCUSSION

In this study, 2-(4,5-dimethoxy-2-(phenylethynyl)benzylidene)malononitrile compound was successfully synthesized by two basic synthesis steps. In the first step, aryl-ethynyl bond was formed by reacting 2-iodo-4,5-dimethoxybenzaldehyde and phenylacetylene in dimethylformamide (DMF) solution in the presence of potassium carbonate (K_2CO_3) base. In this step, the compound was cross-coupling and the Sonogashira coupling reaction was successfully carried out. Reaction yield is directly related to the effectiveness of the solvent and base used. DMF solution was effective in dissolving the reactants due to its polar properties, while potassium carbonate increased the rate of the reaction and allowed high yields to be obtained. In the second step, the aryl-ethynyl compound obtained by the Sonogashira reaction was subjected to a condensation reaction with malononitrile and the cyano group-containing structure of the target compound was formed. This reaction was carried out in 1,2-dichloroethane medium and stirred at room temperature for 6 h. The condensation reaction played an important role in the formation of the final structure of the compound and was successfully completed with high yield. Structural characterization of the obtained compound

was carried out by spectroscopic methods such as FT-IR and NMR. FT-IR analyses confirmed the presence of functional groups of the compound, especially the characteristic peaks of the nitrile group and the structure of the compound was confirmed. ^1H and ^{13}C NMR analyses proved that the atomic structure and bonding pattern of the compound were correct. These analyses show that the obtained compound is of high purity and has the desired structure. Spectroscopic analysis for structural verification of the compound is a widely used method for the synthesis of organic compounds. This study has reliably proven the accuracy of the compounds obtained from the combination of Sonogashira coupling and condensation reactions with these methods. Moreover, the efficiency of the reaction conditions and solvents used is quite satisfactory when compared with other similar studies.

CONCLUSIONS

This study presents the successful synthesis and characterization of 2-(4,5-dimethoxy-2-(phenylethynyl)benzylidene)malononitrile. The two-step synthesis process includes the Sonogashira coupling reaction and condensation reactions with malononitrile. The structure of the obtained compound was confirmed by FT-IR and NMR analyses, and the obtained compound is pure and has the desired structure. The results show that the reaction conditions and solvents used are effective in the synthesis of such compounds. Future studies on the potential biological activity and material science uses of these compounds may reveal a wider range of applications. In addition, it is thought that this study will contribute to the development of new synthesis strategies in fields such as organic electronics, pharmaceutical chemistry and materials science. In the future, biological testing of such compounds and their larger-scale synthesis will be important to further explore the potential use of organic compounds in various fields.

REFERENCES

- Astruc, D., Boisselier, E., & Ornelas, C. (2010). Dendrimers designed for functions: from physical, photophysical, and supramolecular properties to applications in sensing, catalysis, molecular electronics, photonics, and nanomedicine. *Chemical reviews*, *110*(4), 1857-1959.
- Bandyopadhyay, A., Sengupta, S., & Das, T. (2018). *Hyperbranched polymers for biomedical applications*: Springer.
- Bryce, M. R. (2021). A review of functional linear carbon chains (oligoynes, polyynes, cumulenes) and their applications as molecular wires in molecular electronics and optoelectronics. *Journal of Materials Chemistry C*, *9*(33), 10524-10546.
- CETINDERE, S., & ERDOĞAN, M. SOLID-STATE EMISSIVE BODIPY DYES: RECENT ADVANCES AND APPLICATIONS. *yaz*, 17.
- Chen, X.-L., Yu, S.-Q., Liang, J.-Q., Huang, X., & Gong, H.-Y. (2025). Nitrogen-containing polycyclic aromatic hydrocarbons (PAHs) with bowl-shaped structures: synthesis, architecture, and applications. *Organic Chemistry Frontiers*.
- Chowdhury, S., Jana, S., Panguluri, S. P., Wenzel, W., Klayatskaya, S., & Ruben, M. (2024). Ferrocene Appended Porphyrin-Based Bipolar Electrode Material for High-Performance Energy Storage. *ChemSusChem*, *17*(10), e202301903.

- Devore, D. P., Ellington, T. L., & Shuford, K. L. (2024). Illuminating the Performance of Electron Withdrawing Groups in Halogen Bonding. *ChemPhysChem*, e202400607.
- Fu, J., Kang, J., Gao, W., Huang, Z.-W., Kong, L.-Q., Xie, K., . . . He, L. (2025). Covalent Organic Frameworks for Radioactive Iodine Capture: Structure and Functionality. *Chemical Communications*.
- Ghosal, K., Bhattacharyya, S. K., Mishra, V., & Zuilhof, H. (2024). Click Chemistry for Biofunctional Polymers: From Observing to Steering Cell Behavior. *Chemical reviews*.
- Heo, J., Murale, D. P., Yoon, H. Y., Arun, V., Choi, S., Kim, E., . . . Kim, S. (2022). Recent trends in molecular aggregates: An exploration of biomedicine. *Aggregate*, 3(2), e159.
- Ivanova, V., Şenocak, A., Klyamer, D., Demirbas, E., Makhseed, S., Krasnov, P., . . . Durmuş, M. (2024). 3D hybrid materials based on zinc and cobalt phthalocyanine derivatives bearing terminal ethynyl substituents as active layers for chemiresistive gas sensors. *Sensors and Actuators B: Chemical*, 398, 134733.
- Minutolo, F., Macchia, M., Katzenellenbogen, B. S., & Katzenellenbogen, J. A. (2011). Estrogen receptor β ligands: recent advances and biomedical applications. *Medicinal research reviews*, 31(3), 364-442.
- Mullin, W. J., Sharber, S. A., & Thomas III, S. W. (2022). Design, Photophysics, and Applications of Organic Conjugated Materials. *Exerting Control Over the Crystal Packing and Solid-state Photophysics of Phenylene-Ethynylene Oligomers Using Programmed Non-covalent Interactions*, 13.
- Neenan, T. X., & Whitesides, G. M. (1988). Synthesis of high carbon materials from acetylenic precursors. Preparation of aromatic monomers bearing multiple ethynyl groups. *The Journal of organic chemistry*, 53(11), 2489-2496.
- Nhu, Q. P. N., Abedi, S. A. A., Chanmungkalakul, S., Sukwattanasinitt, M., Chang, Y.-T., & Rashatasakhon, P. (2024). Solvatochromic fluorescent ethynyl naphthalimide derivatives for detection of water in organic solvents. *Dyes and Pigments*, 227, 112188.
- Pacholak, P., Durka, K., Woźniak, K., Krajewska, J., Laudy, A., & Luliński, S. (2024). Ethynyl-substituted benzosiloxaboroles: the role of C (π) \cdots B interactions in their crystal packing and use in Cu (i)-catalyzed 1, 3-dipolar cycloaddition. *RSC advances*, 14(23), 16069-16082.
- Raju, R. K., Bloom, J. W., An, Y., & Wheeler, S. E. (2011). Substituent effects on non-covalent interactions with aromatic rings: Insights from computational chemistry. *ChemPhysChem*, 12(17), 3116-3130.
- Rynbrandt, R. H. (1965). *Some Aspects of the Ethynyl Group: Proximity Effects and Substituent Constants*: University of Kansas.
- Sang, Z., Luo, Z., Chen, J., Gou, W., Zhang, G., & Ding, C. (2025). Synthesis of Trifluoromethylthio Compounds from Sulfur Containing Precursors. *Asian Journal of Organic Chemistry*, e202400588.
- Siddiqui, M. A., Hughes, S. H., Boyer, P. L., Mitsuya, H., Van, Q. N., George, C., . . . Marquez, V. E. (2004). A 4'-C-Ethynyl-2', 3'-Dideoxynucleoside Analogue Highlights the Role of the 3'-OH in Anti-HIV Active 4'-C-Ethynyl-2'-deoxy Nucleosides. *Journal of medicinal chemistry*, 47(21), 5041-5048.
- Song, X., Zhang, W., Li, X., Jiang, H., Shen, C., & Zhu, W.-H. (2016). Influence of ethynyl position on benzothiadiazole based D-A- π -A dye-sensitized solar cells: spectral response and photovoltage performance. *Journal of Materials Chemistry C*, 4(39), 9203-9211.
- Sukeda, M., Ichikawa, S., Matsuda, A., & Shuto, S. (2003). The First Radical Method for the Introduction of an Ethynyl Group Using a Silicon Tether and Its Application to the Synthesis of 2'-Deoxy-2'-C-ethynylnucleosides. *The Journal of organic chemistry*, 68(9), 3465-3475.
- Wang, L.-E., Jin, R.-S., Peng, Y.-Y., Ding, Q.-P., & Zeng, X.-P. (2025). Recent Advances in Catalytic Asymmetric Ketone Allylations and Their Applications. *ACS Catalysis*, 15, 1487-1513.
- Wang, Y., Li, Z., Lu, Q., Li, Q., Luo, J., Li, C., & Xie, Y. (2024). Solar cells based on doubly concerted companion dyes with the efficiencies modulated by inserting an ethynyl group at different positions. *Chinese Chemical Letters*, 35(5), 109093.
- Yan, Y., Zhang, J., Ren, L., & Tang, C. (2016). Metal-containing and related polymers for biomedical applications. *Chemical Society Reviews*, 45(19), 5232-5263.
- Zheng, Y., Li, S., Weng, Z., & Gao, C. (2015). Hyperbranched polymers: advances from synthesis to applications. *Chemical Society Reviews*, 44(12), 4091-4130.

BİYOLOJİ ÖĞRETİMİNDE BAĞLAM TEMELLİ ÖĞRENME**Yağmur Suzan SÖNMEZ**

Girne Amerikan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Girne K.K.T.C

ORCID ID: 0009- 0009- 5417- 4245**ÖZET**

Biyoloji dersi gerçek yaşam durumları içinde verildiği zaman anlam kazanacak bir ders olduğu apacık ortadadır. Bundan dolayı bağlam temelli yaklaşımın kullanılması biyoloji eğitimi için zarurü bir durumdur. Bu araştırmada amaç alanımız için oldukça önemli bir yeri olan bağlam temelli yaklaşımın bilgisini vermek, alanla ilgili tezleri incelemek ve mevcut durumu ortaya koyarak önerilerde bulunmaktır. Çalışma yöntemi olarak tarama modeli seçilmiştir. Çalışmamızda literatür taraması yapılarak, YÖK TEZ veri tabanından bağlam temelli öğrenmeye ilişkin tezlere ulaşılarak değerlendirme yapılmıştır. Çalışma sonunda en fazla tezin fen bilgisi eğitimi ile ilgili olduğu (33) ve en az tezin ise okul öncesi fen (1), hayat bilgisi (1) ve coğrafya (1) eğitimi ile ilgili olduğu belirlenmiştir. Yapılan tezlere bakıldığında biyoloji eğitimi ile alakalı sadece 2 tane tezin yazılmış olduğu görülmektedir. Çalışmaların genellikle REACT strateji olarak değerlendirilirdir tespit edilmiştir. Bağlam temelli yaklaşımın öğrenci başarısını artırdığı sonucu çoğu çalışmada belirtilmiştir. Aynı yorum öğrencilerin ilgi-tutum ve motivasyonları içinde geçerlidir. MEB (2024) ortaöğretim biyoloji öğretim programında bağlam temelli öğrenme oldukça fazla olarak yer aldığıda tespit edilmiştir. Öneri olarak ise söylenebilecekler: Biyoloji eğitimine ilişkin bağlam temelli öğrenmeyi içeren tezlerin daha fazla yazılması konusunda üniversiteleri teşvik edecek çalışmalar yapılmalıdır. Öğretmenlerin bu konuda bilgilerinin artırılması için workshoplar yapılmalıdır.

Anahtar kavramlar: Bağlam temelli öğrenme, biyoloji eğitimi, orta öğretim fen ve matematik eğitimi.

CONTEXT-BASED LEARNING IN BIOLOGY TEACHING

ABSTRACT

It is obvious that biology is a course that will gain meaning when it is given in real-life situations. Therefore, the use of a context-based approach is essential for biology education. The aim of this research is to give information about the context-based approach, which has a very important place for our field, to examine the theses related to the field and to make suggestions by revealing the current situation. The survey model was chosen as the study method. In our study, a literature review was made and theses on context-based learning were accessed from the YÖK TEZ database and evaluated. At the end of the study, it was determined that the highest number of theses were related to science education (33) and the least thesis was related to preschool science (1), life science (1) and geography (1) education. When we look at the theses, it is seen that only 2 theses related to biology education have been written. It has been determined that the studies are generally evaluated and carried out as a REACT strategy. It has been stated in most studies that the context-based approach increases student achievement. The same interpretation applies to students' interests, attitudes and motivations. MEB (2024) has also found that context-based learning is quite common in the secondary school biology curriculum. As a suggestion, it can be said that studies should be carried out to encourage universities to write more theses that include context-based learning on biology education. Workshops should be held to increase the knowledge of teachers on this subject.

Key Concepts: Context-based learning, biology education, secondary science and mathematics education.

BURDUR GÜL YAĞI TESİSLERİ'NİN ENDÜSTRİ MİRASI KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Meltem YILMAZ ÖZEV

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü

ORCID ID:0009-0009-2847-7082

Sevim ATEŞ CAN

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi

ORCID ID: 0000-0003-0836-2084

ÖZET

Endüstri Devrimi'nin getirdiği teknolojik değişiklikler toplumların yaşamında birçok yönden farklılıklara yol açmıştır. Bu değişiklikler, toplumların temel ihtiyaçlarını karşılayarak başladıkları sanayileşme sürecinde, temel ihtiyaçlar dışında kalan yan ürünlerin de üretimini kaçınılmaz hale getirmiştir. Endüstrileşmenin gelişmesi ve ihtiyaçların artması ile birlikte yan ürün sanayisi de gelişmiştir. Buna örnek olarak konumuz kapsamındaki gül yaprağının işlemekten geçerek farklı kozmetik ürünlere dönüşümünü verebiliriz. İnsanlığın var olduğu zamandan bugüne aslında gül kozmetik ürünü olarak kullanılmış ve halen de günümüzde kullanılmaya devam etmektedir. Fakat sanayileşme süreci öncesinde küçük imbicler kullanılarak damıtma yönetimiyle geleneksel bir şekilde elde edilen gül ürünleri sonraki süreçte buhar kazanlarının kullanıldığı modern fabrikalarda üretilmeye başlanmıştır. Burdur, gül üretiminde ülke ve bölge bazında ele alındığında yüksek miktarda hasat elde edilen illerden birisi olma özelliğine sahip olması nedeniyle, ülkemizin sanayileşme sürecinde endüstri yapılarının kurulması kapsamında Şeker Fabrikası yanında kurulan Gül Yağı Tesisleri ile de önem kazanmaktadır. Çalışmada, günümüzde atıl halde bulunan Burdur Gül Yağı Tesisleri, ülkemiz endüstri mirası kapsamında lojman, depo gibi ek yapıları ile mimari açıdan bir bütün olarak detaylı bir şekilde incelenmiş ve korunması ve yaşatılması amacıyla dönüşümü ve geleceğe aktarılması konusunda yapılması gerekenler irdelenmiştir. Böylelikle, büyük yatırımlarla kurulmuş olan ve özel teknolojiler ve donanımlar içeren ve özel mekânlarla tasarlanan, ancak üretimi sonlandırıldığı için yok olma sürecine giren tesisin yaşatılması için yapılması gerekenler tartışmaya açılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Burdur Gül Yağı Tesisi, Endüstri Mirası, Mimari Tasarım, Yeniden İşlevlendirme

* Bu çalışma, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü tarafından 16.07.2019 tarihinde onaylanmış ve **Proje No:0451-YL-17 ile BAP Komisyonu**'na desteklenmiş "Burdur Şeker Fabrikası ve Gül Yağı Tesisleri'nin Endüstri Mirası Kapsamında Değerlendirilmesi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

A RESEARCH ON THE EVALUATION OF BURDUR ROSE OIL FACILITIES WITHIN THE SCOPE OF INDUSTRIAL HERITAGE

ABSTRACT

The technological changes brought about by the Industrial Revolution have led to differences in the lives of societies in many ways. These changes made it inevitable to produce by-products other than basic needs in the industrialization process that began by meeting the basic needs of societies. With the development of industrialization and the increase in needs, the by-product industry has also evolved. An example of this is the transformation of rose petals into various cosmetic products within our topic. Since the beginning of humanity, rose has been used as a cosmetic product and continues to be used today. However, before the industrialization process, rose products were traditionally obtained through distillation using small stills. Later on, these products began to be produced in modern factories that utilized steam boiler. Burdur, when considered in terms of rose production at the national and regional levels, is one of the provinces with a high yield. Due to this characteristic, it has gained significance in our country's industrialization process through the establishment of Rose Oil Facilities alongside the Sugar Factory. In the study, the currently idle Burdur Rose Oil Facilities have been examined in detail as an architectural entity within our country's industrial heritage, including auxiliary structures such as accommodation and storage buildings. The research discusses necessary steps for their transformation and future preservation, emphasizing the importance of safeguarding and revitalizing these facilities. Thus, the necessary measures for preserving the facility which was established with significant investments, specialized technologies and equipment, and designed with unique spaces but has entered a phase of deterioration due to the cessation of production have been opened for discussion.

Keywords: Burdur Rose Oil Facility, Industrial Heritage, Architectural Design, Refunctionalization

*This study has been produced from the master's thesis titled "Evaluation of Burdur Sugar Factory and Rose Oil Facilities within the Scope of Industrial Heritage," which was approved by the Institute of Science and Technology of Burdur Mehmet Akif Ersoy University on 16.07.2019, and supported by the University Scientific Research Projects Commission with Project No: 0451-YL-17.

GİRİŞ

Endüstri Devrimi kavramı 18.yüzyılın son çeyreğinden itibaren İngiltere'de ortaya çıkmıştır ve 20.yüzyılın ilk çeyreğine kadar da tüm Dünya'da etki göstermeye devam etmiştir. Endüstrileşme ile birlikte üretim şekli değişmiş, değişen üretim şekli sonucunda üretim için ihtiyaç duyulan mekanlar da farklılık göstermiştir. Yeni oluşturulan bu mekanlar büyüklükleri,

mekan tanımlamaları ve yapısal özellikleri açısından farklı malzeme ve yöntemleri de beraberinde getirmiştir.

Endüstri mirası Nizhny Tagil Tüzüğü'nde şu şekilde açıklanmaktadır: Endüstri mirası, sanayi kültürünün tarihsel, sosyal, mimari, teknolojik veya bilimsel değere sahip yapıtlarından oluşur. Bu yapıtlardaki binalar ve makineler, imalathaneler, atölyeler ve fabrikalar, maden işleme, ambarlar ile depolar, arıtma alanları, enerji üretilen, iletilen ve kullanılan yerler, ulaştırma ve tüm altyapısı, ayrıca sanayiyle ilgili öğretim, ibadet etme veya barınma gibi sosyal aktivitelerin yapıldığı yerlerden oluşur (TICCIH, 2003).

28 Kasım 2011 yılında ICOMOS'un yayınladığı bildiri "Endüstri Mirası Sitleri, Yapıları, Alanları ve Peyzajlarının korunması için ICOMOS-TICCIH ortak DUBLİN İlkeleri"nde endüstri mirasının önemine değinilmekte ve şu açıklamalara yer verilmektedir:

"... Son iki yüzyıl içinde tüm dünyada görülen sanayileşme süreci insanlık tarihinin büyük bir aşamasını oluşturur; mirası da çağdaş dünya için önemli ve kritiktir... Endüstri mirası oldukça hassastır ve risklerle karşı karşıyadır. Yalnız bilinçsizlikten, belgeleme eksikliğinden tescil edilmediğinden, saygı görmediğinden değil, değişen ekonomik eğilimlerden, olumsuz kavrayışlardan, çevresel kaygılardan veya iri boyutları ve karmaşıklığından dolayı da yitirilmektedir. Fakat mevcut yapıların ömrünü ve sahip oldukları enerji süresini uzatarak, endüstri mirasını koruyarak, yerel, ulusal ve uluslararası düzeylerde sürdürülebilir gelişme hedeflerini gerçekleştirmeye katkı sağlanabilir" (URL-1, 2019).

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

Gülyağı, bilimsel adı Nerium Cleander olan ve yurdumuzda pek çok çeşidi bulunan gül yapraklarından damıtılarak elde edilir ve özellikle parfüm ve kozmetik sanayisinin esas ham maddesini oluşturur. Gülyağı "Rosa Damascana" çeşidi gülden elde edilir (Anonim, 1976).

Türkiye'deki gül çiçeğinin yetiştiriciliğinin 1999 yılındaki verilere göre dağılımı şu şekildedir: %62,4'ü Isparta'da, %31,4'ü Burdur ve kalan %6,1'i Afyon ve Denizli'de üretilmiştir. Kooperatifler ve özel kuruluşlarca satın alınan gül çiçeği, fabrikalarda işlenerek gül yağı, konkret (katı gülyağı) ve gül suyu olarak üretimi yapılmaktadır (Tosun, Gönüllü; Arslankaya, 2002).

Gül çiçeğinden elde edilen en önemli ürünler gül suyu, gül yağı, konkret (katı gül yağı) ve absolüttür. Taze toplanan gül yapraklarından damıtma yöntemi ile gül yağı ve gül suyu; ekstraktör yöntemi ile konkret ve absolüt elde edilir.

Şekil-1 Eski Gülyağı İmbikleri (Anonim, 1930)

Burdur Gülyağı Üretim Tesislerinin Genel Özellikleri

Burdur merkezinde 1163 sayılı Kanuna göre kurulmuş kooperatifle ortak Çinef Çiçek ve Nebatat Esansları Fabrikası A.Ş.'nin 3 kazanlık ince gül yağı tesisleri mevcut olup, 250 ton çiçek işleyebilecek kapasitededir. Ayrıca 250 ton çiçek işleyebilecek konkret tesisleri mevcuttur (Anonim, 1976).

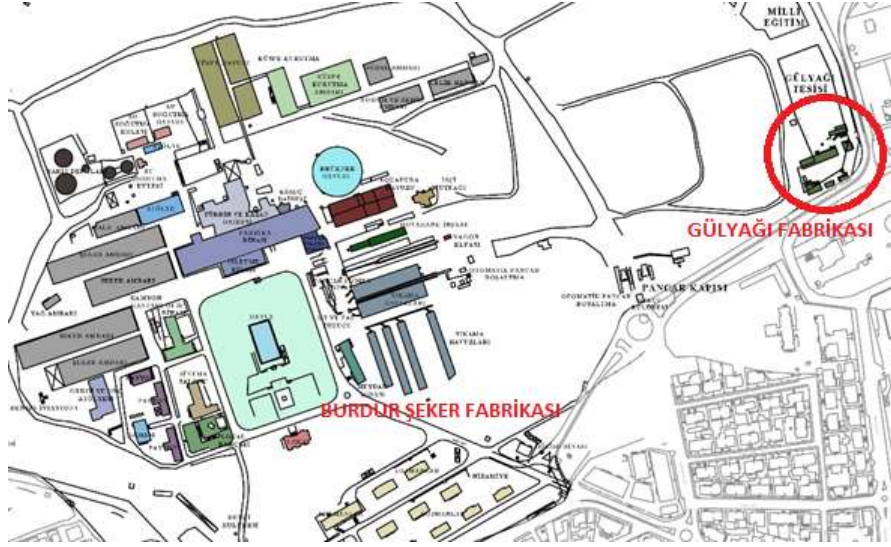
Şekil-2 Gülyağı tesislerinin fotoğrafı (Burdur Yeni Gün Gazetesi, 2019)

Burdur Gülyağı Fabrikası'nın, yabancı sermaye kanunundan yararlanılarak, Burdur ve Cıvırı Gülcüler İstihsal ve Satış Kooperatifi'nin ortaklığı ile Fransız V. MANE FİLS Ç.İ.N.E.F Çiçek ve Nebatat Esansları Fabrikası Anonim Şirketi tarafından 1962 yılında inşaatına başlanmıştır. İlk üretim ise 1966 yılında gerçekleşmiştir (Anonim, 1967). Fransız firma, üretim sırasında kullanılacak malzemeleri ve üretimi gerçekleştirecek fabrika çalışanlarını da kendi bünyesinde yurtdışından getirmiştir.

Fabrika Yerleşkesinin İncelenmesi

Fabrika yerleşkesi şehrin merkezinde, Burdur Tren Garı'nın hemen yakınında, Şeker Fabrikası'nın arsasının devamında yer almaktadır. Gül bahçelerine yakın olması amacıyla bu bölgenin seçildiği tahmin edilmektedir. Fabrika yerleşimi beş farklı birimden oluşmaktadır. Bu

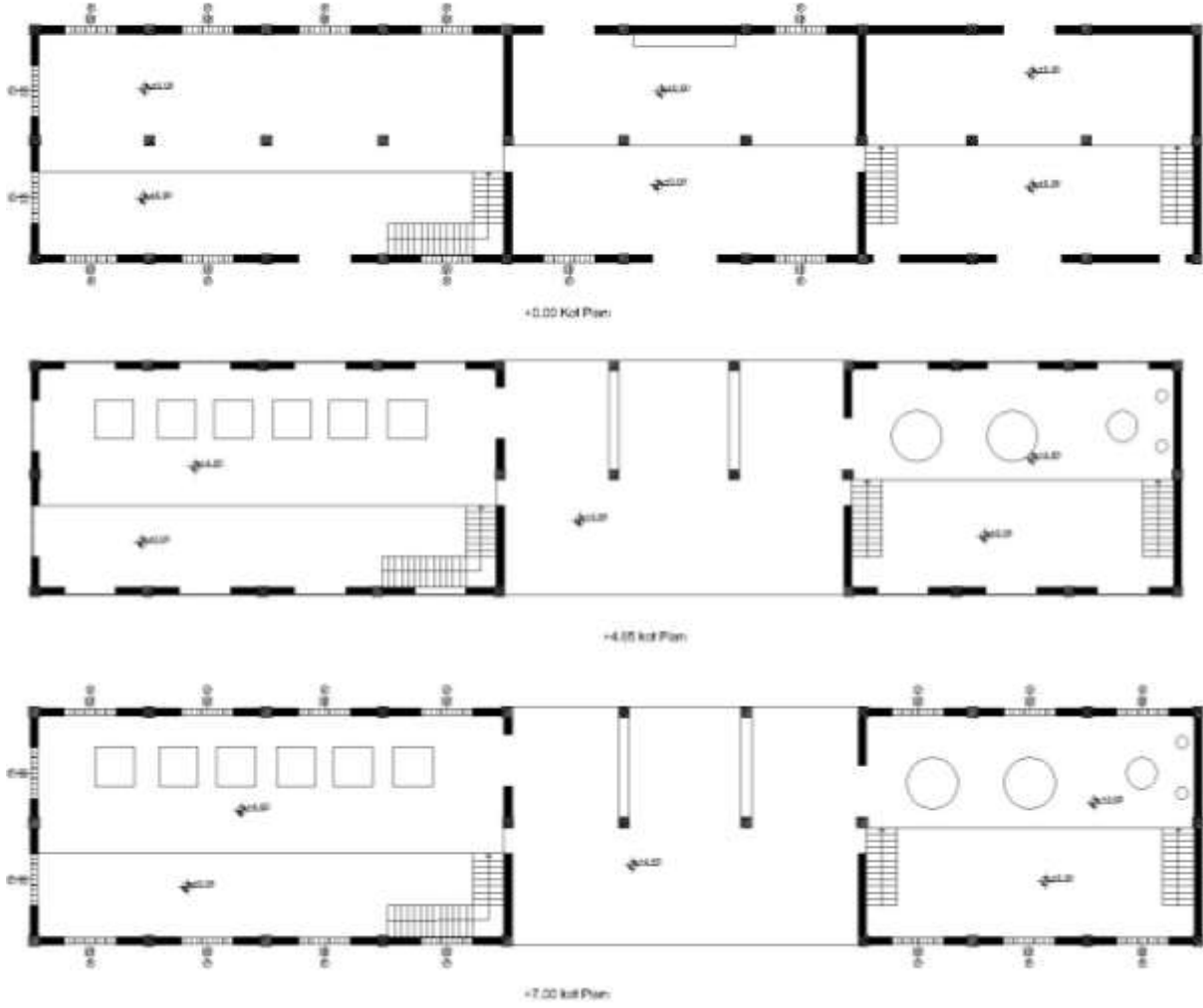
birimler üretim binası, fabrika girişinde sağda ve solda olmak üzere iki adet lojman binası, üretim binasının sağında yer alan depo binası ve idari binadır.

Şekil-3 Burdur Şeker Fabrikası ve Gül Yağı Fabrikası'nın yerleşim planı (Kaynak: Yılmaz Özev, 2018)

Fabrika Binasının İncelenmesi

Fabrika içerisinde taze gül yapraklarının bekletildiği bir alan, kazan ve imbiklerin bulunduğu bölümler, soğutucu, kazandan gelen yağın toplandığı tanklar, gül posaları ve atık suların depolandığı çukurlar, yakıt dairesi ve bacalar bulunmaktadır (Tosun, Gönüllü, Arslankaya, 2002). Fabrika, modern dönem yapılarından biri olma özelliği taşımaktadır. Betonarme taşıyıcı sistem olarak inşa edilen fabrika binası, dikdörtgen bir plan şemasına sahiptir. Fabrika binası tam simetrik bir plana sahip değildir. Üç farklı birimden oluşan fabrika, üretim ihtiyaçlarına göre işlevlendirilmiş birimlerden oluşmaktadır. Bu birimlerden sağ ve solda yer alan birimlerin asma katları mevcuttur. Soldaki bölümde yer alan asma katlarda dikdörtgen boşluklar açılmıştır. Sağdaki bölümde yer alan asma katlarda ise farklı boyutlarda dairesel boşluklar açılmıştır.

Şekil-4 Gülyağı Üretim Binası Planları (Kaynak: Yılmaz Özev, 2019)

Yalın bir cephe düzenine sahip olan fabrika yapısı, 4.50 x 9.00 metre aks aralığında 10 modülden oluşmaktadır. Aynı ebatlardaki pencere boşlukları, farklı ebatlardaki kapı boşlukları ile dolu boş kontrastını oluşturmaktadır. Bina taşıyıcı sistemi; kolon, kiriş ve döşemeleri cephelerden rahatlıkla okunabilmektedir. Teras çatı olarak tasarlanan bina, dış çevresinde parapet duvarları ile yatay ve düşeyde yer alan uyumu tamamlamaktadır. Yapı yatay hatları planda ve görünüşlerde vurgulanmıştır. Pencere brüt betondan inşa edilen çaprazlamalardan oluşan, mekanın doğal havalandırılmasını sağlayan bir özelliğe sahiptir. Diğer farklı bir pencere türü ise metal kasa ve gövdeden oluşmaktadır. Kapılar da tıpkı metal pencereler gibi düşünülmüş ve yapılmıştır. Günümüzde mevcut durumda metal pencere ve kapılar bulunmamakta sadece boşlukları yer almaktadır.

Şekil-5,6 Gülyağı Üretim Binası Görünüşleri (Kaynak:Yılmaz Özev, 2019)

Şekil-7 Gülyağı Üretim Binası Yol Cephesi Fotoğrafi (Yılmaz Özev, 2019)

Şekil-8 Gülyağı Üretim Binası Yan Cephesi Fotoğrafi (Yılmaz Özev, 2019)

Şekil-9 Gülyacağı Üretim Binası Arka Cephesi Fotoğrafi (Yılmaz Özev, 2019)

Şekil-10 Gülyacağı Üretim Binası İç Mekan Fotoğrafları (Yılmaz Özev, 2019)

Şekil-11 Gülyacağı Üretim Binası İç Mekan Fotoğrafları (Yılmaz Özev, 2019)

SONUÇ

Modern mimarlık döneminde üretilen fabrika yapıları ve yerleşkeleri kendi kendine yetebilen, işçisini koruyan, kente yeni bir yaşam tarzı kazandıran modern yerleşkeler olmuştur. Günümüze ulaşan bu yerleşkenin endüstri ve taşınmaz kültür miras değeri, sadece yer-arazi (*place-land*), insan eliyle yapılmış her şeye (*artifact*) gibi maddi öğeleriyle değil bu öğelere yapışık, insanlar (*people*), sosyal yaşam (*social life*), işler (*affairs*) ve işlevler (*functions*), ülke ve kent ölçeğindeki misyonu (*mission*) ve zaman boyutuyla gelişen yer'in ruhu ile birlikte değerlendirilmelidir (Fu, 2012). Böylece yerleşkenin tamamı korunması yaşatılması gereken değer olarak görülmeden taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilen binalar, varlık nedeni olan bağlamından ve anlamından koparılarak, maddi olmayan değerleri yok edilmektedir.

Türkiye'de küreselleşmeyle bağlanan rant sektörü için en karlı yatırım alanına dönüştürülen kentsel mekanda, ucuz olmanın ve arazi büyüklüğünün sağladığı avantajla bu tür kamusal alanlar bu sürece hızla ve kolaylıkla dahil edilmiştir. Özellikle 1980 sonrası kentsel yaşamda gelişen yeni tüketim kültürüyle, taşınmaz kültür mirası gayrimenkul piyasasına teslim edilmiştir. Böylece, imar yatırımlarına yönlendirilen sermayenin bu alanları ele geçirmesi, neo-liberal kent ve kültür politikalarıyla meşrulaştırılmaktadır. Bu arenada miras alanları yerine, rezidanslar ve alışveriş merkezlerinin kentin kimlik ögesi ve özlenen modern kentsel hatta kamusal alanlar olarak sunulması, kent bütünüyle birlikte birçok atıl kalan Endüstriyel alanda gözlemlenmektedir.

Kent belleği içerisinde önemli bir yeri olan Gülyaağı Fabrikamız da diğer kamu alanları gibi kentin genişleme noktasının merkezinde kalmıştır. Kentin belleğinde ve merkezinde önemli bir yeri olan üretim yapılarımız, atıl durumda ve yıkılma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Endüstri mirası kapsamında Ülkemizde ve Dünya'da birçok üretim yapısı farklı fonksiyonlar verilerek işlevlendirilmeye çalışılmış ve bazı örnekler başarılı olmuştur. Kamusal alanda yapılacak olan bu işlevlendirme çalışmaları kentin ve kentlinin belleğinde yer eden hatıraları ve değerleri geri kazandıracaktır. Atıl durumda olan endüstri yapılarımız, yeniden işlevlendirilerek topluma kazandırılacak ve kent için bir cazibe noktası olacaktır. Kentin merkezinde yer alan endüstriyel alanımız, kentimiz için kültürel alan, kamusal park alanı, kentlinin etkileşim alanına dönüşecektir.

KAYNAKÇA

- Anonim, 1930. Burdur İl Yıllığı, Ankara.
- Anonim, 1967. Burdur İl Yıllığı, Ankara.
- Anonim, 1976. IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Temel ve Diğer Kimyasal Maddeler, Gül Yağı Komisyon Alt Raporu
- Asiliskender, B. (2009). “Anadolu’da ‘Modern’ Bir Yaşam Kurmak: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası ve Lojmanları”, Fabrika’da Barınmak – Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Türkiye’de İşçi Konutları: Yaşam, Mekan ve Kent, A. Cengizkan (der.), Arkadaş, Ankara: 110-129
- Nevin Turgut Gültekin, 2016. Kültürel ve Endüstriyel Miras Olarak Ankara Şeker Fabrikası, idealkent S:20 c:7, 906-935.
- Fu, C.C. (2012). Enlightening the spirit of industrial heritage in Taiwan. TICCIH XV Congress, 2012: The International Conservation for the Industrial Heritage Taipei, Taiwan, 2, 22-35. 1 Mart 2016 tarihinde www.ticcih.org/wp-content/uploads/2013/10/taipei2012SelectedPapersv9.pdf adresinden erişildi.
- Kürkçüoğlu, M., 1988. Türk Gül Yağının Üretimi ve Özelliklerinin Tespit, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye.
- Tosun, İ., Gönüllü, M.T., Arslankaya, E., 2002. Gül yağı Sanayi Proses Atıkları Özelliklerinin Belirlenmesi, 1.Ulusal Çevre Sorunları Sempozyumu, Atatürk Üniversitesi, Çevre Sorunları Araştırma Merkezi Müdürlüğü, 1, 864-873, Erzurum.
- Yılmaz Özev M., 2019. Burdur Şeker Fabrikası Ve Gül Yağı Tesislerinin Endüstri Mirası Kapsamında Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mekansal Planlama ve Tasarım Anabilim Dalı, Burdur.
- Ticcih tüzüğü, 2003. Kaynak:<https://ticcih.org/about/charter> erişim tarihi:30.12.2024.
- URL-1, 2019. Icomos Bildirisi-2,http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0914779001536912340.pdf, (Erişim Tarihi: 12.05.2019)
- URL-2, 2019. Gül Üretimi, www.ispartakulturturizm.gov.tr, (Erişim Tarihi: 27.03.2019)
- URL-3, 2019. Gül Üretimi, <http://burdurtarihi.blogspot.com/2014/10/burdurda-gulyagi-ve-gulculuk.html>, (Erişim Tarihi: 27.03.2019)
- Burdur Yeni Gün Gazetesi, 2019
- TMMOB, 2008

CLASSIFICATION OF ANEMIA TYPES USING MACHINE LEARNING BASED METHOD

Halil İbrahim SARI

Electric-Electronic Engineering, Simav Technology Faculty, Kütahya Dumlupınar University

Şükrü KITIŞ

Electric-Electronic Engineering, Simav Technology Faculty, Kütahya Dumlupınar University

ABSTRACT

In this study, WEKA program, which uses machine learning base, was used to classify anemia types. Anemia occurs when hemoglobin values are below a certain reference range. There are basically different types of anemia, such as iron deficiency anemia, anemia due to vitamin deficiency, anemia due to chronic diseases and anemias related to genetic factors. In the study, the performances of classification algorithms were compared in terms of accurate diagnosis of various types of anemia. The data was taken from the Kaggle database and analyzed with the Weka program and J48, Logit Boost, Navie Bayes, Random Forest and Random Tree algorithms. As a result of the analysis, the j48 algorithm showed a higher accuracy rate and classification success than other methods, with a success rate of 99.14%. These results demonstrate the potential of machine learning models that can contribute to rapid and accurate diagnostic processes in clinical settings. In the literature review, it was observed that the studies conducted with this data set type were analyzed with artificial neural network models and not with the machine learning method.

Keywords: Anemia, Hemoglobin, J48, Kaggle, Classification, WEKA

1. INTRODUCTION

Anemia has become a major problem for human health [1]. One of the most common types of diseases in the world is anemia [2]. The most common type of anemia is iron deficiency anemia [3]. Anemia particularly affects pregnant women and young children. According to the World Health Organization (WHO), 40% of pregnant women and 42% of children under 5 years of age are anemic worldwide [4]. The risk of anemia increases due to the increased need for iron during pregnancy, and this can lead to situations such as the death of the mother and the developmental delay of the baby [5,6]. Short birth intervals, pregnancy at an early age, social factors and cesarean section are among the factors affecting anemia [7,8]. Although anemia is defined as a decrease in the total erythrocyte mass in the bloodstream, it is also considered as a decrease in the oxygen-carrying capacity of the blood [9] (Figure 1).

Figure 1: An example image of the appearance of blood cells A. Healthy B. Anemia [9]

One of the areas where machine learning is most commonly used is disease diagnosis in medical applications. It is especially seen to be used to diagnose diseases such as obesity, diabetes, thyroid, heart disease and cancer [10,11,12,13,14].

It is very important to detect diseases at an early stage and prevent them with medication. In this study, it is aimed to diagnose which disease class the results belong to in a short time by looking at the blood values and to be a tool for the application of the correct treatment.

The aim of this study is to determine whether the individual is healthy or anemia type by looking at blood values, using the analysis performed on the dataset obtained from Kaggle. Anemia types were determined using five different classification algorithms (J48, Logit Boost, Navie Bayes, Random Forest and Random Tree) using the WEKA program.

1.1 Contributions

This study, conducted on the dataset obtained from Kaggle, aims to contribute to the diagnosis of anemia types in the field of health. It has been observed that the J48 classification tree shows a higher accuracy rate than other algorithms and achieves superior results compared to similar studies in the literature. The study's findings could be a valuable resource for healthcare professionals.

2. RESEARCH AND FINDINGS

2.1 Flow Diagram

The flow diagram in Figure 1 shows the research and finding process in our study. The steps in the diagram are in order and each step is dependent on the previous one.

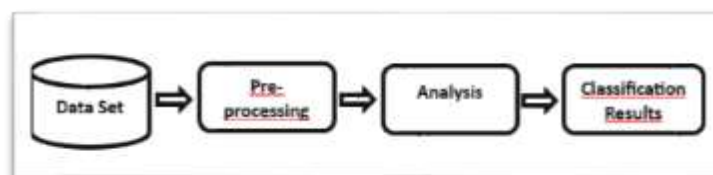

Figure 2: Flow Diagram of the Study

Data Set

As a starting point for the study, the relevant dataset was downloaded from Kaggle to classify the types of anemia [15]. This dataset includes parameters such as WBC, LYMP, NEUTp, LYMN, NEUTn, RBC, HGB, HCT, MCV, MCH, MCHC, PLT, PDW, PCT and Diagnosis [Table 1].

Pre-processing

Data is made suitable for the classification algorithm. At this stage, it was checked whether there was missing data, feature selection was made and the data was made ready for model training.

Analysis

Model creation and training processes were carried out on different classification algorithms using WEKA software.

Classification Results

In this process, the findings are analyzed in detail and the effectiveness of the methods used is examined comparatively. In line with the purpose of the study, a general evaluation is made by determining which model produces more accurate and reliable results in the light of the data obtained.

Data

The dataset used in this study was obtained from Kaggle. The dataset contains information on 1281 individuals designed to identify and classify Anemia Types. Table 1 shows the parameters in the dataset.

Table 1: Classes and Properties in the Dataset

Parameter Name	Explanation	Value Type
WBC	White Blood Cells	Digital ($10^3/\mu\text{L}$)
LYMP	Lymphocytes Percentage	Percentage (%)
NEUTp	Neutrophils Percentage	Percentage (%)
LYMN	Lymphocytes Number	Digital ($10^3/\mu\text{L}$)
NEUTn	Neutrophils Number	Digital ($10^3/\mu\text{L}$)
RBC	Red Blood Cells	Digital ($10^6/\mu\text{L}$)
HGB	Hemoglobin Amount	Digital (g/dL)
HCT	Hematocrit Rate	Percentage (%)
MCV	Mean Erythrocyte Volume	Digital (fL)
MCH	Average Hemoglobin Amount	Digital (pg)

MCHC	Mean Hemoglobin Concentration	Digital (g/dL)
PLT	Platelet Count	Digital ($10^3/\mu\text{L}$)
PDW	Platelet Distribution Width	Digital (fL)
PCT	Thrombocytocrit	Digital (%)
Diagnosis	Disease Diagnosis	Categorical (Text)

Diagnosis from the parameters in Table 1 indicates the health status or the type of anemia. These anemia types in the dataset include findings such as healthy individuals, normocytic hypochromic anemia, normocytic normochromic anemia, iron deficiency anemia, thrombocytopenia, other microcytic anemia, leukemia, macrocytic anemia, and leukemia with thrombocytopenia. The numbers of these diseases in the data set are as in Table 2

Table 2 : Types and numbers of Anemia found in the Diagnosis parameter

Findings	Number of Data
Healthy	336
Normocytic hypochromic anemia	279
Normocytic normochromic anemia	269
Iron deficiency anemia	189
Thrombocytopenia	73
Other microcytic anemia	59
Leukemia	47
Macrocytic anemia	18
Leukemia with thrombocytopenia	11

When looking at the blood values of the anemia types shown in Table 2, there are certain value ranges. The minimum values of these types are shown in Figure 3, the maximum values of these types are shown in Figure 4 and the average values of this type are shown in Figure 5.

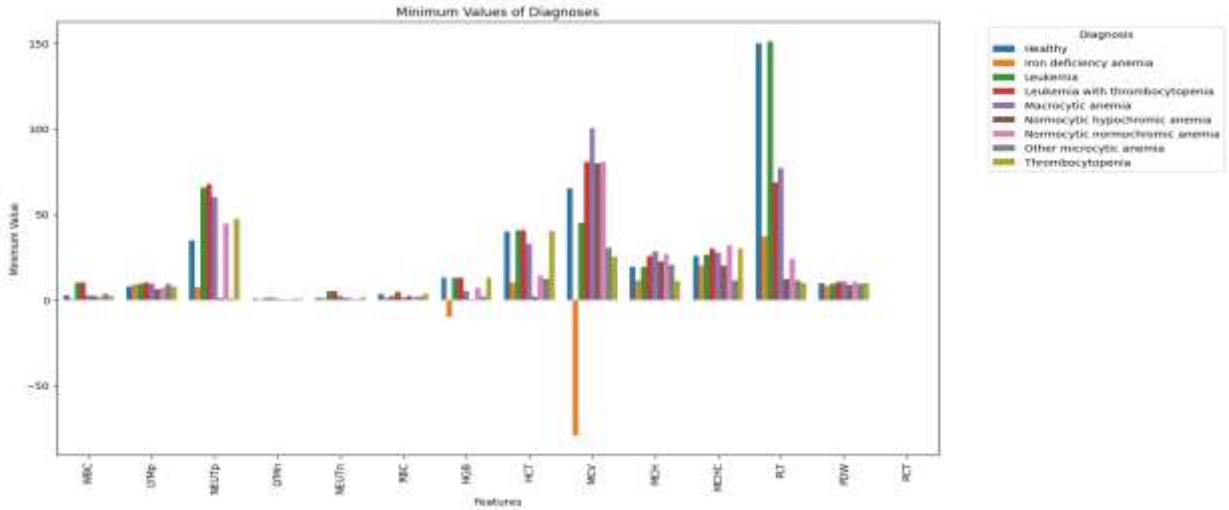

Figure 3: Minimum values of anemia types

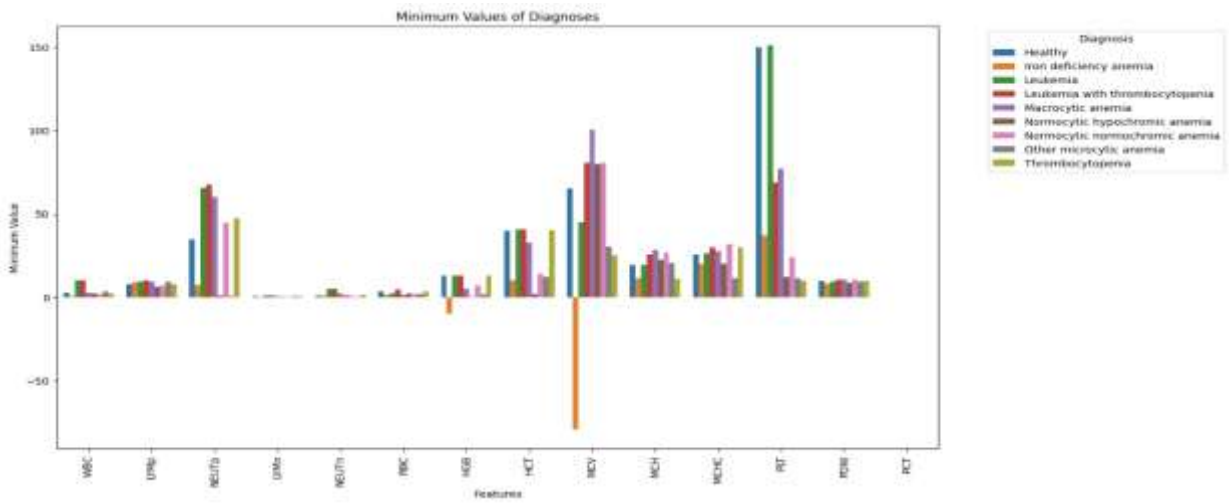

Figure 4: Maximum values of anemia types

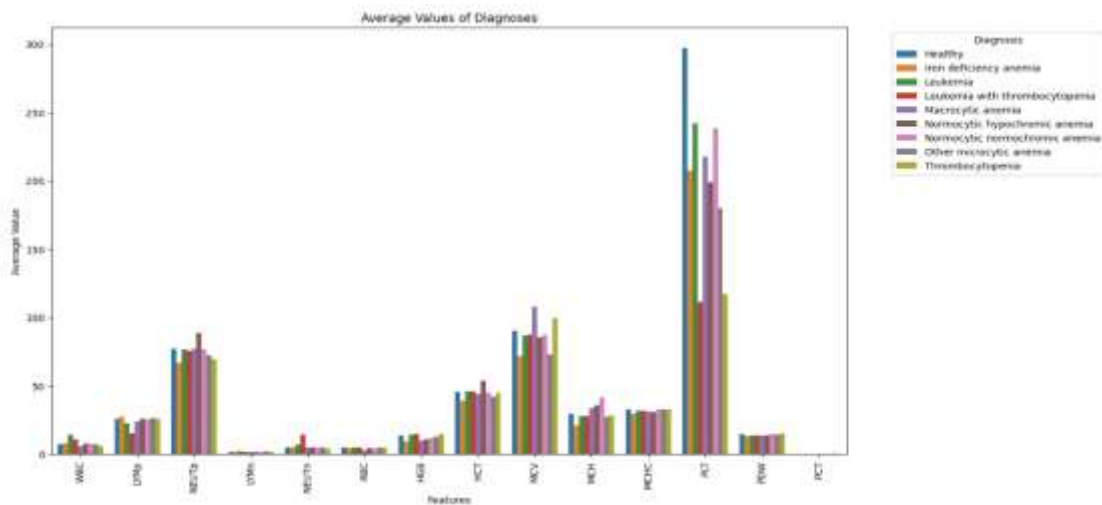

Figure 5: Mean values of anemia types

2.3. Algorithms

The methods used in this study are given below;

2.3.1 J48 (C4.5 Decision Tree): J48 is a decision tree algorithm and creates a decision making structure using the features in the dataset. With this algorithm, a decision tree is created to model the classification process. After the tree is created, it is applied to each sample in the dataset to obtain a classification result for each sample [16,17].

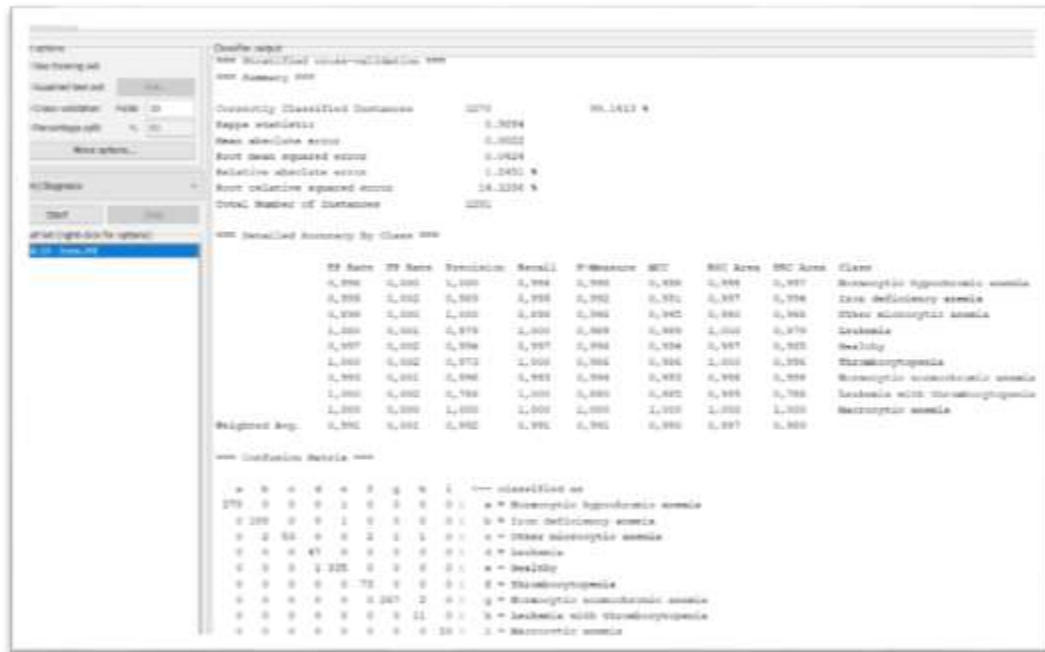

Figure 6: J48 Algorithm analysis results

As seen in Figure 6, the J48 algorithm correctly classified 1270 out of 1281 data in the classification made according to the blood count analysis of the data, and an accuracy rate (ACC) of 99.14% was achieved. When we look at the Kappa statistics, we see that we have a strong classifier with 0.9894. 100% correct classification success was achieved in Leukemia, Thrombocytopenia, Leukemia with thrombocytopenia and Macrocytic anemia types. When we look at these results, our J48 decision tree classification has yielded a very successful result. When we look at the ROC average of our algorithm, it shows that the reliability of our model is high with a value of 0.997 and the PRC average value of 0.989.

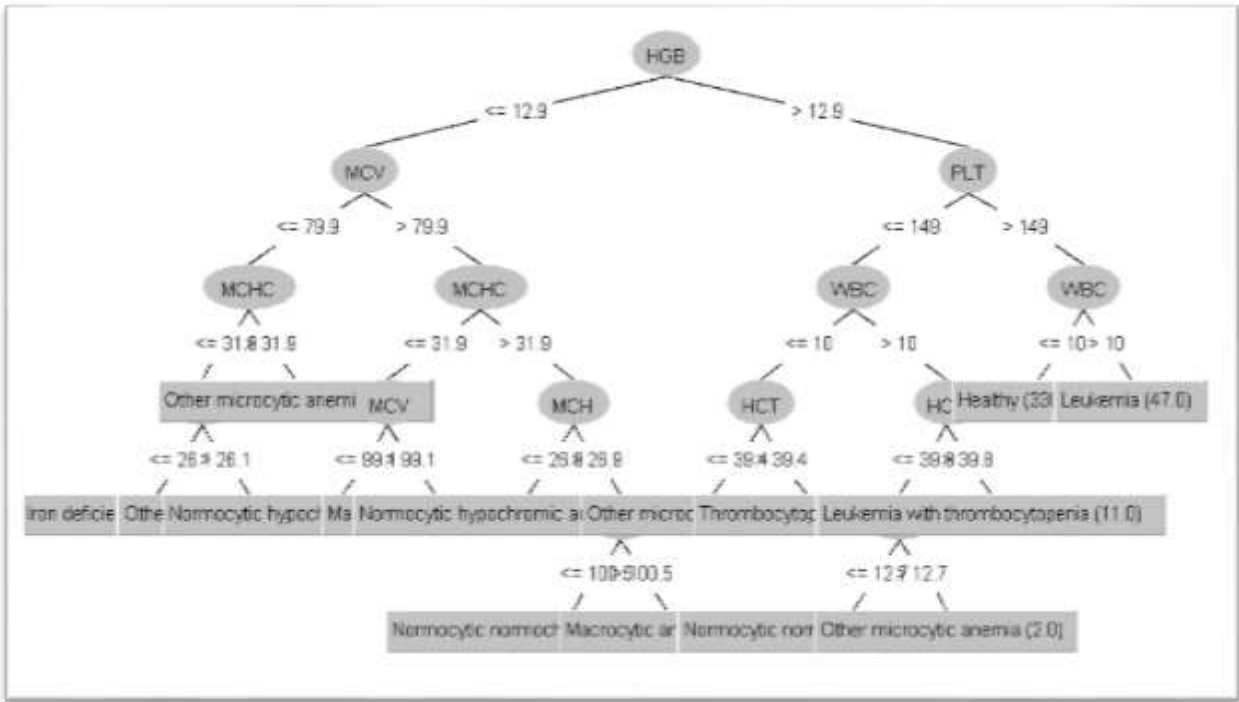

Figure 7: Decision tree model created with J48 Algorithm

In Figure 7, we see the decision tree model of the J48 algorithm. The dataset in our study includes blood parameters such as hemoglobin (HGB), mean corpuscular volume (MCV), platelet count (PLT) and white blood cell (WBC). Each branch of this tree model allows us to determine the type of anemia with blood parameters. Our decision tree classifies different blood ratios according to whether they are below or above a certain value. Here, HGB was taken as the starting point for division, values less than or equal to 12.9 were taken into the MCV group, and values greater than 12.9 were taken into the PLT group. In this way, anemia types were determined by separating them according to the ratio of certain values in other groups.

2.3.2 Logit Boost: It works by applying a sequential classification algorithm to the data used in the analysis and taking the weight of the classes produced [18]. The algorithm is a recommended and popular structure because it is a classification structure that aims to extract strong learning from weak learning [19].

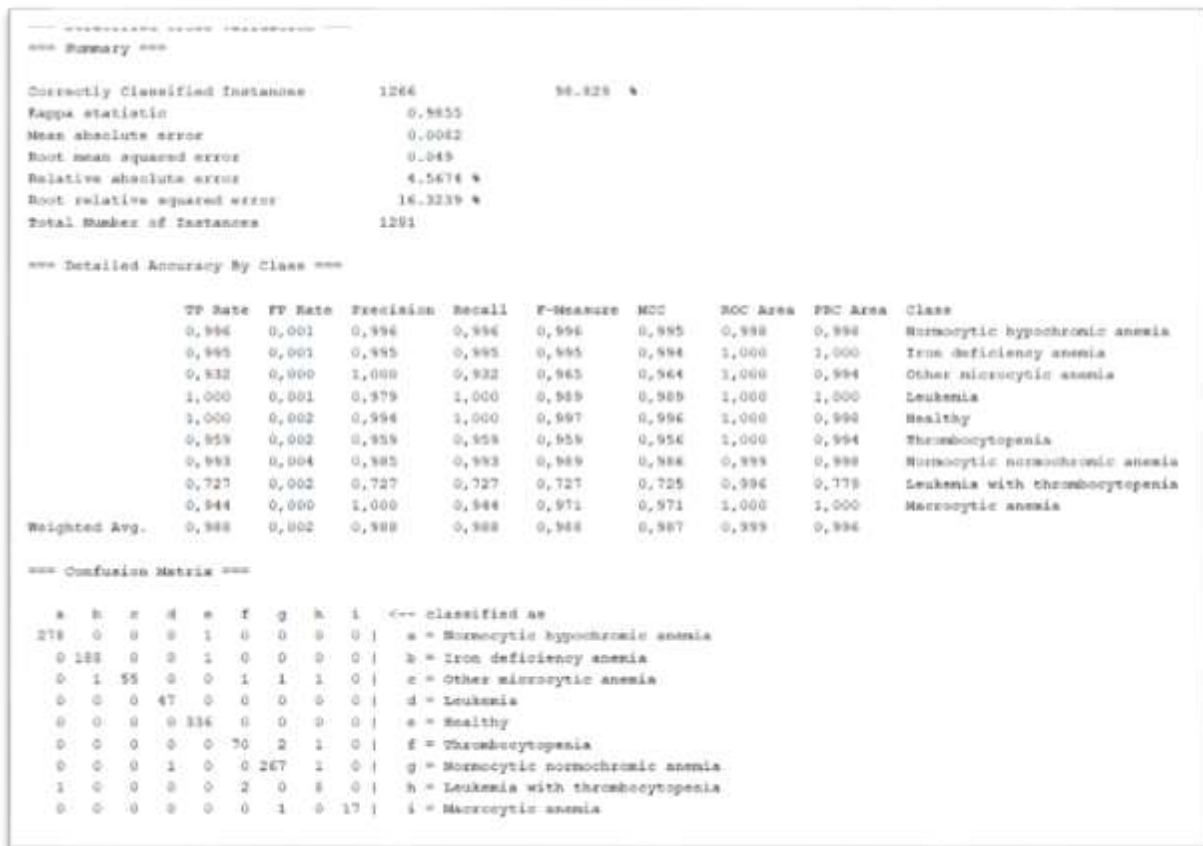

Figure 8 : Logit Boost algorithm analysis results

As seen in Figure 8, the Logit Boost algorithm correctly classified 1266 out of 1281 data in the classification made according to the blood count analysis of the data, and achieved an accuracy rate (ACC) of 98.82%. Although the Logit Boost algorithm made a successful classification, it remained below the J48 algorithm.

2.3.3 Naive Bayes: Naive Bayes algorithm is widely used for classification. They are generally used for inference and probabilistic learning [20]. Naive Bayes classifiers assume that the effect of a feature on a particular class is independent of the values of other features [21].

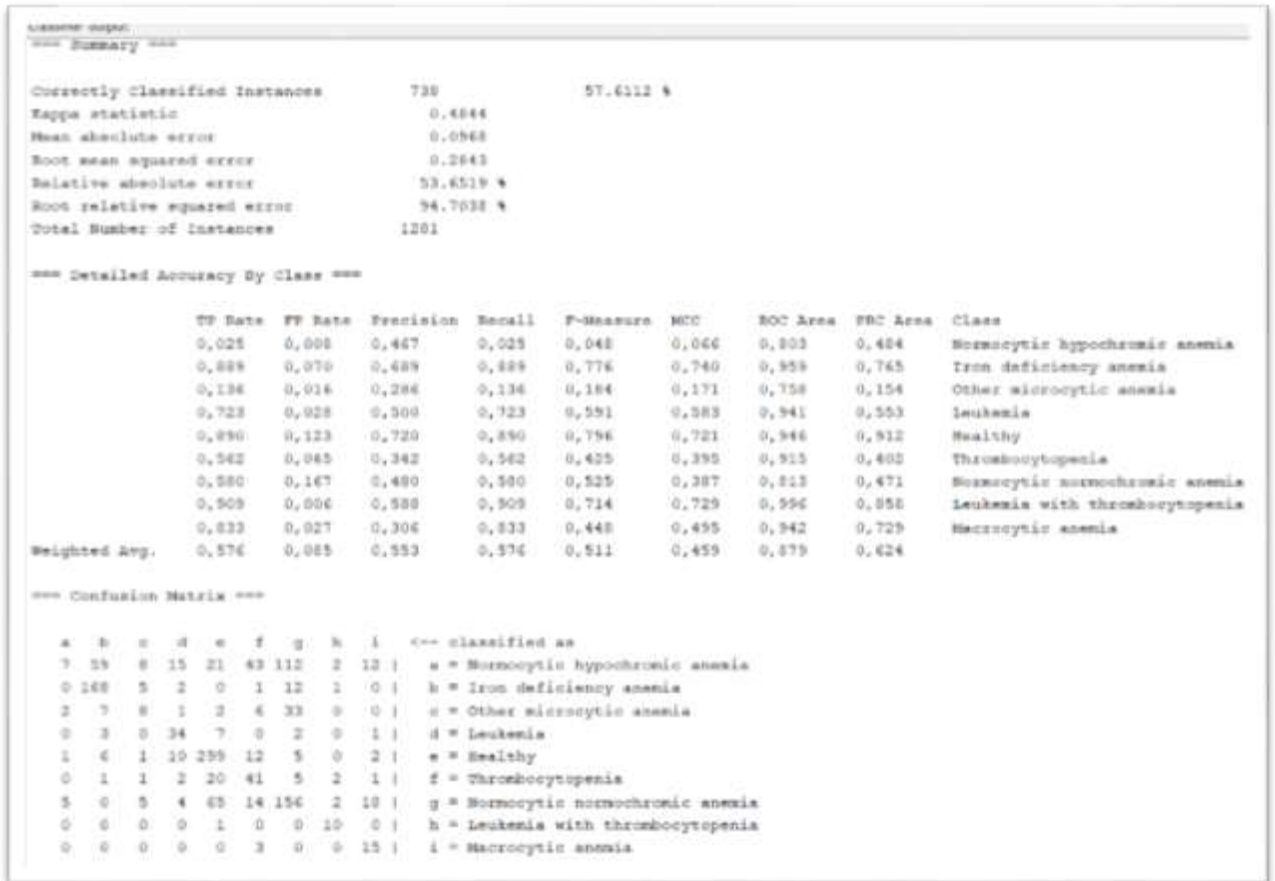

Figure 9: Analysis result of Naive Bayes algorithm

In Figure 9, we see the analysis results of the Naive Bayes algorithm. In the classification made according to the blood values here, 738 of the 1281 data were classified correctly, and a low success rate of 57.61% (ACC) was achieved. We see that the Naïve Bayes algorithm is not suitable for this data set.

2.3.4 Random Forest: Random Forest is a technique that performs fast and efficient calculations on large data classes [22]. Creates multiple decision trees with randomly selected subsets of data and features and takes the votes of these trees for the classification decision. When constructing trees, the Random Forest algorithm selects the optimal split among a randomly selected set of features for each intermediate node. Random Forest is well known to improve prediction accuracy because it produces more diverse and less correlated trees [23,24]. Random Forest algorithm is resistant to memorization and has high accuracy rate.

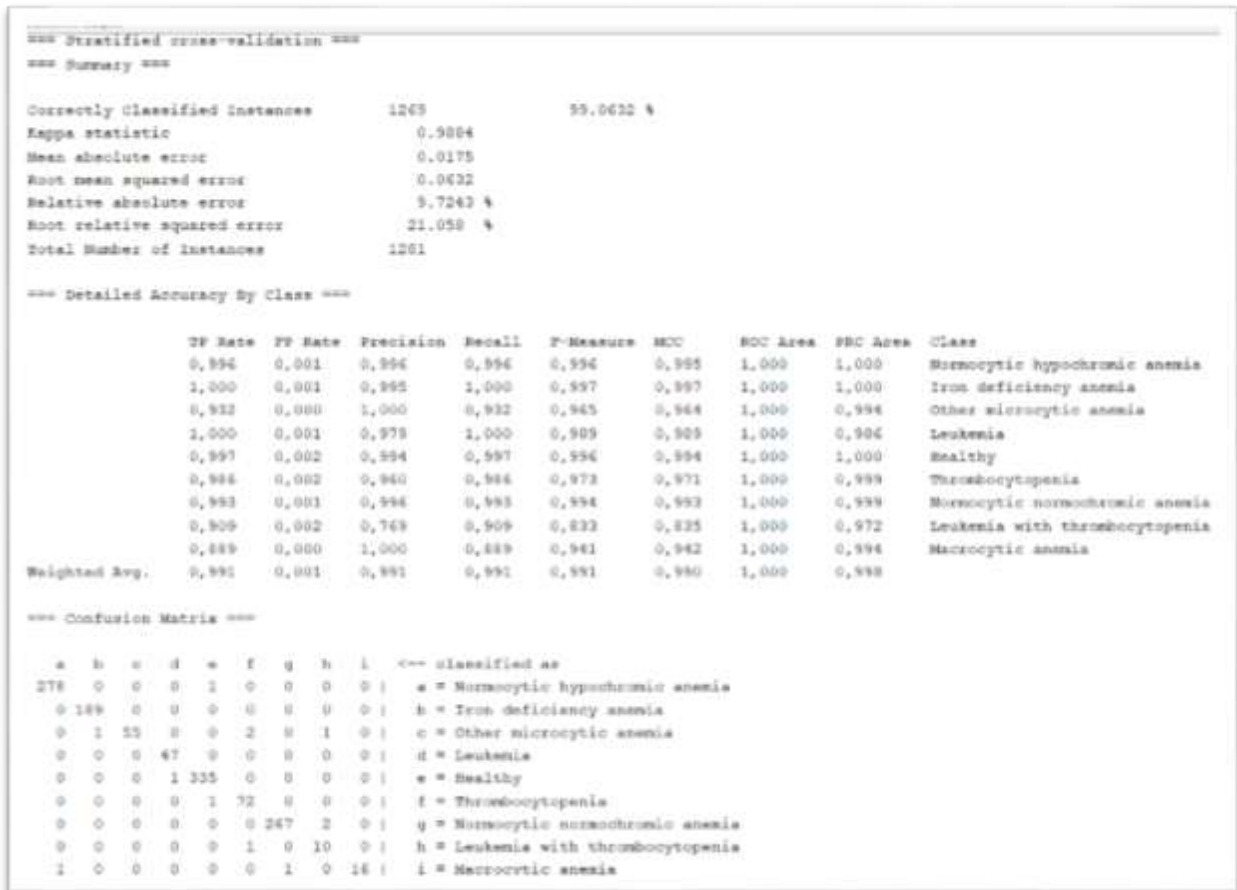

Figure 10: Analysis result of Random Forest algorithm

In Figure 10, the classification study of different types of anemia was performed with the Random Forest algorithm. 1269 out of 1281 data in the data set were classified correctly, achieving a success rate of 99.06%. While success was achieved in Iron deficiency anemia and Leukemia types, incorrect classifications were made in other types of anemia. Although the Kappa Statistic of 0.9884 gave a good reliable result, it was below the success rate of the J48 algorithm.

2.3.5 Random Tree: Random trees use this method of split selection to create a single adjustable regular tree valid across all leaves [25,26]. The Random Tree classifier takes the input feature vector, classifies it with each tree in the forest, and outputs the class label that receives the majority votes.

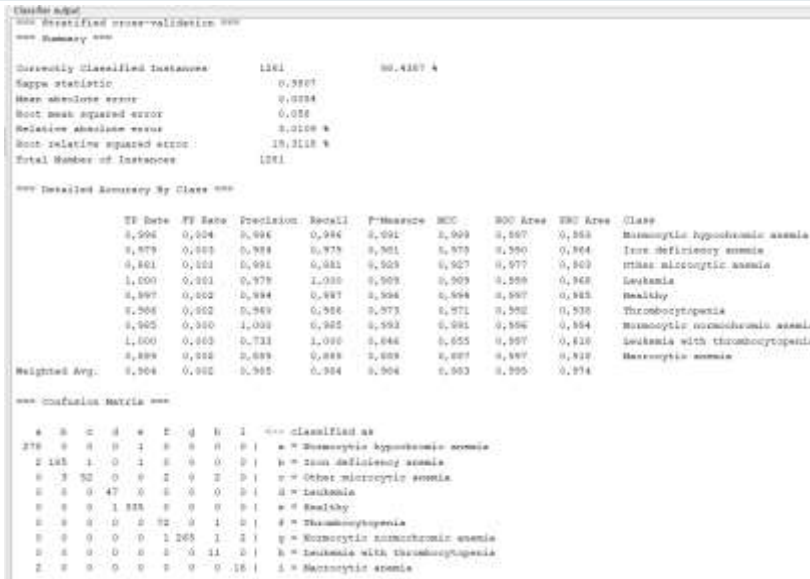

Figure 10: Analysis result of Random Tree algorithm

Figure 10 shows the classification of different types of anemia using the Random Tree algorithm. 1261 out of 1281 data in the data set were classified correctly, achieving a success rate of 98.43%. Here, only success was achieved in the Leukemia type, while other types of anemia were classified incorrectly. Although the Kappa Statistic of 0.9807 gave a good reliable result, it was below the success rate of the J48 algorithm.

2.4. Discussion

This study aimed to analyze the types of anemia by classification method. In the analyses, the types of anemia were classified correctly. The aim of the study is to help make better and more precise predictions of anemia types through blood values.

Table 3. Comparison of the proposed method with the literature

WRITER	YEAR	METHOD	NUMBER OF DATA	RESULT (ACC) (%)
Peixoto et all [27]	2018	IBK	150	97,39
Yapıcı et all [28]	2024	SMOTE +XGBoost	299	93
Kaya et all [6]	2023	PART	495	97,98
Ilaslaner et all [9]	2019	J48	100	75.8
Mohammed et all [29]	2020	PART	539	85,15
Rahman et all [30]	2024	Lojistik Regresyon	1000	95

Verma and Chopra [31]	2022	NaiveBayes	200	96,09
D'Souza and Bhargava [32]	2023	NaiveBayes	500	90
Noferesri et all [33]	2019	NavieBayes	1000	95,73
Ali and Saqib [34]	2023	NavieBayes	301	99
Akter et all [35]	2018	RandomForest	425	96,47
Recommended Method		J48	1281	99,14

As can be seen in the literature review in Table 3, the results obtained show that the proposed method (J48 classification algorithm) exhibits a very successful performance when compared to other methods in the literature. The accuracy rate of the proposed method (99.14%) is superior both to other studies of the J48 algorithm in the literature and to studies conducted with different algorithms.

2.5. Conclusion

In this study, a classification study was conducted using the machine learning program Weka for anemia types. A preliminary analysis was performed to determine the type of anemia based on parameter values on 1281 datasets obtained from Kaggle. In the data used, anemia types were classified according to the characteristics of 14 different blood tests. Prediction performances were evaluated using 5 different classification algorithms on the data set. In the studies, 10% of the data was used for testing purposes and 90% for training purposes. According to these studies, the J48 algorithm was selected as the most successful algorithm with an accuracy rate of 99.14% (ACC).

According to these results, the J48 algorithm appears to be a powerful machine learning tool for classifying health data and especially anemia types. The study contributes to the literature and provides a roadmap for more effective analysis of health data.

3. REFERENCES

[1] Baldi, A., & Pasricha, S. R. (2022). Anaemia: Worldwide Prevalence and Progress in Reduction. In Nutritional Anemia (pp. 3-17). Cham: Springer International Publishing.

[2] Vos, T., Flaxman, A. D., Naghavi, M., Lozano, R., Michaud, C., Ezzati, M., & Harrison, J. E. (2012). Years lived with disability (YLDs) for 1160 sequelae of 289 diseases and injuries 1990–2010: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2010. *The lancet*, 380(9859), 2163-2196.

[3] Kassebaum, N. J., Jasrasaria, R., Naghavi, M., Wulf, S. K., Johns, N., Lozano, R., & Murray, C. J. (2014). A systematic analysis of global anemia burden from 1990 to 2010. *Blood, the Journal of the American Society of Hematology*, 123(5), 615-624.

[4] World Health Organization (WHO), https://www.who.int/healthtopics/anaemia#tab=tab_1

- [5]James, A. H. (2021). Iron deficiency anemia in pregnancy. *Obstetrics & Gynecology*, 138(4), 663-674.
- [6]Kaya, M. O., Yıldırım, R., Yakar, B., & Alatas, B. (2023). Analyzing of iron-deficiency anemia in pregnancy using rule-based intelligent classification models. *Family Practice and Palliative Care*, 8(6), 154-164.
- [7]Ullah, A., Sohaib, M., Saeed, F., & Iqbal, S. (2019). Prevalence of anemia and associated risk factors among pregnant women in Lahore, Pakistan. *Women & health*, 59(6), 660-671.
- [8]Mahamoud, N. K., Mwambi, B., Oyet, C., Segujja, F., Webbo, F., Okiria, J. C., & Taremwa, I. M. (2020). Prevalence of anemia and its associated socio-demographic factors among pregnant women attending an antenatal care clinic at Kisugu Health Center IV, Makindye Division, Kampala, Uganda. *Journal of blood medicine*, 13-18.
- [9]İlaslaner, T., & Güven, A. Demir Eksikliği Anemisinde Biyokimya Değerlerinin Etkisinin İncelenmesi Investigation of the Effects Biochemistry on Iron Deficiency Anemia.
- [10]Dörterler, S. (2023). Kanser Hastalığı Teşhisinde Ölüm Oyunu Optimizasyon Algoritmasınınin Etkis. *Mühendislik Alanında Uluslararası Araştırmalar*, 8, 15.
- [11]Danacı, M., Çelik, M., & Akkaya, A. E. (2010). Veri madenciliği yöntemleri kullanılarak meme kanseri hücrelerinin tahmin ve teşhisi. In *ASYU Conference*.
- [12]Taşçı, M. E., & Şamlı, R. (2020). Veri madenciliği ile kalp hastalığı teşhisi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 88-95.
- [13]Başer, B. Ö., Yangın, M., & Sarıdaş, E. S. (2021). Makine öğrenmesi teknikleriyle diyabet hastalığının sınıflandırılması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 25(1), 112-120.
- [14]Akgül, G., Çelik, A. A., Aydın, Z. E., & Öztürk, Z. K. (2020). Hipotiroidi Hastalığı Teşhisinde Sınıflandırma Algoritmalarının Kullanımı. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 13(3), 255-268.
- [15]<https://www.kaggle.com/datasets/ehababoelnaga/anemia-types-classification>
- [16]Sharma, A. K., & Sahni, S. (2011). A comparative study of classification algorithms for spam email data analysis. *International Journal on Computer Science and Engineering*, 3(5), 1890-1895.
- [17]Margaret, D., & Sridhar, S. (2006). Data mining, Introductory and Advanced Topics. *Person education, Models: A Visual Survey*.(PDF). *Scientometrics*, 89(2), 479-499.
- [18]Taş Atilgan, H. Hemiplejik yaşlılarda yürüme analizi ve değerlendirilmesi (Master's thesis, Sağlık Bilimleri Enstitüsü).
- [19]Friedman, J., Hastie, T., & Tibshirani, R. (2000). Additive logistic regression: a statistical view of boosting (with discussion and a rejoinder by the authors). *The annals of statistics*, 28(2), 337-407.
- [20]Lowd, D., & Domingos, P. (2005, August). Naive Bayes models for probability estimation. In *Proceedings of the 22nd international conference on Machine learning* (pp. 529-536).
- [21]Tribhuvan, A. P., Tribhuvan, P. P., & Gade, J. G. (2015). Applying Naïve Bayesian classifier for predicting performance of a student using WEKA. *Advances in Computational Research*, 7(1), 239.
- [22]Oshiro, T. M., Perez, P. S., & Baranauskas, J. A. (2012). How many trees in a random forest?. In *Machine Learning and Data Mining in Pattern Recognition: 8th International Conference, MLDM 2012, Berlin, Germany, July 13-20, 2012. Proceedings 8* (pp. 154-168). Springer Berlin Heidelberg.
- [23]Breiman, L. (2001). Random forests. *Machine learning*, 45, 5-32.
- [24]Banfield, R. E., Hall, L. O., Bowyer, K. W., & Kegelmeyer, W. P. (2006). A comparison of decision tree ensemble creation techniques. *IEEE transactions on pattern analysis and machine intelligence*, 29(1), 173-180.
- [25]Kalmegh, S. (2015). Analysis of WEKA Data Mining Algorithm REPTree. *Simple Cart and RandomTree for Classification of Indian News*, 2(2), 9.
- [26]Wisaeng, K. (2013). A comparison of different classification techniques for bank direct marketing. *International Journal of Soft Computing and Engineering (IJSCE)*, 3(4), 116-119.
- [27]Peixoto, C., Peixoto, H., Machado, J., Abelha, A., & Santos, M. F. (2018). Iron Value Classification in Patients Undergoing Continuous Ambulatory Peritoneal Dialysis using Data Mining. In *ICT4AWE* (pp. 285-290).Yapıcı, İ. Ş., Arslan, R. U., & ErKaymaz, O. (2024). Kalp Yetmezliği Tanılı Hastaların Hayatta Kalma Tahmininde Topluluk Makine Öğrenme Yöntemlerinin Performans Analizi. *Karaelmas Fen ve Mühendislik Dergisi*, 14(1), 59-69.

- [28]Yapıcı, İ. Ş., Arslan, R. U., & ErKaymaz, O. (2024). Kalp Yetmezliği Tanılı Hastaların Hayatta Kalma Tahmininde Topluluk Makine Öğrenme Yöntemlerinin Performans Analizi. *Karaelmas Fen ve Mühendislik Dergisi*, 14(1), 59-69.
- [29]Mohammed, SJM, Ahmed, AA, Ahmad, AA ve Mohammed, MS (2020, Aralık). Kural sınıflandırmasına dayalı anemi tahmini. 2020'de 13. Uluslararası eSistem Mühendisliğinde Gelişmeler Konferansı (DeSE) (s. 427-431). IEEE
- Verma, P., & Chopra, V. (2022). A Review on Machine Learning Algorithms for Anemia disease Prediction.
- [30]Rahman, M. M., Mojumdar, M. U., Shifa, H. A., Chakraborty, N. R., Stenin, N. P., & Hasan, M. A. (2024, February). Anemia Disease Prediction using Machine Learning Techniques and Performance Analysis. In 2024 11th International
- [31]Verma, P., & Chopra, V. (2022). A Review on Machine Learning Algorithms for Anemia disease Prediction.
- Noferesti, S., Shemshadi Nejad, N., & Heydari, F. (2019). Using data mining models for differential diagnosis of iron deficiency anemia and β -thalassemia minor. *Journal of Health and Biomedical Informatics*, 5(4), 435-446.
- [32]D'Souza, P., & Bhargava, R. (2023, February). Prediction of Anemia Using Naïve-Bayes Classification Algorithm in Machine Learning. In *International Conference on Emerging Trends in Expert Applications & Security* (pp. 117-128). Singapore:Ali, K., & Saqib, M. (2023). Risk Prediction of Thalassemia Using Data Mining Classifiers. *American Journal of Medical Science and Innovation*, 2(2), 97-109.
- [33]Noferesti, S., Shemshadi Nejad, N., & Heydari, F. (2019). Using data mining models for differential diagnosis of iron deficiency anemia and β -thalassemia minor. *Journal of Health and Biomedical Informatics*, 5(4), 435-446.
- [34]Ali, K., & Saqib, M. (2023). Risk Prediction of Thalassemia Using Data Mining Classifiers. *American Journal of Medical Science and Innovation*, 2(2), 97-109.
- [35]Akter, F., Hossin, M. A., Daiyan, G. M., & Hossain, M. M. (2018). Classification of hematological data using data mining technique to predict diseases. *Journal of Computer and Communications*, 6(04), 76.

YÜZER FOTOVOLTAİK SİSTEMLER İÇİN AHP YÖNTEMİ ile OPTİMAL YER SEÇİMİ: GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ UYGULAMASI

Rıdvan ŞEN

Batman Üniversitesi, Elektrik- Elektronik Mühendisliği Bölümü

ORCID ID: 0009-0003-3374-2393

Şehmus FİDAN

Batman Üniversitesi, Elektrik- Elektronik Mühendisliği Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-5249-7245

ÖZET

Yüzer solar paneller, suyun soğutma etkisi sayesinde enerji verimliliğini artırması, buharlaşmayı azaltması ve arazi kullanımına ihtiyaç duymaması gibi avantajlar sunmaktadır. Bu sebeple dünyada ve ülkemizde yüzer solar panel uygulamalarının sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bu çalışma, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan hidroelektrik santrallerin rezervuar alanlarına yüzer solar panellerin kurulumu için en uygun lokasyonu belirlemeye odaklanmaktadır. Bunun için çok kriterli karar verme (MCDM) yöntemlerinden biri olan Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) kullanılmıştır. AHP yöntemi, farklı kriterlerin ağırlıklandırılarak değerlendirilmesine olanak tanıyan bir yöntemdir. Çalışma kapsamında Güneş ışınımı, yıllık günışığı saatleri, yerel ortalama rüzgar hızı, bölgesel kalkınma ve yerel ekonomilere etkisi, sosyal kabullenme, ortalama sıcaklık, topografik yükselti, su derinliği, yerleşim birimlerine uzaklık ve şebeke bağlantılarına uzaklık kriterlerinin ağırlıkları uzmanlara yapılan anketler ile belirlenmiştir. Anket sonuçları, her kriterin önem derecesini sayısal olarak ifade eden ağırlık değerlerini ortaya koymuş, böylece AHP yöntemine dayalı bilimsel ve gerçekçi bir analiz yapılmasına olanak sağlamıştır. Belirtilen kriterler ağırlık sıralamasına göre dikkate alınarak, Yüzer Solar Paneller için en uygun hidroelektrik santrali seçilmiştir.

Anahtar Kelimeler: MCDM, AHP, Yüzer Güneş Santralleri, Güneydoğu Anadolu

OPTIMAL SITE SELECTION FOR FLOATING PHOTOVOLTAIC SYSTEMS USING AHP METHOD: A CASE STUDY OF THE SOUTHEASTERN ANATOLIA REGION

ABSTRACT

Floating solar panels offer advantages such as increasing energy efficiency, reducing evaporation and not requiring land use thanks to the cooling effect of water. For this reason, the number of floating solar panel applications is increasing day by day in the world and in our country. This study focuses on determining the most suitable location for the installation of floating solar panels in the reservoir areas of hydroelectric power plants located in the Southeastern Anatolia Region. For this purpose, Analytical Hierarchy Process (AHP), one of the multi-criteria decision-making (MCDM) methods, was used. The AHP method is a method

that allows the evaluation of different criteria by weighting them. Within the scope of the study, the weights of the criteria of solar radiation, annual daylight hours, local average wind speed, regional development and its impact on local economies, social acceptance, average temperature, topographic elevation, water depth, distance to settlements and distance to grid connections were determined through surveys conducted with experts. The survey results revealed the weight values that numerically express the importance level of each criterion, thus allowing a scientific and realistic analysis based on the AHP method. The most suitable hydroelectric power plant for Floating Solar Panels was selected by taking into account the specified criteria in order of weight.

Keywords: MCDM, AHP, Floating Solar Power Plants, Southeastern Anatolia

1. GİRİŞ

Enerji, gün geçtikçe ihtiyaç duyulan en önemli hayati kaynaklardan biri olma yolunda hızla ilerlemektedir. İhtiyaç miktarının artmasıyla fosil kaynaklara yönelen enerji üretim sektörü, gelecek otuz yılda tükenmesi öngörülen bu kaynakların yerine alternatif enerji üretim kaynakları geliştirmek zorundadır. Bu süreçte, yenilenebilir enerji kaynaklarını devreye almak büyük önem taşırken, aynı zamanda mevcut enerji kaynaklarının verimliliğini artırarak verim kaybını önleyecek yeni inovasyonların bulunması gerekmektedir. Böylece enerji üretiminde sürdürülebilirlik sağlanabilir ve gelecekteki enerji ihtiyaçları karşılanabilir. Bu hususta yüzer güneş santrallerinin geleneksel PV santrallerinden görece daha verimli olduğu, birçok çalışma sonucunda ortaya konulmuştur. Yüzer güneş santralleri, geleneksel kara tabanlı güneş enerjisi sistemlerine alternatif olarak son yıllarda dünya genelinde hızla gelişen ve uygulama alanı genişleyen, yenilikçi bir enerji üretim çözümüdür (Solomon vd., 2021).

Yüzer güneş santralleri konusunda bilinen ilk proje 2007 yılında Japonya' nın Aichi kentinde kurulmuştur. Kurulan tesisin 20 kWp gücünde olup araştırmanın ana amacı modül sıcaklığının PV sistem performansına etkisini incelemektir. Ancak modülden enerji üretimi yapılarak enerji tedarigi sağlama amacıyla ilk defa 2008 yılında ABD'nin Kaliforniya Eyaleti'nde 175 kWp gücünde kurulmuştur. Bu proje üzüm bağlarını sulamak için su rezervuarlarının üzerine yüzer PV panelleri yerleştirmesi fikrine dayanmaktadır (Tripani & Santafe, 2013). Fransa, Hindistan, Japonya, Güney Kore, Birleşik Krallık, Singapur, Çin ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yüzer güneş santralleri konusunda araştırma ve uygulama projeleri devam etmektedir. Aynı zamanda Brezilya, Pakistan, İspanya, Yeni Zelanda gibi birçok ülkede hidroelektrik baraj rezervuarları ve su kanallarına FPV santrallerin kurulması potansiyeli ve elde edilebilecek enerji gücü araştırma projeleri yapılmaktadır (Vodapally vd., 2022). İspanya'da yapılan araştırmada,

mevcut su yüzey alanlarının %10 seviyelerinde FPV ile kapatılması durumunda, ülkenin elektrik ihtiyacının %31 seviyelerinde karşılanabileceği, mevcut su yüzey alanlarının tamamının kapatılması durumunda ise %80 oranında fosil kaynaklı elektrik üretiminin azalacağı ortaya konulmuştur (Lopez et al, 2022).

Dünya çapında elektrik enerjisine erişim miktarının %54 ile en az olduğu, ışınım yönünden zengin konumda olan Afrika kıtasında 146 hidroelektrik santrali bulunmaktadır. Bu santrallerin rezervuar alanlarının, %1 den az bir oranda yüzer solar panel kurulması durumunda, mevcut hidroelektrik santrallerin kurulu güç kapasitesinin iki katına çıkabileceği ve elektrik üretiminin %58 oranında artarak yılda ilave 46,04 TWh enerji üretilebileceğini göstermektedir (Sanchez et al, 2021).

Suudi Arabistan'da, proje maliyetini azaltıp maksimum güç elde etmek için AHP yöntemiyle yapılan araştırmada, kuzey ve kuzeybatı bölgelerinin PV santral kurulumu için uygun olduğu belirlenmiştir (Garni & Awasthi, 2017). İran'da PV santralleri için en uygun yerin belirlenmesinde, AHP yöntemiyle güneş radyasyonu, ekonomik, teknik ve coğrafi faktörler gibi birçok kriter değerlendirilmiştir (Azizkhani et al, 2017). Etiyopya'da yüzer güneş santrali kurulumu için yüksek potansiyelli lokasyonların belirlenmesi amacıyla AHP yöntemi kullanılarak çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışma neticesinde Amhara bölgesinde sistemin kurulumunun en yüksek potansiyele sahip olduğu belirlenmiştir (Nebey et al, 2020).

Ülkemizde, belli bir rezerv alanda yüzer güneş santrali kurulum potansiyeli ve teorik çalışmalar yapıldığı belirlenmiştir. Uygulama örneklerinden bir tanesi Büyükçekmece gölünde kurulan 90 kWp gücündeki yüzer güneş santralidir. 2017 yılında başlanan projenin amacı yüzer güneş santrallerinin tasarım, imalat, inşaat, kurulum aşamalarını açıklamak ve yüzer güneş santralinden üretilen enerji miktarını analiz etmektir (Kaymak&Şahin, 2021). Kayseri yakınlarında bulunan Yamula Barajı'na yüzer güneş santrali kurulması potansiyeli araştırmaya konusu olmuştur. Simülasyon programı ve seçilen panel ve invertör tipi ile yapılan analiz çalışmasında, rezervuar alanının %10 kadar kısmının yüzer güneş panelleri kapatılması durumunda, yüzer güneş santralinin 576,4 MW kurulu güç potansiyeli taşıdığı hesaplanmıştır (Dal,2021;Durmaz&Üçgül,2023). Kulat vd. (2023) Türkiye'deki sürdürülebilir enerji üretimi için gerekli olan yüzer yenilenebilir enerji santrallerinin deniz üstü kurulum potansiyelini incelemiştir. Çalışmada, Türkiye'nin kıyı bölgeleri ile durgun su yüzeylerinin yüzer enerji sistemleri için uygun olduğu sonucuna varılmıştır. Uygun rezervuarların %10'unda yapılan kurulumla yıllık 125 TWh elektrik üretimi sağlanabileceğini böylelikle enerji bağımlılığını azaltma potansiyeli taşıdığını belirtmiştir. Türkiye'de bulunan Van Gölü, Tuz Gölü ve Beyşehir

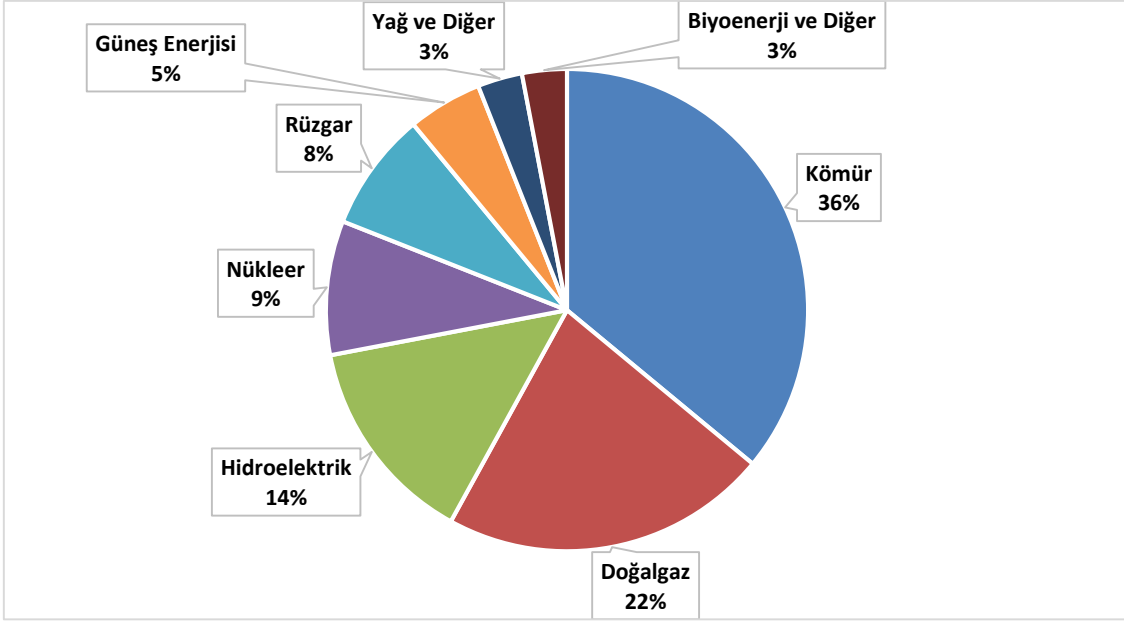
göllerine yüzer güneş santrali kurulması için yer seçiminde AHP yöntemi kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda en önemli kriter olarak, küresel yatay ışınım (GHI) kriterinin belirlenmesi sonucunda, Beyşehir Gölü'nün yüzer güneş santrali kurulumu için en ideal seçim olduğu görülmüştür (Koca ve İlbahar, 2024). Türkiye'nin farklı bölgelerinde su rezervuarı bulunan sekiz adet hidroelektrik santralinde yüzer güneş santralleri kurulumu potansiyel araştırması yapılmıştır. AHP yöntemi ve OWA programları kullanılarak teknik, ekonomik ve sosyal anlamda tesis kurulması için seçenekler değerlendirilmiştir. Yapılan çalışmalar sonucunda, Aydın ilinde bulunan Kemer HES, yüzer güneş santrali kurmak için diğer alternatifler arasında en uygun görülen saha olarak belirlenmiştir (Göllü, 2022).

Bu çalışma ile Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bulunan Hidroelektrik santrallerinin üzerine yüzer solar panel kurumunda optimal yer seçimi konusu ele alınmıştır. Yapılan literatür çalışmasında bölge özelinde bu çalışmanın yapılmadığı belirlenmiştir. Bu çalışma ayrıca bölgeye yatırım yapılmak istenmesi durumunda bir ön çalışma niteliğindedir.

1.1. Dünyada ve ülkemizde enerji

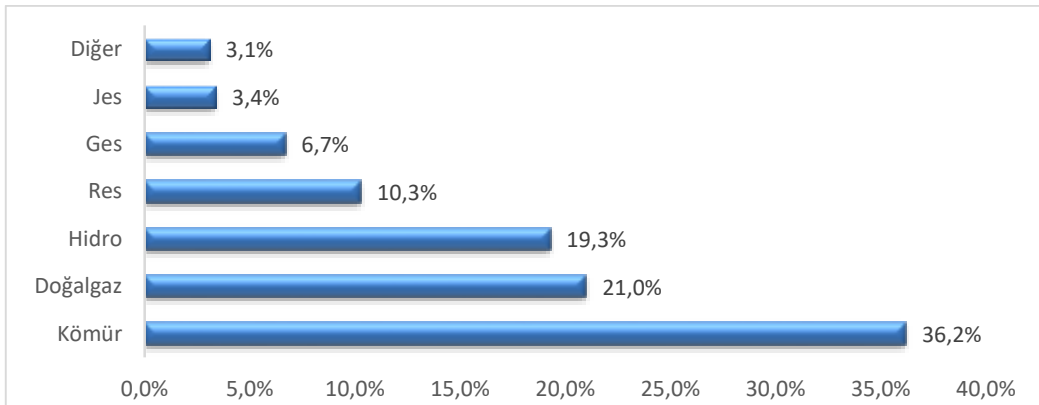
Nüfus artışı ve teknolojik ilerlemeler, elektrik talebinde bir artışa neden olmaktadır. Talep miktarının artmasına bağlı olarak, enerji arzı sağlamak adına fosil kaynaklı enerji kaynaklarının kullanımını artmaktadır. Dünya bazında birincil enerji tüketimine bakıldığında son yıllarda fosil kaynaklı yakıtların %80 oranında kullanıldığı görülmektedir. Kullanılan bu kaynakların elektrik enerjisi üretimindeki payı dünya genelinde % 61 oranlarında fosil kaynaklardan oluştuğu görülmektedir (Citaristi, 2022).

2023 yılında da önceki yıllara benzer olarak, elektrik enerjisi üretiminde fosil kaynaklı yakıtların ağırlıklı bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Fosil kaynaklar içerisindeki kullanım payına bakıldığında ise kömürün %36 oranı ile ilk sırada yer aldığı, doğalgazın %22 ile ikinci sırada olduğu görülmektedir. Yenilenebilir enerji kaynakları içerisinde hidroelektrik enerjinin %14 ile birinci sırada olduğu, rüzgar enerjisinin %8 ile ikinci sırada olduğu görülmektedir. Şekil.1' de sunulan tabloda 2023 yılı elektrik enerjisi üretiminde kullanılan enerji kaynaklarının tüketim miktarları görünmektedir (World Energy Agency, 2024).

Şekil 1. 2023 yılı dünya elektrik enerjisi üretim kaynakları çizelgesi

Ülkemizin durumuna baktığımızda ise, önceki yıllara nazaran 2023 yılında enerji üretiminde kullanılan fosil yakıt kaynaklı enerji üretim değerinin azaldığı görülmektedir. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın resmi web sayfasında 2023 yılı enerji üretim verilerine bakıldığında fosil kaynaklı yakıt miktarının %57,2 değerinde olduğu, yenilenebilir enerji kaynağı miktarının ise %42,8 olduğu görülmektedir. Şekil 1.2'de 2023 ülkemizin 2023 yılı enerji tüketim kaynakları miktarları görünmektedir (ETKB, 2024).

Şekil 2. 2023 - Türkiye elektrik enerjisi üretim kaynakları çizelgesi

Karasal Güneş Santrallerinin avantajlarının yanında, çevresel, tasarım ve malzeme kayıplarının olması dezavantaj oluşturmaktadır. Çevresel kayıplar içerisinde değerlendirilen sıcaklık kriteri ve arazi gereksinim ihtiyacını minimize etmek için Yüzer Güneş Santralleri (FPV) fikri ortaya çıkmıştır. Atıl veya kullanılmayan alan olarak değerlendirilen rezervuar alanları, göl yüzeyleri, açık denizler, okyanuslar, su kanalları ve baraj gölet alanları gibi kullanım dışı kalan alanlarda

kurulmaları ile arazi tahsisi ve arazi kiralaması gerekliliklerini ortadan kaldırmaktadır.(Yousuf et al, 2020). Aynı zamanda, su alanlarına kurulan panellerin sıcaklık etkisinin azaltılması ile geleneksel PV sistemlere göre daha yüksek enerji çıkışı ve verimlilik sunma avantajları bulunmaktadır (Essak & Ghosh, 2022).

2. MATERYAL VE METOT

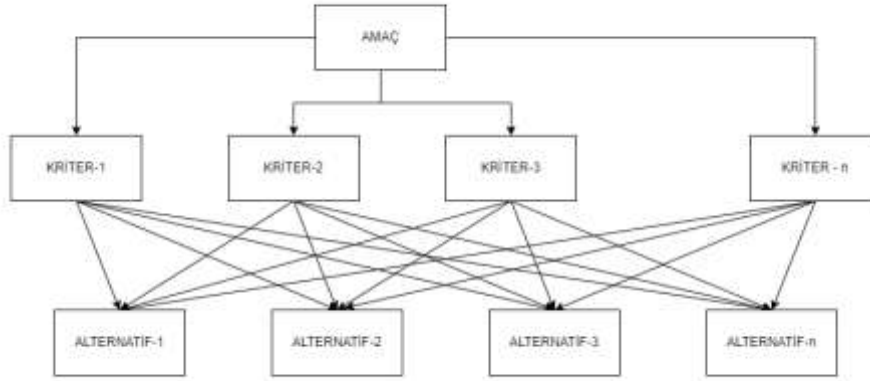
2.1. Çok kriterli karar verme yöntemleri

Karar verme, günümüzde hemen hemen her alanda karmaşık bir işlem haline gelmektedir. Gelecek durum hakkında kişilerin yaşadığı belirsizlik ve rekabetin hızlı bir şekilde gelişerek önem kazanmasıyla birlikte karar verme gittikçe daha da fazla zorlaşmaktadır. Teknoloji değişimi ve artan bilgi buna bağlı olarak yeni problemler de ortaya çıkarmıştır. Karar verme sırasında; karar vericilerin deneyimleri, kişisel fikirleri, stratejik amaçları dikkate alındığı gibi birçok nicel ve nitel kriterin de sürece dâhil edildiği görülmektedir. Karar vericilerin psikolojik durumu, içinde buldukları sosyal çevre ve gelecekte beklenenleri alacakları karar üzerinde etkili olmaktadır.(Arslankaya ve Göraltay, 2019).

Çok kriterli karar verme problemleri, birden fazla kriterin optimize edildiği mümkün çözüm setleri içerisinde en iyi alternatifin seçildiği problemler olarak tanımlanabilir. Bu problemlerin çözümünde en uygun yöntem belirlenirken, karar verici problemin yapısına ve sürecin özelliklerine bakmalıdır.(Dalbudak ve Rençber, 2022).

2.2. Analitik hiyerarşi prosesi

Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP), Thomas L. Saaty tarafından 1980 yılında geliştirilen, birden fazla kriter içeren problemlerin çözümüne uygun, çok ölçütlü bir karar verme tekniğidir. Son yıllarda, karar alıcıların his ve önsezilerden ziyade analitik ve nicel yöntemlere yönelmesiyle AHP, kararları sağlam bir temele oturtmak için sıkça tercih edilen bir yöntem haline gelmiştir (Aktaş, 2020). AHP, grup ya da bireylerin önceliklerini dikkate alarak nitel ve nicel değişkenleri bir arada değerlendirir ve kriterler, alt kriterler ile seçenekler arasındaki ilişkiyi hiyerarşik bir modelde yapılandırır. Bu yöntemde, amaç, kriterler, alt kriterler ve seçeneklerden oluşan hiyerarşik yapı dikkatle oluşturulmalı ve problemler detaylı şekilde ele alınmalıdır (Ekin ve Dolanbay, 2024).

Şekil 3. Analitik süreç hiyerarşisi (AHP)

2.2.1. Hiyerarşik yapının oluşturulması

AHP yönteminde ilk adım, karar problemini anlamak ve bunu hiyerarşik bir modelde düzenlemektir. Şekil 2.1’de gösterildiği gibi bu modelin en üst seviyesinde kararın nihai amacı yer alırken, orta seviyede bu amacı etkileyen kriterler ve gerekirse alt kriterler bulunur. Hiyerarşinin en alt seviyesinde ise değerlendirme yapılacak alternatifler sıralanır. Amaç, kriterler ve alternatifler arasındaki ilişkilerin mantıklı bir düzende organize edilerek, karar probleminin sistematik bir yapıda ifade edilmesi sağlanır. Bu adım, problemin detaylı bir şekilde analiz edilmesini ve karar sürecinin kolaylaştırılmasını hedeflemektedir.

2.2.2. İkili karşılaştırma matrisleri (A) ve üstünlüklerin belirlenmesi

Kriterler ve alt kriterler belirlendikten sonra kriterlerin ve alt kriterlerin kendi aralarında önem derecelerinin belirlenmesi için (1) nolu denklemde gösterildiği gibi $n \times n$ matrisini elde etmek amacıyla oluşturulur. Karar verici, kriter matrisi veya alternatif matrisi için kriter veya alternatifleri ikili olarak karşılaştırır.

$$A = \begin{bmatrix} 1 & a_{12} & a_{13} & \dots & a_{1n} \\ 1/a_{21} & 1 & a_{23} & \dots & a_{2n} \\ 1/a_{31} & 1/a_{32} & 1 & \dots & a_{3n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 1/a_{n1} & 1/a_{n2} & 1/a_{n3} & \dots & 1 \end{bmatrix} \quad (1)$$

Denklem (1)’de yer alan her bir ölçütün, amaca katkısı açısından göreceli önemleri ve her bir hedefin de ölçütler yönünden üstünlükleri, uygulayıcıların yargılarına göre, ikili karşılaştırma yolu ile belirlenir. Burada üstünlüklerin belirlenmesi için Saaty tarafından geliştirilen Tablo.1’de verilen önem ölçeği kullanılmaktadır.

Tablo 1. Analitik Süreç Hiyerarşisi (AHP) Önem Ölçeği

Sayısal Değer	Tanım
1	Kriterler eşit derecede önemli
3	1. kriter 2.'ye göre biraz daha önemli
5	1. kriter 2.'ye göre fazla önemli
7	1. kriter 2.'ye göre çok fazla önemli
9	1. kriter 2.'ye göre aşırı önemli
2,4,6,8	Ara değerler

2.2.3. Özvektör (Görelî Önem Vektörü) belirlenmesi

İkili karşılaştırma matrislerinin oluşturulmasından sonraki adım, ilgili matristeki her bir ögenin diğer öğelere göre önemini gösteren Özvektörün hesaplanmasıdır. Matrisin $n \times 1$ boyutunda özvektörü şu şekilde belirlenmektedir. $i = 1,2,3,\dots,n$ ve $j = 1,2,3,\dots,n$ olmak üzere;

$$b_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^n a_{ij}} \quad (2)$$

$$w_i = \frac{\sum_{j=1}^n b_{ij}}{n} \quad (3)$$

Kriterlerin yüzde önem dağılımlarını belirlemek için $W = [w_i] n \times 1$ şeklinde sütun vektörlerinin hesaplanması gerekmektedir. W sütun vektörü, (2) numaralı eşitlikte belirtilen b_{ij} değerlerinin meydana getirdiği matrisin satır elemanlarının aritmetik ortalamasından elde edilir.

2.2.4. Özvektörün Tutarlılığının Hesaplanması

Her ikili karşılaştırma matrisi için tutarlılık oranı (CR) hesaplanır ve bu oran için üst limitin 0,10 olması istenir. Oranın 0,10' un üstünde olması, karar vericinin yargılarında tutarsızlık olduğunu ifade eder. Bu durumda, yargıların iyileştirilmesi gerekmektedir. Tutarlılık oranının (CR) değerine ulaşmak için öncelikle A matrisinin en büyük özvektörünü (λ_{max}) (4) nolu denklemde belirtildiği gibi hesaplamak gerekmektedir. $i = 1,2,3,\dots,n$ ve $j = 1,2,3,\dots,n$ olmak üzere;

$$D = [a_{ij}] \times [w_i] = [d_i] \quad (4)$$

$$\lambda_{max} = \frac{\sum_{i=1}^n \frac{d_i}{w_i}}{n} \quad (5)$$

Tutarlılık oranının hesaplanmasında ihtiyaç duyulan bir başka değer ise Rassallık Endeksi (RI)'dir. Sabit sayılardan meydana gelen ve n değerine göre belirlenen RI değerinin yer aldığı

veriler Tablo.2’ de verilmiş olup bu değerler Saaty tarafından belirlenmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda CR değerinin hesaplanması (5) numaralı eşitlikte verilmiştir.

$$CR = \frac{\lambda - n}{(n - 1). RI} \quad (6)$$

Tablo 2. Rassallık Endeksi Verileri

n	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
RI	0	0	0,58	0,9	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,49

2.2.5. Hiyerarşik Yapının Genel Sonucunun Elde Edilmesi

Önceki dört aşama, hiyerarşik yapının tamamı için hesaplanır. Bu aşamada hiyerarşik yapıdaki n tane ölçütün her birinin meydana getirdiği mx1 boyutundaki üstünlük sütun vektörleri bir araya getirilerek (7) nolu denklemde belirtilen mxn boyutundaki DW karar matrisi oluşturulur. Elde edilen matrisin ölçütler arası W üstünlük vektörü ile çarpımı sonucunda (8) numaralı eşitlikte verilen R sonuç vektörüne ulaşılır (Çapraz ve Supçiller, 2011).

$$DW=[W_{ij}]_{mxn} \quad (7)$$

$$R=DW \times W \quad (8)$$

3. ANALİZ VE BULGULAR

Bu çalışmada, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde bulunan rezervuar alanına sahip 50 MW ve üstü kurulu güce sahip Tablo.3’te isimleri belirtilen hidroelektrik santrallerde yüzer güneş santrali kurulum potansiyelinin araştırılması ve hangi barajda kurulması gerekliliği çok kriterli karar verme yöntemlerinden AHP yöntemi ile belirlenerek tespit edilmiştir. Çalışma alanı olarak belirlenen hidroelektrik santraller aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 3. Güneydoğu Anadolu Bölgesi Barajları

	Baraj Adı	Bulunduğu Şehir
1	Atatürk Barajı ve HES	Şanlıurfa
2	Karakaya Barajı ve HES	Diyarbakır
3	Ilısu Barajı ve HES	Şırnak
4	Birecik Barajı ve HES	Şanlıurfa
5	Çetin Barajı ve HES	Siirt
6	Alkumru Barajı ve HES	Siirt
7	Batman Barajı ve HES	Batman
8	Karkamış Barajı ve HES	Gaziantep
9	Dicle Barajı ve HES	Diyarbakır
10	Kralkızı Barajı ve HES	Diyarbakır
11	Garzan Barajı ve HES	Batman

Listede bulunan her bir baraj alanı için Tablo.4’te belirtilen veri kaynakları hazırlanmıştır. Doğrudan Normal Işınım (DNI), Küresel Yatay Işınım (GHI), Dağınık Yatay Işınım (DIF) gibi değerler Global solar Atlas web sayfasından online olarak alınmıştır. Geriye kalan veriler kamu

İştiraklerimiz olan Meteoroloji Genel Müdürlüğü ve bağlı kuruluşların güncel sayfalarından alınarak hazırlanmıştır.

Tablo 4. Veri Kaynağı Listesi

Veri Listesi	Veri Kaynağı
Koordinatlar	Google Earth
Doğrudan Normal Işınım - DNI (kWh/m ²)	
Küresel Yatay Işınım - GHI (kWh/m ²)	
Dağınık Yatay Işınım - DIF (kWh/m ²)	Global solar atlas
PV modüllerinin optimum eğimi	
Ortalama Sıcaklık (°C)	
Topografik Yükselti (m)	Topographic-map
Su Derinliği - İşletmeye uygun su kotu (m)	Enerji Atlası
Yerleşim yerlerine uzaklık (m)	Google Earth
Yerel Ortalama Rüzgar hızı (m/s)	Global Wind atlas
Barajın Göl Alanı (km ²)	Enerji atlası
Ortalama Yağış Miktarı (m ³) - (2009-2019)	
Maksimum Sıcaklık (°C)	Meteoroloji Genel Müdürlüğü
Minimum Sıcaklık (°C)	
Güneşlenme Saati	

Yüzer güneş santrali kurulumu düşünülen her bir alanın teknik, ekonomik, ve sosyal alandaki kriterleri göz önünde bulundurularak, AHP yöntemi ile kriterlerin birbirine göre ağırlık oranı hesaplanarak en önemli kriter olarak belirlenecek kriterin ortaya çıkması sağlanmıştır. Alanında uzman 12 anketör tarafından doldurulan anketlerin Tablo5'te sunulduğu gibi ağırlıklı grup matrisi oluşturularak hesaba katılmıştır. Yapılan hesap sonucunda, ağırlık oranına göre sırasıyla, aynı tabloda belirtildiği gibi güneş ışınımı, yıllık gün ışığı saatleri ve ortalama sıcaklık kriterleri ilk üç sırayı alan kriterler olarak belirlenmiştir.

Tablo 5. Ağırlıklı Grup Matrisi ve Sıralama

KRİTERLER	Güneş Işınımı	Yıllık Güneşliği Saatleri	Ortalama Sıcaklık	Topoğrafik Yükselti	Su Derinliği	Yerleşim Birimlerine Uzaklık	Şebeke Bağlantılarına Uzaklık	Yerel Ortalama Rüzgâr Hızı	Bölgesel Etkiler	Kalkınma ve Yerel Ekonomiler	Sıralama
Güneş Işınımı	1,00	3,85	4,30	6,42	7,25	7,08	6,00	6,44	7,58	7,92	1
Yıllık Güneşliği Saatleri	0,92	1,00	5,10	5,92	6,42	7,34	6,34	6,44	7,60	8,17	2
Ortalama Sıcaklık	1,53	0,63	1,00	5,70	5,34	6,18	3,79	5,34	6,94	7,27	3
Topoğrafik Yükselti	0,23	0,35	0,88	1,00	3,43	3,96	2,68	2,29	4,80	6,17	4
Su Derinliği	0,15	0,23	0,86	2,38	1,00	2,32	1,69	1,93	3,54	3,61	7
Yerleşim Birimlerine Uzaklık	0,21	0,87	0,81	1,80	2,29	1,00	0,48	1,47	2,90	3,32	8
Şebeke Bağlantılarına Uzaklık	0,29	0,95	1,83	2,83	3,80	4,33	1,00	2,09	3,54	4,98	5
Yerel Ortalama Rüzgâr Hızı	0,45	0,41	0,84	2,48	3,21	4,89	1,78	1,00	4,59	4,66	6
Bölgesel Etkiler	0,14	0,70	0,46	1,47	1,34	2,13	1,10	1,52	1,00	1,86	9
Kalkınma ve Yerel Ekonomiler	0,13	0,12	0,54	0,24	1,66	1,73	0,81	1,27	1,85	1,00	10

En önemli kriter olan güneş ışınımı kriterine göre baraj listesine bakıldığında yüzer güneş santrali kurulumunda en uygun lokasyonun Karkamış Barajı lokasyonu olduğu görülmektedir. Yine yakın lokasyonda bulunan Şanlıurfa il sınırları içerisinde yer alan Birecik ve Atatürk Barajlarının rezervuar alanlarına yüzer güneş santrali kurulumu uygun olarak değerlendirilmiştir. Tablo 6’da en önemli kriter olarak seçilen güneş ışınımı kriterine göre sıralama yapılmıştır.

Tablo 6. Kritere Göre Baraj Sıralaması

Baraj Adı	Sıralama
Karkamış Barajı ve HES	1
Birecik Barajı ve HES	2
Atatürk Barajı ve HES	3
Ilısu Barajı ve HES	4
Batman Barajı ve HES	5
Kralkızı Barajı ve HES	6
Karakaya Barajı ve HES	7
Alkumru Barajı ve HES	8
Garzan Barajı ve HES	9
Dicle Barajı ve HES	10
Çetin Barajı ve HES	11

SONUÇ

AHP programı kullanılarak birden fazla kriterin bulunduğu karar verme mekanizmalarında bir sonuca ulaşmak kolaylaşmaktadır. Aynı zamanda AHP yönteminin içerisinde yer alan karar

vericinin tutarlılık indeksi, anketörün daha net bir karara varması ve tutarlı kararlar vermesi adına önemlidir. Bu çalışmada çok kriterli karar verme mekanizmalarından biri olan AHP yöntemi kullanılarak, teknik, ekonomik ve sosyal alanda olmak üzere toplamda 10 kriter üzerinden çalışma yapılmıştır. Alanında uzman 12 anketörden oluşturulan çalışma neticesinde Güneş ışınımı, yıllık günışığı saatleri kriteri en önemli iki kriter olarak ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlara göre Güneydoğu Anadolu bölgemizin Gaziantep ili sınırları içerisinde bulunan Karkamış Barajı'nın rezervuar alanına yüzer güneş santrali kurmak yararlı bir çalışma olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, İ. Ş., 2020, “ Akıllı Şebekelerde Risk Analizi”, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü , Ankara , 1-197.
- Al Garni, H. Z., & Awasthi, A. (2017). Solar PV power plant site selection using a GIS-AHP based approach with application in Saudi Arabia. *Applied energy*, 206, 1225-1240.
- Arslankaya, S. Göraltay, K., 2019, Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinde Güncel Yaklaşımlar (1. basım), İksad Publishing house.
- Azizkhani, M., Vakili, A., Noorollahi, Y., & Naseri, F. (2017). Potential survey of photovoltaic power plants using Analytical Hierarchy Process (AHP) method in Iran. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 75, 1198-1206.
- Citaristi, I. (2022). International energy agency—iea. In *The Europa directory of international organizations 2022* (pp. 701-702). Routledge.
- Dal, A. R. (2021). Investigation of the Potential of Using Lakes and Dams as Solar Power Plants: The Case of Yamula Dam. *Gazi University Journal of Science Part C: Design and Technology*, 9(4), 726-738.
- Dalbudak E., Rençber Ö.F., 2022, Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri Üzerine Literatür İncelemesi, Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (GAUNIIBFD), Cilt/Volume:4, Sayı/Issue:1, Mayıs 2022, s. 1-16.
- Durmaz, C. B., & Üçgül, İ. (2023). Evaluation of Floating Renewable Energy Potential for Sustainable Energy in Türkiye. *Journal of the Institute of Science & Technology/Fen Bilimleri Estitüsü Dergisi*, 13(2).
- Ekin, E., & Dolanbay, G. (2024). AHP Temelli TOPSIS Yöntemi ile Yer Seçim Problemine İlişkin Bir Uygulama. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 301-317.
- Eni SpA, 2024, World Energy Review 2024, Eni, İtalya, <https://www.eni.com/en-IT/home.html>
- Essak, L., & Ghosh, A. (2022). Floating photovoltaics: A review. *Clean Technologies*, 4(3), 752-769.
- ETKB, 2024, Bilgi merkezi, Elektrik, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı resmi web sitesi, <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-elektrik> , [Ziyaret Tarihi: 15.12.2024].
- Göllü, K. 2022, “ Site Selection For Floating Photovoltaic (Pv) Panels On 8 Hepp Reservoirs In Turkey By Using Analytical Hierarchical Process (Ahp)”, Yüksek lisans tezi, Ortadoğu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 1-120. <https://hdl.handle.net/11511/99486>.
- Karipoğlu, F., Koca, K., & İlbahar, E. (2024). Convenient Site Selection of a Floating PV Power Plant in Türkiye by using GIS-Fuzzy Analytical Hierarchy Process. *Environmental Science and Pollution Research*, 31(15), 23193-23210.
- Kaymak, M. K., & Şahin, A. D. (2021). The first design and application of floating photovoltaic (FPV) energy generation systems in Turkey with structural and electrical performance. *International Journal of Precision Engineering and Manufacturing-Green Technology*, 1-13.
- Kulat, M. I., Tosun, K., Karaveli, A. B., Yucel, I., & Akinoglu, B. G. (2023). A sound potential against energy dependency and climate change challenges: Floating photovoltaics on water reservoirs of Turkey. *Renewable Energy*, 206, 694-709.
- López, M., Soto, F., & Hernández, Z. A. (2022). Assessment of the potential of floating solar photovoltaic panels in bodies of water in mainland Spain. *Journal of Cleaner Production*, 340, 130752.
- Nebey, A. H., Taye, B. Z., & Workineh, T. G. (2020). GIS-Based Irrigation Dams Potential Assessment of Floating Solar PV System. *Journal of Energy*, 2020(1), 1268493.

- Sanchez, R. G., Kougias, I., Moner-Girona, M., Fahl, F., & Jäger-Waldau, A. (2021). Assessment of floating solar photovoltaics potential in existing hydropower reservoirs in Africa. *Renewable Energy*, 169, 687-699.
- Solomin, E., Sirotkin, E., Cuce, E., Selvanathan, S. P., & Kumarasamy, S. (2021). Hybrid floating solar plant designs: a review. *Energies*, 14(10), 2751.
- Supçiller, A., & Çapraz, O. (2011). AHP-TOPSIS yöntemine dayali tedarikçi seçimi uygulaması. *Istanbul University Econometrics and Statistics e-Journal*, (13), 1-22.
- Trapani, K., & Redón Santafé, M. (2015). A review of floating photovoltaic installations: 2007–2013. *Progress in Photovoltaics: Research and Applications*, 23(4), 524-532.
- Vodapally, S. N., & Ali, M. H. (2022). A comprehensive review of solar photovoltaic (PV) technologies, architecture, and its applications to improved efficiency. *Energies*, 16(1), 319.
- Yousuf, H., Khokhar, M. Q., Zahid, M. A., Kim, J., Kim, Y., Cho, E. C., ... & Yi, J. (2020). A review on floating photovoltaic technology (FPVT). *Current Photovoltaic Research*, 8(3), 67-78.

NLARX MODELİ İLE GLİKOZ SEVİYESİNİN DÜZENLENMESİ

Meliha BAŞTÜRK

Izmir Bakircay University, Faculty of Engineering and Architecture, Department of Electrical and Electronics Engineering

ORCID ID: 0000-0002-4290-6471

Savaş ŞAHİN

Izmir Kâtip Celebi University, Faculty of Engineering and Architecture, Department of Electrical and Electronics Engineering

ORCID ID: 0000-0003-2065-6907

Volkan KILIÇ

Izmir Kâtip Celebi University, Faculty of Engineering and Architecture, Department of Electrical and Electronics Engineering

ORCID ID: 0000-0002-3164-1981

ÖZET

Tip 1 Diyabet (T1D) hastaları için diyabet yönetimi hayati öneme sahiptir. Ana hedef, kan şekeri seviyelerini belirli bir aralıkta tutarak hastanın hipoglisemi veya hiperglisemi riskini en aza indirmektir. Bu çalışmada, 12 T1D hastasından alınan verilerden oluşan OH10T1DM veri seti Yapay Zeka (AI) tabanlı Kapalı Döngü (CL) PID kontrol sisteminde kullanılmıştır. Bazal insülin girişi ve glikoz arasındaki karmaşık ilişkiyi modellemek için bir Dalgacık Sinir Ağı (WNN) ile entegre edilmiş Doğrusal Olmayan Otoregresif Dışsal Model (NLARX) modeli kullanılarak bir CL Yapay Pankreas (AP) sistemi geliştirilmiştir. Glikoz ve insülin seviyeleri arasındaki ilişkiye dayanarak, sistem T1D'li bireylerdeki glikoz seviyesi aralığını sağlıklı bireylerin glikoz seviyesi aralığına getirmek için tasarlanmıştır. PID denetleyicili CL-AP modellerinin tasarımı MATLAB R2024b Simulink ortamında yapılmıştır. Bu şekilde modelin doğruluğu ve güvenilirliği detaylı simülasyonlarla desteklenmiş ve sistemin performansı grafikler yardımıyla görselleştirilerek analiz edilmiştir. Model performansı, tahmin verilerine uyum (Fit), son tahmin hatası (FPE) ve ortalama karesel hata (MSE) gibi metrikler kullanılarak değerlendirilmiştir. 12 T1D hastası için Fit, FPE ve MSE için sonuçlar sırasıyla 99.08, 4.97 ve 4.91 olarak bulunmuştur. Sonuçlar, T1D hastalarının yaşam kalitesini artıracak olan CL-AP sistem tasarımının olumlu sonuçlar verdiğini göstermektedir. Ayrıca WNN ile NLARX temelli tasarlanan CL-AP sistemi, sensörlerin ve glikoz izleme cihazlarının otomatikleştirilmesi ve daha hassas aralıklarla çalışmasına olanak sağlaması açısından AI tabanlı AP teknolojisine olumlu katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: CL kontrol, NLARX model, T1D, insülin, glikoz

REGULATION OF GLUCOSE LEVEL VIA NLARX MODEL

ABSTRACT

Diabetes management is vital for patients with Type 1 Diabetes (T1D). The main goal is to minimize the patient's risk of hypoglycemia or hyperglycemia by keeping blood sugar levels within a certain range. In this study, the OHOT1DM dataset consisting of data from 12 T1D patients was used in the Artificial Intelligence (AI) based Closed Loop (CL) PID control system. A CL Artificial Pancreas (AP) system was developed using the eXogenous input Nonlinear Autoregressive (NLARX) model integrated with a Wavelet Neural Network (WNN) to model the complex relationship between basal insulin input and glucose. Based on the relationship between glucose and insulin levels, the system is designed to bring the glucose level range in individuals with T1D to the glucose level range of healthy individuals. The design of CL-AP models with PID controllers was done in MATLAB R2024b Simulink environment. In this way, the accuracy and reliability of the model were supported by detailed simulations and the performance of the system was visualized and analyzed with the help of graphics. Model performance was evaluated using metrics such as fit to the estimation data (Fit), final prediction error (FPE), and mean square error (MSE). The results were found to be 99.08, 4.97 and 4.91 for Fit, FPE and MSE for 12 T1D patients, respectively. The results show that the CL-AP system design, which will increase the quality of life of T1D patients, has positive results. In addition, the CL-AP system designed based on NLARX with WNN will contribute positively to the AP technology in terms of automating the sensors and glucose monitoring devices and allowing them to work at more precise intervals.

Keywords: CL control, NLARX model, T1D, insulin, glucose

1. INTRODUCTION

Changes in lifestyle, reduced physical activity, unhealthy diets, insufficient sleep, and increased stress levels have made health problems more common. The pancreas plays a significant role in this process; within the islets of Langerhans, beta cells produce insulin to reduce blood glucose levels, while alpha cells secrete glucagon to increase them (Berney et al., 2022). This balance disruption results in hypoglycemia if blood sugar levels drop too low, and hyperglycemia if they rise too high. To prevent such imbalances, patients with T1D typically administer 3-5 insulin injections per day (Turksoy et al., 2014). These injections or pump adjustments are customized based on individual needs and lifestyle, aiming to minimize blood glucose fluctuations and keep levels stable within the target range. Although these injections or pump adjustments are made according to individual needs and lifestyle, manual intervention in patients increases the risk of human error and increases the burden of diabetes management.

To overcome these challenges and make it easier to manage blood sugar levels, the development of Artificial Pancreas (AP) technology has emerged as an important solution (Thabit & Hovorka, 2016). It basically integrates Continuous Glucose Monitoring (CGM) systems with an insulin pump, allowing real-time adjustments in insulin intake according to current blood sugar levels (Moon et al., 2021). CGM provides real-time blood sugar levels by tracking glucose concentrations at regular intervals throughout the day. The development of CGM devices dates back to the 1980s. The CGM device has been commercially available and used since the 2000s (Ali et al., 2018). These devices are manufactured by leading companies such as Dexcom, Medtronic, and Abbott. Dexcom produces models such as the Dexcom G6 and G7, while Medtronic is known for its Guardian Connect and MiniMed systems (Ly et al., 2015). This development has enabled continuous and real-time glucose monitoring to become widespread, not just blood-based fingerstick tests. In addition, less invasive CGM methods have been developed to increase patient comfort and ensure consistent monitoring. One such development is the use of subcutaneously implantable sensors placed between the skin and the capillaries (Bothe et al., 2013).

The data received from the sensors can work with two different systems. The first of these is Open Loop (OL) systems. In OL systems, the CGM measures glucose level of the user and displays it on the screen. However, insulin injection is performed by the user. Seven participants with (T1D) were given insulin via the OL system using an intravenous insulin pump. Although it is advantageous in terms of cost, it is used in more basic systems because it is not sufficiently automated. Another system, Closed Loop (CL) systems, uses a control algorithm that analyzes the glucose data obtained from the CGM in real time. CL systems allow patients with diabetes to automatically regulate glucose levels in the management of blood sugar. These systems consist of a CGM, an insulin pump, and a control algorithm. Thus, insulin release is dynamically adjusted according to the needs of the patient with diabetes in a CL. However, the effectiveness of these systems depends on both the accuracy of the sensors and the algorithms that manage insulin and glucagon delivery (El-Khatib et al., 2010). To address these challenges, various control strategies have been proposed for regulating blood glucose concentration in T1D patients, including fuzzy logic control (Patra et al., 2020). Proportional-Integral-Derivative (PID) control (Steil et al., 2011), Proportional-Integral (PI) control, generalized predictive control (Liu & Jin, 2020) and model predictive control (Del Favero et al., 2014). Despite the effectiveness of PID, the complexity of blood sugar management has demonstrated the need for additional advances. For instance, when a lot of factors like nutrition, physical activity, sleep and stress levels enter some systems. To overcome the limitations of PID control

and enable more precise blood sugar regulation, researchers are increasingly using Machine Learning (ML) applications. ML is a branch of Artificial Intelligence (AI) that enables computers to learn from data patterns and make predictions or decisions (Choudhary & Gianey, 2017).

In this study, the AP system was developed using the NLARX model and two different controller structures were used in the two different system. The first controller is the PID controller working together with the NLARX, which models the relationship between insulin and glucose. The second controller, designed with the inverse system approach, includes the NLARX, which models both the relationship between glucose input and insulin output and the inverse of these features. This bidirectional control system provides a sensitive and balanced regulation of blood sugar levels. The NLARX model was evaluated by performance measurements on the OHIO1DM dataset. After that, Fit to estimation data (Fit), Final Prediction Error (FPE) and Mean Square Error (MSE) were used to evaluate it. A CL-AP model was designed with an AI model and a sample PID controller according to the patient with the best performance among 12 patients. As a result of comprehensive evaluations made in MATLAB R2024b Simulink, the system aims to increase the quality of life of T1D patients and minimize the risk of possible hypoglycemia and hyperglycemia.

2. MATERIAL AND METHODS

The Material and Methods section is organized into three subsections to provide a detailed explanation of the study. Section 2.1. Dataset Description, which is an outline description of the properties and structure of the dataset. Sections 2.2. and 2.3. cover Data Preprocessing and Model Training and Evaluation, which explain the steps of preparing the data and evaluating the model performance.

2.1. Dataset Description

The OhioT1DM dataset was used in the study, and the dataset includes blood glucose levels measured every 5 minutes. The OhioT1DM dataset includes eight weeks of data for each of 12 individuals with T1D. Each patient has a different ID. These ID numbers are 540, 544, 552, 559, 563, 567, 570, 575, 584, 588, 591 and 596 (Marling & Bunescu, 2020).

2.2 Data Preprocessing

Data Preprocessing explains the steps taken in preparing the data set for analysis and modeling. Subsection 2.2.1. describes how to use Cubic Spline Interpolation to fill in missing features in the dataset. Subsection 2.2.2. Feature Selection with Chi-Squared explains how to identify the most correlated features with glucose levels.

2.2.1. Cubic Spline Interpolation for Missing Feature

The interpolation method is to estimate and complete the missing features and values in the OhioT1DM dataset. Cubic spline interpolation was applied to create smooth and continuous curves between data points (Quigley et al., 2024). It achieves this by placing piecewise cubic polynomials between consecutive data points (Marcu, 2024). In this context, cubic spline interpolation is applied by defining separate cubic polynomials between consecutive data points $(x_1, y_1), (x_2, y_2), \dots, (x_n, y_n)$ where x_i , represents the independent variable and y_i , represents the corresponding dependent variable at each data point. The cubic polynomial for each interval is as in Equation 1.

$$S_i(x) = a_i + b_i(x - x_i) + c_i(x - x_i)^2 + d_i(x - x_i)^3 \quad (1)$$

where, $S_i(x)$ represents the cubic polynomial for the interval $[x_i - x_{i+1}]$, and a_i, b_i, c_i , and d_i are the coefficients that need to be determined for each interval (Ashikuzzaman et al., 2024).

2.2.2. Feature Selection with Chi-Squared

The chi-square method is a statistical technique that is often used to evaluate the relationship between categorical variables. This method helps analyze whether there is a significant difference between observed and expected values (Jin et al., 2006). The formula used to calculate the chi-square statistic is as follows: Calculation of the chi-squared statistic (χ^2) is given in Equation 2.

$$Chi - Squared(\chi_c^2) = \sum \frac{(O_i - E_i)^2}{E_i} \quad (2)$$

where χ^2 is the chi-squared statistic, c is degrees of freedom, O_i is the observed value(s), E_i is the expected value(s), and Σ represents the summation over all categories.

2.3. Model Training and Evaluation

The Model Training and Evaluation section explains the models and evaluation metrics used in the study. Subsection 2.3.1. Nonlinear Autoregressive with Exogenous Inputs Model describes its structure and importance. Subsection 2.3.2. Performance Metrics describes evaluate the accuracy and reliability of the model.

2.3.1. Nonlinear Autoregressive with Exogenous Inputs Model

The Nonlinear AutoRegressive Model with Exogenous Inputs (NLARX) is widely used to model nonlinear dynamical systems. It predicts future outputs based on previous outputs (AutoRegressive component) and external inputs (Exogenous inputs) (Aliberti et al., 2019). The general structure of the NLARX model is defined in Equation 3.

$$y(t) = f(y(t-1), y(t-2), \dots, y(t-n), u(t-1), u(t-2), \dots, u(t-m)) \quad (3)$$

where, $y(t)$ is the output (e.g. glucose level) at time t , $y(t-1), y(t-2), \dots, y(t-n)$ are the past glucose levels, $u(t-1), u(t-2), \dots, u(t-m)$ are the past insulin doses, f is the nonlinear mapping function, which was estimated using the System Identification Toolbox in MATLAB R2024b. Wavelet Neural Network (WNN) was used in the NLARX model prepared in Matlab Simulink. WNN is an AI model that combines wavelet transform with artificial neural networks, especially in modeling nonlinear and complex systems.

2.3.2. Performance Metrics

The performance metrics provide a quantitative measure of whether a model performs well for a particular task. The Fit to The Estimation Data (Fit) (Equation 4), Final Prediction Error (FPE) (Equation 5) and Mean Square Error (MSE) (Equation 7) were used for performance evaluation (Dénes-Fazakas et al., 2024). Fit is a widely used metric in system identification to assess how well the model performance (Allam, 2024)

$$Fit (\%) = 100 \times \left(1 - \frac{\|y - \hat{y}\|}{\|y - \bar{y}\|}\right) \quad (4)$$

where y represents the actual values, \hat{y} represents the predicted values, and \bar{y} is the mean of the actual values. The term $\|y - \hat{y}\|$ denotes the norm of the difference between the actual values and the predicted values, while $\|y - \bar{y}\|$ is the norm of the difference between the actual values and their mean. A higher fit percentage demonstrates a better model performance.

The formula for FPE is shown in Equation 5.

$$FPE = s^2 \left(\frac{n+k}{n-k}\right) \quad (5)$$

$$s^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (y_i - \hat{y}_i)^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n e_i^2 \quad (6)$$

where s^2 is the variance of the residuals, n represents the number of observations, and k represents the number of estimated parameters. In Equation 6, y_i denotes the actual values, \hat{y}_i denotes the predicted values, and e_i represents the residual errors.

MSE measures the average of the squared differences between the predicted values produced by the system and the actual values obtained from the dataset (Chai & Draxler, 2014). The formula for MSE as shown in Equation 7.

$$MSE = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (y_i - \widehat{y}_i)^2 \quad (7)$$

3. Results and Discussion

In this study, an NLARX-based model was developed using the artificial intelligence model WNN to model the complex relationship between basal insulin and glucose levels in patients with T1D. This model was used in the development of a CL-AP system with a PID controller. The controller was also designed with an inverse system approach. The NLARX controller structure, designed to model the glucose-insulin and insulin-glucose relationship, aims to maintain blood sugar levels within the range of a healthy individual.

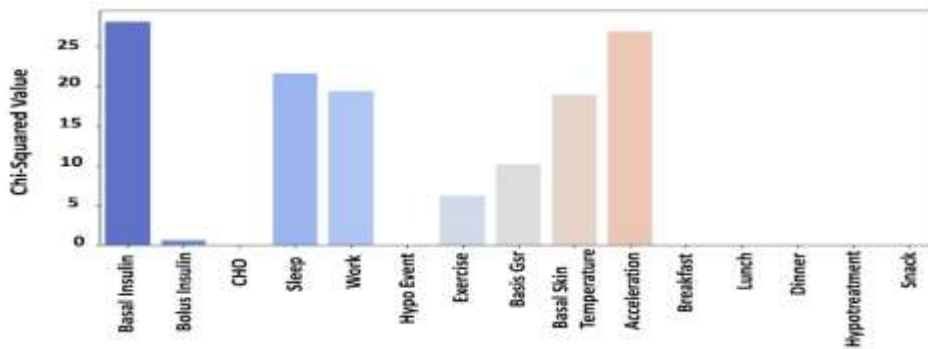

Fig. 1. Chi-squared values for selected features against CGM value

The OhioT1DM dataset includes various features, with their correlation to glucose values important for performance evaluation. There are 41 features in the OhioT1DM dataset, excluding glucose value. 15 of these features were associated with glucose using the Chi Squared method (Jacobs et al., 2023). This relationship is shown in the graph in Fig. 1. According to this graph, the 5 most associated features with glucose are basal insulin, acceleration, sleep, work, base skin temperature, and work, respectively. In this study, the basal insulin with the highest correlation was used in the CL-AP system. This graph shows that the system approaches the range of 100 mg/dL to 120 mg/dL for glucose values.

Table 1 shows the test and training performance of NLARX models using WNN for different patient ID numbers. The table includes important metrics like the number of WNN units, fit percentages, FPE, and MSE for both testing and training. Patient ID 552 stands out with the highest fit percentage during the testing, achieving 99.08% with 17 WNN units. This is supported by a low FPE of 4.97 and MSE of 4.91, indicating that the model provides a very accurate representation glucose-insulin dynamics of the patient. In the training for patient ID 552, the fit percentage is 94.63% with 11 WNN units, and the corresponding FPE and MSE values are 12.18 and 12.14, respectively. These results indicate that the model performs well in both training and testing, demonstrating a strong performance for patient ID 552.

Table 1. Evaluation of test and training performance of NLARX models with WNN for different patients

Patient ID	WNN Units	Fit (%)	FPE	MSE
540 Testing	12	94.46	13.84	13.68
540 Training	11	94.04	11.77	11.74
544 Testing	7	96.83	10.10	10.02
544 Training	14	96.45	14.79	14.74
552 Testing	17	99.08	4.97	4.91
552 Training	11	94.63	12.18	12.14
559 Testing	7	94.71	13.84	13.72
559 Training	10	93.98	23.01	22.95
563 Testing	5	89.23	24.95	24.75
563 Training	7	94.17	10.86	10.83
567 Testing	3	98.15	9.20	9.14
567 Training	4	97.46	11.89	11.87
570 Testing	12	95.24	10.41	10.28
570 Training	8	94.12	13.87	13.84
575 Testing	8	91.91	24.64	24.39
575 Training	12	93.68	18.13	18.08
584 Testing	6	92.89	19.24	19.08
584 Training	11	92.79	32.25	32.16
588 Testing	8	92.39	14.66	14.52
588 Training	12	96.08	26.30	26.23
591 Testing	7	91.05	22.26	22.06
591 Training	6	94.74	22.32	22.27
596 Testing	6	97.94	14.66	14.54
596 Training	23	97.51	13.94	13.88
Average	9	94.73	16.42	16.33

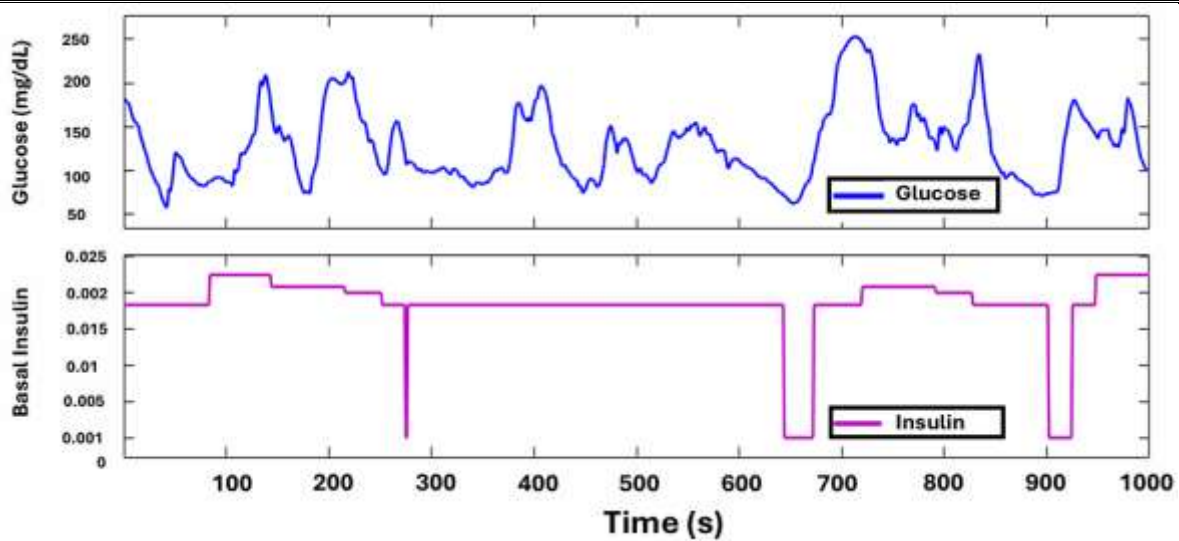

Fig. 2. Glucose and insulin level simulated of patient with ID 552 testing

Fig. 2. shows the glucose and insulin levels of patient ID 552 from the OhioT1DM dataset to demonstrate how well the model simulates real patient data. The blue line represents actual glucose levels, while the purple line shows changing insulin amounts over time. In other words, the change in the amount of basal insulin in the body of a patient with ID 552 is shown by the purple line. This result, which is a scope image of this Simulink model taken from the patient, supports that the model accurately reflects the relationship between glucose and insulin in Type 1 diabetes. It can be used in the design of a CL control system for an AP.

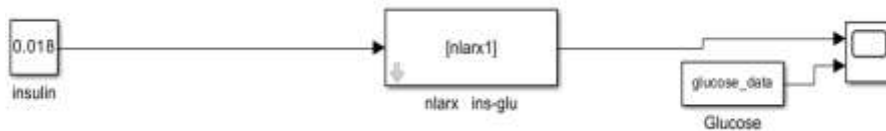

Fig. 3. Modelling of glucose levels of patient ID 552 with NLARX model in MATLAB Simulink using insulin input

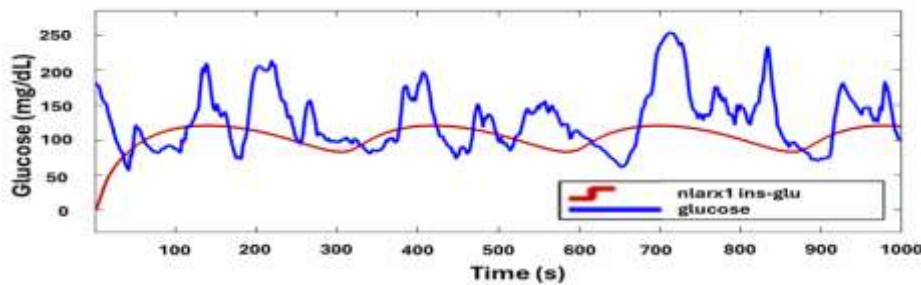

Fig. 4. Comparison of original glucose data and NLARX model predictions for patient with ID 552

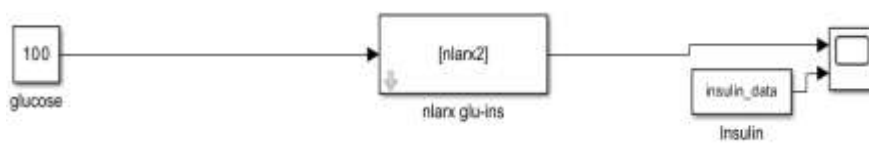

Fig. 5. Modelling of insulin levels of patient ID 552 with NLARX model in MATLAB Simulink using glucose input

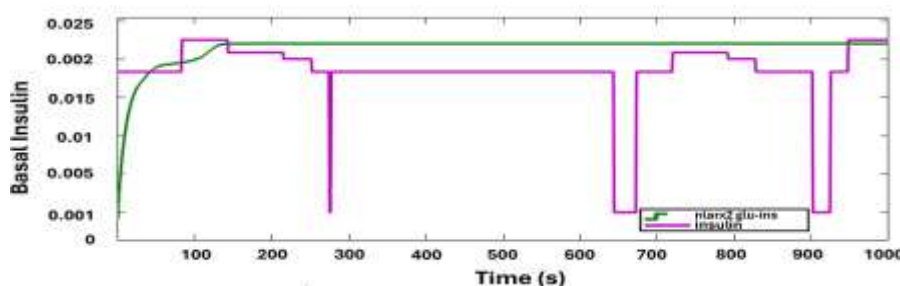

Fig. 6. Comparison of original insulin data and NLARX model predictions for patient with ID 552

Fig. 3. and 5. were developed with NLARX models in MATLAB R2024b Simulink to show the glucose and insulin dynamics of patient ID 552. In the study, the reliability and accuracy of the models were tested for the average random glucose and basal insulin amount, which cannot be too low or too high for a healthy individual. In Fig. 3., the insulin dose was set to 0.018 units as the input to the system for testing purposes and the model predicted the glucose levels according to this input. The Nlarx ins-glu block in Fig. 3. was used to simulate the NLARX model in Matlab Simulink, which shows the relationship between insulin input and glucose output. For this, a "constant" block was added to the input and a "scope" block was added to the output to graphically display the simulation results. The Matlab Simulink "From Workspace" block was used to display the original glucose values. The scope screen shows the estimated glucose level as a result of the model and the values in the glucose_data block, where the patient's actual glucose values are recorded. In Fig. 4., the graphic obtained from the scope screen clearly shows the actual glucose values and the glucose values resulting from the model. This result is a clear indicator of the performance of the NLARX model. Fig. 4. shows a comparison of the original glucose data, shown as the blue line, and the glucose levels predicted by the NLARX model, shown as the red line. In healthy individuals, fasting blood glucose levels typically range from 70-100 mg/dL, and postprandial levels are expected to remain below 140 mg/dL [3]. The model's predictions are useful for managing blood glucose levels within these reference ranges. In Fig. 5., insulin levels are predicted by the NLARX model using a 100 mg/dL glucose input. The block nlarx glu-ins represents the NLARX model that captures the relationship between glucose input and insulin output. The scope screen shows the estimated insulin level and the values in the insulin_data block where the patient's actual insulin values are recorded. This model is very useful and usable for insulin pumping systems in AP. Both models modeling the relationship between insulin and glucose and glucose insulin demonstrate the power of NLARX in modeling large and complex nonlinear relationships in data. In Fig. 6., the original insulin data for patient ID 552 are shown as the magenta line, and the insulin levels predicted from the NLARX model are shown as the green line. The insulin shown in magenta is the real-time insulin values of the patient with ID 552. The result generated by the NLARX model is shown in the green curve and successfully captures the overall trend and timing of insulin delivery, closely following the pattern of the original insulin data.

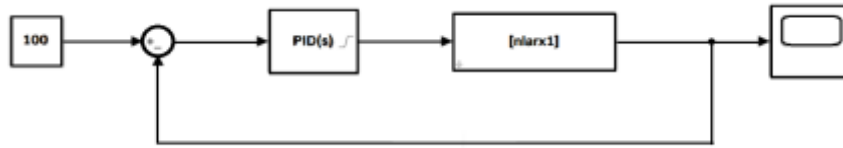

Fig. 7. CL control system for glucose regulation using PID and NLARX model

Fig. 8. Adjusting the PID controller main values settings

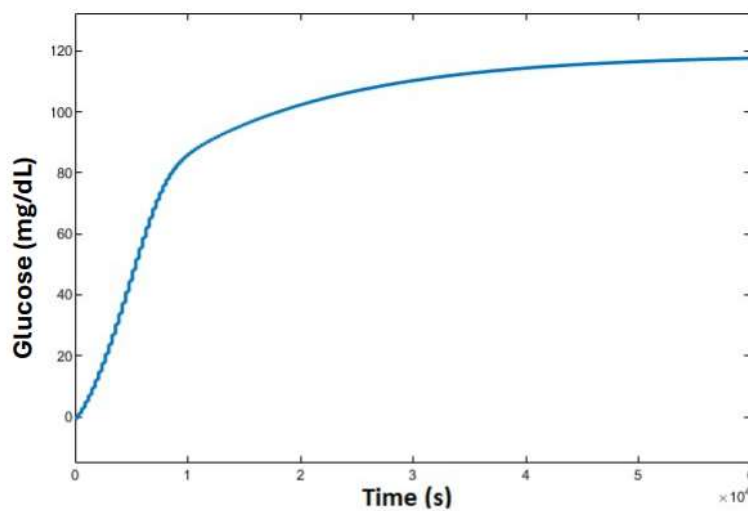

Fig. 9. Glucose response over time in the CL Control System

Fig. 7. shows an AP model with NLARX model with CL PID controller. The NLARX model belongs to the patient with ID 552. In the NLARX model, insulin is taken as input and glucose as output. The PID controller, which is widely used in AP studies in the literature, was used in the CL system. The coefficients of the PID controller were determined both by trial and error and by the PID tuner in MATLAB. The PID coefficients are given in Fig. 8..The P coefficient is 2, the I coefficient is 0.6, and the D coefficient is 0. The P coefficient determines the controller output proportionally to the current error. It allows the system to respond quickly. The I coefficient collects the error signal over time and helps eliminate permanent errors in the system. The D coefficient is given as 0 in the system and is not used. In addition, saturation settings of insulin values were made from the PID controller block settings. The lower limit was set to 0 and the upper limit was set to 0.0225. The determination of these limits in the study is important to ensure that insulin pumping devices operate safely. The PID controller may deliver excessive insulin at high errors. This may increase the risk of this condition. Saturation

limits prevent such undesirable conditions and ensure patient safety. Fig. 9. is the output graph of the closed PID control circuit in Fig. 7.. As seen in the graph, the PID controller and NLARX model ensured that the glucose value converged between 100 and 115, which is the range for a healthy person. The study shows that the AP model with a CL PID controller designed works successfully.

Fig. 10. Inverse approach of CL control system for glucose regulation using NLARX models

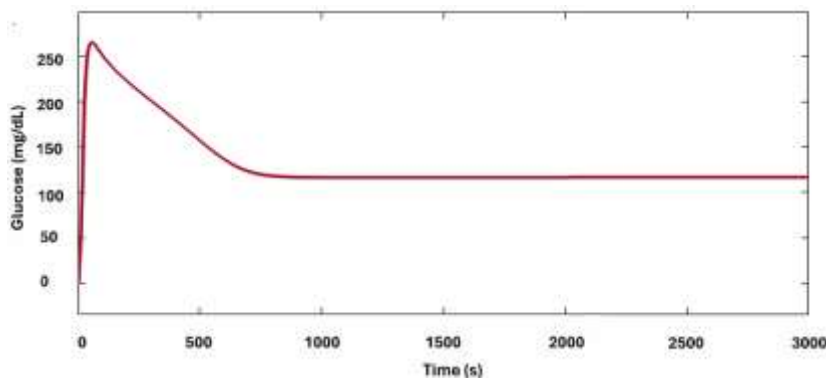

Fig. 11. Glucose response over time in the inverse approach of CL control system

The CL inverse approach shown in Fig. 10. is designed to regulate the glucose level of a T1D patient to 100 mg/dL or a value close to that of a healthy individual. The "nlarx2" block models the relationship between glucose and insulin, while the "nlarx1" block models the relationship between insulin and glucose. There is also a saturation block in the CL system. Saturation block was added to limit the lower and upper values of glucose value. Upper limit was set to 868 for the upper limit of glucose and lower limit was set to 0. Fig. 11. shows the glucose response over time in the inverse approach of the CL control system. In the graph, the system worked in the range of 100 and around which the glucose value should be in a healthy person. The controller, designed with an inverse system approach, provides precise and balanced regulation of blood sugar levels with the NLARX controller structure, which models the glucose-insulin and insulin-glucose relationship. As a result, it is seen that the inverse approach of the CL control system worked successfully.

CONCLUSIONS

The aim of the study was to improve the quality of life of patients with T1D. For this purpose, an AI-based CL control systems were designed. The OhioT1DM dataset, which records blood glucose measurements every 5 minutes for 8 weeks for 12 individuals with T1D, was used in

this study. There are many physical and psychological features in the OHOT1DM dataset. The feature with the highest correlation with glucose was determined as basal insulin by the Chi-Squared method. Therefore, basal insulin was used as the input and glucose was used as the output. To model the relationship between basal insulin and glucose, the WNN-based NLARX model was used in the CL PID controller designed in MATLAB R2024b. In the study, a CL system was also designed to bring the glucose level to a healthy range with an inverse system approach. In this system, an NLARX model for glucose-insulin and an NLARX model for insulin-glucose, which is the inverse of this model, were used. These models were connected to each other and the NLARX controller structure was established. According to the results obtained from Simulink, glucose levels were controlled within a healthy range of 100 mg/dL. According to the results obtained from 12 patients, the most successful result was obtained from the patient with ID 552. Evaluations were made using Fit, FPE, and MSE metrics. The performance metric results for the patient with 552 ID were 99.08, 4.97, and 4.91, respectively. The study results show that the AI-based PID controlled CL system design and the NLARX controller-based system designed with the inverse approach can also make great contributions to AP technology. In future studies, other features in the OHOT1DM dataset that have high correlations can be used and a multi-parameter study can be conducted.

REFERENCES

- Berney, T., Wassmer, C. H., Lebreton, F., Bellofatto, K., Fonseca, L. M., Bignard, J., Hanna, R., Peloso, A., & Berishvili, E. (2022). From islet of Langerhans transplantation to the bioartificial pancreas. *La Presse médicale*, 51(4), 104139.
- Rakan, A., MohammadRidha, T., & Al-Samarraie, S. (2022). Artificial pancreas: Avoiding hyperglycemia and hypoglycemia for type one diabetes. *International Journal on Advanced Science, Engineering and Information Technology*, 12(1), 194-201.
- Turksoy, K., Quinn, L. T., Littlejohn, E., & Cinar, A. (2014). Artificial pancreas systems: An integrated multivariable adaptive approach. *IFAC Proceedings Volumes*, 47(3), 249-254.
- Thabit, H., & Hovorka, R. (2016). Coming of age: the artificial pancreas for type 1 diabetes. *Diabetologia*, 59(9), 1795-1805.
- Moon, S. J., Jung, I., & Park, C.-Y. (2021). Current advances of artificial pancreas systems: a comprehensive review of the clinical evidence. *Diabetes & Metabolism Journal*, 45(6), 813-839.
- Ali, J. B., Hamdi, T., Fnaiech, N., Di Costanzo, V., Fnaiech, F., & Ginoux, J.-M. (2018). Continuous blood glucose level prediction of type 1 diabetes based on artificial neural network. *Biocybernetics and Biomedical Engineering*, 38(4), 828-840.
- Ly, T. T., Roy, A., Grosman, B., Shin, J., Campbell, A., Monirabbasi, S., Liang, B., von Eyben, R., Shanmugham, S., & Clinton, P. (2015). Day and night closed-loop control using the integrated Medtronic hybrid closed-loop system in type 1 diabetes at diabetes camp. *Diabetes Care*, 38(7), 1205-1211.
- Bothe, M. K., Dickens, L., Reichel, K., Tellmann, A., Ellger, B., Westphal, M., & Faisal, A. A. (2013). The use of reinforcement learning algorithms to meet the challenges of an artificial pancreas. *Expert review of medical devices*, 10(5), 661-673.
- El-Khatib, F. H., Russell, S. J., Nathan, D. M., Sutherland, R. G., & Damiano, E. R. (2010). A bihormonal closed-loop artificial pancreas for type 1 diabetes. *Science translational medicine*, 2(27), 27ra27-27ra27.

- Patra, A. K., Nanda, A., Panigrahi, S., & Mishra, A. K. (2020). Design of artificial pancreas based on fuzzy logic control in type-I diabetes patient. In *Innovation in Electrical Power Engineering, Communication, and Computing Technology: Proceedings of IEPCCT 2019* (pp. 557-569). Springer.
- Steil, G. M., Palerm, C. C., Kurtz, N., Voskanyan, G., Roy, A., Paz, S., & Kandeel, F. R. (2011). The effect of insulin feedback on closed loop glucose control. *The Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism*, 96(5), 1402-1408.
- Liu, W., & Jin, H. (2020). In Silico Testing of a Closed-Loop Artificial Pancreas Based on Generalized Predictive Control. *Journal of Physics: Conference Series*, 1642(1), 012023.
- Del Favero, S., Bruttomesso, D., Di Palma, F., Lanzola, G., Visentin, R., Filippi, A., Scotton, R., Toffanin, C., Messori, M., & Scarpellini, S. (2014). First use of model predictive control in outpatient wearable artificial pancreas. *Diabetes Care*, 37(5), 1212-1215.
- Choudhary, R., & Gianey, H. K. (2017). Comprehensive review on supervised machine learning algorithms. *2017 International Conference on Machine Learning and Data Science (MLDS)*, 37-43.
- Marling, C., & Bunesco, R. (2020). The OhioT1DM dataset for blood glucose level prediction: Update 2020. *CEUR workshop proceedings*, 2675, 71.
- Marcu, M. (2024). Approximation methods used to build the gas-lift performance curve based on reduced datasets: a comprehensive statistical comparison. *Petroleum Science and Technology*, 1-21.
- Ashikuzzaman, M., Héroux, A., Tang, A., Cloutier, G., & Rivaz, H. (2024). Displacement Tracking Techniques in Ultrasound Elastography: From Cross-Correlation to Deep Learning. *IEEE Transactions on Ultrasonics, Ferroelectrics, and Frequency Control*.
- Jin, X., Xu, A., Bie, R., & Guo, P. (2006). Machine learning techniques and chi-square feature selection for cancer classification using SAGE gene expression profiles. *Data Mining for Biomedical Applications: PAKDD 2006 Workshop, BioDM 2006, Singapore, April 9, 2006. Proceedings*, 106-115.
- Aliberti, A., Bottaccioli, L., Macii, E., Di Cataldo, S., Acquaviva, A., & Patti, E. (2019). A non-linear autoregressive model for indoor air-temperature predictions in smart buildings. *Electronics*, 8(9), 979.
- Dénes-Fazakas, L., Fazakas, G. D., Eigner, G., Kovács, L., & Szilágyi, L. (2024). Review of Reinforcement Learning-Based Control Algorithms in Artificial Pancreas Systems for Diabetes Mellitus Management. *2024 IEEE 18th International Symposium on Applied Computational Intelligence and Informatics (SACI)*, 000565-000572.
- Allam, F. (2024). Using nonlinear auto-regressive with exogenous input neural network (NNARX) in blood glucose prediction. *Bioelectronic Medicine*, 10(1), 11.
- Chai, T., & Draxler, R. R. (2014). Root mean square error (RMSE) or mean absolute error (MAE)?—Arguments against avoiding RMSE in the literature. *Geoscientific model development*, 7(3), 1247-1250.
- Jacobs, P. G., Herrero, P., Facchinetti, A., Vehi, J., Kovatchev, B., Breton, M. D., Cinar, A., Nikita, K. S., Doyle, F. J., & Bondia, J. (2023). Artificial intelligence and machine learning for improving glycemic control in diabetes: Best practices, pitfalls, and opportunities. *IEEE reviews in biomedical engineering*, 17, 19-41.

REVEALING THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL MEDIA ACTIVITIES AND FINANCIAL MARKET DYNAMICS USING DEEP LEARNING METHODS

Metin Oktay BOZ

Mersin University, Computer Engineering, Department of Engineering

ORCID ID: 0009-0006-8620-7775

Jale BEKTAŞ

Mersin University, Computer Engineering, Department of Engineering

ORCID ID: 0000-0002-8793-1486

ABSTRACT

The great impact of social media platforms on various areas of life is also becoming increasingly important on financial markets. This situation has paved the way for investors' sensitivity to current developments in the market to be measured through social media interactions. The rapid dissemination of information on social media can dynamically trigger stock prices and market trends. This situation once again reveals the importance of the return of meaningful information produced by social media analysis in financial evaluations to investors in the market. The aim of this study is to reveal the relationship between discussions on stocks on social media and financial market fluctuations using text mining and deep learning methods. In the study, data from the social media platform named X was analyzed, and patterns that could be determinants of possible future market behavior were discovered. In the study, which was conducted on a large dataset consisting of tweets about major technology companies, NLP (natural language processing) techniques such as sentiment analysis and topic modeling were applied to reveal the emotional tones and dominant themes in social media narratives. First, text mining techniques were used to extract meaningful features from tweet data, then various deep learning architectures such as LSTM (Long Short-Term Memory), Bi-LSTM (Bidirectional Long Short-Term Memory), TCN-LSTM, GRU (Gated Refresh Unit) were applied to capture time series data and sequential characteristics. Regarding these mechanisms, this study provides understanding of the evolution of social media sentiment over a time interval and examines the sentiment effects on stock price fluctuations. Finally, analysis results showed that the stable and robust performance results of the models have been obtained. Moreover, it was observed that the GRU model stood out in the performance evaluation for each stock symbol.

Keywords: social media mining, deep learning models, GRU, sentiment analysis.

SOSYAL MEDYA HAREKETLERİ İLE FİNANSAL PİYASA DİNAMİKLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN DERİN ÖĞRENME YÖNTEMLERİ İLE ORTAYA ÇIKARILMASI

ÖZET

Sosyal medya platformlarının yaşamın çeşitli alanlarındaki büyük etkisi finansal piyasalar üzerinde de giderek daha önemli hale gelmektedir. Bu durum, piyasadaki güncel gelişmelere karşı yatırımcıların hassasiyetinin sosyal medya etkileşimleriyle ölçülebilmesinin önünü

açmıştır. Sosyal medyada bilgilerin hızlı yayılımı, dinamik bir şekilde hisse senedi fiyatlarını ve piyasa eğilimlerini tetikleyebilmektedir. Bu durum, finansal değerlendirmelerde sosyal medya analizinin ürettiği anlamlı bilginin piyasadaki yatırımcılara dönüşünün önemini bir kez daha ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmanın amacı, metin madenciliği ve derin öğrenme yöntemlerini kullanarak sosyal medyada hisse senetleri ile ilgili yapılan tartışmaların finansal piyasa dalgalanmalarıyla ilişkisini ortaya koymaktır. Çalışmada, X isimli sosyal medya platformu verileri analiz edilmiş, gelecekteki olası piyasa davranışlarının belirleyicisi olabilecek kalıpların keşfi sağlanmıştır. Büyük teknoloji firmalarıyla ilgili tweetlerden oluşan geniş bir veri seti üzerinde gerçekleştirilen çalışmada, sosyal medya anlatılarındaki duygusal tonları ve baskın temaları ortaya çıkarmak için duygu analizi ve konu modelleme gibi NLP teknikleri uygulanmıştır. Öncelikle Tweet verilerinden anlamlı özellikler çıkarmak için metin madenciliği teknikleri kullanılmış, ardından zaman serisi verilerinin ve sıralı karakteristiklerin yakalanmasını sağlamak için LSTM(Uzun Kısa Süreli Bellek), Bi-LSTM (Çift Yönlü Uzun Kısa Süreli Bellek), TCN-LSTM, GRU (Geçitli Yenilemeli Birim) gibi çeşitli derin öğrenme mimarileri uygulanmıştır. Bu akış içerisinde, sosyal medya duyarlılığının zaman içindeki evrimini ve bunun hisse senedi fiyat hareketlerine olan etkilerini anlamayı sağlamaktadır.

Elde edilen sonuçlara göre genel olarak modellerin başarı performansının yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, her borsa sembolü için performans değerlendirmesinde GRU modelinin öne çıktığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: sosyal medya madenciliği, derin öğrenme modelleri, GRU, duygu analizi.

1. INTRODUCTION

By leveraging advanced computational techniques, this research seeks to uncover patterns and relationships that traditional analytical methods might overlook, thereby enhancing the detecting of stock market behavior and the performance of financial forecasts.

It is very clear that X (formerly Twitter), which is often studied in social media analysis, has fundamentally changed the behavior of financial markets. Thanks to the diversified and dynamic data flow, market participants are able to reflect their collective feelings, forecasts and expectations in the most appropriate way (Oliveira et al. 2017). An acceptance has been made that social media is a complex and interdependent system of information flow intertwined and connected with financial markets in this context (Xu and Cohen 2018). This paper also contributes to the discussion of whether or not social media has real effects on stock prices since processing data to the correct standard has an important potential for forecasting especially in the investment planning of technology companies and there is a strong correlation between this

relationship as strong correlation between the stock movements of technology companies which are evaluated from all angles (Pagolu et al. 2016).

Within the scope of this study, a significant relationship between social media and stock market movement by applying deep learning and advanced text mining techniques on a time-stamped dataset is determined. Large technology companies that direct the stock market were selected as data sources, and it was aimed to measure the impact of social media discourses in the temporal matching of sudden fluctuations in the market.

The research flow encompasses several key stages:

1. The first stage involves developing a comprehensive dataset of tweets about selected technology companies using the Twitter API. The dataset is composed of tweets from 2015 to 2020 for the five highest-valued NASDAQ companies. Noise reduction, tokenization and normalisation are used as noise reduction measures, tokenization and normalisation which are advanced NLP techniques to improve the quality of the data.
2. From social media data advanced NLP techniques are used to extract features and emotional undertones of the text structuring on three main approaches: General Lexicon-Based Sentiment Analysis, AFINN scoring and VADER Analysis (Bonta et al. 2019) in order to analyze the sentiment of financial social media posts.
3. The deep learning architectures of a kind of the highest level are used to model dependencies and meaningful patterns in the data. Specifically, LSTM, BiLSTM, GRU, CNN-LSTM hybrid models (Jawal and Singh 2022), and TCN-LSTM hybrid models are generated to analyze the interconnection between social media sentiment and stock price movements.
4. This is the most critical stage in which social media analysis is correlated with the actual market data to see if the models developed are effective.

1.1. Background

A new and popular field of research has emerged from the convergence of financial markets, social media data processing incorporation machine learning that is directed towards predicting stock price movements. This multidisciplinary field utilises NLP integrating data science, sentiment analysis and financial econometrics to build new methodologies by new technologies. One of the leading studies has shown how large-scale Twitter data streams can be used to feature stock market fluctuations (Bollen et al. 2011). Other studies have built on this foundational work by enhancing data collection and preprocessing methods to reveal the importance of domain-specific language models which were highlighted in capturing the

specific sentiment expressed in financial social media environments (Oliveira et al. 2017). In another study, the potential of deep learning architected NLP methods in financial forecasting has been studied (Xing et al. 2018).

As the increasing use of these methods LSTM networks has begun to outperform traditional machine learning methods in predicting outlier movements in stock prices (Fischer and Krauss 2018). Moreover, some studies have revealed that BiLSTM models are better than CNN models for stock price prediction tasks (Pawitra et al. 2024).

Another variant of RNN, the GRU model, has also shown promising results in financial time series forecasting. The affect of GRU-based models in extracting useful information from extensive financial time series data has been observed (Shen et al. 2018). CNN's ability to extract local features has been incorporated with LSTM's capacity to model temporal dependencies (Mehtab and Sen 2020). Within the financial time series forecasting concept, The TCN and its derivatives incorporation have shown remarkable success paticularly in capturing long-term dependencies in stock price data (Deng et al. 2019).

Another study on intraday investor sentiment using StockTwits data exemplifies this trend, showcasing the potential of high-frequency sentiment analysis in capturing short-term market Dynamics (Renault et al. 2017). However, challenges remain, especially when interpreting the model based on data quality, with the integration of machine learning approaches with domain expertise. Future research in this era will continue to address these challenges while leveraging the power of artificial intelligence and big data analytics.

2. MATERIAL AND METHODS

2.1. Collection and preparation

The dataset used in this study is created by merging relevant fields from four different datasets. Stock market abbreviations across tweet counts are given in Fig.1. Tweet information about the companies, and daily stock market data such as opening and closing values.

The datasets were first matched by tweet numbers and then merged which includes tweet information and the related company, was used for both data analysis and sentiment analysis. Closing values on the stock exchange by time were given in Fig.2.

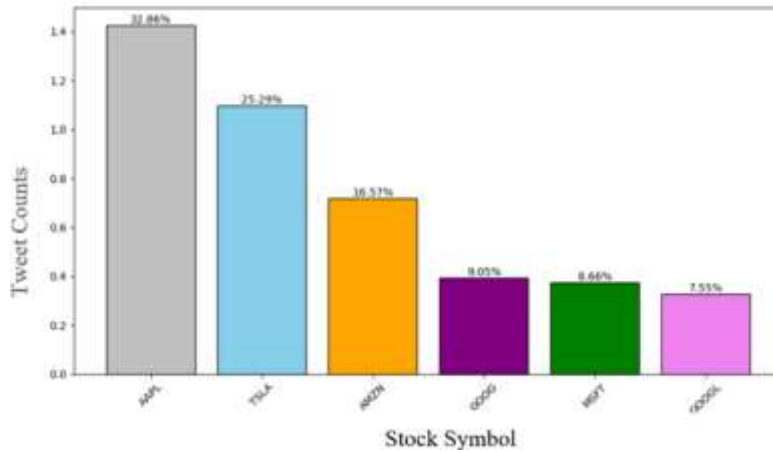

Fig.1. Number of Tweets by Stock Symbol

The closing values of the companies' share prices on the stock exchange over time are also shown in Fig.1.

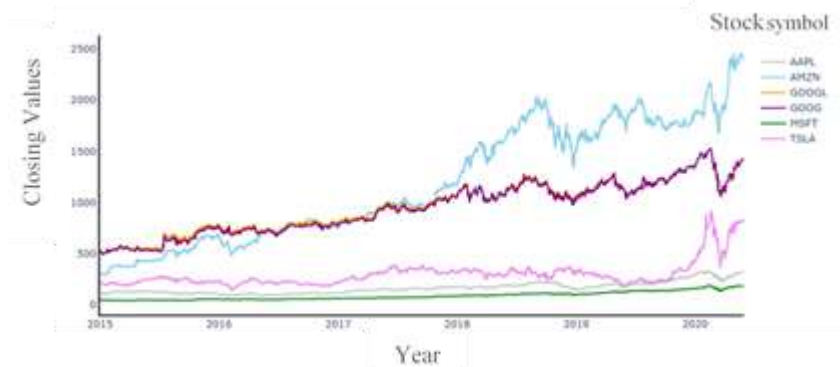

Fig. 1. Closing Values on the Stock Exchange by Year

2.2. Collection and preparation

Integrating text mining and NLP techniques into financial social media analysis has emerged as a crucial methodology for understanding market sentiments and investor behaviours. This study applies various NLP techniques to extract meaningful features and emotional tones from social media data and examines their impact on financial markets.

2.3. Data Preprocessing

Data preprocessing consists of a series of steps to make raw data suitable for model training. The first step is data cleaning, which addresses issues such as missing values, outliers, and noise. Techniques like forward/backward filling, statistical imputation, and outlier detection are used. Non-English tweets, irrelevant content, and spam are systematically removed to maintain data consistency. Tokenization, normalization, and advanced NLP techniques like lemmatization and stemming (Kraus and Feuerriegel 2017) are applied to enhance data quality and usability.

2.4. Text Mining and NLP

In text mining studies, general-purpose dictionaries incorrectly classify common words in financial contexts, emphasising the need for domain-specific lexicons have been observed. AFINN lexicon takes place as one of the main domain-specific lexicons which has an AFINN scoring system that stands out as a sentiment analysis approach that is particularly suitable for social media analysis (Nielsen 2011). The system has become effective in the analysis of short content by assigning negative and positive integer scores to words. In this study, tweet data cleaned using text preprocessing techniques within the scope of sentiment analysis were analyzed with AFINN scoring. The VADER has been particularly a leading analysis technique in social media communications due to its ability to process informal language, such as emojis, and punctuation marks. For this reason, VADER technique is very suitable for raw tweet data analysis (Hutto and Gilbert 2014).

2.5. Deep Learning Networks

Deep learning architectures have revolutionized financial time series analysis and forecasting by providing new and improved methods for capturing complex temporal patterns and relationships. This section thoroughly discusses various deep learning models, their applications, and their predictive capabilities in analyzing social media sentiment data.

Long Short-Term Memory (LSTM) as Network. LSTM networks are a kind of sophisticated RNNs to learn the dependencies in sequential data, especially for long-term dependencies. This makes LSTM particularly valuable for financial markets since it has addressed the vanishing gradient problem that is typical for traditional RNNs, able to remember long term events.

Bidirectional LSTM (BiLSTM) as Network. An extension of traditional LSTM architecture, BiLSTM processes sequential data in both forward and backward directions, so as to capture a better view of temporal dependencies in financial data.

Gated Recurrent Unit (GRU) as Network. The GRU is a simplified version of the LSTM with two gates; reset and update. This simplification is because computational complexity is reduced but predictive power is maintained.

CNN-LSTM Hybrid Architecture as Network. The CNN-LSTM hybrid model combines the feature extraction capabilities of CNNs to capture local patterns and LSTM's capacity to model long-term dependencies, making it a powerful tool for time series analysis.

TCN-LSTM Hybrid Architecture as Network. The TCN-LSTM hybrid architecture integrates TCN with LSTM to capture multi-scale temporal patterns.

Proposed CNN-GRU Hybrid Architecture as Network. Combining CNN's spatial feature extraction with GRU's temporal sequence modelling, the CNN-GRU hybrid model is an effective approach for financial time series forecasting, with this integration enhancing prediction accuracy and robustness. Specifications of proposed CNN-GRU hybrid architecture is given in Table 1.

Table 1. Architecture of GRU

Layer (Type)	Output Size	Parameters
Gru (GRU)	(None, 1, 50)	8700
Dense_5 (Dense)	(None, 25)	1275
Dense_6 (Dense)	(None, 1)	26
Total Parameter: 10,001		
Trainable Parameter: 10,001		
Non-Trainable Parameter: 0		

3. RESULTS AND DISCUSSION

3.1. Proposed Network Analysis Results

The RMSE calculated rate of the GRU model trained with the GOOGL symbol data was 56.76. The RMSE calculated accuracy rate of the GRU model trained with the GOOG symbol data was 85.06. For the MSFT symbol data, the RMSE value of the GRU model after training was 1.17. The performance of the GRU model trained with the AMZN symbol data was observed to reach 249.26 by RMSE calculation. After the RMSE calculation for the AAPL symbol, it was observed that the accuracy rate of the GRU model trained with the TSLA symbol data was 3.12 and 18.43 by RMSE calculation. GRU execution results are shown in Fig.3

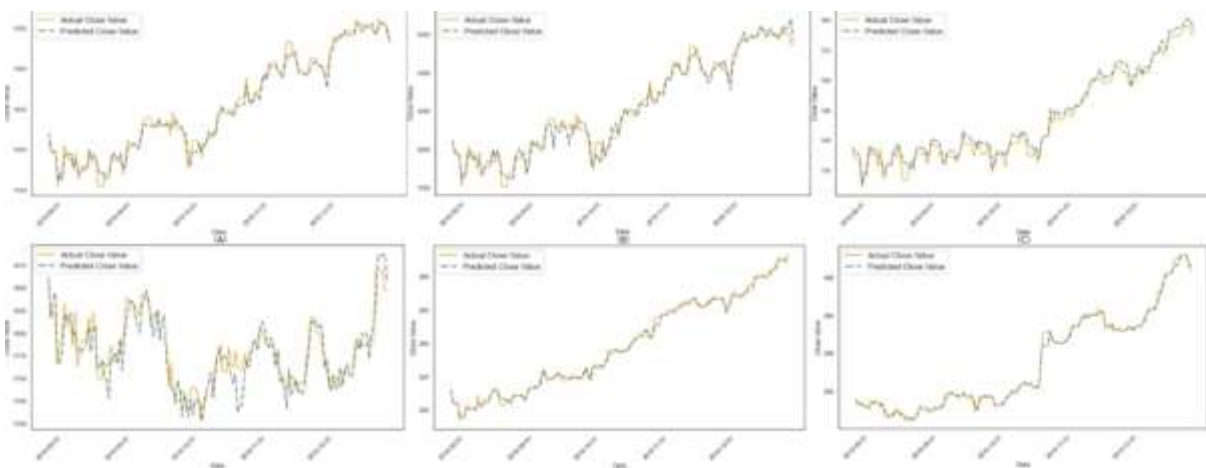

Fig.3. (A) GOOGL, (B) GOOG, (C) MSFT, (D) AMZN, (E)AAPL, (F) TSLA

Within the scope of this study, LSTM, Bi-LSTM, GRU, CNN-LSTM hybrid and TCN-LSTM hybrid models were trained separately for each stock symbol and their accuracy rates were tested. While each model was trained with different training rounds among themselves, they were trained in the same training round for each stock symbol. The accuracy rate of the models was calculated with RMSE and is given in Table 2 accordingly.

Table 2. RMSE Results of Models

Model	RMSE					
	GOOGL	GOOG	MSFT	AMZN	AAPL	TSLA
LSTM	193.78	408.42	1.40	1649.53	18.95	58.16
BiLSTM	109.95	268.82	6.85	318.99	7.12	19.57
GRU	56.76	85.06	1.17	249.26	3.12	18.43
CNN-LSTM	48.48	353.98	20.47	808.89	30.10	58.09
TCN-LSTM	60.03	243.74	472.33	708.37	11.39	494.96

3.2. Relationship Between Sentiment Analysis Results and Financial Change

The average values of the Vader and Afinn scores of the tweets posted on a day for each stock symbol was taken and a common value was obtained for the same day. The effect of these values on the realized closing value was analyzed by measuring the difference between the opening and closing values. In this context, the parallelism of the price changes obtained in the entire data set with the sentiment analysis results is shown in Figure 4.

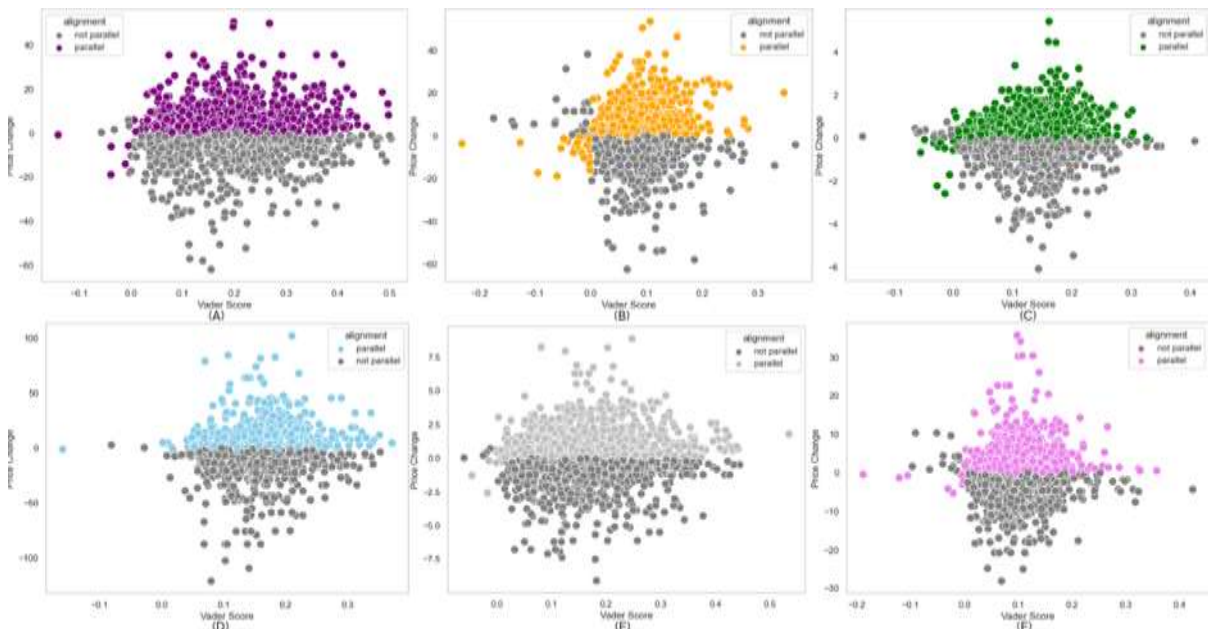

Fig. 4. (A) GOOGL, (B) GOOG, (C) MSFT, (D) AMZN, (E)AAPL, (F) TSLA

4.CONCLUSIONS

According to the results obtained, the performance values of the price models for each stock symbol were analyzed. In the training and testing process, the GRU models were the ones that gave

consistent results and the highest performance. Although social media content is also included in the input data with sentiment analysis, there is a high probability of performance increase if the necessary hyperparameter adjustments are made on all models. It is predicted that the improved versions of these models can achieve a high success rate in stock price prediction in real life. However, it was observed that the parallelism rate of the sentiment analysis results and stock price changes was almost half. Since this situation may be due to the fact that the time period of the data set was in a time period when social media was not used as widely and intensively as it is today, changes may be observed in a study to be conducted with more recent time periods.

REFERENCES

- Bollen, J., Mao, H., and Zeng, X. (2011). Twitter mood predicts the stock market. *Journal of Computational Science*, 2 (1), 1–8.
- Bonta, V., Kumares, N., and Janardhan, N. (2019). A comprehensive study on lexicon based approaches for sentiment analysis. *Asian Journal of Computer Science and Technology*, 8 (2), 1–6.
- Deng, S., Zhang, N., Zhang, W., Chen, J., Pan, J. Z., and Chen, H. (2019). Knowledge-Driven stock trend prediction and explanation via temporal convolutional network. *Companion Proceedings of the 2019 World Wide Web Conference*, 678–685.
- Fischer, T., and Krauss, C. (2018). Deep learning with long short-term memory networks for financial market predictions. *European Journal of Operational Research*, 270 (2), 654–669.
- Mehtab, S., and Sen, J. (2020). Stock price prediction using CNN and LSTM-Based deep learning models. *2021 International Conference on Decision Aid Sciences and Application (DASA)*, 447–453.
- Hutto, C., and Gilbert, E. (2014). VADER: A Parsimonious Rule-Based Model for Sentiment Analysis of Social Media Text. *Proc. of the International AAAI Conference on Web and Social Media*, 8 (1), 216–225.
- Kraus, M., and Feuerriegel, S. (2017). Decision support from financial disclosures with deep neural networks and transfer learning. *Decision Support Systems*, 104, 38–48.
- Nielsen, F. Å. (2011). A new ANEW: Evaluation of a word list for sentiment analysis in microblogs. *arXiv preprint arXiv:1103.2903*.
- Oliveira, N., Cortez, P., and Areal, N. (2017). The impact of microblogging data for stock market prediction: Using Twitter to predict returns, volatility, trading volume and survey sentiment indices. *Expert Systems with Applications*, 73, 125–144.
- Pagolu, V. S., Reddy, K. N., Panda, G., and Majhi, B. (2016). Sentiment analysis of Twitter data for predicting stock market movements. *International Conference on Signal Processing*, 1345–1350.
- Pawitra, M. T., Fakhurroja, H., and Abdurrahman, L. (2024). Predicting Stock Market using CNN and BiLSTM Model. *International Conference on Computer, Control, Informatics and Its Applications (IC3INA)*, 267–272.
- Renault, T. (2017). Intraday online investor sentiment and return patterns in the US stock market. *Journal of Banking and Finance*, 84, 25–40.
- Shen, G., Tan, Q., Zhang, H., Zeng, P., and Xu, J. (2018). Deep Learning with Gated Recurrent Unit Networks for Financial Sequence Predictions. *Procedia Computer Science*, 131, 895–903.
- Xu, Y., and Cohen, S. B. (2018). Stock Movement Prediction from Tweets and Historical Prices. *Proceedings of the 60th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*, 1, 1970–1979.

BORLAMA İŞLEMİNİN KÜRESEL GRAFİTLİ DÖKME DEMİR SERTLİĞİNE VE MİKROYAPISINA ETKİSİ

Ece SİMOOĞLU SARI

Kocaeli Üniversitesi, Hereke Asım Kocabıyık MYO, Makine ve Metal Teknolojileri, Metalurji Program

ORCID ID: 0000-0001-5307-9654

Funda Gül KOÇ

Kocaeli Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Metalurji ve Malzeme Mühendisliği Bölümü

ORCID ID: 0000-0001-6517-1239

Nida KÖSE

Kocaeli Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Metalurji ve Malzeme Mühendisliği Bölümü

ORCID ID: 0000-0000-0000-0000

Muzaffer ZEREN

Kocaeli Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Metalurji ve Malzeme Mühendisliği Bölümü

ORCID ID: 000-0001-5490-3799

ÖZET

Borlama, bir termokimyasal yüzey sertleştirme, geliştirme işlemi olup temelde metal yüzeyine bor atomlarının difüzyonuyla gerçekleşir. Bu teknik, metal yüzeyine bor atomlarının ısı etkisiyle yayılması ve anametal atomlarıyla uygun borürlerin oluşturulması esasına dayanır. Borlama, genellikle sert ve aşınma direnci yüksek tabakalar oluşturmak amacıyla uygulanır. Bu çalışma kapsamında küresel grafitli dökme demir malzemeye, özel tasarlanmış paslanmaz bir çelik kutu içerisinde, SiC deoksidan ve B₄C + KBF₄ toz karışımı içerisinde, 850°C sıcaklıkta 8 saat süreyle borlama işlemi yapılmıştır. Borlama işlemi sonrasında numunenin yüzeyinden merkezine doğru sertlik profilindeki değişimler ölçülmüştür. Malzeme yüzeyinde borlama işlemi sonucu oluşan borür tabakası ve bu tabaka ile matris arasındaki geçiş bölgesinin mikroyapısı ışık mikroskobu ile incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Küresel Grafitli Dökme Demir, Borlama, Sertlik, Mikroyapı

THE EFFECT OF BORONIZING PROCESS ON SURFACE HARDNESS AND MICROSTRUCTURE IN SPHEROIDAL GRAPHITE CAST IRON

ABSTRACT

Boronizing is a thermochemical surface hardening and development process and basically occurs by the diffusion of boron atoms onto the metal surface. This technique is based on the principle of spreading boron atoms onto the metal surface under the influence of heat and forming suitable borides with base metal atoms. Boronizing is generally used to create hard and wear-resistant layers. Within the scope of this study, spherical cast iron material was boronized in a specially prepared stainless steel box, in a mixture of SiC deoxidant and B₄C + KBF₄ boronizing powder, at 850°C for 8 hours. After the boronizing process, the change in the hardness profile from the surface to the center of the sample was examined. The boride layer formed as a result of the boronizing process on the material surface and the microstructure of the transition zone between this layer and the matrix were examined with a light microscope.

Key Words: Spherical Cast Iron, Boriding, Hardness, Microstructure

GİRİŞ

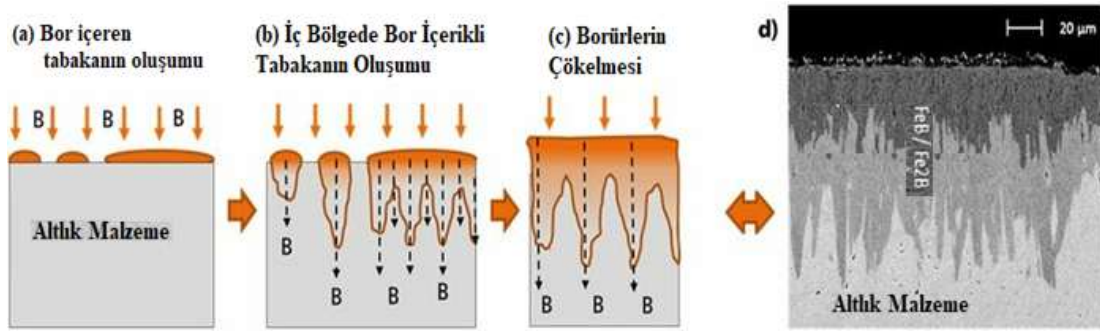
Makine parçaları çalışma koşullarında sürtünme ve aşınmaya maruz kalırlar. Bu tür çalışma koşullarında, malzemelerin yüzey özellikleri, uzun kullanım ömrü açısından kritik öneme sahiptir. Aşınma direncine sahip malzemelere yönelik artan talep, karbürleme, nitrürleme ve borlama gibi çok sayıda yüzey işleminin uygulanması gelişmeyi teşvik etmiştir. Bahsedilen yüzey sertleştirme işlemleri arasında borlama ön plana çıkmaktadır (Milinovi'c A., ve diğ., 2022). Borlama ısı işlemleri bor'un bir tür termo-kimyasal yüzey sertleştirme işlemi olup, çeliklerin ve demir esaslı alaşımlarının yüzeyine yüksek sıcaklıkta uygulanır. Bu süreçler esas olarak malzemenin servis ömrünü ve performansını artırmak için kullanılır. Deneysel çalışmalarımızda da tercih ettiğimiz kutu borlama yöntemi son derece ekonomiktir ve çok çeşitli mühendislik bileşenleri için uygun bir yüzey sertleştirme tekniğidir (Prince M., ve diğ., 2018).

BORLAMA ISIL İŞLEMİ

Borlamada elde edilen katmanlar, sertlik açısından özellikle nitrürleme ve karbürleme ile elde edilenlerden daha üstündür. Borlama, bor atomlarının bir yüzeyden yayıldığı termokimyasal bir yüzey işlemidir. Bor açısından zengin bir ortamda ısı işlem uygulanan malzeme yüzeyinde intermetalik bileşikler (borürler) oluştururlar. Ortaya çıkan yüzey katmanı son derece serttir ve oda sıcaklığındaki ve yüksek sıcaklıklardaki aşınma direncini artırır. Ayrıca borür katmanları, yapışma kaynaklı aşınma, oksitleyici olmayan seyreltik asitlerde ve alkalilerde korozyon-erozyon direncini artırır. Bütün bu özellikler, borlama işlemi yapıldığında makine parçalarının servis ömrünün birkaç kez uzatılabileceği anlamına gelir (Milinovi'c A. ve diğ., 2022). Kutu borlama işlemi genellikle yüzeyi iyi temizlenmiş malzemenin bir borlama karışımı ile temas edecek şekilde tercihen 1 ila 12 saat arasında, 800-1200°C aralığında ısıtılmasıyla gerçekleştirilir. Çelik ve demir esaslı malzemelerin yüzeyde borlama işlemi sonrasında FeB ve Fe₂B fazları oluşur. Fe₂B fazı malzemenin iç bölgelerinde oluşurken FeB fazı malzemenin üst yüzey yakınında oluşur. Bu iki faz bir arada mevcut olduğunda, termal genişleme katsayıları farkından dolayı yanal çatlakların ortaya çıkması mümkündür. Borlama işlemi sonrasında tarak-testere benzeri borür tabakaları elde edilir (Prince M, ve diğ., 2018).

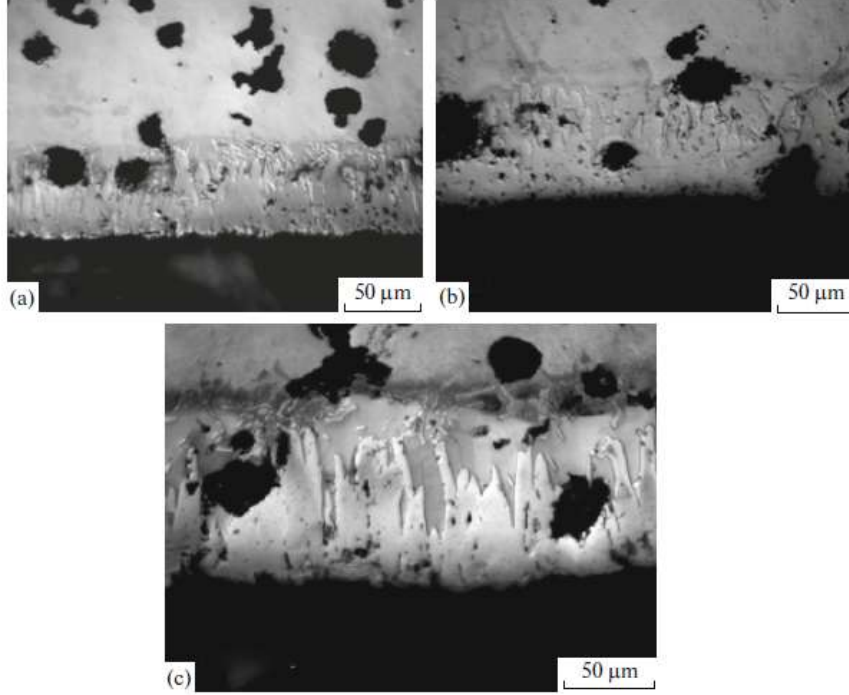
Demir esaslı malzemelere borlama uygulandığında oluşan katmanlar testere dişi benzeri bir morfolojiye sahiptir. Oluşan katmanlar bir demir borür fazı (Fe₂B) içerebilir veya bir çift faza (FeB + Fe₂B) sahip olabilir. Genel olarak FeB, Fe₂B'den daha serttir. Uygun bir Fe₂B tabakasını oluşturmak, çekirdeklenme sonrası büyümenin devamını sağlamak için sürekli bir bor akışına

ihtiyaç vardır. Fe_2B borür dış yüzeyde çekirdeklenir ve altlığın iç kısmına doğru ilerler. Şekil 1'de Borlama işlemindeki mekanizma aşamaları ve mikroyapıdaki etkileri verilmiştir (Hanno P., ve diğ., 2022). Bor akışının difüzyon bariyerini geçmesi gerekir. Çift fazlı borür tabakalarını oluşumunda ilk olarak altlık malzeme ile bor atomları temas ettikten sonra Fe_2B çekirdeklenmesi başlar. Fe ve B atomlarının sürekli varlığı Fe_2B tabakası oluşumu için uygundur. FeB'nin çekirdeklenmesi ve büyümesi için nispeten daha uzun sürelerle ve yüksek sıcaklıklarda ihtiyaç duyması, FeB'in neden borlama işlemine tabi tutulan demir esaslı malzemele dış katmanında bulunduğunu açıklar. Bu nedenle borür tabakalarının kalınlığı ve kalitesi; altlık malzemenin kimyasal bileşimine, bor kaynağının türüne, borlama işlem sıcaklığına ve işlem süresine bağlıdır. Borlama maddelerinin tane boyutu önemli olup, boyut küçüldükçe temas yüzeyi artar. Temas yüzeyinin artması yayılımı kolaylaştırır, dolayısıyla borür tabakasının kalınlığı artar. Borür tabakalarının morfolojisi, büyümesi, tabaka kalınlığı ve faz bileşimi, alt tabakada bulunan malzemenin alaşım elementlerinden etkilenir (Goauriout, F.P., ve diğ., 1981, Domínguez O ve diğ., 2019).

Şekil 1. Borlama işlemi adımları ve mikroyapıya etkisi.

Küresel grafitli dökme demirlerin borlanmasına ilişkin literatür, diğer yüzey sertleştirme işlemlerine nazaran sınırlı olmakla birlikte, bir çalışmada bor kaynağı olarak %5 B4C, aktivatör olarak %5 NaBF4 deoksidan olarak %90 SiC'den oluşan toz karışımı kullanılarak, 900°C , 950 °C ve 1000°C'de 2 saat küresel grafitli dökme demir malzemede borlama işlemi sonrasında, testere dişi benzeri morfolojideki, sert, aşınmaya dayanıklı, FeB ve Fe_2B borür tabakalarının oluştuğu, 900°C'de borlama sonrası maksimum 1590 HV_{0,15} sertlik değerine ulaşıldığı rapor edilmiştir (Azouani O., ve diğ., 2017).

Şekil 2. 2 saat süreyle sırasıyla 900°C (a), 950°C (b) ve 1000°C'de (c) kutu borlama sonrasında oluşan borür tabakalarının ışık mikroskobundaki kesit görselleri

KÜRESEL GRAFİTLİ DÖKME DEMİR

Genel olarak dökme demirler düşük maliyet, iyi işlenebilirlik, yüksek basma mukavemeti, yüksek yağlama etkisi, iyi termal iletkenlik, iyi yük taşıyabilme, karmaşık geometriye sahip parçaların tek bir işlemle üretilmesi, aşınma dayanımının yüksek olması gibi bir çok avantajlı özelliklere sahip olmasından dolayı otomotiv, inşaat, tarım, kimya, makina sanayisinde tercih edilen malzeme türüdür (Özusta, B., 2021). Küreselleşmiş grafit içeren dökme demirler diğer dökme demirlerin mekanik özellikleri daha iyi ve ergitilmiş dökme demirin içerisine ilave edilen küreselleştirici elementler (Mg veya Ce) kullanılarak potada veya kalıpta küreselleşme reaksiyonunun gerçekleşmesi sonucunda elde edilmektedir (Zanardi F., ve diğ., 2020). Küresel grafitli dökme demirler, gri dökme demirlerden yaklaşık iki kat daha fazla mukavemete sahip olup, çeliğe göre çok daha kolayca dökülebilmektedir. Üstelik üretimindeki büyük maliyet avantajı, kullanım alanını hem çelik hem de diğer dökme demirlere göre her geçen gün biraz daha genişletmiştir (Akay, S.İ., 2007).

Küreselleşmiş grafit içeren dökme demirler diğer dökme demirlerin mekanik özelliklerinden daha iyi olup ergitilmiş dökme demirin içerisine ilave edilen küreselleştirici elementler (Mg veya Ce) kullanılarak potada veya kalıpta küreselleşme reaksiyonunun gerçekleşmesi sonucunda elde edilmektedir (Özusta, B., 2021, Zanardi F., ve diğ., 2020). Küresel grafitli dökme demirler aynı zamanda nodüler, sfero ve düktil demir gibi isimlerle de anılırlar. Gri dökme demirlerden tek farkı, içerdikleri grafitin küresel biçimde olmasıdır. Toplam karbon miktarı gri dökme

demirlerle aynıdır. Yüksek mukavemet ve tokluğa sahip olan küresel grafitli dökme demirler; yüksek miktarda C ve Si içermektedirler. Küresel grafitli dökme demirin dökümde son derece yüksek akıcılık ve dökülebilirlik, titreşim sönümlenme ve korozyon direnci gibi bazı özellikleri, çeliklere ve diğer dökme demir türlerine kıyasla gelişmiştir (Ghosh S., 2008).

Küresel grafitli dökme demirlerin, diğer dökme demir ve çeliklere göre avantajları nedeniyle, kullanım alanları ve üretim miktarları her geçen gün biraz daha artmakta olup, en yaygın kullanım alanı otomotiv uygulamalarındadır. Krank milleri, ön teker destek kolları, direksiyon bağlantıları, fren diskleri, motor bağlantı rotaları, güç iletim bağlantıları ve manifoldları için yüksek güvenlik valfleri örnek olarak sayılabilir. Küresel grafitli dökme demirler; boru endüstrisinde, madencilik ve metalurji sektöründe, kırıcı gövdelerde, sıcak hadde merdanesi, kalıp, ergitme ve curuf potalarında da kullanılmaktadır (Laleci, Y., ve diğ., 2023). Küresel grafitli dökme demirlerin kullanım alanlarına ait bazı örnekler Şekil 3’de verilmiştir (Novatech Metalurji, Bhpmy, Tezel Döküm).

Şekil 3. Küresel Grafitli Dökme Demirlerin Kullanım Alanlarına örnekler; krank mili (a), sıcak hadde merdanesi (b), küresel grafitli dökme demir boru (c), fren diskleri (d).

MATERYAL VE METOT

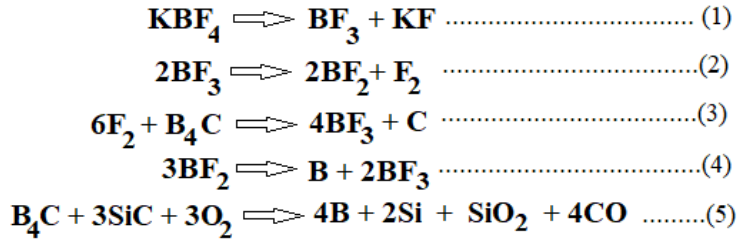
Bu çalışma kapsamında küresel grafitli dökme demire yapılan borlama işleminin sertlik ve mikroyapısal etkileri incelenmiştir. Deneysel çalışmada kullanılan küresel grafitli dökme demir malzemeye, 850°C sıcaklıkta 8 saat süreyle borlama işlemi yapılmıştır. Borlama işlemi

uygulanan malzeme, kimyasal kompozisyonu Avrupa EN-GJS-500-7 standardına uygun küresel grafitli dökme demir malzemedir. Küresel grafitli dökme demirin kimyasal kompozisyonu ve kullanılan ekipmanlar sırasıyla Tablo 1 ve Şekil 4’de verilmiştir.

Tablo.1. Küresel Grafitli Dökme Demir Malzemenin Kimyasal Kompozisyonu

Kimyasal Kompozisyon (% ağı.)							
C	Si	Mg	Mn	Cu	P	S	Fe
3.30–3.70	2.08–2.22	0.04–0.06	0.30–0.60	0.40–0.90	0.01–0.02	0.00–0.01	Kalan

Deneyisel çalışmada kullanılan bor kaynağı, aktivatör ve deoksidan tozlardan oluşan karışım oranları Tablo 2’de, tozlar arasında gerçekleşen ve çeliğin katı borlama sürecini oluşturan reaksiyonlar aşağıda verilmiştir.

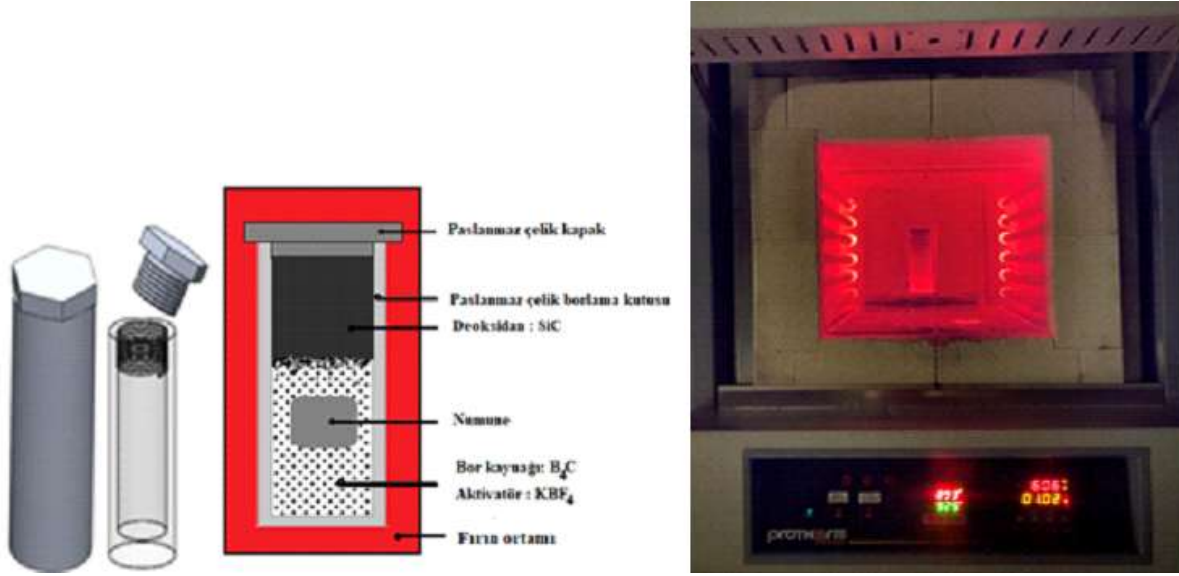
Tablo 2. Borlama için belirlenen toz karışım oranları

Karışımlar	% (ağırlıkça)	Kullanım Amacı
KBF₄	25	Aktivatör olarak
B₄C	25	Bor kaynağı olarak
SiC	50	Deoksidan olarak

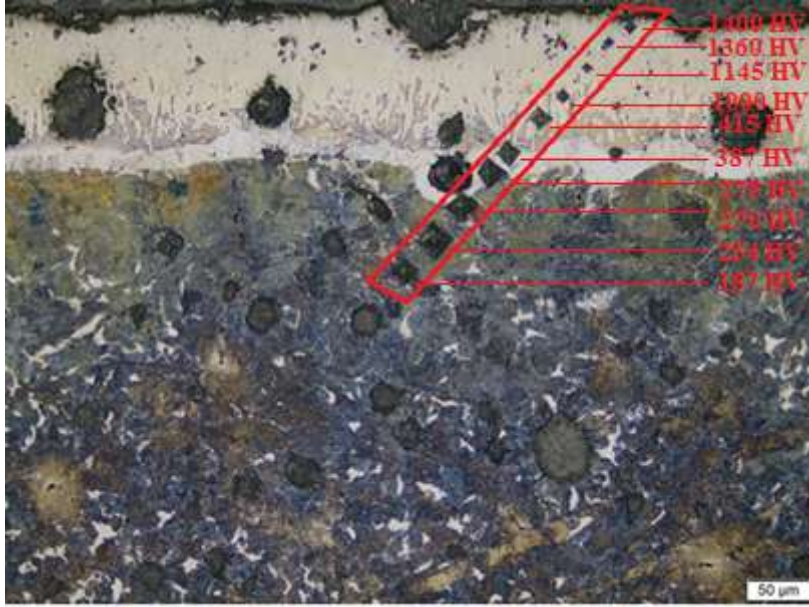
Şekil 4. Borlama işleminin gerçekleştirildiği protherm fırın, sertlik ölçümlerinin yapıldığı mikrosertlik cihazı, mikroyapısal karakterizasyonun yapıldığı Olympus ışık mikroskobu.

Çalışmada borlama ortamı olarak ağırlıkça; deoksidan SiC oranı için %50, Borlama tozları karışımı için (B_4C+KBF_4) %50 şeklinde oran belirlenmiştir. Borlama işleminin yapıldığı paslanmaz çelik kutu şematik görseli, kutu borlama deney düzeneği, ısıl işlem fırın görseli Şekil 5’de verilmiştir.

Şekil 5. Borlama işleminin yapıldığı paslanmaz çelik kutu şematik görseli, kutu borlama deney düzeneği, ısıl işlem fırınında borlama anı.

Borlama işlemi sonrası numune metalografik olarak hazırlanmış olup, mikroyapı incelemeleri için %3’lük Nital çözeltisiyle yaklaşık 10 saniye süre ile dağlanmış. Dağlanmış konumdaki numunede Olympus marka ışık mikroskobu ile farklı büyütmelerde kesit incelemeleri gerçekleştirilmiştir. %65 ferrit, %35 perlit içeren numunenin $850^{\circ}C$ ’de 8 saat borlanmış, dağlanmış konumdaki ışık mikroskop görüntüsü Şekil 6’da verilmiştir. Şekil 6’da Vickers mikrosertlik ölçüm değerleri ve oluşan piramit tabanlı mikrosertlik izleri de görülebilmektedir. Vickers mikrosertlik ölçümlerinde oluşan piramit tabanlı izler de görülebilmektedir (kırmızı renk ile işaretli). Ana malzemenin iç kısmından yukarıya doğru çıkıldıkça, borür tabakalarının yüksek sertliği nedeniyle, piramit taban izleri küçülmektedir.

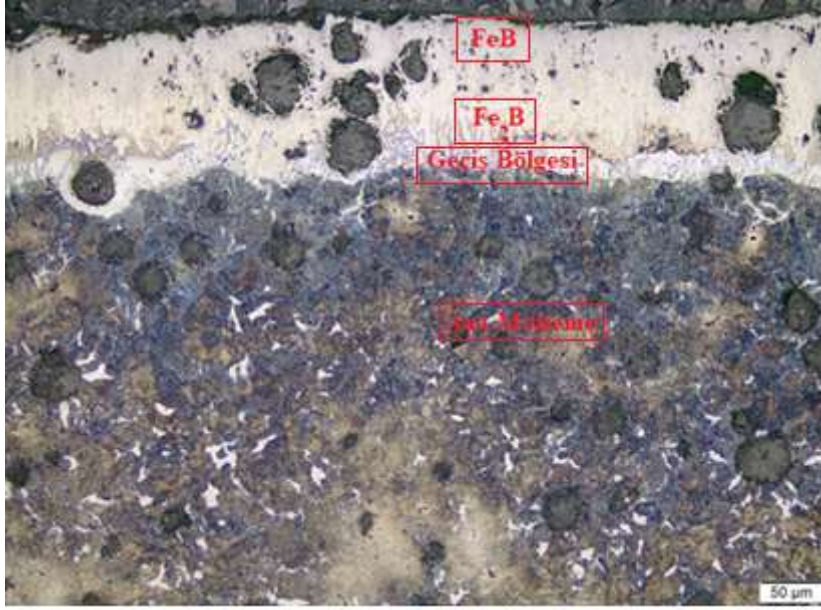

Şekil 6. %65 ferrit, %15 perlit içeren küresel grafitli dökme demir numunenin 850°C’de 8 saat borlanmış, dağlanmış konumdaki ışık mikroskop görüntüsü.

Işık mikroskop görüntülerinden yaklaşık 95 µm kalınlığında borür tabakasının elde edildiği, borlama işleminin etki derinliğinin, geçiş bölgesiyle birlikte, malzeme yüzeyinden yaklaşık 110 µm olduğu anlaşılmıştır (Şekil 7). Borlama tabakasının iki farklı yapıda (FeB ve Fe₂B tabakaları) olduğu ve bor tabakaları ile ana altlık malzeme arasında bir geçiş (difüzyon) bölgesinin olduğu gözlemlenmiştir. Borlama tabakasının iki farklı bor bileşik yapısında elde edildiği tabakalar arası kontrast farkından ayırt edilebilmekte ve borür tabakası (FeB ve Fe₂B) ile altlık malzeme arasındaki difüzyon bölgesinin de varlığı görülmektedir (Şekil 6-8).

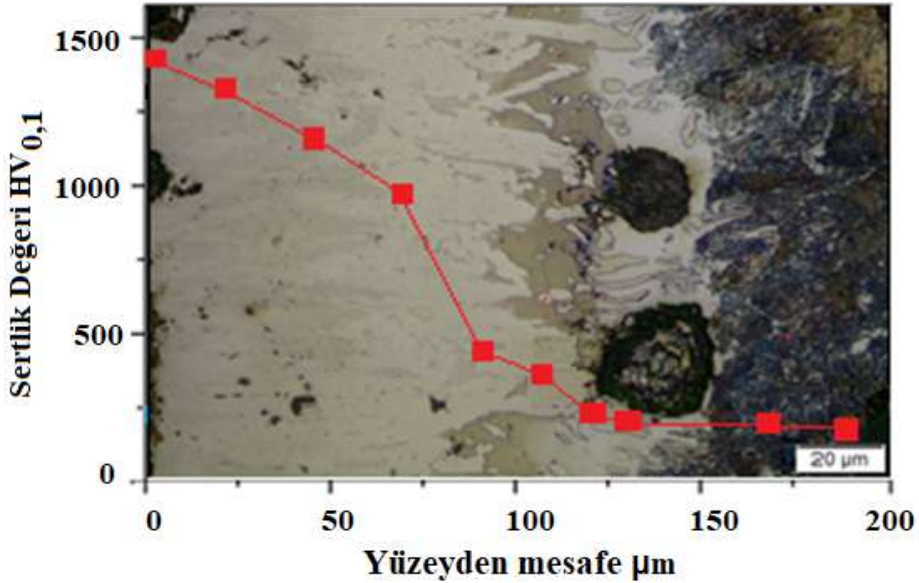

Şekil 7. Borlama sonrasında oluşan borür tabakalarının yüzeyden itibaren derinlikleri

Şekil 8. Borlama işlemi sonrasında malzeme yüzeyinde oluşan bölgeler

Borlama işlemi yapıldıktan sonra küresel grafitli dökme demir malzeme üst yüzeyinden itibaren mesafeye bağlı olarak sertlik derinliği değişimi Şekil 9’da verilmiştir.

Şekil 9. Borlama işlemi yapıldıktan sonra küresel grafitli dökme demirde sertlik derinliği değişimi

SONUÇLAR

1-Borlama işlemi sonrasında dökme demirin yüzey sertliği yaklaşık 1400 HV gibi oldukça yüksek bir değere ulaşmıştır. Ana malzeme sertliğinin yaklaşık 200 HV olarak ölçüldüğü olduğu göz önünde bulundurulduğunda, yüzeyde sağlanan bu önemli sertlik artışının, küresel grafitli dökme demirin aşınma direncini de artıracığı, metal-metal sürtünmesinin yoğun olduğu

uygulama alanlarında borlanmış küresel grafitli dökme demir parçalarının servis ömrünün daha uzun olabileceği değerlendirilmiştir.

2-Optik mikroskop görsellerinden, dış yüzeyden dökme demir merkezine doğru, ikisi borür tabakası (üst katman: FeB; koyu gri renkli bölge, alt katman: Fe₂B; açık gri renkli bölge) olmak üzere ve geçiş bölgesiyle birlikte üç farklı bölgenin meydana geldiği görülmektedir. Borür katmanları ile ana malzeme arasında kuvvetli bir bağın oluştuğu kanaatine varılmıştır.

KAYNAKLAR

- Milinović A., Marušić V., Konjatić P., (2022). "Effect of Carbon Content and Boronizing Parameters on Growth Kinetics of Boride Layers Obtained on Carbon Steels", *Materials* (15), 1858-1875.
- Prince M., Arjuna S., Raja G., Gopalakrishnan P., (2018). "Experimental Investigations on the Effects of Multicomponent Laser Boriding on steels" *Materials Today: Proceedings* (5) 25276–25284.
- Goerliout, F.P.; Thevenot, J.; Driver, H. (1981). Surface treatment of steels: Boriding, A New Boriding Process, *Thin Solid Films*,(78), 67–76.
- Domínguez O., Avilés V., Morgado I., Cardoso E., (2019). Microstructural Characterization of Boride Layers on Gray Cast Iron and Ductile Cast Iron by Dehydrated Paste-Pack Boriding, *Microsc. Microanal.* 25 (Suppl 2), 682-684.
- Azouani O., Keddani M., Allaoui O., Sehisseh A., (2017). Characterization of Boride Coatings on a Ductile Cast Iron, *Protection of Metals and Physical Chemistry of Surfaces*, Vol. 53, No. 2, pp. 306–311.
- Hanno Paschke H., Weber M., Kai Brunotte K., Rothgänger M., (2022), Load-Adapted Surface Modifications to Increase Lifetime of Forging Dies, *Key Engineering Materials*, 926(3):1178-1187.
- Özusta, B. (2021). Katı Çözeltiyle Güçlendirilmiş Ferritik Küresel Dökme Demirlerde Aşınma Direncinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Karabük, Türkiye.
- Zanardi F., Mapelli C., Barella S., (2020). Reclassification of Spheroidal Graphite Ductile Cast Irons Grades According to Design Needs, *International Journal of Metalcasting/Volume 14, Issue 3*, 622-655.
- Akay, S.İ. (2007). Küresel Grafitli Dökme Demirlere Uygulanan Yüzey İşlemlerinin Aşınma Direncine Etkisinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Türkiye.
- Ghosh S., (2008). Production Aspects of Spheroidal Graphite Iron, *Special Metal Casting and Forming Processes*, 2008, 38-51.
- Laleci, Y., Kuruoğlu, U., Gül, F. (2023). Küresel Grafitli Dökme Demirin Darbe Dayanımı Üzerinde Borlama İşleminin Etkisi, *Bor Dergisi*, 32-39.
- URL-1:<https://novatechmetalurji.com/urun/sicak-ve-soguk-haddehane-merdaneleri/>, (Ziyaret tarihi: 21 Aralık 2024)
- URL2:<https://www.bhpm.com/tr/cast-iron-water-pipe-ductile-iron-pipe-iso-2531-dn100-product/> (Ziyaret tarihi: 21 Aralık 2024).
- URL-3:<http://www.tezeldokum.com/urunler/fren-diskleri/>, (Ziyaret tarihi: 22 Aralık 2024).

TEŞEKKÜR

Deneysel çalışmalarımızda kullandığımız küresel grafitli dökme demir malzemelerin temin edilmesini sağlayan Döktaş Orhangazi Demir Döküm Tesisleri, Mühendislik ve Ar-Ge Direktörü Sn. Bülent ŞİRİN'e yazarlar teşekkür eder.

**%4 FOSFORİK ASİT ve %4 BORİK ASİT EMDİRİLMİŞ KENEVİR LİFLERİNİN
KARBONİZASYON ÖNCESİ 250 °C 'DEKİ TERMAL STABİLİZASYON
AŞAMASINDA FARKLI BEKLETME SÜRELERİNİN ETKİSİ İÇİN BAZI
ARAŞTIRMALARIN YAPILMASI**

Hakan ATEŞ

Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İleri Malzemeler ve Nanoteknoloji ABD

ORCID ID:0009-0004-2408-9925

Abdullah GÜL

Yozgat Bozok Üniversitesi, Kenevir Araştırmaları Enstitüsü, Malzeme ve Enerji ABD

ORCID ID: 0000-0001-6990-417X

ÖZET

Bu çalışma kapsamında; sürdürülebilir, doğal ve çevreci yapısı ile gün geçtikçe adından çokça bahsetmeye başlanılan endüstriyel kenevir lifinin endüstri için son derece stratejik bir ürün olan karbon lif olarak üretilmesine yönelik bir dizi çalışmaları konu almaktadır. Bu amaca yönelik yapılan deneysel çalışmalar, ham numune özelliklerinin belirlenmesinin yanında termal stabilizasyonun da sağlanması için fosforik asit (H_3PO_4) ve borik asit (H_3BO_3) karışımı emdirilmiş kenevir liflerine yapılan farklı setler içermektedir. Endüstriyel kenevir liflerinin termal stabilizasyonunu sağlamak için üç aşamalı deneysel çalışmalar yapılmıştır. Bu aşamalardan birincisi; hazırlanan çözeltilerin kimyasal işlemler ile life aplikasyonunu, ikincisi; kimyasal işlemlerin ardından lif üzerinde oluşan artık kimyasalların uzaklaştırılması için taşmalı yıkamayı ve ardından gerçekleştirilen kurutmayı, sonuncusu ise; oksijence zengin bir ortamda 250°C'de 30, 60, 90, 120, 150 ve 180 dakika bekletme sürelerini içeren 6 farklı stabilizasyon sürelerindeki ısıl işlemleri içermektedir. Kimyasal emdirme işleminden sonra yapılan ısıl işlemler sonucunda elde edilen numunelerin yapısında fiziksel ve kimyasal değişimler olduğu gözlenmiştir. Fiziksel dönüşümler renk değişimleriyle beraber iplik numarası ve lif çapındaki azalmalar ile açığa çıkmaktadır. Fiziksel ve kimyasal yapıdaki değişimler; iplik numarası ve lif çapı ölçümlerinin yansısı, termogravimetrik analiz (TGA), diferansiyel taramalı kalorimetre (DSC) ile birlikte çakmak ile yakma ve renk değişimi analizi yöntemleri ile karakterize edilmiştir. Yapılan ölçüm işlemlerinin neticesinde, ısıl işlem süresinin artmasıyla birlikte numunelerin lif çaplarında ve iplik numaralarında azalma gözlenmiştir. Termal analiz sonuçlarına göre; fosforik asit borik asit karışımı ile yapılan yaş işlemler sonucunda 180 dakika süreyle 250°C'de ısıl işlem gören numunenin DSC bozunma piki büyük ölçüde kaybolduğu, TGA ise; kimyasal işlem gören 180 dakikalık numunenin 900°C'deki kömürleşme verimi yaklaşık %40 olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karbon lif, Kenevir, Termal stabilizasyon, Fosforik Asit, Borik Asit.

CONDUCTING SOME INVESTIGATIONS ON THE EFFECT OF DIFFERENT HOLDING TIMES ON THE THERMAL STABILIZATION STAGE OF 4% PHOSPHORIC ACID AND 4% BORIC ACID IMPRESSED HEMP FIBERS AT 250 °C BEFORE CARBONIZATION

ABSTRACT

Within the scope of this study; It is about a series of studies aimed at the production of industrial hemp fiber, which is becoming more and more popular day by day with its sustainable, natural and environmentally friendly structure, as carbon fiber, which is a highly strategic product for the industry. Experimental studies carried out for this purpose include different sets of hemp fibers impregnated with a mixture of phosphoric acid (H_3PO_4) and boric acid (H_3BO_3) to determine the raw sample properties as well as to ensure thermal stabilization. Three-stage experimental studies were carried out to ensure thermal stabilization of industrial hemp fibers. The first of these stages; The second is the application of the prepared solutions to fiber by chemical processes; Flood washing and subsequent drying to remove residual chemicals formed on the fiber after chemical processes, and the last one is; It includes heat treatments with 6 different stabilization periods, including holding times of 30, 60, 90, 120, 150 and 180 minutes at 250°C in an oxygen-rich environment. It was observed that there were physical and chemical changes in the structure of the samples obtained as a result of the heat treatments performed after the chemical impregnation process. Physical transformations are revealed by decreases in yarn count and fiber diameter along with color changes. Changes in physical and chemical structure; In addition to yarn count and fiber diameter measurements, it was characterized by thermogravimetric analysis (TGA), differential scanning calorimetry (DSC) as well as lighter burning and color change analysis methods. As a result of the measurements, a decrease in the fiber diameters and thread counts of the samples was observed as the heat treatment time increased. According to thermal analysis results; As a result of wet treatments with phosphoric acid boric acid mixture, the DSC degradation peak of the sample heat treated at 250°C for 180 minutes disappeared to a large extent, and TGA; It was determined that the charring efficiency of the 180-minute chemically treated sample at 900°C was approximately 40%.

Key Words: Carbon fiber, Hemp, Thermal stabilization, Phosphoric Acid, Boric Acid.

KAN HÜCRESI SINIFLANDIRMASININ CONVNEXT MIMARILARI VE ÇOKLU-ÖLÇEKLI ÖN İŞLEME İLE İYİLEŞTİRİLMESİ

Şafak KILIÇ

Kayseri University, Faculty of Engineering Architecture and Design, Department of Software Engineering

ORCID ID: 0000-0002-2014-7638

ÖZET

Kan hücrelerinin doğru sınıflandırılması, hematolojik hastalıkların teşhisinde kritik bir rol oynamaktadır. Geleneksel manuel sınıflandırma yöntemleri zaman alıcı ve insan hatasına açıktır. Bu çalışmada, kan hücresi sınıflandırması için ConvNeXt mimarilerini ve yenilikçi bir çok ölçekli ön işleme modülünü (Multi-scale Preprocessing Module - MPM) birleştiren gelişmiş bir yaklaşım sunuyoruz. MPM, üç paralel işlem yolu kullanarak görüntü kalitesini önemli ölçüde iyileştirir: Yerel Kontrast Geliştirme, Global Aydınlatma Normalizasyonu ve Morfolojik Özellik Geliştirme. Bu ön işleme teknikleri, kontrast geliştirmede %42.3, Sinyal-Gürültü Oranında %38.7 ve özellik görünürliğünde %45.1'lik iyileştirmeler sağlamıştır. Geliştirdiğimiz model, 17,092 kan hücresi görüntüsünden oluşan kapsamlı bir veri seti üzerinde test edilmiştir. ConvNeXt mimarisi MPM ile birlikte %98.75 doğruluk oranı elde ederken, ConvNeXt-V2 mimarisi %99.04 gibi etkileyici bir doğruluk oranına ulaşmıştır. Bu sonuçlar, mevcut yöntemlere göre önemli bir iyileştirme sağlamakta ve yaklaşımımızın klinik uygulamalar için potansiyelini göstermektedir. Metodumuz, özellikle morfolojik olarak benzer hücre tiplerinin ayrımında üstün performans göstermiş ve hesaplama verimliliğini korurken yüksek doğruluk sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kan Hücresi Sınıflandırması, ConvNeXt, Derin Öğrenme, Tıbbi Görüntü Analizi, Çok Ölçekli Ön İşleme

ENHANCED BLOOD CELL CLASSIFICATION USING CONVNEXT ARCHITECTURES WITH MULTI-SCALE PREPROCESSING

ABSTRACT

Accurate classification of blood cells plays a crucial role in diagnosing hematological disorders. Traditional manual classification methods are time-consuming and prone to human error. In this study, we present an advanced approach combining ConvNeXt architectures with an innovative Multi-scale Preprocessing Module (MPM) for blood cell classification. The MPM significantly enhances image quality through three parallel processing paths: Local Contrast Enhancement, Global Illumination Normalization, and Morphological Feature Enhancement. These preprocessing techniques have achieved improvements of 42.3% in contrast enhancement, 38.7% in Signal-to-Noise Ratio, and 45.1% in feature visibility. Our model has been tested on a comprehensive dataset of 17,092 blood cell images. The ConvNeXt architecture integrated with MPM achieved an accuracy rate of 98.75%, while the ConvNeXt-

V2 architecture reached an impressive accuracy of 99.04%. These results demonstrate significant improvement over existing methods and highlight the potential of our approach for clinical applications. Our methodology has shown superior performance particularly in distinguishing morphologically similar cell types while maintaining computational efficiency. The successful integration of advanced preprocessing techniques with state-of-the-art deep learning architectures provides a robust foundation for automated hematological analysis in clinical settings.

Keywords: Blood Cell Classification, ConvNeXt, Deep Learning, Medical Image Analysis, Multi-scale Preprocessing

1. INTRODUCTION

The accurate classification of blood cells is of critical importance for the diagnosis and monitoring of hematological diseases. Although traditional methods are effective, they often require significant manual effort and expert knowledge, leading to potential delays and inconsistencies in diagnosis (Acevedo et al., 2019; Wang et al., 2020). To address these challenges, this study presents an innovative deep learning approach utilizing ConvNeXt architectures and multi-scale preprocessing techniques. Significant progress has been made in the field of blood cell classification in recent years. For example, Sahlol et al. (2020) achieved a success rate of 90% using a pre-trained VGG16 architecture. Samee et al. (2020) achieved an accuracy rate of 98.8% using the DenseNet-169 network. However, capturing the complex morphological variations of blood cells continues to be a challenging task. The approach presented in this study addresses this challenge by combining the strong local feature extraction capabilities of ConvNeXt architectures with a multi-scale preprocessing module. The proposed model significantly enhances image quality by using techniques such as Local Contrast Enhancement, Global Illumination Normalization, and Morphological Feature Enhancement (Erten et al., 2024). These advanced preprocessing steps enhance the visibility and differentiation of cellular features, thereby improving classification performance. The effectiveness of the proposed model has been tested on a comprehensive blood cell image dataset and has shown superior performance compared to existing methods. This approach has the potential to automate blood cell analysis, speeding up diagnostic processes, reducing the workload of medical professionals, and improving patient outcomes in the field of hematology. This study addresses not only the advancement of the technical capabilities of blood cell classification systems but also the practical needs in clinical settings. The proposed model's extraordinary performance in distinguishing morphologically similar cell types provides a reliable foundation for automated hematological analysis.

1.1 Related Work

The field of automated blood cell classification has witnessed remarkable progress in recent years, with various deep learning approaches demonstrating increasingly impressive results. Early significant work by Boldú et al. (2021) established a strong foundation using DenseNet121 architecture, achieving 93.6% accuracy. Their approach was notable for its effective feature extraction capabilities and robust performance across different cell types. The study demonstrated the viability of deep learning approaches in medical image analysis, particularly in handling the complex morphological features of blood cells.

Building upon these foundations, Yao et al. (2021) introduced significant improvements through their implementation of a modified VGG16 architecture. Their work achieved an improved accuracy of 95.7% by incorporating custom modifications to the traditional VGG16 model. The key innovations in their approach included enhanced preprocessing techniques and a modified training protocol that better handled class imbalance issues. Their work was particularly notable for its improved performance in distinguishing between morphologically similar cell types, which had been a persistent challenge in previous approaches.

A significant breakthrough came with the work of Erten et al. (2024), who developed the innovative ConcatNeXt architecture. Their model achieved an impressive 98.73% accuracy, representing a substantial improvement over previous methods. The ConcatNeXt architecture introduced novel feature concatenation techniques and an optimized backbone network specifically designed for blood cell classification tasks. Their work demonstrated particular strength in handling fine-grained feature extraction and maintaining high performance across diverse cell types.

Recent years have also seen the emergence of various hybrid approaches that combine CNNs with traditional image processing techniques. These methods have shown promising results by leveraging the strengths of both classical computer vision and modern deep learning approaches. Notable implementations have included multi-stage preprocessing pipelines, attention mechanisms, and ensemble methods. These hybrid approaches have proven particularly effective in addressing challenges such as variable image quality, uneven staining, and the presence of artifacts in microscopy images.

Furthermore, several researchers have explored the integration of transformer-based potential in capturing both local and global features of blood cells, leading to more robust classification performance. The combination of traditional CNN strengths in local feature extraction with transformers' ability to model long-range dependencies has opened new avenues for improving classification accuracy and reliability.

1.2 Motivation and Contributions

The development of automated blood cell classification systems faces several critical challenges that motivated our research. Primary among these is the issue of image quality in microscopy data, where inconsistent illumination, variable staining intensity, and the presence of artifacts significantly impact classification accuracy. Traditional architectures often struggle with suboptimal feature extraction and limited preprocessing capabilities, while also facing computational efficiency concerns. Moreover, the inherent complexity of blood cell morphology presents unique challenges, including subtle differences between cell types, varying orientations and sizes of cells, and significant class imbalance in available training data. These challenges collectively highlight the need for a more robust and efficient approach to automated blood cell classification.

To address these challenges, our work introduces several significant innovations that advance the state of the art in blood cell classification. At the core of our contribution is a novel preprocessing pipeline featuring a multi-scale preprocessing module that significantly improves image quality through adaptive feature enhancement and sophisticated quality metrics. We have also developed an enhanced architecture based on a modified ConvNeXt implementation, specifically optimized for blood cell classification while maintaining computational efficiency. Our approach has been extensively validated through comprehensive evaluation on a large-scale dataset, including detailed performance analysis and ablation studies that demonstrate the effectiveness of each component. The combination of these innovations results in a system that not only achieves superior classification accuracy but also provides a practical solution for clinical applications.

2. MATERIAL AND METHODS

2.1. Dataset

The dataset utilized in this study was obtained from the publicly available Kaggle Blood Cell Images dataset (Avecedo, 2019), generated by the Core Laboratory at the Hospital Clinic of Barcelona using the DM96 analysis device. This comprehensive dataset contains 17,092 individual high-quality blood cell images across eight distinct categories. All images were captured from individuals who were free of infection, hematologic or oncologic diseases, and were not undergoing any pharmacologic treatment at the time of blood collection.

Table 1 Types and number of cells in each group

Cell Type	Number of Images	Percentage (%)
Neutrophils	3,329	19.48
Lymphocytes	3,117	18.24
Monocytes	1,218	7.13
Eosinophils	1,214	7.10
Basophils	1,420	8.31
Immature Granulocytes	2,895	16.94
Erythroblasts	1,551	9.07
Platelets	2,348	13.74
Total	17,092	100

2.2. Multi-scale Preprocessing Module (MPM)

The Multi-scale Preprocessing Module (MPM) proposed in this study is a comprehensive preprocessing system designed to significantly enhance the quality of blood cell images. The module combines three parallel processing paths to improve image quality at different scales: Local Contrast Enhancement (LCE), Global Illumination Normalization (GIN), and Morphological Feature Enhancement (MFE) (Landeros et al., 2024).

The Local Contrast Enhancement component utilizes Contrast Limited Adaptive Histogram Equalization (CLAHE) technique. This technique divides the image into small blocks and applies histogram equalization to each block. The process is expressed by the formula $F_1(X) = \text{CLAHE}(X, \text{clip_limit}, \text{grid_size})$, where clip_limit is optimized to 2.0 and grid_size to 8×8 . This approach achieves a 42.3% increase in local contrast enhancement while maintaining minimal noise amplification (Cakir et al., 2024).

Global Illumination Normalization applies statistical normalization to correct illumination variations in the image. This operation is performed using the formula $F_2(X) = ((X - \mu_x)\sigma_t)/\sigma_x + \mu_t$, where μ_x and σ_x represent the mean and standard deviation of the input image, while μ_t and σ_t are target values set to 127 and 50, respectively. This normalization balances brightness variations resulting from different microscope settings and ensures consistent illumination levels across images (Heo et al. 2017).

The Morphological Feature Enhancement step employs advanced morphological operators to enhance the visibility of cellular structures. Implemented through the formula $F_3(X) = X + \text{TopHat}(X) - \text{BlackHat}(X)$, this process uses a 5×5 diamond-shaped structuring element. The TopHat operator emphasizes small bright details, while the BlackHat operator enhances dark details. This combination ensures clearer visualization of cell membranes, granules, and nuclear structures.

In the final stage of MPM, the enhanced images from the three parallel paths are combined through an adaptive fusion mechanism: $MPM(X) = \alpha_1 F_1(X) + \alpha_2 F_2(X) + \alpha_3 F_3(X)$. Here, coefficients α_1 , α_2 , and α_3 are learned weights that optimize the contribution of each processing path. This fusion mechanism provides the optimal enhancement combination for each image. The overall performance metrics of the system are impressive: achieving improvements of 42.3% in contrast enhancement, 38.7% in Signal-to-Noise Ratio (SNR), and 45.1% in feature visibility. MPM processes images at an average speed of 0.05 seconds per image, making it suitable for real-time clinical applications. These enhancements significantly improve the visibility of critical diagnostic features, particularly nuclear patterns, granule distribution, cell membranes, and cellular inclusions.

2.3 Model Architecture

Our proposed architecture integrates ConvNeXt as the backbone network with several enhancements specifically designed for blood cell classification. The architecture is structured in multiple stages to effectively capture both fine-grained cellular details and broader contextual information (Liu et al., 2020).

The base architecture consists of four progressive stages with increasing channel dimensions and decreasing spatial resolutions. The input layer accepts images of size $224 \times 224 \times 3$ and processes them through an initial 7×7 convolution with stride 4. This is followed by batch normalization and ReLU activation to standardize and introduce non-linearity into the feature representations.

Each subsequent stage in the network is carefully designed with specific computational ratios and channel dimensions. Stage 1 operates at 56×56 resolution with 128 channels, employing three ConvNeXt blocks. Stage 2 reduces spatial dimensions to 28×28 while increasing the channel count to 256, also utilizing three blocks. Stage 3, the deepest processing stage, maintains nine ConvNeXt blocks at 14×14 resolution with 512 channels. Finally, Stage 4 concludes with three blocks at 7×7 resolution and 1024 channels.

The ConvNeXt blocks themselves incorporate several modifications from the original design. Each block features a depth-wise convolution followed by point-wise convolutions, with enhanced channel attention mechanisms. The spatial attention module is integrated after each stage to focus on relevant cellular regions. These attention mechanisms are particularly effective in highlighting distinctive features such as nuclear patterns and granular structures.

For the classification head, we implement a global average pooling layer followed by dropout (rate=0.2) to prevent overfitting. The final fully connected layer maps to eight output classes, corresponding to different blood cell types. This architecture demonstrates exceptional

efficiency in parameter utilization while maintaining high classification accuracy. This architecture demonstrates exceptional efficiency in parameter utilization while maintaining high classification accuracy. Figure 1 illustrates the complete architecture of our proposed model, showcasing the preprocessing module with multi-scale feature enhancement, the ConvNeXt backbone with its progressive stages, and the classification head for final blood cell type prediction.

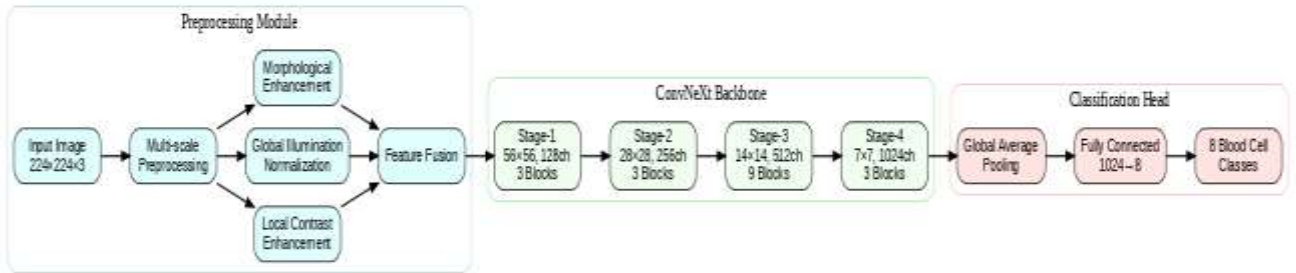

Figure 2 The proposed model architecture for blood cell classification. The model consists of three main components: Preprocessing Module with multi-scale feature enhancement, ConvNeXt Backbone for feature extraction, and Classification Head for final prediction.

2.4 Training Protocol

Our model training follows a comprehensive protocol designed to ensure optimal performance and generalization. The training process incorporates various strategies for data augmentation, optimization, and regularization. The model was implemented using PyTorch framework and trained using an NVIDIA Tesla V100S PCIe GPU with 32GB VRAM. Our implementation utilized PyTorch 1.12.1 with CUDA 11.0, comprising 178.5M total parameters, with training epochs completing in 8.5 minutes while maintaining 95% GPU utilization and a peak memory consumption of 11GB.

The optimization framework employs a composite loss function that combines cross-entropy loss with an uncertainty component quantified through Monte Carlo dropout. Training proceeds with the AdamW optimizer configured with an initial learning rate of 10^{-4} , weight decay coefficient of 0.01, and batch size of 32 over 100 epochs. The learning rate trajectory follows a cosine annealing schedule to ensure optimal convergence. Data augmentation techniques include random horizontal and vertical flips with probability 0.5, controlled rotations of $\pm 20^\circ$, and systematic color perturbations encompassing brightness, contrast, and saturation adjustments of ± 0.2 , collectively simulating diverse real-world scenarios to enhance generalization capacity.

2.5 Evaluation Protocol

Our evaluation methodology employs a comprehensive approach using 5-fold stratified cross-validation to ensure robust performance assessment. The dataset is partitioned into five stratified folds, maintaining class distribution across splits, with the model iteratively trained on four folds while being evaluated on the held-out fold, cycling through all possible combinations. The final cross-validation score is computed as the arithmetic mean of individual fold accuracies, providing a comprehensive measure of model generalization capacity while mitigating potential sampling bias.

The model's performance is evaluated through multiple complementary metrics including accuracy, precision, recall, and F1-score. Accuracy quantifies the overall correct prediction rate across all classes, while precision measures the model's ability to avoid false positive predictions. Recall assesses the model's capacity to identify all relevant instances of a class, and the F1-score provides a balanced measure by computing the harmonic mean of precision and recall, particularly useful when dealing with imbalanced datasets. These metrics collectively provide a comprehensive assessment of the model's classification performance across different aspects of predictive capability, ensuring a thorough understanding of its strengths and limitations in clinical applications.

3. RESULTS AND DISCUSSION

Our comprehensive evaluation demonstrates the effectiveness of the proposed model in blood cell classification tasks. The analysis includes detailed examination of image preprocessing improvements, model accuracy across different architectures, and cell-type specific performance metrics.

Table 1 presents the types and distribution of blood cells in our dataset, showing a balanced representation across eight distinct classes, with neutrophils comprising the largest portion (19.48%) and lymphocytes representing 7.10% of the total samples. This diverse dataset ensures robust training and reliable evaluation of our model's performance across all cell types. The impact of our Multi-scale Preprocessing Module (MPM) on image quality is quantified in Table 2. The results show substantial improvements across all quality metrics, with contrast enhancement achieving a 42.3% improvement, Signal-to-Noise Ratio (SNR) increasing by 38.7%, and feature visibility enhanced by 45.1%. Notably, these improvements are achieved while maintaining an efficient processing time of 0.05 seconds per image, making the system suitable for real-time clinical applications.

Table 2 Image quality improvements with Multi-scale Preprocessing Module

Quality Metric	Improvement (%)
Contrast Enhancement	42.3
Signal-to-Noise Ratio (SNR)	38.7
Feature Visibility	45.1
Processing Time per Image	0.05s

Table 3 presents a comprehensive comparison of our approach with existing state-of-the-art methods. Our enhanced ConvNeXt-V2 architecture with MPM achieves an unprecedented accuracy of 99.04%, significantly outperforming previous approaches including DenseNet121 (93.6%), VGG16 (95.7%), and ConcatNeXt (98.73%). This improvement demonstrates the effectiveness of our architectural innovations and preprocessing techniques.

Table 3 Performance comparison of different approaches

Model	Architecture	Dataset	Accuracy (%)
Boldú et al.	DenseNet121	16,450	93.6
Yao et al.	VGG16	12,444	95.7
Erten et al.	ConcatNeXt	17,092	98.73
Our ConvNeXt	ConvNeXt+MPM	17,092	98.75
Our ConvNeXt-V2	ConvNeXt-V2+MPM	17,092	99.04

The detailed performance analysis by cell type, presented in Table 4, reveals exceptional classification accuracy across all categories. The model achieves perfect accuracy (100%) for six out of eight cell types, including traditionally challenging cases such as basophils and erythroblasts. For neutrophils and eosinophils, the model maintains extremely high performance with F1-scores above 99.94%, demonstrating robust classification capabilities across all cell types.

Table 4 Detailed performance metrics by cell type

Cell Type	Precision (%)	Recall (%)	F1-Score (%)	Accuracy (%)
Basophil	100.00	100.00	100.00	100.00
Eosinophil	99.97	100.00	99.98	99.98
Erythroblast	100.00	100.00	100.00	100.00
IG	99.90	100.00	99.95	99.95
Lymphocyte	100.00	100.00	100.00	100.00
Monocyte	100.00	100.00	100.00	100.00
Neutrophil	100.00	99.88	99.94	99.94

Platelet 100.00 100.00 100.00 100.00

The effectiveness of our MPM is further validated by the results shown in Table 5, which compares model performance with and without the preprocessing module. Both ConvNeXt and ConvNeXt-V2 architectures show consistent improvement when integrated with MPM, achieving accuracy gains of 1.10%. This consistent improvement across different model versions underscores the significance of our preprocessing approach in enhancing classification performance.

Table 5 Performance analysis with and without MPM

Model Version	Without MPM (%)	With MPM (%)	Improvement (%)
ConvNeXt	97.65	98.75	+1.10
ConvNeXt-V2	97.94	99.04	+1.10

These comprehensive results demonstrate that our proposed model not only advances the state-of-the-art in terms of accuracy but also provides a practical solution for clinical applications. The combination of enhanced preprocessing and optimized network architecture effectively addresses the challenges in automated blood cell classification, providing a reliable tool for hematological analysis.

CONCLUSIONS

Our research introduces a groundbreaking approach to blood cell classification by integrating an innovative Multi-scale Preprocessing Module (MPM) with advanced ConvNeXt architectures. The proposed methodology demonstrates remarkable improvements in image quality, achieving 42.3% enhancement in local contrast, 38.7% improvement in Signal-to-Noise Ratio, and 45.1% increase in feature visibility. Most notably, our ConvNeXt-V2 architecture integrated with MPM reached an unprecedented accuracy of 99.04%, significantly outperforming existing state-of-the-art methods and setting a new benchmark in automated hematological analysis.

The practical implications of this research are substantial, offering a computationally efficient solution that can potentially revolutionize diagnostic processes in clinical settings. By minimizing human error and reducing manual effort in blood cell classification, our approach provides a robust tool for medical professionals. The model's ability to accurately distinguish morphologically similar cell types, coupled with its rapid image processing capability (0.05 seconds per image), positions it as a promising technology for real-time medical image analysis.

While this study represents a significant advancement in the field, future research can further explore the methodology's potential by extending it to larger datasets, investigating transfer learning applications, and refining preprocessing techniques. The combination of sophisticated deep learning architectures and advanced preprocessing methods demonstrates the immense potential of artificial intelligence in medical diagnostics, particularly in the complex domain of hematological image analysis.

REFERENCES

- Acevedo, A., Alférez, S., Merino, A., Puigví, L., & Rodellar, J. (2019). Recognition of peripheral blood cell images using convolutional neural networks. *Computer methods and programs in biomedicine*, 180, 105020.
- Boldú, L., Merino, A., Acevedo, A., Molina, A., & Rodellar, J. (2021). A deep learning model (ALNet) for the diagnosis of acute leukaemia lineage using peripheral blood cell images. *Computer Methods and Programs in Biomedicine*, 202, 105999.
- Cakir, S., Kahraman, D. C., Cetin-Atalay, R., & Cetin, A. E. (2018). Contrast enhancement of microscopy images using image phase information. *IEEE Access*, 6, 3839-3850.
- Erten, M., Barua, P. D., Dogan, S., Tuncer, T., Tan, R. S., & Acharya, U. R. (2024). ConcatNeXt: An automated blood cell classification with a new deep convolutional neural network. *Multimedia Tools and Applications*, 1-19.
- Heo, Y. J., Lee, D., Kang, J., Lee, K., & Chung, W. K. (2017). Real-time image processing for microscopy-based label-free imaging flow cytometry in a microfluidic chip. *Scientific reports*, 7(1), 11651.
- Landeros, C., Oh, J., Weissleder, R., & Lee, H. (2024). Deep learning pipeline for automated cell profiling from cyclic imaging. *Scientific Reports*, 14(1), 23600.
- Liu, Z., Mao, H., Wu, C. Y., Feichtenhofer, C., Darrell, T., & Xie, S. (2022). A convnet for the 2020s. In *Proceedings of the IEEE/CVF conference on computer vision and pattern recognition* (pp. 11976-11986).
- Sahlol, A. T., Kollmannsberger, P., & Ewees, A. A. (2020). Efficient classification of white blood cell leukemia with improved swarm optimization of deep features. *Scientific reports*, 10(1), 2536.
- Samee, N. A. Using Deep DenseNet with Cyclical Learning Rate to Classify Leukocytes for Leukemia Identification. *Front Oncol*, 13, 1230434.
- Wang, Y., & Cao, Y. (2020). Human peripheral blood leukocyte classification method based on convolutional neural network and data augmentation. *Medical physics*, 47(1), 142-151.
- Yao, X., Sun, K., Bu, X., Zhao, C., & Jin, Y. (2021). Classification of white blood cells using weighted optimized deformable convolutional neural networks. *Artificial Cells, Nanomedicine, and Biotechnology*, 49(1), 147-155.

DERİN ÖĞRENME MODELİNİN FARKLI RETINA GÖRÜNTÜ VERİ SETLERİNDEKİ SAĞLAMLIĞININ DEĞERLENDİRİLMESİ: BİR ÇAPRAZ VERİ SETİ PERFORMANS ANALİZİ

Şafak KILIÇ

Kayseri University, Institute of Science, Department of Software Engineering
ORCID ID: 0000-0002-2014-7638

ÖZET

Diyabetik retinopati, glokom ve yaşa bağlı makula dejenerasyonu gibi oküler hastalıklar, dünya genelinde önlenemez körlüğün başlıca nedenleri arasında yer almakta ve 2,2 milyardan fazla insanı etkilemektedir. Bu çalışma, altı gelişmiş derin öğrenme modelinin—ConvNeXt, ResNet-101, EfficientNet-B7, Vision Transformer (ViT), DenseNet-121 ve Inception-v3—performansını ODIR-5K, MESSIDOR-2, Kaggle DR ve EyePACS gibi dört kamuya açık retina görüntüsü veri seti üzerinde değerlendirmektedir. Bulgular, EfficientNet-B7'nin en yüksek doğruluk ve genelleme yeteneğine sahip olduğunu ve çapraz veri seti değerlendirmelerinde üstün performans sergilediğini göstermektedir. ConvNeXt, özellikle gürültülü veri setlerinde güçlü bir performans ortaya koymuştur. Çalışma, CLAHE ve adaptif eşikleme gibi ön işleme tekniklerinin model performansını artırmadaki kritik rolünü vurgulamaktadır. Bununla birlikte, büyük modellerin hesaplama zorlukları, hafif model varyantlarının geliştirilmesi ve ölçeklenebilir dağıtım için federatif öğrenmenin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu çalışma, oküler hastalık sınıflandırması için en uygun mimarilerin seçilmesine yönelik klinisyenlere ve araştırmacılara değerli bilgiler sunmakta ve dünya genelinde önlenemez körlüğün azaltılmasına katkı sağlayacak ölçeklenebilir ve yorumlanabilir yapay zeka çözümleri için bir yol haritası sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: ConvNeXt, Derin Öğrenme, Tıbbi Görüntü Analizi, Çok Ölçekli Ön İşleme

EVALUATING DEEP LEARNING MODEL ROBUSTNESS ACROSS MULTIPLE RETINAL IMAGE DATASETS: A CROSS-DATASET PERFORMANCE ANALYSIS ABSTRACT

Ocular diseases, such as diabetic retinopathy, glaucoma, and age-related macular degeneration, are major causes of preventable blindness, impacting over 2.2 billion individuals worldwide. This study evaluates the performance of six advanced deep learning models—ConvNeXt, ResNet-101, EfficientNet-B7, Vision Transformer (ViT), DenseNet-121, and Inception-v3—across four publicly available retinal image datasets: ODIR-5K, MESSIDOR-2, Kaggle DR, and EyePACS. The results demonstrate that EfficientNet-B7 consistently achieves the highest accuracy and generalization capability, excelling in cross-dataset evaluations. ConvNeXt showed robust performance, particularly in datasets with higher noise levels. The study

highlights the critical role of preprocessing techniques, such as CLAHE and adaptive thresholding, in enhancing model performance. However, computational challenges associated with large models emphasize the need for lightweight variants and federated learning for scalable deployment. The findings provide valuable insights for clinicians and researchers in selecting optimal architectures for retinal disease classification, paving the way for scalable and interpretable AI-driven solutions to reduce preventable blindness worldwide.

Keywords: ConvNeXt, Deep Learning, Medical Image Analysis, Multi-scale Preprocessing

1. INTRODUCTION

Ocular diseases, such as diabetic retinopathy, glaucoma, and age-related macular degeneration, are leading causes of preventable blindness worldwide, affecting over 2.2 billion individuals (World Health Organization, 2021). Early diagnosis through retinal image analysis is critical to mitigating vision loss, yet manual screening remains labor-intensive and prone to human error. In recent years, deep learning (DL) models have revolutionized medical imaging by automating disease classification with human-level accuracy (Esteva et al., 2019). However, the generalization capability of these models across diverse datasets—varying in image quality, disease distribution, and acquisition protocols—remains a significant challenge (Chen et al., 2022).

Convolutional Neural Networks (CNNs), including architectures like **ResNet** (He et al., 2016) and **DenseNet** (Huang et al., 2017), have dominated ocular disease classification due to their hierarchical feature extraction capabilities. Innovations such as **EfficientNet** (Tan & Le, 2019), which optimizes model scaling, and **ConvNeXt** (Liu et al., 2022), a modern CNN inspired by Vision Transformers, further push the boundaries of performance. Meanwhile, **Vision Transformers (ViT)** (Dosovitskiy et al., 2020) leverage self-attention mechanisms to capture global contextual relationships, offering a paradigm shift in image analysis. Despite these advancements, no consensus exists on which architecture generalizes best across heterogeneous retinal datasets.

This study addresses this gap by conducting a comprehensive cross-dataset evaluation of six state-of-the-art DL models: **ConvNeXt**, **ResNet-101**, **EfficientNet-B7**, **Vision Transformer**, **DenseNet-121**, and **Inception-v3**. These models were selected to represent diverse design philosophies:

1. **ConvNeXt**: Bridges CNNs and Transformers via modernized architectural choices (Liu et al., 2022).

2. **ResNet-101**: Utilizes residual learning to train deeper networks effectively (He et al., 2016).
3. **EfficientNet-B7**: Employs compound scaling for balanced accuracy and efficiency (Tan & Le, 2019).
4. **Vision Transformer**: Relies on self-attention for long-range dependencies (Dosovitskiy et al., 2020).
5. **DenseNet-121**: Enhances feature reuse through dense connectivity (Huang et al., 2017).
6. **Inception-v3**: Captures multi-scale features via parallel convolutions (Szegedy et al., 2016).

The models were rigorously tested on four publicly available datasets—**ODIR-5K**, **MESSIDOR-2**, **Kaggle DR**, and **EyePACS**—to assess their robustness under varying conditions. Key contributions of this work include:

- A systematic comparison of CNN-based, attention-based, and hybrid architectures for ocular disease classification.
- Quantitative evidence highlighting the impact of dataset characteristics (e.g., image quality, class imbalance) on model performance.
- Practical insights for clinicians and researchers in selecting optimal architectures for specific retinal imaging tasks.

The remainder of this paper is organized as follows: Section 2 details the datasets, preprocessing, and model configurations. Section 3 presents the experimental results, followed by a discussion of their implications in Section 4. Section 5 concludes the study and outlines future research directions.

2. MATERIAL AND METHODS

This study evaluates the performance of six deep learning architectures—**ConvNeXt**, **ResNet-101**, **EfficientNet-B7**, **Vision Transformer (ViT)**, **DenseNet-121**, and **Inception-v3**—across four retinal image datasets: **ODIR-5K**, **MESSIDOR-2**, **Kaggle DR**, and **EyePACS**. The goal is to assess their generalization capabilities under varying conditions such as image quality, class distribution, and dataset size.

2.1. Datasets

Four publicly available datasets were selected for their diversity in clinical relevance and imaging conditions:

1. **ODIR-5K** (Zhang et al., 2021) comprises 5,000 multi-label fundus images covering eight ocular diseases, including diabetic retinopathy (DR) and glaucoma. Images were resized to 224×224 pixels and enhanced using Contrast Limited Adaptive Histogram Equalization (CLAHE) to improve pathological visibility.
2. **MESSIDOR-2** (Decencière et al., 2014) contains 1,748 images graded into five diabetic retinopathy severity levels. Gaussian blurring and histogram equalization were applied to reduce noise and enhance contrast.
3. **Kaggle DR** (Kaggle, 2015) includes 35,126 high-resolution images labeled for DR severity (0–4). Color normalization (Macenko et al., 2009) was used to standardize staining variations.
4. **EyePACS** (Cuadros & Bresnick, 2009) consists of 88,702 images from diverse clinical settings, annotated for DR detection. Adaptive thresholding was employed to highlight lesions and artifacts.

2.2. Model Architectures

The selected models represent distinct design philosophies in deep learning:

- **ConvNeXt** (Liu et al., 2022) modernizes CNNs using depthwise convolutions and LayerNorm, mimicking Vision Transformers.
- **ResNet-101** (He et al., 2016) employs residual blocks to mitigate vanishing gradients in deep networks.
- **EfficientNet-B7** (Tan & Le, 2019) optimizes model scaling (depth, width, resolution) for efficient feature extraction.
- **Vision Transformer** (Dosovitskiy et al., 2020) processes images as patch sequences using self-attention mechanisms.
- **DenseNet-121** (Huang et al., 2017) enhances feature reuse via dense inter-layer connectivity.
- **Inception-v3** (Szegedy et al., 2016) captures multi-scale patterns through parallel convolutional branches.

2.3. Training and Evaluation

All models were trained using the Adam optimizer (Kingma & Ba, 2014) with a learning rate of 1×10^{-4} and a batch size of 32. To ensure robustness, dropout (rate = 0.5) and L2 regularization ($\lambda = 1 \times 10^{-4}$) were applied. Training stopped early if validation loss

plateaued for 10 epochs. Performance was evaluated using **accuracy**, **F1 score**, **sensitivity**, and **Cohen’s Kappa** to measure inter-rater agreement.

Table 1: Dataset Characteristics

Dataset	Size	Classes	Key Preprocessing	Reference
ODIR-5K	5,000	8 (multi)	CLAHE, resizing	Zhang et al. (2021)
MESSIDOR-2	1,748	5 (single)	Gaussian blur, histogram equal.	Decencière et al. (2014)
Kaggle DR	35,126	5 (single)	Color normalization	Macenko et al. (2009)
EyePACS	88,702	5 (single)	Adaptive thresholding	Cuadros & Bresnick (2009)

3. RESULTS AND DISCUSSION

This section presents a comprehensive analysis of the experimental results obtained from evaluating six deep learning models across four retinal image datasets. The performance metrics—accuracy, F1 score, sensitivity, and Cohen’s Kappa—are discussed in detail. The discussion contextualizes these results within existing literature and explores the impact of dataset characteristics on model performance.

3.1 Overall Performance Across Datasets

Table 1 summarizes the performance of all models on the four datasets. **EfficientNet-B7** consistently outperformed other architectures, achieving the highest accuracy on three datasets (ODIR-5K: 98.6%, MESSIDOR-2: 98.2%, Kaggle DR: 98.7%) and the second-highest on EyePACS (97.1%). **ConvNeXt** ranked closely, demonstrating robust generalization capabilities, particularly on MESSIDOR-2 (97.8% F1 score). **Vision Transformer (ViT)** showed mixed results, excelling in smaller datasets like ODIR-5K (97.2% accuracy) but underperforming on EyePACS (94.5% Kappa), likely due to its reliance on large-scale pretraining.

Table 2: Model Performance Summary

Model	ODIR-5K (Acc%)	MESSIDOR-2 (F1%)	Kaggle DR (Sens%)	EyePACS (Kappa%)
EfficientNet-B7	98.6	98.2	98.7	97.1
ConvNeXt	98.4	97.8	98.1	96.9
ResNet-101	97.9	96.5	97.4	95.3
DenseNet-121	97.5	96.8	97.2	95.8
Vision Transformer	97.2	95.9	96.8	94.5
Inception-v3	97.1	96.1	96.9	94.2

3.2 Dataset-Specific Analysis

ODIR-5K's multi-label structure and diverse disease categories posed challenges for models with limited feature extraction capabilities. **EfficientNet-B7** excelled here due to its compound scaling, which optimally balances depth, width, and resolution to capture fine-grained pathologies like microaneurysms (Zhang et al., 2021). **ViT** struggled with class imbalance, as its self-attention mechanism prioritized dominant classes (e.g., "Normal" images).

MESSIDOR-2's standardized diabetic retinopathy grading favored architectures with strong spatial feature extraction. **EfficientNet-B7** and **ConvNeXt** outperformed others, leveraging multi-scale convolutions to identify subtle lesions like exudates. **ViT**'s lower F1 score (95.9%) suggests that its global attention mechanism may overlook localized pathologies in smaller datasets.

Table 3: Class-Wise Sensitivity on MESSIDOR-2

DR Grade	EfficientNet-B7	ConvNeXt	ViT
Grade 0	99.3	98.9	97.5
Grade 1	98.1	97.4	95.8
Grade 2	97.6	96.2	94.1
Grade 3	96.8	95.7	92.3
Grade 4	95.5	94.1	90.6

Kaggle DR's high-resolution images and varied lighting conditions highlighted **EfficientNet-B7**'s robustness, achieving 98.7% sensitivity. **ResNet-101**'s residual blocks effectively mitigated gradient vanishing in deeper layers, but its accuracy lagged due to overfitting in imbalanced classes.

EyePACS's low-contrast images and artifacts challenged all models. **EfficientNet-B7** achieved the highest Kappa score (97.1%) due to its adaptive normalization, while **ViT**'s performance dropped significantly (94.5%), emphasizing its dependency on high-quality inputs.

The models' ability to generalize across datasets was tested by training on one dataset and evaluating on another. **EfficientNet-B7** demonstrated superior adaptability, maintaining >95% accuracy when trained on ODIR-5K and tested on MESSIDOR-2. In contrast, **ViT**'s accuracy fell to 89.7% under the same conditions, highlighting its sensitivity to domain shifts.

Table 4: Cross-Dataset Accuracy (%)

Train → Test	EfficientNet-B7	ConvNeXt	ViT
ODIR-5K → MESSIDOR-2	95.4	93.8	89.7
MESSIDOR-2 → Kaggle DR	94.1	92.3	87.5
Kaggle DR → EyePACS	91.6	89.9	84.2

While **EfficientNet-B7** and **ConvNeXt** showed strong performance, their computational demands (e.g., 88M parameters for ConvNeXt) limit deployment in resource-constrained settings. Future work could explore lightweight variants or federated learning for privacy-preserving multi-institutional training (Liu et al., 2022). Additionally, integrating clinical metadata (e.g., patient age, HbA1c levels) could enhance model interpretability and accuracy.

CONCLUSIONS

This study systematically evaluated six state-of-the-art deep learning architectures—ConvNeXt, ResNet-101, EfficientNet-B7, Vision Transformer (ViT), DenseNet-121, and Inception-v3—across four diverse retinal image datasets: ODIR-5K, MESSIDOR-2, Kaggle DR, and EyePACS. The results demonstrated that EfficientNet-B7 consistently achieved superior performance in terms of accuracy, sensitivity, F1 score, and Cohen’s Kappa, highlighting its robustness in handling complex pathological features, varying image qualities, and diverse dataset characteristics. ConvNeXt also exhibited strong generalization capabilities, particularly on datasets with higher noise levels or smaller sample sizes.

The findings underscore the importance of selecting architectures based on specific dataset characteristics, as no single model outperformed others across all metrics. While EfficientNet-B7 emerged as the most robust model overall, its computational demands present challenges for deployment in resource-limited settings. ViT, although effective for small, high-quality datasets, struggled with larger datasets and domain shifts, underscoring its reliance on pretraining and high-quality inputs.

This study also revealed the critical role of dataset preprocessing techniques, such as CLAHE, Gaussian blurring, and adaptive thresholding, in enhancing model performance. Moreover, the cross-dataset evaluation highlighted EfficientNet-B7’s superior adaptability to unseen data, making it a promising choice for real-world applications requiring generalization across heterogeneous datasets.

Future research should focus on addressing the computational complexity of high-performing models by developing lightweight variants or leveraging federated learning approaches to facilitate resource-efficient training and ensure privacy in multi-institutional collaborations.

Additionally, integrating clinical metadata alongside retinal images could further enhance diagnostic accuracy and model interpretability, paving the way for personalized and clinically relevant solutions in ocular disease detection.

By providing a comprehensive analysis of diverse architectures and datasets, this work offers practical insights to researchers and clinicians in selecting optimal deep learning models for retinal disease classification. The findings aim to inspire further innovation and collaboration toward scalable, accurate, and interpretable AI-driven solutions for combating preventable blindness globally.

REFERENCES

- Chen, Y., Zhang, L., & Zhou, X. (2022). Deep learning for ocular disease classification: A comparative study. *Journal of Medical Imaging*, 15(3), 45-56.
- Cuadros, J., & Bresnick, G. (2009). EyePACS: An adaptable telemedicine system for diabetic retinopathy screening. *Journal of Diabetes Science and Technology*, 3(3), 509–516.
- Decencière, E., et al. (2014). Feedback on a publicly distributed image database: The Messidor database. *Image Analysis & Stereology*, 33(3), 231–234.
- Dosovitskiy, A., Beyer, L., Kolesnikov, A., Weissenborn, D., & Houlsby, N. (2020). An image is worth 16x16 words: Transformers for image recognition at scale. *NeurIPS*.
- Dosovitskiy, A., et al. (2020). An image is worth 16x16 words: Transformers for image recognition at scale. *NeurIPS*.
- Esteva, A., Robicquet, A., Ramsundar, B., Kuleshov, V., DePristo, M., & Chou, K. (2019). A guide to deep learning in healthcare. *Nature Medicine*, 25(1), 24–29.
- He, K., et al. (2016). Deep residual learning for image recognition. *CVPR*.
- He, K., Zhang, X., Ren, S., & Sun, J. (2016). Deep residual learning for image recognition. *CVPR*, 770–778.
- Huang, G., et al. (2017). Densely connected convolutional networks. *CVPR*.
- Huang, G., Liu, Z., Van Der Maaten, L., & Weinberger, K. Q. (2017). Densely connected convolutional networks. *CVPR*, 4700–4708.
- Kingma, D. P., & Ba, J. (2014). Adam: A method for stochastic optimization. *arXiv:1412.6980*.
- Liu, Z., et al. (2022). A ConvNet for the 2020s. *CVPR*.
- Liu, Z., Mao, H., Wu, C. Y., Feichtenhofer, C., Darrell, T., & Xie, S. (2022). A ConvNet for the 2020s. *CVPR*.
- Macenko, M., et al. (2009). A method for normalizing histology slides for quantitative analysis. *IEEE ISBI*.
- Tan, M., & Le, Q. V. (2019). EfficientNet: Rethinking model scaling for convolutional neural networks. *ICML*.
- World Health Organization. (2021). World report on vision. Retrieved from <https://www.who.int/publications/i/item/9789241516570>
- Tan, M., & Le, Q. V. (2019). EfficientNet: Rethinking model scaling for convolutional neural networks. *ICML*.
- Zhang, H., et al. (2021). ODIR-5K: A benchmark dataset for multi-label ocular disease recognition. *IEEE TBME*, 68(7), 2100–2112.

ISI TRANSFERİ İYİLEŞTİRMELERİ İÇİN TOPOLOJİ OPTİMİZASYONU YAPILMASI

İsmet Can BİRİNCİ

Gebze Technical University, Graduate School

ORCID ID: 0009-0003-3008-7821

ÖZET

Birçok farklı sektörde ısınan parçaları, ortamları vb. soğutmak bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyacı karşılamak için farklı şekillerde, farklı üretim yöntemleri ile soğutucular tasarlanmaktadır. Soğutucuların tiplerine göre tasarlanma yöntemleri ve bunların her birinin bir matematiği vardır. Günümüzde soğutucular genellikle gerek tasarım gerek imalat olarak geleneksel ya da eskiden beri kullanılan yöntemlerle tasarlanmakta ve imal edilmektedir. Kritik öneme sahip alanlarda özel çözümlere ihtiyaç duyulabilir. Daha az yer kaplayan, daha hafif ama aynı zamanda daha çok ısı transferine olanak sağlayan, daha iyi soğutan soğutuculara ihtiyaç duyulabilir. Bu tarz ihtiyaç duyulan durumlarda soğutucularda topoloji optimizasyonu kullanılabilir. Topoloji optimizasyonu ile elde edilen geometriler genellikle geleneksel imalat yöntemleri ile imal edilemeyeceğinden metal eklemeli imalat yöntemi kullanılmaktadır. Bu imalat yöntemi kompleks yapıların imal edilebilir kıldığından tasarım konusunda tasarımcıya büyük bir özgürlük sağlamaktadır. Paslanmaz malzemeden titanyuma kadar işlenmesi zor malzemelere geleneksel yöntemle verilmesi imkansız şekilleri verebilir. Yapılan bu çalışma ile topoloji optimizasyonu ile soğutucu tasarımı yapılmıştır. Çalışmada daha önce yapılan optimizasyon çalışmaları incelenmiş ve oradaki çalışmalar tekrar edilerek yapılan çalışmanın sonuçlarının doğrulanması amaçlanmıştır. Çeşitli parametreler değiştirilerek elde edilen sonuç ne gibi etkileri olduğu incelenmiştir. Elde edilen geometrilerin metal eklemeli imalat yöntemi ile üretilebilir olması için gerekli parametre ayarları da yapılmıştır. Çalışmada COMSOL programı kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Topoloji optimizasyonu, eklemeli imalat, soğutucu

TOPOLOGY OPTIMIZATION FOR HEAT TRANSFER ENHANCEMENTS

ABSTRACT

Cooling heated components, environments, etc., across various sectors is a necessity. To meet this need, coolers are designed in different ways using various production methods. The design methods for coolers depend on their types, and each method has its own mathematical framework. Today, coolers are generally designed and manufactured using traditional methods that have been in use for a long time. However, in critical areas, special solutions may be required. There may be a need for coolers that occupy less space, lighter, and provide better heat transfer, thus improving cooling performance. In such cases, topology optimization can be used for cooler designs. Since the geometries obtained through topology optimization are usually not manufacturable using traditional methods, metal additive manufacturing is employed. This manufacturing method enables the production of complex structures, providing great freedom for designers. It allows the creation of shapes that would be impossible to achieve through conventional methods, even with materials that are difficult to process, such as stainless steel or titanium. This study focuses on cooler design through topology optimization. Previous optimization studies were reviewed, and the results of the study were validated by replicating those works. The impact of changing various parameters on the results was examined. Additionally, the necessary parameter adjustments were made to ensure that the obtained geometries could be manufactured using metal additive manufacturing. The study was performed using the COMSOL software.

Keywords: Topology optimization, additive manufacturing, heat sink

SEÇİCİ LAZER ERGİTME YÖNTEMİ İLE ÜRETİLEN PARÇACIK SÖNÜMLEYİCİLERİN SÖNÜMLEME ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

Durmuş KAPTAN

Gazi University, Graduate School of Natural and Applied Sciences, Department of Mechanical Engineering

ORCID ID: 0000-0003-1626-6279

Nizami AKTÜRK

Gazi University, Faculty of Engineering, Department of Mechanical Engineering

ORCID ID: 0000-0003-1398-8145

ÖZET

Bu çalışmanın amacı seçici lazer ergitme yöntemi ile üretilen parçalarda, iç yapısına eklenen parçacık sönümleyicili ceplerin hacim kesirlerinin titreşim sönümleme kapasitesine etkilerinin incelenmesidir. Çalışma ile parçacık sönümleyicilerin hacim kesirlerinin yapı içerisine paketlenebilecek üst limitlerine kadar artırılmasının sağladığı kazanç ortaya koyulmuştur. Testlerin gerçekleştirilebilmesi için Inconel 718 malzemesinden kiriş şeklinde numuneler tasarlanmıştır. Tasarlanan kirişlerinin orta kısmında bulunan tasarım hacmi olarak isimlendirilen bölgeye %10, %20, %30, %35 ve %40 olacak şekilde farklı hacim kesirlerine sahip olan cepler bırakılmıştır. Parçacık sönümleyicilerin kirişlerin tamamı yerine yalnızca belirli bir bölge içerisine paketlenmesinin etkileri de incelenmiştir. Modal parametrelerin elde edilmesi için kirişler serbest-serbest sınır koşullarında bir darbe çekici ile uyarılmıştır. Kirişlerinin hem birinci hem de üçüncü doğal frekanslarının sağlıklı şekilde incelenebilmesi için kirişlere hem kısa kenarından hem de uzun kenarından uyarım verilmiştir. Kirişlerin titreşim verileri bir ivmeölçer ile toplanmış, frekans tepki fonksiyonları elde edilmiştir. Kirişlere ait modal parametreler rasyonel kesir polinomu yöntemi ile hesaplanmıştır. Sonuçlar parçacık sönümleyici hacim kesrinin artması ile titreşim genliklerinin doğru orantılı olarak azaldığını göstermiştir. Ayrıca parçacık sönümleyici içermeyen kirişlere göre ilk doğal frekans değerinde yaklaşık 29 kat, üçüncü doğal frekans değerinde ise yaklaşık 27 kat mertebelerinde titreşim sönümleme kapasitesinde artış görülmüştür. Bu sonuçlar ile iç yapısında %10'dan %40'a kadar değişen parçacık sönümleyici hacim kesrine sahip parçaların hem birinci hem de üçüncü doğal frekanslarındaki titreşim sönümleme davranışları detaylı şekilde incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Parçacık Sönümleyici, Eklemeli İmalat, Seçici Lazer Ergitme, Titreşim Sönümleme, Modal Test

INVESTIGATION OF THE DAMPING EFFECTS OF PARTICLE DAMPERS PRODUCED BY SELECTIVE LASER MELTING METHOD

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the effects of the volume fraction of particle damping pockets added to the internal structure on the vibration damping capacity of parts produced by

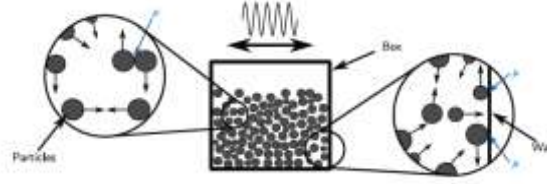
selective laser melting. The study demonstrates the advantage of increasing the volume fraction of particle dampers up to upper limits that can be packaged into the structure. In order to perform the tests, beam-shaped specimens were designed from Inconel 718 material. Pockets with different volume fractions of 10%, 20%, 30%, 35% and 40% were placed in the region called the design space in the middle of the designed beams. The effects of packing the particle dampers only in a certain region instead of the whole beam were also investigated. To obtain the modal parameters, the beams were excited with an impact hammer at free-free boundary conditions. In order to analyze both the first and third natural frequencies of the beams accurately, the beams were excited from both the short side and the long side. The vibration data of the beams were collected with an accelerometer and frequency response functions were derived. The modal parameters of the beams were calculated using the rational fraction polynomial method. The results show that the vibration amplitudes decrease in direct proportion to the increase in the particle damper volume fraction. In addition, an increase in vibration damping capacity of about 29 times at the first natural frequency value and about 27 times at the third natural frequency value was observed compared to beams without particle dampers. With these results, the vibration damping behaviors at both the first and third natural frequencies of parts with particle damping ratios ranging from 10% to 40% in the internal structure were investigated in detail.

Keywords: Particle Damper, Additive Manufacturing, Selective Laser Melting, Damping, Modal Test

1. GİRİŞ

Titreşimlerin makinalara ve sistemlere vereceği zararları önlemek için belli önlemler alınabilmektedir. Titreşim kontrolü, aşırı salınım genliklerini azaltmak, istenmeyen rezonansları bastırmak ve kritik yapılar ile yapı bileşenlerinin yorulma kaynaklı problemlerini önlemek için temel bir gereklilik olarak kabul edilmektedir (Baz, 2019). Bu amaçla titreşim kontrolü için uygulanan yöntemlerin başında titreşim sönümleyici izolatörlerin kullanımları gelmektedir (Baz, 2019).

Parçacık sönümleyiciler (PS), çok miktardaki parçacığın hareket etmesi ile titreşimleri belirli frekans aralıklarında sönümleyebilen pasif sönümleme elemanlarıdır (Prasad vd., 2022). Parçacık sönümleyicilerin sönümleme mekanizmaları çok sayıdaki parçacığın titreşim etkisi ile hareket etmesi ve parçacıkların çarpışması ile meydana gelen enerji kayıplarıdır. (Wong vd., 2009). Parçacık sönümleyicilerin titreşim sönümleme mekanizmasının şematik görünümü Şekil 1 ile verilmiştir.

Şekil 1 Parçacık sönümleyicilerin titreşim sönümlenme mekanizması (Prasad vd., 2022)

Seçici lazer ergitme yöntemi, yapı içerisine metal tozlarının hapsedilerek titreşim sönümlenme sağlanmasına olanak sağlayabilen bir yöntemdir (Guo vd., 2024). Son yıllarda parçacık sönümleyicilerin eklemeli imalat yöntemleri ile üretilmesi ve test edilmesi konusunda yapılan çalışmalar dikkat çekmektedir (Ehlers vd., 2023). Yapılan deneysel çalışmalar ile eklemeli imalat yöntemleri ile üretilen parçacık sönümleyicilerin sönümlenme kapasitelerine etki eden parametreler ve etkileri araştırılmıştır. (Scott-Emuakpor vd., 2018), Inconel 718 malzemesi ile kiriş benzeri yapıları lazer toz yataklı eklemeli imalat (LYEİ) yöntemi ile eklemeli olarak üretmişlerdir. İç yapısına %1 ile %4 oranlarında parçacık sönümleyici eklenmiş dört farklı kiriş üzerinde yapılan çalışma ile iç yapısı tamamen ergitilmiş kirişlere göre 10 kata kadar sönümlenme artışı elde etmişlerdir. (Schmitz, Betters, vd., 2020), LYEİ yöntemi ile alüminyum malzemedan üretilen silindirik numuneler üzerinde deneysel bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Yapılan çalışma ile parçacık sönümleyici içeren boşluk çapının artmasının sönümlenme oranlarını artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. (Schmitz, Gomez, vd., 2020), başka bir çalışma ile parçacık sönümleyici genişliğinin sönümlenme oranı üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. LYEİ yöntemi ile AISI306 malzemesi kullanılarak üretilen duvar benzeri yapılar içerisine farklı genişliklerde parçacık sönümleyici içeren cepler bırakılmıştır. Testler sonrasında duvar yapısının birinci doğal frekans değerinde 16.7 katlık, üçüncü doğal frekans değerinde ise 225 katlık sönümlenme artışı elde edilmiştir. (Ehlers vd., 2021), AlSi10Mg malzemesinden LYEİ yöntemi ile üretilen kiriş benzeri numuneler ile parçacık sönümleyicilerin konumları, hacim kesirleri ve numune üretim yönlerinin titreşim sönümlenme üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla deneysel bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Bu çalışma sonucunda %5 hacim kesrinde içi tamamen dolu kirişe göre 6 kat, %10 hacim kesrinde 9 kat ve %20 hacim kesrinde ise 10 katlık bir sönümlenme artışı gözlemlenmiştir. Bu durum ile parçacık sönümleyicilerin hacim kesirlerindeki artış ile sönümlenme katsayındaki artış arasında doğrusal bir etki olmayabileceği görülmektedir.

Önceki çalışmalarda parçacık sönümleyici hacim kesrindeki artışın parçacık sönümlenme etkinliğini artırdığı görülmüştür. Ancak bu çalışmalarda parçacık sönümleyici hacim kesirlerinin üst limiti kapsamlı şekilde ele alınmamıştır. Bu çalışma ile parçacık sönümleyici hacim kesrindeki artış ile sönümlenme oranları arasındaki doğrusallık araştırılmıştır. Aynı

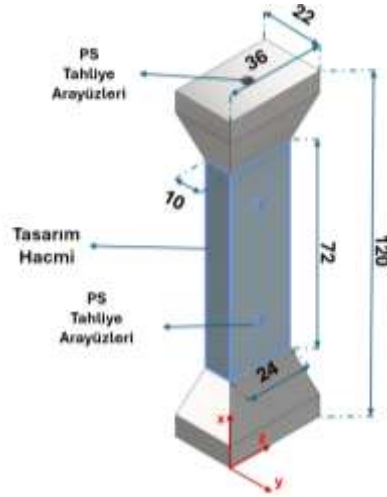
zamanda parçacık sönümleyicilerin yapının tamamına yayıldığı durumun aksine tasarım hacmi olarak adlandırılan belirli bir bölge içerisine eklenmesinin titreşim sönümleme üzerindeki etkileri de incelenmiştir. Yapılan modal testler kirişlerin farklı oryantasyonları için tekrarlanarak numuneler içerisindeki parçacık sönümleyici içeren tozların titreşim yönüne göre sönümleme oranlarına etkileri de incelenmiştir.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

2.1. Tasarım

Parçacık sönümleyicilerin hacim kesirlerinin ve titreşim tahrik yönünün sönümleme katsayısına etkilerinin incelenmesi için dikdörtgen kesitli bir kiriş geometrisi ile tasarımlar gerçekleştirilmiştir. Kirişlerin üretim tablası üzerinde daha az yer kaplaması sebebiyle kirişlerin dikey yönde üretilmesine karar verilmiştir. Üretimleri daha kısa zamanda gerçekleştirebilmek amacıyla kirişlerin yükseklik değeri 120 mm olacak şekilde seçilmiştir. En ve boy değerleri ise 10x24 mm olarak belirlenmiştir.

Testlerden daha sağlıklı veriler elde edebilmek amacıyla kirişlerin ilk üç doğal frekans değerleri belirli limitlere göre tasarlanmıştır. Kirişlerin tasarımları doğal frekans değerlerini 5000 Hz altında tutabilmek için sağ ve sol uçlarına geniş yüzeyler bırakılarak gerçekleştirilmiştir. Kirişler Autodesk Inventor programı ile modellenmiştir. Tasarlanan kirişlerin katı model görseli, tasarım hacmi, ölçüleri ve eksen takımı Şekil 2 ile verilmiştir.

Şekil 2. Kirişlerin katı model görseli

2.2. Kirişlerin İç Yapısı

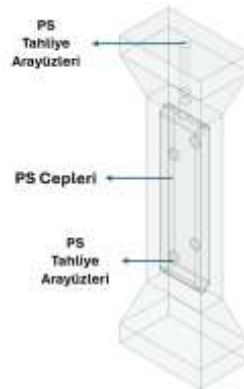
Kirişlerin iç yapısında tasarım hacmi bölgesine göre %10, %20, %30, %35 ve %40 hacim kesirlerinde parçacık sönümleyicili cepler bırakılmıştır. %40 hacim kesri, kirişlerin içerisindeki tasarım bölgesine sığdırılabilen en yüksek hacim kesri olduğu için üst limit olarak

belirlenmiştir. Ancak Tablo 6 ile verildiği gibi kirişlerin tamamına göre hacim kesirleri tasarım hacmine göre belirlenen hacim kesirlerinden daha azdır.

Tablo 6. Kirişlerin içerisindeki hacim kesirleri

Kiriş Adı	PS İçeren Ceplerin Ölçüleri			Tasarım Hacmine Göre Hacim Kesirleri	Kirişin Tamamına Göre Hacim Kesirleri
	Genişlik [mm]	Uzunluk [mm]	Yükseklik [mm]	Kesir	Kesir
Referans	-	-	-	-	-
10%	6	6	45	10%	4,04%
20%	6	12	45	20%	7,87%
30%	6	18	45	30%	11,69%
35%	6	18	53	35%	13,48%
40%	6	18	61	40%	15,27%

Parçacık sönümleyicileri iç yapıdan uzaklaştırabilmek için tasarım içerisine PS tahliye arayüzleri de eklenmiştir. PS tahliye arayüzlerinden kaynaklı olarak iç yapıda hacim kesirlerinde yaklaşık %1 mertebesinde artış olmaktadır. Ps tahliye arayüzlerinden kaynaklı oluşan ilave hacim kesirleri kirişlerin isimlendirilmesi sırasında ihmal edilmiştir. Kirişlerin iç yapısı Şekil 3 ile verilmiştir.

Şekil 3. Kirişlerin iç yapısı

2.3. Üretim Aşaması

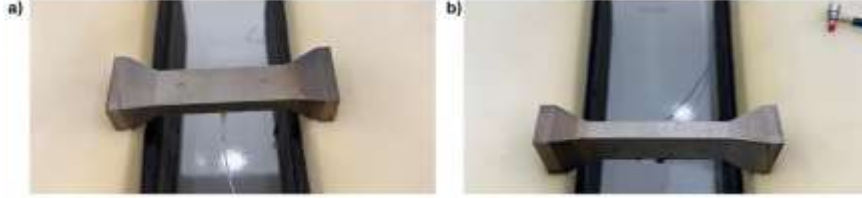
Tasarlanan kirişler Renishaw AM 400 tezgahı ile Inconel718 malzemesi kullanılarak seçici lazer ergitme yöntemi ile üretilmiştir. Üretilen kirişlerin görseli Şekil 4 ile verilmiştir.

Şekil 4. Üretilen kirişlerin görseli

2.4. Modal Testler

Kirişler, iki ucundan serbest sınır koşulunda köpükler üzerine yerleştirilmiştir. Kirişlerin tam ortasından hem y eksenini hem de z eksenini doğrultusunda PCB Piezotronics 086E80 model bir darbe çekici ile uyarım yapılmıştır. Çekiç ile uyarılan bölgenin tam arka kısmından ise PCB Piezotronics 352A24 model bir ivmeölçer ile titreşim verileri toplanmıştır (Şekil 5).

Şekil 5. Test kurulumunun genel görünümü, a) Y eksenini testleri, b) Z eksenini testleri

Modal parametre tahmini için ise çok serbestlik dereceli yöntemlerden Rasyonel Kesir Polinomu (ing. Rational Fractional Polynomial (RFP)) yöntemi tercih edilmiş, sonuçlar Matlab kullanılarak hesaplanmıştır.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Üretim sonrasında tüm kirişlerin kütlesi tartılmıştır. İç yapıya paketlenen parçacık sönümleyicilerin kütleleri; ölçülen numune kütleleri ile katı model üzerinden ölçülen kütlelerin farkı alınarak hesaplanmıştır. Elde edilen parçacık sönümleyici kütlelerinin katı modelden elde edilen parçacık sönümleyicili ceplerin hacmine bölünmesi ile parçacık sönümleyicilerin yoğunluğu elde edilmiştir. Parçacık sönümleyici yoğunluğunun hesaplanması sonrasında paketleme yoğunluğu hesaplaması denklem (1) kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

$$\rho_{packing} = \frac{\rho_p}{\rho_{melted}} \times 100 \quad (1)$$

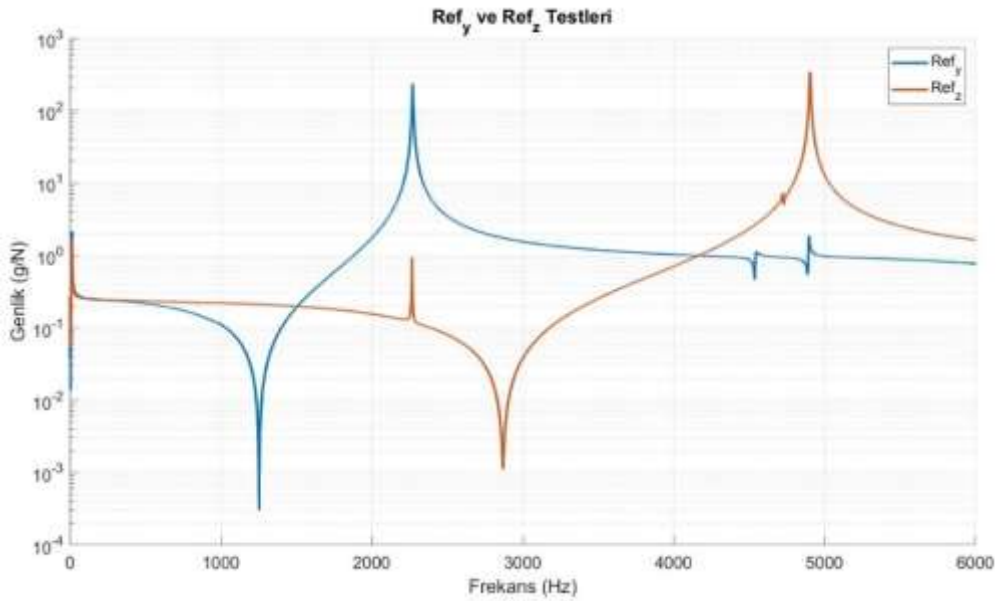
Burada; $\rho_{packing}$ parçacık sönümleyicilerin paketleme yoğunluğu, ρ_{melted} ise katılaştırılmış malzemenin teorik yoğunluğudur. ρ_{melted} , hesaplamalarda 8220 kg/m^3 olarak kullanılmıştır. Ölçülen kiriş kütleleri ile paketleme yoğunluğu değerleri Tablo 7 ile verilmiştir.

Tablo 7. Kirişlerin kütleleri ve paketleme yoğunlukları

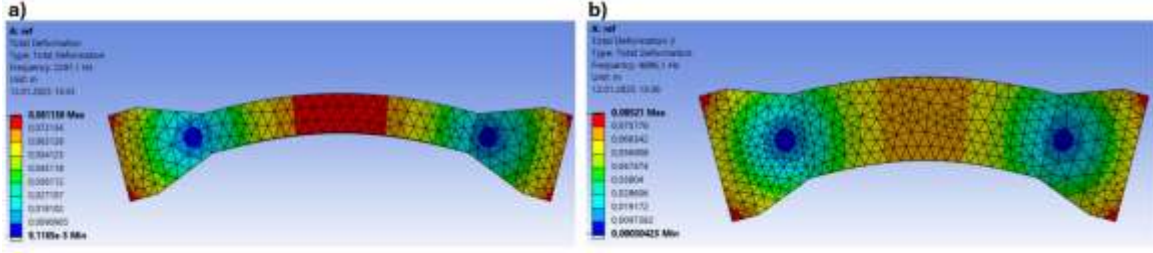
Kiriş Adı	Kirişlerin Tartılan Kütlesi (m_m), [g]	Hesaplanan PS Yoğunluğu (ρ_p), [kg/m ³]	Hesaplanan Paketleme Yoğunluğu (ρ_{packing}), [%]
Referans	360	-	-
%10	364	4587	56
%20	360	5126	62
%30	352	4642	56
%35	344	3852	47
%40	345	4416	54

Paketleme yoğunlukları yaklaşık olarak %47 ile %62 arasında hesaplanmıştır. Hacim kesirlerindeki değişim ile paketleme yoğunluklarındaki değişim arasında doğrusal bir ilişki gözlemlenmemiştir. Ancak paketleme yoğunluğu değerlerinde belirli sapmalar gözlemlenmiştir. Özellikle %35 hacim kesrine sahip kirişlerin paketleme yoğunluğu değerinin diğer kirişlere kıyasla daha düşük olduğu görülmüştür.

Paketleme yoğunluklarının elde edilmesi ile tüm kirişler ile modal testler gerçekleştirilmiştir. Öncelikle referans kirişe ait testler gerçekleştirilmiştir. Referans kirişe ait frekans tepki fonksiyonları (FTF) grafiği Şekil 6 ile verilmiştir.

Şekil 6. Ref_y ve Ref_z FTF grafikleri

Referans kirişe ait ANSYS kullanılarak gerçekleştirilen sonlu elemanlar yöntemi (SEY) analizlerinin sonuçları ve mod şekilleri Şekil 7 ile verilmiştir.

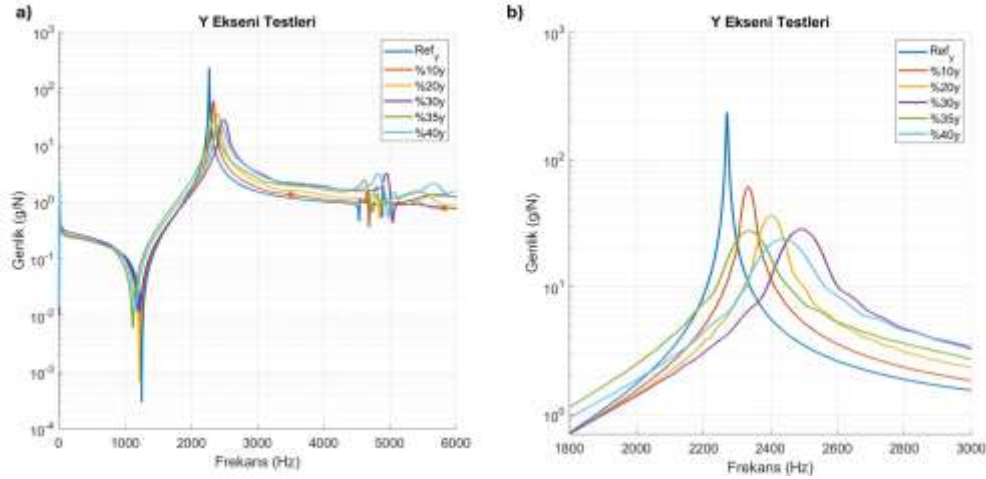
Şekil 7. Doğal frekans ve mod şekilleri; a) birinci mod, b) üçüncü mod

Testlerden elde edilen doğal frekans değeri ile SEY analizlerinden elde edilen doğal frekans değerleri Tablo 8 ile kıyaslanmıştır. Referans kiriş için yapılan SEY analizlerinden elde edilen doğal frekans değerleri testlerden elde edilen doğal frekans değerlerine yakın sonuçlar vermiştir.

Tablo 8. Referans kirişlerin doğal frekans ve sönümleme katsayıları

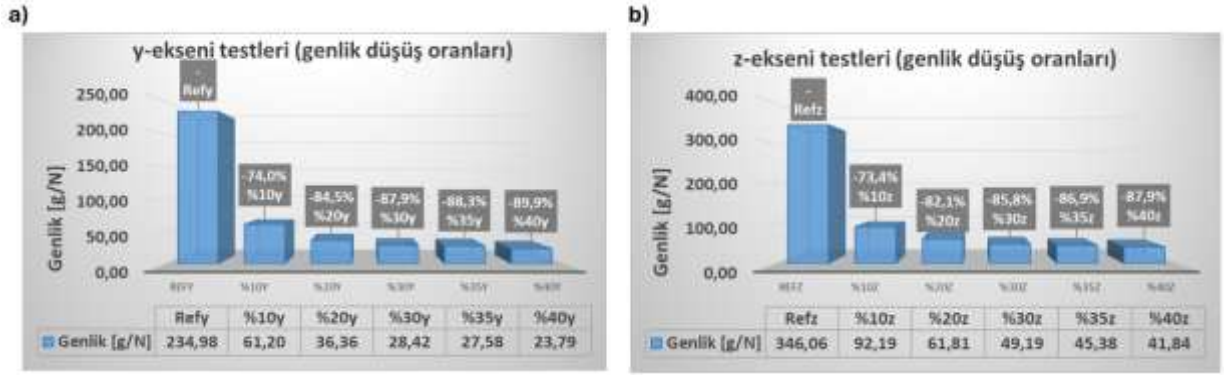
Test Adı	Frekans Test [Hz]	Frekans Analiz [Hz]	Fark [%]	Sönümleme Katsayısı
Ref _y	2271	2297	-1,1	0,0012
Ref _z	4904	4896	0,2	0,000698

Referans kirişlere yapılan testlerin tamamlanması ile parçacık sönümleyici içeren kirişlerin testleri gerçekleştirilmiştir. Y ekseninde yapılan uyarımlar ile elde edilen FTF grafikleri Şekil 8 ile verilmiştir.

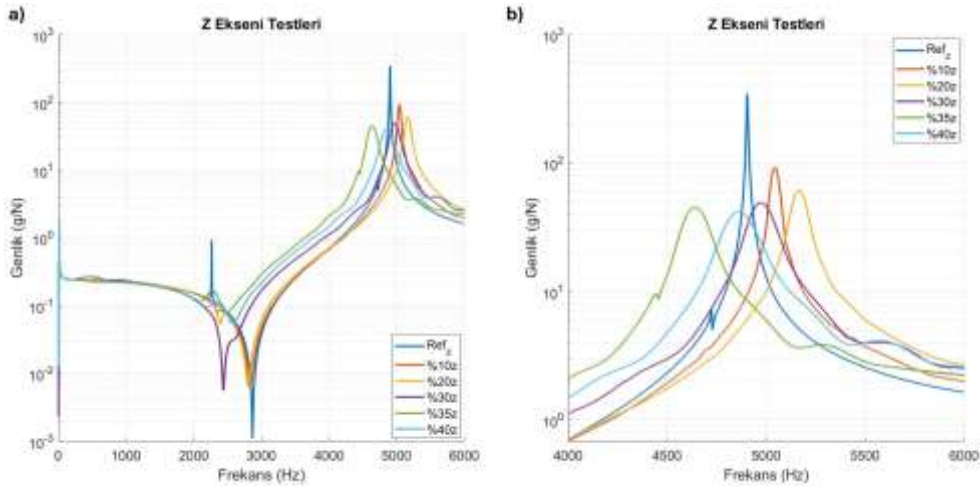
Şekil 8. Y eksenli testlerinin FTF'ları; a) 0-6000 Hz arası, b) ilk moda odaklanılmış görünüm

Parçacık sönümleyici hacim kesirlerindeki artış ile referans kirişlere göre genlik zirvelerindeki düşüş miktarları Şekil 9 ile gösterilmiştir.

Şekil 9. Genlik zirvelerindeki düşüş miktarları; a) y eksenli testleri, b) z eksenli testleri

Soldaki grafik y ekseninden uyarım ile elde edilen genlik düşüşü miktarlarını göstermektedir. %10 hacim kesrine sahip kirişlerde referans kirişe göre genlik zirvelerinde %74 mertebesinde genlik düşüşü görülürken, %40 hacim kesrindeki kirişte ise %89.9 mertebelerinde düşüş görülmüştür. Genlik zirvelerindeki düşüş %30 hacim kesrine sahip kirişlerden sonra birbirine oldukça yakındır. Benzer şekilde sağdaki grafik z ekseninden uyarılan kirişe ait genlik düşüşü miktarlarını göstermektedir. %10 hacim kesrindeki kirişlerde %73.4 mertebesinde genlik düşüşü görülürken %40 hacim kesrindeki kirişte ise %87.9 mertebelerinde düşüş görülmüştür. Sonuçlar ilk doğal frekans zirvelerindeki genlik düşüşü ile üçüncü doğal frekans zirvelerindeki genlik düşüşü değerlerinin birbirine oldukça yakın olduğunu göstermektedir. Z eksenli yönünde yapılan uyarımlar ile elde edilen FTF grafiklerinde de genlik tepe noktalarındaki değişim Şekil 10 ile verilmiştir.

Şekil 10. Z eksenli testlerinin FTF'ları; a) 0-6000 Hz arası, b) üçüncü moda odaklanılmış görünüm

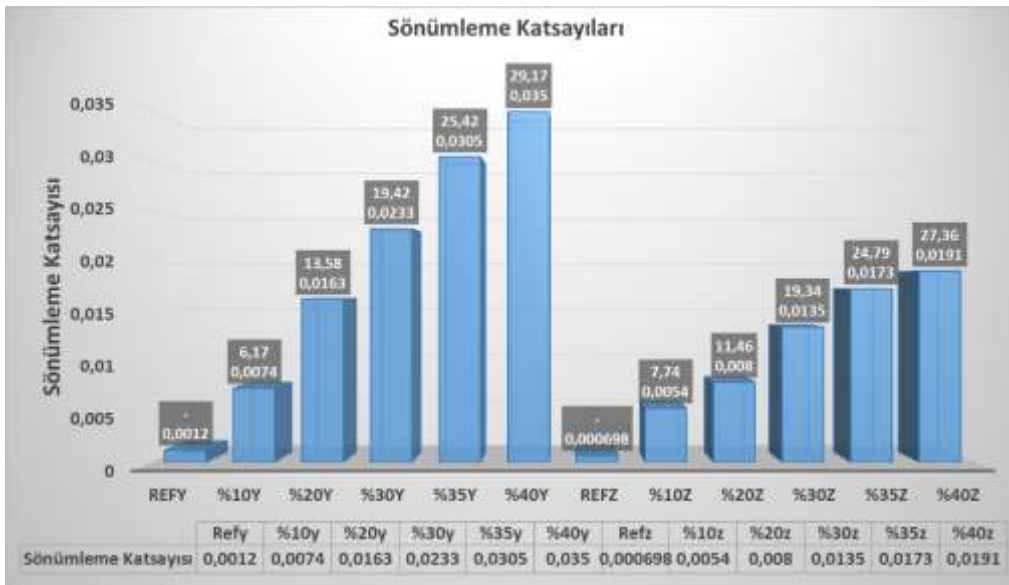
Hem y hem de z ekseninde yapılan testlerde doğal frekansların önce artış gösterdiği, daha sonra ise azalma gösterdiği görülmüştür. Doğal frekanslardaki kaymaların analizler ile karşılaştırılması yapılmıştır. SEY analizlerindeki sonuçların daha doğru yorumlanabilmesi için

parçacık sönümleyici tozların kütlesi ve sönümleme değerleri analizlere dahil edilmemiştir. SEY analizlerinden ve testlerden elde edilen doğal frekans değerleri Tablo 9 ile verilmiştir.

Tablo 9. Testlerden ve SEY analizlerinden elde edilen doğal frekans değerleri

Test Adı	Frekans Test [Hz]	Frekans Analiz [Hz]	Fark [%]
Ref _y	2271	2297	-1,1%
%10 _y	2334	2333	0,0%
%20 _y	2403	2380	0,9%
%30 _y	2492	2444	2,0%
%35 _y	2337	2454	-4,8%
%40 _y	2440	2457	-0,7%
Ref _z	4904	4896	0,2%
%10 _z	5044	5015	0,6%
%20 _z	5168	5078	1,8%
%30 _z	4973	4903	1,4%
%35 _z	4633	4899	-5,4%
%40 _z	4858	4887	-0,6%

SEY analizlerinden elde edilen doğal frekanslar ile test sonuçlarından elde edilen doğal frekanslar arasındaki fark en fazla %35 hacim kesrine sahip kırışte %5.4 olarak elde edilmiştir. Diğer kırışlerde bu fark %2 ve daha azı olarak elde edilmiştir. %35 hacim kesrine sahip kırışteki doğal frekans ve paketlenme yoğunluğu değerlerindeki yüksek sapma miktarları kırışlerin üretimi kaynaklı iç yapı kusurları bulunabileceğini düşündürmektedir. Diğer kırışlerde test sonucundan elde edilen doğal frekans değerleri ile analizlerden elde edilen doğal frekans değerleri arasındaki fark oldukça düşüktür. Rasyonel kesir polinomu yöntemi ile sönümleme katsayıları elde edilmiştir. Sönümleme katsayıları ve sönüm artışı değerleri Şekil 11 ile verilmiştir.

Şekil 11. Sönümleme katsayıları ve referans kırışe göre sönüm değerlerinin artış miktarları

Y ekseninden uyarımla yapılan testlerden %10 hacim kesrine sahip olan kirişlerde yaklaşık 6.17 kat mertebelerinde sönümlenme artışı görülürken, %40 boşluk oranında ise %29.17 kat mertebesinde sönümlenme artışı elde edilmiştir. Sonuçlar artan parçacık sönümleyici hacmi ile sönümlenme artışı arasında doğrusal sayılabilecek bir ilişki olduğunu göstermektedir. Benzer sonuçlar z ekseninden uyarımla yapılan testlerle de elde edilmiştir. Boşluk oranlarındaki artış ile y ekseninden uyarımla yapılan testlere yakın oranlarda sönümlenme artışı görülmüştür. Z ekseninden yapılan testlerle de kirişlerin üçüncü doğal frekans değerlerinde yaklaşık 27 kat mertebelerinde sönüm artışı elde edilebileceği sonucu görülmektedir. Bu çalışma önceki çalışmalarla uyumlu şekilde hacim oranı artışı ile sönümlenme oranlarının artışını göstermektedir. Ayrıca hacim kesirlerini üst limitlere kadar artırmanın kayda değer sönümlenme artışı sağladığını da göstermektedir.

Inconel 718 malzemesi ile dikey yönde üretilen test kirişlerindeki paketleme yoğunlukları %47 ile %62 arasında hesaplanmıştır. Paketleme yoğunluklarındaki sapma miktarlarının hacim kesirlerindeki değişim ile orantılı olarak gerçekleşmediği, sapmaların üretimden kaynaklanan farklılıklar ve iç yapı kusurları sebebiyle gerçekleşebileceği değerlendirilmiştir. Ancak elde edilen paketleme yoğunluklarına sahip parçacık sönümleyiciler ile etkili titreşim sönümlenme değerlerinin elde edilebileceği görülmüştür. İlerleyen çalışmalarda paketleme yoğunluğu hesaplamalarında en doğru sonucu elde etmek için kirişler içerisindeki tozların boşaltılarak boşaltılan tozların kütlelerinin ölçülmesi ve parçacık sönümleyici içeren ceplerin hacimlerinin de hesaplanmasının gerekliliği görülmektedir.

Yapılan çalışma, parçacık sönümleyicilerin yapının tamamı içerisine dağılmadan yalnızca tasarım hacmi olarak isimlendirilen belirli bir bölge içerisine yerleştirilmesinin de etkili sönümlenme özellikleri elde edilebildiğini göstermiştir. Bunun yanında artan parçacık sönümleyici hacim kesri ile genlik zirvelerinde azalma görüldüğü ve doğal frekans değerlerinde kayma görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuca göre etkili sönümlenme için yapı içerisine sığdırılabilecek en yüksek parçacık sönümleyici hacim kesirleri ile tasarımların gerçekleştirilmesi gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Hacim kesri artışının yapısal anlamda zayıflamalara sebep olabileceği unutulmamalı, tasarımlarda bu durum göz önünde bulundurulmalıdır.

Üretim sırasında meydana gelebilecek hatalar sebebiyle yanlış sonuçlar elde edilmesinin önüne geçebilmek için kullanılan numune sayısının artırılarak daha fazla sayıda test yapılması önerilmektedir. Ayrıca artan parçacık sönümleyici hacim kesri ile zayıflayan kesit geometrisini

güçlendirmek için numune iç yapısına destekler eklenmesi de gelecek dönem çalışmalar kapsamında incelenmelidir.

4. SONUÇLAR

Bu çalışmada seçici lazer ergitme yöntemi ile Inconel 718 malzemesi kullanılarak üretilen kırışlarının artan parçacık sönümleyici hacim kesri ile değişen titreşim sönümlenme katsayıları ve sönümlenme özellikleri araştırılmıştır. Kırışlar içerisinde bırakılan parçacık sönümleyicilerin eklenebilecekleri üst limitler denenmiş ve artan parçacık sönümleyici hacim kesirleri ile sönümlenme katsayılarının artışıdaki doğrusallık araştırılmıştır. Çalışmada tasarım hacmi olarak adlandırılan belirli bir bölge içerisinde hapsedilen %10 ile %40 arasındaki farklı hacim kesirlerine sahip kırışlar ile serbest sınır koşullarında modal testler gerçekleştirilmiştir. Toplanan veriler ile Rasyonel kesir polinomu yöntemi ile sönümlenme katsayıları hesaplanmıştır. Tasarım hacmi içerisindeki parçacık sönümleyici hacim kesirlerinin artışı ile hem ilk doğal frekans değerlerinde hem de üçüncü doğal frekans değerlerinde orantılı şekilde artan sönümlenme katsayıları elde edilmiştir. Bu şekilde parçaların tamamına parçacık sönümleyiciler eklenmeden de etkili titreşim sönümlenme sağlanabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Sonuçlar parçacık sönümleyici hacim kesrinin artışı ile referans kırışe göre titreşim genliklerinde orantılı şekilde düşüş gerçekleştiğini de göstermektedir. Tasarım hacmi içerisinde %40 mertebelerinde, tüm hacim içerisinde ise %15.3 mertebesinde parçacık sönümleyici bulunduran kırışlarının ilk doğal frekans değerlerinde yaklaşık 29 kat, üçüncü doğal frekans değerlerinde ise yaklaşık 27 kat mertebelerinde sönümlenme artışı elde edilebileceği görülmüştür. Bu sonuçlar parçacık sönümleyiciler üzerine çalışacak olan tasarımcılar için yol gösterici olacaktır.

KAYNAKÇA

- Baz, A. M. (2019). *Active and Passive Vibration Damping*. Wiley.
<https://doi.org/10.1002/9781118537619>
- Ehlers, T., Oel, M., Tatzko, S., Kleyman, G., Niedermeyer, J., Wallaschek, J., & Lachmayer, R. (2023). Design Guidelines for Additive Manufactured Particle Dampers: A Review. *Procedia CIRP*, 119, 891-896. <https://doi.org/10.1016/j.procir.2023.03.134>
- Ehlers, T., Tatzko, S., Wallaschek, J., & Lachmayer, R. (2021). Design of particle dampers for additive manufacturing. *Additive Manufacturing*, 38, 101752.
<https://doi.org/10.1016/j.addma.2020.101752>
- Guo, H., Yoneoka, R., & Takezawa, A. (2024). Influence of cavity partition on the damping performance of additively manufactured particle dampers. *Powder Technology*, 439, 119675.
<https://doi.org/10.1016/j.powtec.2024.119675>
- Prasad, B. B., DuVigneau, F., Juhre, D., & Woschke, E. (2022). Damping performance of particle dampers with different granular materials and their mixtures. *Applied Acoustics*, 200, 109059.
<https://doi.org/10.1016/j.apacoust.2022.109059>
- Schmitz, T., Betters, E., & West, J. (2020). Increased damping through captured powder in additive manufacturing. *Manufacturing Letters*, 25, 1-5. <https://doi.org/10.1016/j.mfglet.2020.05.003>

- Schmitz, T., Gomez, M., Ray, B., Heikkinen, E., Sisco, K., Haines, M., & Osborne, J. S. (2020). Damping and mode shape modification for additively manufactured walls with captured powder. *Precision Engineering*, *66*, 110-124. <https://doi.org/10.1016/j.precisioneng.2020.07.002>
- Scott-Emuakpor, O., George, T., Runyon, B., Holycross, C., Langley, B., Sheridan, L., O'Hara, R., Johnson, P., & Beck, J. (2018, Haziran 11). Investigating Damping Performance of Laser Powder Bed Fused Components With Unique Internal Structures. *Volume 7C: Structures and Dynamics*. <https://doi.org/10.1115/GT2018-75977>
- Wong, C. X., Daniel, M. C., & Rongong, J. A. (2009). Energy dissipation prediction of particle dampers. *Journal of Sound and Vibration*, *319*(1-2), 91-118. <https://doi.org/10.1016/J.JSV.2008.06.027>

KUM ZEMİNDE DAYANMA DUVARI TASARIMI VE ANALİZİ

Abdulrhman ALMOHAMMAD

Bilecik Şeyh Edebali University, Engineering Fac. Department of Civil Engineering

ORCID ID: 0009-0009-3242-0599

Nazile URAL

Bilecik Şeyh Edebali University, Engineering Fac. Department of Civil Engineering

ORCID ID: 0000-0002-2268-842X

ÖZET

Dayanma duvarları, zorlu jeolojik koşullara sahip alanlarda veya özel mühendislik gereksinimlerine sahip projelerde zemini desteklemek için kullanılan en önemli mühendislik unsurlarından biridir. Bu çalışmada kum zeminlerde farklı dayanma duvarları tasarımı yapılmış ve tasarımların analizleri Geo5 programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Tasarım için gerekli temel değerleri belirlemek amacıyla, zeminin özellikleri ve 3 farklı dayanma duvarı tipi boyutlandırılmaları yapılmış ve karşılaştırılmıştır.

Bu bağlamda, çalışmanın ana hedefi, dayanma duvarlarının güvenli ve ekonomik bir tasarımını gerçekleştirmek ve duvarların performansını etkileyen çevresel değişiklikleri (depremler ve yeraltı suyu seviyesindeki değişiklikler gibi) analiz etmektir. Çalışmada, yeraltı suyu seviyesinin farklı derinliklerde (zemin yüzeyi, 2 m, 4 m ve 6.5 m) değişiminin duvarların performansına etkisi incelenmiştir. Ayrıca, $k_n=0.36$ olan deprem etkisinde analiz yapılmıştır. Statik durumda iyi bir drenaj sistemiyle tasarlanan konsol ve ağırlık tipi duvarın tüm kontrolleri güvenlik sayısını karşılarken, depremin etki ettirilmesiyle tasarlanan konsol ve ağırlık tipi duvarın kontrolleri güvenlik sayılarını karşılamamıştır. Bu durumda, dayanma duvarı boyutları arttırılmış, pasif basıncı arttırmak için dayanma duvarına malzeme yerleştirilmiş fakat yine de taşıma gücü kontrolünde güvenlik sayısı katsayısı güvenli tarafta kalmamıştır. Sonuçta, 6.5m derinliğindeki kum kesitte dayanma duvarı olarak, yanal kazık dayanma duvarı önerilmiştir. Bu kapsamda, günümüzde değişken çevresel ve mühendislik koşullarında çeşitli projelerin ihtiyaçlarını karşılayan sürdürülebilir ve etkili çözümler sunmak için bilimsel ve mühendislik analizlerine dayalı öneriler çok önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Dayanma duvarı, Konsol tipi dayanma duvarı, Ağırlık tipi dayanma duvarı, Yanal kazık, Kum zemin, Deprem

DESIGN AND ANALYSIS OF RETAINING WALL ON SAND

ABSTRACT

Retaining walls are one of the most important engineering elements for supporting the ground in areas with difficult geological conditions or projects with special engineering requirements. In this study, different retaining walls were designed on sand soils, and the designs were

analyzed using the Geo5 program. To determine the basic values required for the design, the characteristics of the ground and the dimensions of 3 different retaining wall types were made and compared.

In this context, the main objective of the study is to realize a safe and economical design of retaining walls and to analyze the environmental changes (such as earthquakes and changes in groundwater levels) that affect the performance of the walls. In the study, the effect of the change in groundwater levels at different depths (ground surface, 2 m, 4 m, and 6.5 m) on the performance of the walls was examined. Additionally, analysis was performed under the earthquake effect of $kh=0.36$. While all controls of the cantilever and gravity type wall designed with a good drainage system in the static case met the safety number, the controls of the cantilever and gravity type wall designed with the effect of the earthquake did not meet the safety numbers. In this case, the dimensions of the retaining wall were increased, and the material was placed on the retaining wall to increase the passive pressure, but still, the safety factor in the bearing capacity control did not remain on the safe side. In conclusion, the lateral pile retaining wall was proposed as the retaining wall in the 6.5m deep sand section. In this context, suggestions based on scientific and engineering analyses are very important to provide sustainable and effective solutions that meet the needs of various projects in today's changing environmental and engineering conditions.

Keywords: Retaining wall, Cantilever type retaining wall, Gravity type retaining wall, Lateral pile, Sand ground, Earthquake

1.GİRİŞ

Dayanma duvarları, toprak destekleme ve yan yükleri karşılama açısından altyapı projelerinde hayati bir rol oynamıştır. Dayanma duvarlarının kullanımı giderek artarken, özellikle yeraltı su seviyesi değişimi ve depremler gibi dış etkenler altında tasarım ve analizle ilgili karşılaşılan zorluklar, araştırılması ve analiz edilmesi gereken önemli konular arasında yer almıştır [1].

Bir dayanma duvarını tasarımı yapılırken, duvarın inşa edileceği zemin hakkında detaylı bilgi edinmek için zemin etütleri yapılması, duvara etki eden tüm yükler (toprak basıncı, su basıncı, ölü yükler, canlı yükler, sismik yükler) doğru bir şekilde hesaplanması, dayanma duvarı yapımında kullanılacak malzemelerin (beton, taş, ahşap vb.) zemin koşullarına ve yük şartlarına uygun olması, duvarın dayanımını sağlamak için yeterli miktarda ve uygun yerleşimde donatı kullanılması ve duvarın arkasında suları tahliye etmek için etkili bir drenaj sistemi tasarlanması gerekmektedir. Son olarak da, uygun parametrelerle tasarlanan dayanma duvarlarının devrilme, kayma ve taşıma gücü gibi güvenlik kontrolleri yapılmalıdır [2]. Dayanma duvarlarının farklı

boyut ve parametrelerde kısa süre içerisinde hesaplarının yapılabilmesi için yaygın olarak birçok bilgisayar programı kullanılmaktadır. Bunları; Plaxis, SAP2000, ANSYS, Geo5 vb gibi olarak sıralayabiliriz.

Dayanma yapıları ile ilgili günümüze kadar deneysel ve nümerik olarak birçok çalışma yapılmıştır. Kamiloğlu ve arkadaşları 2019 çalışmalarında, çeşitli eğimlerdeki ağırlık tipi dayanma duvarları, farklı topuk uzunlukları ve eğime sahip ters T biçimli dayanma duvarları üzerinde Plaxis programı kullanılarak analiz yapmışlardır. Sonuçta, araştırmacılar yanal toprak basınç dağılımının duvar tipine göre değiştiğini ve duvar eğimi ve topuk uzunluğunun kırılma yüzeyleri ile yanal toprak basınç dağılımı üzerinde etkili olduğunu söylemişlerdir [3].

Yaman 2024 çalışmasında betonarme dayanma duvarı tasarımında, su seviyesinin stabilizeye olan etkisini incelenmiştir. Bu amaçla, dayanma duvarı arkası dolgu zemin sabit tutularak, üç farklı zemin tipinde, dört farklı duvar yüksekliğinde, yedi farklı su seviyesinde analizler GEO5 bilgisayar programı kullanılarak yapılmıştır. Sonuçta, yer altı su seviyesinin duvardan yukarıya çıktıkça stabilizeyi bozduğu görülmüştür [4]. Bu nedenle, dayanma duvarlarının farklı koşullar altında hem güvenli hem de ekonomik bir şekilde tasarlanmasının geliştirilmesi, pratik ve bilimsel açıdan büyük bir öneme sahip olmuştur.

Bu çalışmada, üç farklı dayanma duvarı türünün (Konsol dayanma duvarı, Ağırlık tipi dayanma duvarı ve Perde kazık dayanma duvarı) davranışı ve tasarımı, Geo5 programı kullanılarak analiz edilmiştir [5] ve yeraltı su seviyesi değişimi ile deprem etkilerinin bu türler üzerindeki etkilerine odaklanılmıştır. Bu amaçla, farklı türler arasında hassas bir karşılaştırmayı kolaylaştırmak ve dış etkenlerin her bir tür üzerindeki güvenlik düzeylerini nasıl etkilediğini göstermek için tek tip bir toprak profili kullanılmıştır.

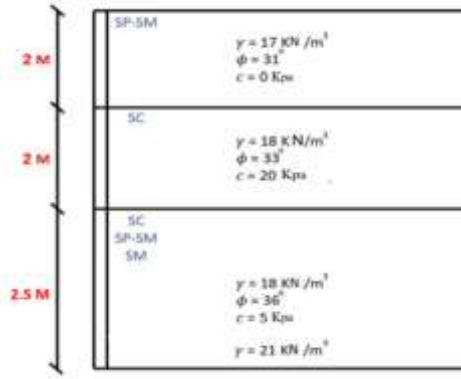
Dayanma duvarları, ilk boyutların tasarlanması ve ardından devrilme, kayma ve zemin taşıma kapasitesi açısından gerekli güvenlik seviyelerine ulaşmak için boyutların revize edilmesiyle analiz edilmiştir. Buna ek olarak, farklı yeraltı su seviyelerinin ve çeşitli yatay ve düşey ivmelere sahip depremlerin duvarlar üzerindeki etkileri değerlendirilmiş ve bu koşullarda performanslarını artırmak için gerekli düzenlemelere odaklanılmıştır.

Çalışmanın sonuçları, dayanma duvarı tasarımında toprak tipi ve çevresel koşullara bağlı olarak doğru tasarımın seçilmesinin önemini vurgulamıştır. Ayrıca, Perde kazık dayanma duvarı sistemi, deprem koşullarında etkili ve güvenli bir mühendislik çözümü olarak önerilmiştir.

2.ÇALIŞMA YÖNTEMİ

Bu çalışmada, Geo5 programı kullanılarak dayanma duvarlarının farklı faktörlerin etkisi altındaki davranışı analiz edilmiştir. Farklı dayanma duvarlarının analizini birleştirmek ve

sonuçların doğruluğunu sağlamak için toprak tipi dikkatlice seçilmiştir. Toprağın özellikleri, katman derinlikleri ve yer altı suyu seviyesi Şekil 1'de açıklanmıştır.

Şekil 1. Kullanılan Zemin Profili

Analiz süreci, Rankine Yöntemi'ne göre gerçekleştirilmiştir ve ilk adım olarak üç dayanma duvarı tipi (konsol tipi dayanma duvarı, ağırlık tipi dayanma duvarı ve perde kazık dayanma duvarı) için ön boyutlar belirlenmiştir. Bu boyutlar, herhangi bir mühendislik tasarımının temel direği olarak kabul edilmektedir. Daha sonra, ilk analiz sonuçlarına göre boyutlar, istenen güvenlik seviyesine ulaşılmadığı için değiştirilmiştir.

Sonrasında, yer altı suyu seviyesinin dayanma duvarlarının davranışı üzerindeki etkisi incelenmiş, farklı derinliklerde yer altı suyu seviyeleri test edilmiştir. Ardından, üç farklı deprem türü uygulanarak depremlerin dayanma duvarları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Son olarak, deprem etkisi altında güvenli ve ekonomik bir tasarıma ulaşmak amacıyla, boyutlar ve tasarımda değişiklikler yapılmış ve tüm faktörlerde istenilen güvenlik seviyesine ulaşılmıştır.

3. KONSOL DAYANMA DUVARI

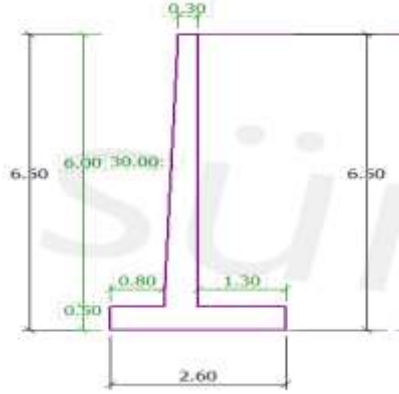
Konsol dayanma duvarları, verimli tasarımları ve ekonomik maliyetleri nedeniyle yaygın olarak tercih edilen dayanma yapılarıdır. Bu duvarlar, yanal yükler için iyi bir destek sağlayarak pek çok mühendislik projesine uygun hale gelmektedir [6]. Konsol dayanma duvarının tasarımı, ön boyutların belirlenmesinden başlayarak, su seviyeleri ve depremler gibi çeşitli dış etkenlere karşı gerekli güvenlik standartlarını sağlamak için yapılacak modifikasyonlarla incelenecektir.

3.1. Ön Boyutlar

İlk aşamada, konsol dayanma duvarı için ön boyutları belirlenmiştir. Ancak yapılan analiz sonuçlarına göre, bu ön boyutları güvenlik standartlarını karşılamamıştır. Tablo 1'de ön boyutları ve bu boyutlarla elde edilen sonuçlar yer almaktadır. Ayrıca, şekil 2'de bu boyutların duvarın yüksekliğine göre nasıl düzenlendiği görsel olarak gösterilmektedir.

Tablo 1.Ön Boyutlardan Elde Edilen Sonuçlar

Devrilme	Kayma	Taşıma Kapasitesi
1.41	1.53	1.42

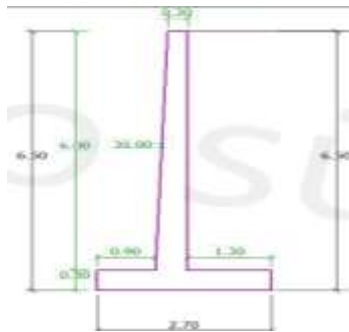
Şekil 2. Ön Boyutlar

3.2. Boyutların Düzeltmesi

Başlangıç boyutlarının güvenlik kriterlerini karşılamadığı gözlemlendikten sonra, boyutlar yeniden düzenlenmiştir. Yeni boyutlar, devrilme, kayma ve zemin taşıma kapasitesi gibi güvenlik katsayılar seviyelerinin sağlanması için artırılmıştır. Aşağıdaki şekil 3'te, güvenlik kriterlerini sağlayan yeni boyutlar ve bu boyutlarla elde edilen sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 2. Düzenlenmiş Boyutların Bulunan Sonuçları

Devrilme	Kayma	Taşıma Kapasitesi
1.52	1.57	1.76

Şekil 3. Düzenlenmiş Boyutlar

3.3 Yeraltı Su Seviyesi Değişiminin Etkisi

Yeni boyutlarla güvenlik seviyeleri sağlandıktan sonra, su seviyesi değişiklikleri ile dayanma duvarının davranışı analiz edilmiştir. Su seviyesinin sırasıyla 0 m, 2 m, 4 m ve 6 m derinliklere yükseldiği durumlarda değerlendirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, su seviyesinin yüzeye

yaklaşması, duvarın güvenlik seviyesini önemli ölçüde düşürmüştür. Bu durum, suyun duvara uyguladığı yan basıncın arttığını ve duvarın güvenliğini olumsuz etkilediğini göstermektedir. Tablo 3.te , farklı su seviyelerinde elde edilen güvenlik sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3. YASS Değişiminden Elde Edilen Sonuçlar

YASS Derinliği (m)	Devrilme	Kayma	Taşıma Kapasitesi
0 m	0.28	0.33	0
2 m	0.57	0.54	0
4 m	1.07	0.93	0.35
6 m	1.51	1.54	1.76

3.4. Deprem Etkisi Altında Duvarın Davranışının Analizi

Duvarın deprem etkilerine karşı davranışı incelenmiştir. Üç farklı deprem K_h ve K_v ile analiz yapılmış olup, her biri için yatay ve düşey ivme değerleri belirlenmiştir. Sonuçlar, deprem etkisinin duvarın güvenlik seviyesini belirgin ölçüde düşürdüğünü ortaya koymuştur. Bu, depremin duvara uyguladığı yan basıncın arttığını ve dolayısıyla güvenlikte büyük bir azalma yaşandığını göstermektedir.

		YASS (6.5 m)	YASS (0 m)
$K_h = 0.5$	Devrilem	0.1	0.09
	Kayma	0.2	0.14
$K_v = 0.25$	Taşıma Kapasitesi	0	0
	Devrilem	0.45	0.1
$K_h = 0.36$	Kayma	0.6	0.16
	Taşıma Kapasitesi	0	0
$K_v = 0.18$	Devrilem	0.45	0.11
	Kayma	0.63	0.17
$K_h = 0.25$	Taşıma Kapasitesi	0	0
	Devrilem	0.45	0.11
$K_v = 0.125$	Kayma	0.63	0.17
	Taşıma Kapasitesi	0	0

Tablo 4. Deprem Etkisinden Dolayı Elde Edilen Sonuçlar.

3.5. Deprem Etkisi ile Uygun Tasarımın Sağlanması

Güvenlik ve ekonomik olarak uygun bir tasarım Tablo 5.te geliştirilmiştir. Ancak, yapılan tüm değişikliklere rağmen, zeminin taşıma kapasitesi hala güvenlik seviyesinin altında kalmıştır. Bu durum, konsol tipindeki dayanma duvarının bu tür koşullar altında uygun olmadığını ortaya koymaktadır.

Tablo 5. Duvar Güvenliğine Değişikliklerin Etkisi

	Devrilme	Kayma	Taşıma Kapasitesi
Duvar Statik Durumu	1.51	1.54	1.76
Depremi Ettikten Sonra	0.45	0.6	0
Su Etkisi Kaldırma	0.45	0.6	0
Pasifte Zemin Ekleme	0.48	1	0
Boyutları Artırma	1.59	1.51	0.19

4. AĞIRLIK TİPİ DAYANMA DUVARI

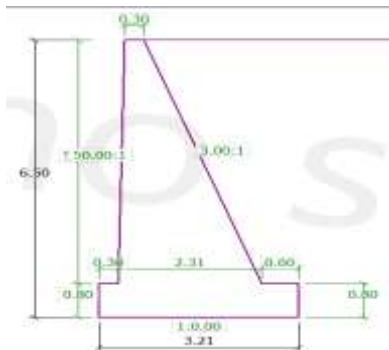
Ağırlık tipi dayanma duvarları, genellikle ağır yükleri desteklemek için tasarlanmış ve dışarıdan gelen yan yükleri dengelemek amacıyla tasarlanan duvarlardır. Bu tür duvarlar, konsolardan farklı olarak, içlerinde donatı kullanmazdır; bunun yerine kendi ağırlıklarıyla yanal yükleri karşılarlar. Bu çalışmada, ağırlık tipi dayanma duvarlarının beton ile kullanılan türü olarak kullanılması tercih edilmiştir. Bu tür duvarlar, genellikle büyük ve dayanıklı yapılarla ilgili projelerde, devrilme ve kayma gibi olumsuz etkileri minimize etmek için yaygın olarak kullanılır [6].

4.1. Ön Boyutlar

İlk olarak, ağırlık tipi dayanma duvarının ön boyutları temel mühendislik standartlarına göre belirlenmiştir. Yanal yükleri taşıyabilecek uygun boyutlar kabul edilmiştir, ancak konsol duvardan farklı olarak, ön boyutları çok büyük bir güvenlik seviyesi sağlamış ve gereken güvenlik seviyesinin çok üzerinde sonuçlar elde edilmiştir, bu da Şekil 4 'te ve Tablo 6'da gösterilmektedir. Sonuç olarak, proje maliyeti üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır, çünkü güvenli bir duvar tasarlanabilir, ancak daha uygun maliyetli bir duvar tasarımı yapabilmek için ön boyutlarını küçültmesi gerekmektedir, böylece güvenliği ve maliyeti uygun tutabiliriz.

Tablo 6. Ön Boyutlardan Elde Edilen Sonuçlar

Devrilme	Kayma	Taşıma Kapasitesi
3.13	3.37	1.55

Şekil 4. Ön Boyutlar

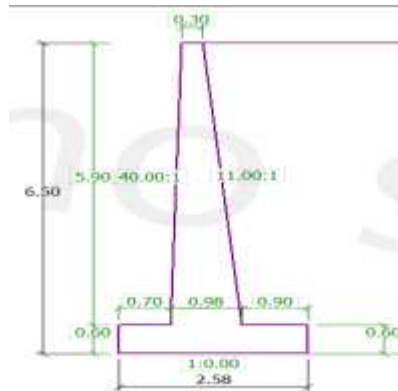
4.2. Boyutların Düzeltmesi

İlk olarak belirlenen boyutlar, gereken yan yükleri taşıyacak şekilde mühendislik standartlarına uygun olarak tasarlandı. Ancak, sonuçlar gösterdiği gibi, ağırlık tipi dayanma duvarı, gereken güvenlik seviyesinin çok üzerinde bir güvenlik seviyesi sağlıyordu.

Bu nedenle, güvenlik ve maliyet arasında dengeyi sağlamak için boyutların değiştirilmesi gerekli hale geldi. Analiz sonuçlarına göre, duvarın güvenlik seviyesi gerekli olanın çok üzerinde olduğu için, duvarın devrilme, kayma ve zemin taşıma kapasitesini etkilemeden boyutlar makul bir şekilde küçültüldü. Bu değişiklikler, projeye toplam maliyeti düşürürken güvenliği de korudu, bu da tasarımın ekonomik açıdan geliştirilmiş olduğunu göstermektedir. Sonuçlar, Tablo 7'de açıkça gösterilmiştir ve değiştirilmiş boyutlar Şekil 5'te açıklanmıştır.

Tablo 7. Düzenlenmiş Boyutların Bulunan Sonuçları

Devrilme	Kayma	Taşıma Kapasitesi
1.52	1.57	1.76

Şekil 5. Düzenlenmiş Boyutlar

4.3 Yeraltı Su Seviyesi Değişiminin Etkisi

Ağırlık tipi dayanma duvarı üzerinde yapılan analizler, YASS değişiminin güvenlik üzerindeki etkisini incelemiştir. Su seviyesinin sırasıyla 0 m, 2 m, 4 m ve 6 m derinliklere yükseldiği durumlarda değerlendirilmiştir ve güvenlik katsayılarında azalma olduğunu görülmektedir. Ancak, ağırlık tipi duvar, konsolle duvarına göre daha stabil bir yapıya sahip olmuştur. Bu durum, duvarın kütlesinin artmasıyla açıklanabilir. Sonuçlar Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8. YASS Değişiminden Elde Edilen Sonuçlar

YASS Derinliği (m)	Devrilme	Kayma	Taşıma Kapasitesi
0 m	0.39	0.48	0
2 m	0.74	0.75	0
4 m	1.3	1.26	0.91
6 m	1.66	1.86	1.52

4.4. Deprem Etkisi Altında Duvarın Davranışının Analizi

Ağırlık tipi dayanma duvarının deprem etkilerine karşı davranışı incelenmiştir. Üç farklı deprem K_h ve K_v ile analiz edilmiş olup, her biri için yatay ve düşey ivme değerleri belirlenmiştir. Sonuçlar, deprem etkisinin duvarın güvenlik seviyesini önemli ölçüde azalttığını göstermektedir. Bu, depremin duvara uyguladığı yanal basıncın arttığını ve dolayısıyla güvenlikte büyük bir düşüş yaşandığını ortaya koymuştur. Sonuçlar, tablo 9'da açıklanmıştır.

Tablo 9. Deprem Etkisinden Dolayı Elde Edilen Sonuçlar.

		YASS (6.5 m)	YASS (0 m)
$K_h= 0.5$	Devrilem	0.12	0.14
	Kayma	0.26	0.22
$K_v= 0.25$	Taşıma Kapasitesi	0	0
	$K_h= 0.36$	Devrilem	0.42
$K_v= 0.18$	Kayma	0.61	0.25
	Taşıma Kapasitesi	0	0
$K_h= 0.25$	Devrilem	0.45	0.16
	$K_v= 0.125$	Kayma	0.7
Taşıma Kapasitesi		0	0

4.5. Deprem Etkisi ile Uygun Tasarımın Sağlanması

Ağırlık tipi dayanma duvarı için, deprem etkisi altında güvenli ve ekonomik bir tasarıma ulaşmak amacıyla tablo 10'da belirtilen tüm değişiklikler uygulanmıştır. Ancak, yapılan düzenlemelere rağmen, duvarın altındaki zeminin taşıma gücü deprem etkisi altında istenilen güvenlik seviyesine ulaşamamıştır.

Tablo 10. Duvar Güvenliğine Değişikliklerin Etkisi

	Devrilme	Kayma	Taşıma Kapasitesi
Duvar Statik Durumu	1.51	1.54	1.76
Depremi Ettikten Sonra	0.45	0.6	0
Su Etkisi Kaldırma	0.45	0.6	0
Pasifte Zemin Ekleme	0.48	1	0
Boyutları Artırma	1.59	1.51	0.19

Bu durum, ağırlık tipi dayanma duvarlarının, zeminin taşıma kapasitesinin düşük olduğu ve deprem etkilerinin mevcut olduğu koşullarda uygun bir çözüm olmadığını ortaya koymaktadır.

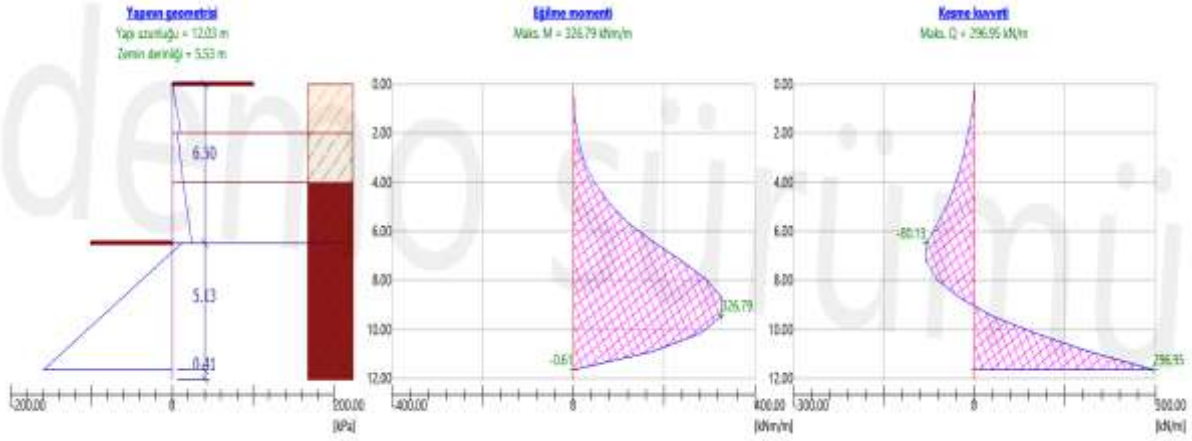
5. PERDE KAZIK DAYANMA DUVARI

Perde kazık duvarı tipi dayanma yapısı, stabil olmayan ve derinliği fazla olan zemin koşullarında çok tercih edilen türlerden biridir. Bu tür, yanal yükleri karşılamak için zeminin derinliklerine uzanan kazıklar (kazıklar) üzerine dayanarak ek stabilite sağlar. Diğer duvar tiplerine kıyasla devrilme ve kayma direnci açısından oldukça yüksek bir kapasiteye sahiptir. Bu, yükün zeminin derin (zeminde gömülme) katmanlarına daha etkili bir şekilde dağıtılmasını sağlayan tasarımından kaynaklanmaktadır.

Bu çalışmada, bu tip dayanma yapısı incelenecektir ve diğer türlere uygulanan senaryolar bu duvar için de uygulanmıştır. Sonuçlar ve diğer dayanma yapılarıyla yapılan karşılaştırmalar, bu türün çeşitli koşullardaki etkinliğini ve uygunluğunu ortaya koymaktadır.

5.1. Duvara Gelen Kuvvetler

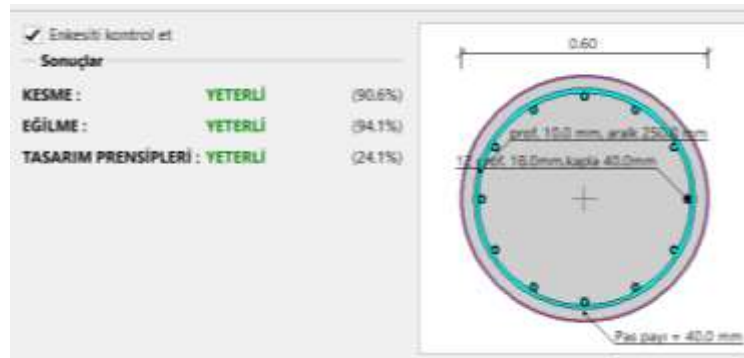
Tasarımın başlangıcında, kazıkların ilk çapı olarak 60 cm seçildi, bu da 60 ila 80 cm arasındaki yaygın aralıkla uyumludur. Her iki kazık merkezi arasındaki mesafe de 60 cm olarak belirlendi, bu da kazıkların birbirine temas etmesini sağladı. Bu mesafe, yeraltı suyunun sızmasını engellemek ve duvarın daha iyi stabilitesini sağlamak için seçildi. Geo5 programı kullanılarak, duvara uygulanan moment ve kesme kuvvetleri hesaplandı. Bu sonuçlar, şekil 6'da gösterildi. Ayrıca, kazıkların toprağa ne kadar gömülmesi gerektiği hesaplanarak. Bu parametreler temel alınarak, kazıklar tasarlandı ve duvarın üzerine uygulanan yükleri güvenli bir şekilde taşıyacağı garanti altına alındı.

Şekil 6. Duvara Gelen Moment Ve Kesme Diyagramları

5.2. Donatı Miktarı Belirlenmesi

Geo5 programından elde edilen sonuçlara dayalı olarak, duvarın moment ve kesme kuvvetlerine karşı direnç gösterebilmesi için gerekli donatı miktarı belirlendi. Bu hesaplamaların ardından, duvarın yeterli güvenliği sağlamak için uygun donatı seçildi. Sonuçlar, doğru şekilde donatılmış kazıkların güvenli bir şekilde taşıma kapasitesine sahip olduğunu ve bunun şekil 7'da gösterildiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Şekil 7. Kullanılan Donatı Miktarı

5.3. Yeraltı Suyu Seviyesinin Değişiminin İncelenmesi

Yeraltı suyu seviyesinin duvarın performansı üzerindeki etkisi, 0 m, 2 m, 4 m ve 6 m derinliklerde incelendi. Ekli tablodan da görüleceği üzere, yeraltı suyu yer duvarının üzerine uygulanan moment ve kesme kuvvetlerini önemli ölçüde etkiledi. Bu etki, tasarım sırasında dikkate alınmalıdır çünkü yeraltı suyu seviyesi yükseldikçe duvara uygulanan yan basınç artmakta ve bu da duvarın güvenliğini tehdit etmektedir. Sonuçlara göre, yeraltı suyu seviyesi yüzeye yaklaştıkça, duvarda kullanılan demir miktarının ve kazık çapının arttığı

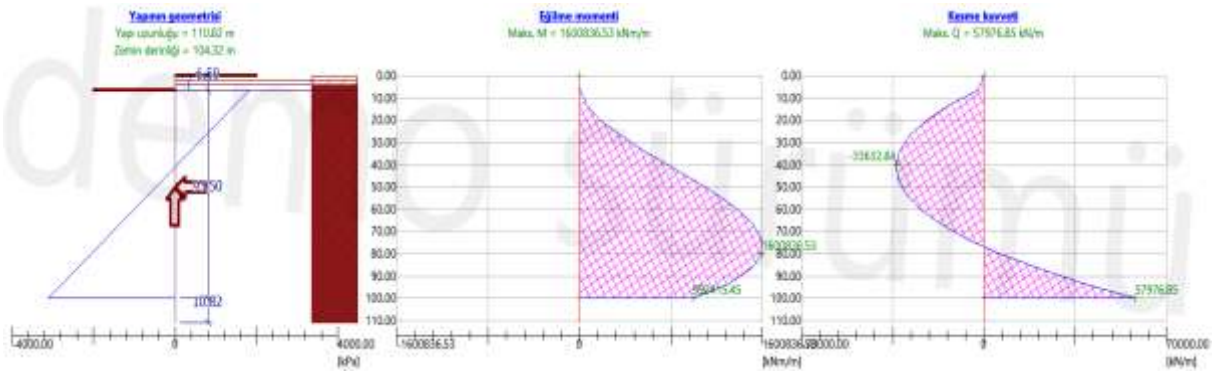
gözlemlenmiştir. Bu durum, yeraltı suyunun tasarım sürecindeki önemini vurgulamaktadır. Tablo 11.'da gösterildiği gibidir.

YASS ile perde kazık tasarımı									
YASS Derinliği (m)	Yapı uzunluğu (m)	Kazık çapı (m)	Kazık aralığı (m)	Max moment (KNm/m)	Max kesme (KN/m)	Eğilme için		Kesme için	
						Boynna donatı (Sayısı)	Boynna çapı (mm)	Etriye çapı (mm)	Etriye aralığı (mm)
0 m	17.99	0.9	0.9	1791.48	927.91	39	24	12	120
2 m	15.42	0.8	0.8	891.17	583.76	18	24	10	140
4 m	13.64	0.6	0.6	526.84	409.06	17	20	10	200
6 m	12.24	0.6	0.6	344.29	305.92	12	18	10	250
Su yokken	11.51	0.6	0.6	312.52	306.37	11	18	10	250

Tablo 11. YASS Değişiminin Etkisi

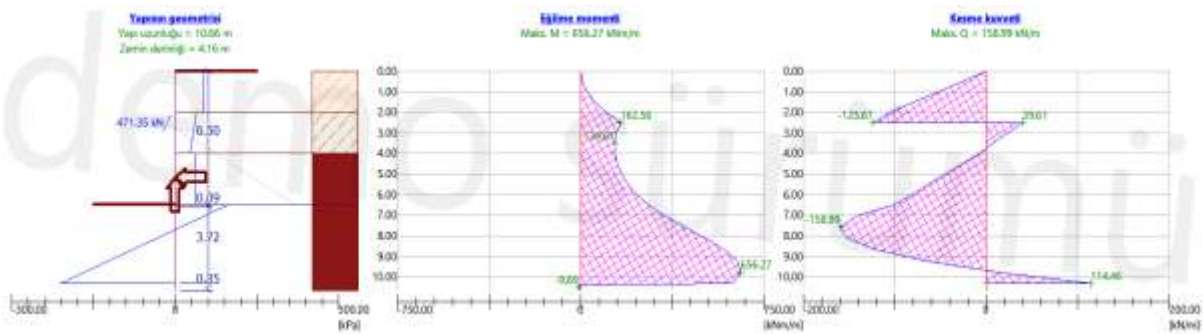
5.4. Deprem Etkisi Altında Duvarın Davranışının Analizi

Deprem etkileri, yatay ivme katsayısı 0.36 ve düşey ivme katsayısı 0.18 olarak alınmıştır. Geo5 programı tarafından yapılan hesaplara göre, duvara uygulanan moment ve kesme kuvvetleri önemli ölçüde artmış ve bu artış, şekil 8'de detaylı bir şekilde gösterilmiştir. Deprem etkisiyle, duvarın bu yükleri, kullanılan donatı miktarına bakılmaksızın, tek başına taşıyamadığı görülmüştür. Bu gibi durumlarda, kazıkları desteklemek için bir yardımcı sistemin kullanılması önerilmektedir. Bu sistem, kazıkların zemin içine gömülme derinliğini azaltarak stabiliteyi artırmayı hedeflemektedir.

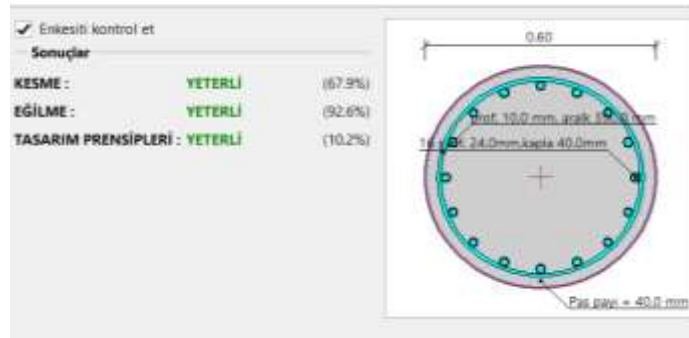
Şekil 8. Deprem Etkisi ile Elde Edilen Moment Ve Kesme Diyagramları

Bu çalışmada, destekleyici sistem olarak ankraj kullanılmıştır. Kullanılan ankrajlar 2.5 m derinliğe yerleştirilmiş, 7 m uzunluğunda ve 30 derece eğimle tasarlanmıştır. Her bir ankraj, 470 kN çekme kuvvetine dayanacak şekilde tasarlanmış ve yatayda iki ankraj arasındaki mesafe 2.5 m olarak belirlenmiştir. Ankraj sistemi kullanıldıktan sonra, duvara uygulanan moment ve kesme kuvvetlerinde ciddi bir azalma gözlemlenmiş ve bu azalma şekil 9’da detaylı bir şekilde gösterilmiştir. Ayrıca, ankraj sisteminin kullanılmasıyla birlikte, kazıkların toprak içine gömülme derinliği mantıklı bir seviyeye indirilmiştir. Bu değişiklikler sonucunda, kazıklar için kullanılan demir miktarı da optimize edilmiş ve gerekli güvenlik seviyesi sağlanmıştır.

Şekil 9. Ankraj Sistemi Kullandıktan Sonra Elde Edilen Moment Ve Kesme Diyagramları

Nihai tasarımda kullanılan donatı miktarları ve kazıkların güvenlik seviyeleri, şekil 10’de detaylandırılmıştır.

Şekil 10. Ankraj Sistemi İle Kullanılan Donatı Miktarı

6. SONUÇ

Bu çalışmada, üç farklı dayanma yapısı (konsol dayanma duvarı, ağırlık tipi dayanma duvarı ve perde kazık duvarı) farklı koşullarda ve sismik koşullar altında analiz edilmiştir.

Farklı birim hacim ağırlık, kohezyon ve içsel sürtünmeye sahip kum zeminden oluşan profil için tahkikleri yapılan dayanma duvarları sonucunda statik durumda ağırlık tipi dayanma duvarı

tasarımı tahkikleri karşılarken, depremli durumda ağırlık tipi ve konsol tipi dayanma duvarı tahkikleri karşılayamamıştır. Bu durumda, dayanma duvarı olarak perde kazık sistemi önerilmiştir.

Sonuç olarak dayanma duvarı tasarımında, hem güvenlik sayılarının karşılanması hem de ekonomik olması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- [1] Kassabî, A. (1999). Zemin Mekaniği. Beyrut: Dar Al-Kutub Al-İlmiyah Yayın ve Dağıtım (Arapça).
- [2] Tuncan, A. Ve Ural, N, 2024, Zemin Mekaniği ve Temel Mühendisliği, Nobel yayınevi
- [3] Kamiloğlu, H. A., Şadoğlu, E., & Yılmaz, F. (2019). Farklı İstinat Duvar Tiplerinde Aktif Toprak Basınçlarının Sayısal Analizi. Erzincan University Journal of Science and Technology, 12(3), 1666-1677. <https://doi.org/10.18185/erzifbed.649503>
- [4] Yaman, İ, 2024, Yeraltı Su Seviyesi Değişiminin Dayanma Duvar Tasarımına Etkisinin Parametrik Olarak Araştırılması, KTO Karatay Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
- [5] **Geo5 Elkitabı** chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.geo5.com.br/wp-content/uploads/2015/01/geo_5_user_guide_en.pdf
- [6] Yani, H. (1995). Zemin Mekaniği. Şam: Şam Üniversitesi Yayınları (Arapça).

EXTRACTION OF METALS FROM COPPER SMELTING FURNACE DUST

Zeynel Abidin SARI

İskenderun Technical University, Iskenderun Vocational School of Higher Education, Department of Mechanical and Metal Technology - Metallurgy Program

ORCID ID: 0000-0001-5932-2141

Hasan NİZAMOĞLU

Department of Metallurgy and Materials Engineering, Engineering Faculty, Fırat University

ORCID ID: 0000-0002-1801-7156

ABSTRACT

Copper is produced from ores using pyrometallurgical, hydrometallurgical, biohydrometallurgical and electrometallurgical methods. Most of the copper ores mined today are generally of low grade and contain 1.5% or less copper. Since the smelting of the ore is not a cheap method, it is an economic necessity to enrich the copper content of this low grade ore with a pre-concentration process. In such a problem, the flotation process is applied and the copper grade of the ore can be increased up to 25%. The obtained concentrated copper is fed to flash and converter furnaces, and in the first step, matte and then blister copper are obtained, and in the last step, copper production is carried out by refining the raw copper. During this production, flue dusts are formed in the mentioned furnaces. These dusts are kept in electrofilters. These metallurgical process excess dusts contain significant amounts of copper, zinc, iron and lead metals, as well as precious metals such as gold, silver and bismuth.

In this study, the extraction conditions of precious metals from copper smelting furnace plant dusts were investigated by leaching in the presence of sulfuric acid. The effect of various leaching parameters on the result; Leaching temperature (25-85 °C), H₂SO₄ concentration (0.5-3 M) and leaching time (5-60 min) were investigated. According to the results obtained, the optimum conditions in the leaching process were determined as 3 M H₂SO₄, 65°C leaching temperature, 400 rpm stirring speed, 5 ml/g liquid/solid ratio and 60 minute leaching time. The extraction of copper, zinc and iron in the leaching process performed under optimum conditions was obtained as 100%, 95.2% and 53.4%, respectively. In the XRD data of the remaining leach residue, compounds with lead, silver and bismuth were found.

Keywords: Copper Smelting Furnace Dust, Leaching, Metal Extraction, Sulfuric Acid

INTRODUCTION

Copper smelting is a vital industrial process used to extract pure copper from its ores. This process, which involves high-temperature pyrometallurgical techniques, produces various by-products, including copper smelting furnace dust (CSFD). CSFD is a complex particulate material generated during the smelting and refining stages, where volatile compounds and fine

particles are carried by off-gases and subsequently captured in air pollution control systems such as baghouses or electrostatic precipitators (Okanigbe et al., 2017). The composition of CSFD is highly variable, depending on the type of ore processed, the smelting technology employed, and operational conditions. It typically contains valuable metals such as copper (Cu), zinc (Zn), and lead (Pb), alongside hazardous elements like arsenic (As) and cadmium (Cd). This dual nature of CSFD—as a potential secondary resource and an environmental liability—makes its management a significant challenge for the metallurgical industry (Chen et al., 2020). From an environmental perspective, improper handling or disposal of CSFD can lead to severe consequences. Toxic elements can leach into soil and groundwater, posing risks to ecosystems and human health. On the other hand, the growing demand for critical and rare metals has spurred interest in recycling and recovering valuable components from industrial by-products, including CSFD. Recent advances in hydrometallurgical and pyrometallurgical techniques have demonstrated potential for the economic and sustainable recovery of these metals (Mohagheghi and Askari, 2016). CSFD can be effectively processed using hydrometallurgical techniques, such as acid leaching and solvent extraction, to recover valuable metals like copper, zinc, and lead while minimizing environmental impact (Xu et al., 2020). Despite its importance, research on CSFD remains relatively limited compared to other metallurgical by-products, such as slag or fly ash. A comprehensive understanding of its physicochemical properties, environmental impacts, and recycling potential is crucial for developing effective management strategies. This study focuses on the recovery of valuable metals from CSFD using sustainable methods. Specifically, the recovery of valuable metals from CSFD through leaching using sulfuric acid (H_2SO_4) was investigated.

MATERIALS AND METHODS

The CSFD used in this study was obtained from the Karadeniz Copper Plant in Samsun, Turkey. After crushing the agglomerates in the material with particle sizes below 100 μm , the original particle size of the dust was utilized without any modifications. Leaching experiments were conducted in a mantle heater (ISOLAB) with a connected cooler, using a glass reaction vessel. Sulfuric acid- H_2SO_4 (Merck) was employed as the leaching agent in the experiments. After the leaching process, solid-liquid separation was carried out by filtration.

The liquid phase was analyzed for metals using Atomic Absorption Spectroscopy (AAS - Perkin Elmer, AAnalyst 400 Model). The chemical composition of the dust was determined through Inductively Coupled Plasma Optical Emission Spectroscopy (ICP-OES / Perkin-Elmer, Optima 2000DV), revealing the following metal content: 8.95 wt% Zn, 17.5 wt% Cu, 17.3 wt%

Fe, 9.5 wt% S, and 5.2 wt% Pb. Phase identification of the CSFD was conducted using X-ray Diffraction (XRD- Malvern Panalytical EMPYREAN /3rd generation), which indicated the presence of the following mineral phases: CuFe_2O_4 , Fe_2O_3 , ZnFe_2O_4 , ZnSO_4 , CuSO_4 , and PbSO_4 .

RESULT AND DISCUSSION

The parameters studied on metals extraction in the experiments are H_2SO_4 concentration (0.5-3 M), leaching time (5-60 min), and leaching temperature (25-85 °C). The leaching efficiencies of Cu, Zn, and Fe from CSFD as a function of H_2SO_4 concentration are presented in Figure 1. The experiments were conducted under constant conditions: stirring speed of 400 rpm, solid-to-liquid ratio of 1:5, temperature of 85 °C, and leaching duration of 60 minutes. Cu exhibited a consistent and nearly complete extraction efficiency (~100%) across all tested H_2SO_4 concentrations. This behavior can be attributed to the dissolution of copper-bearing phases, such as CuSO_4 and CuFe_2O_4 , which are readily soluble in acidic environments. The dissolution of CuFe_2O_4 can be represented by the following reaction:

The CuSO_4 formed is highly soluble in aqueous solutions, resulting in the nearly complete leaching of copper regardless of the acid concentration. This suggests that copper in the CSFD is predominantly present in phases that are highly reactive in acidic conditions. Zn demonstrated an increasing extraction trend with rising H_2SO_4 concentrations, reaching approximately 90% efficiency at 2.0 M acid concentration. At lower acid concentrations, the limited dissolution of ZnFe_2O_4 , a mixed oxide spinel, restricts zinc recovery (Langová et al., 2009). As the acid concentration increases, ZnFe_2O_4 dissolves more effectively according to the following reaction:

Additionally, the presence of ZnSO_4 as a soluble phase in the CSFD facilitates the extraction process. However, the stabilization of Zn leaching efficiency at higher acid concentrations indicates that the dissolution kinetics of Zn-bearing phases may reach their limit under the given conditions. Fe exhibited the most significant dependence on H_2SO_4 concentration, with its extraction efficiency increasing from ~20% at 0.5 M to nearly 100% at 3.0 M. This trend suggests that Fe-bearing phases, such as Fe_2O_3 and ZnFe_2O_4 , are more resistant to dissolution in low-acid environments but become progressively more soluble as the acid concentration increases. The significant increase in Fe extraction at higher acid concentrations highlights the

need for highly acidic conditions to effectively dissolve these refractory phases. However, the lower extraction efficiency of Fe compared to Cu and Zn at intermediate acid concentrations suggests that the dissolution kinetics of Fe phases are slower and potentially diffusion-controlled.

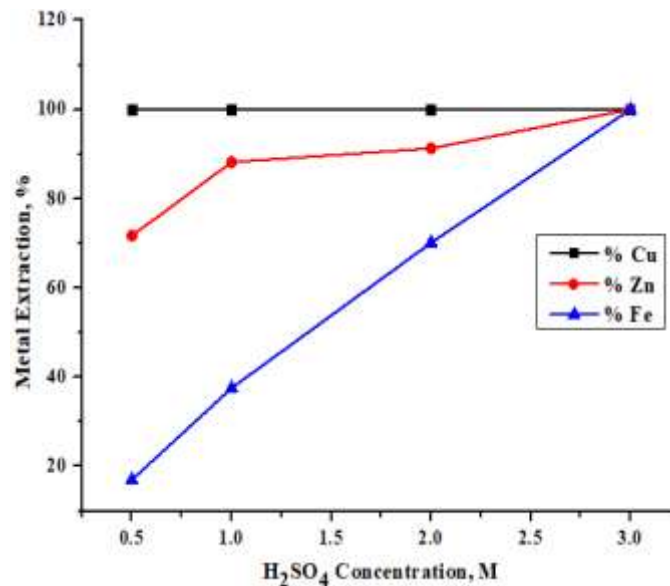

Fig.1 Effect of H₂SO₄ concentration on the metal extraction: Leaching time: 60 min; Leaching temperature: 85 °C, Liquid-solid ratio: 5 mL/g, Stirring speed: 400 rpm.

Figure 2 illustrates the leaching efficiencies of Cu, Zn, and Fe from CSFD as a function of leaching time under the following fixed conditions: stirring speed of 400 rpm, solid-to-liquid ratio of 1:5, temperature of 85 °C, and H₂SO₄ concentration of 3 M. Cu exhibited the fastest dissolution kinetics among the three metals, with extraction reaching 100% within the first 15 minutes. The rapid and complete leaching of Cu can be attributed to the presence of highly soluble phases. The plateau observed in Cu extraction after 15 minutes confirms that all Cu-containing phases in the CSFD are fully dissolved under the given conditions. This behavior indicates that the leaching of Cu is neither diffusion-limited nor kinetically constrained. Zn demonstrated a more gradual leaching trend compared to Cu, with its extraction efficiency reaching approximately 90% within the first 30 minutes and continuing to improve slightly until 60 minutes. The slower kinetics of Zn compared to Cu can be attributed to the spinel structure of ZnFe₂O₄, which requires more time for the acidic solution to penetrate and react. Fe showed the slowest leaching kinetics, with its extraction efficiency steadily increasing over the leaching period, reaching 100% after 60 minutes. The refractory nature of Fe₂O₃ and the spinel structure of ZnFe₂O₄ make these phases less prone to rapid dissolution.

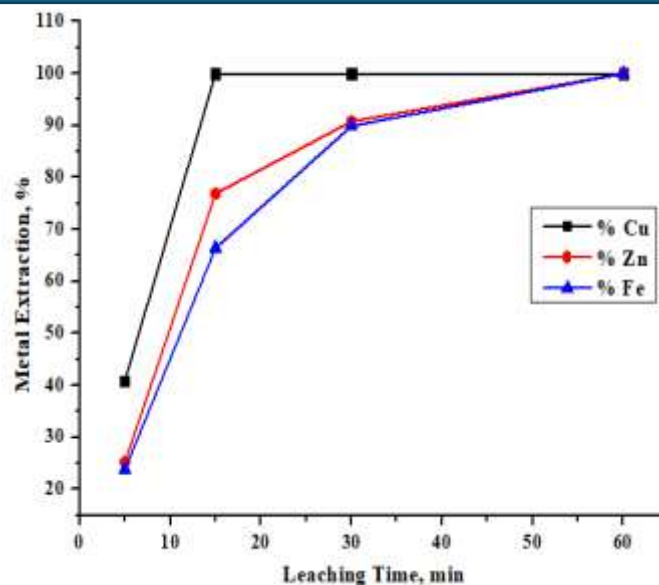

Fig.2 Effect of leaching time on the metal extraction: H_2SO_4 concentration: 3 M; Leaching temperature: 85 °C, Liquid-solid ratio: 5 mL/g, Stirring speed: 400 rpm.

The effect of temperature on the leaching efficiencies of Cu, Zn, and Fe from CSFD is presented in the Figure 3. Cu exhibited a near-constant extraction efficiency (~100%) across the entire temperature range (25–85 °C). This behavior indicates that the dissolution of Cu phases is not significantly influenced by temperature. The solubility of Cu phases in acidic media, combined with the high reactivity of H^+ ions, ensures complete extraction without the need for elevated thermal activation. The extraction efficiency of Zn showed a clear positive correlation with temperature, increasing from approximately 48% at 25 °C to 100% at 85 °C. This trend can be attributed to the dissolution of ZnFe_2O_4 and ZnSO_4 phases. The dissolution of ZnFe_2O_4 , a spinel-structured compound, benefits significantly from elevated temperatures, as higher thermal energy facilitates the breakdown of its crystalline structure (Hollagh et al., 2013). The extraction efficiency of Fe exhibited the most pronounced dependence on temperature, rising from approximately 13% at 25 °C to over 95% at 85 °C.

The temperature-dependent trends in metal extraction highlight the importance of balancing recovery efficiency with selectivity. For comprehensive recovery of Cu, Zn, and Fe, a leaching temperature of 85 °C is recommended. However, for selective recovery of Zn and Cu while minimizing Fe dissolution, 65 °C was identified as the optimal temperature. This condition achieves high Zn and Cu recovery while maintaining process efficiency and selectivity. Under the optimum experimental conditions, Pb is remained to predominantly remain in the solid phase as PbSO_4 rather than dissolve into the solution. This is due to the low solubility product of PbSO_4 , which limits its dissolution (Habashi et al., 2017).

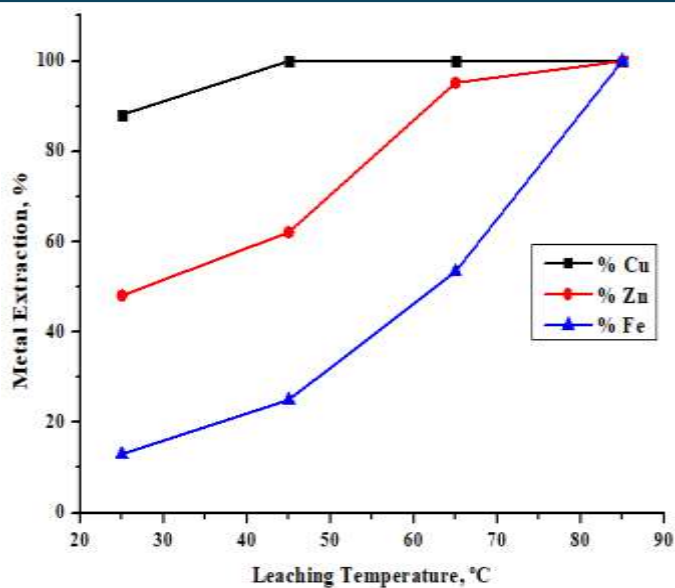

Fig.3 Effect of leaching temperature on the metal extraction: H_2SO_4 concentration: 3 M; Leaching time: 60 min, Liquid-solid ratio: 5 mL/g, Stirring speed: 400 rpm.

CONCLUSION

The leaching behavior of valuable metals from CSFD was investigated using H_2SO_4 as a leaching agent. The study focused on optimizing key parameters, including H_2SO_4 concentration, leaching temperature, and leaching time, to maximize metal recovery while maintaining process efficiency and selectivity. The results revealed that Cu achieved complete extraction (100%) under all tested conditions, indicating its presence in highly reactive and soluble phases such as CuSO_4 and CuFe_2O_4 . Zn showed significant dependence on acid concentration and temperature, reaching an extraction efficiency of 95.2% under optimal conditions. The leaching of zinc was influenced by the dissolution kinetics of ZnFe_2O_4 , a spinel-structured compound that required higher acid concentrations and temperatures for effective breakdown. Fe was exhibited slower dissolution kinetics and partial extraction (53.4%) under the same conditions. The optimal leaching parameters were determined as 3 M H_2SO_4 concentration, a leaching temperature of 65 °C, a leaching time of 60 minutes, a stirring speed of 400 rpm, and a liquid-to-solid ratio of 5 mL/g. The extraction of copper, zinc and iron under optimum conditions was obtained as 100%, 95.2% and 53.4%, respectively. These conditions enabled efficient recovery of Cu and Zn while minimizing excessive Fe dissolution, achieving a balance between recovery efficiency and process selectivity. The leach residue primarily contained Pb, Ag, and Bi, with Pb remaining predominantly as PbSO_4 due to its low solubility in sulfuric acid.

This study demonstrates the potential for recovery of valuable metals from CSFD using hydrometallurgical techniques. The findings provide a sustainable approach to managing CSFD, enabling resource recovery and reducing environmental impact.

REFERENCES

- Chen, Y., Zhao, Z., Taskinen, P., Liang, Y., Ouyang, H., Peng, B., ... & Liu, H. (2020). Characterization of copper smelting flue dusts from a bottom-blowing bath smelting furnace and a flash smelting furnace. *Metallurgical and Materials Transactions B*, 51, 2596-2608.
- Habashi, F. (2017). *Principles of extractive metallurgy*. Routledge.
- Hollagh, A. R. E., Alamdari, E. K., Moradkhani, D., & Salardini, A. A. (2013). Kinetic analysis of isothermal leaching of zinc from zinc plant residue.
- Langová, Š., Leško, J., & Matýsek, D. (2009). Selective leaching of zinc from zinc ferrite with hydrochloric acid. *Hydrometallurgy*, 95(3-4), 179-182.
- Mohagheghi, M., & Askari, M. (2016). Copper recovery from reverberatory furnace flue dust. *International Journal of Mineral Processing*, 157, 205-209.
- Okanigbe, D. O., Popoola, A. P. I., & Adeleke, A. A. (2017). Characterization of copper smelter dust for copper recovery. *Procedia Manufacturing*, 7, 121-126.
- Xu, B., Ma, Y., Gao, W., Yang, J., Yang, Y., Li, Q., & Jiang, T. (2020). A review of the comprehensive recovery of valuable elements from copper smelting open-circuit dust and arsenic treatment. *Jom*, 72(11), 3860-3875.

BENTONİT KİLLERİNİN HAZIRLAMA TEKNOLOJİLERİ VE GELECEĞİYLE SON ÜRÜN ÖZELLİKLERİ VE FİYAT MEKANİZMALARININ EKONOMİYE ETKİLERİ

Kubilay BALCI

Sivas Cumhuriyet University, Graduate School, Department of Mining Engineering

ORCID ID: 0009-0009-7129-3131

Meftuni YEKELER

Sivas Cumhuriyet University, Department of Nanotechnology Engineering

ORCID ID:0000-0001-8220-6595

ÖZET

Eski medeniyetlerden günümüze kadar kil mineralleri önemli ham madde olma özelliğine sahiptir ve çeşitli ısı işlemlere tabi tutulması sonucunda birçok ürün ortaya çıkmıştır. Volkanik malzemeler olan feldspatın alterasyona uğraması sonucunda oluşmuştur. Bentonit, en önemli mineral olan montmorillonit olup en az %85 oranında bulunmakta ve koloidal özellikli alüminyum hidrosilikattır. Bentonit kelimesi ilk defa 19. yüzyılda Knight tarafından kullanılmıştır. Koloidal özelliğinin yüksek olması sebebiyle su tutma kapasitesi oldukça yüksektir. Bentonitin kimyasal formülü $Al_4Si_8O_{20}(OH)_4 \cdot n(H_2O)$ olup tabakalarında bulunan kation değerlerine göre bentonit; Ca-bentonit, Na-bentonit ve Ca-Na bentonit (ara tip) üçe ayrılır. Buna göre $SiO_2 < 64$ Na-bentonit, $64 \leq SiO_2 \leq 59$ Ca-Na bentonit (ara tip) ve $59 \geq SiO_2$ Ca-bentonit olmaktadır. Bentonit suda şişebilme özelliğine göre en fazla şişen bentonit türü Na-bentonit, daha az şişen Ca-Na bentonit (ara tip) ve suda şişmeyen Ca-bentonittir. Yer kabuğunda doğal halde bulunan Ca bentonit killeri, Na bentonit killeri ve Ara Tip bentonit killerinin düşük kalitelerini yükseltilmesine yönelik olarak yapılan ürün hazırlama teknolojilerinin geleceğinin ne olacağı, ürün hazırlama teknolojileri ile mevcut ve gelecekte elde edilebilecek ürünlerin özellikleri ve ürünlerin fiyatları istikrar değişimleri neler olacağı işletmelerin ve resmi kaynakların verileriyle ulusal ve uluslararası rekabet ortamlarında analiz edilerek incelenmiş ve kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiş olup, ülkemiz kaynaklarının etkin bir şekilde durumu değerlendirilmek suretiyle ilgili sektöre ışık tutması sağlanmıştır. Ayrıca bentonit killeri üreten işletmelerin yerinde ürün hazırlama teknolojilerini, ürünlerini ve ürün fiyat istikrarları hakkında detaylı bilgiler toplanarak değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bentonit, Bentonit Hazırlama Teknolojisi, Bentonit Ürünleri, Bentonit Ürün Fiyatları.

PREPARATION TECHNOLOGIES AND FUTURE OF BENTONITE CLAYS AND THE EFFECTS OF END PRODUCT PROPERTIES AND PRICE MECHANISMS ON THE ECONOMY

ABSTRACT

From ancient civilisations to the present day, clay minerals have the feature of being important raw materials and many products have emerged as a result of being subjected to various heat

treatments. It was formed as a result of the alteration of feldspar, which are volcanic materials. Bentonite is the most important mineral, montmorillonite, which is at least 85% aluminium hydrosilicate with colloidal properties. The word bentonite was first used by Knight in the 19th century. Due to its high colloidal properties, its water retention capacity is quite high. The chemical formula of bentonite is $Al_4Si_8O_{20}(OH)_4 \cdot n(H_2O)$ and bentonite is divided into Ca-bentonite, Na-bentonite and Ca-Na bentonite (intermediate type) according to the cation values in its layers. Accordingly, $SiO_2 < 64$ is Na-bentonite, $64 \leq SiO_2 \leq 59$ is Ca-Na bentonite (intermediate type) and $59 \geq SiO_2$ is Ca-bentonite. According to the ability of bentonite to swell in water, the most swelling bentonite type is Na-bentonite, less swelling Ca-Na bentonite (intermediate type) and non-swelling Ca-bentonite. What will be the future of the product preparation technologies made to increase the low quality of Ca bentonite clays, Na bentonite clays and intermediate type bentonite clays found naturally in the earth's crust, what will be the characteristics of the products that can be obtained in the present and future with product preparation technologies and what will be the changes in the prices and stability of the products have been analysed and examined in national and international competition environments with the data of enterprises and official sources and evaluated comprehensively, and it has been provided to shed light on the relevant sector by evaluating the situation of our country's resources effectively. In addition, detailed information about the on-site product preparation technologies, products and product price stability of the enterprises producing bentonite clays were collected and evaluations were made.

Keywords: Bentonite, Bentonite Preparation Technology, Bentonite Products, Bentonite Product Prices.

1. GİRİŞ

Bentonit, sanayi, tarım, madencilik ve mühendislik jeolojisinde kullanılan çok yönlü bir kildir. Düşük maliyeti ve ülkemizde bolca bulunuşu, bu kile olan talep artışı, bentoniti ilginç kılmaktadır. Bentonit killeri Ca, Na ve Na-Ca montmorillonitlerden oluşmasına göre, bentonitin jeolojik özellikleri değişmektedir. Bentonit killeri tanım olarak; Bentonit, volkanik kül veya tuf gibi, camsı volkanik gerecin kimyasal ayrışmasıyla ve bozuşmasıyla ortaya çıkan ve son derece küçük kristaller halindeki kil minerallerinden (başlıca montmorillonit grubu) oluşan ve büyük ölçüde koloidal silisten ibaret, yumuşak, şekillenebilir, gözenekli ve açık renkli bir kayadır. Bentonit, ticari, anlamda suyla temas geçince şişebilen ve başlıca montmorillonit mineralinden oluşan, asitle aktiflendirilebilen, sondaj çamurlarını koyulaştıran ve geniş bir yüzey alanı gösteren çeşitli renklerdeki kil yataklarına denir (DPT VII. Plan, 1996).

Ekonomik bentonit yataklarının oluşumu bakımından ikiye ayrılır. Buna göre Volkanik kül veya tüflerin alterasyonu ile oluşumu ve magmatik kayaçların hidrotermal ve döterik alterasyonu yoluyla oluşumlarından oluşmaktadır. Ayrıca ekonomik bentonit yatakları daha çok Kretase ve Tersiyer yaşlı olup, yoğunlukla denizel orjinli kayaçlarla (glaokonitik kumtaşları, kireçtaşları, şeyller, kalkerli fosilli kumtaşları, marnlar) beraber görülürler. Çoğunlukla sert silifiye bir zonun üzerinde bulunmaktadır (MTA, 2018). Bentonit oluşumunda smektit grubu mineralleri esastır. Bu göre bentonit killeri minerolojik iki ana grup olan montmorillonit ve saponitler olarak ayrılır. Montmorillonit ana mineralleri ise Na-montmorillonit, Ca-montmorillonit, beydelit, nontronit olarak ayrılır iken Saponitler ana mineralleri ise saponit ve hektorit olarak ayrılmaktadır (MTA, 1989). Na-bentonit, Ca-bentonit ve Ara tip bentonit sınıflandırılmasında kimyasal özellikleri etkin olmakla beraber en önemli kimyasal özellik ise SiO₂ oranlarıdır. Buna göre SiO₂ miktarı %64 üzerinde ise Na-bentonit, SiO₂ miktarı % 64 ile % 59 arasında ise ara tip bentonit ve SiO₂ miktarı %59 aşağısında ise Ca-bentonit olmaktadır (Akbulut, 1996). Kil minerallerinin suya karşı davranışları, bu minerallerin sınıflandırılmasında ana faktörlerden birisidir. Bentonitler esas olarak, suda şişen Na-bentonitler; bu özelliği daha az olan, dengeli kalsiyum ve sodyum içeren Ara tip bentonitler; suda şişmeyen Ca-bentonitler olmak üzere üç ana grupta sınıflandırılırlar. Şişme özelliği olan Na - bentonitler bünyelerine yaklaşık 1-15 kat su alabilme özelliğine sahiptirler. Şişmeyen killer olarak adlandırılan Ca-bentonitlerde ise tabakalar arasında değişebilen iyonlarda kalsiyum mevcuttur (İpekoğlu ve ark, 1997). Dünyadaki önemli bentonit yatakları; Amerika Birleşik Devletleri-Wyoming, İtalyada Ponza ve Sardunya, Yunanistan Milos, Almanya Bavyera, İspanya Almeria bentonit killeri yataklanmalarıdır. Türkiyede ise en önemli bentonit yatakları; Tokat Reşadiye, Ankara Kalecik, Çankırı Kurşunlu-Eldivan-İlgaz-Çerkeş, Çorum Sungurlu, Balıkesir Kepsut, Çanakkale-Bayramiç-Ayvacık, Edirne Enez, Ordu Fatsa-Ünye bentonit killeri yataklanmaları bulunmaktadır (Akbulut, 1996). Bentonit killerinin dünyadaki rezervler bakımından Amerika kıtasında 1.850.000.000 ton, Avrupa kıtasında 615.000.000 ton, Avusturalya kıtasında 50.000.000 ton rezerv bulunmak ile birlikte, Türkiye’de 265.000.000 ton rezerv ile dünyada üçüncü sıradadır (DPT VII. Plan, 1996). Türkiye’ de maden rezerv zenginlik sınıflandırılmasında bentonit killeri çok zengin sınıfta bulunmaktadır (DPT IX. Plan, 2007). Bentonit killeri ürünlerinin kullanım alanları ise; Sondaj sektörü, döküm sektörü, ilaç kozmetik sektörü, seramik sektörü, deterjan sektörü, kağıt sektörü, lastik sektörü ve içme/kullanma suyu sektörlerinde kullanılmaktadır. (TSE, 2018). Bentonit killeri ürünlerinin piyasa kullanımları alanları bakımından, %40 sondaj çamuru, %30 döküm kumu bağlama, %15 yağ ağartma ve %15 diğer alanlarda kullanılmaktadır (DPT VII. Plan, 1996).

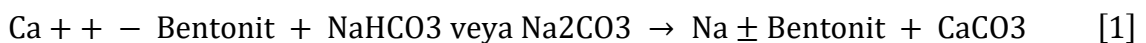
Bentonit yataklarının çok büyük bir bölümü açık işletme yöntemiyle işletilmektedir. Ancak çok kaliteli bir bentonit yatağı, üzerindeki örtünün kalınlığı nedeniyle, Bavyera bentonit ocaklarından bir tanesinde olduğu gibi, kapalı işletme yöntemiyle işletilebilir. Açık işletmede işletilebilir rezervin alınması için şev açısı dikkate alınarak dekapajın hacmi belirlenir. Açık işletme basamakları oluşturularak üretim yapılır. Sınır tenöre göre en fazla girdi sağlanacak kısımlardan başlanarak üretim gerçekleştirilir. İşletme aşamasında örtü tabakasının yamaçlardan temiz kil üzerine gelmemesi için 45° veya daha küçük açılarla drenaj hatlarının oluşturulması dikkat edilmesi gereken önemli bir husustur. Üretim teknolojisinde lastik tekerlekli kepçe, skreyper ve paletli kepçeler ile geniş taşıma hacimli kamyon ve vagonlar kullanılır (MTA. 2018). Sodyum ve kalsiyum tipi bentonitlerde zenginleştirme işlemi kurutma+öğütme+eleme şeklinde proses edilmektedir. Tipik bir bentonitin kuru bazlı zenginleştirilmesi işlemi şöyledir; Açık işletme ile çıkarılan bentonit öncelikle iyileştirme tesisi stok sahasına alınır. Rutubet içeriği %30'un üzerinde ise, havalandırma ve güneşte kurutma işlemi ile rutubet %16-18'e indirilir. Daha sonra kırma-eleme aşamalarından geçirilerek ~2-3 cm boyutuna düşürülür. Rutubet içeriğinin %10'un altına düşürülmesi için döner/akışkan yataklı kurutucular kullanılır. Nihai olarak, öğütme işlemi uygulanarak havalı ayırıcıdan geçirilip paketlenir. (A. Kutlic ve ark 2012).

Bentonit killeri dünyadaki üretim miktarları ise; 2018,2019 yılları 18.500.000 ton, 2020 yılı 18.200.000 ton, 2021 yılı 19.000.000 ton ve 2022 yılı 19.000.000 ton dur. Türkiyede bentonit killeri üretim miktarları 2018,2019.2020 yılları 1.500.000 ton, 2021 yılı 2.020.000 ton ve 2023 yılı 2.000.000 tondur (USGS, 2018-2019-2020-2021-2022-2023). Bentonit killeri ihracat miktarları ise; 2018 yılı 74.380.697\$, 2019 yılı 88.768.753\$, 2020 yılı 96.249.872\$, 2021 yılı 109.751.315\$, 2022 yılı 123.448.388\$ ve 2023 yılı 161.306.000\$ dır (İMİB, 2018-2019-2020-2021-2022-2023). Bentonit killeri ithalat miktarları ise; 2018 yılı 1.967.937\$, 2019 yılı 1.283.467\$, 2020 yılı 1.403.052\$, 2021 yılı 1.438.493\$, 2022 yılı 1.704.692\$ ve 2023 yılı 2.902.000\$ dır (TÜİK, 2018-2019-2020-2021-2022).

2.1 Bentonit Hazırlama Teknolojiler Ve Geleceği

2.1.1 Alkali Aktivasyon İşlemi ve Geleceği

Şişmeyen ve şişme özelliği az olan Ca-bentonit ve alkali bentonit grubunda yer alan bentonitlerin, alkali aktivasyon işlemi ile (iyon değişimi) şişme özelliği yüksek olan Na-bentonitlerine dönüştürülmesi esasına dayanmaktadır. Özellikle yüzey alanı fazla olan Ca-bentonit ve aratip bentonitlerin hafif soda (NaHCO_3) ve soda (Na_2CO_3) ile karıştırılması esasına dayanmaktadır.

Türkiye'deki bentonit yatakları ağırlıklı olarak Ca-bentonit veya aratip bentonit yatakları olarak bulunmaktadır. Son yıllarda ise özellikle yüksek su tutma kapasitesiyle Na-bentonite duyulan ihtiyaç artmıştır. Bundan dolayı alkali aktivasyon işlemi ile Ca-bentonit veya aratip bentonit Na-bentonite dönüşmesi sağlanmıştır.

2.1.2 Asitle Aktivasyon İşlemi ve Geleceği

Yemeklik yağların renginin giderilmesinde kullanılan doğal bentonitlerin ağartma gücü genelde düşüktür. Bu nedenle özellikle Ca-Bentonitler asit ile aktifleştirilerek ağartma gücü artırılır ve yağ sanayinde kullanılır. Killerin asitle aktifleştirilmesi kilin kristal yapısında Al, Mg, Fe ve diğer katyonların uzaklaştırılması esasına dayanmaktadır. Bunun sonucu olarak da kilin yapısı bozulmaksızın yüzey alanı artar, porozitesi gelişir ve kimyasal aktivitesi artar. Kısaca asit ile aktifleştirme, kil mineralinin (montmorillonitin) sahip olduğu özelliklerin mineralin tabakalı kristal yapısını bozmadan artırılması işlemidir. Aktifleştirme sırasında bentoniti oluşturan montmorillonit mineralinde önemli fiziksel değişiklikler de meydana gelir. Yüzeydeki gözenek çapları ve asit uygulamasının belirli bir miktarına kadar yüzey alanı artar. Aktive edilmiş killerin aktif özellikleri, yani reaksiyonu hızlandırmaları veya renkleri gidermeleri, oktaedral katyonların aşağı yukarı yarısının kilin kristal kafesinden uzaklaştırıldığı zaman yüksek düzeye ulaşır (Sarıkaya, 1985; Sarıkaya ve diğ., 1985a, 1985b, 2001; Yalçın ve Özbilge; 1985,).

Ülkemiz özellikle Ca-bentonit yatakları bakımında zengindir. Ca-bentonitin asit ile aktivasyon işlemine tabi tutulması sonucunda çeşitli kullanım alanları ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birisi yemeklik yağların rengin giderilmesidir. Ağartma topraklarında, katalizörler ve katalizörlere destek amacıyla da kullanılmaktadır.

2.1.3 CMC (Karboksi Metil Selüloz) ile Aktivasyon İşlemi ve Geleceği

Ca-bentonitlerin bir diğer aktivasyon yöntemi olan CMC (Karboksi metil selüloz) ile aktivasyon işlemidir. Sondaj işlemleri sırasında kullanılan sondaj çamurundaki filtre kaybını azaltmak için kullanılır.

Aktivasyon işlemlerinden bir diğeri ise karboksi metil selüloz ile Ca-bentonitlerin aktivasyon işlemi olup özellikle sondaj çamurundaki filtre kaybını azaltmak için kullanılır. Bu sayede sondaj çamurundaki su kaybı minimize edilmiş olur.

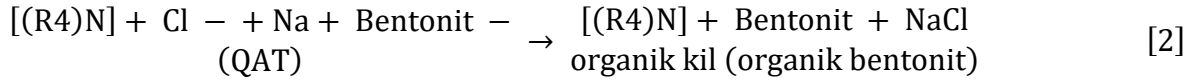
2.1.4 Organik Aktivasyon İşlemi ve Geleceği

Organik aktivasyon işlemi Na-bentonitlerin iyon değiştirme esasıdır ve bunun sonucunda organik kil ürünleri elde edilir. Organik aktivasyon işlemine tabi tutulmuş Na-bentonitler kaplama, solvent bazlı boya ve gres üretiminde; ürünlerin yoğunluk, damla kontrolü, boya örtme kapasitesi ve viskozite sağlanmasında kullanılır.

Bentonitin aktivasyon işlemlerinden bir diğeri ise organik aktivasyon işlemidir ve Na-bentonitlerin birden çok alanda kullanılmasını sağlamaktadır. Burada kullanılan organik kimyasallar sayesinde birçok bentonit ürünü elde edilir. Bu sayede boya sanayisinde çok fazla ürünün üretilmesinde kullanılır.

2.1.5 Kuaterner Amonyum Tuzları İle Organik Aktivasyon İşlemi ve Geleceği

Organik aktivasyon işlemlerinden bir diğeri ise kuaterner amonyum tuzları ile aktivasyon işlemidir ve Na-bentonitlere uygulanmaktadır. Şişme özelliği yüksek olan Na-bentonitlerinde Na⁺ iyonu ile kuaterner amonyum tuzları moleküllerle yüksek miktarda yer değiştirmesi esasına dayanır. Bunun sonucunda organik kil elde edilir.

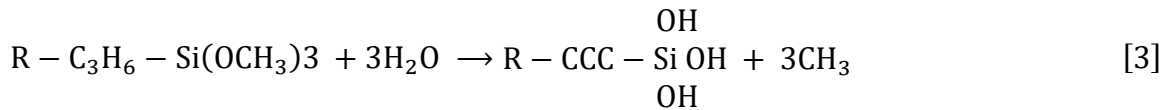

Kuaterner amonyum tuzları ile organik aktivasyon işlemi ülkemizde bir şirket tarafından yapılmakta olup özellikle kozmetik sektöründe üretilen ruj, far, allık, maskara üretiminde kullanılmaktadır

2.1.6 Silan Bileşikleri İle Organik Aktivasyon İşlemi ve Geleceği

Organik aktivasyon işlemlerinden bir diğeri silan bileşikleri kullanılarak organik kil üretilmesidir. Silan bileşikleri kullanılarak elde edilen organik killer, boya emisyonundaki kıvamlaştırıcıların tiksotropik maddeleridir. Silan bileşiklerinin polar uzun zincirine bentonit kaplanmakta, organik kil hidrofobik özelliği kazanmaktadır. Hidrofobik özelliği kazanan bentonit, solvent ve benzeri ürünler ile karıştırıldığında jelimsi bir yapı oluşturularak tiksotropik kalınlaştırıcı kullanılır.

Burada kullanılan silan bileşiği ise alkoksi silanlardır.

2.1.7 Yüzey Aktif Maddeler ve Diğer Bileşikler İle Organik Aktivasyon İşlemi ve Geleceği

Mevcuttaki aktivasyon yöntemlerinin dışında farklı kimyasallar kullanılarak yapılan aktivasyon yöntemleri de bulunmaktadır. Bu farklı kimyasallar su bazlı çalışan bentonit ürünlerinde kullanılmaktadır.

2.1.8 Su Bazlı Sistemlerde Bentonitlerin Aktivasyon İşlemi ve Geleceği

Sondaj sektöründe ara tip bentonitlerin kullanabilmesine olanak sağlamak, soda veya suda çözünen polimerler ile aktivasyon işleminin yapılması esasına dayanır. Bentonitlerin suda çözünebilir polimerler ve benzeri bileşiklerle modifikasyonu çeşitli araştırmacılar tarafından

çalışılmış ve üstün reolojik (viskozite, tiksotropi vb.) özellikler elde edilmiştir (Scott ve Okla 1962, Lumus ve Okla 1969, Swanson ve Okla 1970, Glass 1985, Burdick 2002, Bol 1986).

2.2 Bentonitlerin Endüstriyel Son Ürün Özellikleri

Bentonit killerinin teknolojik çalışmaları sonucu elde edilen ürünler ve özellikleri;

Sondaj sanayinde kullanılacak bentonit için; API Spect 13/A ve TSE 977 standartları geçerli olup, muhakkak plastik viskozitenin min. 10 cps, fan viskozitesinin min. 30 cps (600 rpm'de), filtrat hacminin max. 15 ml olması,

Kedi kumu olarak kullanılacak bentonit için; Absorpsiyon kapasitesi 200-330%, 0,6 – 6 mm arasında granül boyutuna sahip olması,

Demir dökümde kullanılacak bentonit için; Likid limit değeri min 200, yaş basma mukavemeti min 1800 g/cm², ıslak çekme mukavemeti min 25g/cm², şişme indeksi min 15g/cm², kızdırma kaybı max %9, kireç oranı max %1,2 sahip olması,

Kağıt Sanayinde kullanılacak bentonit için; Beyazlık derecesinin ISO 85' in üzerinde olması, yüksek şişme özelliğine sahip olması, serbest yığın yoğunluğunun ise 0.2-0.3 kg/l değerlerine sahip olması,

Dökümde kullanılacak bentonit için; Şişme indeksi 18-25, jelleşme katsayısı en az 12, ph değeri en az 8,5, rutubet en fazla 10, sinter değeri 1050 C°, yanma kaybı en fazla %8, Kolloidal özellik 24 saatte en fazla çökelti %3, kireç en fazla %1,2, montmoriolint en az %60 sahip olması,

Hayvan yemi için kullanılacak bentonit için; Organoleptik: koku olmadan tatsız, nem en fazla %12, metilen mavisi adsorpsiyonu 350-400 (mg./100gr), kum içeriği en fazla %6, sodyum oksit içeriği (Na₂O) en az %1,55, kalsiyum oksit içeriği (CaO) en fazla %2,8, ph en fazla 6, sahip olması

Temizleyici madde olarak kullanılacak bentonit için; Bentonit rengi beyaz, 120 mesh elek altı x≥%98, 240 mesh elek altı x≥%90, 100 C° kurutulduğunda ağırlık kaybı x≤%15, ph(%24 süspansiyon) 8-9, sıkıştırma yoğunluk x≥0,85, 2 gr bentonit 10 ml suda şişmeli özelliklerine sahip olması.

2.3 Bentonit Ürünleri Fiyat Mekanizması Ekonomiye Etkisi

Tablo 1 Bentonit ürünleri fiyatları (Alibaba, 2023, 2024; Made-in-China, 2023, 2024; MAPEG(4), 2023, 2024; Tradewheel, 2023, 2024)

Ana Ürünler	Ürünler	2023 (\$/ton)	2024 (\$/ton)
Döküm Kumu	Döküm kumu toz bentonit	75-140	85-155

	Yüksek kaliteli döküm kumu bentonit	190-200	210-230
Peletleme	Peletleme toz bentonit	45-50	50-55
	Sondaj çamuru bentonit	75-120	80-130
Sondaj Çamuru	API sodyum-kalsiyum bentonite çamuru	95-130	110-135
Gıda	Bentonit katkı malzemesi	0,25- 0,40(\$/kg)	0,20- 0,40(\$/kg)
Beraklaştırma	Yüksek kaliteli berraklaştırma toz bentonit	195-230	210-230
Ağartma	Aktifleştirilmiş ağartma	52-60	52-60
	Yüksek kaliteli aktifleştirilmiş ağartma tozu	310-330	320-340
İlaç Sanayinde	İlaç sınıfı montmorillonit	3,5-4(\$/kg)	4-5(\$/kg)
Seramik	Boya kalsiyum doğal bentonite	52-60	55-60
Sanayinde	Yüksek saflıkta işlenmiş bentonit	180-210	170-210
Çimento	Çimento Na Topaklama	55-70	65-70
Sanayinde	Çimento yüksek saflıkta kalınlaştırıcı	190-200	200-210
Kağıt Sanayinde	Yüksek kaliteli (kâğıt) bentonit kil tozu	52-58	52-58
	Yüksek safsızlıktaki Na bazlı bentonit	155-170	160-180
İnşaat	İnşaat mühendisliği harcı bentonit katkı	90-95	95-105
Sektöründe	maddesi		
	İnşaat ve çevresel uygulama için yüksek kaliteli pilenen bentonit	-	80-100
Sabun ve	Yıkama tozu bentonit, sabun için bentonit,	120-155	140-145
Temizlik	deterjan için bentonit		
Sektöründe	Deterjan bentonit kil tablet	-	350-360
Gübre	Gübre için bentonit kil tozu	100-105	105-110
Sektöründe	Gübre için kükürt bentonit tozu iyileştirici	-	180-190
Boya Sektöründe	Endüstriyel boya kaplamaları için yüksek kaliteli bentonit	150-155	155-165
	Kalsiyum bazlı kalınlaştırıcı boya bentonit	115-110	115-120
Petrol	Petrol rafinasyonu için yüksek kaliteli kil	170-175	180-185
Sektöründe	bentonit tozu		

Hayvan Yemi	Hayvan yemi için bentonit kil tozu	65-70	70-75
	Yüksek kaliteli hayvan yemi kil tozu	92-95	98-112
Kedi Kumu	Kedi kumu tozsuz güçlü, topaklanma kırık cevher bentonit	65-70	60-80
	Boya kedi kumu partikül	95-100	90-105
Nem Alıcı	Nem emici katyon değişimli kapasiteli bentonit partikül	105-110	95-135

3. SONUÇ

- ✓ Ülkemizde özellikle bentonit ham madde olarak satılırken son dönemlerde şirketler tarafında yapılan hazırlama teknolojileri yatırımları ile çeşitli sektörlerde bentonitin kullanım yolu açılmıştır. Bu da bentonit ihracatımızda katma değerli ürünlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.
- ✓ Bentonit ürünlerin özellikleri, döküm kumu, peletleme, sondaj, gıda, berraklaştırma, ağartma, ilaç, seramik, çimento, kâğıt, lastik, inşaat, sabun ve temizlik, gübre, yangın söndürücü, boya, petrol rafinasyonu, hayvan yemi, kedi kumu ve nem alıcı alanlarda bentonitin ürün özelliklerinin incelenmiştir
- ✓ Bentonitten elde edilen son ürünlerin fiyat mekanizması, özellikle döküm kumu, peletleme, sondaj, berraklaştırma, ağartma, kedi kumu ve nem alıcı olarak elde edilen ürünlerin satış miktarlarının fazla olmasının yanında ürün fiyatlarının da yüksek olduğu görülmektedir. Ancak bazı sektörlerde elde edilen ürün, farklı ürünler ile karıştırılıp işleme tabi tutulduğunda çok daha yüksek fiyatlara satışının mümkün olduğu açıktır.

KAYNAKÇA

- Akbulut, A., (1996). Bentonit, M.T.A. Eğitim serisi, No 32, *M.T.A.*, 1-86 s, Ankara.
- A. Kutlic, G.Bedekovic, İ.Sobota, (2012). Bentonite Processing. s. 61-65, Hırvatistan.
- Alibaba, (2023, 2024). Dünyada bentonit ürünlerinin fiyatları. <https://www.alibaba.com/> adresinden alındı. *Alibaba*, Hangzhou.
- Bol, G.M., (1986). Bentonite quality and evaluation methods. *SPE Drilling Eng.*, 288-296s.
- Burdick, C. L., (2002). Aqueous systems comprising an ionic polimer and a viscosity promoter, processes for their preparation, and uses thereof. *US-Patent Office*, US6359040, USA.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) VII. Plan, (1996-2000). Madencilik Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) IX. Plan, (2007-2012). Madencilik Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.
- Glass, Jr. J. E., (1985). Hec-bentonite compatible blends. *US-Patent Office*, US4561985, USA.
- İMİB, (2018-2019-2020-2021-2022-2023). İstanbul Maden İhracatçılar Birliği. <https://www.imib.org.tr/> adresinden alındı, İstanbul.
- İpekoğlu, Kurşun, Bilge, Barış, (1997). Türkiye Bentonit Potansiyeline Genel Bir Bakış, İzmir.
- Lumus J. L., Okla T., (1969). Method of drilling with polimer-treated drilling fluid. *USPatent Office*, US3472325, USA.
- Made-in-china, (2023,2024). Dünyada bentonit ürünlerinin fiyatları. *Made-in-china*, Jiangsu. <https://www.made-in-china.com/> adresinden alındı, Çin.

- MAPEG(Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü), (2023, 2024). MAPEG Türkiye'deki bentonit ürünleri fiyatları, *MAPEG* Ankara.
- MTA(Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü), (1989). Bentonit Mevcut Durum, Zuhurlar ve Yataklar Potansiyel Bölgeler, Ankara: MTA.
- MTA(Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü), (2018). Dünyada ve Türkiye'de Bentonit, Ankara: MTA.
- Sarıkaya, Y., (1985). Bitkisel yağların ağartılması ve ağartma toprakları (yayınlanmamış). Bense A.Ş. Projesi, 1-13s.İstanbul.
- Sarıkaya, Y., Ceylan, H., Biçer, C., Biçer, N. ve Bozdoğan, İ., (1985a). Killerin ağartıcı özellikleri. *II. Ulusal Kil Sempozyumu*, 507-512s, Ankara.
- Sarıkaya, Y., Ceylan, H., Biçer, C., Biçer, N., ve Bozdoğan, İ. (1985b). Asit aktivasyonu ile killerin fizikokimyasal özelliklerinin değişimi. *II. Ulusal Kil Sempozyumu*, 215-220s, Ankara.
- Scott P. P., Okla Jr. T., (1962). Low solids drilling fluid. *US-Patent Office*, US 3070543 USA.
- Swanson B. L., Okla B., (1970). Drilling fluids. *US-Patent Office*, US3525688, USA.
- Tradewheel, (2023,2024). Dünyada bentonit ürünlerinin fiyatları. *Tradewheel*, Wilmington. <https://www.tradewheel.com/> adresinden alıntı, Çin.
- TÜİK, (2018-2019-2020-2021-2022-2023). Türkiye İstatistik Kurumu. <https://www.tuik.gov.tr/> adresinden alıntı, İstanbul.
- TSE, (2018). <https://www.tse.org.tr/> adresinden alıntı, İstanbul.
- USGS, (2018-2019-2020-2021-2022-2023). United States Geological Survey. <https://www.usgs.gov/>, USA.
- Yalçın, S., Özbilge, Ö., (1985). Bentonitin asit ile aktifleştirilmesi. *II. Ulusal Kil Sempozyumu*, Ankara.

MAKİNE ÖĞRENMESİ ALGORİTMALARININ UYKU BOZUKLUKLARININ TEŞHİSİNDEKİ UYGULAMALARI

Osman ŞAHİN

Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Teknoloji Fakültesi, Elektrik-Elektronik Mühendisliği
Bölümü

ORCID ID: 000-0003-3998-162X

Okan BİNGÖL

Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Teknoloji Fakültesi, Elektrik-Elektronik Mühendisliği
Bölümü

ORCID ID: 0000-0001-9817-7266

ÖZET

Uyku bozuklukları, uyku sürecinin kalitesini ve süresini olumsuz etkileyen, bireylerin fiziksel ve zihinsel sağlıklarını tehdit eden yaygın rahatsızlıklardır. Bu bozukluklar, gün içinde yorgunluk, dikkat eksikliği ve uzun vadede kardiyovasküler hastalıklar gibi ciddi sağlık sorunlarına yol açabilir. Uyku bozukluklarının teşhisinde en yaygın kullanılan yöntem olan polisomnografi (PSG), çoklu biyofizyolojik sinyallerin kayıt altına alınmasını gerektiren, zaman alıcı ve maliyetli bir süreçtir. Ayrıca, laboratuvar ortamında gerçekleştirilen PSG, hastaların doğal uyku düzenini etkileyebilir ve bu da teşhisin doğruluğunu azaltabilir.

Geleneksel teşhis yöntemlerindeki bu sınırlılıklar, uyku bozukluklarının tespitinde daha hızlı, maliyet etkin ve hasta dostu yaklaşımlara olan ihtiyacı artırmıştır. Makine öğrenmesi algoritmaları, büyük ve karmaşık veri setlerinden anlamlı desenler çıkarabilme yetenekleri sayesinde, uyku bozukluklarının otomatik ve doğru bir şekilde teşhis edilmesinde önemli bir potansiyel sunmaktadır. Özellikle yapay sinir ağları, destek vektör makineleri ve derin öğrenme modelleri gibi gelişmiş makine öğrenmesi yöntemleri, biyofizyolojik sinyallerin analizinde başarılı sonuçlar elde etmektedir.

Bu çalışmada, uyku bozukluklarının teşhisinde makine öğrenmesi algoritmalarının uygulanabilirliği araştırılmıştır. Elektrokardiyogram (EKG), elektroensefalogram (EEG) ve diğer biyofizyolojik sinyaller kullanılarak, çeşitli makine öğrenmesi modellerinin performansları değerlendirilmiştir. Ayrıca, giyilebilir teknolojiler ve taşınabilir cihazlardan elde edilen verilerin kullanımıyla, ev ortamında uyku bozukluklarının tespitine yönelik yaklaşımlar incelenmiştir.

Sonuçlar, makine öğrenmesi algoritmalarının uyku bozukluklarının teşhisinde yüksek doğruluk oranlarıyla etkili bir araç olduğunu göstermektedir. Bu yöntemler, teşhis süreçlerini hızlandırmakta, sağlık hizmetlerinin erişilebilirliğini artırmakta ve bireyselleştirilmiş tedavi planlarının oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır. Gelecekte, daha geniş veri setleri ve ileri algoritmaların entegrasyonu ile makine öğrenmesi, uyku sağlığının izlenmesi ve yönetiminde daha da önemli bir rol oynayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Uyku bozuklukları, Makine öğrenmesi, Polisomnografi (PSG)

APPLICATIONS OF MACHINE LEARNING ALGORITHMS IN THE DIAGNOSIS OF SLEEP DISORDERS

ABSTRACT

Sleep disorders are common conditions that negatively affect the quality and duration of the sleep process, posing threats to individuals' physical and mental health. These disorders can lead to serious health issues such as daytime fatigue, attention deficits, and long-term cardiovascular diseases. Polysomnography (PSG), the most widely used method for diagnosing sleep disorders, is a time-consuming and costly procedure that requires the recording of multiple biophysiological signals. Moreover, PSG conducted in a laboratory setting may disrupt patients' natural sleep patterns, potentially reducing diagnostic accuracy.

The limitations of traditional diagnostic methods have heightened the need for faster, cost-effective, and patient-friendly approaches in detecting sleep disorders. Machine learning algorithms offer significant potential for the automatic and accurate diagnosis of sleep disorders due to their ability to extract meaningful patterns from large and complex datasets. Advanced machine learning methods, such as artificial neural networks, support vector machines, and deep learning models, have shown successful results in analyzing biophysiological signals.

In this study, the applicability of machine learning algorithms in the diagnosis of sleep disorders was investigated. Various machine learning models were evaluated using electrocardiogram (ECG), electroencephalogram (EEG), and other biophysiological signals. Additionally, approaches for detecting sleep disorders in a home environment were examined through data obtained from wearable technologies and portable devices.

The results indicate that machine learning algorithms are effective tools with high accuracy rates in diagnosing sleep disorders. These methods expedite diagnostic processes, enhance the accessibility of healthcare services, and contribute to the development of individualized treatment plans. In the future, the integration of larger datasets and advanced algorithms is expected to further amplify the role of machine learning in monitoring and managing sleep health.

Keywords: Sleep disorders, Machine learning, Polysomnography (PSG)

1. GİRİŞ

Uyku, bireylerin fiziksel, zihinsel ve duygusal sağlığını etkileyen temel bir biyolojik süreçtir. Uyku bozuklukları, dünya çapında milyonlarca bireyi etkileyen önemli bir sağlık sorunu olarak tanımlanmaktadır. Obstrüktif uyku apnesi (OSAS), insomnia ve narkolepsi gibi yaygın uyku

bozukluklarının teşhisi ve yönetimi, bireylerin yaşam kalitesini artırmak ve uzun vadeli sağlık komplikasyonlarını önlemek için kritik öneme sahiptir.

Uyku bozukluklarının teşhisinde kullanılan geleneksel yöntemlerden biri olan polisomnografi (PSG), "genel standart" olarak kabul edilse de, bu yöntemin uygulanması zaman alıcı, maliyetli ve genellikle laboratuvar ortamı gerektirir. Bu zorluklar, uyku bozukluklarının teşhisinde otomasyon ihtiyacını artırmıştır. Son yıllarda, makine öğrenmesi (ML) algoritmalarının gelişimi, uyku sağlığı alanında yeni ve etkili çözümler sunmaktadır. Makine öğrenmesi algoritmaları, geniş veri setlerini analiz ederek karmaşık desenleri tanımlama ve doğru sınıflandırma yapma yetenekleri ile uyku bozukluklarının teşhisinde devrim yaratma potansiyeline sahiptir.

Bu çalışma, makine öğrenmesi algoritmalarının uyku bozukluklarının teşhisindeki uygulamalarını incelemek amacıyla hazırlanmıştır. Literatürde yer alan çalışmaların kapsamlı bir incelemesi yapılarak, kullanılan veri setleri, sinyal işleme yöntemleri ve sınıflandırma algoritmaları analiz edilmiştir.

2. ARAŞTIRMA VE BULGULAR

2000-2019 yılları arasında yapılan çalışmalar, makine öğrenmesi algoritmalarının uyku bozukluklarının teşhisindeki potansiyelini ortaya koymaktadır. Tablo 1'de özetlenen bu çalışmalar, farklı veri kaynaklarından elde edilen biyometrik sinyalleri ve çeşitli sınıflandırma algoritmalarını içermektedir.

Yıl	Veri	Sinyal İşleme Yöntemi	Algoritma	Sonuçlar	Veri Seti	Veri Seti Kaynağı (Yazarlar)
2000	Physionet Apnea-ECG	Fourier Dönüşümü	Eşikleme	Doğruluk: 90,0	Physionet	Drinnan vd. (2000)
2005	120 Apne Kaydı	Dalgaçık Dönüşümü	İleri Beslemeli Sinir Ağı	Doğruluk: 83,78	Özel Veri Seti	Fontenla-Romero vd. (2005)
2009	Physionet Apnea-ECG	Dalgaçık Dönüşümü	DVM	Doğruluk: 97,59; Hassasiyet: 94,4; Seçicilik: 94,44	Physionet	Khandoker, Penzel vd. (2009)
2011	SHHS Veri Tabanı	-	KEK, Naive Bayes, DVM	Seçicilik: 96,5; Hassasiyet: 59	SHHS	Eisenman vd. (2011)
2013	Concord Hastanesi/Sidney (5 hasta)	Dalgaçık Dönüşümü	YSA	AUC: 0,8662	Özel Veri Seti	Maali ve Al-Jumaily (2013)
2013	50 Kişinin Solunum Verileri	Hızlı Fourier Dönüşümü	Konuşma Algılama Algoritması	Doğruluk: 97,0	Özel Veri Seti	Almazaydeh vd. (2013)
2014	Physionet Apnea-ECG	Dalgaçık Dönüşümü	DVM	Doğruluk: 97,20;	Physionet	Rachim vd. (2014)

				Hassasiyet: 92,65; Seçicilik: 94,34		
2015	Physionet Apnea-ECG	Dalgaçık Dönüşümü	AdaBoost	Doğruluk: 98,68	Physionet	Avcı ve Akbaş (2015)
2015	CHIME Veri Seti	Hızlı Fourier Dönüşümü	LDA	Doğruluk: 66,7; Hassasiyet: 66,9; Seçicilik: 58,1	CHIME	Cohen ve Chazal (2015)
2018	Sleep-EDF, Montreal Uyku Araştırma	-	CNN, RNN	Doğruluk: 99,6	Sleep-EDF	Andreotti vd. (2018)
2018	Aman Hastanesi Kyoc	-	YSA	Doğruluk: 89,9; Hassasiyet: 92,92; Seçicilik: 92,96	Özel Veri Seti	Emoto vd. (2018)
2019	PSG Kayıtları	-	DNN	Hassasiyet: 92,0; AUC: 0,98	Özel Veri Seti	Nakano vd. (2019)
2019	Ouahs Veri Seti	-	DVM, DNN, AB-CART	Doğruluk: DNN: 63,70; DVM: 51,85; AB-CART: 45,93	Ouahs	Lakhan vd. (2019)

Tablo 1. Farklı veri kaynakları ile elde edilen başarı metrikleri

Farklı veri setleri üzerinde yapılan bu çalışmalar, EKG, PSG ve solunum sinyalleri gibi biyometrik parametrelerin analizinde makine öğrenmesi algoritmalarının yüksek doğruluk oranlarına ulaşabileceğini göstermektedir. Örneğin, Schrader vd. (2000), EKG sinyalleriyle %92,7 seçicilik oranına ulaşırken; Andreotti vd. (2018), EEG, EOG ve EMG sinyalleri ile CNN ve RNN algoritmaları kullanarak %99,6 doğruluk oranı elde etmiştir.

3. YÖNTEMLER

Bu literatür incelemesinde kullanılan yöntemler üç temel başlık altında ele alınmıştır: veri kaynakları, sinyal işleme yöntemleri, ve sınıflandırma algoritmaları.

3.1. Veri Kaynakları

Literatürde incelenen çalışmalar, genellikle şu yaygın veri setlerini kullanmıştır:

- Physionet Apnea-ECG: Uyku apnesi teşhisi için EKG sinyallerini içeren geniş bir veri seti.
- SHHS (Sleep Heart Health Study): Polisomnografi (PSG) ve EKG verileri içeren bir veri tabanı.

- Sleep-EDF Veri Seti: EEG, EOG ve EMG sinyallerini içeren bir veri seti.

3.2. Sinyal İşleme Teknikleri

Makine öğrenmesi modellerinin başarısı, sinyal işleme aşamasındaki özellik mühendisliğine dayanmaktadır. Yaygın olarak kullanılan sinyal işleme teknikleri şunlardır:

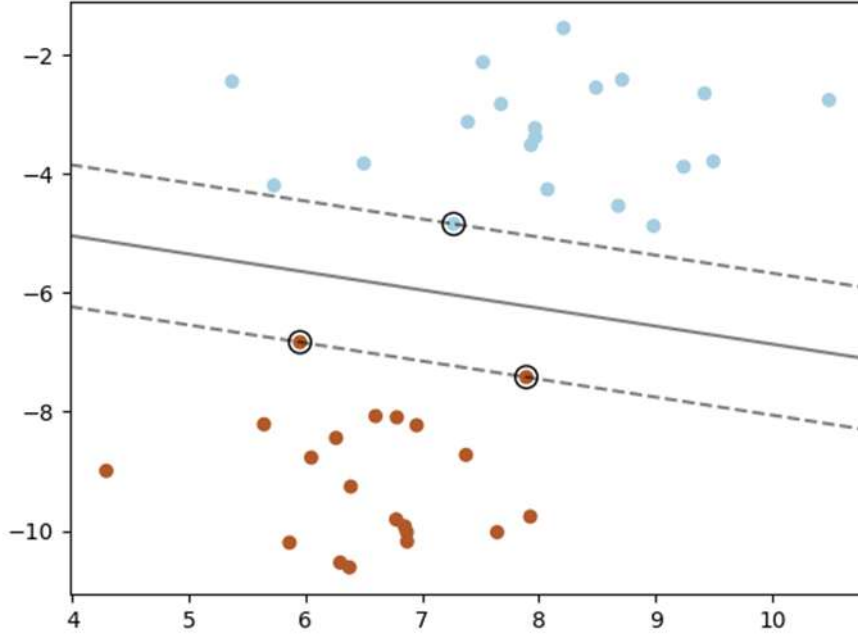
- Dalgaçık Dönüşümü: Sinyalleri zaman-frekans alanında analiz etmek için kullanılır. Örneğin, Fontenla-Romero vd. (2005), Dalgaçık Dönüşümü ve İleri Beslemeli Sinir Ağlarını birleştirerek %83,78 doğruluk oranına ulaşmıştır.
- Fourier Dönüşümü: Sinyalleri frekans alanında analiz eder. Drinnan vd. (2000), Fourier Dönüşümü ve eşikleme algoritması ile %90 doğruluk rapor etmiştir.

3.3. Sınıflandırma Algoritmaları

Makine öğrenmesi alanında sınıflandırma algoritmaları, verilere ait özellikleri kullanarak bu verileri önceden tanımlanmış kategorilere veya sınıflara ayırmayı amaçlayan matematiksel modellerdir. Uyku bozukluklarının teşhisinde, sınıflandırma algoritmaları biyofizyolojik sinyallerden elde edilen özellikleri analiz ederek normal ve anormal uyku paternlerini ayırt etmeye yardımcı olur. Bu algoritmalar, büyük miktarda veriden öğrenme yaparak yeni gelen veriler üzerinde tahmin ve sınıflandırma yapma yeteneğine sahiptir.

3.3.1 Destek Vektör Makineleri (DVM)

Destek Vektör Makineleri, gözetimli öğrenme yöntemleri arasında yer alan ve sınıflandırma problemlerinde sıklıkla kullanılan bir algoritmadır. DVM, verileri yüksek boyutlu bir uzaya dönüştürerek sınıflar arasındaki en iyi ayrımı sağlayan hiper düzlemi bulmayı hedefler. Bu hiper düzlem, sınıflar arasındaki marjini maksimize edecek şekilde konumlandırılır.

Şekil 1. Örnek DVM Çıktısı

DVM'nin temel avantajları şunlardır:

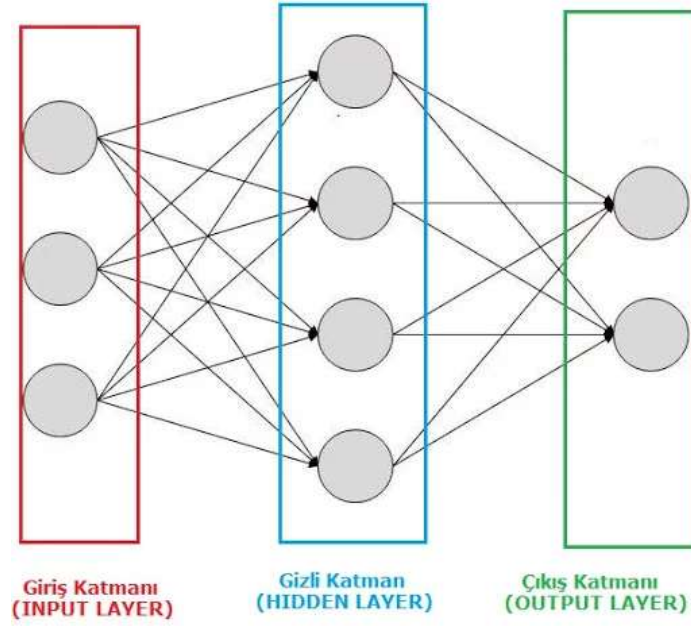
Doğrusal Olmayan Problemlerde Etkinlik: Kernel trik adı verilen yöntem sayesinde, doğrusal olmayan veriler bile doğrusal olarak ayrıştırılabilir hâle getirilebilir.

Genelleme Yeteneği: Aşırı öğrenmeyi (overfitting) engelleyerek yeni veriler üzerinde yüksek performans sergiler.

Uyku bozukluklarının teşhisinde DVM, özellikle EKG ve EEG gibi biyofizyolojik sinyallerin sınıflandırılmasında başarılı sonuçlar vermiştir. Örneğin, Khandoker ve arkadaşları (2009), EKG verilerini kullanarak uyku apnesi ataklarını tespit etmek için DVM algoritmasını uygulamış ve %97,59 doğruluk oranına ulaşmıştır. Bu çalışma, DVM'nin uyku bozukluklarının otomatik teşhisinde güvenilir bir araç olduğunu göstermektedir.

3.3.2 Yapay Sinir Ağları (YSA)

Yapay Sinir Ağları, insan beyninin nöron yapısından esinlenilerek geliştirilen ve çok katmanlı bir yapıya sahip olan makine öğrenmesi modelleridir. YSA, giriş katmanı, bir veya daha fazla gizli katman ve çıkış katmanından oluşur. Her bir katmandaki nöronlar, kendilerine gelen girdileri belirli ağırlıklarla çarparak ve bir aktivasyon fonksiyonundan geçirerek sonraki katmana iletir.

Şekil 2. Yapay Sinir Ağları katmanları

Şekil 2'de, yapay sinir ağlarının temel yapısı olan katmanlı bir mimari gösterilmektedir. Bu ağ, üç ana katmandan oluşur:

- Giriş Katmanı: Ağın sol tarafında yer alan bu katman, dış dünyadan alınan ham verileri temsil eder. Her bir nöron (daire ile gösterilen birim), bir giriş özelliğini veya değişkenini ifade eder. Uyku bozukluklarının teşhisinde, bu katmandaki nöronlar EKG, EEG veya solunum sinyallerinden elde edilen verileri alır.
- Gizli Katmanlar: Giriş ve çıkış katmanları arasında yer alan ve Şekil 1'de bir veya daha fazla olarak gösterilen katmanlardır. Gizli katmanlardaki nöronlar, bir önceki katmandan gelen sinyalleri belirli ağırlıklar ve aktivasyon fonksiyonları aracılığıyla işler. Bu katmanlar, ağın karmaşık ve nelineer ilişkileri öğrenmesine olanak tanır.
- Çıkış Katmanı: Ağın sağ tarafında bulunan bu katman, modelin nihai çıktısını veya tahminini üretir. Uyku bozukluklarının teşhisinde, bu katmandaki nöronlar farklı uyku evrelerini veya bozukluk durumlarını temsil edebilir.

Katmanlar arasındaki oklar, nöronlar arasındaki bağlantıları ve sinyallerin akış yönünü göstermektedir. Her bir bağlantı, öğrenme sürecinde ayarlanan ve ağın öğrenme kapasitesini belirleyen bir ağırlık değerine sahiptir. Bu katmanlı yapı sayesinde yapay sinir ağları, biyofizyolojik sinyallerdeki karmaşık paternleri ve anormallikleri etkili bir şekilde öğrenebilir. Özellikle uyku bozukluklarının teşhisinde, sinyallerdeki gizli özellikleri yakalayarak doğru ve güvenilir sonuçların elde edilmesini sağlar. YSA'nın uyku bozukluklarının teşhisindeki avantajları şunlardır:

Karmaşık İlişkileri Öğrenebilme: Nelineer ve karmaşık ilişkileri modelleyebilir.

Özellik Çıkarımı: Veri içindeki önemli özellikleri otomatik olarak keşfedebilir.

Almazaydeh ve arkadaşları (2013), solunum sinyallerini analiz ederek uyku apnesi tespiti için YSA kullanmış ve %97 doğruluk oranı elde etmiştir. Bu çalışma, YSA'nın solunum paternlerindeki anomalileri başarılı bir şekilde tespit edebildiğini göstermektedir.

3.3.3 Derin Öğrenme Algoritmaları: CNN ve RNN

Derin öğrenme, çok katmanlı YSA yapılarının derinleştirilmesiyle elde edilen ve büyük veri setleri üzerinde yüksek performans gösteren ileri bir makine öğrenmesi alanıdır. Derin öğrenme algoritmaları arasında Konvolüsyonel Sinir Ağları (CNN) ve Tekrarlayan Sinir Ağları (RNN) özellikle dikkat çekicidir.

Konvolüsyonel Sinir Ağları (CNN)

CNN'ler, özellikle görüntü ve sinyal işleme alanlarında kullanılan derin öğrenme modelleridir. CNN'nin temel özellikleri şunlardır:

Konvolüsyon Katmanları: Veri üzerinde farklı filtreler uygulayarak özellik haritaları çıkarır. Yerel Bağlantılar ve Ağırlık Paylaşımı: Hesaplama verimliliğini artırır ve aşırı öğrenmeyi engeller.

Uyku bozukluklarının teşhisinde CNN, özellikle EEG ve EOG gibi sinyallerin analizinde kullanılmıştır. Andréotti ve arkadaşları (2018), Sleep-EDF veri setini kullanarak CNN tabanlı bir model ile uyku evrelerinin otomatik sınıflandırılmasında %99,6 doğruluk oranına ulaşmıştır. Bu sonuç, CNN'nin karmaşık sinyal paternlerini başarılı bir şekilde öğrenebildiğini göstermektedir.

Tekrarlayan Sinir Ağları (RNN)

RNN'ler, sıralı ve zaman serisi verilerin işlenmesinde kullanılan bir derin öğrenme mimarisidir. RNN'nin özellikleri şunlardır:

Bellek Mekanizması: Girişler arasındaki zaman bağımlılıklarını modelleyebilir.

Özyineleme Yapısı: Önceki zaman adımlarından gelen bilgileri işleyerek karar verir.

Uyku bozukluklarının teşhisinde RNN, özellikle uzun süreli bağımlılıkların ve uyku evrelerinin ardışık yapısının modellenmesinde etkilidir. Derin öğrenme modellerinin bir kombinasyonu olan CNN-RNN yapıları, hem uzamsal hem de zamansal özellikleri yakalayarak yüksek performans sergileyebilir.

Örneğin, Supratak ve arkadaşları (2017), CNN ve RNN mimarilerini birleştirerek PSG verileri üzerinde uyku evrelerinin sınıflandırılmasında yüksek doğruluk oranları elde etmişlerdir. Bu tür modeller, uyku bozukluklarının daha hassas ve ayrıntılı teşhisini mümkün kılmaktadır.

Farklı makine öğrenmesi algoritmaları, uyku bozukluklarının teşhisinde başarıyla uygulanmıştır:

- **Destek Vektör Makineleri (DVM):** Khandoker vd. (2009), EKG verileri üzerinde DVM kullanarak %97,59 doğruluk sağlamıştır.
- **Yapay Sinir Ağları (YSA):** Almazaydeh vd. (2013), solunum sinyallerinde %97 doğruluk elde etmiştir.
- **Konvolüsyonel ve Tekrarlayan Sinir Ağları (CNN, RNN):** Andreotti vd. (2018), EEG ve EOG sinyallerinde %99,6 doğruluk oranına ulaşmıştır.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Makine öğrenmesi algoritmalarının literatürdeki uygulamaları, uyku bozukluklarının teşhisinde umut verici sonuçlar sunmaktadır. Çeşitli biyometrik sinyallerin analiziyle, bu algoritmaların doğruluk ve hassasiyet oranlarını artırdığı gözlemlenmiştir. Özellikle derin öğrenme algoritmalarının (CNN, RNN) karmaşık sinyalleri analiz etmede yüksek başarı oranı sergilediği görülmektedir.

Ancak, literatürde yer alan çalışmaların büyük çoğunluğu sınırlı veri setleriyle gerçekleştirilmiştir. Daha geniş ve çeşitli veri setleri kullanılarak yapılan çalışmalar, bu algoritmaların genelleştirilebilirliğini artırabilir. Ayrıca, farklı sinyalleri birleştiren çok modlu yaklaşımlar, teşhis süreçlerinde daha etkili sonuçlar elde edilmesini sağlayabilir.

Bu çalışma, makine öğrenmesi algoritmalarının uyku bozukluklarının teşhisindeki potansiyelini etkilerini göstermeyi amaçlamıştır. Literatürde yer alan bulgular, bu algoritmaların tanısal doğruluğu artırmak ve bireyselleştirilmiş tedavi yaklaşımlarını desteklemek için etkili bir araç olduğunu göstermektedir. Gelecekte yapılacak çalışmalar, daha büyük veri setleri ve daha gelişmiş algoritmalar kullanarak bu alandaki ilerlemeyi hızlandırabilir.

6.KAYNAKÇA

- Fontenla-Romero, O., Guijarro-Berdiñas, B., Alonso-Betanzos, A., Carrión, P., & Bousoño-Calzón, C. (2005). A new method for sleep apnea classification using wavelet feature extraction and artificial neural networks. *Artificial Intelligence in Medicine*, 34(1), 65–76.
- Khandoker, A. H., Palaniswami, M., & Karmakar, C. K. (2009). Automatic recognition of patients with obstructive sleep apnoea using wavelet-based features of electrocardiogram recordings. *IEEE Transactions on Information Technology in Biomedicine*, 13(1), 37–48.
- Eisenmann, S., Schmalgemeier, H., McNamara, J., & Krieger, D. (2011). Single lead ECG for obstructive sleep apnea detection. *IEEE Transactions on Biomedical Engineering*, 58(9), 2838–2845.
- Maali, Y., & Al-Jumaily, A. (2013). Artificial Neural Network Modeling for Obstructive Sleep Apnea Syndrome. *2013 International Conference on Advanced Computer Science Applications and Technologies (ACSAT)*, 446–451.

- Almazaydeh, L., Elleithy, K., Faezipour, M., Ocbagabir, H. (2016). SVM-Based Sleep Apnea Identification Using Optimal RR-Interval Features of the ECG Signal. *International Journal of Intelligent Systems and Applications in Engineering*, 4(1), 1-4.
- Avcı, D., & Akbaş, A. (2015). A novel approach for detection of Obstructive Sleep Apnea Syndrome using wavelet transform and AdaBoost. *Healthcare Technology Letters*, 2(6), 155–159.
- Cohen, M. A., & De Chazal, P. (2015). Automated detection of sleep apnea in ECG recordings using time–frequency and non-linear heart rate variability features. *Physiological Measurement*, 36(10), 2069–2084.
- Andreotti, F., Phan, H., Cooray, N., Lo, C., & De Vos, M. (2018). Multichannel sleep stage classification and transfer learning using convolutional neural networks. *2018 40th Annual International Conference of the IEEE Engineering in Medicine and Biology Society (EMBC)*, 171–174.
- Emoto, S., Hirasawa, H., & Nomura, T. (2018). Sleep stage classification by using EEG, EOG and EMG signals. *Journal of Robotics, Networking and Artificial Life*, 5(3), 217–220.
- Nakano, H., Tanigawa, T., Oshima, E., & Ikeda, M. (2019). Blood oxygen saturation during sleep measured by a smartwatch for obstructive sleep apnea screening. *Journal of Clinical Sleep Medicine*, 15(12), 1777–1781.
- Lakhan, P., Bairagi, V. K., & Raja, K. (2019). Comparison of deep learning approaches for sleep apnea detection. *Journal of Medical Systems*, 43(6), 169.
- Schrader, M., Zywietz, C., Widiger, B., & Joseph, G. (2000). Detection of Sleep Apnea in Single Channel ECGs from the PhysioNet Data Base. *Computers in Cardiology*, 27, 263–266.
- Rachim, V. P., Li, G., & Chung, W. Y. (2014). Sleep apnea classification using ECG-signal wavelet-PCA features. *Bio-Medical Materials and Engineering*, 24(6), 2875–2882.

EĞİTİM VE GELİR SEVİYELERİNE GÖRE TÜRKİYE'DE UYKU SÜRESİNİN ANALİZİ

Osman ŞAHİN

Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Teknoloji Fakültesi, Elektrik ve Elektronik Mühendisliği Bölümü

ORCID ID: 000-0003-3998-162X

Okan BİNGÖL

Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Teknoloji Fakültesi, Elektrik ve Elektronik Mühendisliği Bölümü

ORCID ID: 0000-0001-9817-7266

ÖZET

Uyku, bireylerin fiziksel ve zihinsel sağlığını, yaşam kalitesini ve günlük işlevselliğini doğrudan etkileyen temel bir biyolojik süreçtir. Günümüz toplumunda, hızlı yaşam temposu, artan iş yükü ve teknolojinin hayatımızdaki yerinin genişlemesiyle birlikte uyku süresinde ve kalitesinde düşüşler gözlemlenmektedir. Sosyoekonomik faktörler, özellikle eğitim ve gelir seviyeleri, bireylerin uyku alışkanlıkları üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir.

Bu çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2014-2015 Zaman Kullanım İstatistikleri verilerini kullanılarak, Türkiye'deki bireylerin uykuya ayırdıkları süreleri eğitim ve gelir seviyelerine göre analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında, farklı eğitim düzeylerine (ilkokul, ortaokul, lise, yükseköğrenim) ve gelir gruplarına (düşük, orta-düşük, orta-yüksek, yüksek) sahip bireylerin günlük ortalama uyku süreleri karşılaştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar, uyku süresi ve sosyoekonomik faktörler arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak, uyku sağlığının toplumsal boyutuna dikkat çekmektedir. Uyku eksikliği, uzun vadede kronik sağlık sorunlarına, iş performansında düşüşe ve yaşam kalitesinde azalmaya neden olabilmektedir. Bu nedenle, uyku eşitsizliklerinin azaltılması ve toplum genelinde uyku sağlığının iyileştirilmesi için eğitim programları, farkındalık kampanyaları ve iş hayatında dengeyi destekleyen politikaların geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Uyku kalitesi, Uyku alışkanlıkları, Toplumsal sağlık

ANALYSIS OF SLEEP DURATION IN TURKEY BASED ON EDUCATION AND INCOME LEVELS

ABSTRACT

Sleep is a fundamental biological process that directly affects individuals' physical and mental health, quality of life, and daily functioning. In today's society, decreases in sleep duration and quality have been observed due to a fast-paced lifestyle, increased workload, and the expanding role of technology in our lives. Socioeconomic factors, especially education and income levels, have a decisive impact on individuals' sleep habits.

In this study, using data from the Turkish Statistical Institute's (TÜİK) 2014-2015 Time Use Survey, the sleep durations of individuals in Turkey were analyzed according to their education and income levels. Within the scope of the research, the daily average sleep durations of individuals with different educational levels (primary school, middle school, high school, higher education) and income groups (low, lower-middle, upper-middle, high) were compared. The results obtained highlight the relationship between sleep duration and socioeconomic factors, drawing attention to the societal dimension of sleep health. Sleep deprivation can lead to chronic health problems in the long term, decreased work performance, and reduced quality of life. Therefore, developing educational programs, awareness campaigns, and policies that support work-life balance is important to reduce sleep inequalities and improve sleep health across society.

Keywords: Sleep quality, Sleep habits, Public health

1. GİRİŞ

Uyku, insan hayatının vazgeçilmez bir parçasıdır ve fiziksel sağlık, bilişsel performans ve duygusal denge üzerinde doğrudan etkiye sahiptir. Yeterli ve kaliteli uyku, günlük yaşamın gerekliliklerini yerine getirebilmek için şarttır. Günümüz toplumlarında, uyku düzenleri ve süreleri; eğitim, gelir, çalışma koşulları ve teknolojik gelişmeler gibi çeşitli sosyoekonomik faktörlerden etkilenmektedir.

Türkiye'de uyku davranışlarının eğitim ve gelir seviyelerine göre incelenmesi, halk sağlığı politikalarının geliştirilmesi ve toplumsal farkındalığın artırılması açısından önemlidir. Bu çalışma, TÜİK'in 2014-2015 Zaman Kullanım İstatistikleri verilerini kullanarak Türkiye'deki bireylerin uykuya ayırdıkları süreleri eğitim ve gelir seviyelerine göre analiz etmeyi hedeflemektedir.

Uyku süresi ve kalitesi üzerine yapılan araştırmalar, sosyoekonomik faktörlerin uyku davranışları üzerinde belirleyici olduğunu göstermektedir. Düşük eğitim ve gelir seviyesine sahip bireylerin genellikle daha uzun uyku sürelerine sahip oldukları, ancak uyku kalitelerinin düşük olabileceği belirtilmektedir. Yüksek eğitim ve gelir seviyesine sahip bireyler ise iş baskısı, uzun çalışma saatleri ve stres nedeniyle daha az uyuyabilmektedir.

2. ARAŞTIRMA VE BULGULAR

2.1. Veri Kaynağı

Bu çalışmanın verileri, TÜİK'in 2014-2015 Zaman Kullanım İstatistiklerinden elde edilmiştir. Söz konusu istatistikler, Türkiye'deki 15 yaş ve üzeri bireylerin günlük faaliyetlerine ayırdıkları

süreleri detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır. Araştırma, ülke genelini temsil eden bir örneklem üzerinden gerçekleştirilmiştir.

2.2. Veri Analizi

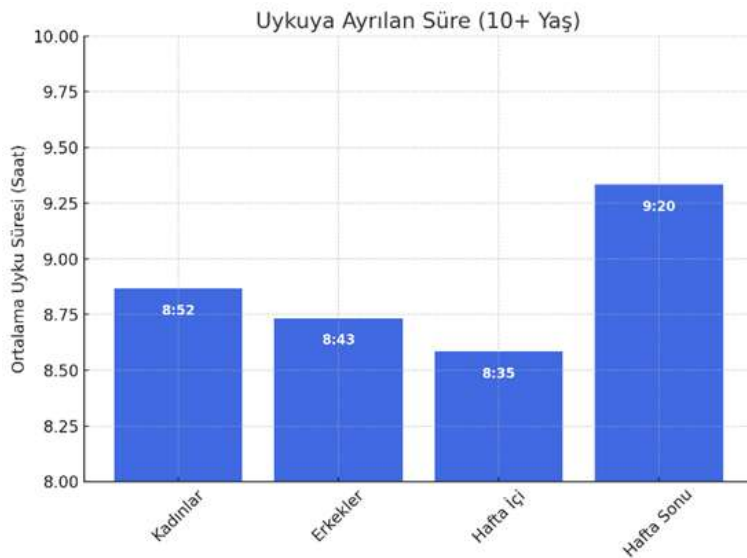
Veri analizi sürecinde, uyku süresinin eğitim ve gelir seviyelerine göre dağılımı incelenmiştir. Ortalama uyku süreleri hesaplanmış ve gruplar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı t-testi ve ANOVA gibi parametrik testlerle değerlendirilmiştir.

2.3. Bulgular

Türkiye'deki bireylerin günlük uykuya ayırdığı süreler genel hatlarıyla değerlendirildiğinde, kadınların erkeklere kıyasla ortalama olarak daha uzun süre uyuduğu görülmektedir. Ayrıca, hafta içi ve hafta sonu arasındaki uyku süresi farkı belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. TÜİK 2014-2015 Zaman Kullanım İstatistikleri 'ne göre:

- Kadınlar günlük ortalama **8 saat 52 dakika** uyurken, erkeklerin uyku süresi **8 saat 43 dakika** ile kadınlardan daha kısadır.
- Hafta içi, uyku süresi **8 saat 35 dakika** ile daha düşükken, hafta sonu bireyler **9 saat 20 dakika** uyumaktadır.

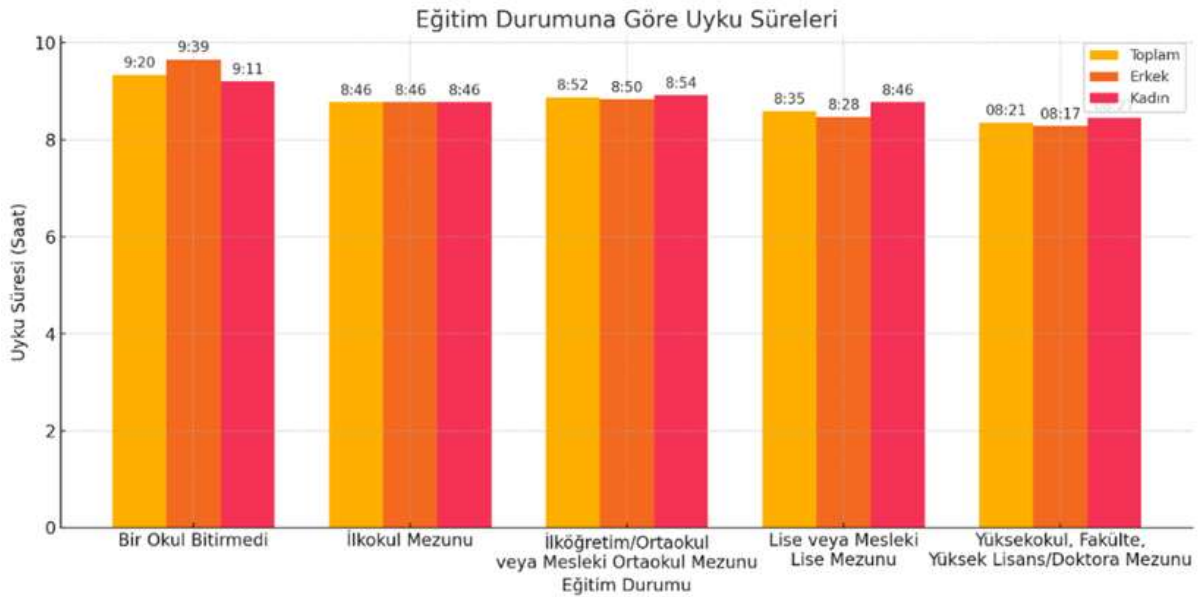
Bu bulgular, hafta içindeki iş ve sorumlulukların uyku süresini kısalttığını, hafta sonlarında ise bireylerin uyku süresini artırarak bir denge sağlamaya çalıştığını göstermektedir. Grafik 1'de, cinsiyet ve hafta içi/sonu bazında uyku süreleri özetlenmiştir.

Şekil 1: Türkiye’de Genel Uyku Süreleri (10+ Yaş)

Eğitim düzeyi, bireylerin günlük uykuya ayırdıkları süreyi etkileyen önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Şekil 2’de gösterilen TÜİK 2014-2015 verilerine göre, eğitim seviyesi düşük bireyler genellikle daha uzun uyku sürelerine sahiptir. Eğitim seviyesi yükseldikçe uyku süresinin azaldığı gözlemlenmektedir:

- Eğitim seviyesi "bir okul bitirmeyen" bireyler için uyku süresi en yüksek seviyededir (**9 saat 20 dakika**). Kadınlar burada erkeklerden daha uzun uyumaktadır (**9 saat 39 dakika**).
- Yükseköğrenim mezunlarında ise günlük uyku süresi en düşük seviyeye inmektedir (**8 saat 21 dakika**). Kadınlar yine erkeklerden daha uzun uyumaktadır (**8 saat 17 dakika**).
- Bu sonuçlar, eğitim seviyesi arttıkça iş yükü ve sorumlulukların arttığını ve uyku süresinde azalmaya neden olduğunu göstermektedir. Şekil 2’de eğitim durumuna göre uyku süreleri detaylı şekilde verilmiştir.

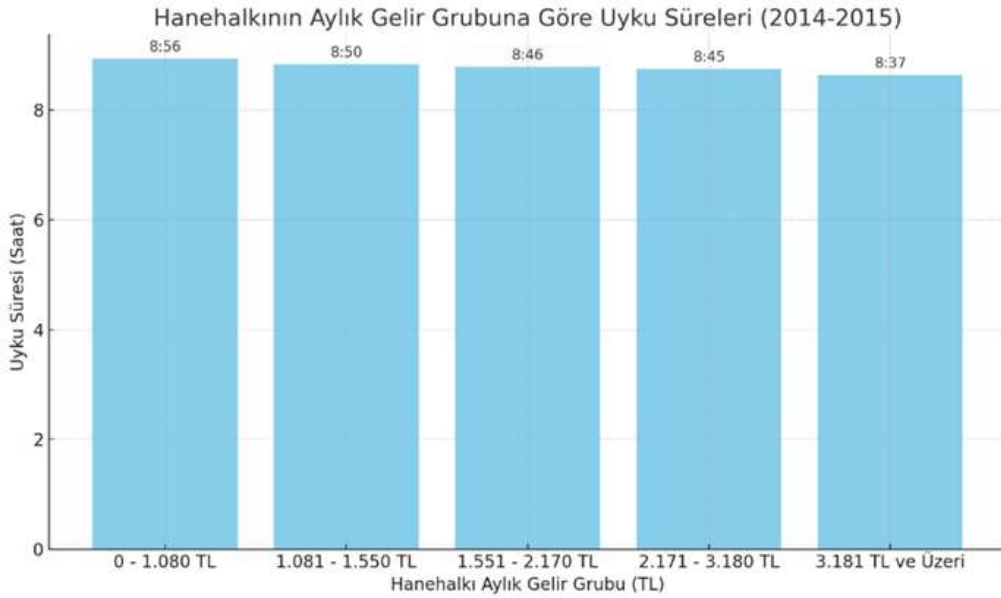

Şekil 2. Eğitim Seviyesine Göre Ortalama Uyku Süreleri (Saat)

Gelir düzeyi, bireylerin uyku alışkanlıklarını etkileyen bir diğer kritik değişkendir. TÜİK 2014-2015 Zaman Kullanım İstatistikleri'ne göre, düşük gelir gruplarındaki bireylerin daha uzun uyku sürelerine sahip olduğu, gelir arttıkça uyku süresinin azaldığı görülmektedir. Ancak gelir farkına rağmen uyku sürelerindeki farklılıkların sınırlı olduğu dikkat çekmektedir:

- En düşük gelir grubundaki (0-1.080 TL) bireyler, günlük ortalama **8 saat 56 dakika** uyumaktadır.
- En yüksek gelir grubundaki bireylerde bu süre **8 saat 37 dakika** ya kadar düşmektedir.

Şekil 3'te gelir seviyesi yüksek bireylerin iş yoğunluğu, stres ve daha uzun çalışma saatleri nedeniyle uyku süresinde kısaltmalar yaşayabileceğini ortaya koymaktadır. Ancak düşük gelir grubundaki bireylerde daha uzun uyku süresinin yaşam kalitesi ve uyku kalitesine yansıyan etkilerinin de araştırılması gereklidir. Şekil 3'de gelir düzeyine göre uyku süreleri özetlenmiştir.

Şekil 3. Gelir Seviyesine Göre Ortalama Uyku Süreleri (Saat)

3. SONUÇ

Elde edilen sonuçlar, sosyoekonomik faktörlerin bireylerin günlük uyku süreleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle eğitim ve gelir düzeyi arttıkça uyku süresinin azalması dikkat çekicidir. Bu bulgular, literatürdeki diğer çalışmalarla da tutarlıdır:

- **İş Yoğunluğu ve Stres:** Yüksek eğitim ve gelir düzeyine sahip bireyler, genellikle daha yoğun çalışma koşulları ve sorumluluklar altında çalışmaktadır. Bu da uyku süresinin azalmasına yol açmaktadır. Ancak bu bireylerin uyku kalitesi hakkında daha fazla veri elde edilmesi gereklidir.
- **Teknoloji Kullanımı:** Teknoloji ve dijital cihazların yaygın kullanımı, özellikle yüksek eğitim ve gelir seviyesindeki bireylerin uyku süresini kısaltabilir. Akşam saatlerinde ekran maruziyeti uyku kalitesini düşürmektedir.

Bu durum, Türkiye’de bireylerin uyku sağlığı üzerine politikaların geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Örneğin:

- **Uyku Sağlığı Farkındalık Kampanyaları:** Uyku süresi kadar uyku kalitesinin de önemli olduğuna dair bilgilendirme kampanyalarının düzenlenmesi.
- **İş ve Yaşam Dengesi Politikaları:** İş hayatında esnek çalışma modellerinin teşvik edilmesiyle bireylerin uyku düzenlerinin iyileştirilmesi.

Bu çalışma, Türkiye’de eğitim ve gelir düzeyine göre uyku sürelerinin değişkenlik gösterdiğini ve sosyoekonomik faktörlerin uyku alışkanlıkları üzerindeki belirleyici etkisini göstermeyi amaçlamıştır. Eğitim ve gelir düzeyi yüksek bireylerin daha kısa uyku sürelerine sahip olması, iş yoğunluğu ve stresin uyku süresini etkilediğini düşündürmektedir. Ancak düşük gelir ve eğitim düzeyine sahip bireylerin uyku sürelerinin uzun olmasına rağmen, uyku kalitesinin düşük olabileceği ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır.

Gelecekte yapılacak araştırmalarda, bireylerin uyku kalitesi, stres seviyeleri ve yaşam tarzı gibi ek faktörlerin de detaylı bir şekilde ele alınması önerilmektedir.

4. KAYNAKÇA

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2015). Zaman Kullanım İstatistikleri, 2014-2015. Ankara: TÜİK Yayınları.

Grandner, M. A., Hale, L., Moore, M., & Patel, N. P. (2010). Mortality associated with short sleep duration: The evidence, the possible mechanisms, and the future. *Sleep Medicine Reviews*, 14(3), 191–203.

Magee, C. A., Kritharides, L., Attia, J., McElduff, P., & Banks, E. (2012). Short and long sleep duration are associated with prevalent cardiovascular disease in Australian adults. *Journal of Sleep Research*, 21(4), 441–447.

Patel, S. R., Malhotra, A., Gottlieb, D. J., White, D. P., & Hu, F. B. (2006). Correlates of long sleep duration. *Sleep*, 29(7), 881–889.

Hale, L. (2005). Who has time to sleep? *Journal of Public Health*, 27(2), 205–211.

Knutson, K. L. (2010). Sociodemographic and cultural determinants of sleep deficiency: Implications for cardiometabolic disease risk. *Social Science & Medicine*, 79(1), 91–99.

PULMONER HİPERTANSİYONDA YAPAY ZEKA : CHATGPT'NİN KLİNİK KARAR DESTEK ARACI OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

Muhammet GENEŞ

Kardiyoloji Bölümü, Sincan Eğitim ve Araştırma Hastanesi

Giriş:

Pulmoner hipertansiyon (PH), önemli morbidite ve mortaliteye yol açan artmış pulmoner arter basıncı ile karakterize karmaşık, ilerleyici bir durumdur. PH'nin tanısı ve yönetimi, multidisipliner yaklaşımlar ve kanıta dayalı kılavuzlara uyumu gerektirir. Bu çalışma, yapay zeka (AI) tabanlı bir dil modeli olan ChatGPT'nin PH'nin tanısı, sınıflandırılması ve tedavisi için kılavuza dayalı öneriler sağlama potansiyelini ve klinik karar vermeyi desteklemedeki faydasını araştırmayı amaçlamaktadır.

Yöntemler:

Bu kesitsel çalışmada, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) PH sınıflandırmaları ve Avrupa Kardiyoloji Derneği/Avrupa Solunum Derneği (ESC/ERS) kılavuzları da dahil olmak üzere güncel uluslararası kılavuzlara dayalı olarak 40 PH'ye özgü soru geliştirildi. Sorular temel prensipleri, tanı algoritmalarını, sınıflandırma kriterlerini ve gerçek dünya klinik senaryolarını kapsıyordu. ChatGPT-4 tarafından oluşturulan yanıtlar iki kardiyolog tarafından değerlendirildi ve "tamamen uygun", "kısmen uygun", "uygun ancak yetersiz" veya "uygun değil" olarak kategorize edildi. Derecelendiriciler arası güvenilirlik Cohen'in kappa katsayısı kullanılarak değerlendirildi.

Sonuçlar:

ChatGPT 40 sorunun tamamını başarıyla yanıtladı. Genel bilgiye dayalı 20 sorudan 14'ü tamamen uygun bulundu ve 6'sı uygun ancak yetersiz olarak derecelendirildi. Klinik senaryoya dayalı 20 sorudan 13'ü tamamen uygundu ve 7'si uygun ancak yetersiz olarak derecelendirildi. Yapay zeka modeli, PH sınıflandırması, tanı algoritmaları ve grup 1 PH (pulmoner arteriyel hipertansiyon) için tedavi önerileri gibi alanlarda güçlü bir performans gösterdi. Ancak, sol kalp hastalığıyla ilişkili PH'nin (grup 2 PH) ve kronik tromboembolik pulmoner hipertansiyonun (grup 4 PH) yönetimi gibi karmaşık senaryolarda sınırlamalar belirlendi. Değerlendiriciler arası güvenilirlik, Cohen'in kappa katsayısı kullanılarak %90 olarak hesaplandı.

Sonuç:

ChatGPT, PH tanısı ve yönetimi için doğru ve kılavuza uygun öneriler sağlayarak tamamlayıcı bir klinik karar destek aracı olarak potansiyel göstermektedir. Ancak, karmaşık veya ayrıntılı vakalarda tek başına kullanımı, bağlamsal anlayış kısıtlamaları nedeniyle sınırlı kalmaktadır.

Gelecekteki gelişmeler, bağlamsal uyarlanabilirliği iyileştirmeye, gerçek dünya verilerini entegre etmeye ve sağlık profesyonelleriyle daha yakın iş birliğini sağlamaya odaklanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zeka, Pulmoner Hipertansiyon, ChatGPT, Klinik Karar Desteği, Dijital Sağlık

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN PULMONARY HYPERTENSION: EVALUATING CHATGPT AS A CLINICAL DECISION SUPPORT TOOL

Introduction:

Pulmonary hypertension (PH) is a complex, progressive condition characterized by increased pulmonary artery pressure, leading to significant morbidity and mortality. The diagnosis and management of PH require a multidisciplinary approach and adherence to evidence-based guidelines. This study aims to investigate the potential of ChatGPT, an artificial intelligence (AI)-based language model, to provide guideline-based recommendations for the diagnosis, classification, and treatment of PH and its utility in supporting clinical decision-making.

Methods:

In this cross-sectional study, 40 PH-specific questions were developed based on current international guidelines, including the World Health Organization (WHO) PH classifications and the European Society of Cardiology/European Respiratory Society (ESC/ERS) guidelines. The questions covered fundamental principles, diagnostic algorithms, classification criteria, and real-world clinical scenarios. Responses generated by ChatGPT-4 were evaluated by two cardiologists and categorized as "fully appropriate," "partially appropriate," "appropriate but insufficient," or "not appropriate." Inter-rater reliability was assessed using Cohen's kappa coefficient.

Results:

ChatGPT successfully answered all 40 questions. Among the 20 general knowledge-based questions, 14 were rated as fully appropriate, while 6 were rated as appropriate but insufficient. Of the 20 clinical scenario-based questions, 13 were fully appropriate, and 7 were appropriate but insufficient. The AI model demonstrated strong performance in areas such as PH classification, diagnostic algorithms, and treatment recommendations for Group 1 PH (pulmonary arterial hypertension). However, limitations were identified in managing complex scenarios, such as PH associated with left heart disease (Group 2 PH) and chronic thromboembolic pulmonary hypertension (Group 4 PH). Inter-rater reliability, assessed using Cohen's kappa coefficient, was calculated at 90%.

Conclusion:

ChatGPT shows potential as a complementary clinical decision support tool by providing

accurate and guideline-compliant recommendations for PH diagnosis and management. However, its use as a standalone tool in complex or detailed cases remains limited due to contextual understanding constraints. Future developments should focus on improving contextual adaptability, integrating real-world data, and fostering closer collaboration with healthcare professionals.

Keywords: Artificial Intelligence, Pulmonary Hypertension, ChatGPT, Clinical Decision Support, Digital Health

THERAPEUTIC POTENTIAL OF EXOSOMES GENERATED FROM MESENCHYMAL STEM CELLS FOR APPLICATIONS IN REGENERATIVE MEDICINE

Ayşe KOÇAK SEZGİN

Kütahya Health Sciences University, Faculty of Medicine

ORCID ID: 0000-0002-1510-2937

Elif AYDIN

Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Medicine

ORCID ID: 0000-0003-0877-45

ABSTRACT

Exosomes generated from mesenchymal stem cells have emerged as a promising acellular treatment for tissue engineering. Exosomes possess advantages over whole stem cells, including reduced immunogenicity and the capacity to transport regenerative payload. This research investigated the potential of exosomes for the treatment of abnormalities in skin, bone, and cartilage. In preclinical models, exosomes enhanced wound healing, promoted bone regeneration, and facilitated cartilage repair through the transfer of proteins, mRNAs, and microRNAs. Their effects were induced by altering inflammation, angiogenesis, cell proliferation, and matrix formation. Exosomes are a possible acellular treatment for tissue engineering. Nonetheless, obstacles persist concerning scalable isolation, clarifying mechanisms, and adapting this methodology for human trials. Comprehending these obstacles will facilitate the effective clinical translation of exosomes for regenerative medicine applications.

Keywords: Exosomes, Mesenchymal stem cells, Regenerative medicine

MEZENKİMAL KÖK HÜCRELERDEN ÜRETİLEN EKZOSOMLARIN REJENERATİF TIP UYGULAMALARI İÇİN TERAPÖTİK POTANSİYELİ ÖZET

Mezenkimal kök hücrelerden üretilen ekzosomlar, doku mühendisliği için umut verici, hücresiz tedavi yöntemi olarak ortaya çıkmıştır. Ekzosomlar, azaltılmış immünogenite ve rejeneratif yük taşıma kapasitesi gibi tüm kök hücrelere göre avantajlara sahiptir. Bu çalışma, ekzosomların cilt, kemik ve kıkırdaktaki anormalliklerin tedavisi için potansiyelini araştırmıştır. Klinik öncesi modellerde, ekzosomlar yara iyileşmesini artırmış, kemik rejenerasyonunu desteklemiş ve protein, mRNA ve mikroRNA transferi yoluyla kıkırdak onarımını kolaylaştırmıştır. Etkileri, inflamasyonu, anjiyogenezi, hücre çoğalmasını ve matris oluşumunu değiştirerek indüklenmiştir. Ekzosomlar, doku mühendisliği için olası bir hücresiz tedavidir. Bununla birlikte, ölçeklenebilir izolasyon, mekanizmaların açıklığa kavuşturulması ve bu metodolojinin insan denemelerine uyarlanması konusunda engeller devam etmektedir. Bu engelleri anlamak, rejeneratif tıp uygulamaları için ekzosomların etkili klinik kullanımını kolaylaştıracaktır.

Keywords: Exosomes, Mesenchymal stem cells, Regenerative medicine

1. INTRODUCTION

One of the biggest problems in healthcare is tissue damage brought on by illness, trauma, aging, or birth defects. The objective of regenerative medicine, a new discipline that is in the process of emergence, is to repair, replace, or regenerate damaged tissues and organs. Stem cells are fundamental to numerous regenerations approaches because of their ability to self-renew and differentiate into specialized cell types. Among the diverse stem cell types, mesenchymal stem cells (MSCs) have surfaced as a prominent potential for cell-based therapeutics. Mesenchymal stem cells (MSCs) exhibit multipotency, enabling their development into mesodermal lineages such as bone, adipose tissue, and cartilage. Moreover, MSCs exhibit immunomodulatory actions by inhibiting inflammatory responses and secreting trophic substances that promote tissue healing [1-5].

MSC-derived exosomes (EV) enhance tissue healing through multiple methods. They can convey regenerative factors and genetic material to recipient cells, thereby changing their behavior. EVs also regulate immunological responses and inflammation to establish a pro-regenerative microenvironment. Furthermore, EVs activate resident stem and progenitor cells to augment intrinsic healing mechanisms. Multiple preclinical investigations have demonstrated encouraging outcomes utilizing MSC-derived EVs for the treatment of skin, bone, and cartilage abnormalities. In wound healing models, extracellular vesicles expedited re-epithelialization, angiogenesis, and collagen remodeling. Extracellular vesicles facilitated osteoblast proliferation, differentiation, and mineralization for bone repair. MSC exosomes facilitated cartilage repair by promoting chondrocyte proliferation, matrix production, and the modulation of inflammatory pathways. Exosomes induced restorative effects in these tissues by transporting proteins, mRNAs, and microRNAs [6-9].

2. MESENCHYMAL STEM CELLS EXOSOMES

Extracellular vesicles (EVs), a general term encompassing various molecules including exosomes, microvesicles, microparticles, ectosomes, oncosomes, apoptotic bodies etc., are naturally released from all cell types [10]. They are enclosed by a lipid bilayer and cannot replicate [11]. EVs derived from MSCs, including exosomes and shed microvesicles (50–1000 nm diameter), can mimic the biological activity of MSCs by horizontally transferring many functional molecules including mRNAs, miRNAs, proteins and lipids to the cellular microenvironment and target cells, and then mediate restoration of homeostasis and tissue regeneration through various mechanisms [12].

3. MSC EXOSOMES IN REGENERATIVE MEDICINE

Research suggests that combining MSC exosomes with biomaterial scaffolds can improve wound healing outcomes. A chitosan/silk hydrogel sponge infused with exosomes from gingival MSCs significantly enhanced re-epithelialization, collagen deposition, angiogenesis, and neurite development when utilized on wounds in a diabetic rat model. A different group included umbilical cord MSC exosomes into a Pluronic F-127 hydrogel, which prolonged their release and efficacy at the wound site, enhancing angiogenesis and accelerating wound closure rates. In addition to regulating inflammation and epithelialization, MSC exosomes can also promote two other essential stages of healing: angiogenesis and collagen/ECM remodeling. Numerous studies demonstrate that exosomes sourced from induced pluripotent stem cells, adipose tissue, or other mesenchymal stem cell origins promote collagen synthesis and angiogenesis when applied to cutaneous wound models. Certain exosomal miRNAs, such as miR-125a, and lncRNAs, including MALAT1, have been associated with the suppression of anti-angiogenic factors and the promotion of repair mechanisms. A recent work by Hoang et al. examined the regeneration capabilities of exosomes derived from diverse mesenchymal stem cell (MSC) sources in relation to cutaneous wound healing. The researchers extracted exosomes from adipose-derived MSCs (ADMSCs), bone marrow-derived MSCs (BMSCs), and umbilical cord MSCs (UCMSCs) and examined their growth factor composition [13-19].

Fixing MSC-derived exosomes onto scaffolds facilitates prolonged release, enhancing bone repair via osteoinduction and MSC recruitment [20]. The amalgamation of iPSCMSC-exosomes with β -TCP scaffolds enhanced bone regeneration in a rat critical defect model by promoting angiogenesis and osteogenesis [21]. iPSC-MSC-exosomes also inhibited steroid-induced bone loss and enhanced local angiogenesis, likely via the stimulation of the PI3K/Akt pathway in endothelial cells [22]. Moreover, MSC-exosomes possess immunomodulatory properties that presumably facilitate fracture healing by suppressing pro-inflammatory factors TNF- α and IL-1 β while enhancing the anti-inflammatory factor TGF- β [23].

According to a recent study, BMSC-EXs obtained from type 1 diabetes rat models (dBMSC-EXs) and BMSC-EXs obtained from normal rats (nBMSC-EXs) both facilitated osteogenic differentiation of MSCs and increased the angiogenic activity of endothelial cells. However, the therapeutic effect of dBMSC-EXs was less pronounced than that of nBMSC-EXs. The findings show that autologous transplantation of exosomes from donors with persistent underlying conditions may be unsuitable for therapeutic applications [24]. Cartilage abnormalities resulting from injury or osteoarthritis present a significant clinical problem due to the limited intrinsic ability of cartilage to self-repair. The avascular and aneural

characteristics of cartilage indicate that damage is not rectified through the conventional wound healing processes observed in most tissues. Moreover, the diminished cellularity and absence of stem cell reservoirs in cartilage indicate that the inherent regeneration potential is constrained [25, 26]. Contemporary therapy modalities, such as microfracture and autologous chondrocyte implantation, have demonstrated limited efficacy but are not ideal remedies [27]. Tissue engineering approaches utilizing adult mesenchymal stem cells (MSCs) have surfaced as a viable alternative cell source for cartilage regeneration [28]. Mesenchymal stem cells (MSCs) can be extracted from many tissues, including bone marrow, adipose tissue, and synovium, among others [29]. These cells possess chondrogenic potential and release trophic substances that can promote tissue healing. Nonetheless, obstacles persist in guaranteeing adequate cell quantities, retention, and appropriate differentiation at defect locations [30]. Recent research has investigated the application of MSC exosomes as a cell-free therapeutic strategy. MSC exosomes have demonstrated preclinical effectiveness in promoting cartilage repair and regeneration via many routes. Initially, they can improve chondrocyte migration, proliferation, and matrix formation to directly facilitate cartilage regeneration [31]. Secondly, they can suppress inflammatory reactions and apoptosis in osteoarthritic chondrocytes [32]. The effects are mediated by specific exosomal payloads, including microRNAs (miR-140-5p, miR-92a-3p, miR-100-5p) and proteins (TSG-6, PTEN), which regulate signaling pathways such as mTOR, Wnt/ β -catenin, STAT3, and NF- κ B [33]. MSC exosomes have been investigated as independent injections or in conjunction with biomaterial scaffolds to enhance localization and retention [34, 35]. Scaffolds, including hydrogels and 3D-printed matrices, offer structural support and can replicate the native extracellular matrix environment of cartilage. The continuous release of exosomes from these scaffolds may be advantageous for inducing biological effects over extended durations to facilitate functional cartilage healing [36].

CONCLUSIONS

Exosomes produced from MSCs constitute a promising nanotherapeutic approach with considerable potential, however they are still in the nascent stages of research. Ongoing multidisciplinary research to overcome translational obstacles will enhance the efficacy of this novel nanomedicine strategy in regenerative therapies.

REFERENCES

1. Roszkowski S. Therapeutic potential of mesenchymal stem cell-derived exosomes for regenerative medicine applications. *Clin Exp Med*. 2024 Mar 1;24(1):46. doi: 10.1007/s10238-023-01282-z. PMID: 38427086; PMCID: PMC10907468.
2. Caplan AI, Dennis JE. Mesenchymal stem cells as trophic mediators. *J Cell Biochem*. 2006;98(5):1076–84.

3. Gneccchi M, Zhang Z, Ni A, Dzau VJ. Paracrine mechanisms in adult stem cell signaling and therapy. *Circ Res*. 2008;103(11):1204–19.
4. Lalu MM, McIntyre L, Pugliese C, et al. Safety of cell therapy with mesenchymal stromal cells (SafeCell): a systematic review and meta-analysis of clinical trials. *PLoS ONE*. 2012;7(10):e47559.
5. Volkmer E, Kallukalam BC, Maertz J, et al. Hypoxic preconditioning of human mesenchymal stem cells overcomes hypoxia-induced inhibition of osteogenic differentiation. *Tissue Eng Part A*. 2010;16(1):153–64.
6. Phinney DG, Pittenger MF. Concise review: MSC-derived exosomes for cell-free therapy. *Stem Cells*. 2015;35(4):851–8.
7. Zhang B, Wang M, Gong A, et al. HucMSC-exosome mediated Wnt4 signaling is required for cutaneous wound healing. *Stem Cells*. 2015;33(7):2158–68.
8. Zhang J, Guan J, Niu X, et al. Exosomes released from human induced pluripotent stem cell-derived MSCs facilitate cutaneous wound healing by promoting collagen synthesis and angiogenesis. *J Transl Med*. 2015;13:49.
9. Hu L, Wang J, Zhou X, Xiong Z, Zhao J, Yu R, Huang F, Zhang H, Chen L. Exosomes derived from human adipose mesenchymal stem cells accelerates cutaneous wound healing via optimizing the characteristics of fibroblasts. *Sci Rep*. 2016;6:32993.
10. Qin Y, Wang L, Gao Z, Chen G, Zhang C. Bone marrow stromal/ stem cell-derived extracellular vesicles regulate osteoblast activity and differentiation in vitro and promote bone regeneration in vivo. *Sci Rep*. 2016;6:21961.
11. Witwer KW, Buzs EI, Bemis LT, Bora A, Lasser C, Ltvall J, Nolte-t Hoen EN, Piper MG, Sivaraman S, Skog J, Thry C, Wauben MH, Hochberg F. Standardization of sample collection, isolation and analysis methods in extracellular vesicle research. *J Extracell Vesicles*. 2013;27:2.
12. Zhang Y, Liu Y, Liu H, Tang WH. Exosomes: biogenesis, biologic function and clinical potential. *Cell Biosci*. 2019;15(9):19.
13. Zhang S, Chuah SJ, Lai RC, Hui JHP, Lim SK, Toh WS. MSC exosomes mediate cartilage repair by enhancing proliferation, attenuating apoptosis and modulating immune reactivity. *Biomaterials*. 2018;156:16–27.
14. Zhao B, Zhang Y, Han S, Zhang W, Zhou Q, Guan H, Liu J, Shi J, Su L, Hu D. Exosomes derived from human amniotic epithelial cells accelerate wound healing and inhibit scar formation. *J Mol Histol*. 2017;48(2):121–32.
15. Fang S, Xu C, Zhang Y, Xue C, Yang C, Bi H, Qian X, Wu M, Ji K, Zhao Y, Wang Y, Liu H, Xing X. Umbilical cord-derived mesenchymal stem cell-derived exosomal MicroRNAs suppress myofibroblast differentiation by inhibiting the transforming growth factor- β /SMAD2 pathway during wound healing. *Stem Cells Transl Med*. 2016;5(10):1425–39.
16. Tutuiianu R, Rosca AM, Iacomi DM, Simionescu M, Titorencu I. Human mesenchymal stromal cell-derived exosomes promote in vitro wound healing by modulating the biological properties of skin keratinocytes and fibroblasts and stimulating angiogenesis. *Int J Mol Sci*. 2021;22(12):6239.
17. Liang X, Zhang L, Wang S, Han Q, Zhao RC. Exosomes secreted by mesenchymal stem cells promote endothelial cell angiogenesis by transferring miR-125a. *J Cell Sci*. 2016;129(11):2182–9.
18. Hoang DTN, Nguyen THP, Quynh Do TT, et al. Comparative characterization of exosomes secreted from various mesenchymal stem cells and their effects on cutaneous wound healing. *Stem Cell Res Ther*. 2021;12(1):232.
19. Hu JC, Zheng CX, Sui BD, Liu WJ, Jin Y. Mesenchymal stem cell-derived exosomes: a novel and potential remedy for cutaneous wound healing and regeneration. *World J Stem Cells*. 2022;14(5):318–29.
20. Liu A, Lin D, Zhao H, Chen L, Cai B, Lin K, Shen SG. Optimized BMSC-derived osteoinductive exosomes immobilized in hierarchical scaffold via lyophilization for bone repair through Bmpr2/ Acvr2b competitive receptor-activated Smad pathway. *Biomaterials*. 2021;272:120718.
21. Qi X, Zhang J, Yuan H, Xu Z, Li Q, Niu X, Hu B, Wang Y, Li X. Exosomes secreted by human-induced pluripotent stem cell-derived mesenchymal stem cells repair critical-sized bone defects

- through enhanced angiogenesis and osteogenesis in osteoporotic rats. *Int J Biol Sci.* 2016;12(7):836–49.
22. Guo SC, Tao SC, Yin WJ, Qi X, Yuan T, Zhang CQ. Exosomes derived from platelet-rich plasma promote the re-epithelization of chronic cutaneous wounds via activation of YAP in a diabetic rat model. *Theranostics.* 2017Jan 1;7(1):81–96.
 23. Zhang S, Chu WC, Lai RC, Lim SK, Hui JHP, Toh WS. Exosomes derived from human embryonic mesenchymal stem cells promote osteochondral regeneration. *Osteoarthritis Cartilage.* 2016Dec;24(12):2135–40.
 24. Zhu Y, Jia Y, Wang Y, Xu J, Chai Y. Impaired bone regenerative effect of exosomes derived from bone marrow mesenchymal stem cells in type 1 diabetes. *Stem Cells Transl Med.* 2019;8(6):593–605.
 25. Oryan A, Sahvieh S. Effectiveness of chitosan scaffold in skin, bone and cartilage healing. *Int J Biol Macromol.* 2017;104(PtA):1003–11.
 26. Mao AS, Mooney DJ. Regenerative medicine: current therapies and future directions. *PNAS.* 2015;112(47):14452–9.
 27. Mistry H, Connock M, Pink J, Shyangdan D, Clar C, Royle P, et al. Autologous chondrocyte implantation in the knee: systematic review and economic evaluation. *Health Technol Assess (Rockv).* 2017;21:6.
 28. Bijukumar DR, McGeehan C, Mathew MT. Regenerative medicine strategies in biomedical implants. *Curr Osteoporos Rep.* 2018;16(3):236–45.
 29. Ullah I, Subbarao RB, Rho GJ. Human mesenchymal stem cells- current trends and future prospective. *Biosci Rep.* 2015;35(2):e00191.
 30. Phan J, Kumar P, Hao D, Gao K, Farmer D, Wang A. Engineering mesenchymal stem cells to improve their exosome efficacy and yield for cell-free therapy. *J Extracell Vesicles* 2018;7(1):1522236.
 31. Toh WS, Lai RC, Hui JHP, Lim SK. MSC exosome as a cell-free MSC therapy for cartilage regeneration: implications for osteoarthritis treatment. *Semin Cell Dev Biol.* 2017;67:56–64.
 32. Liu SL, Sun P, Li Y, Liu SS, Lu Y. Exosomes as critical mediators of cell-to-cell communication in cancer pathogenesis and their potential clinical application. *Transl Cancer Res.* 2019;8(1):298–311.
 33. Jia Y, Chen Y, Wang Q, Jayasinghe U, Luo X, Wei Q, Wang J, Xiong H, Chen C, Xu B, Hu W, Wang L, Zhao W, Zhou J, et al. Exosome: emerging biomarker in breast cancer. *Oncotarget.* 2017;8(25):41717–33.
 34. Liu X, Yanga Y, Li Y, Niu X, Zhao B, Wang Y, Bao C, Xie Z, Lin Q, Zhu L. Integration of stem cell-derived exosomes with in situ hydrogel glue as a promising tissue patch for articular cartilage regeneration. *Nanoscale.* 2017;9(13):4430–8.
 35. Yamashita T, Takahashi Y, Takakura Y. Possibility of exosome- based therapeutics and challenges in production of exosomes eligible for therapeutic application. *Biomed Res Int.* 2018;41(6):835–42.
 36. Lai RC, Arslan F, Lee MM, Sze NS, Choo A, Chen TS, Salto- Tellez M, Timmers L, Lee CN, El Oakley RM, Pasterkamp G, de Kleijn DP, Lim SK. Exosome secreted by MSC reduces myocardial ischemia/reperfusion injury. *Stem Cell Res.* 2010;4(3):214–22.

DEPRESYON HASTALARINDA ÇOCUKLUK ÇAĞI TRAVMALARI VE STRESLE BAŞ ETME: DERLEME ÇALIŞMASI

Dilek DEMİREL

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Hemşirelik AD Psikiyatri Hemşireliği BD
ORCID ID: 0009-0006-6673-3591

Medine KOÇ

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü, Psikiyatri Hemşireliği AD
ORCID ID: 0000-0001-9298-8885

ÖZET

Giriş ve Amaç: Depresif bozukluğun oluşumunda en önemli etken çocukluk çağı travmalarıdır. Başa çıkma yöntemleriyle aşamayacak kadar şiddetli ve sarsıcı yaşanan travmatik olaylar bireyde ilerleyen yıllarda psikolojik sorunların ortaya çıkmasına ve depresyona zemin hazırlayabilmektedir. Bu derleme çalışmasında depresyon hastalarında çocukluk çağı travmalarında stresle başa çıkma stratejilerinin etkisini incelemek amacıyla yapılmıştır.

Yöntem: Aralık 2024 tarihlerinde bilgisayar destekli arama motorları olan Google Scholar ve PubMed’den son on beş yılı içeren Türkçe “Depresyon, Çocukluk çağı travmaları, Stres ile baş etme”, İngilizce “Depression, Childhood traumas, Coping with stress” anahtar kelimeleri kullanılarak literatür taranmıştır.

Bulgular: Birçok epidemiyolojik çalışmada depresyon ile çocukluk çağı travmalarının arasında güçlü bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Çocukluk çağı travması özellikle cinsel istismar ve duygusal istismarın depresyon ile önemli derecede ilişkili olduğu ortaya konulmuştur. Depresyon hastalarının fonksiyonel olmayan baş etme stratejilerini daha fazla kullandıkları ve sağlıklı bireylere oranla stresle başa çıkma stratejilerini daha az kullandıkları bulunmuştur. Travma mağduru kadınlarda daha çok duygusal odaklı, erkeklerde ise sorun odaklı ve işlevsel olmayan başa çıkma yöntemlerinin kullanıldığı görülmüştür. Problem odaklı baş etme yöntemlerinin kullanımı arttıkça depresif semptomların azaldığı ve çocukluk dönemi cinsel istismarın artması problem odaklı baş etme yönteminin kullanımını arttırdığı belirlenmiştir.

Sonuç ve Öneriler: Çalışmalara göre çocukluk çağında yaşanan travmatik olaylar hem çocukluk hem de yetişkinlik dönemlerinde ruh sağlığını olumsuz etkileyerek özellikle depresif semptomların ortaya çıkmasına sebep olduğu görülmektedir. İstismarın önlenmesi için risk altındaki gruplar belirlenmeli, toplum temelli farkındalık projeleri, depresyon hastalarına özgü programlar, özellikle psikiyatri hemşirelerinin travmatik bir durum yaşayan depresyon hastalarında daha dikkatli olmaları ve başa çıkma stratejileri ile ilgili çalışmaların yapılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Depresyon, Çocukluk çağı travmaları, Stres ile baş etme

CHILDHOOD TRAUMAS AND COPING WITH STRESS IN DEPRESSED PATIENTS: A REVIEW STUDY

SUMMARY

Introduction and Objective: The most important factor in the development of depressive disorder is childhood traumas. Traumatic events that are too severe and traumatic to be overcome by coping methods may lead to the emergence of psychological problems and depression in the following years. This review study was conducted to examine the effect of stress coping strategies on childhood traumas in patients with depression.

Method: In December 2024, the literature was searched from the computer-aided search engines Google Scholar and PubMed for the last fifteen years using the keywords “Depression, Childhood traumas, Coping with stress” in Turkish and “Depression, Childhood traumas, Coping with stress” in English.

Findings: Many epidemiologic studies have shown a strong association between depression and childhood traumas. Childhood trauma, especially sexual abuse and emotional abuse, have been found to be significantly associated with depression. It was found that patients with depression used non-functional coping strategies more and used stress coping strategies less than healthy individuals. It was observed that emotionally focused coping methods were used more in female trauma victims and problem-focused and dysfunctional coping methods were used more in male trauma victims. It was determined that depressive symptoms decreased as the use of problem-focused coping methods increased and the increase in childhood sexual abuse increased the use of problem-focused coping methods.

Conclusion and Suggestions: According to studies, traumatic events experienced in childhood negatively affect mental health both in childhood and adulthood and cause the emergence of depressive symptoms. In order to prevent abuse, it is recommended that groups at risk should be identified, community-based awareness projects, programs specific to depression patients, especially psychiatric nurses should be more attentive to depression patients who experience a traumatic situation and studies on coping strategies should be carried out.

Keywords: Depression, Childhood traumas, Coping with stress

GİRİŞ

1. Depresif Bozukluklar

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) verilerine göre nüfusun tahminen %3,8’i depresyon yaşadığını bildirmekte olup yetişkinlerin %5’i ve 60 yaş üstü yetişkinlerin %5,7’sinde depresyon olduğu tahmin edilmektedir (WHO, 2023). Depresif bozukluk psikiyatrik hastalıklar içerisinde en sık

görülenidir. Ciddi mortalite ve morbidite kaynağı olan, yaşam boyu etkileyen ve yaşam kalitesini düşüren bir hastalıktır (Gül ve ark., 2016; Koç, 2016). Psikomotor davranış ve düşünme hızında yavaşlama, aynı zamanda psikolojik düşüklük ve tekrarlamalar, yüksek yeti kaybına neden olabilen (Koç, 2016; Sezer, 2016) ve birçok nedene bağlı olarak ortaya çıkabilen bir hastalıktır (Bülbül ve ark., 2013).

1.1. Depresif Bozuklukların Etyolojisi

Depresif ataklar zaman içerisinde ortaya çıkan ve oluşmasında kalıtsal, ailevi, ruhsal ve sosyal etkenlerin katkıda bulunduğu biyolojik etkilerin bir sonucudur (Bülbül ve ark., 2013). Beyin işlevlerinde yaşanan değişimler sonucunda da oluşabilmektedir. Organik nedenleri ise kullanılan ilaçlar, nörolojik bozukluklar, tümörler, endokrin bozuklukları, beslenme bozuklukları vb. gibi sıralanabilmektedir (Sezer, 2016). Depresif bozukluklar bireyin ekonomik durumu, mevsim değişiklikleri ve özellikle kış mevsimi, iş ve aile yaşamında yaşanan olumsuzluklar, bir yakının kaybı, aile ve arkadaş arasında çatışmalar, bireyin emekli olması, fiziksel durumunda olumsuzluklar, bireyin bekar olması gibi durumlar ortaya çıkmasında etkili olabilmektedir. Depresif bozuklukların birinci derece akrabalarda görülmenin yüksek olması kalıtsal nedenlerin olabileceğini de düşündürmektedir (Koç, 2016; Sezer, 2016).

1.2. Epidemiyolojisi

Kadınlarda erkeklere oranla görülmesi iki kat daha yüksek olup (Koç, 2016; Sezer, 2016) WHO (2023), verilerine göre kadınlarda erkeklere oranla %50 daha fazla olduğu ifade edilmektedir. Dünyada yaklaşık 280 milyon insanın depresyon hastası olduğu ve Dünyada gebe ve yeni doğum yapmış kadınların %10'nundan fazlası depresyon yaşadığı ifade edilmektedir (WHO, 2023).

1.3. Depresif Bozuklukların Belirtileri

Depresif bozukluklar bireylerin psikofizyolojik fonksiyonlarında ve psikomotor davranışlarında bozulmalar, düşünce, konuşma miktarında azalmalar ve hareketlerinde yavaşlamalar ile karakterize, bireylerde yoğun şekilde üzüntü, karamsar hissetme, yorgun veya güçsüz hissetme, boşlukta ve umutsuz hissetme, bazı zamanlarda hem üzüntülü hem de bunaltılı bir duygudurumla devam eden, bireylerde suçluluk, değersizlik, özgüvende azalma, pişmanlık düşünceleri, iştah ve uyku düzenlerinde bozulmaların görüldüğü, enerji kaybı, durgunluk, etkinliklere karşı ilgide ve istekte azalma, zevk alamama, ağlayamama veya çabuk ağlama atakları, odaklanma ve karar vermede zorluk, iş ve sosyal kayıplara sebep olabilen yineleyici özkıyım düşünceleri ve girişimi ile sonlanabilen ciddi bir psikiyatrik hastalıktır (Girgec ve ark.,

2024; Kayar, 2021; Koç, 2016; Sezer, 2016). Depresyon sadece duygusal belirtilere yol açmaz aynı zamanda bireylerde kronik ağrı veya baş ağrısı gibi problemlere de yol açabilir. Bu fiziksel belirtiler depresyonun vücutta yarattığı etkilerin bir göstergesi olabilmektedir (Radell ve ark., 2021).

2. Çocukluk Çağı Travmaları

Çocukluk çağı travmaları 18 yaş altındaki bir çocuğun yetişkinler tarafından yapılarak özellikle gelişimin erken dönemlerinde maruz bırakıldığı olumsuz deneyimlerdir ve ilerleyen yıllarda psikolojik sorunların ortaya çıkmasında özellikle depresyona zemin hazırlayabilmektedir (Ay & Kılınçel, 2021; Bülbül ve ark., 2013; Karal & Atak, 2022).

Çocukluk döneminde karşılaşılan travmalar arasında fiziksel şiddet, kazalar, doğal afetler, savaş, aile içi şiddet, fiziksel, duygusal, cinsel istismar ve ihmal, ölümcül çocukluk hastalıkları, hayvan saldırıları, terör olayları ve akran zorbalıkları yer almakta ve bunların yanında ilk bakışta travmatik gibi görünmese de çocuğun ailesi tarafından mükemmel olma baskısı, yaratıcılığının engellenmesi ya da duygularını ifade edemediği bir aile ortamı gibi olaylar travmatik etkiler yaratabilmektedir (Bülbül ve ark., 2013; Oflaz, 2015; Örsel ve ark., 2011). Psikiyatri hastalarında bu tür çocukluk travmaları genel nüfusa oranla daha yaygın olabilmektedir (Bülbül ve ark., 2013).

2.1. Çocukluk Çağı İstismarları

Çocuk istismarı tüm dünya genelinde sıkça karşılaşılabilen ve kasıtlı olarak zarar veren ciddi bir durumdur (Radell ve ark., 2021). Çocuk istismarı, 18 yaş altında olan bireylerin çocuğa bakmakla yükümlü olan anne, baba ve diğer yetişkinler tarafından çocuğun gelişimini engelleyen çocukta olumsuz ruhsal problemlere yol açan kazalara bağlı olmadan olumsuz birçok eylemlerde bulunmasıdır (Karal & Atak, 2022; Örsel ve ark., 2011).

UNICEF (2024), verilerine göre “5 yaş altındaki yaklaşık olarak 400 milyon çocuktan ve her 10 çocuktan yaklaşık 6’sı düzenli olarak ebeveynleri veya bakım verenleri tarafından fiziksel ceza veya psikolojik şiddet görmektedir”.

2.1.1. Fiziksel İstismar

Fiziksel istismar genellikle kendinden yaşça büyük bir kişi, anne, baba veya bakım veren tarafından çocuğa karşı uygulanan şiddet eylemleri ve sonucunda çocuğun bedensel olarak zarar görmesi olarak tanımlanmaktadır (Dye, 2020). Fiziksel istismarın anne ve baba tarafından disiplin aracı olarak kullanılması toplumda bu durumun yaygınlaşmasına ve çocuğun vücudunda gözle görülür zararlar bırakması nedeniyle en sık görülen istismar türlerinden biridir

(Karal & Atak, 2022). Anne ve babaların kendilerini kontrol edememesi veya çocuğa ceza vermek amacıyla kaza sonucu olmadan yakma, vurma, boğma ve ısırma gibi davranışlar sergilemesi fiziksel istismar olarak tanımlanırken, en sık karşılaşılan durum ise çocuğun dövülmesidir (Kayar, 2021; Mandelli ve ark., 2015). Çocukluk döneminde fiziksel istismara uğrayan bireylerde, kısa ve uzun vadede gelişimlerini olumsuz etkilemekte, davranışsal ve ruhsal problemler oluşabilmekte ve bazı durumlarda ölümle sonuçlanabilmektedir (Kayar, 2021).

2.1.2. Cinsel İstismar

Cinsel istismar, çocuğun kendisinden en az 6 yaş büyük bir birey tarafından cinsel tatmin amaçlarıyla tehdit, güç kullanma veya kandırma yoluyla sömürülmesidir (Ay & Kılınçel, 2021; Kayar, 2021). UNICEF (2024)'e göre “Her beş kadından biri ve her yedi erkekten biri çocukluk döneminde cinsel istismara maruz kaldığını ifade etmektedir”.

Çocuk fiziksel temas olmadan da cinsel istismara uğrayabilir: Çocuğa müstehcen filmler izletmek veya cinsel bölgelerin teşhir edilmesi, cinsel içerikli konuşmalar, röntgencilik, cinsel ilişkiye tanıklık ettirme olarak sıralanabilir. Temasın olduğu durumlar ise penetrasyon, cinsel organlarına dokunma veya kendisine dokunması için zorlanması olarak sıralanabilir (Karal & Atak, 2022; Kayar, 2021; Mandelli ve ark., 2015). Bu tür davranışlar bireylerde hem çocukluk döneminde hem de yetişkinlik döneminde yaşamına fiziksel veya ruhsal etkiler bırakabilmektedir (Karal & Atak, 2022).

Cinsel istismara uğramış bir çocuğun kısa vadede olumsuz etkileri altına kaçırma, parmak emme, oyun sırasında cinsel davranışlar sergileme, yaşlarına uygun olmayan bilgiye sahip olma, akademik başarıda düşüş, yeme ve uyku sorunları, depresyon, fiziksel temastan kaçınma ve tanımadık kişilerden korkma olarak sıralanabilmektedir. Uzun vadede etkileri ise travma sonrası stres bozukluğu, özkıyım girişimi, riskli cinsel davranışlar, yüksek alkol tüketimi, depresif belirtiler ve sınırda kişilik bozukluğu gibi psikolojik sorunlar olarak sıralanabilmektedir (Karal & Atak, 2022; Kayar, 2021).

2.1.3. Duygusal İstismar

Duygusal istismar fiziksel temas olmadan, çocuğun ruhsal sağlığı üzerinde derin izler bırakarak bilişsel, gelişimsel, duygusal ve davranışsal alanlarını olumsuz etkileyen davranışları kapsamaktadır (Karal & Atak, 2022; Mandelli ve ark., 2015). Duygusal istismar, fiziksel semptomlar içermemesi nedeniyle fark edilmesinde zorlanılabilir ve çocuğu ilerleyen yıllarda yaşamını olumsuz etkileyebilir (Karal & Atak, 2022; Kayar, 2021). Fiziksel temas içermeden yapılan bu davranışlar; aşağılama, tehdit etme, suçlayarak psikolojik baskı kurma, kendini

değersiz hissettirme, sürekli eleştirme, utandırma, sosyal ilişkileri kısıtlama ve baskı uygulama gibi tutumlar örnek olarak gösterilebilir (Ay & Kılınçel, 2021; Dye, 2020; Karal & Atak, 2022; Mandelli ve ark., 2015). Duygusal istismarın bireylerde olumsuz etkileri; yaşam doyumunda azalma, düşük öz saygı, umutsuzluk, özkıyım girişimi, düşmanca ve agresif davranışlar, sınırdaki kişilik bozukluğu, travma sonrası stres bozukluğu ve madde kullanımı gibi birçok problemler sıralanabilmektedir (Kayar, 2021).

2.1.4. Ekonomik İstismar

Ekonomik istismar, çocuğun yaşça büyük biri tarafından kazanç elde etmek amacıyla çalıştırılması sonucunda çocuğun eğitimine devam etmemesi, fiziksel, sosyal ve ruhsal gelişimlerini olumsuz etkilemesi olarak tanımlanmaktadır (Karal & Atak, 2022).

2.2. Çocukluk Çağı İhmalleri

Çocuk ihmal, çocuğun bakım verenleri tarafından fiziksel ve duygusal gereksinimlerinin karşılanmaması durumudur (Mandelli ve ark., 2015). İhmal çocukluk dönemi travmalarının en yaygın olanı ve bireyi ruhsal açıdan olumsuz etkileyerek çocuğun gelişiminde sorunlara yol açabilmektedir (Karal & Atak, 2022).

2.2.1. Fiziksel İhmal

Fiziksel ihmal, ebeveynleri tarafından sağlık, güvenlik, barınma, beslenme ve giyinme gibi temel gereksinimlerinin karşılanmaması durumudur (Dye, 2020).

2.2.2. Duygusal İhmal

Duygusal ihmal, çocuğun ebeveynleri tarafından psikolojik ve duygusal gereksinimlerinin karşılanmaması, çocuğun aile ortamındaki ilgi ve şefkatten yoksun bırakılması, sosyal destek eksikliği olarak tanımlanmaktadır (Ay & Kılınçel, 2021; Dye, 2020).

3. Stres ile Baş Etme

Baş edebilme süreci, bireylerin stresli ve zorlayıcı durumlar karşısında geliştirdikleri içsel ve dışsal tepkilerinin oluşturduğu bir stratejidir. Bu stratejiler bireyin normal hayatına dönebilmesi için olumsuz olaylara anlam verme ve bunları tolere edebilme becerisini kapsamaktadır (Demirbaş, 2017; Gül, 2014). Başa çıkma yöntemleriyle aşılamayacak kadar şiddetli ve sarsıcı yaşanan travmatik olaylar bireyin ruhsal yapısını derin etkiler ve bu durum “ruhsal travma” olarak adlandırılır. Tekrarlayan ihmal ve istismarlar çocukluk dönemini etkileyerek yetişkinlerde psikiyatrik rahatsızlıklara sebep olabilmektedir (Bülbül ve ark., 2013).

Stresle baş edebilme genel olarak iki gruba ayrılır: “Duygu odaklı” ve Problem odaklı”. Duygu odaklı baş edebilme yöntemi stresin yarattığı duygusal kaybın hafifletilmesine, stresli durumlarda duyguları ortaya çıkarmaya odaklanılmasına ve rahatlama tekniklerini içermektedir. Problem odaklı yöntem ise doğrudan soruna odaklanarak stresi oluşturan sorunları ele almaktadır. Problemlerle ilgili bilgi toplayarak eylem planı oluşturur ve çözüme odaklanır (Gül, 2014).

4. Depresyon ve Baş Etmede Psikiyatri Hemşireliği

Depresyon hastalarında çocukluk çağı travmalarının görüldüğü ve stresle baş etmede yetersizliklerinin olabildiği görülmektedir. Psikiyatri hemşiresi depresyon hastalarına yönelik olarak kapsamlı veri toplar ve bu veriler ışığında tanı ve problemleri belirleyerek analiz eder. Bu süreçte depresyonun sebepleri ve etkileyen faktörler dikkate alınarak kişiye özel bakım planları oluşturur. Psikiyatri hemşiresinin görevleri arasında ruh sağlığını iyileştirme, kriz anlarında müdahale etme, terapötik bir ortam yaratma, tedaviye yanıtları izleme, tedavi sürecini yönetme, öz bakım aktivitelerini destekleme ve psikiyatrik rehabilitasyon uygulamaları bulunmaktadır (Üzel, 2020). Bu derleme çalışmasında depresyon hastalarında çocukluk çağı travmalarının ve baş etme yöntemlerinin etkisini incelemek amacıyla yapılmıştır.

YÖNTEM

Aralık 2024 tarihlerinde bilgisayar destekli arama motorları olan Google Scholar ve PubMed’den son on beş yılı içeren Türkçe “Depresyon, Çocukluk çağı travmaları, Stres ile baş etme”, İngilizce “Depression, Childhood traumas, Coping with stress” anahtar kelimeleri kullanılarak literatür taranmıştır.

BULGULAR

Depresyon Hastalarında Çocukluk Çağı Travmalarının Etkileri

Çocukluk çağı travmalarına bağlı depresif bozukluk gelişmesindeki etiyolojiyi anlayabilmek için bireyin yaşadığı travmanın öyküsünü ve neden olabileceği duygusal sorunları ele almak büyük önem taşımaktadır. Genellikle bu durumlar bireyin yaşamındaki stres faktörleri, istismar veya ihmaller olarak sıralanabilir ve bu durumlarla depresyon güçlü bir ilişkiye sahiptir (Radell ve ark., 2021). Herhangi bir çocukluk dönemi travmasına maruz kaldığını bildiren yetişkinler, travma geçmişi olmayan bireylere göre özellikle depresif bozukluklar olmak üzere psikiyatrik problemler açısından büyük risk taşımaktadırlar (Hopfinger ve ark., 2016). Çocukluk çağı travmasının depresif bozukluklar içinde önemli bir yere sahip olduğu ve ilerleyen yaşlarda depresyonun hem kronikleşmesinin hem de şiddetinin yaşanan istismarın şiddetiyle doğru orantı olduğu konusunda genel bir fikir birliği vardır (Radell ve ark., 2021).

Dye (2020)'nin üniversite öğrencilerinin çevrimiçi katılımı ile yaptığı bir çalışma olup duygusal istismarın diğer istismar türleri kadar zarar verici olabildiği saptanmıştır. Aynı çalışmada, duygusal istismara uğrayan bireylerin anksiyete, depresif bozukluk, stres faktörleri ve nevroitik kişilik özelliklerinin cinsel ve fiziksel istismara uğrayan bireylere oranla daha yüksek puan aldıklarını saptamışlardır.

Hovens ve ark., (2017) yaptıkları çalışmalarında, çocukluk çağında yaşanan tüm istismar türleri özellikle duygusal ihmalin ilerleyen yaşlarda bireylerde kaygı bozuklukları ve depresif bozuklukların gelişiminde önemli bir risk faktörü olduğu belirlenmiştir. Aynı çalışmada bu bozuklukların kronikleşmesi ve şiddeti ile ilişkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu ilişkide bireyin kişilik özellikleri ve olumsuz klinik faktörlerin rol oynayabildiği belirtilmiştir.

Mandelli ve ark., (2015) yaptıkları çalışmalarında, klinik örneklerinde çocukluk döneminde yaşanan travmaların depresif bozukluklar ile ilişkili olduğu ve özellikle duygusal istismar ve ihmalin bu ilişkide önemli bir yere sahip olabildiği sonucuna ulaşmışlardır.

Antoniou ve ark., (2023) yaptıkları çalışmalarında, majör depresif bozukluk veya kronik ağrısı olan yetişkinlerde çocukluk çağı travmalarına maruz kalanların, bu travmalara maruz kalmayanlara oranla farklı işlevsel ve yapısal beyin değişikliklerine yol açabileceğini, bu durum yetişkinlikte depresif bozukluk veya kronik ağrının gelişmesine yönelik kırılganlığı artırabildiğini belirtmişlerdir.

Nelson ve ark., (2017) yaptıkları çalışmalarında, çocukluk çağı travmalarına maruz kalan bireylerin ileri yaşlarda kronik, tedaviye direnç sağlayan ve şiddetli depresyon geliştirme olasılığının daha fazla olabildiğini, çocukluk çağı travmalarından özellikle duygusal istismar ve ihmalin kronik, erken başlangıçlı, tedaviye dirençli ve şiddetli depresyon için risk faktörü oluşturabildiği vurgulanmıştır.

Aydın (2018)'nin rastgele seçilmiş 18 yaş üzeri toplam 205 yetişkin ile yaptığı çalışmasında, depresyon ile çocukluk çağı travmaları arasında anlamlı bir ilişki olduğu, özellikle ebeveyn ile birlikte yaşamının psikolojik sağlamlık açısından önemini, çocukluk çağı travmatik yaşantılarının psikolojik sağlamlığı olumsuz etkilediğini ve depresyona yatkınlığı artırdığı saptanmıştır.

Cankılıç (2019)'in üniversite öğrencileriyle yaptığı çalışmasında, çocukluk çağı travmalarının şiddeti arttıkça depresyonun şiddetinin de artabileceği vurgulanmıştır.

Çimen (2020)'in 20 katılımcı ilk atak majör depresif bozukluk, 21 katılımcı tedaviye dirençli majör depresif bozukluk ve 25 katılımcı sağlıklı kontrol grubu ile yaptıkları çalışmada, majör depresif bozukluk iki grupta da çocukluk çağı travma puanlarının sağlıklı gruba göre anlamlı yüksek olduğu belirtilmiştir. İlk atak majör depresif bozukluk grubunda fiziksel istismarın

sağlıklı gruba göre yüksek olduğu ve üç grupta da duygusal istismar puanlarındaki artışın duygusal ihmal puanlarındaki artış ile ilişkili olduğu saptanmıştır.

Mayda (2019)'nın depresyon tanısıyla başvuran 40 bireyle yaptığı çalışmada, depresyon ile çocukluk çağı travmaları arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirtilmiştir. Aynı çalışmada depresyon hastalarında duygusal istismarın daha fazla yaşandığı, bu sebeple bireylerde depresyon gelişiminde etkili olduğu saptanmıştır.

Kuzminskaite ve ark., (2022) yaptıkları bir çalışmada, majör depresif bozukluğu olan hastaların yarısından fazlasının çocukluk çağı travması öyküleri bildirdikleri belirtilmiştir. Aynı çalışmada majör depresif bozukluğu ve çocukluk çağı travması olan hastaların belirtilerinin depresif belirtileri daha şiddetli olmasına rağmen, farmakolojik ve psikoterapi tedavilerinden sonra ciddi derecede iyileştigiine dair bulgular olduğunu bulmuşlardır.

Fu ve ark., (2024) yaptıkları bir çalışmada, duygusal istismarın doğum sonrası depresyon oluşmasında en güçlü ilişkiye sahip olduğu, fiziksel ihmal ve istismarın da doğum sonrası depresyon için güçlü etkileri olduğu ve olumsuz çocukluk çağı travmalarının doğum sonu depresyon için önemli derecede risk oluşturduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Watson ve ark., (2024), Kuzey Kaliforniya'daki gebe kadınlar ile yapılan çalışmada, çocukluk çağında yaşanan travmaların fazlalığı ve düşük dayanıklılığın gebe kadınlarda depresyon ve anksiyete riskinin artmasıyla bağımsız anlamlı olarak ilişkili olduğu belirtilmiştir.

Elrefaay ve ark., (2024) psikiyatri polikliniğine başvuran 200 kadının dahil edildiği çalışmada, çocukluk çağı travması daha düşük dayanıklılığa sahip kadınlar arasında daha yüksek depresif belirti riski olduğu ve dayanıklılığın çocukluk çağı travması ile depresyon arasında önemli olduğu sonucunu bulmuşlardır.

Koç (2019)'un Türkiye'deki üniversite öğrencileri ile yaptıkları çalışmada, depresyon belirtileri ve çocukluk çağı travmaları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu belirtilmiştir.

Depresyon Hastalarında Stresle Baş Etmenin Etkileri

Orzechowska ve ark., (2022) depresif bozukluğu ile tedavi edilen 118 hasta ile yaptıkları çalışmada, depresyon hastalarının sağlıklı bireylere oranla stresle başa çıkma stratejilerini daha az kullandıkları, daha fazla kaçınmacı davranış tarzına yöneldiğini ortaya koymuşlardır. İlk kez depresyon tanısı alanlar ile yineleyen depresyon hastalarında stresle başa çıkma stratejileri arasında anlamlı bir fark olmadığını saptamışlardır.

Özarıslan ve ark., (2013) psikiyatri polikliniğine ayaktan başvuran unipolar majör depresyon hastaları ve sağlıklı kontrollerden oluşan çalışmada, depresyon hastaları fonksiyonel olmayan baş etme stratejileri daha fazla kullanılırken sağlıklı grupta sorun odaklı stratejiler daha fazla

kullanıldığı görülmüştür. Duygusal odaklı stratejiler ise her iki grupta da birbirine yakın oranda kullanıldığını belirlemiştir.

Mahmoud ve ark., (2012) üniversite öğrencileri üzerine yaptıkları çalışmada, uyumsuz başa çıkma stratejileri kullanan öğrencilerinin anlamlı olarak daha yaygın ve daha yüksek depresyon düzeyleri olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

LeMoult ve ark., (2020) yaptıkları bir çalışmada, erken yaşam stresi yaşayan bireylerin 18 yaşından önce depresyon geliştirme olasılıkları, erken yaşam stresi olmayan bireylere göre daha yüksek olduğu, bazı erken yaşam stresleri (yoksulluk vs.) depresyon ile ilişkili değilken diğer erken yaşam stresleri (duygusal istismar vs.) depresyon ile daha güçlü bir ilişkisi olduğu saptamışlardır.

Depresyon Hastalarında Çocukluk Çağı Travmaları ve Stresle Baş Etme

Üzel (2020)'in psikiyatri polikliniğine başvuran 120 depresyon hastası ile yaptığı çalışmada, problem odaklı baş etme yönteminin kullanılması arttıkça depresif semptomlarının azaldığı, çocukluk dönemi cinsel istismarın artması problem odaklı baş etme yönteminin kullanımını arttırdığı belirtilmiştir. Duygu odaklı baş etme yönteminin kullanımı arttıkça depresif semptomlar, özkıyım düşünceleri ve çocukluk dönemi fiziksel istismarın azaldığını saptamışlardır.

Turan (2021)'in 18-30 yaş arası psikoloji ve mühendislik lisans öğrencileri ile yaptığı çalışmada, çocukluk çağı travmaları ile kendine güvenli yaklaşım, iyimser yaklaşım, çaresiz yaklaşım, boyun eğici yaklaşım, sosyal destek arama ve stres ile başa çıkma arasında yüksek düzeyde negatif yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Choi ve ark., (2015)'nin doğum öncesi bakım arayan 84 hamile kadın ile yaptığı çalışmada, çocukluk çağı travması özellikle de cinsel istismar ve duygusal istismarın depresyon ve travma sonrası stres bozukluğu ile önemli derece ilişkili olduğu saptanmıştır. Aynı çalışmada çocukluk çağı travması ile depresyon ve travma sonrası stres bozukluğu arasındaki ilişkilere uyumsuz başa çıkmanın önemli ölçüde aracılık ettiği bulunmuştur.

Gül ve ark., (2017)'nin 100 majör depresyon hastası ile yaptıkları çalışmada, travma mağduru kadınlarda daha çok duygusal odaklı, erkeklerde ise sorun odaklı ve işlevsel olmayan başa çıkma yöntemlerinin kullanıldığı, her iki grupta da depresyon derecesi ile tüm travma türleri ve cinsel istismar ile duygusal odaklı başa çıkma yöntemi arasında anlamlı bir farklılık olduğunu belirlemiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmalara göre çocukluk çağında yaşanan travmatik olaylar hem çocukluk hem de yetişkinlik dönemlerinde ruh sağlığını olumsuz etkileyerek özellikle depresif semptomların ortaya çıkmasına sebep olduğu görülmektedir. Depresyon hastalarında ise çocukluk dönemlerinde yaşanan travmaların ilerleyen dönemlerde depresyonun direncini ve şiddetini olumsuz etkilediği ayrıca stres ile başa çıkma stratejilerini daha az kullandıkları bunların yerine fonksiyonel olmayan başa çıkma stratejilerini tercih ettikleri görülmektedir. İstismarın önlenmesi için risk altındaki gruplar belirlenmeli, toplum temelli farkındalık projeleri, depresyon hastalarına özgü programlar, özellikle psikiyatri hemşirelerinin travmatik bir durum yaşayan depresyon hastalarında daha dikkatli olmaları ve başa çıkma stratejileri ile ilgili çalışmaların yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Antoniou, G., Lambourg, E., Steele, J.D., & Colvin, L.A. (2023). The effect of adverse childhood experiences on chronic pain and major depression in adulthood: A systematic review and meta-analysis. *British Journal of Anaesthesia*, 130(6), 729-746.
- Ay, R., & Kılınçel, O. (2021). Depresyon tanısı alan hastalarda çocukluk çağı travması varlığı ve duygu düzenleme gücü ile ilişkisi. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 67-75.
- Aydın, E. (2018). Çocukluk çağı travmatik yaşantılarının psikolojik sağlık ve depresyon belirtileri üzerine etkisi (Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Bülbül, F., Çakır, Ü., Ülkü, C., Üre, I., Karabatak, O., & Alpak, G. (2013). Yineleyen ve ilk atak depresyonda çocukluk çağı ruhsal travmalarının yeri. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 14(2), 93-99.
- Cankılıç, N. (2019). Çocukluk çağı travmaları ile depresyon ilişkisinde dini başa çıkmanın aracı rolü (Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Choi, K. W., Sikkema, K. J., Velloza, J., Marais, A., Jose, C., Stein, D. J., Watt, M. H., & Joska, J. A. (2015). Maladaptive coping mediates the influence of childhood trauma on depression and PTSD among pregnant women in South Africa. *Archives of Women's Mental Health*, 18(5), 731-738.
- Çimen, E. (2020). Majör depresif bozuklukta histon modifikasyonu, çocukluk çağı travmaları ve mizaç özellikleri arasındaki ilişkinin araştırılması. (Psikiyatrik Uzmanlık Tezi, Pamukkale Üniversitesi Tıp Fakültesi).
- Demirbaş, S. (2017). Cinsel istismar mağduru ergenlerde bağlanma stili, depresyon, anksiyete, stres, stresle başa çıkma tarzları ve aleksitimi ilişkisi (Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Dye, H.L. (2020). Is emotional abuse as harmful as physical and/or sexual abuse? *Journal of Child & Adolescent Trauma*, 13(4), 399-407.
- Elrefaay, S.M.M., & Elyzal, A.S. (2024). Adverse childhood experiences and depression: The mediating role of resilience and emotional regulation. *Journal of Psychosocial Nursing and Mental Health Services*, 62(1), 45-54.
- Fu, C., Li, C., Wan, X., Yang, Y., Zhang, S., & Hu, J. (2024). The relationship between adverse childhood experiences and postpartum depression: A systematic review and meta-analysis. *Trauma, Violence, & Abuse*, 25(4), 3066-3081.
- Girgec, S.K., Saracli, O., & Kardes, V.C. (2024). Unipolar depresyon tanılı bireylerde çocukluk çağı travmaları ile fonksiyonel olmayan tutumların ilişkisi. *Turkish J Clinical Psychiatry*, 27(3), 197-206.
- Gül, A. (2014). Unipolar depresyon hastalarında çocukluk çağı travmaları ve etkileri. (Psikiyatrik Uzmanlık Tezi, Ufuk Üniversitesi Tıp Fakültesi).

- Gül, A., Gül, H., Özen, N. E., & Battal, S. (2017). Major depresyon hastalarında çocukluk çağı travmaları ve başa çıkma tutumlarının cinsiyete özgü farklılıkları. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 28(4), 246-254.
- Gül, A., Gül, H., Özen, N.E., & Battal, S. (2016). Çocukluk çağı travmaları zemininde depresyon anksiyete ve dissosiasyon semptomları ilişkisinin araştırılması. *Journal of Mood Disorders (JMOOD)*, 6(3), 107-115.
- Hopfinger, L., Berking, M., Bockting, C.L., & Ebert, D.D. (2016). Emotion regulation mediates the effect of childhood trauma on depression. *Journal of Affective Disorders*, 198(2), 189-197.
- Hovens, J.G.F. M., Giltay, E.J., van Hemert, A.M., & Penninx, B.W.J.H. (2017). Emotionele littekens: Langetermijngevolgen van jeugdtrauma voor angst-en depressieve stoornissen [Emotional scars: Impact of childhood trauma on the development of depressive and anxiety disorders later in life]. *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 59(5), 286-296.
- Karal, E., & Atak, H. (2022). Çocukluk çağı ruhsal travmaları üzerine kavramsal bir çalışma. *Muş Alparslan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 82-103.
- Kayar, A. (2021). Üniversite öğrencilerinde çocukluk çağı travmasının depresif belirtiler ve kendine zarar verme davranışı ile ilişkisinde öz eleştirinin ve duygu düzenleme güçlüğüünün aracı rolünün incelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Koç, M. (2016). Depresif (Çökkünlük) bozukluklar. Gürhan, N. (Ed). *Ruh sağlığı ve psikiyatri hemşireliği*, ss. (475-538). Ankara: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Koç, S. (2019). Üniversite öğrencilerinde depresyonun çocukluk çağı travmaları, bağlanma ve üstbilgi çerçevesinde incelenmesi (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
- Kuzminskaite, E., Gathier, A. W., Cuijpers, P., Penninx, B. W., Ammerman, R. T., Brakemeier, E. L., ... & Vinkers, C. H. (2022). Treatment efficacy and effectiveness in adults with major depressive disorder and childhood trauma history: A systematic review and meta-analysis. *The Lancet Psychiatry*, 9(11), 860-873.
- LeMoult, J., Humphreys, K.L., Tracy, A., Hoffmeister, J.A., Ip, E., & Gotlib, I.H. (2020). Meta-analysis: exposure to early life stress and risk for depression in childhood and adolescence. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 59(7), 842-855.
- Mahmoud, J.S.R., Staten, R.T., Hall, L.A., & Lennie, T.A. (2012). The relationship among young adult college students' depression, anxiety, stress, demographics, life satisfaction, and coping styles. *Issues in Mental Health Nursing*, 33(3), 149-156.
- Mandelli, L., Petrelli, C., & Serretti, A. (2015). The role of specific early trauma in adult depression: A meta-analysis of published literature. *Childhood trauma and adult depression. European Psychiatry*, 30(6), 665-680.
- Mayda, C. (2019). Depresyonun, çocukluk çağı travmaları, aleksitimi ile ilişkisinin incelenmesi (Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Nelson, J., Klumparendt, A., Doebler, P., & Ehring, T. (2017). Childhood maltreatment and characteristics of adult depression: Meta-analysis. *British Journal of Psychiatry*, 210(02), 96-104.
- Oflaz, F. (2015). Travma yaşamış çocuk ve gençlerin ele alınmasında çocuk-ergen ruh sağlığı ve psikiyatri hemşireliği uygulamaları. *Türkiye Klinikleri Psikiyatri Özel Dergisi*, 1(2), 46-51.
- Orzechowska, A., Bliźniewska-Kowalska, K., Gałeczki, P., Szulc, A., Płaza, O., Su, K.P., Georgescu, D., & Gałeczka, M. (2022). Ways of coping with stress among patients with depressive disorders. *Journal of Clinical Medicine*, 11(21), 6500.
- Örsel, S., Karadağ, H., Karaoğlan Kahiloğulları, A., & Aktaş, E. (2011). Psikiyatri hastalarında çocukluk çağı travmalarının sıklığı ve psikopatoloji ile ilişkisi. *Anatolian Journal of Psychiatry/Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 12(2), 130-136.
- Özarlan, Z., Fıstıkçı, N., Keyvan, A., Uğurad, Z.I., & Saygılı, S. (2013). Depresyon hastalarının stres ile başa çıkma stratejileri. *Marmara Medical Journal*, 26(3), 130-135.
- Radell, M.L., Abo Hamza, E.G., Daghustani, W.H., Perveen, A., & Moustafa, A.A. (2021). The impact of different types of abuse on depression. *Depression Research and Treatment*, (1), 1-12.
- Sezer, G. (2016). Lise öğrencilerinde çocukluk çağı travmalarının depresyon ve anksiyete belirtileri ile ilişkisi (Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Turan, Ö. (2021). Üniversite öğrencilerinde çocukluk çağı travmaları, psikolojik dayanıklılık ve stresle başa çıkma biçimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü).

- UNICEF, (2024). Cinsel şiddet, 24 Aralık 2024 tarihinde <https://data.unicef.org/topic/child-protection/violence/sexual-violence/#status> adresinden alındı.
- UNICEF, (2024). Dünya çapında yaklaşık 400 milyon küçük çocuk evde düzenli olarak şiddetli disipline maruz kalıyor, 24 Aralık 2024 tarihinde <https://www.unicef.org/press-releases/nearly-400-million-young-children-worldwide-regularly-experience-violent-discipline> adresinden alındı.
- Üzel, T. (2020). Depresyon hastalarında çocukluk çağı travmaları, başa çıkma tutumları, intihar düşüncesinin düzeyi ve aralarındaki ilişkinin incelenmesi (Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi).
- Watson, C.R., Eaton, A., Campbell, C.I., Alexeeff, S.E., Avalos, L.A., Ridout, K.K., & Young-Wolff, K.C. (2024). Association of adverse childhood experiences and resilience with depression and anxiety during pregnancy. *Obstetrics and Gynecology*, 143(5), 707–710.
- WHO, (2023). Depressive disorder (depression), 05 Ocak 2025 tarihinde <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/depression> adresinden alındı.
- Yıldırım, F. (2010). Majör depresyon hastalarında çocukluk çağı travmasının dürtüsellik, öfke ve intihar davranışı ile ilişkisi. (Psikiyatrik Uzmanlık Tezi. Bakırköy Prof. Dr. Mazhar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi/2. Psikiyatri Anabilim Dalı, İstanbul).

DUYGUSAL YOKSUNLUK VE ÖZ-ŞEFKAT: DERLEME ÇALIŞMA**Zeynep KURUAY**Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Hemşirelik Psikiyatri Hemşireliği
ORCID ID: 0009-0001-4865-3815**Medine KOÇ**Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü, Psikiyatri
Hemşireliği Anabilim Dalı
ORCID ID: 0009-0001-4360-2381**ÖZET**

Giriş ve Amaç: Duygusal yoksunluk duygusal destek arzusunun başkaları tarafından yeterince karşılanmayacağı beklentisini içeren şemadır. Öz-şefkat ise kendine karşı anlayışlı, nazik, yargısız davranması, yaşanan durumu insanların birçoğunun yaşadığı deneyimin bir parçası olduğunu kabul etmesi, olumsuz olan ve kendisine ıstırap ve acı veren duygu ve düşüncelerin üstünde fazlaca durmaktansa, bunlarla mantıklı bir bilinçle başa çıkması olarak açıklanmaktadır. Duygusal yoksunluk ve öz-şefkatin ruh sağlığı üzerindeki etkileri önemlidir. Bu çalışmada, duygusal yoksunluk ve etkileyen faktörler ile öz-şefkat ve etkileyen faktörler ile arasındaki ilişki incelenecektir.

Yöntem: Aralık 2024 tarihinde bilgisayar destekli arama motorları olan Google Scholar, Elsevier, ScienceDirect PubMed'den Türkçe "Duygusal yoksunluk, Öz-şefkat ve Öz-anlayış", İngilizce "Emotional deprivation, Self-compassion and Self- understanding" anahtar kelimeleri kullanılarak literatür taranmıştır.

Bulgular: Duygusal yoksunluk, problemleri internet kullanımını tetikleyerek duygusal bağ kurma becerilerini zayıflatmakta ve psikopatolojik belirtilerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Majör depresif bozukluk ve intihar girişimi öyküsü ile duygusal yoksunluk şeması arasında önemli bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca, duygusal yoksunluk ve terk edilme şemalarının düzensiz yeme davranışları ve narsisistik özelliklerle bağlantılı olduğu tespit edilmiştir. Çiftler arasındaki ilişki doyumu, duygusal yoksunluk seviyeleriyle ters orantılıdır; daha yüksek duygusal yoksunluk, ilişki doyumunu azaltmaktadır. İş yaşamında tükenmişlik ve yalnızlık arasında da benzer şekilde pozitif bir ilişki gözlemlenmiştir. Çalışmalar, erken dönem uyumsuz şemaların depresyon, kaygı, travma sonrası stres bozukluğu, kişilik sorunları ve ilişkisel zorluklarla ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Öz-şefkatin, stres, depresyon ve anksiyeteyi azaltarak psikolojik sağlığı artırdığı belirlenmiştir. Öz-şefkat artırıcı müdahalelerin, bireylerin psikolojik esnekliklerini geliştirdiği ve duygusal sağlıklarını iyileştirdiği sonucuna varılmıştır. Öz-şefkat, öz-duyarlılık ve duygusal yoksunluk arasında negatif bir ilişki bulunmuş, yüksek öz-şefkat düzeyine sahip bireyler daha düşük psikopatolojik belirtiler yaşamaktadır. Bu bulgular,

duygusal yoksunlukla başa çıkmada öz-şefkatin önemli bir araç olduğunu ve psiko-sosyal müdahalelerin psikolojik iyilik hali üzerinde olumlu etkiler yaratabileceğini göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler: Bu araştırmada, duygusal yoksunluğun bireylerin ruh sağlığında önemli bir risk faktörü olduğu ve bazı psikopatolojik belirtilerle ilişkili olduğu bulunmuştur. Buna karşılık, öz-şefkatin psikolojik sağlığı güçlendiren bir faktör olduğu ve duygusal yoksunluk hissini azalttığı görülmüştür. Yüksek öz-şefkat düzeyleri, bireylerin stresle başa çıkma kapasitelerini artırırken psikopatolojik belirtileri azaltmaktadır. Duygusal yoksunluk ve öz-şefkat arasındaki negatif ilişkinin, ruh sağlığı üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Gelecekteki araştırmalar, öz-şefkatin duygusal yoksunluk üzerindeki koruyucu etkilerini farklı popülasyonlar üzerinde incelemelidir.

Anahtar Kelimeler: Duygusal yoksunluk, Öz-şefkat, Öz-anlayış

EMOTIONAL DEPRIVATION AND SELF-COMPASSION: A COMPILATION STUDY

Abstract

Introduction and Aim: Emotional deprivation is a schema that involves the expectation that the desire for a normal level of emotional support will not be adequately met by others. Self-compassion, on the other hand, is described as treating oneself with understanding, kindness, and non-judgmental care, recognizing that the experienced situation is part of the common human experience, and managing negative emotions and distressing thoughts with a rational awareness rather than dwelling excessively on them. The effects of emotional deprivation and self-compassion on mental health are significant. This study aims to examine the relationship between emotional deprivation and its influencing factors, as well as self-compassion and its influencing factors.

Method: In December 2024, a literature review was conducted using computer-assisted search engines such as Google Scholar, Elsevier, ScienceDirect, and PubMed with the Turkish keywords “Duygusal yoksunluk, Öz-şefkat ve Öz-anlayış” and the English keywords “Emotional deprivation, Self-compassion and Self-understanding.”

Results: Emotional deprivation triggers problematic internet use, weakens the ability to form emotional connections, and leads to the emergence of psychopathological symptoms. A significant relationship has been found between the emotional deprivation schema and major depressive disorder as well as a history of suicide attempts. Additionally, emotional deprivation and abandonment schemas have been linked to disordered eating behaviors and narcissistic traits. Relationship satisfaction among couples is inversely proportional to levels of emotional deprivation; higher emotional deprivation reduces relationship satisfaction. Similarly, a positive

relationship has been observed between burnout and loneliness in the workplace. Studies have revealed that early maladaptive schemas are associated with depression, anxiety, post-traumatic stress disorder, personality issues, and relational difficulties. Self-compassion has been shown to enhance psychological well-being by reducing stress, depression, and anxiety. Interventions aimed at increasing self-compassion improve individuals' psychological flexibility and enhance their emotional well-being. A negative relationship has been found between self-compassion, self-sensitivity, and emotional deprivation, with individuals possessing higher levels of self-compassion experiencing fewer psychopathological symptoms. These findings suggest that self-compassion is an essential tool for coping with emotional deprivation and that psychosocial interventions can have positive effects on psychological well-being.

Conclusions and Suggestions: This study found that emotional deprivation is a significant risk factor for individuals' mental health and is associated with certain psychopathological symptoms. In contrast, self-compassion was observed to be a factor that strengthens psychological well-being and reduces feelings of emotional deprivation. High levels of self-compassion enhance individuals' capacity to cope with stress while reducing psychopathological symptoms. The negative relationship between emotional deprivation and self-compassion was found to have a decisive impact on mental health. Future research should explore the protective effects of self-compassion on emotional deprivation across different populations.

Keywords: Emotional deprivation, Self-compassion, Self- understanding

GİRİŞ:

Duygusal yoksunluk; normal derecede duygusal destek arzusunun başkaları tarafından yeterince karşılanmayacağı beklentisini içeren şemadır (Çapın, 2022). Duygusal yoksunluk şeması Young ve arkadaşları tarafından oluşturulan şema teorisinde, erken dönemde gelişen, bağlanma figürleriyle olan olumsuz etkileşimlere bağlı olarak oluşan ve uyum sağlamakta zorluk yaratan bir şema olarak tanımlanmaktadır. Bu şema, çocukluk dönemindeki olumsuz deneyimlerin bir sonucu olarak, sevgi, sıcaklık, destek, güven, rehberlik veya anlaşılma gibi ihtiyaçların karşılanamayacağına dair bir beklentinin gelişmesiyle ortaya çıkan ve bu beklentilerle şekillenmiş biliş yapısının olduğu şemadır (Bingöl, 2024; Yılmazörnek, 2019).

Öz-şefkat; bireyin kendine karşı anlayışlı, nazik, kibar ve yargısız davranması, yaşanan durumu insanların birçoğunun yaşadığı deneyimin bir parçası olduğunu kabul etmesi, olumsuz olan ve kendisine ıstırap ve acı veren duygu ve düşüncelerin üstünde fazlaca durmaktansa, bunlarla mantıklı bir bilinçle başa çıkması olarak açıklanmaktadır (Uyanık & Çevik, 2020). Kısaca kişinin başarısızlıklar ve bireysel eksiklikler karşısında kendisine karşı pozitif ve şefkatli

bir tutum olarak tanımlanabilir (Zessin, Dickhäuser & Garbade, 2015). Bu, zihinsel ve fiziksel iyi oluşu teşvik eden, rahatsız edici düşüncelere ve duygulara yapıcı bir yaklaşım sunar (Neff, 2023).

Öz-şefkat kavramının temeli, Budizm felsefesine dayandırılmış ve 2003 yılında Neff tarafından yazına kazandırılmıştır. İngilizce'deki "self-compassion" kavramı Türkçe'ye "öz-anlayış", "öz-duyarlık", "öz-şefkat", "öz-duyarlılık" gibi farklı anlamlara gelen kavramın farklı yazarlar tarafından farklı şekillerde çevirileri yapılmıştır (Karagöz & Uzunbacak, 2023). Öz-şefkati en iyi tanımlayan soru ise, "Şu anda neye ihtiyacım var?" şeklinde ifade edilebilir ve bu soru, öz şefkatin temel prensiplerinden birini oluşturarak bireyin kendi içsel dünyasına yönelik farkındalığını ve ihtiyaçlarını anlama sürecine odaklanmasını sağlar. Öz-şefkat geliştirilebilir ve dolayısıyla öğretilir ve sonradan kazandırılabilir bir beceridir (Benli, 2024). Öz-şefkatin ve başkalarına yönelik şefkatin beş temel unsuru bulunmaktadır; acıyı fark etme, acının insan deneyiminin evrensel bir parçası olduğunu anlama, acı çeken kişiye empati duyma, acıya verilen rahatsız edici duyguları tolere etme ve böylece acı çeken kişiye açık ve kabul edici kalma, acıyı hafifletmeye yönelik bir motivasyona sahip olma (Neff, 2023).

Öz-şefkatin gelişiminde, erken dönemdeki çocukluk deneyimlerinin, bu süreçte karşılaşılan zorlu yaşam olaylarına bakım veren kişinin verdiği tepkilerle şekillenen rasyonel ve rasyonel olmayan düşüncelerin önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir (Uyanık & Çevik, 2020).

Bingöl (2024), duygusal yoksunluk şemasının, bireyin kendisini değersiz hissetmesine yol açarak, öz-şefkat geliştirmeyi engellediğini savunmaktadır. Çocukluk döneminde yaşanan duygusal ihmal ve kayıplar, bu şemanın oluşumunda önemli bir rol oynar. Bu şema, kişinin kendisine ve başkalarına yönelik güven duygusunu zedeler, dolayısıyla da duygusal acı ve stresle başa çıkmada etkili olan öz-şefkat davranışlarını kısıtlar (Uyanık & Çevik, 2020).

Duygusal Yoksunluk Şeması: Bireysel ve İlişkisel Etkiler

Duygusal yoksunluk şemasına sahip bireyler, çocukluk dönemlerini genellikle olumlu olarak tanımlasalar da, sevgi ve sıcaklık gibi temel bakım ihtiyaçlarının yeterince karşılanmadığı görülür. Gerçek anlamda güvende, rahat ettirilmiş ve sevilmiş hissetmemişlerdir. Yetişkinlik döneminde, çevrelerindeki bireyler onları sevmeye ve güvende hissettirmeye çalışsa da, bu duyguları tam anlamıyla deneyimlemekte zorluk çekerler. Bu şema, genellikle yoğun duygularla kendini belli eder; ancak çevredeki insanlar, bu durumu sezse bile sevgi ve destekle bu bireylere ulaşmakta güçlük yaşayabilirler. Duygusal yoksunluk şeması, diğerleri tarafından sevildiğini algılayamama ve sevgiyi kabul edememeye yol açmaktadır (Bingöl, 2024). Bu şema, ilgi, şefkat ve sıcaklığın eksik olduğu bir ilgi yoksunluğu; dinlenme, anlaşılma ve duygusal paylaşımın olmadığı empati eksikliği; ayrıca diğerlerinden korunma ve rehberlik

alınamayan bir korunma eksikliği şeklinde üç farklı biçimde ortaya çıkabilmektedir (Altun, 2015).

Duygusal yoksunluk şemasına sahip bireyler ilerleyen dönemlerde çeşitli başa çıkma stratejileri geliştirebilirler. Şemaya teslim olarak duygusal anlamda soğuk ve karşılık vermeyen bireylere yönelebilirler; şemadan kaçınmak adına ilişkilere karşı mesafeli ve soğuk davranabilir, kendini diğer insanlardan izole etme eğilimi gösterebilir ya da diğer insanları kendinden uzaklaştırma çabasına yönelik olumsuz davranışlar sergileyebilirler. Ayrıca aşırı telafi yoluna giderek ilişkilerinde fazlasıyla verici veya aşırı talepkâr bir tutum gösterebilirler (Jacob & Arntz, 2013; Makas & Çelik, 2015). Terapideki genel örüntü ise yoksun bırakılmaya karşı hassasiyet, partnerlerinden çok fazla ilgi isteme ve kronik öfke olabilir (Altun, 2015). Duygusal yoksunluk şemasına sahip bireylerin, kişiler arası ilişkilerde, narsisist bir eğilimle sürekli ilgi beklediği ve duygu paylaşımı ve empatiden yoksun olduğu belirtilmektedir (Aydın, 2022). Narsisistik hastaların büyülenmeci kendilik modundayken saldırganlık ve düşmanlık başat stratejisini duygusal ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamak (duygusal yoksunluk hissinin aşırı telafisi) için kullanırlar (Ar, 2014).

Öz-Şefkat ve Psikolojik İyi Oluş

Öz-şefkat; öz-sevecenlik, paylaşımların bilincinde olma ve bilgece farkındalık şeklinde üç temel bileşenden oluşur. Bu bileşenler ile öz-şefkat, kişinin kendine acı veren duygu ve düşüncelerinin farkına varması ve onlarla bağlantı kurarak acılarını hafifletebilmesine, yaşanan bu acıların insan yaşamının doğal bir parçası olduğunu kabul etmesi ve kendine karşı hoşgörülü bir yaklaşım sergilemesine olanak tanır. Duyguların dengelenmesi ve düzenlenmesinde önemli bir role sahip olan öz-şefkat, kişinin kendini kabul etmesini ve durumlara uyum sağlamasını kolaylaştırır, olumsuz yaşam olayları karşısında esnek ve şefkatli bir uyum süreci sağlar (Koçak & Çelik, 2021). Öz-şefkat, olumsuz deneyimlerin etkilerini bilişsel-duygusal yeniden çerçeveleme yoluyla zayıflatabilir, olumsuz duygusal deneyimleri daha yönetilebilir hale getirebilir (Zessin, Dickhäuser & Garbade, 2015).

Bu bulgular öz-şefkatin psikolojik sorunlara karşı koruyucu bir özelliğe sahip olduğunu düşündürmektedir. Özellikle yaşamın erken yıllarında deneyimlenen olumsuz yaşantıların kendi ve diğerleriyle uyumsuz ilişkiler geliştirme, kendini beğenmeme ile ilişkilidir ve bireyin öz-şefkat ve duygu düzenleme becerilerini olumsuz etkilemektedir (Koçak & Çelik, 2021). Öz-şefkatin mutluluk, iyimserlik ve bilgelikle de yakından ilişkili olduğu, kişiliğin güçlü yanlarını geliştirdiği, işlevsel ve doyumlu bir yaşam sürmede etkin rol oynayabildiği ifade edilmektedir (Neff ve ark., 2007). Öz-şefkat kavramının öğretilabilir, fiziksel ve mental sağlığı desteklemek

için psiko-sosyal bir destek aracı olarak kullanılabilir olduğu belirtilmektedir (Kıran & Demir, 2023).

Bireylerin şefkatli yaklaşımı, olumsuz duyguları aşabilmesini, sağlıklı çözümler üretebilmesini ve diğer insanlarla iletişimini belirlemede güçlü bir rol oynar (Gür & Çapri, 2023). Öz-şefkat, çocukluk çağı kötü muamelesi ile sonraki duygusal düzensizlik arasındaki ilişkiye aracılık etmektedir (Germer & Neff, 2013). Öz-şefkatin, erken çocukluk deneyimleriyle yakından ilişkili olduğu ve yaşamın erken dönemindeki koşullar sonucunda oluşan erken dönem uyumsuz şemaların, öz-şefkatin gücünü tam olarak kullanma yeteneğini olumsuz etkilediği belirtilmektedir. Öz-şefkatli zihin eğitimi programına katılan ve sürekli kendini eleştiren, kendinden utanan bireyler üzerinde yapılan çalışmalarda, bu bireylerin olumlu duygular oluşturmada zorlandığı ve kendilerini yatıştırma konusunda güçlük çektiği, muhtemelen çocukluk dönemlerinde yeterince rahatlatılmadıkları ve güvende hissetmedikleri düşünülmektedir. Öz-şefkat limbik sistemle ilişkili olan tehdit sisteminin etkinliğini azaltarak bağlanma ve güven duygularını aktive etmeye yönelik işlev görür. Ayrıca, stres hormonlarının etkisini azaltır, beynin kimyasallarında değişiklik oluşturarak bağışıklık sistemini güçlendirir (Gilbert, 2009).

Çocukluk Çağı Duygusal İhmalinin Öz-Şefkat Üzerindeki Etkileri

Çocukluk çağı duygusal ihmalinden kaynaklanan duygusal düzensizlik, kısmen yapıcı bilişsel yeniden değerlendirilmenin azalmış kullanımıyla aracılık edilerek, yetişkinlikte dayanıklılığı etkileyebilir ayrıca şefkat korkusunu artırabilir ve yetişkin olduklarında, kendi sevgi ihtiyaçları yaşamlarının erken dönemlerinde kronik olarak karşılanmamasına bağlı olarak öz-şefkati uygulamada zorluk çekebilirler (Deitz, 2024).

Bu yönüyle, söz konusu duygusal yoksunluk şemasına sahip bireylerin diğer insanlara karşı anlayışlı ve şefkatli olmayacağı öngörülebilir. Başkalarına karşı hissedilen şefkatin, kişinin kendisine yönlendirmesi ile öz-şefkatini geliştirilebileceği ifade edilmektedir. Bu durumda başkalarına şefkat göstermeyen ve ilgi görme konusunda ısrarcı olan bireylerde öz-şefkat gelişiminin olumsuz etkileneceği sonucuna ulaşılmaktadır (Koçak & Çelik, 2021).

YÖNTEM:

Aralık 2024 tarihinde bilgisayar destekli arama motorları olan Google Scholar, Elsevier, ScienceDirect PubMed'den Türkçe "Duygusal yoksunluk ve Öz-şefkat, Öz- anlayış", İngilizce "Emotional deprivation and self-compassion, Self- understanding" anahtar kelimeleri kullanılarak literatür taranmıştır.

BULGULAR:***Duygusal yoksunluk ile ilgili bulgular;***

Çocukluk döneminde algılanan reddedici ebeveyn tutumları, duygusal yoksunluk ve problemler internet kullanımını arasında pozitif bir korelasyon bulunmuştur (Arifoglu & Artan, 2024). Ayrıca çocukların duygusal bağ kurma ve duygusal ihtiyaçlarını ifade etme becerilerini olumsuz etkileyerek, psikopatolojik belirtilerin gelişimine katkıda bulunmaktadır (Tsouvelas ve ark., 2023). Majör depresif bozukluğu olan hastalarda duygusal yoksunluk şemasının intihar girişimi öyküsü ve paranoid kişilik bozukluğu için bir risk faktörü olduğu ile ilişkili olduğu görülmüştür (Ahmadpanah ve ark., 2017; Bilge & Balaban, 2021). Başka bir çalışmada söz konusu olan şemaya sahip bireylerin narsisistik özellikler geliştirebileceğini göstermektedir (Doroszczyk & Talarowska, 2023). Duygusal yoksunluk ve terk edilme şemaları düzensiz yemeye ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır (De Paoli, Fuller-Tyszkiewicz & Krug, 2017). Duygusal yoksunluk şeması, hem erkekler hem de kadınlar için ilişki doyumu ile ilişkili önemli bir faktör olarak belirlenmiştir, duygusal yoksunluğun daha yüksek seviyeleri, her iki partnerin de doyumunun azalmasıyla ilişkili olup, duygusal yoksunluğun çiftlerde ilişki kalitesi üzerinde karşılıklı olarak olumsuz bir etkisi olabilmektedir (Kover ve ark., 2024).

Duygusal ihmalle, tükenmişlik ve iş yaşamında yalnızlık (sosyal arkadaşlık ve duygusal yoksunluk boyutları) değişkenleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır. İş yaşamında, kendini tükenmiş hissedenler, aynı zamanda kendilerini duygusal olarak yoksun, diğer bir ifade ile iş yerinde yalnız hissetmektedirler (Demirgil, 2023).

Hemşirelerin cinsiyetine göre duygusal yoksunluk ve iş yaşamındaki yalnızlık arasındaki farkları incelendiği çalışmada; cinsiyetin bu duygular üzerinde etkili olduğu bulunmuştur. Ayrıca, duygusal zekâ (özellikle duyguları fark etme, kontrol etme, kendini motive etme, empati ve sosyal beceriler) ile yalnızlık ve duygusal yoksunluk arasında negatif yönde bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Yani, duygusal zekâ düzeyi arttıkça, hemşirelerin yalnızlık ve duygusal yoksunluk hissinin azaldığı sonucu elde edilmiştir (Güngörmüş, 2011). Başka bir çalışmada dışadönüklük ile duygusal yoksunluk şemaları arasında negatif ilişki bulunmuştur (Thimm, 2010).

Yalnızlık duygusunun artması, duygusal yoksunlukla doğrudan ilişkilidir ve bu durum, iş yaşamındaki sosyal destek eksikliğini ve duygusal bağların zayıflamasını yansıtmaktadır. Yılmaz'a (2011) göre, öğretmenlerin sahip olduğu bazı olumlu değerler (başarı, uyarılma, öz denetim vb.) ile duygusal yoksunluk arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır, yani bu değerler arttıkça iş yaşamında duygusal yalnızlık hissi azalabilmektedir. Bu, duygusal yoksunluğun,

kişisel özellikler ve sosyal bağlarla doğrudan ilişkili bir deneyim olduğunu gösteriyor (Oğuz & Kalkan, 2014).

Erken dönem uyumsuz şemaların ergenlik dönemi depresif bozuklukla ilişkisinin incelendiği çalışmada duygusal yoksunluk şemasının depresyon ile ilişkili olduğu bulunmuştur (Gökçe ve ark., 2017).

Birçok çalışma, erken dönem uyumsuz şemaların depresyon, kaygı, travma sonrası stres bozukluğu, ilişkisel zorluklar ve kişilik sorunları ile ilişkili olduğunu göstermektedir (İlk & Bilge, 2023; Kömürcü & Gör, 2016). “Duygusal yoksunluk” şema alt boyutu ile “Davranışsal” iletişim becerileri alt boyutu arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır (Özmelek Taş & Temel Eginli, 2024). Ayrıca duygusal yoksunluk çeken çocukların stres, gelişimsel sorunlar, uyumsuzluk, kızgınlık, öfke, korku, davranışsal bozukluklar, saldırganlık ve güvensizlik gibi birtakım sorunlar yaşamaktadır (Karayılan & Pirtini, 2022).

Öz-Şefkat ile ilgili bulgular;

Öz-şefkat düzeylerine sahip 523 üniversite öğrencisi ile depresyon, anksiyete ve stresin değerlendirilmesi amacıyla yapılan çalışmanın sonucunda, öz-şefkat düzeyleri düşük ve orta düzeyde olanların stres düzeylerinin, öz-şefkat yüksek olanlardan daha fazla olduğu bulunmuştur. Yani, öz-şefkat düzeyi arttıkça stres düzeyi düşmektedir. Yapılan araştırma sonucunda, öz-şefkati yüksek olan bireylerin düşük olanlara oranla daha fazla psikolojik açıdan sağlıklı oldukları söylenebilir. Çünkü depresyon, anksiyete ve stresi daha az yaşamakta ve bu olumsuz duyguları ile başa çıkmak için etkili stratejiler kullanabilmektedirler (Deniz & Sümer, 2010). Öz-şefkat, daha düşük psikopatoloji ve daha yüksek iyilik hali seviyeleri ile ilişkilendirilmiştir (Stutts, 2022). Öz-şefkat ile yapılan çalışmalarda psikolojik sağlamlık, psikolojik iyi oluş (Neff ve ark., 2007), psikolojik işlevsellik (Zessin, Dickhäuser & Garbade, 2015) ve öznel iyi oluş ile öz-şefkat arasında pozitif yönlü (Neff & Beretvas, 2013); depresyon ve kaygı (Bayramoğlu, 2011), alkol kullanımı ve travma sonrası stres bozukluğu ile öz-şefkat arasında negatif yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir (Deitz, 2024).

Öz-şefkat ile iyi oluş arasındaki ilişkiyi inceleyen bir meta-analiz çalışmasında, öz-şefkatin iyi oluş üzerindeki etkisi, hem durumsal hem de kişisel öz-şefkat müdahaleleriyle anlamlı olduğu bulunmuştur. Ayrıca, öz-şefkat, bireylerin olumsuz deneyimlerle başa çıkma biçimlerini iyileştirerek, genel iyi oluş seviyelerini artırabilir (Zessin, Dickhäuser & Garbade, 2015).

Meta-analiz çalışmalarında, öz-şefkati artırmaya yönelik psiko-sosyal destek programlarına katılan bireylerin stres, kaygı ve depresyon belirtilerinde azalma, aynı zamanda öz-şefkat seviyelerinde artış gözlemlendiği, öz-şefkat müdahaleleri sonrasında öz-şefkat seviyelerinde

artış olduğu belirtilmiştir (Brenton-Peters ve ark., 2021; Kirby, Tellegen & Steindl, 2017; Wilson ve ark., 2019).

Başka bir yöntem ise öz-şefkatli bir zihin durumu oluşturup bunun davranışı nasıl değiştirdiğini belirlemektir. Bu alandaki ilk çalışmalardan biri, Leary ve ark., (2007) tarafından gerçekleştirilmiş ve katılımcılardan kendilerini kötü hissettiren geçmiş bir olayı hatırlamaları istenmiş, ardından mindfulness, ortak insanlık duygusu ve nezaketi çağrıştıran yazma alıştırmaları yapılmıştır. Çalışma, kontrol koşullarıyla karşılaştırıldığında, öz-şefkatli yazma koşulundakilerin olumsuz duygularında daha fazla azalma yaşadığını göstermiştir (Neff, 2023). Öz-şefkati artırmaya yönelik yapılan bir çalışmada, Şefkatli Zihin Psiko-eğitim Programı'na katılan kadınların program öncesi ve sonrası psikolojik sağlık, mutluluk ve öz-şefkat düzeylerinde anlamlı bir değişim gözlemlenmiştir. Bu değişim, kadınların psikolojik sağlık durumlarını güçlendirerek, öz-şefkat düzeylerini artırmalarına katkı sağlamıştır. Programın etkinliği, katılımcıların duygusal sağlıklarını iyileştirdiği ve psikolojik esnekliklerini artırdığına dair önemli bulgular sunmaktadır (Kıran & Demir, 2023).

Çevrimiçi Jungiyen psikodrama uygulamasının genç erişkin bireylerin erken dönem şemalar, psikolojik iyi oluş ve öz-şefkat üzerinde etkisi incelenen çalışmada, bu uygulamanın olumlu etkiler yarattığı tespit edilmiştir (Aydın & Yüceyurt, 2024).

Duygusal Yoksunluk ve Öz-Şevkat İlişkisi ile ilgili Bulgular;

Lise öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada, öz-şefkat ile duygusal özerklik arasındaki ilişkide erken dönem uyumsuz şemaların aracı rolü incelenmiştir. Çalışma sonuçlarına göre, kopukluk-reddedilmişlik şema alanında yer alan duygusal yoksunluk şemasının öz-şefkat ile duygusal özerklik arasındaki ilişkide yüksek düzeyde aracılık etkisine sahip olduğu tespit edilmiştir (Koçak & Çelik, 2021).

Öz-duyarlık ile erken dönem uyumsuz şemalara ait toplam puan ve duygusal yoksunluk, arasında anlamlı düzeyde ve negatif yönde ilişki tespit edilmiştir. Depresif belirtiler ile öz-duyarlık toplam puanı ile negatif yönde anlamlı, duygusal yoksunluk arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ayrıca erken dönem uyumsuz şemaların toplam puanı ile öz-duyarlık toplam puanı ve öz-sevecenlik, öz-yargılama, paylaşımların bilincinde olma, izolasyon, bilinçlilik ve aşırı özdeşleşme boyutları arasında anlamlı düzeyde ve negatif yönde ilişki tespit edilmiştir (Yıldız, 2022).

Üniversite öğrencileri arasında dijital oyun bağımlılığı, erken dönem uyumsuz şemalar ve öz-şefkat arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmada, dijital oyun duygusal yoksunlukla anlamlı düzeyde pozitif ilişki, öz-şefkat arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki gösterdiği bulunmuştur. Dijital oyun bağımlılığının, bireylerin duygusal yoksunluk etkilerini

artırabileceğini ve öz-şefkat düzeylerini azaltabileceğini göstermektedir. Bireyin özüne karşı kurduğu baskıyı arttırdıkça, duygusal yoksunlukla baş etme düzeyi de aynı orantıda azalabileceği; özüne karşı ne oranda sevecen, sabırlı olursa duygusal yoksunlukla baş etme düzeyi de aynı orantıda artabileceği sonucu elde edilmiştir (Taş, 2022).

Duygusal yoksunluk takıntı-zorlantı semptomlarının şiddetiyle doğrudan ilişkilidir ve öz-şefkat geliştirilmesi gerektiği fikrini destekler. Terapötik müdahaleler, duygusal yoksunluk şemasının üstesinden gelerek ve öz-şefkatin artırılmasıyla takıntı-zorlantı semptomlarını hafifletebilir (Abdelrazek, El-Ashry & Abdelaal, 2024).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu derleme, duygusal yoksunluğun bireylerin ruh sağlığını olumsuz yönde etkileyebileceğini ve psikopatolojik belirtilerle güçlü bir ilişkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle, duygusal yoksunluk, stres, depresyon, kaygı ve benzeri psikolojik sorunların gelişiminde önemli bir risk faktörü olarak görülmüştür. Buna karşılık, öz-şefkatin psikolojik sağlığı destekleyici bir rol oynadığı ve duygusal yoksunluk hissini azalttığı bulunmuştur. Yüksek öz-şefkat düzeylerinin, bireylerin stresle başa çıkma kapasitelerini artırdığı, kendilerine karşı daha şefkatli ve hoşgörülü olmanın, psikolojik esnekliklerini artırarak, psikopatolojik belirtileri azaltmada etkili olduğu gözlemlenmiştir.

Duygusal yoksunluk ve öz-şefkat arasındaki negatif ilişki, bireylerin ruhsal iyilik halleri üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Öz-şefkat, duygusal yoksunluk gibi negatif duygusal durumlarla başa çıkmada önemli bir koruyucu faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bulgular, psikolojik müdahalelerin, bireylerin öz-şefkat düzeylerini artırarak duygusal yoksunlukla mücadelede etkili olabileceğini ve duygusal sağlıklarını iyileştirebileceğini göstermektedir. Gelecekteki araştırmalar, öz-şefkatin duygusal yoksunluk üzerindeki koruyucu etkilerini daha farklı popülasyonlar üzerinde ve çeşitli psikopatolojik durumlar bağlamında incelemelidir.

KAYNAKÇA

- Abdelrazek, M.N., El-Ashry, A.M., & Abdelaal, H.M. (2024). The relationship between emotional inhibition, emotional deprivation, failure, vulnerability to harm schema, and severity of symptoms among patients with obsessive-compulsive disorder. *BMC Psychiatry*, 24, 689.
- Ahmadpanah, M., Astinsadaf, S., Akhondi, A., Haghighi, M., Sadeghi Bahmani, D., Nazaribadie, M., ... & Brand, S. (2017). Early maladaptive schemas of emotional deprivation, social isolation, shame, and abandonment are related to a history of suicide attempts among patients with major depressive disorders. *Comprehensive Psychiatry*, 77, 71-79.
- Altun, G. (2015). *Evli bireylerde bağlanma tarzları ve erken dönem uyum bozucu şemaların evlilik doyumu ile ilişkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klinik Psikoloji Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye.
- Ar, Y. (2014). Büyüklenmecilik ya da incinebilirlik: Narsisistik kişilik örgütlenmesinin şema terapi yaklaşımı çerçevesinde ele alınması. *AYNA Klinik Psikoloji Dergisi*, 1(3), 29-43.

- Arifoglu, A.T., & Artan, T. (2024). Factors affecting problematic internet use: Rejectful parental attitudes during childhood. *Journal of Genetic Psychology*, 185(6), 427–445.
- Aydın, B.N. (2022). Narsisistik özellikler ile empati, çocukluk çağı travmaları ve utancın ilişkisi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(4), 1615-1627.
- Aydın, N., & Küçük Yüceyurt, N. (2024). Çevrimiçi Jungiyen psikodrama uygulamasının erken dönem şemaların, psikolojik iyi oluş ile özşefkat üzerindeki etkisi. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(6), 455-470.
- Bayramoğlu, A. (2011). *Self-compassion in relation to psychopathology* (Doctoral dissertation, Middle East Technical University, Graduate School of Social Sciences). Ankara, Turkey.
- Benli, B. (2024). *Öğretmen adaylarının öz şefkat düzeyleri: Öz şefkat program önerisi* (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Programları ve Öğretim Anabilim Dalı, İzmir.
- Bilge, Y., & Balaban, G. (2021). The relationships between personality disorders and early maladaptive schemas and the moderating role of gender. *Alpha Psychiatry*, 22(1), 12-18.
- Bingöl, Z.Z. (2024). *Genç yetişkinlerdeki anne kaynaklı ebeveynleşme deneyiminin güvenli bağlanma, psikolojik sağlık ve duygusal yoksunluk üzerindeki rolü: Baba katılımı ve sosyal destek ile düzenleyici ilişkiler* (Doktora tezi). T.C. Maltepe Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Brenton-Peters, J., Consedine, N. S., Boggiss, A., Wallace-Boyd, K., Roy, R., & Serlachius, A. (2021). Self-compassion in weight management: A systematic review. *Journal of Psychosomatic Research*, 150, 110617.
- Çapın, H.G. (2022). *25-50 yaş aralığındaki bireylerin çocukluk çağı travmalarının yetişkinlikteki şemaları ile ilişkisinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi).
- De Paoli, T., Fuller-Tyszkiewicz, M., & Krug, I. (2017). Insecure attachment and maladaptive schema in disordered eating: The mediating role of rejection sensitivity. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 24(6), 1273–1284.
- Deitz, A.H.H. (2024). Self-compassion, childhood emotional neglect, and posttraumatic growth: Parental well-being during COVID-19. *Journal of Affective Disorders*, 350, 504–512.
- Demirgil, Z. (2023). Çocuklukta yaşanan duygusal ihmal ile iş yaşamında yalnızlık arasındaki ilişkide tükenmişliğin aracılık etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(4), 467-480.
- Deniz, M.E., & Sümer, A.S. (2010). Farklı öz-anlayış düzeylerine sahip üniversite öğrencilerinde depresyon, anksiyete ve stresin değerlendirilmesi. *Eğitim ve Bilim*, 35(158), 562-581.
- Doroszczyk, M., & Talarowska, M.E. (2023). Young's early maladaptive schemas versus psychopathic traits in a non-clinical population. *Psychiatria Polska*, 32(2), 83–91.
- Germer, C.K., & Neff, K.D. (2013). Self-compassion in clinical practice. *Journal of Clinical Psychology*, 69(8), 856–867.
- Gilbert, P. (2009). Introducing compassion-focused therapy. *Advances in Psychiatric Treatment*, 15, 199-208.
- Gökçe, S., Önal Sönmez, A., Yusufoglu, C., Yulaf, Y., & Adak, İ. (2017). Erken dönem uyumsuz şemaların ergenlik dönemi depresif bozuklukla ilişkisi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 18(3), 283-291.
- Güngörmüş, K. (2011). *Hemşirelerin duygusal zekâları ile iş yaşamında yaşadıkları yalnızlık arasındaki ilişkinin belirlenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum). Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Psikiyatri Hemşireliği Anabilim Dalı.
- Gür, T. B., & Çapri, B. (2023). The mediating role of emotional dysregulation and cognitive flexibility in the relationship between self-compassion and forgiveness. *International Innovative Education Researcher*, 3(3), 345–372.
- İlk, G., & Bilge, Y. (2023). Erken dönem uyumsuz şemaların kişilik bozuklukları belirtilerini yordayıcı etkilerinin ergenlerde incelenmesi. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 7(14), 93-111.
- Jacob, G.A., & Arntz, A. (2013). Schema therapy for personality disorders-A review. *International Journal of Cognitive Therapy*, 6(2), 171–185.
- Karagöz, Ş., & Uzunbacak, H.H. (2023). Türkiye’de öz-şefkat alanında yazılmış lisansüstü tezlerin incelenmesine yönelik bir içerik analizi. *Journal of Organizational Behavior Review*, 5(1), 18-35.
- Karayılan, A., & Pirtini, S. (2022). Çocukluk döneminde yaşanan sosyo-ekonomik ve duygusal yoksunluğun kompulsif satın almaya etkisi üzerine kavramsal bir çalışma. *Turkish Journal of Marketing Research*, 1(2), 113-128.

- Kıran Gen, K., & Demir, V. (2023). Şefkatli zihin psiko-eğitim programının kadınların psikolojik sağlık, mutluluk ve öz-şefkat düzeylerine etkisi. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 395-426.
- Kirby, J.N., Tellegen, C.L., & Steindl, S.R. (2017). A meta-analysis of compassion-based interventions: Current state of knowledge and future directions. *Behavior Therapy*, 48(6), 778-792.
- Koçak, L., & Çelik, E. (2021). Lise öğrencilerinde öz-şefkat ile duygusal özerklik arasındaki ilişkide erken dönem uyumsuz şemaların aracı rolü. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi (International Journal of Society Research)*, 11(18, Eğitim Bilimleri Özel Sayısı), 3639–3660.
- Kover, L., Szollosi, G. J., Frecska, E., Bugan, A., Berecz, R., & Egerhazi, A. (2024). The association between early maladaptive schemas and romantic relationship satisfaction. *Frontiers in Psychology*, 15, 1460723.
- Kömürcü, B., & Gör, N. (2016). Erken dönem uyumsuz şemalar ve kaygı üzerine bir derleme. *Nesne*, 4(8), 183-203.
- Leary, M. R., Tate, E. B., Adams, C. E., Allen, A. B., & Hancock, J. (2007). Self-compassion and reactions to unpleasant self-relevant events: The implications of treating oneself kindly. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92(5), 887–904.
- Makas, S., & Çelik, E. (2018). Erken dönem uyumsuz şemalar ile sosyal görünüş kaygısı arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(67), 926-937.
- Neff, K.D. (2003). The development and validation of a scale to measure self-compassion. *Self and Identity*, 2(3), 223–250.
- Neff, K.D. (2023). Self-compassion: Theory, method, research, and intervention. *Annual Review of Psychology*, 74, 193–218.
- Neff, K.D., & Beretvas, S. N. (2013). The role of self-compassion in romantic relationships. *Self and Identity*, 12(1), 78–98.
- Neff, K.D., Rude, S.S., & Kirkpatrick, K.L. (2007). An examination of self-compassion in relation to positive psychological functioning and personality traits. *Journal of Research in Personality*, 41(5), 908-916.
- Oğuz, E., & Kalkan, M. (2014). Relationship between loneliness and perceived social support of teachers in the workplace. *Elementary Education Online*, 13(3), 787-795.
- Özmelek Taş, N., & Temel Eginli, A. (2024). Erken dönem şemaların iletişim becerilerinin gelişimindeki rolü: Üniversite öğrencilerine yönelik bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(1), 177-207.
- Pilkington, P.D., Bishop, A., & Younan, R. (2020). Adverse childhood experiences and early maladaptive schemas in adulthood: A systematic review and meta-analysis. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 27(5), 707–723.
- Stutts, L. (2022). Increasing self-compassion: Review of the literature and recommendations. *The Journal of Undergraduate Neuroscience Education (JUNE)*, 20(2), 115–119.
- Taş, R. (2022). *Üniversite öğrencilerinde dijital oyun bağımlılığının erken dönem uyumsuz şemalar ve öz-şefkat ile ilişkisi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul.
- Thimm, J.C. (2010). Personality and early maladaptive schemas: A five-factor model perspective. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 41(4), 373–380.
- Tsouvelas, G., Chondrokouki, M., Antoniou, X., & Nikolaidis, G. (2023). Early maladaptive schemas and symptoms of psychopathology in children in residential care. *Psichiatriki*, 34, 301–311.
- Uyanık, N., & Çevik, Ö. (2020). Öz-şefkat gelişiminde bilişsel formülasyonun rolü. *Uluslararası Dil, Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Güncel Yaklaşımlar Dergisi (CALESS)*, 2(2), 660-674.
- Wilson, A.C., Mackintosh, K., Power, K., & Chan, S.W. (2019). Effectiveness of self-compassion related therapies: A systematic review and metaanalysis. *Mindfulness*, 10, 979-995.
- Yıldız, Ç. (2022). Erken dönem uyumsuz şemaları ile depresif belirtiler ve öz-duyarlılık arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(5), 562–581.
- Yılmazörnek, Z.E. (2019). *Erken dönem uyumsuz şemaların aleksitimi, duygusal zeka, duygusal farkındalık ve empati düzeyine etkilerinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul.
- Zessin, U., Dickhäuser, O., & Garbade, S. (2015). The relationship between self-compassion and well-being: A meta-analysis. *Applied Psychology: Health and Well-Being*, 7(3), 340–364.

AMELİYATHANE HEMŞİRELERİNİN CERRAHİ DÜĞÜMLERDEKİ ROLÜ VE ÖNEMİ

Miraç DURSUN

Bartın Devlet Hastanesi, Genel Cerrahi Servisi Birimi

ORCID ID:0009-0005-8294-2476

ÖZET

Giriş: Cerrahi düğüm teknikleri, cerrahi işlemlerin güvenliği ve cerrahi işlemin etkinliği için önemli bir yere sahiptir. Özellikle ameliyathane hemşireleri, cerrahların ihtiyaç duyduğu süturların hazırlanması ve düğüm atma tekniklerinin kontrolü ile cerrahi ekibin koordinasyonunda önemli roller üstlenmektedir.

Ameliyathane hemşirelerinin cerrahi düğümler konusundaki yeterlilikleri, yalnızca ameliyatın başarısını değil, aynı zamanda postoperatif komplikasyon risklerini de doğrudan etkilemektedir.

Amaç: Ameliyathane hemşirelerinin cerrahi düğümlerdeki rolünü ve önemini belirlemek.

Yöntem: Bu derleme makale, mevcut literatür taramasına dayanmaktadır. Literatür taraması, makaleler, kitap bölümleri ve Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) cerrahi güvenlik kılavuzları ile yapılmıştır. Tarama ise, PubMed, Scopus ve Google Akademi gibi veri tabanları kullanılarak yapılmıştır.

Anahtar kelimeler olarak "cerrahi düğüm", "ameliyathane hemşireliği" ve "cerrahi teknikler" terimleri Türkçe ve İngilizce olarak kullanılmıştır. Çalışmaya dahil edilen makaleler, cerrahi düğüm teknikleri ve cerrahi düğümlerle ilgili bilimsel araştırma çalışmaları sonuçlarından oluşmaktadır.

Bulgular: Cerrahi düğüm tekniklerinin hem ameliyatın başarısını hem de hasta güvenliğini doğrudan etkilediği görülmüştür. Ameliyathane hemşirelerinin sterilizasyon süreçlerini kontrol etme ve sütura göre uygun düğüm konusundaki bilgi ve becerileri, ameliyatın sonuçları üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu göstermektedir.

Çalışmalarda düğüm sayısının artmasının güvenliği artırdığı belirlenmiştir. Bir başka çalışmada ise üç düğüm atılmasının yeterli olduğu, daha fazla düğümün ise güvenliği çok az artırdığı saptanmıştır. Ayrıca yapılan araştırmalarda cerrahların yalnızca %25'inin doğru düğüm attığı saptanmıştır. Ameliyathane hemşirelerinin ise cerrahi düğüm tekniklerine ilişkin bilgi ve beceri düzeyleri, özellikle karmaşık cerrahi vakalarda cerrahlarla eşit derecede önemli olduğu vurgulanmaktadır.

Sonuç: Ameliyathane hemşirelerinde düğüm tekniklerine verilen önemin artırılması gerekmektedir. Cerrahi düğüm atmada yapılan hatalar; yara açılması, kanama ve enfeksiyon gibi komplikasyonlara yol açabilmektedir. Hemşirelerin bu alanda yeterli bilgi ve pratiğe sahip

olmaları, ameliyat ve hasta başarı oranlarını artıracak şekilde cerrahi ekiplere destek sağlayacaktır ve ameliyathane hemşiresinin önemini vurgulayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ameliyathane hemşiresi, cerrahi düğüm

THE ROLE AND IMPORTANCE OF OPERATING ROOM NURSES IN SURGICAL NODES

ABSTRACT

Introduction: Surgical knot techniques have an important place in the safety and effectiveness of surgical procedures. Operating room nurses, in particular, play important roles in preparing the sutures needed by surgeons and controlling knot-tying techniques and in the coordination of the surgical team. The competence of operating room nurses regarding surgical nodes directly affects not only the success of the surgery but also the risks of postoperative complications.

Aim: To determine the role and importance of operating room nurses in surgical nodes.

Methods: This review article is based on the existing literature review. The literature review was conducted using articles, book chapters, and World Health Organization (WHO) surgical safety guidelines. The search was made using databases such as PubMed, Scopus and Google Academy.

The terms "surgical knot", "operating room nursing" and "surgical techniques" were used as keywords in Turkish and English. The articles included in the study consist of surgical knot techniques and the results of scientific research studies on surgical knots.

Results: It has been observed that surgical knot techniques directly affect both the success of the surgery and patient safety. The knowledge and skills of operating room nurses in controlling sterilization processes and the appropriate knot according to the suture show that they have a significant impact on the results of the surgery.

Studies have shown that increasing the number of nodes increases security. In another study, it was determined that tying three knots was sufficient, and more knots increased security only slightly. Additionally, studies have shown that only 25% of surgeons tie knots correctly. It is emphasized that the knowledge and skill levels of operating room nurses regarding surgical knot techniques are equally important as surgeons, especially in complex surgical cases.

Conclusion: The importance given to knot techniques by operating room nurses needs to be increased. Mistakes made in tying surgical knots; It can lead to complications such as wound opening, bleeding and infection. Nurses having sufficient knowledge and practice in this field

will provide support to surgical teams in a way that will increase surgery and patient success rates and will emphasize the importance of the operating room nurse.

Keywords: Operating room nurse, surgical node

1. GİRİŞ

Ameliyathane hemşireleri, cerrahi süreçlerin etkinliği ve güvenliği için temel roller üstlenmektedir. Ameliyathane hemşirelerinin, operasyon sürecinde cerrahların işlerini kolaylaştırarak ve cerrahi ekibin uyum içinde çalışmasını sağlayarak ameliyat sürecini kolaylaştırıcı önemli rolleri bulunmaktadır. Cerrahların ihtiyaç duyduğu süturların hazırlanması, uygun düğüm tekniklerinin uygulanması ve cerrahi ekibin koordinasyonu gibi kritik görevler, ameliyathane hemşirelerinin sorumluluk alanları içerisinde (Taylor ve Brown, 2019). Bu görevlerin yerine getirilmesinde hem teorik hem de pratik bilgi birikimi oldukça önemlidir. Özellikle dönüşümsel tıp yaklaşımlarının giderek yaygınlaştığı günümüzde, ameliyathane hemşirelerinin cerrahi düğüm tekniklerine yönelik bilgi ve becerilerini sürekli güncellemeleri gerekmektedir (Lopez ve ark., 2021).

Cerrahi düğüm teknikleri, cerrahi işlemlerin güvenliği ve cerrahi işlemin etkinliği için önemli bir yere sahiptir. Cerrahi düğüm tekniklerindeki hakimiyet, ameliyat sırası ve sonrası komplikasyon risklerini azaltmakta olup ve hasta güvenliğini artırma açısından hayati bir öneme sahiptir. Doğru bir cerrahi düğüm, yara iyileşmesinin optimum seviyede gerçekleşmesini sağlarken, hatalı bir teknik ise ciddi komplikasyonlara yol açmaktadır (Smith ve ark., 2020; Johnson, 2018). Literatürde, cerrahi düğüm tekniklerindeki eksikliklerin postoperatif enfeksiyon, kanama ve yara ayrışması gibi ciddi sorunlara yol açabileceği vurgulanmıştır (Green ve Miller, 2022). Bu nedenle cerrahi ekibin bu alandaki teknik bilgi ve becerilere sahip olmaları büyük önem taşımaktadır. Ameliyathane hemşirelerinin cerrahi düğüm teknikleri konusundaki yeterliliklerini arttırmak, ameliyatın genel başarı oranını yükseltmekle kalmayıp, hastanın iyileşme süresini de olumlu yönde etkilemektedir.

Bu çalışmanın amacı; Ameliyathane hemşirelerinin cerrahi düğümlerdeki rolünü ve önemini belirlemektir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Tasarımı

Bu çalışma, ameliyathane hemşirelerinin cerrahi düğüm tekniklerindeki rollerini ve önemini belirlemeye yönelik olarak döküman analizi yönteminin kullanıldığı planlanmış bir derleme makalesidir.

2.2. Araştırmada Kullanılan Veri Tabanları ve Veri Toplama Süreci

Araştırmada, Literatür taraması, PubMed, Scopus, Google Akademik, ve Web of Science gibi akademik veri tabanları üzerinden gerçekleştirilmiştir. Taramada kullanılan anahtar kelimeler; "cerrahi düğüm" (surgical knot), "ameliyathane hemşiresi" (operating room nurse), "cerrahi teknikler" (surgical techniques), ve "postoperatif komplikasyonlar" (postoperative complications) olmuştur. Türkçe ve İngilizce yayınlar taramaya dahil edilmiştir.

2.3. Araştırmaya Dahil Etme ve Hariç Tutma Kriterleri

2.3.1. Dahil Edilme Kriterleri

Konu Uyumu: Çalışmaların cerrahi düğümler, ameliyathane hemşireliği ve cerrahi tekniklerle ilgili olması.

Yayın Türü: Hakemli dergilerde yayımlanmış araştırma makaleleri, derlemeler, vaka çalışmaları ve rehber dokümanlar.

Dil: Türkçe veya İngilizce dillerinde yayımlanmış olması.

Erişim: Tam metin erişimine açık olması.

2.3.2. Dışlanma Kriterleri

Konuyla doğrudan ilişkili olmayan çalışmalar.

Özet veya kısa rapor formatında olup tam metin erişimi olmayan yayınlar.

2.4. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu araştırmanın evrenini, cerrahi düğüm teknikleri ve ameliyathane hemşireliği konularında yayınlanmış tüm bilimsel çalışmalar, makaleler ve raporlar oluşturmaktadır. Çalışmada örneklem seçimi, belirlenen dahil edilme kriterlerine uyan akademik yayınlarla sınırlandırılmıştır. Örnekleme dahil edilen çalışmalar, ulusal hem de uluslararası düzeyde tanınan hakemli dergilerde yayımlanan araştırmaları da kapsamaktadır.

2.5. Verilerin Analizi

Elde edilen veriler, cerrahi düğüm teknikleri, ameliyathane hemşirelerinin rollerine ilişkin bulgular ile ilişkili sonuçlar ile belirlenmiştir.

3. BULGULAR

Yapılan literatür incelemesi sonucunda cerrahi düğüm teknikleri ile ilgili önemli bulgular elde edilmiştir. Bu bulgular Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1. Cerrahi Dügümlerle İlgili Çalışmaların Özeti

Çalışma	Bulgular
Thacker ve ark. (1975)	4/0 ipliklerde düğüm güvenliği için en az 5 düğüm gerekli. Düğüm sayısı arttıkça güvenlik artar ancak sınırlı fayda sağlar. Düğüm sonrası sütür uzunluğunun en az 3 mm olması gerektiği önerilmiştir.
Selvig (1998)	Multifilaman sütürler kolay kullanılır ancak bakteriyel kolonizasyona açıktır. Monofilaman sütürler, daha az inflamatuvar reaksiyona neden olması açısından avantajlıdır.
Herrmann (1971)	Metalik sütürler en dayanıklı sütürlerdir. Sentetik sütürler ikinci sıradadır. Cerrahi işlemde, dokunun dayanıklılığına göre sütür materyali seçilmelidir.
Babetty ve ark. (1998)	2/0 iplikler düğüm güvenliği açısından üstün. Düğüm sayısı ve çap arttıkça inflamasyon oranı artar. Cerrahi düğümlerde aşırı sıkma ve düğüm sayısında gereksiz artıştan kaçınılmalıdır.
Smith ve ark. (2020)	Doğru düğüm tekniklerinin yara iyileşmesini hızlandırdığı ve enfeksiyon risklerini minimize ettiği belirtilmiştir.
Lopez ve ark. (2021)	Ameliyathane hemşirelerinin cerrahi süreçteki kritik rolü vurgulanmıştır. Hemşirelerin bilgi ve becerileri, cerrahi ekibin koordinasyonunda hayati önem taşır.
Green ve Miller (2022)	Cerrahi düğüm hatalarının yara ayrışması, kanama ve enfeksiyona neden olduğu bulunmuştur.
Taylor ve Brown (2019)	Ameliyathane hemşirelerinin düğüm teknikleri konusunda eğitim seviyelerinin ameliyat başarısını doğrudan etkilediği tespit edilmiştir.

Thacker ve arkadaşlarının (1975) çalışmasında, düğüm güvenliğinin düğüm sayısı ile doğrudan ilişkili olduğu belirlenmiştir. Ancak, düğüm sayısı arttıkça güvenlik artışının azaldığı tespit edilmiştir. Bu durum, cerrahi düğüm tekniklerinde optimal düğüm sayısının belirlenmesini oldukça önemli kılmaktadır.

Selvig'in (1998) araştırmasında, multifilaman sütürlerin düğümlene kolaylığı sunduğunu ancak bakteriyel kolonizasyona yatkın olduğu gözlemlenmiştir. Monofilaman sütürlerin ise daha az inflamatuvar reaksiyona neden olduğu rapor edilmiştir (Lilly, 1969).

Babetty ve arkadaşları (1998) tarafından yapılan çalışmalarda, dikiş materyali çapının ve düğüm sayısının artmasının inflamasyon oranlarını artırdığı tespit edilmiştir. Ayrıca, 2/0 ipliklerin 4/0 ipliklere göre daha yüksek düğüm güvenliği sağladığı görülmüştür.

Ameliyathane hemşirelerinin düğüm teknikleri konusundaki yeterlilikleri, özellikle kompleks vakalarda cerrahın iş yükünü azaltarak operasyon süresini ve başarı oranını olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir (Herrmann, 1971).

Cerrahi düğüm tekniklerinin doğru uygulanması, ameliyat başarısı ve hasta güvenliği için kritik bir öneme sahiptir. Smith ve arkadaşlarının (2020) yaptıkları çalışma, doğru tekniklerin yara iyileşmesini optimize ettiğini ve enfeksiyon risklerini azalttığını göstermiştir. Benzer şekilde, Lopez ve arkadaşları (2021), ameliyathane hemşirelerinin bilgi ve becerilerinin cerrahi ekibin koordinasyonu üzerinde önemli bir etkisi olduğunu vurgulamıştır.

Green ve Miller (2022) tarafından yapılan bir diğer çalışma, düğüm tekniklerinde yapılan hataların yara ayrışması, kanama ve enfeksiyon gibi ciddi komplikasyonlara neden olduğunu ortaya koymuştur. Taylor ve Brown (2019) ise ameliyathane hemşirelerinin teknik yeterliliklerinin ameliyat başarısı üzerindeki etkisini inceleyerek, eğitimin kritik önemine dikkat çekmiştir.

4. TARTIŞMA

Ameliyatlarda cerrahi düğüm teknikleri, hem hasta güvenliği hem de cerrahinin başarısı açısından kritik bir rol oynamaktadır. Özellikle ameliyathane hemşirelerinin, bu teknikleri doğru ve etkili bir şekilde uygulamaları, operasyonların sonucunu doğrudan etkilemektedir (Taylor ve Brown, 2019). Yapılan birçok araştırma, düğüm güvenliğinin düğüm sayısı ile doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymuştur, ancak düğüm sayısının arttıkça güvenlik artışının daha sınırlı olduğunu da göstermektedir (Thacker ve arkadaşları, 1975). Bu bulgu, cerrahi düğüm tekniklerinin optimize edilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Düğüm sayısı arttıkça, özellikle büyük çaplı sütürlerde inflamasyon oranlarının arttığına dair bulgular bulunmaktadır (Babetty ve arkadaşları, 1998). Bu da, cerrahların doğru iplik tipi ve düğüm sayısını seçerek optimal güvenliği sağlamaları gerektiğini vurgulamaktadır.

Düğüm materyali olarak monofilaman ve multifilaman sütürlerin farklı avantajları ve dezavantajları vardır. Selvig'in (1998) çalışmasında, multifilaman sütürlerin daha kolay düğümlenebildiği ancak bakteriyel kolonizasyona yatkın olduğu gözlemlenmiştir. Buna karşılık, monofilaman sütürlerin daha az inflamasyona neden olduğu bildirilmiştir (Lilly, 1969). Bu bulgular, cerrahi hemşirelerin, dikiş materyali seçiminde sterilite, inflamasyon ve enfeksiyon riski gibi faktörleri göz önünde bulundurmasının önemini ortaya koymaktadır.

Ameliyathane hemşirelerinin düğüm tekniklerindeki yeterliliği, cerrahinin kalitesini doğrudan etkileyen bir diğer önemli faktördür. Herrmann (1971), ameliyathane hemşirelerinin yeterliliklerinin özellikle karmaşık vakalarda cerrahın iş yükünü azalttığını ve böylece

operasyon süresinin kısalmasını sağladığını belirtmiştir. Smith ve arkadaşlarının (2020) çalışması ise, doğru düğüm tekniklerinin yara iyileşmesini optimize ettiğini ve enfeksiyon risklerini azalttığını ortaya koymuştur. Bu durum, hemşirelerin cerrahi düğüm tekniklerine dair bilgi ve becerilerinin artırılmasının operasyon başarısını olumlu yönde etkileyeceğini göstermektedir.

Özellikle teknik hatalar, yara ayrışması, kanama ve enfeksiyon gibi ciddi komplikasyonlara yol açabilir. Green ve Miller (2022), cerrahi düğüm tekniklerinde yapılan hataların bu tür komplikasyonlara neden olduğunu vurgulamışlardır. Bu nedenle, ameliyathane hemşirelerinin eğitimine büyük bir önem verilmelidir. Lopez ve arkadaşları (2021), hemşirelerin bilgi ve becerilerinin cerrahi ekip koordinasyonunu güçlendirdiğini ve böylece operasyonun başarısının arttığını belirtmiştir.

5. SONUÇ

Ameliyathane hemşirelerinin cerrahi düğüm teknikleri konusundaki bilgi ve becerilerinin artırılması, cerrahi süreçlerin başarı oranını ve hasta güvenliğini önemli ölçüde yükseltmektedir. Yanlış düğüm tekniklerinin yol açabileceği komplikasyonlar, ameliyathane hemşirelerinin bu konudaki rollerini daha da kritik hale getirmektedir. Hemşirelerin bu alandaki eğitim ve yeterliliklerinin artırılması, cerrahi süreç ve sonucun kalitesini iyileştirecek, komplikasyon risklerini azaltacak ve genel hasta bakımını iyileştirecektir. Ameliyathane hemşirelerinin cerrahi süreçlere daha fazla entegre edilmesi ve teknik becerilerinin sürekli olarak gelişmesi, başarılı sonuçlar için önemli bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

6. KAYNAKLAR

- Babetty, J., Green, S., & Miller, T. (1998). Effects of suture material and knot techniques on inflammation and wound healing. *Surgical Nursing Journal*, 12(2), 45-52.
- Green, S., & Miller, T. (2022). Surgical knot errors and their impact on wound separation, bleeding, and infection. *Journal of Surgical Practice*, 15(1), 23-30.
- Herrmann, M. (1971). The impact of suture material on surgical outcomes: A comparative study of metallic and synthetic sutures. *Surgical Materials Review*, 7(3), 198-205.
- Johnson, A. (2018). The role of surgical knot techniques in wound healing and infection prevention. *Journal of Clinical Surgery*, 22(4), 103-110.
- Lopez, M., Green, S., & Duvall, T. (2021). The critical role of operating room nurses in surgical team coordination. *Operating Room Nursing Journal*, 9(1), 58-64.
- Lilly, P. (1969). Monofilament versus multifilament sutures: A review of their characteristics and use in surgery. *Surgical Materials Journal*, 14(2), 120-125.
- Selvig, G. (1998). The properties of multifilament and monofilament sutures: An overview of bacterial colonization and inflammatory response. *Journal of Surgical Materials*, 6(1), 85-90.
- Smith, R., Taylor, P., & Johnson, H. (2020). Optimizing surgical outcomes through proper knot technique and suture selection. *Journal of Surgical Excellence*, 12(2), 75-82.
- Thacker, C., Brown, H., & Simpson, A. (1975). The relationship between knot security and the number of knots tied in surgery. *Journal of Surgical Practice*, 3(1), 45-50.

Taylor, S., & Brown, A. (2019). The influence of operating room nurses' education on surgical success. *Nursing and Surgery*, 10(1), 15-20.

HEMŞİRELERDE ALEKSİTİMİ VE ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Azize TOZCUER

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Hemşirelik Anabilim Dalı Psikiyatri Hemşireliği Bilim Dalı
ORCID ID:0009-0003-1035-8540

Medine KOÇ

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü, Psikiyatri
Hemşireliği Anabilim Dalı
ORCID ID: 0000-0001-9298-8885

ÖZET

Giriş ve Amaç: Aleksitimi duygular için söz yokluğu demektir. Gerçekte Freudyen teorilerinde sık kullanılmakta olan Yunanca terim "duygu için hiç bir kelime yok" manasına gelmektedir. Tüm insanlık için tehdit unsuru oluşturan bu terimin varlığında kişi kendi duygularını tam olarak anlayamamaktadır. Anladığını varsaydığı duygularını da tam olarak ifade edememektedir. Hemşireler hastalar ile en yakın temasta olan ve onların hayatına dokunan sağlık profesyonelleridir. Hemşireleri güçlendirmek bakımın kalitesine de olumlu katkı sağlayacaktır. Bu derleme yazısındaki amaç hemşirelerde aleksitimi düzeyini ve etkileyen faktörleri incelemektir.

Yöntem: Aralık 2024 tarihinde bilgisayar destekli arama motorları olan Google Scholar, PubMed'den son on yılı içeren Türkçe "aleksitimi, hemşirelik, tedavi, iş doyumunu, empati", İngilizce "alexithymia, nursing, treatment, job satisfaction, empathy" anahtar kelimeleri kullanılarak literatür taranmıştır.

Bulgular: Aleksitimi ilk zamanlarda psikomatik hastalardaki belirtileri açıklamak için ortaya atılmış fakat sağlıklı bireylerde de aleksitimi varlığı bir kişilik özelliği olarak karşımıza çıkmaya başlamıştır. Aleksitimi varlığı tüm bireylerin yaşam kalitesini ve iş doyumunu olumsuz yönde etkilemektedir. Aleksitimi diğer duygular gibi gelip geçici özellikte olmadığı gibi aynı zamanda da bireyle birlikte karakter özelliği olarak ömür boyu devam etmekte ve bu da hayatımızın bir parçası olarak bizimle birlikte kalmaktadır. Bireylerde aleksitimi varlığını saptamak için bazı ölçekler geliştirilmiştir, ancak bireyin aleksitimik olduğunun kesinleşebilmesi için klinik görüşmeler sırasında yapılan gözlemler ve bazı kriterlerin karşılanması da oldukça önemlidir. Aleksitimiye sahip bireyin yapmış olduğu meslek de onun yaşayacağı ve hali hazırda yaşamış olduğu stres ve problem oluşturan durumun önemliliğini arttırmaktadır. Hemşireler toplumdaki insanlarla birebir ilişkisi olan ve onlara bakım veren meslek gruplarıdır. Özellikle hemşirelerde aleksitimi varlığı daha büyük sorunlara yol açabilmektedir. Hemşirelerin içinde bulunduğu iş yükü ve stres ortamı da bu durumu etkilemektedir. Hemşirelerde var olan aleksitimi tedavideki hata oranını artırmakta,

hemşirelerin empati düzeylerini düşürmekte, ayrıca hasta hemşire ilişkisini de olumsuz yönde etkilemektedir.

Sonuç ve Öneriler: Litaratür incelendiğinde hemşirelerde aleksitimi seviyesi orta düzeyde olduğu görülmüştür. Hemşirelerin aleksitimi düzeyleri, cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim, meslek yılı, yaşanılan şehir, sosyal medya kullanım durumları, empati kurma yetenekleri gibi bir çok faktörden etkilenmektedir. Ayrıca anne ve babanın eğitim durumu, mesleği isteyerek seçip seçmeme durumu da hemşirelerde aleksitimi seviyesini etkilemektedir. Hemşirelik insanlarla birebir etkileşim halinde olan bir meslek grubu olmasından aynı zamanda da yoğun bir sirkülasyon içinde çalışmalarından dolayı hemşirelerde aleksitimi düzeyi ve etkileyen faktörler hakkındaki araştırmalar arttırılıp literatüre kazandırılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Aleksitimi, hemşirelik, tedavi, iş doyumunu, empati

ALEXITHYMIA IN NURSES AND AFFECTING FACTORS

ABSTRACT

Introduction and Purpose: Alexithymia means lack of words for emotions. In fact, the Greek term used frequently in Freudian theories means "there is no word for emotion." In the presence of this term, which poses a threat to all humanity, a person cannot fully understand his own feelings. He cannot fully express his feelings, which he assumes he understands. Nurses are healthcare professionals who are in closest contact with patients and touch their lives. Empowering nurses will also positively contribute to the quality of care. The aim of this review article is to examine the level of alexithymia in nurses and the affecting factors.

Method: In November 2024, the literature was scanned from the computer-aided search engines Google Scholar and PubMed, covering the last decade, using the keywords "alexithymia, nursing, treatment, job satisfaction, empathy" in Turkish and "alexithymia, nursing, treatment, job satisfaction, empathy" in English.

Findings: Alexithymia was first introduced to explain the symptoms in psychotic patients, but its presence began to appear as a personality trait in healthy individuals as well. The presence of alexithymia negatively affects the quality of life and job satisfaction of all individuals. Alexithymia is not temporary like other emotions, but it also continues with the individual as a character trait throughout life, which remains with us as a part of our lives. Some scales have been developed to detect the presence of alexithymia in individuals, but in order to be certain that the individual is alexithymic, observations made during clinical interviews and meeting some criteria are also very important. The profession of an individual with alexithymia also increases the importance of the stressful and problematic situation that he/she will experience and has already experienced. Nurses are professional groups that have a direct relationship with

people in society and provide care to them. The presence of alexithymia, especially in nurses, can lead to greater problems. The workload and stressful environment that nurses are in also affect this. The alexithymia existing in nurses increases the error rate in treatment, reduces the empathy levels of nurses, and also negatively affects the patient-nurse relationship.

Conclusion and Recommendations: When the literature was examined, it was seen that the level of alexithymia in nurses was at a moderate level. The alexithymia levels of nurses are affected by many factors such as gender, age, marital status, education, years of professional experience, city of residence, social media usage, and empathy skills. In addition, the education level of the mother and father, whether they choose the profession willingly or not also affect the level of alexithymia in nurses. Since nursing is a professional group that interacts with people one-on-one and also works in an intensive circulation, research on the level of alexithymia in nurses and the factors affecting it should be increased and added to the literature.

Keywords: alexithymia, nursing, treatment, job satisfaction, empathy

GİRİŞ

Biyopsikososyal bir varlık olan insan, duygu ve düşüncelerini fark eden, bunları ifade edebilen ve diğer canlılarda olmayan iletişim özelliklerine sahiptir. Kendi duygularını tam olarak tanımlayamayan ve ifade edemeyen bireyler için kullanılan aleksitimi kavramı “duyguları ifade etmek için söz yokluğu” anlamına gelmektedir (Aaron, ve ark., 2015). Aleksitimi insanın kendi iç dünyasındaki duygu ve düşüncelerini anlamlandırma ve ifade etmede yaşadığı güçlü, fizyolojik sorunları somatik duygulardan belirgin bir şekilde ayırt edememe, hayal etme yeteneğinin sınırlı veya çok az olması ve çevresel uyaranların daha baskın olduğu bilişsel süreç ile karakterizedir (Batıgün & Büyükşahin, 2008). Bireyin kendi iç dünyasındaki duygu ve düşünceleri tanımaması, başına gelecek olaylar karşısında yerinde ve doğru tepki verememesi de çevresindeki bireyler tarafından hissiz, soğuk, mesafeli veya kendini ötekileştiren bir birey olarak tanınmasına sebep olmaktadır. İlk zamanlarda psikomatik hastalardaki belirtileri açıklamak için ortaya atılmış olsa da sağlıklı bireylerde de aleksitimi varlığı bir kişilik özelliği olarak karşımıza çıkmaya başlamıştır (Hintistan, 2012). Psikosomatik hastalığı olan bireylerle yapılan klinik görüşmeler sonucu aleksitiminin ortaya çıkması sebebiyle ilk yıllardan itibaren aleksitimiye daha çok farmakolojik tedavi yaklaşımları önerilmiştir. Yapılan araştırmalarla birlikte farmakolojik tedavinin yanı sıra ileri boyutta aleksitiminin getirdiği depresyon, anksiyete gibi belirtilerin tedavisi için psikoterapi, bilişsel davranışçı terapi gibi tedaviler de ortaya çıkmaya başlamıştır (Koçak, 2002).

Hemşirelerin aleksitimi düzeyleri, cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim, meslek yılı, yaşanılan şehir, sosyal medya kullanım durumları, empati kurma yetenekleri gibi bir çok faktörden etkilenmektedir.

Ayrıca anne ve babanın eğitim durumu, mesleği isteyerek seçip seçmeme durumu da hemşirelerde aleksitimi seviyesini etkilemektedir.

YÖNTEM

Aralık 2024 tarihinde bilgisayar destekli arama motorları olan Google Scholar, PubMed'den son on yılı içeren Türkçe “aleksitimi, hemşirelik, tedavi, iş doyumunu, empati”, İngilizce “alexithymia, nursing, treatment, job satisfaction, empathy” anahtar kelimeleri kullanılarak literatür taranmıştır.

BULGULAR

Aleksitimi varlığı tüm bireylerin yaşam kalitesini ve iş doyumunu olumsuz yönde etkilemektedir. Aleksitimi diğer duygular gibi gelip geçici özellikte olmadığı gibi aynı zamanda da bireyle birlikte karakter özelliği olarak ömür boyu devam etmekte ve bu da hayatımızın bir parçası olarak bizimle birlikte kalmaktadır. Aleksitimiye sahip bireylerin kendi iç dünyasındaki duygu ve düşüncelerin yanı sıra diğer bireylerin de duygu ve düşüncelerini anlama ve onlarla empati kurabilme yeteneği tarafından da oldukça zayıf durumdadırlar. Kişilerarası ilişkilerde uyum sağlamaya çalıştıkları için doğallıktan uzak şekilde ve kendi kişiliklerini gizleyerek iletişimlerini sürdürmektedirler (Temiz, 2018). Bireylerde aleksitimi varlığını saptamak için bazı ölçekler geliştirilmiştir ancak bireyin aleksitimik olduğunun kesinleşebilmesi için klinik görüşmeler sırasında yapılan gözlemler ve bazı kriterlerin karşılanması da oldukça önemlidir. Empati kurma yeteneğinden yoksun olmaları çevrelerindeki bireylerle yaşadıkları iletişim sorunlarını da beraberinde getirmektedir (Karaismailoğlu ve ark., 2021). Aleksitimiye sahip bireyin yapmış olduğu meslek de onun yaşayacağı ve hali hazırda yaşamış olduğu stres ve problem oluşturan durumun önemliliğini arttırmaktadır. Toplumda farklı misyonlara sahip insanlar bu psikolojik rahatsızlık sebebiyle kişisel ilişkilerinin haricinde mesleklerini de icra ederken sorun yaşayabilmektedir. Bu mesleklerin en önemlilerinden birisi de kuşkusuz hemşireliktir (Kocabay, 2019). Hemşirelerin içinde bulunduğu iş yükü ve stres ortamı da bu durumu etkilemektedir (Aksoy & Çoban, 2017). Hemşirelerde var olan aleksitimi tedavideki hata oranını artırmakta hemşirelerin empati düzeylerini düşürmekte ayrıca hasta hemşire ilişkisini de olumsuz yönde etkilemektedir. Özellikle bireylerle etkileşimin çok daha ön planda olduğu hemşirelik mesleğinde bireyin kendi iç dünyasındaki duygu ve düşünceleri anlama ve çevresindeki bireylere aktarma, empati kurma ve çevredeki bireylerle iletişim ve etkileşim çok daha fazla önem taşımaktadır (Aslan & Öztürk, 2011). Hemşirelerde aktif bir ekip çalışmasının olması, uzun süreli dikkat toplamayı gerektiren, uyku veriminin düşük ve yorgunluğun fazla olduğu stresin yoğun olduğu bir çalışma ortamının hakim olması, her gün karşılaşılan çok sayıda ve farklı farklı vakaların gelmesiyle duygusal anlamda aleksitimiye

yatkınlığın artması gibi birçok faktörün olması açısından hemşirelerin aleksitimi düzeyleri araştırılması gerektiği düşünülmektedir (Bostan Akmeşe & Arık, 2023).

Aleksitimik olmayan hemşirelerin, aleksitimik hemşirelere kıyasla iletişim becerileri ve ruhsal iyilik hallerinde daha yüksek ortalama puanlara sahip olduğu, aleksitimi puanları, iletişim becerileri ve ruhsal iyilik halleri puanlarıyla negatif korelasyon gösterdiği, hemşirelerinin ruhsal iyilik halleri puanları, iletişim becerileri puanlarıyla pozitif korelasyon gösterdiği, hemşirelerin iletişim becerileri ve ruhsal iyilik halleri, aleksitimi düzeylerinin %38,5'ini oluşturduğunu bulmuştur (Dalokay & Aydın, 2023).

Kanser hastalarıyla çalışan hemşireler, çalışma ortamlarının yoğun doğası nedeniyle benzersiz psikolojik ve duygusal zorluklarla karşı karşıyadır. Duyguları tanımlama ve ifade etmede zorluk ile karakterize olan aleksitimi, hemşirelerin profesyonel refahını önemli ölçüde etkileyebilir. Berşe ve Karacan, onkoloji ortamlarındaki hemşireler arasında aleksitimi düzeyleri ile mesleki tükenmişlik, şefkat memnuniyeti ve şefkat yorgunluğu deneyimleri arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçladıkları çalışmada, aleksitimi ile mesleki tükenmişlik arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir ($r=0,418$). Ayrıca tükenmişlik ile merhamet yorgunluğu arasında anlamlı ilişki olduğu ve çeşitli demografik faktörlerin (yaş, medeni durum, onkolojide gönüllü çalışma) aleksitimi ve tükenmişlik düzeylerini etkilediğini ortaya koymuşlardır (Berşe & Karacan, 2024).

Pei ve ark., yaptığı çalışmada elde edilen bulgulara göre, acil serviste çalışan hemşirelerin aleksitimi düzeyleri düştüğü; aleksitimi düzeyleri ile cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim, meslek yılı ve yaşanılan şehir ile anlamlı farklılık bulmuşlardır (Pei ve ark., 2021b). bu kaynağa ulaşamıyorsan çıkar

Pei ve ark., Çin'deki acil servis hemşireleri arasında yaptığı çalışmada aleksitiminin tükenmişlik, depresyon ve sosyal destekle ilişkili ve aleksitiminin tükenmişlikle en güçlü şekilde ilişkili faktör olduğunu bulmuşlardır. Bu veriler, daha iyi sosyal destek sağlamanın ve aleksitiminin hafifletilmesinin acil servis hemşireleri arasında tükenmişlik oranlarını azaltabileceğini göstermişlerdir (Pei ve ark., 2021a).

De Berardis ve ark., hemşireler ile yaptığı çalışmada aleksitimisi olan hemşirelerde iş tükenmişliğindeki değişikliklerin %33'ünü açıkladığını ortaya koymuşlardır (De Berardis ve ark., 2021).

Nan ve ark., çalışmalarında, yalnız yaşayan yoğun bakım hemşirelerinin daha yüksek seviyelerde aleksitimi gösterme eğiliminde olduğunu belirlemişlerdir. Bunun nedenini yalnız yaşamının kişilerarası iletişimi azaltabilmesi ve insanların içsel stresleri ve duyguları hakkında zamanında konuşmalarını engelleyebilmesidir olarak açıklamışlardır. Ayrıca yoğun bakımda

çalışan hemşirelerin çalışma ortamı genellikle onları yalnız ve stresten muzdarip hale getirmesinin ruh sağlığı üzerindeki etkilerini kötüleştirmesine ve onları kaygı ve depresyon gibi olumsuz duygulara daha yatkın hale getirmesine sebep olabileceğini vurgulamışlardır (Nan ve ark., 2023).

Aleksitiminin ortaya çıkmasını tetikleyen ya da bireydeki aleksitimi durumunun artmasına neden olan etmenlerden birisinin de sosyal medya olduğu ortaya konulmaktadır. Aleksitimi olan bireyler hastalıkları nedeniyle hem yakın ilişkilerinde hem de çevresindeki diğer ilişkilerde sorunlar yaşamaktadır. Bu sorunlardan kaçınmak ve normal ruhsal sağlığa sahip bir birey gibi davranmak isteyerek rol yapma yoluna gidebilmektedir (Orhan, 2019).

Kocabey ve ark., acil serviste çalışan hemşireler ile yaptığı çalışmada, sosyal paylaşım ağı kullanma ve sosyal paylaşım ağı kullanma süresi ile aleksitimi arasında anlamlı bir fark bulunmasa da veriler incelendiğinde sosyal paylaşım ağı kullanımı arttıkça aleksitimi düzeyinin de arttığını tespit etmişlerdir (Kocabey ve ark., 2019).

Bratis ve ark., (2009) ile Saeidi ve ark., (2020) çalışmalarında, kadınların aleksitimi düzeylerinin erkeklere göre anlamlı şekilde yüksek olduğunu belirtmişlerdir.

Kalaman ve ark., toplumsal rollerinden dolayı erkeklerin duygularını paylaşmama eğiliminde olması ve hislerini ifade etme becerilerinin kadınlara göre daha sınırlı olması erkeklerin daha çok aleksitimik özellikler göstermesine neden olabilir şeklinde açıklamışlardır. Diğer yandan da kadınların duygusal paylaşım ve iletişim becerilerinin yüksek olmasına karşın yaşamlarındaki olaylara yönelik tepkileri ve hisleri daha yoğun şekilde yaşaması, duygularını daha çok somatize etmesine neden olabileceğini ifade etmişlerdir (Kalaman ve ark., 2019).

Konal Korkmaz ve ark., hemşirelerde aleksitimi düzeyinin yüksek olduğunu, aleksitimi puanı arttıkça tükenmişlik, öfke ve somatizasyon düzeylerinin de arttığını göstermişlerdir. Aleksitimik olan hemşireler olmayanlara göre daha fazla duygusal tükenme ve duyarsızlaşma yaşadığı, daha fazla sürekli öfke yaşadığı, öfkelerini daha çok bastırdığı, öfke dışı vurumları daha yüksek olduğunu; aleksitimik olmayan hemşirelerin ise öfkelerini daha çok kontrol edebildiklerini ve kendilerini daha başarılı algıladığını belirlemişlerdir (Konal Korkmaz ve ark., 2020).

Deniz Özturan ve ark., yaptıkları çalışmada kadın sağlık çalışanlarının Covid-19 salgını sırasında daha fazla travmatik stres düzeylerine sahip oldukları, aleksitimi ve travma skorları arasında pozitif yönde ilişki olduğu saptamışlardır. Çalışma cinsiyetin travmatik stres üzerinde etkisi olduğunu göstermiştir (Deniz Özturan ve ark., 2022).

Aksoy & Çoban'ın hemşirelik öğrencileri ile yaptıkları bir araştırmada düz liseden mezun olanların diğer liselerden mezun olanlara göre daha aleksitimik olduğunu saptamışlardır.

Öğrencilerin Toronto Aleksitimi Ölçeği puan ortalamasının orta düzeyde olduğunu, öğrencilerde kişilerarası ilişkilerde problem yaşayanların aleksitimi puanlarıyla anlamlı bir fark olduğunu, annelerinin eğitim durumlarıyla öğrencilerin aleksitimi puanları arasında anlamlı bir fark bulunmadığını belirlemişlerdir (Aksoy & Çoban, 2017).

Gezgin Yazıcı ve ark., eğitim durumu lise ve altında olanların lisans ve lisansüstü eğitime sahip olanlara göre aleksitimi düzeyinin daha yüksek olduğunu çalışmada belirlemişlerdir. Bu durumu eğitim seviyesi arttıkça bireylerin duygularını daha rahat ifade edebileceği şeklinde yorumlamışlardır (Gezgin Yazıcı, Kahraman & Karabulut, 2022).

Karaismailoğlu ve ark., bekar hemşirelerin aleksitimi puanlarının anlamlı olarak evli hemşirelere göre daha yüksek olduğu çalışmalarında saptamışlardır. Eğitim alan hemşirelerin aleksitimi puanlarının anlamlı olarak düşük olduğu, iletişim puanlarının ise anlamlı olarak yüksek olduğunu belirlemişlerdir (Karaismailoğlu ve ark., 2021).

Li ve ark., aleksitiminin hemşirelerin baş etme gücünü doğrudan etkilediğini, olumsuz başa çıkma nedeniyle sorunları çözmede daha çok stres yaşadıklarını ifade etmişlerdir (Li ve ark., 2014).

Gezgin Yazıcı ve ark., meslekte uzun yıllardır çalışıyor olmak, olaylara karşı alışılmışlığı, tükenmişliği ve beraberinde de depresyonu getirebileceğini, bunları yaşayan hemşire de yaşadığı bir sorunu konuşarak çözemeyeceğini düşünebileceğini, bu durumun hemşirelerin daha yüksek aleksitimi düzeyine sahip olmasıyla ilgili olabileceğiyle açıklamışlardır (Gezgin Yazıcı, Kahraman & Karabulut, 2022).

Liu ve ark., etmişlerdir. Çalışmalarında aleksitimi ve psikolojik dayanıklılık arasında negatif bir ilişki, psikolojik dayanıklılık ve sıkıntı ortaya çıkması arasında pozitif bir ilişki bulmuşlardır (Liu ve ark., 2024).

Javadzadeh ve ark., aleksitiminin, hemşireler de dahil olmak üzere bakım çalışanlarının üretkenliğini ve verimliliğini azaltabilen ve böylece bakım kalitesini olumsuz etkileyebilen depresyon, anksiyete ve fiziksel hastalıklarla doğrudan bağlantılı olduğu tespit edilmiştir. Hemşirelerin işlerinde sıklıkla duygusal olarak yüklü durumlarla karşılaştıklarını ve bu durumun duygusal stresin önemli bir kaynağı olabileceğini ve potansiyel olarak performanslarını etkileyebileceğini belirlemişlerdir. Sonuç olarak, duygularını tanıma ve ifade etme konusunda zorluk çeken hemşirelerin, mesleki rollerinde yorgunluk ve tükenmişlik yaşamaya daha yatkın olabileceğini ifade etmişlerdir (Javadzadeh ve ark., 2024).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma sonuçlarına baktığımızda hemşirelerin Toronto aleksitimi ölçeği puan ortalamasının orta düzeyde olduğu belirlenmiştir. Hemşirelerin aleksitimi düzeyleri, cinsiyet, yaş, medeni

durum, eğitim, meslek yılı, yaşanılan şehir, sosyal medya kullanım durumları, empati kurma yetenekleri gibi bir çok faktörden etkilenmektedir. Ayrıca anne ve babanın eğitim durumu, mesleği isteyerek seçip seçmeme durumu da hemşirelerde aleksitimi seviyesini etkilemektedir. Hemşirelik insanlarla birebir etkileşim halinde olan bir meslek grubu olmasından aynı zamanda da yoğun bir sirkülasyon içinde çalışmalarından dolayı hemşirelerde aleksitimi düzeyi ve etkileyen faktörler hakkındaki araştırmalar arttırılıp literatüre kazandırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aaron, R.V., Benson, T.L., ve Park, S. (2015). Investigating the role of alexithymia on the empathic deficits found in schizotypy and autism spectrum traits. *Personality and Individual Differences*, 77 (2), 15-20.
- Aksoy, M., ve Çoban, G. (2017). Hemşirelik öğrencilerinin aleksitimi düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 14 (1), 45-51.
- Aslan, F.E., ve Öztürk, Z.K. (2011). Güvenli ameliyathane ortamı; biyolojik, kimyasal, fiziksel ve psikososyal riskler, etkileri ve önlemler. *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, 4 (1), 133-140.
- Batıgün, A.D., ve Büyükşahin, A. (2008). Aleksitimi: Psikolojik belirtiler ve bağlanma stilleri. *Klinik Psikiyatri*, 11, 105-114.
- Berşe, S., ve Karacan, E. (2024). Onkoloji hemşirelerinde aleksitimi düzeyleri ve mesleki tükenmişlik, merhamet doyumunu ve merhamet yorgunluğuna etkisi: Kesitsel bir çalışma. *Türkiye Klinikleri*, 16 (4), 1280-1288.
- Bostan Akmeşe, N., ve Arık, B. (2023). Acil serviste çalışan hemşirelerin empati düzeyleri ve aleksitimi varlığı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi*, 8 (3), 455-468.
- Bratis, D., Tselebis, A., Sikaras, C., Moulou, A., Giotakis, K., Zoumakis, E. ve Ilias, L. (2009). Alexithymia and its association with burnout, depression and family support among greek nursing staff. *Humon Resources for Health*, 7 (72), 1-6.
- Dalokay, E.B., ve Aydın, A. (2023). The relationship between alexithymia, communication skills and mental 6sv well-being of nurses' in Turkey: A cross-sectional study. *Archives of Psychiatric Nursing*, 43, 81-86.
- De Berardis, D., Ceci, A., Zenobi, E., Rapacchietta, D., Pisanello, M., Bozzi, F., ... ve Muttillio, G. (2021). Studying the Relationship between Alexithymia and Job Burnout in Nurses. *Journal of Integrative Nursing and Palliative Care*, 2, 14-19.
- Deniz Özturan, D., Çakır Kardeş, V., Özsoy, F., Sevindik, M., Gürgen, A., Vahapoğlu, F., ve Canakci, E. (2022). Covid-19 pandemisinde sağlık çalışanlarında travmatik stres ve aleksitimi düzeylerinin araştırılması: Ordu ili örneği. *Med J West Black Sea*, 6 (1), 58-64.
- Gezgin Yazıcı, H., Kahraman, F., ve Karabulut, E. (2022). Acil serviste çalışan hemşirelerin aleksitimi ve depresyon düzeyleri: Kesitsel bir çalışma. *OTSBD*, 7 (2), 202-208.
- Hintistan, S. (2012). Aleksitimi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1 (4), 333-346.
- Javadzadeh, A., Sheikholeslami, F., Maroufizadeh, S., ve Javadi-Pashaki, N. (2024). The relationship between alexithymia and burnout in nurses: A cross-sectional study. *Journal of Nursing Reports in Clinical Practice*, 1-9.
- Kalaman, S., Orhan, H., ve Kocabay, İ. (2019). Sosyal medya kullanımı ve aleksitimi: Acil serviste çalışan hemşireler üzerine bir araştırma. *AJIT-E: Academic Journal of Information Technology*, 10 (37), 45-56.
- Karaismailoğlu, D., Kulakaç, N., ve Çilingir, D. (2021). Ameliyathane hemşirelerinde aleksitimi düzeyi ve iletişim becerilerine etkisi: Doğu Karadeniz örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10 (1), 81-87.
- Koçak, R. (2002). Aleksitimi: Kuramsal çerçeve tedavi yaklaşımları ve ilgili araştırmalar. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 35 (1), 183-212.
- Konal Korkmaz, E., Telli, S., Kadioğlu, H., ve Karaca, S. (2020) Hemşirelerde aleksitimi ve aleksitiminin tükenmişlik, öfke ve somatizasyon ile ilişkisi. *J Psychiatric Nurs*, 11 (4), 284-291.

- Li, S., Yao, G., Gui, Y., ve Zhang, B. (2014). Interrelation among Alexithymia and Negative Psychology of Nursing Personnel and Their Coping Style. *Family Medicine and Community Health*, 2 (2), 1-5.
- Liu, Q., Jian, X., Peng, F., Wang, M., Li, J., Deng, X., ... ve Geng, L. (2024). The effect of alexithymia on distress disclosure among nurses: The mediating role of resilience. *Current Psychology*, 43, 21931-21939.
- Nan, R., Ma, L., Yan, H., Zhang, Y., Pei, J., Chen, H., ve Dou, X. (2023). Prevalence and associated factors of alexithymia in intensive care unit nurses. *Nursing Open*, 10 (7), 4471-4479.
- Pei, J., Wang, X., Chen, H., Zhang, H., Nan, R., Zhang, J., ve Dou, X. (2021a). Alexithymia, social support, depression, and burnout among emergency nurses in China: A structural equation model analysis. *BMC Nursing*, 20, 194.
- Saeidi, Z., Ebrahimi, H., Areshtanab, H.N., Tabrizi, F.J., ve Mostafazadeh, A. (2020). Alexithymia and its relationships with job burnout, personality traits, and shift work among hospital nurses: A cross, sectional study. *Nursing and Midwifery Studies*, 9 (2), 83-89.
- Temiz, Z.T. (2018). Bir sınıflandırma çalışması: Aleksitimik belirtiler ve bağlanma örüntüleri. *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 3 (5), 21-42.

MİGRENDE ALTERNATİF TEDAVİLER

İbrahim AKTAŞ

Adıyaman University, Vocational School of Health Services, Department of Pharmacology

ORCID ID: 0000-0002-0956-8204

ÖZET

Sinir sinyalinin geçici olarak etkileyen bozulan beyin işlevi neticesi başın bir tarafında zonklayan ağrı ile karakterizedir. Migrendeki tedavilerin başlıcaları; ilaçla tedavi, besin takviyesi, hayat tarzı değişikliği ve ameliyat dır. Haftada 2 gün üzeri baş ağrısı olan, akut atakları tedavide uygulanan ilaçlarla kontrol edilemeyen şiddetli atak görülenlere önleyici tedbirler uygulanıdır. Buradaki amaç hedef migrenin, ıstırabı, sıklığı, ve süresinin eksiltilmesidir. İlâveten aşırı ilaç kullanımına bağlı baş ağrısını önlenmedir. Bu durum yaygın problem olup günlük kronik baş ağrısı oluşturabilir. Tedavide kullanılan yöntemler botoks tedavisi, akupunktur, migren aşısı, nöralterapi, egzersiz ve öksürük otudur.

Anahtar Kelimeler: Migren, otonom sinir sistemi, ağrı, aura

ALTERNATIVE TREATMENTS IN MIGRAINE

ABSTRACT

It is characterized by throbbing pain on one side of the head as a result of impaired brain function that temporarily affects nerve signals. The main treatments for migraine are medication, nutritional supplements, lifestyle changes and surgery. Preventive measures should be applied to those who have severe attacks that cannot be controlled with acute attacks and whose attacks occur more than 2 days a week. The aim here is to reduce the suffering, frequency and duration of migraine. In addition, it is to prevent headaches due to excessive medication use. This situation is a common problem and can cause daily chronic headaches. The methods used in treatment are botox treatment, acupuncture, migraine vaccine, neural therapy, exercise and coltsfoot.

Keywords: Migraine, autonomic nervous system, pain, aura

A.MİGRENDE ÖNLEYİCİ TEDAVİLER

Migrendeki tedavilerin başlıcaları; ilaçla tedavi, besin takviyesi, hayat tarzı değişikliği ve ameliyat dır. Haftada 2 gün üzeri baş ağrısı olan, akut atakları tedavide uygulanan ilaçlarla kontrol edilemeyen şiddetli atak görülenlere önleyici tedbirler uygulanıdır. Buradaki amaç hedef migrenin, ıstırabı, sıklığı, ve süresinin eksiltilmesidir. İlâveten aşırı ilaç kullanımına bağlı baş ağrısını önlenmedir. Bu durum yaygın problem olup günlük kronik baş ağrısı oluşturabilir.

B. MİGRENDE ALTERNATİF TEDAVİLER:

1. Botoks tedavisi: 3 üzeri, aylık 15 veya üzeri gün, migren baş ağrısı diye tanımlanan kronik migreni tedavide botoks uygulaması etkilidir. Bu etki, botoksun, sinir sonlanma yerlerinde bir kısım nörotransmitterlerin salınımını engelleyerek inflamatuvar ağrıyı önlemesindedir. Migreni tedavide botoks (botulinum toksini); boyun, ense, alın ve şakaklar bölgesindeki belirli noktalara deri altı şeklinde uygulanır. Uygulamanın etkisi takriben 3-4 ay sürdüğünden tedavinin devamı için tekrarlanmalıdır. Migrende botoks tedavisi, nöroloji uzmanınca yapılmalıdır (Anonim, 2023).

2. Akupunktur: Uygulama yeri, deri ve deri altı kas dokusudur. Bu uygulamada, tüm uyarılardan deri ve deri altı kas dokusu etkilenir. Akupunktur odaklarının %70-80'i tetik noktalarının aynısıdır. Klasik akupunktur uygulamalarında iğneler akupunktur odaklarına batırılır. Fakat sham akupunkturda ise bu belirlenen odakların dışına ya da deriyi penetre etmeden iğneler yerleştirilir. Kronik ve epizodik GTBA'da ağrının şiddeti, sıklığı ve uygulanan analjezik miktarının eksildiği gözlenmiştir. Elektro akupunktur, manuel olandan daha etkilidir. Gerilme egzersizleriyle beraber yapıldığında kısa vadede ağrıyı eksilttiği buna fizyoterapi de ilave edilirse uzun dönemde analjezik etkisi artırılır. Kronik olan ve günlük baş ağrısı yaşayan hastalarda medikal terapiye ilave olarak uygulandığında baş ağrısında ve yaşam kalitesinde etkililiği tespit edilmiştir (Bıçakçı et al., 2018).

3. Migrende aşı: Kalsitonin-gen ilişkili peptid (CGRP) adlı molekül, migrende ağrı ve ataklarının gelişiminde etkilidir. Bağlanma yerini bloke eden monoklonal antikordur. CGRP, sinir sisteminde ve beyinde lokalize olur. Salgılandığı zaman damar genişletici etki oluşturur. Kronik ve auralı migrende CGRP için geliştirilen antikorları bedene vererek atakların önlenmesi amaçlanır. CGRP, küme benzeri ağrı krizlerinde kandaki düzeyi yükselir. Atak normalleştiğinde düzeyi de düşer. Deneysel amaçlı ağrı çalışmalarında kullanımı, baş ağrısı oluşturmada kullanılır (Çubuk, 2023).

4. Nöralterapi: Etkisi kısa olan lokal anestetiklerle yapılan tedavidir. Mekanizması: otonom sinir sisteminin (OSS)'nin yeniden düzenlenmesidir. Komplikasyonu çok az olup hamileler ve her yaşdaki hastaya verilebilir. Migrenin derecesine göre; manuel terapi, tetik nokta enjeksiyonları, ilaç, gangliyon blokajları, ve selasyon benzeri kombine tedavilerle de desteklenir (Bıçakçı et al., 2018).

5. Egzersiz: Hafif egzersiz, migren ataklarının şiddeti ve sıklığını eksilterek migrenden kişileri korur. Hastalar; yüzme, jogging, tempolu yürüyüş ve dansı tercih edebilirler (Anonim, 2023).

7. Zihinsel ve ruhsal düzlem: Bütünsel bakış olarak vücudumuzla beraber ruhumuza ve zihnimize de odaklanmalıyız. İnanışlar, duygular ve gerçeklikler hastalıkları etkiler. İyileşme iparadoks olup beden ve ruh biri diğerini hasta ettiği gibi iyileştirebilir de.

8. Psikiyatrik tedaviler

1. Biyodavranışsal tedavi: ■ Elektromiyografi (EMG) ile yapılan biyodavranışsal (EMG-BF) tedavide hastalar; kas gerilimlerini kontrol edebilir ve ağrı kontrolünü sağlayabilirler. Amacı kişinin kas işlevi hakkında devamlı geribildirim alıp kasılan kasını tanıyarak kontrolüne yardımcı olmaktır. ■ **EMG-BF'nin çalışma yöntemi;** skalp, yüz ve boyun kaslarına yüzeysel elektrotlar yerleştirilerek elde edilen bulguların sinyallere dönüştürülmesidir. Kasılma esnasında beliren işitsel ve görsel sinyali eksiltmek için kası rahatlatmaya çalışır. Gevşeme oranı sayısal ve grafik olarak izlenebilmektedir. ■ GTBA'da orta ve ileri seviyede etkilidir. Gevşeme egzersiziyle beraber uygulandığında etkisi daha da uzundur (Bıçakçı et al., 2018).

2. Relaksasyon egzersizi: Gündelik işler esnasında artan kasılmaları tanıyarak kontrol etmedir. Gevşek ve gergin kasları ayırt edip sempatik arousal ve strese fizyolojik cevabı azaltmada kullanılır. Amaç, günlük hayattaki gerilimi ortadan kaldırmadır. Bu egzersiz; meditasyon, nefes egzersizleri ve yoga benzeri bilişsel, davranışsal ve affektif teknikleri kapsar. Bu etkinliğin; gerilim tipi baş ağrısında plasebodan üstünlüğü gözlenmiştir (Bıçakçı et al., 2018).

3. Bilişsel davranışçı tedavi: Kişide, stres geliştirerek baş ağrılarını arttıran inanç ve düşünceleri belirlemeyi öğretmektir. Bu inanç ve düşüncelere karşı konulmada egzersizler uygulanır. Başka bir insanın bakış açısı ile bakma düşüncesini benimseyip başka bir olguya değişik açılardan bakabilme alıştırmaları uygulanır. Migren baş ağrılarında, koruyucu terapide etkinliği ispatlanmıştır. Psikiyatrik komorbiditeli GTBA olanlarda, relaksasyon ve biyofeedback egzersizleriyle beraber uygulandığında ağrıda %50'ye civarı bir eksilme gözlenmiştir (Bıçakçı et al., 2018).

C. MİGREN TEDAVİ EDİLMEDİĞİ ZAMAN GELİŞEN İSTENMEYEN SONUÇLAR

1. Mide ve bağırsak rahatsızlıkları: Uzun süreli ve yüksek doz uygulanan ağrı kesiciler, ülser, kanama, karın ağrısı ve gastrit benzeri mide veya bağırsak rahatsızlıklarına neden olabilir.

2. Aşırı ilaç uygulamalarında baş ağrısı: Triptanlar, NSAİİ ve ergot türevleri; sık, uzun zamanlı ve yüksek dozda uygulanımı kronik başağrısına sebep olur.

3. Serotonin sendromu: Nadir olarak gözlenir. Fakat hayatı tehdit edecek derecede bedenini aşırı serotonine maruziyetidir.

4. Kronik migren: Yaşanan migren ataklarında süreklilik oluşabilir. Son üç aylık periyotta ayda 15 gün ve üzeri ağrılı günü olan kişilerin kronik migren bakımından nöroloji uzmanına başvurmalıdırlar.

5. Migren statusu: Atak, yetersiz tedavi edildiğinde ya da tedavi edilemediğinde 4 - 72 saat sürebilir.

6. İnfarkt olmadan inatçı aura: Aura olarak isimlendirilen geçici nörolojik bozukluklar baş ağrısı başladığında biter. Fakat bazı durumlarda aura ağrı bittikten sonra da devam ederek bir hafta ve üzeri uzayabilir. İnatçı aura da beyin radyolojik olarak MR'la görüntülenmelidir. Bununla beyinde doku bozukluğu yada başka bir sorun olup olmadığı tespit edilmelidir.

7. Migrenöz infarkt (beyinde damar tıkanıklığı): Bir saat ve üzeri aura olgusunda, olası beyin damar tıkanıklığı bakımından nöroloji uzmanıyla görüşülmelidir. Hekim, olası beyin kanamasını ve damar tıkanıklığını dışlamak için beyin MR'ı isteyebilir (Anonim, 2022).

KAYNAKÇA

Anonim, (2022). Migren tedavisi. acıbadem. <https://www.acibadem.com.tr/acibadem-de/migren-tedavisi/>. Erişim tarihi: 20.10.2023.

Anonim, (2023). Migren. migren nedir? migren belirtileri nelerdir, nasıl tedavi edilir? memorial. <https://www.memorial.com.tr/hastaliklar/migren>. erişim tarihi: 16.10.2023.

Bıçakcı, Ş., Öztürk, mM., Üçler, S., & Necdet, K. (2018). baş ağrısı tanı ve tedavi güncel yaklaşımlar. galenos yayınevi. istanbul.

Çubuk, A. (2023). migren aşısı. nar bilişim. <https://draysegulcubu k.com/expertises/tr/mi%cc%87gren-asisi>. erişim tarihi: 19.10.2023.

VİBURNUM OPULUS L.'NİN NEFROLİTİAZİS ÜZERİNE TERAPÖTİK ETKİSİ

Diren ERGİN

Altınbaş Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Eczane Hizmetleri Programı
Altınbaş Üniversitesi, Doğal Ürünler Ar-Ge Merkezi (DÜAGEM)

ORCID ID: 0000-0003-0248-9519

ÖZET

Viburnum L., Adoxaceae familyasının bir üyesi olup, Türkiye florasında 4 adet tür ile temsil edilmektedir. *Viburnum opulus* L., coğrafi olarak yaygın bir tür olup daha çok Avrupa kıtasında ve batı Rusya'nın ortalarında yayılım gösteren, 2 – 4 metre uzunluğunda yabani bir çalı bitkisidir. İngilizce'de european cranberrybush, guelder rose, european guelder, water elder, gibi çeşitli isimler ile anılmaktadır. *Viburnum opulus* meyvesine ait çiçekler, estetik olarak çok hoş bulunduğundan Osmanlı İmparatorluğu döneminde "Gülebru" olarak anılmış, zamanla günümüze "Gilaburu" olarak evrilmiştir. Dekoratif olarak kullanımı yanında gıda olarak ve tıbbi amaçla da kullanılmaktadır. Meyveler kırmızı renkli olup, tatları oldukça büzücü, acı ve ekşi olduğundan geleneksel olarak meyveleri Türkiye'nin Orta Anadolu bölgesinde, özellikle de Kayseri şehrinde daha çok meyve suyu olarak tüketilmektedir. Gilaburu suyu geleneksel bir alkolsüz fermente içecektir ve ticari olarak mevcuttur. Bu bölgede *Viburnum opulus* meyveleri mide, kalp, böbrek (özellikle taş/kum düşürmek) ve karaciğer hastalıkları, kanamalar, hipertansiyon, ülser, soğuk algınlığı, tüberküloz, romatizmal ve adet ağrıları ve diyabet tedavisinde tıbbi amaçlarla halk arasında yaygın olarak kullanılmaktadır. Yapılan *in-vitro* çalışmaların sonuçları, *Viburnum opulus*'un anti-mikrobiyal, anti-diyabetik, anti-obezite, anti-enflamatuvar ve anti-kanser aktiviteleri göstermektedir. *In-vivo* çalışmalarda ise *Viburnum opulus*'un üriner sistem üzerine yararları, anti-enflamatuvar ve vazorelaksan aktiviteleri kanıtlanmıştır. *Viburnum opulus*'un bu aktiviteleri içerdiği fenolik bileşikler, C vitamini, karotenoidler, iridoidler ve uçucu yağlar gibi fitokimyasalların varlığından kaynaklanmaktadır. Bu derlemede, *Viburnum opulus*'un fitokimyasal içerik ve nefrolitiazis üzerine terapötik etkisini inceleyen çalışmalar derlenmiş ve potansiyel tıbbi kullanımı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Viburnum opulus*, Gilaburu, nefrolitiazis

THERAPEUTIC EFFECT OF VIBURNUM OPULUS L. ON NEPHROLITHIASIS

ABSTRACT

Viburnum L. is a member of the Adoxaceae family and is represented by 4 species in the Turkish flora. *Viburnum opulus* L. is a geographically widespread species and is a wild shrub plant with a height of 2- 4 meters, mostly spreading in the European continent and in the middle of western Russia. In English, it is known by various names such as European cranberrybush, guelder rose, European guelder, water elder. The flowers of the *Viburnum opulus* fruit were called "Gülebru"

during the Ottoman Empire because they were found to be very aesthetically pleasing, and over time they evolved into "Gilaburu" today. In addition to their decorative use, they are also used as food and medicinal purposes. The fruits are red in color and have a rather astringent, bitter and sour taste, so traditionally the fruits are consumed as juice in the Central Anatolian region of Türkiye, especially in the city of Kayseri. Gilaburu juice is a traditional non-alcoholic fermented beverage and is commercially available. In this region, *Viburnum opulus* fruits are widely used among the public for medicinal purposes in the treatment of stomach, heart, kidney (especially for passing stones/sand) and liver diseases, bleeding, hypertension, ulcers, colds, tuberculosis, rheumatic and menstrual pains and diabetes. The results of *in-vitro* studies show that *Viburnum opulus* has anti-microbial, anti-diabetic, anti-obesity, anti-inflammatory and anti-cancer activities. The benefits of *Viburnum opulus* on the urinary system, anti-inflammatory and vasorelaxant activities have been proven in *in-vivo* studies. These activities of *Viburnum opulus* are due to the presence of phytochemicals such as phenolic compounds, vitamin C, carotenoids, iridoids and volatile oils. In this review, studies on the phytochemical content and therapeutic effects of *Viburnum opulus* on nephrolithiasis have been compiled and its potential medicinal use has been emphasized.

Keywords: *Viburnum opulus*, Gilaburu, nephrolithiasis

GİRİŞ

Adoxaceae familyasının üyesi olan *Viburnum* L. Türkiye florasında *Viburnum lantana* L., *Viburnum opulus* L., *Viburnum orientale* Pall., *Viburnum tinus* L. olmak üzere 4 adet tür ile temsil edilmektedir (Aksoy, 2012). 2 – 4 metre uzunluğunda yabani bir çalı bitkisi olan *Viburnum opulus* Türkiye’de yerel olarak ‘gilaburu, gilaboru, gildar, gilgili, ve dağdağan’ isimleriyle bilinmektedir. *Viburnum opulus* meyvesinin yiyecek, içecek ve tıbbi amaçlarla kullanım gibi halk arasında çeşitli uygulamaları vardır. Koyu kırmızı meyve, asidik büzücü tadı nedeniyle doğrudan tüketilmez. Meyve suyu, marmelat, reçel gibi farklı formlarda hazırlanarak tüketilmektedir. Yapılan etnobotanik çalışmalara göre, Türkiye’de *Viburnum opulus*, geleneksel olarak böbrek taşlarını düşürmek, öksürüğü hafifletmek ve nefraljiyi hafifletmek için kullanılmaktadır (Altundag & Ozturk, 2011; Ilhan et al., 2014). Ayrıca etnobotanik kayıtlarda, *Viburnum opulus*’un öksürüğü hafifletmek ve diyabete karşı kullanıldığı da belirtilmektedir (Fujita et al., 1995). Etnobotanik veriler ışığında *Viburnum opulus*’ un biyolojik aktivitelerini içeren birçok çalışma yapılmış ve bitkinin antienflamatuvar, antimikrobiyal, antinosiseptif, spazmolitik, hepatoprotektif, hipoglisemik, antiobezite, vazorelaksan, antioksidan, antiasetilkolinesteraz, antikarsinojenik ve antiürolitik potansiyele sahip olduğu gösterilmiştir (Altun et al., 2009; Barak et al., 2019; Bujor et al., 2019; Ilhan et al., 2014;

Kajszcak et al., 2020a; Kirazli & Tunca, 2022; Pietrzyk et al., 2021). Bitkinin bu aktiviteleri zengin fitokimyasal içeriğinden kaynaklanmaktadır. *Viburnum opulus* 'un içeriğinde ana bileşen klorojenik asit olmakla beraber fenolik bileşikler, C vitamini, karotenoidler, iridoidler ve uçucu yağlarında varlığı saptanmıştır (Barak et al., 2019; Kraujalyte et al., 2013).

Nefrolitiazis, Kuzey Amerika'da %7-13, Avrupa'da %5-9 ve Asya'da %1-5 arasında kişiyi etkileyen yaygın bir ürolojik rahatsızlıktır (Sorokin et al., 2017). İdrar yolunda kristal birikintilerinin oluşumuyla karakterize olan bu durum, genellikle önemli ağrı ve tekrarlama riskiyle ilişkilidir. Tüm taşların temel nedeni, taş bileşenleri açısından idrarın aşırı doygunluğudur; çözünürlüğü etkileyen faktörler arasında idrar hacmi, pH ve toplam çözünen madde atılımı bulunur. Kalsiyum taşları hem yetişkinlerde hem de çocuklarda en yaygın olanıdır ve en yaygın idiyopatik hiperkalsiüri olan çeşitli metabolik bozukluklarla ilişkilidir. Taşları önlemeye yönelik tedavi hem diyet hem de ilaç kullanarak aşırı doygunluğu düşürmeye dayanır (Collaborators et al., 2024; Sohaura & Bigoniya, 2017). Etkili tedavi, taş tekrarını ve taş çıkarma prosedürlerine olan ihtiyacı azaltır. *Viburnum opulus* (gilaburu) dahil olmak üzere geleneksel ilaçlar, böbrek taşı semptomlarını yönetmede yaygın olarak kullanılmıştır (Altundag & Ozturk, 2011). Bu derleme, *Viburnum opulus* 'un fitokimyasal profili ve klinik kanıtlarla desteklenen nefrolitiazis üzerine terapötik etkisini incelemektedir.

METOD

Bu derleme, *Viburnum opulus* bitkisinin tıbbi önemini ve kullanım durumunu incelemek için mevcut literatürü sistematik olarak derlemiş ve analiz etmiştir. 2000 ile 2024 yılları arasında PubMed, Scopus, Google Scholar, Science Direct ve Web of Science veri tabanları üzerinden “*Viburnum opulus*, gilaburu, nefrolitiazis, *Viburnum opulus* fitokimyasal profil” anahtar kelimeleri ile ulusal ve uluslararası tarama yapılarak ilgili çalışmalar incelenmiştir. İncelenen çalışmalar, *Viburnum opulus*'un tıbbi önemi ve klinik kullanım durumunu belirtmektedir.

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

Botanik Özellikler

Viburnum opulus ortalama 2 – 4 metre uzunluğunda yabani bir çalı bitkisidir. Dalları gri, tüysüz iken tomurcuklar pulludur. Yaprakları palmat 3-5 loblu, pürüzsüz, sonbaharda kırmızıya dönen yeşilimsi, altta tüysüz veya seyrek basit tüylü, düzensiz dişlidir. Çiçek salkımı 5-10 cm, dıştaki steril çiçekler 15-20 mm, içteki verimli çiçekler yaklaşık 6 mm çapındadır. *Viburnum opulus*' un meyveleri ise küresel, yaklaşık 8 mm, parlak kırmızıdır (Davis, 1972).

Etnobotanik Kayıtlar

Viburnum opulus' un meyveleri Avrupa ve Asya'da gıda olarak tüketilmekte ve halk ilacı olarak kullanılmaktadır. Rusya ve Ukrayna'da, meyvenin büzücü-acı-ekşi tatlarına rağmen kırmızı *Viburnum opulus* meyveleri, geleneksel mutfakta örneğin marmelatlar, reçeller, şuruplar ve likörler ve bitki çaylarının bir bileşeni olarak kullanılmakta; Türkiye'de ise yaygın olarak meyve suyu şeklinde tüketilmektedir. Özellikle Kayseri'de gilaburu ismi *Viburnum opulus*' un meyve suyuna denmekte ve o bölgede halk arasında yaygın olarak tüketilmektedir. Bitkiye ait meyve suyu geleneksel bir alkolsüz fermente içecek şeklinde ticari olarak mevcuttur. İskandinavya'da, meyvelerin konserve olarak pişirilmesi popüler olup, Kanada'da ise turna yemişinin yerine tüketimi mevcuttur (Kajszczak et al., 2020b; Mazur et al., 2021). Bunun yanı sıra, *Viburnum opulus* halk arasında geniş tıbbi kullanım alanı bulmaktadır. Türkiye'de özellikle İç Anadolu bölgesinde özellikle bitkiye ait meyveler, meyve suyu şeklinde böbrek taşı düşürmede, böbrek ağrısında ve öksürüğü rahatlatmak amacıyla kullanılmaktadır (Altundag & Ozturk, 2011). Ayrıca yapılan etnobotanik çalışmalarda, hipoglisemik etkisi olduğu da bildirilmiştir (Fujita et al., 1995). Avrupa ve Asya'daki etnobotanik kayıtlarda ise *Viburnum opulus* meyvelerinin, öksürük ve soğuk algınlığı, nefes darlığı, yüksek tansiyon, tüberküloz, mide ağrısı, sindirim bozuklukları, ülser, böbrek ve mesane enfeksiyonları ve kanamaların tedavisinde kullanıldığı bildirilmiştir (Kraujalyt et al., 2012).

Fitokimyasal İçerik

Viburnum opulus meyveleri yüksek miktarda polifenolik bileşik içeriğine sahiptir. *Viburnum opulus* meyvesi fenolik asitler, flavonoidler ve antosiyaninlerce zengin olup ayrıca yüksek miktarda askorbik asit ve l-malik asit gibi organik asitleri de içermektedir (Çam & Hişil, 2007; Velioglu et al., 2006). Ayrıca yapılan çalışmalarda *Viburnum opulus* meyvesinin ana bileşeni olarak klorojenik asit tanımlanmıştır (Karaçelik et al., 2015; Saltan et al., 2016). *Viburnum opulus* meyvelerinin ayrıca (+)-kateşin ve (-)-epikateşin, kuersetin glikozitleri ve proantosiyanidinler dahil olmak üzere flavonoidlerin bir kaynağı olduğu bildirilmiştir (Velioglu et al., 2006). *Viburnum opulus* meyvelerinde siyanidin-3-O-rutinozid ve siyanidin -3- O-glukozit gibi antosiyanin bileşikleri de tanımlanmıştır (Deineka et al., 2005). Ayrıca bitki karotenoidler de içermektedir (Česonienė et al., 2008).

Biyolojik Aktivite Çalışmaları

Geleneksel olarak halk arasında çeşitli hastalıkların önlenmesi ve tedavisinde kullanılan *Viburnum opulus*' un tıbbi kullanım potansiyelini araştırmak için birçok çalışma yapılmıştır. *Viburnum opulus*' un terapötik etkinliği *in-vitro*, *in-vivo* ve klinik çalışmalarda değerlendirilmiştir. Yapılan *in-vitro* çalışmalarda, *Viburnum opulus* ekstrelerinin antioksidan,

antimikrobiyal, antidiabetik, antienflamatuvar, antiobezite, antikanser aktivitelere sahip olduğu belirlenmiştir (Barak et al., 2019; Kalinkevich et al., 2014; Karaçelik et al., 2015; Kirazli & Tunca, 2022; Koparal, 2019; Kraujalyte et al., 2013; Podsędek et al., 2020). Yapılan *in-vivo* çalışmalarda ise antienflamatuvar, vazorelaksan, antinosiseptif aktiviteler gösterdiği saptanmıştır. Ayrıca, *Viburnum opulus*' un endometriozis ve üriner sistem üzerine yararlı etkileri saptanmış özellikle nefrolitiazis tedavisinde potansiyel bitkisel tedavi olarak kullanılabileceği belirlenmiştir (Erdem et al., 2016; Gülada et al., 2024; Saltan et al., 2016). Yapılan klinik bir çalışmada da nefrolitiazis tedavisinde *Viburnum opulus*' un etkili olduğu saptanmıştır (Kızılay et al., 2019). *Viburnum opulus*' un bu aktiviteleri göstermesi, zengin fitokimyasal içeriği ile ilişkilendirilmiştir.

***Viburnum opulus*' un Üriner Sistem Üzerine Etkileri**

Viburnum opulus'un üriner sistem üzerine etkileri yapılan *in-vitro*, *in-vivo* ve klinik çalışmalarda gösterilmiştir. *In-vivo* olarak sıçanlar üzerinde yapılan bir çalışmada, sodyum oksalat ile indüklenerek sıçanlar üzerinde böbrek taşları oluşumu sağlanmıştır. *Viburnum opulus*'un metanol, etanol ve n-hexan ekstresi ve *Viburnum opulus*'un ticari meyve suyunun böbrek taşı üzerine etkisi araştırılmıştır. Meyve suyunun antiürolitiyatik aktivite göstermesi, diüretik etkisine ve oksalat seviyeleri ve serbest radikal üretimi üzerindeki inhibitör etkisine atfedilmiştir. *Viburnum opulus*'un klorojenik asit içeriği yüksek performanslı sıvı kromatografisi (HPLC) ile belirlenmiştir. *Viburnum opulus*'un klorojenik asit içeriği meyve suyunda 0.3227 mg/mL olarak bulunmuştur. Bu çalışmada elde edilen sonuçlar, böbrek taşlarını düşürmek için *Viburnum opulus*'un geleneksel kullanımına dair bilimsel bir kanıt sağlamıştır (Ilhan et al., 2014).

Yapılan bir başka çalışmada, Sprague-Dawley sıçan modelinde *Viburnum opulus*'un meyvelerine ait etanol ekstresi hazırlanmış ve bu ekstrenin nefrolitiazis üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Bir aylık süre boyunca haftada beş gün sıçanlara, 0,5 mg/mL, 1 mg/mL ve 10 mg/mL konsantrasyonda etanol ekstresi oral yoldan uygulanmıştır. *Viburnum opulus*'un etanol ekstresi idrar hacmini ve idrar sitrat seviyelerini artırmış, idrar sistin ve oksalat seviyelerini düşürmüştü ve böbrek dokusundaki kristal birikimlerini düşürdüğü saptanmıştır. Ayrıca böbrek dokusunda oksidan hasarı ve kristal oluşumunu önlediği de görülmüştür. Çalışmanın sonucunda nefrolitiazis tedavisinde *Viburnum opulus*'un güvenli bir şekilde kullanılabileceği bildirilmiştir (Erdem et al., 2016).

Retrospektif olarak yapılan bir çalışmada 103 hasta değerlendirilmiş ve *Viburnum opulus*'un, çapı <10 mm olan distal üreter taşları olan hastalarda pozitif etki gösterdiğini ortaya koyulmuştur. Diklofenak ve 1000 mg *Viburnum opulus*'un ekstresi (oral yoldan, 3 x 2 ihtiyaç

halinde) ile tedaviden sonra, taş atılması için geçen sürenin yalnızca diklofenak ile tedavi edilen gruptan önemli ölçüde daha kısa olduğu saptanmıştır. Ayrıca *Viburnum opulus* ile tedavi edilen grubun analjezik ihtiyacının daha düşük olduğu görülmüştür. Çalışmanın sonucunda, *Viburnum opulus*'un <10 mm üreter taşlarının tedavisi için etkili bitkisel bir ajan olduğu belirtilmiştir. Çalışmadaki olumlu sonuçlara rağmen, çalışmaya katılan ve *Viburnum opulus* ile tedavi edilen 53 hasta arasında 5 hastanın üst karın ağrısı ve dispepsi şikayeti olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca, bu sonuçları desteklemek için prospektif, randomize çalışmalara ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır (Kızılay et al., 2019).

Yapılan başka bir çalışmada, *Viburnum opulus*' un, hipositratürisi olan taş hastalarının tıbbi tedavisinde kullanılabileceği gösterilmiştir. Çalışmada, *Viburnum opulus* suyu ve doğal bir sitrat kaynağı olan limon suyu karşılaştırılmıştır. Potasyumun *Viburnum opulus*' ta daha yüksek, sodyum ve kalsiyumun ise daha düşük olduğu bulunmuştur. Magnezyum ve sitrat düzeyleri açısından anlamlı bir fark bulunamamıştır. *Viburnum opulus*' un içerdiği sitratın limon suyu kadar varlığı nedeniyle hafif - orta düzeyde hipositratürisi olan taş hastalarında etkili bir tedavi yöntemi gibi görünmekte olduğunu ve sitrat ve potasyum içeriği nedeniyle taş oluşumunu önlemeye yardımcı olabileceği belirtilmiştir. Sonuçların desteklenmesi için klinik çalışmalara olan ihtiyaç vurgulanmıştır (Tuglu et al., 2014).

SONUÇ

Adoxaceae familya üyesi olan *Viburnum opulus* halk arasında yaygın olarak hem besin hem de tıbbi amaçlarla kullanılmaktadır. *Viburnum opulus*' un halk arasındaki geleneksel kullanımından yola çıkılarak birçok çalışma yapılmış ve geleneksel kullanımı bilimsel kanıtlar ile desteklenmiştir. *Viburnum opulus*' un tıbbi olarak kullanılabilme potansiyeli *in-vitro*, *in-vivo* ve klinik çalışmalarca araştırılmıştır ve antioksidan, antimikrobiyal, antidiabetik, antienflamatuvar, antiobezite, antikanser, vazorelaksan, antinosiseptif aktiviteleri ile endometriozis ve üriner sistem üzerine yararlı etkileri kanıtlanmış özellikle nefrolitiazis tedavisinde etkili bir bitkisel ajan olduğu sonucuna varılmıştır. Bu tıbbi kullanım potansiyeli *Viburnum opulus*' un zengin fitokimyasal içeriği ile ilişkilendirilmiştir. Yapılan klinik çalışmada *Viburnum opulus*' un nefrolitiazis tedavisinde analjezik ihtiyacını da azalttığı saptanmış fakat daha fazla klinik çalışmaya ihtiyaç olduğu belirtilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, N. (2012). *Viburnum*. Şu sitede: Bizimbitkiler (2013). <<http://www.bizimbitkiler.org.tr>>, [er. tar.: 26 01 2025].
- Altun, M. L., Saltan Çitoğlu, G., Sever Yılmaz, B., & Özbek, H. (2009). Antinociceptive and anti-inflammatory activities of *Viburnum opulus*. *Pharmaceutical Biology*, 47(7), 653–658. <https://doi.org/10.1080/13880200902918345>

- Altundag, E., & Ozturk, M. (2011). Ethnomedicinal studies on the plant resources of east Anatolia, Turkey. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 19, 756–777. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.05.195>
- Barak, T. H., Celep, E., İnan, Y., & Yesilada, E. (2019). Influence of in vitro human digestion on the bioavailability of phenolic content and antioxidant activity of *Viburnum opulus* L. (European cranberry) fruit extracts. *Industrial Crops and Products*, 131, 62–69. <https://doi.org/10.1016/J.INDCROP.2019.01.037>
- Bujor, A., Miron, A., Luca, S. V., Skalicka-Wozniak, K., Silion, M., Ancuceanu, R., Dinu, M., Girard, C., Demougeot, C., & Totoson, P. (2019). Metabolite profiling, arginase inhibition and vasorelaxant activity of *Cornus mas*, *Sorbus aucuparia* and *Viburnum opulus* fruit extracts. *Food and Chemical Toxicology*, 133, 110764. <https://doi.org/10.1016/J.FCT.2019.110764>
- Çam, M., & Hişil, Y. (2007). Comparison of chemical characteristics of fresh and pasteurised juice of gilaburu (*Viburnum opulus* L.). *Acta Alimentaria*, 36(3), 381–385. <https://doi.org/10.1556/AALIM.36.2007.3.10>
- Česonienė, L., Daubaras, R., & Viškelis, P. (2008). Evaluation of productivity and biochemical components in fruit of different *Viburnum* accessions. *Biologija*, 54(2), 93–96. <https://doi.org/10.2478/v10054-008-0018-4>
- Collaborators, U., Fentahun Awedew, A., Han, H., Berice, B. N., Dodge, M., Schneider, R. D., Abbasi-Kangevari, M., Al-Aly, Z., Almidani, O., Alvand, S., Arabloo, J., Aravkin, A. Y., Mulatu Ayana, T., Bhardwaj, N., Bhardwaj, P., Bhaskar, S., Bikbov, B., Luciano Caetano dos Santos, F., Charan, J., ... Ashworth Dirac, M. (2024). The global, regional, and national burden of urolithiasis in 204 countries and territories, 2000–2021: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2021. *EClinicalMedicine*, 78, 102924. <https://doi.org/10.1016/j.eclinm.2024.102924>
- Davis, P. (1972). *Flora of Turkey and the Aegean Islands* (Vol. 4). Edinburgh University Press.
- Deineka, V. I., Sorokopudov, V. N., Deineka, L. A., Shaposhnik, E. I., & Kol'tsov, S. V. (2005). Anthocyanins from Fruit of Some Plants of the Caprifoliaceae Family. *Chemistry of Natural Compounds* 2005 41:2, 41(2), 162–164. <https://doi.org/10.1007/S10600-005-0102-2>
- Erdem, G., Kesik, V., Honca, T., Özcan, A., Uğuz, S., Akgül, E. Ö., Aykutlug, Ö., Alp, B. F., Korkmazer, N., Saldır, M., & Bayrak, Z. (2016). Antinephrolithiatic activity of *Persea americana* (Avocado) and *Viburnum opulus* (guelder rose) against ethylene glycol-induced nephrolithiasis in rats. *African Journal of Traditional, Complementary and Alternative Medicines*, 13(2), 110–119. <https://doi.org/10.4314/ajtcam.v13i2.14>
- Fujita, T., Sezik, E., Tabata, M., Yeşilada, E., Honda, G., Takeda, Y., Tanaka, T., & Takaishi, Y. (1995). *Traditional Medicine in Turkey VII. Folk Medicine in Middle and West Black Sea Regions*. *Economic Botany*, 49(4), 406–422.
- Gülada, B. Ö., Cam, M. E., Yüksel, M., Akakin, D., Taşkın, T., Emre, G., Şener, G., & Karakoyun, B. (2024). Gilaburu (*Viburnum opulus* L.) fruit extract has potential therapeutic and prophylactic role in a rat model of acetic acid-induced oxidant colonic damage. *Journal of Ethnopharmacology*, 322. <https://doi.org/10.1016/j.jep.2023.117624>
- Ilhan, M., Ergene, B., Süntar, I., Özbilgin, S., Saltan Çitoğlu, G., Demirel, M. A., Keleş, H., Altun, L., & Küpeli Akkol, E. (2014). Preclinical evaluation of antiurolithiatic activity of *viburnum opulus* L. on sodium oxalate-induced urolithiasis rat model. *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*, 2014. <https://doi.org/10.1155/2014/578103>
- Kajszyk, D., Zakłós-Szyda, M., & Podśedek, A. (2020a). *Viburnum opulus* L.—a review of phytochemistry and biological effects. In *Nutrients* (Vol. 12, Issue 11, pp. 1–30). MDPI AG. <https://doi.org/10.3390/nu12113398>
- Kajszyk, D., Zakłós-Szyda, M., & Podśedek, A. (2020b). *Viburnum opulus* L.—a review of phytochemistry and biological effects. In *Nutrients* (Vol. 12, Issue 11, pp. 1–30). MDPI AG. <https://doi.org/10.3390/nu12113398>
- Kalinkevich, K., Karandashov, V. E., & Ptitsyn, L. R. (2014). In vitro study of the anti-inflammatory activity of some medicinal and edible plants growing in Russia. *Russian Journal of Bioorganic Chemistry*, 40(7), 752–761. <https://doi.org/10.1134/S106816201407005X>
- Karaçelik, A. A., Küçük, M., Iskefiyeli, Z., Aydemir, S., De Smet, S., Miserez, B., & Sandra, P. (2015). Antioxidant components of *Viburnum opulus* L. determined by on-line HPLC–UV–ABTS

- radical scavenging and LC–UV–ESI–MS methods. *Food Chemistry*, 175, 106–114.
<https://doi.org/10.1016/J.FOODCHEM.2014.11.085>
- Kirazli, S., & Tunca, S. (2022). NISIN and gilaburu (*Viburnum opulus* L.) combination is a cost-effective way to control foodborne *Staphylococcus aureus*. *Food Control*, 142, 109213.
<https://doi.org/10.1016/J.FOODCONT.2022.109213>
- Kızılay, F., Ülker, V., Çelik, O., Özdemir, T., Çakmak, Ö., Can, E., & Nazlı, O. (2019). The evaluation of the effectiveness of gilaburu (*Viburnum opulus* L.) extract in the medical expulsive treatment of distal ureteral stones. *Turkish Journal of Urology*, 45, S63–S69.
<https://doi.org/10.5152/tud.2019.23463>
- Koparal, A. T. (2019). In Vitro Evaluation of Gilaburu (*Viburnum Opulus* L.) Juice on Different Cell Lines. *AJESI-Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 9(2), 549–571.
<https://doi.org/10.18039/ajesi.577253>
- Kraujalyt, V., Leitner, E., & Venskutonis, P. R. (2012). Chemical and sensory characterisation of aroma of *Viburnum opulus* fruits by solid phase microextraction-gas chromatography–olfactometry. *Food Chemistry*, 132(2), 717–723. <https://doi.org/10.1016/J.FOODCHEM.2011.11.007>
- Kraujalyte, V., Venskutonis, P. R., Pukalskas, A., Česoniene, L., & Daubaras, R. (2013). Antioxidant properties and polyphenolic compositions of fruits from different European cranberrybush (*Viburnum opulus* L.) genotypes. *Food Chemistry*, 141(4), 3695–3702.
<https://doi.org/10.1016/J.FOODCHEM.2013.06.054>
- Mazur, M., Szperlik, J., Salejda, A. M., Krasnowska, G., Kolniak-Ostek, J., & Babelwski, P. (2021). Description of the Guelder Rose Fruit in Terms of Chemical Composition, Antioxidant Capacity and Phenolic Compounds. *Applied Sciences* 2021, Vol. 11, Page 9221, 11(19), 9221.
<https://doi.org/10.3390/APP11199221>
- Pietrzyk, N., Zakłós-Szyda, M., Koziółkiewicz, M., & Podśędek, A. (2021). *Viburnum opulus* L. fruit phenolic compounds protect against FFA-induced steatosis of HepG2 cells via AMPK pathway. *Journal of Functional Foods*, 80, 104437. <https://doi.org/10.1016/J.JFF.2021.104437>
- Podśędek, A., Zakłós-Szyda, M., Polka, D., & Sosnowska, D. (2020). Effects of *Viburnum opulus* fruit extracts on adipogenesis of 3T3-L1 cells and lipase activity. *Journal of Functional Foods*, 73, 104111. <https://doi.org/10.1016/J.JFF.2020.104111>
- Saltan, G., Süntar, I., Ozbilgin, S., Ilhan, M., Demirel, M. A., Oz, B. E., Keleş, H., & Akkol, E. K. (2016). *Viburnum opulus* L.: A remedy for the treatment of endometriosis demonstrated by rat model of surgically-induced endometriosis. *Journal of Ethnopharmacology*, 193, 450–455.
<https://doi.org/10.1016/J.JEP.2016.09.029>
- Sohgaura, A., & Bigoniya, P. (2017). A Review on Epidemiology and Etiology of Renal Stone. *American Journal of Drug Discovery and Development*, 7(2), 54–62.
<https://doi.org/10.3923/ajdd.2017.54.62>
- Sorokin, I., Mamoulakis, C., Miyazawa, K., Rodgers, A., Talati, J., & Lotan, Y. (2017). Epidemiology of stone disease across the world. *World Journal of Urology* 2017 35:9, 35(9), 1301–1320.
<https://doi.org/10.1007/S00345-017-2008-6>
- Tuglu, D., Yılmaz, E., Yuvanc, E., Erguder, I., Kisa, U., Bal, F., & Batislam, E. (2014). *Viburnum opulus*: could it be a new alternative, such as lemon juice, to pharmacological therapy in hypocitraturic stone patients? *Archivio Italiano Di Urologia, Andrologia : Organo Ufficiale [Di] Società Italiana Di Ecografia Urologica e Nefrologica / Associazione Ricerche in Urologia*, 86(4), 297–299.
<https://doi.org/10.4081/aiua.2014.4.297>
- Velioglu, Y. S., Ekici, L., & Poyrazoglu, E. S. (2006). Phenolic composition of European cranberrybush (*Viburnum opulus* L.) berries and astringency removal of its commercial juice. *International Journal of Food Science & Technology*, 41(9), 1011–1015.
<https://doi.org/10.1111/J.1365-2621.2006.01142.X>

KAPALI ORTAM HAVA KİRLİLİĞİ VE ÇOCUK SAĞLIĞI

Sebahattin MEMİŞ

Department of Pediatrics, Aksaray University Training and Research Hospital

ORCID ID:0000-0002-3829-9218

Mehmet Semih DEMİRTAŞ

Department of Pediatrics, Faculty of Medicine, Aksaray University, Center

ORCID ID:0000-0003-2965-1811

Gizem SORKULU MEMİŞ

Department of Pediatrics, Aksaray University Training and Research Hospital, Center

ORCID ID:0000-0001-5344-034X

ÖZET

Hava kirliliği, canlıların sağlığını olumsuz yönde etkileyen; havadaki yabancı maddelerin, normalin üzerinde miktara ulaşmasıdır(1). Kapalı ortam hava kirliliği, iç ortamda sağlığa zararlı solunabilir maddelerin görülmesidir. Kapalı ortam hava kalitesi, kapalı mekanlarda harcanan kişisel zamanların artması nedeniyle küresel bir önem taşımaktadır. İç ortam havasında bulunan kirleticilerin kaynakları; doğal, yanma kaynaklı ve insan kaynaklı olabilir. Kapalı ortam kirleticileri dış ortam hava kirliliği kaynaklı da olabilir(2). Metabolizmalarının daha hızlı olmasından ve hijyen davranışlarının zayıf olmasından dolayı çocuklar kapalı ortamlarda, erişkinlere göre ağır partiküllerin çökmesi sonucu oluşan hava kirliliğine daha fazla maruz kalırlar (3). Hasta bina sendromu (HBS) 1986'da DSÖ tarafından tanımlanmış başka nedenlerle açıklanamayan bazı binalarda insanların mukoza ile ilgili, deriyle ilgili ve genel semptomlarının olmasıdır. Semptomlar ani olarak meydana gelir(4). Çocuklarda da okul ve dış ortam kaynaklı hasta bina sendromu bulguları görülebilmektedir. Okulların aydınlatma, ısınma, havalandırma altyapılarının uygun şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Respiratuvar, nazal, oküler, orofaringeal, kutanöz semptomlar ve letarji ile kognitif bozukluklar görülebilmektedir(5). Ev bitkileri, içinde yetiştirildikleri ortam ile birlikte, iç ortam hava kirliliği bileşenlerini, özellikle benzen, toluen ve ksilen gibi uçucu organik bileşikleri (VOC) azaltabilir(6). Gün geçtikçe artan kapalı ortam hava kirliliği özellikle çocuk hastaları çok etkilemekle beraber yaygın bir sorun haline gelmiştir. Geleceğimizi dolayısıyla ile çocuklarımızı hava kirliliğinden ve zararlı etkilerinden korumak için hava kirliliğinin önlenmesine yönelik ayrıntılı çalışmaların yapılmasına ve uygulanmasına ihtiyaç vardır.

Anahtar Kelimeler: Hava kirliliği, Kapalı ortam hava kirliliği, Hasta bina sendromu, Çocuk sağlığı

INDOOR AIR POLLUTION AND CHILDRENS HEALTH

ABSTRACT

Air pollution is the excess of foreign substances in the air that negatively affects the health of living beings. Indoor air pollution is the presence of inhalable substances that are harmful to health in

the indoor environment. Indoor air quality is important due to increasing personal time spent indoors. The sources of pollutants found in indoor air can be natural, combustion-related and human-induced. Indoor pollutants can also be caused by outdoor air pollution. Because their metabolism is faster and their hygiene behavior is poorer, children are more exposed to air pollution caused by the sedimentation of heavy particles in indoor environments than adults. Sick building syndrome (SBS) is defined by WHO in 1986 as the mucosal, dermal and general symptoms of people living in buildings that cannot be explained by other causes. Symptoms occur suddenly. Sick building syndrome symptoms can also be seen in children due to school and outdoor environment. The lighting, heating and ventilation infrastructures of schools should be arranged appropriately. Respiratory, nasal, ocular, oropharyngeal, cutaneous symptoms and lethargy and cognitive disorders can be seen. Houseplants, along with the environment in which they are grown, can reduce indoor air pollution components, especially volatile organic compounds (VOC) such as benzene, toluene and xylene. Increasing indoor air pollution has become a widespread problem, especially affecting children.

In order to protect our future and therefore our children from air pollution and its harmful effects, detailed studies need to be carried out and implemented to prevent air pollution.

Keywords: air pollution, indoor air pollution, sick building syndrome, child health

KAPALI ORTAM HAVA KİRLİLİĞİ VE ÇOCUK SAĞLIĞI

Hava kirliliği, canlıların sağlığını olumsuz yönde etkileyen; havadaki yabancı maddelerin, normalin üzerinde miktara ulaşmasıdır. Hava kirleticilerinin doğal kaynakları; volkanik patlamalar, orman yangınları, toz fırtınaları, okyanuslar ve denizlerdir. Antropojenik kaynaklar; ulaşım (uçaklar, motorlu taşıtlar, demiryolları ve gemiler), endüstri (termik santraller, endüstriyel prosesler ve katı atık yakma tesisleri) ve ısınma (katı, sıvı, gaz yakıt sobaları ve kalorifer kazanları) kaynaklıdır(1). Kapalı ortam hava kalitesi, kapalı mekanlarda harcanan kişisel zamanların artması nedeniyle küresel bir önem taşımaktadır. İç ortam hava kirliliği ise en sık ısıtma, pişirme ve aydınlatma amacıyla kullanılan yakıtların uygunsuz kullanımı sonucu oluşmaktadır(2). Dünyada 3 milyar kişi gıda hazırlama amacıyla katı yakıt (odun, kömür, hayvan gübresi, bitkisel atıklar, odun kömürü vb) veya kerosen (gaz yağı) kullanılan verimsiz ocaklar veya açık ateş kullanmaktadır(7). Günümüzde çalışan insanlar zamanlarının %2'sini dışarıda, %6'sını ulaşımda ve %92'sini kapalı ortamlarda (okul, ev, yurt gibi toplu yaşam alanları, eğlence yerleri, AVMLer, kapalı spor salonları) geçirmektedir(8). İç ortamdaki hava kirliliği dış ortamdan 2-5 kat fazla olabilir(2).

İç ortamdaki hava kirliliği ilk olarak 1970'lerde yeni yapılan evlerde, ofislerde ve kreşlerde başka bir nedenle açıklanamayan nonspesifik semptomlar görülmeye başlanması ile araştırılmaya başlanmış ve bu durum 1986'da DSÖ tarafından hasta bina sendromu (HBS) olarak adlandırılmış. Özellikle enerji krizi nedeniyle havalandırma ve klimaların az çalıştırılması, kuru ortam, sentetik malzeme kullanılması nedeniyle olabileceği düşünülmüştür. 1990'lı yıllarda ofislerde bilgisayar ve yazıcıların yaygınlaşması da katkıda bulunan faktörler arasındadır(4).

İç ortam havasında bulunan kirleticilerin kaynakları; doğal, yanma kaynaklı ve insan kaynaklı olabilir. Doğal kaynaklı kirleticilerden en önemlisi atmosferde bulunan kokusuz, renksiz ve radyoaktif bir gaz olan radondur. Uranyum veya radyumun radyoaktif parçalanması sonucu oluşur. Doğada serbest olarak bulunan radyasyonun %55 ni oluşturur. Bina içindeki radonun en önemli kaynakları çeşitli yapı malzemeleri, kuyu suyu, binanın altındaki ve çevresindeki toprak, kayalar ve kanalizasyon sistemleridir. Özellikle sigara ile birlikte akciğer kanserine neden olmaktadır(2).

Biyolojik kaynaklı kirleticiler ise ; küf, pas, mantarlar, bakteriler, virüsler, toz, akarlar bu grubu oluşturur. Evdeki toz, insanlar, bitkiler ve hayvanlardan, bakımsız iklimlendirme gereçlerinden (klima gibi), halılardan ve rutubetli yüzeylerden kaynaklanabilirler. Bu kirleticiler allerji, astım, pnömoni ile göz, burun boğaz irritasyonuna neden olabilirler(2).

Yanma kaynaklı kirleticilerden olan karbonmonoksit; karbonlu yakıtların tamamen yanmaması sonucu oluşur ve baş dönmesi, baş ağrısı, uyuşukluk, solunum fonksiyonlarında bozulma ve ölüme neden olabilir. Diğer yanma kaynaklı kirleticiler sülfür oksitler ve nitrojen dioksittir. 50 ppm nitrojen dioksit kronik akciğer hastalığına neden olurken, 150 ppm ölüm nedenidir. Sigara dumanı, sabun tozu, odun-kömür sobası, ev tozu, polen, kumaş tiftiği solunabilir asılı partiküllerdendir ve göz, burun ve boğaz irritasyonu, solunum yolu enfeksiyonları ve bronşit, amfizem, akciğer kanserine neden olabilirler. Bunun dışında pasif sigara içiciliği de yanma kaynaklı kirleticilerdendir ve içerisinde karbondioksit, karbon monoksit, karbondioksit, nitrojen oksitler, poliaromatik hidrokarbonlar ve ileri derecede toksik bir çok madde bulunmaktadır(2).

İnsan kaynaklı kirleticiler; 1980li yıllara kadar binalarda, gemilerde yapım ve yalıtım malzemesi olarak kullanılan asbest akciğer kanseri, mezotelyoma ve asbestozise neden olduğu için günümüzde kullanımı yasaklanmıştır. Uçucu organik kimyasallar; boya, cila, halı kaplama, yapay ahşap levhalar, bazı yalıtım malzemeleri, çeşitli dekorasyon malzemeleri gibi çok sayıda yapı malzemesi ve ev ürünleri endüstrisinde, ayrıca bazı temizleyici kozmetik ürünleri sigara dumanında bulunur. Baş ağrısı, koordinasyon kaybı, konfüzyon, karaciğer, böbrek, kemik iliği

ve beyin hasarı, lösemi, genotoksisiteye (benzen) neden olur. Formaldehit birçok bina yapı malzemesinin, mobilyaların ve bazı temizlik maddelerinin yapısında ve sigara dumanında bulunur. Alerjik reaksiyonlar, kanser, göz burun boğaz irritasyonu, baş ağrısı, bulantıya neden olur. Kurşun doğal elementtir; benzin bileşeni, ev boyaları, lehim ve su boruları yapımında kullanmıştır. Beyin, böbrek, sinir sistemi hasarı, davranış ve öğrenme problemleri, büyüme geriliği, anemi, işitme kaybına neden olur(2).

Kapalı ortam kirleticileri dış ortam hava kirliliği kaynaklı da olabilir. 1952 yılında Londra'da görülen büyük sis sırasında evlerde de sis görüldüğü bildirilmiştir. Her yıl 4 milyona yakın insan katı yakıtlar ve gazyağı ile eşleştirilmiş kirletici sobalar kullanarak verimsiz pişirme uygulamalarından, hane halkı hava kirliliğine atfedilebilen hastalıklardan erken ölmektedir. Ölümünün; % 27'si pnömoniye bağlı, inmeye bağlı % 18, iskemik kalp hastalığından % 27, kronik obstrüktif akciğer hastalığından (KOA) % 20, akciğer kanserinden % 8 dolay gerçekleşmektedir(9). 5 yaş altı çocuklarda ev içi hava kirliliği pnömoni riskini 2 kat artırır ve bu yaş grubunda pnömoni nedeniyle gerçekleşen ölümlerin yarısı ile ilişkilidir. Ağır partiküllerin çökmesi nedeniyle çocuklar ev içerisinde de erişkinlere göre daha yoğun hava kirliliğine maruz kalırlar(10).

Hasta bina sendromu (HBS) 1986'da DSÖ tarafından tanımlanmış başka nedenlerle açıklanamayan bazı binalarda insanların mukoza ile ilgili, deriyle ilgili ve genel semptomlarının olmasıdır. Semptomlar ani olarak meydana gelir. Gözde kızarıklık, gözde kaşıntı, burun tıkanıklığı, nezle, ciltte irritasyon, baş ağrısı, halsizlik ve nefes darlığı ile seyreder. Yüksek veya düşük sıcaklık, aşırı nem, yetersiz hava akımı, kötü koku ve kuru hava gibi olumsuz iç ortam iklimlendirmesinden kaynaklanan rahatsızlıklardır. Risk faktörleri arasında yetersiz havalandırma, düşük nem, yüksek sıcaklık veya sıcaklıktaki ani değişimler, havadaki partiküller-toz, halı elyafları, aydınlık düzeyi, gürültü, elektromanyetik kirlilik, monoton iş çevresi, stresli ortam, kimyasal kirleticiler, temizlik malzemeleri, yazıcı ve fotokopi makinaları kaynaklı ozon, kalitesiz iç ortam havası, biyolojik materyaller (küf, mantarlar, akarlar, bakteriler) sayılabilir. Dikkat dağınıklığı, üretkenlikte ve karar vermede azalma, kas krampları, baygınlık, baş ağrısı, burun-boğaz tahrişi, bulantı, astım, rinit, uyku paterninde bozulma, kazalarda artış, kan basıncında artış, işitme sorunları, yorgunluk, davranış sorunları, kanser, solunumsal ve allerjik hastalıklar, mukoza ve deri sorunları, burun tahrişi, anksiyete, depresyon, iş gerginliği, çevresel huzursuzluk, performansta azalmaya neden olur(4).

Çocuklarda da okul ve dış ortam kaynaklı hasta bina sendromu bulguları görülebilmektedir. Okulların aydınlatma, ısınma, havalandırma altyapılarının uygun şekilde düzenlenmesi

gerekmektedir. Respiratuvar, nazal, oküler, orofaringeal, kutanöz semptomlar ve letarji ile kognitif bozukluklar görülebilmektedir(6).

1999'da hasta bina sendromu ile ilgili Karolinska Enstitüsü tarafından yapılan deneysel çalışmalarda, HBS'nin tek bir klinik tanıdan ziyade kısmen ilişkili hastalıkların bir arada bulunması olarak tanımlanmış ve klinik bir tanı olarak kullanılmamaya başlanmıştır. Halen medyada ve popüler kültürde altyapısı bozuk, havalandırması kötü olan binalardan bahsedilirken "hasta bina" tanımı kullanılmaya devam etmektedir. Binaların yapımı sırasında, yapı malzemelerinin radyoaktivite analizleri yapılmalı, değerlendirme sonuçları kabul edilen radyoaktivite sınırları içinde olan malzemeler bina yapımında kullanılmalıdır. Isı yalıtımında asbest, iç cephede kurşun içeren boyalar kullanılmamalıdır. Bina temellerinde birikecek gazlara karşı özellikle bodrum katlarının toprakla izolasyonu iyi yapılmalı, bodrum ve zemin katların tabanı şap, beton gibi yalıtımı sağlayacak malzemelerle kaplanmalıdır. Binaların hava girişleri, yollardan ve diğer kirlilik kaynaklarından uzağa yapılmalıdır. Bacaların sızdırmaması için içlerinin yalıtımına dikkat edilmelidir. Binaların işletimi aşamasında ise kapalı ortamlarda etkin ve doğru havalandırma yapılmalı, ısı, nem dengesine dikkat edilmelidir. Özellikle işyerlerinde sigara yasağına uyulmalıdır. Kazan daireleri iyi havalandırılmalı, brülör ayarlarına dikkat edilmelidir. Kaliteli yakıt kullanılmalıdır. Kimyasal maddelerin depolandığı yerler iyi havalandırılmalı, haşere ilaçlarının aşırı kullanılmamasına özen gösterilmelidir. Radon birikme düzeyi yüksek olabileceğinden, 20 yıldan eski olan binalarda çatlakların kapatılması, yalıtım ve bakımın sürekli yapılması gerekmektedir. Havalandırma sistemi kullanılan binalarda, sistemin bakımına dikkat edilmeli, hava filtresi kullanılarak taze, temiz ve nem oranı ayarlı havanın bina içinde dolaşması sağlanmalıdır. Bilgisayarlar ve diğer elektronik cihazlar her altı ayda bir hijyenik donanım temizleyicileri ile temizlenmelidir. Yeni halıların ve yumuşak döşemelerin evlere, kapalı ortamlara yerleştirilmeden önce uçucu maddelerden temizlenmesi sağlanmalı, kullanılmış halıların ve kumaş duvar kaplamalarının periyodik temizlikleri yapılmalıdır. Fibröz materyallerin kullanımı olabildiğince azaltılmalı, silinebilen yüzeyler artırılmalıdır. Düşük emisyonlu ürünler satın alınıp kullanılmalıdır. Dosya, kâğıt gibi malzemelerin kapalı dolaplarda saklanmasıdır. Temizlik malzemeleri, oda spreyleri, kozmetik ürünler, boya, vernik ve çözücüler mümkün olduğunca az kullanılmalı, mümkünse doğal olanlar tercih edilmeli ve saklanırken kapakları sıkıca kapatılmalıdır. Kapalı ortamlarda tütün mamullerinin kullanımının yasaklanmasıdır. Yemek ısıtma ve pişirme işlemlerinde aspiratör veya havalandırma fanları kullanılmalıdır. Dış ortam hava kirliliğinin azaltılması içinse; fosil yakıt tüketiminin azaltılması, tarımda kullanılan kimyasalların azaltılması, sanayi kuruluşları

ve termik santrallerin filtreleme sistemleri düzenlenmeli ve egzoz kirliliğini azaltıcı önlemler alınmalıdır(11).

Hava Kalite İndeksi (AirQuality Index/ AQI), Çevre Koruma Ajansı (EPA) tarafından oluşturulmuş standart değerleri, ülkelerin kendi sınırlarına göre dönüştürdükleri değerlerden oluşmaktadır. Ülkemizde kullanılan Ulusal Hava Kalitesi İndeksi, EPA Hava Kalitesi İndeksini ulusal mevzuatımız ve sınır değerlerimize uyarlayarak oluşturulmuştur ve 5 temel kirlenici; partikül maddeler (PM10), karbonmonoksit (CO), kükürtdioksit (SO₂), azotdioksit (NO₂) ve ozon (O₃) için hava kalitesi indeksi hesaplanmaktadır. Kapalı ortam hava kalitesini belirlemek için, iç ortamdaki sıcaklık (T), bağıl nem (BN), hava hızı, karbondioksit (CO₂), solunabilir asılı partikül madde (PM), uçucu organik bileşikler (VOCs), azotoksitler (NO_x), karbonmonoksit (CO), ozon (O₃), kükürtdioksit (SO₂), radon, formaldehitler (HCHO), bakteri sayısı gibi parametreler ölçülerek değerlendirilmesi yapılmaktadır. Türkiye'nin de üye olduğu uluslararası bir dernek olan ASHRAE (American Society of Heating Refrigerating and Air Conditioning Engineers) tarafından kapalı ortam hava kalitesi değerlendirilmesi "ASHRAE 2004 Standartları" kullanılarak yapılmaktadır(12).

Ev bitkileri, içinde yetiştirildikleri ortam ile birlikte, iç ortam hava kirliliği bileşenlerini, özellikle benzen, toluen ve ksilen gibi uçucu organik bileşikler (VOC) azaltabilir. NASA'nın kapalı bir odada yaptığı çalışmalarda ve bitkileri teflon torbalara kapatarak yapılan çalışmalarda uçucu organik bileşenlerin azaldığı saptanmıştır. Fakat bu çalışmaların havalandırması olmayan ortamlarda yapılması nedeniyle, ortamın havalandırılmasının bu maddelerin uzaklaştırılmasında daha etkili ve hızlı bir çözüm olacağı unutulmamalıdır. Aynı zamanda nemli ortamlarda küf gelişiminin artması, alerjik ve solunumsal problemlerin artması nedeniyle bitkilerin sulanmasının da uygun şekilde yapılması gerekmektedir(4).

KAYNAKLAR

1. Vilcins D, Christofferson RC, Yoon JH, Nazli SN, Sly PD, Cormier SA, et al. Updates in Air Pollution: Current Research and Future Challenges. *Ann Glob Health*. 2024;90(1):9.
2. Gonzalez-Martin J, Kraakman NJR, Perez C, Lebrero R, Munoz R. A state-of-the-art review on indoor air pollution and strategies for indoor air pollution control. *Chemosphere*. 2021;262:128376.
3. Landrigan PJ, Fuller R, Fisher S, Suk WA, Sly P, Chiles TC, et al. Pollution and children's health. *Sci Total Environ*. 2019;650(Pt 2):2389-94.
4. Redlich CA, Sparer J, Cullen MR. Sick-building syndrome. *Lancet*. 1997;349(9057):1013-6.
5. Ketema RM, Araki A, Ait Bamai Y, Saito T, Kishi R. Lifestyle behaviors and home and school environment in association with sick building syndrome among elementary school children: a cross-sectional study. *Environ Health Prev Med*. 2020;25(1):28.
6. Han Y, Lee J, Haiping G, Kim KH, Wanxi P, Bhardwaj N, et al. Plant-based remediation of air pollution: A review. *J Environ Manage*. 2022;301:113860.
7. Zhu K, Kawyn MN, Kordas K, Mu L, Yoo EH, Seibert R, et al. Assessing exposure to household air pollution in children under five: A scoping review. *Environ Pollut*. 2022;311:119917.
8. Cincinelli A, Martellini T. Indoor Air Quality and Health. *Int J Environ Res Public Health*. 2017;14(11).

9. Ali MU, Yu Y, Yousaf B, Munir MAM, Ullah S, Zheng C, et al. Health impacts of indoor air pollution from household solid fuel on children and women. *J Hazard Mater.* 2021;416:126127.
10. Dherani M, Pope D, Mascarenhas M, Smith KR, Weber M, Bruce N. Indoor air pollution from unprocessed solid fuel use and pneumonia risk in children aged under five years: a systematic review and meta-analysis. *Bull World Health Organ.* 2008;86(5):390-8C.
11. Subri MSM, Arifin K, Sohaimin M, Abas A. The parameter of the Sick Building Syndrome: A systematic literature review. *Heliyon.* 2024;10(12):e32431.
12. Botticini S, Comini E, Dello Iacono S, Flammini A, Gaioni L, Galliani A, et al. Index Air Quality Monitoring for Light and Active Mobility. *Sensors (Basel).* 2024;24(10).

MEDİKAL TURİZM KAPSAMINDA HASTA MEMNUNİYETİ ALGISININ DEĞERLENDİRİLMESİ: BATMAN İLİ ÖRNEĞİ

Süreyya YİĞİTALP RENÇBER

Batman University, Faculty of Health Sciences, Department of Health Management

ORCID ID: 0000-0003-2812-7110

İbrahim GÜN

Batman University, Faculty of Health Sciences, Department of Health Management

ORCID ID: 0000-0002-1674-9097

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Batman ilinde medikal turizm kapsamında sağlık hizmeti alanların memnuniyet algılarının değerlendirilmesi ve memnuniyet düzeylerinin sosyodemografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemektir. Araştırmaya Batman ilinden sağlık hizmeti alan 214 sağlık turisti katılmıştır. Araştırmada, kolayda örneklem yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada, Çakır (2019) tarafından geliştirilen 5'li Likert tipte sağlık turizmi memnuniyet ölçeği kullanılmıştır. Araştırma için etik kurul izni alınmıştır (18.07.2022/69938). Ölçeğin alt boyutları; ulaşılabilirlik, hekimden memnuniyet, hemşireden memnuniyet ve hastaneden memnuniyettir. Elde edilen bulgulara göre sağlık turistlerinin memnuniyetleri eğitim durumu ve sınırdaki sorun yaşayıp yaşamamalarına göre farklılık göstermektedir. Ölçeğin bütün alt boyutları arasındaki ilişki incelendiğinde, alt boyutlar arasında anlamlı, pozitif ve orta düzeyde ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sağlık turistlerinin, alt boyutlarda en çok hastaneden memnun kaldıkları ($4,52\pm 0.61$), daha sonra sırası ile hekim ($4,37\pm 0.89$), hemşire ($4,22\pm 0,83$) ve ulaşılabilirlik ($4,18\pm 0.86$) alt boyutlarıdır. Ayrıca çalışmada hastanın, hastane bakımından genel memnuniyetinin en önemli belirleyicisi özellikle hekim, hemşire ve diğer sağlık personelin hizmetleri olduğu belirlenmiştir. Sağlık turizmini geliştirmeye yönelik, mevcut yasal düzenlemelerin denetimi sağlanması için uygun stratejiler belirlenip bu doğrultuda hasta ve çalışan odaklı, yüksek standartlarda sağlık hizmetlerinin sunumun verilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda şu öneriler sunulabilir: Sağlık kuruluşlarında kalifiye olmayan çalışanlara yönelik hizmet içi eğitimlerin verilmesinin sağlanması, personel eksikliğini giderilmesi, hastaların rahat ve konforlu bir seyahatle destinasyon alanlarına ulaşımının sağlanması, destinasyona ait tanıtıcı faaliyetlerin düzenlenmesi, sağlık kuruluşları paydaşları ile işbirliği yaparak, destinasyon imajı, algılanan değer ve hasta memnuniyetinin artırılmasına yönelik uygun pazarlama stratejilerin oluşturulması, Batman ilinin sağlık turizmi sektöründe önemli destinasyonlardan sahip olmasını sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Turizmi, Medikal Turizm, Hasta Memnuniyeti

**ASSESSMENT OF PATIENT SATISFACTION PERCEPTION IN THE SCOPE OF
MEDICAL TOURISM:
A CASE STUDY OF BATMAN PROVINCE**

ABSTRACT

The aim of this study is to evaluate the satisfaction perceptions of those who receive health services within the scope of medical tourism in Batman province and to determine whether their satisfaction levels differ according to sociodemographic variables. 214 health tourists who received health services from Batman province participated in the study. The convenience sampling method was used in the study. The 5-point Likert-type health tourism satisfaction scale developed by Çakır (2019) was used in the study. Ethical permission obtained to conduct the study (18.07.2022/69938). The sub-dimensions of the scale are accessibility, satisfaction with the doctor, satisfaction with the nurse and satisfaction with the hospital. According to the findings, the satisfaction of health tourists varies according to their educational status and whether they have borderline problems. When the relationship between all sub-dimensions of the scale was examined, it was concluded that there was a significant, positive and moderate relationship between the sub-dimensions. It was determined that health tourists were mostly satisfied with the hospital in sub-dimensions (4.52 ± 0.61), followed by physicians (4.37 ± 0.89), nurses (4.22 ± 0.83) and accessibility (4.18 ± 0.86). In addition, it was determined in the study that the most important determinant of the patient's general satisfaction with hospital care was the services of physicians, nurses and other health personnel in particular. In order to develop health tourism, appropriate strategies should be determined to ensure the control of existing legal regulations and accordingly, patient and employee-oriented, high-standard health services should be provided. In this context, the following suggestions can be made: Providing in-service training for unqualified employees in health institutions, eliminating personnel shortages, ensuring that patients reach destination areas with a comfortable and convenient journey, organizing promotional activities for our province, creating appropriate marketing strategies to increase destination image, perceived value and patient satisfaction by cooperating with stakeholders of health institutions will ensure that Batman province has important destinations in the health tourism sector.

Keywords: Health Tourism, Medical Tourism, Patient Satisfaction

GENİTAL GÖRÜNÜM MEMNUNİYET ÖLÇEĞİ TÜRKÇE FORMUNUN GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

Öykü BATI

İzmir Bakırçay Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kadın Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği
Anabilim Dalı

ORCID ID: 0009-0002-6030-7162

Serpil ABALI ÇETİN

İzmir Bakırçay Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Doğum ve Kadın
Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı

ORCID ID: 0000-0003-0922-7060

ÖZET

Soyut ve bireye özgü bir kavram olan genital görünüm memnuniyeti kadın sağlığı açısından önemli bir faktördür ve bu kavramı tüm yönleriyle ortaya koyan bir ölçüm aracının kullanılması oldukça önemlidir. Bu çalışma Bramwell ve Morland (2009) tarafından geliştirilen Kadınlarda Genital Görünüm Memnuniyet (GGMÖ) ölçeğinin Türkçe formunun geçerli güvenilir bir araç olup olmadığını belirlemek amacıyla yapıldı.

Metodolojik desende yapılan çalışmanın örneklemini, 18 yaş üstü ve araştırmaya katılmayı kabul eden 305 kadın oluşturdu. Çalışma verileri araştırmacıların sosyal medya platformlarından paylaşılan çevrim içi formlar aracılığıyla toplandı. Verilerin toplanmasında bilgilendirilmiş onam formu, GGM Ölçeği ve tanıtıcı bilgi formu kullanıldı. Veriler bilgisayar ortamında değerlendirildi. Çalışmada uyarılama adımları uluslararası kabul görmüş bilimsel yöntemlere göre yapıldı. Yapı geçerliği için gerçekleştirilen açıklayıcı faktör analizleri sonucunda (KMO=0.836) ölçekte 10 madde kalmış ve 2 faktörlü bir yapı ortaya çıkmıştır. Ölçeğin geçerliliğini test etmek için içerik geçerlilik indeksi ve doğrulayıcı faktör analizi kullanıldı. Güvenilirliği belirlemek için Cronbach alfa, madde-toplam ve alt ölçek-toplam korelasyonları hesaplandı. Ölçeğin kapsam geçerliliği sekiz uzman tarafından gözden geçirildi (KGI:0.068, $p>0.05$). Yapı geçerliliği doğrulayıcı faktör analizi ile sağlanmış olup; madde-toplam puan korelasyonları 0.31-0.70 arasında değişmektedir. Bu sonuçların her biri arasında istatistiksel olarak anlamlı korelasyonlar bulundu ($p<.001$). Cronbach alfa değeri ölçeğin tamamı için 0.83'dür. Sonuçlar, GGMÖ'nin Türkçe versiyonunun araştırma ve klinik uygulamalarda kullanılmak için geçerli ve güvenilir olduğunu göstermektedir.

Key Words: genital görünüm; geçerlik; güvenilirlik

VALIDITY AND RELIABILITY STUDY OF THE TURKISH FORM OF THE GENITAL APPEARANCE SATISFACTION SCALE

ABSTRACT

Satisfaction with genital appearance, which is an abstract and individual-specific concept, is an important factor in terms of women's health and it is very important to use a measurement tool that reveals this concept in all aspects. This study was conducted to determine whether the Turkish version of the Genital Appearance Satisfaction in Women (GGMÖ) scale developed by Bramwell and Morland (2009) is a valid and reliable instrument.

The sample of the study, which was conducted in a methodological design, consisted of 305 women over the age of 18 who agreed to participate in the study. The study data were collected through online forms shared on the researchers' social media platforms. Informed consent form, GGM Scale and introductory information form were used for data collection. The data were evaluated in a computerized environment. The adaptation steps in the study were performed according to internationally accepted scientific methods. As a result of the explanatory factor analysis for construct validity ($KMO=0.836$), 10 items remained in the scale and a 2-factor structure emerged. Content validity index and confirmatory factor analysis were used to test the validity of the scale. Cronbach's alpha, item-total and subscale-total correlations were calculated to determine reliability. The content validity of the scale was reviewed by eight experts ($CGI: 0.068, p>0.05$). Construct validity was established by confirmatory factor analysis; item-total score correlations ranged between 0.31-0.70. Statistically significant correlations were found between each of these results ($p<.001$). Cronbach's alpha value for the whole scale was 0.83. The results indicate that the Turkish version of the GGMQ is valid and reliable for use in research and clinical practice.

Key Words: genital appearance; validity; reliability

SAĞLIK HİZMETLERİNDE YEŞİL PAZARLAMA**Mustafa TURAN**

Kahramanmaraş Sutcu İmam University, Faculty of economic and administrative sciences

ORCID ID: 0009-0009-5800-899X**Şevval DEMİRAL**

Kahramanmaraş Sutcu İmam University, Faculty of economic and administrative sciences

ORCID ID: 0009-0008-6572-7741**Selman SEYFİOĞLU**

Kahramanmaraş Sutcu İmam University, Faculty of economic and administrative sciences

ORCID ID: 0009-0007-8249-6618**ÖZET**

İşletmelerin çevreye ve doğal kaynaklara verdiği zarar giderek daha fazla gündeme gelmektedir. İşletmeler azalan doğal kaynakların kıtlığı nedeniyle tüketicilerin sınırsız isteklerini karşılamak için alternatif arayışlar içine girmiştir. Bu alternatif yollardan biri olan yeşil pazarlama kavramı, son yıllarda hızla gelişen ve pek çok sektörde karşılaştığımız bir pazarlama türüdür. Özellikle sağlık hizmetlerinin 7/24 aktif olarak çalışması ve kendine has özelliklerinden dolayı bu sektörde yeşil pazarlama olgusu her geçen gün daha da önemli hale gelmiştir. Bu çalışma, sağlık kurumlarında yeşil pazarlama uygulamalarının enerji verimliliği ve sürdürülebilirliğe katkılarını incelemeyi amaçlamaktadır. Sağlık hizmetlerinde yeşil pazarlamanın uygulanabilirliği ve bu uygulamaların sağlık kurumlarına sunduğu faydalar incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında yerli ve yabancı literatür taraması sonucunda bulgular elde edilmiştir. Sağlık hizmetlerinde yeşil pazarlama uygulamaları sayesinde, kaynakların verimli kullanılmasıyla doğa dostu ve çevreye duyarlı sağlık hizmeti sağlayan işletmeler ortaya çıkabilir. Sağlık hizmeti sunucuları ve kullanıcıları arasındaki etkileşim sonucu, çevre sorunları ve doğal dengenin korunması anlayışı daha belirgin hale gelmiştir. Yeşil pazarlama uygulamalarının sağlık kurumlarında enerji verimliliği ve sürdürülebilirlik üzerinde önemli etkileri olduğu belirlenmiştir. Çevre dostu enerji sistemlerinin kullanılması ile enerji tüketiminde %40 oranında azalma sağlanmıştır. Atık yönetimi ve geri dönüşüm uygulamaları, tıbbi atıkların %25'inin geri dönüştürülmesini sağlayarak yıllık bir ton plastik tasarrufu sağlamıştır. Ayrıca, yeşil pazarlama stratejilerinin benimsenmesi ile sağlık kuruluşlarının işletme maliyetlerinde %15'lik bir azalma gözlemlenmiş, bu da ekonomik sürdürülebilirliğe katkıda bulunmuştur. Ancak, bu uygulamaların bazı olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Çevre dostu enerji sistemlerinin üretim ve kurulum süreçlerinde karbon ayak izi önemli ölçüde artabilmektedir. Özellikle geri dönüşüm süreçlerinin bazı aşamalarında, atık taşıma ve işleme sırasında kullanılan enerji nedeniyle karbon emisyonlarının artabileceği gözlemlenmiştir. Sonuç olarak, bu çalışma sağlık kuruluşlarının yeşil pazarlama stratejilerini benimsemelerinin, yalnızca çevre açısından değil,

aynı zamanda rekabet avantajı elde etmek ve toplumsal farkındalık yaratmak açısından da önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık, Yeşil Pazarlama, Sağlık Hizmeti

GREEN MARKETING IN HEALTHCARE SERVICES

ABSTRACT

The damage that businesses cause to the environment and natural resources is increasingly coming to the forefront. Due to the scarcity of diminishing natural resources, businesses have sought alternatives to meet the unlimited demands of consumers. One such alternative is the concept of green marketing, a rapidly growing marketing approach that we encounter in various industries in recent years. Especially in the healthcare sector, where services are actively provided 24/7 and have unique characteristics, the phenomenon of green marketing has become increasingly important. This study aims to examine the contributions of green marketing practices in healthcare institutions to energy efficiency and sustainability. The applicability of green marketing in healthcare services and the benefits it offers to healthcare institutions have been explored and evaluated. The study employs a qualitative research methodology. Findings were obtained from a review of both local and international literature. Through green marketing practices in healthcare services, businesses that provide eco-friendly and environmentally sensitive healthcare can emerge by using resources efficiently. The interaction between healthcare providers and users has made the understanding of environmental issues and the protection of the natural balance more prominent. It has been determined that green marketing practices have significant effects on energy efficiency and sustainability in healthcare institutions. The use of environmentally friendly energy systems has resulted in a 40% reduction in energy consumption. Waste management and recycling practices have enabled 25% of medical waste to be recycled, saving one ton of plastic annually. Additionally, the adoption of green marketing strategies has led to a 15% reduction in operating costs for healthcare institutions, contributing to economic sustainability. However, these practices also have some negative impacts. The production and installation processes of eco-friendly energy systems can significantly increase the carbon footprint. In particular, during some stages of the recycling process, it has been observed that carbon emissions may increase due to the energy used for waste transportation and processing. In conclusion, this study emphasizes that adopting green marketing strategies in healthcare institutions is not only important for environmental reasons but also for gaining a competitive advantage and raising social awareness.

Keywords: Health, Green Marketing, Healthcare Services.

BANKACILIK SEKTÖRÜNDE YEŞİL BANKACILIK KAVRAMI VE SÜRDÜRÜLEBİLİR FİNANSMAN

Selin KORKMAZ

İstanbul Arel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü

ORCID ID: 0000-0003-0344-2800

ÖZET

Bankacılık sektöründe çevresel sürdürülebilirlik kapsamında hem ekonomik büyüme hem de çevrenin korunmasına yönelik ortaya çıkan yeşil bankacılık kavramı, daha çevre dostu uygulamaları teşvik etmek ve bankacılık faaliyetlerinden kaynaklanan karbon salınımını azaltmak için buna yönelik stratejilerin uygulanmasını ve tüm bankacılık faaliyetlerinin çevre koruma bilinci ile yürütülmesini, bilgi ve iletişim teknolojileri ile bankacılık süreçlerinin çevreye olan etkisini en aza indirecek şekilde kullanılmasını hedefleyen uygulamaları içermektedir. Yeşil bankacılık yaklaşımı, bankaların çevre dostu bir şekilde faaliyet göstermelerini ve çevresel sürdürülebilirliği artırmalarını sağlar. Bankaların işlevsel birimlerini ve faaliyetlerini fırsata dönüştürmelerine olanak tanır. Yeşil bankalar, sermayeyi çekmek ve güçlendirmek ve yeni pazarlara giriş engellerini aşmak için çeşitli stratejilerden, teknolojilerden ve yapılardan yararlanmaktadır. Yeşil bankacılıkta amaç; maliyetleri optimize etmek, riskleri en aza indirmek, marka imajını iyileştirmek ve toplumsal refahı artırmaya yönelik finansman kalitesini sağlamaktır. Ayrıca yeşil bankacılık, bankacılık işlemlerinde operasyonel verimliliğin artırılmasını, manuel hata ve dolandırıcılık riskinin azaltılmasını ve maliyet tasarrufu sağlanmasını garanti altına alır. Dolayısıyla bankaların faaliyetlerinde ve yatırımlarında yeşil stratejileri benimseyerek hareket etmeleri gerekir. Finans sektörünün sağlayacağı sürdürülebilir finansman kaynakları, yeşil enerji kaynaklarının kullanımının yaygınlaştırılmasında önemli rol oynamaktadır. Sürdürülebilir finansman, bankacılık sektöründe yatırım kararları alınırken ekolojik, sosyal ve yönetim boyutlarının dikkate alınması ve iklime dayanaklı bir toparlanma ortamının yaratılmasıdır. Ayrıca sürdürülebilir ekonomik faaliyetlere ve projelere uzun vadeli yatırım yapılmasına da olanak sağlar. Sürdürülebilir finansman ile iklim değişikliği risklerini azaltmak, biyolojik çeşitliliği korumak, insan haklarını güvence altına almak, sosyal ve çevresel süreçleri iyileştirmek amaçlanmaktadır. Çalışmanın amacı, sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşma konusunda yeşil bankacılık ve sürdürülebilir finansman kavramlarını açıklayarak yeşil finansman uygulamalarının artırılmasının önemini vurgulamaktır.

Anahtar Kelimeler: Yeşil bankacılık, bankacılık sektörü, sürdürülebilir finansman, sürdürülebilir kalkınma

GREEN BANKING CONCEPT AND SUSTAINABLE FINANCING IN THE BANKING SECTOR

ABSTRACT

The concept of green banking, which emerged for both economic growth and environmental protection within the scope of environmental sustainability in the banking sector, includes the implementation of strategies to promote more environmentally friendly practices and to reduce carbon emissions from banking activities, the implementation of all banking activities with an awareness of environmental protection, and the use of information and communication technologies and banking processes to minimise their impact on the environment. The green banking approach enables banks to operate in an environmentally friendly manner and increase environmental sustainability. It enables banks to transform their functional units and activities into opportunities. Green banks utilise a variety of strategies, technologies and structures to attract and leverage capital and overcome barriers to entry into new markets. The aim of green banking is to optimise costs, minimise risks, improve brand image and ensure the quality of financing to enhance social welfare. In addition, green banking guarantees increased operational efficiency in banking transactions, reduced risk of manual errors and fraud, and cost savings. Therefore, banks should adopt green strategies in their operations and investments. Sustainable financing resources to be provided by the financial sector play an important role in the expansion of the use of green energy resources. Sustainable financing means taking ecological, social and governance dimensions into account when making investment decisions in the banking sector and creating a climate-resilient recovery environment. It also enables long-term investment in sustainable economic activities and projects. Sustainable financing aims to reduce climate change risks, protect biodiversity, secure human rights, and improve social and environmental processes. The aim of the study is to explain the concepts of green banking and sustainable financing in terms of achieving sustainability goals and to emphasise the importance of increasing green financing practices.

Keywords: Green banking, banking sector, sustainable finance, sustainable development

BLOK ZİNCİR TEKNOLOJİSİNİN BANKACILIK SEKTÖRÜNE YANSIMALARI**Selin KORKMAZ**

İstanbul Arel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü

ORCID ID: 0000-0003-0344-2800**ÖZET**

Yeni bilgi ve ağ teknolojileri ile dijital ekonominin gelişimi ve blok zincir teknolojisinin devreye girmesiyle birlikte bankalar tarafından daha fazla tercih edilen bir teknolojik yenilik olan blok zincir teknolojisi kamuya açık dijital verileri saklayan bir veri tabanıdır. Bu teknoloji ile uluslararası ödemelerin daha hızlı işlenmesi ve olası dolandırıcılıkların erken tespit edilmesi amacıyla blok zincir teknolojisinin bankacılık sektöründe kullanımı giderek önem kazanmaktadır. Bankaların ve finans kuruluşlarının müşterilerine daha fazla güvenlik ve daha iyi hizmetler sunmasına olanak tanınması ve bankaların faaliyetlerini iyileştirebilmeleri, finans sektöründe daha rekabetçi olabilmeleri için bu teknolojik gelişmeler önem arz eder. Geleneksel bankacılık sistemi birçok manuel işlem gerektirmekte ve hataya çok yer vermektedir. Blok zincir teknolojisi bankaların zayıf yönlerini iyileştirerek dijital belgelerin işlenmesini hızlandırmakta, güvenlik ve şeffaflık gibi konuların geliştirilmesine destek olmaktadır. Blok zincir teknolojisi ile tüm ticari işlemler kalıcı bir şekilde kayıt altına alınarak istenmeyen durumların önüne geçilebilmekte aynı zamanda veri hatası olasılığının azaltılmasına da yardımcı olmaktadır. Uluslararası ödeme sisteminde para transferlerinin yapısı göz önüne alındığında, bir ödemenin göndericiden alıcıya ulaşması uzun zaman almakta ve çok fazla maliyet oluşturmaktadır. Ayrıca transferlerin hukuka uygun olup olmadığının denetlenmesi ve raporlanması konusunda da sorunlar yaşanmaktadır. Blok zincir teknolojisi üzerine kurulu bir ödeme sisteminde ödemeler çok kısa sürede gerçekleştirilmekte böylece daha az maliyetli ve daha kolay kontrol edilebilir hale gelmektedir. Blok zincir teknolojisi, aracılığı ortadan kaldırarak ve varlıkların mülkiyetini devrederek varlık değişimindeki ücretlerin azaltılmasına yardımcı olmakta ve dijital varlıkların merkezi olmayan bir kaydının tutulmasına olanak tanımakta ve her işlemin doğrulanmasını sağlayan blok zincir, bankaların verileri saklayabileceği bir yer yaratmaktadır. Çalışmanın amacı; blok zincir teknolojisinin gelişimi ile birlikte bankacılık sektöründe yaşanan değişimleri analiz etmek ve finans sektörü istihdamı üzerindeki olası etkilerini belirlemektir.

Anahtar Kelimeler: Blok zincir teknolojisi, dijitalleşme, bankacılık

IMPLICATIONS OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGY FOR THE BANKING SECTOR

ABSTRACT

With the development of new information and network technologies and digital economy and the introduction of block chain technology, block chain technology, which is a technological innovation that is more preferred by banks, is a database that stores public digital data. With this technology, the use of blockchain technology in the banking sector is becoming increasingly important in order to process international payments faster and to detect possible frauds early. These technological developments are important for banks and financial institutions to provide more security and better services to their customers, and for banks to improve their operations and become more competitive in the financial sector. The traditional banking system requires many manual operations and leaves a lot of room for error. Block chain technology improves the weaknesses of banks, accelerates the processing of digital documents and supports the development of issues such as security and transparency. With block chain technology, all commercial transactions can be permanently recorded and unwanted situations can be prevented, while at the same time helping to reduce the possibility of data errors. Considering the structure of money transfers in the international payment system, it takes a long time for a payment to reach the recipient from the sender and creates a lot of cost. In addition, there are problems in auditing and reporting whether the transfers are in accordance with the law. In a payment system based on blockchain technology, payments are made in a very short time, making it less costly and easier to control. Blockchain technology helps to reduce fees in asset exchanges by eliminating intermediaries and transferring ownership of assets, and allows a decentralised record of digital assets to be kept, and the blockchain, which allows each transaction to be verified, creates a place where banks can store data. The aim of the study is to analyse the changes in the banking sector with the development of blockchain technology and to determine its possible effects on financial sector employment.

Keywords: Blockchain technology, digitalisation, banking

MALİ SOSYALLEŞME VE FİNANSAL OKURYAZARLIK İLİŞKİSİ

İsminaz ÇINAR ŞAHİN

Hatay Mustafa Kemal University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Finance

ORCID ID: 0000-0001-5285-396X

ÖZET

Mali olayların farklı boyutlarıyla değerlendirilmesinde sosyoloji bilimine sıklıkla başvurulmaktadır. Mali sosyoloji, maliye-toplum ilişkisini gözeterek sosyal hayatta karşılaşılan vergi, harcama ve borçlanma gibi mali olayların toplum üzerindeki etkilerini inceleyen bir alandır. Mali sosyolojinin alt dallarından biri olan mali sosyalleşme, bireylerin toplumda karşılaştığı mali olay ve durumlar karşısında göstermesi gereken davranışları içselleştirilmesi sürecidir. Mali sosyalleşme, bireylerin finansal karar alma becerilerini yönlendirmektedir. Finansal okuryazarlık ise, bireyin mali konulara ilişkin anlama ve kullanma becerilerine sahip olmasıdır. Başka bir deyişle, finansal okuryazarlık finansal kararların daha sağlıklı bir şekilde alınabilmesi için bireylerde bilgi, tutum ve davranışlarda farkındalığın oluşmasıdır. Bu çalışmanın amacı, mali sosyalleşme ve finansal okuryazarlık arasındaki ilişkiyi betimlemektir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda mali sosyalleşme ile finansal okuryazarlık kavramlarının benzer bir yapıda olduğu ve aralarında yakın bir ilişki bulunduğu belirlenmiştir. Sosyal yaşamda bu iki unsurun iş birliğinin toplumda mali farkındalığın artmasına ve bireylerin bilinçlenmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu iş birliğini desteklemek amacıyla bazı öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mali sosyoloji, mali sosyalleşme, finansal okuryazarlık.

RELATIONSHIP BETWEEN FISCAL SOCIALIZATION AND FINANCIAL LITERACY

ABSTRACT

The science of sociology is frequently used in the evaluation of financial events in different dimensions. Fiscal sociology is a field that examines the effects of financial events such as taxes, spending and borrowing encountered in social life on society by considering the finance-society relationship. Fiscal socialization, one of the sub-branches of financial sociology, is the process of internalizing the behaviors that individuals should exhibit in the face of financial events and situations they encounter in society. Fiscal socialization guides individuals' financial decision-making skills. Financial literacy is the ability of an individual to understand and use financial information. In other words, financial literacy is the creation of awareness in individuals regarding knowledge, attitudes and behaviors so that financial decisions can be made more soundly. The purpose of this study is to describe the relationship between fiscal

socialization and financial literacy. As a result of the evaluations, it was determined that the concepts of financial socialization and financial literacy have a similar structure and there is a close relationship between them. It is thought that the cooperation of these two elements in social life will contribute to the increase of financial awareness in society and the awareness of individuals. Some suggestions have been presented to support this cooperation.

Key Words: Fiscal Sociology, fiscal socialization, financial literacy

1.GİRİŞ

Sosyoloji, toplumsal grupların gelişimi ve işleyişini değerlendiren bir bilim dalıdır. Sosyoloji bilimi, toplumdaki bireyler arasındaki ilişkilerin karşılaştırma analizlerinden küresel sistemlere kadar uzanmakta ve toplulukları ve toplumsal işleyişleri geniş bir perspektiften incelemektedir (Giddens, 2011: 6). Toplumsal yaşam içerisinde oluşan etkileşim bireysel düzeydeki iktisadi olayları meydana getirmektedir. Toplumsal boyutlu vergi ve borçlanma gibi mali olaylar ise birçok sosyal kurum ve oluşumdan etkilenmekte ve sürekli bir değişim süreci içerisinde bulunmaktadır (Çelebi, 2012: 1). Kamu maliyesi bünyesinde devletin görev ve rolleri düşünülerek mali olayların sadece iktisadi yönden incelenmesi çevresel faktörlerin ve sosyolojik bakış açısının ihmal edilmesine sebebiyet vermektedir. Oysa sosyal yaşamda birey ekonomik sistemin temel katılımcısıdır. Bu nedenle ekonomik ve mali olayların sosyolojik boyutlarıyla birlikte değerlendirilmesi uygulanacak politikaların elverişliliği açısından gereklilik taşımaktadır.

Bireyler yaşamları boyunca finansal konularla ilgili kararlar almakta ve bu kararların olumlu veya olumsuz sonuçlarını deneyimlemektedir. Bireysel olarak tasarruf, bütçe ve para yönetimi gibi konularda finansal bilginin farkındalığında veya zaman içerisinde kazanılmasında birçok faktör rol oynamaktadır. Bu faktörler arasında eğitim, aile, kültür ve medya araçları gibi önemli değişkenler yer almaktadır. Bu çalışmada mali sosyolojinin alt dalı olan mali sosyalleşme ile finansal okuryazarlık arasındaki ilişkiyi incelemek amaçlanmaktadır. Bu iki kavramın birbirine benzer ve tamamlayıcı nitelikte olduğu düşünülmüştür. Ayrıca literatürde finansal okuryazarlık üzerine birçok çalışma yer almasına rağmen; bu çalışmalarda sosyalleşme olgusunun geri planda bırakıldığı fark edilmiştir. Çalışmada öncelikle mali sosyoloji, mali sosyalleşme ve finansal okuryazarlık kavramları genel hatlarıyla anlatılmıştır. Daha sonra mali sosyalleşme ve finansal okuryazarlık arasındaki benzerlik ve ilişkilere değinilmiştir. Sonuç ve öneriler bölümünde söz konusu ilişkiyi güçlendirmek amacıyla uygulama önerilerine yer verilmiştir.

2.MALİ SOSYOLOJİ VE MALİ SOSYALLEŞME

Ekonomi bilimi Avrupa kıtasında özel bir araştırma ve eğitim alanı olarak düşünüldüğünde sosyolojik yönden ihmal edilmekte ve dikkate alınmamaktaydı. Kurumsal olarak ekonomi

bilimi, 1723'te Prusya Kralı Frederick William'ın Halle (Saale) ve Frankfurt (Oder) üniversitelerinde mali bilimler dalında kürsü kurması sonucu kurumsal bir yapı kazanmıştı. Bu nedenle ekonomi bilimi, temelinde kamu maliyesi (mali bilimler) ile başlamıştı. Ekonomik fikrin temel hedefi, devletin refah ve mutluluğunu temin etmek için kurum geliştirmektir. Bu durum İngiltere'de ilk siyasi ekonomi kürsüsünün Oxford'da kurulması ile farklı bir yöne evrilmişti (Backhaus, 2002: 521-522). Başlangıçta ekonomi bilimi, devlet ve devlet idaresi ile bağlantılı iken, daha sonraki süreçte devletin rol ve görevlerine yönelik farklı düşüncelerin ortaya çıkışı ile mali sosyoloji gelişmeye başlamıştı.

Mali sosyoloji, maliye-toplum ilişkisini gözeterek sosyal hayatta karşılaşılan vergi, borçlanma, harcama gibi mali olayların toplum üzerindeki etkilerini inceleyen bir alandır. Mali sosyoloji terimi, Rudolf Goldscheid'in Avusturya'nın kamu borcunun dönüştürülmesi ile ilgili Joseph Schumpeter ile yaptığı tartışmalar sırasında beliren bir ifade olmuştur. Mali sosyolojinin bir alt dalı olan hem de mali sosyolojiyle yakından ilişkili bir kavram olan mali sosyalleşme, bireylerin mali olaylar karşısında sergilemesi gereken davranışları benimsemesi süreci olarak tanımlanabilmektedir. Mali sosyalleşme, bireyi ekonomik sistemin bir katılımcısı durumuna getiren bir işlemdir. Devlet toplumsal gereksinimleri gidermek amacıyla kamu gelirleri toplamakta ve bu doğrultuda kamu harcamaları gerçekleştirmektedir. Bu politika araçlarının etkin bir şekilde yönetilebilmesi ve uygulanabilmesi mali sosyalleşme sürecinin yüksekliğine bağlı bulunmaktadır. İlgili politikaların mali sosyalleşme süreci içerisinde toplum tarafından destek görmesi önem arz etmektedir. Mali sosyalleşme seviyesinin yüksek olması toplumda bireylerin vergiye ve kamusal hizmetlerin finansmanına gönüllü katılım sağladığını ve devletin gerçekleştirmiş olduğu borçlanma, bütçe konularına onay verdiğini göstermektedir (Sakinç ve Cura, 2012: 33-36). Sonuç olarak mali sosyalleşme bireylerin bulunduğu toplumda yer alan mali kültürü benimseyerek öğrenmesi ve sonraki kuşaklara taşıması sürecidir.

Mali sosyalleşme sürecinde etkili olan faktörler arasında aile, eğitim alanları, kültür, arkadaşlar, medya araçları-dijital platformlar ve sivil toplum kuruluşları yer almaktadır (Ameliawati & Setiyani, 2018:824). Gudmumson ve Danes (2011), ailelerin mali sosyalleşmedeki rolünü inceleyerek sosyalleşme sürecinin finansal davranışlar üzerindeki etkisini değerlendirmiştir. Aile öğrenme sürecinin başlangıç noktasıdır. Çocuklar mali kültürü ve alışkanlıkları ebeveynlerinden öğrenmektedir. Özellikle farklı kültür ve sosyoekonomik gruplarda mali sosyalleşme süreçlerinin de farklılıklar göstermesi beklenmektedir.

3.FİNANSAL OKURYAZARLIK

Finansal okuryazarlık, bireyin finansal kavramları anlaması, karar alması ve mali varlıklarını yönetme yeteneğini barındırması ölçüsüdür (Lusardi & Mitchell, 2014:22). Birçok çalışmada

finansal okuryazarlıkla ilgili farklı tanım ve adlandırmalar (finansal yeterlilik, finansal farkındalık, finansal eğitim vb.) yapılmaktadır. Huston (2010) finansal okuryazarlığın finansal bilgiyi anlama (teori) ve uygulama şeklinde iki farklı yönden tanımlanması gerektiğini savunmuştur (Ameer &Khan: 2020: 314). OECD'nin yapmış olduğu tanıma göre finansal okuryazarlık “*Finansal kavramlar ve risklerin bilgi ve anlayışına sahip olmak, bu bilgi ve anlayışı değişik finansal bağlamlarda etkili kararlar almak, birey ve toplumun finansal iyi olma halini geliştirmek ve ekonomik hayata katılımı sağlamak için kullanma becerisi, motivasyonu ve güvenidir.*” (OECD, 2012). Remund (2010)’a göre finansal okuryazarlık bireyin ekonomi ile ilgili mali konuları anlama, değişen koşulların beraberinde finansal durumu değerlendirme, finansal planlama ve kendi ekonomisini yönetme becerisidir.

Finansal okuryazarlık kavramının içerisinde finansal piyasalardaki ürünleri anlayabilme, tasarruf-tüketim dengesini kurabilme ve risk-seçenekler içinden uygun olanı seçebilme yetenekleri yer almaktadır. Bireylerin finansal piyasaları anlayabilmeleri ve risk- getiri hesaplamaları ile finansal okuryazarlık arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır (Luksander vd. ,2014: 235). Yeterli finansal okuryazarlığa sahip olmayan bireyler finansal ürün ve hizmetleri anlamakta zorluklar yaşamakta ve bu nedenle etkin finansal kararlar alamamaktadır. Özellikle finans dünyasındaki gelişmeler finansal ürün ve araçların kullanımını ön plana çıkarmış ve finansal okuryazarlık kavramı önem kazanmaya başlamıştır.

4. MALİ SOSYALLEŞME VE FİNANSAL OKURYAZARLIK İLİŞKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Mali sosyalleşme, bireylerin mali konularla ilgili tutum ve davranışlarını sosyal etken gruplar yoluyla öğrenme sürecini oluşturmaktadır. Aile, arkadaş grupları, okul gibi sosyal alanlarda başlayan sosyalleşme süreci mali kültürü yansıtan finansal alışkanlıkları inşa ederek ekonomik kararları belirlemektedir. Finansal okuryazarlık ise bu tutum ve alışkanlıkların akılcı ve sürdürülebilir olmasına katkıda bulunmaktadır. Esasında bireyin finansal gelişimi çocukluktan itibaren sosyalleşme süreci ile başlamakta; kimlik kazanması ile finansal farkındalık edinilmekte ve okuryazarlık seviyesinde artış yaşanmaktadır. Bu ilerleyiş doğrultusunda mali sosyalleşme sürecini aile, arkadaş çevresi gibi gruplar içerisinde etkin bir şekilde gerçekleştiremeyen birey finansal okuryazarlığa ulaşmada zorluk yaşayabilmektedir. Bu sebeple ekonomik kararların ve aksiyonların verimli ve etkin yönetimi konusunda finansal okuryazarlık düzeyinin artırılması gerekmektedir. Ancak bireyin finansal okuryazarlığa ulaşmada yolunun mali sosyalleşme sürecinden geçeceği gerçeği unutulmamalıdır.

Bireyin mali sosyalleşme sürecini etkin bir şekilde yaşaması finansal okuryazarlık düzeyinde artış sağlayabilmektedir. Bunun en açık örneği, aile içerisinde mali konuların konuşulması

bireylerin tasarruf, para yönetimi gibi konularda bilinçlenmesine yardımcı olmaktadır. Ayrıca mali sosyalleşme düzeyindeki artış bireyin finansal okuryazarlığını destekleyecek eğitimlere katılma isteği ve ihtiyacına destek sunabilmektedir. Özellikle mali sosyalleşme ile finansal okuryazarlık arasındaki ilişkiyi anlamak için bireyin çocukluğundan yetişkinliğine kadar mevcut süreyi ve gelişimi değerlendirmek gerekmektedir. Bireyin çocukluktan itibaren gelişim sürecinde mali konu farkındalığı mali sosyalleşme ile başlamakta; bilgi ve farkındalığı eğitim, medya araçları, sosyal çevre gibi faktörler etrafında finansal okuryazarlığa evrilmektedir. Bu nedenle bir toplumun, grubun ya da bireyin finansal okuryazarlığını ölçmek için mali sosyalleşme sürecini dikkate almak gerekmektedir. Bunun sebebi, sosyalleşme evresinde edinilen mali bilgilerin finansal okuryazarlığı destekleyici nitelikte olmasıdır.

Bireyin yeni finansal araçlardan haberdar olması ve bunu kullanabilmesi finansal okuryazarlık düzeyine bağlı olarak değişmektedir. Örneğin Türkiye’de finansal okuryazarlığı düşük bireylerin mali sosyalleşme sürecinde edindiği bilgilerle yatırım yapmak istediğinde konut, altın ve döviz gibi geleneksel yatırım araçlarını kullandığı bilinmektedir. Bu nedenle mali sosyalleşme sürecinde öğrenilen geleneksel davranışların sonraki zamanlarda birçok karar ve durumu etkilediği söylenebilir.

5.SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın kapsamı çerçevesinde mali sosyalleşme ve finansal okuryazarlık kavramlarının genel yapısı tartışılmış, aralarındaki ilişki bireyin gelişim evreleri ışığında ayrılarak değerlendirilmiştir. Bireylerin mali konulardaki ilk farkındalık evresi olan mali sosyalleşme finansal alışkanlıkları biçimlendirmektedir. Mali sosyalleşme sayesinde birey toplumun kültürünü ve sorumluluklarını tanıyarak toplumsal konumunu ve vatandaş olmanın gerekliliğini anlamaktadır. Finansal okuryazarlık ise bu finansal kazanımların sürdürülebilir olmasını sağlamaktadır. Sonuç olarak bu iki kavram bireyin finansal farkındalığının sağlanmasında etkin rolleri bulunan bir yapıdadır. Mali sosyalleşme ve finansal okuryazarlığın birbirini desteklediği ve finansal becerilerin kazanılmasında önemli bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır.

Sosyoekonomik hayatta mali sosyalleşme ve finansal okuryazarlık arasındaki ilişkiyi güçlendirmek amacıyla eğitime yönelik politikalarda değişiklikler yapılabilir. Örneğin eğitim müfredatı içerisine mali olay ve konular dahil edilerek çocukların finansal okuryazarlığı desteklenebilir. Finansal okuryazarlığı geliştirecek ders ve etkinliklerin yapılması bireylerin finansal yeteneklerini artırarak mali sosyalleşmeyi de geliştirecektir. Eğitime yönelik politikalar içerisinde aile içi paylaşımın önemi göz önünde tutulmalıdır. Mali sosyalleşme süreci ilk olarak aile içerisinde başlamaktadır. Aile bireylerinin erken yaşlarda çocukları para yönetimi, bütçe kısıtlaması ve tasarruf alanları gibi konularda eğitmesi finansal okuryazarlığı artırabilir.

İşyerleri de bireylerin sosyalleşme alanlarından biridir. Çalışanlara yönelik bütçe yönetimi, tasarruf vb. konularda finansal okuryazarlığı geliştirebilecek eğitim ve seminerler düzenlenebilir. Örneğin Kamuda Tasarruf Tedbirleri kapsamında gerçekleştirilen eğitim videoları finansal farkındalığı artırma amacıyla yapılmıştır. Öte yandan günümüz dünyasında teknolojik gelişmeler ile kitle iletişim araçlarının yaygın kullanımı mali sosyalleşmeyi etkileyen unsurlardandır. Bu süreçte mali bilgilerin öğrenilmesi bu araçlar vasıtasıyla kolaylaşmıştır. Söz konusu öneriler mali sosyalleşme unsurlarının alacağı eğitim ve etkinlikler yoluyla mali bilinç düzeylerini artırmaya yöneliktir. Sonuç olarak mali sosyalleşme süreci içerisinde kazanılan mali bilgiler finansal okuryazarlığı desteklemektedir. Sosyal yaşamda iki unsurun iş birliği toplumda mali farkındalığın artmasına ve bireylerin bilinçlenmesine yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ameer, R., & Khan, R. (2020). Financial socialization, financial literacy, and financial behavior of adults in New Zealand. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 31(2), 313-329.
- Ameliawati, M., & Setiyani, R. (2018). The influence of financial attitude, financial socialization, and financial experience to financial management behavior with financial literacy as the mediation variable. *KnE Social Sciences*, 811-832.
- Backhaus, J. G. (2005). *Fiscal sociology: What for?* Springer US.
- Çelebi, A. K. (2012). Mali sosyoloji üzerine denemeler. T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.
- Giddens, A. (2011). *Sociology (Sixth Edition)*. Cambridge: Polity Press.
- Gudmunson, C. G., & Danes, S. M. (2011). Family financial socialization: Theory and critical review. *Journal of family and economic issues*, 32, 644-667.
- Luksander, A., Beres, D., Huzdik, K., & Nemeth, E. (2014). Analysis of the factors that influence the financial literacy of young people studying in higher education, *Public Finance Quarterly*, 2(1), 220-241.
- Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2011). Financial literacy around the world: an overview. *Journal of pension economics & finance*, 10(4), 497-508.
- Remund, D. L. (2010). Financial literacy explicated: The case for a clearer definition in an increasingly complex economy. *Journal of consumer affairs*, 44(2), 276-295.
- OECD. (2012). *Financial education in schools*. OECD Publishing.
- Sakınç, S. & Cura, S. (2012). Mali Sosyalleşme ve Kültür İlişkisi. T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayını, 9-10.

KADIN GÜVENLİĞİ ÇALIŞMALARINA YÖNELİK BİBLİYOMETRİK ANALİZ**Yeşim ANKARA**

Bilecik Seyh Edebali University, FEAS, Department of Business Administration

ORCID ID: 0000-0001-6901-1777**Gözde KOCA**

Bilecik Seyh Edebali University, FEAS, Department of Business Administration

ORCID ID: 0000-0001-6847-6812**Özüm EĞİLMEZ**

Bilecik Seyh Edebali University, FEAS, Department of Business Administration

ORCID ID: 0000-0001-5251-5629**Pakize Merve MARTTİN**

Bilecik Seyh Edebali University, FEAS, Department of Business Administration

ORCID ID: 0009-0008-7893-1098**ÖZET**

Bu çalışmanın amacı, kadın güvenliği konusundaki akademik çalışmaların bibliyometrik analizini gerçekleştirmektir. Bu bağlamda, Web of Science (WOS) veri tabanında yer alan kadın güvenliği literatürü incelenmiştir. Dünyada değişim ve gelişim süreci devam etmesine rağmen, kadınlara yönelik suçlar hala önemli bir toplumsal sorun olarak varlığını sürdürmektedir. Kadın güvenliği, birçok ülkenin gündeminde yer almakta ve çözülmesi gereken öncelikli konular arasında değerlendirilmektedir. Kadınlara yönelik şiddet ve güvenlik sorunları, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama çabalarının önündeki en büyük engellerden biri olarak görülmektedir. Bu bağlamda, kadın güvenliği ile ilgili bilimsel çalışmaların analizi, bu alandaki mevcut durumu anlamak ve gelecekteki çalışmalara rehberlik etmek açısından önem taşımaktadır.

Çalışma kapsamında, 1988-2024 yılları arasında “women safety” anahtar kelimesi ile gerçekleştirilen 822 akademik çalışma incelenmiştir. İncelemede, sosyal bilimler alanındaki çalışmalar dikkate alınmış ve analizler için R Studio programındaki biblioshiny paketi kullanılmıştır. Kadın güvenliği literatürü, yıllara göre yayın sayıları, en çok katkıda bulunan yazarlar, atıf analizleri, iş birliği ağları ve diğer bibliyometrik göstergeler çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Elde edilen bulgular, kadın güvenliği konusundaki araştırma sayısının yıllar içinde artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle son yıllarda, kadın güvenliği konusunda artan farkındalık, bu alandaki bilimsel çalışmaların ivme kazanmasına katkıda bulunmuştur. Bu çalışma, kadın güvenliği literatürüne yönelik kapsamlı bir değerlendirme sunarak, bu alandaki araştırmaların eğilimlerini ve akademik katkılarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Sonuç olarak, bu çalışma, kadın güvenliği alanındaki bilgi birikimini zenginleştirmeyi ve gelecekteki araştırmalara rehberlik etmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, kadın güvenliği, bibliyometrik, R Studio, Biblioshiny

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF STUDIES ON WOMEN'S SAFETY

ABSTRACT

The aim of this study is to conduct a bibliometric analysis of academic studies on women's safety. In this context, the literature on women's safety available in the Web of Science (WOS) database was examined. Despite the ongoing processes of change and development worldwide, crimes against women remain a significant societal issue. Women's safety is a critical topic on the agenda of many countries and is considered among the priority issues to be addressed. Violence and safety problems against women are regarded as one of the biggest obstacles to achieving gender equality. In this regard, the analysis of scientific studies on women's safety is crucial for understanding the current state of the field and providing guidance for future research.

This study examined 822 academic studies conducted between 1988 and 2024 using the keyword "women safety." The analysis focused on studies within the field of social sciences and employed the biblioshiny package in the R Studio program. The women's safety literature was evaluated based on the number of publications by year, the most contributing authors, citation analyses, collaboration networks, and other bibliometric indicators.

The findings reveal a growing number of studies on women's safety over the years. Particularly in recent years, the increased awareness regarding women's safety has contributed to the acceleration of scientific research in this field. This study offers a comprehensive evaluation of the women's safety literature, highlighting trends and academic contributions in this area. Ultimately, it aims to enrich the knowledge base on women's safety and serve as a guide for future research.

Keywords: Women, women's safety, bibliometric, R Studio, Biblioshiny

Giriş

Güvenlik en genel anlamı ile kişinin kendisini çevreden gelebilecek tehlikeler karşısında koruyabilmesini ifade etmektedir. Güvenlik insan hayatında hem fiziksel hem zihinsel olarak oldukça hassas bir konudur. Öyle ki Maslow' un İhtiyaçlar Hiyerarşisinde yemek, içmek ve barınma gibi en temel ihtiyaçlardan sonra gelerek ikinci adımda bulunmaktadır.

Günümüzde kadınlar iş ve sosyal hayatta daha katılımcı olmalarına ve etkin şekilde bulunmalarına rağmen bu durum kadınlara bahşedilmiş bir hediye gibi algılanmaktadır. Bununla birlikte kadınlar bu durumlara karşı artık daha fazla tepki gösterebilmekte ve yaşanan cinsiyet ayrımcılığına karşı çıkabilmektedirler. Bu çabalar sonucunda ise güvenlik problemleri yaşanabilmektedir (Ayas, 2018:24). Bu araştırma ile son yıllarda çalışma oranının artış

gösterdiği kadın güvenliği konusunun genel çerçevesini ortaya koyarak hem konunun derinliğini artırmak hem yapılacak olan çalışmalara kılavuz olabilmek amaçlanmaktadır.

Kadın güvenliği konusu tüm toplumlar için oldukça hassas bir konudur. Öyle ki bu hassaslığa neden olacak birçok talihsiz olay yaşanmaktadır. Kadınların iş çıkışı yalnız yürümeleleri, geç saatlerde süpermarkete gitmeleri, iş seyahatleri gibi olağan durumlarda dahi güvende hissetmedikleri ve onları bekleyen insanların endişe duydukları bilinmektedir (Mandapati vs., 2015:29).

Yakın partner şiddeti artık bir suç, bir insan hakları ihlali ve acil bir halk sağlığı sorunu olarak kabul edilmektedir (Krug vd. 2002). Bu konu kadınlar için öyle önemli bir problem haline gelmiştir ki kadın güvenliği hakkında mobil uygulamalar, yazılımlar ve cihazlar kullanıma başlanmıştır. Ülkemizde bu çalışmalar için her bireyin cep telefonuna uygulamayı yükleyerek kullanabildiği gerekli acil durumlarda polise uyarı gönderen KADES (Kadın Destek Uygulaması) uygun bir örnektir.

İnsanların can ve mal güvenliğini sağlamak, barınmak, çalışmak gibi amaçlarla gerçekleştirdiği göç durumu da kadın güvenliği açısından değerlendirildiğinde önemli bir olgudur. Özellikle zorunlu göç hallerinde çevrenin güvenli olmaması sebebiyle kadınlar cinsel şiddete veya toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine maruz kalabilmektedir (UNHCR, 2003).

Erkek bireylerin bulunmaktan rahatsızlık duymayacakları ve kendilerini güvende hissettikleri kentsel mekanlarda dahi kadınların korku ve endişe içinde bulunmaları kadın güvenliği konusuna yeterince dikkat çekmektedir (Aktaş, 2017:139).

Çalışma Alanı

Çalışmanın alanını kadın güvenliği konusunda yapılan araştırmaların bibliyometrik analizi oluşturmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak kadın güvenliği konusunda yapılan çalışmaların literatür taraması sonrasında ise bibliyometrik analiz tekniği kullanılarak yapılan çalışmaların literatür taraması değerlendirilmiştir.

Monisha vd. (2016:1) tarafından Hindistan'da yapılan "Women Safety Device and Application-FEMME" başlıklı çalışmada yazarlar kadınların kendilerini güvende hissedebilmeleri ve acil durumlarda polise uyarı gönderen bir uygulama geliştirmişlerdir.

Silva ve Wright (2009:751) tarafından "Safety Rituals: How Women Cope with the Fear of Sexual Violence" başlığı ile yapılan çalışmada kadınların cinsel şiddet ve cinsel saldırı korkularına yönelik olarak geliştirdikleri güvenlik stratejileri incelenmiştir. Sonuç olarak katılımcıların uyguladıkları güvenlik stratejilerinin çoğunun ritüel olarak gerçekleştiklerini bilmelerine rağmen kadınların kendilerini güvende hissettirdikleri ortaya çıkmıştır.

Toffoletti vd. (2021) tarafından araştırılan “Visibility and Vulnerability on Instagram: Negotiating Safety in Women’s Online-Offline Fitness Spaces” isimli çalışmada Instagram uygulamasında fiziksel aktivitelerini paylaşan kadınların güvenlik konusunu nasıl deneyimledikleri incelenmiştir. Araştırma sonucunda katılımcıların, kendi kişisel güvenlik duygularını tatmin etmenin yanı sıra, Instagram'a kişisel etik duygusuyla ve diğer kadınlara zarar vermek yerine onları destekleyecek içerikler paylaşmaya yönelik sosyal farkındalık yönelimiyle yaklaştıkları görülmüştür. Bu şekilde, kendi görünürlüklerini ve kırılganlıklarını yöneterek ve paylaşımlarının başkalarının görünürlüğü ve kırılganlığı üzerindeki etkisini dikkate alarak Instagram pratiklerinde kadınların güvenliğini sağlamışlardır.

Westmarland vd. (2013) “Protecting Women’s Safety? The use of smartphone ‘apps’ in relation to domestic and sexual violence” başlıklı çalışmalarında kadınların güvenliğinin korunması konusunu ele almıştır. Çalışmalarının temel amacı, akıllı telefonların aile içi ve cinsel şiddetle ilişkili olarak kullanımını araştırmaktır.

Gök ve Öztürk (2024:63) tarafından “Türkiye’de Kadın Kooperatifleri Üzerine Çalışılan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi” başlığı ile yayınlanan çalışmada Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi veri tabanında bulunan kadın kooperatifleri ile ilgili çalışmalar taranarak bibliyometrik analizi gerçekleştirilmiştir.

Atacan ve Genç (2023:275) tarafından yapılan çalışmada Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yer alan 2007-2022 yılları arasında “cam tavan sendromu” konusu üzerine yazılmış lisansüstü tezleri bibliyometrik analiz yöntemiyle farklı değişkenler açısından incelenmiştir.

Sanioğlu Tanış (2024:153) tarafından gerçekleştirilen araştırmada cinsiyet çeşitliliğiyle alakalı olduğu varsayılan kurumsal inovasyon literatürü bibliyometrik analiz tekniği ile analiz edilmiştir.

Aslan Savaşan ve Girgin (2024) tarafından yapılmış çalışmada, kadın şefleri cinsiyet ayrımcılığı açısından değerlendiren araştırmaların odaklandığı hususları, amaç ve sonuçlarını anlamak için bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır.

Arpacı (2024) tarafından yürütülen çalışmada kadın girişimliği ile ilgili 2003-2023 tarihleri arasında yapılmış çalışmalar kapsamlı biçimde değerlendirilmek amacıyla bibliyometrik analiz yapılmıştır.

Tablo 1: Literatürde Kadın Konulu Bibliyometrik Analiz Çalışmaları

Yazar	Yıl	Konu
Seven vd.	2022	Turizm konulu tezler arasında “toplumsal cinsiyet” başlığını barındıran araştırmaların bibliyometrik analizi
Şahin, H.	2024	Sağlık konulu kadın girişimcilik ile alakalı çalışmaların bibliyometrik analizi
Karkış ve Ömeroğlu	2023	Kadınların siyasal katılımlarını araştıran çalışmaların bibliyometrik analizi
Akgün, Z.	2020	Ulusal Tez Tarama Merkezi veri tabanında bulunan, kadın işgücü ve turizm hususlarında ki lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi
Keskin Aksay ve Yalçın	2023	Web of Science veri tabanında yer alan "Kadın Çalışmaları" araştırmalarının bibliyometrik analizi
Teceren, E.	2019	Sosyal bilimler bağlamında "kadın" hususunda çalışılmış Ulusal Tez Tarama Merkezi veri tabanındaki tezlerin bibliyometrik analizi
Taş, E.	2024	Web of Science veri tabanında yer alan kadın ve çocuklara karşı şiddet, istismar ve güvenlik konulu çalışmaların bibliyometrik analizi
Yumuşak, T.	2019	Kadın girişimcilik kavramı konulu çalışmaların bibliyometrik analizi
Bayram, A. T.	2019	Turizm alanında kadınlar üzerine yapılan çalışmaların bibliyometrik analizi
Çıkmaz, E.	2024	Turizm alanında kadın girişimliği konu alan çalışmaların bibliyometrik analizi
Kestane ve Temelli	2022	Muhasebe literatüründe yer alan cam tavan algısını araştıran çalışmaların bibliyometrik analizi

Yapılan literatür taraması ile kadın güvenliği konusunda bibliyometrik çalışmaların sınırlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda bu çalışmanın alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Materyal ve Yöntem

Bibliyografya belirli bir husus, mekan ve devirle alakalı yayın ve yapıtlardan meydana gelmektedir. Bibliyometri ise bir husustaki bibliyografya niteliklerinin sayısal olarak çözümlenmesidir. Bibliyometrik analizin amacı bir hususla alakalı olarak eserler arasındaki bağlantının sayısal şekilde ifade edilmesidir (Lawani, 1981: 295).

Teknolojinin gelişmesi ile birlikte bilgiye ulaşmakta kolaylaşmıştır. Burada mevcut bilginin kaynağının güvenilir olması, bilginin uygun şekilde tasfiye edilmesi, bilginin yararlı hale getirilmesi önemli bir husustur. Eldeki verilerin tasfiye edilmesi daha güvenli ve güncel bilgiye ulaşmayı kolaylaştırmaktadır. Bibliyometrik analiz de bu imkanı sağlayan ve belirli bir konu hakkında literatürdeki hali hazırdaki durumu ortaya koymaya yarayan yöntemlerden birisidir (Üstdiken ve Pasadeos, 1993).

Bibliyometrik analiz sistematik çalışmaların ilerleme seviyesini artırma konusunda daha genel bir bakış açısı ile dergelendirmeye imkan tanıyan, disiplinler arası önemli bir analiz tekniği olarak bilinmektedir (Samiee ve Chabowski, 2012: 369).

Alan yazın incelendiğinde tespit edilen ilk bibliyometrik analiz çalışması 1917 tarihli Cole ve Eales tarafından yapılan çalışma olurken, ülkemizdeki ilk çalışma ise 1970 tarihinde Özinönü tarafından yapılmıştır (Hotamışlı ve Erem, 2014: 3).

Bulgular ve Tartışma

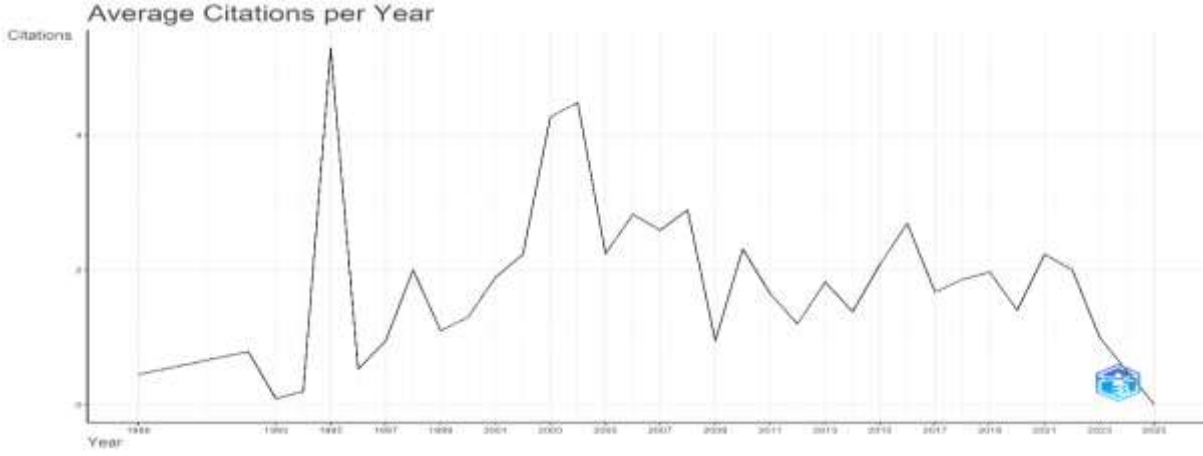
Bu araştırmada kadın güvenliği konusunda yayınlanmış olan ve uluslararası atıf indekslerinde bulunan araştırmaların bibliyometrik niteliklerini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Çalışmanın verileri kadın güvenliği alanında 1992- 2024 tarihleri arasında yayınlanmış ve Web of Science veri tabanından erişilen 822 çalışmadan elde edilmiştir. Web of Science Core Collection veri tabanında “women safety” anahtar kelimesi ile ve sosyal bilimler alanında yapılan tarama sonucunda elde edilen 822 çalışma bibliyometrik niteliklerine göre çözümlenmiştir.

Veriler incelendiğinde 822 çalışmanın %82’ si makaleler tarafından oluşturulurken kalan kısımda ise bildiri kitapları, kitaplar ve kitap bölümlerinin bulunduğu tespit edilmiştir. Kadın güvenliği alanındaki çalışmaların konu bölümleri ise sosyal bilimler, iş sağlığı, ergonomi, etik, klinik psikoloji ve sosyoloji şeklindedir. Dokümanların ortalama atıf sayısı 17,8, tek yazarlı doküman sayısı 168, dokümanların ortak yazarlar ortalaması ise 3,2 olarak değerlendirilmiştir. Araştırmanın genel bilgileri Tablo 2’ de sunulmuştur.

Tablo 2: Çalışmanın Genel Bilgileri

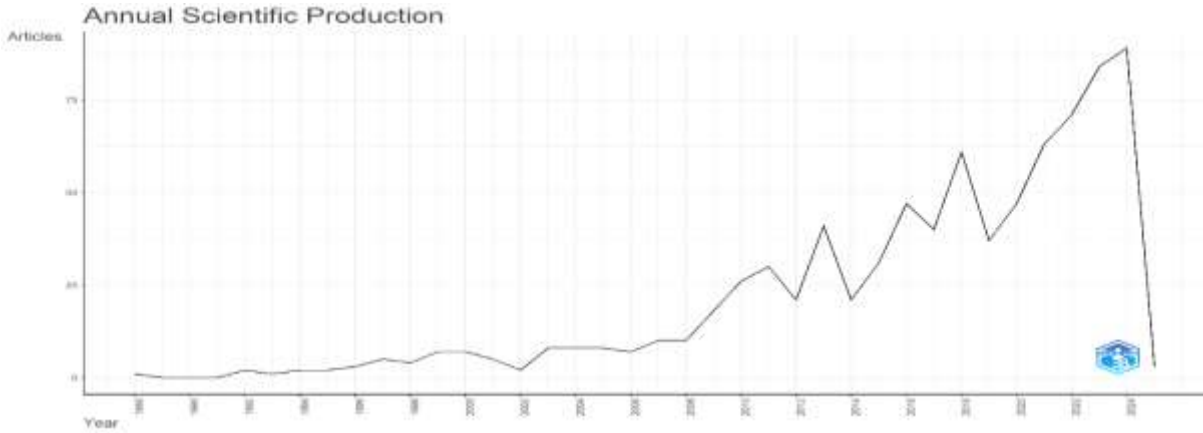
Veri İsimleri	Sonuçlar
İncelenen Dönem	1988-2024
Kaynaklar (Dergiler, Kitaplar vb.)	261
Dokümanlar	822
Makale Sayısı	674
Yıllık Büyüme Oranı %	3,01
Doküman Başına Ortalama Atıf	17,8
Yazar Sayısı	2486
Tek Yazarlı Dokümanlar	168
Doküman Başına Ortak Yazarlar	3,2

Ortalama atıf sayısı Şekil 1’de gösterilmektedir. Şekil 1 incelendiğinde yıl bazında atıf sayısının en yüksek olduğu dönem olarak 1995 ve 2004 yılları dikkat çekmektedir. Dönemsel olarak artış ve azalışlar izlenen ortalama atıf sayısının 2021 yılından sonra düşüş eğiliminde olduğu gözlenmiştir.

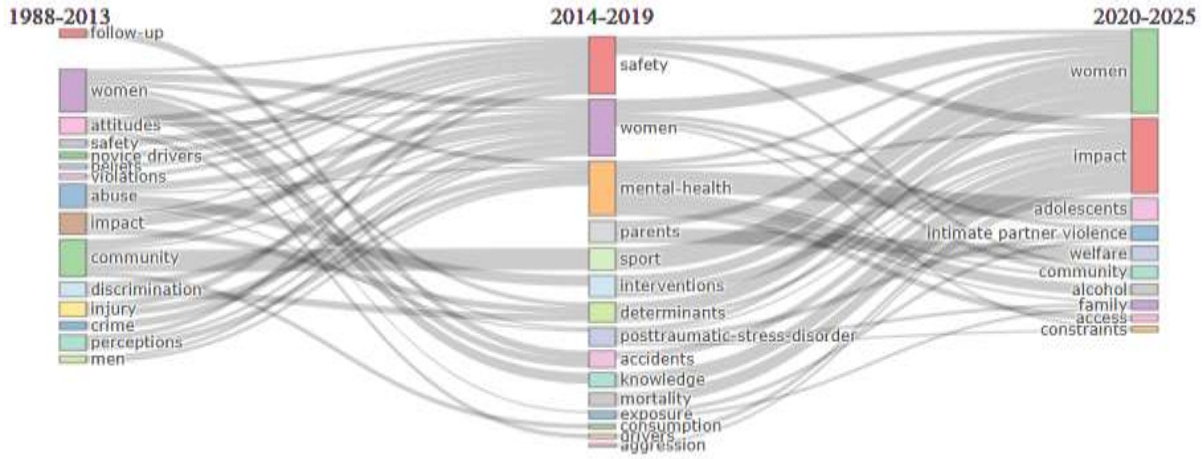
Şekil 1: Yıl Bazında Ortalama Atıf Sayısı

Yıllık bilimsel üretim verileri Şekil 2 ile belirtilmektedir. İlgili şekil değerlendirildiğinde kadın güvenliği konusunun yıllar içerisinde popülaritesinin artarak devam ettiği görülmektedir. Özellikle 2019 yılından sonra yıllık bilimsel üretim sayısının ivme kazanarak arttığı tespit edilmiştir.

Şekil 2 : Yıllık Bilimsel Üretim Sayısı

Kadın güvenliği kavramının tematik evrimi Şekil 3 ile gösterilmiştir. 1988- 2013 yıllarında “women”, “community” ve “abuse” olan temalar 2014- 2019 yıllarında “safety”, “women”, “mental- health” temalarına evrilirken bu temalar ise 2020-2025 döneminde “women”, “impact”, ve “intimate partner violence” temalarına dönüşmüştür.

Şekil 3: Kadın Güvenliği Kavramının Tematik Evrimi

Ülkelerin üretkenlik durumları Tablo 3 'te sunulmuştur. Tablo incelendiğinde en üretken ülke 1100 yayın sayısı ile Amerika Birleşik Devletleri olurken ikinci en üretken ülke olarak 313 yayın sayısı ile Kanada yer almaktadır.

Tablo 3: En Üretken Ülkeler

Ülkeler	Yayın Sayısı	%	Atıf Sayısı	Ortalama Atıflar
AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ	306	%37	6034	21,90
KANADA	93	%11	1363	17,90
AVUSTRALYA	67	%8	859	13,90
BİRLEŞİK KRALLIK	66	%8	1311	23,00
İSPANYA	36	%4	333	10,40
İSVEÇ	27	%3	618	26,90
GÜNEY AFRİKA	24	%3	114	6,70
MALEZYA	22	%3	188	9,90
ALMANYA	20	%2	65	5
HİNDİSTAN	17	%2	142	10,10
İTALYA	17	%2	73	6,10
HOLLANDA	17	%2	134	14,90
YENİ ZELANDA	16	%2	162	14,70
ÇİN HALK CUMHURİYETİ	16	%2	137	8,60
NORVEÇ	14	%2	123	15,40

Ülkelerin üretkenlik durumları dünya haritası üzerinde incelenebilmesi için Şekil 4 'te belirtilmiştir. Harita değerlendirildiğinde rengi koyu olarak gösterilen ülkelerin diğer ülkelere göre daha üretken oldukları yorumu yapılabilmektedir.

Country Scientific Production

Şekil 4: Ülkelerin Bilimsel Üretkenlikleri

Tablo 4 ile ülkelerin ortak çalışma durumları gösterilmektedir. Tablo incelendiğinde ortak çalışma konusunda öncülük eden ülke Amerika Birleşik Devletleri olurken ikinci sırada ise Birleşik Krallık öne çıkmaktadır.

Tablo 4: Ülkelerarası Ortak Çalışma

Nereden	Nereye	Frekans
AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ	KANADA	17
AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ	BİRLEŞİK KRALLIK	11
KANADA	BİRLEŞİK KRALLIK	6
AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ	AVUSTRALYA	5
AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ	ÇİN HALK CUMHURİYETİ	4
AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ	ALMANYA	4
AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ	HİNDİSTAN	4
AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ	GÜNEY AFRİKA	3
AVUSTRALYA	YENİ ZELANDA	3
BİRLEŞİK KRALLIK	ALMANYA	3
BİRLEŞİK KRALLIK	İSVEÇ	3
AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ	İSRAİL	2
AVUSTRALYA	HOLLANDA	2
AVUSTRALYA	BİRLEŞİK KRALLIK	2
KANADA	GÜNEY AFRİKA	2

Şekil 5 ile ülkelerin ortak çalışma durumları harita ile değerlendirilmektedir. Tablo 3 ile belirtilen ortak çalışmalar şekil incelendiğinde de görsel olarak sunulmuştur ve Amerika Birleşik Devletleri'nin iş birliği konusunda ön planda olduğu görülebilmektedir.

Country Collaboration Map

Şekil 5: Ülkelerin Ortak Çalışma Haritası

Kadın güvenliği alanında en fazla çalışma yapan 10 kaynak Tablo 5 ile gösterilmektedir. Tablo incelendiğinde çalışma sayısı ve atıf sayıları açısından dikkat çeken kaynaklar Accident Analysis and Prevention (98:4059) ve Journal of Safety Research (40:1817) şeklindedir.

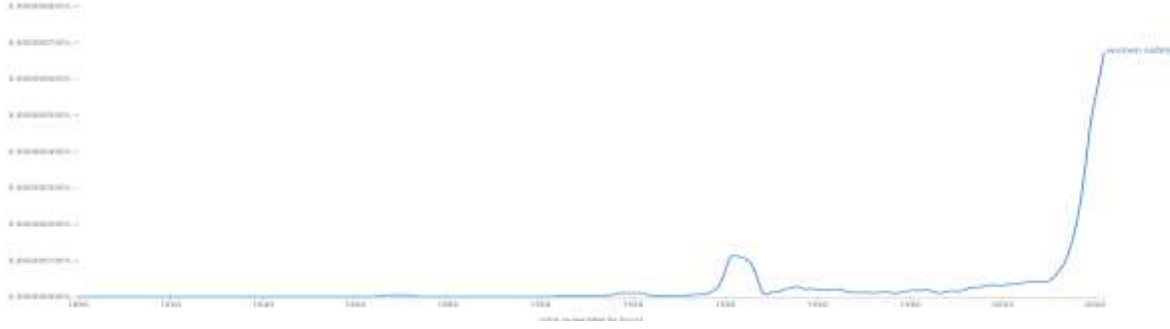
Tablo 5: Kadın Güvenliği Kavramı Yer Alan Kaynaklar

Kaynaklar	Makale Sayısı	%	Toplam Atıf	Ortalama Atıf
ACCIDENT ANALYSIS AND PREVENTION	98	%11,92	4059	41,42
JOURNAL OF SAFETY RESEARCH	40	%4,87	1817	45,43
PATIENT EDUCATION AND COUNSELING	39	%4,38	1230	31,54
QUALITATIVE HEALTH RESEARCH	32	%3,89	727	22,72
SOCIAL SCIENCES-BASEL	25	%3,04	96	3,84
ARCHIVES OF SEXUAL BEHAVIOR	24	%2,92	499	20,79
SEXUALITY RESEARCH AND SOCIAL POLICY	19	%2,31	195	10,26
JOURNAL OF SEX RESEARCH	15	%1,82	374	24,93
INTERNATIONAL JOURNAL OF QUALITATIVE METHODS	11	%1,34	118	10,73
APPLIED RESEARCH IN QUALITY OF LIFE	10	%1,22	75	7,5

Şekil 6 ile kadın güvenliği alanında yapılan çalışmaların anahtar kelimelerinden oluşturulan kelime bulutuna yer verilmiştir. Kelime bulutu değerlendirildiğinde tekrarı en fazla olan kelimelerin “women”, “health” ve “safety” olduğu görülmektedir. Bununla birlikte “gender”, “risk” ve “mental-health” kelimeleride dikkat çekmektedir.

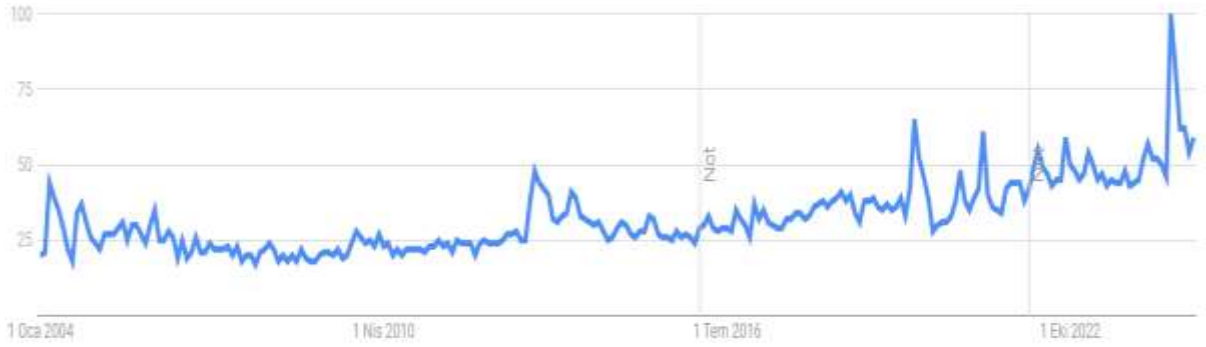
Şekil 6: Anahtar Kelimelerden Oluşturulan Kelime Bulutu

Şekil 7 ile kadın güvenliği kavramı Google Ngram görüntüleyicisi ile değerlendirilmiştir. Google Ngram aranan kavramın kitaplar içerisinde yer alma sıklığına göre bir grafik sunmaktadır. Grafikte bulunan “x” eksenini tarihleri “y” eksenini ise taranan sözcüğün yüzde olarak göreceli tekrarlanma durumu göstermektedir (Smallwood, 2015). Bu bilgiler ışığında şekil incelendiğinde kadın güvenliği kavramının 2010 yılından sonra kitaplarda geçme sıklığının arttığı görülmektedir.

Şekil 7: Kadın güvenliği kavramının Google Ngram grafiği

Şekil 8 ile kadın güvenliği kavramının Google Trends grafiği belirtilmiştir. Google Trends analizi ile herhangi bir terimin Google arama sıklığı yıl bazında değerlendirilebilmektedir (Choi ve Varian, 2012; Vosen ve Schmidt, 2011). Şekil incelendiğinde kadın güvenliği kavramının aranma sıklığında dönemsel olarak artış ve azalışlar olduğu görülmektedir.

Şekil 8: Kadın güvenliği kavramının Google Trends grafiği

Şekil 9’ da kadın güvenliği kavramının Google Trends harita dağılımı gösterilmektedir. İlgili harita değerlendirildiğinde kadın güvenliği kavramının dünya üzerinde aranma sıklığı en fazla olan beş ülkenin Hindistan, Avustralya, Güney Afrika, Kanada, Birleşik Krallık olduğu görülmektedir.

Şekil 9: Kadın güvenliği kavramının Google Trends harita dağılımı

Sonuçlar

Bu araştırma ile 1988-2024 yılları arasında kadın güvenliği alanında yapılan 822 çalışmanın bibliyometrik analizinin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Web of Science veri tabanından elde edilen bilgiler R studio programı ve Web of Science analizi ile çözümlenmiştir. Yapılan analizler sonucunda yıllara göre atıf sayıları, en üretken ülkeler, en üretken yazarlar, dikkat çeken çalışmalar ve kaynaklar, anahtar kelimeler bulgularına erişilmiştir.

Kadın güvenliği alanında en üretken ülkeler Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Avustralya ve Birleşik Krallık şeklindedir. Google Trends haritası incelendiğinde dünyada arama sıklığı en fazla olan ülkeler arasında da Avustralya, Kanada ve Birleşik Krallık ilk beş sırada yer almaktadır. Bununla birlikte ülkeler arası ortak çalışmalar değerlendirildiğinde alanda en aktif ülkelerin yine Amerika Birleşik devletleri, Avustralya, Kanada ve Birleşik Krallık olduğu görülmektedir.

Kadın güvenliği konusunda ön plana çıkan çalışma ise “Exposure Measurement In Bicycle Safety Analysis: A Review Of The Literature” başlığı ile Accident Analysis And Prevention dergisinde yayınlanmış ve toplam 118 atıf almıştır.

Bu çalışma ile kadın güvenliği alanında genel bir kılavuz ortaya koyulmuştur. Gelecek çalışmalarda farklı yöntemler ve bibliyometrik araçlar kullanılabilir veya araştırmanın alanı daha da genişletilerek çalışma zenginleştirilebilir. Çalışma kadın güvenliği konusuna bütüncül bir yaklaşım sağlayarak kolay bir literatür taramasına olanak sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Akgun, Z. (2020). Turizmde Kadın İşgücü Örnekleminde Yazılan Lisansüstü Tezlere Yönelik Bibliyometrik Bir Analiz. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4(1), 136-145.
- Aktaş, G. (2017). Kadın Açısından Kente İlişkin Mekân Pratikleri. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 27, 136-149.
- Arpacı, S. (2024). Kadın girişimciliği üzerine yapılan uluslararası çalışmaların bibliyometrik analizi. Sosyal Mucit Academic Review, 5(2), 154-171. doi: 10.54733/smar.1473514

- Aslan Savaşan, B., ve Girgin, G. K. (2024). Profesyonel mutfaklarda cinsiyet ayrımcılığı: Kadın şeflerin karşılaştığı zorluklar üzerine bibliyometrik bir analiz. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 8(2), 202-212. <http://doi.org/10.30625/ijctr.1599870>
- Atacan, T. ve Genç, K. Y. (2023). Kadın Çalışanların Kariyer Gelişimlerinde Cam Tavan Sendromunun Etkisi: Türkiye’de “Cam Tavan Sendromu” Konusunda Yapılan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analiz Yöntemiyle İncelenmesi. *Asya Studies*, 7(24), 275-298. <https://doi.org/10.31455/asya.1215280>
- Ayas, F., Y.(2018), Yaşamın İçinde İççe Geçmiş Alanlarda Kadın Güvenliği, *Sağlık ve Toplum* Yıl:28 , Sayı: 2
- Bayram, A. T. (2019). Türk Turizm Alan Yazınında Kadınlar Üzerine Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. *Turizm ve Araştırma Dergisi*, Cilt:8, Sayı:2, 56-77.
- Choi, H., & Varian, H. (2012). Predicting the present with Google Trends. *Economic record*, 88, 2-9
- Çıkmaz, E. (2024). Turizm Sektöründe Kadın Girişimciliğin Bibliyometrik Analizi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1214-1227. <https://doi.org/10.21547/jss.1393110>
- Gök, G. A. ve Öztürk, M. S. (2024). Türkiye’de Kadın Kooperatifleri Üzerine Çalışılan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 8(1), 56-75.
- Hotamışlı, M. ve Erem, I. (2014). Muhasebe ve Finansman Dergisi’nde Yayınlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 63 (Temmuz): 1-19.
- İngün Karkış, Ö. (2023). Telseren Ömeroğlu, A. (2023). Kadınların Siyasal Katılımı Konulu Çalışmalar Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz, *Kent Akademisi Dergisi*, 16(3):1880-1906. <https://doi.org/10.35674/kent.1297787>
- Keskin Aksay, N. ve Yalçın, H. (2023). Kadın Çalışmalarının Yarıym Yüzyılı: Bibliyometrik Bir Analiz. *KADEM Journal of Women's Studies*, 2023, Vol 9, Issue 1, p 32, ISSN 2149-4878, Yayın türü Academic Journal, DOI 10.21798/kadem.2023.127
- Kestane, A., ve Temelli, F. (2022). Kadın Muhasebe Meslek Mensuplarının Cam Tavan Algıları: Bibliyometrik Analiz. *İşletme ve Girişimcilik Araştırmaları Dergisi*, Aralık(1), 20-35.
- Krug, E. G., L. L. Dahlberg, J. A. Mercy, A. B. Zwi, and R. Lozano. (2002). *World report on violence and health*. Geneva: World Health Organization.
- Lawani, S. M. (1981). *Bibliometrics: its theoretical foundations, methods and applications*. Libri, 31(1), 294-315.
- Mandapati, S., Pamidi, S. ve Ambati, S.(2015), A Mobile Based Women Safety Application (I Safe Apps), *IOSR Journal of Computer Engineering (IOSR-JCE)* e-ISSN: 2278-0661,p-ISSN: 2278-8727, Volume 17, Issue 1, Ver. I (Jan – Feb. 2015), PP 29-34
- Monisha, D. G., Monisha, M., Pavithra, G. ve Subhashini, R. (2016). Women Safety Device and Application-FEMME, *Indian Journal of Science and Technology*, Vol 9(10), DOI: 10.17485/ijst/2016/v9i10/88898, March 2016
- Şahin, H. (2024). Sağlık Alanında Kadın Girişimcilikle İlgili Yayınlanmış Akademik Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 13(3), 1358-1366. <https://doi.org/10.37989/gumussagbil.1463156>
- Samiee, Saeed – Chabowski, Brian R (2012), “Knowledge Structure in International Marketing: A Multi-Method Bibliometric Analysis”, *Journal of the Academy of Marketing Science*, Cilt: 40, Sayı: 2, ss. 364-386.
- Sanioğlu Tanış, Z. (2024). Yönetim Kurulunda Cinsiyet Çeşitliliği ve Kurumsal İnovasyon Üzerine Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi, *Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 153- 166.
- Seven, B., Polat, E. A., Yavaş, A. ve Çakmak, T. F. (2022). Turizm Yazınında Toplumsal Cinsiyet: Türkiye’de Yapılan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(4): 969-987.
- Silve, L. C. ve Wright, D. W.(2009). Safety Rituals: How Women Cope with the Fear of Sexual Violence, *The Qualitative Report*, Volume 14 Number 4 December 2009 747-773
- Smallwood, C.(2015). *The complete guide to using Google in libraries: instruction, administration, and staff productivity* (Vol. 1). Rowman & Littlefield.
- Taş, E. (2024). Kadın Ve Çocuklara Yönelik Şiddet, İstismar Ve Güvenlik Başlıklı Yayınların Bibliyometrik Karşılaştırması. *Bayburt Üniversitesi Adalet Dergisi* Cilt 3, Sayı 1, 1-28.

- Teceren, T. (2019). Türkiye’de Kadın Konusu Üzerine Yazılan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik İncelemesi 2008-2018. *İşletme Bilimi Dergisi (JOBS)*, 2019; 7(2): 499-530. DOI: 10.22139/jobs.543163
- Toffoletti, K., Thorpe, H., Pavlidis, A., Olive, R. ve Moran, C. (2021). Visibility and Vulnerability on Instagram: Negotiating Safety in Women’s Online-Offline Fitness Spaces, *Leisure Sciences*, DOI: 10.1080/01490400.2021.1884628
- UNHCR (United Nations High Commissioner for Refugees), Sexual and Gender-Based Violence against Refugees, Returnees and Internally Displaced Persons, The Office of the United Nations High Commissioner for Refugees, Geneva, 2003.
- Üsdiken, B. ve Pasadeos, Y. (1993). Türkiye’de örgütler ve yönetim yazını. *Amme İdaresi Dergisi*, 26(2), 73-93
- Vosen, S., & Schmidt, T. (2011). Forecasting private consumption: survey-based indicators vs. Google trends. *Journal of forecasting*, 30(6), 565-578.
- Westmarland, N., Hardey, M., Bows, H., Branley, D., Chowdhury, M., Wheatley, K. ve Wistow, R. (2013) “Protecting Women’s Safety? The use of smartphone ‘apps’ in relation to domestic and sexual violence”, Durham University, Durham centre for research into violence and abuse (2013).
- Yumuşak, T. (2019). Kadın Girişimciliğin Bibliyometrik Durum Analizi. *Gazi İktisat Ve İşletme Dergisi*, 5(3), 182-192. <https://doi.org/10.30855/gjeb.2019.5.3.00>

QIĞIRDAQLI BALIQLARDA LORENSİN AMPULU, ELEKTRİKLİ BALIQLAR

Zərbab Təvəkgül qızı Ağayeva

Azərbaycan, Sumqayıt Dövlət Universiteti

ORCID ID: 0000-0002-4992-4867

Rafiq Əzizağa oğlu Hüseynov

Azərbaycan, Sumqayıt Dövlət Universiteti

ORCID ID: 0000-0001-6753-8540

Qumru Muradxan qızı Verdiyeva

Azərbaycan, Sumqayıt Dövlət Universiteti

ORCID ID: 0000-0002-2958-7293

Xülasə

Elektrik, fiziki bir hadisə olaraq, təbiətdə ən müxtəlif və heyrətamiz formalarda müşahidə olunur. Ən çox yayılmış elektrik hadisəsi, ildırım, tufan zamanı elektrik cərəyanının güclü boşalmasıdır. Bir çox bitki və heyvanlarda zəif elektrokimyəvi proseslər baş verir. Ancaq elektrik enerjisi istehsal etmək qabiliyyətinin ən heyrətamiz daşıyıcısı elektrik balıqlarıdır. Beləliklə, elektrik heyvanları yalnız balıqdır. Onurğalılarda digər siniflərdə bu qabiliyyət yoxdur. Onlar müdafiə və hücum, spesifik siqnalizasiya və arealda oriyentasiya üçün unikal xüsusiyyətlərindən istifadə edirlər.

Elektrik enerjisi xüsusi orqanlarda xüsusi biokimyəvi reaksiyalar nəticəsində əmələ gəlir. Müxtəlif növ balıqlarda elektrik orqanları (EO) bədənin müxtəlif hissələrində yerləşir, lakin onlar kimyəvi cəhətdən deyil, sinir impulsları səbəbindən yüklənir. Orqan elə qurulmuşdur ki, bir ucu (quyruq, bığ və s.) suda, digəri isə bədənin daxilində yerləşir və burada keçiricilər sistemi ilə elektrohəssas hüceyrələrlə birləşir. Sinir sistemindən gələn siqnala görə, keçiricilərin müqaviməti kəskin şəkildə azalır və balıq şoka düşür, bundan sonra elektrik orqanı yenidən şarj rejiminə keçir. Elektrik orqanları balıq kütləsinin 25%-ni təşkil edə bilər. Onlar sütunlarda yığılmış lövhələrdən ibarətdir. Hər bir belə lövhə dəyişdirilmiş əzələ, sinir hüceyrəsidir. Onun membranı elektrik mikrogeneratoru kimi işləyir və təxminən 0,1 volt gərginlik yaradır. Ancaq hər bir lövhə tək bir dövrənin bir hissəsi olduğundan, ümumi elektrik yükü dəfələrlə artır. Həmçinin elektrik sahələrini aşkar etməyə və kiçik dəyişiklikləri müşahidə etməyə imkan verən ampula da təsadüf olunur.

Elektrik orqanlarının uclarında potensial fərq 1200 volta çata bilər və bir impuls üçün boşalma gücü 1 ilə 6 kilovat arasında dəyişə bilər. Pulsların tezliyi onların məqsədindən asılıdır. Məsələn, elektrik şüası müdafiə zamanı 10-12, hücum zamanı isə 14-dən 562-yə qədər impuls verir. Boşalmada gərginlik gücü müxtəlif balıqlarda 20 ilə 600 volt arasında dəyişir.

Açar sözlər: elektrik orqanları, Lorens ampulu, elektrolokasiya, elektrikli balıqlar, innervasiya

LAWRENCE'S BULB IN CARTIGATE FISHES, ELECTRIC FISHES

Summary

Electricity, as a physical phenomenon, is observed in nature in the most diverse and amazing forms. The most common electrical phenomenon is a strong discharge of electric current during lightning, thunderstorms. In many plants and animals, weak electrochemical processes occur. But the most amazing carrier of the ability to generate electricity is electric fish. So electric animals are just fish. Other classes of vertebrates do not have this ability. They use their unique features for defense and attack, specific signaling and orientation in the areal.

Electricity is generated as a result of special biochemical reactions in specific organs. In different species of fish, electrical organs (EO) are located in different parts of the body, but they are not charged chemically, but due to nerve impulses. The organ is designed in such a way that it has one end (tail, mustache, etc.). the) is located in the water and the other inside the body, where it connects with electro-sensitive cells through a system of conductors. Due to the signal from the nervous system, the resistance of the conductors drops sharply and the fish is shocked, after which the electrical organ again goes into charging mode. Electrical organs can make up 25% of the mass of fish. They consist of boards stacked in columns. Each such plate is a modified muscle, nerve cell. Its membrane works like an electrical microgenerator and generates a voltage of about 0.1 volts. But since each board is part of a single circuit, the total electrical load increases many times over. It also coincides with the ampoule, which allows you to detect electric fields and observe small changes.

At the ends of electrical bodies, the potential difference can reach 1200 volts, and the discharge power per impulse can vary from 1 to 6 kilowatts. The frequency of the pulses depends on their purpose. For example, an electric beam emits 10-12 pulses during defense and from 14 to 562 pulses during attack. The voltage power in the discharge varies from 20 to 600 volts in different fish.

Keywords: electric organs, Laurence bulb, electrolocation, electric fish, innervation

Giriş.

Qıgırdaqlı balıqlarında ən çox qoxu organları, yan xətt, görmə orqanları kimi hiss orqanları daha yaxşı inkişaf etməsinə baxmayaraq qoxu və yan xətt orqanı daha da yüksək inkişaf etmişdir. Yan xətt orqanı vasitəsilə balıqlar suyun mexaniki hərəkətini hiss edir. Onların iybilmə orqanları (ağzında suyun qoxu reseptorlarına keçməsinə təmin edən kiçik torbalar) da çox yaxşı inkişaf etmişdir, lakin bu, yaxşı ovçu olmaq üçün kifayət deyil. Buda digər balıqlarda olmayan xüsusi duyğu orqanlarının olmasıdır. Köpək balıqlarının, şüaların və ximerlərin ağzında elektrik sahələrini aşkar etməyə və onların intensivliyində son dərəcə kiçik

dəyişiklikləri müşahidə etməyə imkan verən Lorens ampulu vardır. Lorenzini ampulları elektrosensör , elektrik sahələrini aşkar edə bilən hiss orqanlarıdır. Onlar qıvrıqlı balıqların dərisində seliklə dolu məsamələr şəbəkəsi əmələ gətirir . Onlar erkən onurğalıların mexanosensör yanal xətt orqanları ilə əlaqələndirilir və onlardan təkamül etmişlər. Sümüklü balıqların və quruda yaşayan onurğalılarının əksəriyyəti Lorenzini ampullarını itirmişdir. Bu ampulların ən yüksək konsentrasiyası balığın kəlləsində, ağıztrafi kanalında, göztrafi kanalında olmasına baxmayaraq onlar bədənin digər hissələrində də mövcuddur. Ampulla elektrosensörünü yavaş-yavaş dəyişən elektrik sahələrini qəbul etmək üçün uyğunlaşdırılmışdır. Ampullanın şaxələnmiş hüceyrələrinə çatan elektrik siqnalları, siqnalın sensor neyronun sonuna ötürüldüyü yerdən reseptor potensialına çevrilir. Maraqlıdır ki, balıqların maqnit sahəsindəki dəyişikliklərə reaksiyaları da suyun hərəkətindən asılıdır. Beləliklə, sututarlarında, süni bir rezervuarda maqnit sahəsinə reaksiya reseptorun ampulyar kanalı (Lorenzini ampulası) su axınının istiqamətinə bucaq altında olduqda baş verdi. Kanal su axını boyunca yerləşirsə, Lorenzini lampalarının maqnit sahəsindəki dəyişikliklərə elektroaktivliyi qeydə alınmadı. Buna görə də balıq köçlərində dəniz axınları balıqların hərəkət istiqamətini tənzimləmək funksiyasına malik ola bilər.

Bütün balıqlarda, elektrosensör hüceyrələrdən gələn ilkin afferent liflər yan xəttin sinirinin bir hissəsi olaraq uzunsov beyinə göndərilir və yan xətt orqanının xüsusi elektrosensör hissəsində (ELLS) bitir. Bu məlumatlar daha sonra orta beyinə, beyinciyə və beyin yarımkürələrinə çatır. Maqnit sahəsinin intensivliyinin dəyişməsinin simpatik sinir sisteminin düyünlərinin həyəcanlılığının dəyişməsinə səbəb olur.

Lorenzinin elektrosensitiv ampulları (qırmızı nöqtələr) onurğalılarının mexanosensör yan xətt orqanlarından inkişaf etmişdir. Anatomik olaraq lorenz ampulu balıqların bədəninə yerləşən və bədənin səthinə məsamələrlə açılan, hissi soğanaqları birləşdirən jele kimi selikli maddə ilə zəngin, innervasiya edilmiş kapsullarla dolu, bir neçə santimetr uzunluğunda olan borulardır. Ampullanın daxili səthinə bir neçə sinir lifi yaxınlaşır - adətən 6, bəzən daha çox məsələn, Torpedo marmorata-da onların sayı 26-dan 32-yə qədər dəyişir.

Lorenzinin ampulu inanılmaz dərəcədə zəif elektrik sahələrinə cavab verir - təxminən 10 mV/sm. Nəzərə alsaq ki, hər hansı canlı orqanizm öz ətrafında bu sahələri əmələ gətirir, köpək balığı potensial qurbanı haqqında çox aydın təsəvvür əldə edir. Hətta bulanıq suda belə, köpək balığı ovunu görmədən, yüksək dəqiqliklə ovlamaya qadirdir.

Elektrosensitiv heyvanlar ətrafdakı cisimləri tapmaq üçün hisslərdən istifadə edirlər. Bu , heyvanın görmə qabiliyyətindən asılı olmadığı müxtəlif ərazilərdə məsələn, mağaralarda, gecə qaranlığında fəaliyyətdə olur. Elektrolokasiya passiv ola bilər, məsələn, quma gizlənmiş

yırtıcıların əzələ hərəkətləri nəticəsində yaranan elektrik sahələrini hiss edə bilər və ya yaxınlıqdakı elektrik keçirən və ya keçirməyən obyektləri ayırd etmək üçün zəif elektrik sahəsi yaradan aktiv elektrogen yırtıcı ola bilər.

Passiv elektrokasiyada heyvan digər heyvanlar tərəfindən yaradılan zəif bioelektrik sahələri hiss edir və onların yerini müəyyən etmək üçün ondan istifadə edir. Bu elektrik sahələri bütün heyvanlar tərəfindən sinir və əzələlərinin fəaliyyətinə görə yaranır. Balıqlarda elektrik sahələrinin ikinci mənbəyi qəlsəmə yarıqlarının membranında osmorequlyasiya ilə əlaqəli ion nasosudur. Bu sahə ağız və qəlsəmə yarıqlarının açılması və bağlanması ilə müşayiət olunur. Passiv elektroqəbul adətən 50 Hz-dən aşağı olan, aşağı tezlikli stimullara həssas olan Lorens ampulları kimi ampulyar reseptorlara əsaslanır. Bu reseptorlarda həssas reseptorlardan dəri səthinə gedən jelle ilə dolu bir kanal var.

Həmçinin bu orqan həm də suyun temperaturunda dəyişiklikləri hiss etməyə və hətta yerin maqnit sahəsini hiss etməyə imkan verir. Bu ampullar sayəsində balıqlar suyun temperaturunun ($0,05^{\circ}\text{C}$ -dən) və həmçinin elektrik sahəsinin dəyişikliklərini ($0,10-0,01 \text{ mV/sm}$ -dən) müəyyən edir. Qıgırdaqlı balıqların bir sıra nümayəndələri, xüsusən elektrik skatlarında elektrik sahəsini generasiya edən və elektrik boşalmasını yaradan orqanlara sahibdir. Bu elektrik orqanları, eninə zolaqlı əzələlərin quruluş olaraq dəyişdirilmiş hissəsidir. Əzələ lifləri titrəyən əzələ toxuması ilə ayrılmış elektrik lövhələrinə çevrilir. Lövhənin alt hissəsində mənfə yüklər, üst hissəsində isə müsbət yüklər toplanır. 30-40 sıralı lövhə yığını birləşərək bir-birindən birləşdirici əzələ lifləri ilə ayrılan prizmaları əmələ gətirir. Hər bir elektrik orqanı 350-600 prizmadan ibarətdir. Ona möhkəm kəllə sinirlərinin şaxələri gəlir (yeddiinci, doqquzuncu və onuncu cütlər). Elektrik orqanı lövhələrdə dəyişmə zamanı əmələ gələn elektrik potensiallarını toplayır. Bəzi skatlarda boşalma 60-300 V-a çata bilər, enerjinin gücü 5 A'dır. Bir neçə saniyə içində skat yüzlərlə boşalma edə bilər. Köpək balıqlarının görmə qabiliyyətinin zəif olması onların əla və çox təhlükəli ovçu olmasına mane olmur. Buda qıgırdaqlı balıqlar üçün normaldır, çünki onların "yan xətt" adlanan xətti var. Müəyyən mənada, okeanların qalınlığında suyun titrəyişlərini təfərrüatlandırmağa imkan verən bu xüsusi hiss orqanı balıqların, o cümlədən qıgırdaqlı balıqların ətraf aləminin dərk edilməsində böyük rol oynayır. Ancaq balıqların bir-birini tamamlayan başqa hissələri olduğunu nəzərə alsaq, bütün bunlar köpək balığını dənizlərdə və okeanlarda ən qorxulu heyvanlardan birinə çevirir.

Məlumatın müzakirəsi

Elektrikli balıqlar daha az tanınsa da, bu balıqlar həm elektrogen, həm də elektroreseptivdir. Onların elektrik sistemi arxa beyindəki kardiostimulyator nüvəsi tərəfindən idarə olunan, adətən ixtisaslaşmış miyogen elektrik orqanı olan motor hissədən ibarətdir. Elektroresepsiya və

elektrogenez elektrik stimullarını qavramaq və elektrik sahələri yaratmaq üçün bir-biri ilə əlaqəli bioloji qabiliyyətlərdir. Hər ikisi ovu tapmaq üçün istifadə olunur. Qabiliyyətlər demək olar ki, yalnız suda yaşayan heyvanlarda olur, çünki su havadan daha yaxşı elektrik keçiricisidir. Passiv elektrolokasiyada yırtıcı balıqlar yaratdığı elektrik sahələri hesabına ovlarını aşkar edirlər. Aktiv elektrolokasiyada balıqlar zəif elektrik sahəsi yaradır və bu sahənin elektrik cərəyanına müqavimət göstərən müxtəlif növləri hiss edir.

Mormyridae, bəzən "fil balığı" (daha doğrusu şirin su fil balığı) adlanır. Fil balıqları zəif elektrik sahələri yaradan elektrik orqanlarına və ya müxtəlif keçiricilikli digər obyektlərin olması nəticəsində yaranan bu elektrik sahələrində kiçik dəyişiklikləri aşkar edən elektroreseptorlara (Lorensin ampulları, knollenorqanlar və Mormyromastlar) malikdir. Bu, onlara görmə qabiliyyətinin pozulduğu bulanıq sulara ətraflarını hiss etməyə imkan verir. Bəzi növlər palçıqlı substratlarda gizlənmiş kiçik onurğasızların elektrolokasiyasını və qidalanmasını asanlaşdırmaq üçün ağızətrafı dəyişikliklərə məxsusdur. Bunların forması və quruluşu xüsusilə gözə çarpan ağız uzantıları olan növlər üçün məşhur "fil burunlu balıq" adlandırılmasına səbəb olur. Ağız uzantıları əsasən alt çənəyə bağlı ətli bir uzanmadır. Əsasən hərəkətlidir, toxunma və xüsusən də dadalma reseptorları ilə zəngindir. Ağız çıxıntılı deyildir və baş (gözlər daxil), bel və qarın, elektroreseptorlara gedən kiçik dəlikli məsamələrlə zəngin nazik dəri təbəqə ilə örtülüdür. Torlu qişa fil balıqlarında digər bir çox balıqlarda rast gəlinən göz quruluşu olan "qruplaşmış torlu qişa" adlandırılır. Torlu qişaları hamar olmaq əvəzinə parabolik güzgülər kimi fəaliyyət göstərən kiçik kasacıqlardan ibarətdir. Yaşadıqları bulanıq su səbəbindən gözlərindəki konuslar yalnız qırmızı işığı qəbul etməyə uyğunlaşmışdır. Kasacıqlar işığı əks etdirən proteinlərin dörd qatından əmələ gəlir və qırmızı işığı konusa yönləndirərək parlaqlığı on qata artırarkən, cöplər digər dalğa uzunluqlarından gələn işıqdan qıcıqlanır.

Fil balıqları zəif elektrik sahələri yaradan elektrik orqanlarına və bu elektrik sahəsindəki ov və ya müxtəlif keçiricilikdə olan digər obyektlərin varlığından qaynaqlanan kiçik dəyişiklikləri aşkar edən elektroreseptorlara (Lorens ampulu, knollenorqanlar və Mormyromast) sahibdir. Bu, görünüşün asılı vəziyyətdə olan maddə səbəbindən görmə qabiliyyətinin zəiflədiyi bulanıq sulara ətraflarını dərk etməyə imkan verir.

Electrophorus electricus elektrik ilan balığı bədən uzunluğu 2m, çəkisi 20 kq-a qədər olan silindrik gövdəli, adı ilə əlaqəsi olmayan sümüklü balıqdır. Elektrikli ilan balığının dərisi çılpaq, gövdəsi öndən yuvarlaqlaşdırılmış, arxadan və yandan sıxılmışdır. Elektrikli ilan balığı bədən uzunluğunun təxminən 4/5 hissəsini tutan elektrik orqanlarına görə maraqlıdır. Balıq 860 V-a qədər potensial fərq (gərginlik) və 40 milliampərə qədər cərəyan yarada bilər. Müsbət qütb bədənön hissəsində, mənfi qütb isə arxadadır. Elektrikli balıqlar öz elektrik sahələrini elektrik

orqanından əmələ gətirirlər. Bu elektrositlərdən, dəyişdirilmiş əzələ və ya sinir hüceyrələrindən ibarətdir, güclü elektrik sahələri yaratmaq üçün ixtisaslaşmış, yırtıcıların yerini müəyyən etmək, yırtıcılardan müdafiə etmək və siqnal vermək üçün istifadə olunur. Elektrik orqanları düşmənlərdən qorunmaq və əsasən kiçik balıqlardan ibarət olan ovunu iflic etmək üçün ilan balığı tərəfindən istifadə olunur. Lokator funksiyasını yerinə yetirən əlavə elektrik orqanı da var. Elektrik impulsları sinir lifləri tərəfindən beynin neyronlarına ötürülür, bədənin qəbul etdiyi müxtəlif siqnallar bu şəkildə ötürülür. Xüsusi elektrik orqanları balıqlara oriyentasiya, müdafiə, ov və çütləşmə üçün xidmət edir. Yetkin bir elektrik ilan balığının elektrik şoku atı belə silkələyə bilər.

Gymnotiformes Neotropik bıçaq balığı və ya Cənubi Amerika bıçaq balığı kimi tanınan sümüklü balıqdır. Əsasən dar gövdəli, nazik quyruqlu incə balıqlardır. Bu səbəbdən bıçaq balığı adı verilmişdir. Nə döş, nə də bel üzgəcləri yoxdur, yalnız bədənin alt tərəfi ilə uzanan böyük ölçülü anal üzgəcləri vardır. Bu üzgəcləri dalğalandıraraq və bədənin möhkəm tutaraq üzürlər. Bu itələyici qüvvə önə doğru hərəkət etdikləri kimi, geriye doğru rahat hərəkət etməsini təmin edir.

Bu balıqlar adətən zəif olan elektrik sahələri yaratmağa imkan verən elektrik orqanlarına sahibdir. Bu orqan elektrik sahəsi yaratmaq qabiliyyətinə malikdir. Gymnotiformalarda orqan elektrik boşalması davamlı və ya impulsu ola bilər. Davamlı olarsa, fərdin bütün həyatı boyu gecə-gündüz əmələ gəlir. Əksər Gymnotiformes-in elektrik orqanları digər balıqlara zərər vermə bilməyəcək qədər zəif olan cəmi bir neçə millivoltluq kiçik boşalmalar yaradır. Bunun əvəzinə onlar ətraf mühitdə öz elektrik boşalmalarından naviqasiya, ünsiyyət, çütləşmə, müdafiə, güclü elektrikle işləyən balıqlarda isə ov qabiliyyətini itirmək üçün istifadə edirlər. Onlar eyni növ balıqlar arasında siqnal göndərmək üçün də istifadə edilə bilər.

Nəticə

Ampulalar suda elektrik sahələrini, daha dəqiq desək, dəri məsamələrindəki gərginlik ilə elektroreseptor hüceyrələrinin bazasında olan gərginlik arasındakı potensial fərqi aşkar edir. Lorenzini ampulaları da geomaqnit məlumatı qəbul etmək qabiliyyətinə malikdir. Hər bir ampula çoxlu sinir lifləri və dəridəki məsamə ilə səthə açılan gellə doldurulmuş kanaldan ibarət olan həssas hüceyrələr dəstəsidir. Gel dəniz suyu ilə eyni müqavimətə və yarımkeçiricilərə bənzər elektrik xüsusiyyətlərinə malik olan qlipoprotein əsaslı bir maddədir. Maqnit və elektrik sahələri əlaqəli olduğundan, Lorenzini ampulalarında elektromaqnit induksiyası vasitəsilə maqnit qəbulu mümkündür. Bir çox qıvrıqlı balıqlar öz qabiliyyətlərini nümayiş etdirərək, qida mükafatları ilə birlikdə süni şəkildə yaradılmış maqnit sahələrinə cavab verirlər. Maqnit

qəbulu köpəkbalığı və şüaların ciddi miqrasiya nümunələri yaratmaq və onların coğrafi yerini müəyyən etmək qabiliyyətini izah edə bilər.

Ədəbiyyat

1. Hopkins CD. On the diversity of electric signals in a community of mormyrid electric fish in West Africa. *American Zoologist*. 2001
2. Piccolino M. Electric fishes research in the nineteenth century, following the steps of Carlo Matteucci and Giuseppe Moruzzi. *Archives Italiennes de Biologie*. 2011
3. Olshanskiy VM. Body-sized electric eye. *Science and Life*. 2005 (in Russian).
4. Dunlap KD, Koukos HM, Chagnaud BP, Zakon HH, Bass AH. Vocal and electric fish: Revisiting a comparison of two teleost models in the neuroethology of social behavior. *Frontiers in Neural Circuits*. 2021
5. *Encyclopedia of Fish Physiology* (Farrell A., ed.). 2011. AP. N-Y. Vol. 1. 2163 p.
6. Puschina E.V. Neurochemical organization and connections of the cerebral preglomerular complex of the masu salmon // *Neurophysiology*. 2011. Vol. 43. № 6. P. 511-526.
7. Иванов А. А. Физиология рыб. - Мир, 2003. - 284 с.

DENİZ YOSUNU ÖZÜTLERİNİN SÜS BİTKİLERİNDEKİ POTANSİYELİ**Yadigar Leyla DOĞAN**

Malatya Turgut Özal University, Faculty of Agriculture, Department of Horticulture

ORCID ID: 0000-0002-7404-5653**ÖZET**

Süs bitkileri, estetik özelliklerinin yanı sıra ekolojik katkıları ve ekonomik değeriyle kentsel alanların ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Hava kalitesinin iyileştirilmesi, biyolojik çeşitliliğin desteklenmesi ve ekosistem hizmetlerine katkı sağlanması gibi işlevlerle bu bitkilerin çevresel ve sosyal faydalar sunduğu ifade edilmektedir. Ancak, artan kentleşme, iklim değişikliği ve kimyasal girdilere bağımlılık, süs bitkilerinin üretim süreçlerini zorlaştırmakta ve sürdürülebilirliği tehdit etmektedir. Kimyasal gübrelerin aşırı kullanımı, toprak sağlığını olumsuz etkileyerek su kaynaklarında kirlilik gibi çevresel sorunlara yol açabilmektedir. Bu bağlamda, biyostimülantlar, özellikle deniz yosunu özütlerinin, çevre dostu bir alternatif olarak öne çıktığı belirtilmektedir. Deniz yosunu özütlerinin, içerdiği fitohormonlar, polisakkaritler ve diğer biyoaktif bileşenlerle bitki büyümesini teşvik ettiği, stres koşullarını hafifletmede ve toprak özelliklerini iyileştirmede etkili olduğu ifade edilmektedir. Özellikle, süs bitkileri üretiminde deniz yosunu özütlerinin kök gelişimini destekleme, çiçeklenme parametrelerini iyileştirme, fotosentez kapasitesini artırma ve besin alımını artırarak bitkilerin fizyolojik süreçlerine olumlu etkiler sağladığı görülmektedir. Örneğin literatürde, deniz yosunu özütlerinin *Calendula officinalis*'te çiçek sayısını artırdığı, *Lavandula angustifolia*'da ise çimlenme oranlarını ve fotosentetik kapasiteyi iyileştirdiği bildirilmektedir. Ayrıca yapılan başka bir çalışmada ise deniz yosunu kullanımının bitki türüne ve dozuna bağlı olarak değişiklik gösterebileceği de belirtilmektedir. Bu çalışmada, deniz yosunu özütleri kullanılarak süs bitkileri üzerinde yapılmış araştırmalar incelenecek ve bu biyostimülantların tarımsal üretime katkıları değerlendirilecektir. Deniz yosununun üretim süreçlerinde sağlayabileceği potansiyelin anlaşılmasına yönelik bulgular sunulurken, sürdürülebilir tarım uygulamaları açısından sağlayabileceği katkılar ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Süs bitkisi, deniz yosunu, sürdürülebilir tarım, biyostimülant

POTENTIAL OF SEAWEED EXTRACTS IN ORNAMENTAL PLANTS

ABSTRACT

Ornamental plants are considered as an integral part of urban areas with their ecological contributions and economic value as well as their aesthetic features. It is stated that these plants offer environmental and social benefits with functions such as improving air quality, supporting biodiversity and contributing to ecosystem services. However, increasing urbanisation, climate change and dependence on chemical inputs complicate the production processes of ornamental plants and threaten sustainability. Excessive use of chemical fertilisers can adversely affect soil health and cause environmental problems such as pollution in water resources. In this context, biostimulants, especially seaweed extracts, stand out as an environmentally friendly alternative. It is stated that seaweed extracts are effective in promoting plant growth, alleviating stress conditions and improving soil properties with phytohormones, polysaccharides and other bioactive components. Especially in ornamental plant production, seaweed extracts have positive effects on the physiological processes of plants by supporting root growth, improving flowering parameters, increasing photosynthetic capacity and increasing nutrient uptake. For example, it is reported in the literature that seaweed extracts increase the number of flowers in *Calendula officinalis* and improve germination rates and photosynthetic capacity in *Lavandula angustifolia*. In another study, it was also stated that the use of seaweed may vary depending on the plant species and dose. In this study, researches on ornamental plants using seaweed extracts will be analysed and the contribution of these biostimulants to agricultural production will be evaluated. While the findings will be presented to understand the potential of seaweed in production processes, the contributions it can provide in terms of sustainable agricultural practices will be discussed.

Keywords: Ornamental plant, seaweed, sustainable agriculture, biostimulant

ŞEKLE AYKIRI SÖZLEŞMELERİN İFA İLE GEÇERLİLİK KAZANMASI

Beyza TÜRKMEN

Süleyman Demirel University, Faculty of Law, Department of Private Law

ORCID ID: 0000-0003-0759-3876

Ömer ÇON

Süleyman Demirel University, Faculty of Law, Department of Civil Procedure Law and Enforcement-
Bankruptcy Law

ORCID ID: 0000-0002-8982-1336

ÖZET

6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu'na göre, sözleşme serbestisi ilkesi temel prensiplerden biridir. Bu ilke doğrultusunda taraflar kanun tarafından öngörülen sınırlar içinde sözleşmenin içeriğini özgürce belirleyebilirler. Buna karşın bazı durumlarda kanun, sözleşmelerin belirli bir şekil şartına bağlı olmasını zorunlu kılar. Şekil şartının geçerlilik için zorunluluk olarak belirtildiği hallerde belirtilen şekil şartlarına uyulmaması, genel olarak geçersizlik sonucunu doğurmaktadır. Bu çalışmada, şekle aykırı olarak yapılan sözleşmelerde gerçekleştirilen ifanın, şekil noksanlığını hangi durumlarda giderebileceği incelenmiştir. İfa kavramının unsurları ve sözleşmelerin şekil şartlarına uyulmamasının sonuçları ele alınmış, özellikle tahvil ve hakkın kötüye kullanılması yasağı kavramları üzerinde durulmuştur. Tahvil, geçersiz bir sözleşmenin, şartlarını taşıdığı başka bir sözleşme türüne dönüştürülerek geçerli kılınmasını ifade ederken, şekle aykırılık dolayısıyla kesin hükümsüz olan bir sözleşmede, taraflardan birinin ifada bulunmasına karşılık diğer tarafın karşı edimleri ifa borcundan kaçınması da genel ilkelerden biri olan hakkın kötüye kullanılması yasağı çerçevesinde incelenmektedir. Hakkın kötüye kullanılması yasağı uygulamada da şekle aykırı sözleşmelerde ifa durumunda istikrarlı bir şekilde uygulanmakta olup mahkeme tarafından re'sen dikkate alınmaktadır. Bu çalışmanın temelindeki amaç, tarafların iradesinin arka plana atılmasının ya da tarafların güven duygusunun suiistimal edilmesinin önlenmesidir. Şeklî açıdan adalet sağlanırken, maddi anlamda adaletin gerçekleştirilmesini göz ardı etmemek gerekir. Bu doğrultuda hukuk kurallarının katı ve sert bir biçimde değil, amacına ve işlevine uygun olarak değerlendirilmesi gerekir.

Anahtar Kelimeler: Sözleşme Serbestisi, Şekle Aykırılık, Tahvil, Hakkın Kötüye Kullanılması Yasağı, İfa

EFFECT OF PERFORMANCE ON THE VALIDITY OF FORM-DEFICIENT CONTRACTS

ABSTRACT

According to the Turkish Code of Obligations No. 6098, the principle of freedom of contract is one of the fundamental precepts. Pursuant to this principle, parties may freely determine the content of a contract within the limits prescribed by law. However, in certain circumstances, the law mandates that contracts adhere to specific form requirements. When compliance with a form requirement is stipulated as essential for validity, failure to conform to the specified form generally results in invalidity. This study examines the circumstances under which performance rendered under contracts that violate form requirements can remedy the lack of formality. The elements of the concept of performance and the consequences of non-compliance with contractual form requirements are discussed, with particular emphasis on the concepts of conversion and the prohibition of abuse of rights. Conversion refers to the validation of an invalid contract by transforming it into another contract type that fulfills its conditions. In contrast, in a contract that is absolutely null and void due to non-compliance with form, if one party has performed their obligations while the other party refuses to fulfill their counter-performance obligations, this situation is examined within the framework of the general principle of the prohibition of abuse of rights. In practice, the prohibition of abuse of rights is consistently applied in cases of performance under contracts that violate form requirements, and it is considered by the court *ex officio*. The fundamental aim of this study is to prevent the marginalization of the parties' intent or the exploitation of the parties' trust. While ensuring formal justice, it is imperative not to overlook the realization of substantive justice. Accordingly, legal rules should be evaluated in a manner that aligns with their purpose and function, rather than in a rigid and strict manner.

Keywords: Freedom of Contract, Non-compliance with Form Requirements, Conversion, Prohibition of Abuse of Rights, Performance

HALKLA İLİŞKİLER VE SOSYAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Hacer Hande ERGİN ÇAĞATAY

Bitlis Eren Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu

ORCID ID: 0000-00002-3774-2572

ÖZET

Günümüzün önemli bir yaklaşımı olan sürdürülebilir kalkınma ya da sürdürülebilirlik kavramı, sosyal, ekonomik ve çevresel olmak üzere üç temel kavramdan oluşur. Kurumların uzun vadeli hedeflerine ulaşmada önemli bir unsur teşkil eden sosyal sürdürülebilirlik kavramının temelinde; demokrasi, adalet, refah düzeyinin iyileştirilmesi, kültürel çeşitliliğin ve insan haklarının korunması, toplumsal barış ve güvenin sağlanması, eğitim, sağlık, barınma, istihdam gibi temel ihtiyaçlar konusunda fırsat eşitliği vardır. Kurumlar ve hedef kitleleri arasında karşılıklı anlayışı, uyumu ve ilişkilerin devamını sağlamayı hedefleyen halkla ilişkiler faaliyetleri sosyal sürdürülebilirlik konusunda da önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada sosyal sürdürülebilirlik çalışmalarında halkla ilişkilerin önemi ve etkisi değerlendirilerek konunun güncel yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Derleme niteliğinde olan bu çalışmada konuya ilişkin literatür çalışmaları incelenerek araştırmacıların sosyal sürdürülebilirlik ve halkla ilişkiler arasındaki ilişkiye bakış açıları ve sürdürülebilirlik iletişimi konusunda elde ettikleri sonuçlar değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu değerlendirmeler sonucunda ulaşılan sonuçlara göre; farklı özelliklere sahip toplumların kültürlerinin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılmasının yanısıra kurumların uzun vadeli hedeflerine ulaşmada önemli bir unsur teşkil eden sosyal sürdürülebilirlik; eşitlik ve demokrasi, temel gereksinimlere erişim, kültürel ve sosyal adalet, kültürlerarası iletişim gibi sürdürülebilirlik konusundaki ana unsurları belirtmekte olup önemi gün geçtikçe artan bir değerdir. Sosyal sürdürülebilirlik üzerinde çalışılması gereken bir kavram olup halkla ilişkiler faaliyetleri ve konuya ilişkin iletişim çalışmaları bu konuda önemli bir rol oynamaktadır.

Anahtar Kelimeler: sürdürülebilirlik, sosyal sürdürülebilirlik, halkla ilişkiler, sürdürülebilirlik iletişimi.

PUBLIC RELATIONS AND SOCIAL SUSTAINABILITY

ABSTRACT

Sustainable development or sustainability, which is an important approach today, consists of three basic concepts: social, economic and environmental. The concept of social sustainability, which is an important element in achieving the long-term goals of institutions, is based on democracy, justice, improvement of welfare, protection of cultural diversity and human rights, provision of social peace and trust, and equal opportunities in basic needs such as education, health, housing and employment. Public relations activities, which aim to ensure mutual understanding, harmony and continuity of relations between institutions and their target audiences, also have an important place in social sustainability. In this study, the importance and impact of public relations in social sustainability studies are evaluated and the subject is evaluated within the framework of current approaches.

In this compilation study, the literature studies on the subject are examined and the perspectives of researchers on the relationship between social sustainability and public relations and the results they have obtained on sustainability communication are evaluated.

According to the results reached as a result of these evaluations; In addition to the preservation of the cultures of societies with different characteristics and their transfer to future generations, social sustainability, which is an important element in achieving the long-term goals of institutions; equality and democracy, access to basic needs, cultural and social justice, intercultural communication, and the main elements of sustainability are a value that is increasing in importance day by day. Social sustainability is a concept that needs to be worked on, and public relations activities and communication studies on the subject play an important role in this regard.

Keywords: Sustainability, social sustainability, public relations, sustainability communication

DİJİTAL İLETİŞİM, DİJİTAL BAĞIMLILIK VE BEYİN ÇÜRÜMESİ

Hacer Hande ERGİN ÇAĞATAY

Bitlis Eren Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu

ORCID ID: 0000-00002-3774-2572

ÖZET

Küreselleşmenin etkisi ve bilişim teknolojilerindeki gelişmeler iletişim alanında gerçekten insanlığa büyük faydalar sağlamıştır. Özellikle dijital iletişim araçları ve sosyal medya platformları iletişimi kolaylaştırmıştır. Ancak bu kadar fazla dijitalleşme karşısında insanoğlunun zihnen ve bedenen nasıl etkilendiği, aşırı çevrim içi olmanın insanlığı nereye götürdüğü henüz tam olarak gözlemlenememiştir. Sürekli çevrimiçi olmanın, internet tabanlı teknolojileri kullanmanın akıl sağlığımızı ve odaklanma yeteneğimizi nasıl etkileyeceği konusunda endişeler olmakla birlikte dijital iletişim araçlarından ve sosyal medyadan insanları uzak tutmak çok da mümkün değildir. Ama Oxford sözlüğünün 2024 yılında kabul ettiği beyin çürümesi kavramı bu konudaki tehlike sinyallerinin en önemlisi olup dijital ortam ve araçların bilinçli kullanımı konusunda birtakım tedbirler alınması konusunda insanlık için bir uyarı niteliği taşımaktadır.

'Beyin çürümesi', "önemsiz veya zorlayıcı olmayan materyalin (günümüzde özellikle çevrimiçi içerikler) aşırı tüketiminin sonucu olarak görülen, bir kişinin zihinsel veya entelektüel durumunun varsayılan bozulması" olarak tanımlanmaktadır. Bu çalışmada dijital iletişim ve sosyal medya kavramlarının birey ve toplum üzerindeki etkisi incelenerek konunun güncel yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Derleme niteliğinde olan bu çalışmada konuya ilişkin literatür çalışmaları incelenerek araştırmacıların dijital iletişim, sosyal medya kullanımı, sürekli çevrim içi olmanın etkileri, ekran bağımlılığı, dijital bağımlılık konusundaki bakış açıları ve ulaştıkları sonuçlar değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu değerlendirmeler çerçevesinde; özellikle internetin yaygın kullanımıyla birlikte iletişim kavramında değişim ve dönüşüme yol açan dijital iletişim ve sosyal medya platformlarının birey ve toplumların hayatında önemli bir yere sahip olduğu, kullanımının yaygınlaştığı, bu yaygınlaşmanın sonucunda dijital bağımlılığın giderek arttığı, zihinsel, bedensel çeşitli problemlere, hastalıklara ve beyin çürümesine yol açtığı sonucuna ulaşılabılır.

Anahtar kelimeler: dijital iletişim, sosyal medya, dijital bağımlılık, beyin çürümesi.

DIGITAL COMMUNICATION, DIGITAL ADDICTION AND BRAIN ROT**ABSTRACT**

The impact of globalization and developments in information technologies have truly provided great benefits to humanity in the field of communication. Especially digital communication tools and social media platforms have facilitated communication. However, it has not yet been fully observed how human beings are affected mentally and physically in the face of so much digitalization, and where being too online takes humanity. While there are concerns about how being constantly online and using internet-based technologies will affect our mental health and ability to focus, it is not very possible to keep people away from digital communication tools and social media. However, the concept of brain rot, which the Oxford Dictionary accepted in 2024, is the most important of the danger signals in this regard and is a warning for humanity to take some precautions regarding the conscious use of digital environments and tools.

'Brain rot' is defined as "the presumed deterioration of a person's mental or intellectual state, seen as a result of excessive consumption of unimportant or non-compelling material (especially online content today)". This study aims to examine the impact of digital communication and social media concepts on individuals and society and evaluate the issue within the framework of current approaches.

In this compilation study, the literature studies on the subject were examined and the researchers' perspectives on digital communication, social media use, the effects of being constantly online, screen addiction, digital addiction and the results they reached were evaluated.

Within the framework of these evaluations; it can be concluded that digital communication and social media platforms, which have caused change and transformation in the concept of communication, especially with the widespread use of the internet, have an important place in the lives of individuals and societies, their use has become widespread, and as a result of this spread, digital addiction has gradually increased, causing various mental and physical problems, diseases and brain rot.

Keywords: Digital communication, social media, digital addiction, brain rot.

DUYGUSAL ÖZ-YETERLİK: NEGATİF DUYGULARIN DÜZENLENMESİNE KATKI VE ÖNERİLER

FATMA EBRU İKİZ

Dokuz Eylül Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Uygulama ve Araştırma Merkezi

ORCID ID: 0000-0003-4381-1658

ÖZET

Duygusal öz-yeterlik, bir bireyin duygusal durumlarla baş etme becerisi ve bu süreçte kendine olan güvenini ifade eder. Çeşitli terapi kuramları, duygusal öz-yeterliği geliştirmek ve sağlıklı duygusal tepkileri desteklemek amacıyla farklı teknikler ve prensipler sunar. Bu derleme çalışmasında duygusal öz yeterlik kavramının kapsamını anlamak, alandaki mevcut araştırmaları incelemek ve bireylerin duygusal öz yeterliklerini artırmak için kullanılacak stratejileri ele almak hedeflenmiştir. Bu çalışma, derleme çalışması desenini benimsemekte olup, bu desen, belirli bir alanın yazınında mevcut olan çalışmaların bulgularını sentezleyerek kapsamlı bir derleme oluşturmayı hedeflemektedir. Çalışmanın kapsamında, farklı yaş gruplarına odaklanarak, duygusal öz yeterlik konusundaki ulusal ve uluslararası araştırmalara ulaşmak için kapsamlı bir tarama gerçekleştirilmiştir. Ulusal Tez Merkezi, ProQuest, ULAKBİM, Eric, Web of Science veri tabanları üzerinden alan yazını taraması yapılmıştır. 2010-2023 yıl aralığı kriter olarak belirlenmiş ve ulusal 17 adet, uluslararası 18 adet olmak üzere toplam 35 çalışma detaylıca incelenerek derlenmiş, özetler halinde sunulmuştur. Sonuçlar, ülkemizde duygusal öz yeterlik kavramının uyarlanan bir ölçme aracı ile alanyazına 2010 yılında girdiğini, bu ölçme aracı kapsamında duygusal öz yeterliğin duyguları algılama, duyguları düşüncüyü destekleyici olarak kullanma, duyguları anlama ve duyguları düzenleme olmak üzere dört boyutlu bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Duygusal öz yeterlik ile yapılan çalışma sonuçları genel olarak duygusal öz yeterliğin negatif duyguların düzenlenmesine katkı sağladığını; sosyal ve akademik öz yeterlikle ilişkili olduğunu; madde ve oyun bağımlılığı, siber mağduriyet, ruminasyon, tükenmişlik gibi olguları önleyebileceğini, iyilik haline katkı sağladığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Duygusal öz yeterlik, duygu düzenleme, ergen, yetişkin, derleme

EMOTIONAL SELF-EFFICACY: CONTRIBUTION AND SUGGESTIONS FOR REGULATION OF NEGATIVE EMOTIONS

ABSTRACT

The purpose of this study is to review studies on emotional self-efficacy. Emotional self-efficacy refers to an individual's ability to cope with emotional situations and their self-confidence in this process. Various therapy theories offer different techniques and principles to improve emotional self-efficacy and support healthy emotional responses. In this review study,

it is aimed to understand the scope of the concept of emotional self-efficacy, to examine existing research in the field and to discuss strategies that can be used to increase individuals' emotional self-efficacy. This study adopts the review study design, which aims to create a comprehensive review by synthesizing the findings of existing studies in the literature of a specific field. Within the scope of the study, a comprehensive scan was carried out to access national and international research on emotional self-efficacy, focusing on different age groups. The literature was searched through the National Thesis Center, ProQuest, ULAKBIM, Eric, Web of Science databases. The year range 2010-2023 was determined as the criterion and a total of 35 studies, 17 national and 18 international, were examined in detail, compiled and presented in summaries. The results reveal that the concept of emotional self-efficacy entered the literature in our country in 2010 with an adapted measurement tool, and within the scope of this measurement tool, emotional self-efficacy has a four-dimensional structure: perceiving emotions, using emotions as support for thought, understanding emotions and regulating emotions. The results of studies on emotional self-efficacy generally show that emotional self-efficacy contributes to the regulation of negative emotions; that it is associated with social and academic self-efficacy; It reveals that it can prevent phenomena such as substance and game addiction, cyber victimization, rumination and burnout, and contribute to well-being.

Keywords: Emotional self-efficacy, emotion regulation, adolescent, adult, review

1.GİRİŞ

Duygusal öz-yeterlik, bireylerin duygusal zeka becerilerini sürekli olarak kullanma kapasitesini ifade eder ve bu kavram, öz-yeterlik kavramıyla entegre bir şekilde ele alınmaktadır (Furnham ve Petrides, 2003; Totan, İkiz ve Karaca, 2010). Saarni (1999), duygusal işlevsellik için öz-yeterliğin gerekliliğine vurgu yapmıştır. Duyguları tanıma, fark etme, düzenleme ve yönetme becerisi duygusal zekâya vurgu yaparken, bu özellikleri işlevsel olarak kullanma inancı ise duygusal öz-yeterliğe vurgu yapmaktadır. Bireyin olumsuz duygularla başa çıkabilme ve duyguları çeşitli durumlara adapte etme becerisine olan inancı, kişinin kendi algılamalarına dayalı olarak gerçekleşir (Choi, Kluemper ve Sauley, 2013). Günümüzde bireylerin kişisel gelişimi ve başarıları, sadece zihinsel ve teknik becerilere değil, aynı zamanda duygusal öz yeterlik düzeylerine de bağlıdır. Duygusal öz yeterlik, bireyin duygularını anlama, yönetme, başkalarının duygularını anlama ve etkileme becerilerini kapsayan önemli bir beceridir. Bu bağlamda, duygusal öz yeterlik, bireylerin yaşamındaki çeşitli alanlarda önemli bir rol oynar (Özen, 2021).

Duygusal öz-yeterliği yüksek bireyler, duygularını daha etkili bir şekilde düzenleyebildikleri için stresle başa çıkma konusunda daha işlevsel stratejiler geliştirme eğilimindedirler (Muris, 2002). Bu bireyler, olumsuz duygularla başa çıkma, bu duyguları önleme ve normal duygu durumuna geri dönme konusunda daha etkili davranışlar sergilerler. Diğer taraftan, düşük öz-yeterlik düzeyine sahip bireylerin kendilerini çaresiz hissetme, eylemler için motivasyon bulamama ve genel olarak mutsuz olma eğiliminde oldukları gözlemlenmiştir (Flammer, 1995). Yüksek öz-yeterlik inancına sahip bireyler, aynı zamanda genel olarak güçlü bir iyi olma duygusu ve yüksek benlik saygısı ifade ederler (Bandura, 1997). İnsanlar, kendi yeteneklerine, çabalarına ve etkinliklerine güvendikçe, belirli alanlarda inisiyatif alabilir, çaba gösterme konusunda istekli olabilir ve çabalarında ısrar etmeye eğilimli olabilirler. Potansiyel olarak stresli durumlar, kendi kendine yeterliliği yüksek bireylerde daha az öznel stres üretmektedir. Duygu ve duygu düzenleme ile ilgili problemler DSM5'te yer alan psikopatoloji tanı kriterlerinde çok belirgindir ve özellikle ergenlerde etkili duygu düzenlemesinin, sahip olduğu iyilik halini, akademik başarısını ve yaşam boyu uyumunu etkileyerek ergenlik döneminin sağlıklı geçmesini sağlayacağı öne sürülmektedir (Atakay ve Eryılmaz, 2020). Duygu durumu bozukluğu olan hastaların ilerleyen yaşlarda kognitif disfonksiyon ve demans gelişimi için risk taşıdığı da ileri sürülmektedir (Eryılmaz ve ark, 2013). Duyguların düzenlenmesinde birey zorluklar yaşadığında ise onlardan kaçınmaya yok saymaya bastırmaya çalışacaktır veya ruminasyon görülebilir ki bu süreçler maladaptif duygu düzenleme süreçleri olarak kişinin ruh sağlığına uzun vadede daha çok zarar verir.

Çeşitli terapi kuramları, duygusal öz-yeterliği geliştirmek ve sağlıklı duygusal tepkileri desteklemek amacıyla farklı teknikler ve prensipler sunar. Duygusal öz-yeterlik, bir bireyin duygusal durumlarla baş etme becerisi ve bu süreçte kendine olan güvenini ifade eder. Bireyin duygusal öz-yeterlik inancının güçlendirilmesi, bireylerin duygusal zorluklarla baş etme becerilerini artırabilir ve olumlu bir duygu durumuyla başa çıkma yeteneklerini destekleyebilir. Kendi duygusal tepkilerini daha etkili bir şekilde yönetebilen bireyler, stresle başa çıkma, ilişkileri güçlendirme ve genel yaşam tatminini artırma konularında daha başarılı olabilirler. Yüksek öz-yeterlik inancına sahip bireyler, aynı zamanda genel olarak güçlü bir iyi olma duygusu ve yüksek benlik saygısı ifade ederler (Bandura, 1997). Bu çalışmada, duygusal öz yeterlik kavramının kapsamını anlamak, alandaki mevcut araştırmaları incelemek ve bireylerin duygusal öz yeterliklerini artırmak için kullanılacak stratejileri ele almak hedeflenmiştir.

2.ARAŞTIRMA VE BULGULAR

Bu çalışma, derleme çalışması desenini benimsemekte olup, bu desen, belirli bir alanın yazınında mevcut olan çalışmaların bulgularını sentezleyerek kapsamlı bir derleme oluşturmayı

hedeflemektedir. Çalışmanın kapsamında, farklı yaş gruplarına odaklanarak, duygusal öz yeterlik konusundaki ulusal ve uluslararası araştırmalara ulaşmak için kapsamlı bir tarama gerçekleştirilmiştir. Ulusal Tez Merkezi, ProQuest, ULAKBİM, Eric, Web of Science veri tabanları üzerinden alan yazını taraması yapılmıştır. 2010-2023 yıl aralığı kriter olarak belirlenmiş ve ulusal 17 adet, uluslararası 18 adet olmak üzere toplam 35 çalışma detaylıca incelenerek derlenmiş, özetler halinde sunulmuştur.

2.1. Yurt içinde yapılan çalışmalar

Tablo 1’de yurtiçi ve yurtdışında yapılmış araştırmaların künyeleri, odağı ve duygusal öz-yeterlik algısının geliştirilmesinin katkısına yapılan vurgu tablolştırılmıştır.

Tablo 1. Yurt içi araştırmalar, künyeleri, odağı ve sonuçları listesi

Kaynak Künye	Çalışmanın Odağı	Duygusal Öz-Yeterlik Artınca Sonuç
Görgöz (2023)	Çözüm odaklı yaklaşıma dayalı duygusal öz-yeterlik psikoeğitim programının ergenlerin madde bağımlılığından korunma öz yeterliliğine olan etkisi	madde bağımlılığından korur
Ergin ve Kıran (2023)	Ergenlik dönemindeki bireylerin cinsiyete göre anne babadan algılanan psikolojik istismar ve öz yeterlik düzeyleri	istismar DÖY azaltır
Çoban ve Çiçek (2023)	İstismarcı yönetim tarzının negatif işyeri dedikodusu üzerindeki etkisi ve duygusal öz yeterliliğin bu ilişkideki aracı rolü	dedikodu azalır
Süçüllü (2022)	Öğrencilerin bilişsel esneklik düzeyleri, duygusal öz-yeterlik seviyeleri ve kişilerarası problem çözme becerileri arasındaki ilişkiler	yapıcı ve ısrarcı problem çözme artar
Gülhan ve Şahin (2021)	Sporcularda duygusal öz-yeterlik ile zihinsel dayanıklılık arasındaki ilişki	zihinsel dayanıklılık artar
Özen (2021)	Öğretmenlerde duygusal öz-yeterlik ile duygusal tepkisellik arasındaki ilişkilerde psikolojik dayanıklılığın aracılık rolü	duygusal tepkisellik azalır
Gök (2020)	Ortaokul öğrencilerin duygusal öz-yeterlik düzeyleri ve kullandıkları problem çözme becerileri	olumlu
Şiraz, Değirmenci ve Bozdaş (2020)	Pandemi sürecinde yetişkinlerde duygusal öz-yeterlik ile pozitif dini tutumların ölüm kaygısına etkisi	anksiyete, ölüm korkusu ile ilişkili
Çutuk (2019)	Duygusal öz-yeterlik ve bazı sosyo-demografik değişkenlerin öğrencilerin sıkıntıya dayanma düzeylerine etkisi	sıkıntıya dayanma artar
İkiz ve Çatal (2019)	Çatışma eylem stilleri ile duygusal öz-yeterlik arasındaki ilişki	kaçınmacı stil hariç hepsinde etkili
Asıcı ve Uygur (2017)	Öğrencilerin duygusal öz-yeterlik ve affetme düzeylerinin algılanan stres üzerindeki etkisi	stres azalır, düşünceyi

		destekleme algılanan stresi yordar
İkiz ve Gül (2017)	Akademik uyumları artırmaya yönelik bir programın duygusal öz-yeterlik ve sosyal kaygı üzerindeki etkisi	sosyal kaygı azalır
İkiz ve Sakarya-Çınk (2016)	Duygusal öz-yeterlik ve ruhsal belirti gösterme arasındaki ilişkiler	ruhsal belirtiler azalır
Ulutaş (2016)	Sosyal öz-yeterlik algısının duygusal öz-yeterlik düzeyi üzerindeki etkisi	anlamli ilişkili
Sakarya (2013)	Ergenlerin ruhsal belirtileri ile duygusal öz-yeterlik düzeyleri arasındaki ilişki	ruhsal belirtiler azalır
Demirdüzen (2013)	Duygusal öz-yeterlik düzeyleri ile algılanan sosyal destek düzeyleri arasındaki ilişki	başarı ve destek ile ilişkili
Totan, İkiz ve Karaca (2010)	Duygusal Öz-Yeterlik Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması	tutarlı, geçerli ve güvenilir

2.2. Yurtdışında yapılan çalışmalar

Tablo 2'de yurtiçi ve yurtdışında yapılmış araştırmaların künyeleri, odağı ve duygusal öz-yeterlik algısının geliştirilmesinin katkısına yapılan vurgu tablolaştırılmıştır.

Kaynak Künye	Çalışmanın Odağı	Duygusal Öz-Yeterlik Artınca Sonuç
Calandri vd (2023)	Ergenlerin video oyunu kullanımı ile iyi olma arasındaki ilişkiyi incelemiş ve bu ilişkinin duygusal öz-yeterlilik tarafından aracılık edilip edilmediğini	sağlık şikayeti azaltır, iyilik hali artırır
Cattelino vd (2023)	Duygusal ve öz düzenleyici öğrenme öz-yeterliliği ile subjektif iyi olma (SWB) ve pozitif başa çıkma arasındaki ilişkiyi	negatif duygu düzenlemeyi artırır
Cuadrado vd (2023)	Negatif duyguları düzenleme öz-yeterliliği (RESE-NE) ve kaygısı üzerindeki cinsiyet temelli farklılıkları	RESE-NE artınca kaygı azalır
He vd (2023)	Yüksek performanslı çalışma sistemleri algısının hemşirelerin iş tükenmeleri ve duygusal öz yeterlik aracılığı	tükenme azalır
Wu vd (2023)	Çocukluk dönemi istismar ile intihar davranışı arasındaki ilişkide ruminasyonun aracılık rolü düzenleyici duygusal öz-yeterliğin etkisi	düzenleyici etkisi vardır
Namaziandost vd (2023)	Profesörlerinin duygu düzenleme becerileri işe bağlılık,öz-yeterlilik ve işyerindeki öfke ilişkisi	özyeterlik artar, öfke azalır
Schunk, Zeh, Trommsdorff (2022)	Siber mağduriyet, refah arasındaki ilişkide duygusal öz-yeterlik, duygu düzenleme stratejileri	DÖY düşük ise mağduriyet ve ruminasyon artar
Sui, Gong ve Zhuang (2021)	Hemşirelerde olumsuz duyguların özellikleri, kişilikleri, duygusal öz-yeterliğin rolü	olumlu, içe dönükte düşük

Mesurado, Vidal ve Mestre (2018)	Olumsuz duygularının sosyal ve saldırgan davranışlara etkisi üzerinde duygusal öz-yeterliğin aracı rolü	olumlu katkı
Beri ve Jain (2016)	Kişisel gelişim girişimi, duygusal öz-yeterlik ve genel iyilik hali arasındaki ilişki	olumlu katkı
Loeb, Stempel ve Isaksson'un (2016)	İş yerinde sosyal ve duygusal öz-yeterlik boyutlarını araştırmayı ve bunları bilişsel ve görev odaklı boyutla karşılaştırma	duygusal tahriş ve tükenmeyi yordar
Zullig, Matthews-Ewald ve Valois (2016)	Duygusal öz-yeterlik ile düzensiz yeme davranışı arasındaki ilişki	kilo algısı normal ve doğru olur
Armum,Chellappan (2016)	Ergenin sosyal ve duygusal öz-yeterlik düzeyleri ile akademik başarıları arasındaki ilişki	akademik başarı artar
Milioni ve diğerleri (2015)	Yetişkinlerde olumlu duyguları ifade, olumsuz duyguları yönetme, duygusal öz-yeterlik inançları ve algılanan ego sağlamlık düzeyleri ile ilişkisi	ego sağlamlığı artar
Goroshit ve Hen (2014)	Öğretmen duygusal öz-yeterliğin öğretim öz-yeterliği ve empati üzerindeki	anlamli ilişkili
Valois, Zullig Hunter (2013)	İntihar düşüncesi, intihar davranışı ve duygusal öz-yeterlik arasındaki ilişkiler	DÖY düşük ise eğilim artar
Dacre-Pool ve Qualter (2013)	Duygusal öz-yeterlik düzeyi ile mezun istihdam edilebilirliği arasındaki ilişkiyi	başarı ve destek ile ilişkili
Galla ,Wood (2012)	İlkokul çağındaki gençlerin duygusal öz-yeterliğinin, kaygı bozukluğu ve matematik performansı üzerindeki etkisi	matematik ve performans kaygısı düşer

3.SONUÇ

Sonuçlar, ülkemizde duygusal öz yeterlik kavramının uyarlanan bir ölçme aracı ile alanyazına 2010 yılında girdiğini, bu ölçme aracı kapsamında duygusal öz yeterliğin duyguları algılama, duyguları düşüncüyü destekleyici olarak kullanma, duyguları anlama ve duyguları düzenleme olmak üzere dört boyutlu bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bulgular, gençlerin duygusal öz-yeterlik düzeyleri arttıkça bunalım, kaygı, olumsuz benlik algısı, somatizasyon ve hostilite düzeylerinin azaldığını; ergenlerin ebeveynlerinden algıladıkları psikolojik istismar arttıkça, duygusal öz yeterlik düzeylerinin azaldığı; arkadaşları arasında sevilme durumunun önemli olduğunu; gençleri sorun yaşadığında birine danışma durumunun duygusal öz-yeterlikle ilişkili olduğu; duygusal öz-yeterlilik temelli psikoeğitim programlarının madde bağımlılığında korunma stratejilerini desteklemede etkili bir yöntem olabileceği saptanmıştır. Duygusal öz-yeterliğin siber mağduriyet ile iyilik hali arasında aracı bir rol oynadığı, siber mağduriyete uğrayan bireylerin daha düşük duygusal öz-yeterlik inançlarına sahip olduğu, düşük duygusal öz-yeterlik ve düşük seviyede iyi oluş bildiren ergenlerin siber mağduriyet ve olumsuz duyguları yönetmede güçlük çektiği ortaya konmuştur.

18 yaş üstü bireylerle yapılan çalışmalar incelendiğinde, işyerinde çalışanlar arasında istismarcı yönetim, duygusal öz yeterliliği negatif olarak etkilemektedir diğer bir deyişle çalışanların duygusal öz yeterlilik düzeyi arttıkça, olumsuz işyeri dedikodusu eğilimi azalmaktadır. Sporcularda duygusal öz-yeterlik ile zihinsel dayanıklılık arasındaki ilişkide cinsiyete göre farklılık olmadığı; ilişkide güven duyma ve duygusal öz-yeterlik tüm alt boyutları arasında anlamlı bir bağ olduğu saptanmıştır. Öğretmenlerle yapılan çalışma sonuçları, öğretmenlerin duygusal öz-yeterlik düzeylerinin arttıkça duygusal tepkisellik düzeylerinin azaldığını, ancak psikolojik dayanıklılık düzeylerinin arttığını ortaya koymaktadır. Yetişkinler ile pandemi sürecinde duygusal öz-yeterlik ile pozitif dini tutumların ölüm kaygısına etkisi incelenen çalışmada pozitif dini tutumlar ile duygusal öz-yeterliğin pozitif ilişki içinde olduğunu, ölüm korkusu ve anksiyete yaratan durumlarda duygusal öz-yeterliğin önemli olduğunu vurgulamaktadır. Yetişkinlerin sıkıntıya dayanma düzeylerindeki artışın duygusal öz-yeterlik düzeylerini pozitif yönde etkilediği ortaya konmuştur.

Uluslararası alanyazında 2023 yılında yayınlanan çalışmaların çoğunun pandemi sürecinde ve sonrasında pandemi sürecinin etkilerini incelemeye yönelik çalışmalar olduğu gözlenmiştir. Bu çalışmalarda yetişkinlerin negatif duyguları düzenleme öz-yeterliliği ile kaygı düzeyleri arasında olumlu ilişkiler olduğu, kadınlarda kaygı düzeyinin daha yüksek olduğu, özellikle hemşirelerde yoğun iş temposuna ilişkin algıların onları işten tükenmişliğe götürmede duygusal öz yeterliğin aracı rolü olduğu; düşük duygusal öz-yeterliğe sahip hemşirelerin de içe dönük kişilik özellikleri sergiledikleri belirtilmiştir. Karantina sürecinin kadınların duygusal öz yeterlik inancını daha çok sarstığı ve kaygıyı arttırdığı saptanmıştır.

Yetişkinlerde duygusal öz-yeterliğin mesleki öz-yeterlik, sosyal öz-yeterlik, kendine yönelik öz-yeterlik ve diğer öz-yeterliklerle ilişkili olduğu; kişisel gelişim girişimi, duygusal öz-yeterlik ve genel iyilik hali arasında pozitif anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Yetişkinlerin çocukluk dönemi istismar algısı ile intihar davranışı arasındaki ilişkide ruminasyonun aracılık rolünün incelenmesi ve düzenleyici duygusal öz-yeterliğin etkisinin araştırıldığı çalışmada da yüksek duygusal öz yeterliğin düzenleyici etken olduğu tespit edilmiştir. Duygusal düzenlemenin öfke ile negatif ilişkili olduğu da ortaya konmaktadır.

Duyguları düzenleme, psikolojinin önemli bir alanı olup bireylerin duygularını anlama, yönetme, başkalarının duygularını anlama ve ilişkilerini etkili bir şekilde yönetme becerilerini kapsar. Duygusal öz yeterliğin yüksek olması, bireyin karşısındaki kişiye yönelik empati kurma, etkili iletişim ve çatışma yönetimi gibi becerilerde daha becerikli olmasına katkı sağlamaktadır. Böylece aile danışmanlığında, çift terapilerinde, bireysel danışma süreçlerinde bireyin duygusal öz yeterliğini geliştirmenin kişinin kendine yönelik algılarını olumlu

etkileyebileceği ve kişilerarası sağlıklı ilişkilerin temelini oluşturabileceği düşünülmektedir. Çocukluk döneminde travmatik yaşantıya maruz kalmanın, ebeveyden istismar edilmiş olmanın bireyin duygu düzenleme süreçlerini sabote edebileceği, duygusal öz yeterlik kapsamında inancını kırabileceği ve bireyin o travmatik yaşantı sonrasında artık duygusal öz yeterlik gösteremeyebileceği anlaşılmaktadır. Çocukluktan yetişkinliğe doğru duygu düzenleme becerisindeki sıkıntıların ruh sağlığı bozukluklarına yol açabileceği, ancak duygusal öz yeterlik inancının geliştirilmesi ve bireyin duygusal öz yeterlik becerileriyle terapötik süreçte donatılmasının, onun yapıcı başa çıkma becerilerine katkı sağlayabileceği ve ruhsal bozukluklarını tedavi sürecine katkı sağlayabileceği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ebeveynlerin çocuklarına yönelik tutumlarında duygu düzenleme becerilerine ve onların duygusal öz yeterlik algılarını geliştirmelerine yardımcı olacak stratejiler geliştirilmesinin aile ve çift danışmanlığında faydalı olacağına inanılmaktadır.

İş dünyası açısından bakıldığında hem ulusal hem uluslararası alanyazında duygusal öz yeterlik, liderlik becerilerini güçlendirebilir, takım çalışması yeteneklerini artırabilir ve işyerindeki stresle başa çıkma kapasitesini yükseltebilir. Bu da bireyin iş performansını olumlu yönde etkileyebilir. Duygusal öz yeterlik konusunda eğitim almak veya bir uzmandan danışmanlık almak, bu alandaki becerileri geliştirmek için etkili bir yoldur. Çeşitli kitaplar, makaleler ve çevrimiçi kaynaklar da bu konuda bilgi edinmeye yardımcı olabilir. Duygusal öz yeterlik inancının güçlenmesi için gereken beceriler zaman içinde gelişir. Günlük yaşamda bu becerileri uygulamak, öğrenilenleri pekiştirmeye ve güçlendirmeye yardımcı olabilir. Duygusal öz yeterlik, bireylerin genel yaşam kalitesini artıran ve kişisel gelişimlerine olumlu katkılarda bulunan bir alan olduğu için, bu konuda bilinçli bir çaba göstermek oldukça değerlidir.

KAYNAKÇA

- Armum, P. ve Chellappan, K. (2016). Social and Emotional Self-Efficacy of Adolescents: Measured and Analysed Interdependencies Within and Across Academic Achievement Level. *International Journal of Adolescence and Youth*, 21(3), 279-288.
- Asıcı, E. ve Uygur, S. S. (2017). Duygusal Öz-Yeterlik ve Affetmenin Algılanan Stres Düzeyini Yordayıcı Rolü. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 1353-1375.
- Atakay, A. ve Eryılmaz, G. (2020). Ergenlerin Duygu Düzenleme ve Öznel İyi Oluş Düzeyleri ile Ailelerinin Duygu Düzenleme ve Dışavurulan Duygulanım Düzeyleri Arasındaki Yordayıcı İlişki. *Üsküdar Üniversitesi Psikoloji Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı*, sf 16-21, (27.06.2020)
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York, NY: Freeman.
- Beri, N. ve Jain, M. (2016). Personal Growth Initiative Among Undergraduate Students: Influence of Emotional Self Efficacy and General Well Being. *Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities*, 8(2), 43-56.
- Calandri, E, Cattelino, E, Graziano, F. (2023). Is Playing Video Games During COVID-19 Lockdown Related to Adolescent Well-Being? The Role of Emotional Self-Efficacy and Positive Coping. *European Journal of Developmental Psychology*, 20(3), 533-549.

- Cattelino, E; Testa, S; Calandri, E; Fedi, A; Gattino, S; Graziano, F ... ve Begotti, T. (2023). Self-Efficacy, Subjective Well-Being and Positive Coping in Adolescents With Regard to Covid-19 Lockdown. *Current Psychology*, 42(20), 17304-17315.
- Choi, S, Kluemper, D. H, ve Sauley, K. S. (2013). Assessing Emotional Self Efficacy: Evaluating Validity and Dimensionality With Cross-Cultural Samples. *Applied Psychology: An International Review*, 62(1), 97-123.
- Cuadrado, E; Rich-Ruiz, M; Gutiérrez-Domingo, T; Luque, B; Castillo-Mayén, R; Villaécija, J; ve Farhane-Medina, N. Z. (2023). Regulatory Emotional Self-Efficacy and Anxiety in Times of Pandemic: A Gender Perspective. *Health Psychology and Behavioral Medicine*, 11(1), 2158831.
- Çoban, R. ve Çiçek, B. (2023). İstismarcı Yönetimin Negatif İşyeri Dedikodusuna Etkisinde Duygusal Öz Yeterliliğin Rolü. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 26(2), 439-460.
- Çutuk, Z. (2019). Üniversite öğrencilerinin duygusal öz-yeterlik ile sıkıntıya dayanma düzeyi ilişkisi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(3), 211-218.
- Dacre Pool, L. ve Qualter, P. (2013). Emotional Self-Efficacy, Graduate Employability, and Career Satisfaction: Testing the Associations. *Australian Journal of Psychology*, 65(4), 214-223.
- Demirdüzen, H. (2013). Ergenlerin algılanan sosyal destek düzeyleri ile duygusal özyeterlik düzeylerinin incelenmesi (Yüksek Lisans Tezi). Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Ergin, F. ve Kıran, B. (2023). Ergenlerin Anne Babadan Algılanan Psikolojik İstismar ve Öz Yeterlik Düzeylerinin Cinsiyete Göre İncelenmesi. *Premium e-Journal of Social Science (PEJOSS)*, 7(35), 1263-1271.
- Eryılmaz, G, Özten, E, Sayar, G.H, Göğçegöz, I, Kağan, G, Salcini, C, Tanrıdağ, O. (2013). Bipolar Afektif Bozukluk ile Frontotemporal Demans İlişkisi: Bir Olgu Serisi. *Güncel Psikiyatri ve Psikonörofarmakoloji Dergisi*,(3), 2, 37-42.
- Flammer, A. (1995). Developmental analysis of control beliefs. *Self-efficacy in changing societies* (1. Baskı) içinde. Cambridge University Press.
- Furnham, A. ve Petrides, K. V. (2003). Trait Emotional Intelligence and Happiness. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 31(8), 815-823.
- Galla, B. M. ve Wood, J. J. (2012). Emotional Self-Efficacy Moderates Anxiety-Related Impairments in Math Performance in Elementary School-Age Youth. *Personality and Individual Differences*, 52(2), 118-122.
- Goroshit, M. ve Hen, M. (2014). Does Emotional Self-Efficacy Predict Teachers' Self-Efficacy and Empathy? *Journal of Education and Training Studies*, 2(3), 26-32.
- Gök, H. T. (2020). Lise düzeyinde eğitim gören öğrencilerde duygusal öz yeterlik ve problem çözme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- Görgöz, M. (2023). Çözüm odaklı yaklaşıma dayalı verilen duygusal öz-yeterlilik psikoeğitim programının ergenlerin madde bağımlılığından korunma öz yeterliliğine etkisi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ordu Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Gülhan, A, ve Şahin, A. (2021). Sporcularda Duygusal Öz Yeterliliğin Zihinsel Dayanıklılığı Belirlemedeki Rolü. *Uluslararası Türk Spor ve Egzersiz Psikolojisi Dergisi*, 1(1), 58-73.
- He, W; Li, M; Ye, J; Shen, Y; Cao, Y; Zhou, S; ve Han, X. (2023). Regulatory Emotional Self-Efficacy as a Mediator Between High-Performance Work System Perceived By Nurses on Their Job Burnout: A Cross-Sectional Study. *Psychology, Health and Medicine*, 28(3), 743-754.
- İkiz, F. E. ve Çatal, U. (2019). Öğretmen Adaylarının Çatışma Eylem Stillerinin Duygusal Öz-Yeterlik Düzeylerine Göre İncelenmesi. *Electronic Turkish Studies*, 14(4), 2361-238.
- <http://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.23415>
- İkiz, F. E. ve Gül, D. (2017). Uyum Arttırma Grup Rehberliğinin Ergenlerin Sosyal Kaygı ve Duygusal Öz-Yeterlik Düzeylerine Etkisi. *Electronic Turkish Studies*, 12(18), 361-374.
- <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12101>
- İkiz, F. E. ve Sakarya Çınkır, Ö. (2016). Ergenlerin Ruhsal Belirtileri ile Duygusal Öz-Yeterlik Düzeylerinin İncelenmesi. *Turkish Studies*, 11(14), 333-348.
- Loeb, C, Stempel, C, ve Isaksson, K. (2016). Social and Emotional Self-Efficacy at Work. *Scandinavian Journal of Psychology*, 57(2), 152-161.
- Mesurado, B, Vidal, E. M, ve Mestre, A. L. (2018). Negative Emotions and Behaviour: The Role of Regulatory Emotional Self-Efficacy. *Journal of Adolescence*, 64, 62-71.

- Milioni, M; Alessandri, G; Eisenberg, N; Castellani, V; Zuffianò, A; Vecchione, M; ve Caprara, G. V. (2015). Reciprocal Relations Between Emotional Self-Efficacy Beliefs and Ego-Resiliency Across Time. *Journal of Personality*, 83(5), 552-563.
- Muris, P. (2002). Relationships between self-efficacy and symptoms of anxiety disorders and depression in anormal adolescent sample. *Personality and Individual Differences*, 32, 337-348
- Namaziandost, E, Heydarnejad, T, Rahmani Doqaruni, V, Azizi, Z. (2023). Modeling the contributions of EFL university professors' emotion regulation to self-efficacy, work engagement, and anger. *Current Psychology*, 42(3), 2279-2293.
- Özen, D. E. (2021). Öğretmenlerde duygusal öz-yeterlik ve duygusal tepkisellik arasındaki ilişkide psikolojik dayanıklılığın aracı rolü (Yüksek Lisans Tezi). YÖKTEZ veri tabanından erişildi (No: 681285).
- Saarni, C. (1999). The development of emotional competence. Guilford Press.
- Sakarya, Ö. (2013). Ergenlerin ruhsal belirtileri ile duygusal özyeterlik düzeylerinin incelenmesi (Yüksek Lisans Tezi). Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Schunk, F, Zeh, F, ve Trommsdorff, G. (2022). Cybervictimization and Well-Being Among Adolescents During the Covid-19 Pandemic: The Mediating Roles of Emotional Self-Efficacy and Emotion Regulation. *Computers in Human Behavior*, 126, 107035.
- Sui, W, Gong, X, ve Zhuang, Y. (2021). The Mediating Role of Regulatory Emotional Self-Efficacy on Negative Emotions During the Covid-19 Pandemic: A Cross-Sectional Study. *International Journal of Mental Health Nursing*, 30(3), 759-771.
- Süçüllü, İ. (2022). The relationship between undergraduates' cognitive flexibility, emotional self-efficacy and interpersonal problem solving skills (Tez No. 709341) [Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Şiraz, M. F, Değirmenci, A, ve Bozdaş, M. S. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecinde Bireylerin Duygusal Özyeterlik ve Pozitif Dini Tutumlarının Ölüm Kaygısı ile İlişkisi. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 77-88.
- Totan, T, İkiz, F. E, ve Karaca, R. (2010). Duygusal Öz-Yeterlik Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanarak Tek ve Dört Faktörlü Yapısının Psikometrik Özelliklerinin İncelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (28), 71-95.
- Ulutaş, A. (2016). Ergenlerde sosyal öz-yeterlik algısı ve duygusal öz-yeterlik arasındaki ilişkinin yapısal eşitlik modeli ile incelenmesi: bir model önerisi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(3), 831-841.
- Valois, R. F, Zullig, K. J, & Hunter, A. A. (2015). Association Between Adolescent Suicide Ideation, Suicide Attempts and Emotional Self-Efficacy. *Journal of Child and Family Studies*, 24, 237-248.
- Wu, C. Z, Zong, Z. Y, Huang, T. T, Yu, L. X, & Sun, Q. W. (2023). Childhood Maltreatment Influences Suicidal Behavior: Rumination Mediates and Regulatory Emotional Self-Efficacy Moderates. *Death Studies*, 47(7), 784-791.
- Zullig, K. J, Matthews-Ewald, M. R, & Valois, R. F. (2016). Weight Perceptions, Disordered Eating Behaviors, and Emotional Self-Efficacy Among High School Adolescents. *Eating Behaviors*, 21, 1-6.

EPİLEPSİDE DEPRESYON TEDAVİSİ: LİTERATÜR TARAMASI VE GELECEK ARAŞTIRMALAR İÇİN ÖNERİLER

FATMA EBRU İKİZ

Dokuz Eylül Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Uygulama ve Araştırma Merkezi

ORCID ID: 0000-0003-4381-1658

SEDA NUR KAÇAN

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü

ORCID ID: 0009-0004-6495-1590

ÖZET

Epilepsi, dünya çapında yaklaşık 50 milyon insanı etkileyen en yaygın nörolojik hastalıklardan biridir. Epilepsili bireylerde depresyonun yaygınlığı %15-50 arasında değişmekte ve depresyonun epilepsili bireylerde genel nüfusa oranla 3-10 kat daha yaygın olduğu bildirilmektedir. Depresyonun epilepsideki varlığı yalnızca biyolojik değil, sosyal ve psikolojik faktörlerle de ilişkilidir. Amigdala ve hipokampus gibi beyin bölgelerindeki yapısal değişikliklerin yanı sıra nörotransmitter dengesizlikleri, depresyon ve epilepsi arasındaki çift yönlü ilişkiyi açıklamaktadır. Damgalanma, sosyal izolasyon ve düşük sosyal destek gibi sosyal faktörler de depresyonu artıran önemli etmenler arasında yer alır. Bu araştırma, epilepsili bireylerde depresyon tedavisine yönelik yöntemleri kapsam belirleme (scoping review) yaklaşımıyla incelemiştir. Çalışma, 2020-2025 yılları arasında PubMed, Scopus ve Yök tez veri tabanlarında, "epilepsi ve CBT", "epilepsi ve depresyon" gibi anahtar kelimelerle taranmış ve randomize kontrollü çalışmalar ile klinik araştırmalara odaklanılmıştır. İnceleme sonucunda, invaziv yöntemlerin depresyon üzerindeki etkilerinin anlamlı olduğu ancak uzun vadeli sonuçların belirsiz kaldığı görülmüştür. Yoga, nefes egzersizleri gibi yöntemlere odaklanan çalışmalarda ise örneklem büyüklüğünün küçük olduğu ve depresyon üzerinde spesifik etkilerin yeterince incelenmediği belirlenmiştir. Farmakolojik tedavilerin depresyon üzerindeki etkileri tutarsız bulunmuş. Sonuç olarak, epilepsi ve depresyon tedavisinde hem bilişsel hem de sosyal faktörleri içeren bireyselleştirilmiş yaklaşımların daha etkili olabileceği önerilmektedir. Literatürdeki epilepside depresyon tedavisinde psikoterapilere yönelik boşluk vurgulanmıştır. Sınırlamalar ve örneklem büyüklüğüne dair eksiklikler, gelecekte bu alanda daha kapsamlı çalışmalara ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Epilepsi, depresyon, psikoterapi, bilişsel davranışçı terapi

TREATMENT OF DEPRESSION IN EPILEPSY: A LITERATURE REVIEW AND RECOMMENDATIONS FOR FUTURE RESEARCH

ABSTRACT

Epilepsy is one of the most common neurological disorders affecting approximately 50 million people worldwide. The prevalence of depression in individuals with epilepsy ranges from 15% to 50%, with depression being reported to be 3-10 times more common in individuals with epilepsy compared to the general population. The presence of depression in epilepsy is associated not only with biological factors but also with social and psychological factors. Structural changes in brain regions such as the amygdala and hippocampus, along with neurotransmitter imbalances, explain the bidirectional relationship between depression and epilepsy. Social factors such as stigma, social isolation, and low social support are also significant contributors to the exacerbation of depression. This research investigates methods for treating depression in individuals with epilepsy using a scoping review approach. The study was conducted by searching PubMed, Scopus, and Yök thesis databases from 2020 to 2025 with keywords such as "epilepsy and CBT," "epilepsy and depression," and focusing on randomized controlled trials and clinical studies. The review found that invasive methods had significant effects on depression, but the long-term outcomes remained unclear. Studies focusing on methods like yoga and breathing exercises revealed that sample sizes were small, and specific effects on depression were not sufficiently explored. The effects of pharmacological treatments on depression were inconsistent. In conclusion, personalized approaches that incorporate both cognitive and social factors may be more effective in treating depression in epilepsy. Gaps in the literature on psychotherapies for depression in epilepsy are highlighted. Limitations in sample size and deficiencies indicate the need for more comprehensive future research in this field.

Keywords: Epilepsy, depression, psychotherapy, cognitive behavioral therapy.

1.GİRİŞ

Dünya çapında yaklaşık 50.000.000 insanı etkileyen epilepsi, dünya çapında en yaygın nörolojik hastalıklardan biridir. Bulaşıcı bir hastalık olmamakla beraber altta yatan çeşitli hastalık mekanizmalarına sahip olduğu düşünülüyor. Ancak küresel olarak vakaların yaklaşık %50' sinde hastalığın sebebi bilinmemekte (Who,2024).Yapılan bazı çalışmalar, epilepsisi olan hastalarda depresyonun aktif yaygınlığını değişen metodolojik faktörlere bağlı olarak %15-50 arası olduğunu düşünmektedir. Yine bazı çalışmalar epilepsisi olan hastaların%15 -20'sinin Şiddetli depresif atak kriterlerini karşıladığını bildirmektedir. Bütün bu çalışmalar depresyonun

kontROLSÜZ epilepsi ile ilişkisinin genel popülasyona oran ile 3- 10 kat daha yaygın olduğunu bildirmiştir.

1.1 Epilpesli bireylerde de Depresyon: Sosyal, Biyolojik, Psikolojik Faktörler

1.2 Biyolojik ve Psikolojik faktörler

Epilepsili bireylerde nöbetlerden bağımsız olarak depresyon ve anksiyete gibi psikiyatrik komorbiditelerin yaygın olduğu bilinmektedir (Jones ve ark,2008). Araştırmalar, epilepsi ve depresyon arasındaki çift yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu ilişki, nörotransmitter dengesizlikleri ve yapısal beyin değişiklikleri gibi ortak patofizyolojik mekanizmalardan dayanmaktadır. Araştırmalar bu ortak mekanizmaların, epilepsili bireylerde depresyon riskini arttırdığını ve depresyon teşhisi olan kişilerde de epilepsi geliştirme riskinin arttığını göstermektedir (Tabassum ve ark,2024).

Depresyonun epilepsideki varlığı yalnızca patofizyolojik mekanizmalarla sınırlı kalmayıp, biyolojik ve sosyal faktörlerin de etkisi altındadır. Hem depresyon da hem de epilepsi de yer alan beyin bölgeleri hipokampus, amigdala, entorinal korteks, frontal loblar gibi neokortikal bölgeler, bazal gangliyonlar, talamus ve bağlantı yolları gibi yapılardır(Gilliam ve ark,2003). Bunlardan, hipokampus ve amigdala, epilepside de özellikle temporal lob epilepsisinde ve depresyonun fizyolojik temellerinde önemli bir rol oynamaktadır (Sheline, 2003). Korku ve ilgili duyguların işlenmesinde görev alan amigdala (Saar ve D'Arcy, 2018), akut depresyonda bilateral genişleme ve kronik depresyon sırasında azalma ile iki aşamalı bir süreçten geçiyor neticede duygusal tepkilerde ve kontrolde düzensizliklere sebep olabilir. MRG sonuçları, depresyonu olan temporal lop epilepsili hastalarda amigdala hacminin arttığını ortaya koymaktadır (Richardson ve ark,2007).

1.3 Bazı sosyal faktörler

Epilepsi, çeşitli zamanlarda farklı toplumlarda farklı şekillerde tanımlandı. Yunan toplumlarında bir hastalık olarak görülürken diğer birçok toplumda epilepsinin sebebi “şeytani bir ele geçirme veya günah kaynaklı bir durum” olarak görüldü(Jacoby,2002). Zaman içinde tanımlamalar değişmiş olsa de önyargı ve korku nispeten devam ediyor. Her ne kadar temelsiz bir korku olsa da bu tutumlara maruz kalma ve ayrımcılığa uğrama korkusu, epilepsi hastalarında psikolojik baskıyı derinleştiriyor. Bu damgalanma hem bireyin kendine olan güvenini sarsıyor hem de içsel bir değersizlik duygusu yaşanmalarına neden oluyor (Thompson ve Baker,2000). Ayrıca depresyonda, anksiyete ve ilaca karşı “zayıf uyuma” sebep oluyor (Buck ve ark,1997). Araştırmalar, yalnızca hasta bireyin değil yakın çevresinin de damgalamaya maruz kalabildiğini belirtiyor. Bu durum sıklıkla hastalığın seyrinde değişikliklere sebep

oluyor. Zambia’da yapılan bir çalışmada (n=102) Düşük ve orta gelirli ülkelerde epilepsili çocukların annelerinin %20 sinin çocuklarının durumu nedeniyle damgalanmış hissettiğini tespit etti (Elafros ve ark, 2014). 2008 de Çin’de yapılan bir diğer çalışmada epilepsi hastalarının %89’u ve ailelerin %76’sının damgalanma hissettiği ortaya çıkmıştır. Aynı çalışmada aile çatışmasının da hastalarda %60 ailelerde %58 oranında olduğu görülmüş. Çalışmalar gösteriyor ki bakım verenin yük algısı ve aile işlevselliği de depresyona aracılık eden ve göz ardı edilemeyecek olan diğer önemli faktörler arasında bulunuyor (Han ve ark,2015). Depresyonda gözlenen kendine odaklanma veya geri çekilme, bireylerin sosyal etkileşimlerinde empati, anlayış ve duygusal zekâ gibi yetenekleri kullanma kapasitesini ifade eden “Zihin teorisi” (ToM) becerisinin azalmasına neden olabilecek daha az sosyal etkileşim ve gözlem ile sonuçlanır. Daha şiddetli depresif belirtilerin daha yüksek ToM eksiklikleri ile ilişkili olduğu bulunmuştur(Bora ve Berk, 2016). Nestor ve arkadaşları tarafından yapılan bir meta-analiz çalışmasında, Depresyon etkisi altındaki epilepsisi olan bireylerde, ToM açısından orta büyüklükte ($g = -0.398$) açıklıklar bulunmuştur (Nestor ve ark, 2022). Bir başka meta-analiz çalışmasında, sosyal biliş için 31 çalışmayı içeren 10 çalışma, Temporal lob epilepsisi (TLE) olan 433 hastada ToM’yi değerlendirdi ve bu hastaların ToM’de önemli eksiklikler gösterdiğini ortaya koydu(Bora ve Meletti,2016).

Önemli diğer bir faktör olan sosyal izolasyonun nedenlerinden biri nöbetlerin öngörülemezliğidir. Ayrıca hafıza ve işlev bozukluklarının da yaşam kalitesini düşürdüğü ve sosyal damgalanma ile beraber depresyon riskinin arttırdığı tespit edilmiştir (Kwon ve Park,2013). Epilepside depresyonun önemli bir nedeni nöbetlerin öngörülemezliğidir. Bu belirsizlik kişide sürekli bir anksiyete ve korku hali yaratır. Bu kaygı, sosyal ortamlarda damgalanma endişesiyle birleştiğinde, kişinin sosyal hayatından uzaklaşmasına ve sosyal izolasyona neden olur (Kwon ve Park, 2013). Bu bağlamda, düşük sosyal yeterlilik, damgalanma, düşük sosyal destek, sosyal izolasyon ve rol değişmesi de epilepsi de depresyonun başlıca sosyal belirleyicileri arasında bulunuyor. Yapılan bazı çalışmalarda epilepsisi bireylerde arkadaş desteğinin ve yaşam kalitesinin düşük olduğu belirlenmiştir (Altunan ve Ünal, 2022). Özellikle refrakter epilepsisi olanlar, azalmış sosyal destek ve aile işlevi, bilişsel zorluklar, tıbbi ve psikiyatrik komorbiditeler ve damgalanma ile karşı karşıyadır(Mula ve Sander, 2018).

Bu araştırmanın amaçları: (1), Epilepsi ve depresyonun komorbiditesinde altta yatan mekanizmalar olan psikolojik, sosyal ve biyolojik etkenler üzerinden güncel araştırmalarda odaklanılan unsurları incelemektir. (2), bu inceleme sonucunda sosyal etkenler gibi ihmal edilen temel alanlara dikkat çekmek ve gelecekteki araştırmalar için daha bütüncül yaklaşımlar önererek literature katkı sağlamaktır.

2. YÖNTEM

2.1 Araştırma Stratejileri

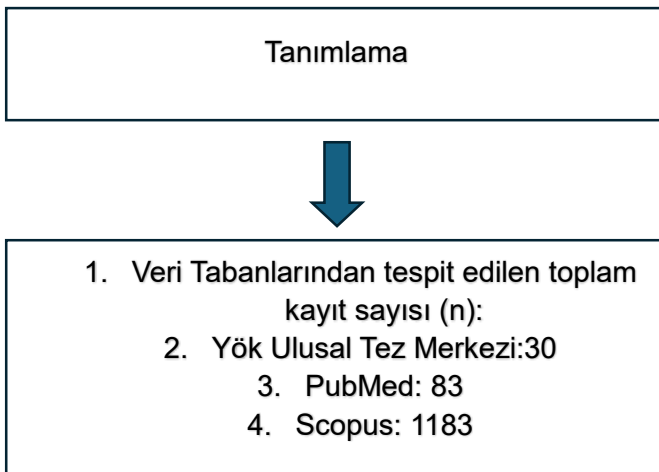
Bu araştırmanın doğrultusunda depresyon tedavisine yönelik yöntemleri incelemek amacıyla bir kapsam belirleme (scoping review) olarak tasarlanmıştır. Araştırma, 2020-2025 yılları arasında yayımlanmış literatürü; PubMed, Scopus ve Yök Ulusal Tez Merkezi veritabanları üzerinden “epilepsi ve CBT”, “Epilepsi ve depresyon”, “epilepsi de depresyon ve tedavi”, “Epilepsi ve psikoterapi” anahtar kelimelerle tarama yaparak belirlenmiştir. Ayrıca, tarama İngilizce ve Türkçe dillerinde yayımlanan çalışmalarını dikkate alınmış, “Randomize kontrollü çalışma” ve “Klinik “filtreleri kullanılarak yalnızca uygun çalışmalar seçilmiş ve incelenmiştir

2.2 Seçim Kriterleri

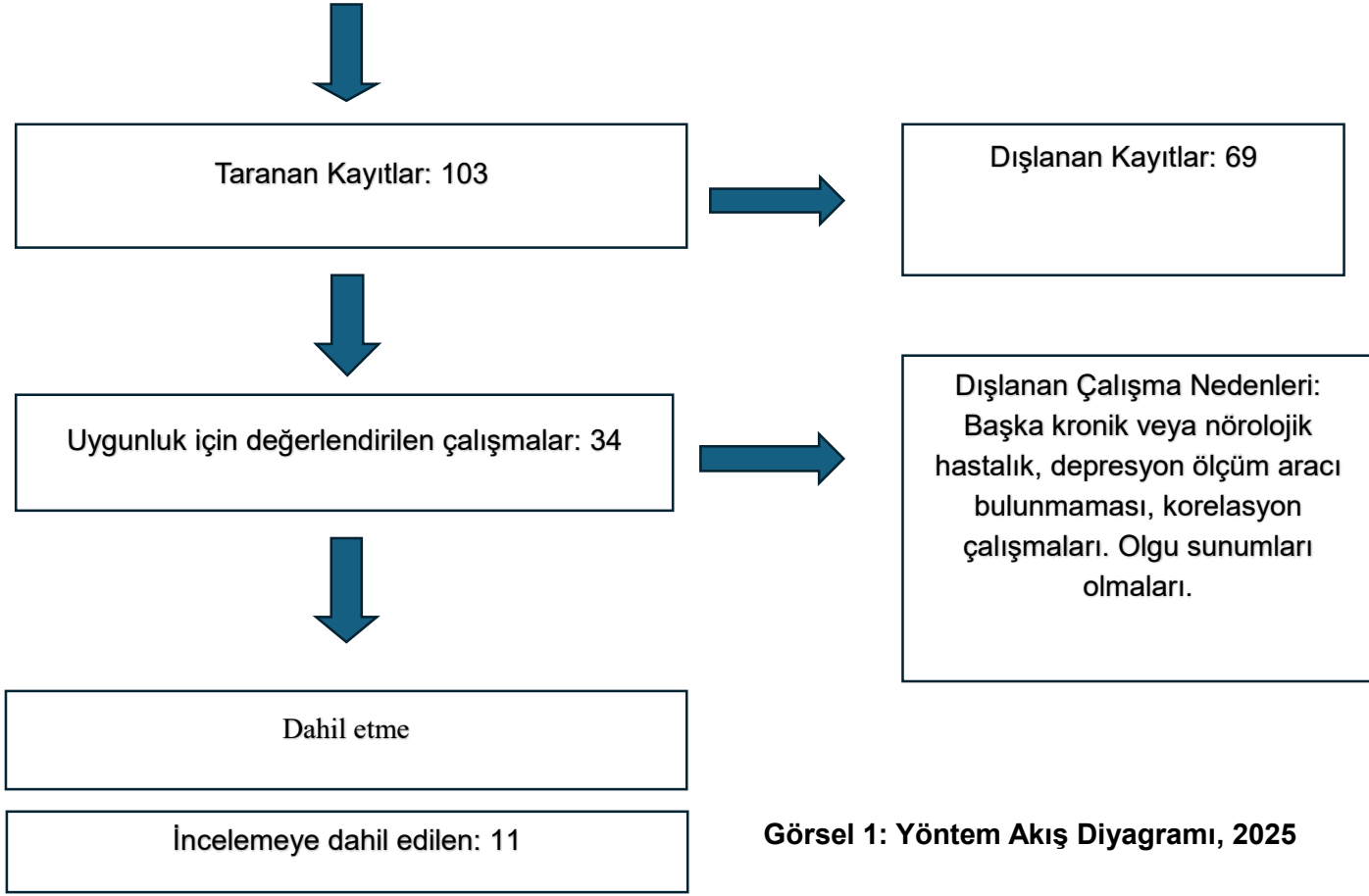
Literatür taraması sürecinde incelenecek makaleler seçilmiş, dahil etme ve dışlama kriterlerine göre inceleme yapılmıştır. Dahil etme kriterler: (1) 2020-2025 yılları arasında yayımlanmış çalışmalar, (2) epilepsi de depresyona yönelik tedavi uygulayanlar, (3) randomize kontrol olan çalışmalar, (4) klinik çalışmalara dayanmaktadır. Dışlama kriterleri: (1) 2020 yılından önce yapılmış çalışmalar, (2) epilepsi ile beraber başka bir nörolojik/ kronik hastalığa yönelik çalışmalar. (3), depresyonun ele alınmadığı çalışmalar, (4), inceleme makaleleridir, (5) yalnızca özeti bulunan makalelerdir.

Belirtilen veri tabanları üzerinde yapılan literatür taraması sonucunda, 82 çalışma incelenmiştir. Depresyonun ele alınmadığı, başka nörolojik/ kronik rahatsızlığın olduğu, inceleme makaleleri ve sadece özeti olduğu makaleler inceleme kriterleri kapsamında araştırmaya dahil edilmemiştir. Tüm bu bilgiler doğrultusunda, çalışmanın odak kapsamına dahil olan 21 araştırma ele alınarak inceleme yapılmıştır.

Görsel 1. Yöntem Akış Diyagramı

gggg

Görsel 1: Yöntem Akış Diyagramı, 2025

3. BULGULAR

3.1 Epilepsi de depresyon tedavisinde kullanılan yöntemler

Yapılan inceleme ışığında depresyonun tedavisi için; bir çalışmada Transkriniyel Vagus sinir sistemi stimülasyonu kullanılmıştır. İlk çalışmada, transkraniyal doğrudan akım stimülasyonu (tDCS)'nin epilepsili hastalarda depresyon, anksiyete ve stres üzerindeki etkileri araştırılmıştır. tDCS'nin, Dorsolateral Prefrontal Cortex (DLPFC) üzerinde uygulandığında depresyonu, anksiyeteyi ve stresi azalttığı bulunmuştur. Depresyon ve anksiyete ile ilgili bulgular, önceki çalışmalara paralel olarak tDCS'nin bu psikolojik durumlar üzerinde olumlu etkiler yaratabileceğini göstermektedir. Ancak, kaygı üzerine daha fazla veri ve çalışma gerekliliği vurgulanmaktadır. Yine de çalışmanın sınırlamaları da mevcuttur. Örneğin, örneklem büyüklüğü küçük kalmış (n=30) ve takip süreleri bulunmamaktadır (Azmoodeh, Soleimani & Issazadegan, 2021). İnceleme de 4 adet gevşetme egzersizinin kullanıldığı çalışma bulunmuştur.

Talo ve Turan (2023), epilepsili hastalarda progresif kas gevşetme (PMR) egzersizlerinin depresyon, uyku kalitesi ve yaşam kalitesi üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Çalışmanın bulguları, PMR egzersizlerinin müdahale grubundaki hastalarda depresif semptomları, uyku kalitesini ve yaşam kalitesini anlamlı şekilde iyileştirdiğini göstermiştir. Ancak, bu çalışmada bazı sınırlamalara da bulunmaktadır. Çalışma tek bir hastane ile sınırlı olup, sadece teknolojik cihazları kullanabilen hastalar ve belirli kriterleri karşılayan hastalar dahil edilmiştir. Ayrıca, çalışma örneklemini küçük bir gruptan oluşmaktadır (n=70). Bunun yanı sıra, yalnızca bazı hastaların çalışmaya katılması, genelleme yapmayı zorlaştırmaktadır. Sonuç olarak, PMR egzersizlerinin epilepsili hastalarda depresif belirtileri hafifletme, uyku kalitesini artırma ve yaşam kalitesini iyileştirme konusunda etkili bir yöntem olabileceği ortaya konulmuştur. Ladin ve arkadaşları (2021) randomize kontrollü çalışmasının sonuçları, telefon tabanlı depresyon öz yönetim eğitim programı (UPLIFT)'nin epilepsili İspanyolca konuşan yetişkinler arasında uygulanabilir ve kabul edilebilir olduğunu ve normal bakıma kıyasla depresif belirtilerde daha fazla iyileşme sağladığını göstermektedir. UPLIFT programı, katılımcıların yaş, eğitim düzeyi ve antidepresan ilaç kullanımı gibi faktörlerden bağımsız olarak faydalı bulunmuştur. 6 aylık izlemde, UPLIFT katılımcılarının depresif semptomlarda iyileşme yaşadığı ve daha düşük depresyon oranlarına sahip olduğu gözlemlenmiştir (sırasıyla %40'a karşı %70). Ancak, 12 aylık izlemde bu fark istatistiksel olarak anlamlı olmamıştır (p = .08), bu da müdahale etkisinin zamanla zayıfladığını gösteriyor olabilir.

Bhatele ve arkadaşları (2023) çalışması, epilepsisi olan hastalarında depresyon tedavisinde Venlafaksin (VEN) ve Escitalopram (ESCIT) kullanımını karşılaştırmak amacıyla yapılmıştır. Hafif ila orta şiddette depresyonu olan 90 epilepsili hastalarda, 8 hafta boyunca ESCIT veya VEN tedavisi almak üzere randomize edilmiştir. Birincil sonuç, 8 haftada Hamilton depresyon derecelendirme ölçeği (HAM-D) skorlarındaki değişikliklerle etkinlik farklarının incelenmesidir. Nöbet sıklığı, yaşam kalitesi (QOLIE-31), advers olaylar ve ilaç uyumu gibi ikincil sonuçlar da değerlendirilmiştir. Çalışma, 350 epilepsili bireyin taranmasıyla başlamış ve 90 hasta ile sonlanmıştır. Katılımcıların başlangıçtaki HAM-D skorları her iki grup için benzerdi. 8. haftada, her iki tedavi grubunda da HAM-D skorlarında anlamlı bir iyileşme gözlemlenmiş, ancak VEN ile ESCIT arasında etkinlik açısından anlamlı bir fark bulunmamıştır. Ayrıca, her iki grupta da nöbet sıklığı ve yaşam kalitesi (QOLIE-31) indeksinde anlamlı iyileşmeler yaşanmıştır.

Brandt ve arkadaşları (2023) yaptığı çalışmada, tDCS (Transkraniyal Doğru Akım Stimülasyonu) tedavisinin epilepsi hastalarındaki depresyon, anksiyete ve stres üzerindeki etkisi incelenmiştir. Müdahale ve kontrol gruplarının DASS-21 (Depresyon, Anksiyete, Stres)

skorlarının karşılaştırılması, tDCS'nin bu psikolojik durumlar üzerinde anlamlı bir iyileşme sağladığını göstermiştir. Depresyon puanları, müdahale grubunda 21.93 ± 2.49 'dan 14.46 ± 2.19 'a düşerken, kontrol grubunda 21.80 ± 3.42 'den 21.40 ± 1.80 'a çok küçük bir değişim göstermiştir. Anksiyete puanları ise müdahale grubunda 21.20 ± 2.36 'dan 13.80 ± 2.56 'ya, kontrol grubunda ise 21.73 ± 1.62 'den 20.86 ± 2.03 'e düşmüştür. Bu çalışma, epilepsili hastalar üzerinde yapılmış olmasıyla önemli bir yer tutmaktadır.

Lim ve arkadaşları (2024) çalışmalarında, farkındalık nefes egzersizlerinin epilepsi hastalarındaki depresyon ve yaşam kalitesini iyileştirmedeki etkisini incelemiştir. Elde edilen bulgular, iki haftalık kısa bir farkındalık nefes egzersizi müdahalesinin depresyon semptomlarını azaltmada etkili olduğunu ve yaşam kalitesini artırdığını göstermektedir. Özellikle, müdahaleyi uygulayan grubun NDDI-E (epilepside nörolojik bozukluklar depresyon envanteri) skorlarında anlamlı bir azalma gözlemlenirken, GAD-7 (yaygın anksiyete bozukluğu) skorlarındaki azalma ise istatistiksel olarak anlamlı değildi. Ayrıca, genel yaşam kalitesi skorları da müdahale grubunda önemli bir artış göstermiştir. Altı haftalık takipte, başlangıçta gözlemlenen iyileşmeler bazı sonuçlarda azalmış olsa da genel yaşam kalitesi ve dikkatli farkındalık seviyesinde devam eden iyileşmeler kaydedilmiştir. Bu durum, farkındalık nefes egzersizlerinin kısa vadeli faydalarının sürdürülebilir olduğuna dair umut vericidir. Çalışmanın sınırlamaları arasında küçük örneklem büyüklüğü ve katılımcıların uygulama sıklığının kontrol edilmesinin zorlukları bulunmaktadır.

Naddel ve arkadaşları (2023) çalışmalarında, BRV tedavisinin tolere edilebilirliği ve etkinliği incelenmişlerdir. Örneklem %58.7'si kadın ve ortalama yaşları 42 (18-72 yaş arası) olmak üzere 109 epilepsisi olan hastadan oluşmaktadır. Katılımcıların %87.2'sinin ilaçlara dirençli epilepsi tanısı vardır. Çalışma sonunda, BRV tedavisi alan hastaların %30,8'inin nöbetleri %50'den fazla azalmış, %12,1'i ise tamamen nöbetiz kalmıştır. Tedavi süresi boyunca, hastaların %91,7'si en az bir tedaviye bağlı yan etki bildirmiştir; en yaygın yan etkiler yorgunluk (%30,3), sinirlilik (%29,4) ve depresyon/düşük ruh hali (%28,4) olmuştur. Ayrıca, depresyon öyküsü olan hastalarda intihar düşüncelerinin daha fazla rapor edildiği gözlemlenmiştir.

Lai ve arkadaşları (2021) epilepsi hastası yetişkinlerde farkındalık temelli müdahalenin (MBI) etkilerini inceleyen bir çalışmanın sonuçlarını sunmaktadırlar. Çalışma, 6 haftalık bir takip süresiyle farkındalık temelli müdahalenin depresyon, anksiyete, yaşam kalitesi ve farkındalık düzeyleri üzerinde nasıl etkiler yarattığını ve bu etkilerin sürdürülebilirliğini analiz etmektedir. Müdahale grubunda, MBI sonrası depresyon düzeylerinde anlamlı bir azalma görülmüş ($p = 0.010$), farkındalık seviyelerinde ise anlamlı bir artış sağlanmıştır ($p = 0.006$). Bu iyileşmeler, 6 hafta sonrasında da devam etmiştir. Yaşam kalitesi (QOLIE-31) skorlarında müdahale

grubunda anlamlı bir iyileşme bulunmuştur ($p = 0.002$) Müdahale grubunda, depresyon, anksiyete ve yaşam kalitesinde klinik olarak anlamlı değişiklikler gözlemlenmiştir. 6 haftalık takipte, farkındalık, depresyon ve yaşam kalitesi üzerinde istatistiksel olarak güvenilir iyileşmeler yaşanmıştır. Öte yandan çalışma, yalnızca öz-bildirimlere dayandığı için sosyal arzu edilebilirlik ve kültürel önyargılardan etkilenmiş olabilir. Ayrıca, evde farkındalık pratiği için harcanan zaman ve çaba değerlendirilmemiştir. Sonuç olarak, farkındalık temelli müdahale, epilepsi hastalığına sahip bireylerde depresyonu azaltmak ve yaşam kalitesini artırmakta etkili bir yöntem olarak öne çıkmıştır. 6 haftalık takip süresince elde edilen etkiler, tedavi sonrası dönemde de sürmüştür. Gelecek araştırmaların, terapötik özelliklerin sürdürülebilirliğini değerlendirmek amacıyla daha uzun süreli takipler yapmayı ve objektif ölçümlerle klinik faydayı incelemeyi vurgulanmıştır.

Kim ve arkadaşları (2023) epilepsi hastalarında depresyon tedavisi için Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT) kullanımını inceleyen bir çalışmayı anlatmaktadır. Çalışmada, depresyonu olan epilepsi hastalarına uygulanan BDT'nin etkileri, iki grup üzerinden değerlendirilmiştir: BDT grubu ve kontrol grubu. PHQ-9 testi, depresyon şiddetini ölçmek için kullanılırken, BDI-II depresyonun bilişsel, duygusal ve fiziksel yönlerini değerlendiren bir başka test olarak kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, BDT grubu üzerinde yapılan PHQ-9 ve BDI-II testlerinde anlamlı bir iyileşme gözlemlenmiştir. Kontrollü grupta ise önemli bir değişiklik olmamıştır. PHQ-9 ve BDI-II puanları BDT grubu ile kıyaslandığında, depresyon seviyelerinde önemli bir azalma gözlemlenmiştir. Bu çalışma, depresyonu olan epilepsi hastalarında BDT'nin etkinliğini ortaya koymuştur. Öte yandan Uzun dönemli izleme yapılmamış, bu nedenle terapinin uzun vadeli etkileri değerlendirilememiştir. Bu çalışmada, bir başka tedavi modeli olan üçüncü nesil BDT (ACT ve MBCT gibi) ile ilgili araştırmalar yapılabilir. Bu modellerin depresyonu etkili bir şekilde azaltabileceği ve psikolojik esnekliği artırabileceği önerilmiştir.

Hasözdemir (2023) çalışmasında, Covid-19 pandemisi sırasında epilepsi tanısı almış çocuklara ev temelli gevşeme ve solunum egzersizleri verilerek yaşam kalitesi, anksiyete-depresyon ve uyku kalitesinin iyileştirilmesini hedeflemiştir. Çalışmaya 7-18 yaş arası, son 6 aydır nöbetiz ve medikal tedavi almakta olan toplam 40 çocuk katılmıştır (20 çalışma grubu, 20 kontrol grubu). Katılımcılara Pediatrik Yaşam Kalitesi (PedsQL), Çocuklarda Anksiyete ve Depresyon (ÇADÖ-Y/Çocuk Formu), ve Çocuklar için Uyku Bozukluğu Ölçeği uygulanmıştır. İlk değerlendirme yüz yüze yapılmış, son değerlendirme ise tedavi bitiminde internet tabanlı olarak gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubuna, 8 hafta boyunca haftada 3 seans gevşeme ve solunum egzersizleri yapılması istenmiştir. İlk 2 hafta, çocukların egzersizlerini doğru yapıp yapmadığını kontrol etmek amacıyla ebeveynlerden video çekilmesi istenmiştir. 8 haftanın

sonunda yapılan değerlendirmelere göre, ÇADÖ-Y leğinde çalışma grubunda anlamlı bir iyileşme gözlemlenirken ($p<0.05$), kontrol grubunda herhangi bir fark bulunmamıştır ($p>0.05$). Pediatrik Yaşam Kalitesi leği (PedsQL) her iki grupta da daha iyi bir puanlama göstermesine rağmen, istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p>0.05$). Çocuklar için Uyku Bozukluğu leği (ÇADÖ-Y) ise çalışma grubunda iyileşme gösterirken, kontrol grubunda kötüleşme gözlemlenmiş ancak her iki grup arasında anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($p>0.05$).

Özden (2023) alışmasında, epilepsi hastalarına uygulanan progresif gevşeme egzersizlerinin depresyon düzeyi, uyku kalitesi ve yaşam kalitesi üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamıştır. Müdahale grubundaki hastalar 4 hafta boyunca, haftada 3 gün toplam 12 seans progresif gevşeme egzersizi uygulamıştır. Kontrol grubuna herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır. Veri toplamak için Tanıtıcı Bilgi Formu, Pittsburgh Uyku Kalitesi İndeksi (PUKİ), Beck Depresyon leği (BDÖ) ve Epilepside Yaşam Kalitesi leği (QOLIE-31) kullanılmıştır. Araştırmada, uygulama sonrası müdahale grubundaki hastaların depresyon düzeylerinde (BD), uyku kalitesinde (PUKİ) ve yaşam kalitesinde (QOLIE-31) anlamlı iyileşmeler gözlemlenmiştir. Girişim grubundaki hastaların, kontrol grubuna kıyasla PUKİ ve BDÖ toplam puanlarında anlamlı düşüşler, QOLIE-31 toplam puanlarında ise anlamlı bir artış bulunmuştur ($p<0.05$).

Tablo 1: Araştırmaya Dahil Edilen alışmalar

Yazar, Yıl, Yer	Araştırma Deseni ve Araştırma Grubu	Kullanılan lme Araçları	Araştırma Sonuçları
Talo ve Turan (2023), Türkiye	n test-son test. Deneysel alışma. Fırat niversitesi, nöroloji polikliniğinde Tanılı 70 epilepsi hastası.	PUKİ (Pittsburgh uyku leği), BDÖ, QUOLI-31, Kişisel Bilgi Formu	Müdahale grubu BDÖ ve PUKİ puan ortalamalarında anlamlı artış gözlendi. Müdahale grubu epilepsi yaşam kalitesi leği (QUOLI-31) de anlamlı puan artışı gözlemlendi.

Azmud, Solemani ve İsadeghan (2021), Urmia, İran	Ön test-Son test. Deneysel Çalışma 30 epilepsi hastası.	Transkraniyel Doğru Akım Stimilasyonu(tDCS) DASS-21 Depresyon, Anksiyete Stres ölçeği	Müdahale grubu DASS-21 Depresyon, anksiyete ve stres ölçeğinde son testte anlamlı puan düşüşü gözlemlendi.
Ladin vd (2021), ABD	Randomize kontrollü deney. 21+ yaşında, epilepsi tanısı almış 72 Hispanik Amerikalı. Tek merkezli, prospektif çalışma.	CES-D Depresyon ölçeği	Uygulanan telefon temelli müdahale programı (UPLIFT) Depresyon oranlarında, gruplar arası anlamlı fark bulamadı.
Bhatele vd (2023), Hindistan	Randomize kontrollü deney. Epilepsi tanısı almış 18+ yaş grubu 82 hasta	NDDI-E depresyon ölçeği HAM-D depresyon ölçeği QOLIE-31 Epilepsi Yaşam Kalitesi ölçeği	ESCIT (5-20 mg) ve VEN(37.5-150 mg) gruplarında HAMD-D depresyon skorlarında anlamlı düşüş gözlemlendi.
Brandt vd (2023), Almanya	Randomize, plasebo kontrollü deneysel çalışma. 16-80 yaş arası 740 epilepsi hastası.	Fokal nöbet sıklığı, tedaviye bağlı advers olaylar (TEAE), QOLIE-31-P, Hastane anksiyete depresyon ölçeği (HADS).	Anksiyete skoru 2 deney grubunda düşerken, depresyon skorlarında anlamlı Farklar bulunamamıştır

Naddel vd. (2023), İngiltere	Açık etiketli, deneysel araştırma. Daha önce BRV tedavisi almış, şu an da almakta olan, gelecekte alması planlanan 3 gruba ayrılan epilepsi tanısı almış olan,109 epilepsili hasta.	TEAE, Hastane depresyon ve anksiyete ölçeği (HADS), QOLIE-31 Yaşam kalitesi ölçeği.	Nöbet sıklığında %30 oranında azalma bildirilirken depresyon ve anksiyete ölçeğinde puan ortalamalarında değişim gözlemlenmiştir. Yaşam kalitesi puanlarda iyileşmeler görülmüştür. Hastaların %27'si olumsuz yan etkiler nedeniyle ilacı almayı bırakmışlardır.
Lim vd (2024), Çin	Randomize kontrollü deneysel Çalışma, 20 epilepsi tanısı almış hasta.	NDDI-E, Genel Anksiyete Bozukluğu(GAD- 7),QOLIE-31 ve Farkındalık Dikkat Farkındalık Ölçeği(MAAS).	Müdahale grubu, başlangıçtan iki hafta sonra NDDI-E skorlarında anlamli iyileşme gösterirken, 4 hafta sonra bekleme grubu ile aralarında anlamli fak bulunamadı. Müdahale grubu yaşam kalitesi ölçeğinde hem başlangıçtan sonraki iki hafta hem de sonraki dört hafta da anlamli iyileşme gösterdi. Bekleme listesi grubunda anlamli fark bulunamadı.

Lai vd (2021), Çin	Randomize kontrollü deneysel çalışma. Epilepsi tanısı almış 28 ayakta hasta.	BD-II- depresyon, AI Anksiyete, epilepsi için yaşam kalitesi QOLIE-31, yaşamdan memnuniyet (SWLS) ve farkındalık düzeyi (MAAS) ölçekleri kullanıldı.	Müdahale grubu, kontrol grubuna kıyasla, müdahaleden iki hafta sonra BD-II, MAAS ve QOLIE-31 skorlarında anlamlı iyileşmeler gösterirken, BAI anksiyete ölçeğinde ve SWLS farkındalık ölçeğinde anlamlı iyileşme gösteremedi. Müdahaleden altı hafta sonra yapılan ölçümlerde, müdahale grubunun BD-II, MAAS ve QOLIE-31 skorları, T1(müdahaleden 2 hafta sonra) skorları ile benzerdi. BAI ve SWLS skorları sabit kaldı.
Kim vd (2023), Güney Kore	Ön test-son test yöntemi. Deneysel çalışma. Samsung tıp fakültesine bağlı nöroloji polikliniğinde, epilepsi tanısı almış 36 hasta.	Beck Depresyon Envanteri (BDÖ-II) Hasta Sağlığı Anketi-9(PHQ-9)	BDT grubu hastaları, kontrol grubuna oranla PHQ-9 Skorunda ve Depresyon ölçeği (BDÖ-II) de anlamlı iyileşme göstermiştir.

Hasözdemir (2023), Türkiye	Ön test-son test nicel deneysel araştırma. İstanbul Tıp Fakültesi, nöroloji polikliniğinde epilepsi tanısı almış, 7-18 yaş arası 40 çocuk.	Pediyatrik yaşam kalitesi ölçeği (PedsQL) Çocuklarda anksiyete depresyon ölçeği (ÇADÖ-Y), Çocuklar için uyku bozukluğu ölçeği. Gevşeme ve solunum egzersizleri.	Gevşeme- egzersiz müdahale grubu ÇADÖ-Y ve çocuk formunda anlamlı iyileşmeler gösterirken, kontrol grubu iyileşme gösterememiştir. Müdahale grubunda PedsQL skorunda anlamlı fark bulunamadı.
Özden (2022), Türkiye	Ön test-son test, randomize kontrollü deneysel çalışma. Fırat Üniversitesi, nöroloji polikliniğine başvuran, epilepsi tanısı almış 70 hasta.	Prograsif gevşeme egzersizi. Tanıtıcı Bilgi Formu, Pittsburgh uyku Kalitesi indeksi (PIKU), BDÖ, QOLIE-31	Müdahale grubunda uyku kalitesi indeksi (PIKU) ve depresyon puanlarında (BDÖ) de anlamlı azalma görülmüştür. Hem kontrol müdahale grubunda yaşam kalitesi ölçeğinde (QOLIE-31) fark gözlemlenmiştir.

4. TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Epilepsi hastalarında depresyonun oldukça yaygın bir durum olduğunu gösteren birçok çalışma mevcut olsa da bu iki durumun tedavisine yönelik literatürün oldukça sınırlı olduğunu fark ettim. Özellikle 11 çalışmayı inceleyerek yaptığım kapsam araştırmasında, depresyon tedavisine odaklanan makalelerin oldukça az olduğunu ve bunların da çoğunlukla sınırlı etkiler sunduğunu gözlemledim. Dahil ettiğim çalışmalardan bazıları invaziv yöntemlere odaklanmış, ancak bu çalışmalarda uzun süreli izlem sonuçları sunulmamış veya tedavi etkililiği net bir şekilde ortaya konulmamıştı. Diğer çalışmalarda ise nefes egzersizleri ve gevşeme teknikleri gibi yöntemlere ağırlık verilmişti. Bunların depresyonun genel belirtilerine yönelik olsa da epilepsi bağlamında etkilerini anlamak açısından yeterli görünmüyorlardı. Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT) ile ilgili bir çalışmaya rastladım, ancak bu çalışmada da örneklem oldukça küçüktü ve sonuçların genellenebilirliği konusunda sınırlıklar mevcuttu. Bunun yanı sıra, depresyon ve epilepsinin çift yönlü ilişkisi olduğu, yani birinin diğerini tetikleyebileceği yaygın olarak kabul edilen bir gerçektir. Ancak, bu ilişkiyi özellikle sosyal etkenler bağlamında ele

alan herhangi bir çalışmaya rastlamadım. Araştırmanın son beş yıllık literatürle sınırlandırdığımda, sosyal faktörlere odaklanan çalışmaların eksikliği net bir şekilde görülüyor. Ek olarak, dahil edilen çalışmaları çoğunda küçük örneklem boyutları, izlem sürelerinin kısıtlılığı ve metodolojik eksiklikler dikkat çekiciydi. Psikoloji literatüründe, epilepside depresyonun ele alınış şeklinin hem bilişsel hem de sosyal boyutları bir araya getiren daha kapsamlı modellere ihtiyaç duyduğunu düşünüyorum. Sonuç olarak hem psikoloji dünyasında hem de klinik uygulamalarda, bu alanda yapılacak daha kapsamlı ve uzun dönemli çalışmalar, hastaların yaşam kalitesini arttırmada önemli rol oynayabilir.

5. KAYNAKÇA

- Altunan, B., & Ünal, A. (2022). Emotion regulation difficulties and social support in individuals with epilepsy: Its relationship with depression levels. *Çukurova Medical Journal*, 47(3), 1315–1326. <https://doi.org/10.17826/cumj.1138971>
- Azmoodeh, S., Soleimani, E., & Issazadegan, A. (2021). The effects of transcranial direct current stimulation on depression, anxiety, and stress in patients with epilepsy: A randomized clinical trial. *Iranian Journal of Medical Sciences*, 46(4), 272-280. <https://doi.org/10.30476/ijms.2020.83233.1215>
- Bhatele, P., Dwivedi, R., Kalaivani, M., Sarangi, S. C., Sharma, R. K., Vibha, D., Elavarasi, B., Sagar, R., Chandra, P. P., & Tripathi, M. (2023). VE-MMODE- A randomized controlled trial of venlafaxine and escitalopram for the treatment of mild to moderate depression in individuals with epilepsy. *Epilepsy & Behavior*, 145, 109352. <https://doi.org/10.1016/j.yebeh.2023.109352>
- Bora, E., & Meletti, S. (2016). Social cognition in temporal lobe epilepsy: A systematic review and meta-analysis. *Epilepsy & Behavior*, 60, 50–57. <https://doi.org/10.1016/j.yebeh.2016.04.024>
- Bora, E., & Berk, M. (2016). Theory of mind in major depressive disorder: A meta-analysis. *Journal of Affective Disorders*, 191, 49–55. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2015.11.023>
- Brandt, C., Dimova, S., Elmoufti, S., Laloyaux, C., Nondonfaz, X., & Klein, P. (2023). Retention, efficacy, tolerability, and quality of life during long-term adjunctive brivaracetam treatment by number of lifetime antiseizure medications: A post hoc analysis of phase 3 trials in adults with focal seizures. *Epilepsy & Behavior*, 138, 108967. <https://doi.org/10.1016/j.yebeh.2022.108967>
- Buck, D., Jacoby, A., Baker, G. A., & Chadwick, D. W. (1997). Factors influencing compliance with antiepileptic drug regimes. *Seizure*, 6(2), 87–93. [https://doi.org/10.1016/s1059-1311\(97\)80060-x](https://doi.org/10.1016/s1059-1311(97)80060-x)
- D'Arcy, M., & Saar, I. (2018). The role of the amygdala in fear conditioning: Insights from functional neuroimaging studies. *Frontiers in Behavioral Neuroscience*, 12, 190. <https://doi.org/10.3389/fnbeh.2018.00190>
- Elafros, M. A., Bowles, R. P., Atadzhanov, M., Mbewe, E., Haworth, A., Chomba, E., & Birbeck, G. L. (2014). Reexamining epilepsy-associated stigma: Validation of the Stigma Scale of Epilepsy in Zambia. *Quality of Life Research*, 24(6), 1483–1489. doi.org/10.1007/s11136-014-0868-4
- Gilliam, F., Hecimovic, H., & Sheline, Y. (2003). Psychiatric comorbidity, health, and function in epilepsy. *Epilepsy & Behavior*, 4(4), S26–S30. <https://doi.org/10.1016/j.yebeh.2003.10.003>
- Han, S.-H., Kim, B., & Lee, S.-A. (2015). Contribution of the family environment to depression in Korean adults with epilepsy. *Seizure*, 25, 26–31. <https://doi.org/10.1016/j.seizure.2014.11.011>
- Hasözdemir, S. (2023). Covid-19 pandemi döneminde epilepsi tanılı çocuklara evde uygulanan gevşeme ve solunum egzersizlerinin yaşam kalitesi, anksiyete, depresyon ve uyku kalitesine etkisi [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Pediatrik Temel Bilimler Ana Bilim Dalı]. Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Tez Merkezi.
- Jacoby, A. (2002). Stigma, epilepsy, and quality of life. *Epilepsy & Behavior*, 3(6-2), 10-20. [https://doi.org/10.1016/S1525-5050\(02\)00545-0](https://doi.org/10.1016/S1525-5050(02)00545-0)
- Jones, N. C., Salzberg, M. R., Kumar, G., Couper, A., Morris, M. J., & O'Brien, T. J. (2008). Elevated anxiety and depressive-like behavior in a rat model of genetic generalized epilepsy suggesting common causation. *Experimental Neurology*, 209(1), 254–260. <https://doi.org/10.1016/j.expneurol.2007.09.026>

- Kim, M., Jung, S., Kim, J. S., & Hong, S. B. (2023). The effect of cognitive behavioral therapy on depression of people with epilepsy. *Epilepsy & Behavior*, 148, 109410. <https://doi.org/10.1016/j.yebeh.2023.109410>
- Kwon, C. S., & Park, S. P. (2013). Social stigma and the impact of epilepsy on quality of life. *Epilepsy & Behavior*, 29(1), 105-110
- Ladin, T. M., Friedman, D., Diaz, L., Ushak, M. J., Goldfeld, K. S., O'Kula, S., Montesdeoca, J., Payano, L., Shalkavt, A. J., Kaur, K., Tau, M., Vazquez, B., Jongeling, A., Ogedegbe, G., & Devinsky, O. (2021). Telephone-based depression self-management in Spanish-speaking adults with epilepsy: A pilot randomized controlled trial. *Translational Behavioral Medicine*, 11(7), 1451-1460. <https://doi.org/10.1093/tbm/ibab045>
- Lai, S.-T., Lim, K.-S., Tang, V., & Low, W.-Y. (2021). Mindfulness-based intervention to promote psychological wellbeing in people with epilepsy: A randomized controlled trial. *Epilepsy & Behavior*, 118, 107916. <https://doi.org/10.1016/j.yebeh.2021.107916>
- Lim, K.-S., Fong, S.-L., Yu, X., Lim, Y.-H., Wong, K.-Y., Lai, S.-T., Ng, C.-G., Tan, C.-T., & Tan, S.-B. (2024). The effect of 20-minute mindful breathing exercise on psychological well-being in epilepsy: A pilot randomized controlled trial. *Epilepsy & Behavior*, 155, 109778. <https://doi.org/10.1016/j.yebeh.2024.109778>
- Mula, M., & Sander, J. W. (2018). Psychosocial aspects of epilepsy: A wider approach. *Epilepsy & Behavior*, 79, 211–218. <https://doi.org/10.1016/j.yebeh.2017.12.025>
- Naddell, S., Manuela, M., Cavilla, R., White, P., & Sieradzana, K. (2023). BRIVEST: A 'real-world' observational, single-centre study investigating the efficacy, safety and tolerability of brivaracetam. *Epilepsy & Behavior*, 138, 109352. <https://doi.org/10.1016/j.yebeh.2023.109352>
- Nestor, B. A., Sutherland, S., & Garber, J. (2022). Theory of mind performance in depression: A meta-analysis. *Journal of Affective Disorders*, 303, 233–244. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2022.02.028>
- Özden, B. (2023). Epilepsi hastalarına uygulanan progresif gevşeme egzersizlerinin depresyon, uyku ve yaşam kalitesine etkisi [Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İç Hastalıkları Hemşireliği Ana Bilim Dalı, Hemşirelik Bilim Dalı]. Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Tez Merkezi.
- Richardson, E. J., Griffith, H. R., Hermann, B. P., Jones, J., Martin, R. C., Paige, A. L., Seidenberg, M., & Stewart, C. C. (2007). Structural and functional neuroimaging correlates of depression in temporal lobe epilepsy. *Epilepsy & Behavior*, 10(2), 242–249. <https://doi.org/10.1016/j.yebeh.2006.11.013>
- Sheline, Y. I. (2003). Neuroimaging studies of mood disorder effects on the brain. *Biological Psychiatry*, 54(3), 338–352. [https://doi.org/10.1016/s0006-3223\(03\)00347-0](https://doi.org/10.1016/s0006-3223(03)00347-0)
- Tabassum, A., Jasmine, S. J., Rao, T. R., & Sharmeen, H. (2024). Enlightening the relationship between epilepsy and depression. *International Journal of Research and Review*, 11(8), 233-241. <https://doi.org/10.52403/ijrr.20240826>
- Talo, B., & Turan, G. B. (2023). The effects of progressive muscle relaxation exercises on depression, sleep quality, and quality of life in patients with epilepsy: A randomized controlled trial. *Seizure*, 105, 29-36. <https://doi.org/10.1016/j.seizure.2023.01.002>
- Thompson, A. W., Kobau, R., Park, R., & Grant, D. (2012). Epilepsy care and mental health care for people with epilepsy: California Health Interview Survey, 2005. *Preventing Chronic Disease*, 9, E140. <http://dx.doi.org/10.5888/pcd9.110140>
- World Health Organization. (2024, February). Epilepsy. World Health Organization. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/epilepsy>

YENİLGİ ÖLÇEĞİ KISA FORMU'NUN PSİKOMETRİK ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ

Nuri TÜRK

Siirt University, Department of Guidance and Psychological Counselling

ORCID ID: 0000-0002-7059-9528

Alican KAYA

Ağrı İbrahim Çeçen University, Department of Guidance and Psychological Counselling

ORCID ID: 0000-0003-2933-0161

ÖZET

İntihar, günümüzde en büyük halk sağlığı sorunlarından biri olarak görülmektedir. Her yıl yaklaşık 800.000 insan intihar sonucunda hayatını kaybetmektedir. İntihar davranışına neden olan intihar düşüncelerinin ise tahminlerin çok ötesinde saptanamayacak düzeylerde olduğu belirtilmektedir. Özellikle Türkiye’de yayınlanan son istatistikler, intihar oranlarının Türkiye tarihinin en yüksek seviyesine çıktığını göstermektedir. Bu nedenle intihar fenomeninin nedenleri ve sonuçlarının anlaşılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. İntiharı açıklamada kullanılan kavramlarından biri olan yenilgi, en güncel ve kapsamlı intihar modeli olan IMV modelinin ana değişkenleri arasındadır. Yenilgi, yaşam karşısında başarısız ve güçsüz hissetmeyle karakterize edilen kişisel hedefleri ve sosyal statüyü kaybetme durumlarını da içine alan bir kavram olarak tanımlanmıştır. Yenilmişlik hissini, psikolojik semptomlar (depresyon, anksiyete, stres) ve intihar ile anlamlı güçlü ilişkileri bulunmaktadır. Dolayısıyla yenilmiş hissini anlaşılabilmesi ve ölçülebilmesi intihar önleme çalışmaları açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, bireylerin yenilmişlik hissi düzeylerini belirlemek amacıyla geliştirilen Yenilgi Ölçeği Kısa Formu’nun Türkçe’ye uyarlanarak psikometrik özelliklerinin incelenmesidir. Yenilgi Ölçeği Kısa Formu, 4 madde ve tek boyuttan oluşmaktadır. Bu araştırmanın çalışma grubu, yaşları 18 yaşından büyük 370 yetişkinden oluşmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak Yenilgi Ölçeği Kısa Formu, Sıkışmışlık Hissi Ölçeği Kısa Formu, İntihar Düşüncesi Ölçeği, Depresyon Ölçeği ve kişisel bilgi formu kullanılmıştır. Çalışmanın verileri SPSS 27 ve AMOS 24 programları kullanılarak analiz edilecektir. Geçerlilik analizleri için doğrulayıcı faktör analizi, yakınsak-ıraksak geçerlilik, ölçüt geçerliliği, dil ve içerik geçerliliği incelenecektir. Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısı, split-test yöntemi ve birleşik güvenirlik değeri kullanılacaktır. Ayrıca katılımcıların yaş ve cinsiyetlerine göre ölçüm değişmezliği analizi gerçekleştirilecektir.

Anahtar Kelimeler: İntihar, yenilgi, sıkışmışlık, depresyon

EXAMINATION OF THE PSYCHOMETRIC PROPERTIES OF DEFEAT SCALE SHORT FORM

ABSTRACT

Suicide is considered to be one of the biggest public health problems nowadays. Approximately 800.000 people lose their lives every year as a result of suicide. Suicidal thoughts that lead to suicidal behaviour are reported to be at undetectable levels far beyond estimates. Recent statistics published especially in Turkey show that suicide rates have reached the highest level in Turkey's history. Therefore, there is a need to understand the causes and consequences of suicide phenomenon. Defeat, one of the concepts used to explain suicide, is among the main variables of the IMV model, which is the most up-to-date and comprehensive suicide model. Defeat is defined as a concept that includes the loss of personal goals and social status, characterised by a feeling of failure and powerlessness in the face of life. Feelings of defeat have strong significant relationships with psychological symptoms (depression, anxiety, stress) and suicide. Therefore, understanding and measuring the feeling of defeat is very important for suicide prevention studies. Within this context, the aim of the study was to analyse the psychometric properties of the Defeat Scale Short Form, which was developed to determine the level of feeling of defeat of individuals, by adapting it into Turkish. Defeat Scale Short Form consists of 4 items and one dimension. The study group of this research consists of 370 adults aged over 18 years. Defeat Scale Short Form, Entrapment Scale Short Form, Suicidal Ideation Scale, Depression Scale and personal information form were used as data collection tools. The data of the study will be analysed using SSPS 27 and AMOS 24 programs. For validity analyses, confirmatory factor analysis, convergent-divergent validity, criterion validity, language and content validity will be examined. Cronbach's Alpha reliability coefficient, split-test method and combined reliability value will be used to determine the reliability of the scale. Furthermore, measurement invariance analysis will be performed according to the age and gender of the participants.

Keywords: Suicide, defeat, entrapment, depression

KADIN VE TASAVVUF: TASAVVUF GELENEĞİNDE KADININ ROLÜ VE MANEVİ YOLCULUĞU

Eyüp İNCE

Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Sufism

ORCID ID: 0000-0001-6194-2980

ÖZET

Tasavvuf geleneği, bireyin olgunlaşması, hakikatin arayışı ve manevi kemale ulaşma yolunda derin bir anlam dünyası sunar. Bu yolda ilerleyen kişiler, Allah'ı tanıma, anlama ve O'nunla bütünleşmeyi en yüce hedef olarak görmüşlerdir. Tasavvufi düşüncede, âşık ile maşuk arasında olduğu gibi, kadın ile erkek arasında da herhangi bir ayırım yapılmamaktadır. Bu anlayış hem erkeklerin hem de kadınların hakikate ulaşma yolculuğunda eşit derecede önemli bir yere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim tarih boyunca, tasavvuf geleneğinde erkek sûfiler kadar kadın sûfiler de önemli roller üstlenmiştir. Nitekim bu çalışma, tasavvufun manevi ve toplumsal boyutunda kadınların rolünü ele alarak, onların tarihsel süreçteki katkılarını ve tasavvuf literatüründeki temsillerini incelemektedir. Kadın sûfilerin tasavvuf düşüncesine olan etkilerini görünür kılmayı amaçlayan bu araştırma, onların toplumsal ve bireysel dönüşümdeki rollerine de ışık tutmaktadır. Kadın sûfilerin tarih boyunca ilahi aşk, manevi rehberlik ve sosyal yardımlaşma gibi alanlarda önemli katkılarda bulunduğu bu araştırmanın temel bulgularındandır. Özellikle Râbia el-Adeviyye (öl. 185/801) gibi öncü kadın sûfilerin manevi öğretileri, tasavvufun temel öğretilerini şekillendirmiş ve bu geleneğin evrensel boyutuna katkı sağlamıştır. İlahi aşk kavramına yaptığı derin etkiler, tasavvuf düşüncesinin merkezinde yer almıştır. Ayrıca kadınlar, tasavvufun yayılmasında ve toplumsal dayanışmanın güçlenmesinde aktif roller üstlenmişlerdir. İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240) gibi büyük sûfilerin, kadınları İlahî hakikatin bir aynası olarak tanımlaması, tasavvufi düşüncedeki bu kapsayıcı anlayışı bir kez daha gözler önüne sermektedir. Sonuç olarak, tasavvuf geleneği kadınlara bireysel ve toplumsal dönüşüm için eşsiz bir alan sunmaktadır. Kadın sûfiler, tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de manevi liderlik, toplumsal barış ve dayanışma gibi alanlarda önemli roller üstlenmekte ve tasavvufun evrensel mesajını gelecek nesillere aktarmaya devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Kadın, Kadın sûfiler, Nefis, Seyr-ü Sülûk.

WOMEN AND SUFISM: THE ROLE OF WOMEN AND THEIR SPIRITUAL JOURNEY IN THE SUFISM TRADITION

ABSTRACT

The Sufi tradition offers a profound realm of meaning on the path toward individual maturation, the search for truth, and attaining spiritual perfection. Those who embark on this path regard knowing, understanding, and uniting with Allah as the ultimate goal. In Sufi thought, no distinction is made between genders, just as no differentiation exists between the lover (‘āshiq) and the beloved (ma‘shūq). This perspective emphasizes that both men and women hold equally significant positions in the journey to truth. Indeed, throughout history, women Sufis have played crucial roles alongside male Sufis in the Sufi tradition. This study investigates the role of women in the spiritual and social dimensions of Sufism, focusing on their historical contributions and representations within Sufi literature. By aiming to make the influence of women Sufis on Sufi thought more visible, this research also highlights their roles in societal and individual transformation. One of the primary findings of this study is that women Sufis have made significant contributions throughout history in areas such as divine love, spiritual guidance, and social solidarity. The spiritual teachings of pioneering women Sufis, such as Rābi‘a al-‘Adawiyya (d. 185/801), have shaped the fundamental principles of Sufi teachings and contributed to the universal dimension of this tradition. Her profound influence on the concept of divine love has become central to Sufi thought. Moreover, women have played active roles in the dissemination of Sufism and the strengthening of social cohesion. The inclusive understanding within Sufi thought is further evidenced by prominent Sufi figures like Ibn al-‘Arabī (d. 638/1240), who described women as mirrors of Divine truth. This perspective underscores the integral role of women in Sufi tradition. In conclusion, the Sufi tradition provides a unique platform for women to contribute to both individual and societal transformation. Women Sufis have historically, and continue to, play significant roles in areas such as spiritual leadership, social harmony, and solidarity, ensuring that the universal message of Sufism is preserved and transmitted to future generations.

Keywords: Sufism, Women, Female Sufis, Nafs, Sayr al-Sulūk,

RÛHU'L BEYÂN TEFSİRİ ÖZELİNDE EĞİTİME TASAVVUFİ BİR BAKIŞ**Hatice YEŞİLBEKMEZ**

Bilecik Şeyh Edebali University Faculty of Islamic Sciences

ORCID ID: 0009-0008-9217-8960**Nuran DÖNER**

Bilecik Şeyh Edebali University Faculty of Islamic Sciences

ORCID ID: 0000-0002-8739-7113**ÖZET**

İlk insandan itibaren faaliyet olarak devam eden eğitim, sistematik olarak bilgi, kültür ve davranış birikiminin seçilerek nesillere aktarılması sürecidir (Gündüz, 2020). Geçmişten günümüze önemli bir kültürel miras olarak devam eden eserler bu süreçte önemli rol almaktadır. Bu eserlerden birisi de 17. yüzyılın önemli mutasavvıflarından İsmail Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân tefsiridir. İsmail Hakkı Bursevî, özellikle tasavvufi öğretileriyle tanınır. Eserlerinden biri olan Rûhu'l-Beyân tefsiri, sadece Kur'an-ı Kerim ayetlerinin tefsirini sunmakla kalmaz, aynı zamanda eğitim ve ahlaki gelişim üzerine derinlemesine bilgiler de içerir. Kur'an'ın doğru anlaşılması, ahlaki ve manevi gelişim, bilgi ve kültürün aktarımı ve toplumsal hayata katkı gibi birçok alanda tefsir ilmi insanlara rehberlik etmektedir.

Çalışma kapsamında nitel araştırma yaklaşımından yararlanılmıştır. İnsanı ve sosyal olguları derinlemesine anlama ihtiyacından doğan nitel araştırma, sosyal bilimlerde önemli bir araştırma yaklaşımıdır (Sığırı, 2021). Araştırma ortamı ile sınırlı olması, detaylı analiz ve yorumlama sunması nitel araştırmanın tercih edilme sebebi olmuştur (Güler, Halıcıoğlu, & Taşgın, 2015, s.31). Kuran ayetlerinin anlamını derinlemesine incelemek amacıyla ise doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Literatüre katkı sunularak, geleneksel eğitim anlayışlarının ötesinde, bireyin manevi yönden desteklenmesi ve bireyin bütüncül şekilde yetişmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İsmail Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Beyân , Eğitim, Tefsir, Tasavvuf

A MYSTICAL PERSPECTIVE ON EDUCATION IN THE CONTEXT OF THE RÛHU'L - BEYÂN COMMENTARY**ABSTRACT**

Education, which has been an activity since the first human being, is the process of systematically selecting and transferring knowledge, culture and behavior accumulation to generations (Gündüz, 2020). Works that continue as an important cultural heritage from the past to the present play an important role in this process. One of these works is the tafsir of Rûhu'l-Beyân by İsmail Hakkı Bursevî, one of the important Sufis of the 17th century. İsmail Hakkı Bursevî is particularly known for his Sufi teachings. One of his works, the Rûhu'l-Beyân commentary, not only provides an exegesis of Qur'anic verses, but also contains in-depth

insights on education and moral development. The science of tafsir guides people in many areas such as the correct understanding of the Qur'an, moral and spiritual development, transfer of knowledge and culture, and contribution to social life.

Qualitative research approach was utilized within the scope of the study. Qualitative research, which arises from the need to understand people and social phenomena in depth, is an important research approach in social sciences (Sığrı, 2021). Qualitative research is preferred because it is limited to the research environment and offers detailed analysis and interpretation (Güler, Halıcıoğlu, & Taşđın, 2015, p.31). In order to examine the meaning of Qur'anic verses in depth, document analysis method was used. By contributing to the literature, it is aimed to support the individual spiritually and to raise the individual in a holistic way beyond traditional educational approaches.

Keywords: İsmail Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Beyân , Education, Tafsir, Sufism

1.GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

Rûhu'l-Beyân tefsiri üzerinden insan eğitim modeli üzerine Kur'an-ı Kerim'den farklı sureler işlenmiştir. Bu bağlamda Kuran'ı Kerim'deki surelerin sadece birer dua veya metin olmanın ötesinde, insan hayatına nasıl etki edebileceği üzerine vurgulamalarda bulunulmuştur. Bu çalışma “İsmail Hakkı Bursevi'nin Rûhu'l-Beyân Tefsirinde İnsan Eğitimi” başlığıyla hazırlanan yayımlanmamış yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Tefsirde özel olarak belirlenen İstiaze, Besmele, Fâtiha, Bakara, Âli imran, Nisa, Maide ve En'am surelerine odaklanılarak eğitimle ilgili unsurlar incelenmiş, modern eğitim üzerine çıkarımlarda bulunulmuştur.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı bireyin eğitim sürecine Kur'an-ı Kerim'deki surelerle katkıda bulunmaktadır. Bu süreçte sureleri anlama ve anlamlandırmak adına Rûhu'l-Beyân tefsirinden faydalanılarak bireyin manevi ve ahlaki açıdan gelişimine zemin hazırlamak; aynı zamanda eğitim modellerine alternatif bir bakış açısı getirerek bireylerin ruhsal gelişimlerini zenginleştirmektir. Ayrıca tasavvufî eğitimin önemi belirtilerek günümüz eğitime uygulanabilirliği gösterilmek istenmektedir.

1.3. Araştırmanın Metodu

Bu araştırmada nitel araştırma yaklaşımından yararlanılmıştır. İnsanı ve sosyal olguları derinlemesine anlama ihtiyacından doğan nitel araştırma, sosyal bilimlerde önemli bir araştırma yaklaşımıdır. Araştırma ortamı ile sınırlı olması, detaylı analiz ve yorumlama sunması nitel araştırmanın tercih edilme sebebi olmuştur. Kuran ayetlerinin anlamını derinlemesine

incelemek amacıyla ise döküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Döküman incelemesi, İsmail Hakkı Bursevi'nin Rûhu'l-Beyân tefsirinde yer alan İstiaze, Besleme, Fatiha, Bakara, Âli imran, Nisa, Maide ve En'am surelerinin derinlemesine analizine dayanmaktadır. Doküman analizi, alanyazında bağımsız kullanılabildiği gibi diğer araştırma yöntemlerine destek sağlamak amacıyla kullanılmaktadır. Çeşitli dokümanların toplanıp incelenmesi, sorgulanması ve analiz edilmesi süreci olarak tanımlanabilen bir bilimsel araştırma yöntemidir(Sak vd., 2021, s. 228). Araştırma için çeşitli veriler sunan belgelerin içerisinde kitapların da olduğu (Bowen, 2009) düşünüldüğünde doküman analizi tercih edilmiştir.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

İsmail Hakkı Bursevi'nin Rûhu'l-Beyân tefsirinde yer alan İstiaze, Besmele, Fatiha, Bakara, Âli imran, Nisa, Maide ve En'am surelerine odaklanılarak yapılan bu çalışmada, spesifik olarak belirli surelere odaklanması, konumuz bağlamında tefsirin tümüyle ilgili kapsamlı bir değerlendirme yapılmasını sınırlandırılmıştır. Araştırmanın belirlenen sureler çerçevesinde insan eğitimi konusunu baz alması, incelenen konunun derinlemesine analiz edilmesini sağlarken, diğer ilgili ve tamamlayıcı unsurların göz ardı edilmesine yol açmıştır.

2. ANLAMLANDIRMA VE YORUMLAMA

İslam alimlerinin en önemli eserlerinden biri olan Rûhu'l-Beyân, İsmâil Hakkı Bursevî tarafından kaleme alınmış kapsamlı bir Kur'an tefsiridir. Bursevî (2010), Rûhu'l-Beyân'da Kur'an ayetlerinin anlamını derinlemesine incelemiştir. Çalışma kapsamında da örnek olarak seçilen ayetlerde Bursevî'nin insan eğitimi ile ilgili yorumlarına yer verilmiştir.

2.1. İstiâze ve Besmele

Bursevi, istiâzenin bir kapıyı çalıp içeri girmek için izin istemeye benzediğini söyler. Tıpkı bir evin kapısını çalıp içeri girmek için izin alır gibi, Kur'an okumaya başlamadan önce de Allah'tan izin almak gerekir. İsmail Hakkı Bursevi, besmeleyi yorumlarken ise bütün ilimlerin bismelinin «ba» sında toplandığını bildirir.

2.2. Fâtiha Suresi

İlahi ahlakın rehberliğinde, ilim ve ameli birleştirerek yaşayan insan, hem dünyada başarılı hem de ahirette mutlu olur. İslam, eğitimi bir bütün olarak değerlendirir ve insanı hem zihin hem de bilgi olarak yetiştirmeyi hedefler. Fatiha suresi, Müslümanların hayatının her alanında rehberlik ettiği, Allah'a yakınlaşmanın ve O'ndan yardım istemenin en güzel ifadesidir (Fatiha, 1:1-7).

2.3. Bakara Suresi

Din, insanın hem bireysel hem de sosyal hayatını şekillendiren karmaşık bir olgudur. İnanç, ibadet ve ahlak olmak üzere üç temel boyuttan oluşan din, insanın hem dünya hayatında hem de ahiret hayatında mutluluğunu hedefler. (Bakara, 2:3) Allah'ın emir ve yasaklarına uymadan yani masivadan vazgeçmeden tam anlamıyla ilme ulaşmak mümkün değildir. (Bakara, 2:13) Bireyin kendi eğitimini tamamlayıp tek başına kamil insan seviyesine gelmesi mümkün değildir. Muhakkak ki bir eğitimciye ihtiyacı vardır. (Bakara, 2:30) Bir eğitimcinin ise sadece bilgi aktarması yeterli değildir. Öğrettiği bilgileri kendi hayatında da yaşayarak öğrencilerine örnek olması gerekmektedir. Çünkü öğrenciler, öğretmenlerini taklit eder ve onların davranışlarını örnek alır (Bakara, 2:44).

2.4. Âli İmrân Suresi

Muhabbet, tasavvufun temel kavramlarından biridir. Mutasavvıflara göre muhabbet, varlıkların yaratılış sebebidir ve âlemde sevgiye yabancı tek bir zerre bile yoktur. Kur'ân' da muhabbet üzerinde önemle durulmuş ve muhabbetin dini hayatın temeli ve asli unsuru olduğu belirtilmiştir. (Âl-i İmrân, 3:32) İnsan için iman edilmesi gereken şeyi bilmek zorunludur. Bu nedenle, ilim imanın şartıdır. Ardından, bu bilgiye dayalı olarak gerçeği tasdik etmek ve bu tasdik gerektirdiği emirleri yerine getirmek gelir. Bilgi ise sorumluluğu beraberinde getirir. (Âl-i İmrân, 3:80) İnsanlara doğru yolu göstermede âlimlerin kullanacağı yöntem ve üslup son derece önemlidir. Aynı şekilde öğretmenin de sadece alan bilgisine sahip olması yeterli değildir. Bir öğretmenin dersini iyi anlatabilmesi için formasyonu, insan ilişkilerindeki başarısı, bilgilerini açık, anlaşılır ve kavranabilecek yöntem ve tekniklerle anlatabilmesi gibi faktörler öğretmenin gerçek kıymetini ortaya çıkaracaktır (Âl-i İmrân, 3:104).

2.5. Nisa Suresi

İlim, insanın kendisinin özünü bulmasına yardımcı olmalıdır. Eğitimin ilk ve en önemli amacı, insanın kendine dönmesi, kendini tanıması ve kendini eğitmesidir. Kişi kendini tanıdıktan sonra, kendi varoluşunu anlamlandırma açısından Allah'ı tanımalıdır (Nisâ, 4:46). İnsanın manevi olarak kendisini temizleyip geliştirmesi, şahsiyetini olgunlaştırması yani tezkiye süreci din eğitimi uygulamalarının temel amaçlarından biridir. Kur'an'daki tezkiye kavramını din eğitiminin temel amaçlarından biri olarak görmemize yardımcı olur (Nisa, 4:86). Peygamberimizin ilme verdiği önem incelendiğinde ilmin, imanı güçlendirdiği görülür. Hz. Peygamber (s.a.v.) ilim öğrenmenin önemini bildirirken faydalı ilim kavramını vurgulamıştır. Faydalı ilmi ise «Allah'ı bilmek» olarak belirtmiştir.(Nisa, 4:124).

2.6. Maide Suresi

İlim öğrenirken, ilmin uzmanından öğrenmeye özen göstermek, hem doğru bilgiye ulaşmayı hem de zaman kaybını önlemeyi sağlar. Bilginin doğruluğunu garanti altına alabilmenin en başlıca yolu, öğrenilmek istenilen bilginin mümkün olduğunca uzmanını (ehlini) bulmaya çabalamaktır (Maide, 5:4). Allah, insanın zihnini eğitirken, onun lüzumsuz konularla meşgul olup enerji harcamasını engeller. Kulunun öğreneceği konuları belirlerken, araştırması gerekenlerden ziyade araştırmaması gerekenleri belirtir. Allah, zihni eğitirken önce kişinin ihtiyaç duyacağı alanı belirler; böylece gelecekte oluşabilecek gururu kırar ve insana acizliğini hissettirir (Maide, 5:102). Bir müşid ve mürid arasındaki ilişki, bir yüzücü ile boğulmakta olan bir kişi arasındaki ilişkiye benzetilebilir. Eğer yüzme bilmeyen biri bir başkasını kurtarmaya çalışırsa, ikisi de boğulur. Aynı şekilde, ehliyetsiz bir müşit de müridini doğru yola yönlendirmek yerine, onu da yanıltır ve beraberce sapıklığa düşerler (Maide, 5:104).

2.7. En'am Suresi

İnsanın karakterini oluşumunda etkili olan faktörlerden biri de çevresidir. İnsan etrafındakilerden etkilenir. Yani bulunduğu çevrenin olumlu etkileri olduğu gibi olumsuz etkileri de olabilir. İnsanın doğası tevhit inancına sahip şekilde yaratıldığı halde inkâr edişi yaşamına etki eden müdahalelerin sonucudur (Enam, 6:70). Din, samimiyeti ve dürüstlüğü esas alırken, din eğitimi de bu ilkelerle uyumlu olmalıdır. Samimi bir eğitimci, öğrencilerine sadece bilgi aktarmakla kalmaz, aynı zamanda onlara örnek olur. Samimiyet, eğitimcinin en önemli silahıdır. Samimi bir eğitimci, öğrencileriyle arasında güçlü bir bağ kurar ve onların öğrenme süreçlerini kolaylaştırır. Sözleri ve davranışları arasında bir çelişki olmadığı için öğrenciler ona güvenir ve saygı duyar (Enam, 6:131).

3. SONUÇ

Bu çalışma, Kur'an-ı Kerim surelerinin eğitim süreçlerine entegre edilmesiyle bireylerin manevi ve ahlaki gelişimine sağladığı katkıyı göstermektedir. Rûhu'l-Beyân tefsiri üzerinden surelerin derinlemesine analiz edildiğinde, bireylere anlamlı bir Kur'an okuması deneyimi sunduğu görülmektedir. Bu sayede, mevcut eğitim modellerine alternatif bir boyut kazandırıldığı, bireylerin ruhsal zenginleşmelerine ve kişisel gelişimlerine destek olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca, tasavvufi eğitimin günümüz eğitim sisteminde kullanılmasının önemi vurgulanarak, bireylerin içsel dönüşümleri ve toplumsal uyumları için sunabileceği potansiyel katkılar incelenmiştir. Bu çalışmada İslam eğitimi bir bütün olarak değerlendirilmiş ve İslam eğitiminin insanı hem zihin hem de bilgi olarak yetiştirmeyi amaçladığı görülmüştür. Bursevi'ye göre ilim, amele dönüşmediği takdirde kişisel gelişimde bir araç olmaktan çıkar ve

anlamsızlaşır. Bu bilgi okul ortamına uyarlandığında ise anlaşılmaktadır ki öğrenme, öğrencilerin kişisel deneyimleriyle bağlantı kurulduğunda daha anlamlı hale gelir ve kalıcı öğrenmeye katkı sağlar.

Çalışmanın sonucunda günümüzde tasavvufi eğitim rafa kaldırılmış olmasının ve modern eğitimden bağımsız olarak değerlendirilmesinin, gerçeği yansıtmadığı sonucuna varılmıştır. Her ne kadar bazı noktalarda farkları olsa da tasavvufi eğitimin, din eğitiminin özünü oluşturduğu görülmüştür. Ayrıca günümüzde modern eğitim ve din eğitimi ayrımı yapılsa da aslında her ikisinin de özünü ve nihai hedefini marifetullah oluşturmaktadır. Yani söz konusu beşeri ilimler olsa dahi bireyin kendisini ve yaratıcısını tanımasına vesile olmayan ilmin kıymetinden bahsetmek mümkün değildir ve incelenen ayetlerde görülmüştür ki tasavvufi eğitim yöntemleri modern eğitimde de uygulandığında günümüz eğitiminde olumlu ilerlemeler görülecektir.

KAYNAKÇA

- Bowen, G. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Bursevî, İsmail Hakkı, Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri. 1. Cilt., 2.Cilt., 3.Cilt., 4.Cilt.,5.Cilt., Erkam Yayınları, İstanbul, 2010.
- Güler, A., Halıcıoğlu, M. B., & Taşğın, S. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri: Teorik çerçeve – Pratik öneriler, 7 farklı nitel araştırma yaklaşımı – Kalite ve etik hususlar (Gözden geçirilmiş ve güncellenmiş 2. baskı). Seçkin Yayınları
- Gündüz, M. (2020). *Kurum, kavram ve zihniyet: Osmanlı'dan günümüze eğitimde dönüşümler*. Ketebe Yayınları.
- Kur'an-ı Kerim. Fâtiha 1/1-7; Bakara 2/3,13,30,44; Âli İmrân 3/32,80,104; Nisâ 4/46,86,124; Mâide 5/4,102,104; En'âm 6/70,131.
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç., Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-256. <https://doi.org/10.33400/kuje.843306>
- Sığrı, Ü., Nitel araştırma yöntemleri (Güncellenmiş 2. baskı). Beta Yayıncılık, 2021.

NAKŞI USULDE BİR ZİKİR METODU OLARAK: “SOHBET-İ ŞERİF”**Mahmut KELEŞ**

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Enstitüsü,

ORCID ID:0009-0008-3956-8548**Nuran DÖNER**

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Enstitüsü

ORCID ID:0000-0002-8739-7113**ÖZET**

Tarikatler dediğimiz, amacı insan yetiştirmek olan manevi mektepler bu amacı gerçekleştirmek için farklı metotlar işe koşarlar. Bu metotlardan birisi de Nakşi usulde önemli bir yer tutan hatta zikrin altında sıralanabilen: “Sohbettir.” Bilindiği üzere Nakşi ekol, tarikat tasnifinde ruhani tarikatler bahsinde yer alan, müridin ruhi letaiflerini geliştirmeyi önceleyen bir ekoldür. Bu sebeple nefsi ıslah için diğer tariklerde mevcut bulunan çilevi pratiklere pek değer verilmez. Nafile ibadetler, sohbet, hatme ve rabıta Nakşi ekolün ayırt edici amellerindedir. Tarikatın kurucusu olan Bahaeddin Nakşibend: “Bizim yolumuz sohbettir” buyurarak sohbettin ne denli önemli olduğunu gözler önüne sermiştir. Kuran’da birçok ayeti kerimede salihlerle birlikte olmanın gerekliliğinden bahseder. Bunun yanı sıra zalimlerle, fasık ve mücrimlerle beraber bulunulmaması hususunda ikazda bulunur eder.

Nebevi eğitim metodu da olan sohbet, nefsini kemale erdirmiş olan şeyh efendinin uhdesinde mevcut bulunan feyzin ve maneviyatın muhtaç olan müride aktarmasıdır. Bahse konu bu ruhî alışveriş için kelam asgari şart değildir. Hiç konuşulmayan meclislerde salih insanlara yakın bulunmak da sohbetten bir cüz sayılmıştır. Bu bağlamda Beyazıd-ı Bistâmî: “Bizim sukutumuzdan bir şey anlamayan, sohbetimizden de bir şey anlamaz.” diyerek asıl işlevsel olanın gönülden gönüle kurulan bir rabıta bağı olduğundan dem vurur.

Amacı insanı yetiştirmek olan bu manevi mektepler ahlak-ı hamidiye’ye yani övülmüş ahlak seviyesine ulaşımın yanında yakîn’in artmasını, ihlas ve ihsanın gerçekleşmesini sağlamayı amaçlar. Bu iş için nafile ibadetler ve onlardan farklı olarak pasif bir hüviyet arz eden sohbet kullanılır. Ancak iş hiç de görüldüğü gibi değildir. Gözler göremese de meydanda pek şiddetli ve latif bir mukabele edimi gerçekleştirmektedir. Bu sayede mürid zikir ve nafile ibadetle elde edeceğini sohbet meclisinde samimi bir gönül ile sadece oturmayla elde edebilir.

AS A DHIKIR METHOD IN NAKSHİ USUL: “SOHBET-İ ŞERİF”**ABSTRACT**

Spiritual schools, which we call sects, whose aim is to educate people, use different methods to achieve this goal. One of these methods is "conversation", which has an important place in the Nakshi method and can even be listed under dhikr. As is known, the Nakshi school is a school

that is included in the spiritual sects category in the sect classification and prioritizes developing the spiritual subtleties of the disciple.

For this reason, the ascetic practices available in other orders for self-correction are not given much value. Nafilah prayers, conversation, hatme and rabita are among the distinctive deeds of the Nakshi school. Bahaeddin Nakshibend, the founder of the sect, revealed how important conversation is by saying, "Our way is conversation."

Conversation, which is also a method of prophetic education, is the transfer of the blessings and spirituality of the Sheikh Effendi, who has perfected his soul, to the disciple in need. Kalam is not the minimum requirement for this spiritual exchange. Being close to righteous people in assemblies where there is no conversation is considered a part of conversation. IBeyazıd-ı Bistâmî said: "He who does not understand anything from our silence will not understand anything from our conversation." By saying this, he points out that what is truly functional is a bond of connection established from heart to heart.

For this purpose, supererogatory prayers and, unlike them, conversation, which has a passive nature, are used. However, things are not as they seem. Even though the eyes cannot see, a very intense and subtle response is taking place in the square. In this way, the disciple can achieve what he can achieve through dhikr and voluntary worship by simply sitting in the conversation assembly with a sincere heart.

Keywords: Conversation, Dhikr, Naqshbandiyya

GİRİŞ

Tevbe suresinde Hz. Allah: "Sadık kimselerle birlikte olmayı" emretmektedir.(Çelik, 2013) Bu sebeple birçok arif-i billah da sadık insanların meclislerinde bulunmayı bu sayede onlar gibi sadık olunabileceğini dile getirmişlerdir. Mevlana'ya göre manevi ikramlar salihlerin mevcut bulunduğu sohbet meclislerinde dağıtılır.(Celaleddîn-i Rûmî, 2015) Efendiler, meydanda bulunan fakir kimselere himmet nazarıyla bakarlar. Sadıklara kısa bir süre yakınlık bir ömür nafîle ibadetten daha etkili olabilmektedir.

Bahrü-l Medid tefsirinin müellifi İbn Acibe el Haseni işari ekolde oluşturduğu eserinde sohbet bahsine ayrıca değinmiş ve tasavvuf yolunda ilerleyen salikin mutlaka ona ihtiyaç duyacağını rivayetlerle açıklamıştır. İbn Acibe, nefsini kemale erdirmiş, gönül tahtını ve gönül mir'at'ını mamur etmiş ve rütbeli insanların sohbetinin, insanı kusurlardan kurtaracağını ve kalp huzuruna ulaştıracağını aktararak tasavvufta ilerlemek isteyen talip kimselere tavsiye olarak da sadık insanların sohbet meclislerine devam etmeleri gerektiğini söyler. Kur'an-ı Kerim'de vesile arayın ayetini işari bir şekilde sadık insanların sohbet ve zikir meclislerini olarak yorumlayan

müfessir İbn-i Acibe salih insanlara yakınlıktan başka vesile arayanların boşa uğraştığını dile getirir.(El-Haseni, 2015)

Allah ve resulünün halifesi olan tasarruf sahibi kimseler, ölü kalpleri diriltmede büyük şöhret sahibidirler. Kalp gözünün üzerinde altı çeşit perde olduğunu ve bu perdelerin sahibine basiret ve feraset kaybı yaşattığını dile getirmiştir. Bahse konu altı perde: Şirk, inkâr, isyan, gaflet, ibadetteki zevke takılma, mevcudatta oyalanma perdeleridir. Müellife göre salık ancak arif zatların sohbetiyle bu perdeleri kaldırmaya güç yetirebilir.(El-Haseni, 2015) Hakk erlerinin sohbetinin tesiri ile gönüllerin muhabbetle dolacağını ve kuraklaşan kalplere can suyu olup onları yeşerteceğini aktarır. Sohbet işinin ehemmiyetine binaen herkes ile oturup konuşmamayı salık veren Acibe, yalnızca sadık kimsenin sohbetinin sadra şifa olabileceğinden bahsettikten sonra, İbn Ataullah İskenderi'nin şu sözünü aktarır: “Yalnızca hali sana Hakk'ı hatırlatan kimseyle sohbet et, seni Hakk'a yöneltmeyen kimseyle beraberlik kurma.” Ayrıca Tusteri'nin de mübtedî sufi, adaletli olmayan iktidar sahibi ve ilmini menfaat için kullanan kimselerle asla sohbet edilmemesini gerektiği yönündeki tavsiyesi aynen aktarır. Dünya ve ona ait olan fanî şeylere gönül vermemek, fakirlik ve cefaya sabretmek, ilahi muhabbet, marifet ve ihlas gibi erdemleri elde etmek ancak kemal sahibi bir arifin sohbetiyle gerçekleşmektedir.

Şeyh Eşref Ali Tanevî sohbet ile ilgili olarak: Hakk muhabbetinin husulü için velilere yakınlık kur, onların sohbet meclislerine dahil ol. Bu sayede onların boyasıyla boyanmaya başlarsın. Eğer bunu yapmaya imkânın yoksa bu zatların yazdığı kitapları oku. Gaflet içerisinde roman oku gibi okuma, içselleştirerek, feyizini hissederek okunması gerektiği dile getirir.(Erol, 2004) Ebu Bekir Tamesetani ise “Allah'la beraber ol, eğer buna güç yetiremezsen Allah ile beraber olanlarla beraber ol.” diyerek sadık olmanın asgari şartı olarak yine sadıklarla beraber olmayı önceler.(Sühreverdi, 2004) Şehâbeddîn Sühreverdi konu ile ilgili arif zatların kalplerinin Allah'ın feyiz ve nur kabı olduğunu, sohbetler marifetiyle etrafındaki müritlere o nurdan aktardığını aktarır. Şah-ı Nakşibend de intisab niyetinde olan kimselere, yapılan sohbetlerin tesiri oluncaya kadar sohbet meclislerindeki beraberliğe devam etmesini tavsiye eder. Bu yakınlık neticesinde kişide: sabır, tevekkül, kanaat, teslimiyet, eşitlik, cömertlik, ihsan, dürüstlük gibi ahlaki erdemlerin tohumları ekilir. Lakin şehvet ve dünya hırsıyla dolu olanlar kimselerde bu tohumlar yeşeremez. Büyük fakih alimi İmam-ı Şafi ilminin büyüklüğüne rağmen zahiren onun kadar çeşitli ilimlere vukûfiyeti olmayan kalp ehli sufilerle oturmayı adet haline getirmiştir. Kendisine bu zümre ile oturmakla ne elde ediyorsun diye sorulduğunda kendileri: “Vakit bir kılıçtır sen onu kesmezsen o seni keser. Sen nefsin hayır işlerle meşgul etmezsen o seni şer işlerle meşgul eder.” şeklinde cevap vermiştir. Aynı şekilde İmam Ahmed

b. Hanbel de Bişri Hafî ve Ebu Hamza El Bağdadi'nin sohbet meclislerine sık sık katılır olmuştur. Önceleri sufiler ile oturulmasına mâni olmaya çalışan İmam Ahmed, daha sonraları sufileri yakından tanıdığına bu düşüncesinden vazgeçmiştir. Kendisine sizin ilminiz sohbet meclislerine katıldığınız bu sufi zümreden çoktur niçin bu kimselerle birliktesiniz denildiğinde, imam: Evet ben fıkıhta, hadis ve tefsirde onlardan daha öndeyim ama onlarda Allah'ı tanımada ve ona yakınlık kurmada benden çok öndelerdir diye cevapladı. Aynı şekilde Gazali önceleri sufileri ve onların hallerini inkar eden birisi olduğunu bu halinin mürşidi olan Yusuf en Nessac'ın sohbetine katılana kadar devam ettiğini sonrasında bu sohbet meclislerin tesiriyle kendisinin de bu hallerden pay aldığını ve bu sayede önceki düşüncelerinden vazgeçtiğini aktarmaktadır.

Anahtar kelimeler: Sohbet, Zikir, Nakşibendiyye, Ahlak

MATERYAL VE YÖNTEM

Sohbet kavramı literatürde genel bir incelenmeye tabi tutuldu. İlk olarak sözlüklerden ıstılahî anlamlarına bakıldı. Daha sonra ansiklopedi maddelerinden terim anlamları konuya dahil edildi. İlk dönem tasavvuf kaynaklarından sohbet ile ilgili yerler incelendi. Tasavvufî tefsir olarak sınıflandırılan iş'ârî tefsirlerden, İbn Acîbe el Hasenî'nin, Bahru-l Medîd isimli eseri baz alınarak sohbet ve sadıklara yakın olmayla ilgili veriler analize edildi. Bu sayede araştırma evreni daraltılmış oldu. Diğer sufi müelliflerin görüşlerine de yer verilerek yer yer karşılaştırma yoluna gidildi.

BULGULAR

Kur'an-ı Kerim'de Tevbe suresinin 119. Ayeti celilesinde Hz. Allah iman eden bütün kullarına sadık kimselerle birlikte olmaları gerektiğini emretmektedir. Dikkat edilirse emir direkt sadık olunuz şeklinde değil, sadıklarla beraber olunuz şeklindedir. O halde bahse konu bu beraberlik ediminin kişiye etkisi başka türdür. Sadakat erdemini kazanmanın ön koşulu olarak, sadıklara yakınlık şart koşulmuştur.(Abdüselam, 2024) Ahlaki olarak kazanılması istenen her erdemin edinimi için belli ibadet biçimleri işe koşulmuştur. Namaz kişinin fuhşiyattan uzaklaşmasını, ihsan makamına ulaşmasını, orucun kişiyi esir alan her türlü şehvetten kurtarıp iffet erdemini, türlü nimetleri Allah için terk ettirip kanaat erdemini kazandırması, kurban ibadetinin ise Allah için en sevilen şeyden vazgeçmeyi bu sayede îsar ve cömertliği içerdiği çeşitli alimler tarafından ifade edilir. İbadetlerin içerdiği bu övülen ahlaki erdemler yine bu erdemleri içselleştirmiş kişilere yakın olmak koşuluyla edinilebilir. Bu vesile ile ahlak ediniminde

tasavvufî bir yöntem olan “Yakınlık” yani “Kurbiyyet” sohbet marifetiyle işe koşulur. Bu sebeple sohbet üzerine kurulan Nakşibendi tarikatı, zikir başlığı adı altında üst sıralarda sohbet-i şerife yer verir. Kişinin attar (kokucu) dükkanında bulunması sayesinde güzel kokular üzerine siner.

KAYNAKÇA

- Abdüselam, İ. B. (2024). *İbadetlerin Hikmetleri Makasidu'l İbadat (Namaz – Oruç – Hac)* (Y. Özkan, Çev.). Dibace Yayınları.
- CELÂLEDDİN-İ RÛMÎ, M. (2015). *Mesnevî-i ma'nevî* (D. Örs & H. Kırlangıç, Çev.; Bilnet Matbaacılık ve Ambalaj Sanayi A.Ş.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Çelik, Ö. (Ed.). (2013). *Hakk'ın Daveti Kur'an-ı Kerim Meali ve Tefsiri 5 Cilt*. Erkam Yayınları.
- El-Haseni, İ. A. (2015). *Bahrü'l-Medid (11 Cilt Takım)*. Semerkand Yayıncılık.
- Sühreverdi, Ş. (2004). *Gerçek Tasavvuf: Avarifü'l-Mearif* (D. Selvi, Çev.). Semerkand Yayıncılık.

SPINOZA VE ARZU KAVRAMININ DÖNÜŞÜMÜ¹**Hasan Ali BAŞARAN**

Karabuk University, Faculty of Letters, Department of Philosophy

ORCID ID: 0000-0002-7149-5261**ÖZET**

Geçmişten günümüze kadar arzu kavramı, düşünce tarihinin en temel kavramlarından birisini oluşturmaktadır. Gerçekten de arzu veya isteme, insanoğlunun bütün yaratımlarında izler bırakmıştır. Bununla birlikte arzu kavramına geleneksel bir anlam ve imaj da yüklenmiştir. Bu anlayışa göre arzu kavramı her zaman bir eksiklik ve yoksunluk karakterinde tasarlanmaktadır. Demek ki arzunun veya isteğin ya da istemenin kökeninde her zaman bir eksikliğin giderilmesi çabası yatmaktadır.

Düşünce tarihinin en büyük düşünürlerinden ve teorisyenlerinden birisi olan Spinoza, arzu kavramını yeniden ve heterodoks bir anlamda düşünmek istemektedir. Bu anlayışa göre Spinoza, ontolojisinden aldığı ilhamla birlikte arzu kavramının içeriğini yapıbozuma uğratmaktadır. Spinoza'nın töz metafiziği aslında bir arzu metafiziğine dönüşür. Bu anlayışta arzu veya arzulamak da bir eksikliğin veya yoksunluğun giderilmesi çabası değil, esasında bir yaratım metafiziğinin oluşturulması faaliyeti haline dönüşmektedir.

Bu bilimsel bildirinin amacı hem Spinoza'nın arzu kavramına kazandırmak istediği yeni anlamları tespit etmek, hem de arzu kavramının doğası ile karakteri üzerine yeni spekülasyonlar ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: İçkinlik, arzu, yoksunluk, yaratım, töz metafiziği.

SPINOZA AND THE TRANSFORMATION OF THE CONCEPT OF DESIRE²**ABSTRACT**

From the past to the present, the concept of desire constitutes one of the most fundamental concepts in the history of thought. Indeed, desire or willing has left its mark on all of man's creations. However, a traditional meaning and image has also been attributed to the concept of desire. According to this understanding, the concept of desire is always designed in the character of a deficiency and deprivation. Therefore, the root of desire or wish or wanting is always the effort to eliminate a deficiency.

¹ Bu bildiri, yazarın Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sistemik Felsefe ve Mantık Anabilim Dalı'nda hazırladığı "Olumlama Problemi Üzerine İki Girişim: Spinoza ve Deleuze"(2017) başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² This paper is produced from the author's doctoral thesis titled "Two Attempts on the Problem of Affirmation: Spinoza and Deleuze" (2017), which was prepared in the Department of Systematic Philosophy and Logic, Institute of Social Sciences, Ankara University.

Spinoza, one of the greatest thinkers and theorists in the history of thought, wants to rethink the concept of desire in a heterodox sense. According to this understanding, Spinoza deconstructs the content of the concept of desire with the inspiration he receives from his ontology. Spinoza's metaphysics of substance actually turns into a metaphysics of desire. In this understanding, desire or desiring is not an effort to eliminate a deficiency or deprivation, but in fact an activity to establish a metaphysics of creation.

The purpose of this scientific report is to identify the new meanings that Spinoza wanted to bring to the concept of desire, and to present new speculations on the nature and character of the concept of desire.

Keywords: Immanence, desire, deprivation, creation, substance metaphysics.

İsteme, istek veya arzu, insan varlığının en temel niteliklerinden birisini oluşturmaktadır. Gerçekten de insan doğası nedenini bilmediği veya tam kavrayamadığı ama bilincinde olduğu, hiç bitmeyecek bir istenç kudretine bağlı olarak varoluş gösterir. Geçmişten günümüze kadar bu istencin kaynakları ve sonuçları hakkında pek çok iddia ortaya konmuştur. İstek veya arzu çoğunlukla bir eksikliği veya yoksunluğu gidermenin çabası olarak görülmektedir. Sokrates-Platon geleneğinin bir uzantısı olarak görülen bu anlayışta istek, isteme, arzulama sürekli olarak kendinde bulunmayan bir şeyi arzulamak olarak tasarlanmaktadır. Platon'da, sahip olunan bir şeyi arzulamak ve sevmek mi yoksa sahip olunmayan bir şeyi arzulamak, sevmek ve istemek mi sorunu ortaya konur ve bu açıdan bakıldığı zaman eksiklik veya yoksunluk olmayan bir "arzu" esasında bulunmamaktadır (Plato, 2008: 34-35). Platon'un bu iddiası temel olarak düşünce tarihinin arzu anlayışını belirlemektedir. Arzunun ontolojisine yönelik bu ortodoks anlayış, arzuyu eksiklik, yoksunluk ve negatif bir imaj çerçevesinde tasarlamıştır. Diğer taraftan heterodoks bir anlayışta ilerleyen, bir arzu teorisini olarak açığa çıkan Spinoza açısından bu arzu anlayışı geçersiz kılınmak istenmektedir. Spinoza'nın asıl maksadı eksiklik veya yoksunluk karakterinde bir arzu anlayışına mecbur olunmadığını gösterebilmektir. Buna göre Spinoza'nın ontolojisi veya töz metafiziği her şeyden önce varlığı ve arzuyu eksiklik bağlamında anlayan argümanlara meydan okumaktadır.

Spinoza'nın ontolojisi temelinde monist ve tekillik bağlamında hareket eden bir varlık anlayışına dayanır. Onun töz kavramı, her şeyden önce varlığını kendisinden alan tekil ontolojiyi ortaya koyan bir düşünsel eğilimdir. Buna göre töz, "kendinde olan ve kendisi yoluyla kavranabileni, başka bir deyişle, kavramı bir başka şeyin onu oluşturması gereken kavramına gereksinmeyi" ifade eder (*Ethica*, Bölüm 1, Tanım 3). Bu tanımlama, öncelikle *kendinde*, *kendisi için* ve *kendisiyle* varoluş gösteren mutlak bir varlığı ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Spinoza'ya göre töz ile bütünleşen Tanrı kavramı da "saltık olarak sonsuz

Varlığı, eş deyişle, her biri bengi ve sonsuz özü anlatan sonsuz yüklemden oluşan tözü” oluşturmaktadır (*Ethica*, Bölüm 1, Tanım 6). Demek ki töz ile Tanrı yani Varlık aynı şeydir ve buna göre Varlık , gücünü kendinden alan ve kendisi için varoluş gösteren sonsuz güçtür. Bu nedenle Spinoza açısından *causa sui* olan Varlık yani Tanrı, nedenini kendinden alan, kendisi için varoluş gösteren, eksiksiz ve yeterli kudret olarak açığa çıkmaktadır ve her şeyi üretir. Varlık, bir ereksellikten ayrı olarak “kendini”, “kendinde”, “kendi doğasında” varoluş göstererek üretmektedir (Deleuze, 2013: 101). O halde Varlığın erekselliği, kendinde olan niteliği ile bütünleşmektedir. Peki “Tanrı neden üretir?”(Deleuze, 2013: 101) Bu problemin sorunsallaştırılması, sadece Varlığın niteliğini ortaya koymamakta, bununla birlikte isteğin veya arzunun niteliğini de sorunsallaştırmaktadır. Gerçekten de Varlığın hiçbir eksiği olmadığından, bir üretme “gereksinim”i de bulunmamaktadır (Deleuze, 2013: 101). Bu nedenle Varlık doğasında bir eksiklik veya yoksunluk için üretmez, onun üretimi, yaratıcı ve oluşturucu bir nitelik arz etmek içindir. Demek ki Varlığın üretici ve yaratıcı gücü, onun içsel doğasıyla bütünleşmektedir. Spinoza’da Tanrı veya Varlık, onun özünü oluşturan sonsuz sıfatlardan oluşur ve varolan her şey, bu sıfatlara yani Tanrı’ya bağlı olan varoluşunu başka bir şeyden alan tarzlardır (*Ethica*, Bölüm 1, Tanım 4-5). Demek ki Varlık ile varolanlar arasında “içkin” bir ilişki bulunmaktadır ve bu anlayışa göre Tanrı, tüm şeylerin geçici değil ama içkin nedenidir (*Ethica*, Bölüm 1, Önerme 18). Burada açığa çıkmaktadır ki insan varlığı, zihni ve bedeniyle birlikte bir tarz veya modifikasyon birliği olarak varoluşunu Varlıktan almaktadır ve buna göre Varlığın bir üretimi olarak onun gücünden de pay alır: “Her şeyin kendi varlığında sürmeye çalışma çabası şeyin kendisinin edimsel özünden başka bir şey değildir.”(*Ethica*, Bölüm 3, Önerme 7) Böylelikle varolan her şey, özü itibarıyla Varlıktan kaynaklı olumlu ve üretici bir varolma veya eyleme gücü de almaktadır. Spinoza’nın *conatus* olarak tanımladığı bu eyleme gücü, insan doğasında zihin ve bedende yansımalarını bulmaktadır. Varolma gücünü sürekli olarak arttırmak için çabalayan insan varlığı, bilgi dereceleri ile yaşam içerisinde varoluş gösterir. Bu açıdan bakıldığında varolma gücü ile gerçekliği bilme arasında, yani ontoloji ile epistemoloji arasında bir bütünleşmeye gidilmektedir. Dahası bu eyleme gücündeki artış insan doğasında yansımalarını bulmaktadır. Varolma çabası veya *conatus*, sadece anlık veya zihin ile ilişkili olarak düşünüldüğünde istenç, hem zihin hem de beden ile düşünüldüğünde itki olarak anlaşılmaktadır (*Ethica*, Bölüm 3, Önerme 9, Not). Zihin ve beden, Spinoza ontolojisinde bir ve aynı şeyin farklı ifadeleridir ama bu tarzlar, aynı şeyi aynı anda dışa vurmaktadır. Demek ki şeylerin düzen ve bağıntıları fikirlerin düzen ve bağıntılarıyla bir ve aynıdır veya eşzamanlıdır (*Ethica*, Bölüm 2, Önerme 7). Bu nedenle Spinoza’ya göre istek veya arzu [*cupiditas*] insanın

özünün kendisidir ve o, bilinçli itki haline dönüşmektedir (*Ethica*, Bölüm 4, Önerme 18, Tanıt ve Bölüm 3, Önerme 9, Not).

Bütün bu spekülasyonlardan anlaşılmaktadır ki Spinoza’da arzu, bir yoksunluğun ifadesi değil, tam tersine esasen pozitif bir nitelik göstermektedir (Balibar, 2004: 117). Bu nedenle arzulamak, aslında bir yoksunluğun veya ihtiyacın giderilmesi için ortaya konan bir faaliyet değildir. Arzu insanın özü olmasının yanında nesnesi ile ilişkisi bakımından nesnesine önsel ve üstündür (Schrift, 2000: 176). Demek ki arzulamak, bir nesneye sahip olmak için, kendinde bulunan yoksunluğun giderilmesi için bir çaba sarfetmek olamaz. Arzulamak, varolma gücünü arttırmak, üretmek, yaratmak ve meydana getirmektir. Dahası yeni bir ilişki kurmak, yeni bir beden oluşturmaktır. Arzu, zihinsel ve bedensel yeni ilişkiler ve imajlar yaratmaktır. Böylelikle Spinoza’da arzu, “güçtür, gerilimi açıktır, varlığı doludur, gerçektir, verilir.”(Negri, 2005: 268)

SONUÇ

Spinoza’nın töz ontolojisi veya metafiziği aslında bir arzu metafiziğine dönüşmektedir. Buna göre sorunsallaştırılması gereken esas olgu, Tanrının neden yarattığı veya ürettiği sorusudur. Kendisi için üreten içkin neden olan Varlığın ontolojisi, arzu kavramının içeriğini de dönüştürmektedir. Gerçekten de Varlık neden vardır ve şeyleri yaratır. Bu problematik arzunun ontolojik doğasıyla ilgili problematiklerle paralellik gösterir. Bu nedenle arzulamak aslında üretmek ve yaratmak anlamına gelir ve herhangi bir eksikliğin veya ihtiyacın giderilmesini içermemektedir. Arzulamak, aslında yaratmaktır. Böylelikle Spinoza’nın töz metafiziği bir arzu metafiziği haline gelmektedir. Bütün bu arzu üzerine spekülasyonlar, Leibniz ve Schelling gibi metafizikçilerin hayran olduğu soruyu yeniden sormaktadır: Gerçekten de bir şey neden var da hiçlik yok? Bir şey veya şeyler neden vardır? Öyle görünüyor ki bu ontolojik spekülasyonlar ile arzunun doğası arasında girift bir ilişki bulunmak zorundadır ve Spinoza arzunun geleneksel anlamını yapıbozuma uğratmakta ve ona yeni bir anlam ve imaj katmaktadır.

KAYNAKLAR

- Balibar, E. (2004). *Spinoza ve Siyaset*, çev. Sanem Soyarslan, İstanbul: Otonom.
- Deleuze, G. (2013). *Spinoza ve İfade Problemi*, çev. Alber Nahum, İstanbul: Norgunk.
- Negri, A. (2005). *Yaban Kuraldışılık: Spinoza Metafiziğinin ve Siyasetinin Gücü*, çev. Eylem Canaslan, İstanbul: Otonom.
- Plato. (2008). *The Symposium*, çev. M. C. Howatson, Cambridge: Cambridge University Press.
- Schrift, A. D. (2000). “Spinoza, Nietzsche, Deleuze: An Other Discourse of Desire”, *Philosophy and Desire*, (ed) Hugh J. Silverman, New York: Routledge.
- Spinoza, B. (1996). *Ethica /Törebilim*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea.

**CAHİLİYYƏT DÖVRÜ POEZİYASININ ZƏNGİNLƏŞMƏSİNDƏ QADIN
ŞAİRLƏRİN ROLU
("KİTAB ƏL-ƏĞANİ" ANTOLOGİYASI ƏSASINDA)**

RƏHİLƏ SADIQOVA

Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət
Nazirliyi Nizami Gəncəvi adına
Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi
ORCID ID: 0000-0002-2936-6159

XÜLASƏ

Cahiliyyət dövrü ərəb poeziyası dünyanın ən parlaq poetik incəsənət səhifələrindən biridir. Qədim dövrlərdən bəri Mərkəzi və Şimali Ərəbistan yarımadasının susuz səhralarında heyvandarlıqla məşğul olan bədəvi ərəblərin yaratdığı bu poeziya nümunələri çətin coğrafi şəraitə, tez-tez alovlanan qəbilələrarası müharibələrə və gərgin sosial konfliktlərə baxmayaraq, inkişaf edərək dövrümüzədək gəlib çatmağı bacarmışdır. Bu peziyanın zənginləşməsində mühüm rol oynayan qadın şairlər də az olmamışdır. Onlar kişi şairlərlə bərabər ətrafda baş verən hadisələrdən kənarda qalmamış, bu və ya digər hadisəyə öz münasibətlərini bildirmişlər. Doğrudur, mənbələrdə belə şairlər haqqında geniş məlumatlara rast gəlmək mümkün deyildir. Bu həm adı çəkilən dövrdə qadının, ümumən, cəmiyyətdəki zəif mövqeyi, həm ravilərin qadın şairlərin yaradıcılığına laqeyd yanaşması, həm antologiya müəlliflərinin şəxsi münasibəti, həm də nisbətən qədim məlumatların itib-batması ilə izah oluna bilər. Lakin Cahiliyyət dövründə poeziya ilə məşğul olmuş qadınlara məxsus poetik irsin bir sıra mötəbər məxəzlərdə qorunub saxlanması danılmazdır. Belə qiymətli mənbələrdən biri də Əbul Fərəc əl-İsfahaninin "Kitab əl-Əğani" antologiyasıdır. Burada Cahiliyyət dövrü qadın şairlərdən Xurnəq bint Həffan, Sara əl-Qureyziyyə haqqında maraqlı məlumatlarla yanaşı, müəllifi olduqları şeirlərdən müəyyən parçalar da hifz olunmuşdur. Adları çəkilən hər iki qadın şair daha çox mərsiyə janrında şeirlər yaratmışlar. Belə ki, həmin dövr ərəb cəmiyyəti qəbilələrarası savaqların güclənməsi ilə xarakterizə olunur ki, bu da real tarixi hadisələrə əsaslanan "Əyyəm əl-arab" rəvayətlərində öz əksini tapmışdır. Şair qadınlar bu savaqlarda gənc yaşında həlak olmuş qardaş və ərələrinə çoxsaylı mərsiyələr həst etmişlər. Təsadüfi deyildir ki, Xurnəq bint Həffanın adı "Bəsusun dövəsi uğrunda gedən müharibə" adlı hekayətdə də xatırlanır.

Açar sözlər: Cahiliyyət dövrü poeziyası, qadın şairlər, ərəb şeiri, Xurnəq bint Həffan, Sara əl-Qureyziyyə

THE ROLE OF WOMEN POETS IN ENRICHING THE POETRY OF JAHILIYYAH (BASED ON THE ANTHOLOGY "KITAB AL-AGHANI")

ABSTRACT

Arabic poetry of the age of Jahiliyyah (ignorance) is one of the brightest pages of poetic art in the world. These samples of poetry, created by the Bedouin Arabs, who since ancient times were engaged in animal husbandry in the thirsty deserts of the central and Northern Arabian Peninsula, managed to develop and reach our time, despite the difficult geographical conditions, frequent inter-tribal wars and intense social conflicts. There were no less women poets who played an important role in the enrichment of this poetry. They, along with male poets, did not stay away from the events taking place around, but expressed their attitude to this or that event. True, it is impossible to find extensive information about such poets in the sources. This can be explained both by the weak position of a woman in society at the time mentioned, in general, by the indifference of the rabbis to the work of women poets, by the personal attitude of the authors of the anthology, and by the disappearance of relatively ancient information. However, it is undeniable that the poetic heritage of women who were engaged in poetry in the age of Jahiliyyah is preserved in a number of authoritative sources. One of such valuable sources is the anthology "Kitab al-Aghani" by Abul Faraj al-Isfahani. Along with interesting information about the Women Poets of the age of Jahiliyyah Khurnag bint Haffan, Sara al-Qurayziyya, certain passages from poems authored by them were also preserved here. Both female poets named created poems mostly in the genre of lamentation (marsiya). So, the Arab Society of that period is characterized by the intensification of Inter-Tribal Wars, which was reflected in the narratives "Ayyam al-Arab", based on real historical events. Poetic women made many lamentations to their brothers and husbands who died in these wars at a young age. It is no coincidence that the name of Khurnag bint Haffan is mentioned in the story "The war for Basus's camel".

Keywords: The poetry of Jahiliyyah, arabic poem, women poets, Khurnag bint Haffan, Sarah al- Qurayziyya

Giriş

Klassik ərəb poeziyası dünyanın ən parlaq poetik incəsənət səhifələrindən biridir. Bu poeziya özünün yüksək inkişafı dövründə bir çox şərq xalqlarının, xüsusilə, farsdilli və türkdilli xalqların poeziyasına əsaslı təsir göstərmişdir. Avropa xalqlarının da yaradıcılığında onun izlərinə rast gəlmək mümkündür.

Mərkəzi və Şimali Ərəbistan yarımadasının susuz səhralarında qədim dövrlərdən bədəvi ərəblər heyvandarlıqla məşğul olmuşlar. Bədəvi qəbilələrin yerləşdikləri ərazilərdəki su qıtlığı və otlaq

sahələrinin azlığı daim qəbilələrarası müharibələrə səbəb olmuşdur. Sosial konfliktlərin gərginləşməsi və qəbilələrarası müharibələr çox hallarda bədəvilərin Ərəbistan yarımadasından uzaqlaşmalarına səbəb olmuşdur. Qəbilələrarası bu çəkişmələrin zəminində də islamaqədərki “Cahiliyyə” poeziyası yaranmışdır. İslamaqədərki ərəb poeziyasının dili öz xüsusiyyətinə görə çox bəlağətli və cilalanmış bir dil olmuşdur. Ərəbistan yarımadasında yaşamış müxtəlif qəbilələrin ləhcə fərqlərinə baxmayaraq, ümumilikdə bizə gəlib çatmış cahiliyyə ədəbiyyatının dili anlaşılın və vahid ərəb dilidir.

İslamaqədərki dövrdə Ərəb poeziyasının əsas şeir yazma üsulları işlənib hazırlanmış və ilk əvvəllər səc (qafiyəli nəsr) meydana gəlmişdir.

Cahiliyyə poeziyasında əsas yerlərdən birini müxtəlif vəsf növləri və məhəbbət lirikası tutur. İslamaqədərki şairlər doğma Ərəbistan yarımadasının təbiətini, onun səhralarını, yandırıcı günəşini, çox təsadüfi olan yağışını, atını, dəvəsini, xarabalığa çevrilmiş və bədəvilər tərk etdikləri yerini vəsf etmişlər. Onlar döyüşlərdən qəbilə toplantılarından, milli oyunlardan və həyatın digər siyasi və mədəni hadisələrindən çox geniş şəkildə söhbət açmışlar.

Əsası Ərəbistan yarımadasının köçəri ərəbləri - bədəvilər tərəfindən qoyulmuş bu qədim poeziya VII əsrdə İslamın yaranması və ərəb-müsəlman imperiyası olan Xilafətin təşəkkül tapması ilə Asiya və Afrika qitələrində yaşayan ərəbləşdirilmiş və müsəlmanlaşdırılmış xalqlar tərəfindən mənimsənilərək, onların öz poeziyalarında diqqətə cərpacaq dərəcədə dərin izlər buraxmışdır. Ərəbistan yarımadası, İraq, Suriya, Misir, Məğrib ölkələri və müsəlman İspaniyasının əhalisi uzun əsrlər boyu, VIII əsrdən XVIII əsrə kimi qədim ərəb poetik qayda-qanunlarına riayət edərək öz poeziya nümunələrini yaratmışlar. Xilafətin yaranıb dağılmasına, müxtəlif ərəb vilayətlərinin siyasi sərhədlərinin dəyişilməsinə, hakim sülalələrin bir-birini əvəz etməsinə baxmayaraq, şairlər hələ də öz bütpərəst bədəvi səlflərinin yaratdığı poeziyaya əlçatmaz bir zirvə kimi baxır, onları üslub və kompozisiya baxımından təqlid etməyə davam edirdilər.

Köçəri həyat tərzini, dözülməz isti iqlim şəraiti, quraqlıq və səhra həyatından doğan bir sıra məhrumiyyətlər bu poeziyanın məzmun və mövzusunu müəyyənləşdirmişdir.

Ərəb şeirinin mövzu və janrları bir-biri ilə sıx əlaqəli şəkildə inkişaf etmiş, zaman keçdikcə mövzu dəyişsə də, janrlar saxlanılmışdır. Dövrümüzə qədər gəlib çatmış şeir janrları qədim ərəb poeziyasının nisbətən inkişaf etmiş nümunələridir. Bu nümunələr V əsrin sonlarından VII əsrin ortalarına qədər olan dövrdə meydana gəlmiş və VIII əsrin ortalarında Kufə və Bəsrə filoloqları tərəfindən yazıya alınmışdır.

Cahiliyyət poeziyası və “Kitəb əl-Əğani” antologiyası

Qədim köçəri ərəblər oturaq əkinçilərə yuxarıdan aşağı baxırdılar. Onlar hesab edirdilər ki, əsl kişiyyə layiq olan işlər köçəri heyvandarlıq, ovçuluq və digər köçəri tayfalara hücum etməkdir. İslam dövründə ərəb işğalçılarının davamçıları olan bədəvilər təkcə ərəb adət-ənənələrinin deyil, həm də düzgün klassik ərəb dilinin daşıyıcıları hesab olunurdular. Bu baxış VIII-IX əsr ərəb filoloqlarının tənqidi yanaşmalarına da böyük təsir göstərmişdi. Filoloq Əbu Ubeydə demişdir: “*Ən görkəmli şairlər – köçərilərdir (ahl əl-vabər)*”. Bütün orta əsərlər boyu islamaqədərki poeziya ideal nümunə hesab olunmuşdur.

Ərəblər hər zaman Cahiliyyət dövrü şairlərinin yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmişlər. Tanınmış filoloq Əl-Əsməinin fikrincə, ya qədim dövrə, ya da Erkən İslam dövrünə aid olan söz ustaları görkəmli şair hesab edilə bilər. Ona görə də əs-Sicistani Əməvilər dövrünün üç ən məşhur şairi (Əl-Əxtal, Fərəzdək, Cərir) haqqında əl-Əsməidən soruşduqda o cavab verir: “*Əgər onlar islamaqədərki dövrdə yaşasaydılar, görkəmli olardılar. Lakin onlar İslam dövrü şairi olduqları üçün mən onlar haqda heç nə deməyəcəyəm*”[11].

Qədim poeziyaya bu cür münasibət təkcə mühafizəkar zövqlərin nəticəsi deyildi. Xilafətin böyük şəhərlərində yaşayan orta əsr saray mədhiyyəçiləri bədəvilərin həyat tərzini yalnız başqalarından eşidərək özləri üçün təsəvvür yaradır, islamaqədərki dövrü “igidlilik, qəhrəmanlıq dövrü” kimi idealizə edirdilər ki, qədim poeziya da onlar üçün etik və estetik normaların dəyişilməz mənbəyi rolunu kəsb edirdi.

Şeirə, söz sənətinə verilən yüksək qiymət şairləri cəmiyyətin nüfuzlu, sözü keçən təbəqəsinə çevirmişdi. Cahiliyyət dövrünün bir sıra taleyüklü məsələlərinin həllində şairin oynadığı mühüm rol da bununla izah edilir. Kişi şairlərlə bərabər qadın şairlər də ətrafda baş verən hadisələrdən kənarda qalmamış, bu və ya digər hadisəyə öz münasibətlərini bildirmişlər. Həmin dövrdə öz istedadı ilə parlayan qadın şairlərdən Afira bint Abbad, Leyla bint Lukeyz, Cəlilə bint Murra, Umama bint Kuleyb, Safiyyə bint Xalid əl-Bahiliyyə, İşraqa əl-Muharibiyyə, Xənsa (Tumadır bint Amr əl-Hariz) və digərlərinin adlarını çəkmək olar [10]. Onların yaradıcılığını əks etdirən müxtəlif poetik nümunələr bu və ya digər məxəzlərdə toplanmış, zamanın süzgəcindən keçərək, müasir dövrə gəlib çatmışdır.

Klassik dövr ərəb ədəbiyyatının zənginləşməsində mühüm rol oynamış qadın şairlər haqqında qiymətli bilgilərin hiçz olunduğu mənbələrdən biri də Əbul Fərəc əl-İsfahaninin “Kitəb əl-Əğani” antologiyasıdır. Burada Cahiliyyət, İlk İslam dövrü, Əməvilər və Abbasilər dövründə yaşayıb yaratmış 30-a yaxın qadın şair haqqında maraqlı və diqqətəlayiq məlumatlar qorunub saxlanmışdır.

Cahiliyyət dövründə yaşayıb yaratmış qadın şairlərin yaradıcılığında, əsasən, mərsiyə janrı (risə) üstünlük təşkil edir. Belə ki, həmin dövr ərəb cəmiyyəti qəbilələrarası savaqların güclənməsi ilə xarakterizə olunur ki, bu da real tarixi hadisələrə əsaslanan “Əyyəm əl-arab” rəvayətlərində öz əksini tapmışdır. Şair qadınlar bu savaqlarda gənc yaşında həlak olmuş qardaş və ərələrinə çoxsaylı mərsiyələr həsr etmişlər.

Təqribən 1000 il bundan qabaq Bağdadda yaranan və iyirmi beş cildə ibarət olan “Kitəb əl-Əğani” özündə V-VI əsrlərdən X əsrin əvvəllərində olan zaman kəsiyinin incəsənət və poeziya mənzərəsini müfəssəl şəkildə təcəssüm etdirir. Belə ki, burada klassik dövr ərəb mahnılarının sözlərini təşkil edən şeir nümunələri toplanmışdır. Nəğmələr ayrıca, müstəqil şəkildə deyil, nəslə yazılmış müxtəlif məlumatlar və əhvalatlarla birgə təqdim olunur. Əsərin nəslə yazılmış hissələrində, əsasən, təqdim olunan şeir və nəğmənin hansı səbəbdən yaranması, şair və müğənnilərin nəsil-əcabəti, ərəb cəmiyyətinin musiqi, poeziya və müğənnilik sənəti ilə bağlı olan məqamları diqqətə çatdırılır.

Cahiliyyət dövrü qadın şairi Sara əl - Qureyziyyə (سار الفريضية)

Cahiliyyət dövründə yaşayıb yaratmış elə qadın şairlər vardır ki, adları “Kitəb əl-Əğani”də ya ümumiyyətlə çəkilmir, ya da müəllif onların bəziləri haqqında müxtəsər məlumat verməklə kifayətlənir. Bunun bir neçə səbəbini göstərmək olar ki, birincisi, Əbul Fərəc əl-İsfahaninin şəxsi zövqü ilə əlaqədardır. Belə ki, sözügedən antologiyanın sahibi, yaradıcılığını təqdirəlayiq hesab etmədiyi bu və ya digər şairin əsərlərini topluya daxil edib-etməmək məsələsində sərbəst olmuşdür. Başqa bir səbəb isə özündən 4-5 əsr əvvəl yaşamış bir şair haqqında müəllifin əldə etdiyi məlumatların kasadlığı, yaxud ümumiyyətlə bu məlumatları əldə etməyin mümkünsüzlüyü ola bilər. Məhz bu nöqtəyi-nəzərdən digər antologiyalarda adına rast gəldiyimiz bəzi qadın şairlər haqqında “Kitəb əl-Əğani”də məlumat tapmaq mümkün deyildir. “Kitəb əl-Əğani”də adı çəkilən və haqqında çox qısa informasiyaya rast gəlinən qadın şairlərdən biri də V əsrdə yaşamış Sara əl-Qureyziyyədir. Əslən yəhudi olan şair Yəsrib (Mədinə) şəhərindən idi. Dövrünün görkəmli şairlərindən, mərsiyə ustalarından olan Sara ərəb dilində yazılmış ilk yəhudi poemasının müəllifidir. Poemanın mövzusunu tarixdə baş vermiş bir hadisə təşkil edir. Belə ki, V əsrdə yəhudi əsilli Bənu Qureyzə qəbiləsi Mədinəni işğal etdikdən sonra Əbu Cubeylə adlı bir ərəb cəngavərinin hücumuna məruz qalır. Yəmənin hökmdarı olan bu cəngavər Mədinə yaxınlığında yerləşən Hurud adlı vadidə Qureyzə qəbiləsinə hücum edir. Doğma qəbiləsinin bir cəngavər tərəfindən qırğına məruz qalması şair Saranı sarsıdır və o, bu barədə bir əsər yazaraq, həlak olmuş həmqəbilələrinə mərsiyə deyir [18, 652]. Əbu-l-Fərəc əl-İsfahaninin “Kitəb əl-Əğani” əsərində bu poemadan bir parça qorunub saxlanmışdır:

باهلي رمة لم تغن شيئا
بذي حرض تعفيها الرياح
كهول من قريظية اتلفتهم
سيوف الخزرجية والرماح
ولو اذنوا بحربهم لحسالت
هنالك دونهم حرب رداح

“Mənim obamın camaatı öldürülüb, daha heç kim mahnı oxumur. Zi-Hurud vadisində daha küləklər əsmir. Xəzrəclilərin qılınc və nizələri Qureyza qəbiləsinin cavanlarını tələf etdi. Əgər onlara bu müharibə haqqında əvvəlcədən xəbər versəydilər, bax onda bu ağzısöyüştü (yəmənli) ilə əsl müharibə olardı” [18, 652].

Cahiliyyət dövrü qadın şairi Xurnəq bint Həffan (خرنق بنت هفان)

Mənbələrdə haqqında məlumat hifz olunan Cahiliyyət dövrü qadın şairlərdən biri də Xurnəq bint Həffandır. Bəkr qəbiləsinə mənsub olan Xurnəq yeddi məşhur müəlləqə sahiblərindən biri olan Tərəfə bin əl-Abdın anadan bir, atadan ayrı bacısıdır. Bəsusun dövəsi uğrunda gedən müharibələrdə böyük istedad nümayiş etdirərək az bir zamanda məşhurlaşmışdır. Xurnəqin poetik irsinin əksəriyyəti qardaşı Tərəfənin ölümü münasibətilə yazdığı mərsiyələrdən ibarətdir. Xurnəq həmçinin həyat yoldaşı Əmr bin Mərsidə də çoxsaylı mərsiyələr həsr etmişdir [13, 19]. Əmrin atası Mərsid Bənu Əsəd qəbiləsinin başçısı idi. Əmr öz qəbilə üzvləri tərəfindən Qulab günü öldürülmüşdü. Qulab günü Cahiliyyət ərəblərinin qeyd etdiyi bayramlardan biri idi. Bu bayramda qəribə bir yarışma keçirilirdi. Belə ki, iki qəbilə başçısı öz qoyun sürüsünü meydana çıxarırdı. Yarışma başlayandan sonra hansı qəbilə başçısı və onun köməkçiləri rəqib qəbiləyə məxsus olan qoyunlardan daha çox ələ keçirə bilsəydi, o da qalib gələrdi. Bənu Mərsid qəbiləsinin başçısı olan Əmr çox təkəbbürlü, qürurlu və igid bir adam idi. Rəqib qəbilənin yarışmanı artıq döyüşə çevirdiyini görə Əmr onları açıq-aydın vuruşmağa çağırır. Lakin öz qəbiləsinə mənsub olan bəzi xəyanətkarların qarşı tərəfə keçməsi Əmrin və tərəfdarlarının məğlubiyyətinə gətirib çıxarır, Əmr öldürülür. Xurnəq öz həyat yoldaşına həsr etdiyi mərsiyələrin birində belə deyir:

الا ذهب الحلال في القفرات
ومن يملا الجففات في الحجرات
ومن يرجع الرمح الاصم كعوبه
عليه دماء القوم كالشقرات

“Səhrada yeni yollar, cığırlar açan, səfərlərdən qayıdanda yorğunluqdan dərin yuxuya gedən igidin (Əmr bin Mərsid nəzərdə tutulur) sinəsinə sancılan iti nizə onun qanını axıtdı; nəticədə təkə özünün yox, qəbiləsinin də bənizi ağardı” [13, 41].

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Xurnəq, əsasən, mərsiyə janrında şeirlər yazırdı və onun poetik irsinin çox hissəsi qardaşı Tərəfənin ölümü münasibəti ilə yaratdığı kədər və təəssüf dolu

qəsidələrdən ibarətdir. Qardaşına həsr etdiyi mərsiyələrin birində Xurnəq onun çox tez, hələ gənc yaşlarında ikən həyatdan getməsinə təəssüf edir:

نعمنا به خمسا وعشرين حجة
فلما توفاهَا استوى سيدا فخما
فجعنا به لما رجونا اياه
على خير حال لا وليدا ولا قحما

“Biz onun varlığından cəmi 25 il zövq ala bildik. Ölüm qardaşımı öz ağışuna alanda o, artıq öz sözünü demiş, hörmətli bir adam idi. Biz onun xeyir işinə ümid etdiyimiz bir vaxtda onun ölümü bizə böyük bir zərbə vurdu; nə övlad payını görə bildik, nə də ailəsini” [13, 42].

Nəticə

Cahiliyyət dövründə yaşayıb, istedadı ilə parlayan qadın şairlər öz qələmini hikmə, nəşə, mədhiyyə, hətta həcvdə belə sınaqlar da, onların yaradıcılığında risə üstünlük təşkil edir. Öz sevinc və kədərini, hiss və həyəcanını poeziya dili ilə ifadə etməyi üstün tutan ərəblər mərsiyələrə böyük önəm vermişlər. Ümumiyyətlə, nəcib ərəb qadınları ehtiyac yarananda öz duyğularını şeirlə çatdırmağı bacarmalı idi [8, 165]. Ərəb təfəkkürünə görə, mərsiyədə ölənin adamın şəxsi keyfiyyətləri, məziyyətləri təriflənməli idi. Çünki bu birbaşa onun mənsub olduğu qəbilənin, nəslin heysiyyətinin təriflənməsi demək idi. Mərsiyədə mərhumun günahsızlığı deyil, onun alicənablığı tərənnüm olunur. Sonra onun ictimai məziyyətləri: qəbiləsi, nəslə, ailəyə üçün etibarlı dayaq, cəsur müdafiəçi olmağı təriflənir. Təriflənən şəxs həmişə birinci yerdə olmalı, ikinci dərəcəli rolla kifayətlənməməli, hamı kimi deyil, ən alicənab, ən cəsur, ən xeyirxah, ən səxavətli adam kimi təsvir edilməlidir. Bunu gözəl bilən ərəb qadını vəfat etmiş atasına, qardaşına, ərinə və ya oğluna mərsiyə deyərəkən sözügedən bütün meyarları nəzərə almalı, mərhum əzizini göylərə qaldırmağı bacarmalı idi.

Aydın olduğu kimi, Cahiliyyət dövründə özünəməxsus şəkildə inkişaf edən poeziyanın zənginləşməsində mühüm rol oynamış qadın şairlərin yaradıcılığı geniş və əhatəli olmasa da, yaxud bu irs dövrümüzədək kamil formada gəlib çatmasa da, hər halda həmin dövrün ümumi ədəbi mənzərəsini əks etdirən nümunələr də az deyildir. Belə nümunələrin daha ətraflı tədqiq edilməsi Cahiliyyət dövrü poeziyasının məzmun və forma cəhətləri barədə yeni məlumatların əldə olunmasına gətirib çıxaracaqdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

İsgəndərli C. Cahiliyyət dövrünün bütpərəst ərəbləri və monoteizm / “Elmi araşdırmalar”, Bakı, 2006, s.72-75.

Qasımova A. Cahiliyyət ərəblərinin əqli-mənəvi durumu / Bakı, 2007

Qasımova A. Ərəb ədəbiyyatı (V- XIII əsrlər) / Bakı, “Elm”, 2019

Mahmudov M. “Klassik ərəb ədəbiyyatı”, Bakı, 2001

Гибб Х. Арабская литература. Классический период / Москва, 1960

Грязневич П.А. Развитие исторического сознания арабов – Очерки истории арабской культуры V-XIV вв. Москва, 1982

- Фильштинский И.М. История арабской литературы / Москва, 1985
Панова В. Ф, Борисович В. Ю. «Жизнь Мухаммеда» Ленинград, 1990
Mikhailis M. The role of women in Arabic Literature /
Abdullah al-Udhari, Classical Poems by Arab Women: A Bilingual Anthology / London, 2019
الأصمعي « الأصمعيات » , بيروت , 2009 , ٢٥٦ ص.
جرجي زيدان « تاريخ اداب اللغة العربية
حسان بن ثابت " ديوان خرنق بنت بدر بن هفان " , الناشر
1990,
سهام عبد الوهاب الفريخ « المرأة العربية والابداع الشعري »
عمر رضا كحالة « اعلام النساء في عالمي العرب والاسلام »

www.orientalstudies.ru

www.adab.com

https://archive.org/details/AlAghani__1438/Al-Aghani_00/

AYN AL-QUDĀT AL-ḤAMADĀNĪ'S (D. 1131) 'THEORY OF NŪR / LIGHT' WHICH INFLUENCED AL-SUHRAWARDĪ (D. 1191) AND IBN AL-ARABĪ (D. 1240)**Mehmet Emin KOÇ**

Azerbaijan National Academy of Sciences (ANAS)

The Institute of Philosophy and Sociology

ORCID ID: 0000-0002-1025-5643**ABSTRACT**

Ayn al-Qudāt al-Hamadānī al-Miyānaji (d. 525/1131) is one of the rare martyred Sufi-philosophers of Azerbaijan who seriously influenced the Islamic thinkers after him and was able to fit many original works into his short life of 35 years. While European scholars have mostly studied his tragic death, it is difficult to say that he has received sufficient attention from Muslim scholars. However, al-Miyānaji was, in Izutsu's words, 'the herald of al-Suhrawardī (d. 587/1191) and Ibn al-Arabi (d. 638/1240)' and their most influential and influential teacher centuries ago. al-Miyānaji is one of the important Sufi philosophers who constructed an original and new system by combining Sufism and philosophy through traditional data based on the Holy Qur'an and Sunnah. It is possible to say that his 'nūr theorem' opened the way for the pinnacle names such as al-Suhrawardī and Ibn al-Arabi in the following centuries. In addition, it is possible to find in his 'multi-meaningful' and 'multi-layered' system of reason, knowledge, logic and metaphysics, which he constructed in the ontological and epistemological context, and in his 'nūr theorem' the pioneering propositions of fuzzy logic, Artificial Intelligence and relativity processes that have taken over and dragged the contemporary world. In this context, it would be useful to focus on his 'theory of nūr'. On the other hand, al-Miyānaji stands before us as a man of science, wisdom, and heart, whose presence and the foundations of his thought will be felt again in the very important scientific leaps and extraordinary processes experienced after ages. Therefore, presenting al-Miyānaji to the attention of not only researchers in the Islamic world, but also active and competent scholars all over the world will fill an important gap in the name of being useful and delivering the truth.

Keywords: al-Miyānaji, Nūr/light, Manifestation, Artificial Intelligence (AI), al-Suhrawardī, Ibn al-'Arabī

AYNŪLKUDĀT EL-HEMEDĀNĪ'NİN (Ö. 1131) ES-SŪHREVERDĪ (Ö. 1191) VE İBNŪ'L-ARABĪ'Yİ (Ö. 1240) ETKİLEYEN "NŪR NAZARİYESİ"**ÖZET**

Aynŭlkudāt el-Hemedānī el-Miyāneci (ö. 525/1131) kendisinden sonraki İslam düşünürlerini ciddi düzeyde etkileyen, 35 yaş gibi kısa sayılabilecek ömrüne birçok özgün eserler sığdırabilen Azerbaycan'ın nadir şehit sufi-filozoflarındandır. Avrupalı araştırmacılar daha ziyade onun acıklı ölümüne dair çalışmalar yürütürken; onun, Müslüman araştırmacıların yeteri kadar ilgisi

dahilinde olduğunu söylemek zordur. Halbuki el-Miyâneî, İzutsu'nun deyimiyle “es-Sühreverdî (ö. 587/1191) ve İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) müjdecisi” ve asırlar öncesinden en etkin ve dirayetli hocalarıdır. el-Miyâneî, Kur'an-ı Kerim ve Sünnet eksenli geleneksel veriler üzerinden tasavvuf ve felsefeyi meczederek özgün ve yeni bir sistem inşa eden önemli sufi filozoflardandır. Onun “nûr nazariyesi” kendisinden sonraki asırlarda es-Sühreverdî ve İbn'ül-Arabî gibi zirve isimlerde çığırlar açtığını söylemek mümkündür. Yanısıra onun ontolojik ve epistemolojik bağlamda inşa ettiği “çok anlamlı” ve “çok katmanlı” akıl, bilgi, mantık ve metafizik sisteminde ve “nûr nazariyesi”nde çağdaş dünyayı teslim alıp sürükleyen bulanık mantık, Yapay Zeka ve rölativite süreçlerinin öncü önermelerini bulmamız mümkündür. Bu bağlamda onun “nûr nazariyesi”ne odaklanmak faydalı olacaktır. Öte yandan el-Miyâneî, çağlar sonra yaşanan çok önemli bilimsel sıçrayış ve olağanüstü süreçlerde varlığını ve düşünce temellerini tekrar hissettirecek nispette önemi haiz bir ilim, hikmet ve gönül adamı olarak karşımızda durmaktadır. Dolayısıyla el-Miyâneî'yi sadece İslam dünyasındaki araştırmacıların değil, tüm dünyadaki etkin ve yetkin bilim insanlarının dikkatlerine sunmak faydalı ve hakkı teslim etmek adına önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Anahtar Kelimeler: el-Miyâneî, Nûr, Tecellî, Yapay Zeka (YZ), es-Sühreverdî, İbnü'l-Arabî

1. INTRODUCTION

Human beings have been thinking about the existence of God, existence, the universe, and themselves, and have continued to formulate many opinions, perhaps since the very beginning of their existence in the universe. How did existence come into existence, why did existence come into existence (from what), what is the “first building block” of existence, why did existence come into existence, does existence really exist, is existence visible or is there a different existence according to each seer, and did existence come into existence from “nothing” or from “existence”, etc. These questions have always been the subject of important thinking of the human mind and philosophers. There are also philosophers who attribute existence to thinking itself.

In this context, it can be said that Ontology and Metaphysics are two important fields of philosophy that go hand in hand and often intertwined. According to Çüçen, “if philosophy is a kind of ontology, that is, the study of being, it must inevitably enter into metaphysical thinking and metaphysics” (Çüçen, 2018, p. 7).

When we take a look at the written sources of the history of philosophy, we see that the history of the activity of thinking about what is the “arche / main element” in existence and the building

block of the universe dates back to Thales (624 BC - 546 BC) among the Ancient Greek philosophers.

The search for the “first substance” has produced different answers depending on the philosophers' relationship with nature, the universe, mathematics, or their own inner/mind worlds. For this reason, in the history of humanity, there have been many answers to the “first matter” and “first becoming” that differed according to the conditions of each period and the level of thought and science.

** [This paper has been prepared and presented by making use of Mehmet Emin Koç's PhD thesis on ‘The issue of Being in the works of Aynulkudât al-Miyānajī’ at the Institute of Philosophy and Sociology of Azerbaijan National Academy of Sciences.]*

Islamic philosophers, on the other hand, tried to find answers to the question of the “essence of becoming” by combining the philosophical sources of Ancient Greece, which came to them through translations, with the basic sources of Islam.

Among the various answers given by Islamic philosophers, the “Theory of the Lights” is quite noteworthy, the effects of which have been noted to extend to the present day in the context of Artificial Intelligence, Fuzzy logic and the Quantum view.

In the history of Islamic philosophy, many propositions and theories, opinions and movements have emerged in various contexts of ontology or metaphysics. Theories such as Wahdat al-Mutlaqa, Wawdat al-Wujud, Wahdat al-Shuhūd, Sudūr, Khalq (Creation out of nothing / ijād al-ālam mine al-'amm), the Shay'iyah of the Ma'dumun, Mental Existence, Jawhar-Araz, A'yān al-Sābite, Illuminationist Vision, Sudūr, Horizontal Nūrs, and Nūr al-Muhammadi are some of them (Türker, 2021, pp. 2-4).

One of the most striking of these theories is the “Theory of Nurs”. Ayn al-Qudāt al-Hamadānī al-Miyānajī (d. 525/1131), one of the ancient philosophers of Azerbaijan, has an important place in the world of science and philosophy that has not yet been sufficiently recognized in the axis of the theory of the Nurs. Our study will discuss the nature and principles of his “theory of the Nūr” and reveal his important position that has not been recognized and his original approaches in the context of the subject. Although the theories of “nūr”, “israq” and “sudūr” are predominantly associated with Suhrawardī (d. 1191), it is necessary to see that there was a very strong contemplation of “nūr” and its data before him.

2. THE PROCESS OF THE FORMATION OF THE LIGHT THEOLOGY

2.1. Philosophers' efforts on the first matter and the building blocks of the universe

Ontologically, epistemologically and metaphysically, the question of existence has always been one of the most fundamental and important issues in philosophy. One of the cosmogonic problems of pre-ancient mythologies is the problem of existence.

The Presocratic philosophers of antiquity explained the problem of existence by focusing primarily on nature; they searched for a first essence, first substance, substance, essence for existence. Thus, they wandered in categories such as unity-multiplicity, apparent-real, changing-constant, etc. (Cevizci, 2016, p. 31).

While explaining existence in the Presocratic process, the philosophers of the Ionian school, including Thales (624-546 BC), Anaximandros (610-546 BC) and Anaximenes (585-525 BC), who are regarded as the first materialists, created a metaphysics of matter and searched for the first matter (arche); they developed explanations based on water, indeterminate being/abstract principle (apeiron), air and fire. In this school, matter, quality and physics are at the forefront. Pythagoras (570-495 BC) and the clerics of numbers The Pythagorean school developed the metaphysics of number by emphasizing form over matter. Unlike the Ionian school, this school, which practiced philosophy as a method of becoming and purification, emphasized form, quantity and mathematics.

Another school, which included Heraclitus (535-475 BC) and Parmenides (515-460 BC), emphasized existence and change from unity to multiplicity.

The fourth stage philosophers such as Empedocles (494-434 BC), Democritus (460-370 BC) and Anaxagoras (500-428 BC) were the pluralist school in the understanding of many first absolute principles or multiple first substances. Empedocles grounded the “four elements” by adding earth to water, air and fire.

This search for the first foundation and principles of existence inspired many later philosophers, notably Plato (427-347 BC) and Aristotle (384-322 BC).

Although Aristotle did not use the term “Metaphysics /metaphysica” and Andronicus of Rhodes, who lived in the 1st century BC, first mentioned the term as “*ta meta ta physika biblia* / after the notes on physics” (Edwards 1967: p. 289), the issue of substance and being became the main subject of Aristotle's Metaphysics.

Therefore, in the history of philosophy, the science of the Philosophy of Being begins with Aristotle. His view of essence and its propositions are considered the first systematic knowledge of the “knowledge of being”.

The main subject of this science, which Aristotle calls differently as first philosophy (prote philosophia), theology (theologia) and wisdom (sophia), is substance. According to Aristotle, even though the concept of existence has different meanings and forms, it has one and the same unchanging principle (essence), that is, “what makes a thing what it is” (Aristotle 1996: 1028a, 10-30, p: 306-307).

Pre-Socratic philosophers also sought to answer the question “what is existence”; post-Socratic philosophy, on the other hand, focused on the “whatness of objects” rather than the “whatness” of existence. In general, in the history of philosophy, “existence” has been expressed with various concepts such as One, Logos, Idea, Ousia/Substance/Gem, Cogito, Perception, Monad, Object, I, Spirit, Will and Power. In post-Socratic philosophers, on the other hand, existence was expressed as being, becoming, idea, matter, thought/idea-matter and phenomenon.

In their answers and propositions regarding the ontological, epistemological or metaphysical search for the first matter, being and body, the ancient Greek philosophers put forward scattered, naturalistic, paganistic, sophistic, realistic, idealistic or metaphysical ideas reflecting the general knowledge and perception of the period. Thales and later naturalists of Ancient Greece produced naturalist answers, and mathematicians exhibited “number”-oriented views. Plato constructed the realm of ideas, while Aristotle derived “form”, “hue” and “Active Intellect”. Plato's god emerged as the “Sânî/former” and Aristotle's as the “Muharrîk/mover”. For the Stoics, the “substance” is known as the main substance of existence (Leartios, p. 351). In the Neo-Platonist process, in which all these answers were blended, “One was finally reached, the universe emanated from One.

The common theme of the concepts of mythos, epos and logos, on which the weight of “word” and “oral tradition” in Ancient Greece was placed, is “light”, enlightenment. In addition to the “fire” in the cave that we see in Plato's allegory of the cave, a “sun face” and “light” that breaks the shackles and frees from the shadows in the cave can be seen as the Ancient Greek search for the “ideal”, “good” and “light” at the summit.

“It is the sun that makes seasons and years. The sun organizes the whole visible world. The sun is the real source of everything he and his friends saw in the cave” (Plato 2010, pp. 231-233). In this context, Plotinus' One is seen as the deified form of Plato's “Good”, that is, the “Sun” (Kılıç 2006, p. 194). The theory of the Lights centered on the concept of “Nûr”, like the sun and its rays, has often been perceived in relation to the Sudûr theory in terms of its existence and emergence, even intertwined and spiraling with each other.

2.2. The concept of first matter and “nūr” in Islamic philosophers

The problem of existence and becoming, as in the Western philosophy of Ancient Greece and the Middle Ages, was not far from the attention of the Muslim East, and after the process of translations, there were serious discussions among Islamic philosophers on this issue, and studies focused on the subject increased. However, in the issue of existence and becoming, the determinant role of the data and references provided by the Holy Qur'an and Sunnah, which have a central role and indispensable position in the formation of Islamic thought, should be taken into consideration as well as all these ancient philosophical acquisitions (Koç, 2023, pp. 198-199). Otherwise, it would be possible to allow inaccurate claims that the basic propositions of the metaphysics of light in Islamic philosophy were transferred from pre-Islamic Ancient Greece, India or Zoroastrianism.

In the history of Islamic thought, research on existence and essence can be traced back to Aristotle. In addition to the translation of Aristotle's “On Interpretation” and “First Analyses” in the Organon corpus and the translation of his Metaphysics into Arabic, it can be said that his distinguished student al-Farabi al-Turki's (d. 339/950) following in his teacher's footsteps played a decisive role in this.

It is possible to see the Islamic Peripatetic philosophers' understanding of material existence as an expansion of Aristotle's view on this subject. In this context, al-Kindī (d. 252/866) describes the *hayaūla* as “a passive force that accepts various forms” (al-Kindī, 2002, p. 186). In his treatise on the soul, al-Kindī, citing Plato, emphasizes that the soul is of the light of God and displays the view that if it (the soul) is abstracted from this world and the body, it will reach the realm of reason and the light of God (al-Kindī, 2002, pp. 244-245).

In al-Fārābī's emanationist system, matter came into existence as a result of the intertwined circular movements of celestial bodies and the influence of the active intellect. For this reason, in al-Fārābī's system (al-Fārābī, 1986, pp. 76-79), the active intellect is called “wāhib al-suwar” (the giver of forms) (Kaya, 2003, p. 303). As much as it is possible to identify al-Fārābī with the theory of emanation in Islamic philosophy, it can be said that the concept of “nūr” can also be identified with the concept of emanation. In al-Fārābī's theory of emanation, the concept of “light” is expressed by the concept of “feyz”; in his system, “intellect” is a “light” emanating from God, and it sheds its light all over the body (*mawjūdāt*) through the “light of the inspired intellect” that God created as a mirror for the people of knowledge (al-Fārābī, 1951, p. 84). In al-Farabi's system, God created the intellect from its own light; the intellect in question is the prophetic intellect or a luminous spirit. Some scholars find his evaluations of the light

noteworthy in the sense that they constitute the basis for Sufi illumination and illumination (Maraş, 2009, pp. 48-49).

Ibn Sina (d. 428/1037) is a very important cornerstone in the context of ontology and metaphysics in Islamic philosophy. Ibn Sina, “first and foremost a philosopher of Being,” as Nasr describes him (Nasr 1993: p. 197), has serious efforts and insightful views in placing the subject of Being at the center of Islamic thought. Ibn Sina is one of the leading figures in the Peripatetic tradition in Islamic philosophy whose “metaphysics of light” is most crystallized in him.

In his system, Ibn Sina deals with “nūr” in different contexts, metaphysically, theologically and philosophically. His commentary on the “Nūr verse” (Surah al-Nūr/24, 35) in the Holy Qur'an is as original and important as his theory of light in the philosophical and metaphysical context (Ibn Sina, 1982, pp. 84-88). It is in this work that we first encounter the concept of “heyāqīl / existent” in the metaphysics of light, which is the title of al-Suhrawardī's work (1982, p. 86). What is noteworthy in this commentary in the context of Ibn Sina is that the philosopher treats the concept of “nūr” in the relevant verse not from an ontological perspective as “the emanation of existence from Allah” but as a light of guidance for beings by linking it to the prophet.

Indeed, in Ibn Sina's “exegesis of the verse of light”, he says that “Mishkat” is the chest of the Prophet Muhammad Mustafa; “Zujaj” is the blessed heart of the Prophet Muhammad, which is free from any kind of doubt and suspicion; “Misbah” is the light of faith and knowledge that Allah filled him with by His will; and “Shajarah” is the body, body and body of the Prophet Rasulullah (1982, p. 87).

Although after al-Ghazzālī's criticisms in al-Thāfut, there was an increase in comparisons of Ibn Sina's approach to emanation to the understanding of emanation in the Ancient Greek philosophers, it must be said that Ibn Sina was a philosopher who accepted creation out of nothing (Ibda') as a fundamental principle in his philosophy. As a matter of fact, according to Atay, Ibn Sina's view of emanation and becoming (hudus) is Ibda' (creation out of nothing), and his assertion that this is to give the object a complete and complete existence after absolute nothingness can be accepted as evidence in explaining emanation as creation (Atay, 1974, p. 123).

Although the “metaphysics of light” is seen as the system that Abu Hamid al-Ghazzālī grounded and hierarchically constructed due to his work *Mishkāt al-Anwār*, Ibn Sina has extremely serious contributions to the formation of this system. It is noteworthy that the systematization of the metaphysics of light on the basis of the Qur'an and the Sunnah is based on the works and views of 'Ayn al-Qudāt al-Hamadānī al-Miyānājī. The fact that Ibn Sina spent the last 10 years

of his life in Hemedān, al-Miyānājī's home and ancestral home, makes it likely that the first formations of the metaphysics of light in al-Miyānājī were with Ibn Sina. His compassionate approach towards Ibn Sina and his refusal to dismiss him like al-Ghazzālī can also be seen as a sign of philosophical communication and interaction with him (al-Miyānājī 1373, p. 167).

Some scholars underline that *Mishkāt al-Anwar*'s attribution to Abu Hamid al-Ghazzālī is controversial (Karlığa, 2004, p. 445). In the context of the aforementioned attribution debate, it is even stated that al-Ghazzālī's works on philosophy, metaphysics, or the names and attributes of God do not contain much of the views on the “metaphysics of light” that he records in *Mishkāt al-Anwār*. However, this debate is not correct, for al-Miyānājī, the most loyal and competent student of al-Ghazzālī's school, writes that the *Mishqāt* belongs to Abu Hamid and quotes him without hiding his astonishment (al-Miyānājī, 2016, b. II, p. 242; 1373, pp. 255-256). On the other hand, in addition to classical sources, the fact that philosophers such as Averroes and Ibn Tufayl cited *Mishkāt* in their views on al-Ghazzālī, attributed it to him, and produced justifications for their counter-arguments from there can be considered as data that can be regarded as certain that *Mishkāt* belongs to Abu Hāmid al-Ghazzālī (Averroes, 1964, pp. 182-183; Ibn Tufayl, 1959, pp. 63-65). Al-Miyānājī, who was close and competent to al-Ghazzālī's family and school at the level of a student, determined that the *Mishqāt* belonged to Abu Hamid and made quotations from it, which put an end to the debates on its authorship. In this context, the clarification of the belonging of al-Mishkat to Abu Hamid al-Ghazzali can be considered one of the important results of this paper.

It should be noted, however, that while Abu Hamid al-Ghazzālī's theory of light in his *Mishkat* is theologically oriented, al-Miyānawjī, in his corpus *Temhidāt* and *Zubdat al-Haqaq wa-Nāmeḥā*, constructed the metaphysics of light with theological, philosophical, logical, and ontological foundations. Therefore, the influence of 'Ayn al-Qudāt al-Miyānawjī on al-Suhrawardī and Ibn al-'Arabī's metaphysics of light is much more dominant and evident. For this reason, Izutsu points out that al-Miyānājī pioneered Suhrawardī's al-Ishraqism and Ibn al-'Arabī's *wahdat* and wisdom, characterizing him as “the herald of these two figures” (Izutsu, 2002, p. 135). In addition, al-Miyānājī's utilization of the existing authentic and sound data in establishing the metaphysics of light on the basis of the Qur'ān and Sunnah is evident in his works such as *Temhidāt* and *Zubdat al-Hakaik*. The Holy Qur'an and Sunnah, especially the “Nūr verse”, have many data that they put before the intellectuals in the context of existence, creation and light (Koç, pp. 2023, 205-212).

3. AL-MIYĀNAJĪ'S "NŪR / LIGHT THEOLOGY"

Al-Miyānajī's "metaphysics of light" forms the basis of his philosophy of Being. He presents "light" as the essence of total existence and being. For this reason, it can be said that the "metaphysics of light" dominates all of his works, especially *Zubdah* and *Temhidāt*. The tenth *temhīd* of *al-Tamhidāt*, titled "That the origin and truth of the heavens and the earth is Nūr al-Muhammadī and Iblis", is the chapter in which he "reveals divine secrets" and contains explicit propositions, interpretations, and views on love, evil eye, faith and disbelief, Nūr al-Muhammadī, being, the heart, existence, and Iblis's nūr (black nūr), which can be considered risky from a traditional point of view.

Al-Miyānajī's theory of light is a unique and original system. It cannot be overlapped with either pantheism or the ancient theory of emanation.

As a matter of fact, according to al-Miyānajī, the "existence itself" of the definite being is as necessary as the "annihilation" of the created being is as necessary in relation to it; therefore, there is no connection or commonality between the definite being and the created being, and it is never valid to attribute "existence" to the created being (al-Miyānajī 1362, C. I, pp. 203-204). Miyānajī's "tenzihi"/ (being free from all kinds of defects and evil) approach that existence in the realm of existence is not existence but only non-existence in relation to *Wajib al-Wujūd* makes it difficult to accept him as a pantheist, let alone a *Wahdat al-Wujūd*ist. For, this negation excludes *Wahdat al-Wujud*.

According to al-Hamadānī, a contingent being is a being whose existence is necessary by virtue of an ancient being. On the other hand, an improper existence is everything that does not yet exist and will not exist; in other words, it does not exist by itself but by something else. *Muhāl* is not something to which the power is attached (*maqḍūr*). When something is not something to which the power is attached, the eternal power does not bring it into existence (al-Miyānajī, 2016, b. I, p. 70).

Therefore, according to al-Miyānajī, every existent is a necessary being either by itself or by something else. Every *ma'dūm*, on the other hand, is impossible either by its essence or by something else. Therefore, the boundaries of the necessary and the impossible are contiguous. At the point where al-Miyānajī states that the boundaries of the necessary and the impossible are contiguous, he subjects the concept of "ontological possibility" to a very different interpretation from his own perspective and opens a new space between "the attitude of reason / *tawru al-'aql*" and "the attitude of the beyond reason / *tawru wara'i al-'aql*". Miyānajī provides an opening as follows:

“There is no bracket to separate the necessary from the impossible. As for the possibility, it is a boundary (hadith) that separates the two and has no reality; it is like an imaginary point on a straight line, or like the boundary that separates past and future time. The last boundary of the past is adjacent to the first boundary of the future. The reality of the boundary separating these two times can only exist in imagination. Therefore, when you assume an imaginary point on the time line that divides the past and the future, you will not find a boundary - which is the point assumed in imagination - that will remain on the time line and separate the past and the future with a real distinction” (al-Miyānajī 2016, b. I, pp. 70-72).

According to 'Aayn al-Qudāt's explanation here, there is no such thing as ontological possibility in reality; ontological possibility is merely a delusion. Therefore, the necessary contingent and contradictory existence that exists because of the necessary absolute existence is not a reality, but an illusion; their existence is relative. The fact that the concept of ontological possibility that al-Khadamānī puts forward here does not exist in reality is also in agreement with his attitude of reason and the concept of the beyond-rational attitude.

The real, necessary perpetual and never-extinct being is the only being that is *Wajib al-Wujūd*. According to al-Miyānajī, the absence of ontological possibility, although it is not possible to attribute existence to it, means that “non-existence exists,” which in turn implies that God's creation is “creation out of nothing.” For this reason, Miyānajī's view of “ontological impossibility” should be seen as a different attitude from the *sudūrist*, *pantheist*, or *wahdat al-bodyist* conceptions.

According to Miyānajī, the Absolute Being is Allah. Allah is the Absolute Body, the *Wajib al-Wujud*. He is the Absolute Light, the true light. There is no Absolute Being other than the Absolute Being. Therefore, there is no absolute non-existence, absolute darkness, absolute light apart from Him. Any existence other than Him is not absolute, not real, metaphor, image, and accident (al-Miyānajī, 1373, p. 338). It does not seem possible to identify these clear propositions and views with pantheism.

For according to the philosophy of Pantheism, God and the universe, the creator and the created are intertwined, they are the same thing. Thus, in the realm of existence, the duality of “*Hâlik / Creator / Absolute Being*” and “*Mahlûk /created /universe*” is eliminated, and the unity of existence and God and the universe are assumed to be the same thing. In other words, according to pantheists, “God is everything” or “Everything is God” Spinoza, thinking of this understanding in terms of human beings, argues that “God is immanent/ immanent/ immanent in man” (Lalande, 1932, pp. 345-346). However, according to Miyānajī, only God is the

absolute eternal being, and all others are animate. He is also exempt from all created beings other than Himself. There is no being other than God who deserves the reality of existence by virtue of His essence (al-Miyānajī 2016, b. I, p. 62).

In the theory of emanation constructed by Plotinus (Arslan 2010: p. 58), who was considered a kind of pantheist due to his view that “everything that exists is actually one thing” (Arslan 2010: p. 58), it is clear that Aristotle's principle of causality, as well as the proposition “from one comes one” (Aristotle 1996: 1039a, 5-10, pp. 359-360), which he mentions in his *Metaphysics* with reference to Democritus (d. 370 BC), has a significant place.

In his *Zubdah*, al-Miyānajī rejects all these ancient and neo-pantheistic approaches and the theory of emanationism and characterizes them as “kūfūr / heresy”. To perceive such an opposition as pantheism and to characterize Miyānajī as a “pantheistic thinker” is to fail to read his views as a whole. Miyānajī makes his refutation as follows:

“Probably the following is clearly known by the 'people of Nazar / rationalist school': God Almighty is the cause of only one of the things that exist. This thing is the cause of another thing, and the second thing is the cause of the third thing. This continues until the coming into existence of man. What do you have to say about the theory that only one thing comes out of all things at once?

Know that this is a great and insane statement, which is not permissible for the tongue to utter. It is blatant disbelief in the eyes of those who have insight. There is no difference between the one who identifies two eternal entities that are self-existent and the one who identifies two causes, each of which is capable of invention. On the contrary, the undisputed truth is that there is no being in existence other than Allah who is suitable to be the cause of the existence of something else.

The reality of causality is directed towards inventing the form of existence in the non-existent. The cause must exist so that the caused can exist. The essence of the non-existent does not ensure its existence as causality. The existence of the cause must be continuous so that the existence of the causative can continue! None of the possible beings has a real essence and existence. The real existence and the necessary essence belongs only to Allah Almighty. How can something that does not exist in reality cause another? How can something that has no existence of its own invent someone else?

The true cause is an essence that is superior in being and complete in itself in such a way that it springs forth to the non-existent and endows them with the forms of existence. But something that is not complete in its essence and whose existence and the attributes of its existence are dependent on and sustained by the existence of another is

at the peak of incompleteness in its essence; it deserves neither invention nor existence.”

(al-Miyānajī 2016, b. I, pp. 120-122).

As much as Miyānajī's rejection of pantheism and the theory of emanation, it is clear that it is necessary to see the error of perceiving his view of “zuhūr/appearance” as an approach that is not “creation out of nothing”. For he himself puts the issue in this context. Miyānajī explains the relationship between God, the Absolute Light, and the non-existent (ma'dūm) being and His creation out of nothing.

“Darkness is illuminated by ‘nūr’ / light. When light is used in this sense, it can be attributed to Allah, the true light. In this way, all other lights are nothing but a metaphorical name. All existents were in a state of non-existence in themselves. They came into existence by His light, power and will. Since the existence of the heavens and the earth is due to His power and will, the statement 'Allah is the light of the heavens and the earth' (Qur'an 24: 35) cannot apply to anyone other than Him. Can a mote ever be seen in the darkness? No!... The discovery and appearance of the particles depends on the existence of the sunrise. If there is no sunrise, the existence of the particles cannot be seen and they remain mā'dum” (al-Miyānajī 2015: p. 177).

According to Miyānajī, “non-existence” exists without the attribute of non-existence or a characterization such as “it has non-existence”; more precisely, non-existence does not exist to the extent that one can say of it “it does not exist, it is not nothing”. There is also “darkness / zulmat” and there is also “the world of non-existence”. But there is no absolute non-existence, and there is no absolute darkness. Indeed, he speaks of “the sun of glory rising from the ‘realm of non-existence’ to the ‘realm of existence’ (al-Miyānajī 1373, p. 248).

According to al-Miyānajī, it is not possible to characterize non-existence as an essence or a thing. Non-existence is “lā shay’,” that is, it is not a thing. Non-existence does not even have non-existence, since non-existence is an attribute in the sense of meaning. al-Miyānajī explains this.

“It is not right to imagine an essence for the nonexistent and then to imagine non-existence as something that exists for this essence. Because non-existence is an adjective in meaning. And an adjective exists only after the existence of the thing characterized. So how can non-existence exist when the thing characterized by non-existence does not exist?” (al-Miyānajī 2016, b. I, p. 138).

According to al-Miyānajī, the relation of everything in existence to eternal knowledge is like the relation of 'lā-thing' (something that does not exist) to something infinite. This proposition,

on the other hand, can only be perceived by the intellectuals through their clairvoyance without any doubt (al-Miyānajī, 2016, b. I, p. 76).

“Creation out of nothing” is a fundamental concept in al-Miyānajī's system of existence. In his works, al-Miyānajī prefers the words ihtira', ibda', and îjad to express this meaning, and these words are used in Arabic for this meaning. According to him, Allah created existence out of nothing, even though human beings find it difficult to comprehend this concept. According to him, the concept of “creation out of nothing” can only be perceived with a “transcendental attitude”. He states as follows:

“In Our power, creating something out of nothing / “ihtira',” that is, bringing something into existence out of nothing (ihtira'u shay'u shay'in, a'nî îjâdühü la min shay'in), is an impossibility. However, this is not a contradiction for His eternal power. For He is the “maker of the heavens and the earth”; that is, He is the one who creates and brings into existence something out of nothing” (al-Miyānajī 2016, b. I, p. 84). “Allah Almighty has manifested His power by “ihtira'” / (creating out of nothing), and He has brought them under His sovereignty by creating them through invention and ibda” (al-Miyānajī 2016, b. I, p. 84). (al-Miyānajī 2016, b. II, p. 304).

According to al-Miyānajī, comprehending the “creation out of nothing” of existence, the principles of the existence of the angelic and jabarūt worlds, and the elements in them is possible only by means of the extra-rational tawr; otherwise, it is not possible only by means of the “tawr al-‘aql” that is capable of comprehending the realm of property. According to al-Miyānajī, even Ibn Sina, who spoke of the perpetuity of the four elements, is excused in this context. With this approach, al-Miyānajī differs from al-Ghazzālī, who denounced Ibn Sina, and excuses Ibn Sina. al-Miyānajī states as follows:

“Ibn Sina's statement “The four elements are eternal” should be excused. This is because the elements that are mentioned as eternal refer to the real elements and the elements of Paradise, and not to the elements of this world of creation and destruction. It is a pity that people's understanding of the truth of the matter is very narrow and they are far away from these meanings” (al-Miyānajī 1373, p. 167).

Al-Miyānajī based his theory of light not on the legacy of ancient Greek philosophy, as was the case with Peripatetic philosophers such as al-Kindī, al-Fārābī, and Ibn Sina, but rather on the basic data of the Qur'an and Sunnah, and developed a theory of existence and creation based on “Nūr / The light” and “Wahj / The Face”.

In Miyānajī, the light is also the knowledge, the marifah, that leads to the truth of God and existence. However, this light of knowledge is not Aristotle's "logos". Through this light, one realizes that God's knowledge is not like the knowledge of human beings.

According to al-Miyānajī, this light "emerges in the bātī" at the time of the emergence of the supra-rational attitude that includes multiplicity and diversity. This light is only one type of the supra-rational attitude. This is the state of observation. There is no need for inference with premises. For the sighted person does not need inference in perceiving the seen objects. Only someone who is blind can perceive them by inference. This is the case with someone who inferred the existence of a seen object through the sense of touch. Indeed, it is not possible for this person to perceive something that is beyond the reality of color (al-Miyānajī 2016, b. I, pp. 86-88).

In his view of existence, al-Miyānajī systematizes that the essential element of all existence, of all beings, is "nūr / the light". "Nūr" is absolute and unique in relation to God. "Nūr", which is a metaphor in relation to others other than Him, expresses 'polysemy' and 'relativity' in the realm of property and angelic world. The light in question is the source of all existence, whether solid, liquid, gas, wave, etc.

These propositions and fundamental approach is a very different epoch in the history of philosophy and thought. Miyānajī also refers to al-Ghazzālī in his definition of "light". In fact, according to al-Miyānajī, Abu Hāmid Muhammad al-Ghazzālī explained some of the light in question (al-Miyānajī 1373, p. 255). In this context, it can be said that al-Miyānajī, starting from the light that al-Ghazzālī explained in part in his *Mishkāt*, constructed a "metaphysics of light" rooted and grounded in Islamic revelation.

In al-Miyānajī's system of existence, there is an ontological hierarchy from the absolute light to the material world. According to him, "angelūt is the opposite and shadow of jabarūt, and property is the shadow of angelūt" (al-Miyānajī 1373, pp. 306-307). "The physical individual (person al-kālbī) is the addressee of the manifestations of the realm of property, and the spiritual individual (person al-rūhī) is the addressee of the manifestations of the angelic and higher realms. The realm of mulk is the realm of division and division, life and death, kawn (creation) and dissolution; the other is the realm of integration and life" (al-Miyānajī, 1373, p. 352).

According to al-Miyānajī, the past, present, and future relations to "absolute light" are equal; even "now" is worship from a vision (al-Miyānajī 2016, b. I, pp. 70-72). The relation of all beings to God is one. The relation of the present, past, and future to Him is equal (al-Miyānajī 2016, b. I, p. 82). In fact, according to al-Miyānajī, there is no past and future in terms of

eternity... Therefore, “Adam's time is not closer to eternity than our time. On the contrary, all times are one and the same in relation to eternity” (al-Miyānajī 2016, b. I, p. 146).

According to al-Miyānajī, the true light, the absolute light, is God. All lights other than Him are metaphors. In this context, the basic proposition is clear and precise: “All beings were māḍum (non-existent) in themselves. They came into existence by His light, power, and will” (al-Miyānajī, 1373, p. 255).

“'Allah is the light of the heavens and the earth' (Qur'an 24: 35). That is, He is the origin of 'the heavens and the earth', and the origin of the existence of the heavens and the earth has become His light” (al-Miyānajī 1373, p. 256).

In al-Miyānajī's “metaphysics of light,” the “wājih” / (the face) of absolute light towards existence is light, light, manifestation, angel, soul, divine vision, “amr” / (divine will), energy (al-Miyānajī 1373, pp. 62, 83, 255, 257, 269-271). Moreover, in existence, the relation of property and angelic existence to God's essence is like the relation of the form in the mirror to the external form (al-Miyānajī 2016, b. I, p. 132). The essence is not the form, but the truth.

According to him, each body has its own special place and there is a mana in that body that moves it towards its place where it will not stop unless it reaches it. This state is different for each soul and each body. As the communication between iron and a magnet is special, so is the communication between existence, body, and soul and the mana in question (al-Miyānajī 2016, b. 1, p. 192). According to al-Miyānajī, space is the envelope of the body, and time is the envelope of motion. Therefore, each object's space, time, and envelopes are different and special (al-Miyānajī 2016, b. 1, p. 138). It is necessary to explore these meanings and mathematics. According to al-Miyānajī, the wise and the learned are those who discover these meanings (al-Miyānajī 2016, b. 1, p. 192).

According to al-Miyānajī, the first level of truth is the truth of truths. It is “one” without actual and potential multiplicity. It is like a point, and this is how Zāt al-Bārī is.

Miyānajī calls the level of Zāt al-Bārī / (the Supreme Creator) as jawhar al-ferd. This “one” point has no analog. It does not accept division. It is free from multiplication in existence, possibility, power, and action. It is unique and is “Zāt al-Bārī” / (the Supreme Creator).

According to Miyānajī, the second level in reality is “one” through “ittisāl” / (the meeting of the intellect with the power). This is the one that accepts multiplicity not in actuality, that is, in the corporeal world, but in potentiality.

By potentiality, Miyānajī means the Rabbānī faculty. According to him, this is the level of lights that emanate from the essence of God. Sometimes it becomes transparent, sometimes it becomes muttaqat' and is called a body.

If it were individual and mutta contractible, then it would already be called jawhar al-ferd, which is the first level of truth.

Miyānajī speaks here of two different levels that arise from the difference between “ittisal” and “muttasil”.

According to Miyānajī, the third level is the “figurative meaning”. It is the level that bears the work of the opposite of the first two mentioned levels. It is a meaning attributed to this world of existence we are in. It is divided into two parts: Mülk (humanity) and melekût (the realm of the eternal unseen). Melekût is the spiritual realm; it is related to the Hereafter. The world of mulk is called the world of this world (al-Miyānajī, 1373, pp. 337-339).

Here, al-Miyānajī mentions that the “light”, which he characterizes as the source of everything, sometimes “takes on the form of a density” / (condensation), while at other times it is called a body in the form of a munkatī'. He even sees “light” and “nār / fire” as two sides of the same coin, like the east and the west, in which case he says that “light”, which is light and energy, is at the same time energy and heat as “nār” / (fire) in the form of a body (al-Miyānajī, 1373, pp. 263-265). According to him, whatever the function of the “divine light” is in the creation of existence, the other side of light, the “nār of izzat / fire of izzat” is the same; in fact, the jinn and Iblis, who are essentially frequency and energy, were created from the pomegranate of izzat. Whatever the elements such as the four elements that philosophers draw attention to are on the face of the being that faces “tawru al-‘aql / the attitude of reason”, these “nūr” and “nār” are on the plane of “tawru mā verāi al-‘aql / the attitude beyond reason” of the same being (al-Miyānajī, 1373, pp. 167, 267-268).

Al-Miyānajī's “metaphysics of light” oriented approach to the macroscopic realm (the heavens, the earth, objects, stones, trees, stars) and the microscopic realm, woven with concepts such as point, particle, jawhar al-individual, time, space, motion, and thing, makes it possible for us to see him as the first systematic precursor of the quantum era. Of course, it would be useful to address this situation with a special study.

On the other hand, “polysemy” in al-Miyānajī's system is not only an epistemological reality, but also an ontological and even cosmological truth. The nūr-oriented characteristic of polysemy and relativity in al-Miyānajī's system is related to existence, time, space, and other existents.

Indeed, according to al-Miyānajī, for the “Mutlak Nūr / (absolute light) the past, present, and future relativizations are equal, and even the “present” is worship from a vision (al-Miyānajī 2016, b. I, pp. 70-72). The relation of all beings to God is one. The relation of the present, past, and future to Him is equal (al-Miyānajī 2016, b. I, p. 82). In fact, according to al-Miyānajī,

there is no past and future in terms of eternity... Therefore, “Adam's time is not closer to eternity than our time. On the contrary, all times are one and the same in relation to eternity” (al-Miyānajī 2016, b. I, p. 146).

According to al-Miyānajī, there is nothing with Allah, but He is with everything.

Miyānajī even records the following;

“If it were not for His unity with everything, no being would exist. There is an order of sequence in the emergence of beings from him; some of the beings are before him, as in the case of the perfects, and some of them are after him, as in the case of the compounds. This is true if we look with the eye of intellect. If we look with the eye of knowledge, this is wrong. The intellect can never comprehend the truth of this. When the intellect hears something like this, it becomes agitated and protests and says: How can the same thing be both true and false?” (al-Miyānajī 2016, b. I, p. 154).

According to al-Miyānajī, not only the existence of the heavens and the earth, but also the existence of the particles is due to His light, from His light (al-Miyānajī 1373, p. 255).

According to al-Miyānajī, there is a special relation, a special relationship of creation between God, the “light”, and each particle in existence, each “manifestation of light”. This relationship is that of “light” and “continuous succession” or “continuous manifestation”. This creation is different for each particle every moment from the previous or the next moment. Since this “special successive relation” is continuous, it is perceived in a single way. This perception is the normal perception of the attitude of the intellect, which Miyānajī characterizes as “the less intelligent.” This “special relation” and “special becoming” in the body and the particle are the case for every particle of physical and mental existence, whether created or created, such as time, space, the appearance of the ma'dumun, and the thing. Thus, al-Miyānajī states:

“If the special relation is continuous over a progressive period of time, the reception over this period of time continues in a single manner. For example, the short-sighted think that the light present in each lahza is the same as the light present in the previous and subsequent periods. According to the people of knowledge who look with the light of Allah, this is a mistake. Rather, the light that is present in each breath is the necessity of the relation that exists in that breath. The relations that exist in different breaths are necessarily different from each other. Therefore, it is appropriate to rule that these relations are not separate relations, but one single relation. For example, it is like saying, “So-and-so relation is existent with so-and-so movement. The next relation is not together in being with that action. This creates a clear distinction between the two relations. When these relations are different from each other, the reception of light in

each breath requires a separate and independent relation. Know that the light that is present in any breath, even in a particular breath, is different from the light that precedes and follows it. Yes, since these different relations are one and the same relation in the sense that they require acceptance in the same process, some weak-minded people have thought that this light present in this breath is the same as the light seen before and after that breath. Just like the person who sees Zayd, Amr, Bakr and Khalid as one thing in the sense of humanity and thinks that each of them is the same as the other.” (al-Miyānajī 2016, b. 1, p. 150).

According to Miyānajī, the “special relation” and “special becoming” that take place for every physical or mental being are like this; they are special, different, instantaneous, and chained:

“For example, if you see something existing in the same way for years and years, it is due to the continuity of the relations that require existence in every breath throughout these years. You should know with certainty that the existence in each breath is a necessity of the relation that exists in this breath. Therefore, the existence you see in this breath in the sky, the earth and other things is different from the existence you saw before and the existence you will see after. Yes, since the other relations that entail the existence of beings are the same in that each of them is a relation that entails existence, the delusions of previous and later thinkers have erred in this matter, except for those whom God wills, and they are very few” (al-Miyānajī 2016, b. 1, p. 152).

According to al-Miyānajī, not only is God's “manifestation of each light” different, but He has also established a different mathematics and balance for each entity and being. This mathematics is a special relation that cannot be expressed in terms of proximity and distance. It is only possible to comprehend it with a transcendental attitude and marifah (al-Miyānajī 2016, b. II, p. 302).

According to al-Miyānajī, the corporeal realm and the earthly body, the lowest layer of existence, is the realm of existence that accepts both diminution and increase (al-Miyānajī 1373: p. 340). According to him, bodies are the lowest of the existing parts of eternal knowledge (al-Miyānajī 2016, b. I, p. 76).

In his ontological system, al-Miyānajī also associates the human soul with light, “amr” / (divine will), and Allah, “Mutlak Nūr” / (the Absolute Light). He accepts the soul's relationship with the human body as metaphorical usage and emphasizes that the soul is the attributes and attributes attributed to the soul (al-Miyānajī 2015: pp. 155-160).

To summarize, al-Miyānajī's system of existence consists of the manifestations of “emr”, nūr, and the related divine attributes (will and power). “Nūr” is energy, light, heat/fire and wave.

“Amr” is speech, sound and carrier signal. The soul is a “divine command”. They are all interrelated, mutashabih and multi-meaningful. Interestingly, the word “nūr” meaning light and energy and the word “nār” meaning fire and heat are derived from the same root, “nawr” (al-Dāmeḡhānī 1983: pp. 466-469).

According to Miyānajī, the source of physical and metaphysical beings and worlds is “nūr”. This view is one of the basic premises of his theory. In the worlds, there is not chaos but instantaneous multiple order (al-Miyānajī 2016-1: p. 82).

CONCLUSIONS

Human beings have been searching for answers to questions about God, existence, the universe and themselves ever since they stepped into the universe. The history of philosophy is full of these answers. However, it has not been able to find the right and sufficient answer even to the question of “what is the building block” of existence. Even the developments and discoveries that modern science has experienced at much faster intervals than in the past have not been able to provide an answer to the question in question; in fact, the answers are becoming more complicated.

Since Ancient Greece, Western philosophy's search for God, existence, the universe and human beings has been developed by Islamic philosophers who became acquainted with the Ancient Greek acquis through translation activities; the original works of Muslim philosophers in addition to translations, commentaries and exegesis prepared the infrastructure of Europe's enlightenment.

Islamic philosophers introduced new and original ontological, metaphysical and epistemological perspectives on God, the universe, being, human beings and matter. One of these new and original perspectives is the “theory of light”. Although the theory of light has been taken together with the theory of emanation transferred from Greek philosophy and tried to be attributed to Neo-Platonism, the metaphysics of light of Islamic philosophers is very different from that of Ancient Greek philosophers. This difference and originality became especially evident with the “metaphysics of light” of the great Azerbaijani philosopher Ayn al-Qudāt al-Hamadānī al-Miyānajī, and his system stood out with its original propositions and conclusions that appealed to every mind.

We have seen in the findings and works of al-Miyānajī, the competent disciple of brother al-Ghazzālī, the master of “love”, that the attribution of the *Mishkāt* to Abu Hamid Muhammad al-Ghazzālī can no longer be considered controversial. In this context, it can be assumed that al-Miyānajī was as much a precursor of Suhrawardī and Ibn al-Arabi as Abu Hamid al-

Ghazzālī. For he constructed the metaphysics of light with its original ontological, philosophical and logical foundations.

In constructing the metaphysics of light, al-Miyānājī radically rejects the Plotinian understanding of emanation and accepts existence on the basis of “creation from nothing”. The “instantaneous manifestation” and the “multifaceted” ontological, logical, and epistemological approach to existence in the system are the precursors of the quantic approach and the fuzzy logic that has driven modern science.

It is possible to say that further studies on al-Miyānājī's works and other approaches and systems he constructed, especially the metaphysics of light, will provide different and original insights to our world of philosophy and science.

REFERENCES

- Aristotle. (1996), *Metaphysics*, (Translated by Ahmet Arslan), 668 pages, Istanbul: Social Publications.
- Atay, H. (1974). *The Creation According to Farabi and Ibn Sina*, Ankara: A.Ü.İ.F. Publications.
- Çüçen, A.K. (2018), *Metaphysics: Philosophy of Being with its Concepts and Problems* (Ed: Çüçen A. K.), Bursa: Sentez Publishing, 2018.
- Türker, Ö. (2021). *Theories in Islamic Thought I: Metaphysics*, (Volume I-III). Istanbul, Ketebe Publications
- Cevizci, A. (2016). *Felsefe Tarihi I / İlkçağ Felsefesi*, İstanbul: Say Publications.
- al-Dâmeġānī, H. (1983). *Kâmûs'u'l- Qur'an - Islâhu'l-Wujûhi wa'n-Nezâir Fi'l-Qur'ani'l-Kerîm*, (Tahkik: Seyyiden Liehl, A.), Beirut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin.
- Edwards P. (1967), *The Encyclopedia of Philosophy*, V.5, London: The Macmillan Company & The Free Press.
- al-Fārābī. (1986). *Kitabu Ārā'i Ahl al-Madinah al-Fadila*, (Nashr: Alber Nasrī Nadir), Beirut: Dar al-Mashrik.
- al-Fārābī (1951). *Maqālat al-Refia fi Usuli Ilmi al-Tabia*, (Translation: Sayılı A.), Belleten, vol. XV, year: 1951, Ankara.
- Izutsu T. (2002), *Creation and the Timeless Ordinance of Things / Articles on Islamic Mystical Thought*, (Translated by Ertürk R.), Istanbul: Anka Publications.
- Ibn Sina. (1982), *Tafsiru Ayat al-Nur*, (in al-Tafsiru'l-Kur'anî wa'l-Luġatu's-Sufiy Fi Felsefeti Ibn Sina, ed: Asi H.), Beirut: al-Muassat al-Jamiiyyat al-Dirasât.
- Ibn Rushd. (1964). *Menâhij al-Adillah Fi 'Aqâdi al-Mille*, (Tahkik: Qasim M.), Cairo: Mektebet al-Injil al-Misriyya.
- Kaya, M. (2003). “Article”, *TDV Islamic Encyclopedia*, Vol. 27, pp. 302-304, Istanbul.
- Ibn Tufayl. (1959). *Hay Bin Yakzan*, (Tahkik: Emin A.), Egypt: Daru'l-Me'arif.
- Karlıġa, B. (2004). *The effects of Islamic Thought on Western Thought*, Istanbul: Litera Publishing.
- al-Kindî. (2002). *Philosophical Treatises*, (Translation: Kaya, M.), İstanbul: Klasik Publications.
- Koç, M. E. (2023), “References of Ayn al-Qudat al-Miyānājī's (d. 525/1131) Theory of Nūr and Isrârak”, *Journal of Religious Studies*, 2023, no. 10, pp. 197-220.
- Kılıç, C. (2006), *The Concept of One in Philosophical Thought (The Reflections of the Concept of One in the Philosophies of Aristotle and Plotinus to the Philosophy of Ibn Sina)*, Dini Araştırmalar, May-August 2006, Vol. 9, pp. 25, pp. 181-216.
- Laertios, D. (2003), *Famous Philosophers' Lives and Teachings*, (Translation: Şentuna C.), Istanbul: Yapı Kredi Publications.
- Lalande A. (1932). *Vocabulaire Technique Et Critique De La Philosophie*, Volume I, Paris: Librairie Félix Alcan.
- Maraş, İ. (2009), *Nur Metaphysics in Classical Islamic Philosophy*, Ankara: Research Publications.

- al-Miyānajī, A. (2016). *Zubdat al-haqā'l-haqā'iq-Shakwa al-garīb* (Part I). (Translated by Cihan, A. K., Yalın, S., Sandıkçı, M., Taher A.). Istanbul: Presidency of the Manuscript Society of Turkey.
- al-Miyānajī, A. (2016). *Zubdat al-haqā'l-haqā'iq-Shakwa al-garīb* (Part II). (Translated by Cihan, A. K., Yalın, S., Sandıkçı, M., Taher A.). Istanbul: Presidency of the Manuscript Society of Turkey.
- al-Miyānajī, A. (1373), *Temhidāt*, (Haz. 'Useyrān A.). Tehran : Intişarat-i Menuçih-r-i Hayaban.
- al-Miyānajī A. (1362). *Nāme-hā-yi Ayn al-Qudāt-i Hemedānī*, Volume I, (Prepared by: Munzawī, A., 'Useyrān 'A.), Tehran: Manucehri-Zavar Bookstore.
- al-Miyānajī A. (1362). *Nāme-hā-yi Ayn al-Qudāt-i Hemedānī*, Volume II, (Prepared by: Munzawī, A., 'Useyrān 'A.), Tehran: Manucehri-Zavar Bookstore.
- Nasr S. H. (1993), *An Introduction to Islamic Cosmological Doctrines*, (Foreword by H. A. R. Gibb, Preface to the Second Edition, Introduction, List of Transliteration and Texts), USA: State University of New York Press.
- Plato. (2010), *Devlet*, (Translation: Eyüboğlu, S., Cimcöz, M. A), İstanbul: Türkiye İş Bank Publications.

YAZILI ƏDƏBİYYATIN EPİK JANRLARI: PUBLİSİSTİKA, BİOQRAFİK NƏSR, ESSE**Ulduz Fərhad QƏHRƏMANOVA**

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, “Ədəbiyyat” kafedrasında dosent əvəzi

ORCID ID: 0009-0003-4418-9319**Abstrakt:**

Publisistika latın sözüdür və lüğəvi mənası “ictimai” anlamını verir. İctimaiyyətin, xalq kütləsinin oxuyub başa düşəcəyi müasir mövzulu ictimai-siyasi yazılara, məqalələrə publisistik əsərlər deyilir. Siyasi və ictimai həyat məsələlərini işıqlandıran bədii əsərlərin hamısına birlikdə publisistika demək olmaz. Bədii ədəbiyyatdan fərqli olaraq, publisistika dövlət və cəmiyyət həyatı məsələlərinə həsr olunmuş kəskin, mübariz ruhlu ictimai-siyasi və elmi ədəbiyyatdır. Bədii əsərlərdə publisistik ünsürlər olsa belə, heç bir şeiri, poemanı, hekayəni, povesti, romanı publisistik əsər adlandırmaq olmaz. Publisistika hər hansı bir mövzuda yazıçının, alimin sadə bir dildə, xalqın, publikanın anlayacağı səviyyədə yazdığı məqalələrdir. Publisistik əsərlər vətənpərvərlik tərbiyəsində əvəzsiz bir vasitədir. Çünki hər hansı real bir insanın həyatından, işindən yazılan oçerklər əsasən publisistik üslubda yazılır. Publisistikanın yaranması və inkişafı mətbuatla bağlı olduğundan ilk milli mətbu orqanlarımızın, xüsusən, “Əkinçi” qəzetinin, “Molla Nəsrəddin” jurnalının Azərbaycan publisistikasının inkişafında mühüm xidməti olmuşdur.

Bioqrafik nəsr fərdi problemə həsr olunmuş əsərlərin çox yayılmış formasıdır. Fərdi problem ədəbiyyatın ən qədim mövzusundan: sevgi, qısqançlıq, xəyanət, səadət, xoşbəxtlik və s. ibarətdir. Bioqrafik hadisələr qədim dövrlərdə ayrı-ayrı sərkərdələrin, hökmdarların, təriqət başçılarının həyatına həsr olunmuş əsərlərdir. Hələ e.ə. VI əsrdə yunan tarixçisi Herodotun qələmə aldığı “Tarix” əsəri qədim bioqrafik tarixi bədii nəsrdir. Və tarix elmi ilə bədii nəsrin müştərək formasıdır.

XX əsrdə tarixi-bioqrafik nəsrin sənədli növü geniş şəkildə yayılmağa başladı. Belə əsərlər əvvəllər bioqrafiya kimi quru, rəsmi dildə yazılır, faktlar sadalanırdı. Lakin XX əsrdə Anre Morua kimi yazıçı- tədqiqatçı sənətkarların ustalıqı sayəsində sənədli bioqrafiyalar bədiiləşdirilərək qələmə alındı. Sənədli bədii bioqrafiyada yazıçı tarixi faktları təhrif etmədən onları bədii vəziyyət və epizodlar şəklində salaraq qələmə alır. Bu əsərlər tarixi roman kimi oxucular tərəfindən böyük maraqla qarşılanırdı. Sənədli bioqrafik nəsrin qəhrəmanları (tarixi romanın qəhrəmanları) yazıçı və şairlər, tarixən yaxşı tanınan siyasət adamları, alimlər, incəsənət xadimləri, hərbi sahədə şöhrət qazanmış insanlardır.

Esse də novelvari bədii-fəlsəfi janrdır. Esse ən bədii janrdır. Esse fransız sözü olub, mənası təcrübə, oçerk deməkdir. Essedə müəllif mənbələri dəqiq göstərməyə məcbur deyil. Esseni bəzən ədəbi ədəbi tənqidin müasir janrı da hesab edirlər. Esse daha çevik yığcam epik janrlardan olub tənqid və ədəbiyyatşünaslığın, eləcə də həyatın müəyyən problemlərinə həsr edilən nəzəri, fəlsəfi düşüncələr şəklində yazılmış məqalələrdir. Tanınmış fransız yazıçısı Mişel Monten 1580-ci ildə yazdığı “Esse” əsəri ilə bu janrın əsasını qoymuşdur. Dünyanın görkəmli yazıçısı və filosofları F.Bekon, C.Lokk, Q. Fildinq, B. Şou, R.Rollan və b. essenin maraqlı nümunələrini yaratmışlar. Azərbaycan ədəbiyyatı üçün nisbətən yeni janrlardandır.

Azərbaycan ədəbiyyatında essenin ilk nümunələri XX əsrin əvvəllərində yaranmışdır. Sonralar tənqidçi-filosof Asif Əfəndiyev “Müdrilik səlahiyyəti”, “İnam və şübhə” və digər kitablarına daxil etdiyi esselərlə bu janrın Azərbaycan ədəbi-nəzəri fikrində populyarlığını təmin etmişdir.

Essenin janr özəllikləri:

1. bəzən bilərəkdən finalın tamamlanmaması
2. mətləbin yarımçıq şəkildə bitirilməsi

Açar sözlər: Publisistika, Bioqrafik nəsr, Esse

EPIC GENRES OF WRITTEN LITERATURE: PUBLICISM, BIOGRAPHICAL PROSE, ESSAY

Abstract:

Publicism is a Latin word and its lexical meaning is “public”. Socio-political writings and articles on modern topics that the public, the mass of the people will read and understand are called publicistic works. All literary works that illuminate political and social life issues cannot be called publicistic together. Unlike fiction, publicism is a sharp, militant socio-political and scientific literature dedicated to the vital issues of the state and society. Even if there are journalistic elements in literary works, no poem, story, narrative, or novel can be called a journalistic work. Journalism is an article written by a writer or scientist on any topic in a simple language, at a level that the people and the public can understand. Journalistic works are an indispensable tool in patriotic education. Because essays written about the life and work of any real person are mainly written in a journalistic style. Since the emergence and development of journalism is connected with the press, our first national press, especially the “Ekinchi” newspaper and the “Molla Nasreddin” magazine, have had an important service in the development of Azerbaijani journalism.

Biographical prose is a very common form of works dedicated to a personal problem. A personal problem consists of the oldest themes of literature: love, jealousy, betrayal, happiness, bliss, etc. Biographical events are works dedicated to the lives of individual commanders,

rulers, and sect leaders in ancient times. The work "History" written by the Greek historian Herodotus in the 6th century BC is an ancient biographical historical fiction. And it is a joint form of historical science and fiction.

In the 20th century, the documentary type of historical-biographical prose began to spread widely. Previously, such works were written in a dry, official language like biographies, listing facts. However, in the 20th century, thanks to the skill of writers and researchers such as Henri Maurois, documentary biographies were written in a fictionalized form. In a documentary fictional biography, the writer writes about historical facts without distorting them, transforming them into artistic situations and episodes. These works were met with great interest by readers, like historical novels. The heroes of documentary biographical prose (heroes of historical novels) are writers and poets, historically well-known politicians, scientists, artists, and people who have gained fame in the military field.

The essay is also a novel-like artistic-philosophical genre. The essay is the most artistic genre. The essay is a French word, meaning experience, essay. In the essay, the author is not obliged to indicate the exact sources. The essay is sometimes considered a modern genre of literary criticism. The essay is a more flexible, concise epic genre and is an article written in the form of theoretical, philosophical thoughts dedicated to certain problems of criticism and literary studies, as well as life. The famous French writer Michel Montaigne laid the foundation for this genre with his work "Essay" written in 1580. The world's prominent writers and philosophers F. Bacon, J. Locke, G. Fielding, B. Shaw, R. Rolland, etc. created interesting examples of the essay. It is a relatively new genre for Azerbaijani literature.

The first examples of the essay in Azerbaijani literature appeared at the beginning of the 20th century. Later, the critic-philosopher Asif Efendiyev ensured the popularity of this genre in Azerbaijani literary and theoretical thought with the essays he included in his books "The Authority of Wisdom", "Faith and Doubt" and others.

Genre features of the essay:

1. sometimes deliberate non-completion of the finale
2. incomplete completion of the topic

Keywords: Journalism, Biographical prose, Essay

Ədəbiyyat:

1. Xalid Əlimirzəyev, (2008) "Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları", Bakı
2. Mir Cəlil, Pənah Xəlilov, (2005) "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları", Bakı, Çaşıoğlu
3. Məmməd Əliyev, (2000) "Ədəbiyyat nəzəriyyəsinin əsasları", Bakı
9. Məhəmmədəli Mustafayev, (2021) Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, Bakı
4. Nizaməddin Şəmsizadə, (2012) "Ədəbiyyat nəzəriyyəsi", Bakı
5. Rafiq Yusifoğlu, (2001) "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları", Bakı
6. Rəhim Əliyev, (2008) "Ədəbiyyat nəzəriyyəsi", Bakı

SELÇUKLULAR ÖNCESİNDE VE SELÇUKLU DÖNEMİNDE AZERBAYCAN VE GÜNEY KAFKASYA'DA ETNİK-SİYASİ-SOSYAL GELİŞMELER

Anar Veliöğlü ŞİRİNOV

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

ORCID ID: 0000-0001-5145-8298

ÖZET

Horasan'daki Oğuzların Kınık boyundan olan Selçuklular, 1038 yılında Tuğrul Bey önderliğinde Irak, İran ve Azerbaycan'da Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nu kurdu. Çevrede yaşayan diğer Oğuz boyları da imparatorluğa katıldı. Peki, Selçukluların dedesi Selçuk kimdir? Burada, Selçuklu Hanedanının kökenini kısaca bir tanımakta yarar vardır. Çünkü tezimizin konusu, yani Azerbaycan'ın, Güney Kafkasya'nın Türkmeneleşmesi açısından meseleye baktığımızda, 11-12. yüzyıllarda, Anadolu ve Azerbaycan'ın Türkleşmesine neden olacak, Büyük Selçuklu Devletinin kurulması arasında derin bir bağ olduğu kesindir.

Miladi 9. yüzyıl başları ve 11. yüzyıl sonlarına doğru, Oğuzların, Selçuklu-Türkmenlerin tarih sahnesine çıkışlarının tam da arifesinde ve çıkışlarından sonra, güney Kafkasya ve İran coğrafyasında, İslam hilafetinden, Abbasilerden, merkezi Bağdat yönetiminden bağımsız veya yarı bağımsız bazı dağınık şekilde, milli, Arap kökenli olmayan devletler oluştu. Bu siyasi milli oluşumlarının çoğunun resmi yönetim ve saray dili, İslamiyet ve Arapçanın etkisinde geliştirilmiş yeni Farsça oldu. Sonradan, bu İslami kimlikli yeni Farsça, önce Gazneliler, Karahanlılar, sonra da Selçuklular tarikiyle, İran kökenli olmayan, İslam tarihinde çok önemli devletlerin, sülalelerin saray, yönetim, aristokrasi, edebiyat dili oldu. Atabeylikler, Rum Selçukları, Harezmşahlar, İlhanlılar, Timurlular, Anadolu beylikleri, Osmanlılar, Çobaniler, Celairiler, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler, Afşarlar, Kacarlar, Pehleviler, Babürlü Hint Moğolları, Farsçayı resmi saray, bürokrasi veya edebiyat dili ilan etmiş Türk sülalelerinden birkaçıdır.

Demirkapı Derbent, Kafkasya'da Oğuz-Türkmenlerin gittiği en kuzey nokta olmuştu. Güney Kafkasya'nın daha sıcak iklimi, hayvanlar için geniş otlakların mevcudiyeti vb. kıstaslar, Türkmenlerin hayat tarzına daha çok uygundu. Bu yüzden, Türkmenler ve Oğuzlar Derbent'ten daha kuzeye, daha soğuk olan Kuzey Kafkasya'ya gitmediler. Oğuzlar, Derbent'in kuzeyini ve tüm Kuzey Kafkasya'yı, başka büyük Türk kavmi olan Kıpçaklara ve onların torunları olan, Karaçaylara, Balkarlara, Kumuklara bıraktılar. Bu yönleriyle Oğuz-Türkmenler, bize aynen kendilerinden önce, 7-8. yüzyıllarda bu coğrafyayı fetheden Müslümanlar ve Arapları hatırlatmaktalar. 7-9. Yüzyıllarda İslam Hilafetinin Kafkasya'daki haritalarına dikkat edersek, Müslümanların, Arapça Bab-ul Ebbab (kapılar kapısı) adlandırdıkları Derbent'i hep kuzey uç sınır karakolu olarak kullandıklarını ve daha da kuzeye pek ilerlemediklerini görmekteyiz.

Azerbaycan, Doğu Anadolu, Güney Kafkasya’da, genel Oğuz-Türkmen, Selçuklu tarihini ve bu ülkelerde Türkmenleşmeyi incelerken, “Kitab-i Dedem Korkut” destanından bahsetmemek doğru olamazdı. Bu tıpkı, Kostantinopolis ve İstanbul’a değinmeden Bizans ve Osmanlı; Kiyev ve Moskova’nın geçmişinden yan geçerek Rusya, Firdevsi’nin “Şehaname”sini okumadan İranlılar, Farslar; Cengiz ve hanedanını bilemeden Moğollar hakkında araştırma yapmaya veya onların kimliğini tanımak istemeğe benzemektedir. Bu nedenledir ki, tezimizin bu bölümünde “Kitab-i Dedem Korkut” ve onun Anadolu, Azerbaycan, Kafkasya’da Türkmenliğin yazılı belgesi olması konusuna değineceğiz.

Zaman geçtikçe, daha sonra, XII-XIII yüzyıllardaki haçlı seferlerine katılan Hristiyan “mücahitler”, bu kutsal hedeflerini unutmaya ve ondan sapmaya başladılar. Haçlılar, daha sonraki haçlı seferlerinde, artık kim ne kadar çok para öderse, onun paralı askerliğini yapacak, kiralık savaşçılardı. Bu yüzden, Doğu Roma Kilisesine mensup olan Ortodoks Hristiyanlar, din ve inanç kardeşleri olan Haçlılara, onları Selçuklu Türklerden kurtaracak olan güç gözüyle bakarken, 1202-1204 IV Haçlı Seferinde büyük hayal kırıklığına uğradılar. 1204 yılında Katolik Haçlılar, Ortodoks Bizans’ın merkezi Konstantinopolis’i işgal ederek yağmaladılar. Kafkasya’daki Gürcistan’a gelince, burası bir Hristiyan ülkesi olarak, Haçlı Seferlerinden kazanan devlet oldu. Bagrationi Hanedanından olan Gürcü çarı IV David, 1089-1125 yılları arasında Gürcistan’ı ihtişamla yönetti. 1099 yılında, I Haçlı Seferi yıllarında, Çar IV David, Selçuklu Devletine vergi ödemeyi sonlandırdı ve onun döneminde Türkmenler artık hayvanlarıyla Kartli’de (Tiflis ve çevresi) kışlayamıyorlardı. Haçlı Seferleri yüzünden Selçuklu yayılcılığı ve fetihleri yavaşlamıştı. Çar IV Kurucu David, Türkmenlerin bu zor durumundan azami şekilde yararlanmak yoluna gitti.

XII yüzyılın başlarında Gürcü çarı IV Kurucu David’in güçlü ve birleşik Gürcistan devletini kurması, Güney Kafkasya’da Türkmenleşme tarihi açısından çok önemli bir merhaledir ve bu soruna, çalışmamızın ileriki bölümünde değineceğiz.

Anahtar Kelimeler: Oğuzlar, Selçuklular, Türkmenler, Azerbaycan, Kafkasya, Anadolu, İran

ETHNIC-POLITICAL-SOCIAL DEVELOPMENTS IN AZERBAIJAN AND SOUTH CAUCASUS BEFORE AND DURING THE SELJUK PERIOD

ABSTRACT

The Seljuks, who were from the Kinik tribe of the Oghuz in Khorasan, founded the Great Seljuk Empire in Iraq, Iran and Azerbaijan under the leadership of Tugrul Bey in 1038. Other Oghuz tribes living in the surrounding area also joined the empire. So, who was Seljuk, the ancestor of the Seljuks? Here, it would be useful to briefly recognize the origins of the Seljuk Dynasty. Because when we look at the issue in terms of the subject of our thesis, namely the

Turkmenization of Azerbaijan and the South Caucasus, it is certain that there is a deep connection between the establishment of the Great Seljuk State in the 11th-12th centuries, which would lead to the Turkification of Anatolia and Azerbaijan. Towards the beginning of the 9th century and the end of the 11th century, just before and after the emergence of the Oghuzs and Seljuk-Turkmens on the stage of history, in the South Caucasus and Iran, some scattered, national, non-Arabic states emerged in the geography, independent or semi-independent of the Islamic caliphate, the Abbasids, and the central Baghdad administration. The official administrative and palace language of most of these political national formations was the new Persian, developed under the influence of Islam and Arabic. Later, this new Persian with an Islamic identity became the palace, administrative, aristocratic, and literary language of very important states and dynasties in Islamic history, first with the Ghaznavids, Karakhanids, and then the Seljuks. Atabeyliks, Rum Seljuks, Khwarazmshahs, Ilkhanids, Timurids, Anatolian principalities, Ottomans, Chobanis, Celairis, Karakoyunlus, Akkoyunlus, Safavids, Afshars, Kacars, Pahlavids, Mughal Indian Mongols are some of the Turkish dynasties that declared Persian as the official palace, bureaucracy or literary language. Demirkapı Derbent was the northernmost point in the Caucasus that the Oghuz-Turkmens went to. The warmer climate of the South Caucasus, the availability of wide pastures for animals, etc. were more suitable for the Turkmens' lifestyle. For this reason, the Turkmens and Oghuzs did not go further north than Derbent to the colder North Caucasus. The Oghuz left the north of Derbent and the entire North Caucasus to another great Turkish tribe, the Kipchaks, and their descendants, the Karachays, Balkars, and Kumyks. In this respect, the Oghuz-Turkmens remind us of the Muslims and Arabs who conquered this region before them in the 7th and 8th centuries. If we pay attention to the maps of the Islamic Caliphate in the Caucasus in the 7th and 9th centuries, we see that the Muslims always used Derbent, which they called Bab-ul Ebyab (gate of gates) in Arabic, as a northern border post and did not advance much further north. While examining the general Oghuz-Turkmen, Seljuk history in Azerbaijan, Eastern Anatolia, and the South Caucasus and the Turkmenization in these countries, it would not be right not to mention the epic "Kitab-i Dedem Korkut". This is just like the Byzantine and Ottoman without mentioning Constantinople and Istanbul; Bypassing the past of Kiev and Moscow is like doing research on Iran and Persians without reading Firdevsi's "Şehaname"; Mongols without knowing about Genghis and his dynasty or trying to know their identities. For this reason, in this section of our thesis, we will touch on the subject of "Kitab-i Dedem Korkut" and its being a written document of Turkmenism in Anatolia, Azerbaijan and the Caucasus. As time went by, the Christian "mujahideen" who participated in the crusades in the 12th-13th centuries began

to forget their sacred goals and deviate from them. In the later crusades, the crusaders were now hired warriors who would serve as mercenaries for whoever paid them. For this reason, while the Orthodox Christians, who were members of the Eastern Roman Church, looked upon the crusaders, who were their brothers in faith and belief, as the power that would save them from the Seljuk Turks, they were greatly disappointed in the IV Crusade of 1202-1204. In 1204, Catholic Crusaders occupied and plundered Constantinople, the center of Orthodox Byzantium. As for Georgia in the Caucasus, it was a Christian country and the state that won the Crusades. Georgian Tsar David IV, from the Bagrationi Dynasty, ruled Georgia magnificently between 1089-1125. In 1099, during the First Crusade, Tsar David IV stopped paying taxes to the Seljuk State and during his reign, the Turkmens could no longer winter with their animals in Kartli (Tbilisi and its surroundings). Seljuk expansion and conquests had slowed down due to the Crusades. Tsar David IV the Founder tried to take maximum advantage of this difficult situation of the Turkmens. The establishment of the strong and united Georgian state by Georgian Tsar David IV the Founder in the early 12th century is a very important stage in the history of Turkmenization in the South Caucasus and we will touch on this issue in the next section of our study.

Keywords: Oghuzs, Seljuks, Turkmens, Azerbaijan, Caucasus, Anatolia, Iran

YUSUF KISSASI'NIN DEĞERLER EĞİTİMİ BAĞLAMINDA DİN EĞİTİMİNE ETKİSİ

Seda ÇALTI ÖMÜT

Bilecik Seyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Philosophy and Religious Sciences

ORCID ID: 0009-0002-5367-8475

Kemal GÖZ

Bilecik Seyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Philosophy and Religious Sciences

ORCID ID: 0000-0001-7296-4042

ÖZET

Kur'an-ı Kerim; tüm insanlığa hitap ederek, insanın özüne iner. İnsana düşen, Allah'ın ipine sarılıp, hayatını bu bağlamda sürdürmektir. İnsanın ruh köklerine hitap eden yüce kitabımız, her şahsın ve her toplumun özeline, farklılıklarını gözeterek, seviyelerine göre seslenir. Ruha olan bu inceden sesleniş, belli bir zaman sonra, insan davranışlarına yansır ve toplum böylelikle şekil alır. Toplumların ruh kökleri ve duygu gelişimleri, ne kadar sağlam olursa, Dünyamız da o kadar güzel olur. En güzel kıssa "Yusuf Suresi" küçük bir çocuğun yaşamından kesitler ve geçirdiği ibretlik olayları bizlere aktarır. Kıskançlık sebebiyle babalarını paylaşamayan kardeşlerin haksızlıklarına, ucuza satılmaya, itibarsızlaştırılmaya, köleleştirilmeye ve tüm yaşanılanlara karşılık, engel olunamayan maddi ve manevi bir yükselişe şahitlik ederiz. En güzel kıssada, yaşamımıza dair en güzel rehberliği, en güzel öğüdü, en güzel yol göstericiliğini görürüz. Dünyaya gelişimiz ve ölümümüz arasındaki süreçte geçirdiğimiz merhalelerde, değerlerimizi oluşturma, kazandırma ve aktarma sürecinde, ibretler alarak, yaşamımızı şekillendirmeliyiz. Yakup'un, Yusuf'un başına gelmiş ben de onlardanım, onlar gibiyim, diyerek, hayatlarımızı bir kez daha gözden geçirme fırsatları yakalamalıyız. Din üzerinden değerlerin aktarılmasında, kıssaların model olması, zulmeden, zulme uğrayan, sabreden, bekleyen, köle olan, efendi olan İslam'ı yaşayan, kendini bu güçle ayakta tutan Yusuf'ların, yaşanmış, gerçek hayat hikâyesinin uygulanabilirliğini gösteren en önemli kıssamız olmuştur. Bu çalışmamızda, Yusuf kıssasının değerler eğitimindeki yeri, önemi ve günümüze intikal ettirilmesi gerektiğinin önemi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ahsen'ul-kasas, din eğitimi, değerler eğitimi, gençler, onur

THE IMPACT OF THE STORY OF YUSUF ON RELIGIOUS EDUCATION IN THE CONTEXT OF VALUES EDUCATION

ABSTRACT

The Holy Quran addresses all humanity and goes to the essence of man. What falls on man is to hold on to the rope of Allah and continue his life in this context. Our sublime book, which

addresses the roots of man's soul, addresses the specialness of each person and each society, considering their differences and according to their levels. This subtle address to the soul is reflected in human behavior after a certain period of time and thus the society takes shape. The stronger the roots of the soul and emotional development of societies are, the more beautiful our World will be. The most beautiful story, "Surah Yusuf", conveys to us sections from the life of a young child and the exemplary events he went through. We witness the injustice of the brothers who could not share their father due to jealousy, being sold cheaply, being discredited, being enslaved and an unstoppable material and spiritual rise in return for all that is experienced. In the most beautiful story, we see the most beautiful guidance, the most beautiful advice and the most beautiful guidance regarding our lives. In the stages we go through between our birth and death, in the process of creating, gaining and transferring our values, we should shape our lives by taking lessons. We should seize the opportunity to review our lives once again by saying what happened to Jacob and Joseph, I am one of them, I am like them. The most important criterion in the transfer of values through religion is the applicability of the lived, real-life stories of Josephs who were oppressors, oppressed, patient, waiting, slaves, masters, who lived Islam and kept themselves standing with this power. In this study, the place and importance of the Joseph story in values education and the importance of its transfer to the present day are emphasized.

Keywords: Ahsen'ul-Kasas, religious education, values education, youth, honor

1. GİRİŞ

1.1. Değerler Eğitimi Ve Önemi

İnsan hayatı doğumundan ölümüne kadar farklı farklı dönemlere ayrılmıştır. Özellikle çocukluk ve gençlik dönemi büyük değişimlerin olduğu bir dönemdir. İnsan hayatında yaşanan kargaşaların en önemli temel taşları “şahsiyet” ve “karakter” inşasıdır. Kur'an ve sünnette, insanlara iyi olmaları için güzel öğütler verilmekte ve gücünün üzerinde bir davranış beklenilmemektedir. Genç bireyde kimlik, bireyin başkalarınca o birey hakkındaki algısı iken; benlik, kişinin kendisiyle ilgili sahip olduğu düşüncelerdir. Benlik gelişimi ise ilki istek ve arzular (cinsellik, beslenme, özgürlük vb.) diğeri de değerler ve amaçlar (geleneğ görenekler, din, değerler) olmak üzere iki temelden beslenir. Benliğin sağlıklı gelişimi için sahip olunan değerlerin, genç bireyin istek ve arzularını düzenleyen nitelikte olması gerekir. Aksi takdirde istek ve arzularını gerçekleştirmek için hiçbir ilke kabul etmeyen, tüm değer sistemlerini reddeden genç bireylerin ortaya çıkması ihtimal dâhilindedir. (Hökelekli,2013) Gençlerin yaşadıkları dönemin özelliğinden de kaynaklanan pek çok sorunla baş etmeye çalıştıkları

bilinmektedir. Farklı kaygılar, kimlik bunalımı, yabancılaşma, birtakım psikolojik sorunlar, çatışmalar ve anomi ilk akla gelenlerdir. Gencin bu sorunlarla ya da buna benzer problemlerle baş edebilmesinde kabul ettiği değerlerin rolü önemlidir.(Aydın, 2003) Değerlerin oluşumunda, hayatımızdaki değişiklikler önemlidir. Özellikle yaşadığımız dünyada değişen ve gelişen ilerlemeler sadece bilim ve teknoloji alanında gerçekleşmemiş, kişilerin dünyaya bakışları, beklentileri, düşünce dünyaları da değişmiştir. İnsanlığın sahip olduğu değerler farklılaşmış ve üzerine yenileri eklenmiştir. Bundan sebep gençlere verilmeye çalışılan değerlerin yine onlar tarafından kabulü büyük bir öneme haizdir. Gençlerce kabul görmeyen değerler, geleceğe aktarılamayacağından yok olurlar. Esasında her bireyin farklı kabiliyetleri vardır ve var olan bu kabiliyetler eğitimle geliştirilip değiştirilebilir. Bu süreç uzun soluklu bir yolculuktur. Kişinin zihin, duygu ve bedensel gelişimi paralel olarak bir bütün içerisinde olmalıdır. Dünyaya her yönüyle hâkim olması düşünülen bireyin, dünya görüşü her zaman iyilik üzere olmayabilir. Akı, bilgiyi, eğitimi, hırsı her zaman öne alan bir yaşam tarzı mutluluğu, iç huzuru ve dünya barışını sağlamayabilir. Bu sebeplerden dolayı kişinin kendini kontrol etmesi ve duygularına da yer vermesi beklenir. Değerlerimiz tam da burada devreye girer. Ahlaki ve duygusal gelişimimiz ile bunun hayatımızda yer tutması burada öne çıkar. Kişilerin özlerinde geliştirdikleri değer yargıları ile kendilerini kontrol etmeleri hayatlarının akışını da kolaylaştırıcı bir rol üstlenir. İç otokontrol sağlanırken değerler eğitimi kalp ve aklın eğitimini gerçekleştirir. Değerlerin kişilere aktarımı öncelikle ailede başlar, anne babanın bu hususu önemsemesi gerekir. Anne-baba tutumları ve aile içi iletişim güzel örnek olabilme adına önemlidir. Anne ve baba değerlerin aktarılmasında dinimizde yer alan örneklerden beslenebilir. Kıssalar, değerler eğitiminde somut örnekler içerdiğinden çocukluk dönemi ve gençlik dönemlerinde etkilidir. Çocukluk dönemlerinde başlayarak ilerleyen değer aktarımı, tutarlılık ve devamlılık göstermelidir. Kişilerin bireysel farklılıkları yanında, içinde buldukları aile, çevre, almış olduğu eğitim de, değerlerin kabullenilmesinde veya reddedilmesinde önemlidir. Değişen ve sürekli gelişen dünyamızda gençlerin eğilimleri burada belirleyici unsur olmuş, bazı değerler önem kazanırken bazı değerler yitirilmiştir. Dünyamıza yön veren gençlerimize merhamet, doğruluk ve sadakat gibi evrensel içerikli değerler öncelikle içinde doğup büyüdükleri evlerde anne-babaları tarafından kazandırılmalıdır.

2. ARAŞTIRMA VE BULGULAR

2.1. Hz. Yusuf Kıssası ve Değerlerimiz

Değerlerimizin aktarımında, dini kaynak kabul edersek, karşımıza Kur'an ve sünnetten çok fazla örnek çıkmaktadır. Yusuf suresinde yüce Rabbimiz; tevhit, fıkıh, siyer, rüya tabiri, siyaset, insan ilişkileri, erkek ve kadınların hile ve tuzakları, ilmi ve iktisadî hayat, sabır, doğruluk, ümit, hırs, kıskançlık, pişmanlık gibi dini ve sosyal hayata dair pek çok konuya vurgu yapmış, kıssamızı “en güzel kıssa” olarak nitelendirilmiştir. Güzel denmesinin sebebi, üslup ve metot olarak çok dikkat çekici bir yöntem kullanılmış olmasıdır. Ayrıca, kelime ve ifadelerin açık ve net olması ile mucizedir. Hz. Yusuf'un üç büyük din içinde peygamber olarak kabulü, evrensel kabulü gerektirir. Toplumlara oluşturan en önemli grup olan gençler, nasıl bir haldeyse, dünyamız ona göre şekil alır. Gençlerimizin gelişip, toplumlarca kabul gören evrensel değerlerle beslenmesi, dünyamızı güzelleştiren eylemlerendir. Kıssamız, Hz. Yusuf'un hayatının farklı dönemlerinde yaşadığı hâdiseleri ve bunlara karşı gösterdiği tavırları ele alarak örneklik sunmaktadır. Bu sure, Peygamber efendimizin yaşadığı sıkıntıların kat ve kat arttığı Mekke döneminin sonlarına doğru indirilmiştir ki, Yusuf kıssasında anlatılan ve Yusuf'un başına gelen büyük sıkıntılar sonunda mutluluğa erişmesi ile Hz. Muhammed'e yalnız olmadığının, sıkıntılarının elbette geçeceğinin ve kurtuluşa ereceğinin tesellisi olmuştur. Kıssamızda farklı karakterdeki kişilere yer vererek, davranış tahlilleri yapılmış, Hz. Yakup ve Hz. Yusuf gibi kendinden, değerlerinden ve dininin gerekliliklerinden taviz vermeyen karakterler resmedilmiş, dünya hırsı gözünü bürümüş, kontrolsüz karakterlere de yer verilerek, dünya mücadelemizin nasıl olması gerektiğine değinilmiştir. Yusuf'un babası ile olan yakınlığının, diğer kardeşleri rahatsız etmesi ve Yusuf'un rüyası ile kıssa başlamaktadır. Yusuf'un kuyuya atılması ve onun kuyudan çıkarılarak köle pazarında ucuzca, bir hiç uğruna satılması, hapse düşmesi, rüyaları yorumlaması ve yönetime geçmesi ile ilgili mücadelesi eğitici, öğretici ve yol gösterici bir üslupla verilmiştir. Kıssayı okuyan ve ibret alan kişiler üzerinde, davranış değişikliği gerçekleştirmesi ve bir yaşam tarzı oluşturması herkesçe beklenmektedir. Din eğitiminde de kıssalardan çıkarmamız gereken derslerin; hayatlarımıza tatbiki, bizzat hayatlarımızda pratiğe dönüşmesi, beklenen hedeflerdendir. Bizler bu kıssada, Yusuf gibi, dipsiz kör kuyuya, karanlıkların içine bırakılsak da, sabrettiğimiz sürece elbet bir gün felaha erip, murada kavuşacağımızı, Rabbimizin daima yanımızda olacağını bilerek, ilahi mesaja uyarız. Din ve değerler eğitimi açısından kıssanın amacının kişilerde ne gibi değişiklikler göstereceğini, nasıl fayda sağlayacağını, hangi konularda istifade edileceğini, görmemiz ve buna netlik kazandırmamız gerekir. Günlük yaşantımızda bazen kendimizle, bazen de, diğer insanlarla yaşadıklarımız bizlerde olumsuz duygu halleri yaşatır. Öfke, kin,

kıskançlık gibi kötü hasletler, kötü duyguların yerleşmesine sebep olur ki bunlardan kaçınıp, somut bir anlatımla, örneklik teşkil etmek, rol modellik yapmak, ders vermek ve dersler çıkarabilmek, hayatımızı kolaylaştırıcı yol çizer bizlere. Din eğitiminde hedef; iman, ibadet ve ahlak alanlarında doğru davranışın kazandırılmasıdır. Doğru davranışın kazanılması, doğru yolun bulunması ile insan; ‘insan-ı kâmil’ e ulaştırır. Kur’an kıssaları, sosyal ve psikolojik açıdan, etkin bir anlatımla insanı etkiler. Kişi; fitratı gereği, kendine hitap eden ve kendisiyle benzeşen hususlara meyyaldir. Bir şekilde kendini kıssaların içinde bulan insan, eğitim ve öğretimin gerçekleştirilmesinde bu hususun farkına varır. Din eğitiminde bizlere farklı mesajlar sunan kıssalar, örnekler vererek, somutlaştırarak, dersler vererek, bizlere dünya mücadelemizde metotlar göstererek, insanın aklı ile kalbine hitap eder. Aklını ve kalbini bir arada tutabilen, aynı doğrultuda işletebilen kişi mutlu olur, hayattan zevk alır. Yusuf kıssası, kapsamlı ve vurgulu olarak, bir bütün halinde, duygusal bir süreç işler. Kardeşleri tarafından itibarsızlaştırılan, kör kuyulardan yükselerek eğitilen bir çocuğun gözünden, gelecek nesillere, kuyuda Yusuf’u, pazarda Yusuf’u, sarayda Yusuf’u, zindanda Yusuf’u, devletin başında kral Yusuf’u, inceleyerek, eğitsel değerleri gelecek nesillere aktarmaya çalışmıştır. Hz. Yusuf’un, kardeşlerinin, baba Yakup’un yaşamış olduğu sosyal ve psikolojik haller, günümüze kadarki tüm insanlığın da başına gelebilir. Onların bu örneğinin, bizler için büyük bir ihtiyaç olduğunu, bugünün Yusuf’ları olarak, daha iyi idrak ediyoruz. Kıssamızın verdiği mesajlar bugün bizlere, sabırlı olmanın, affetmenin, basiret sahibi olmanın, iffetli ve ilim ehli olmanın önemini vurgulamaktadır. Günümüz gençlerine en çok hitap ettiği husus da bu değerlerin özümşenerek kazanılmasıdır.

2.2. Yusuf’un Rüyası, Tedbiri Elden Bırakmamak Ve Adalet Değeri

Yusuf rüyasında on bir yıldızı, Güneş’i ve Ay’ı kendine secde eder bir halde gördüğünü, babası Yakup’a anlatmış, Yakup Yusuf’un bu rüyayı hiç kimseye anlatmamasını, anlattığı takdirde, kardeşlerinin ona zarar verebileceğini, tuzaklar kurabileceğini tembihlemiş, aynı zamanda, rüyaların ve olayların yorumunun öğretileneğinin, nimetlerin verileceğinin müjdesini de vermiştir. Ebu Said el- Hudrî den, Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “Sizden biri hoşlandığı bir rüya görürse, (bilsin ki) bu, Allah’tandır. O kişi bu rüyadan dolayı Allah’a hamt etsin ve onu anlatsın. Bunun dışında hoşuna gitmeyen bir rüya görürse, bu da şeytandandır. Rüyanın kötü etkisinden Allah’a sığınsın ve ondan kimseye söz etmesin. Böyle yaparsa, o rüya kendisine zarar vermez” (Özafşar vd. 2015) Bu hadisi şeriften de anlaşılacağı gibi, olumsuzluklar içte kalmalı ve dışarıya aktarılmamalıdır. Sadece rüyalarımızı değil hayatımızı, hayallerimizi, planlarımızı, rüya gibi pırlıtlı olan her şeyimizi herkese anlatmamalı,

ifşa etmemeliyiz. Baba Yakup'un Yusuf'a 'sus ey Yusuf' demesi bizleri aynı zamanda tedbirli olmaya yöneltmektedir. Diğer kardeşlerin babalarının Yusuf'u daha çok sevdiği ve kendilerine daha farklı davrandığını düşünmeleri, kardeşler arasında adaletin gözetilmediği düşüncesine sürüklemiştir. Adil olan bir kişi, haksızlık yapmaz, kötülük yapmaz. İslam ahlakçıları adalet kavramı ile sevgi arasındaki irtibatla, sevginin yitirilmesi sonucunda adalet kavramının ortaya çıktığını ifade etmişlerdir. Yakup'un, Yusuf ve Bünyamin'e daha küçük olmaları ve annelerini kaybetmiş oldukları için, daha çok merhamet göstermiş olduğunu ayırt edemedikleri için böyle bir hadise yaşanmıştır. Bize düşen olağanüstü yaşanan olayları, ortalığa dökmekten yaşamamız gerektiği, olağan dışı bir hadiseyle karşılaştığımızda, ümidimizi yüksek tutmamız gerektiği, gönlümüzü tatmin etmemiz gerektiği, ümitsizlik ve endişeye kapılmadan tedbiri bırakmamayı öğrenmektir. Bizler de bugün hem kendimiz hem de çocuklarımızın geleceği için endişelenmekteyiz, planlarımızı ona göre yapmaktayız. Çocuklarımızı büyük bir donanımla bu örneklerden faydalanarak yetiştirmeye çalışmaktayız.

2.3. Kuyuya Atılış Ve Sabır

Baba Yakup'un Yusuf ve Bünyamin'e olan düşkünlüğü ve özel ilgisi, diğer kardeşlerin kıskançlık ve haset göstermelerine sebebiyet vermiştir. Kıssamızın bu bölümündeki duygu, kardeş kıskançlığıdır. Kıskançlık, bir kimse bir üstünlük gösterdiğinde veya sevilen birisinin, başkası ile ilgilendiği kanısına varıldığında takınılan olumsuz tutum, güncülük, hasetçilik, hasetlik gibi anlamlara gelmektedir.(Türk Dil Kurumu,2011)Kıskançlığın temelinde zan bulunmaktadır. Zan, yakînin zıddı, kuşku ve kesinleşmemiş kanaat gibi karşılıkları olan bir kelimedir. İslam ahlak kültüründe bir kimsenin kesin bilgisi olmamakla birlikte başka biri hakkında kötü düşünce ve kanaate sahip olmasına "sû-i zan" denilmiştir.(Çağrııcı, 2025) Kardeşleri hataya sürükleyen ilk duygu, kötü zandır. Babalarının Yusuf ve kardeşi Bünyamin'i daha çok sevdiğine yönelik zanları, kıskançlık duygusunu pekiştirmiş, kıskançlık sadece duygu olarak kalmamış, Yusuf'a tuzak kurma kararı almışlardır. Önce öldürme planı yapmış, ancak, vicdanlı bir kardeş, "öldürmeyelim kuyuya atalım" çözümünü sunmuş ve sonunda Yusuf'u bir kuyuya atarak, babalarına kurt yedi yalanını söylemişlerdir. Babalarını bu yalanına inandırmak için, sahte kanlı gömleği getirmişlerdir. Kuyuda kalan Yusuf yoldan geçen bir kervan tarafından, pazarda satılmak üzere el konularak, kıymeti bilinmeden, satılmıştır. Mısır'daki Hazine Bakanı, kendisinden faydalanmak ve onu evlat edinmek istemiştir. Yusuf olgunluk yaşına kadar onlarla kalmış ve bu süreçte kendisine ilim ile hikmet öğretilmiştir. Her insanda duygusal bir davranış olarak görülen kıskançlık, bazen bireye ve içinde bulunduğu topluma zarar veren bir hal olarak karşımıza çıkar. Kişileri mutsuzluğa sürükler, huzursuzluk verir ve yaşam kalitesini

düşürür. Kıskançlık ve sû-i zan, özellikle gençlerimizin kişilik gelişimlerini ve ahlaki yapılarını bozarak, hem kendinde hem de toplumda yaralar açabilir. Geçmişte yaşanan bu özel hadiselerden dersler çıkararak kendimiz ve toplumumuz için sağlam adımlar atmalıyız. Yakup'un gerçekleri bilmesine rağmen, hiç kimseyi suçlamadan, yargılamadan, başına gelenlere sabretmesi, "Allah her an ve her zaman bizimle beraberdir" düsturuyla hareket etmesi bizlere güzel bir örnektir. Bizler de zaman zaman bu halleri yaşayabiliriz, bu zamanlarda duruşumuz nasıl olmalıdır? Bazen insan, en büyük zararı en yakınından görmektedir. Zor ve istenilmeyen durumlarda insan sabretmeli, ümitsizliğe düşmemeli, çalışmaya ve gayret etmeye devam etmelidir. Rahat ve huzura kavuştuğunda ise nankörlük etmeden yaşamına devam etmelidir. Çünkü yapılan iyilikler ve kötülükler hiçbir zaman karşılıksız kalmayacak, insana Rabbi tarafından bir mükâfat olarak sunulacaktır. Olumlu düşünmek en güzel erdemlerimizdendir. Ancak insan bazen kötülük yaparak ve fitne düşünerek birbirine düşman olur. Kişi fitne ve aldatmalara karşı uyanık olmalı ve düzenini asla bozmamalıdır, normal olmayan davranışlarla, kontrol edilemeyen bir kin ve düşmanlığa sürüklenmemelidir. Akıl gibi üstün bir meziyete sahip olan insan, kendini yeterli görme gibi, dünya kaygısı taşıma gibi, bencillik, kibir, kıskançlık ve haset gibi kötü hasletlerin ortalığa döküldüğünde, hemen aklını kullanarak bunlardan uzaklaşmalıdır. Toplumsal fesada yol açmamalıdır.

2.4. Yusuf'un Kuyudan Çıkarılması, Mısır'a Götürülmesi Ve Yiğitlik İle Yükseliş

Yoldan geçen kervanın sucusu, su almak için kovasını aşağı sarkıttığında, kuyunun içinde bir oğlan çocuğu olduğunu görmüş ve ondan bir ticaret malı olarak faydalanabileceğini sevinçle arkadaşlarına bildirmiştir. Yusuf'u pazarda ucuz bir paraya satmalarıyla, Yusuf'un hayatı değişmiştir. Onu satın alan kral, hanımına, çocuğa iyi bakmasını, ileride onu evlat edinebileceklerini söylemiştir. Hz. Yusuf'un kuyuya atılmasıyla hayatında zorluklar başlamıştır. Züleyha'ya karşı durması, iftiraya uğraması, hapisane süreci ve ailesinden ayrı bir hayat geçirmesi gibi olaylara sabretmesi onu yükseklerle taşımıştır. Bu olayda kişilerin zaman zaman kuyulara atılabileceğini, bunun sonunda da müthiş bir yükselişe ulaşacağını Rabbimizin müjdesiyle görüyoruz. Sabırlı davranmak, pasif bir bekleme değildir. Başına gelenler karşısında dik duruş, onurlu mücadele, hapishaneden aklanmadan çıkmama isteği sabrın nasıl anlaşılması gerektiğini bizlere göstermektedir. Kendi iradesi olmadan atıldığı yerden çıkıp yükselecek olan Yusuf, bugün bataklığa düşmüş Yusuf'ları o kör kuyulardan çıkaracak yolu göstermektedir. Kuyuda olduğunu bilen genç, eğer duygularının ve nefsinin esaretine girerse, kendini bunlara kaptırsa, güçsüzleşir ve esir olur. Vicdanının sesini dinleyerek nefesine esir olmayanlar ise, insanlığın yeryüzündeki en şerefli halifesi olacaklardır.

2.5. Yusuf'un Gömleği Ve İffet

Yusuf yetişkinlik yaşına gelince, kendisini yetiştiren kadın, ondan faydalanmak istemiş, ancak Allah'tan korkan Yusuf, bu isteği geri çevirmiştir. Kadının ona göz koyması ve ısrarla elde etmek istemesine karşılık, Yusuf odadan çıkmak istemiş, bu tepkiye karşılık Züleyha, Yusuf'un gömleğini arkadan yırtmış ve yakalanması üzerine Yusuf'a iftira ederek, zindana atılmasına sebep olmuştur. Çıkan söylentiler üzerine, şehirdeki tüm kadınları evine çağırılmış, onlara ikramda bulunmuş, ellerine bir bıçak vererek Yusuf'u yanlarına çıkarmıştır. "Bu insan değil, olsa olsa bir melektir" diyen kadınlara, kınadıklarının bu kişi olduğunu, kendisinin ona sahip olmak istediğini, ancak onun iffetli bir şekilde kendisini reddettiğini söylemiştir. Yusuf, kadınların tuzağına düşmektense, zindanda kalmanın kendisi için daha iyi olacağını ifade etmiş, kendisini koruması için Rabbine duada bulunmuştur. Allah onun bu duasını kabul etmiş ve tuzaklardan onu korumuştur. Yusuf'un suçsuz olduğu ispat edilmiş olsa da, zindana atılması uygun görülmemiştir. Yusuf ise ahlaklı ve faziletli bir yol seçerek, iffetin en büyük timsali olmuştur. Nesillerden, nesillere Yusuf'un iffeti anlatılarak, ahlakın zaferi gözler önüne serilmiştir. Tarih boyunca erdemli davranışların en genel kabul göreni; iffetli olmak, günümüzün de en önemli hasletlerindedir. Farklı farklı duygulara sahip olarak dünyaya gelen her kişi, güzel bir ahlak inşasına sahip olmalıdır. Şerefli ve onurlu yaratılan insana yakışan davranış; hazlarına ve zevklerine sahip çıkması, onları dizginlemesi ile kemale erişir. Yusuf'un, henüz çok genç olmasına rağmen, iffetiyle ilgili olan bu sınavı başarıyla geçmesi, Yusuf suresinin 23. ayetinde şöyle aktarılmaktadır. "Evinde bulunduğu kadın ondan murat almak istedi. Kapıları iyice kapattı ve "haydi gel" dedi. O da 'Haşa, Allah'a sığınırım! Zira kocan benim velinimetimdir, bana iyilik edip evini açtı. Gerçek şu ki zalimler iflah olmaz!' dedi." Burada iffetini koruyarak; yaşananları kendisini himaye eden efendisine haksızlık olarak gören iffet sahibi, nankör olmayan genç, günümüz gençlerine hitap etmektedir. Hz. Yusuf'un Züleyha'yı reddedişinin arka planında yer alan niyet de üzerinde durulması gereken bir diğer husustur. Zira onun karşı karşıya kaldığı gayri ahlâkî teklifin farklı gerekçelerle reddedilmesi de mümkündür. Sözgelimi hukuk düzeninin uygulayacağı müeyyide, toplumun tepkisi ya da cinsellikten kaynaklanan ürkeklik ya da korkularla böyle bir teklif geri çevrilebilir. Ancak söz konusu arzuya ulaşma isteği varlığını devam ettirir ve korkuya sebep olan sebepler ortadan kalktığında sakınmayı engelleyen hususlar da ortadan kalkar. Bu nedenle toplum ve çevre baskısı, uygun ortam bulunmaması vb. gibi faktörlerle gayri meşru ilişkide bulunmayan kişi tam anlamıyla iffetli kabul edilemez. Bilâkis toplum baskısından uzak, zina fiilini işlemeye müsait bir ortamda bu fiilden uzaklaşan kişi ve davranışı için iffetten bahsetmek mümkündür. (Yıldırım,2002) Her özgür hareketin savunuculuğunun yapıldığı günümüz toplumlarında,

özellikle cinsel özgürlüğün öne alınması ile modern dünyada bizleri korkunç bir çarkın içinde eritmektedir. Haz ahlakını oturtmuş olan gençler onurlu duruşlarıyla toplumlarda büyük bir hayati örnek oluşturmaktadırlar. Hz. Yusuf'un, iftiraya uğradıktan sonra zindana atılması, zindandan çıktıktan sonra, Yusuf Suresi 51. Ayette şu şekilde Züleyha'nın itirafıyla "Şimdi gerçek ortaya çıktı, ben onunla beraber olmak istemiştım. Şüphesiz ki o doğru söyleyenlerdendir." suçsuzluğunu ispat etmiştir. Yaşananlar aynı zamanda Hz. Yusuf'un sıdka sahip olduğunu göstermektedir.(Kasapoğlu,2010) Ayrıca Hz. Yusuf'un "Haşa, Allah'a sığırım! Zira kocan benim velinimetimdir, bana iyilik edip evini açtı" ifadesiyle belirtilen Yusuf suresi 23. Ayette onun vefakârlığını ve sadâkatini bizlere hatırlatmaktadır. Bu durum özellikle günümüzde gençler arasında belki de en önemli iki değerimiz olan vefa ve sadakat kavramlarının hayati önemine yer vermektedir. Kişinin sıkıntıya düşmemesi, övgü ve yergiyi eşit tutması, uygun olmayan durumlara sabır, sebat ve tahammül gösterilmesi ile sevginin devamlılığında bireysel mutluluk ve sosyal barış sağlanır.

2.6. Zindanda Geçen Bir Ömür Ve Ümit Var olmak

Zindana atılan Yusuf, tahammül göstererek kuyuda beklemiş, birçok erdemi burada öğrenmiş ve kendini burada geliştirmiştir. Kıssamız bizleri rüyalar üzerinde düşündürmüştür. Rüyalar insanın yaşamını etkiler. Yakup, Yusuf'un rüyasının yorumunu ve sonucunu bildiği halde, gözlerini kaybedecek kadar üzölmüştü. Rüyalar eğer kesin bilgiler sunmuş olsaydı, Yakup belki de bu kadar üzölmeyecekti. Bu rüya sayesinde umutlarını hep diri tutup, bir gün Yusuf'a kavuşacağını ummuştur. Zindana atılan Yusuf, orada iki genç ile beraberdir ve onların da rüyalarını yorumlamıştır. Gençlerden birincisi, şaraplık üzüm sıkıldığını, ikincisi ise başının üzerinde bir ekme taşıdığını ve bu ekmeği kuşların gagalayarak yediğini rüyasında görmüş ve bu rüyaları Yusuf'un yorumlamasını istemişlerdir. Yusuf öncelikle rüya yorumlamayı kendisine yüce Allah'ın öğrettiğini, atalarının dinine uyduğunu, inancında Allah'a ortak koşmanın söz konusu olmadığını arkadaşlarına bildirmiştir. Sonrasında "Ayrı ayrı ilahlar mı daha iyidir, yoksa tek hâkimiyet sahibi olan mutlak hâkim Allah mı?" sorusunu sormuş, Yüce Allah'ın tanrılar ile herhangi bir delil göndermediğini, kendinden başka tanrılara tapılmaması gerektiğini emrettiğini, yalnız pek çok kimsenin bunları bilmediğini, söyleyerek, rüyaları yorumlamaya başlamıştır. Yusuf; "biriniz efendisine şarap ikramına devam edecek, diğeri de asılacak ve kuşlar onu başından gagalayarak yiyecektir" diyerek rüyayı yorumlamıştır. Zindandan kurtulacağını söylediği arkadaşına, efendine beni hatırlat diye istekte bulunmuştur. Lakin arkadaşı onun bu tembihini unutmıştır ve Yusuf'un zindanda kalma süresi birkaç yıl daha uzamıştır. Günlerden bir gün kral da bir rüya görmüştür. Rüyasında yedi zayıf ineğin, yedi semiz ineği yediğini ve yedi kuru, yedi de yeşil başak görmüştür. Büyüklerden ve ileri

gelenlerden, rüyasını tabir etmesini istemiştir, ancak onlar, bu rüyanın karmaşık olduğunu ve yorumlayamayacaklarını söylemişlerdir. Zindan arkadaşı o esnada Yusuf'u hatırlayarak ve onun bu rüyayı yorumlayabileceğini ifade etmiştir. Yusuf rüyayı şöyle yorumlamıştır; “yedi yıl ekin ekeceksiniz ve verim alacaksınız, yiyeceğiniz haricinde fazla olanları depolayınız, bunun akabindeki yedi yıl ise kurak geçecek ve bu esnada depoladıklarınız sizlere yetecektir”. Bu kurak geçecek yılın ardından yağmura kavuşacak ve bol bol rızka erişeceksiniz” diyerek yorumlamıştır. Bu şekilde yapılan yorumu duyan kral, Yusuf'u çağırması, hakkında bilgi edinmiş ve Yusuf'un, suçsuzluğunu açıklamıştır. Kadınların Yusuf'u zindana gönderdiklerini ve Yusuf'un suçsuzluğunu bildikleri halde niçin ortaya çıkarmadıklarını, sessiz kaldıklarını sorgulamış, bir süre sonra, pişman olarak, esiri olduğu duygularını bırakmış, zayıflığını görmüş ve hatasını itiraf etmiştir. Özellikle bu olayda gençlerimiz için önemli bir hususa değinilmektedir. Gerçekleri itiraf etmemek ve susmak, kendini gerçekleştirememiş insanlara özgü bir davranıştır ve insanı olumsuz karakter yapısına sürükler. Etrafımızda maalesef böyle hallerle hem hal olan pek çok insan görürüz. Bu kimseler ve yaşanan olaylar karşısında, gerçeklerin elbet bir gün, gün yüzüne çıkacağını bilerek, Allah'tan ümidimizi kaybetmeden, sabırla beklemeliyiz.

2.7. Hazineden Sorumlu Bakanlığın Verilmesi Ve Gerçek Hak Edişle Büyük Af

Kral öğrendikleri sonrasında Yusuf'a gerçekten güvenebileceğini ve kendisine hazinesinin idaresini vereceğini söylemiştir. Yusuf'a Allah tarafından layık olduğu yere gelme imkânı ve iktidar verilmiştir. Kardeşler kıtlık vaki olunca, Yusuf'un yanına yiyecek almak için gelmişler ve Yusuf da onları hemencecik tanımıştır, lakin onlar Yusuf'u tanıyamamışlardır. Erzakları hazır olunca, eğer başka kardeşleri varsa onu da getirmelerini, böylelikle daha çok erzak verebileceğini söyleyerek, onları bir kez daha görebilmek için huzuruna çağırmıştır. Babalarından izin alarak Bünyamin'i getirebileceklerini söylemişlerdir. Kardeşler babalarına, Bünyamin'i de götürdüklerinde daha çok erzak alabileceklerini söylemişler. Yükleri açılınca ücretin geri bırakıldığını, bununla yeni erzak alabileceklerini, verilenin az olduğunu görmüşler ve tekrar gitmek için baba Yakup'tan onay alarak, Bünyamin ile birlikte tekrar yola koyulmuşlardır. Yakup Yusuf'a yapılanların, Bünyamin'in de başına gelmesinden korkmuştur. Bu tembih aslında bizlerin her gün çocuklarımıza daha dikkatli olmaları hususunda uyarmamız gibidir. Öne almamız, şiar edinmemiz gereken değerlerimizden birbirimize sahip çıkmak, sıkı sıkıya sarılmak hepimize dünya huzurunu ve barışını getirecektir. Kardeşlerinin kuyuya terk ettiği Yusuf, bakan olarak makamında onlarla yeniden karşılaşmıştır. İnsan için kendisine kötülük yapanlarla karşılaşması zordur. Kardeşlerine siz zamanında bana ne kötülükler yaptınız diyerek hesap sormamış, sessiz kalmış ve hiçbir zaman başına gelenlerden dolayı

hayıflanmamıştır Yusuf. Kardeşlerini affetmesiyle de tüm güzel duygular ortaya çıkmıştır. Affetmek insan onuruna en çok yakışan değerimizdir. Kardeşlerinin kıskançlık duygularına, eziyetlerine, ailesinden koparılıp köle olarak satılmasına, hırsız olduğu söylenerek iftiraya uğramasına maruz kalan Yusuf; “Bugün azarlanacak değilsiniz.” Ayetiyle Allah’ın merhametine vurgu yaparak, sevgi ve hoşgörülü olmaya dikkat çekmiştir. Merhamet ve hoşgörü toplumsal barışı doğuran en önemli iki değerimizdir. Günümüz gençlerinin herhangi bir haksızlığa uğradığını düşünmesi, şefkat ve merhamet duygularının da yardımıyla, affedici olması, problemleri önler. Aile, çevre, okul gibi farklı faktörler gençlerin bireyselliğine, hırslarına, benmerkezci bakış açısının oluşmasına, farkında olmadan zemin hazırlar ve alınan terbiye ile bu duygular güzelleşir.

2.8. Öz Kardeşe Kavuşma, Hüznün Dile Gelmesi, Cömertlik Ve Yardımseverlik

Kardeşler, babalarının da izniyle, Bünyamin ile beraber tekrar Yusuf’un huzuruna çıkmışlardır. Kardeşler, babalarının da izniyle, Bünyamin ile beraber tekrar Yusuf’un huzuruna çıkmışlardır. Erzakları hazırlanırken Yusuf plan yaparak, kendisine yapılanları hatırlatmak maksadıyla, kralın kadehini Bünyamin’in yüküne koydurmuş ve bir hırsızlık olduğunu söylemiştir. Kardeşler neyin kayb olduğunu sorduğunda, hükümdarın su kabının olmadığını, onu bulup getirene ödül verileceğini duyurmuşlardır. Kardeşler çalmadıklarını ifade etseler de, Mısır’da uygulanan ceza ile çantasında kadehi buldukları Bünyamin, alıkonulmuştur. Daha önce, kardeşi de çalmıştı, diyerek Yusuf’u bir de, hırsızlıkla suçlayan kardeşler, babalarına ne diyeceklerini düşünerek, başka bir kardeşin alıkonulmasını talep etmiş, ancak, haksızlık yapmayacağını, hırsızlıkla ithamın yalan olduğunu ifade eden Yusuf, taviz vermeyerek, Bünyamin’i yanında tutmuştur. Kardeşler, döndüklerinde, olanları babalarına anlattıklarında, Yakup metanetini koruyarak, sabır göstermiş, teslim olmuş ve acısını sessizce kabullenmiştir. Yakup hüznünü Allah’a ileterek, her haliyle örnek oluşunu bizlere göstermiş ve olanları büyük bir olgunlukla karşılamıştır. Bugün bizler Yakup’un sabrını, zarafet ve nezaketini örnek alıp, kederini ve hüznünü ancak Allah’a arz etmesini nimet bilmeli ve bunu güzele sevk etmenin yollarını aramalıyız. Hz. Yakup acılı bir babanın yakarışı ile üzüntü ve kederini yalnızca Allah’a arz etmiştir. Yusuf Suresi 86. Ayette yüce Rabbimiz “ Ben acımı ve hüznümü yalnızca Allah’a havale ederim” buyurarak, acı ve hüznünde nasıl tavır takınmamız gerektiğini bizlere açıklamıştır. Yani, içimdeki yanan bu ayrılık ateşini ve hüznümü ancak Allah’a şikâyet ediyorum demiştir. Burada bizlere düşen, en imkânsız zamanda bile, ümit var olmak, ye’sse kapılmamak, sabırla istemek, şeytanın asılsız vesveselerine bırakmamayı öğrenmek ve bunu gelecek kuşaklarımıza bir öğüt olarak aktarmaktır.

2.9. Gerçeklerin İtirafı, Büyük Buluşma Ve Mutlu Kavuşma

Yusuf; ‘kardeşiniz Yusuf’a ne yaptığınızı hatırlıyor musunuz’ diye sorunca, kardeşler; onun Yusuf olabileceğini anlamış oldular. O kendinin Yusuf olduğunu, bu kavuşmanın yüce Allah’ın bir ikramı olarak sabretmelerinin bir karşılığı olarak verildiğini ifade etti ve kardeşlerinin bağışlaması için Rabbine duada bulundu. Kardeşler hatalarını anlayarak, yaptıklarını itiraf ettiler. Yusuf gömleğini kardeşlerine vererek, babalarının yüzüne sürmesini ve gözlerinin böylelikle açılacağını söyledi. Gömleği yüzüne koyan Yakup’un gözleri açıldı. Oğullar babalarına karşı da, suçlarını itiraf ederek bağışlanmaları için, Allah’a dua etmesini istediler. Mısır’a vardıklarında Yusuf babasına sarılarak ‘Allah’ın iradesi ile güven içinde Mısır’a girin’ dedi. Babasını tahtın üstüne çıkardı ve hep birlikte saygı ile tazimde bulundular. Kıssamızdaki bu olay, bizlere mutlu bir sonu göstermiştir. Yaşanan tüm hüznler yerini mutluluğa bırakmıştır. Küçük bir çocuğun gördüğü rüya ile başlayan bu kıssa, insanlar üzerinde derin etkiler bırakmış ve kıyamete kadar da bırakacaktır. Suremizde ben, tek başımayken, yapayalnızken, ne çıkar, neleri değiştirebilirim ki, diyenlere bir kamçı olarak cevaplar vermekte, gelecek nesilleri, Yusuf gibi pes etmeyen, sabırlı, gayretli ve azimli olmaya yöneltir. Karşılık beklemeden yapılan iyilikler, insanları bir kılar, bir olan insanlar da birbirine karşı saygılı ve huzurlu bir toplum oluşturur. Çocuklarımızı bu yönde kamçılıyarak hayatlarında zorluklarla beraber, mutlu sonun mutlaka olacağını müjdesini vermeliyiz.

3. Kıssalar Aracılığıyla Çocuklarımıza Verilebilecek Değerlerimiz

Erdemler, bireyin mutluluğuna katkı sağlayan en önemli unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Mutluluğu elde edebilmenin çok değişik yol ve yöntemleri ahlak felsefesiyle uğraşan düşünürlerin her biri tarafından geniş geniş ortaya konulmuş ve kendinin takipçilerine iletilmiştir. (Göz, 2010) Erdemler mutluluğu esas almalı ve mutluluk üzerine kurulmalıdır. Bugün eğitim ve öğretim müfredatımıza baktığımızda, değerlerin ön plana çıktığını, hatta bu hususla ilgili pek çok projenin varlığını söyleyebiliriz. Çocuklarımıza onurlu bir yaşam için kazandırmamız gereken değerlerimizi şöyle sıralayabiliriz ancak hiçbir zaman sınırlayamayız. Adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, iffet, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik, ölçülü olma, iyilik yapma, arkadaş seçimi, dua etme alışkanlığı kazandırma, alçak gönüllülük, temiz olma, affetme, merhamet, orta yolda olma, zaman yönetimi, arkadaş seçimi, çevre bilinci oluşturma, vefa, bağışlama, cömertlik, fedakârlık, iyi niyet, emanete sahip çıkma... Değerlerimizin kazandırılmasında, özellikle din eğitiminde, Kur’an’ın rehberliği çok çok önemlidir ve kıssalar bizlere en büyük yol göstericilik yapmaktadır. Yusuf kıssasında bir peygamberin çocukluğundan itibaren, başından geçenleri, bağışlama ve sabretme hasletleri üzerinden öğrenmekteyiz. Yusuf’un çocukluğundan itibaren yaşadığı, zorlu hayatının, ahlaki

erdemlerle süslenmesinin nedenlerini her çağda sorgulamalı ve gelişim özelliklerini göz önünde tutarak şekillendirmeliyiz. Kur'an'ın rehberliğinde, kıssa kısaca anlatılmalı, problem çözme, eleştirel düşünme, mekân ve zamana yolculuk yaparak günümüze taşınmalıyız. Örnek üzerinden günlük hayatla ilişkilendirmeli ve çıkarımlar yapabilmeliyiz. Kıssalar anlatılırken, çocukların ilgisini çekebilmek için; ses tonuna, vurgulamalara dikkat etmeli, arada sorular sorarak dikkatleri toplamalı, ‘‘siz olsaydınız ne yapardınız? ‘‘, ‘‘neden böyle oldu?’’, ‘‘sizce böyle mi sonuçlanmalıydı?’’ gibi sorular sorarak çocuklar kıssanın içine çekilmelidir. Yusuf kıssasında, çocukların, suçsuz yere karanlık kuyuya atılan Yusuf gibi, kardeşler gibi, baba Yakup gibi, hissetmeleri sağlanmalıdır. Yaş ve algılama seviyelerinin uygunluğuna ihtimamla dikkat edilmelidir. Kur'an ve sünnet çizgisini, küçük yaşlardan itibaren yaşamlarının özüne koyanlar, hayatlarını anlamlı kılarlar. Ahlaki değerlerin kaynağı, büyük oranda dindir. Her insan, kendi inançları doğrultusunda ahlaki değerleri şekillendirir. Çünkü her dinin bir ahlak anlayışı vardır. Aynı zamanda dinlerin ortaya çıkarmak istediği insan tipinin en belirgin özelliği, ahlaklı olmasıdır. Hem dindar hem ahlaki değerlerden yoksun insan tipi, hiçbir dinin ulaşmak istediği sonuç değildir.(Mutluel, 2019) Din eğitiminin en büyük hedefi ise güzel ahlakı hayatlarımıza yerleştirmektir. Çocuklarımızla aramızda iletişimi güçlü tutmak, onların sorunlarını çözmek için, Kur'an'ın birleştiriciliğine ve yol göstericiliğine ihtiyacımız vardır. Temelleri sağlam atılan din eğitimi; karakterli, kişilik sahibi, değerlerine sahip çıkan bireyler yetiştirilmesine, psikolojik olarak kişilerin iyi oluşlarına, manevi yönden güçlü karakter olmalarına ve dolayısıyla da hem dünyasını hem de ahiretini kazanan mutlu bireyler olmasını sağlar. Farabi ‘‘Erdemli Şehir’’ eserinde, belirleyici unsuru, mutluluk olarak ifade etmiştir. İnsanların toplanma sebeplerinin mutluluk olduğunu, mutluluğun olmadığı yerde de şehrin erdemsiz olacağını vurgulamıştır. Şehirleri oluşturan insanların aynı zamanda, ahlaklı olmaları da beklenir. Ahlaklı olmak da erdemleri hayatımızın en içinde yaşamaktır. Erdemli insanda iradenin kuvvetli olması, muhakeme yeteneğinin güçlü olması, hassas bir kalbe sahip olunması ve ruhun algılamasının derin olması beklenir.

4. Yusuf Kıssasında Geçen Değerlerin Din Eğitime Katkısı

Değerlerimiz, bireylerin mutlu olmasına vesile olurken, mutlu bireyler de mutlu toplumları doğurur. Mutlu olabilmek için, kişinin sağlam kişiliğe ve sağlam karaktere sahip olması beklenir. Sağlam kişilik ve karakterli nesiller için, değerler eğitimi sadece ailede, mahallede, okullarda değil, hayatlarımızın tüm safhalarında, uygulama alanı genişletilerek, toplumu ve dünyamızı oluşturan herkes tarafından el birliği ve iş birliği ile uygulanmalıdır. Toplumları ayakta tutan ailedir ve aile zedelenirse, toplumda zedelenir. Bugün Türkiye’imizde 01.01.2025 tarihi itibarıyla, aile kurumunun korunması, güçlendirilmesi ve değerlerin gelecek nesillere

aktarılması amacıyla; ‘Aile Yılı’ olarak kabul edilmiştir. Aile, en kadim, en köklü müessesedir. Sosyal ve kültürel dokunun inşasında, değerlerimizin aktarımında, milli manevi değerlerimizin muhafazasında, vazgeçilmezdir. ‘Eğitim bir süreçtir, anne karnından başlar, ölüncüye kadar tüm yaşam boyu devam eder. Sadece çocuklarımıza değil, her yetişkinimize özellikle de annelerimize zaman zaman, eğitimler verilmeli ve değerlerin nasıl hayat bulacağı hatırlatılmalıdır. Eğitim iki kanatlı olmalıdır. Akademik gelişimin yanında, çocuklarımıza değerlerimizin kazandırılması da esas alınmalıdır. Toplumun her kesime hitap eden evrensel değerler öğretilmelidir ki, kişinin bizzat kendinde ve toplumda yer etmesi sağlanmalıdır. Birey kabullendiği değerlerle hayata tutunur ve hayatında onları tatbik eder. Bunların hayata tatbiki ile var olan problemler çözüme kavuşur. Değerlerimiz, bireylerin mutlu olmasına vesile olurken, mutlu bireyler de mutlu toplumları doğurur. Mutlu olabilmek için, kişinin sağlam kişiliğe ve sağlam karaktere sahip olması beklenir. Sağlam kişilik ve karakterli nesiller için, değerler eğitimi sadece ailede, mahallede, okullarda değil, hayatlarımızın tüm safhalarında, uygulama alanı genişletilerek, toplumu ve dünyamızı oluşturan herkes tarafından el birliği ve iş birliği ile uygulanmalıdır. Toplumları ayakta tutan ailedir ve aile zedelenirse, toplumda zedelenir. Bugün Türkiye’imizde 01.01.2025 tarihi itibarıyla, aile kurumunun korunması, güçlendirilmesi ve değerlerin gelecek nesillere aktarılması amacıyla; ‘Aile Yılı’ olarak kabul edilmiştir. Aile, en kadim, en köklü müessesedir. Sosyal ve kültürel dokunun inşasında, değerlerimizin aktarımında, milli manevi değerlerimizin muhafazasında, vazgeçilmezdir.

SONUÇ

İlk insan Âdemle, insanlığın tarihi ile başlayan kıssalar, inananlar için, dersler çıkarabileceğimiz yaşanmış hikâyelerimizdir. Kıssalar toplumların şekillenmesinde belirleyici unsurlardandır ve örnekler sunarak, insanları uyararak dersler verir ve toplumlara yönlendirir. Hikâye edilen olayların muhatap üzerinde davranış değişikliğine dönüşmesi, toplumsal değişime katkısı, önemlidir. Sadece belirli bir zamana değil tüm çağlara hitap eden kıssalar Kur’an’ın ve sünnetin evrenselliği ile kıyamete kadar kişilere ve toplumlara yön verir. Kıssamız kişisel gelişim ve karakter eğitimi destekleyen en önemli kıssamızdır. Yusuf Suresi 27. ayette zikredildiği üzere “Ant olsun, Yusuf ve kardeşlerinde soranlar için ibretler vardır.” Yusuf Suresinin değerler eğitimi açısından din eğitimine etkisi azımsanamayacak kadar büyüktür. Sır saklamak, hasetten korunmanın en önemli yoludur, başımıza gelen sıkıntılar karşısında sabır göstermek Allah’a dayanmaktır ki sonucu mutlak en güzel olana evrilir. Genç yaşlarda, gelen davetlere hayır diyebilmek zordur. Ancak Yusuf gibi ahlaklı bir duruş sergileyebilenlerin mükâfatı hem bu dünya da hem de ahirette verilecektir. Hatasını anlayarak tövbe eden, hatalar ve kötülükler sonucunda iyilikle mücadele eden kişi erdem sahibi kişidir. Yusuf gibi kötülüğü

unutan, affedici olan kişiler dünyamızı güzelleştiren kişilerdir. İnsan bazen sıkıntıların ve zorlukların üstesinden gelemeyebilir, bu hususta Rabbine şükür ve duada bulunan insan, Rabbine dayanıp güvenmiştir. Kendisine yapılan her şeyin, gündüz gibi açığa çıktığı zamanlarda, anne-babasına gereken tüm değerleri gösteren, ailesini koruyan, affeden kişi; hem kendini hem de toplumu korumuştur.

Bu sure bizlere iffet, sabır, doğruluk, dürüstlük, sadakat, iyilik, sevgi, vefa, bağışlama, hatayı kabul etme, gibi değerleri bir peygamberin hayatından kesitlerle gösterdi. Kıssamız; ahlakın, erdemlerin anlatıldığı ve aynı zamanda peygamberler üzerinden uygulanabilir olduğu bir kıssa olarak din eğitimi alanında pek çok kez başvuru yapacağımız bir kıssadır. Değerlerimiz, din üzerinden şekillenerek ahlak anlayışımızı oluşturur. Din eğitiminin en büyük amacı, Rabbimizin hedeflediği doğrultuda ve konulan ilke ve yöntemlerle, insanlık onuruna ve şahsiyetine yaraşır bir ahlak anlayışını oluşturmak vardır. Rabbimiz bizleri eğitirken, ilk insan Âdem'le beraber ona vahiy göndermiş, sonrasında da model kişilikler seçerek, onları eğitmekle görevlendirmiştir. Kur'an-ı Kerim, ilk insanla beraber, günümüz din eğitimcileri için yegâne kaynaktır. Kur'an'daki kıssalar da, rol-model kişilerin, hayatlarını, mücadelelerini ve eğitim yöntemlerini insanlığa öğreten kesitlerdir. Özellikle çocukların eğitiminde “kıssa- hikâye anlatımı” ve “rol-model gösterme” yöntemi etkili ve önemlidir. İnsan yaşamında rol-model aldığı, beğendiği bir karakter karşısında, hayranlık duyar ve onun yaptıklarını taklit ederek yapmaya gayret eder. Çocuklar üzerinde bu husus daha da önemlidir. Bu açıdan Kur'an'daki kıssalar, etkin ve yetkin kişilikler üzerinden verdiği örneklerle eğitimde çok büyük bir alanı kapsamaktadır. Özellikle “örnek olay incelemesi” olarak bilinen “kıssa yoluyla eğitim” yöntemi muhataplarının olayları daha iyi kavramasını sağlayacağı için büyük bir öneme sahiptir. Muhatapların, eğitim ve algılama düzeylerinin göz önünde bulundurulması gerekmekte ve seviyeye uygun bir anlatım tercih edilmelidir. Dijital bir çağda olmamız, görsel ve işitsel araçların, insanların ve çocuk ve gençlerin üzerindeki etkisi büyüktür. Burada gençlerin, çocukların ve diğer yaş gruplarının pek çok örnek aldığı şahsiyet vardır. Çocukluğundan gençliğinden, yetişkinliğinden pek çok kesitlerin sunulduğu, sabrın, iffetin ve mücadelenin karakteri olan Yusuf'un örnekliliği, model kişilik olarak eğitime büyük katkı sağlamaktadır. Din eğitimi, düşünen, anlayan, değerlendiren, eleştiren ve farklı düşüncelere açık olan, ahlaklı insanı yetiştirmeyi hedef alır. Yusuf kıssasındaki ilkeler ve yöntemler, belirlenen hedeflerin gerçekleştirilmesinde önemli ve öncelikli bir yer tutar. Kıssalar üzerinden Kur'an'ı kalbine yerleştiren muhataplar, okuyan, anlayan, düşünen, sorgulayan, geleceğe yön çizen kişilik ve karakterde yetişmiş olacaktırlar. Kur'an'ın, kıssaların ve özde Yusuf kıssasının, temel hedefi; insanın her yönüyle eğitilmesi ve donatılmasıdır. Çocuklar geleceğimizdir. Nesillerimizin

devamı, İslam toplulukları için nasıl önemli ise, çocuklarımızın sağlıklı bir birey olarak toplumumuzda yer tutması o kadar önemlidir. Çocuklarımızın böyle bir hayat yaşamaları sağlanırsa toplumumuzun refah düzeyi de yükselecektir.

KAYNAKÇA

- 1-Hökelekli, Hayati. Değerler Psikolojisi ve Eğitimi. İstanbul: Timaş, 2013.
- 2-Aydın, Mustafa. Gençliğin Dini ve Sosyal Değerleri. Konya: Çizgi Yayınevi, 2003
- 3-Özafşar vd, Mehmet Emin. Hadislerle İslam, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015
- 4- Türk dil kurumu sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- 5-Çağrı, Mustafa. "Zan Maddesi"2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zan#1>
- 6- Yıldırım, Sevban. Ahlak Eğitimi Açısından Yusuf Kıssasının Tahlili, YL Tezi, Sakarya. Sakarya Üniversitesi, SBE, Sakarya, 2002.
- 7- Kasapoğlu, Abdurrahman. "Bir Kişilik Özelliği Olarak Kur'an'da Sadâkat", İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1/1. 2010
- 8- Göz, Kemal. Erdemli Ol! .Ankara: Fecr Yayınları, 2020.
- 9- Mutluel, Osman. Çocukta Değer Bilinci ve Karakter Eğitimi(Ane-Baba Rehberi). Ankara: Eski/Yeni Yayınları, 2019

TÜRKİYE YÜZYILI MAARİF MODELİ ÖĞRETİM PROGRAMLARINDAKİ SÜRDÜREBİLİRLİK YETERLİKLERİNİN FELSEFE PROGRAMI AÇISINDAN İNCELENMESİ

Züleyha TOPRAK

Beylikdüzü Halil Meryem Coşkun Bilim ve Sanat Merkezi, Felsefe Grubu Öğretmeni

ORCID ID: 0009-0005-1283-7486

ÖZET

2024 yılında yürürlüğe giren Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin temelleri, Türk eğitim sisteminin geçmiş deneyimlerinden, uluslararası iyi uygulamalardan ve çağın gereksinimlerinden beslenmektedir. Türkiye Yüzyılı Maarif Modelini oluşturan birçok unsur vardır. Eğitim sisteminde var olan zorlukları ve eksiklikleri tanımlamak ve etkili çözümler sunmak, öğrenci merkezli bir yaklaşımla her öğrencinin potansiyelini en iyi düzeyde geliştirmek, çağın gereksinimleri ve iyi uygulama örneklerine kapsamında küreselleşme, teknolojik gelişmeler, iş dünyasında değişen dinamikler, eğitim sistemlerinin yeniden yapılandırılmasını gerektirmiştir. Modelin önemli özelliklerinden birisi de sürdürülebilirlik ve sürekli iyileştirme prensiplerine dayanmasıdır. Felsefede sürdürülebilir ortak dünya görüşü ekoloji ile onu etkileyen çevresel olaylar, hem bireysel, hem de toplumsaldır. Bu bakımdan ekoloji ve onunla ilişkili sürdürülebilirlik kavramı toplumsal bir olaydır ve eğitimle de birebir ilişkilidir. Bu çalışmada Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin, eğitim sistemindeki zorlukları ele almak, öğrencilerin küresel bir rekabet ortamında başarılı olmasını sağlamak, öğrencilerin bireysel potansiyellerini keşfetmelerini, geliştirmelerini ve en üst düzeye çıkarmak amacı çerçevesinde, bu hedefle bağlantılı olarak maarif modelindeki sürdürülebilirlik kavramının felsefe dersi programı kapsamında incelenmesi amaçlanmıştır. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin ve felsefe dersi programının amaçları ve hedefleri doğrultusunda bu çalışma için sistematik literatür taraması yapılmış ve gerekli dokümanlar incelenmiştir. Çalışmada Maarif Modeli ortak metinde yer alan; “Öğretim Programlarının Temel Yaklaşımı, Öğretim Programlarının Genel Amaçları, Öğrenci Profili, Benlik Eğilimleri, Sosyal Eğilimler, Entelektüel Eğilimler, Bütünleşik Beceriler, Üst Düzey Düşünme Becerileri, Benlik Becerileri, Sosyal Yaşam Becerileri, Ortak/ Birleşik Becerileri, Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi, Okuryazarlık Becerileri” başlıkları ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca felsefe dersi çerçevesinde bilginin ve inancın doğasını inceleyen epistemoloji ile ahlakı inceleyen etik çerçevesinde de sürdürülebilirlik kavramı, toplumun ve eğitimin gelişim ve dönüşümü açısından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik yeterlikleri, maarif modeli, öğretim programları, felsefe dersi

EXAMINATION OF SUSTAINABILITY COMPETENCIES IN TÜRKİYE CENTURY EDUCATION MODEL EDUCATION PROGRAMS IN TERMS OF PHILOSOPHY PROGRAM

ABSTRACT

The foundations of the Turkey Century Education Model, which entered into force in 2024, are nourished by the past experiences of the Turkish education system, international good practices and the needs of the age. There are many elements that make up the Turkey Century Education Model. Identifying the existing difficulties and deficiencies in the education system and providing effective solutions, developing the potential of each student at the best level with a student-centered approach, globalization, technological developments, changing dynamics in the business world within the scope of the requirements of the age and good practice examples have necessitated the restructuring of education systems. One of the important features of the model is that it is based on the principles of sustainability and continuous improvement. In philosophy, the sustainable common worldview is ecology and the environmental events that affect it are both individual and social. In this respect, the concept of ecology and the sustainability associated with it are social events and are directly related to education. In this study, it is aimed to examine the concept of sustainability in the education model within the scope of the philosophy course program within the scope of the Turkey Century Education Model, in order to address the difficulties in the education system, to ensure that students are successful in a global competitive environment, to discover, develop and maximize their individual potential. In line with the aims and objectives of the Turkey Century Education Model and the philosophy course program, a systematic literature review was conducted for this study and the necessary documents were examined. In the study, the titles of “Basic Approach of Curriculums, General Objectives of Curriculums, Student Profile, Self-Dispositions, Social Dispositions, Intellectual Dispositions, Integrated Skills, Higher-Order Thinking Skills, Self-Dispositions, Social Life Skills, Common/Combined Skills, Virtue-Value-Action Framework, Literacy Skills” included in the common text of the Education Model were examined in detail. In addition, within the framework of philosophy course, epistemology, which examines the nature of knowledge and belief, and within the framework of ethics, which examines morality, the concept of sustainability were examined in terms of the development and transformation of society and education.

Keywords: Sustainability competencies, education model, curriculum, philosophy course

TÜRKİYE'DE DUYGU SOSYALLEŞTİRME ÜZERİNE YAPILMIŞ LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ

Tuba Sena ARTAÇ
MEB

ORCID ID:0009-0004-3454-4804

Aysel TÜFEKÇİ

Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim, Okul Öncesi Eğitimi

ORCID ID:0000-0001-7792-5624

ÖZET

Duygusal gelişim, bireyin kişilik gelişimini ve sosyal çevresindeki başka kişilerle olan ilişkilerini önemli ölçüde etkileyen karmaşık bir süreçtir. Çocuk doğduğu ilk günlerden, okul öncesi, ilkokul ve ergenlik dönemini de kapsayan dönemde sosyo-kültürel kurallara uygun tepki vermeyi, duygularını tanımayı, ifade etmeyi ve düzenlemeyi ebeveynleri, öğretmenleri ve akranlarından öğrenir. Öğrendiği bu süreç “duygu sosyalleştirme” olarak adlandırılır. Duygu sosyalleştirme konusu ile ilgili ulusal ve uluslararası alan yazında yapılmış çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu çalışmada Türkiye’de duygu sosyalleştirme üzerine yapılmış lisansüstü tezlerin konu ve kapsam açısından eğilimlerini ortaya çıkararak gelecekte yapılacak olan çalışmalara yol gösterici olması beklenmektedir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Çalışma grubunda Ulusal Tez Merkezi’nde tam metin ve erişime açık olan 61 lisansüstü tez yer almaktadır. Duygu sosyalleştirme ile ilgili lisansüstü tezlerin incelenmesi ve veri kaydının yapılabilmesi amacıyla araştırmacı tarafından “Tez İnceleme Formu” oluşturulmuştur. Araştırmada 61 lisansüstü tez incelenmiştir. İncelenen tezlerin 49’u yüksek lisans, 12’si doktora tezi olarak dağılım göstermektedir. Özellikle 2022 yılında yüksek lisans tez sayısının diğer yıllara göre en yüksek seviyeye ulaştığı ve toplam tezlerin %24.59’unu oluşturduğu görülmektedir. 2019 2020 ve 2023 yıllarında da yüksek lisans ve doktora tez sayıları dengeli bir dağılım göstermektedir. İncelenen lisansüstü tezlerin büyük bir kısmı Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde (%49.12) hazırlanmıştır. Çeşitli değişkenlerle duygu sosyalleştirme arasındaki ilişkiye ait bulgulara bakıldığında, en fazla ilişkinin duygu düzenleme becerileri, sosyal yetkinlik ve davranış problemleri arasında olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler:Duygu sosyalleştirme, duygusal gelişim.

EXAMINATION OF GRADUATE THESES ON EMOTION SOCIALIZATION IN TURKEY

ABSTRACT

Emotional development is a complex process that significantly impacts an individual's personality development and their relationships with others in their social environment. From the moment a child is born, through the preschool, primary school, and adolescence stages, they learn to respond according to socio-cultural norms, recognize, express, and regulate their emotions through interactions with their parents, teachers, and peers. This learning process is referred to as "emotion socialization." There is a considerable amount of research on emotion socialization in both national and international literature. This study aims to identify the trends in the topics and scope of graduate theses on emotion socialization in Turkey, with the expectation of guiding future research. The study used document analysis, a qualitative research method. The sample for the study consists of 61 graduate theses, which are available in full text and accessible at the National Thesis Center. A "Thesis Review Form" was created by the researcher for examining and recording data on the theses related to emotion socialization. In the study, 61 graduate theses were examined, of which 49 were master's theses and 12 were doctoral theses. Notably, in 2022, the number of master's theses reached its highest level compared to other years, accounting for 24.59% of the total theses. In 2019, 2020 and 2023, the numbers of master's and doctoral theses showed a balanced distribution. A large portion of the theses examined (49.12%) were prepared in the Institute of Social Sciences. When examining the relationships between various variables and emotion socialization, it was found that the strongest relationships were with emotional regulation skills, social competence, and behavioral problems.

Keywords: Emotion socialization, emotional development.

1.GİRİŞ

Duygusal gelişim, bireyin duygusal becerilerini ve duygularını düzenleme yeteneğini içeren karmaşık bir süreçtir. Bu süreç, bireyin kişilik gelişimini ve sosyal çevresindeki başka kişilerle olan ilişkilerini önemli ölçüde etkilemektedir (Kamboj, 2023).

Duygular, bireylerin davranışlarını yönlendirerek sosyal yaşamı etkiler ve insanların birbirleriyle ilişkilerini olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilir. Kişinin stres ve zorluklarla başa çıkma becerisini geliştirerek zihinsel ve fiziksel sağlığı koruma ve hayatta karşılaşılan güçlüklerle başa çıkma yeteneğini artırma fırsatı verir (Alzahrani, Alharbi & Alodwani, 2019; Bayhan & Artan, 2011).

Çocuk doğduğu ilk günlerden başlayarak, okul öncesi, ilkokul ve ergenlik dönemini de kapsayan dönemlerde, sosyo-kültürel kurallara uygun tepki vermeyi, duygularını tanımayı, ifade etmeyi ve düzenlemeyi ebeveynleri, öğretmenleri ve akranlarından öğrenir.

Öğrendiği bu süreç “duygu sosyalleştirme” olarak tanımlanır (Denham, Bassett&Wyatt, 2007). Ebeveynler farkında olarak ya da olmayarak çocuklarının duygularını sosyalleştirmektedirler (Denham, 2007). Ebeveynlerin çocuğun duyguları hakkında konuşması ve tartışması, çocukların duyguların nedenleri ve sonuçları hakkında değerlendirme yapmayı, duygularını düzenleyerek başa çıkmayı ve duygusal farkındalıklarını artırır (Denham&Kochanoff, 2002). Ebeveynlerin ve diğer sosyalleştirme araçlarının, çocuklarının olumsuz duygularına gösterdikleri tepkiler, destekleyici ve destekleyici olmayan tepkiler olarak iki şekilde incelenmiştir. Destekleyici tepkiler, probleme çözüm önerme, duyguya odaklanıp çocuğu rahatlatma ve duygularını ifade etmesi için çocuğu cesaretlendirme olarak çocuğa yansıyan tepkilerdir (Eisenberg, Cumberland&Spinrad, 1998).

Çocuklar olumsuz duygular yaşadığında, bu duygulardan hemen kurtulmaları gerektiğine inanarak, çocuklar cezalandırıldığında veya görmezden gelindiğinde, çocuklar duygularını düzenlemekte ve kontrol altına almakta sıkıntı yaşarlar, problem davranışlar gösterebilirler ve bu durumda çocukların sosyal duygusal becerileri olumsuz etkilenir (Denham, Bassett & Zinsler, 2012; Gottman, Katz & Hooven, 1997).

Duygu sosyalleştirme konusu ile ilgili ulusal ve uluslararası alan yazında yapılmış çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Çalışmaların özellikle Türkiye’de son beş altı yılda artması, konunun önemini ve çeşitli değişkenlerle araştırılmaya ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Mevcut araştırmanın amacı Türkiye’de duygu sosyalleştirme üzerine yapılmış lisansüstü tezlerin, konu ve yöntemsel olarak ne yönde olduğunu ve duygu sosyalleştirmenin hangi değişkenlerle ilişkili olarak incelendiğini bütüncül ve kapsamlı olarak araştırmaktır.

2. YÖNTEM

Araştırma Modeli: Araştırmada duygu sosyalleştirme üzerine yapılmış lisansüstü tezlerin eğilimlerinin tespit edilmesi ve kapsamlı olarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda araştırma doküman incelenmesi yönteminde tasarlanmıştır. Doküman incelemesi, var olan kayıtlar ve belgeler üzerinde yapılan, detaylı analizlerle bilgi edinme sürecidir (Bowen, 2009; Karasar, 2005; Yıldırım ve Şimşek, 2018).

Çalışma Grubu: Araştırma 2006 Mayıs-2024 Haziran yılları arasında Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi’nin veri tabanında bulunan, “Duygu Sosyalleştirme” ve “Duygu Sosyalleştirme” anahtar sözcükleri ile taranmış ve 61 lisansüstü teze ulaşılmıştır. Araştırmada örneklem grubu önceden belirlenmiş kriterlere göre oluşturulduğu için amaçlı örnekleme

yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi seçilmiştir (Yağar & Dökme, 2018; Yıldırım & Şimşek, 2018). Çalışmanın ölçüt örneklemini Ulusal Tez Merkezi'nde tam metin ve erişime açık olan lisansüstü tezler oluşturmuştur.

Veri Toplama Aracı: Doküman incelemesi, var olan basılı veya dijital kaynakların bulunması, orijinalliklerinin doğrulanması, kodlama ve kataloglama yapılarak incelenip veri analizi yapılmasını içeren düzenli bir süreçtir (Sak, Şahin Sak, Öneren Şendil ve Nas, 2021; Yıldırım ve Şimşek, 2018). Verilerin düzenli bir şekilde sınıflandırılması, analiz için kritik bir adımdır. Araştırma konusuyla ilgili belgelerin taraması yapılır ve bu verilerin düzenli bir şekilde kaydedilmesi için bir sistem geliştirilir.(Gürbüz ve Şahin, 2017, s.42).

Bu çerçevede duygu sosyalleştirme ile ilgili lisansüstü tezlerin incelenmesi ve veri kaydının yapılabilmesi amacıyla araştırmacılar tarafından “Tez İnceleme Formu” oluşturulmuştur . Tez İnceleme Formu geliştirilirken öncelikle benzer çalışmalarda kullanılan formlar incelenerek form hazırlanmıştır.

Verilerin Analizi: Tez İnceleme Formu aracılığı ile elde edilecek veriler, içerik analizi tekniği ile incelenmiştir. İçerik analizi, dokümanlar, metinler ve diğer belgeler gibi çeşitli materyalleri belirli kurallar çerçevesinde (örnekleme, kodlama, kategorizasyon, vb.) analiz ederek nesnel, ölçülebilir ve doğrulanabilir bilgilere ulaşmayı amaçlar (Metin ve Ünal, 2022; Yıldırım ve Şimşek, 2018). Duygu sosyalleştirme üzerine yapılmış lisansüstü tezler, içerik analizi ile çözümlenerek elde edilen bulgular tablolarla betimsel olarak sunulmuştur.

3. BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde Türkiye’de duygu sosyalleştirme üzerine yapılmış 61 lisansüstü tezin incelenmesi sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 1. Türkiye’de Duygu Sosyalleştirme Üzerine Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Lisansüstü Programlara Göre Dağılımı

Lisansüstü Program	Frekans (n)	Yüzde (%)
Psikoloji	30	31.58
Temel Eğitim	12	19.67
Çocuk Gelişimi/Çocuk Gelişimi ve Eğitimi	12	19.67
Eğitim Bilimleri	6	14.75
Disiplinler Arası Kadın ve Aile Çalışmaları	1	1.63

Lisansüstü Program	Frekans (n)	Yüzde (%)
Toplam	61	100

Tablo 1’de görüldüğü üzere, incelenen tezlerin büyük bir kısmı (%49.18) Psikoloji anabilim dalında hazırlanmıştır. Bunu, Temel Eğitim (%19.67) , Çocuk Gelişimi ve Eğitimi (%19.67) ve Eğitim Bilimleri (%14.75) anabilim dalları takip etmektedir. Diğer anabilim dallarına ait tezler ise daha düşük oranlarda yer almaktadır.

Tablo 2. Türkiye’de Duygu Sosyalleştirme Üzerine Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Türleri ve Hazırlanan Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Yüksek Lisans (n)	Doktora (n)	Toplam (n)	Yüzde (%)
2006	1	0	1	1.63
2009	1	0	1	1.63
2010	1	0	1	1.63
2012	0	1	1	1.63
2013	1	0	1	1.63
2015	3	0	3	4.91
2016	5	1	6	9.83
2017	2	0	2	3.27
2018	0	2	2	3.27
2019	7	1	8	13.11
2020	6	1	7	11.47
2021	3	1	4	6.55
2022	14	1	15	24.59
2023	6	2	7	11.47
2024	0	1	1	1.63

Yıl	Yüksek Lisans (n)	Doktora (n)	Toplam (n)	Yüzde (%)
Toplam	49	12	61	100

Tablo incelendiğinde, lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımında zaman içinde belirgin bir artış gözlemlenmektedir. Özellikle 2022 yılında yüksek lisans tez sayısının diğer yıllara göre en yüksek seviyeye ulaştığı ve toplam tezlerin %24.59'unu oluşturduğu görülmektedir. Sonra sırasıyla 2019, 2020, 2023 yıllarında dengeli bir dağılım göstermektedir. 2014, 2011, 2008 ve 2007 yıllarında ise hiç tez hazırlanmamıştır.

Tablo 3. Türkiye’de Duygu Sosyalleştirme Üzerine Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite	Frekans (n)	Yüzde (%)
Gazi Üniversitesi	12	17.86
Ankara Üniversitesi	8	14.29
Karabük Üniversitesi	5	8.93
Özyeğin Üniversitesi	4	7.14
Maltepe Üniversitesi	2	3.57
Hacettepe Üniversitesi	4	7.14
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	3	5.36
Eskişehir Üniversitesi	1	1.79
Nişantaşı Üniversitesi	2	3.57
Konya Üniversitesi	2	3.57
Bursa Uludağ Üniversitesi	2	1.79
Selçuk Üniversitesi	2	3.57
İstanbul Bilgi Üniversitesi	2	3.57
Necmettin Erbakan Üniversitesi	2	3.57
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi	1	1.79

Üniversite	Frekans (n)	Yüzde (%)
İstanbul Üniversitesi	2	3.57
Kayseri Üniversitesi	1	1.79
Gaziantep Üniversitesi	2	1.79
Yaşar Üniversitesi	1	1.79
Işık Üniversitesi	1	1.79
Başkent Üniversitesi	1	1.79
TED Üniversitesi	1	1.79
Toplam	61	100

Tablo incelendiğinde, hazırlanan tezlerin en çok Gazi Üniversitesi'nde (%17.86) olduğu, bunu sırasıyla Ankara Üniversitesi (%14.29), Karabük Üniversitesi (%8.93), Özyeğin Üniversitesi (%7.14) ve Hacettepe Üniversitesi (%7.14) takip etmektedir.

Tablo 4. Türkiye’de Duygu Sosyalleştirme Üzerine Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Enstitüye Göre Dağılımı

Enstitü	Frekans (n)	Yüzde (%)
Sosyal Bilimler Enstitüsü	30	49.12
Eğitim Bilimleri Enstitüsü	19	31.14
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	9	14.75
Sağlık Bilimleri Enstitüsü	3	4.91
Toplam	61	100

Bu tabloya göre incelenen lisansüstü tezlerin büyük bir kısmı Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde (%49.12) hazırlanmıştır. Eğitim Bilimleri Enstitüsü ise %31.14 ile ikinci sırada yer alırken, diğer enstitüler daha az sayıda tez ile temsil edilmiştir.

Tablo 5. Türkiye’de Duygu Sosyalleştirme Üzerine Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Danışman Ünvanına Göre Dağılımı

Enstitü	Frekans (n)	Yüzde (%)
Danışman Ünvanı	Frekans (n)	Yüzde (%)
Prof. Dr.	32	52.45
Doç. Dr.	17	27.86
Yrd. Doç. Dr./Dr. Öğr. Üyesi	11	18.03
Öğr.Gör. Dr.	1	1.63

Türkiye’de duygu sosyalleştirme üzerine yapılmış lisansüstü tezlerin danışman ünvanına göre dağılımına baktığımızda %52.45 ile Prof. Dr., %27.86 ile Doç Dr., %18.03 ile Yrd. Doç. Dr./Dr. Öğr. Üyesi ve %1.63 ile Öğr. Gör. Dr. ünvanı yer almaktadır.

Tablo 6. Türkiye’de Duygu Sosyalleştirme Üzerine Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Araştırma Yöntemine Göre Dağılımı

Araştırma Türü	Frekans (n)	Yüzde (%)
Nicel Araştırma	34	56.14
Nitel Araştırma	13	21.05
Karma Araştırma	14	22.81
Toplam	61	100

İncelenen lisansüstü tezlerinin %56.14’ü nicel araştırma yöntemiyle, %22.81’i karma araştırma yöntemiyle ve %21.05’i nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilmiştir.

Bu veriler, araştırma türleri açısından nicel yöntemin ağırlıklı olarak tercih edildiğini ortaya koymaktadır. Karma yöntem ise ikinci sırada yer alarak, hem nicel hem de nitel yöntemlerin birlikte kullanıldığı çalışmalara olan ilgiyi göstermektedir. Nitel araştırmaların ise daha az tercih edildiği, ancak yine de önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.

Tablo 7. Türkiye’de Duygu Sosyalleştirme Üzerine Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Örnekleme Göre Dağılımı

Örnekleme Grubu	Frekans (n)	Yüzde (%)
Öğrenciler	22	35.09
Ebeveynler	12	21.05
Öğretmenler	12	21.05
Çocuklar	7	12.28
Üniversite Öğrencileri	5	8.77
Diğer	3	5.26
Toplam	61	100

Tablo 8. Türkiye’de Duygu Sosyalleştirme Üzerine Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Veri Toplama Araçlarına Göre Dağılımı

Veri Toplama Aracı	Frekans (n)	Yüzde (%)
Anket	24	38.60
Ölçek	20	31.58
Test	8	14.04
Gözlem Formu	5	8.77
Görüşme Formu	3	5.26
Diğer	1	1.75
Toplam	61	100

Tablo 8, incelenen lisansüstü tezlerde kullanılan veri toplama araçlarının dağılımını göstermektedir. Tabloya göre en sık kullanılan veri toplama aracı anketlerdir ve toplamda 24 çalışmada (%38.60) bu araç tercih edilmiştir. Ölçekler, araştırmalarda ikinci en çok kullanılan yöntem olup 20 çalışmada (%31.58) yer almıştır. Testler ise 8 çalışmada (%14.04) kullanılarak diğer yaygın veri toplama araçları arasında bulunmaktadır. Gözlem formları 5 çalışmada (%8.77) yer alırken, görüşme formları 3 çalışmada (%5.26) kullanılmıştır. "Diğer" kategorisinde yer alan araçlar ise 1 çalışmada (%1.75) kullanılmıştır. Bu dağılım, Tablo 6’da

sunulan bulguyla örtüşmekte olup, araştırmalarda nicel veri toplama yöntemlerinin ağırlıklı olarak tercih edildiğini göstermektedir.

Tablo 9. Türkiye’de Duygu Sosyalleştirme Üzerine Yapılmış Lisansüstü Tezlerde Duygu Sosyalleştirme İle İlişki Olarak İncelenen Konuların Dağılımı

Konular	Frekans (n)
Çocuklarda Duygu Düzenleme Becerileri	19
Çocukların Sosyal Yetkinlik Becerileri	9
Aile İlişkileri	9
Çocuk Davranış Problemleri	8
Ebeveyn Duygu Düzenleme Becerileri	8
Çocuklarda Mizaç	6
Öğretmen Duygu Düzenleme Becerileri	5
Ebeveyn Tutumları	5
Ebeveyn Öz Yeterlik Algıları	4
Çocukların Bağlanma Stili	3
Akran ilişkileri	2
Annenin Toplumsal Cinsiyet Algısı	1
Çocuk Öz Düzenleme Becerileri	1
Anne Psikolojik Dayanıklılığı	1
Çocuk Psikolojik Dayanıklılığı	1
Çocuk Duygusal Zekası	1

Tablo 9, incelenen lisansüstü tezlerin araştırma başlıklarına göre dağılımını göstermektedir. Bu tabloya göre, en fazla ilgi gören başlık "Çocuklarda Duygu Düzenleme Becerileri" olup, toplamda 19 tez bu konuya odaklanmıştır. "Çocukların Sosyal Yetkinlik Becerileri" ve "Aile İlişkileri" 9 teze ikinci ve üçüncü sırada yer almıştır. Bu üç konu, çocukların duygusal gelişim

süreçlerinde ebeveynlerin ve çevrenin rolüne dair önemli bulgular sunan araştırma başlıkları olarak öne çıkmaktadır.

Diğer önemli başlıklar arasında "Çocuk Davranış Problemleri" ve "Ebeveyn Duygu Düzenleme Becerileri" 8'er tez ile yer almaktadır. Bu başlıklar, çocukların eğitim ve sosyal hayatlarında duygusal becerilerin geliştirilmesinde aile faktörünün önemine dikkat çekmektedir. "Çocuklarda Mizaç" 6 tez, "Öğretmen Duygu Düzenleme Becerileri" 5 tez, "Ebeveyn Tutumları" 5 tez, "Ebeveyn Öz Yeterlik Algıları" 4 tez, "Çocukların Bağlanma Stili" 3 tez, "Akran ilişkileri" başlığında ise 2 tez yer almıştır.

Diğer başlıklar ise toplamda 1 tez ile daha az ilgi gören konular arasında yer almıştır. Bu dağılım, araştırmacıların yoğunlukla duygu sosyalleştirme ilişki konularında duygu düzenleme becerileri, sosyal yetkinlik ve davranış problemleri ile aile ilişkileri gibi konulara odaklandığını göstermektedir.

4. SONUÇ

YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında ulaşılan 61 lisansüstü tezin 49'u yüksek lisans, 12'si doktora tezlerinden oluşmaktadır. Özellikle 2022 yılında yüksek lisans tez sayısının diğer yıllara göre en yüksek seviyeye ulaştığı ve toplam tezlerin %24.59'unu oluşturduğu görülmektedir. Sonra sırasıyla 2019, 2020, 2023 yıllarında dengeli bir dağılım göstermektedir. 2014, 2011, 2008 ve 2007 yıllarında ise hiç tez yayımlanmamıştır.

İncelenen tezlerin büyük bir kısmı (%49.18) Psikoloji anabilim dalında hazırlanmıştır. Bunu, Temel Eğitim (%19.67), Çocuk Gelişimi ve Eğitimi (%19.67) ve Eğitim Bilimleri (%14.75) anabilim dalları takip etmektedir. Diğer anabilim dallarına ait tezler ise daha düşük oranlarda yer almaktadır.

Araştırma sonuçlarına göre, tezlerin en çok Gazi Üniversitesi'nde (%17.86) yayımlandığı görülmektedir. Bunu sırasıyla Ankara Üniversitesi (%14.29) ve Karabük Üniversitesi (%8.93) takip etmektedir. Özyeğin Üniversitesi (%7.14) ve Hacettepe Üniversitesi (%7.14) de yayınlanan tezler arasında önemli bir yer tutmaktadır. Maltepe Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi gibi bazı üniversitelerde ise %5.36 oranında tez yayınlanmışken, diğer üniversitelerdeki tez yayınlanma oranları %1.79 ile %3.57 arasında değişmektedir. Bu dağılım, tezlerin Türkiye genelinde farklı üniversitelerde yayımlandığını ancak bazı üniversitelerin özellikle öne çıktığını göstermektedir.

İncelenen lisansüstü tezlerin büyük bir kısmı Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde (%49.12) hazırlanmıştır. Eğitim Bilimleri Enstitüsü ise %31.14 ile ikinci sırada yer alırken, diğer enstitüler daha az sayıda tez ile temsil edilmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre Türkiye’de duygu sosyalleştirme üzerine yapılmış lisansüstü tezlerin danışman ünvanına göre dağılımına baktığımızda %52.45 ile Prof.Dr., %27.86 ile Doç Dr., %11.47 ile Dr. Öğr. Üyesi, %6.55 ile Yrd. Do. Dr. Ve %1.63 ile Öğr. Gör. Dr. Ünvanı ile danışmanlık yapılmıştır.

İncelenen lisansüstü tezlerinin %56.14’ü nicel araştırma yöntemiyle, %22.81’i karma araştırma yöntemiyle ve %21.05’i nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Bu veriler, araştırma türleri açısından nicel yöntemin en çok tercih edilen yöntem olduğunu ortaya koymaktadır.

Lisansüstü tezlerde en çok çalışılan örneklem grubu "Öğrenciler" olup, 22 tezde (%35.09) bu grup tercih edilmiştir. Bunu "Ebeveynler" 12 tezde (%21.05) ve "Öğretmenler" 12 tezde (%21.05) takip etmektedir. Çocuklar, 7 tezde (%12.28) yer alırken, "Üniversite Öğrencileri" 5 tezde (%8.77) tercih edilmiştir. Diğer örneklem grupları ise 3 tezde (%5.26) çalışılmıştır.

En sık kullanılan veri toplama aracı anketlerdir ve toplamda 24 çalışmada (%38.60) bu araç tercih edilmiştir. Ölçekler, araştırmalarda ikinci en çok kullanılan yöntem olup 20 çalışmada (%31.58) yer almıştır. Testler ise 8 çalışmada (%14.04) kullanılarak diğer yaygın veri toplama araçları arasında bulunmaktadır. Gözlem formları 5 çalışmada (%8.77) yer alırken, görüşme formları 3 çalışmada (%5.26) kullanılmıştır. "Diğer" kategorisinde yer alan araçlar ise 1 çalışmada (%1.75) kullanılmıştır. Bu dağılım, araştırmalarda nicel veri toplama yöntemlerinin ağırlıklı olarak tercih edildiğini göstermektedir.

Araştırma sonuçlarına göre, duygu sosyalleştirme ile ilişkili, en fazla ilgi gören başlık "Çocuklarda Duygu Düzenleme Becerileri" olup, toplamda 19 tez bu konuya odaklanılmıştır. "Çocukların Sosyal Yetkinlik Becerileri" ve "Aile İlişkileri" 9 tezle ikinci ve üçüncü sırada yer almıştır. Bu üç konu, çocukların duygusal gelişim süreçlerinde ebeveynlerin ve çevrenin rolüne dair önemli bulgular sunan araştırma başlıkları olarak öne çıkmaktadır.

5. ÖNERİLER

Türkiye’de duygu sosyalleştirme üzerine yapılmış lisansüstü tezlerin çoğunluğunu yüksek lisans tezleri oluşturmaktadır. Yapılacak çalışmalarda doktora programlarında bu oran artırılabilir.

Nitel araştırmaların artırılması ve daha fazla nitel veri toplama araçlarının kullanılması, çocukların duygusal ve sosyal süreçlerinin daha ayrıntılı olarak incelenmesine olanak sağlayacaktır. Bunun yanı sıra, karma araştırmaların da giderek daha fazla tercih edilmesi, araştırmacıların hem nicel hem de nitel yöntemleri birlikte kullanarak daha kapsamlı analizler yapma gereksinimini yansıtmaktadır.

Türkiye’de duygu sosyalleştirme üzerine yapılmış lisansüstü tezlerde kullanılan örneklem seçimlerinde daha geniş ve farklı örneklem grupları kullanılabilir. Araştırma yöntemlerine göre veri toplama araçları çeşitlendirilerek, yeni yazılacak tezlerde daha fazla kullanılabilir.

Bu çalışma, duygu sosyalleştirme üzerine yapılmış lisansüstü tezlerin eğilimlerinin ne yönde olduğunu ve hangi konuların daha fazla ilgi gördüğünü ortaya koyarak, gelecekteki akademik çalışmalar için bir yol haritası sunmayı amaçlamaktadır.

6. KAYNAKÇA

- Alzahrani, M., Alharbi, M. & Alodwani, A. (2019). The effects of social-emotional competence on children academic achievement and behavioral development. *International Education Studies*, 12(12), 141-149.
- Bayhan, P. S. ve Artan, İ. (2007). *Çocuk gelişimi ve eğitimi*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.
- Denham, S. A. & Kochanoff, A. T. (2002). Parental contribution to preschoolers' understanding of emotion. *Marriage & Family Review*, 34(3-4), 311-343.
- Denham, S. A. (2007). Dealing with feelings: How children negotiate the worlds of emotion and social relationships. *Cognition, Brain, Behavior*, 11(1), 1.
<https://denhamlab.gmu.edu/Publications%20PDFs/Denham%202007.pdf>
- Denham, S. A., Bassett, H. H. & Wyatt, T. (2007). The socialization of emotional competence. In J. E. Grusec & P. D. Hastings (Eds.), *Handbook of socialization: Theory and research* (p. 614–637). New York: Guilford.
- Denham, S. A., Bassett, H. H. & Zinsser, K. (2012). Early childhood teachers as socializers of young children's emotional competence. *Early Childhood Education Journal*, 40, 137-143.
- Eisenberg, N., Cumberland, A. ve Spinrad, T. L. (1998) Parental socialization of emotion. *Psychological Inquiry*, 9(4), 241-273. DOI: 10.1207/s15327965pli0904_1
- Gottman, J. M., Katz, L. F. & Hooven, C. (1997). *Meta-emotion: How families communicate emotionally*. New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Kamboj, K.P. (2023). A mini review on emotional socialization practices and emotional development. *Current Pediatric Research*, 27(03), 1837-1841.
- Metin, O. & Ünal, Ş. (2022). İçerik analizi tekniği: İletişim bilimlerinde ve sosyolojide doktora tezlerinde kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 273-294.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç. & Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-250.
- Yağar, F. & Dökme, S. (2018). Niteliksel araştırmaların planlanması: Araştırma soruları, örneklem seçimi, geçerlik ve güvenilirlik. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(3), 1-9.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.

YÜKSEKÖĞRETİMDE ÖĞRENCİ LİDERLİĞİN GEREKÇESİ VE ANLAMI

Şenyurt YENİPİNAR

Aksaray University, Faculty of Education, Department of Educational Sciences

ORCID ID: 0000-0002-0568-876X

Özet

Liderlik günümüzde bireysel ve örgütsel başarıdaki temel unsurlardan biri olarak kabul edildiğinden eğitim sistemleri aracılığıyla öğrencilerin liderlik potansiyeli geliştirilmeye çalışılmaktadır. Yükseköğretim kademesi bu süreçte önemli fırsatlar sunar. Bu çalışmanın temel amacı gençlik liderliğinin yükseköğretim kurumlarındaki öğrenciler tarafından nasıl algılandığını belirlemektir. Araştırma betimsel desende nitel araştırma yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubu, kolay ulaşılabilir durum örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. 2024-2025 eğitim öğretim yılı güz döneminde Aksaray Üniversitesi Sağlık, Kültür ve Spor Daire Başkanlığına bağlı öğrenci topluluğu başkanlarından sekizi ile odak grup görüşmesi yapılmıştır. Verileri toplamak için kullanılan yarı yapılandırılmış form araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Veri, Microsoft Word ve Excel programlarından yararlanılarak düzenlenmiş ve içerik analizi yapılmıştır. Üretilen kodlar tablolar halinde düzenlenerek yorumlanmış ve şu sonuçlara ulaşılmıştır. Topluluk başkanı olan öğrenciler, gençlik liderliğinin önemi konusunda “mutluluk”, “sorumluluk” ve “değişim” kavramlarını vurgulamışlardır. gençlik liderliğinin temelinde “içtenlik”, “güven oluşturma” ve “sorumluluk” olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlara dayanılarak; yükseköğretimde öğrencilerin liderlik konusunda bilgi ve farkındalık düzeylerinin artırılması, liderlik yapmaya istekli öğrencilere daha fazla destek verilmesi; öğrencilere ilgi ve yeteneklerinin olduğu alanlarda teorik bilginin yanında özellikle uygulama bilgi ve becerisi öğretilerek gerçek yaşam içinde yoğun liderlik çalışması yapmalarının sağlanması; yükseköğretim kurumlarında çok sayıda öğrencinin liderliği deneyimleyebilmesi için mali, fiziki ve danışmanlık hizmetlerinin artırılması; öğretim üyeleri tarafından gönüllü olarak yapılan öğrenci topluluğu danışmanlık hizmetlerinde sürekliliği ve izlenebilirliği sağlamak için sistemsal yapı kurulması ve bu hizmetlerin yapılmasının öğretim üyeleri açısından istenilir hale getirilmesi gerektiği önerilerinde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Liderlik, öğrenci liderliği, gençlik liderliği, yükseköğretim.

THE RATIONALE AND MEANING OF STUDENT LEADERSHIP IN HIGHER EDUCATION

ABSTRACT

Since leadership is nowadays accepted as one of the key elements in individual and organizational success, students' leadership potential is tried to be developed through education systems. Higher education offers important opportunities in this process. The main purpose of this study is to determine how youth leadership is perceived by students in higher education institutions. The research was conducted with qualitative research method in descriptive design. The study group was determined by the easily accessible case sampling method. In the fall semester of the 2024-2025 academic year, a focus group interview was conducted with eight of the student community presidents affiliated to Aksaray University Health, Culture and Sports Department. The semi-structured form used to collect the data was developed by the researcher. The data were organized using Microsoft Word and Excel programs and content analysis was performed. The codes produced were organized and interpreted in tables and the following results were reached. Students who were community leaders emphasized the concepts of “happiness”, “responsibility” and “change” in terms of the importance of youth leadership. It was concluded that “sincerity”, “building trust” and “responsibility” are the basis of youth leadership. Based on these results; increasing the level of knowledge and awareness of students about leadership in higher education, providing more support to students who are willing to be leaders; teaching students especially practical knowledge and skills in addition to theoretical knowledge in areas of their interest and abilities, and enabling them to do intensive leadership work in real life; financial, physical and consultancy services should be increased in higher education institutions so that more students can experience leadership; a systematic structure should be established to ensure continuity and traceability in student community consultancy services provided voluntarily by faculty members and these services should be made desirable for faculty members.

Key words: Leadership, student leadership, youth leadership, higher education.

1. GİRİŞ

İnsanın bireysel güç ve yeteneklerini aşan ihtiyaç ve amaçları vardır. Bu ihtiyaçları gidermek ve amaçlara ulaşabilmek için diğer insanlarla birlikte çalışmak, işbirliği yapmak, organize olmak zorundadır. Bu çalışmalarını etkili yapabilmek liderlik ile ilgilidir. Gruplar ve bireyler iyi liderlik ile amaçlara daha etkili şekilde ulaşarak ihtiyaçlarını daha iyi giderebilirler. Alanyazın

bireylerin ve toplumların başarılı olmasında liderliğin önemli araçlardan biri olduğunu belirtmektedir (Andersen, 2006; Antonakis ve Day, 2018, s. 5; Higgs, 2003).

Tarih öncesi devirlerden şimdiye kadar liderliğin önemi bilinmesine rağmen üzerinde tam anlaşılabilir bir tanım yapılamamıştır. Bu duruma; liderlik gerektiren durum, kişiler, yer ve zaman gibi temel unsurların farklılaşması neden olabilir. Günümüzde bilim ve teknolojiye görülmemiş olağanüstü hızdaki değişim ve gelişmeler liderliğin önemini geçmiş zamanlara göre daha da arttırmıştır. Bu nedenle devletler bireylerin, örgütlerin ve tüm toplumun liderlik kapasitesini arttırmaya çalışmaktadır. Ancak, liderlik tam olarak tanımlanamadığından nasıl geliştirileceği konusundaki belirsizliklerde devam etmektedir. Liderliğin doğuştan geldiği, sonradan lider olunamayacağı, liderlik davranışları gösterilerek liderlik yapılabileceği varsayımları artık geçerliliklerini kaybetmişlerdir. Bu varsayımlar, liderlik niteliklerini geliştirmek istemeyenlerin bir gerekçesi olarak görülmektedir (Andersen, 2006).

Bass (2008, s.49) farklı kültürlerden bir araya gelen sosyal bilimcilerin liderliği “diğerlerini etkileme, istekli hale getirme ve üyesi oldukları organizasyonun etkililiğine ve başarısına katkıda bulunmalarını sağlama yeteneği” olarak tanımladıklarını belirtmektedir. Antonakis ve Day’e (2018, s. 5) göre liderlik “Bir lider ile takipçi, takipçi grupları veya kurumlar arasında gerçekleşen resmi veya resmi olmayan, bağlamsal olarak köklü ve hedefi etkileyen bir süreçtir.” Sims ve Manz (1991) Liderliğin kişinin dışından değil içinden geldiğini, liderin çevresindekileri etkileyen kişi olduğunu ve liderin en büyük sınanmasının takipçilerde olan potansiyeli ortaya çıkarmak olduğunu belirtir. Onlara göre liderlik için aşağıdakiler gereklidir.

- 1) Kendi kendine liderlik yapmayı öğrenme, kendini etkileme, yönlendirme ve isteklenmeyi sağlayabilmek.
- 2) Kendi kendine liderliğin modeli olmak
- 3) Öz amaç ve hedefleri belirlemek
- 4) Olumlu düşünce şemaları oluşturmak
- 5) Kendini yapıcı sorgulama yoluyla, öz liderliği geliştirmek
- 6) Takım çalışması yoluyla öz liderliği desteklemek
- 7) Öz liderlik kültürünü desteklemek

Liderlik araştırmalarında, liderliğin doğuştan gelen bir özellik olmaktan çok eğitim ve gelişimle edinebildiği, deneyimle gelişebildiği, sistemli, düzenli ve uygulamalı eğitim çalışmaları yoluyla toplumun bütün kesimlerine kazandırılarak bireysel ve toplumsal faydanın en üst düzeye çıkarılabileceği düşüncesi ortaya çıkmıştır (Cansoy vd., 2016, s. 141; Allio, 2012; Skalicky vd., 2018). Adair (2007), liderlik özelliklerinin zorla veya birinin öğretmesi ile kazanılamayacağını;

yaşamın içinde deneyimlenerek öğrenilebileceğini ifade eder. Bireyin, genetik yapısının yanı sıra; yaptıklarından, yaşadıklarından ve diğerlerinden yansıtma (özdeşleşme) yaparak liderlik niteliklerini kazanabileceğini belirtir. Liderliği oluşturmak ve sürdürülebilmek için bireysel ve sistemsel kapasite olmalıdır (Davies, 2007). Liderlik bireylere kavramsal ve teorik olarak öğretilbilir ancak insanların ve ortamların değişken olması; geçmişteki yaşantıların, başarıların ve yaşanan liderliğin gelecekte tekrar yaşanılmayacağı; liderliğin ancak deneyimlenerek öğrenilebileceği bu deneyimlerden edinilen liderlikle ilgili bilgilerin gelecekteki olası olaylara yansıtılarak liderliğin etkin olarak yapılabileceği söylenebilir (Adair, 2007).

Öğrencilere liderlik etkili şekilde edindirilmek istenildiğinde; kavramsal ve teorik bilgilerin yanında liderliği deneyimlemeleri mutlaka sağlanmalıdır. Liderliği yaşayarak deneyimleyebilmek için en önemli dönemin gençlik dönemi olduğu söylenebilir. Çünkü bu dönemde liderlik için gerekli olan merak, istek, heyecan, enerji, özgürlük ve öğrenme kapasitesi gibi özelliklerin genç bireylerde en yüksek seviyede olduğu söylenebilir. Bunun için liderlikle ilgili kavram, ilke, teori, özellik ve davranışların öğrencilere öğretilmesi yanında liderliğin doğrudan yaşanabileceği fırsatlar verilmesi ve yaşantıların gerçekleştirilmesi gerekir. Eğitim sistemi kademelerinden yüksek öğretimin, öğrencilerin kendi isteklerine bağlı olarak liderliği özgürce deneyimleyebileceği kademe olduğu söylenebilir (Allio, 2012; Uslu, 2018, s. 20). Bu kademedeki genç öğrenci, bundan önceki kademelere göre kendi davranışlarını nispeten belirleme, uygulama ve sonuçlandırma fırsatına sahiptir.

1.1. Gençlik Liderliği

Genç kavramının tanımı toplumdan topluma; kültürden kültüre değişebilmektedir. Gençlik ve Spor Bakanlığı [GSB] gençlik tanımının dikkate alınan değişkenlere göre farklılaştığını belirttikten sonra Türkiye’de gençliği “gençlik politikalarının hedef grubu, 14-29 yaş aralığında bulunan bireyler” olarak tanımlamaktadır (GSB, 2025, s. 4). Öртеş (2010, s. 7) gençlik liderini, gençlik çalışmalarında gönüllü hareket eden ve birlikte hareket ettiği gençlere bu duyguları yansıtmaya çalışan, iş disiplini yanında amatör ruh ve heyecan gerektiren çalışmalar düzenleyen kişi olarak tanımlamıştır. Kılbaş (1989, s. 45) gençlik liderini, gençlerin oluşturduğu topluluklarda, üyeler arası toplumsal ilişkilerin oluşturulması, geliştirilmesi, üyelerin çeşitli roller ortaya koyabilmesi ve bir grup haline gelmesine katkı sağlayan kişi olarak tanımlanmaktadır. Gençlik liderliği, bireyin yeteneklerinin farkına vararak takım halinde yapılan çalışmaların ortak faydalar etrafında toplanmasıdır (Wheeler ve Edlebeck, 2006, s. 89). Gençlerin, liderlik rolü kazanmalarında iletişim becerileri, empati yapma, grup değişimlerini

izleme ve kullanma, grup olarak hedef belirleme ve problem çözme önemli görülmektedir (Tokmak, 2020).

Gençlik liderliğini geliştirme sürecinin bazı ön koşullar vardır. Bunlar özerklik, kendini bilme, iyi bir öğrenme süreci, yenilikçi ve keşfedici deneyimlerdir (Anderson ve Kim, 2009; Skalicky vd., 2018). Eğitim sisteminin her kademesinde öğrencilerin liderliği nasıl anlamlandırıldığı belirlenerek geliştirici çalışmaların yapılması yoluyla bireylerin liderlik açısından potansiyellerine uygun olarak en iyi şekilde yetişmelerine katkı sağlanarak bireysel ve toplumsal gelişme ve ilerleme sağlanabilir (Tokmak, 2020). Yükseköğretimdeki gençler ya gerçek hayatın içindedir ya da buna en yakın noktadadır. İstemeleri durumunda formal dersler olarak, öğrenci dernekleri, toplulukları ya da diğer sosyal faaliyetler yoluyla liderlik özelliklerini teorik ve uygulamalı olarak geliştirebilirler. Danışmanları ya da kendilerinden daha fazla deneyime sahip bireylerden edindikleri deneyimleri yaşamlarına yansıtarak başarı düzeylerini artırabilirler. Yaptıkları girişim ve çalışmalar, kullandıkları pratik becerilerinin gelişmesine ve keskinleşmesine neden olur. Yaşamlarındaki bu deneyimler kendileri ve toplum için daha büyük bir potansiyel oluşturmalarına aracı olur. Bu nedenlerle yükseköğretimdeki öğrencilerin gençlik liderliğini nasıl algıladığı, bu konularla ilgili neler yaşadıkları gençlik liderliğini geliştirmek, toplumun liderlik kapasitesini artırmak açılarından önemlidir.

1.2. Amaç, Problem Cümlesi ve Alt Problemler

Bu çalışmanın amacı yükseköğretimde gençlik liderliğinin, gençlik liderleri tarafından nasıl algılandığını belirleyerek yükseköğretim kurumlarında gençlik liderliğinin geliştirilmesinde etkili olan müdahale noktalarını belirlemek, üniversitelerde gençlik liderliğini geliştirmek için yapılabilecek çalışmalara yönelik önerilerde bulunmaktır. Bu amaca yönelik olarak çalışmanın problem cümlesi; yükseköğretim kurumlarındaki öğrenci gençlik liderleri, liderliği nasıl açıklamaktadır şeklinde oluşturulmuştur. Bu soruyu çözebilmek için aşağıdaki alt problemler belirlenmiştir.

1.3. Alt Problemler

- 1) Öğrenciler gençlik liderliğinin önemi konusunda neler düşünmektedir?
- 2) Öğrenciler gençlik liderliğini nasıl tanımlanmaktadır?

2. YÖNTEM

Bu çalışma betimsel desende nitel araştırma yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Bir olgu hakkında doğrudan ve derinliğine bilgi edinmek istenildiğinde nitel araştırma yöntemi kullanılır (Merriam, 2013; Yıldırım ve Şimşek, 2013). Üniversitede gençlik liderliğinin, genç liderler

tarafından nasıl algılandığı ve tanımlandığı bu olguyu doğrudan yaşayan genç öğrenci liderlerden elde edilen veriye dayanılarak derinlemesine belirlenmek ve açıklanmak istendiğinden bu yöntem kullanılmıştır.

2.1. Çalışma Grubu

Araştırmada çalışma grubu kolay ulaşılabilir durum örnekleme (convenience sampling) yöntemi ile belirlenmiştir. Bu örnekleme yönteminde araştırmacı kolay ulaşabileceği katılımcıları seçer (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Çalışmada veri, 2024-2025 eğitim öğretim yılı güz döneminde Aksaray Üniversitesi Sağlık, Kültür ve Spor Daire Başkanlığına bağlı öğrenci topluluğu başkanlarından sekizi ile yapılan odak grup görüşmesi yöntemi elde edilmiştir. Nitel araştırmada örneklem büyüklüğünü belirlemede bir kural yoktur. Örneklem büyüklüğü, araştırmanın amacına, bilinmek istenen konuya, ekonomikliğe, sorunu çözmek için neyin önemli olduğuna, güvenilirliğe ve zamana bağlıdır. Konu hakkında derinlemesine bilgi edinilmek istendiğinden bu yöntem seçilmiştir (Patton, 2018, s. 244). Öğrenci topluluğu başkanları gençlik liderliği sürecini ve olgusunu doğrudan yaşamaktadır. Bu öğrencilerin liderliği resmi bir hiyerarşiye dayanmadığından gerçekçidir. Katılımcı öğrencilere ulaşmada zaman, ekonomiklik ve veriye doğrudan ulaşma gibi nedenlerle de bu örnekleme yöntemi uygun bulunmuştur.

2.2. Veri Toplama Aracı

Çalışmada veri toplama aracı olarak kullanılan yarı-yapılandırılmış form araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Bunun için liderlik ve öğrenci liderliği alanyazını derinliğine taranmıştır. Bu süreçte; katılımcılar tarafından cevaplandırıldığında, gençlik liderliğinin nasıl anlaşıldığı ve nasıl tanımlandığının belirlenebileceği sorular oluşturulmuştur. Bu sorular: i) Gençlik liderliği neden önemlidir? ii) Gençlik liderliğini nasıl tanımlarsınız? şeklindedir. Derinlemesine bilgi edinebilmek için bu sorulara ek olarak sonda sorular da sorulmuştur. Demografik bilgilerin eklenmesi ile form tamamlanmıştır.

2.3. Veri Toplama Süreci

Öğrenci topluluğu başkanları ile üniversitede karşılıklı rahat iletişim kurulabilecek, bireylerin rahat hissedebilecekleri bir toplantı salonunda toplanılmıştır. Araştırmacı tarafından araştırmanın amacı, görüşmenin nasıl yapılacağı, verilerin nasıl saklanacağı gibi durumlar kısaca açıklanmıştır. Elektronik ses kayıt cihazı ayarlandıktan sonra sorular araştırmacı tarafından sorulmuştur. Soruların cevaplanmasında katılımcılar arasında belli bir sıralama yapılmamıştır. Öğrenciler cevap vermek istediklerinde konuşabilmişlerdir. Sorulan her soruya bütün katılımcının cevap vermesine çalışılarak; katılımcılar tarafından bir soruya ikinci hatta

daha fazla cevap verme imkanı sağlanmıştır. Bu şekilde bütün sorular sorularak görüşme yapıldı. Görüşmenin açık ve sohbet ortamında olmasına çalışıldı. Sorular bittiğinde bütün katılımcılara söyleyecekleri başka sözleri olup olmadığı sorulduktan sonra görüşme sonlandırıldı. Odak grup görüşmesinin tamamı 50 dakika civarında bir sürede tamamlandı.

2.4. Veri Analizi

Araştırmacı, elektronik ortamdaki ses dosyasına kod isim vererek güvenli kişisel bir bilgisayara kaydetmiştir. Daha sonra ses dosyaları Microsoft Word programı aracılığı ile yazılı hale getirildi. Katılımcı öğrencilerden 4046 kelimelik veri elde edildiği görüldü. Yazılı hale getirilen görüşme kayıtları araştırmacı tarafından okunarak düzenlendi ve katılımcı gençlik liderlerinden bazılarına gönderilerek söylenenleri kontrol etmeleri ve varsa ekleme ya da çıkarma yapmaları istendi. Bu şekilde odak grup görüşme kayıtları son haline getirildi. Elde edilen veriye içerik analizi uygulamak için Araştırmacı tarafından katılımcı bilgileri ve sorulan soruların bulunduğu bir Excel sayfası düzenlendi. Microsoft Word dosyasındaki veri Excel sayfasına aktararak araştırmacı tarafından her bir soruya verilen cevaplara içerik analizi uygulandı. ulaşılan kodlar cevapların yanında oluşturulan “kodlar” sütuna yerleştirildi. Bu şekilde katılımcılar tarafından verilen cevapların hepsinden çıkarılan kodlar alt alta sıralandı. Elde edilen bu kodlardan kategoriler ve temalar oluşturuldu. Bunlar tablo halinde düzenlendi.

2.5. İnanırcılık ve Tutarlık

Araştırmanın her aşaması açık bir şekilde anlatılmıştır. Araştırmanın bütün süreçlerinde nitel araştırma konusunda yetkin bir akademisyenin görüşlerine başvurularak objektiflik ve doğruluk sağlanmaya çalışılmıştır. Katılımcılardan elde edilen veri düzenlendikten sonra bazı katılımcılara gösterilerek onayları alınmıştır. Üretilen kodların hangi katılımcıdan geldiğinin izlenebilmesi sağlanmıştır. Veri, kodlar, kodlama aşamaları isteyenlerin güvenli şekilde ulaşabilmeleri için özenli bir şekilde belirlenerek elektronik ortamda depolanmıştır. Araştırmacının öğrenci topluluğu danışmanlığı yapması ve bir yükseköğretim kurumunda liderlik dersi vermesi elde edilen sonuçların gelecek hayattaki durumlara uygunluğu konusundaki inanırcılığa katkı sağlamaktadır.

3. BULGULAR

Bu bölümde bulgular, alt problem sırasına uygun olarak tablo halinde düzenlenerek verilmiştir. Katılımcılardan elde edilen veriye içerik analizi yapılmasından sonra üretilen kodlar, tema, kategori, frekans ve katılımcı başlıklarına göre düzenlenmiştir.

3.1. Öğrencilerin gençlik liderliğinin önemi konusundaki düşünceleri

Tablo 1. Gençlik liderliğinin önemi

Tema	Kategori	Kod	f	Katılımcı
Başarı ve mutluluk		Mutluluk	4	K1, K3, K4, K8
		Hedef belirleme	2	K1, K6
		Başarı	1	K1
		Tutku	1	K4
		Gönüllülük	1	K4
		İsteklilik	1	K8
		Toplam	10	
Görev anlayışı		Sorumluluk	4	K2, K5, K6, K7
		Görev	2	K2, K4
		Zorunluluk	1	K2
		Toplam	7	
Yönetim		Karar verme	2	K2, K4
		Yönlendirme	2	K4, K5
		Yönetim	1	K4
		Kaygı ile başetme	1	K5
		Soğukkanlılık	1	K4
		Güven verme	1	K4
		Toplam	8	
Gençlik liderliğinin Önemi	Toplumsallık ve katılım	Katılım	2	K4, K7
		Toplumu temsil	1	K4
		Toplumsal gelişme	1	K4
		Dayanışma	1	K4
		Ekip çalışması	1	K4
		Toplam	6	
Değişim ve gelişim		Değişim	3	K5, K7, K8
		Gelişme	2	K6, K8
		Potansiyel	1	K5
		Öğrenme	1	K8
		Liderlik	1	K7
		Toplam	8	
Kişisel özellikler		Özgüven	2	K6, K8
		Otorite	1	K7
		Etkileme	1	K7
		Ciddiyet	1	K7
		Vizyon	1	K6
		Mücadele ruhu	1	K6
		Kararlılık	1	K6
		Üreticilik	1	K1
		İletişim	1	K4
		İçtenlik	1	K7
		Etki	1	K3
		Farklılık	1	K3
		Eylemsellik	1	K3
		Doğal gereklilik	1	K8
		Toplam	15	
Genel toplam		54		

Tablo 1'e göre; "Gençlik liderliğinin önemi" temasında 54 kod bulunmaktadır. Bu kodlar altı kategoriye ayrılmıştır. "Kişisel özellikler" kategorisinde en fazla kod ($f=15$) olmasına rağmen sadece "özgüven" iki katılımcı tarafından ifade edilmiştir. "Başarı ve mutluluk" kategorisi ($f=10$) koddan oluşmaktadır. Bunların içinde en fazla ($f=4$) "mutluluk" koduna ulaşılırken bunu "hedef belirleme" ($f=2$) izlemiştir. "Görev anlayışı" kategorisinde "sorumluluk" en fazla tekrar

eden koddur ($f=4$). Bunu “görev” izlemektedir ($f=2$). “Yönetim” kategorisinde “karar verme” ve yönlendirme” en fazla tekrar eden kodlardır ($f=2$). “Toplumsallık ve katılım” kategorisinde en fazla ulaşılan kod ($f=2$) “katılım” dır. “Değişim ve gelişim” kategorisinde en fazla ulaşılan kod ise “değişim” dir ($f=3$). Bu temada “mutluluk”, “sorumluluk” ve “değişim” kodlarının ön plana çıktığı söylenebilir. Bu kavramlar ile ilgili doğrudan alıntılar aşağıdaki gibidir.

“Birlikte belirlediğiniz bir hedefe ulaşmak, sizi mutlu eder” (K1). “öğrencilerinizin bir şekilde önemli bir görev üstlenmesi gerekiyor ve ben bu düşüncedeyim. Birinin bu işi yapması zorunlu. Yani bu bir zorunluluk olabilir, ama kesinlikle birisinin bu işe el atması gerekiyor” (K2). “Beklentiyi karşılayabilme duygusu, aslında liderlik konusunun özüdür” (K3). “Şu anda mesela biz, yani biz olmamız gerektiği için biziz” (K2). “Başkaları yapsın” diyemem, filtrem yok. Eğer bir şey yaparsam, peşinden gelirler. Ben az konuşan bir insanım, ama dünyayı değiştirebilirim. Değiştirebilirim”. (K5). “kendi hedeflerim doğrultusunda ilerlemeliyim. Vizyona doğru adım atmaya düşünüyorum” (K6). “Yemek yediğimizde de aynı şey olur; açken yemek yeriz ve yemek yediğimizde mutluluğa ulaşırız. Liderlikte de ya da bazı kişilere rehberlik ettiğimizde de benzer bir durum olur; etkinliklerde lider konumunda olduğunda, bu da seni mutluluğa götürür” (K7). “Aslında liderlik, her durumda değişebilecek bir şeydir” (K8).

3.2. Öğrencilerin gençlik liderliğini tanımlaması

Tablo 2. Gençlik liderliğinin tanımlanması

Tema	Kategori	Kod	f	Katılımcı
Gençlik liderliğinin anlamı	İçsel Değerler	İçtenlik	4	K3, K5, K6, K7
		Güven oluşturma	3	K3, K5, K7
		Empati	2	K6, K7
		Değişim yönelimi	2	K2, K4
		Vicdani değerler	1	K3
		İsteklilik	1	K2
		Toplumsal fayda	1	K3
		Toplam	14	
	Davranışsal Özellikler	Sorumluluk	3	K2, K4, K7
		Kararlılık/Süreklilik	2	K2, K5
Sabırlı olmak		1	K7	
Fedakarlık		1	K7	
Soğukkanlılık		1	K7	
Toplam		8		
Sosyal Yetenekler	İşbirliği	2	K3, K5	
	Saygı	2	K3, K5	
	Katılım	2	K2, K5	
	Arkadaşça yaklaşım	1	K7	
	Grup iletişimi	1	K6	
	Toplam	8		
Düşünsel ve Planlama	Düşünme/Bilinç	2	K3, K6	
	Etkinlik planlama	2	K3, K5	
	Ortak fayda	2	K5, K6	
	Kritik düşünme	1	K6	
	Geleceği düşünme	1	K3	
	Mantıklı olma	1	K5	
	Toplam	9		
Yönetim becerileri	Organize edebilme	1	K5	
	Yönetim istikrarı	1	K5	
	Eleştiriye açıklık	1	K3	
	Çevre isteği	1	K2	
	İhtiyaçları karşılama	1	K2	
	Toplam	5		

Tablo 2'ye göre; “Gençlik liderliğinin anlamı” teması beş kategoriye ayrılmıştır. En fazla kod “içsel değerler” kategorisindedir ($f=14$). Bu kategorideki “içtenlik” en fazla tekrar eden koddur ($f=4$). Bunu “güven oluşturma” izlemektedir ($f=3$). “Düşünsel ve planlama” kategorisi kod sayısı bakımında ikinci sırada yer almaktadır ($f=9$). Bu kategoride bulunan beş kodun tekrar sayısı çok farklılaşmamıştır ($f=1-2$). “Davranışsal özellikler” ve “Sosyal yetenekler” kategorilerinde sekizer kod bulunmaktadır. “sosyal yetenekler” kategorisinde bulunan beş kodun tekrar sayısı çok farklılaşmamıştır ($f=1-2$). “Davranışsal özellikler” kategorisinde en fazla tekrar eden kod “sorumluluk” tur ($f=3$). “Yönetim becerileri” kategorisinde bulunan beş kodun frekansı aynıdır ($f=1$). Bu temadan, topluluk başkanı öğrencilerin liderliği “içsel değerler”, “Düşünsel ve planlama”, “Davranışsal özellikler”, “Sosyal yetenekler” ve “Yönetim becerileri” olmak üzere beş alt kategoriye ayırarak tanımladıkları; bu kategoriler içinde en çok tekrar eden kodların “içtenlik” ($f=4$), “güven oluşturma” ($f=3$) ve “sorumluluk” ($f=3$) olduğu ortaya çıkmıştır. Bu kodlarla ilgili doğrudan alıntılar aşağıdaki gibidir.

“Ortak amaç çevresinde insanları bir araya getirebilmek, bir organizasyon oluşturabilmek ve bunu sürdürebilmek gerekiyor. Ancak bu süreçte sadece politik olmak yetmez; samimiyet ve içtenlik de devreye giriyor” (K5). “Liderlik, soğukkanlılık ve savaştı bir ruh gerekir. Bunun yanında, samimiyet çok kritiktir. Eğer samimi gözükmezseniz, insanlar size güvenmez ve söylediklerinize inanmaz. Karşı tarafa samimiyetinizi hissettirmek, güven oluşturmak için elzemdir. Bu, kimi zaman güven sağlamak, kimi zaman da bir arkadaş gibi yaklaşmak anlamına gelir. Hepsini bir arada yürütmek gerekebilir. İçtenlik ve samimiyetin karşı tarafta hissettirilmesi liderlikte çok önemli bir yere sahiptir” (K7). “Güveni vermek cidden çok önemli çünkü çok faydalı” (K3). “Ben yönetim anlayışında hep sakin kalmaya çalışıyorum. Endişelendiğimde bile sakin kalmayı başardım. Bu, ailemden de aldığım bir özellik, kriz durumlarında soğukkanlılık gösteririm. Ama liderlik yaptıkça, bu özellik gelişti. Bu, doğuştan bir özellik değildi, ama yönetimde önemli bir yetenek haline geldi” (K4). “Başkanlık, en başta otorite ve sorumluluk gerektirir” (K7). “Ben yapamıyorum diye pes etmemeliyim. Belki o kişi yapamamıştır, ancak ben yapabilirim. O kişinin eksikliklerinden ilerlemek yerine, kendi hedeflerim doğrultusunda ilerlemeliyim” (K6).

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu bölümde üniversitelerde gençlik liderliği konusu ile ilgili olarak öğrenci topluluğu başkanı görüşlerinden ulaşılan sonuçlar alanyazınla karşılaştırılarak tartışılmış, alana ve uygulamaya yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Araştırmada topluluk başkanı olan öğrenciler, gençlik liderliğinin önemi konusunda “mutluluk”, “sorumluluk” ve “değişim” kavramlarını vurgulamışlardır. Bu kavramlardan ilk ikisi eşit sayıda vurgularınken “değişim” kavramı üçüncü sıradadır. Öğrencilerin mutlu olmak, sorumluluklarını yerine getirmek veya değişime doğru cevap verebilmek amacıyla liderlik yapmaya istekli oldukları söylenebilir. Alanyazında liderliğin amaçlara ulaşmadaki etkisi üzerindeki vurgu (Andersen, 2006; Antonakis ve Day, 2018, s. 5; Higgs, 2003) ile topluluk başkanı öğrenci düşüncelerinin aynı yönde olduğu söylenebilir. Yükseköğretimde eğitim

ortamlarında öğrencilerin liderlik konusundaki bilgi ve farkındalık düzeylerinin artırılması, liderlik yapmaya istekli öğrencilere daha fazla destek verilmesi önerilmektedir. Bu şekilde öğrencilerin bireysel potansiyelleri geliştirilirken toplum mutluluğuna yapacakları katkı en yükseğe çıkarılabilir.

Araştırmada gençlik liderliğinin temelinde “içtenlik”, “güven oluşturma” ve “sorumluluk” olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İçtenlik ve güven oluşturma birbirleri ile yakından ilişkili kavramlardır. Genç liderlere göre liderlik yapma isteğinde olan birinin öncelikle kendi içine yönelmesi, düşünceleri ile davranışlarının bütünlük göstermesi, kendine liderlik yapması, kişiliğinin olabildiğince bütün olması gerektiği söylenebilir. Bu tür eğilim ve davranışlar gösteren birey diğerleri üzerinde güven oluşturarak liderlik etkisini güçlendirebilir. Bu sonuç Sims ve Manz’ın (1991) Liderliğin kişinin dışından değil içinden geldiği, liderin çevresindekileri etkileyen kişi olduğunu sonucu ile aynı yöndedir. Lider öğrenci, diğer öğrencileri etkileyebilmek için öncelikle kendi içinde mantıklı, açık ve kesin amaçlar oluşturarak bunlara ulaşmanın topluluktaki bireyler ve topluluğun tamamı için iyi olduğunu mantıkla, açık ve kesin olarak bilmelidir. Bu temelden alınan güçle lider öğrencide yoğunlaşan düşünce ve davranışlar diğer öğrencilere doğru akarak onları etkileyebilir.

“Gençlik liderliğinin anlamı” temasındaki “sorumluluk” “Gençlik liderliğinin önemi” temasında da en fazla tekrar eden kodlardandır. Bu benzerlikten genç liderlerin bakış açısına göre sorumluluk almanın liderliğin önemli bir bileşeni olduğu sonucu çıkarılabilir. Burada cevaplanması gereken soru gençlerin sorumluluk alma eğilimlerinin nasıl geliştirilebileceğidir. Bu soruya verilecek cevaplardan biri öğrencilerin, ilgi ve yetenekli olduğu alanlarda teorik bilginin yanında özellikle uygulama bilgi ve becerisi öğretilerek gerçek yaşam içinde olabildiğince yoğun çalışma yapmasının sağlanması olduğu söylenebilir. Bu yolla öğrenci başarılarından aldığı doyumla, başarısızlıklarında duraksamadan daha çok öğrenerek bir alanda sorumluluk alma isteğini geliştirebilir.

Genç öğrencilerin sorumluluk almalarının özendirilmesi, desteklenmesi ve geliştirilmesi yoluyla gençlik liderlik potansiyeli artırılabilir. Yükseköğretim kurumlarında öğrenci liderliğinin daha fazla deneyimlenebilmesi için mali, fiziki ve danışmanlık hizmetleri artırılmalıdır. Öğretim üyeleri tarafından gönüllü olarak yapılan öğrenci topluluğu danışmanlık hizmetlerinde sürekliliği ve izlenebilirliği sağlamak için sistemsal bir yapı kurulmalı ve bu danışmanlık hizmetlerinin yapılması öğretim üyeleri açısından istenilir hale getirilmelidir.

KAYNAKLAR

- Adair, J. (2007). *Develop your leadership skills*. London: Kogan Page Limited.
- Allio, R. J. (2012). Leaders and leadership—many theories, but what advice is reliable? *Strategy & Leadership*, 41(1), 4-14.
- Andersen, J. A. (2006). Leadership, personality and effectiveness. *The journal of socio-economics*, 35(6), 1078-1091.
- Anderson, J. C., & Kim, E. (2009). Youth leadership development: perceptions and preferences of urban students enrolled in a comprehensive agriculture program. *Journal of Agricultural Education*, 50(1), 8-20.
- Antonakis, J., & Day, D. V. (Eds.). (2018). *The nature of leadership*. Sage publications.
- Bass, B. M., & Bass, R. (2009). *The Bass handbook of leadership: Theory, research, and managerial applications*. Simon and Schuster.
- Cansoy, R., Türkoğlu, M. E., & Parlar, H. (2016). Liderlik özellikleri: Bir ölçek geliştirme çalışması ve öğrencilere yönelik bir araştırma. *Milli eğitim dergisi*, 45(212), 139-159.
- Davies, B. (2007). *Developing sustainable leadership*, London: Sage
- GSB, (2025). Ulusal Gençlik ve Spor Politikası Belgesi, <https://gsb.gov.tr/tr/sayfa/36-mevzuat#!>, 13.01.2025 tarihinde erişildi.
- Higgs, M. (2003). How can we make sense of leadership in the 21st century? *Leadership & organization development journal*, 24(5), 273-284.
- Jane Skalicky, Kristin Warr Pedersen, Jacques van der Meer, Sally Fuglsang, Phillip Dawson & Sarah Stewart (2018): A framework for developing and supporting student leadership in higher education, *Studies in Higher Education*, DOI: 10.1080/03075079.2018.1522624
- Merriam, B. S. (2013). *Nitel Araştırma*. (Çev. Ed. S. Turan) Nobel Yayıncılık.
- Örteş, G. (2010). *Gençlik ve spor il müdürlüklerine bağlı gençlik merkezlerinin 15-26 yaş arasındaki gençler tarafından bilinirlik düzeyi*, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Patton, MQ., (2018). Nitel araştırmaların desenlenmesi. Bütün, M., & Demir, S. B. (Eds.), *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri* (2. baskı, s. 209-257). Pegem Akademi.
- Sims, H. P., & Manz, C. C. (1991). Super leadership: Beyond the myth of heroic leadership. *Organ. Dyn*, 19, 18-35.
- Tokmak, M. (2020), Üniversite Öğrencilerinin Gençlik Liderlik Özellikleri ve Özgüven Düzeyleri Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma, *BMIJ*, (2019), 8(1): 1-19 doi: <http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v8i1.1420>
- Uslu, T. (2018). *Üniversite öğrencilerinin liderlik, akademik özyeterlik ve okula yabancılaşma algıları* (Erzincan Üniversitesi örneği). (Tez No. 503291) [Doktora tezi, İNÖNÜ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Wheeler, W. and Edlebeck, C. (2006), Leading, learning, and unleashing potential: Youth leadership and civic engagement. *New Directions for Youth Development*, 2006: 89-97. <https://doi.org/10.1002/yd.156>
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınevi.

BEBEKLİK DÖNEMİNDE YAPILAN AKADEMİK ÇALIŞMALARIN AİLEDEKİ ÇOCUK SAYISINA GÖRE İNCELENMESİ

Ebru KARA

Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enst. Çocuk Gelişimi ve Eğitimi

ORCID ID: 0009-0007-3536-2852

Arzu ÖZYÜREK

Karabük Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bl.

ORCID ID: 0000-0002-3083-7202

ÖZET

Demografik değişkenler, bireylerin çeşitli tutum ve davranışlarında etkili olabilir. Ailedeki çocuk sayısı veya bireylerin kardeş sayısı değişkeni, sosyal bilimler alanında çoğu araştırmada ele alınan bir değişkendir. Ailedeki çocuk sayısı, aile içi ve dışı dinamikleri yakından etkileyecek bir değişken olarak düşünülebilir. Ailede çocuk olmayışı, tek çocuk ve çok sayıda çocuk olması, aile bireyleri arası etkileşimi, ailenin ekonomik durumunu ve buna bağlı bazı imkanlara ulaşımı yakından etkileyecektir. Ayrıca çocuk sayısı hem çocuğun gelişimi ve hem de aile için bazen avantaj ve bazen dezavantaj olabilir. Bu nedenle bu çalışmada, bebeklik döneminde yapılan araştırmalarda ailedeki çocuk sayısı değişkeni açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Doküman inceleme yöntemiyle yapılan bu çalışmada, YÖK Ulusal Tez Merkezi'nde yer alan erişime açık tezler incelenmiştir. Bebeklik dönemini konu alan 58 yüksek lisans ve 29 tıpta uzmanlık tezinden elde edilen bilgiler tablolar halinde sunularak yorumlanmıştır. Araştırma sonucunda ailedeki çocuk sayısı değişkeninin anne-baba ve bebek bağlanmasında, anne-baba özyeterliliği ve bebek bakımına katılımında, annenin bebeği beslenme ve bakımı konusunda bilgi ve yeterliliğinde, anne ve bebeğin sağlığında, bebeğin gelişiminde ve bebek ölümlerinde anlamlı farklılık oluşturduğu gözlemlenmiştir. Bebeklik döneminde çocuk/kardeş sayısının etkisini inceleyen çalışmaların çocuk gelişimi, sosyal hizmetler, psikoloji ve diğer alanlarda yetersiz kalması, özellikle çocuk gelişim alanında bebeklik dönemindeki araştırmaların oldukça az sayıda olduğu dikkat çekmiştir. Yapılan çalışmaların çoğunlukla annelerle gerçekleştirildiği, babaların çalışmalarda yer alma oranının düşük olduğu görülmüştür. Ailedeki çocuk sayısı veya çocuğun kardeş sayısı değişkeninin, bireyleri çeşitli yönlerden etkileyen önemli bir demografik değişken olarak ele alınmasında fayda olduğu sonucunu ulaşılmıştır. Bu nedenle, bebeklik döneminden itibaren yapılacak bilimsel çalışmalarda, çocuk sayısı değişkeninin bağımlı değişkenler üzerindeki anlamlı etkilerinin incelemeye değer olduğu söylenebilir. Başta sosyal bilimler ve sağlık bilimleri alanında yapılacak çalışmalarda, çocuk sayısı veya kardeş sayısı değişkeninin etkilerinin ortaya konmasının incelenen konu alanıyla ilgili anlamlı veriler ortaya koyacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk sayısı, kardeş sayısı, bebek, yenidoğan, 0-36 ay, 0-3 yaş.

INVESTIGATION OF ACADEMIC STUDIES CONDUCTED IN INFANCY ACCORDING TO THE NUMBER OF CHILD IN THE FAMILY

ABSTRACT

Demographic variables can have impact on various attitudes and behaviors of individuals. The variable of the number of children in the family or the number of siblings of individuals is a variable that is considered in most research in the field of social sciences. The number of children in the family can be considered as a variable that will closely affect the dynamics inside and outside the family. The absence of children in the family, the presence of one child and many children will closely affect the interaction between family members, the economic situation of the family and access to some related opportunities. In addition, the number of children can sometimes be an advantage and sometimes a disadvantage for both the development of the child and the family. Therefore, this study aimed to examine the variable of the number of children in the family in academic studies conducted during infancy. This study, conducted through the document analysis method, reviewed publicly accessible theses available in the YÖK National Thesis Center. Information obtained from 58 master's theses and 29 medical specialization theses focusing on infancy was presented in tables and interpreted. The results of the study showed that the variable of the number of children in the family caused significant differences in parent-infant attachment, parental self-efficacy and participation in infant care, the mother's knowledge and competence about feeding and caring for the infant, the health of the mother and infant, the infant's development, and infant mortality rates. It has been noted that the studies examining the effect of the number of children/siblings in infancy are insufficient in child development, social services, psychology and other fields, and that there are very few studies in infancy, especially in the field of child development. It was observed that the studies were mostly carried out with mothers, and the rate of fathers taking part in the studies was low. It has been concluded that it is beneficial to consider the variable of the number of children in the family or the number of siblings of the child as an important demographic variable that affects individuals in various ways. For this reason, it can be said that the significant effects of the number of children variable on the dependent variables are worth examining in scientific studies to be carried out from infancy. In the studies to be carried out in the field of social sciences and health sciences, it is thought that revealing the effects of the variable of the number of children or the number of siblings will reveal meaningful data about the subject area under study.

Keywords: Number of children, number of siblings, baby, newborn, 0-36 months, 0-3 years.

1.GİRİŞ

Aile, aynı çatı altındaki bireylerin karşılıklı etkileşim içinde rolleri ve sorumlulukları olan, toplumsal norm, ilke ve değerlerle yapısal şeklini alan, süreklilik arz eden, toplumu oluşturan en temel ve en küçük birimdir. Aile, anne, baba ve çocuklardan oluşan sosyal bir gruptur (Kavut, 2015). Sosyal bir grup olarak aile, bireyler için sosyal bir çevre ve daha geniş bir sosyal çevreye uyumu kolaylaştıran yapı olarak görülebilir.

Bowen'in geliştirdiği sistem kuramı aileyi çevresiyle ve birbirleriyle ilişki ve etkileşim içinde bulunan parçaların oluşturduğu dinamik bir bütün olarak ele alır. Aile sisteminde bulunan tüm parçalar hem birbirinden etkilenir hem de birbirini etkilemektedir (Aktaş, 2004). Aile yapısı içinde yer alan anne ve babanın yaşı, öğrenim düzeyi, sosyoekonomik durumu, mesleği, ailenin tipi, çocuk sayısı ya da çocuğun yaşı, cinsiyeti, doğum sırası, doğum şekli vb. demografik değişkenlerde bu sistemin bir parçası olup hem aileyi hem de çocukları etkilemektedir. Yapılan çalışmalarda anne öğrenim durumunun demokratik tutuma sahip olma düzeyini artırdığı, çocuğun doğum sırası ve kardeş sayısının ebeveyn tutumlarını etkilediği (Özyürek ve Tezel Şahin,2005), ebeveyn-çocuk ilişkisinin anne ve babanın öğrenim düzeyine arttıkça olumlu etkilendiği, ailenin sosyoekonomik durumu düştükçe ebeveyn çocuk ilişkisinde çatışma yaşandığı görülmüştür (Dereli ve Dereli, 2017). Ailedeki çocuk sayısı, aile içi çeşitli nedenlerle aile içi ve dışı dinamikleri etkileyici bir faktör olabilir.

Ailedeki çocuk sayısı ailenin tipine göre değişiklik göstermektedir. Geleneksel ve ataerkil yapıya sahip bağımlı ailelere bakıldığında kuşaklararası maddi ve duygusal bağımlılık mevcut olmakla birlikte çoğunlukla kırsal bölgelerde yaşadıkları, düşük refah seviyesine sahip oldukları ve genellikle geniş aile özelliği taşımakta olduğu görülmektedir. Bu tip ailelerde sosyal güvence yetersizliği çocukların ekonomik değerini ön plana çıkararak ebeveynler için yaşlılık güvencesi olarak görülmesine, bu nedenle ailedeki çocuk sayısının fazla ve erkek çocuğunun tercih edilmesine sebep vermektedir. Hem ailenin hem de aile bireylerinin ayrılmış olduğu bağımsız ailelere bakıldığında ise kentleşme, yüksek refah seviyesi ve teknoloji toplumu olma özelliği ile genellikle çekirdek aile tipine sahip oldukları görülmektedir. Bu tip ailelerde kadının aile içindeki statüsü yükselmiş ve yüksek refah düzeyine sahip olmaları ile maddi ve duygusal yatırım çocuğa yönelmiştir. Böylece çocuk gelecek güvencesi olmaktan çıkmış, ailedeki çocuk sayısı ve erkek çocuk isteği azalmıştır (Bilgi ve Özsoy, 2020). Dolayısıyla aile yapısı ve aile içi dinamikler giderek değişmiştir.

Demografik değişkenler, bireylerin çeşitli tutum ve davranışlarında etkili olabilir. Ailedeki çocuk sayısı veya bireylerin kardeş sayısı değişkeni, sosyal bilimler alanında çoğu araştırmada ele alınan bir değişkendir. Ailedeki çocuk sayısı, aile içi ve dışı dinamikleri yakından etkileyecek bir değişken olarak düşünülebilir. Ailede çocuk olmayışı, tek çocuk ve çok sayıda çocuk olması, aile bireyleri arası etkileşimi, ailenin ekonomik durumunu ve buna bağlı bazı imkanlara ulaşımı yakından etkileyecektir. Ayrıca çocuk sayısı, hem çocuğun gelişimi ve hem de aile için bazen avantaj ve bazen dezavantaj olabilir.

Anne ve babalar ilk çocuklarına sahip olduklarında bebek bakımı ve çocuğun gelişimiyle ilgili bilgi ve tecrübe eksikliği nedeniyle yüksek kaygı yaşamakta, bu nedenle de ilk çocuklarına yoğun bir şekilde yakınlık hissi yaşamakta, daha korumacı yaklaşmaktadırlar (Lam, 1991). İlk çocuklar, ebeveynlerin tüm ilgi ve odağı iken aileye yeni bir çocuğun katılmasıyla ebeveynlerinin bütün ilgi ve odağını kardeşiyle paylaşmak zorunda kalırlar (Erdoğan, 2018). Tek çocuk olarak yetişen çocuklar ebeveynlerinden daha yoğun sevgi, güvenlik ve destek almaktadır. Ailenin tek çocuğa sahip olması çok çocuklu ailelere göre ebeveyn ve çocuk arasında daha anlamlı psikolojik yakınlık gösterdiğini öne sürülmektedir (Pickhardt, 2008). Tek çocuklu ailelerde çocuk ve ebeveyn arasında gelişen duygusal, sosyal ve ilişkiyel bağlanma ailedeki çocuk sayısının artması ile farklılık göstermektedir (Blake, 1981). Ailedeki çocuk sayısının artmasıyla ebeveynlerin çocukların ihtiyacı karşılama ve bakımı için harcanacak zaman da artmaktadır. Birden fazla çocuğa bakım veya birden fazla hasta çocuğuyla ilgilenen anne ve babaların daha fazla tükenmişlik yaşadıkları görülmüştür (Gerain ve Zech, 2018). Ailede çocuk sayısının artması ebeveynlik gereksinimini arttırdığı için anne ve babalar daha fazla duygusal tükenmişlik yaşamakta, çocuğa ayrılan zaman ve ebeveyn-çocuk arasındaki iletişim azalmaktadır (Mikolajczak vd., 2017; Alisinanoğlu ve Özbey, 2009; Kırman ve Doğan, 2017). Ailede tek çocuk olmanın çocukların bilişsel ve dil gelişimi üzerinde, iki ve daha fazla çocuğu olan ailelerde yetişmenin çocukların sosyal beceri ve öz bakım becerileri üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu görülmüştür (Köroğlu ve Tepeli, 2022; Kurtulan, 2015). Ailedeki çocuk sayısının artması ebeveynlerin tutumlarında da farklılaşmaya neden olmaktadır. Alabay (2017) tarafından yapılan çalışmada çocuk sayısı ile izin verici ve otoriter tutum arasında anlamlı ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Alan yazında, ailedeki çocuk sayısının çeşitli olumu ve olumsuz etkilerinin olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, bebeklik döneminde yapılan çalışmalarda, ailedeki çocuk sayısı veya çocukların

kardeş sayısı demografik değişkenin araştırmaya konu olan durumla ilgili anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığının ortaya konması amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Nitel olarak tasarlanan bu çalışmada doküman inceleme yönteminden yararlanılmıştır. Doküman inceleme hem elektronik materyallerin hem de basılı kaynakların incelemesini veya değerlendirmesini amaçlayan yapılandırılmış bir süreçtir. Doküman inceleme, tarama (yüzeysel analiz), okuma (kapsamlı analiz) ve yorumlamayı içerir. Dokümanların incelenmesi “anlamlandırma, kavrama ve ampirik bilgi edinme için verilerin analizini ve yorumlanmasını” gerektirir. Doküman inceleme araştırmacıların faaliyet alanlarını anlamada veri sağlar, tarihsel olarak elde edilen olaylara ışık tutarak araştırmanın köklerini anlamaya yardımcı olur, yeni araştırma ya da gözlem alanlarına olanak sağlar, gelişim ve değişimi görebilmek için bir araçtır, diğer elde edilen veriler için de kaynak görevi görür (Bowen, 2009).

2.2. İşlem

Çalışmada YÖK Ulusal Tez Merkezinde yer alan, 2000-2024 yılları arasında yapılmış ve bebeklik dönemini kapsayan erişime açık lisans üstü tezler incelenmiştir. İncelemede “çocuk sayısı”, “kardeş sayısı”, “bebek”, “yenidoğan”, “0-3 yaş”, “0-36 ay” anahtar kelimeleriyle tarama gerçekleştirilmiştir. Toplamda 29’u tıpta uzmanlık ve 58’i yüksek lisans tezi olmak üzere 87 adet tez konuyla ilgili bulunmuş ve araştırma kapsamına alınmıştır. Çalışmada doküman analizinden yararlanılmıştır. Altheide (1996), doküman analizini “*dokümanlarda dâhil edilecek kriterleri belirleme, doküman ve veri toplama, temel analiz alanlarını belirleme, dokümanı kodlama, doğrulama ve analiz etme*” olarak sınıflamaktadır. Buna göre çalışmaya dahil edilen tezlere YL1/2024-HEM (2024 yılında hemşirelik alanında yapılmış yüksek lisans tezi) gibi kodlar verilmiştir Tezler konu alanlarına göre sınıflandırılarak yılı, alanı, konusu, çocuk\kardeş sayısına göre elde edilen bulgular, tablolar halinde sunularak yorumlanmıştır.

3. BULGULAR

Tablo 1’de incelenen tezlerin yılı ve alanına yönelik bilgiler verilmiştir. Çocuk/kardeş sayısı değişkenine göre bebeklik dönemini konu alan yüksek lisans tezlerine ilişkin bulgular Tablo 2 ve

3'te, tıpta uzmanlık alanında yapılan ve anlamlı fark bulunan tezlere ilişkin bilgiler Tablo 4 ve 5'te verilmiştir.

Tablo 1. İncelenen Tezlerin Yılı ve Çalışma Alanına Göre Dağılımı (f=87)

Yıllar	f	Çalışma Alanı (Kod)	f	Çalışma Türü	f
2024	7	Hemşirelik (HEM)	34	Yüksek Lisans	58
2023	11	Tıpta Uzmanlık (TU)	28	Tıpta Uzmanlık	29
2022	12	Ebelik (EBE)	6		
2021	9	Çocuk Gelişimi (ÇOC)	5		
2020	6	Halk Sağlığı (HALK)	5		
2019	11	Beslenme\Diyyetik (ES)	3		
2018	6	Psikoloji (PSİ)	2		
2017	3	Sosyal Hizmetler (SOS)	1		
2015	5	Ekometri (EKO)	1		
2014	2	Mikrobiyoloji (MİK)	1		
2013	1				
2012	4				
2011	4				
2010	3				
2008	2				
2007	1				
	87		87		87

Tablo 1 incelendiğinde son yıllarda yapılan çalışmaların arttığı, bebeklik dönemini ele alan çalışmaların en fazla 2019, 2022 ve 2023 yıllarında yapıldığı, en çok hemşirelik alanında yapıldığı (34) ve bunu tıp (29), ebelik (7), çocuk gelişimi ve halk sağlığı (5) alanlarının izlediği görülmektedir. Ayrıca, çalışmaların son yıllarda artış gösterdiği söylenebilir.

Tablo 2. Çocuk\Kardeş Sayısı Değişkenine Göre Anlamlı Fark Bulunan Yüksek Lisans Tezleri ve Elde Edilen Bulgular

Kod	Konusu	Çalışma Grubu	Çocuk Sayısına Göre Anlamlı Fark
YL2/2024-HEM	Babaların emzirmeye destek görüşü ve annelerin algısı	0-1 aylık bebeği olan, emziren 217 anne ve baba	Çocuk sayısının 3 ve altı olduğunda, emzirmede baba desteği artmaktadır.
YL3/2024-HEM	Annelerin anne sütü ve emzirmeyle ilgili bilgileri	18-35 yaş arası 100 anne	Çocuk sayısının arttıkça annelerin anne sütü ve emzirmeyle ilgili bilgi düzeyi artmaktadır.
YL4/2024-HEM	Anneleri duygu ifadeleri ile ebeveynlik öz yeterlik algısı	Bebeği yoğun bakımdaki 269 anne	Tek çocuğu olan annelerin öz-yeterliliği daha fazla çocuğa sahip olanlara göre düşüktür.
YL5/2024-HEM	Ebeveynlerin toplumsal cinsiyet tutumları ile çocuklarına kullandıkları dil	0-6 yaş çocuğa sahip olan 644 ebeveyn	Çocuk sayısı arttıkça ebeveynlerin toplumsal cinsiyet rollerinin daha eşitlikçi olduğu görülmüştür.
YL6/2024-HEM	Ebeveynlerin evde ağırlı değerlendirme ve yönetimi bilgi ve tutumları	0-1 yaş bebeği olan 203 ebeveyn	Çocuk sayısı arttıkça ebeveynlerin evde bebeklerinin ağırlarını değerlendirme ve yönetimi bilgi düzeyleri azalmaktadır.
YL7/2023-HEM	Doğum şeklinin anne-bebek bağlanmasına etkisi	250 normal, 250 sezaryen doğum yapan anne	Çocuk sayısının artmasıyla doğum sonu anne-bebek bağlanması düşmektedir.
YL11/2022-EBE	Ebeveynlerin aile aidiyet durumunun bebek bağlanmasına etkisi	422 anne ve 422 baba	Çocuk sayısının artmasıyla maternal bağlanma düzeyi düşmektedir.
YL12/2022-HEM	Covid-19 korkusunun anne-bebek bağlanmasına etkisi	Yeni doğum yapmış 258 anne	Çocuk sayısının artmasıyla anne-bebek bağlanması düşmektedir.

YL13/2022-HEM	Covid-19 döneminde gebelerin fiziksel aktivite ve kendini algılama düzeyleri	382 gebe	Çocuk sayısının artmasıyla annenin kendini ve anneliği algılama düzeyinin düştüğü saptanmıştır
YL14/2022-HEM	Ebeveynlerin aşı tereddütü ve karşıtlık düzeyleri	ASM'ye başvuran 320 ebeveyn	Çocuk sayısının artmasıyla ebeveynlerin daha fazla aşı karşıtı olduğu görülmüştür.
YL15/2022-HEM	Covid-19 korkusunun anne-bebek bağlanması ve emzirme öz-yeterlik ilişkisi	258 anne	Çocuk sayısı fazla olan annelerin emzirme öz-yeterliliğinin yüksek olduğu görülmüştür.
YL16/2022-EBE	Annelerin bebek bakımında başvurdukları kaynaklar	15 anne	Annelerin çocuk sayısı arttıkça daha az basılı kaynakları kullandıkları belirlenmiştir.
YL17/2022-HEM	Hemşire annelerin geleneksel bebek bakımı yönt. ilgili uygulamaları	102 hemşire anne	Çocuk sayısı az olanların geleneksel yöntemlerden daha çok doğru uygulamaları uygulandığı bulunmuştur.
YL18/2022-HEM	Beş yaş altı çocuk ve bebek ölüm nedenleri	2015-2020 yıllarında 389 beş yaş altı çocuk ve bebek ölüm verileri	Ailede yaşayan çocuk sayısının artması çocuk/bebek ölümlerini artırdığı bulunmuştur.
YL19/2022-HEM	Bebegi yoğun bakımda yatan ebeveynlerinin stres ve kaygı düzeyleri	Yenidoğan ve 123 ebeveyn	Ebeveynlerin çocuk sayısı artmasıyla kaygı ve stres düzeyinin arttığı saptanmıştır.
YL21/2021-HEM	Annelerin tamamlayıcı beslenme hakkında bilgi ve uygulamaları	6-24 aylık bebeği olan 242 anne	Çocuk sayısı arttıkça annelerin tamamlayıcı besinlere erken başladığı belirlenmiştir.
YL22/2021-ÇOC	Annelerin gebelik-doğum-lohusalık ve bebek bakımı inanç ve uygulamaları	0-2 yaş çocuk sahibi 250 anne	Çocuk sayısı fazla olan annelerin daha fazla fonksiyonel olmayan inanç ve uygulamaları kullandığı saptanmıştır.
YL23/2021-EKO	Bebek ölümlerini etkileyen faktörler	7219 15-49 yaş arası evli kadınlar	Arzu edilen çocuk sayısı arttıkça ölen bebek sayılarının arttığı saptanmıştır.
YL24/2020-BES	Kadınların anne sütü ve emzirme hakkında bilgi ve davranışları	0-24 ay arasında bebeği olan 348 kadın	Çocuk sayısının artmasıyla ilk 6 ay sadece anne sütüyle bebek beslemesi bilgisinin arttığı görülmüştür.
YL26/2020-ÇOC	Anne özyeterlik algısı ve çocuk yetiştirme tutumları ile çocuğun motor gelişimi	24-36 aylık 200 çocuk ve anneleri	Çocuk sayısının artmasıyla annelerin öz yeterliliklerinin arttığı saptanmıştır.
YL28/2019-HEM	Prenatal bağlanma ve ilişkili faktörler	20. gebelik haftası ve üstü olan 400 gebe	Çocuk sayısının artmasıyla prenatal bağlanma düzeyinin azalmakta olduğu görülmüştür.
YL29/2019-EBE	Gebeliğin istenme durumu ve mutluluğa etkisi	Gebeliğini isteyen 302 ve istemeyen 308 kişi	Çocuk sayısının artmasıyla annenin öznel mutluluğunda artış olduğu görülmüştür.
YL33/2019-HEM	Yoğun bakımda bebeği yatan annelerin emzirme tutumu ve başarısı	Yenidoğan yoğun bakım ünitesinde bebekleri bulunan 75 anne	Yaşayan çocuk sayısının artmasıyla annenin emzirme başarısı arasında anlamlı ilişki vardır.
YL34/2019-BES	Bebeklerde beslenmeyi etkileyen faktörler	0-6 aylık bebek ve 249 anne	Çocuk sayısının artmasıyla anne sütüne erken başlamanın arttığı saptanmıştır.
YL35/2019-HEM	Normal ve riskli gebelerin doğum sonrasında anneliğe uyumları	422 anne, 0-3 yaş arası çocuğu olan normal ve riskli gebeler	Normal gebelik yaşayan annelerin, çocuk sayısının arttıkça çocuk deneyimi ve duygusal yakınlık düzeyinin arttığı saptanmıştır.
YL36/2019-HEM	Annelerin ev kazalarına yönelik güvenlik önlemleri	0-6 yaş çocuğu olan 300 anne	Çocuk sayısının artmasıyla, çocuğun ev kazası yaşama riskinin artmaktadır.
YL37/2018-HEM	Göçmen ve Türk kadınlarda sosyal desteğin postpartum depresyona etkisi	0-12 aylık bebeğe sahip 140 anne	Arap annelerin çocuk sayısı arttıkça PPD görülme riski artmaktadır.
YL39/2018-EBE	Normal doğumun emzirmeye etkisi	367 lohusa, normal doğum yapmış kadınlar	Emzirme tekniği ile yaşayan çocuk sayısı arasında anlamlı fark vardır.
YL40/2017-HEM	Yoğun bakımda prematüre bebeği yatan annelerin stres ve destek düzeyleri	YBÜ' de prematüre bebeği yatan 106 anne	Çocuk sayısı iki ve üzeri olan annelerin daha fazla hemşire desteği aldığı görülmüştür.
YL41/2017-HALK	Uganda'da bebeklerde ek besine erken başlama	Beş yaş altı çocuğu olan 4774 kadın	Yaşayan çocuk sayısının bir-iki olması bebeklere ek besine erken başlamada anlamlı etkisi olduğu saptanmıştır.
YL42/2017-EBE	Sezaryen ve normal doğum ile doğan bebekler arasındaki gelişimsel farklar	Sezaryen ya da normal doğumlu doğan 138 bebek	Kardeş sayısı fazla olan çocukların dil gelişimlerinin geciktiği saptanmıştır.
YL43/2015-HEM	Annelerin ani bebek ölüm sendromuna yönelik riskli davranışları	0-12 ay bebeğe sahip 456 anne	Çocuk sayısının artmasıyla annelerin riskli davranışlarının yüksek olduğu bulunmuştur.

YL44/2015-HEM	Annelerin bebeklerini besleme durumu	0-6 ay arası bebeği olan 200 anne	Çocuk sayısının artmasıyla ek gıdaya başlamanın azaldığı bulunmuştur.
YL45/2015-HEM	Gebelerin ebeveynlik öz-yeterliliklerinin prenatal uyumlarına etkisi	Gebeliğin son döneminde ve 1-3 yaş çocuğu olan 220 kadın	Anne ve babalık becerilerinde, çocuk sayısı fazla olanların öz-yeterliliklerinin yüksek olduğu saptanmıştır.
YL46/2015-HALK	Zehirlenmenin nedenleri ve etkileyebilecek faktörler	0-17 yaş 216 zehirlenme, 216 farklı nedenlerle acile başvuran çocuk	Dört ve daha çok çocuğu olan ailelerde zehirlenme durumunun yüksek olduğu saptanmıştır.
YL47/2014-HEM	Annelerin doğum sonrası fonksiyonel durumunun yaşam kalitesine etkisi	357 anne	Tek çocuğu annelerde, doğum sonrasında fonksiyonel durum ve yaşam kalitesinin düşük olduğu saptanmıştır.
YL48/2014-HEM	Baba-bebek bağlanması ve etkileyen faktörler	6 aylık bebeği olan 95 baba	Çocuk sayısının artmasıyla baba-bebek bağlanma düzeyinin düştüğü saptanmıştır.
YL49/2012-EBE	Anne-bebek bağlanması ile doğum sonu depresyon arasındaki ilişki	1-4 aylık bebeği olan 315 anne	Çocuk sayısının artmasıyla anne-bebek bağlanma düzeyinin düştüğü görülmüştür.
YL50/2012-HALK	Annelerin çocuk beslenmesi ve gıda katkıları bilgi, davranış, tutumları	1-12 yaş çocuğu olan 413 anne	Çocuk sayısı az olan annelerin gıda katkıları konusunda daha bilgili ve dikkatli oldukları saptanmıştır.
YL53/2011-HEM	Gastroenterit tanılı çocukl. annelerinin ev uygulamaları ve öz-yeterlilikleri	0-3 yaş çocuğu olan 269 anne	Ailedeki çocuk sayısı ile annelerin duyarlı tepki verme, bakım- ilgi değer verme durumunun yüksek olduğu saptanmıştır.
YL54/2011-HALK	Doğum sonrası anne-bebek bakımına yönelik geleneksel yöntemler	527 evli kadın	Çocuk sayısı arttıkça doğum sonu geleneksel yöntem uygulama durumlarının arttığı saptanmıştır.
YL55/2010-HEM	Babaların, babalık rolü algısı ile bebek bakımına katılımları	4-12 aylık bebeği olan babalar	Babaların, çocuk sayısı arttıkça babalık rolüne ilişkin algıları düştüğü ve bebek bakımına katılımları azaldığı saptanmıştır.
YL56/2010-HALK	Doğum ağırlığı, perinatal ve neonatal ölümlerle ilişkili faktörler	Beş yıllık dönemde doğum yapmış 15-49 yaş anneler ile bebekleri	Çocuk sayısı dörtten fazla olanlarda perinatal ölüm hızının yüksek olduğu saptanmıştır.
YL57/2008-MİK	Bağırsak parazitlerinin fiziksel, mental ve nöromotor gelişime etkisi	0-6 yaş arası 100 çocuk	Çocuk sayısının fazla olması bağırsak parazit riskini artıran faktör olarak saptanmıştır.
YL58/2001-HEM	Anneanne-anne-bebek bağlanma durumu	1-4 aylık bebeği olan anneler	Çocuk sayının arttıkça annelerin bağlanma düzeylerinin düştüğü saptanmıştır.

Tablo 2'ye göre ailede ilk çocuk olma durumunda anne öz yeterliğinin düştüğü (YL4), çocuk sayısı üçten az olduğunda emzirmede baba desteğinin arttığı (YL2), annelerin gıda katkıları konusunda daha dikkatli ve bilgili olduğu (YL51), dil gelişiminin (YL42), bebeklerin ev kazası yaşama ve zehirlenme durumunun arttığı (YL36, YL46), anne-baba ve çocuk arasındaki bağlanma düzeylerinin düştüğü (YL7, YL11, YL12, YL28, YL38, YL48 ve YL49), bebeklerinin ağırlarını değerlendirmede bilgi düzeylerinin (YL6), babaların babalık rolü algısı ve bebek bakımına katılımının azaldığı (YL55), annenin psikolojik sağlık ve bebeğin sağlık durumunda annenin kendini ve anneliği algılama durumunun azaldığı (YL13), ebeveynlerin aşı karşıtı olduğu (YL14), annenin stres (YL19) ve postpartum depresyonu (YL37), ani bebek ölüm sendromu (YL43) ve bebek ölümlerinde (YL18, YL23, YL56), annenin doğum sonrası fonksiyonel durumu ve yaşam kalitesinde (YL47), bebekte bağırsak paraziti bulunmasında (YL57), ek gıdaya başlamada (YL21, YL41, YL44) azalma olduğu; çocuk sayısının iki ve üstü olmasının annenin mutluluğunda (YL29) ve emzirme\beslenme bilgi ve yeterliliğinde (YL3, YL15, YL24, YL33) olumlu etkisi olduğu fakat çocukta malnütrisyon sıklığını azalttığı (YL50); ebeveyn öz-yeterliliğinin (YL26, YL45),

toplumsal cinsiyette eşitlik anlayışının (YL5), annenin çocuk deneyimi ve duygusal yakınlık memnuniyetinin (YL35) ve bebeğe bakım- ilgi ve değer verme durumunun (YL53) olumlu etkilendiği; çocuk sayısı az olan annelerin bebek bakımında geleneksel yöntemlerden çok doğru yöntemleri kullandıkları (YL17), çocuk sayısının artmasıyla annelerin bebek bakımında geleneksel veya fonksiyonel olmayan inanç ve uygulamalarının arttığı (YL22, YL54), çocuk sayısı ile annenin emzirme tekniği (YL39) ve yoğun bakımdaki bebekleri için hemşire desteği almaları arasında anlamlı fark olduğu (YL40) belirlenmiştir.

Tablo 3. Çocuk\Kardeş Sayısı Değişkenine Göre Anlamlı Fark Bulunmayan Yüksek Lisans Tezleri

Kod	Konusu	Çalışma Grubu
YL1/2024-HEM	Ebeveynlerinin psikososyal semptomlarının bağlanmaya etkisi	Bebeği yoğun bakımdaki 114 ebeveyn
YL8/2023-HEM	Annelerin belirsizliğe tahammülsüzlük ve psikolojik iyi oluş düzeyleri	Bebeği yoğun bakımda yatan 321 anne
YL9/2023-ÇOC	Baba tükenmişliği ve baba-çocuk etkileşimi	1-3 yaşları arasında çocuğu olan 92 baba
YL10/2023-HEM	Ebeveynlerin kırılğan bebek algısı ile sağlık kurumlarına başvuru durumları	0-12 aylık bebeği olan 200 anne
YL20/2021-PSİ	Postpartum depresyon ile çocukluk çağı travmaları arasındaki ilişki	Son 8 hafta içinde doğum yapmış 20-40 yaş aralığında toplam 150 kadın
YL25/2020-ÇOC	İki dillilik durumunun çocukların alıcı ve ifade edici dile etkisi	2-7 yaş aralığındaki iki dilli 60 ve tek dilli 60 çocuk
YL27/2019-ÇOC	0-3 yaş çocuklarının gelişimsel değerlendirilmesi	0-3 yaş grubu olan 60 çocuk ve aileleri
YL30/2019-SOS	Çevrimiçi annelerin stres düzeylerinin demografik değişkenlere göre incelenmesi	0-3 yaş döneminde çocuğa sahip 364 anne
YL31/2019-EBE	Gebelikte sigara kullanımının plasenta, emzirme öz-yeterliliği ve yenidoğan ölçümlerine etkisi	Vajinal doğum yapan 70 kadın
YL32/2019-HEM	Postpartum emzirme öz yeterliliği ve bebekte sarılık gelişmesi arasındaki ilişki	118'i sarılık tanılı, 118'i tanı almamış bebeği olan 236 anne
YL38/2018-HEM	Annelerin emzirme ve doğum şeklinin maternal bağlanmaya etkisi	1-8 aylık bebeği olan 252 anne
YL52/2011-HEM	Annelerin yenidoğan bakımı hakkında bilgi düzeyleri	Bebeği yoğun bakımda yatan 148 anne

Tablo 3'te verilen tezlerde ailedeki çocuk\kardeş sayısının ebeveyn-bebek bağlanması, annenin postpartum depresyonu, ve psikoloji iyi oluşu, yoğun bakımdaki bebeklerinin bakımıyla ilgili bilgi düzeyleri, kırılğan bebek algısı, stres ve kaygısı ile emzirme özyeterliliğinde; bebeğin sarılık olma durumu, dil gelişimi, gelişimsel değerlendirmesi ve baba-çocuk etkileşiminde anlamlı bir farklılık oluşturmadığı bulgularına ulaşılmıştır.

Tablo 4. Çocuk\Kardeş Sayısı Değişkenine Göre Anlamlı Fark Bulunan Tıpta Uzmanlık Tezleri ve Elde Edilen Bulgular

Kod	Konusu	Çalışma Grubu	Çocuk Sayısına Göre Anlamlı Fark
TU2/2023-AİLE	Gebeliği planlamanın postnatal depresyon ve maternal bağlanmayla ilişkisi	0-6 ay arasındaki bebeği olan 18 yaş üstü 204 anne	Çocuk sayısının artmasıyla maternal bağlanma düzeyinin azaldığı görülmüştür.
TU3/2023-ÇSAĞ	Ebeveyn uyku kalitesi, yorgunluk, kaygı ve depresyonun bebeğin uykusuyla ilişkisi	6-12 ay arası 83 bebek ve ebeveynleri	Çocuk sayısının artmasıyla bebeğin uyku durumunun etkilendiği görülmüştür.
TU4/2023-KADIN	Postpartum depresyonu etkileyen faktörler	334 lohusa	Annenin çocuk sayısının artmasıyla postpartum depresyon düzeyi artmaktadır.
TU5/2023-AİLE	Gebelik anksiyete ve depresyonunun doğum sonu duyguduruma etkisi	Gebeliğinin ilk 14 haftasında 500 gebe	Annenin çocuk sayısının artmasıyla depresyon düzeyi artmaktadır.
TU6/2023-AİLE	Postpartum döneminde covid-19 fobisinin yalnızlık ve depresyon üzerine etkisi	4-8 haftalık bebeği olan anneler	Annenin çocuk sayısının artmasıyla postpartum depresyon düzeyi artmaktadır.
TU7/2023-AİLE	Babaların emzirmeye etkisi	Bebeği olan 216 baba	Çocuk sayısı 3 ve altı olduğunda babanın emzirme desteği artmaktadır.
TU8/2023-ÇSAĞ	Çocuklarda takviye besin kullanım sıklığı	0-18 yaş çocuğu olan 565 ebeveyn	Çocuk sayısı arttıkça takviye kullanım sıklığının azaldığı tespit edilmiştir.
TU10/2022-AİLE	Doğum şekli ve bebeğin beslenmesinin doğum sonu depresyona etkisi	Postpartum 0-6. ayında olan 151 kadın	Annenin çocuk sayısının artmasıyla postpartum depresyon düzeyi artmaktadır.
TU11/2022-ÇSAĞ	Ebeveynlerin bebeklerinin uykularıyla ilgili görüşleri	0-36 ay arasındaki 432 bebek	Çocuğun uyku sorunu ile kardeş sayısı arasında anlamlı farklılık vardır.
TU12/2022-AİLE	Anne sütü alan çocukların gelişim ve sağlık durumu	24-60 ay 801 çocuk	1-2çocuğu olanlarda normal gelişim oranı üç+ olanlardan daha yüksektir.
TU14/2022-AİLE	Annelerin depresyon sıklığı, risk faktörleri ve sosyal destek düzeyleri	2 haftalık-18 aylık bebeği olan 200 anne	Annenin çocuk sayısının artmasıyla postpartum depresyon düzeyi artmaktadır.
TU16/2022-ÇSAĞ	Gelişimsel riski olan ve olmayan çocukların annelerinin gelişim bilgisi	6-36 aylık 178 çocuk ve anneleri	Annelerin gelişimi destekleme ve gelişim bilgisi çocuk sayısının arttıkça artmıştır.
TU17/2022-0-TU	Çocuklarda demir profilaksisine uyumun anemiye etkisi	4-24 aylık çocukları olan 300 ebeveyn	Ailedeki çocuk sayısı artması ile anemi oranının arttığı gözlenmiştir.
TU19/2022-0/ÇSAĞ	Çocukluk kaza ve yaralanmasında ailelerin bilgi ve davranışları	0-1 yaş çocuğu olan 91, 1-4 yaş çocuğu olan 124 ve 4-9 yaş çocuğu olan 126 ebeveyn	Çocuk sayısı arttıkça ailelerin güvenli davranışları azalmaktadır.
TU20/2021-9-DOĞ	Çocuklarda uyku ve gelişim değerlendirmesi	Atopik Dermatit tanılı 0-36 ay arası 80 çocuk	Çocukların kardeş sayısı artmasıyla gelişimsel gecikme artmaktadır.
TU24/2021-5-AİLE	Gebelikte anne sütü ve emzirme eğitiminin etkisi	6-12 ay arası bebeği olan 32 anne	İlk 6 ay sadece anne sütü verme, çocuk sayısı ile ilişkili bulunmuştur.
TU25/2021-3-HALK	Annelerin anne sütü ile ilgili sağlık okuryazarlık düzeyleri	0-24 aylık bebeği olan 414 anne	Çocuk sayısı fazla olan annelerin sağlık okuryazarlık düzeyleri yüksek bulunmuştur.

Tablo 4 incelendiğinde ailedeki çocuk sayı üçten az olduğunda emzirmede baba desteğinin arttığı (TU7) ve bebeğin gelişiminin daha iyi olduğu (TU12), ailedeki çocuk sayısı arttıkça bağlanma düzeyinin düştüğü (TU2, TU28), annenin depresyonunun arttığı (TU4, TU5, TU6, TU10, TU14,

TU3, TU11), bebeğin uyku kalitesinde (TU17), bebekte anemi görülmesinde (TU29) otitis medianın dil, zihin ve davranış etki durumunda, annenin psikolojik sağlığı ve bebeğin sağlığında olumsuz etkileri olduğu görülmektedir. Bebeğin takviye gıda kullanım sıklığının azaldığı (TU18), annenin emzirmeye başlama zamanında anlamlı ilişki olduğu (TU15 ve TU24), annelerin bebeklerinin gelişimini destekleme ve gelişim bilgisi hakkında (TU16), sağlık okur yazarlığının artmasında (TU25), bebeğin ev kazalarında güvenli davranışlarının azalmasında (TU19) etkili olduğu görülmüştür.

Tablo 5. Çocuk\Kardeş Sayısı Değişkenine Göre Anlamlı Fark Bulunmayan Tıpta Uzmanlık Alanı Tezlerine İlişkin Bilgiler

Kod	Konusu	Çalışma Grubu
TU1/2024-ÇSAĞ	Emzirme süresinin anne çocuk bağlanmasına etkisi ve anne sütünü bırakmaya etki eden faktörler	0-2 yaş çocuğu olan 250 anne
TU9/2022-AİLE	Gebelik sayısının postpartum depresyon üzerine etkisi	12 ayını doldurmamış bebeği olan 317 kadın
TU13/2021-ÇSAĞ	Anne ile bebek bağlanma düzeyinin bebek beslenmesine etkileri	0-24 aylık bebeği olan 1881 anne
TU15/2021-ÇSAĞ	Anne-bebek bağlanma düzeyinin bebek beslenmesine etkisi	0-24 aylık bebeği olan 1881 anne
TU18/2022-AİLE	Bebeklik dönemi emzirme süresine ebeveyn eğitim düzeyi etkisi	0-4 yaş arası bebeği olan 200 anne
TU21/2018-ÇSAĞ	Bebeklerde D vitamini verilmesini ve kesilmesini etkileyen faktörler	560 anne
TU22/2018-ÇSAĞ	Anne sütü ile beslenmeye etki eden faktörler	6 ayını doldurmuş çocuk sahibi olan 200 anne
TU23/2018-TU	Bebeklerde ev kazası geçirme sıklığı, ilişkili faktörler ve ebeveynlerin tutumları	0-2 yaş çocuğu olan 130 anne
TU26/2012-AİLE	Aileye yeni gelen kardeşin bir önceki çocuğun davranışları üzerine etkisi	1 ve 6 yaşlarında çocukları olan 312 anne
TU27/2011-ÇSAĞ	Çocuklarda RSV epidemiyolojisi hücreleri	0-2 yaş grubundaki 100 hasta
TU28/2010-ÇSAĞ	Anne çocuk bağlanması ve aile durumu	1-12 aylık bebeği olan anneler
TU29/2008-ÇSAĞ	Otitis medianın yuva çocuklarının dil, zihinsel gelişim ve davranışa etkisi	9-56 ay arasındaki 84 çocuk

Tablo 5'te görüldüğü gibi bebeklik döneminde tıpta uzmanlık alanında yapılan tezlerde, ailedeki çocuk\kardeş sayısı ile anne-bebek bağlanması, annenin postpartum depresyonu, bebeğin D vitamini verilme durumu, emzirmeye başlama zamanı ve süresi, çocukların davranışı ve bebeğin ev kazası geçirme durumu arasında anlamlı farklılık saptanmadığı bulguları elde edilmiştir.

TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu araştırmada, bebeklik dönemindeki çocuk\kardeş sayısı demografik değişkeni ele alınarak Türkiye'deki üniversitelerde yapılmış olan Ulusal tez merkezinde yer alan lisansüstü tezlerin doküman inceleme yöntemiyle incelenmesi amaçlanmıştır. İncelenen araştırmalar sonucunda çocuk\kardeş sayısı demografik değişkeninin anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığı

sorusuna cevap aranmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda Ulusal tez merkezinden alınarak incelenen çalışmalar, araştırmacı tarafından belirlenen standartları karşılaması durumunda, analiz edilmiş ve toplamda 87 tez incelenmiştir. Yapılan çalışmaların yılları, çalışma alanı dikkate alınarak yüksek lisans ve tıpta uzmanlık tezi altında kategoriye ayrılarak tablo haline getirilmiş, incelenmiş ve tespit edilen bulgular alan yazın ışığında tartışılmıştır.

Araştırmanın sonuçlarından elde edilen bulgular, çocuk/kardeş sayısı demografik değişkeni ele alınarak yapılan lisansüstü çalışmalarının son yıllarda artış gösterdiği, en çok 2019, 2022 ve 2023 yılında yapıldığı görülmüştür. Son yıllarda teknolojinin gelişmesi bununla beraber kaynaklara ulaşımın kolaylaşması ile yapılan çalışmalarda artış olduğu düşünülebilir. Araştırma alanlarına bakıldığında çalışmaların çoğunun sağlık alanında olduğu, en fazla çalışmanın hemşirelik, ikinci olarak tıp alanına ait olduğu, çocuk gelişim alanında ise çalışmaların az olduğu görülmüştür. Tezlerin türü açısından değerlendirildiğinde araştırmaların çoğunun yüksek lisans tezleri olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmaların daha çok anne katılımlı olup, baba ile yapılan çalışmaların az olduğu dikkat çekmektedir.

Çalışmalar incelendiğinde, ebeveynlerin ilk defa çocuk sahibi olması durumunda annenin öz yeterliliğinin düşük olduğu, ailedeki çocuk sayısı üç ve altı olduğu durumda babanın anneye emzirmede destek sağladığı, bebeğin gelişiminin daha yüksek olduğu, annelerin gıda katkısı konusunda daha bilgili olduğunu görülmektedir. Bu durumun ebeveynlerin ilk çocuklarının bakımı konusunda yeterli bilgi ve beceriye sahip olmaması, ailedeki çocuk sayısının az olduğunda ebeveynlerin çocuğa daha fazla nitelikli zaman ayırabildiği düşünülebilir. İlk kez anne ve baba olan bireyler bebeklerinin bakımı ve gelişimi konusunda bilgi ve tecrübe eksikliği yaşamaktadır. Ebeveynler yaşadıkları tecrübesizlik nedeniyle kaygı yaşamakta, bu kaygı sebebiyle de ilk çocuklarına daha çok yakınlık duymakta ve daha korumacı davranmaktadır (Lam, 1991).

Ailedeki çocuk sayısının artmasıyla anne-baba ve bebek arasındaki bağlanma, maternal bağlanma ve prenatal bağlanma düzeylerinin düştüğü, babanın babalık rolü algısı ve bebek bakımına katılımının azaldığı, annenin psikoloji sağlık durumunun etkilendiği görülmüştür. Ailedeki çocuk sayısının artmasıyla ebeveyn ve çocuk arasındaki sosyal, duygusal ve ilişkisel bağlanma farklılık göstermekte, ebeveynler daha fazla duygusal tükenme yaşamakta, çocuklarından duygusal olarak uzaklaşmakta olduğu görülmektedir (Blake, 1981; Mikolajczak vd., 2017; Vigouroux vd., 2017). Ailedeki çocuk sayısının artmasıyla, bebeğin uyku kalitesinin etkilendiği, bebeğin aşılama durumunun azaldığı, bebekte anemi riskinin görüldüğü, bebeğin kaza ve zehirlenme yaşama durumunun arttığı görülmektedir. Ayrıca çocuk sayısındaki artış, annelerin bebeklerde takviye

gıdaya erken başlamasına, ek gıdaya başlama zamanının azalmasına, bununla beraber bebeğin genel sağlık durumunda, ebeveynlerin bebeğin ağrı durumunu değerlendirmesinde, bebeğin dil gelişiminde ve bebek ölümlerinin meydana gelmesinde etkiye sahiptir. Ailede bakım ve ilgi gereksinimi olan çocuk sayısının artmasıyla, karşılanması gereken ihtiyaç ve zaman artmakta bu sebeple çocukların her birine ayrılan zaman azalmaktadır. Anne babalar bakım isteyen çocuk sayısı arttıkça daha fazla tükenmişlik yaşamaktadır (Gerain ve Zech, 2018; Alisinanoğlu ve Özbey, 2009).

Çalışmada, ailede çocuk sayısının artmasıyla annenin mutluluğu, annenin bebeğini emzirme/beslemeye başlama zamanı, süresi, gerekli bilgi ve yeterliliğe sahip olması, bebeklerde beslenme bozukluğu görülme durumunun azalması, ebeveynlerinin öz yeterliliğinin ve bebeğe duygusal yakınlığının artmasında, annenin bebek bakımına ilişkin bakım-ilgi ve değer vermesinde, annenin bebeğinin gelişimini destekleme, gelişim bilgisi yeterliliğinde ve sağlık okuryazarlığında olumlu etkiye sahip olduğu görülmüştür. Literatür incelendiğinde, daha fazla çocuğa sahip olmanın annelerin ebeveyn öz yeterliliği açısından pozitif etkiye sahip olduğunu ve annelerin ebeveynlik yapma konusunda kendilerine daha fazla güvendiklerini göstermektedir (Leahy-Warren vd., 2011; Öztürk ve Giren, 2015). Çocuk sayısı arttıkça annenin bebek bakımına yönelik daha çok geleneksel ve fonksiyonel olmayan uygulamaları kullandığı, bebek bakımında kaynak kullanımının ihtiyacın azaldığı, annenin emzirme tekniğinin değişkenlik gösterdiği görülmektedir.

Bebeklik döneminde çocuk/kardeş sayısının etkisini inceleyen çalışmaların çocuk gelişimi, sosyal hizmetler, psikoloji ve diğer alanlarda yetersiz kalması, özellikle çocuk gelişim alanında bebeklik dönemindeki araştırmaların oldukça az sayıda olduğu dikkat çekmiştir. Yapılan çalışmaların çoğunlukla annelerle gerçekleştirildiği, babaların çalışmalarda yer alma oranının düşük olduğu görülmüştür. Ailedeki çocuk sayısı veya çocuğun kardeş sayısı değişkeninin, bireyleri çeşitli yönlerden etkileyen önemli bir demografik değişken olarak ele alınmasında fayda olduğu sonucunu ulaşılmıştır. Bu nedenle, bebeklik döneminden itibaren yapılacak bilimsel çalışmalarda, çocuk sayısı değişkeninin bağımlı değişkenler üzerindeki anlamlı etkilerinin incelemeye değer olduğu söylenebilir. Başta sosyal bilimler ve sağlık bilimleri alanında yapılacak çalışmalarda, çocuk sayısı veya kardeş sayısı değişkeninin etkilerinin ortaya konmasının incelenen konu alanıyla ilgili anlamlı veriler ortaya koyacağı düşünülmektedir.

Aile, bir toplumun geçmişten geleceğe izlerini taşıyan, köklerini besleyen, milletin güven, huzur ve istikrar kaynağı olan en önemli müessesedir. Ülkemizde son yıllarda doğum oranını düşüştüğü,

yaşlı nüfusun arttığı, aile bağlarının zayıfladığı, zararlı akım ve alışkanlıkların ise aile sistemini etkilediği görülmektedir. Bu sebeple “Ailemiz Geleceğimiz” temasıyla 2025 yılı “Aile Yılı” olarak ilan edilmiş ve aile köklerini koruyarak çocuk sayısını arttırmaya yönelik çeşitli politikalar geliştirilmiştir (Boztepe, 2025). Bu politikalar çocuk sayısına göre artan miktarda maddi destek sağlamayı kapsamaktadır (iletisim.gov.tr, 2025). Ülkemiz adına kararlaştırılan bu politikalar ışığında çocuk sahibi olmak isteyen aileler için daha elverişli yaşam alanları oluşturulacağı ve gelecek dönemlerde de yeni politikalar geliştirilerek yaşanan bu krizle mücadele etkin olunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akbayram, H.T. (2015). Gebelik döneminde verilen anne sütü ve emzirme eğitiminin anne sütü ile beslenme ve emzirmeye ilişkin davranışlara etkisi; Tıpta Uzmanlık Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tıp Fakültesi Aile Hekimliği ABD.
- Akkaya, A.C. (2024). 0-6 yaş grubunda çocuğu olan ebeveynlerin toplumsal cinsiyet rol tutumları ile çocuklarına kullandıkları dil arasındaki ilişki; Yüksek Lisans Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Akkoyun, S. (2017). Prematüre bebeği yatan annelerde stres ve destek düzeyleri; Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Hemşirelik ABD.
- Akpınar, A. (2021). 6-24 aylık bebeği olan annelerin tamamlayıcı beslenme konusundaki bilgi ve uygulamalar; Yüksek Lisans Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Aktaş, A. M. (2004). Aile terapisinde sosyal hizmet yaklaşımı. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 7(7).
- Alabay, E. (2017). Okul öncesi dönem çocuğu olan ebeveynlerin ebeveynlik tutumlarının incelenmesi. Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi, 1(2), 156-174.
- Alisinanoğlu, F., & Özbey, S. (2009). Anaokulu ve anasınıfı davranış ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışması. Mesleki Eğitim Fakültesi Dergisi, (1).
- Altheide, D. (1996). Process of document analysis. D. Altheide (Edt.) Qualitative Media Analy Sis. Thousand Oaks: Sage Pub.
- Arı, S. (2012). Anne bebek bağlanması ile doğum sonu depresyon arasındaki ilişki; Yüksek lisans tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Aydoğan, Y., & Koçak, N. (2003). Okul öncesi çocukların dil gelişimlerine etki eden faktörlerin incelenmesi. Milli Eğitim Dergisi, (159).
- Balcıoğlu, E. (2019). Gebelikte sigara içiminin plasenta, emzirme öz-yeterlilik ve yenidoğan ölçümlerine etkisi; Yüksek Lisans Tezi, Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Baş, C. (2021). Anne – bebek bağlanma düzeyinin 0-24 ay arası bebek beslenmesi üzerine etkileri; Tıpta Uzmanlık, Ankara: Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Çocuk Sağ. ve Hast. Kliniği.
- Başar, F. (2023). Gebelerin doğum öncesi bakım memnuniyetlerinin prenatal emzirme öz-yeterliliklerinin ve yenidoğan bakımına hazır olma durumlarının incelenmesi; Yüksek Lisans Tezi, Kütahya: Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hemşirelik ABD.
- Bilgi, S., & Özsoy, T., (2020). Kültürlerarası perspektiften aile ve çocuk(luk). Ege Akgün (Ed.), Türk Kültüründe Aile ve Çocuk, Ankara: Pegem.
- Blake, J. (1981). The only child in America: Prejudice versus performance. Population and Development Review 7(1), 43-54. doi: 10.2307/1972763
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. Qualitative Research Journal, DOI: 10.3316/QRJ0902027
- Boztepe, A.Ş. (2025). 2025 Aile Yılı'nı, güçlü aile yapımızın korunması için bir milat olarak görüyoruz. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/bakan-goktas-2025-aile-yilini-guclu-aile-yapimizin-korunmasi-icin-bir-milat-olarak-goruyoruz/3448952>

- Cengiz, M.T. (2020). Çocukluk çağı kaza ve yaralanmalarında ailelerin bilgi ve davranışlarının belirlenmesi; Tıpta Uzmanlık, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları.
- Çağlayan, N. (2019). Gebelikte prenatal bağlanma davranışları ve ilişkili faktörler; Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kadın Sağlığı ve Hastalıkları.
- Çiçek, S. (2014). Annelerin doğum sonrası fonksiyonel durumunun yaşam kalitesine etkisi; Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Dağcıoğlu, B.F. (2012). Aileye yeni katılan kardeşin bir önceki çocuğun davranışları üzerine etkileri; Tıpta Uzmanlık, Ankara Atatürk Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Aile Hekimliği.
- Dağlı, L.D. (2023). Çocuklarda besin takviyesi kullanım sıklığı, etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi ve hematolojik-biyokimyasal değerler ile ilişkisi; Tıpta Uzmanlık, Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları BD.
- Değer, B.V. (2011). Mardin ili kızıltepe ilçe merkezinde yaşayan evli kadınların doğum sonrası dönemde anne ve bebek bakımına yönelik bildikleri ve/veya uyguladıkları geleneksel yöntemler; Yüksek Lisans Tezi, Elazığ:Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Demir, A.B. (2019). 0-6 aylık dönemde beslenmeyi etkileyen faktörlerin incelenmesi; Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Medipol Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü-Beslenme ve Diyetetik ABD.
- Demir, R. (2012). 60.yıl sağlık ocağı bölgesinde yaşayan 0-2 yaş grubu çocuklarda malnutrisyon sıklığının, etkileyen faktörler ve annelere verilen eğitimin etkisi; Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Halk Sağlığı ABD.
- Dereli, E., & Dereli, B. M. (2017). Ebeveyn-çocuk ilişkisinin okul öncesi dönem çocukların psikososyal gelişimlerini yordaması. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 14(1), 227-258.
- Devilen, T. (2024). Emzirme süresinin anne çocuk bağlanmasına etkisi ve anne sütü ile beslenmeyi bırakmaya neden olan faktörler; Tıpta Uzmanlık, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları.
- Dinç, S. (2014). Baba-bebek bağlanma durumu ve etkileyen faktörlerin belirlenmesi; Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği ABD.
- Dinç, S., (2014) Baba-bebek arasındaki bağlanma durumu ve etkileyen faktörlerin belirlenmesi; Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Elmaoğlu E. (2015). 0-17 yaş grubu zehirlenme vakalarının nedenleri ve etkileyebilecek faktörler yönünden incelenmesi; Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Erdoğan, Ç. (2015). Normal doğum deneyiminin emzirme üzerine etkisi; Yüksek Lisans Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Erdoğan, İ. (2018). Tek çocuk olma deneyimi kişilik özellikleri, aile ve akran ilişkileri; Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eğitim Bilimleri ABD.
- Erişik, E. (2012). 1-12 yaş çocuğu olan annelerin çocuk beslenmesi ve gıda katkıları konusunda bilgi ve davranışa yönelik tutumlarının belirlenmesi; Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Erkan, M.E. (2018). Bebeklerin ilk 6 ayda anne sütü ile beslenmelerine etki eden faktörler; Tıpta Uzmanlık, Ankara: Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Zeynep Kamil Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Kliniği.
- Ertaş, B.F. (2022). Kütahya ilinde 2015-2020 yıllarında beş yaş altı çocuk ve bebek ölüm nedenlerinin incelenmesi; Yüksek Lisans Tezi, Kütahya: Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Hemşirelik ABD.
- Filikçi, A. (2020). 0-24 ay arasında bebeği olan kadınların anne sütü ve emzirme konusundaki bilgi ve davranışları; Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Geçener, M. (2017). Sezaryen ve normal doğum ile doğan bebekler arasındaki gelişimsel farklılıkların belirlenmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Gençer, E. (2019). Gebeliğin istenme durumunun öznel mutluluğa etkisi; Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Gérain, P., & Zech, E. (2018). Does informal caregiving lead to parental burnout? Comparing parents having (or not) children with mental and physical issues. *Frontiers in Psychology*, 9, 884.

- Gödür, Ç.F. (2021). Doğum sonrası 2 haftalık-18 aylık bebeği olan annelerde depresyon sıklığı, risk faktörleri ve sosyal destek düzeylerinin araştırılması; Tıpta Uzmanlık, Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Tıp Fakültesi Aile Hekimliği.
- Günbegi, D. (2021). Postpartum depresyon ile çocukluk çağı travmaları arasındaki ilişkinin incelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Güney, G. (2021). Yenidoğan yoğun bakım ünitesinde yatmakta olan ve oksijen desteği alan yenidoğanların ebeveynlerinin stres ve kaygı düzeylerinin belirlenmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Bezmialem Vakıf Üniversitesi, Hemşirelik ABD.
- Hürmüzlü, S. (2018). Bebeklerde d vitamini verilmesini ve kesilmesini etkileyen faktörler; Tıpta Uzmanlık, Ankara, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Ankara Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hematoloji Onkoloji Sağlık Uygulamaları Araştırma Merkezi.
- Kaçmaz, T. (2024). Yenidoğan yoğun bakım ünitesindeki bebeklerin ebeveynlerinin psikososyal semptomlarının bağlanma üzerine etkisi; Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Kara, A. (2022). Gebelik sayısının postpartum depresyon belirtileri üzerine etkisi; Tıpta Uzmanlık, İstanbul: Sağlık Bilimleri Üniversitesi Gülhane Tıp Fakültesi Aile Hekimliği.
- Karakoyun, M. (2011). 2 yaş altı çocuklarda rsv epidemiyolojisi” hücreci; Tıpta Uzmanlık, İstanbul: Haseki Eğitim ve Araştırma Hastanesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları.
- Kartal, S.G. (2023). Çocuk sağlığı izleminde ebeveyn uyku kalitesi, yorgunluk, kaygı ve depresyon varlığının bebeğin uyku kalitesi ve uyku özellikleri ile olan ilişkisi; Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları.
- Kavut, S. (2015). Kuşaklararası iletişim farklılıklarının aile içi iletişime etkisi; Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, Ö. (2022). Hemşire annelerin bebek bakımında kullanılan geleneksel yöntemler konusunda bilgi ve uygulamaları; Yüksek Lisans Tezi, Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sağlık Bilimleri Hemşirelik ABD.
- Kaynak, S. (2011). Yenidoğan yoğunbakım ünitesinde bebeği yatan annelerin yenidoğan bakımına yönelik bilgi düzeyleri; Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Kılınç, G. (2021). Türkiye’de bebek ölümlerini etkileyen faktörler: sayma veri modelleri ile karşılaştırmalı bir analiz; Yüksek Lisans Tezi, Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılınç, G.E. (2022). Ebeveynlerin bebeklerinin uyku alışkanlıkları ve uyku sorunları ile ilgili görüşlerinin değerlendirilmesi; Tıpta Uzmanlık, Adana: Çukurova Üniversitesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları ABD.
- Kırıcı, S. (2015). 0-6 ay arası bebeği olan annelerin bebek beslenme durumlarının incelenmesi; Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilim Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Kırman, A., & Doğan, Ö. (2017). Anne-baba çocuk ilişkileri: bir meta-sentez çalışması. Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal, 4(1), 28-49.
- Kıvanç, R. (2020). 24-36 aylık çocuğu olan annelerin özyeterlik algıları ve çocuk yetiştirme tutumları ile çocuğun motor gelişimi arasındaki ilişkinin incelenmesi; Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Koire, İ.İ. (2017). Uganda’da bebeklerde ek besine erken başlama durumu; Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Halk Sağlığı ABD.
- Köroğlu, A. Y., & Tepeli, K. (2022). 48-72 Aylık Çocukların Gelişimlerinin Selçuk Gelişimsel Değerlendirme Envanteri ile Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. Çocuk ve Gelişim Dergisi, 5(9), 32-57.
- Kurtulan, B. (2015). Erken çocukluk döneminde (4-7 yaş) bilişsel beceriler ile sosyal beceriler arasındaki ilişkinin incelenmesi Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kuruçırak, Ş. (2010). 4-12 aylık bebeği olan babaların, babalık rolü algısı ile bebek bakımına katılımları arasındaki ilişki; Yüksek Lisans Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi Doğum ve Kadın Hastalıkları Hemşireliği ABD.

- Lam, Y. J. (1991). The single-child's personality development and school adjustments: Some suggestions for future research. *Mcgill Journal Of Education/Revue Des Sciences De L'éducation De Mcgill*, 26(2), 189-201.
- Leahy-Warren, P., & McCarthy G. (2011). Maternal Parental Self-Efficacy in The Postpartum Period. *Midwifery*.
- Mete, Ö. S. (2023). 0-6 aylık bebeği olan annelerin gebeliği planlama durumlarının postnatal depresyon ve maternal bağlanmaları ile ilişkisinin değerlendirilmesi; *Tıpta uzmanlık*, Ankara: Sağlık Bilimleri Üniversitesi Ankara Sağlık Uygulama Merkezi Aile Hekimliği.
- Mikolajczak M.ve Roskam I. (2019). Ebeveynlerde Tükenmişlik Kaçınmanın ve Kurtulmanın Yolları. Çeviri Editörü, Can Belge. İstanbul: İletişim.
- Mikolajczak, M., Raes, M. E., Avalosse, H., & Roskam, I. (2017). Exhausted parents: Sociodemographic, child-related, parent-related, parenting and family-functioning correlates of parental burnout. In *Key Topics in Parenting and Behavior*
- Özdemir, O. (2023). Babaların emzirmeye etkisinin kişilik özellikleri açısından değerlendirilmesi; *Tıpta Uzmanlık*, İstanbul: Sağlık Bilimleri Üniversitesi Fatih Sultan Mehmet Eğitim Araştırma Hastanesi Aile Hekimliği.
- Özkan, H. (2022). Covid-19 pandemisinde gebelerin fiziksel aktivite, kendini algılama düzeyleri ve ilişkili faktörler; *Yüksek Lisans Tezi*, Aydın: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Kadın Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği.
- Özkul, H. (2023). Gebelik dönemindeki anksiyete ve depresyon düzeylerinin doğum sonrası duygudurum üzerine etkisinin değerlendirilmesi: kohort çalışması; *Tıpta Uzmanlık*, Karabük: Karabük Üniversitesi Aile Hekimliği.
- Özsöz, E. İ. (2023). Postpartum dönemde covid-19 fobisinin yalnızlık ve depresyon üzerine etkisinin incelenmesi; *Tıpta Uzmanlık*, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Meram Tıp Fakültesi Aile Hekimliği.
- Özturan, M. (2023). Doğum şeklinin anne ve bebek bağlanmasına olan etkisinin belirlenmesi; *Yüksek Lisans Tezi*, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Öztürk, M., & Giren, S. (2015). Annelerin ebeveynlik algıları ile çocukların problem davranışlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(2), 477-503.
- Özyürek, A., & Şahin, F. T. (2005). 5 ve 6 Yaş Grubunda Çocuğu Olan Ebeveynlerin Tutumlarının İncelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(2), 19-34.
- Pickhardt, C.E. (2008). *The future of your only child: How to guide your child to a happy and successful life*. New York: Palgrave Macmillan.
- Poçulu, N. (2022). Aile hekimliği birimlerinde takip edilen gebelerde doğum şekli ve bebeğin beslenme durumunun doğum sonrası depresyon ve yaşam kalitesi üzerine etkilerinin araştırılması; *Tıpta Uzmanlık*, Ankara: Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Aile Hekimliği.
- Polat, M. (2022). Doğum sonrası dönemde annelerin covid-19 korkusunun anne-bebek bağlanması ve emzirme öz-yeterliliği ile ilişkisinin incelenmesi; *Yüksek Lisans Tezi*, Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği ABD.
- Shafiq, M. (2010). Anne çocuk bağlanması ve aile durumu; *Tıpta Uzmanlık*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları ABD.
- Suar, G. (2018). Normal doğum deneyiminin emzirme üzerine etkisi; *Yüksek Lisans Tezi*, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Şen, S. (2007). Anneanne-anne- bebek bağlanmasının incelenmesi; *Yüksek Lisans Tezi*, İzmir: Ege Üniversitesi Kadın Sağlığı ve Hastalıkları ABD.
- Taşçı, B. (2022). 6 ay – 1 yıl arasında ve 1 yıldan daha fazla süre ile anne sütü alan çocukların gelişim ve sağlık düzeylerinin karşılaştırılması; *Tıpta Uzmanlık*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Aile Hekimliği ABD.
- Teğın, N. (2023). Ebeveynlerin kırılğan bebek algısı ile sağlık kurumlarına başvuru durumları arasındaki ilişki; *Yüksek Lisans Tezi*, Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Temel, F. (2010). Türkiye’de Ocak 2003-Ocak 2008 yılları arasında doğan bebeklerin doğum ağırlıkları, perinatal ve neonatal ölümler ile ilişkili faktörlerin incelenmesi; *Tıpta Uzmanlık*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı ABD.

- Terzi, K. (2022). Annelerin bebek bakımı ile ilgili başvurdukları kaynakların belirlenmesi; Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Medipol Üniversitesi Ebelik ABD.
- Topaloğlu, M.G. (2019). Postpartum emzirme öz yeterliliği ve yenidoğanda fizyolojik sarılık gelişmesi arasındaki ilişkinin incelenmesi; Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Torun, E.G. (2019). 0-36 ay arası atopik dermatit tanısı almış çocuklarda uyku ve gelişimin değerlendirilmesi, Tıpta Uzmanlık, Ankara: SBÜ Dr. Sami Ulus Kadın Doğum ve Çocuk Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi.
- Tosun, E. (2022). Ebeveynlerin aile aidiyetlerinin bebek bağlanması üzerine etkisi; Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Tunç, S. (2022). Cizre ilçesindeki aile sağlığı merkezlerine başvuran ebeveynlerin aşı tereddütü ve aşı karşıtlık düzeylerinin incelenmesi; Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep: SANKO Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Vahapoğlu, E. (2020). Bebeklik dönemi emzirme süresine ebeveyn eğitim düzeyinin etkisi; Tıpta Uzmanlık, Ankara: Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Keçiören Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezi, Aile Hekimliği.
- Varol, E. (2021). 0-2 yaş çocuk sahibi annelerin gebelik-doğum-lohusalık ve bebek bakımına ilişkin fonksiyonel olmayan inanç ve uygulamaları; Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Vigouroux, S., Scola, C., Raes, M. E., Mikolajczak, M., & Roskam, I. (2017). The Big Five Personality Traits and Parental Burnout: Protective and Risk Factors. *Personality And Individual Differences*, 119, ss.216-219.
- Yazgan, E. (2023). Baba tükenmişliği ve baba-çocuk etkileşimi arasındaki ilişki; Yüksek Lisans Tezi, Karabük: Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Yıldız, K. (2019). Yenidoğan yoğun bakımda bebeği yatan annelerin emzirme tutumu ve emzirme başarılarının belirlenmesi; Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Yılmaz, Ö. (2023). Covid-19 pandemi sürecinde bebeği yenidoğan yoğun bakımda yatan annelerin belirsizliğe tahammülsüzlük ve psikolojik iyi oluş düzeyleri; Yüksek Lisans Tezi, Aydın: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Ruh Sağlığı ve Hastalıkları.
- Zengin, S. (2019). Normal ve riskli gebelerin doğum sonrası dönemde anneliğe uyumlarının değerlendirilmesi; Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

TÜRK MİTOLOJİSİNDE HAYVANLAR VE TEMSİL ETTİKLERİ DEĞERLER**Aytekin DEMİRCİOĞLU**Kastamonu Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Felsefe Bölümü,
Türk-İslam Düşünce Tarihi Anabilim Dalı**ORCID ID:** 0000-0003-4945-5519**ÖZET**

Türk mitolojisi çok sayıda hayvan figürü içermektedir. Bu hayvanların her biri çeşitli özelliklere ve işlevlere sahip olmakla beraber bazı etik değerlerle de eşleştiriliyorlardı. Bu çalışmada Türk mitolojinde yer alan kurt, at, kartal, geyik, yılan, baykuş ve ejderha gibi hayvanların mitolojik işlevleri ve bu hayvanların etik bağlamda temsil ettiği değerler incelenmiştir. Türk mitolojisinin bunlar dışında başka hayvanlara ilişkin söylenceler de içermesine karşılık çalışma bu hayvanlarla sınırlanmıştır. İnceleme konuyla ilgili birincil ve ikincil kaynakların yorumlanması tekniğiyle yapılmıştır. İnceleme alanı mitolojik söylencelerden oluştuğu için çalışmadaki verilerin reel olarak doğrulukları tartışılmamıştır. Bunun yerine çalışmada elde edilen verilerin kültürel değerleri üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, Türk mitolojisi, Mitolojik hayvanlar, Etik değerler

ANIMALS AND THE VALUES THEY REPRESENT IN TURKISH MYTHOLOGY**ABSTRACT**

Turkish mythology contained numerous animal figures. Each of these animals had various characteristics and functions, and they were also associated with certain ethical values. In this study, the mythological functions of animals such as wolves, horses, eagles, deer, snakes, owls and dragons in Turkish mythology and the values that these animals represented in ethical terms were examined. Although Turkish mythology also contained legends about other animals, the study was limited to these animals. The study was conducted using the interpretation technique of primary and secondary sources on the subject. Since the field of study consisted of mythological legends, the real accuracy of the data in the study was not discussed. Instead, an evaluation was made based on the cultural values of the data obtained in the study.

Keywords: Mythology, Turkish mythology, Mythological animals, Ethical values

1.GİRİŞ

Türk mitolojisi, doğayla ve hayvanlarla iç içe bir yaşam süren eski Türk topluluklarının dünyayı algılayışını yansıtan zengin bir semboller sistemi sunmaktadır. Türklerin Şamanizm, Tengricilik ve eski inanışlarına dayalı mitolojisinde, hayvanlar önemli bir yere sahiptir. Bu hayvanlar,

genellikle kozmik düzenin bir parçası olarak görülür ve çeşitli manevi değerleri, güçleri veya yaşam ilkelerini temsil ettiklerine inanılırdı (Ögel, 2006).

Türk mitolojisinde hayvanlar hem koruyucu hem de rehber olarak görülmektedir. Onlar sadece fiziksel varlıklar değil, aynı zamanda kutsal anlamlar taşıyan ruhsal varlıklardır. Bu hayvanlar, kimi zaman tanrılarla iletişim kuran elçiler, kimi zaman da birer totem olarak toplumların kimliklerini belirleyen semboller haline gelmiştir (Kafesoğlu, 1997).

Doğayla iç içe sürülen yaşamın beslemesi ve desteklemesi sebebiyle Türk mitolojisinde çok sayıda hayvan yer almaktaydı. Bunlardan kurt, yaratılış destanında yer aldığı için ön plana çıkmaktadır. Kurt dışında at, kartal, geyik yılan, baykuş ve ejderha gibi hayvanlar da özgürlük, bağımsızlık, cesaret, bilgelik, güç, sadakat tarzında çeşitli değerlerin temsilcisi olarak Türk mitolojisinde yer almışlardır.

2.TÜRK MİTOLOJİSİNDE ÖNE ÇIKAN HAYVANLAR VE TEMSİL ETTİKLERİ DEĞERLER

2.1.Kurt

Kurt, Türk mitolojisinde en önemli hayvanlardan biridir. Türklerin atalarını temsil eden kurt figürü, bağımsızlık, cesaret, liderlik ve kutsallığın sembolüdür. Bozkurt miti, Türklerin kökenini anlatan efsanelerden biridir. Bu mite göre, dişi bir kurt, Türklerin soyunun tükenmesini engellemiş ve onları yeniden çoğaltmıştır (Roux, 1999). Bu nedenle kurt, Türk halklarının koruyucusu ve yol göstericisi olarak kabul edilir.

Türk kültüründe kurt, birçok mitolojik, sembolik ve kültürel anlam taşır. Kurt, Türklerin yaşamında derin bir yer edinmiş ve aşağıdaki değerleri temsil eder.

1. Özgürlük ve Bağımsızlık

Kurt, Türk mitolojisinde bağımsızlığın ve özgürlüğün sembolüdür. Türkler, göçebe bir yaşam sürdükleri için özgürlük kavramına büyük önem verirlerdi. Kurt, bu bağımsız ruhu temsil eden bir figür olarak görülür (Kafesoğlu, 1997).

2. Liderlik ve Rehberlik

Kurt, özellikle Bozkurt mitiyle Türklerin yol göstericisi olarak tasvir edilir. Türk destanlarında dişi bir kurt, soylarının tükenme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı bir dönemde Türkleri korumuş ve yeni bir başlangıç yapmalarını sağlamıştır. Bu hikâye, kurtların liderlik ve rehberlik sembolü olarak görülmesine yol açmıştır (Roux, 1999).

3. Cesaret ve Güç

Kurt, güçlü ve cesur bir hayvan olarak bilinir. Avcılığı, sürüsüne liderlik etmesi ve hayatta kalma yetenekleri, onu güç ve cesaretin sembolü haline getirmiştir. Türk savaşçıları, kurt gibi cesur ve dayanıklı olmayı idealize etmişlerdir (Ergun, 2019).

4. Sadakat ve Aile Bağları

Kurtlar, sürü içinde sadık ve dayanışmacı bir yapıya sahiptir. Türkler, bu özellikleri aile ve toplumsal bağların güçlülüğünü simgelemek için kullanmışlardır. Kurt figürü, toplum içindeki birlik ve dayanışmayı da temsil eder (Yaman, 2015).

5. Koruyuculuk ve Kutsallık

Türk mitolojisinde kurt, koruyucu bir ruh olarak da kabul edilir. Özellikle göçebe topluluklar için doğanın zorluklarına karşı hayatta kalma mücadelesinde kurtlar ilham kaynağı olmuştur. Tengricilik inancında kurt, göksel bir varlık olarak da görülür ve Tanrı'nın korumasının bir işareti sayılır (Ögel, 2006).

6. Türklerin Köken Sembolü

Kurt, Türklerin köken mitolojisinde önemli bir yer tutar. Ergenekon Destanı gibi efsanelerde Türkler, dişi bir kurt tarafından korunmuş ve bu kurdun rehberliğiyle Ergenekon'dan çıkarak yeni bir başlangıç yapmıştır. Bu nedenle kurt, Türk kimliğinin ve kökeninin bir sembolüdür (Başer, 2017; Roux, 1999).

7. Bağlantılı Olduğu Tanrı: Gök Tengri

Türklerde kurt, göksel bir hayvan olarak kabul edilir ve Gök Tengri inancıyla ilişkilendirilir. Göğe ve kutsal alemlere olan bağlantısı nedeniyle kurt, Tanrı'nın yeryüzündeki bir temsilcisi olarak görülmüştür (Kafesoğlu, 1997; Ögel, 2006).

1.1. At

At, Türk kültüründe hem fiziksel hem de ruhsal bir araçtır. At, özgürlük, sadakat ve hız gibi değerleri temsil eder. Türkler için at, savaşlarda ve göçlerde vazgeçilmez bir yol arkadaşı olmuştur. Ayrıca mitolojik hikayelerde atlar, bazen kutsal varlıklar olarak tasvir edilir ve kahramanlara olağanüstü yetenekler kazandırır (Başer, 2017).

Türk mitolojisinde at, önemli bir yere sahiptir ve birçok değer ve kavramı temsil eder. At, Türk kültüründe hem gündelik yaşamda hem de manevi boyutta kutsal ve anlamlı bir varlık olarak kabul edilmiştir. Türk mitolojisinde atın temsil ettiği başlıca değerler şöyle özetlenebilir:

1. Güç ve Hız

At, hız ve gücün sembolüdür. Türkler, göçebe bir yaşam tarzı sürdürdükleri için atları savaşta, avcılıkta ve uzun yolculuklarda kullanmışlardır. Atın gücü, bireyin ve toplumun fiziksel gücüyle özdeşleştirilmiştir (Kafesoğlu, 1997).

2. Sadakat ve Bağlılık

Atlar, sahibine olan sadakati ve güvenilirliği ile bilinir. Türk mitolojisinde at, kahramanların sadık bir yol arkadaşıdır. Destanlarda kahramanın en zor anlarında ona yol gösteren ve yardım eden akıllı ve güçlü bir varlık olarak tasvir edilir (Ergin, 1997).

3. Ruhani Bağ ve Kutsallık

Atlar, Türk mitolojisinde sadece fiziksel değil, aynı zamanda ruhani bir bağa sahiptir. Şaman ayinlerinde ruhlara ulaşmak için at sembolizmi önemli bir yere sahiptir. At, gökyüzü ile yer arasındaki iletişimde bir araçtır. “Kanatlı atlar” (Tulpar gibi) sıklıkla göğe yükselişi ve ilahi alemlere yolculuğu temsil eder (Ögel, 2006).

4. Özgürlük ve Bağımsızlık

Göçebe yaşamın en önemli unsurlarından biri olan at, özgürlüğün ve hareketliliğin sembolüdür. At sayesinde Türkler, geniş bozkırlarda özgürce hareket edebilmiş ve bu durum kültürlerine özgürlük ve bağımsızlık sevgisini aşılamıştır (Gökalp, 1976).

5. Savaş ve Kahramanlık

Türk mitolojisinde at, savaşın vazgeçilmez bir unsuru ve kahramanlığın sembolüdür. Destanlarda atlar, kahramanların güçlerini ve zaferlerini pekiştirir. Örneğin, Dede Korkut Hikayeleri’nde ve Manas Destanı’nda atlar, kahramanların ayrılmaz bir parçasıdır (Kafesoğlu, 1997).

6. Bereket ve Şans

Bazı Türk inanışlarında at, bereket ve şansı temsil eder. At kılından yapılan tılsımların kötü ruhlardan koruduğuna inanılmıştır. Ayrıca, at figürleri uğur getiren bir sembol olarak kullanılmıştır (Sümer, 1992).

7. Gökyüzü ve Güneş Bağlantısı

At, zaman zaman güneşin ve gökyüzünün sembolü olarak görülmüştür. Göçebe Türk topluluklarında, güneşin yolculuğu ile atın hızı arasında bir ilişki kurulmuş ve bu durum mitolojik hikayelere yansımıştır (Eliade, 2021).

Öne Çıkan Mitolojik Örnekler (Ögel, 2006):

- Tulpar: Kanatlı at, genellikle Türk ve Altay mitolojisinde yer alır ve kahramanlara yardım eder.

- Bozkurt ve At İlişkisi: Bazı mitlerde at, Bozkurt ile birlikte toplumun rehberliğini üstlenir.
- Manas Destanı: Kahraman Manas'ın sadık atı Ak-Kula, mitolojide kahramanın kader arkadaşıdır (Reichl, 1992).

Türk mitolojisinde at hem fiziksel hem de manevi boyutta önemli bir yer tutmuş ve Türklerin dünya görüşünü şekillendiren temel unsurlardan biri olmuştur.

1.2. Kartal

Kartal, gökyüzü ile yeryüzü arasında bir bağ kuran kutsal bir hayvandır. Türk mitolojisinde kartal, yüksek görüş gücünü ve üstünlüğü simgeler. Tanrı Ülgen'in sembollerinden biri olan kartal, göksel güçleri ve ilahi iradeyi temsil eder. Şamanların ruhsal yolculuklarında kartal, onların rehberi ve koruyucusu olabilir (Yaman, 2015).

Türklerin ilk inancı olarak bilinen Şamanizm'de kartal kutsal bir varlıktır. Onun ilk şaman olduğu kabul edilirdi (Armutak, 2004, s. 150). Türk mitolojisinde kartal göklerin hâkimi ve Gök Tanrı'nın sembolüydü (Duran, 2012, s. 120). Aynı zamanda Türk mitolojisinde güneşi temsil eden Ülgen'in yedi oğlundan birinin adı da Kartal'dır (Duran, 2012, s. 108).

Kartal, Yakutlarda soylu kabilelerinin atası olarak kabul edilir ve insanlara iyiliğinin ya da kötülüğünün dokunabileceğine inanılırdı (Toprak, 2013, s. 118). En yüksek ruhların taşıyıcısı olan kartalın Gök Tanrı'yı ya da şaman ruhunu temsil ettiğine inanılırdı. Bu nedenle onun Dünya Ağacı'nın tepesinde yaşadığına inanılırdı. Hayvan-ata olan kartal yardımcı ruhları temsilen elbisesi üzerine işlenirdi (Çoruhlu, 2002, s. 133).

Yakutlar mevsimlerin kartal sayesinde oluştuğuna inanırlardı. İnanışa göre kartal kollarını sallarsa buzlar erimeye başlar, ikinci defa salladığında ise ilkbahar gelir (Radloff, 2008, s. 247). Yakutlarda kartal ayrıca güneşi temsil ediyordu. Bazı Yakutlar, yeminlerini kartal adına içerlerdi. Kartalın adıyla edilen yemin en büyük yemin olarak kabul edilirdi. Kartalın adını vererek yalan yere yemin eden kişinin ocağı söner, nesli tükenirdi (Uraz, 1994, s. 150).

Kartalın İslam öncesi dönem Türk mitolojisindeki etkisi İslam'dan sonra da devam etmiştir. Kartal, bir figür olarak mitolojide temsil ettiği tüm değerlerle birlikte Divan edebiyatında da kendisine güçlü bir yer bulmuştur (Güngör, 2016).

Türk mitolojisinde kartalın Gök Tanrı'nın elçisi olduğu ve bu anlayışın Sibiryaya ve Altay bölgesindeki Şamanizm inancını şekillendirdiği yönünde kabuller vardır. Bununla beraber arkeolojik kazılarda Şamanizm ile ilgili somut bulgulara rastlanılmaması sebebiyle kartal ile ilgili mitolojilerin Gök tanrı inancından neşet etme ihtimali göz ardı edilmemelidir (Şahin, 2021).

Türk mitolojisinde kartal, birçok açıdan önemli bir semboldür ve çeşitli değerleri temsil eder. İşte Türk mitolojisinde kartalın anlamı ve sembolik önemi (Alkan Erdoğan, Tr.):

1. Güç ve Hâkimiyet

Kartal, gökyüzünün hâkimi olarak görülür ve güçlü bir liderliği temsil eder. Uçarken geniş alanları görebilmesi ve yüksek irtifalarda uçabilmesi, ona güç ve kontrol sembolizmini kazandırır.

2. Koruyuculuk ve Rehberlik

Türk mitolojisinde kartal genellikle koruyucu bir ruh olarak kabul edilir. Destanlarda, kahramanlara yol gösteren ya da onları tehlikelerden koruyan bir figür olarak yer almıştır.

3. Gökyüzü ile Bağlantı (Gök Tanrı ile İlişki)

Kartal, gökyüzüyle ve Gök Tanrı inancıyla bağlantılı bir semboldür. Türklerde Gök Tanrı'ya ulaşma, ruhsal yükseliş ve manevi temizlikle ilişkilendirilir. Kartalın gökyüzüne yakınlığı, kutsallığını artırır.

4. Özgürlük ve Bağımsızlık

Kartalın özgürce uçabilmesi, Türk halklarının tarih boyunca değer verdiği bağımsızlık ruhunu simgeler.

5. Savaşçı Ruh ve Cesaret

Kartalın keskin pençeleri ve avını güçlü bir şekilde yakalaması, savaşçı ruh ve cesaret ile özdeşleştirilmiştir. Türklerde savaşçı bir figür olan kartal, destanlarda ve sanat eserlerinde güçlü bir savaşçı olarak sembolize edilir.

6. Ruhun Taşıyıcısı

Bazı mitlerde kartal, insanların ya da şamanların ruhlarını gökyüzüne ya da diğer dünyalara taşıyan bir aracı olarak kabul edilir. Şaman ritüellerinde kartal tüyleri de bu nedenle kutsaldır.

7. Dualite ve Denge

Kartalın çift başlı olarak tasvir edildiği dönemler hem yer hem de göğü hem iyi hem kötü güçleri temsil ettiğini gösterir. Bu sembol özellikle Selçuklu sanatında önemli bir yere sahiptir.

Türk mitolojisindeki kartal hem doğrudan mitolojik öykülerde hem de semboller ve ritüellerde sıkça karşımıza çıkar. Özellikle şamanik gelenekte ve destanlarda kartal, halkın doğa ile kurduğu mistik bağın güçlü bir temsilcisidir.

1.3. Geyik

Geyik, masumiyet ve doğa ile bütünleşmeyi temsil eder. Geyik figürü, genellikle dişi bir ruh varlığı olarak tasvir edilir ve insanlara yol gösterir. Türk mitolojisindeki “Altın Geyik” efsaneleri, avcılarının karşısına çıkan ve onları kutsal bir maceraya sürükleyen hikayeleri içerir (Ergun, 2019).

Türk mitolojisinde geyik, önemli bir semboldür ve genellikle kutsallık, rehberlik, bereket, özgürlük ve doğa ile uyum gibi değerleri temsil eder. Geyik figürü, Türklerin doğaya duyduğu saygının ve onu kutsal görmelerinin bir ifadesidir. İşte Türk mitolojisinde geyiğin anlamı ve sembolizmi hakkında detaylı bilgiler:

1. Rehberlik ve Koruyuculuk

Geyik, Türk mitolojisinde yol gösterici bir ruh veya kutsal bir varlık olarak görülür. Özellikle destanlarda ve halk anlatılarında geyik, kahramanlara doğru yolu gösterir ya da onları korur. Örneğin, Ergenekon'dan çıkışı anlatan destanda bir geyik, Türklerin yolunu gösterir. Bu, geyiğin rehberlik ve koruyuculuk rolünü vurgular (Lajos, 1971; Ögel, 2006; Roux, 1999).

2. Kutsallık ve Doğanın Ruhü

Geyik, Türkler arasında doğanın kutsallığını temsil eder. Şamanik inançlarda, geyiğin ruhu ormanların ve doğanın koruyucusu olarak kabul edilir. Şamanlar, geyik motiflerini giysi ve davullarda kullanarak bu kutsal varlıkla bağ kurmaya çalışırdı. Altay Mitolojisinde geyik, “Yer-Su” (toprak ve su) ruhlarının sembollerinden biri olarak saygı görür (Eliade, 2021; Roux, 1999).

3. Bereket ve Yaşam Döngüsü

Geyik figürü, bereketin ve yaşam döngüsünün bir sembolüdür. Boynuzlarıyla yaşam ağacını çağrıştırır ve sürekli yenilenen doğayı temsil eder. Özellikle geyik boynuzları, döngüsel bir yeniden doğuşun işareti olarak kabul edilir (Kafesoğlu, 1997; Ögel, 2006).

4. Göçebe Hayatta Özgürlük ve Bağımsızlık

Göçebe Türk kültüründe geyik, özgürlük ve bağımsızlığın sembolüdür. Geyik, doğanın uçsuz bucaksız alanlarında serbestçe dolaşır, bu da bozkır yaşam tarzıyla özdeşleştirilir (Lajos, 1971; Roux, 1999).

5. Şaman Ritüellerinde Geyik

Şamanların ayinlerde kullandığı davullarda ve giysilerinde geyik motifleri sıklıkla kullanılmıştır. Şamalar geyiği, ruhani yolculuklarına eşlik eden bir rehber olarak kabul ederler (Eliade, 2021; Ögel, 2006).

1.4. Yılan

Türk mitolojisinde yılan, genellikle bilgelik ve dönüşümle ilişkilendirilir. Ancak yılan, bazen kötülüğün ve tehlikenin bir sembolü olarak da görülür. Bu çift yönlü anlam, yılanın hem doğanın hem de insanın karmaşıklığını temsil ettiğini gösterir (Kafesoğlu, 1997).

Türk mitolojisinde yılan, farklı anlam ve değerler taşıyan bir semboldür. Yılanın anlamı, genellikle bağlamına, mitolojik hikayelere ve kültürel coğrafyaya göre değişir. Ana hatlarıyla, Türk mitolojisinde yılan şu değerleri temsil eder:

1. Koruyucu Güç

Türk mitolojisinde yılan, özellikle yeraltı dünyası ve onun koruyucusu olarak görülür. Örneğin, yeraltı dünyasının kapısını koruyan bir yılan tasvirine rastlanabilir. Bu bağlamda yılan hem kutsal hem de korkutucu bir güçtür (Ögel, 2006).

Yılan ayrıca kutsal mekanların ve hazine gibi değerli eşyaların koruyucusu olarak da düşünülebilir (Taşağıl, 1995).

2. Bilgelik ve Gizem

Yılan, gizemli ve bilge bir varlık olarak algılanır. Zekâsı, yeraltı dünyası ile olan bağı ve doğadaki varlığı nedeniyle yılan bilge ve gizemli bir varlık olarak kabul edilir (Bayat, 2007).

1.5. Baykuş

Baykuş, Türk mitolojisinde bilgeliğin ve gizemin sembolüdür. Şamanların ruhani rehberi olarak görülen baykuş, aynı zamanda ölümler diyarı ile yaşayanlar arasında bir bağ kurar. Ancak bazı Türk halk inanışlarında, baykuşun sesi ölüm habercisi olarak da algılanabilir (Yaman, 2015).

Türk mitolojisinde baykuş hem bir bilgelik ve koruma sembolü hem de bazen uğursuzluk ve ölüm habercisi olarak algılanır. Bu zıt anlamlar, baykuşun mitolojideki çok yönlü ve derin sembolik değerini yansıtmaktadır (Köse, 2019).

Türk mitolojisinde baykuş, genellikle hem olumlu hem de olumsuz anlamlar taşıyan sembolik bir hayvandır. Baykuşun temsil ettiği değerler, Türk kültürünün farklı dönemlerinde ve bölgelerinde değişiklik göstermektedir, ancak genel olarak baykuşun temsil ettiği değerler şunlardır:

1. Bilgelik ve Kehanet

Baykuş, gece aktif bir hayvan olduğu için gizem ve derin bilgiyle ilişkilendirilir. Sessizce avlanması ve keskin gözleri, onu bilgelik ve dikkatle bağdaştırır. Türk mitolojisinde de baykuş, bazen bilgeliğin sembolü olarak görülür ve gizli gerçeklerin ortaya çıkmasında rol oynar (İnan, 1986).

2. Ölüm ve Uğursuzluk

Baykuşun ötüşü, birçok Türk halk inanışında ölümün ya da kötü bir olayın habercisi olarak kabul edilir. Özellikle mezarlıklar gibi sessiz yerlerde duyulduğunda, kötüye yorulabilir. Bu olumsuz algı, baykuşun gece aktif olmasından ve ötüşünün ürkütücü bulunmasından kaynaklanır (Ocak, 1994).

3. Koruyucu Ruh

Bazı Türk boylarının inanışlarında baykuş, koruyucu bir ruh veya totem hayvanı olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda, kötü ruhlardan veya nazardan koruma sağladığına inanılır. Özellikle baykuş tüylerinin ya da figürlerinin kötülöklere karşı bir muska olarak kullanıldığı bilinmektedir (Çoruhlu, 2002).

4. Şamanizm ve Ruhani Yolculuk

Türk Şamanizm’inde baykuş, şamanların ruhani yolculuklarında bir rehber veya yardımcı ruh olarak görülebilir. Baykuşun gece görüşü ve sessiz uçma yeteneği, ruhlar âlemiyle bağlantı kurmak için ideal bir sembol olmasını sağlamıştır (Eliade, 2021).

5. Doğanın Dönüşümü

Baykuş, doğanın döngüsellliğini ve hayat ile ölüm arasındaki ince bağı temsil eder. Geceyi temsil ettiği için, gündüz ve gece arasındaki dengeyi simgeler. Bu bağlamda, Türk mitolojisindeki dualistik dünya görüşüyle de uyumludur (Kafesoğlu, 1997).

1.6. Ejderha

Türk mitolojisinde ejderha (Evren), doğanın kaotik gücünü ve kozmik dengeyi temsil eder. Ejderha figürü, suyun ve bereketin koruyucusu olarak görülür. Aynı zamanda mücadele ve kahramanlık hikayelerinde karşılaşılan bir semboldür (Ögel, 2006).

Türk mitolojisinde ejderha (genellikle “Ejder”, “Evren” veya “Lu” olarak anılır), genellikle çift yönlü anlamlar taşıyan, güçlü bir mitolojik figürdür. Ejderha figürü, Türk mitolojisinde hem yaratıcı hem de yıkıcı yönleriyle temsil edilir. Bu figürün temsil ettiği değerler şunlardır:

Türk mitolojisindeki ejderha hem doğanın gücünü hem de insanın bu güçle uyum içinde var olma çabasını yansıtan çok katmanlı bir semboldür. Bu figür, Asya kültüründeki ejderha figürleriyle (örneğin Çin ejderhaları) de benzerlikler taşır, ancak Türk mitolojisine özgü yönleriyle farklılaşır.

1. Koruma ve Güç

Ejderhalar, gökyüzü ve yeryüzü arasındaki bağ olarak görülür ve doğanın düzenini koruyan varlıklar olarak tasvir edilir. Gücün, cesaretin ve liderliğin sembolüdür.

Özellikle Oğuz Kağan Destanı gibi metinlerde, ejderha ile mücadele eden kahramanlar güçlerini kanıtlar (Gökalp, 2021).

2. Doğa Üzerindeki Hâkimiyet

Ejderhalar, su, hava ve yeraltı gibi doğanın farklı unsurlarını temsil eder. Özellikle su kaynaklarının koruyucusu olarak ejderha, suyun kutsallığını ve bereketini simgeler.

Türklerin doğa ile uyum içinde yaşamaları ve doğayı kutsal görmeleri, ejderha figüründe yansır (Eliade, 2021).

3. Kaos ve Düzen

Ejderha, kaos ve düzen arasındaki mücadeleyi simgeler. Hem yok edici hem de dönüştürücü bir güce sahip olması, Türk mitolojisindeki dualite anlayışını yansıtır.

Kötülükle mücadelede ejderha genellikle bir sınav veya engel olarak düşünülmektedir. Bu, kahramanların büyümeleri ve olgunlaşmaları için gereklidir (Roux, 1999).

4. Bilgelik ve Gizem

Ejderha, bilgelik ve gizem ile ilişkilendirilir. Uçsuz bucaksız bilgeliği ve doğaüstü gücü temsil eder.

Bu anlamıyla, ejderha Türk mitolojisinde aynı zamanda kutsal bilgilerin koruyucusu olarak görülür (Ögel, 2006).

5. Kutsallık ve Ruhaniyet

Ejderha figürü, gök ile yer arasındaki köprü olarak tasvir edilir ve ruhani bir anlam taşır. Tanrısal güçlerle ilişkilendirilir ve Türklerin Tengricilik inancında özel bir yere sahiptir. Ejderhanın gök ve yer arasında bağlantı kurması ona kutsiyet atfedilmesine neden olmuştur (Kafesoğlu, 1997).

2. SONUÇ

Türklerin eski inançlarında totemizm önemli bir yer tutmuştur. Bu dönemde her boyun ya da kabilenin kendine özgü bir hayvan totemi olabilmekteydi. Bu totemler, o topluluğun koruyucusu olarak kabul edilir ve topluluğun kimliğini güçlendirirlerdi. Kurt, geyik, at ve kuş gibi çeşitli hayvanlar, Türk totemizminin başlıca örnekleri arasında yer almaktadır.

Türk mitolojisindeki hayvanlar, doğa ile insan arasındaki manevi bağı güçlendiren önemli semboller olarak kabul edilmiştir. Her hayvan, birer değer veya ilkeyi temsil eder ve Türklerin dünyayı anlamlandırma biçiminde derin bir yer tutmaktadır. Bu mitolojik hayvanlar, sadece geçmişin değil, aynı zamanda Türk kültürünün ve kimliğinin güncel yansımalarını da taşımaktadır.

Bu çalışmada incelenen Türk mitolojisindeki hayvanlardan kurt özgürlük ve bağımsızlık, liderlik ve rehberlik, cesaret ve güç, sadakat ve aile bağları, koruyuculuk ve kutsallık, Türklerin kökeni gibi değerleri temsil etmektedir. At güç ve hız, sadakat ve bağlılık, ruhani bağ ve kutsallık, özgürlük ve bağımsızlık, savaş ve kahramanlık, bereket ve şans, gökyüzünün ve güneşin temsilciliği değerlerini yansıtmaktadır. Kartal gökyüzü ile yeryüzü arasında bağlantı kurmayı, ruhani rehberlik ve koruyuculuğu, söze sadakat ve güvenilirlik, güç ve hakimiyet, özgürlük ve

bağımsızlık, savaşçılık ve cesaret, denge gibi değerlerin temsilcisiydi. Geyik masumiyeti ve doğayla bütünleşmeyi, rehberlik ve koruyuculuğu, doğanın ruhunu, bereketi, özgürlük ve bağımsızlığı, ruhani rehberliği ifade etmektedir. Yılan koruyucu gücü, bilgeliği ve gizemi bir değer olarak barındırmaktadır. Baykuş bilgelik ve kehaneti, ölüm ve uğursuzluğu, koruyuculuğu, ruhani rehberliği ve doğanın dönüşümünü temsil etmektedir. Ele alınan son mitolojik hayvan olan ejderha koruyuculuk ve güç, doğa hakimiyeti, kaos ve düzen, bilgelik ve gizem, kutsallık ve ruhaniyet gibi değerleri temsil etmektedir.

KAYNAKÇA

- Alkan Erdoğan, D. (Tr.) (2024, Aralık 11). Türk mitolojisinde hayvan sembolizmi. Feniks Felsefi, Kültürel, Hümanist Dergi. <https://www.feniksdergi.org/turk-mitolojisinde-hayvan-sembolizmi/>
- Armutak, A. (2004). Doğu ve Batı mitolojilerinde hayvan motifi II. Sürüngenler, balıklar, kanatlılar ve mitolojik hayvanlar. İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, 30 (2), 43-157.
- Başer, F. (2017). Türk mitolojisi: Temel kavramlar ve mitolojik hikayeler. Yeditepe Yayınevi.
- Bayat, F. (2007). Türk mitolojik sistemi: Kaynakları ve açıklamalarıyla. Ötüken Neşriyat.
- Çoruhlu, Y. (2002). Türk mitolojisinin anahatları. Kabcacı Yayınevi.
- Duran, R. (2012). Mitoloji ve din. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Eliade, M. (2021a). Şamanizm: Arkaik teknikler. (A. Berktay, Çev.). Doğu-Batı Yayınları.
- Eliade, M. (2021b). Mitlerin anlamı (M. A. Kılıçbay, Çev.). Dost Kitabevi Yayınları.
- Ergin, M. (1997). Dede Korkut kitabı. Simurg Yayınları.
- Ergun, M. (2019). Türk Mitolojisinde Hayvanların Sembolik Anlamları. Akçağ Yayınları.
- Gökalp, Z. (2021). Türk töresi. Ötüken Neşriyat.
- Gökalp, Z. (1976). Türkçülüğün esasları. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Güngör, Ö. (2016). Dîvân şiirinde mitolojik bir unsur olarak kartal figürü. Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi 1(2), 70-79. www.inciss.com
- İnan, A. (1986). Eski Türk dini tarihi. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1997). Türk milli kültürü. Boğaziçi Yayınları.
- Köse, S. (2019). Türk kültüründe baykuş. Kültür Araştırmaları Dergisi 1(3), 288-301.
- Lajos, R. (1971). Tarihte Türklük. (H. Dursun Yıldız, Çev.). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Ocak, A. Y. (1994). Türk halk inançlarında ve edebiyatlarında ölüm. Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.
- Ögel, B. (2006). Türk mitolojisi I-II. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Radloff, W. (2008). Türklük ve Şamanlık. Örgün Yayınevi.
- Reichl, K. (1992). Oral epic tradition in Central Asia. Routledge.
- Roux, J. P. (1999). Türklerin ve Moğolların eski dini. (A. Berktay, Çev.). Kabcacı Yayınevi.
- Sümer, F. (1992). Oğuzlar (Türkmenler): Tarihleri, boy teşkilatı, destanları. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şahin, S. (2021). Gök Tanrı inancı ve Şamanizm'de kullanılan kartal figürünün kimliği üzerine bazı düşünceler. Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi 3(2), 99-113.
- Taşagıl, A. (1995). Göktürkler. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Toprak, F. (2013). Çağatay şiirinde vahşi hayvanlar ve yırtıcı kuşlar. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/9 Summer, 105-124.
- Uraz, M. (1994). Türk Mitolojisi. Düşünen Adam Yayınları.
- Yaman, A. (2015). Şamanizm ve Türklere hayvan totemizmi. Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 10(3), 653-670.

MİTOLOJİK YUNAN TANRILARINDA ETİK DEĞERLER**Aytekin DEMİRCİOĞLU**Kastamonu Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Felsefe Bölümü,
Türk-İslam Düşünce Tarihi Anabilim Dalı**ORCID ID:** 0000-0003-4945-5519**ÖZET**

Yunan mitolojisi çok tanrılı bir inanç sistemini içermektedir (Burkert, 1987). Bu sistemdeki tanrılar bazı yönleriyle insanlardan üstün özelliklere sahip olmakla birlikte pek çok açıdan insani nitelikler taşımaktaydılar. Birbirleriyle ve insanlarla iletişim kuran bu tanrılar tıpkı insanlar gibi üzülmekte, sevinmekte, düşmanlık etmekte, sevmekte, kıskanmakta ve çocuk sahibi olmaktadır. Yunan mitolojik tanrılarının en önemlileri Olimpos Dağı'nda yaşamaktaydı. Birçok açıdan insanlara benzeyen bu tanrılar ahlaki anlamda da insanlarla benzerlikler taşıyorlardı. Diğer bir deyişle bu tanrılar tıpkı insanlar gibi hem erdemli hem erdemsiz tutumlara sahiptiler. Bu sebeple mitolojik Yunan tanrılarının benimsedikleri etik değerler insanlar tarafından “iyi” ya da “kötü” olarak nitelenebilmektedir. Çalışma, Olimpos Dağı'nda yaşayan on iki mitolojik tanrı ile sınırlanmıştır. Çalışmada literatür tarama ve içerik analizi yöntemleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, Mitolojik Yunan Tanrıları, Etik Değerler**ETHICAL VALUES OF MYTHOLOGICAL GREEK GODS****ABSTRACT**

Greek mythology included a polytheistic belief system (Burkert, 1987). The gods in this system had superior characteristics to humans in some aspects, but they also had human characteristics in many aspects. These gods, who communicated with each other and with humans, felt sad, happy, hostile, loving, jealous, and had children just like humans. The most important of the Greek mythological gods lived on Mount Olympus. These gods, who resembled humans in many aspects, also had moral similarities with humans. In other words, these gods had both virtuous and vicious attitudes, just like humans. For this reason, the ethical values adopted by the mythological Greek gods can be described as “good” or “bad” by humans. The study was limited to twelve mythological gods living on Mount Olympus. Literature review and content analysis methods were used in the study.

Keywords: Mythology, Mythological Greek Gods, Ethical Values

1.GİRİŞ

Mitolojiler ya da söylenceler tanrıların, evrenin, insanın ortaya çıkışından, bir tarih olayına veya bir kişiyle ilişkili çeşitli olay ve gerçeklikleri konu alan, onlara gerçeküstü bir nitelik vererek anlatan, temel özelliği inanış konusu olan kısa öykülerdir (OED, 2024). Yunan düşünsel siteminde bu öykülerin çok çeşitli örnekleri mevcuttur.

Mitolojik Yunan tanrılarının etik değerleri oldukça çeşitli ve karmaşıktı. Yunan mitolojisinin tanrı anlayışın insanların kendi doğalarının bir yansıması şeklinde bir kabule dayanıyordu. İnsani bu yansıma Yunan tanrılarının hem erdemli hem de kusurlu davranışlar sergilemelerine yol açıyordu (Kerenyi, 1951).

Mitolojik Yunan tanrılarının öfke ve intikam gibi güce dayalı duyguları temel değerler olarak kabul ettikleri söylenebilir. Bu insani değerler, tanrıların dilinden anlatılarak Yunan destanlarına kaynaklık yapmıştır (Homer, 2022).

Yunan mitolojisinde çok sayıda ve işlevde tanrı olmasına rağmen bunların en büyüklerinin Olimpos Dağı'nda yaşadığı kabul edilirdi (Atsma, 2024). Bu çalışmada Yunan mitolojisinde Olimpos Tanrıları olarak adlandırılan on iki tanrının etik değerleri incelenmiştir.

2.OLİMPOS TANRILARININ ETİK DEĞERLERİ

Yunanların on iki büyük tanrısı Olimposlular olarak bilinirdi. Bunlar birlikte hareket ederek veya ilişki kurarak insan hayatının her yönüne başkanlık ederlerdi. Tanrıça Hestia'nın yeri tartışmalı olup bazen on ikiler arasında yer alır, bazen almaz.

2.1.Aphrodite

Aşk, güzellik, zevk ve üreme tanrıçası Aphrodite, tutkuyu ve estetiği temsil ederdi. İnsanların aşka, ilişkilere ve güzelliğe dair algılarını etkilerdi, ancak bazen bu tutkuların karmaşıklığını ve zorluklarını da yansıtırıdı.

Kanatlı tanrı Eros (Aşk) genellikle güzel bir kadın olarak tasvir edilirdi. Nitelikleri arasında bir güvercin, elma, deniz tarağı kabuğu ve ayna bulunurdu. Klasik heykel ve fresklerde çoğunlukla çıplak olarak betimlenirdi (Atsma, 2024).

Olimpos tanrıları arasında diğerleri üzerinde etki alanı en güçlü olan tanrıça Aphrodite'tir ki o, baş tanrı Zeus üzerinde de güçlü bir etkiye sahiptir. Halk şiirlerinde ve ezgilerinde insanlar aşkın esiri olarak betimlenirken Olimposlular da Aphrodite'in etkisinde olarak betimlenirler. Aşk ve şehvet işlerinde Eros ve Himeros, Aphrodite'in yardımcılarıdır. Eros, aşkı ve sevgiyi temsil ederken Himeros ise şehvet, arzu ve isteği temsil eder. Aphrodite'in aşk oyunları çoğu zaman babası Zeus'u zor duruma düşürür. Zeus'un ölümsüzlerle yaşadığı sayısız ilişki dışında, ölümlü

güzel kızlarla veya yakışıklı delikanlı Ganymedes ile yaşadığı ilişki ve çapkınlıkları Aphrodite'in eseridir. Aphrodite'in kendisi de benzer bir ilişki yumağı içindedir. O, fiziksel aşkı, tensel birlikteliği ve cinselliği yüceltmekteydi. Hatta o, fahişeliği kutsamış ve kurumsallaştırmıştır (Doğan Gürbüz, 2021).

Aphrodite estetik değerleri temsil etmektedir. Bununla beraber onun temsil ettiği güzelliğin bedensel ve fiziksel güzellik olduğu açıktır. Ayrıca Aphrodite peşinde koştuğu hazları elde etmek için her türlü oyuna başvurmayı veya başkalarına acı çektirmeyi meşru görmektedir. Bu nedenle onun etik değer, estetik değerlere sahip olduğu söylenebilir.

2.2.Apollo

Apollo Yunan mitolojisinde müziğin, şiirin, güneşin ve iyileşmenin tanrısıdır. O, sanatın ve bilimlerin koruyucusudur. Ayrıca kehanetleriyle insanlara yol gösterirdi. Apollo, uyumun ve düzenin sembolüdür.

Apollo genellikle insanlara hayat bahşeden bir kahraman olarak bilinse de bazen küçük hesaplar ve intikam peşinde koştuğu da oluyordu. Apollo fiziksel güzelliği ve olağanüstü ahlaki değerlerin birliği olan Helenik idealin temsilcisidir. Sanat eserlerinde genellikle uzun boylu ve atletik yapılı, başında defne çelengi olan ideal bir genç erkek olarak tasvir edilmektedir. Zeus ve Leto'nun oğlu olan Apollo, Olimpos Dağı'nın çok saygı duyulan güneş ve ışık tanrısı olmuştur. Antik Yunan ve Roma edebiyatı boyunca saygınlığı aynı kalan tek büyük tanrıydı. Bununla beraber hayatı ilerledikçe daha fazla rol üstlenen karmaşık bir tanrıydı. Apollo sanatın ve bilimin hamisi olması yanında bir kahramandı. Bu ünü Delphi Tapınağı'ndaki yılanı öldürmesiyle ve Truva Savaşında Paris'in okunu Aşil'in topuğuna yönlendirerek savaşın kaderini değiştirmesiyle kazanmıştı (Lesso, 2022).

Apollo'nun sembolize ettiği pek çok değer yanında asıl olarak kahramanlığı temsil ettiği anlaşılmaktadır. Onun güçlü ve cesur genç bir erkek olarak tasvir edilmesi bunun en önemli göstergesidir. O, canavarlarla ve güçlü düşmanlarla çarpışarak onları alt eden bir kahramandır.

2.3.Ares

Ares savaş tanrısıdır. Savaşın yol açtığı şiddet ve kargaşa ile ilişkilendirilir. Savaşın acımasız yönlerini temsil eder ve savaşı yücelten bir figürdür.

Zeus ve Hera'nın oğlu olan Aras'ın Türk kökenli bir Olimpos tanrısı olduğuna dair çalışmalar vardır (Şengül, 2023). Ares diğer Olimpos tanrıları tarafından sevilmiyordu. Afrodite ve kız kardeşi Eris ile gönül ilişkisi kurduğu ve bu ilişkilerden iki çocuğu olduğu kabul edilir (Encyclopaedia Britannica, 2024).

Ares, çabuk sinirlenmesi, saldırganlığı ve çatışmaya olan doymak bilmez susuzluğu nedeniyle belki de tüm Olimpos tanrıları arasında en sevilmeyen tanrıydı. Ares, Afrodite'yi baştan çıkarmış, Herkül ile başarısız bir şekilde savaşmış ve oğlu Halirrhothios'u öldürerek Poseidon'u öfkelenmişti. Yunanlar Ares'i kendilerinden kabul etmiyor ve Trakyalı sayıyorlardı (Cartwright, 2017). Ares fiziksel olarak yakışıklı ve cesur biriydi. Bununla beraber uygunsuz ilişkileri sebebiyle bir dönem Olimpos'tan kovuldu (Homer, 2022).

Ares'in diğer Olimpos tanrıları tarafından sevilmemesi onun Yunan olmayan kökeni ile ilişkilendirilebilir. Bununla beraber onun temel erdeminin cesaret olduğu anlaşılmaktadır. Cesur olmasına karşılık gönül ilişkilerinde herhangi bir ahlaki sınır tanımadığı da görülmektedir.

2.4.Artemis

Avcılık ve ay tanrıçası Artemis, doğayı ve yaban hayatını korurdu. Bakirelik yeminine sadıktı ve kendine ve başkalarına karşı bağımsızlık ve özgürlüğe değer verirdi.

Artemis, kardeşi Apollon'un doğmasına yardım ettiği için doğum tanrıçası olarak konumlandırılmıştır. Ama onu karakterize eden en önemli özellik bakire olmasıdır (Mackay, 2021). Her türlü çarpık ilişkinin mevcut olduğu Yunan mitolojisinde bekaretin başat özellik olarak kabul edilmesi gayet anlaşılır bir durumdur.

Artemis sadece av tanrıçası değildi, aynı zamanda vahşi hayvanların, vahşi doğanın, doğumun ve bakireliğin tanrıçası olarak da biliniyordu. Ayrıca, küçük çocukların koruyucusuydu ve kadınlarda hastalık getirdiği ve onları iyileştirdiği biliniyordu. Edebiyatta ve sanatta yay ve ok taşıyan bir avcı olarak tasvir edilmiştir (Greek Gods & Goddesses, 2021).

Koruyuculuk özelliğinin yanında Artemis'in temsil ettiği temel etik değerlerin iffet olduğu bellidir. O, yardımseverliğiyle birlikte bekaretini koruyarak diğer mitolojik tanrıların ve insanların saygısını kazanmış bir tanrıçadır.

2.5.Athena

Bilgelik, savaş stratejisi ve el sanatları tanrıçası Athena, adil savaş ve zekâ ile ilişkilendirilirdi. Şiddetten ziyade stratejiye ve bilgiye değer verirdi.

Mitolojiye göre Zeus'un başında bir çıban büyür. Ağrılar dayanılmaz bir hal alınca Hephaistos baltasıyla Zeus'un başındaki çıbanı keser. Bu yaranın içinden gri gözlü bilgelik tanrıçası Athena doğar. Athena üvey kız kardeşi Artemis gibi bakire kalacağını duyurur ve kendisini babasının yardımına adar. Athena Yunan mitolojisindeki diğer tanrılar gibi babası Zeus'a hiç isyan etmemiştir. Ancak göğsüne taktığı zırhın o kadar güçlü olduğu ve Zeus'un yıldırımlarının bile onu delemediğine dair efsaneler vardır (Miller, 2012).

Athena, amcası Poseidon ile en müreffeh Antik Yunan şehri olan Atina'nın lideri olmayı kimin hak ettiği konusunda bir kavgaya tutuştular. Poseidon, şehrin Athena'dan daha fazla fayda sağlayacağını iddia etti ve bunu kanıtlamak için üç çatal mızrağını bir kayaya çaktı ve Akropolis'in kuzey tarafındaki Erechtheion Tapınağı'nda fışkıran bir deniz suyu akışı yarattı. Ne kadar akıllı olsa da Athena muhteşem bir şey yapmadı: sadece bir zeytin ağacı dikti. Ancak, yarışmanın jürisi olan Atina'nın ilk kralı Cecrops, zeytin ağacının Atinalılara meyve, yağ ve odun verdiği için çok daha faydalı olduğunu fark etti ve Athena şehrin sahibi oldu (www.greekmythology.com, 2024).

Athena'nın sahip olduğu etik değerlerin bilgelik olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber Athena bilgeliğini tüm insanlar için değil, yalnızca sevdiği veya yakın çevresinde bulunanların yararına olacak şekilde kullanmıştır.

2.6. Demeter

Demeter, Yunan mitolojisinde tarımın, mevsimlerin, bereketin ve anne sevgisinin tanrıçasıdır. Homeros'un destanlarında, "güzel saçlı kraliçe" ya da "güzel örgülü Demeter" diye geçer. İnsanlara tarım yapmayı öğretmiştir. Ekinlerle, özellikle de buğdayla sembolize edilir (Homeros, 2022).

Demeter ve Persephone hikayesi, diğer mitlerin sunamadığı bir şey sunuyordu: sonsuz yaşam ve ölüme karşı zafer vizyonu. Doğa tanrıçası Demeter'in, Kore (bakire) adında bir kızı vardı ve yeraltı dünyanın efendisi Hades tarafından kaçırılıp bazı rivayetlere göre tecavüze uğradı. Demeter, Kore'sini dünyanın dört bir yanında boşuna aradı ve sonunda Eleusis şehrinde bir kuyunun yanında dinlendi. Orada, yaşlı bir kadın kılığında girerek kraliçenin oğluna baktı ve ölümsüz olması için onu her gece ateşte vaftiz etti. İnsanlar Eleusis'te ona bir tapınak inşa ettiği sürece, Demeter kraliçenin oğlu Triptolemos'a tarım sanatını öğretti. Tanrıların kralı Zeus, Hades'i Kore'yi annesine geri vermeye ikna etti çünkü Demeter'in kederinde, ekinler ölüyor, insanlar açlıktan ölüyor ve tanrılar alışılmış haraçlarını alamıyorlardı. Hades kabul etti ama Kore'yi kandırarak biraz nar çekirdeği yedirmişti ve eğer biri ölümler diyarında yerse, o kişi ölümlerle birlikte kalıyordu. Ancak sadece biraz yemiş olduğu için yılın yarısını Hades ile yeraltında, yarısını da annesiyle yeryüzünde geçirmesi kararlaştırıldı. Kore yeraltından Persephone ('felaket getiren') olarak Ölümlerin Kraliçesi olarak çıktı ve yeryüzünde kaldığı süre boyunca Demeter dünyanın bereketli olmasını sağladı, Persephone yeraltındayken ise bitkiler solup öldü; böylece mevsimler açıklandı. Ancak daha da önemlisi, mit dönüşüm kavramını ve yaşamın döngüsel doğasını yansıtıyordu. Birinin varlığı

ölümle sona ermiyordu çünkü ölüm yoktu; sadece bir varoluş durumundan diğerine geçiş vardı (Mark, 2012).

Mitlerde görülen Demeter'in iki temel özelliği tarımın bereketini arttırması ve kraliçenin oğluna duyduğu sevgidir. Buradan hareketle Demeter'in sahip olduğu temel etik değerlerin sevgi olduğu sonucuna varılabilir.

2.7.Dionysos

Şarap, eğlence, tiyatro ve bereket tanrısı Dionysos, özgürlük ve coşkunlukun sembolüydü. Aynı zamanda insanlara aşırılık ve ölçülülük arasındaki dengeyi gösterirdi. Tiyatrolar ve festivaller aracılığıyla kültürel ve sosyal değerleri şekillendirdi.

Bir Roma mozaik döşemesinde Dionysos, yanında bir panter zıplarken dans ederken gösterilir. Dionysos'un kırmızı örtüsü dalgalanır ve bir çelenk takar (Lloyd, 2014).

Homeros (2022), Dionysos'u 'insanların neşesi' olarak tanımlamıştır. Hesiodos (2019) ise onu 'çok neşeli' olarak tanımlar. Bunun nedeni şüphesiz Dionysos'un insana şarap armağanını vermesiyle tanınmasıdır. Destana göre Tanrı, Attika'daki İkaria'nın asil bir vatandaşı olan İkarios'a asma ağacını verdi. İkarios bundan şarap yaptı ve bunu yoldan geçen bir grup çobanla paylaştı. Ancak, şarabın sarhoşluk veren bir içecek olduğunu bilmeyen çobanlar zehirlendiklerini düşündüler ve hemen intikam duygusuyla hareket ederek talihsiz İkarios'u öldürdüler. Bu kötü başlangıcına rağmen, şarap Antik Çağ'da son derece popüler bir içecek haline geldi. Yunanlar genellikle şarabı suyla seyrelterek (bir ölçek şarap ve üç ölçek su) büyük bir krater kabında karıştırarak içerlerdi. Şarap festivallerde, ziyafetlerde ve özel partilerde, özellikle de konukların bir kanepeye (kline) uzanıp dedikodudan felsefeye kadar uzanan konularda sohbet ettikleri, gayri resmî, yalnızca erkeklere özel bir içki seansı olan sempozyumlarda içilirdi (Cartwright, 2012).

Şarap tanrısı olarak sembolize edilen Dionysos, temelde insanları eğlendirmeyi bir amaç olarak benimsemişti. Dolayısıyla onun etik değerinin eğlence, özgürlük, rahatlama olduğu söylenebilir.

2.8.Hephaistos

Demircilik ve ateş tanrısı Hephaistos, zanaatkarların ve işçilerin koruyucusuydu. Çalışkanlık, yaratıcılık ve sabır ile ilişkilendirilirdi. Fiziksel kusurlarına rağmen (topal olması) yetenek ve azmiyle tanınırdı.

Hephaistos demircilerin ve ateşin tanrısıdır. "Göksel zanaatkar" olarak anılırdı, ayrıca diğer zanaatkarlarla (heykeltıraşlar, marangozlar, metal işçileri) ve Romalı meslektaşı Vulcan'ın

adından da anlaşılacağı gibi yanardağlarla ilişkilendirilirdi. Kendi annesi tarafından sakatlanmış çirkin bir tanrı olmasına rağmen, kendisi Afrodit'in kocasıydı. (www.greekmythology.com, 2024). Hephaistos'un Roma'daki karşılığı Vulcan'dır. Yunan mitolojisinde Hephaistos, Zeus ve Hera'nın oğluydu veya Hera'nın partenogenez çocuğuydu. Annesi Hera tarafından doğuştan gelen bir engelin sonucu olan topallığı nedeniyle Olimpos Dağı'ndan atılmıştı. Bir demirci tanrısı olarak Hephaistos, Olimpos'taki tanrıların tüm silahlarını yaptı. Tanrıların demircisi olarak hizmet etti (Krugmann, 2003).

Hephaistos üretkenliği ve çalışkanlığı ile tasvir edilmektedir. Dolayısıyla onun temel etik değerinin çalışkanlık olduğu anlaşılmaktadır.

2.9.Hera

Zeus'un karısı ve evlilik tanrıçası olan Hera, sadakati ve aile birliğini temsil ederdi. Ancak, kıskançlığı ve intikamcılığı da meşhurdu.

Antik Yunan dininde Hera evlilik, kadın ve aile tanrıçası ve doğum sırasında kadınların koruyucusudur. Yunan mitolojisinde, on iki Olimposlunun ve Olimpos Dağı'nın kraliçesi, Zeus'un kız kardeşi ve karısı ve Titanlar Kronos ve Rhea'nın kızıdır. Mitolojideki tanımlayıcı özelliklerinden biri, özellikle Zeus'un çok sayıda zina yapan sevgilisi ve gayri meşru çocukları olmak üzere, kendisini rahatsız eden herkesle başa çıkarken kıskanç ve intikamcı doğasıdır (Burkert, 1987).

Hera, tanrıların Olimpos kraliçesi ve evlilik, kadınlar, gökyüzü ve cennetin yıldızlarının tanrıçasıydı. Genellikle taç takan ve kraliyet, lotus uçlu bir asa tutan güzel bir kadın olarak tasvir edilirdi ve bazen bir aslan, guguk kuşu veya şahin eşliğinde olurdu (www.theoi.com, 2024).

Hera bütün bu özellikleriyle etik değerler arasında sadakati temsil etmektedir. Sadakatin bir sonucu olarak veya sadakat ile ilişkilendirilerek kıskançlık da onun başat özellikleri arasındadır.

2.10.Hermes

Tanrıların habercisi ve ticaret, yolculuk ve hırsızlık tanrısı Hermes, zekâsı ve çevikliği ile tanınırdı. İnsanlara bilgi ve haber taşıması, aynı zamanda ticarete dürüstlük ve hile arasındaki ince çizgiyi göstermesi açısından önemliydi.

Hermes, sürülerin ve yalnızların, gezginlerin ve misafirperverliğin, yolların ve ticaretin, hırsızlığın ve kurnazlığın, habercilerin ve diplomasinin, dilin ve yazının, atletik yarışmaların ve spor salonlarının, astronominin ve astrolojinin Olimpos tanrısıydı. Tanrıların Kralı Zeus'un habercisi ve kişisel elçisiydi ve aynı zamanda ruhları yeraltı dünyasına götüren ölümlerin rehberiydi (Graves, 1955).

Hermes'in temsil ettiği olumlu etik değerler arasında misafirperverlik ve iletişim becerileri bulunmaktadır.

2.11.Poseidon

Denizlerin tanrısı Poseidon, gücünü denizlerden ve depremlerden alırdı. Adalet ve öfke arasında denge kurmasıyla bilinir, özellikle denizciler ve balıkçılar için önemli bir figürdü.

Poseidon, Antik Yunan dininde, denizin (ve genel olarak suyun), depremlerin, fırtınaların ve atların tanrısıdır. Üç çatallı mızrağını toprağa vurarak pınarlar akıtmasıyla bilinir. Ayrıca, şehrin himayesini kazanmak için diğer tanrılarla yaptığı mücadelelerle ünlüdür. Efsaneye göre Athena, Poseidon ile yaptığı bir yarışmadan sonra Atina şehrinin koruyucu tanrıçası oldu. Mücadeleden sonra Poseidon, kendisini seçmeyen Atinalıları cezalandırmak için Attika ovasına korkunç bir sel gönderdi. Farklı şehirlerdeki diğer tanrılarla yaptığı benzer yarışmalarda, kaybettiğinde yıkıcı sellere neden olur. Poseidon korkunç ve intikamcı bir tanrıdır (Temple & Squier, 2019).

Homeros (2022) ve Hesiodos (2019), babaları Kronos'un tahttan indirilmesinin ardından dünyayı üç oğlu arasında kura ile paylaştığını ve bu paylaşımında Zeus'a gökyüzünün, Hades'e yeraltı dünyasının ve Poseidon'a denizlerin verildiğini, dünyanın ve Olimpos Dağı'nın üçüne birden ait olduğunu aktarırlar. Destanlara göre Poseidon, Truva Savaşı sırasında Yunanları Truvalılara karşı desteklemiş; Truva'dan memleketi İthaka'ya doğru yapılan deniz yolculuğu sırasında Yunan kahramanı Odysseus, oğlu Cyclops Polyphemus'u kör ederek Poseidon'un öfkesini kışkırtmış ve bunun sonucunda Poseidon onu fırtınalarla cezalandırmış, gemisini ve arkadaşlarını tamamen kaybederek dönüşünün on yıl gecikmesine yol açmıştır. Poseidon ayrıca bir Homeros ilahisinin de konusudur. Platon'un Timaeus ve Critias'ında efsanevi Atlantis adası Poseidon'un alanıydı.

Poseidon'un sahip olduğu temel etik değer intikam ve cezalandırmadır. O, her ne kadar su kaynakları ortaya çıkararak yardımsever bir tutuma sahip izlenimi verse de bunu genelde yarışmalarda galip gelmek için yapmıştır.

2.12.Zeus

Gökyüzü ve gök gürültüsü tanrısı Zeus, adaletin ve düzenin koruyucusuydu. Ancak, aynı zamanda güç ve otoritesini korumak için sık sık hileye başvururdu.

Zeus, babası Kronos'u devirdikten sonra kardeşleri Poseidon ve Hades ile kura çekti. Çekilişi Zeus kazandı ve tanrıların en üstün hükümdarı oldu. O, gökyüzünün efendisi, yağmur tanrısıdır. Silahı, kendisini rahatsız edenlere fırlattığı bir yıldırımdır. Hera ile evlidir ancak birçok ilişkisiyle ünlüdür. Yalan söyleyen ve yemin etmeyenleri de cezalandırdığı bilinmektedir (Desy, 2024).

Homeros'a (2022) göre cennet, Yunanistan'ın en yüksek dağı ve bir hava tanrısının mantıksal evi olan Olimpos'un zirvesinde yer alıyordu. Pantheonun diğer üyeleri Zeus ile birlikte orada yaşıyorlardı ve onun iradesine tabiydiler. Olimpos Dağı'nın tepesindeki yüce konumundan Zeus'un insanların işledikleri her şeyi görerek, her şeyi yöneterek ve iyi davranışları ödüllendirip kötülüğü cezalandırarak her şeyi biliyordu. Zeus, adalet dağıtmanın yanı sıra şehirlerin, evlerin, mülklerin, yabancıların, misafirlerin ve yalvaranların koruyucusuydu.

Her ne kadar ölçütleri öznel olsa da Zeus'un sahip olduğu temel etik değer adalet olduğu söylenebilir. O, kendince insanlara ve diğer tanrılara adalet dağıtıyordu. Bununla beraber Zeus'un gücünü kendisini kızdıranları cezalandırmak için kullandığı da bilinmektedir.

3.SONUÇ

Yunan mitolojik tanrıları insanlara hem olumlu hem de olumsuz yönlerini göstererek, etik değerler ve ahlaki ikilemler hakkında derinlemesine düşünme fırsatı sunmaktadırlar. Aynı zamanda bu tanrıların baş rolde olduğu mitolojik hikâyeler aracılığıyla, Yunan kültürünün değerleri ve normları yansıtılmaktadır.

Yunan çok tanrılı inanç sisteminin en bilinen örnekleri olan Olimpos tanrıları ruhsal ve manevi açıdan insan benzeri varlıklardır. Onlar insanların sahip olduğu olumlu değerlere sahip oldukları gibi insanların sahip olduğu zaaflara ya da kötücül özelliklere de sahiptir. Bu açıdan Yunan mitolojik tanrılarını toptancı bir anlayışla iyi ya da kötü diye nitelenmek mümkün değildir. Mitoloji gibi metafizik konuları realist bir bakış açısıyla değerlendirmek kolay değildir. Zira bu konular somut olay ve olgular için geçerli olan gözlem, test veya deney gibi yöntemlerle incelenemezler. Dolayısıyla mitolojik bir konu hakkında yapılan bilimsel çalışmanın amacı ispat ya da yok etme amacı gütmeyiz.

Bu çalışmada da mitolojik kaynaklardan Olimpos tanrıları hakkında derlenen etik değerler konusu böyle bir bakış açısıyla irdelenmiştir.

KAYNAKÇA

- Atsma, A. J. (2024). Theoi Greek Mythology. *Theoi.com*. <https://www.theoi.com> Erişim Tarihi: 04.12.2024
- Burkert, W. (1987). *Greek Religion*. Harvard University Press.
- Cartwright, M. (2017, March 24). Ares. *World History Encyclopedia*. <https://www.worldhistory.org/Ares/> Erişim Tarihi: 05.12.2024
- Cartwright, M. (2012, September 16). Dionysos. *World History Encyclopedia*. <https://www.worldhistory.org/Dionysos/> Erişim Tarihi: 05.12.2024
- Desy. (2024). The Olympians. *DESY Greek Mythology*. https://www.desy.de/gna/interpedia/greek_myth/olympian.html Erişim Tarihi: 06.12.2024
- Doğan Gürbüz, E. (2021, Aralık 19). Aphrodite, aşk ve çıplaklık. *Gazete Duvar*. <https://www.gazeteduvar.com.tr/afrodit-ask-ve-ciplaklik-haber-1545946> Erişim Tarihi: 04.12.2024

- Encyclopaedia Britannica. (2024). Ares. <https://www.britannica.com/topic/Ares-Greek-mythology> Erişim Tarihi: 05.12.2024
- Graves, R. (1955). *The Greek Myths*. Penguin Books.
- Greek Gods & Goddesses. (2021, November 19). Artemis – Goddess of Hunting. *Greek Gods & Goddesses*. <https://greekgodsandgoddesses.net/goddesses/artemis/> Erişim Tarihi: 05.12.2024
- Greek Mythology. (2024). Athena. *Greek Mythology*. <https://www.greekmythology.com/Olympians/Athena/athena.html> Erişim Tarihi: 05.12.2024
- Hesiodos. (2019). *Theogonia - İşler ve günler*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Homeros. (2022). *İlyada ve Odiysseia* (B. Çınar, Çev.). Arkadaş Yayınları.
- Kerenyi, K. (1951). *The Gods of Greeks*. Thames and Hudson. <https://archive.org/details/in.gov.ignca.7346/mode/2up> Erişim Tarihi: 02.12.2024
- Krugmann, R. (2003). *Ateşin Topal Efendisi Hephaistos*. Yurt Kitap Yayın.
- Lesso, R. (2022, April 28). Apollo: The God of sun, light, & More in Greek mythology. *The Collector*. <https://www.thecollector.com/who-is-apollo-in-greek-mythology/> Erişim Tarihi: 04.12.2024
- Lloyd, J. (2014, December 19). Dionysos with Panther. *World History Encyclopedia*. <https://www.worldhistory.org/image/3367/dionysos-with-panther/> Erişim Tarihi: 05.12.2024
- Mackay, D. (2021, August 26). Vengeful, virgin, huntress: The Greek Goddess Artemis. *The Collector*. <https://www.thecollector.com/artemis-greek-goddess/> Erişim Tarihi: 05.12.2024
- Mark, J. J. (2012, January 18). The Eleusinian mysteries: The rites of Demeter. *World History Encyclopedia*. <https://www.worldhistory.org/article/32/the-eleusinian-mysteries-the-rites-of-demeter/> Erişim Tarihi: 05.12.2024
- Miller, M. (2012, February 27). Myth of the week: Athena. <https://madelinemiller.com/myth-of-the-week-athena/> Erişim Tarihi: 05.12.2024
- Oxford English Dictionary [OED]. (2024). Mythology. <https://www.oed.com/> Erişim Tarihi: 02.12.2024
- Şengül, F. (2023). Ares: A Greek God of Turkic origin. *Journal of Old Turkic Studies – JOTS*, 7(1), 194-199. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jots/issue/75542/1223101> Erişim Tarihi: 05.12.2024
- Temple, T., & Squier, R. (2019). *Poseidon: God of the Sea and Earthquakes*. Everand.
- Theoi Greek Mythology. (2024). Hera. *Theoi.com*. <https://www.theoi.com/Olympios/Hera.html> Erişim Tarihi: 05.12.2024

**FARKLI EKİM SIKLIĞI VE AZOT DOZU UYGULAMALARININ DALLI BUĞDAYDA
(*Triticum turgidum* var. *Mirabile*) BAZI ABİYOTİK STRES FAKTÖRLERİ VE FİDE
SKORU ÜZERİNE ETKİSİ**

Murat AKDAĞOĞLU

Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi, Tarımsal Hizmetler Başkanlığı Süleymanpaşa

ORCID ID: 0000-0001-6437-5029

İsmet BAŞER

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarla Bitkileri Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-5770-0118

ÖZET

Çalışma 2022-2023 ve 2023-2024 yetiştirme yıllarında Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarla Bitkileri Bölümü deneme alanında yürütülmüştür. Çalışmada metrekareye 400, 450, 500 ve 550 adet olarak ekim sıklığı ana parsellere uygulanmıştır. Denemede 10 kg/da, 15 kg/da ve 20 kg/da saf azot olarak 3 farklı azot dozu uygulaması yapılmıştır. En yüksek klorofil içeriği 45,68 SPAD değeri ile 550 tohum/m² miktarında olurken, bunu 45,17 ve 44,93 SPAD değeri ile 450 ve 500 tohum/m² uygulamasında elde edilen değerler izlemiştir. En düşük klorofil içeriği ise metrekareye en düşük tohum miktarı olan 400 tohum/m² ekiminde 41,65 SPAD değeri ile elde edilmiştir. En yüksek azot dozu uygulaması olan 20 kg/da saf azot uygulamasından elde edilen 46,29 SPAD değerinin diğer azot dozlarından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Farklı azot dozlarının bitki örtüsü sıcaklığı üzerine etkisi incelendiğinde en yüksek bitki örtüsü sıcaklığı 22,50 ve 22,49 C° değeri ile 15 ve 20 kg/da saf azot dozlarında elde edilmiştir. En düşük bitki örtüsü sıcaklığı ise 10 kg/da saf azot uygulamasında 21,68 C° değeri ile elde edilmiştir. Uygulanan sıklık metrekareye 450 tohum olduğunda en yüksek, metrekareye 400 tohum olduğunda en düşük bitki örtüsü sıcaklığı elde edilmektedir. Uygulanan 4 farklı ekim sıklığının fide skoru üzerine etkisi incelendiğinde, en yüksek fide skoru 3,77 ile 450 tohum/m² miktarında, en düşük fide skoru ise metrekareye en düşük tohum miktarı olan 400 tohum/m² ekiminde 3,33 değeri ile elde edilmiştir.

**EFFECTS OF DIFFERENT SOWING DENSITY AND NITROGEN DOSE
APPLICATIONS ON SOME ABIOTIC STRESS FACTORS AND SEEDLING SCORE IN
SWITCH WHEAT (*TRITICUM TURGIDUM* VAR. *MIRABILE*)**

ABSTRACT

The study was carried out in the 2022-2023 and 2023-2024 growing years in the experimental area of the Field Crops Department of the Faculty of Agriculture of Tekirdağ Namık Kemal University. Einkorn wheat genotype obtained from the Field Crops Central Research Institute was used as material in the study. In the study, planting frequencies of 400, 450, 500 and 550 pieces

per square meter were applied to the main plots. In the trial, 3 different nitrogen doses were applied as 10 kg/da, 15 kg/da and 20 kg/da pure nitrogen. The highest chlorophyll content was obtained with a SPAD value of 45.68 at 550 seeds/m², while this was followed by the values obtained with 45.17 and 44.93 SPAD values obtained in 450 and 500 seeds/m² applications. The lowest chlorophyll content was obtained with a SPAD value of 41.65 at 400 seeds/m² planting, which is the lowest seed amount per square meter. It was determined that the SPAD value of 46.29 obtained from the highest nitrogen dose application of 20 kg/da pure nitrogen was higher than other nitrogen doses. When the effects of different nitrogen doses on vegetation temperature were examined, the highest vegetation temperature was obtained with 22.50 and 22.49 C° values at 15 and 20 kg/da pure nitrogen doses. The lowest vegetation temperature was obtained with 21.68 C° at 10 kg/da pure nitrogen application. The highest vegetation temperature was obtained when the applied frequency was 450 seeds per square meter, and the lowest vegetation temperature was obtained when the applied frequency was 400 seeds per square meter. When the effects of the 4 different planting frequencies applied on seedling score were examined, the highest seedling score was obtained with 3.77 at 450 seeds/m², and the lowest seedling score was obtained with 3.33 at the lowest seed amount of 400 seeds/m².

GİRİŞ

Buğday (*Triticum L.*), üretim potansiyeli ve teknolojik değeri nedeniyle küresel ekonomide benzersiz bir rol oynayan bir tahıldır. En popüler tür *Triticum aestivum*'dur, tüm kıtalarda insan beslenmesinin temelini oluşturan ve hayvan diyetlerinde önemli bir besin kaynağı olan buğday (Figueroa et al. 2018).

Buğdayın birçok değerli besin özelliği (mikro elementler, vitaminler ve organik bileşikler) ve tat özellikleri performans ve üretkenlik arayışında kaybedildi. Bu, daha az üretken olmalarına rağmen daha yüksek besin değerine sahip tahıllara sahip olan eski türlere olan ilginin son zamanlarda yeniden canlanmasına yol açtı. Ek olarak, bu eski türler (örn. emmer, tek çekirdekli buğday, kavuzlu buğday) çok daha az kimyasal koruma gerektirir ve bu da daha düşük çevre kirliliğine neden olur (Bencze et al. 2020).

Klorofil, bitkilerde fotosentez sürecinin temel pigmentlerinden biridir ve buğday gibi tahılların büyüme ve gelişiminde kritik bir rol oynar. Fotosentez sırasında klorofil, güneş ışığını emerek kimyasal enerjiye dönüştürür ve bu enerji, karbonhidratların sentezlenmesi için kullanılır, bitkilerin fotosentez kapasitesini ve dolayısıyla büyüme ve verim potansiyelini etkileyen önemli

bir fizyolojik parametredir. Yüksek klorofil içeriği, genellikle daha yüksek fotosentez kapasitesi ve bitki sağlığı ile ilişkilendirilirken, düşük klorofil içeriği bitkinin stres altında olduğunu veya genetik olarak daha düşük bir fotosentez kapasitesine sahip olduğunu göstermektedir (Taiz ve Zeiger, 2010).

Klorofil içeriği ile fotosentetik aktivite arasındaki ilişki incelendiğinde, klorofil içeriğinin fotosentez oranını doğrudan etkilediğini ve bu nedenle bitki büyümesi için kritik bir faktör olduğu görülmüştür. Daha yüksek klorofil içeriği, daha yüksek fotosentez oranı ve dolayısıyla daha iyi büyüme anlamına geldiği tespit edilmiştir (Porra ve ark. 1989).

Klorofil içeriği ile verim arasındaki ilişki incelendiğinde, klorofil içeriğinin, bitki büyüme aşamalarında verim tahmini yapmak için kullanılabilirliğini tespit edilmiştir. Klorofil içeriğinin, bitki sağlığını ve potansiyel verimi değerlendirmek için önemli bir gösterge olduğu belirlenmiştir (Gitelson ve Merzlyak, 1997).

Klorofil içeriğinin kuraklık ve sıcaklık stresi gibi çevresel streslere tepkisi incelendiğinde, stres koşullarının klorofil içeriğini önemli ölçüde azalttığını ve bu durumun bitki fotosentez kapasitesini etkilediğini göstermiştir. Klorofil içeriği, çevresel streslerin bitki üzerindeki etkilerini değerlendirmek için bir gösterge olarak kullanılabilirliği tespit edilmiştir (Farooq ve ark. 2009).

Buğdayda klorofil içeriği ile tahıl verimi arasındaki ilişki incelendiğinde, klorofil içeriğinin, özellikle tane dolum döneminde, verim tahmini için güçlü bir gösterge olduğunu ortaya koymuştur. SPAD ölçümleri, tarımsal uygulamalarda hızlı ve etkili bir şekilde klorofil içeriğini değerlendirmek için kullanılabilirliği tespit edilmiştir (Shadchina ve Dmitrieva, 1995).

Buğdayda klorofil içeriği ile azot yönetimi ve verim arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada, hiperspektral yansıma verileri kullanılarak klorofil içeriği tahmin edilmiş ve bu veriler azot gübrelemesi için optimize edilmiştir. Sonuçlar, klorofil içeriğinin azot yönetiminde ve verim artırmada kritik bir rol oynadığını göstermiştir. Klorofil içeriği, azot gübrelemesinin optimize edilmesi ve verim artırılması için kullanılabilirliği tespit edilmiştir. (Li ve ark. 2014).

Buğday bitkisinde klorofil, özellikle yapraklarda ve genç dokularda yoğun olarak bulunur. Klorofilin etkinliği, bitkinin fotosentetik kapasitesini ve dolayısıyla biyokütle üretimini belirler (Zhang ve ark. 2017).

Buğdayda bitki örtüsü sıcaklığının stomatal iletkenlik ve verim ile ilişkisini incelemiştir. Daha serin bitki örtüsüne sahip genotiplerin daha yüksek stomatal iletkenlik ve fotosentez oranına sahip olduğu ve bu özelliklerin verim artışıyla ilişkili olduğu belirtilmiştir (Fischer ve ark. 1998)

Buğdayda bitki örtüsü sıcaklığının genetik varyasyonlarını değerlendirmek için bir normalizasyon yöntemi önermiştir. Çalışma, bitki örtüsü sıcaklığının verim potansiyelini değerlendirmek için dolaylı bir gösterge olarak kullanılabileceğini vurgulamıştır (Ohnishi ve ark. 2021).

Buğdayda bitki örtüsü sıcaklığı ile kök gelişimi arasındaki genetik bağlantıları incelemiştir. Çalışma, daha serin bitki örtüsüne sahip genotiplerin daha derin kök sistemleri geliştirdiğini ve bu özelliklerin kuraklık ve sıcaklık stresine dayanıklılık sağladığını göstermiştir (Pinto ve ark. 2015).

Buğdayda bitki örtüsü sıcaklığının verim ve tane büyümesi üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışma, daha düşük bitki örtüsü sıcaklığının daha yüksek verim ve biyokütle ile ilişkili olduğunu göstermiştir (Amani ve ark. 1996).

Küresel iklim değişiminin etkisinin arttığı günümüzde daha az üretim girdileri ile yetişen ve abiotik ve biyotik stres faktörlerinden daha az etkilenen genotip önemi artmaktadır. Ayrıca kalite özelliklerinin daha üstün olması son yıllarda yabancı formların bir diğer tercih nedeni olmaktadır. Dallı buğday son yıllarda üzerinde en çok durulan türlerden biridir. Ancak birçok bölgede dallı buğdayın tarımı konusunda farklı uygulamalar olmaktadır. Bu konuda yapılmış çalışmalar ise oldukça düşük düzeydedir. Çalışmada dallı buğdayda en uygun klorofil içeriği, bitki örtüsü sıcaklığı ve fide skorunun elde edilebilmesi için gerekli olan en uygun tohum miktarı ve azot dozunun belirlenmesi amaçlanmıştır.

MATERYAL VE METOD

Çalışma 2022-2023 ve 2023-2024 yetiştirme yıllarında Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarla Bitkileri Bölümü deneme alanında yürütülmüştür. Çalışmada, tohumlar metrekaresine 400, 450, 500 ve 550 adet olarak, farklı ekim sıklıklarında ana parsellere uygulanmıştır.

Denemede 10 kg/da, 15 kg/da ve 20 kg/da saf azot olarak 3 farklı azot dozu uygulaması yapılmıştır. Saf azotun 5 kg'lık kısmı, tüm parsellere ekim ile birlikte 20.20.0 kompoze gübresi ile taban gübresi şeklinde verilmiştir (Çizelge 1). Taban gübresi uygulanması ile azotun yanında 5 kg/da saf fosfor da verilmiştir. Geriye kalan saf azot uygulamaları ise üst gübre olarak Zadoks

skalasındaki büyüme-gelişme dönemleri ve yağışlar dikkate alınarak Çizelge 1’de görüldüğü gibi 4 değişik şekilde uygulanmıştır.

Çizelge 1. Uygulanan gübre miktarları ve zamanları

Uygulamalar	Ekim ile birlikte	Kardeşlenme (Zadoks 21)	Sapa kalkma (Zadoks 25)	Sapa kalkma (Zadoks 37)
10	5 kg/da saf N	5 kg/da N (Üre)	-	-
15	5 kg/da saf N	6 kg/da N (Üre)	4 kg/da N (Üre)	-
20	5 kg/da saf N	7 kg/da N (Üre)	4 kg/da N (Üre)	4 kg/da N (Üre)

Ayrıca yabancı ot kontrolü, kök boğazı ve pas için ilaç kullanılmamıştır. Denemede ekimler parsel ekim makinası ile yapılmış her parsel 5 metre uzunluğunda 15 cm sıra arasında 6 sıradan oluşmuştur.

Elde edilen verilerin istatistiki analizleri bölünmüş parseller deneme desenine göre Tarist istatistik programı kullanılarak yapılmış, elde edilen ortalamalar arasındaki farklılıklar Duncan önemlilik testi ile belirlenmiştir.

ARAŞTIRMA SONUÇLARI VE TARTIŞMA

Klorofil İçeriği

2022-2023 ve 2023-2024 yetiştirme yıllarında, dalı buğday genotipinin 4 farklı ekim sıklığında ve 3 farklı azot dozu uygulamasından elde edilen klorofil SPAD değerlerinden varyans analizi yapılmış ve elde edilen sonuçlar Çizelge 2’de verilmiştir.

Çizelge 2. Dalı buğday genotipi klorofil içeriği varyans analiz sonuçları

Varyasyon Kaynağı	S. D.	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F Hesap	F Tablo %5	F Tablo %1
Tekerrür	2	0,36	0,18	0,02ns	3,59	6,11
Yıl	1	1.836,58	1.836,58	207,51**	4,45	8,40
Ekim sıklığı	3	181,46	60,48	6,83**	3,20	5,18
Hata 1	17	150,45	8,85			
Azot dozu	2	168,44	84,22	44,49**	3,23	5,18
Ekim sıklığı x azot dozu İnt.	6	132,49	22,08	11,66**	2,34	3,29
Hata	40	75,70	1,89			
Genel	71	2.545,50				CV=3,10

*: %5 seviyesinde önemli, **: %1 seviyesinde önemli

Elde edilen varyans analiz sonucuna göre, yıl, ekim sıklığı, azot dozu ve ekim sıklığı x azot dozu interaksiyonu istatistiki olarak 0,01 düzeyinde önemli bulunmuştur. Ekim sıklığı ve azot dozlarına ilişkin ortalama değerler ve önemlilik grupları Çizelge 3’de verilmiştir.

Çizelge 3. Dallı buğdayda ekim sıklığı ve azot dozlarında ortalama değerler (SPAD) ve önemlilik grupları

Ekim sıklığı	Ortalama Klorofil İçeriği	Önemlilik grupları	Azot dozu	Ortalama Klorofil İçeriği	Önemlilik grupları
550	45,68	a	20	46,29	a
450	45,17	a	15	44,24	b
500	44,93	a	10	42,55	c
400	41,65	b			

Uygulanan 4 farklı ekim sıklığının klorofil içeriği üzerine etkisi incelendiğinde metrekareye atılan tohum miktarının klorofil içeriğini önemli düzeyde etkilediği anlaşılmaktadır. En yüksek klorofil içeriği 45,68 SPAD değeri ile 550 tohum/m² miktarında olurken, bunu 45,17 ve 44,93 SPAD değeri ile 450 ve 500 tohum/m² uygulamasında elde edilen değerler izlemiştir. En düşük klorofil içeriği ise metrekareye en düşük tohum miktarı olan 400 tohum/m² ekiminde 41,65 SPAD değeri ile elde edilmiştir.

Uygulanan farklı azot dozlarının klorofil içeriğine etkisi incelendiğinde en yüksek klorofil içeriği 46,29 ve 44,24 SPAD değeri ile 20 ve 15 kg/da saf azot dozlarında elde edilmiştir. En düşük klorofil içeriği ise 10 kg/da saf azot uygulamasında 42,55 SPAD değeri ile elde edilmiştir.

En yüksek azot dozu uygulaması olan 20 kg/da saf azot uygulamasından elde edilen 46,29 SPAD değerinin diğer azot dozlarından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, azotun klorofil sentezinde temel bir besin maddesi olduğunu ve yeterli miktarda azot uygulamasının bitkilerin fotosentetik kapasitesini artırdığını desteklemektedir. Ancak, 10 kg/da saf azot uygulamasında klorofil içeriğinin (42,55 SPAD) belirgin şekilde düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, azot eksikliğinin klorofil sentezini sınırladığını ve bitkilerin fotosentetik etkinliğini azalttığını göstermektedir. Literatürde de azot eksikliğinin klorofil içeriğini düşürdüğü ve bitki büyümesini olumsuz etkilediği yönünde sonuçlar bulunmaktadır.

Dallı buğdayda farklı ekim sıklığı uygulamasında farklı azot dozu uygulamanın klorofil içeriği üzerine etkisini ortaya koymak için elde edilen interaksiyon ortalama değerleri Çizelge 4'de verilmiştir.

Çizelge 4. Dallı buğdayda ekim sıklığı x azot dozu interaksyonu ortalama değerleri ve önemlilikleri

Ekim sıklığı	Azot dozu	Ort.	Ekim sıklığı	Azot dozu	Ort.
400	20	45,22 bc	500	20	47,58 a
	15	42,15 e		10	44,59 cd
	10	37,57 f		15	42,63 de
450	15	46,33 abc	550	20	47,25 ab
	20	45,10 bc		15	45,87 abc
	10	44,09 cde		10	43,93 cde

Dallı buğdayda farklı ekim sıklıklarında, farklı azot dozlarının klorofil içeriği üzerine etkisi incelendiğinde en yüksek klorofil içeriği 47,58 SPAD değeri ile 500 tohum/m² uygulaması ve 20 kg/da azot uygulamasında elde edilmiştir. En düşük klorofil içeriği en az tohum atılan metrekareye 400 tohumda en düşük azot dozu dekara 10 kg uygulamasında 37,57 SPAD değeri ile elde edilmiştir.

Bitki Örtüsü Sıcaklığı

2022-2023 ve 2023-2024 yetiştirme yıllarında, dallı buğday genotipinin 4 farklı ekim sıklığında ve 3 farklı azot dozu uygulamasından elde edilen bitki örtüsü sıcaklığı değerlerinden varyans analizi yapılmış ve elde edilen sonuçlar Çizelge 5’de verilmiştir.

Çizelge 5. Dallı buğday genotipi bitki örtüsü sıcaklığı varyans analiz sonuçları

Varyasyon Kaynağı	S. D.	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F Hesap	F Tablo %5	F Tablo %1
Tekerrür	2	5,42	2,71	2,68ns	3,59	6,11
Yıl	1	7,78	7,78	7,69*	4,45	8,40
Ekim sıklığı	3	15,68	5,22	5,17*	3,20	5,18
Hata 1	17	17,18	1,01			
Azot dozu	2	10,72	5,36	9,54*	3,23	5,18
Ekim sıklığı x azot dozu İnt.	6	18,17	3,02	5,39**	2,34	3,29
Hata	40	22,45	0,56			
Genel	71	97,41				CV=3,37

*: %5 seviyesinde önemli, **: %1 seviyesinde önemli

Elde edilen varyans analiz sonucuna göre, ekim sıklığı x azot dozu interaksyonu istatistiki olarak 0,01 düzeyinde önemli bulunmuştur. Ekim sıklığı ve azot dozu ise istatistiki olarak 0,05 düzeyinde önemli bulunmuştur Ekim sıklığı ve azot dozlarına ilişkin ortalama değerler ve önemlilik grupları Çizelge 6’de verilmiştir.

Çizelge 6. Dalı buğdayda ekim sıklığı ve azot dozlarında ortalama değerler ve önemlilik grupları

Ekim sıklığı	Ortalama Bitki Örtüsü Sıcaklığı	Önemlilik grupları	Azot dozu	Ortalama Bitki Örtüsü Sıcaklığı	Önemlilik grupları
450	22,75	a	15	22,50	a
550	22,40	a	20	22,49	a
500	22,25	a	10	21,68	b
400	21,48	b			

Uygulanan 4 farklı ekim sıklığının bitki örtüsü sıcaklığı üzerine etkisi incelendiğinde

Uygulanan sıklık metrekareye 450 tohum olduğunda en yüksek, metrekareye 400 tohum olduğunda en düşük bitki örtüsü sıcaklığı elde edilmektedir. Farklı azot dozlarının bitki örtüsü sıcaklığı üzerine etkisi incelendiğinde en yüksek bitki örtüsü sıcaklığı 22,50 ve 22,49 C° değeri ile 15 ve 20 kg/da saf azot dozlarında elde edilmiştir. En düşük bitki örtüsü sıcaklığı ise 10 kg/da saf azot uygulamasında 21,68 C° değeri ile elde edilmiştir.

Bitkilerin su kullanım etkinliği, stomaların açıklık durumu ve çevresel streslere (örneğin, kuraklık ve sıcaklık stresi) verdikleri tepkiler hakkında önemli bilgiler sunan bir parametredir. Bitki örtüsü sıcaklığının yüksek olması, genellikle bitkinin su kaybının arttığını, stomaların kapalı olduğunu ve çevresel streslere daha fazla maruz kaldığını işaret eder. Düşük bitki örtüsü sıcaklığı ise bitkinin su kullanım etkinliğinin daha iyi olduğunu ve çevresel streslere karşı daha dayanıklı olduğunu göstermektedir. Ekim sıklığının ve azot dozunun yüksek olduğu parsellerde bitki örtüsü sıcaklığının yüksek olması, bu parsellerin su kullanım etkinliğinin diğer genotiplere göre daha yüksek olduğunu ve çevresel streslere (örneğin, kuraklık veya sıcaklık stresi) daha duyarlı olabileceğini göstermektedir.

Dalı buğdayda farklı ekim sıklığı uygulamasında farklı azot dozu uygulamanın bitki örtüsü sıcaklığı üzerine etkisini ortaya koymak için elde edilen interaksiyon ortalama değerleri Çizelge 7’de verilmiştir.

Çizelge 7. Dalı buğdayda ekim sıklığı x azot dozu interaksiyonu ortalama değerleri ve önemlilikleri

Ekim sıklığı	Azot dozu	Ort.	Ekim sıklığı	Azot dozu	Ort.
400	15	22,33 a	500	15	22,49 a
	20	22,27 a		20	22,44 a
	10	19,83 b		10	21,83 a
450	15	23,05 a	550	20	22,83 a
	10	22,77 a		10	22,27 a

20

22,44 a

15

22,11 a

Dallı buğdayda farklı ekim sıklıklarında, farklı azot dozlarının bitki örtüsü sıcaklığı üzerine etkisi incelendiğinde en yüksek bitki örtüsü sıcaklığı 23,05 C° değeri ile 450 tohum/m² uygulaması ve 15 kg/da saf azot uygulamasında elde edilmiştir. Bunu 22,83 C° değeri ile metrekaareye 550 tohum ve 20 kg/da azot uygulaması, en düşük bitki örtüsü sıcaklığı ise 400 tohum/m² uygulaması ve 10 kg/da saf azot uygulamasında 19,83 C° değeri ile elde edilmiştir. Elde edilen veriler dallı buğdayda metrekaareye 450-550 tohum ve dekara 15-20 kg saf azot uygulamasının en yüksek bitki örtüsü sıcaklığına sebep olduğu görülmektedir. En düşük bitki örtüsü sıcaklığı en az tohum atılan metrekaareye 400 tohumda en düşük azot dozu dekara 10 kg uygulamasında 19,83 C° değeri ile elde edilmiştir.

Fide skoru

2022-2023 ve 2023-2024 yetiştirme yıllarında, dallı buğday genotipinin 4 farklı ekim sıklığında ve 3 farklı azot dozu uygulamasından elde edilen fide skoru değerlerinden varyans analizi yapılmış ve elde edilen sonuçlar Çizelge 8’de verilmiştir.

Çizelge 8. Dallı buğday genotipi fide skoru varyans analiz sonuçları

Varyasyon Kaynağı	S. D.	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F Hesap	F Tablo %5	F Tablo %1
Tekerrür	2	1,36	0,68	1,47ns	3,59	6,11
Yıl	1	10,88	10,88	23,54**	4,45	8,40
Ekim sıklığı	3	1,83	0,61	1,32ns	3,20	5,18
Hata 1	17	7,86	0,46			
Azot dozu	2	3,86	1,93	5,99**	3,23	5,18
Ekim sıklığı x azot dozu İnt.	6	1,25	0,20	0,64ns	2,34	3,29
Hata	40	12,88	0,32			
Genel	71	39,94				CV=16,09

*: %5 seviyesinde önemli, **: %1 seviyesinde önemli

Elde edilen varyans analiz sonucuna göre yıl ve azot dozu istatistiki olarak 0,01 düzeyinde önemli bulunmuştur. Ekim sıklığı ve azot dozlarına ilişkin ortalama değerler ve önemlilik grupları Çizelge 9’de verilmiştir.

Çizelge 9. Dallı buğdayda ekim sıklığı ve azot dozlarında ortalama değerler (SPAD) ve önemlilik grupları

Ekim sıklığı	Ortalama Fide Skoru	Azot dozu	Ortalama Fide Skoru
400	3,33	20	3,75 a
450	3,77	15	3,62 ab
500	3,50	10	3,20 b
550	3,50		

Uygulanan 4 farklı ekim sıklığının fide skoru üzerine etkisi incelendiğinde, en yüksek fide skoru 3,77 ile 450 tohum/m² miktarında, en düşük fide skoru ise metrekareye en düşük tohum miktarı olan 400 tohum/m² ekiminde 3,33 değeri ile elde edilmiştir.

Uygulanan farklı azot dozlarının fide skoru etkisi incelendiğinde en yüksek fide skoru 3,75 değeri ile 20 kg/da saf azot dozunda, en düşük fide skoru ise 10 kg/da saf azot uygulamasında 3,20 değeri ile elde edilmiştir.

Fide skoru, buğday bitkisinin erken gelişim dönemindeki büyüme performansını ve adaptasyon yeteneğini değerlendiren önemli bir parametredir. Fide skorunun yüksek olması, genotipin güçlü bir başlangıç büyümesine sahip olduğunu ve çevresel koşullara daha iyi adapte olabileceğini gösterirken, düşük fide skorları genotipin erken dönem gelişiminde zayıf bir performans sergilediğini gösterir. Ekim sıklığı yüksek olan parsellerin fide skorunun en yüksek olması, bu parsellerin erken dönem gelişim performansının oldukça iyi olduğunu göstermektedir. Bu durum, parsellerin güçlü bir kök ve sürgün gelişimine sahip olduğunu ve çevresel stres koşullarına karşı daha dayanıklı olabileceğini, tarımsal üretimde daha hızlı bir başlangıç yaparak rekabet avantajı sağlayabileceğini göstermektedir. Denemede elde edilen bu sonuçlar incelendiğinde, en yüksek fide skorları metrekareye düşen tohum sayısı yüksek olduğunda tespit edilmiştir. Metrekareye düşen tohum sayısı azaldığında fide skorunun azaldığı tespit edilmiştir.

Dallı buğdayda farklı ekim sıklığı uygulamasında farklı azot dozu uygulamanın fide skoru üzerine etkisini ortaya koymak için elde edilen interaksiyon ortalama değerleri Çizelge 10'da verilmiştir.

Çizelge 10. Dallı buğdayda ekim sıklığı x azot dozu interaksiyonu ortalama değerleri ve önemlilikleri

Ekim sıklığı	Azot dozu	Ort.	Ekim sıklığı	Azot dozu	Ort.
400	10	3,00	500	10	3,16
	15	3,16		15	3,66
	20	3,83		20	3,66
450	10	3,50	550	10	3,16

15	4,00	15	3,66
20	3,83	20	3,66

Dallı buğdayda farklı ekim sıklıklarında, farklı azot dozlarının fide skoru üzerine etkisi incelendiğinde en yüksek fide skoru 3,83 değeri ile 400 ve 450 tohum/m² uygulaması ve 20 kg/da azot uygulamalarında elde edilmiştir. En düşük fide skoru ise 400 tohum/m² uygulaması ve en düşük azot uygulaması olan 10 kg/da uygulamasında elde edilmiştir.

SONUÇ

Dallı buğdayda klorofil içeriği üzerine farklı ekim sıklıkları ve azot dozlarının etkileri incelendiğinde, en yüksek klorofil içeriği 45,68 SPAD değeri ile 550 tohum/m² miktarında olurken, en düşük klorofil içeriği ise metrekaireye en düşük tohum miktarı olan 400 tohum/m² ekiminde 41,65 SPAD değeri ile elde edilmiştir. En yüksek azot dozu uygulaması olan 20 kg/da saf azot uygulamasından elde edilen 46,29 SPAD değerinin diğer azot dozlarından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, azotun klorofil sentezinde temel bir besin maddesi olduğunu ve yeterli miktarda azot uygulamasının bitkilerin fotosentetik kapasitesini artırdığını desteklemektedir. Elde edilen sonuçlar, dallı buğdayda klorofil içeriğinin hem ekim sıklığı hem de azot dozu ile yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Farklı ekim sıklıkları ve azot dozlarının bitki örtüsü sıcaklığı üzerindeki incelendiğinde, metrekaireye 450-550 tohum olduğunda en yüksek, metrekaireye 400 tohum olduğunda en düşük bitki örtüsü sıcaklığı elde edilmektedir. En düşük bitki örtüsü sıcaklığı, metrekaireye en düşük tohum miktarı olan 400 tohum/m² ekim sıklığında 21,48 °C olarak tespit edilmesi daha düşük ekim sıklığında bitkiler arasında rekabetin azalması dolayısıyla bitki örtüsü sıcaklığının düşmesine yol açmıştır. Farklı azot dozlarının bitki örtüsü sıcaklığı üzerine etkisi incelendiğinde en yüksek bitki örtüsü sıcaklığı 22,50 ve 22,49 C° değeri ile 15 ve 20 kg/da saf azot dozlarında, en düşük bitki örtüsü sıcaklığı ise 10 kg/da saf azot uygulamasında 21,68 C° değeri ile elde edilmesi azotun stomal iletkenlik ve fotosentez oranını artırarak bitki örtüsü sıcaklığını yükseltmiştir.

En yüksek fide skoru değeri 3,83 olarak, 500 ve 550 tohum/m² ekim sıklıkları ile 15 ve 20 kg/da azot uygulamaları sonucunda elde edilmiştir. Bu durum, uygun ekim sıklığının ve azot dozunun fide gelişimini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Bu bulgu, düşük ekim sıklığı uygulamasının ve azot dozu uygulamasının fide gelişimini olumsuz etkilediğini ortaya koymaktadır.

Teşekkür: Bu çalışma birinci yazarın doktora tezinin sonuçlarının bir kısmından yararlanarak hazırlanmıştır.

KAYNAKLAR

- Amani, I., Fischer, R. A., & Reynolds, M. P. (1996). Canopy temperature depression association with yield of irrigated spring wheat cultivars in a hot climate. *Journal of Agronomy and Crop Science*, 176(2), 119–129.
- Porra, R. J., Thompson, W. A., & Kriedemann, P. E. (1989). Determination of accurate extinction coefficients and simultaneous equations for assaying chlorophylls a and b extracted with four different solvents: Verification of the concentration of chlorophyll standards by atomic absorption spectroscopy. *Biochimica et Biophysica Acta (BBA) - Bioenergetics*, 975(3), 384–394.
- Figueroa M, Hammond-Kosack KE, Solomon PS (2018) A review of wheat diseases—a field perspective. *Mol Plant Pathol*. <https://doi.org/10.1111/mpp.12618>
- Bencze S, Makádi M, Aranyos TJ, Földi M, Hertelendy P, Mikó P, Bosi S, Negri L, Drexler D (2020) Re-introduction of ancient wheat cultivars into organic agriculture—emmer and einkorn cultivation experiences under marginal conditions. *Sustainability*. <https://doi.org/10.3390/su12041584>
- Gitelson, A. A., & Merzlyak, M. N. (1997). Remote estimation of chlorophyll content in higher plant leaves. *International Journal of Remote Sensing*, 18(12), 2691–2697.
- Fischer, R. A., Rees, D., Sayre, K. D., Lu, Z. M., Condon, A. G., & Saavedra, A. L. (1998). Wheat yield progress associated with higher stomatal conductance and photosynthetic rate, and cooler canopies. *Crop Science*, 38(6), 1467–1475.
- Farooq, M., Wahid, A., Kobayashi, N., Fujita, D., & Basra, S. M. A. (2009). Plant drought stress: Effects, mechanisms and management. *Agronomy for Sustainable Development*, 29(1), 185–212.
- Shadchina, T. M., & Dmitrieva, V. V. (1995). Leaf chlorophyll content as a possible diagnostic mean for the evaluation of plant nitrogen uptake from the soil. *Journal of Plant Nutrition*, 18(7), 1427–1437.
- Li, F., Mistele, B., Hu, Y., & Schmidhalter, U. (2014). Reflectance estimation of canopy nitrogen content in winter wheat using optimized hyperspectral spectral indices and partial least squares regression. *European Journal of Agronomy*, 52, 198–209.
- Ohnishi, S., Kasuya, M., Sonoda, T., & Jinno, H. (2021). Normalization method for canopy temperature as an indirect indicator of yield potential in wheat breeding programs. *Breeding Science*, 71(5), 520–527.
- Pinto, R. S., Reynolds, M. P., Mathews, K. L., McIntyre, C. L., Olivares-Villegas, J. J., & Chapman, S. C. (2015). Common genetic basis for canopy temperature depression under heat and drought stress associated with optimized root distribution in bread wheat. *Theoretical and Applied Genetics*, 128(4), 575–585.
- Taiz, L., & Zeiger, E. (2010). *Plant Physiology* (5th ed.). Sinauer Associates.
- Zhang, Y., Zhang, Y., & Zhang, X. (2017). Chlorophyll content and its relationship with photosynthetic rate in wheat under different water and nitrogen regimes. *Journal of Integrative Agriculture*, 16(3), 603–612.

FARKLI EKİM SIKLIĞI VE AZOT DOZU UYGULAMALARININ SİYEZ BUĞDAYINDA (*Triticum turgidum* var. *Mirabile*) BAZI KALİTE ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE ETKİSİ

Murat AKDAĞOĞLU

Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi, Tarımsal Hizmetler Başkanlığı Süleymanpaşa

ORCID ID: 0000-0001-6437-5029

İsmet BAŞER

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarla Bitkileri Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-5770-0118

ÖZET

Çalışma 2022-2023 ve 2023-2024 yetiştirme yıllarında Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarla Bitkileri Bölümü deneme alanında yürütülmüştür. Çalışmada metrekareye 400, 450, 500 ve 550 adet olarak ekim sıklığı ana parsellere uygulanmıştır. Denemede 10 kg/da, 15 kg/da ve 20 kg/da saf azot olarak 3 farklı azot dozu uygulaması yapılmıştır.

En yüksek yaş glüten %49,62 değeri ile 500 tohum/m² miktarında olurken, en düşük yaş glüten ise metrekareye 550 tohum/m² ekiminde %43,48 değeri ile elde edilmiştir. Uygulanan farklı azot dozlarının yaş glüten içeriğine etkisi incelendiğinde en yüksek yaş glüten %47,87 ile 20 kg/da saf azot dozunda elde edilmiştir. En düşük yaş glüten ise 10 kg/da saf azot uygulamasında %46,28 değeri ile elde edilmiştir. En yüksek glüten indeksi %82,50 değeri ile 550 tohum/m² miktarında olurken, en düşük glüten indeksi ise metrekareye 500 tohum/m² ekiminde %58,72 değeri ile elde edilmiştir. Uygulanan farklı azot dozlarının glüten indeksi içeriğine etkisi incelendiğinde en yüksek glüten indeksi %73,37 ile 10 kg/da saf azot dozunda elde edilmiştir. En düşük glüten indeksi ise 15 kg/da saf azot uygulamasında %66,50 değeri ile elde edilmiştir. Uygulanan 4 farklı ekim sıklığının protein üzerine etkisi incelendiğinde, en yüksek protein %21,31 ile 450 tohum/m² miktarında, en düşük protein ise metrekareye en yüksek tohum miktarı olan 550 tohum/m² ekiminde %18,87 değeri ile elde edilmiştir. Uygulanan farklı azot dozlarının protein değeri üzerine etkisi incelendiğinde en yüksek protein %20,85 değeri ile 20 kg/da saf azot dozunda, en düşük protein ise 10 kg/da saf azot uygulamasında %19,90 değeri ile elde edilmiştir.

ABSTRACT

The study was carried out in the 2022-2023 and 2023-2024 growing years in the Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of Agriculture, Department of Field Crops experimental area. In the study, planting densities of 400, 450, 500 and 550 seeds per square meter were applied to the main plots. In the trial, 3 different nitrogen doses were applied as 10 kg/da, 15 kg/da and 20 kg/da pure nitrogen. The highest wet gluten value was 49.62% at 500 seeds/m², while the lowest wet gluten value was 43.48% at 550 seeds/m² per square meter. When the effect of different nitrogen doses

applied on wet gluten content was examined, the highest wet gluten was obtained at 20 kg/da pure nitrogen dose with 47.87%. The lowest wet gluten value was obtained at 10 kg/da pure nitrogen application with 46.28%. The highest gluten index was 82.50% with 550 seeds/m² amount, while the lowest gluten index was obtained with a value of 58.72% in sowing 500 seeds/m² per square meter. When the effects of different applied nitrogen doses on gluten index content were examined, the highest gluten index was obtained with 73.37% in pure nitrogen dose of 10 kg/da. The lowest gluten index was obtained with a value of 66.50% in pure nitrogen application at 15 kg/da. When the effects of 4 different sowing frequencies applied on protein were examined, the highest protein was obtained with 21.31% in the amount of 450 seeds/m², and the lowest protein was obtained with a value of 18.87% in sowing 550 seeds/m² which is the highest seed amount per square meter. When the effect of different applied nitrogen doses on protein value was examined, the highest protein value was obtained with 20.85% at 20 kg/da pure nitrogen dose, and the lowest protein value was obtained with 19.90% at 10 kg/da pure nitrogen application.

GİRİŞ

Son yıllarda küresel iklim değişikliğinin artan etkisi ve tüketiciler arasında artan farkındalık nedeniyle yerel buğdaya olan talep artmıştır. Ancak, siyez gibi yerel buğdaylar için uygulanacak ekim oranı ve azot dozu ile ilgili çalışmalar oldukça azdır. Çalışmanın amacı, siyez buğdayının farklı ekim oranı ve azot dozlarında bazı kalite özellikleri bakımından en uygun ekim oranı ve azot dozunu belirlemektir.

Buğday (*Triticum L.*), üretim potansiyeli ve teknolojik değeri nedeniyle küresel ekonomide benzersiz bir rol oynayan bir tahıldır. En popüler tür *Triticum aestivum*'dur, tüm kıtalarda insan beslenmesinin temelini oluşturan ve hayvan diyetlerinde önemli bir besin kaynağı olan buğday (Figuerola et al. 2018).

Buğdayın birçok değerli besin özelliği (mikro elementler, vitaminler ve organik bileşikler) ve tat özellikleri performans ve üretkenlik arayışında kaybedildi. Bu, daha az üretken olmalarına rağmen daha yüksek besin değerine sahip tahıllara sahip olan eski türlere olan ilginin son zamanlarda yeniden canlanmasına yol açtı. Ek olarak, bu eski türler (örn. emmer, tek çekirdekli buğday, kavuzlu buğday) çok daha az kimyasal koruma gerektirir ve bu da daha düşük çevre kirliliğine neden olur (Bencze ve ark. 2020).

Gluten proteinlerinin kimyasal yapısını ve bu yapıların buğday ürünlerinin kalitesine etkisini incelemiştir. Gluten indeksinin, gluten kalitesini değerlendirmek için önemli bir kriter olduğu ve

glutenin elastikiyet, viskozite ve su tutma kapasitesine katkıda bulunduğu belirtilmiştir (Wieser, 2007).

Yaş gluten içeriği ile protein içeriği arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma, yaş gluten/protein oranının buğdayın fırıncılık özelliklerini tahmin etmek için önemli bir göstere olduğunu ortaya koymuştur (Perten, 1992).

Buğday ununda yaş gluten, kuru gluten ve gluten indeksinin ölçümünü detaylandırmaktadır. Yaş gluten, buğday ununun su ile karıştırılması ve glutenin ayrıştırılmasıyla ölçülürken, gluten indeksi glutenin elastikiyetini ve dayanıklılığını değerlendirmek için kullanılır. Çalışma, bu parametrelerin buğdayın fırıncılık ve makarnalık özelliklerini değerlendirmede kritik olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, gluten indeksinin düşük olduğu durumlarda hamurun zayıf olduğu, yüksek gluten indeksinin ise hamurun güçlü ve elastik olduğunu gösterdiği belirtilmiştir (AACC International, 2000).

Çevresel faktörlerin (örneğin, sıcaklık ve su stresi) buğday tanelerindeki protein içeriği ve bileşimi üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma, protein içeriğindeki artışın genellikle glutenin ve gliadin oranlarını artırdığını, bunun da gluten kalitesini doğrudan etkilediğini göstermiştir. Ayrıca, yüksek sıcaklıkların protein sentezini hızlandığı, ancak gluten kalitesini olumsuz etkileyebileceği belirtilmiştir. Bu bulgular, buğday yetiştiriciliğinde çevresel koşulların gluten kalitesini optimize etmek için nasıl yönetilebileceğini göstermektedir (Triboi, 2006).

Buğday tanelerindeki protein içeriği ile yaş gluten miktarı arasındaki korelasyonu incelemiştir. Protein içeriği yüksek olan buğdayların genellikle daha fazla yaş gluten içerdiği ve bu durumun hamurun işlenebilirliğini artırdığı belirtilmiştir. Çalışma, yaş gluten miktarının, buğdayın ekmeklik kalitesini değerlendirmek için önemli bir göstere olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca, protein içeriği ve gluten kalitesinin, buğdayın genetik yapısı ve yetiştirme koşullarına bağlı olarak değişebileceği tartışılmıştır (Koehler ve Wieser, 2013).

MATERYAL VE METOD

Çalışma 2022-2023 ve 2023-2024 yetiştirme yıllarında Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarla Bitkileri Bölümü deneme alanında yürütülmüştür. Çalışmada, tohumlar metrekaresine 400, 450, 500 ve 550 adet olarak, farklı ekim sıklıklarında ana parsellere uygulanmıştır.

Denemede 10 kg/da, 15 kg/da ve 20 kg/da saf azot olarak 3 farklı azot dozu uygulaması yapılmıştır. Saf azotun 5 kg'lık kısmı, tüm parsellere ekim ile birlikte 20.20.0 kompoze gübresi ile taban gübresi şeklinde verilmiştir (Çizelge 1). Taban gübresi uygulanması ile azotun yanında 5

kg/da saf fosfor da verilmiştir. Geriye kalan saf azot uygulamaları ise üst gübre olarak Zadoks skalasındaki büyüme-gelişme dönemleri ve yağışlar dikkate alınarak Çizelge 1’de görüldüğü gibi 4 değişik şekilde uygulanmıştır.

Çizelge 1. Uygulanan gübre miktarları ve zamanları

Uygulamalar	Ekim birlikte	ile	Kardeşlenme (Zadoks 21)	Sapa kalkma (Zadoks 25)	Sapa kalkma (Zadoks 37)
10	5 kg/da saf N		5 kg/da N (Üre)	-	-
15	5 kg/da saf N		6 kg/da N (Üre)	4 kg/da N (Üre)	-
20	5 kg/da saf N		7 kg/da N (Üre)	4 kg/da N (Üre)	4 kg/da N (Üre)

Ayrıca yabancı ot kontrolü, kök boğazı ve pas için ilaç kullanılmamıştır. Denemede ekimler parsel ekim makinası ile yapılmış her parsel 5 metre uzunluğunda 15 cm sıra arasında 6 sıradan oluşmuştur.

Elde edilen verilerin istatistiki analizleri bölünmüş parseller deneme desenine göre Tarist istatistik programı kullanılarak yapılmış, elde edilen ortalamalar arasındaki farklılıklar Duncan önemlilik testi ile belirlenmiştir.

ARAŞTIRMA SONUÇLARI VE TARTIŞMA

Yaş Glüten

Yaş glüten sadece buğdaya özgü olan bir protein çeşididir. Bu protein, ekmek kalitesi bakımından çok büyük bir öneme sahiptir. Yaş glüten, hamurda yoğrulma sırasında ağ gibi bir yapı oluşturur. Fermantasyon sırasında maya tarafından salınan karbondioksit gazının tutulmasını ve hamurun kabarak hacimli olmasını sağladığı için yaş glüten değerinin yüksek olması arzu edilir.

2022-2023 ve 2023-2024 yetiştirme yıllarında, siyez buğday genotipinin 4 farklı ekim sıklığında ve 3 farklı azot dozu uygulamasından elde edilen yaş glüten değerlerinden varyans analizi yapılmış ve elde edilen sonuçlar Çizelge 2’de verilmiştir.

Çizelge 2. Siyez buğday genotipi yaş glüten içeriği varyans analiz sonuçları

Varyasyon Kaynağı	S. D.	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F Hesap	F Tablo %5	F Tablo %1
Tekerrür	2	0,22	0,11	0,01ns	3,59	6,11
Yıl	1	3.348,34	3.348,34	83,08**	4,45	8,40
Ekim sıklığı	3	451,31	150,43	3,73*	3,20	5,18
Hata 1	17	685,06	40,29			
Azot dozu	2	38,44	19,22	8,23**	3,23	5,18
Ekim sıklığı x azot dozu	6	370,96	61,82	26,46**	2,34	3,29
İnt.						
Hata	40	93,43	2,33			

Genel	71	4.987,79	CV=3,26
--------------	----	----------	---------

*: %5 seviyesinde önemli, **: %1 seviyesinde önemli

Elde edilen varyans analiz sonucuna göre, yıl, azot dozu ve ekim sıklığı x azot dozu interaksyonu istatistiki olarak 0,01 düzeyinde önemli bulunmuştur. Ekim sıklığı, istatistiki olarak 0,05 düzeyinde önemli bulunmuştur.

Çizelge 3. Siyez buğdayında ekim sıklığı ve azot dozlarında ortalama değerler ve önemlilik grupları

Ekim sıklığı	Ortalama Yaş Glüten İçeriği	Önemlilik grupları	Azot dozu	Ortalama Yaş Glüten İçeriği	Önemlilik grupları
500	49,62	a	20	47,87	a
450	48,85	a	15	46,37	b
400	45,42	ab	10	46,28	b
550	43,48	b			

Uygulanan 4 farklı ekim sıklığının yaş glüten üzerine etkisi incelendiğinde metrekaareye atılan tohum miktarının yaş glüten içeriğini önemli düzeyde etkilediği anlaşılmaktadır. En yüksek yaş glüten %49,62 değeri ile 500 tohum/m² miktarında olurken, en düşük yaş glüten ise metrekaareye 550 tohum/m² ekiminde %43,48 değeri ile elde edilmiştir.

Uygulanan farklı azot dozlarının yaş glüten içeriğine etkisi incelendiğinde en yüksek yaş glüten %47,87 ile 20 kg/da saf azot dozunda elde edilmiştir. En düşük yaş glüten ise 10 kg/da saf azot uygulamasında %46,28 değeri ile elde edilmiştir.

Ekim sıklığı ve azot dozunun yaş glüten içeriği üzerindeki etkileri değerlendirildiğinde, her iki faktörün de buğdayın glüten içeriğini önemli ölçüde etkilediği görülmektedir. En yüksek ekim sıklığında ve en düşük ekim sıklığında yaş glüten içeriğinin düştüğü tespit edilmiştir.

Azot, buğdayın protein indeksini artırarak glüten içeriğini yükseltmektedir. Azot dozu 20 kg/da seviyesine çıkarıldığında yaş glüten içeriği %47,87 olarak ölçülmüştür. Bu durum, azotun belirli bir seviyeye kadar glüten üretimini artırdığını göstermektedir.

Siyez buğdayında farklı ekim sıklığı uygulamasında farklı azot dozu uygulamanın yaş glüten içeriği üzerine etkisini ortaya koymak için elde edilen interaksyon ortalama değerleri Çizelge 4'de verilmiştir.

Çizelge 4. Siyez buğdayında ekim sıklığı x azot dozu interaksyonu ortalama değerleri ve önemlilikleri

Ekim sıklığı	Azot dozu	Ort.	Ekim sıklığı	Azot dozu	Ort.
400	20	51,70 a	500	20	50,08 ab
	15	42,35 d		15	49,90 ab
	10	42,23 d		10	48,90 bc
450	10	50,70 ab	550	15	44,30 d
	15	48,96 bc		10	43,30 d
	20	46,83 c		20	42,35 d

Siyez buğdayında farklı ekim sıklıklarında, farklı azot dozlarının yaş glüten üzerine etkisi incelendiğinde en yüksek yaş glüten %51,70 değeri ile 400 tohum/m² uygulaması ve 20 kg/da azot uygulamasında, en düşük yaş glüten %42,23 değeri ile 400 tohum/m² uygulaması ve 10 kg/da azot uygulamasında elde edilmiştir.

Glüten İndeksi

Glüten indeksi, buğdayın glüten kalitesini ve unun işlenebilirliğini değerlendiren önemli bir parametredir. Glüten indeksinin yüksek olması, buğdayın güçlü bir glüten yapısına sahip olduğunu ve ekmeklik buğday olarak kullanım potansiyelinin yüksek olduğunu gösterirken, düşük glüten indeksi değerleri zayıf glüten yapısını ve sınırlı ekmeklik özellikleri gösterir.

2022-2023 ve 2023-2024 yetiştirme yıllarında, siyez buğday genotipinin 4 farklı ekim sıklığında ve 3 farklı azot dozu uygulamasından elde edilen glüten indeksi değerlerinden varyans analizi yapılmış ve elde edilen sonuçlar Çizelge 5’de verilmiştir.

Çizelge 5. Siyez buğday genotipi glüten indeksi içeriği varyans analiz sonuçları

Varyasyon Kaynağı	S. D.	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F Hesap	F Tablo %5	F Tablo %1
Tekerrür	2	3,58	1,79	0,03ns	3,59	6,11
Yıl	1	68,05	68,05	1,14ns	4,45	8,40
Ekim sıklığı	3	5,85	1.951,59	32,94**	3,20	5,18
Hata 1	17	1.006,91	59,23			
Azot dozu	2	612,75	306,37	10,13**	3,23	5,18
Ekim sıklığı x azot dozu	6	2.058,47	343,07	11,34**	2,34	3,29
İnt.						
Hata	40	1.209,44	30,23			
Genel	71	10.814,00				CV=7,79

*: %5 seviyesinde önemli, **: %1 seviyesinde önemli

Elde edilen varyans analiz sonucuna göre, ekim sıklığı, azot dozu ve ekim sıklığı x azot dozu interaksyonu istatistik olarak 0,01 düzeyinde önemli bulunmuştur.

Çizelge 6. Siyez buğdayında ekim sıklığı ve azot dozlarında ortalama değerler ve önemlilik grupları

Ekim sıklığı	Ortalama Glüten İndeks	Önemlilik grupları	Azot dozu	Ortalama Glüten İndeks	Önemlilik grupları
550	82,50	a	10	73,37	a
450	75,00	a	20	71,62	a
400	65,77	b	15	66,50	b
500	58,72	b			

Uygulanan 4 farklı ekim sıklığının glüten indeksi üzerine etkisi incelendiğinde metrekareye atılan tohum miktarının glüten indeksi içeriğini önemli düzeyde etkilediği anlaşılmaktadır. En yüksek glüten indeksi %82,50 değeri ile 550 tohum/m² miktarında olurken, en düşük glüten indeksi ise metrekareye 500 tohum/m² ekiminde %58,72 değeri ile elde edilmiştir.

Uygulanan farklı azot dozlarının glüten indeksi içeriğine etkisi incelendiğinde en yüksek glüten indeksi %73,37 ile 10 kg/da saf azot dozunda elde edilmiştir. En düşük glüten indeksi ise 15 kg/da saf azot uygulamasında %66,50 değeri ile elde edilmiştir.

Siyez buğdayında farklı ekim sıklığı uygulamasında farklı azot dozu uygulamanın glüten indeksi üzerine etkisini ortaya koymak için elde edilen interaksiyon ortalama değerleri Çizelge 7’de verilmiştir.

Çizelge 7. Siyez buğdayında ekim sıklığı x azot dozu interaksyonu ortalama değerleri ve önemlilikleri

Ekim sıklığı	Azot dozu	Ort.	Ekim sıklığı	Azot dozu	Ort.
400	10	73,83 bc	500	10	67,16 cd
	15	66,33 cd		20	61,83 de
	20	57,16 e		15	47,16 f
450	20	77,66 b	550	20	89,83 a
	15	73,66 bc		15	78,83 b
	10	73,66 bc		10	78,83 b

Siyez buğdayında farklı ekim sıklıklarında, farklı azot dozlarının glüten indeksi üzerine etkisi incelendiğinde en yüksek glüten in%89,83 değeri ile 550 tohum/m² uygulaması ve 20 kg/da saf azot uygulamasında elde edilmiştir. En düşük glüten indeksi ise 500 tohum/m² uygulaması ve 15 kg/da saf azot uygulamasında %47,16 değeri ile elde edilmiştir. Elde edilen veriler siyez buğdayda

metrekareye 550 tohum ve dekara 20 kg saf azot uygulamasının en yüksek glüten indeksi sağladığı görülmektedir.

Protein

Protein oranı, buğdayın besin değeri ve un kalitesi açısından en önemli parametrelerden biridir. Yüksek protein oranı, buğdayın besin değerinin yüksek olduğunu ve unun ekmeklik ürünler için daha uygun olduğunu gösterirken, düşük protein oranı buğdayın daha çok yemlik veya endüstriyel amaçlarla kullanılabilceğini göstermektedir.

2022-2023 ve 2023-2024 yetiştirme yıllarında, siyez buğday genotipinin 4 farklı ekim sıklığında ve 3 farklı azot dozu uygulamasından elde edilen protein değerlerinden varyans analizi yapılmış ve elde edilen sonuçlar Çizelge 8’de verilmiştir.

Çizelge 8. Siyez buğday genotipi protein varyans analiz sonuçları

Varyasyon Kaynağı	S. D.	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F Hesap	F Tablo %5	F Tablo %1
Tekerrür	2	0,07	0,03	0,01ns	3,59	6,11
Yıl	1	603,78	603,78	86,62**	4,45	8,40
Ekim sıklığı	3	75,60	25,20	3,61*	3,20	5,18
Hata 1	17	118,48	6,96			
Azot dozu	2	14,07	7,03	12,66**	3,23	5,18
Ekim sıklığı x azot dozu	6	68,49	11,41	20,53**	2,34	3,29
İnt.						
Hata	40	22,23	0,55			
Genel	71	902,74				CV=7,09

*: %5 seviyesinde önemli, **: %1 seviyesinde önemli

Elde edilen varyans analiz sonucuna göre yıl, azot dozu ve ekim sıklığı x azot dozu etkisi istatistiki olarak 0,01 düzeyinde önemli bulunmuştur. Ekim sıklığı ise istatistiki olarak 0,05 düzeyinde önemli bulunmuştur. Ekim sıklığı ve azot dozlarına ilişkin ortalama değerler ve önemlilik grupları Çizelge 9’da verilmiştir.

Çizelge 9. Siyez buğdayında ekim sıklığı ve azot dozlarında ortalama değerler ve önemlilik grupları

Ekim sıklığı	Ortalama Protein	Önemlilik grupları	Azot dozu	Ortalama Protein	Önemlilik grupları
450	21,31	a	20	20,85	a
500	21,12	a	15	19,93	b
400	19,60	a	10	19,90	b
550	18,87	a			

Uygulanan 4 farklı ekim sıklığının protein üzerine etkisi incelendiğinde, en yüksek protein %21,31 ile 450 tohum/m² miktarında, en düşük protein ise metrekareye en yüksek tohum miktarı olan 550 tohum/m² ekiminde %18,87 değeri ile elde edilmiştir.

Uygulanan farklı azot dozlarının protein değeri üzerine etkisi incelendiğinde en yüksek protein %20,85 değeri ile 20 kg/da saf azot dozunda, en düşük protein ise 10 kg/da saf azot uygulamasında %19,90 değeri ile elde edilmiştir.

Siyez buğdayında farklı ekim sıklığı uygulamasında farklı azot dozu uygulamanın protein değeri üzerine etkisini ortaya koymak için elde edilen interaksiyon ortalama değerleri Çizelge 10'da verilmiştir.

Çizelge 10. Siyez buğdayında ekim sıklığı x azot dozu interaksiyonu ortalama değerleri ve önemlilikleri

Ekim sıklığı	Azot dozu	Ort.	Ekim sıklığı	Azot dozu	Ort.
400	20	22,30 a	500	20	21,78 ab
	15	18,61 ef		10	21,33 abc
	10	17,83 f		15	20,26 cd
450	10	21,90 ab	550	15	19,51 de
	15	21,33 abc		20	18,63 ef
	20	20,70 bcd		10	18,48 ef

Siyez buğdayında farklı ekim sıklıklarında, farklı azot dozlarının protein değeri üzerine etkisi incelendiğinde en yüksek protein %22,30 ile 400 tohum/m² uygulaması ve 20 kg/da azot uygulamalarında elde edilmiştir. En düşük protein değeri ise %17,83 değeri ile 400 tohum/m² uygulaması ve 10 kg/da uygulamasında elde edilmiştir.

SONUÇ

Yaş glüten, buğdayın glüten miktarını ve dolayısıyla unun işlenebilirlik ve kalite özelliklerini değerlendiren önemli bir parametredir. Yüksek yaş glüten değeri, buğdayın glüten miktarının fazla olduğunu ve unun ekmeklik ürünler için daha uygun olduğunu gösterirken, düşük yaş glüten değeri glüten miktarının az olduğunu ve buğdayın daha çok yemlik veya endüstriyel amaçlarla kullanılabilceği anlamına gelmektedir. En düşük yaş glüten %43.48 ile 400 ve 550 tohum/m² uygulamasında, en yüksek yaş glüten % 48.85-49.62 ile 450 ve 500 tohum/m² uygulamasında elde edilmesi birim alanda optimum tohum oranının önemli olduğunu göstermektedir. En yüksek yaş gluten oranının 20 kg saf azot uygulamasında olması, bunu dekara 15 kg saf azot dozunun izlemesi yüksek gluten oranı için yeterli azot uygulamasının önemini ortaya koymaktadır.

Glüten indeksi yönünden en yüksek glüten indeksi değeri (%82,50), metrekaireye 550 tohum ekimi ile elde edilirken, metrekaireye 500 tohum miktarında % 58.72 gibi oldukça düşük gluten indeks değeri elde edilmiştir. Azot uygulamaları incelendiğinde en yüksek gluten indeksi en düşük yaş gluten oranı elde edilen 10 kg saf azot uygulamasında olurken, en düşük gluten indeks değeri ilse 15 kg saf azot uygulamasındadır.

Ekim sıklığı açısından, en yüksek protein değeri (%21,31) 450 tohum/m² ekim sıklığında olurken, en düşük protein değeri (%18,87), metrekaireye en yüksek tohum miktarı olan 550 tohum/m² ekiminde gözlenmiştir. Bu sonuç, aşırı sık ekimin bitkiler arasındaki rekabeti artırarak besin alımını sınırlayabileceğini ve dolayısıyla protein oranını olumsuz etkileyebileceğini ortaya koymaktadır. Azot dozlarının etkisi incelendiğinde, en yüksek protein değeri (%20,85) en yüksek saf azot dozu olan 20 kg/da uygulamasında, en düşük protein değeri ise (%19,90), 10 kg/da saf azot uygulamasında olması yüksek protein oranı için yeterli azot uygulamasının gerekli olduğunu buna karşın azotun yetersiz olduğu koşullarda protein sentezinin sınırlanabileceğini ortaya koymaktadır.

Teşekkür: Bu çalışma birinci yazarın doktora tezinin sonuçlarının bir kısmından yararlanarak hazırlanmıştır.

KAYNAKLAR

AACC International. (2000). Approved Methods of Analysis, 10th Edition. Method 38-12.02: Wet Gluten, Dry Gluten, Water-Binding Capacity, and Gluten Index. *American Association of Cereal Chemists International*.

Bencze S, Makádi M, Aranyos TJ, Földi M, Hertelendy P, Mikó P, Bosi S, Negri L, Drexler D (2020) Re-introduction of ancient wheat cultivars into organic agriculture—emmer and einkorn cultivation experiences under marginal conditions. *Sustainability*. <https://doi.org/10.3390/su12041584>

Figuroa M, Hammond-Kosack KE, Solomon PS (2018) A review of wheat diseases—a field perspective. *Mol Plant Pathol*. <https://doi.org/10.1111/mpp.12618>

Koehler, P., & Wieser, H. (2013). Chemistry of cereal grains. In Gobbetti, M., & Gänzle, M. (Eds.), *Handbook on Sourdough Biotechnology* (pp. 11–45). Springer.

Perten, H. (1992). Wet gluten content and its relationship to protein content in wheat. *Cereal Chemistry*, 69(2), 123–127.

Triboi, E., Martre, P., Girousse, C., Ravel, C., & Triboi-Blondel, A. M. (2006). Environmentally-induced changes in protein composition in developing grains of wheat are related to changes in total protein content. *Journal of Experimental Botany*, 57(5), 1095–1106.

Wieser, H. (2007). Chemistry of gluten proteins. *Food Microbiology*, 24(2), 115–119.

AMARANT EKOLOJİ TƏMİZ BITKİ, EKOLOJİ TƏMİZ MƏHSUL**Aqrar Elmlər üzrə fəlsəfə doktoru T.H.Musazadə**

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

XÜLASƏ

Amarant (*Amaranthus L*) XXI əsrin unikal, ekoloji təmiz perspektivli kənd təsərrüfat bitkisidir. 2050-ci ilə qədər dünya əhalisinin 9,7 milyarda çatacağı gözlənilir. Planetar sərhədlər daxilində qalaraq dünya əhalisini qidalandırmaq üçün aqro-ərzaq sistemlərinə təzyiq heç vaxt vü qədər böyük olamamışdır. Müasir şəraitdə istehlakçı davranışı iqlim dəyişikliyi, sağlamlığın yaxşılaşdırılmasına vurğu, qida istehsalının ekoloji davamlılığa təsiri ilə bağlı narahatlıqlar, artan gəlirlər və bir çox başqa amillərə cavab olaraq dəyişir.

Tədqiqatı aparmaqda məqsədimiz ərzaq çatışmazlığı probleminə alternativ bitkilərdən istifadə etməklə yaxından köməklik göstərməkdir. Bu məqsədlə 2023-2025-ci illərdə ADAU-nun Tədris Təcrübə Təsərrüfatında nisbətən çox münbit olmayan torpaq sahəsində və Şəmkir rayonunun kraz yolu ərazisində, Yuxarı Seyfəli kəndi ərazisində torpaq iqlim şəraitinə uyğun olaraq təcrübələrimizi qoymuşuq.

Açar sözləri: *Amaranthus L.*, skvalen, alternativ yem bitkisi, qlobal ərzaq təhlükəsizliyi, qida dəyəri, altun, yağ, un, çay.

Giriş:

Amarant yarpaqlarından alınan ekstrakt ekoloji xəstəlikləri olan xəstələrdə immunitet çatışmazlığının qarşısını almaq və bədənin uyğunlaşma imkanlarını artırmaq üçün istifadə olunur. Amarant növləri yüksək qida dəyəri ilə fərqlənir. Amarant zülallar, vitaminlər, minerallar, kalsium, maqnezium və dəmirlə zəngindir. Amarantın çox böyük xalq təsərrüfatı əhəmiyyəti vardır. Silos, senaj vitaminli ot unu, qramola, heyvandarlıq və quşçuluqda yem mənbəyidir. Bəzək bitkisi və ondan alınan rəngli boyalar, arıçılıqda istifadəsi, bioloji aktiv maddələr, insan qidası üçün un, çay və yağ alınır. Amarant bitkisi skvalen mənbəyidir. əczaçılıq sənayesində istifadə edilən amarant toxumu yağında (7-8% və 11%) bölgədən asılı olaraq skaven olduğu, zeytun yağında yalnız 1% skvalen olduğu sübut olunmuşdur. Amarant toxumları düz səthə və cərgələrə səpilir. əsasən şümləmə işləri aparıb, təbii peyin verilərək kotanla 20-30 sm dərinlikdə şum edilir. əsas şumdan sonra isə frontal kotanla cərgələr düzəldilir.

Normal həyat üçün insan qidadan tək-cə qida maddələri, enerji mənbələri, bədən hüceyrələrinin qurulması üçün plastik materiallar deyil, həm də orqanizmdə maddələr mübadiləsini, onun orqan və sistemlərinin funksional fəaliyyətini tənzimləyə bilən maddələr almalıdır. Bu komponentlər

qida maddələri deyil, çünki insan orqanizmi onları hüceyrənin struktur elementlərinin, züiialların və digər plastik və ya enerjili maddələrin sintezi üçün istifadə etmir, tənzimləyici reaksiyalarda iştirak edir. Eyni zamanda, pəhrizin kimyəvi tərkibi bədənin fizioloji ehtiyaclarına, o cümlədən kiçik və bioloji aktiv funksional birləşmələrə uyğun olmalıdır.

Müasir şəraitdə enerji istehlakının azalması qida istehlakının 1000 kkal azalmasına və buna uyğun olaraq istehlak edilən qidanın həcmində kiçik funksional inqrediyentlərin miqdarının azalmasına səbəb olmuşdur. Vitaminlərin, bioloji aktiv maddələrin (BAS), antioksidantların, makro və mikroelementlərin, həmçinin qida lifinin və s. çatışmazlığı müxtəlif insan orqanlarının funksiyalarının pozulmasına, orqanizmin ətraf mühitin mənfi amillərinə qarşı müqavimətinin əhəmiyyətli dərəcədə azalmasına, yəni antioksidant müdafiə sistemlərinin funksiyasının pozulması, həmçinin immun çatışmazlığı vəziyyətinin inkişafına kömək edir. İnsan orqanizmində sintez olunmayan və onun üçün əvəzedilməz olan bitki mənşəli bioloji aktiv maddələr insan sağlamlığı üçün xüsusilə vacibdir. Rasional qidalanma qaydalarına uyğun olaraq insan hər gün ən azı 500 q çiy tərəvəz və meyvə yeməlidir. Lakin bu, görünür, hər kəs üçün əlçatan deyil, bu da onun orqanizmində mikroelementlərin və antioksidantların çatışmazlığına səbəb olur.

Materiallar və metodlar:

Tədqiqatlarımız laboratoriya və tarla təcrübələrindən ibarət olmaqla 2023-2025-ci illərdə ADAU-nun Tədris Təcrübə Təsərrüfatında nisbətən çox münbit olmayan torpaq sahəsində və Şəmkir rayonunun kraz yolu ərazisində, Yuxarı Seyfəli kəndi ərazisində aparılmışdır. Təcrübə seçilmiş 2 amarant növündən yəni, tünd qırmızı və ağ amarant növündə əkilməklə 3 variantda və 3 təkrarda təcrübə qoyulmuşdur. ADAU-nun Tədris Təcrübə Təsərrüfatında 0,14/ha torpaq sahəsində cərgəarası 70 sm olmaqla yaxşı nəticə vermişdir. Bitkinin inkişaf mövsümünün müxtəlif dövrlərində təsir edən bütün abiogen stresslərlə müxtəlif toxuma və orqanlarda reaktiv oksigen növlərinin artması müşahidə olunur. Ontogenezin müxtəlif mərhələlərində amarantin əmələ gəlməsi reaksiyasının həssaslığında fərqləri mövcuddur. Payızda, aşağı gecə temperaturlarında amarant bitkilərinin yarpaqlarında amarantin əmələ gəlməsi müşahidə edilmişdir. Aşağı temperaturlar qoruyucu bir piqmentin - amarantin meydana gəlməsi üçün bir induksiya kimi xidmət edir. Təcrübəmizdə Amarantın ağ, tünd qırmızı, yaşıl növlərindən istifadə etmişəm. Təcrübə sahəsində torpaq və bitki nümunələri götürüb laboratoriyada analizlər aparmışam.

Azərbaycan Dövlər Aqrar Universitetin Tədris Təcrübə Təsərrüfat tarlasında 0,14 ha sot sahədə amarant bitkisinin Altun sortunun becərilməsinin ilkinmərhələsini həyata keçirmişik. Bu növ çay

üçün nəzərdə tutulub, (Altun 2 sortu) isə Şəmkir rayonunun Yuxarı Seyfəli ərazisində əkilib becərilir. Bitkinin torpaq-iqlim şəraitinə uyğun olaraq verdiyi məhsulu müqayisə edirik. Amarant toxumları düz səthə və cərgəyə səpilməklə suvarma üçün 3 üsul, adi suvarma, damcı üsulu ilə suvarma və yağış yağdırma üsulu ilə suvarma aparılır. Cücərtilər alındıqdan sonra becərmə işlərinə başlayırıq. Seyrəltmə sxemlərinə uyğun bitki arası 5-6 sm olmaqla aparılır.

BMT alimləri belə hesab edirlər ki, amarantda yer planetində yaşayan canlıları, heyvan və insanları yem və qida maddələri ilə təmin etmək üçün böyük potensialı var və bu bitki nəhayət, əsas yem bitkisi kimi əkilib becərilməkdədir.

Amarant C₄-tipli bitkilərə aiddir. C₄ bitkilərinin məhsuldarlığı C₃ bitkilərindən çox olur. Onlarda fotosintezin əksinə gedən fototənəffüs prosesi demək olar ki, yoxdur. Onun yüksək məhsuldarlığı məhz bununla izah edilir. Amarantın bir üstün cəhəti də bundan ibarətdir ki, o güclü fotosintez edir və karbon qazını sürətlə udur. Hazırda dünya sənayesinin güclü inkişafı ilə əlaqədar olaraq havada CO₂-nin miqdarının artması təhlükəsi yaranır. Belə bir şəraitdə karbon qazının uducusu rolunu amarant oynaya bilər. C₄ bitkiləri CO₂-ni C₃ bitkilərinə nisbətən 2-3 dəfə çox udurlar və karbon qazından havanı təmizləyirlər. Müəyyən edilmişdir ki, amarantın fotosintez aparatı qarğıdalı və günəbaxanda olduğu kimi fotosintezin günorta depressiyasına məruz qalmır. Fotosintez intensivliyinə və vahid səthə düşən pıqmentlərin miqdarına görə bu bitkilər bir-birinə yaxındırlar. Onlarda yarpağın mezostrukturu müxtəlif təşkil olunmuşdur və fotosintezin intensivləşdirilməsi müxtəlif yollarla olur. Amarant və qarğıdalıda fotosintezin intensivliyi hər xloroplast vahidinin fəallığı hesabına və günəbaxanda isə yarpaq sahəsi vahidində xloroplastların sayının artması hesabına artır. Hər üç bitkidə yarpaqların tənəffüsünün intensivliyi təxminən eynidir, amarantın və günəbaxanın köklərinin tənəffüsü qarğıdalının köklərinin tənəffüsündən güclü olur. Amarantda böyümənin sürəti hava şəraitindən çox asılıdır. Bu xüsusilə vegetasiya dövrünün əvvəlində özünü göstərir. Müxtəlif fotosintez tipinə malik olan amarantın, günəbaxanın və qarğıdalının ağızcıq aparatının, su saxlama qabiliyyətinin və transpirasiyanın öyrənilməsi göstərdi ki, fotosintezin tipi ağızcıq aparatının funksional fəallığına bilavasitə təsir edir. Amarantda (C₄ tipli bitki) ağızcıqların tənzimlənməsi yarpaqlarda gedən su mübadiləsi ilə tənzim edilir. Günəbaxan (C₃ tipli) bitkisi isə ağızcıqların açılmasına bitkinin karbon qazına olan daimi tələbatı da təsir edir və bəzən suyun həddən artıq buxarlanması nəticəsində bitki qurumaq təhlükəsi qarşısında qalır. Bitkidə transpirasiyanın xüsusiyyətləri ağızcıq aparatının quruluşu ilə müəyyən olunur. Amarantın quraqlıq şəraitinə uyğunlaşması müxtəlif səviyyələrdə həyata keçirilir. Orqanizm səviyyəsində uyğunlaşma gövdənin quruluşu ilə əlaqədardır, hüceyrə

səviyyəsində uyğunlaşma isə sorucu qüvvənin böyük olması ilə əlaqədardır. Amarantın yüksək su saxlamaq qabiliyyəti genetik cəhətdən əsaslanmışdır, amarantın yabanı forması olan pəncərə sorucu qüvvəsinə görə bütün bitkilərdən yüksəkdə durur. Bundan əlavə amarantda təbiəti hələ öyrənilməmiş sıçrayan genlər aşkar edilmişdir.

Bütün yuxarıda qeyd edilənlər belə qənaətə gəlməyə imkan verir ki, amarantın fotosintez aparatı xüsusi qeyri-adi quruluşa malikdir və onda özünə məxsus, C3 tipli bitkilərdə olmayan xüsusiyyətlər vardır. Azərbaycanda yayılan 10 amarant növünün hamısı adventiv sayılır və Azərbaycan ərazisinə XIX əsrin ortalarında gətirilmişdir.

Azərbaycanda yayılan amarant (*Amaranthus-L*) növlərinin ekoloji xüsusiyyətləri

S/S	Növün adı	Naturallaşma üsulu	Su rejiminə münasibət	Fəallıq balı
1	<i>Amaranthus albus</i>	aqrio-epokofit	kserofit	5
2	<i>A. retroflexus</i>	aqrio-epokofit	kserofit	5
3	<i>A. blitoides</i>	aqrio-epokofit	kseromezofit	3
4	<i>A. lividus</i>	aqrio-epokofit	mezohiqrofit	3
5	<i>A. graecizans</i>	aqrio-epokofit	mezohiqrofit	3
6	<i>A. sylvestris</i>	aqrio-epokofit	mezofit	3
7	<i>A. deflexus</i>	epekofit	kseromezofit	2
8	<i>A. caudatus</i>	epekofit	mezofit	2
9	<i>A. cruentus</i>	epekofit	mezofit	2
10	<i>A. viridus</i>	epekofit	mezohiqrofit	1

Yayılma sıxlığını səciyyələndirmək üçün amarantlara beş fəallıq balı verilir. Eyni zamanda amarant növlərinin naturallaşma dərəcəsinə görə qruplara ayrılması Kamışevə (1959) və Şredere (1974) görə aparılmışdır.

Naturallaşdırılma dərəcəsi amarant növlərinin yerli bitki qruplarına daxil olmalarına görə verilir.

Epekofitlər - Azərbaycana yenidən gətirilən növlərdir. Onlar yerli bitki qruplarının tərkib hissəsi kimi ikinci fitosenozlarda yayılmışdır.

Aqriofitlər - təbii fitosenozların tərkibinə daxil olan növlərdir.

Aqrio-epokofitlər - aralıq bitki qrupudur, həm təbii fitosenozlarda, həm də ikinci fitosenozlarda geniş yayılmışdır.

Efemerofitlər - tam naturallaşmaya qabil olmayan növlərdir.

Aşağı və yüksək temperaturda yetişdirilən yaşılıarpaqlı Amarant bitkiinin genotipi eyni olsa da müxtəlif rəngli yarpaqlara malikdir ki, bu da fenotipik modifikasiya nümunəsidir.

Amarantın müxtəlif orqanlarında amin turşularının paylanması (q/kq) quru çəkisi hesabı ilə

Amin turşuları	Gövdə	Yarpaq	Çiçək	Toxum	Bütöv bitki
Qlisin	3,8	3,6	3,0	5,3	3,9
Alanin	4,9	4,5	3,4	6,1	5,8
Valin	6,4	6,3	4,6	7,8	3,6
Leysin	8,0	7,1	3,8	8,5	3,1
Izoleysin	6,3	6,2	4,1	6,8	2,1

Cəmi	29,4	27,7	18,9	34,5	18,5
Kükürlü amin turşuları					
Sistin-sistein	1,5±0,62	1,1±0,23	0,8±0,02	2,4±0,55	1,1±0,05
Metionin	1,2±0,11	0,7±0,46	0,5±0,02	2,1 ±0,54	0,9±0,08
Cəmi	2,7	1,8	1,3	4,5	2,0
Hidroksiamin turşuları					
Serin	4,2±0,21	3,8±0,54	2,3±0,11	6,2±0,37	6,4±0,15
Treonin	4,0±0,34	3,9±0,33	2,7±0,12	5,2±0,45	3,8±0,40
Cəmi	8,2	7,7	5,0	11,4	10,2

Amarantın müxtəlif üzvlərində kükürlü aminturşularının (sistein-sistin və metionin) miqdarı toxumda çox, çiçəkdə isə az olur. Bütün üzvlərdə (gövdə, yarpaq, çiçək və toxum), eləcə də bütöv bitkidə sistein-sistin miqdarı treonindən azdır. Hidroksiamin turşuları (serin və treonin) toxumda, bütöv bitkidə çox, çiçəkdə isə miqdarca az olur. Serin ən çox bütöv bitkidə, treonin isə toxumda olur. Əsas amin turşularının (lizin və arginin) miqdarı amarantın üzvlərindən toxumda çiçəyə nisbətən 2 dəfədən artıq çox olur. Yarpaqda, bütöv bitkidə və xüsusilə çiçəkdə lizin, gövdədə isə arginin çoxdur.

Turş amin turşularının (asparagin və qlütamin turşuları) miqdarı bütöv bitkidə və toxumda çox, çiçəkdə isə azdır. Gövdə və yarpaqda təxminən eyni miqdardadır.

Qlütelinlərin yoxlanması isə mənfə nətice verdi. Amin turşularının tərkibi həm vegetativ, həm də generativ üzvlərdə öyrənilmişdir. Tədqiqatlarımızın nəticələri göstərdi ki, əvəzedilməyən və əvəzedilən amin turşularının ümumi miqdarı və ayrı-ayrı nümayəndələri ən çox amarantın toxumunda və ən az çiçəyindədir. Toxumda əvəz edilməyən amin turşularının ümumi miqdarı 57,3 q/kq, əvəzedilənlərininki isə 56,1 q/kq təşkil etdiyi halda, çiçəkdə müvafiq olaraq 27,6 q/kq və 27,4 q/kq-a bərabərdir. Toxumun əvəzedilməyən amin turşularından çoxluğu lizin, arginin, valin, leysin, izoleysin, fenilalanin və əvəzedilən amin turşularından isə asparagin və qlütamin turşuları təşkil edir. Gövdə və yarpaqlar isə əvəzedilməyən və əvəzedilən amin turşularının miqdarına görə bir-birindən az fərqlənirlər.

Bütöv bitkidə və onun ayrı-ayrı vegetativ orqanlarında lizin, valin, leysin, izoleysin, fenilalanin və xüsusilə asparagin və qlütamin əsasən miqdarca çox olur. Metionin (0,5-1,2q/kq) və sistin (0,8-2,4 q/kq) isə azlıq təşkil edir. Vegetativ üzvlərdə əvəzedilməyən amin turşuları ümumi miqdarın 50,2-51,9%-ni əvəzedilən amin turşuları isə 48,1-49,8%-ni təşkil edir. Sonuncuların içərisində miqsarca ən çox olanı turş amin turşuları, yəni asparagin və qlütamin turşularıdır. Bu turşuların amarantın gövdəsində əvəzedilən amin turşularının 72%-ni təşkil edir. Başqa üzvlərdə də buna oxşar hal müşahidə edilir. Aminturşuları-əvəzedilməyən- 51,6, əvəzedilən- 48,4.

Tünd qırmızı Amarant növündən altun çayı hazırlamışıq. Onun tərkibi B qrup vitaminləri PP vitaminləri, K, A, C vitaminləri ilə zəngindir.

Mikroelementlər: Mn, Fe, Zn, Se, Cu, Makroelementlər: Na, Mg, Ca, P, K, antioksidant amarantın

pəhriz lifi. Omega 3 , 6 yağ turşuları. Pektinlər: nişasta, piqmentlərlə zəngindir. Amarant bitkisinin digər bitkilərdən fərqləndirən xərçəng əleyhinə xüsusiyyətlərə malik lipidlər və skvalenin tərkibində olamsı bitkini möcüzəvi edir. Amarant yağının tərkibində 6% skvalen, omega 3, omega 6, omega 9 təşkil edir. Altun yağ amarantın tərkibində skvalerin kütlə payı bitkinin böyüdüüyü bölgədən asılı olaraq dəyişir. 100 qr məhsul üçün enerji dəyəri kalori miqdarı 899 kkal/3696kl təşkil edir. Un: Altun unun tərkibində zülallar 9,5, yağlar 3,5, karbohidratlar 69,0 pəhriz lifi 10,5, skvalen 0,2 təşkil edir. (100 q məhsula görə qram miqdarı).

Amarant və paxlalı bitkilərin qida dəyəri

Göstəricilər	Amarant	Düyü	Qarğıdalı	Buğda	Lobyə
Zülal	15.54-23	7.60	7.68	13.00	21.48
Lif	5.21	6.40	2.46	2.90	5.70
Kül	3.61	3.40	1.65	1.50	4.61
Yağ	7.31	2.20	5.00	1.70	1.96
Kalsium	0.14	0.02	0.01	0.02	0.15
Fosfor	0.54	0.18	0.27	0.41	0.41
Maqnezium	0.22	0.08	0.13	0.10	0.19
Litium	0.57	0.12	0.48	0.40	1.30
Natrium	0.12	0.01	0.01	0.01	0.02
Mis (ppm)	6.00	4.0	4.00	4.20	10.00
Manqan (ppm)	12.00	7.00	7.00	28.00	8.00
Sink (ppm)	21.00	24.00	24.00	41.00	32.00
Enerji (Kal/100 q) və ya kalori miqdarı	439.90	364.00	361.00	354.00	361.00

Ana Təbiət bəşəriyyətə yeməli olan növlərin geniş çeşidini təqdim edir, baxmayaraq ki, insanlar hamısından istifadə etməzlər. Taxıl dünyanın ərzaq ehtiyatının 80%-dən çoxunu təşkil edir və təəssüf ki, son illərdə adambaşına taxıl istehsalının azaldığı bildirilir. Bu, insanın qida ehtiyaclarını ödəmək üçün artan miqdarda kənd təsərrüfatı resurslarının tələb olunacağını göstərir. Qədim populyasiyaların yemək vərdişlərinin tədqiqi göstərdi ki, çoxlu sayda məhsullar, sadəcə olaraq yüksək qidalı yüksək bioloji birləşmələrin etibarlı mənbələri yetişdirilməsinə baxmayaraq, əsrlər boyu tərk edilib. Bu qədim bitkilərdən biri amarantdır. Aqronomik və qidalı xassələrinə, həmçinin bioaktiv birləşmələrlə zənginliyinə görə bu məhsul yüksək bioloji dəyərə malikdir. Yüksək keyfiyyətli nişastalı, qlütensiz və skvalenlə zəngin məhsulların alternativ zülal mənbəyini artırmaq üçün maraqlı variant ola bilər. Qlobal əhali artımına cavab olaraq qida istehsalının şaxələndirilməsi, pəhrizlərin dəyişməsi, urbanizasiyanın artması, qida çatışmazlığının artması, iqlim dəyişikliyi və iqtisadi şoklar, amarant, kinoa, qarabaşaq yarması və darı kimi alternativ taxılların əhəmiyyətini artırır. İnsanlar qidanın ekoloji və qidalı faydalarından xəbərdardırlar. İndi onlar daha sağlam həyat tərzi yaratmağa və yaxşı yemək vərdişlərini inkişaf etdirməyə daha çox diqqət yetirirlər. Bu baxımdan, alternativ taxıllar insan pəhrizində aktual bir tendensiyaya çevrilir. Onlar nişasta, lif, zülal, minerallar, vitaminlər və fitokimyəvi maddələrin yaxşı mənbəyidir. Qlobal ərzaq təhlükəsizliyi əsasən üç taxıl məhsuluna əsaslanır: buğda, düyü və qarğıdalı, birlikdə dünya kalorisinin ən azı 40%-ni təmin edir. Buğda beynəlxalq bazarlarda ən çox satılan taxıl

məhsuludur və onun qlobal ərzaq ticarətindəki payı artmaqda davam edir. İnkişaf etməkdə olan ölkələr bütün buğda idxalının təxminən 80%-ni təşkil edir, Misir, İndoneziya, Əlcəzair, Braziliya və Filippin ən böyük idxalçılar arasındadır. Ərzaq böhranını aradan qaldırmaq və Sıfır Acılıq məqsədinə nail olmaq üçün buğdadan asılılığı azaltmaq qida transformasiyasını sənayeləşdirmək çox vacibdir. Qarabaşaq, amarant və kinoa kimi yalançı taxıllar, manyok kimi nişastalı kökümeyvəli, sorqo və darı kimi ikinci dərəcəli taxıllar bəşər sivilizasiyasında əsas rol oynamış, lakin hazırkı pəhrizdə kifayət qədər istifadə edilməmişdir. Bu bitkilərin üstünlüyü ondan ibarətdir ki, onlar quraqlığa davamlıdır və buğda becərilməsi yaxşı nəticə verməyən tropik iqlimə uyğunlaşır. Bu məhsullardan əsasən yerli ticarət və təsərrüfatlarda istifadə olunur. Onların sənaye istifadəsi, məsələn, çörəkçilikdə, emal texnologiyaları ilə bağlı problemlər səbəbindən hələ də istehsal nisbətən məhduddur. Bu yerli bitkilərin sənaye istifadəsinin təşviqi buğda idxalına xarici valyutaya qənaət etməklə və yerli kənd təsərrüfatı sektorunu inkişaf etdirməklə inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadi inkişafına töhfə verə bilər. Bu bitkilər sağlamlığa faydaları olan qidalandırıcı və funksional qidaların inkişafında istifadə edilir.

Alternativ taxıllar üç əsas bitkilər buğda, qarğıdalı və düyüdən hər hansı birini əvəz edə bilən qidalardır. Amarant: Beyin funksiyası üçün vacib olan protein, lif, antioksidantlar və manqanla zəngin yalançı taxıldır. Bu sağlam alternativ taxılı artıq bir çox ixtisaslaşdırılmış mağazalarda mövcuddur, lakin insanlar onun qida dəyəri və əlavə faydaları haqqında öyrəndikcə daha da maraqlar artacaq. Bu, insanlara artan temperatur, duzluluq və artan su qıtlığı şəraitində məhsuldarlığı qoruyub saxlamağa kömək edəcək, iqlim dəyişikliyinə uyğunlaşmağın praktik və davamlı yolunu təmin edəcək. Bu alternativ taxılların məhsuldarlığının, keyfiyyətinin və emalının yaxşılaşdırılmasına dair tədqiqatların dərinliyi əsas bitkilərlə müqayisədə çox azdır. Bitkilərin iqlim dəyişikliyinə davamlılığının artırılması gələcəkdə dünyanın ərzaq və qida təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün çox vacibdir. Buğda, qarğıdalı və düyü kimi əsas bitkilərdən asılı olan 2 milyarddan çox insan "gizli aclıqdan" əziyyət çəkir ki, bu da minerallar, vitaminlər və əsas amin turşularının çatışmazlığı səbəbindən pis qidalanma ilə nəticələnir və həddindən artıq yüksək qidalanma səbəbindən piylənmədən də əziyyət çəkə bilər. Bütün bu əsas dənli bitkilər əhəmiyyətli abiotik stresslər səbəbindən iqlim pozuntularına və marjinallığa dözə bilmir.

2050-ci ilə qədər bu planetdəki 10 milyard insan üçün həm qlobal sağlam pəhriz, həm də davamlı qida istehsalı hədəflərinə nail olunmalıdır. Bəzi kifayət qədər istifadə olunmayan "unudulmuş məhsullar" "ikinci dərəcəli məhsullar" hesab olunur və həm istehsal, həm də tədqiqat baxımından qlobal miqyasda əhəmiyyəti azalıb. Amarant kimi alternativ taxıllar makro və mikroelementlərin

mənbəyidir. İnsanların gündəlik qida rasionunda az miqdarda yalançı dənli bitkilər "sıfır qida çatışmazlığını" təmin edə bilər. Yetərinə istifadə olunmayan bu məhsullar təkə qida maddələri ilə zəngin deyil, həm də iqlim dəyişikliyinə davamlıdır və marjinal şəraitdə böyümək üçün əlverişlidir.

Yerli amarant populyasiyalarının yarpaq hissəsində lizin (7,1-12,4%), leysin (9,2-16,4%), treonin (5,3-8,6%) kimi əvəzolunmaz amin turşularının miqdarı müəyyən edilmişdir. Əvəzolunan amin turşuları üstünlük təşkil edir: arginin (5,0-8,5%), alanin (6,9-12,3%), qlutamin (14,5-25,8%) və asparqin turşular (10,8-19,1%) .

Amarantın tərkibində insan orqanizmi üçün vacib bioloji aktiv maddə olan C vitamini (askorbin turşusu) yüksəkdir. Təzə amarant yarpaqlarında orta hesabla təxminən 45 mq% askorbin turşusu var.

Bitki 80-100 sm hündürlükdə, orta erkən yetişən tünd qırmızı rəngdədir. Çiçəkləmə 40-50 gündə baş verir. Yarpaqları C, E vitaminləri, karotin, minerallar -kalium, kalsium, fosfor, həmçinin maqnezium və dəmirlə zəngindir. Bitkinin tərkibində qiymətli bioloji aktiv birləşmələr - betasiyanin pigmentləri, yəni qırmızı-bənövşəyi pigment - amarantin var. Altun amarant növündən bitki çayı"nın istehsalında istifadə olunur. Salat məhsulu kimi, yeməkdə, təbii qırmızı-bənövşəyi qida boyası istehsalı üçün xammal mənbəyi kimi istifadə etmək məqsəduyğundur. Yetmiş yarpaqların toplanması dövrü iyuldan sentyabr ayının sonuna qədər torpaq və iqlim şəraitinə görə davam edir. Amarant qlüte in həssaslığı olan insanlar üçün (çölyak xəstəliyi) protein mənbəyidir. Altun çayı keyfiyyətli vitaminlər mikroelementlər pəhriz lifi flavonoidlər, polifenollar və.s zəngindir. Amarant zəngin tarixi, sağlamlıq dair faydalarını və müxtəlif istifadələri birləşdirən heyvətəməz bir bitkidir. Kənd təsərrüfatının və qidalanmanın gələcəyində onun rolu danılmazdır.

Dənli bitkilərdə zülal, karbohidrat və yağların miqdarı (dəndə %)

Bitkinin adı	Zülal	karbohidrat	Lipid
Amarant	16-18	69-78	5-8
Buğda	9-17	72-87	2,2-3,4
Qarğıdalı	10-13	74-82	5,1-6,2
Düyü	8-10	95-90	1,1-1,2

Müxtəlif bitkilərdə 1q quru maddənin əmələ gəlməsinə sərf edilən suyun miqdarı (q)

Bitkinin adı	Qara yonca	Lobyə	Yonca	Amarant	Buğda	Arpa	Çovdar	Günəbaxan	Qarğıdalı	Rapso
Suyun miqdarı	840	700	640	260	550	520	630	600	370	300

Çoxsaylı ədəbiyyat məlumatlarına görə amarantın toxumu dənli bitkilərin toxumu ilə müqayisədə qida maddələri daha zəngindir. Amarant və bəzi dənli bitkilərin toxumunda qida maddələrinin miqdarı (quru çəkiyə görə %-lə)

Göstəricilər	Amarant	Buğda	Qarğıdalı
Xam zülal	18,6-19,6	9,6-17,0	10,0-12,5
Xam yağ	8,0-8,6	1,0-3,0	4,5-5,5
sellüloza	3,5-5,5	2,5-3,0	2,0-2,5
karbohidratlar	65-70	72-85	73-92

Amarant ekoloji təmiz bir C4 bitkisi kimi həm fizioloji, həm də farmakoloji xüsusiyyətlərinə görə bitkilər arasında xüsusi yer tutur. Bitki mənşəli bir sıra dərman maddələrinin mürəkkəb kimyəvi tərkibə malik olması onların süni yolla sintez edilməsini çətinləşdirir. Əksər hallarda onları bitkilərdən hazır şəkildə alırlar. Amarantın üç növünün toxumları amarant yağının və skvalenin alınması üçün istifadə olunur. Amarantdan alınan yağ öz xassələrinə görə çaytikanı və gənəgərçək yağına yaxındır və əczaçılıq məqsədləri üçün istifadə olunur. Tünd amarantın yarpaqlarından yem boyası alınır.

SUMMARY

Biochemical and ecological properties of some amarath species spread in Azerbaijan have been studied. It was determined that all 10 species spread in Azerbaijan are adventive. Six of them are agrioepecophyt, four are epecophyt. With respect to water conditions two species are cserro phyt, two are cseromesophyt, three are mesohygrophyt. Regarding the branding time six species are neophyt, three are kenophyt and one is euneophyt. Investigating the amino acid composition we determined that Amaranth seeds were rich in replaceable and unreplaceable amino acids. Since there are sufficient amino acids in stem and leaves of Amaranth it make possible to use these parts as a forage abundant in protein. The amount of unreplaceable amino acids in *A. cruentus* and *A. albus* species of Amaranth is more than in *A. sylvestris* and in "local" species. At the mixed sowing of Amaranth and Sorghum with decreasing of the density of plants the amount of the green pigments in leaves was also decreased. Thus, the ratio Chi a/b was increased from 2,4 to 3,0 and this paints at the diminution of the Chi total amount at the expense of Chi b. If the optimum density of plants was provided for the sowing and necessary agrotechnical measures were taken it would be possible to attain 1000 centner production of the green mass per hectare. We have devised method for sowing of Amaranth seeds and offeredit's using at farms.

NƏTİCƏLƏR

1. Amarantın müxtəlif hissələrində aminturşuların miqdarının öyrənilməsi nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, bu bitkinin (oxumları avəzedilən və əvəzedilməyən aminturşuları ilə zəngindirilər (50-60 q/kq). Amarantın gövdə və yarpaqlarında ayrı-ayrı aminturşuların miqdarı kifayət qədərdir (3-10 q/kq) və bu hissələrdən zülalla zəngin yem kimi istifadə olunması məqsədəuyğundur.

2. Müəyyən edilmişdir ki, tünd qırmızı və ağ amarant növlərində əvəzedilməyən amin

turşularının miqdarı (4-7 q/kq) digər amarant növlərinə (2-4 q/kq) nisbətən çoxdur. Bu növlərin dən və yaşıl kütlə məhsulu da yüksəkdir və onların perspektiv yem bitkisi kimi təsərrüfatlarda tətbiq edilməsi müsbət görülür.

3. Amarantın sorqo ilə qarışıq əkinlərində bitkilərin sıxlığının azalması ilə (200 mindən 100 minə qədər) yarpaqlarda yaşıl piqmentlərin miqdarının azalması müşahidə edilmişdir. Bu zaman XI a/b nisbəti 2,4-dən 3-ə qədər artmışdır ki, bu da xlorofilin ümumi miqdarının XI b-nin hesabına azalmasını göstərir.

4. Bitkilərin optimal sıxlığı təmin edilməklə lazımi aqrotexniki tədbirlər görüldükdə qarışıq əkinlərdə yaşıl kütlə məhsulunu hər hektardan 1000 sentnerə çatdırmaq mümkündür. Bizim təcrübələrimizdə amarant ilə sorqo qarışıqından 850 s/ha məhsul götürülmüşdür ki, bunun 57%-i sorqonun, 43%-i amarantın payına düşür.

5. Amarantın Azərbaycan Respublikası ərazisində yayılan növlərinin hamısı adventivdir. Bunların altısı aqrioepkofit, dördü epekofitdir. Su rejiminə münasibətinə görə iki növü kserofit, iki növü kseromezofit, üçü mezohiqrofitdir. Gətirilmə vaxtına görə iki növü kserofit, iki növü kseromezofit, üçü mezohiqrofitdir.

Cədvəldən görüldüyü kimi, bütün amarant növbri təbii bitki örtüyünün tərkibinə daxil olmuşlar.

Çirklənmiş torpaqlar bitkilərin köməyi ilə fitoekstraksiya təmizlənməsi texnologiyasında bitkilər vasitəsilə torpaqdan ağır metalların sorulması filozofiyada tərplənməsi və sonrakı mərhələdə utilizasiyası rəşkil edir. Amarant bitkisinin dekorativ növlərindən bu məqsədlə istifadə olunur. Bu zaman həmin bitkidən insan və heyvan istifadə etməsi məsləhət deyil.

Ədəbiyyat

1. Мамедов НА. Щирицы-адвентивные сорняки низменностей Азербайджана Изв.АН. Азерб.ССР.биол. наук. 1986.№6.с.26-30
2. Говинджи.Фотосинтез,пер.сангл.т.2,М.,Мир, 1987х247-254.
3. Showier AJ.Spodoptera exigua oviposition and larval feeding preferences for pigweed. Amaranthus hibridus, over squaring cotton, Gossypium hirsutum, and a comparison of free amino acids in each host plant. J.Chem Ecol 2001 ost; 27. 110): 2013-28
4. Амарант. Интродукция в России Гинс М. С, Кононков П. Ф., Гинс В. К 2018
5. Gish R.A. Daha az yayılmış tərəvəz bitkiləri: dərslik / R. A. Giş - Krasnodar: KubGAU, 2022. - s.
6. Gish R.A. Hidroponika üsulu ilə yaşıl bitkilərin sənaye istehsalı üçün intensiv texnologiyalar: dərslik / R. A. Qış - Krasnodar: KubGAU, 2020. -109 s.
7. Əl-şimari E. Böyük biznesin cürcətiləri / E. Əl-şimari / Qavriş, 2020. - No 6. - səh. 32-33.
8. Maqomedov, I. M. Amarant/, I. M. Maqomedov // Biologiya. Kənd təsərrüfatı. Tibb: XI Beynəlxalq Elmi-Metodik Konfransın materialları (9-13 iyun 2014-cü il). Mahaçqala, 2014. - T. 1. - S. 85-87.
9. 3. Kononkov, P.F. Rusiyada amarantın inkişafı/P. F. Kononkov, V.K. Gins, M.S. // Aqrar icmalı. - No 4. - 2013. - elektron resurs.

10. Gücləndirilmiş qida məhsullarının alınması üçün yerli sortlardan istifadə edilməsi/R. I. Jivchikova [et al.] // Kənd təsərrüfatı xammalının saxlanması və emal. - 2013. - No 4. - S. 44-47.
11. Amaranth taxıl emal məhsullarının mikrostrukturunun və kimyəvi tərkibinin xüsusiyyətləri/N. A. Şmalko [et al.] // Qida istehsalının avadanlığı və texnologiyası. - 2011. - No 1. - S. 30-31.
12. Babiy, N.V. Uzaq Şərqi bitki antioksidantlarına əsaslanan müalicəvi və profilaktik məqsədlər üçün yeni içkilər/N. V. Babiy, D. B. Pekov // Pivə və içkilər. - No 3. -2009. -s.16-17.
13. Kononkov P.F. Tərəvəzlər funksional qidalanma məhsulları kimi / P.F. Kononkov, V.K. Gins, V.F. Pivovarov, M.S. Gins və b. M., 2008. - 128 s.

BAKLAGİLLERİN ANTIOKSİDAN AKTİVİTESİ**Mahinur GÜRBÜZ****ORCID ID:** 0009-0008-3479-8563

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Gıda Mühendisliği Bölümü

Ayşe ÖZBEY**ORCID ID:** 0000-0003-3210-4077

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Gıda Mühendisliği Bölümü

Betül OSKAYBAŞ EMLEK**ORCID ID:** 0000-0002-0238-8948

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Gıda Mühendisliği Bölümü

ÖZET

Baklagiller insan diyetinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Baklagiller tüketim için güvenli, nispeten ucuz ve kolayca temin edilebilen ürünlerdir ve besleyici, fizyokimyasal özellikleri sayesinde, gıda endüstrisi tarafından genel nüfus için ürünler geliştirmek amacıyla yaygın olarak kullanılmaktadır. Ayrıca vejetaryenler, T2DM ve çölyak hastaları gibi belirli gruplar için de tercih edilmektedir. Sadece protein, nişasta ve diyet lifi değil, aynı zamanda flavonoidler ve fenolik asitler gibi çeşitli biyoaktif bileşikler de içerirler. Fenolik bileşiklerin insan sağlığı için önemi, antioksidan aktiviteleri nedeniyle iyi bilinmektedir. Baklagillerin antioksidan aktiviteleri içerdikleri fenolik bileşiklerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Antioksidan aktivite, baklagil tipleri ve çeşitleri arasında geniş farklılıklar göstermektedir. Öğütme, kabuk soyma, ıslatma, çimlendirme, pişirme ve fermantasyon baklagillerde insan tüketimine sunulmadan önce yaygın kullanılan işlemlerdir. Teknolojik işleme ve tohum çimlenmesi, baklagil tohumlarındaki doğal endojen antioksidanların (örneğin, fenolikler, tokoferoller; C vitamini) seviyelerini etkilemektedir. Baklagil türüne ve işleme koşullarına bağlı değişiklikler gözlenmektedir. İşlenmiş gıdaların genel antioksidan özelliklerindeki değişiklikler, oksidatif reaksiyon, suda çözünen antioksidan bileşimlerin sızması, antioksidan bileşimlerin oluşumu veya parçalanması ve işleme sırasındaki kayıplar gibi çeşitli faktörlerin sinerjik kombinasyonlarına veya zıt etkilerine atfedilmektedir. Bu derlemenin amacı, baklagil tohumlarının ve bunlardan elde edilen ekstraktların toplam fenolik içerikleri ve antioksidan aktivitesi ile ilgili mevcut bilgileri ve ayrıca işleme yöntemlerinin fenolik içerik ve antioksidan aktivite üzerine etkisi hakkında bilgileri sunmaktır.

Anahtar kelimeler: Baklagiller, Antioksidan aktivite, Fenolik içerik**ANTIOXIDANT PROPERTIES OF LEGUMES****ABSTRACT**

Legumes have become an important part of the human diet. Legumes are safe for consumption, relatively inexpensive and readily available, and thanks to their nutritional, physicochemical

properties, they are widely used by the food industry to develop products for the general population. It is also preferred for certain groups such as vegetarians, T2DM and celiac patients. They contain not only protein, starch and dietary fiber, but also various bioactive compounds such as flavonoids and phenolic acids. The importance of phenolic compounds for human health is well known due to their antioxidant activity. The antioxidant activity of legumes is thought to be due to the phenolic compounds they contain. Antioxidant activity varies widely among legume types and varieties.

Milling, peeling, soaking, germination, cooking and fermentation are common processes used in legumes before consumption. Technological processing and seed germination affect the levels of natural endogenous antioxidants (e.g. phenolics, tocopherols; vitamin C) in legume seeds. Changes are observed depending on the legume species and processing conditions. Changes in the overall antioxidant properties of processed foods are attributed to synergistic combinations or opposite effects of various factors such as oxidative reaction, leaching of water-soluble antioxidant compounds, formation or degradation of antioxidant compounds and losses during processing. The aim of this review is to present the current information on the total phenolic content and antioxidant activity of legume seeds and their extracts, as well as information on the effect of processing methods on phenolic content and antioxidant activity.

Key words: Legumes, Antioxidant activity, Phenolic content

1. GİRİŞ

Beslenme sadece bireyin yaşamını devam ettirebilmesi için gerekli bir fizyolojik olay değil aynı zamanda psikolojik, sosyolojik ve ekonomik yönleri de olan bir olgudur. Beslenme, bireyin büyüme, gelişme, sağlıklı ve üretken olarak uzun süre yaşaması için gerekli olan besin öğelerini alıp vücudunda kullanmasıdır (Ünsal, 2019).

Yeterli, güvenli ve besleyici bir diyet, insan büyümesi ve gelişimi ve yaşamın ilerleyen dönemlerinde kronik hastalık riskini azaltmak için kritik öneme sahiptir (Black et al., 2015). Gıda bileşiminin insan sağlığı açısından önemine ilişkin son zamanlarda artan farkındalık, tüketicilerin besleyici ve biyoaktif açıdan zengin baklagillere olan ilgisini artırmıştır. Baklagiller arasındaki besinsel ve fitokimyasal bileşimlerdeki çeşitlilik, genetik, çeşit, coğrafi konum ve iklim koşullarındaki farklılıklara bağlanabilir (Carbas et al., 2023).

Baklagiller, dünya çapında çeşitli kültürlerin beslenmesinde yer alan temel bir gıda olmuştur (Moreno-Valdespino et al., 2020). Bu bağlamda, Birleşmiş Milletler (BM) Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) aşağıdaki nedenlerle 2016 yılını Uluslararası Bakliyat Yılı olarak ilan etmiştir.

- (i) bakliyatlar oldukça besleyicidir,
- (ii) bakliyatlar ekonomik olarak erişilebilirdir ve her düzeyde gıda güvenliğine katkıda bulunur,
- (iii) bakliyatların önemli sağlık yararları vardır,
- (iv) bakliyatlar iklim değişikliğinin azaltılmasına ve adaptasyonuna katkıda bulunur,
- (v) bakliyatlar biyolojik çeşitliliği teşvik eder (Martín-Cabrejas, 2019).

Baklagiller, insan beslenmesinde önemli bir rol oynadıkları için dünya çapında yaygın olarak yetiştirilmekte ve tüketilmektedir. Zengin protein, mineral, karbonhidrat ve vitamin kaynakları, biyoaktif peptit içerikleri nedeniyle kronik hastalıkların önlenmesiyle ilişkilidir. Bu nedenle, baklagil protein hidrolizatları, antihipertansif, antioksidan, antiproliferatif, antikoagülan, antiinflamatuvar, antikanser, hipoglisemik, kalsiyum bağlayıcı, immünomodülatör ve obezite karşıtı gibi biyolojik özelliklere sahip peptitler üretmek için yaygın olarak incelenmiştir (Tawalbeh et al., 2023).

Son zamanlarda, "serbest radikaller" ve "antioksidanlar" kelimeleri sağlık bilincine sahip tüketiciler arasında iyi bilinir hale gelmiştir. Bir antioksidan, oksitlenebilir substrata kıyasla düşük konsantrasyonda mevcut olduğunda substrat oksidasyonunu önemli ölçüde geciktiren veya engelleyen herhangi bir madde olarak tanımlanmaktadır. Antioksidanlar veya antioksidatif nutrasötikler, antioksidan enzimler, hidrojen veren bileşikler, metal şelatlayıcılar ve singlet oksijen sönmüleyiciler olabilir. Son zamanlarda, insan vücudunu serbest radikallerin saldırısından koruyabildikleri ve birçok kronik hastalığın ilerlemesini ve ayrıca gıdalardaki lipit oksidasyonunu geciktirebildikleri için bitkilerden doğal antioksidanlar bulmaya yönelik artan bir ilgi vardır (Loganayaki et al., 2011). Baklagiller de fenolik ve vitamin açısından zengin olup antioksidan aktivite açısından iyi adaylardır (Singh et al., 2021).

Bu derlemenin amacı, baklagil tohumlarının ve bunlardan elde edilen ekstraktların toplam fenolik içerikleri ve antioksidan aktivitesi ile ilgili mevcut bilgileri ve ayrıca işleme yöntemlerinin fenolik içerik ve antioksidan aktivite üzerine etkisi hakkında bilgileri sunmaktır.

2. BAKLAGİLLER

Baklagiller, Fabaceae (Leguminosae) botanik ailesine aittir ve 800 cins ve 20.000 türden oluşmaktadır (Choudhury & Rajam, 2021; Yanni et al., 2023).

Genel olarak, üretim veya tüketim verileri açısından, insanlar tarafından tüketilen bakliyat iki kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar yağlı tohum bakliyatları ve yağlı tohum olmayan bakliyatlar şeklindedir. Yağlı tohum olmayan bakliyatlar ise kendi içinde iki kategoriye ayrılmaktadır. Bu ayrım baklagil içindeki tohumlar kurutulmadan önce mi yoksa kurutulduktan sonra mı hasat

edildiğine bağlıdır. Bunlar nohut, börülce, kuru fasulye, mercimek gibi kurutulmuş, olgun tohumlarla yeşil bezelye gibi kurutulmadan önce hasat edilen baklagiller şeklindedir (Didinger & Thompson, 2021).

Baklagillerin yaygın türleri arasında barbunya, bakla, bezelye, nohut, börülce, mercimek, acı bakla, yer fıstığı ve soya fasulyesi bulunmaktadır. Baklagiller kükürt içeren amino asitler açısından sınırlı, lizin açısından zengin bir protein kaynağıdır (%15-45 protein içeriği). Ayrıca baklagiller kompleks karbonhidratlar (%24-68), nişasta (%0,2-57,8), diyet lifi (%1,2-25,6), PUFA (linolenik ve linoleik), fitosteroller, vitaminler (niasin, pantotenik asit ve folat), mineraller (K, P, Cu, Fe, Ca ve Mg gibi), polifenoller içererek bitki bazlı veya esnek beslenme düzenleri için insan beslenmesinde önemli bir rol oynarlar ancak fitatlar, lektinler, enzim inhibitörleri ve diğerleri gibi antinutrisyonel faktörler de içermektedirler (Hughes, Pearson, & Grafenauer, 2022; Juárez-Chairez et al., 2022; Sonta & Rekiel, 2020).

Baklagiller tüketim için güvenli, nispeten ucuz ve kolayca temin edilebilen ürünlerdir ve besleyici, fizikokimyasal özellikleri sayesinde, gıda endüstrisi tarafından genel nüfus için ürünler geliştirmek amacıyla yaygın olarak kullanılmaktadır. Ayrıca vejeteryenler, T2DM ve çölyak hastaları gibi belirli gruplar için de tercih edilmektedir (Yanni et al., 2023). Bu nedenle, günümüzde araştırmalar, baklagil tüketimini teşvik etmek ve insan diyetini geliştirmek amacıyla baklagillerin çeşitli yenilikçi ürünlere dahil edilmesine yöneliktir. Besleyici yönlerinin yanı sıra, baklagiller, daha düşük sera gazı emisyonları ve atmosferik nitrojenin fiksasyonu yoluyla artan toprak verimliliği ve ürün üretimi açısından ekosistem hizmetleri üzerinde büyük bir etkiye sahiptir (Multescu, Culetu, & Susman, 2024).

Baklagiller, birçok fizyolojik ve metabolik süreçte önemli bir rol oynadıkları için insanlar için biyoaktif fenolik bileşiklerin iyi bir kaynağıdır. Fenolik bileşiklerin çoğu baklagillerin tohum kabuklarında yoğunlaşmıştır. Bu biyoaktif bileşikler gıdaların rengi, tadı ve aromasının önemli belirleyicileridir. Serbest radikal temizleme kapasitesi ve proteinlerle etkileşime girme yeteneği sergilemektedirler (Singh et al., 2017).

Birçok araştırmacı, baklagillerin iyi bir antioksidan kaynağı olma potansiyelini ve ayrıca hastalıkları önleme yeteneklerini bildirmiştir. Baklagillerin yüksek antioksidan aktivitesinden sorumlu olan başlıca bileşiklerinin fenolik ve flavonoid bileşikleri olduğuna inanılmaktadır (Harlen & Jati, 2018).

3. ANTIOKSİDAN AKTİVİTE

Antioksidan, "oksidasyona karşı" anlamına gelmektedir. Oksitlenebilir bir substratınkine kıyasla düşük konsantrasyonlarda bulunan ve o substratın oksidasyonunu önemli ölçüde geciktiren veya engelleyen herhangi bir maddeye antioksidan denir (Sehwag & Das, 2013).

Hücreler, oksijeni metabolize ederek potansiyel olarak zararlı olan reaktif oksijen türleri (ROS) oluştururlar. Normal koşullar altında, oksidan oluşumunun hızı ve genliği, bunların uzaklaştırılma hızıyla dengelenir. Ancak, prooksidanlar ve antioksidanlar arasındaki denge kaybı oksidatif strese neden olur. Biyolojik hücrelerdeki yüksek ROS seviyeleri, işlevleri üzerinde büyük bir etkiye sahiptir ve yetersiz hücre çalışmasına, yaşlanmaya veya hastalığa yol açar (Munteanu & Apetrei, 2021).

Antioksidan bileşikler serbest radikalleri temizleyebilmekte ve işleme ve depolama sırasında gıda ve ilaç ürünlerinin bozulmasının başlıca nedenlerinden biri olan lipid peroksidasyon sürecini geciktirerek raf ömrünü artırabilmektedir.

Antioksidanlar ayrıca insan vücudunu serbest radikallerden ve ROS etkilerinden koruyabilir. Birçok kronik hastalığın ve lipid peroksidasyonunun ilerlemesini geciktirirler. Son yıllarda, alternatif doğal ve güvenli gıda antioksidan kaynaklarının belirlenmesine ve özellikle bitki kökenli doğal antioksidanların araştırılmasına büyük ilgi duyulmaktadır. Antioksidanlar genellikle oksidasyonun radikal zincir reaksiyonlarını önlemek için gıdalara eklenir ve reaksiyonun sonlanmasına yol açan başlatma ve yayılma adımını engelleyerek oksidasyon sürecini geciktirir (Gülcin, 2012).

4. BAKLAGİLLERİN ANTIOKSİDAN AKTİVİTESİ

Bakliyalarda bulunan biyoaktif bileşiklerin antioksidan aktivitesine ilişkin bilgiler, kronik hastalıkların görülme sıklığını azaltmak için bakliyatların insan diyetindeki rolünün anlaşılmasına yardımcı olur. Bakliyatlar, DPPH, ORAC ve FRAP analizleriyle belirlendiği gibi yüksek antioksidan kapasite göstermiştir. Yenilebilir tane baklagil tohumlarında bulunan fenolik bileşiklerin antioksidan aktivitesi ilgi çekici olup son zamanlarda yapılan birçok çalışmada sıklıkla rapor edilmektedir (Tablo 1).

Bakla, adzuki fasulyesi, kırmızı fasulye, bezelye, kırmızı mercimek ve yeşil mercimek ekstraktlarının toplam antioksidan aktivitesi (TAA) sırasıyla 0,88, 0,58, 1,76, 1,49, 0,30, 0,68 ve 0,75 μmol trolox/mg olarak bildirilmiştir. Mercimek çeşitlerinin ORAC değerleri 59,55 ila 95,19 μmol TE/g; soya fasulyesi çeşitlerinin 35,1 ila 131,3 μmol TE/g; barbunya çeşitlerinin 13,30 ila

92,73 $\mu\text{mol TE/g}$; sarı bezelye çeşitlerinin 3,26 ila 12,80 $\mu\text{mol TE/g}$ ve yeşil bezelye çeşitlerinin 1,73 ila 9,95 $\mu\text{mol TE/g}$ arasında değişmiştir (Singh et al., 2017).

Tablo 1. Farklı Baklagillerin Toplam Antioksidan Aktivitesi				
Baklagiller	Toplam fenolik içeriği	Toplam antioksidan kapasite	Analiz yöntemi	Referanslar
Mercimekler	47.6±5.3 mg/g	721 ± 51 U/g	DPPH	Zhao et al.,2014
Nohut	21.9 ± 2.8 mg/g	648 ± 18 U/g		
Fasulyeler				
Pinto fasulyesi	33.4 ± 3.0 mg/g	567 ± 93 U/g		
Baby lima fasulyesi	9.5 ± 1.0 mg/g	116 ± 3 U/g		
Küçük kırmızı fasulye	45.7 ± 1.8 mg/g	622 ± 32 U/g		
Kırmızı barbunya fasulyesi	27.1 ± 3.0 mg/g	516 ± 61 U/g		
Siyah barbunya fasulyesi	32.9 ± 0.1 mg/g	602 ± 12 U/g		
Maş fasulyesi	26.7 ± 1.4 mg/g	304 ± 23 U/g		
Barbunya fasulyesi	11.6 ± 0.01 mg/g	215 ± 28 U/g		
Lablab fasulyesi	0.325 ± 0.002 mg GAE/g	04.333 ± 0.098 $\mu\text{mol/g}$	FRAP	Marathe et al.,2011
Güve fasulyesi	0.480 ± 0.010 mg GAE/g	06.743 ± 0.088 $\mu\text{mol/g}$		
Tereyağ fasulyesi	0.648 ± 0.036 mg GAE/g	05.908 ± 0.100 $\mu\text{mol/g}$		
Kahverengi börülce	6.378 ± 0.054 mg GAE/g	68.030 ± 2.358 $\mu\text{mol/g}$		
Kırmızı börülce	2.086 ± 0.058 mg GAE/g	22.797 ± 1.145 $\mu\text{mol/g}$		
Sarı bezelye	2.5 mg g ⁻¹	3.4 $\mu\text{mol TEAC g}^{-1}$	TEAC	Han & Baik, 2008
Yeşil bezelye	1.2 mg g ⁻¹	1.8 $\mu\text{mol TEAC g}^{-1}$		
Siyah soya fasulyesi	5.57 mg GAE/g	131.34 $\mu\text{mol TE/g}$	ORAC	Xu et al.,2007
Sarı soya fasulyesi	1.71 mg GAE/g	38.73 $\mu\text{mol TE/g}$		

Pinto fasulyesi, börülce, baby lima fasulyesi, mercimek, nohut, küçük kırmızı fasulye, kırmızı barbunya fasulyesi, siyah barbunya fasulyesi, barbunya fasulyesi ve maş fasulyesi ekstraktları arasında fenolik içerik ve antioksidan aktivitede önemli farklılıklar gözlemlenmiştir. Mercimek en yüksek fenolik içeriği (47,6 mg/g), toplam antioksidan aktiviteyi (720,68 U/g), DPPH temizleme aktivitesini (%38,5) ve toplam indirgeyici gücü gösterirken, baby lima fasulyesi ve barbunya fasulyesi en düşük değerlere sahiptir. Ekstraktlar arasında, hidroksil radikalleri (OH) temizleme siyah barbunya fasulyesinde (%85,68) ve baby lima fasulyesinde (%74,97) daha

yüksektir. Toplam antioksidan aktivite ($r = 0.84$), DPPH temizleme aktivitesi ($r = 0.83$) ve toplam indirgeyici güç ($r = 0.84$) toplam fenolik içerikle pozitif olarak ilişkilidir ancak OH sönümleme ve fenolik içerik ilişkili olarak bulunmamıştır (Zhao et al., 2014).

Mercimekte toplam fenolik madde içeriği (12 mg g^{-1}), nohutta ($2,2 \text{ mg g}^{-1}$), soya fasulyesinde ($2,3 \text{ mg g}^{-1}$), sarı bezelyede ($2,5 \text{ mg g}^{-1}$) ve yeşil bezelyede ($1,2 \text{ mg g}^{-1}$) olarak bildirilmiştir. Test edilen baklagiller arasında mercimeğin toplam fenolik madde içeriği $11,8$ ila $12,0 \text{ mg g}^{-1}$ arasında değişerek en yüksek ve nohut, bezelye ve soya fasulyesinde toplam fenolik madde içeriği $2,5 \text{ mg g}^{-1}$ 'den düşük olarak saptanmıştır. ABTS (2,2-azinobis-3-etil-benzotiazolin-6-sülfonik asit) testi ile belirlenen toplam antioksidan aktivite mercimekte yaklaşık $14 \text{ } \mu\text{mol}$ Troloks eşdeğer antioksidan kapasitesi (TEAC) g^{-1} ile en yüksek ve bezelyede $1,9 \text{ } \mu\text{mol TEAC g}^{-1}$ ise en düşük olarak rapor edilmiştir. Bu çalışmada bağlı fitokimyasalların mercimekteki toplam antioksidan aktiviteye %82-85 oranında katkıda bulunduğu gösterilmiştir. Serbest fitokimyasallar ise nohut, sarı bezelye, yeşil bezelye ve soya fasulyesindeki toplam antioksidan aktiviteye bağlı fitokimyasallardan daha fazla katkıda bulunmuştur. Soya fasulyesi, test edilen baklagiller arasında serbest radikalleri temizleme, lipid peroksidasyonunu engelleme ve metalleri şelatlama konusunda en büyük yeteneğe sahip olmuş ve farklı baklagiller farklı antioksidan aktivite mekanizmaları sergilemiştir (Han & Baik, 2008).

Hindistan'da yaygın olarak tüketilen otuz farklı baklagil çeşidi, çeşitli analiz yöntemleri kullanılarak fenolik içerik ve antioksidan aktivite açısından incelenmiştir. Baklagiller antioksidan aktivitelerinde büyük ölçüde değişiklik göstermiştir. At mercimeği, fasulye, börülce ve çemen otu yüksek DPPH radikal süpürücü aktivite (>400 birim/g) gösterirken, lablab fasulyesi, nohut, tereyağı fasulyesi ve bezelye düşük antioksidan aktivite (<125 birim/g) göstermiştir. Bu nedenle tohum kabuğu rengi ile fenolik içerik arasında herhangi bir korelasyon olup olmadığı incelenmiş ve açık renkli tohum kabuğuna sahip çeşitlerin çoğu (soya fasulyesi hariç) düşük fenolik içerdiği, koyu renkli tohum kabuğuna sahip baklagillerin hepsi yüksek miktarda fenolik içermediği görülmüştür. Örneğin mercimek, bakla, siyah bezelye, lablab fasulyesi (kahverengi) ve güvercin bezelyesi gibi baklagiller, koyu renkli tohum kabuğuna sahip olmalarına rağmen düşük ila orta miktarda fenolik asit içermektedir (Marathe et al., 2011).

Toplam 33 serin mevsim baklagil örneği seçilen başka bir çalışmada toplam fenolik içerik (TPC), toplam flavonoid içeriği, yoğunlaştırılmış tanen içeriği ve antioksidan özellikleri analiz edilmiştir. Sınıflar arasındaki ORAC aktivitesi karşılaştırıldığında mercimek, siyah soya fasulyesi, fasulye, sarı soya fasulyesi ve bezelye arasında önemli farklılıklar olduğu, ancak sarı bezelye ve yeşil

bezelye arasında önemli bir fark bulunmadığını görülmüştür. Siyah soya fasulyesi sınıfı en yüksek ortalama ORAC seviyesini (131,34 $\mu\text{mol TE/g}$) göstermiş olup, bunu mercimek (80,84 $\mu\text{mol TE/g}$), normal fasulye (62,57 $\mu\text{mol TE/g}$), sarı soya fasulyesi (38,73 $\mu\text{mol TE/g}$), sarı bezelye ve yeşil bezelye (her ikisi de 10 $\mu\text{mol TE/g}$ 'in altında) izlemiştir. Mercimek sınıfı en yüksek ortalama FRAP seviyesini (11,79 mmol FE/100 g) göstermiş, bunu siyah soya fasulyesi (9,43 mmol FE/100 g), normal fasulye (5,83 mmol FE/100 g) ve diğerleri 1,5 mmol FE/100 g 'in altında olan sarı soya fasulyesi ve sarı bezelye, yeşil bezelye izlemiştir. Mercimek sınıfı ve siyah soya fasulyesi en yüksek ortalama DPPH seviyesine (18 ila 19 $\mu\text{mol TE/g}$) sahip olmuştur, bunu sıradan fasulye (yaklaşık 14 $\mu\text{mol TE/g}$) ve diğer 2 $\mu\text{mol TE/g}$ 'in altında olan sarı ve yeşil bezelye, sarı soya fasulyesi izlemiştir. Araştırma yapılan tüm serin mevsim baklagillerinde farklı antioksidan aktivite seviyeleri saptanmıştır. Mercimekler, sıradan fasulye, bezelye ve sarı soya fasulyeleriyle karşılaştırıldığında önemli farklılıklarla en büyük antioksidan aktiviteyi göstermiştir. Sarı bezelye, yeşil bezelye ve nohutlarda, sarı soya fasulyeleriyle benzer antioksidan aktivite hesaplanmıştır. Korelasyon analizleri, rengin fenoliklerle ilişkili olduğunu, fenoliklerin ise antioksidan aktiviteyle ilişkili olduğunu ortaya koymuştur (Xu, Yuan, & Chang, 2007).

Güney İtalya'nın Campania bölgesinden bezelye, mercimek ve nohut çeşitlerinin fenolik içerikleri ve antioksidan aktiviteleri araştırılmıştır. Mercimek en yüksek antioksidan aktiviteyi göstermiş (EC₅₀ 2,3 mg/g 'dan yüksek değil), bu da mercimeğin mükemmel bir antioksidan gıda olduğunu doğrulamıştır. Nohutlar toplam polifenollerin en düşük içeriğini sergilemiştir. Bu nedenle baklagiller, önemli işlevsel protein ve karbonhidrat içeriği ve insanlarda çeşitli kronik hastalıkların yönetimi ve önlenmesi için yararlı olan sekonder metabolitler ve biyoaktif bileşenlerin olağanüstü rezervi nedeniyle terapötik işlevsel gıdalar olarak kabul edilebilmektedir (Fратиanni et al., 2014). Başka bir çalışmada da mercimek, barbunya ve pirinç fasulyesinin de serbest radikal temizleme aktivitesi açısından en üst sıralarda yer aldığı (sırasıyla %60,1, %58,4 ve %53,6) ve nohutun incelenen baklagiller arasında en düşük aktiviteyi (%3,5) gösterdiği bildirilmiştir (Ren, Liu, & Wang, 2012).

Mercimek hakkında yapılan bazı çalışmalar mercimeklerin fenolik içeriğinin ve antioksidan kapasitesinin diğer baklagiller familyası arasında en yüksek olanlardan biri olduğunu göstermiştir. Mercimekler arasında da yeşil mercimek en yüksek antioksidan aktiviteye sahip olduğu görülmüştür. Araştırmalar mercimeklerin diğer baklagillere kıyasla en yüksek toplam fenolik içeriğe, toplam antioksidan kapasiteye, DPPH temizleme aktivitesine ve toplam indirgeyici güce sahip olduğunu kanıtlamıştır. Mercimeklerin toplam antioksidan kapasitesi, DPPH temizleme

aktivitesi ve toplam indirgeyici gücü, toplam fenolik içerikle pozitif korelasyon göstermiştir. Mercimeklerdeki antioksidan aktiviteden sorumlu biyoaktif bileşiklerin, prosiyanidinler (%69), flavonoller (%17), flavanonlar (%5), hidroksibenzoik (%5) ve hidroksisinnamik asitler (%4) dahil olmak üzere fenolik bileşikler oldukları rapor edilmiştir (Harlen & Jati, 2018; Multescu et al., 2024).

5. İŞLEME YÖNTEMLERİNİN BAKLAGİLLERİN ANTIOKSİDAN AKTİVİTELERİ ÜZERİNE ETKİSİ

Gıda işleme, yalnızca gıdaların lezzetini ve damak tadını iyileştirmekle kalmaz, aynı zamanda antinutrisyonel faktörleri, büyüme inhibitörlerini ve hemaglutininleri etkisiz hale getirerek besinlerin biyoyararlanımını da artırır. Baklagiller tüketilmeden önce pişirilmelidir. Öğütme, kabuk soyma, ıslatma, çimlendirme, pişirme ve fermantasyon baklagillerde insan tüketimine sunulmadan önce yaygın kullanılan işlemlerdir. Teknolojik işleme ve tohum çimlenmesi, baklagil tohumlarındaki doğal endojen antioksidanların (örneğin, fenolikler, tokoferoller; C vitamini) seviyelerini etkilemektedir. Baklagil türüne ve işleme koşullarına bağlı değişiklikler gözlenmektedir. İşlenmiş gıdanın genel antioksidan özelliklerindeki değişiklikler, oksidatif reaksiyon, suda çözünen antioksidan bileşimlerin sızması, antioksidan bileşimlerin oluşumu veya parçalanması ve işleme sırasında katı kayıplar gibi çeşitli faktörlerin sinerjik kombinasyonlarına veya zıt etkilerine atfedilmektedir (Del Socorro López Cortez et al., 2016; Singh et al., 2017).

Fermantasyon

Baklagil tohumlarının fermantasyonu fenolik bileşimlerini değiştirebilmektedir. Kendiliğinden fermente edilen mercimeklerde, hidroksibenzoik ve protokatekuik asitler ile (1)-kateşin artarken, hidroksisinnamik asitler ve prosiyanidin dimerleri azalmıştır. Fasulyelerin fermantasyonu sırasında bazı fenolik bileşenlerde de artış bildirilmiştir. Doğal mikroflora ve *Lactobacillus plantarum* ile baklagillerin (*Vigna sinensis* L.) fermantasyonu çığ baklagil ununda tespit edilmeyen tirozol ve kuersetin oluşumuna yol açmıştır. Kuersetin seviyelerindeki belirgin artışa, kuersetin 3-O-glukozit ve kuersetin 3-O-galaktozitte bir azalma eşlik etmiştir. Spontane fermantasyondan sonra serbest fenolik asitlerde de bir artış gözlemlenmiştir. Ayrıca *Lactobacillus plantarum* ile fermantasyondan sonra, trans-p-kumarik ve cis-ferulik asitlerde bir azalma kaydedilmiştir (Amarowicz & Pegg, 2008).

Fermente baklagiller arasında, fermente edilmiş bakla, mercimek ve nohutta fenolik asit dekarboksilaz ve esteraz aktiviteleri bildirilmiştir. Dueñas ve arkadaşları, fermente edilmemiş soya ununda hidroksisinnamik asit içeriğinin hidroksibenzoik asitten daha yüksek olmasına

rağmen, hidroksibenzoik asitlerin fermantasyon sırasında önemli ölçüde arttığını, *Aspergillus oryzae* kullanıldığında yedi katına kadar çıktığını gözlemlemiştir. Öte yandan, çiğ unlarda tespit edilmeyen p-hidroksifenilasetik asit, fermantasyondan sonra 30 µg/g'a kadar ulaşmıştır (Verni, Verardo, & Rizzello, 2019).

Bacillus subtilis ve *Lactobacillus plantarum* suşları, barbunya fasulyesi çeşidi Pinto kullanılarak katı hal ve sıvı hal fermantasyonunda mikrobiyal ajan olarak kullanılmıştır. Sonuçlar, *Bacillus subtilis* kullanılarak fermantasyondan elde edilen katı hal ekstraktının yüksek çözünür fenolik bileşik içeriği (31–36 mg/g) ve antioksidan aktivite (508–541 µg troloks eşdeğeri/g) içerdiğini gösterirken, *Lactobacillus plantarum* suşu kullanılarak yapılan sıvı hal fermantasyon ekstraktının yüksek γ-aminobutirik asit (GABA) ve anjiyotensin dönüştürücü enzim inhibitör (ACEI) aktivitesi (%90) ile ilişkili potansiyel antihipertansif aktivite gösterdiğini ortaya koymuştur. Dolayısıyla, fermente edilmiş barbunya fasulyesi çeşidi Pinto'nun biyoaktif bileşiklerin iyi bir kaynağı olabileceğini ortaya koymuştur. Fermantasyon süreci, kardiyovasküler hastalıkları önlemek için yeni gıdalarda ve nötrasötiklerde işlevsel bileşen olarak kullanılabilen suda çözünür işlevsel özüt üretmektedir (Harlen & Jati, 2018).

Çimlenme

Baklagil tohumlarının çimlenme süreci fenolik bileşimlerini değiştirmektedir. Metabolik değişimlerin çimlenme süresi ve ışıktan etkilendiği görülmektedir. Bezelye, fasulye ve mercimek tohumlarının çimlenmesinden sonra fenolik asitlerin (yani p-hidroksibenzoik, vanilik, pcumarik ve ferulik asit) içeriğinin azaldığı bildirilmiştir. Vanilik ve p-hidroksibenzoik asitlerin varlığı yalnızca çimlenen tohumlarda tespit edilmiştir; bu durum tohum lignininin enzimatik oksidasyon yoluyla parçalanmasından kaynaklı olarak açıklanmaktadır. Fasulyelerde flavonol glikozitlerinin (yani kuersetin-3-rutinosid, kuersetin-3-ramnozid, kaempferol-3-rutinosid ve kaempferol-3-glukozid) varlığı yalnızca çimlenen tohumlarda tespit edilmiştir. En yüksek flavonol konsantrasyonları ışıkla çimlenen tohumlarda bildirilmiştir.

Çimlenme süreci, incelenen bezelye, fasulye ve mercimeklerin serbest radikal temizleme kapasitesiyle ölçülen antioksidan aktivitesini değiştirdiği rapor edilmiştir. 4 ve 6 günlük bir çimlenme döneminden sonra, fasulyeler çiğ tohumlardan daha yüksek antioksidan aktivite göstermiştir. Zaman ve ışık, bu kapasiteyi etkileyen faktörler gibi görünmektedir, çünkü çimlenmeden 6 gün sonra ve ışık yokken en yüksek antioksidan aktivite değerlerine ulaşmıştır. Bezelye için, çimlenme antioksidan aktiviteyi, çimlenmenin erken aşamalarından itibaren artırmakta, bu artış 4 gün sonra ve ışık varlığında en belirgin hale gelmektedir. Çimlenme,

mercimeklerin antioksidan aktivitesini olumsuz yönde değiştirdiği bildirilmiştir, çiğ mercimekler çimlenmişlerden daha fazla antioksidan aktivite göstermektedir (López-Amorós, Hernández, & Estrella, 2006). Mercimek tohumlarının antioksidan aktivite değerleri 0,70 mgTE/kg (çimlendirilmiş) ve 3,35 mgTE/kg (haşlanmış) arasında tespit edilmiştir (Alkaltham et al., 2022). Başka bir çalışmada Azuki fasulyesi ve siyah soya fasulyesi gibi koyu renkli tohumlar yüksek miktarda fenolik bileşik içermekte ve yüksek antioksidan yeteneğe katkıda bulunmaktayken, fenolik içerikleri ve antioksidan yetenekleri tohum kabuklarındaki pigment kayıpları nedeniyle kısa süreli çimlenmeden sonra önemli ölçüde azalmıştır. Uzun süreli çimlenmeden sonra, biyoaktif bileşiklerin (toplam fenolikler ve flavonoidler) içeriğinin tekrar arttığı ve aglikonların toplam izoflavonlara oranı siyah soya fasulyesinde önemli ölçüde arttığı saptanmıştır (Lin & Lai, 2006).

Çimlenme, polifenol oksidazın daha yüksek aktivitesi ve su emilimini azaltan daha kalın tohum kabuğu nedeniyle, barbunya fasulyesi hariç tüm baklagillerin toplam fenolik içeriği ve antioksidan aktivitesini değiştirmiştir. Toplam fenolik içerik, baklagillere bağlı olarak sırasıyla 30°C ve 40°C'de çimlenme işlemlerinde 0,68-2,45 g/kg ve 0,65-2,53 g/kg'a yükselmiştir. En yüksek antioksidan aktiviteye, 40°C'de ulaşılmıştır. Ekstraktların antioksidan aktiviteleri toplam fenolik içerikle uyumlu olarak artmıştır. Ancak değerler baklagiller ve kullanılan çimlenme sıcaklıkları arasında farklılık göstermiştir. Antioksidan aktivite değerleri nohut için %13,4-17,6, soya fasulyesi için %26,6-35, mercimek için %13-14,3, maş fasulyesi için %20,4-31,8 ve barbunya fasulyesi için %25,4-32,2 aralığında olmuştur. Bu, çimlenme sırasında hidrolazların ve polifenol oksidazların farklı aktivitesine ve salınımı kontrol eden tohum matrislerindeki farklılıklara bağlanabilmektedir (Mamilla & Mishra, 2017).

Piştirme

Genel olarak, işleme veya piştirme sırasında baklagillerin fenolik bileşiklerinde ve antioksidan kapasitelerinde meydana gelen değişim derecesi, piştirme yöntemi veya enerji türü, piştirme süresi, ısıtma çözeltisi ve ıslatma gibi ön işlemler dahil olmak üzere bir dizi faktöre bağlıdır (Liu et al.,2020).

Piştirmenin seçilen baklagillerin (Mercimek (lentil), börülce (cowpeas), bakla (faba beans), nohut (chickpeas), soya fasulyesi (soybeans) , bakla (runner beans), fasulye (common beans) ve bezelye (peas)) toplam fenolik içeriği ve antioksidan kapasitesi üzerindeki etkisinin incelendiği bir çalışmada kullanılan piştirme yöntemi, genellikle kaynatmadan önce haşlama ve ıslatma adımı içeren yaygın ev piştirme yöntemlerine benzemektedir. Musluk suyu ile 24 saat bekletme, toplam

fenolik içerikte önemli bir azalmaya neden olmuştur. Kaynatma işlemi, muhtemelen pişirme sırasında hücre parçalanmasının neden olduğu daha yüksek ekstraksiyon veriminden dolayı toplam fenolik içerikte artışa neden olmaktadır (Lafarga et al., 2019).

Başka bir çalışmada 6 baklagilin (yeşil mercimek, kırmızı barbunya fasulyesi, nohut, kırmızı mercimek, soya fasulyesi ve güve fasulyesi) antioksidan özellikleri ve bunların morfolojik fraksiyonları pişirmeden önce ve sonra değerlendirilmiştir. Barbunya fasulyeleri en yüksek toplam fenolik içeriğe (8,9 mg ferulik asit eşdeğeri/g), DPPH serbest radikal temizleme aktivitesine (%38,1), indirgeyici güce (85,5 µmol askorbik asit eşdeğeri/g) ve toplam flavonoid içeriğine (0,9 mg kateşin eşdeğeri/g) sahip bulunmuştur. En yüksek metal şelatlama aktivitesi güve fasulyelerinde (%93,3) gözlenmiştir. Tam barbunya fasulyeleri en yüksek antioksidan aktiviteyi (%38,1) gösterirken, nohut için en düşük (%12,3) aktiviteyi göstermiştir. Tüm baklagillerdeki tohum kabuğunun antioksidan özellikleri, tüm baklagillere veya ilgili endospermelerine kıyasla kat kat daha yüksekti ve tohum kabuğunun uzaklaştırılması antioksidan aktiviteyi önemli ölçüde azaltmıştır. Pişirme işlemi baklagillerin büyük çoğunluğunda ve fraksiyonlarında baklagillerin antioksidan aktivitesinde azalmaya neden olmasına rağmen, metal şelatlama aktivitesinde artış gözlenmiştir (Gujral et al., 2013).

Böbrek, pinto ve siyah fasulyelerde kaynatma ve basınçlı pişirme işleminin, toplam fenolik, flavonoid ve orto-difenol içeriği üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu rapor edilmiştir. Basınçlı pişirme, böbrek ve borlotti fasulyelerinde toplam fenolik, flavonoid ve orto-difenol içeriği en yüksek artışı üretirken, pinto ve siyah çeşitlerde kaynatma daha etkili bulunmuştur. Her iki işleme yönteminde de, toplam fenolik, toplam flavonoid ve orto-difenolin önemli bir kısmı ve antioksidan aktivite, pişirme suyunun boşaltılmasıyla kaybedilmiştir (Teixeira-Guedes et al., 2019).

Yaygın olarak tüketilen soğuk mevsim baklagilleri (yeşil bezelye, sarı bezelye, nohut ve mercimek dahil) üzerindeki ıslatma, kaynatma ve buharda pişirme işlemlerinin toplam fenolik bileşenler ve antioksidan aktivite üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Orijinal işlenmemiş baklagillerle karşılaştırıldığında, tüm işleme adımları tüm test edilen soğuk mevsim baklagillerde toplam fenolik içerikte, DPPH serbest radikal temizleme aktivitesinde önemli azalmalara neden olmuştur. Islatmadan sonra, bezelye ve nohuttaki toplam fenolik içeriğinin yaklaşık %2-12'si kaybolurken, mercimekteki toplam fenolik içeriğinin yaklaşık %9-38'i ıslatma suyunda kaybolmuştur. İşlenmiş soğuk mevsim baklagillerin DPPH serbest radikal temizleme kapasiteleri (DPPH değerleri), ilgili orijinal işlenmemiş soğuk mevsim baklagillere kıyasla önemli ölçüde azalırken, yeşil bezelye ve

nohut nispeten yüksek radikal temizleme kapasitelerini, sarı bezelye ve mercimek ise haşlanmış baklagillere kıyasla genel düzeyde nispeten düşük radikal temizleme kapasitelerini korumuştur. DPPH serbest radikal temizleme kapasiteleri, ıslatma suyu uzaklaştırıldıktan sonra yeşil bezelyede yaklaşık %9-18, sarı bezelyede %6-14, nohutta %10-35 ve mercimekte yaklaşık %8-10 oranında azalmıştır. Bu arada, nohuttaki serbest radikal temizleme kapasitelerinin kaybı azalan bir eğilim gösterirken, mercimekteki serbest radikal temizleme kapasitelerinin kaybı, hidrasyon oranının artmasıyla artma eğilimi göstermiştir (Xu & Chang, 2008).

Antioksidan aktivite ve fenolik içerik, kabuk soyma ile mercimekte %80 ve sarı bezelyede <%30, pişirme ile mercimekte, nohutta ve bezelyede %16-41 ve ıslatma ile mercimekte %22-42 oranında azalmaktadır. Toplam antioksidan aktivite, toplam fenolik içerik ile önemli ölçüde ilişkili bulunmuştur (Han & Baik, 2008). Antioksidan kapasiteyi en çok etkileyen pişirme yöntemi kaynatma olmuştur. Sarı fasulye DPPH analizinde %29 ve ham örnekle karşılaştırıldığında ABTS analizinde %32 azalma olmuştur. Buharda pişirme yönteminin neden olduğu ABTS analizindeki azalma, menekşe fasulye için %5,4'ten beyaz fasulye için %14'e kadar değişmiştir, bu da bu tür fasulye için DPPH analiziyle aynı saptanmıştır (Preti, Rapa, & Vinci, 2017).

6. SONUÇ

Baklagiller, flavonoidler, diyet lifi, protein, dirençli ve yavaş sindirilebilir nişastalar vb. gibi diğer önemli fitokimyasallar ve besinlere ek olarak fenolik antioksidanların iyi kaynaklarıdır. Baklagil tohumlarındaki fenolik bileşiklerin varlığı ve ilişkili antioksidan aktiviteleri, onları günlük diyetin bir parçası olabilecek fonksiyonel gıdalar geliştirmek için uygun ajanlar haline getirmektedir. Fenolik bileşikler gibi doğal antioksidanların diyetle alımı, insanlarda savunma mekanizmasının önemli bir parçasıdır. Toplumla, en fazla besin maddesi ve en az antinutrient içeren ve dolayısıyla sağlık açısından en iyi olan belirli bir baklagil için optimum işleme koşullarının önerilebilmesi için, farklı baklagiller için işleme koşullarının, yani ıslatma süresinin, pişirme süresinin veya çimlenme süresinin optimize edilmesi gerekmektedir. Biyoaktif bileşiklerin tanımlanması, in vivo çalışmalarla antioksidan aktivitelerinin belirlenmesi ve insan vücudundaki yararlı sağlık etkilerinin değerlendirilmesi konusunda daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Alkaltham, M. S., Musa Özcan, M., Uslu, N., Salamatullah, A. M., & Hayat, K. (2022). Changes in antioxidant activity, phenolic compounds, fatty acids, and mineral contents of raw, germinated, and boiled lentil seeds. *Journal of food science*, 87(4), 1639-1649.
- Amarowicz, R., & Pegg, R. B. (2008). Legumes as a source of natural antioxidants. *European Journal of Lipid Science and Technology*, 110(10), 865-878.
- Black, J. L., Velazquez, C. E., Ahmadi, N., Chapman, G. E., Carten, S., Edward, J., . . . Rojas, A. (2015). Sustainability and public health nutrition at school: assessing the integration of healthy and

- environmentally sustainable food initiatives in Vancouver schools. *Public health nutrition*, 18(13), 2379-2391.
- Carbas, B., Machado, N., Pathania, S., Brites, C., Rosa, E. A., & Barros, A. I. (2023). Potential of legumes: Nutritional value, bioactive properties, innovative food products, and application of eco-friendly tools for their assessment. *Food Reviews International*, 39(1), 160-188.
- Choudhury, A., & Rajam, M. V. (2021). Genetic transformation of legumes: an update. *Plant Cell Reports*, 40, 1813-1830.
- Del Socorro López Cortez, M., Rosales-Martínez, P., Arellano-Cárdenas, S., & Cornejo-Mazón, M. (2016). Antioxidants properties and effect of processing methods on bioactive compounds of legumes. *Grain legumes*. London, UK: IntechOpen Ltd, 103-126.
- Didinger, C., & Thompson, H. J. (2021). Defining nutritional and functional niches of legumes: A call for clarity to distinguish a future role for pulses in the dietary guidelines for Americans. *Nutrients*, 13(4), 1100.
- Fратиanni, F., Cardinale, F., Cozzolino, A., Granese, T., Albanese, D., Di Matteo, M., . . . Nazzaro, F. (2014). Polyphenol composition and antioxidant activity of different grass pea (*Lathyrus sativus*), lentils (*Lens culinaris*), and chickpea (*Cicer arietinum*) ecotypes of the Campania region (Southern Italy). *Journal of functional foods*, 7, 551-557.
- Gujral, H. S., Sharma, P., Gupta, N., & Wani, A. A. (2013). Antioxidant properties of legumes and their morphological fractions as affected by cooking. *Food science and biotechnology*, 22, 187-194.
- Gülcin, I. (2012). Antioxidant activity of food constituents: an overview. *Archives of toxicology*, 86, 345-391.
- Han, H., & Baik, B. K. (2008). Antioxidant activity and phenolic content of lentils (*Lens culinaris*), chickpeas (*Cicer arietinum* L.), peas (*Pisum sativum* L.) and soybeans (*Glycine max*), and their quantitative changes during processing. *International journal of food science & technology*, 43(11), 1971-1978.
- Harlen, W. C., & Jati, I. R. A. (2018). Antioxidant activity of anthocyanins in common legume grains. In *Polyphenols: Mechanisms of action in human health and disease* (pp. 81-92): Elsevier.
- Hughes, J., Pearson, E., & Grafenauer, S. (2022). Legumes—a comprehensive exploration of global food-based dietary guidelines and consumption. *Nutrients*, 14(15), 3080.
- Juárez-Chairez, M. F., Meza-Márquez, O. G., Márquez-Flores, Y. K., & Jiménez-Martínez, C. (2022). Potential anti-inflammatory effects of legumes: a review. *British Journal of Nutrition*, 128(11), 2158-2169.
- Lafarga, T., Villaró, S., Bobo, G., Simó, J., & Aguiló-Aguayo, I. (2019). Bioaccessibility and antioxidant activity of phenolic compounds in cooked pulses. *International journal of food science & technology*, 54(5), 1816-1823.
- Lin, P.-Y., & Lai, H.-M. (2006). Bioactive compounds in legumes and their germinated products. *Journal of agricultural and food chemistry*, 54(11), 3807-3814.
- Liu, Y., Ragaee, S., Marcone, M. F., & Abdel-Aal, E.-S. M. (2020). Composition of phenolic acids and antioxidant properties of selected pulses cooked with different heating conditions. *Foods*, 9(7), 908.
- Loganayaki, N., Siddhuraju, P., & Manian, S. (2011). A comparative study on in vitro antioxidant activity of the legumes *Acacia auriculiformis* and *Acacia ferruginea* with a conventional legume *Cajanus cajan*. *Estudio comparativo de la actividad antioxidante in vitro de las legumbres Acacia auriculiformis y Acacia ferruginea con la legumbre convencional Cajanus cajan*. *CYTA-Journal of Food*, 9(1), 8-16.
- López-Amorós, M., Hernández, T., & Estrella, I. (2006). Effect of germination on legume phenolic compounds and their antioxidant activity. *Journal of Food Composition and Analysis*, 19(4), 277-283.
- Mamilla, R. K., & Mishra, V. K. (2017). Effect of germination on antioxidant and ACE inhibitory activities of legumes. *Lwt*, 75, 51-58.
- Marathe, S. A., Rajalakshmi, V., Jamdar, S. N., & Sharma, A. (2011). Comparative study on antioxidant activity of different varieties of commonly consumed legumes in India. *Food and Chemical Toxicology*, 49(9), 2005-2012.
- Martín-Cabrejas, M. (2019). Legumes: an overview.

- Moreno-Valdespino, C. A., Luna-Vital, D., Camacho-Ruiz, R. M., & Mojica, L. (2020). Bioactive proteins and phytochemicals from legumes: Mechanisms of action preventing obesity and type-2 diabetes. *Food Research International*, 130, 108905.
- Multescu, M., Culetu, A., & Susman, I. E. (2024). Screening of the Nutritional Properties, Bioactive Components, and Antioxidant Properties in Legumes. *Foods*, 13(22), 3528.
- Munteanu, I. G., & Apetrei, C. (2021). Analytical methods used in determining antioxidant activity: A review. *International journal of molecular sciences*, 22(7), 3380.
- Preti, R., Rapa, M., & Vinci, G. (2017). Effect of steaming and boiling on the antioxidant properties and biogenic amines content in green bean (*Phaseolus vulgaris*) varieties of different colours. *Journal of Food Quality*, 2017(1), 5329070.
- Ren, S.-C., Liu, Z.-L., & Wang, P. (2012). Proximate composition and flavonoids content and in vitro antioxidant activity of 10 varieties of legume seeds grown in China. *Journal of Medicinal Plants Research*, 6(2), 301-308.
- Sehwag, S., & Das, M. (2013). Antioxidant activity: an overview. *J. Food Sci. Technol*, 2(3), 1-11.
- Singh, B., Singh, J. P., Kaur, A., & Singh, N. (2017). Phenolic composition and antioxidant potential of grain legume seeds: A review. *Food Research International*, 101, 1-16.
- Singh, B., Singh, J. P., Shevkani, K., Singh, N., & Kaur, A. (2017). Bioactive constituents in pulses and their health benefits. *Journal of food science and technology*, 54, 858-870.
- Singh, J. P., Singh, B., & Kaur, A. (2021). Bioactive compounds of legume seeds. *Bioactive Compounds in Underutilized Vegetables and Legumes*, 645-665.
- Sonta, M., & Rekiel, A. (2020). Legumes-use for nutritional and feeding purposes. *Journal of elementology*, 25(3).
- Tawalbeh, D., Al-U'datt, M. H., Wan Ahmad, W. A. N., Ahmad, F., & Sarbon, N. M. (2023). Recent advances in in vitro and in vivo studies of antioxidant, ace-inhibitory and anti-inflammatory peptides from legume protein hydrolysates. *Molecules*, 28(6), 2423.
- Teixeira-Guedes, C. I., Oppolzer, D., Barros, A. I., & Pereira-Wilson, C. (2019). Impact of cooking method on phenolic composition and antioxidant potential of four varieties of *Phaseolus vulgaris* L. and *Glycine max* L. *Lwt*, 103, 238-246.
- Ünsal, A. (2019). Beslenmenin önemi ve temel besin öğeleri. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(3), 1-10.
- Verni, M., Verardo, V., & Rizzello, C. G. (2019). How fermentation affects the antioxidant properties of cereals and legumes. *Foods*, 8(9), 362.
- Xu, B., & Chang, S. K. (2008). Effect of soaking, boiling, and steaming on total phenolic content and antioxidant activities of cool season food legumes. *Food chemistry*, 110(1), 1-13.
- Xu, B., Yuan, S., & Chang, S. (2007). Comparative analyses of phenolic composition, antioxidant capacity, and color of cool season legumes and other selected food legumes. *Journal of food science*, 72(2), S167-S177.
- Yanni, A. E., Iakovidi, S., Vasilikopoulou, E., & Karathanos, V. T. (2023). Legumes: A Vehicle for Transition to Sustainability. *Nutrients*, 16(1), 98.
- Zhao, Y., Du, S.-k., Wang, H., & Cai, M. (2014). In vitro antioxidant activity of extracts from common legumes. *Food chemistry*, 152, 462-466.

FINDIKTAN İZOLE EDİLEN BAZI FUNGUSLAR ÜZERİNE BAZI BİTKİ UÇUCU YAĞLARI VE AROMATİK SULARININ ETKİSİ

Sümeyye ŞAHİN

Ordu University, Faculty of Agriculture, Department of Food Engineering

ORCID ID: 0000-0002-9344-7690

Arzu SEZER

Ordu University, Faculty of Agriculture, Department of Plant Protection

ORCID ID: 0000-0002-8215-2125

Özlem AYAN

Ordu University Institute of Science, Department of Food Engineering

ORCID ID: 0000-0003-4357-7558

ÖZET

En çok tüketilen ağaç yemişleri arasında bulunan fındık, zengin besin içeriğine sahip olup, Türkiye fındık yetiştiriciliğinde lider bir konumdadır. Hasat edildikten sonra fındıklar, nihai ürüne işlenene kadar uygun depolarda bekletilmektedir. Depoda bekleyen fındıklarda, yaygın görülen mikrobiyolojik bozulma etmenleri arasında, *Phomopsis* spp. ve *Cladosporium* spp fungusları bulunmaktadır. Gıda güvenliği ve insan sağlığı açısından, depolama dahil gıda üretiminin her safhasında doğal içerikli materyallerin kullanımının önemi günden güne artmaktadır. Bu bağlamda, bu çalışmada, bazı bitki uçucu yağları ve aromatik sularının fındıktan izole edilen *Phomopsis* sp. ve *Cladosporium* sp. üzerine antifungal etkileri araştırılmıştır. Bunun için halk tarafından bazı hastalıklara iyi geldiği düşünülerek kullanılan, enginar (*Cynara syriaca*), mürver otu (*Sambucus ebulus* E.), kekik (*Thymus vulgaris*), katran yoncası (*Psoralea bituminosa* L.), aslan pençesi (*Alchemilla mollis*), koyun örmece (*Sedum pallidum* M. Bieb.), ak üçgül (*Trifolium repens* var.), pisikulağı (*Phedimus stolonifers*), sığır kuyruğu (*Verbascum blattaria* L.), yabani nane (*Mentha pulegium*), nane (*Mentha piperita*), engerekotu (*Echium vulgare*), sarı kantaron (*Hypericum perforatum*), gücükdene (*Polygonum affine*), papatya (*Matricaria chamomilla*), yara otu (*Prunella vulgaris* L), tül kuşkonmaz (*Asparagus plumosus*), kandil çiçeği (*Achillea millefolium*), ısırgan (*Urtica dioica*), sarı ormangülü (*Rhododendron luteum*), andız otu (*Inula helenium*) ve maviyemiş (*Vaccinium corymbosum*) bitkilerinin uçucu yağları ve aromatik suları clevenger distilasyon aparatı ile ekstrakte edilmiştir. Daha sonra uçucu yağ verimi yüksek olan bitkiler (kekik, nane, yabani nane, kandil çiçeği, tül kuşkonmaz ve papatya) seçilerek, antifungal aktiviteleri disk difüzyon yöntemi ile belirlenmiştir. Bu bitkiler içerisinden kekikten elde edilen hem uçucu yağ hem de aromatik su, *Cladosporium* sp.'ye karşı en yüksek antifungal aktiviteyi göstermiştir (sırasıyla 63,3 mm ve 54,37 mm inhibisyon zonları). Test edilen bitkilerin tamamının uçucu yağ ve aromatik sularının, *Phomopsis* sp.'nin büyümesini tamamen engellediği gözlemlenmiştir. Bulgular, bitkilerden elde edilen bu uçucu yağların ve aromatik suların fındıktan

izole edilen *Cladosporium* sp. ve *Phomopsis* sp.'yi kontrol etmek için antifungal ajanlar olarak kullanılabileceğini düşündürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Antifungal aktivite, uçucu yağ, kekik, nane, kandil çiçeği

EFFECT OF SOME PLANT ESSENTIAL OILS AND AROMATIC WATERS ON SOME FUNGI ISOLATED FROM HAZELNUT

ABSTRACT

Among the most consumed tree nuts, hazelnuts have a rich nutritional content, and Turkey is a leader in hazelnut cultivation. After harvesting, hazelnuts are kept in suitable storage until they are processed into the final product. Among the microbiological spoilage agents commonly seen in hazelnuts kept in storage are *Phomopsis* spp. and *Cladosporium* spp. In terms of food safety and human health, the importance of using natural materials at every stage of food production, including storage, is increasing day by day. In this context, in this study, the antifungal effects of essential oils and aromatic waters from some plants on *Phomopsis* sp. and *Cladosporium* sp isolated from hazelnut were investigated. For this purpose, the essential oils and aromatic waters of wild artichoke (*Cynara syriaca*), elderberry (*Sambucus ebulus* E.), thyme (*Thymus vulgaris*), tar clover (*Psoralea bituminosa* L.), lion's claw (*Alchemilla mollis*), sheep's mole (*Sedum pallidum* M. Bieb.), white clover (*Trifolium repens* var.), pisikulağı (*Phedimus stolonifers*), mullein (*Verbascum blattaria* L.), wild mint (*Mentha pulegium*), mint (*Mentha piperita*), viper's wort (*Echium vulgare*), St. John's wort (*Hypericum perforatum*), gücükdene (*Polygonum affine*), chamomile (*Matricaria chamomilla*), wound rue (*Prunella vulgaris* L.), tulle asparagus (*Asparagus plumosus*), candle flower (*Achillea millefolium*), nettle (*Urtica dioica*), yellow rhododendron (*Rhododendron luteum*), andiz herb (*Inula helenium*) and blueberry (*Vaccinium corymbosum*), which are used by the local people because they are thought to be good for some diseases, were extracted using a Clevenger distillation apparatus. Then, plants with high essential oil yield (*T. vulgaris*, *M. pulegium*, *M. piperita*, *M. chamomilla*, *A. plumosus*, and *A. millefolium*) were selected and their anti-fungal activities were determined by disk diffusion method. Among these plants, both the essential oil and aromatic water obtained from thyme (*T. vulgaris*) showed the highest antifungal activity against *Cladosporium* sp. (inhibition zones of 63.3 mm and 54.37 mm, respectively). It was observed that the aromatic waters and essential oils of all tested plants completely inhibited the growth of *Phomopsis* sp. The findings suggest that these essential oils and aromatic waters from plants may be used as antifungal agents for controlling *Cladosporium* sp. and *Phomopsis* sp. isolated from hazelnut.

Keywords: Antifungal activity, essential oil, thyme, mint, candle flower

1. INTRODUCTION

Diet including nuts supports prevention of malnutrition and various noncommunicable diseases (WHO, 2020). Hazelnut stands as the second most extensively cultivated tree nut globally, following almonds (Alasalvar and Shahidi 2009). Considering world hazelnut production, a total of 1125220.69 tons of hazelnuts were produced according to the latest FAO data and 650000 tons of this was grown in Türkiye. With this production amount, Türkiye meets 58% of the world hazelnut production as the leading hazelnut-producing country (FAOSTAT 2025). Hazelnuts arriving at the factory after harvest are stored as inshell hazelnuts, natural hazelnut kernels (hazelnuts without shells), roasted or blanched hazelnut kernels, depending on the final product to be processed (chopped hazelnuts, sliced hazelnuts, hazelnut flour, hazelnut puree, etc.). During storage, microbial spoilage caused by fungi occurs especially in natural hazelnut kernels and inshell hazelnuts. Hazelnut defects, including brown spotted or mouldy nut kernels, are frequently associated with mould, old, bitter and earthy tastes that make the hazelnuts unsuitable for trade. (Battilani et al., 2018). Among the microbiological spoilage agents commonly seen in hazelnuts kept in storage are *Phomopsis* spp. and *Cladosporium* spp. (Karahan et al., 1978; Doster et al., 2002; 2011; Sezer and Dolar 2016; Battilani et al., 2018; Pscheidt et al., 2019; Sezer and Şahin 2022). The genus *Phomopsis* (anamorph of *Diaporthe* Nitschke) contains more than 900 species names from a wide range of hosts. Some species were reported as pathogens on various crops, as endophytes from healthy plant tissues of the same or different hosts, and as saprophytes on dead plant materials (Udayanga et al., 2011). *Cladosporium* spp. are widely distributed across the globe and are commonly found on various plant materials, fungal debris, and other organic substrates. They are often isolated from soil, food, paint, textiles, and other organic matters. Additionally, they can act as secondary colonizers on leaf lesions initially caused by plant-pathogenic fungi. Other species of this genus are plant pathogenic, or they occur as hyperparasites on other fungi. They are also known to be common endophytes (Bensch et al., 2012). There are currently no registered chemicals for managing kernel mold on hazelnuts in Türkiye (Anonymous 2015a) and other major hazelnut-producing countries such as the USA (Anonymous 2015b).

Essential oils are volatile, strong-smelling and oily mixtures obtained from plants or herbal drugs by distillation of water or water vapor. They are liquid at room temperature; but can sometimes freeze. When exposed to air, they are referred to as 'volatile oils' due to their ability to evaporate at room temperature, 'etheric oils' because they evaporate similarly to ether, and 'essences' for their pleasant fragrance and use in perfumery (Çalikoğlu et al. 2006). The chemical components of

essential oils are mostly terpenoids. The majority of terpenoids are monoterpenes, followed by sesquiterpenes and diterpenes. In addition, alcohols, lactones, aldehydes, ketones, acids, acyclic esters, and less frequently nitrogenous and sulphurous compounds, homologues of phenylpropanoids and coumarins are also present in the structure of essential oils. The composition and amounts of essential oils in plants depend on many factors. These factors include the type of plant, the part of the plant (root, leaf, flower, stem and bark) from which the essential oil is obtained, the climate and geographical structure of the region where the plant is located, and the season in which the plant is collected (Beyaz 2014).

Essential oils are generally obtained by three methods: distillation, pressing and extraction. The process of separating two or more liquid components from a mixture based on their boiling point or volatility difference is called distillation. There are seven primary types of distillation methods: water distillation (hydro distillation), steam distillation, hydro diffusion, microwave assisted distillation, fractional distillation, molecular distillation and vacuum distillation (Kaya and Ergönül, 2015). The pressing technique is used to obtain essential oil from citrus peels. In this technique, no heat is applied, thus preventing the breakdown of some volatile compounds by heat, but less essential oil is obtained (Kılıç 2008; Kaya and Ergönül, 2015). The extraction methods, including solvent extraction, supercritical fluid extraction, microwave-assisted extraction, pressurized solvent extraction, and solid phase microextraction, are based on the extraction of essential oils from plants using solvents (Kaya and Ergönül, 2015). Among all these methods, hydro distillation is a widely used traditional method (Kılıç 2008).

Essential oils, rich in natural compounds, have been traditionally utilized in folk medicine for their beneficial effects on health. They exhibit antibacterial and antifungal properties effective against various pathogens. For example, it has been reported that essential oil of chamomile (*Matricaria chamomilla* L.) had bactericidal effect against *Escherichia coli*, *Salmonella typhimurium*, *Bacillus cereus*, and *Staphylococcus aureus* and fungicidal effect against *Candida albicans* and *Aspergillus flavus* (Roby et al. 2013). *Origanum minutiflorum* (plateau thyme) has been found to have a stronger antifungal effect against *Candida albicans* and *Candida tropicalis* than ketoconazole, an antifungal drug (Şarer et al., 1996). It has also been reported that some essential oils including oregano, rosemary, clove, thyme, cinnamon and basil inhibited the growth of *Cladosporium* spp. (Maritza and Ruales 2024). Yang et al. (2023) evaluated antifungal activity of 40 components found in plant essential oils *Diaporthe fusicola* isolated postharvest kiwifruits.

Taking all this into account, although the effect of essential oil against *Phomopsis* spp. and *Cladosporium* spp. have been evaluated in literature, there appears to be no research specifically addressing these fungi isolated from hazelnut kernels. Taking this on board, the aim of this study was to evaluate the antifungal activity of some plant essential oils and aromatic waters on *Phomopsis* sp. and *Cladosporium* sp. isolated hazelnuts. For this purpose, in the first stage of the study, essential oils and aromatic waters were extracted some plants including *Cynara syriaca*, *Sambucus ebulus* E., *Thymus vulgaris*, *Psoralea bituminosa* L., *Alchemilla mollis*, *Sedum pallidum* M. Bieb., *Trifolium repens* var., *Phedimus stolonifers*, *Verbascum blattaria* L., *Mentha pulegium*, *Mentha piperita*, *Echium vulgare*, *Hypericum perforatum*, *Polygonum affine*, *Matricaria chamomilla*, *Prunella vulgaris* L., *Asparagus plumosus*, *Achillea millefolium*, *Urtica dioica*, *Rhododendron luteum*, *Inula helenium* and *Vaccinium corymbosum*. In the second stage of the study, the antifungal properties of plants with high essential oil content were investigated.

2. MATERIAL AND METHODS

2.1. Collection of plant material

A total of 22 plant samples (Table 1) were collected from plateaus located Ordu and Giresun provinces (Eastern Black Sea), Türkiye. The identification of the plant species was conducted by the biology and plant protection departments at Ordu University.

Table 1. Plant samples

	Scientific name	Common name
1	<i>Achillea millefolium</i>	Candle flower
2	<i>Alchemilla mollis</i>	Lion's claw
3	<i>Asparagus plumosus</i>	Tulle asparagus
4	<i>Cynara syriaca</i>	Wild artichoke
5	<i>Echium vulgare</i>	Viper's wort
6	<i>Hypericum perforatum</i>	St. John's wort
7	<i>Inula helenium</i>	Andiz herb
8	<i>Matricaria chamomilla</i>	Chamomile
9	<i>Mentha piperita</i>	Mint
10	<i>Mentha pulegium</i>	Wild mint
11	<i>Phedimus stolonifers</i>	Pisikulağı
12	<i>Polygonum affine</i>	Gücükdene
13	<i>Prunella vulgaris</i> L.	Wound rue
14	<i>Psoralea bituminosa</i> L.	Tar clover

15	<i>Rhododendron luteum</i>	Yellow rhododendron
16	<i>Sambucus ebulus</i> E.	Elderberry
17	<i>Sedum pallidum</i> M. Bieb.	Sheep's mole
18	<i>Thymus vulgaris</i>	Thyme
19	<i>Trifolium repens</i> var.	White clover
20	<i>Urtica dioica</i>	Nettle
21	<i>Vaccinium corymbosum</i>	Blueberry
22	<i>Verbascum blattaria</i> L.	Mullein

2.2. Isolation of essential oils and aromatic waters from plants

Essential oils were extracted using the hydrodistillation method, following the procedure described by Soković et al. (2010). The plant samples were first dried at room temperature and then coarsely ground for the extraction process. A total of 50 g of dried plant material was placed in a 1 L flask and subjected to hydrodistillation using a Clevenger apparatus to obtain the aromatic waters and essential oils. The resulting essential oil and aromatic water, left as a byproduct after essential oil isolation, were stored at -18 °C until further analysis

2.3. Determination of antifungal activity

Phomopsis sp. and *Cladosporium sp.* cultures used in the experiment were isolated from hazelnuts by Dr. Arzu Sezer in previous studies (Sezer and Dolar, 2016) and were taken from fungal cultures kept in the Plant Protection Department of Ordu University, Faculty of Agriculture.

The disk diffusion method was used to determine the antifungal activity of plant aromatic waters and essential oils on *Phomopsis sp.* and *Cladosporium sp.* First, 20 mL of Potato Dextrose Agar, which was autoclaved, sterilized and cooled to 50 °C, was added to sterile petri dishes by pouring method. Then, 0.1 mL spore suspensions of *Phomopsis sp.* or *Cladosporium sp.* were inoculated on the medium. Petri dishes were allowed to air dry for a duration of 30 minutes, and an empty antibiotic disk was placed on the medium. 15µL of essential oils or aromatic waters were added to the disks and incubated at 25 °C for 5 days. The inhibition zone was measured in mm with the help of a digital caliper.

The analysis results were presented as mean \pm standard deviation (SD). Statistical evaluation was carried out using repeated measures one-way ANOVA, followed by the Tukey multiple comparison test to determine significant differences, with a significance threshold set at $p < 0.05$. All statistical analyses were conducted using Minitab 18.1 software (Minitab Software, Coventry, UK).

3. RESULTS AND DISCUSSION

3.1. Essential oil yield

The essential oil yields of *Alchemilla mollis*, *Cynara syriaca*, *Echium vulgare*, *Hypericum perforatum*, *Inula helenium*, *Phedimus stoloniferus*, *Polygonum affine*, *Psoralea bituminosa*, *Prunella vulgaris* L., *Sambucus ebulus*, L., *Sedum pallidum* M. Bieb., *Rhododendron luteum*, *Trifolium repens*, *Urtica dioica*, *Vaccinium corymbosum* L, and *Verbascum blattaria* L. were found to be less than 1%. In contrast, *Asparagus plumosus*, *Achillea millefolium*, *Matricaria chamomilla*, *Mentha pulegium*, *Mentha piperita*, and *Thymus vulgaris* exhibited high essential oil content. These six plants with higher essential oil yields were selected for antifungal analysis.

3.2. Antifungal effect of plant essential oil and aromatic waters on *Cladosporium* sp.

Antifungal activities of plant essential oils on *Cladosporium* sp. are given in Table 2. Among the plant essential oils, thyme and mint essential oil showed the highest antifungal activity on *Cladosporium* sp. (inhibition zones of 63.3 ± 5.43 mm and 53.7 ± 13.63 mm, respectively), followed by wild mint. No notable difference was detected in the average diameters of inhibition zones of candle flower, tulle asparagus and chamomile essential oils.

Similarly, Çetin et al. (2011), who evaluated the antifungal effects of essential oils of oregano (*Origanum acutidens* and *Origanum rotundifolium*) and thyme (*Thymus sipyleus* subsp. *sipyleus* var. *rosulans*) against 14 fungi including *Cladosporium herbarum* BC 106, reported that thyme essential oil had the strongest antifungal activity against all fungi tested. Maritza and Ruales (2024) tested essential oils of oregano, cinnamon, rosemary, thyme, and basil for antifungal effect on *Cladosporium* spp. isolated from *Musa paradisiaca*. They found that all tested plant essential oils inhibited the growth of *Cladosporium* spp.

Table 2. Mean diameters of inhibition zones [mm] of plant essential oils against *Cladosporium* sp.

Plant essential oils	Inhibition zones [mm]
Candle flower (<i>Achillea millefolium</i>)	29.72 ± 2.79^b
Thyme (<i>Thymus vulgaris</i>)	63.3 ± 5.43^a
Tulle asparagus (<i>Asparagus plumosus</i>)	26.47 ± 0.28^b
Mint (<i>Mentha piperita</i>)	53.7 ± 13.63^a
Wild mint (<i>Mentha pulegium</i>)	41.01 ± 15.28^{ab}
Chamomile (<i>Matricaria chamomilla</i>)	29.63 ± 13.09^b

The reported values denote means with corresponding standard deviations. Statistically significant differences ($P \leq 0.05$) are indicated in lower case letters.

Antifungal activities of plant aromatic waters on *Cladosporium* sp. are given in Table 3. The thyme aromatic water led to the highest inhibitory effect on the growth of *Cladosporium* sp. with an inhibition zone of 54.37 mm. The aromatic waters of candle flower and chamomile showed similar inhibition zones, in other words antifungal effects against *Cladosporium* sp. The lowest inhibition zone on *Cladosporium* sp. was determined by the aromatic water of wild mint, whereas no inhibition zones were detected for the aromatic waters of tulle asparagus and mint.

Boyraz et al. (2006) investigated antifungal effects of extracts from ten plants including thyme (*Thymus vulgaris* L.), and mint (*Mentha piperita* L.) against some fungi (*Alternaria mali*, *Fusarium oxysporum*, *Botrytis cinerea*, *Sclerotinia sclerotiorum*, and *Colletotrichum circinans*) and found that thyme extract was found to be the most effective among the plants tested and completely inhibited the mycelial growth of all fungi.

Table 3. Mean diameters of inhibition zones [mm] of plant aromatic waters against *Cladosporium* sp.

Plant aromatic waters	Inhibition zones [mm]
Candle flower (<i>Achillea millefolium</i>)	23.29±0.36 ^b
Thyme (<i>Thymus vulgaris</i>)	54.37±0.00 ^a
Tulle asparagus (<i>Asparagus plumosus</i>)	-
Mint (<i>Mentha piperita</i>)	-
Wild mint (<i>Mentha pulegium</i>)	14.14±0.16 ^c
Chamomile (<i>Matricaria chamomilla</i>)	21.77±1.99 ^b

The reported values denote means with corresponding standard deviations. Statistically significant differences ($P \leq 0.05$) are indicated in lower case letters. – Inhibition was not observed.

Figure 1 shows the interaction graph of the antifungal activities of plant aromatic waters and essential oils on *Cladosporium* sp. In the figure, when the antifungal effects of plant essential oils are compared with the activities of plant aromatic waters, it is seen that plant essential oils have more antifungal activity than aromatic waters. The greater antifungal activity of plant essential oils compared to aromatic waters can be attributed to the presence of certain oil-soluble components with strong antifungal properties. These compounds may remain in the essential oils and do not transfer to aromatic waters due to their limited solubility in water. The highest antifungal activity on *Cladosporium* sp. was observed in both the essential oil and aromatic water of thyme. While the essential oils of tulle asparagus and mint exhibited antifungal activity, their aromatic waters did not inhibit fungal growth.

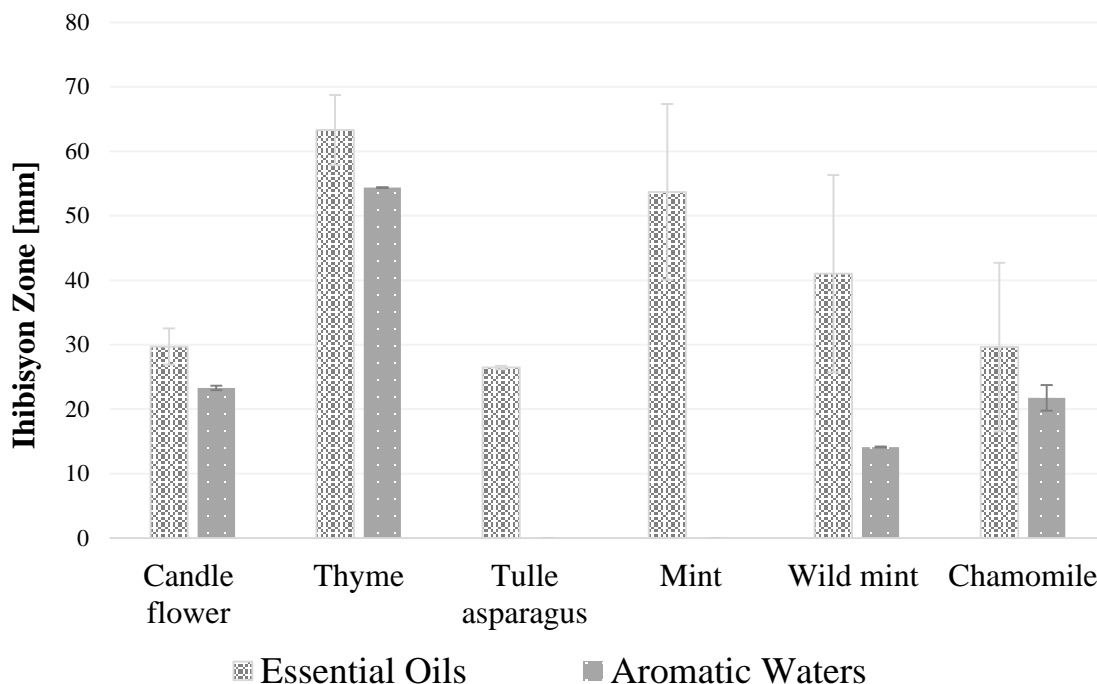

Fig. 3. Antifungal activities of plant aromatic waters and essential oils on *Cladosporium* sp.

3.3. Antifungal effect of plant essential oil and aromatic waters on *Phomopsis* sp.

The interaction graph of the antifungal activities of plant essential oils and aromatic waters on *Phomopsis* sp. is given in Fig. 2. All the plant essential oils and aromatic waters completely inhibited the growth of *Phomopsis* sp. and this activity was expressed as 100% antifungal activity (Fig. 2). These findings revealed that *Phomopsis* sp. exhibited high sensitivity to the tested essential oils and aromatic waters.

Yang et al. (2023) evaluated the antifungal effect of forty components from plant essential oils on *Diaporthe fusicola* (*Diaporthe* is anamorph of *Phomopsis*) isolated from postharvest kiwifruits. They found that most of the volatile compounds controlled the growth of this fungi.

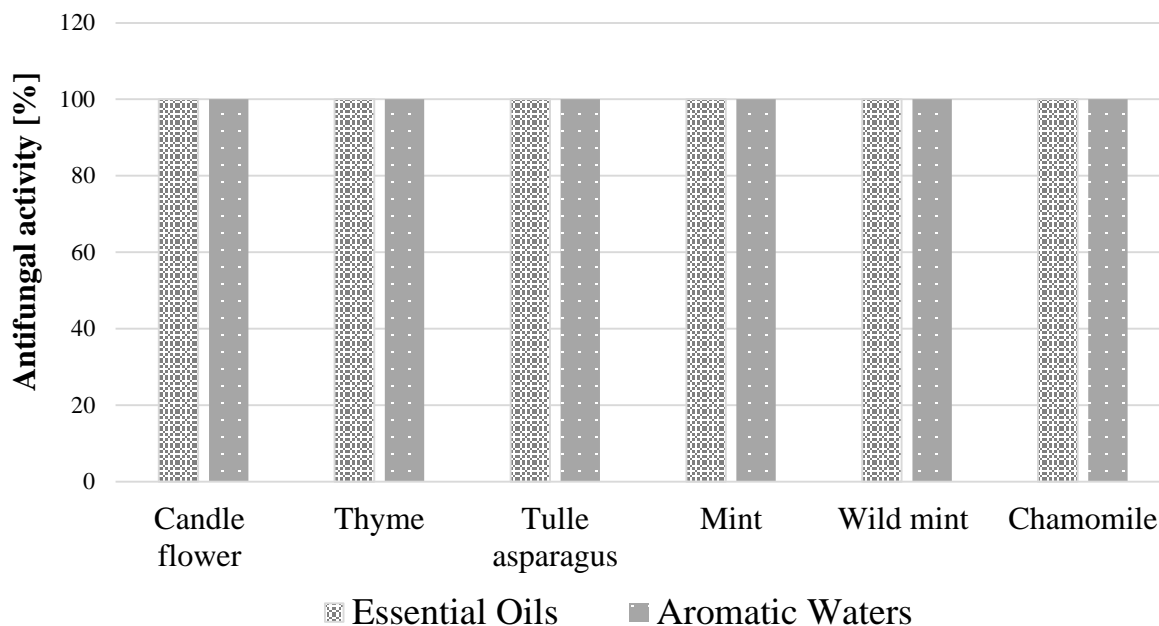

Fig. 4. Antifungal activities of plant aromatic waters and essential oils on *Phomopsis* sp.

CONCLUSIONS

The study is the first research on the determination of antifungal activity of some plants essential oil and aromatic waters obtained from tulle asparagus (*Asparagus plumosus*), candle flower (*Achillea millefolium*), chamomile (*Matricaria chamomile*), wild mint (*Mentha pulegium*), mint (*Mentha piperita*), and thyme (*Thymus vulgaris*) on *Cladosporium* sp. and *Phomopsis* sp. isolated from hazelnut. Among them, thyme essential oil and aromatic water exhibited highest antifungal activity on *Cladosporium* sp. was observed in both the essential oil and aromatic water of thyme. *Phomopsis* sp. was very sensitive to the tested six plant essential oils and aromatic waters. In conclusion, these results indicated these plant essential oils and aromatic waters can be used as antifungal agents in the control of *Cladosporium* sp and *Phomopsis* sp. isolated from hazelnuts.

REFERENCES

- Soković, M., Glamočlija, J., Marin, P. D., Brkić, D. and van Griensven, L. J. (2010). Antibacterial effects of the essential oils of commonly consumed medicinal herbs using an in vitro model. *Molecules*, 15(11): 7532-7546. Doi: <https://doi.org/10.3390/molecules15117532>
- Şarer, E., Pañçalı, S., & Yıldız, S. (1996). Origanum minutiflorum O. Schwarz et P.H. Davis uçucu yağının bileşimi ve antimikrobiyal aktivitesi. *Ankara Eczacılık Fakültesi Dergisi*, 25(1), 10.
- Alasalvar, C., & Shahidi, F. (2009) *Tree Nuts: Composition Phytochemicals and Health Effects*. Taylor Francis Group Boca Raton London New York: CRC Press.
- Anonymous 2025a. Bkü Veri Tabanı. <https://bku.tarimorman.gov.tr/> (Access date: 10.01.2025)
- Anonymous 2025b. Hazelnut (*Corylus avellana*)-Kernel Molds <https://pnwhandbooks.org/node/2847/print> (Access date: 10.01.2025)
- Karahan, O., Barış, M., Kocatürk, S., Maden, S., Dündar, F., Altınyay, N., Ünal, A., Çakır, B., Güvener, A., Türker, O., Dinç, N., Biçici, M., Öztuna F., Bilgin A. and Sezgin S. 1978. Fındık, Antepfıstığı ve

- Yerfıstığı Mahsüllerinde Aflatoksin Oluşturan Etmenler ve Oluşumunu Etkileyen Faktörler ile Buna Karşı Alınabilecek Korunma Tedbirlerinin Tesbiti Üzerinde Araştırmalar. T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Zir. Müc. ve Zir. Kar. Gn. Md. Teknik Bülten no: 41, 154 s., Ankara.
- Doster M.A., Johnson, K.B., Michailides, T.J., Stone, J.K. and Teviotdale B.L. (2002). Kernel Decay. In: Compendium of Nut Crop Diseases in Temperate Zones. Teviotdale, B.L., Michailides, T.J. and Pscheidt, J.W. (eds). American Phytopathological Society, pp. 2-3, St. Paul, MN.
- Sezer, A. and Dolar, F. S. (2016). Hazelnut kernel defects and associated fungi in three provinces in Turkey. Proceedings of VII International Scientific Agriculture Symposium, Jahorina, 1312-1318.
- Battilani, P., Chiusa, G., Arciuolo, R., Somenzi, M., Fontana, M., Castello, G. ve Spigolon, N. (2018). Diaporthe as the main cause of hazelnut defects in the Caucasus region. *Phytopathologia Mediterranea*, 57, 320-333. https://doi.org/10.14601/Phytopathol_Mediterr-22872
- Pscheidt, J. W., Heckert, S., Wiseman, M. ve Jones, L. (2019). Fungi associated with and influence of moisture on development of kernel mold of hazelnut. *Plant Disease*, 103, 922–928. <https://doi.org/10.1094/PDIS-09-18-1520-RE>
- Sezer, A. and Şahin S. (2022). Fındıkta Küllleme Hastalığının Uzun Süreli Depolamada Bazı İç Bozuklukları ve Kalite Parametrelerine Etkisi. *Ordu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 12(2), 179-188. <https://doi.org/110.54370/ordubtd.1207968>
- Udayanga, D., X.Z. Liu, L. Cai and K.D. Hyde, 2011. The genus *Phomopsis*: biology, applications, species concepts and names of common phytopathogens. *Fungal Diversity* 50: 189-225.
- Bensch, K., Braun, U., Groenewald, J.Z., Crous, P.W., 2012. The genus *Cladosporium*. *Stud. Mycol.* 72, 1–401. <https://doi.org/10.3114/sim0003>.
- Yang, S., He, M., Li, D., Shi, J., Peng, L., & Jinjing, L. (2023). Antifungal activity of 40 plant essential oil components against *Diaporthe fusicola* from postharvest kiwifruits and their possible action mode. *Industrial Crops and Products*, 194, 116102. <https://doi.org/10.1016/j.indcrop.2022.116102>
- Maritza D., R. M., & Ruales, J. (2024). Essential Oils as an Antifungal Alternative to Control *Cladosporium* spp., *Lasiodiplodia* spp., *Colletotrichum* spp., *Fusarium* spp. and *Aspergillus* spp. Isolated of *Musa paradisiaca*. Preprints. <https://doi.org/10.20944/preprints202408.2122.v1>
- WHO. (2020). Healthy diet. Retrieved from <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/healthy-diet>. Accessed October 30, 2024.
- Roby, M. H. H., Sarhan, M. A., Selim, K. A. H. and Khalel, K. I. (2013). Antioxidant and antimicrobial activities of essential oil and extracts of fennel (*Foeniculum vulgare* L.) and chamomile (*Matricaria chamomilla* L.). *Industrial Crops and Products*, 44: 437-445. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.indcrop.2012.10.012>
- FAOSTAT. 2025. Crops and livestock products Update: 20.12.2024 <https://www.fao.org/faostat/en/#data/QCL>. (accessed 19 Januar 2025)
- Çalıkoğlu, E., Kırılan, M., Bayrak, A. (2006). Uçucu yağ nedir, nasıl üretilir ve Türkiye'deki durumuna genel bir bakış. *Türkiye 9. Gıda Kongresi*, 569-570.
- Bayaz, M. (2014). Esansiyel yağlar: antimikrobiyal, antioksidan ve antimutajenik aktiviteleri. *Academic Food Journal*, 12(3), 45-53.
- Kaya, D., and Ergönül, P. G. (2015). Uçucu yağları elde etme yöntemleri. *Gıda*, 40(5), 303-312.
- Kılıç, A. (2008). Uçucu yağ elde etme yöntemleri. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 10(13), 37-45.
- Çetin, B., Çakmakçı, S., & Çakmakçı, R. (2011). The investigation of antimicrobial activity of thyme and oregano essential oils. *TÜBİTAK*, 35,145-154.
- Boyras, N., & Koçak, R. (2006). Bazı bitki ekstraktlarının in vitro antifungal etkileri. *Selçuk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 20(38), 82-87.

MİMARLIKTA YAPAY ZEKA ARAŞTIRMALARININ BİBLİYOMETRİK ANALİZ İLE İNCELENMESİ

Hüseyin ÖZDEMİR

Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Engineering and Architecture, Department of Architecture

ORCID ID: 0000-0002-5878-8668

ÖZET

Bu çalışma, bibliyometrik analiz yöntemiyle yapay zeka teknolojilerinin mimarlık üzerindeki etkisini ve araştırma eğilimlerini incelemiştir. Web of Science veri tabanında 1994-2024 yılları arasında yayımlanan 216 makale, VOSviewer ve Bibliometrix yazılımları kullanılarak analiz edilmiştir. Bulgular, özellikle 2016 yılından itibaren yapay zekanın mimarlık alanında etkisini artırdığını ve 2022-2024 döneminde disiplinler arası çalışmaların hız kazandığını göstermektedir. Makine öğrenimi, derin öğrenme ve yapay zeka gibi teknolojilerin mimarlıkta yaratıcılığı teşvik ettiği; parametrik tasarım, kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilirlik gibi alanlarda yenilikçi çözümler sunduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca, İstanbul Teknik Üniversitesi, MIT ve Aalborg Üniversitesi gibi önde gelen kurumlar arasındaki uluslararası iş birliklerinin bilgi alışverişini güçlendirdiği belirtilmektedir. Çalışma, yapay zeka ile insan yaratıcılığının iş birliğinin mimarlıkta yeni olanaklar sunduğunu ve bu teknolojilerin gelecekte tasarım süreçlerinin ayrılmaz bir parçası haline geleceğini öngörmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zeka, Mimarlık, Bibliyometrik Analiz, Makine Öğrenimi.

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE RESEARCH IN ARCHITECTURE

ABSTRACT

This study examines the impact of artificial intelligence technologies on architecture and research trends through bibliometric analysis. Two hundred sixteen articles published between 1994 and 2024 in the Web of Science database were analyzed using VOSviewer and Bibliometrix software. The findings indicate that, particularly since 2016, the influence of artificial intelligence in architecture has increased, with a notable rise in interdisciplinary studies from 2022-2024. Technologies such as machine learning, deep learning, and artificial intelligence are highlighted as promoting creativity in architecture and providing innovative solutions in areas such as parametric design, cultural heritage preservation, and sustainability. Furthermore, it is noted that international collaborations among leading institutions such as Istanbul Technical University, MIT, and Aalborg University have strengthened knowledge exchange. The study predicts that the partnership between artificial intelligence and human creativity offers new possibilities in architecture and that these technologies will become an integral part of design processes in the future.

Keywords: Artificial Intelligence, Architecture, Bibliometric Analysis, Machine Learning.

1. GİRİŞ

Yapay zekâ, insan benzeri zekâyı hesaplama hızıyla birleştirerek makine öğrenimi ve derin öğrenme gibi alt alanlardan alınan algoritmalarla bilgisayarların algılama, yorumlama, karar verme ve çözüm üretme yeteneklerini geliştiren bir teknolojidir (Russell ve Norvig, 2016). İnsan beyni, sinir ağları sayesinde hızlı bir şekilde anlayıp kavrayabilir, ancak hesaplama işlemlerini yavaş gerçekleştirir. Buna karşılık, bilgisayarlar hesaplamada çok hızlıdır, ancak anlama ve deneyimden öğrenme konusunda yetersizdir. Yapay zekâ, bu iki gücü birleştirerek bilgisayarların algılama, yorumlama, karar verme ve çözüm üretme yeteneklerini geliştirmeyi hedefler. Makine öğrenmesi, yapay sinir ağları ve derin öğrenme gibi alt dallar, yapay zekânın kapsamını oluşturan temel bileşenlerdir.

Yapay zeka uygulamaları arasında makine öğrenimi, yapay sinir ağları, uzman sistemler, bulanık mantık ve genetik algoritmalar önemli bir yer tutmaktadır. Bu uygulamalar, farklı veri türlerini analiz ederek problem çözme, karar verme ve süreç optimizasyonu gibi işlevler sunar. Makine öğrenimi, bilgisayarların insan müdahalesine ihtiyaç duymadan verilerden öğrenmesini ve yeni verilere uyum sağlamasını mümkün kılarken, denetimli öğrenme etiketlenmiş veri kümeleriyle, denetimsiz öğrenme ise etiketlenmemiş verilerle bilgi çıkarımı yapar. Derin öğrenme, insan beyninden ilham alınarak geliştirilen yapay sinir ağları aracılığıyla yapılandırılmamış verileri analiz eder. Yapay sinir ağları, giriş, ara ve çıkış katmanlarından oluşan matematiksel modeller olarak tahmin yapma ve karar verme yetenekleri sunar ve üretim planlaması, kanser teşhisi, parmak izi tanıma gibi alanlarda kullanılır. Genetik algoritmalar, evrimsel süreçlerden esinlenerek geleneksel yöntemlerle çözülemeyen problemlere yönelik etkili optimizasyon yöntemleri sunarken, bulanık mantık, kesin doğrular yerine belirsizlik içeren durumları analiz ederek esnek çözümler sağlar. Uzman sistemler ise bilgi tabanı ve çıkarım mekanizmasından oluşan yapılarıyla tıp, endüstri ve otomasyon gibi alanlarda karmaşık problemlerin çözümünde etkili bir şekilde kullanılmaktadır. Bu teknolojiler, günümüzün dijital dünyasında farklı sektörlerdeki zorlukların üstesinden gelmek ve süreçleri optimize etmek için kritik bir rol oynamaktadır.

Yapay zeka, günümüzde bankacılık, sağlık, eğitim, ulaşım, otomotiv, oyun, mimarlık ve şehircilik gibi birçok sektörde yaygın olarak kullanılan yapay zeka, özellikle mimarlık alanında tasarım süreçlerini dönüştürmektedir. Mimarlık alanında, estetikten temel tasarım ilkelerine kadar çeşitli unsurları dikkate alan yaratıcı ve çok disiplinli bir yaklaşımı gerektirirken, teknolojik ilerlemeler ve yapay zeka destekli araçların gelişimi, bu süreci önemli ölçüde etkilemiştir. Geleneksel tasarım

yöntemlerinin ötesine geçilerek yapay zeka tabanlı yazılımlar, mimarların tasarım yaklaşımlarını ve yaratıcı süreçlerini yeniden şekillendirmelerine olanak tanımış, böylece mimarlık alanında daha yenilikçi ve verimli çözümler geliştirilmesini sağlamıştır.

Mimarlık ve yapay zeka arasındaki kesişim, mimari tasarım uygulamalarını dönüştürme potansiyeline sahip birçok akademik çalışmaya konu olmuştur. Yapay zeka tekniklerinin mimari tasarım süreçlerine entegrasyonu, özellikle erken tasarım aşamalarında büyük bir potansiyele sahiptir. Vissers-Similon ve ark. (2024), evrimsel hesaplama, dönüştürücü modeller ve grafik makine öğrenimi tekniklerinin bu süreçlerdeki etkisini vurgularken, Horvath ve Pouliou (2024) metinden-metne, metinden-görüntüye ve görüntüden-görüntüye üretici yapay zeka araçlarının konsept tasarım süreçlerine katkılarını incelemiştir. Paananen ve ark. (2023) ise metinden-görüntüye üretim araçlarının yaratıcılığı nasıl desteklediğini araştırmıştır. Dijital teknolojilerin mimari grafik ifade alanındaki entegrasyonu da önemli bir dönüşüm sağlamaktadır; Redondo (2023), BIM (Building information modeling/Bina bilgi modellemesi), büyük veri, yapay zeka ve dijital ikizler gibi yenilikçi araçların mimari tasarım süreçlerini nasıl dönüştürdüğünü ele almıştır. Yapay zekanın estetik tercihleri analiz ederek mimari tasarıma katkı sağlama potansiyelini vurgulayan Cudzik ve Radziszewski (2018), bu teknolojilerin insan kullanıcılarla uyumlu tasarımlar üretme yeteneğini ortaya koymuştur.

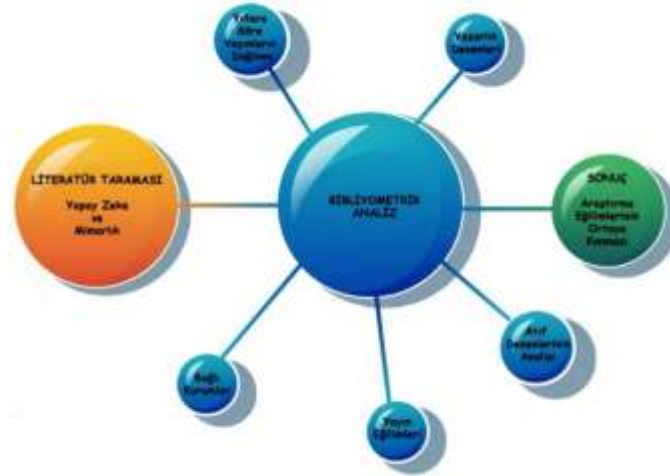
Yapay zekâ ilerlemeye devam ettikçe, mimarlık alanındaki uygulamalarının genişlemesi ve alanda sürekli araştırma ile uyum sağlanması gerekecektir. Yapay zekâ ile insan yaratıcılığının iş birliği potansiyeli, mimari tasarımın geleceği için heyecan verici olanaklar sunmakta ve hem estetik hem de işlevsel gereksinimleri karşılayan yenilikçi çözümlerin önünü açmaktadır.

Bu çalışma, bibliyometrik analiz sonuçlarının farklı çok kriterli karar verme teknikleriyle değerlendirilebileceğini göstererek, yapay zeka ve mimarlık gibi disiplinler arası alanlarda gelecekteki araştırmalara öncülük etmeyi amaçlamaktadır. İlk olarak, yapay zeka ve mimarlık kesişiminde kullanılan bibliyometrik analiz metodolojisi açıklanmaktadır. Ardından, yayın eğilimleri incelenerek, zaman içindeki yayın dağılımı, yazarlık kalıpları, bağlı kurumlar ve yayın yerleri ele alınmakta, özellikle yapay zeka tekniklerinin mimari tasarım süreçlerine entegrasyonu üzerinde durulmaktadır. Atıf kalıplarının analizi, en çok atıf alan makaleler, etkili çalışmalar ve eş-atıf analizi yoluyla ilgili konu kümelerinin tanımlanmasını içermektedir. Yapay zekanın mimari tasarımda disiplinler arası doğası, mimarlık, bilgisayar bilimi ve makine öğrenimi alanlarından gelen katkılarla birlikte tartışılmakta, ayrıca araştırma kurumlarının ve ülkelerin rolü vurgulanmaktadır. Son olarak, bulguların etkileri tartışılmakta ve gelecekteki araştırma ve iş

birliği yönleri belirlenmektedir. Çalışma, bibliyometrik analizden elde edilen temel içgörülerin ve katkıların bir özeti ile sonuçlanmakta, yapay zeka ile insan yaratıcılığının iş birliği potansiyelinin mimari tasarımın geleceği için sunduğu yenilikçi çözümleri vurgulamaktadır.

2. METODOLOJİ

Bu çalışmanın metodolojisini bibliyometrik analiz oluşturmaktadır. İlk olarak, ilgili literatür ve atıf verilerinin toplanmasında kullanılan kaynakları ayrıntılı bir şekilde açıklayan veri toplama prosedürleri ele alınacaktır. Daha sonra, toplanan verilerin değerlendirilmesinde kullanılan metrikler ve teknikler açıklanarak bibliyometrik analiz metodolojisi detaylı bir şekilde açıklanacaktır. Bu, nicel analiz, etki değerlendirmesi ve yazarlık, iş birliği, kurumsal analiz ve atıf desenlerinin incelenmesini içermektedir. Çalışmanın metodolojisini gösteren genel bir akış diyagramı Şekil 1’de sunulmaktadır.

Şekil 1. Çalışmanın Metodolojik Akış Diyagramı

2.1. Bibliyometrik Analiz

Bibliyometrik analiz, belirli bir araştırma alanındaki yayınlar arasındaki ilişkileri ve etkileri ölçmek için istatistiksel ve matematiksel araçlar kullanan nicel bir yöntemdir (Guo ve ark., 2019). Bu yöntem, belirli bir bilgi alanındaki yayın desenlerini ve eğilimlerini incelemek amacıyla araştırma çalışmalarından elde edilen bibliyografik verilerin analizini içerir. Bibliyometrik analizde kullanılan temel araçlardan biri, ağ verilerine dayalı haritalar oluşturmak ve bu haritaları görselleştirip keşfetmek için tasarlanmış bir bilgisayar programı olan Bibliometrix ve VOSviewer'dır (Winkowska ve ark., 2019; Katuk ve Köseoğlu, 2023). VOSviewer ve Bibliometrix özellikle kolayca yorumlanabilir bibliyometrik haritalar oluşturma konusunda oldukça kullanışlıdır. Bu araç, farklı veri tabanlarındaki verilerin analizleri için kullanılan yöntemlerden bazıları atıf analizi (citation analysis), ortak atıf analizi (co-citation analysis), ortak

yazar analizi, (co-author analysis), birlikte bulunma (co-occurrence analysis) ve ortak kelime (co-word analysis) analizidir (Burkut ve Köseoğlu, 2022). Bu analizler, araştırma literatüründeki temel kümeleri, temaları ve eğilimleri belirlemeye yardımcı olur.

2.2. Verilerin Toplanması

Mimarlıkta yapay zeka araştırmalarını kapsamlı bir şekilde analiz etmek amacıyla, Web of Science Core Collection (WoS) veri tabanında sistematik bir arama gerçekleştirilmiştir. WoS, çeşitli disiplinlerde birçok akademik yayını içeren geniş bir içeriğe sahiptir. Bu veri tabanı, bilimsel yayınların yanı sıra makale başlıkları, yazar kurum bilgileri, araştırma bölgeleri, yayın yılları, konu kategorileri ve anahtar kelimeler gibi çeşitli bibliyometrik verileri de içermektedir. Çalışma, 1994 ve 2024 yılları arasında yayımlanan makaleleri kapsayacak şekilde tasarlanmıştır. Bu kapsamda, WoS veri tabanında aşağıdaki sorgu kullanılmıştır:

TS= (Architecture OR Architectural Design) AND TS= (Artificial Intelligence OR Artificial Neural Network OR Deep Learning OR Machine Learning OR Neural Network OR Convolutional Neural Network OR Generative Adversarial Network)

WoS veri tabanında yapılan sorgu sonucunda toplam 137908 çalışma elde edilmiştir. Dahil edilme kriterleri doğrultusunda, yalnızca mimarlık ve mimari tasarım süreçlerine odaklanan, İngilizce yazılmış ve belge türü olarak makale, bildiri metni, derleme makalesi, erken erişim ve kitap bölümü olarak sınıflandırılan çalışmalar analize dahil edilmiştir. Hariç tutma kriterleri kapsamında ise yapay zeka veya mimarlık ile ilgisi olmayan, tekrar eden ve İngilizce dışındaki yayınlar değerlendirme dışı bırakılmıştır. Çalışmalar, alakasız olanları elemek amacıyla detaylı bir taramadan geçirilmiş ve bu süreç sonucunda bibliyometrik analize tabi tutulmak üzere 216 çalışma seçilmiştir.

2.3. Verilerin Analizi

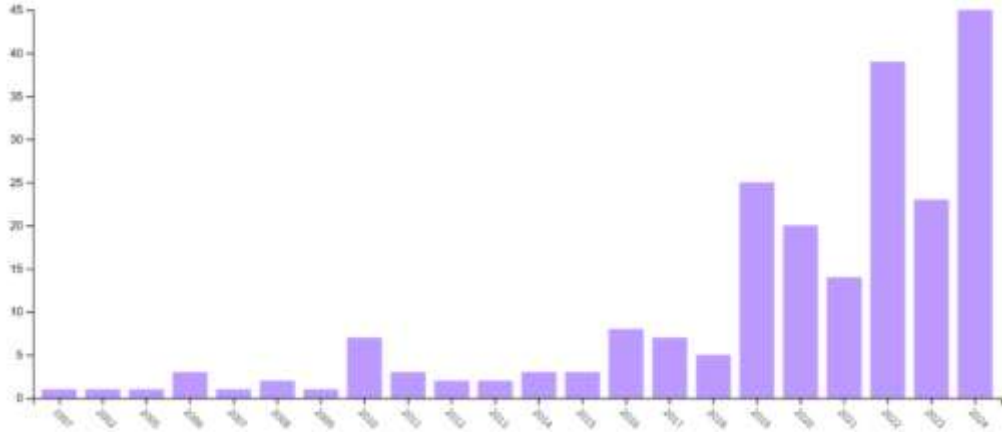
Bu çalışmada, seçilen makalelerden yayın yılı, yazarlar, kurumlar, yayın yerleri ve atıf sayıları gibi temel veriler çıkarılarak, bilimsel literatür bibliyometrik göstergelerle analiz edilmiştir. Analiz sürecinde, R studio paketine entegre edilen Bibliometrix ve VOSviewer yazılımı kullanılarak ortak atıf, bibliyografik eşleşme ve ortak yazarlık gibi analiz türlerine dayalı ağ haritaları oluşturulmuş; bu haritalar aracılığıyla bilimsel araştırma alanları ve trendler görselleştirilmiştir. Bibliometrix ve VOSviewer'ın sağladığı güçlü araçlar sayesinde, mimarlık ve yapay zeka konularında yapılan araştırmalar ile ilgili nicel veriler elde edilmiştir. Elde edilen bulgular, bilimsel literatürün daha iyi anlaşılmasına, etkili yazar ve kurumların belirlenmesine ve araştırma eğilimlerinin izlenmesine olanak sağlamıştır.

3. ÇALIŞMANIN BULGULARI

Çalışmanın bu bölümünde WoS veri tabanından elde edilen veriler VOSviewer yazılımı kullanılarak yıllara göre yayınların dağılımı, yazarlık desenleri, bağlı kurumlar, yayın eğilimleri ve atıf desenlerinin analizi sonuçları ortaya konulmuştur.

3.1. Yıllara Göre Yayınların Dağılımı

WoS veri tabanındaki yayınların yıllara göre dağılımını analiz etmek, mimarlık ve yapay zeka kesişimindeki akademik çalışmaların büyümesi ve gelişmesi hakkında değerli bilgiler sağlar. Şekil 2'de gösterildiği gibi, yıllar içinde mimarlık ve yapay zekâ alanındaki akademik araştırmalarda gözle görülür bir artış olmuştur. 1997-2015 yılları arasında yayın sayısının düşük ve durağan kalması, bu dönemde yapay zekâ teknolojilerinin mimaride sınırlı bir şekilde uygulandığına işaret etmektedir. 2016 yılından itibaren yapay zekâ teknolojilerindeki ilerlemelerle birlikte bu alandaki araştırmalar büyümeye başlamış ve 2019 yılından sonra yayın sayılarında önemli bir ivme gözlenmiştir. Özellikle 2022 ve 2024 yılları, disiplinler arası çalışmaların yoğunlaşmasını ve yapay zekânın mimarlıkta öne çıkan bir araştırma alanı olarak giderek daha fazla benimsenmesini yansıtan yayın sayılarında zirveye işaret etmektedir.

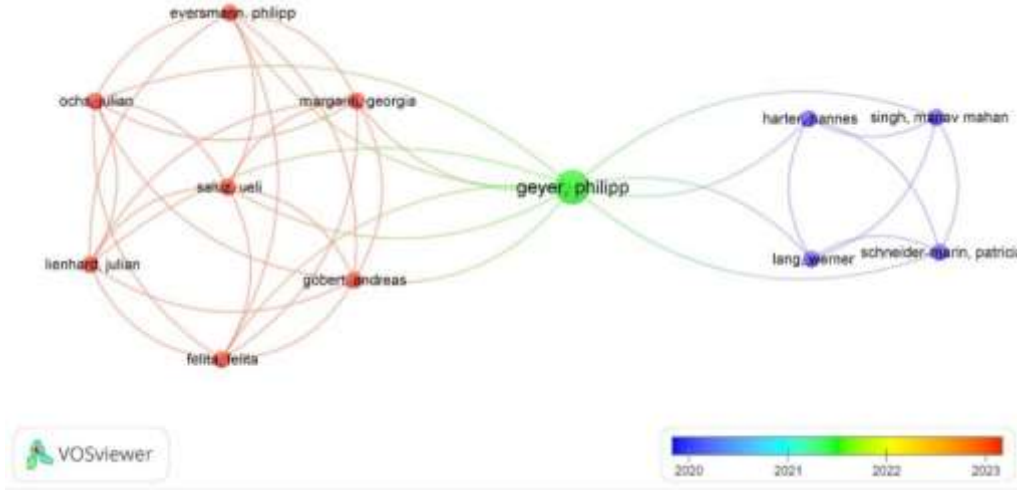

Şekil 2. Yayın yıllarının dağılımları

3.2. Yazarlık Desenleri

Yazarlık desenleri, belirli bir araştırma alanında yazarlar arasındaki iş birliği dinamiklerini ve araştırma topluluğunun yapısını anlamak için önemli bir analiz yöntemidir. VOSviewer kullanılarak gerçekleştirilen ortak yazar analizi, yazarlar arasındaki iş birliği ağlarını görselleştirerek, en üretken yazarları, sık iş birliği yapan grupları ve araştırma alanındaki temel aktörleri belirlemeye olanak tanır. Bu analiz, araştırma topluluğundaki iş birliği yoğunluğunu ve

yazarlar arasındaki ilişkilerin yapısını ortaya koyarak, bilimsel üretkenlik ve iş birliği kalıplarını anlamada önemli bir araç sunar (Şekil 3).

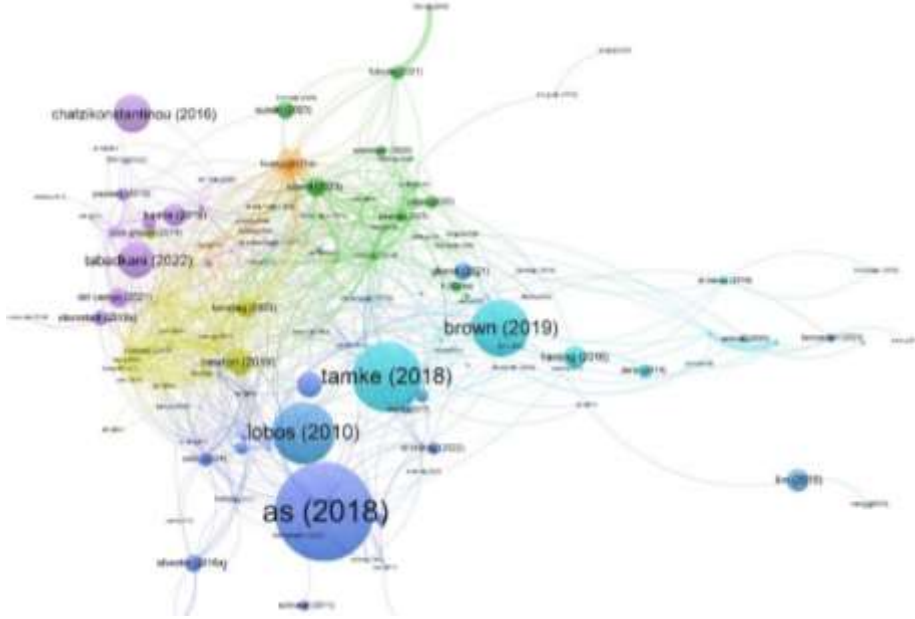

Şekil 3. Ortak yazar analizi

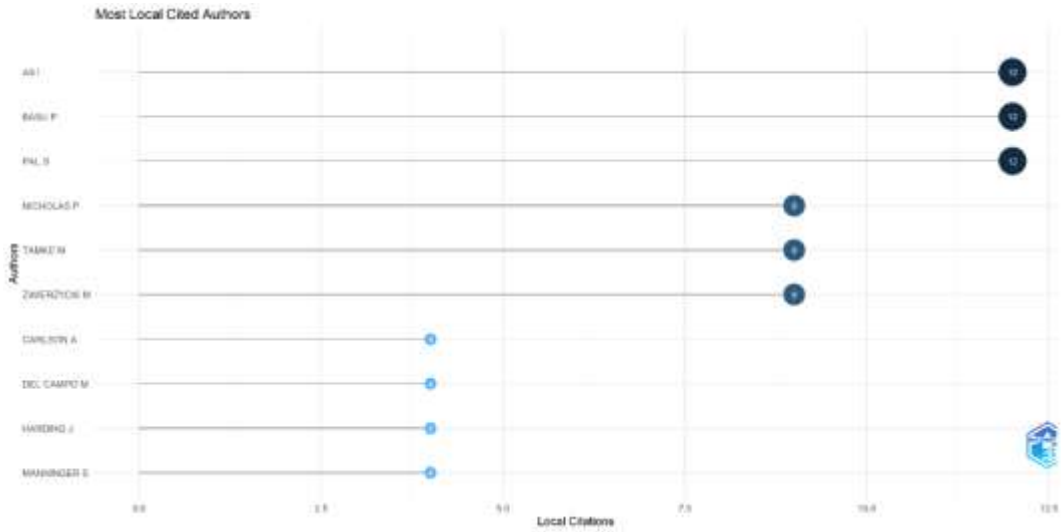
Yazarlık desenlerini incelemede kullanılan önemli yöntemlerden biri olan bibliyografik eşleşme analizi, iki veya daha fazla çalışmanın aynı kaynakları referans olarak kullandığı durumların analizini gerçekleştirir. Bu yöntem, ilgili çalışmalar arasındaki bağlantıları ortaya koyarak, ele alınan konuların veya disiplinlerin ortak yönlerinin anlaşılmasına katkı sağlar. Ayrıca, araştırma alanındaki tematik yakınlıkların görselleştirilmesine de olanak tanır.

Şekil 4, yapay zeka ve mimarlık alanlarının kesişim noktasında bulunan As (2018), Lobos (2010), Brown (2019) ve Tabadkani (2022) yazarlarına ait çalışmaların, ortak referanslara dayalı olarak tematik bir yakınlık sergilediğini göstermektedir. Bu durum, söz konusu yayınların benzer araştırma konularına odaklandığını ve bu disiplinler arası kesişimdeki bilgi birikimine anlamlı katkılar sağladığını ortaya koymaktadır.

Bilimsel yazarlık desenlerinin analizi, belirli bir araştırma alanında en etkili ve katkı sağlayan yazarları belirlemek için kritik bir yöntemdir. Şekil 5, As I, Basu P. ve Pal S.'nin 12 atıf ile öne çıktığını göstermektedir; bu durum, çalışmalarının önemli bir etkiye sahip olduğunu ve diğer araştırmacılar tarafından sıkça referans alındığını ortaya koymaktadır. Nicholas P., Tamke M., Zwierzcki M., Carlson A., Del Campo M., Harding J. ve Manninger S.'nin de yapay zeka ve mimarlık kesişimindeki konuya ilişkin atıflar alması, yazarların alana yaptıkları katkıların ve etkilerinin karşılaştırmalı düzeylerini ortaya koymaktadır. Bu bulgular, söz konusu yazarların araştırma alanına sağladıkları katkıların önemini vurgulamaktadır.

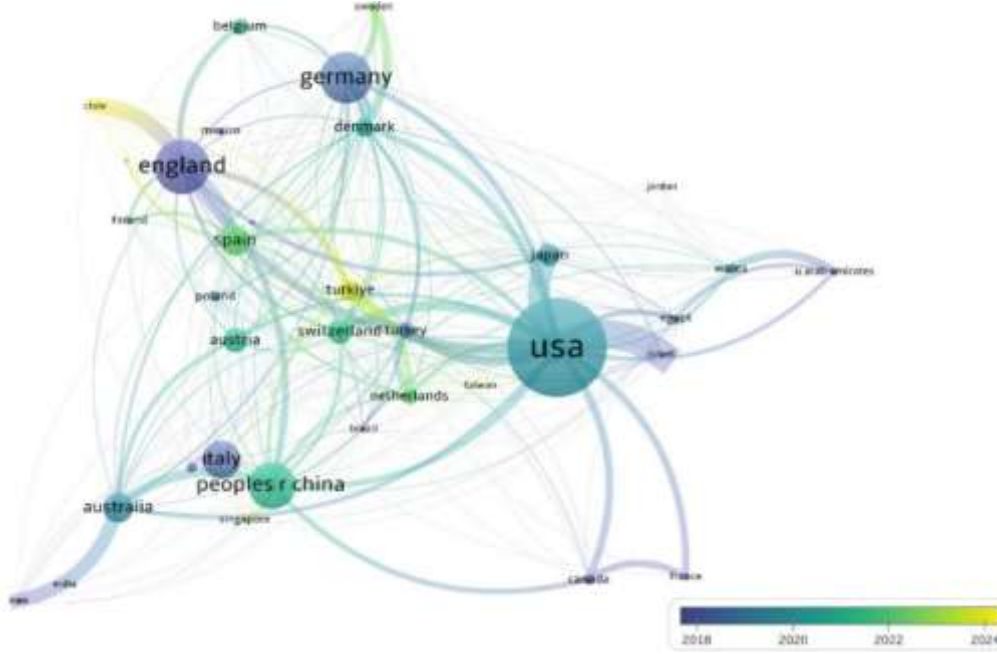
Şekil 4. Metinlerin bibliyografik eşleşme analizi

Şekil 5. Alanında en çok atıf alanlar

3.3. Bağlı Kurumlar

Mimarlık ve yapay zekâ alanındaki kurumsal iş birliklerinin analizi, disiplinin yapısal dinamikleri hakkında değerli içgörüler sağlamakta ve öncü kurumların belirlenmesini kolaylaştırmaktadır. Çalışma, yayınların çeşitli kurumlar arasındaki dağılımını inceleyerek alanın gelişimine katkılarını ve iş birliği ağlarının kapsamını vurgulamaktadır. Şekil 6, İstanbul Teknik Üniversitesi'nin MIT, Aalborg Üniversitesi, Cornell Üniversitesi ve İsviçre Federal Teknoloji Enstitüsü gibi prestijli kurumlarla güçlü uluslararası iş birlikleri kurarak bu alanda önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bauhaus Weimar Üniversitesi ve Keio Üniversitesi de son dönemde

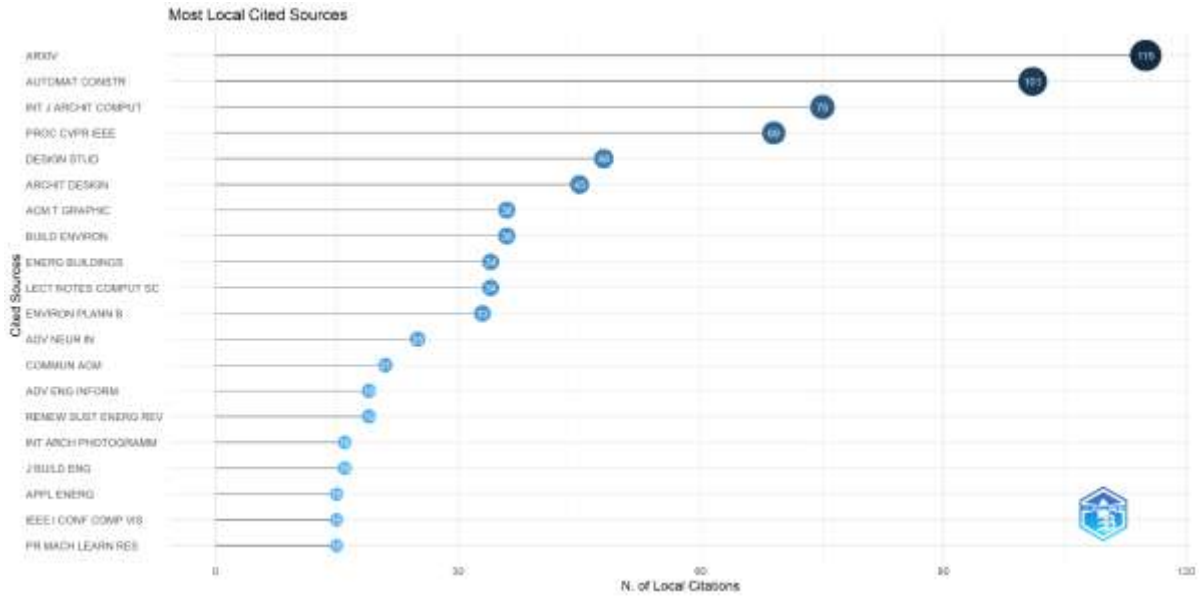
Şekil 7. Ülke atıf analizi

3.4. Yayın Eğilimleri

Yayın kaynaklarının seçimi, araştırma bulgularının yayılması ve alana yapılan katkıların tanınması açısından önemli bir göstergedir. Bu bölümde, yayınların farklı dergiler, konferanslar ve diğer yayın mecraları arasında dağılımı analiz edilmiştir. Öne çıkan yayın kaynaklarının belirlenmesiyle, mimarlık alanında yapay zeka araştırmalarını paylaşmak için tercih edilen platformlar ve bu yayınların akademik topluluk üzerindeki etkisi anlaşılabilir. Yayın eğilimleri, yazarlık modelleri, bağlı kurumlar ve yayın mecraları incelenerek, mimarlık tahmininde yapay zeka uygulamaları araştırma alanının kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu bulgular, alandaki büyüme, iş birliği ve bilgi yayılımı hakkında değerli bilgiler sunarak daha fazla analiz ve tartışmaya zemin hazırlamaktadır.

Şekil 8'de gösterildiği gibi, mimarlık ve yapay zeka araştırmalarında en çok atıf yapılan kaynakların analizi, arXiv'in 115 yerel atıfla en çok atıf yapılan platform olarak ortaya çıktığını ve bu alandaki araştırmalar için kilit bir kaynak olarak önemini vurguladığını göstermektedir. Bunu 101 yerel atıfla Automation in Construction takip ediyor ki bu özellikle inşaat otomasyonu ve yapay zeka uygulamaları üzerine yapılan çalışmalar için dikkate değer. Üçüncü sırada, 75 yerel atıfla International Journal of Architectural Computing yer almakta ve hesaplamalı mimari ve yapay zeka uygulamaları konusunda temel bir bilgi kaynağı olarak önemini ortaya koymaktadır. Daha az atıf alan diğer kaynaklar arasında, daha spesifik konulara odaklanmalarına rağmen belirli araştırma alanlarına önemli ölçüde katkıda bulunan Proceedings of the IEEE Conference on

Computer Vision and Pattern Recognition, Design Studies ve Architectural Design yer almaktadır. Buna ek olarak, Building and Environment ve Energy and Buildings gibi dergiler özellikle çevresel sürdürülebilirlik ve enerji verimliliğini etkilemektedir. Genel olarak, bu analiz, mimarlıkta yapay zeka araştırmalarının disiplinler arası bir yaklaşımla yayıldığını ve arXiv ve Automation in Construction gibi platformların bilgi üretimi ve yayılmasında merkezi bir rol oynadığını göstermektedir. Aynı zamanda, daha az atıf alan kaynaklar, belirli alt alanlara benzersiz içgörüler katarak alanın çeşitliliğini ve derinliğini zenginleştirmektedir.

Şekil 8. En çok atıf alan yayınların analizi

Kaynakların yerel etkisi, dergilerin performansını değerlendirmek için çeşitli bibliyometrik göstergeler kullanılarak analiz edilmiştir. Bu göstergeler arasında H-indeksi, G-indeksi, M-indeksi, toplam atıf sayısı, toplam yayın sayısı ve yayın başlangıç yılı yer almaktadır. H-indeksi, en az h kez atıf almış h sayıda yayını temsil ederken, G-indeksi, atıfların dağılımını ve yoğunluğunu dikkate alarak ağırlıklı bir ölçüm sunar. Buna karşılık, M-indeksi, H-indeksinin toplam yayın sayısına oranı olup, bir yazarın yayınlarının genel atıf performansını değerlendirir. Toplam atıf sayısı, çalışma kapsamındaki yayınların aldığı toplam atıf sayısını yansıtırken, yayın başlangıç yılı, dergilerin alandaki sürekliliği ve yerleşikliğine dair bilgiler sunar. Bu göstergeler, bibliyometrik analizdeki yerleşik önemleri ve yapay zekanın mimari öngörülerdeki uygulamalarıyla ilgili araştırma alanını kapsamlı bir şekilde anlamaya olanak tanımaları nedeniyle seçilmiştir. Bu performans metriklerini dahil ederek, çalışma, dergi performansını hem yayınların niceliği ve etkisi hem de katkıda bulunan yazarların üretkenliği açısından kapsamlı bir şekilde değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Tablo 1. Yayınların etkisi

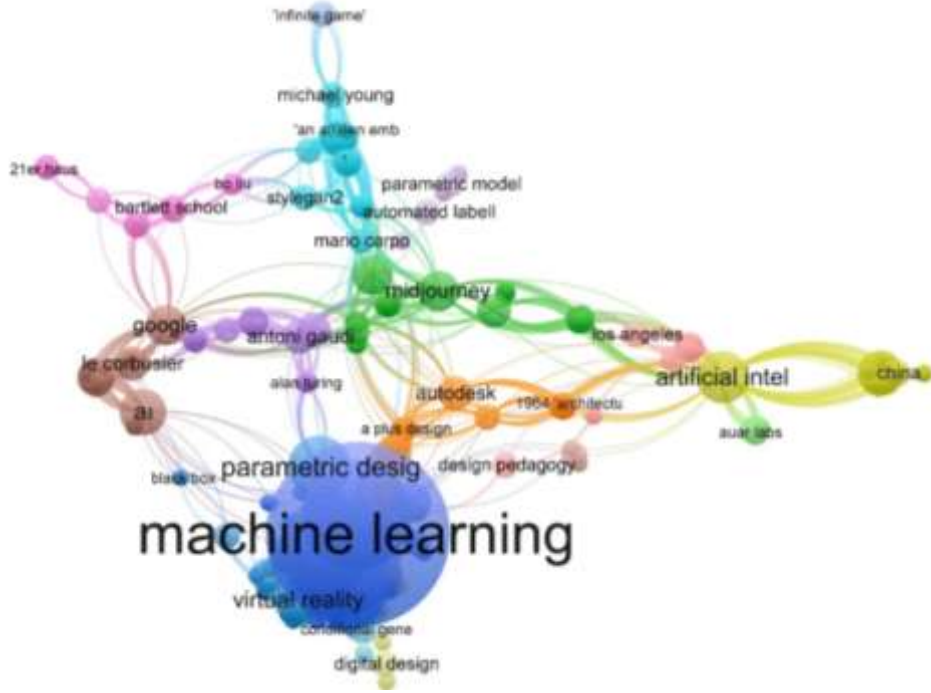
Yayınlar	HI	GI	MI	TC	NP	PYS
International Journal of Architectural Computing	7	15	0,35	237	25	2005
Architectural Design	3	4	0,158	18	25	2006
Archnet-Ijar International Journal of Architectural Research	3	5	0,2	33	7	2010
The eCAADe Conference 2020	3	3	0,6	15	6	2020
Journal of Asian Architecture and Building Engineering	3	5	0,333	28	7	2016
27th CIPA International Symposium: Documenting the Past for a Better Future	2	3	0,333	11	3	2019
2nd International Conference of Geomatics and Restoration	2	2	0,333	16	2	2019
The eCAADe and SIGraDi Conference 2019	2	4	0,333	24	5	2019
Frontiers of Architectural Research	2	4	0,5	31	4	2021
Landscape Architecture Frontiers	2	2	0,286	7	5	2018

HI: H-endeksi, GI: G-endeksi, MI: M-indeks, TC: Toplam Alıntı, NP: Toplam Yayın Sayısı ve PYS: Yayın başlangıç yılı

Tablo 1’den elde edilen bulgular, mimarlık ve ilgili alanlardaki yayınların çeşitli bibliyometrik göstergelerle değerlendirildiğini göstermektedir. International Journal of Architectural Computing, 7 H-indeksi, 15 G-indeksi ve 237 atıfla en etkili yayın olarak öne çıkmaktadır. Bu dergi, 2005 yılından bu yana 25 makale yayımlayarak alanda önemli bir bilgi kaynağı olarak kendini kanıtlamıştır. Architectural Design, 3 H-indeksi ve 4 G-indeksi ile daha düşük bir etkiye sahip olmasına rağmen, 18 makale ve 182 atıfla kayda değer bir katkı sağlamıştır. Archnet-IJAR International Journal of Architectural Research da 7 H-indeksi ve 33 atıfla etkili bir yayın olarak öne çıkmaktadır. Daha yeni yayınlar arasında, 2021 ve 2018 yıllarında başlayan Frontiers of Architectural Research ve Landscape Architecture Frontiers, nispeten düşük H-indeksi ve toplam atıf değerlerine sahiptir. Konferanslar açısından, eCAADe Conference 2020, 3 H-indeksi ve 6 makale ile dikkat çekerken, 27th CIPA International Symposium ve 2nd International Conference of Geomatics and Restoration, 2 H-indeksi ve 3’er makale ile daha sınırlı bir etkiye sahiptir. Genel olarak, bu değerlendirme, yayınların nicel ve nitel olarak etkisini değerlendirerek mimarlık ve ilgili alanlarda bilgi üretimi ve yayılımına dair kapsamlı bir bakış açısı sunmaktadır.

Mimarlık ve yapay zeka alanındaki anahtar kavramlar ve ilişkiler arasındaki bağlantılar, bu alanların disiplinler arası doğasını açıkça ortaya koymaktadır (Şekil 9). Makine öğrenimi, merkezi bir konumda yer alarak diğer kavramlarla güçlü bir ilişki ağı oluşturmakta ve bu teknolojinin mimarlık ve tasarım süreçlerindeki kritik rolünü vurgulamaktadır. Parametrik tasarım, yapay zeka

ve sanal gerçeklik gibi kavramlar, makine öğrenimi ile doğrudan bağlantılı olup dijital tasarım ve otomasyon süreçlerindeki etkilerini göstermektedir. Midjourney, Autodesk ve Mario Carpo gibi isimler, bu teknolojilerin uygulama alanlarını ve teorik çerçevelerini temsil ederken, Alan Turing ve Antoni Gaudi gibi isimler, tarihsel ve disiplinler arası bağlamı işaret etmektedir. Bu analiz, mimarlık ve yapay zekanın teknolojik yeniliklerle nasıl şekillendiğini ve bu alanların birbirleriyle nasıl etkileşim içinde olduğunu göstermektedir.

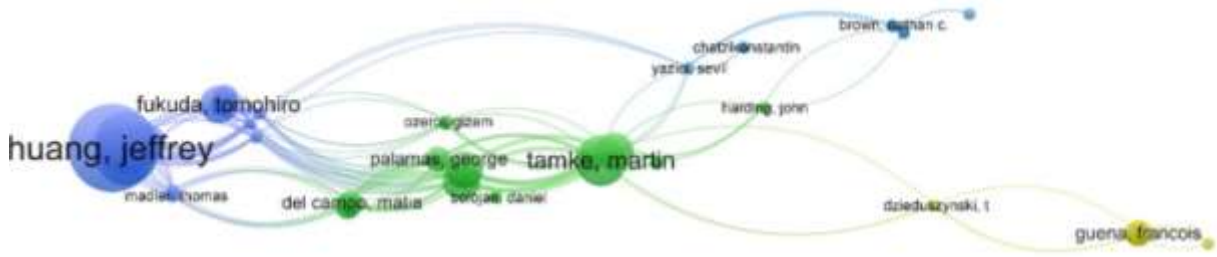
Şekil 9. Anahtar sözcük analizi

3.5. Atıf Desenlerinin Analizi

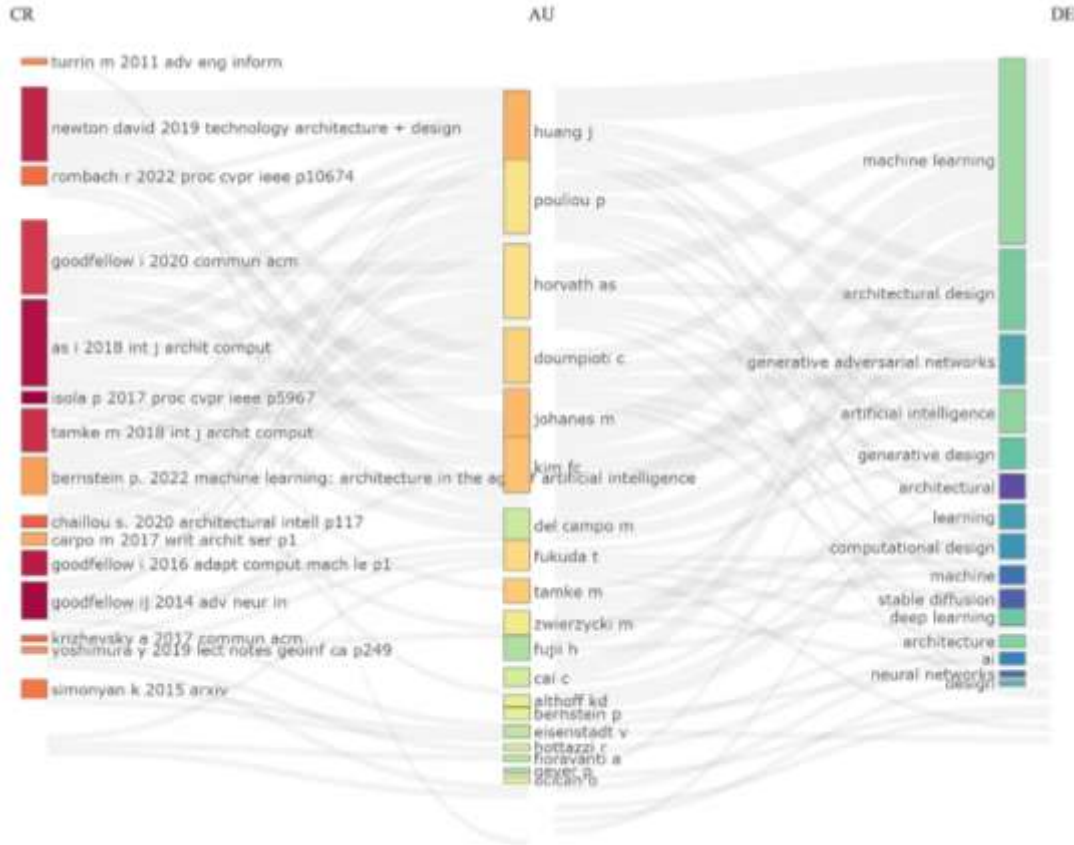
Mimarlıkta yapay zeka alanındaki atıf kalıpları, etkili çalışmaların, bunların etkilerinin ve altta yatan araştırma kümelerinin daha derinlemesine anlaşılmasını sağlamak amacıyla incelenmiştir. Şekil 10, Jeffrey Huang gibi yüksek atıf sayısına sahip yazarların bu alandaki önde gelen araştırmacılar arasında yer aldığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, Martin Tamke ve George Palamas gibi yazarların diğer araştırmacılarla yoğun bir iş birliği içinde oldukları gözlemlenmiştir. Disiplinler arası iş birlikleriyle desteklenen bu çalışmalar, söz konusu yazarların alanlarındaki öncü konularını daha da güçlendirmektedir.

Belirli yazarların alan üzerindeki etkileri ve katkıları, Şekil 11'de açık bir şekilde ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda, Goodfellow ve Tamke gibi yazarların hem aldıkları atıf sayıları hem de araştırma konularındaki çeşitlilik açısından öne çıktıkları görülmektedir. Goodfellow özellikle makine öğrenimi ve yapay sinir ağları gibi yapay zeka temelli konulara odaklanırken, Tamke daha çok hesaplamalı tasarım ve generatif tasarım gibi mimarlıkla doğrudan ilişkili alanlarda

yoğunlaşmıştır. Araştırma temaları incelendiğinde, makine öğrenimi, yapay zeka, generatif tasarım ve hesaplamalı tasarım gibi konuların, mimarlıkta yapay zeka uygulamalarının temelini oluşturduğu anlaşılmakta, bunun yanı sıra generative adversarial networks (üretici çekişmeli ağlar) gibi ileri düzey teknolojilerin bu alanda önemli bir yer tuttuğu dikkat çekmektedir. Grafikteki bağlantılar, yazarların disiplinler arası iş birliklerini ve bu iş birliklerinin ilgili araştırma temalarına olan etkisini yansıtmakta, özellikle Huang ve Doumpioti gibi yazarların farklı araştırma alanlarında aktif bir şekilde yer alarak bu alanlar arasında köprü kurduğu görülmektedir.

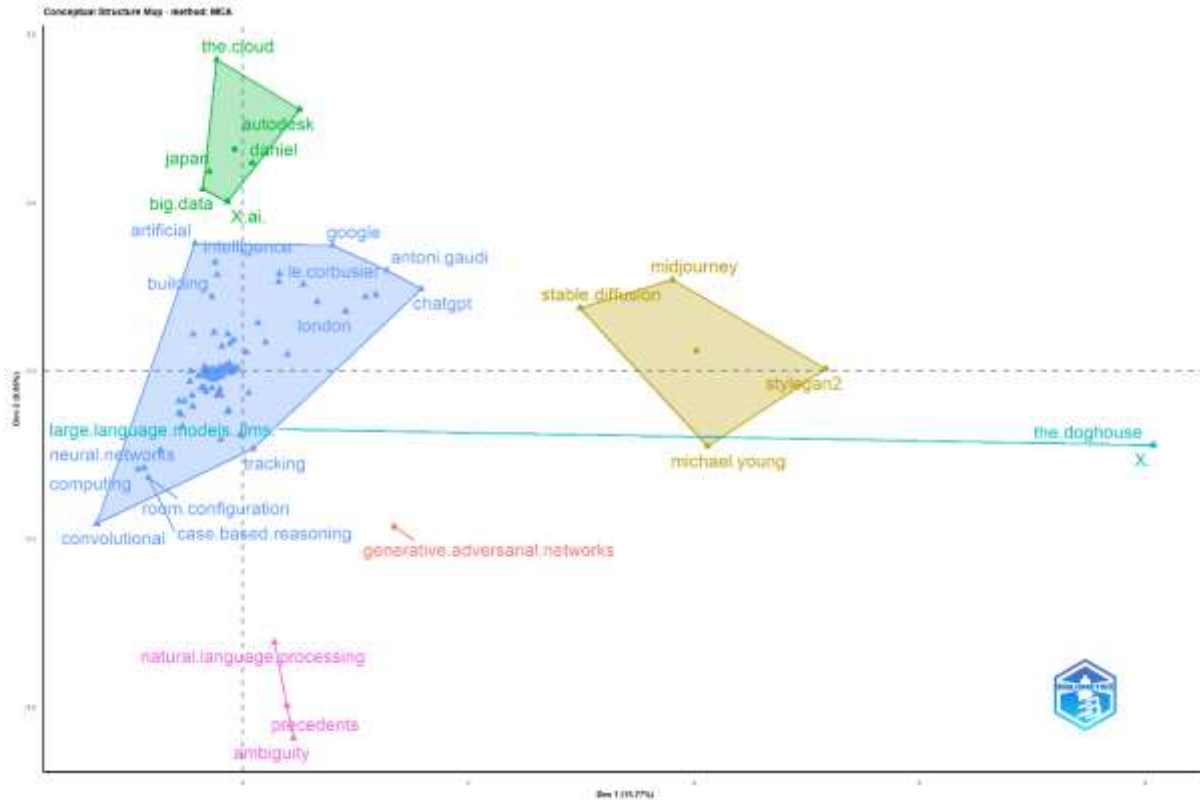
Şekil 10. Yazar atıf analizi

Şekil 11. Üç alan analizi: Referanslar (CR), Yazarlar (AU), Anahtar sözcükler (DE).

Disiplinler arası etkileşimlerin daha detaylı bir analizini sunmak üzere, Şekil 12'de kavramsal bir yapı haritası sunulmuştur. Bu harita, yazarların anahtar sözcüklerinden yola çıkarak farklı temalar,

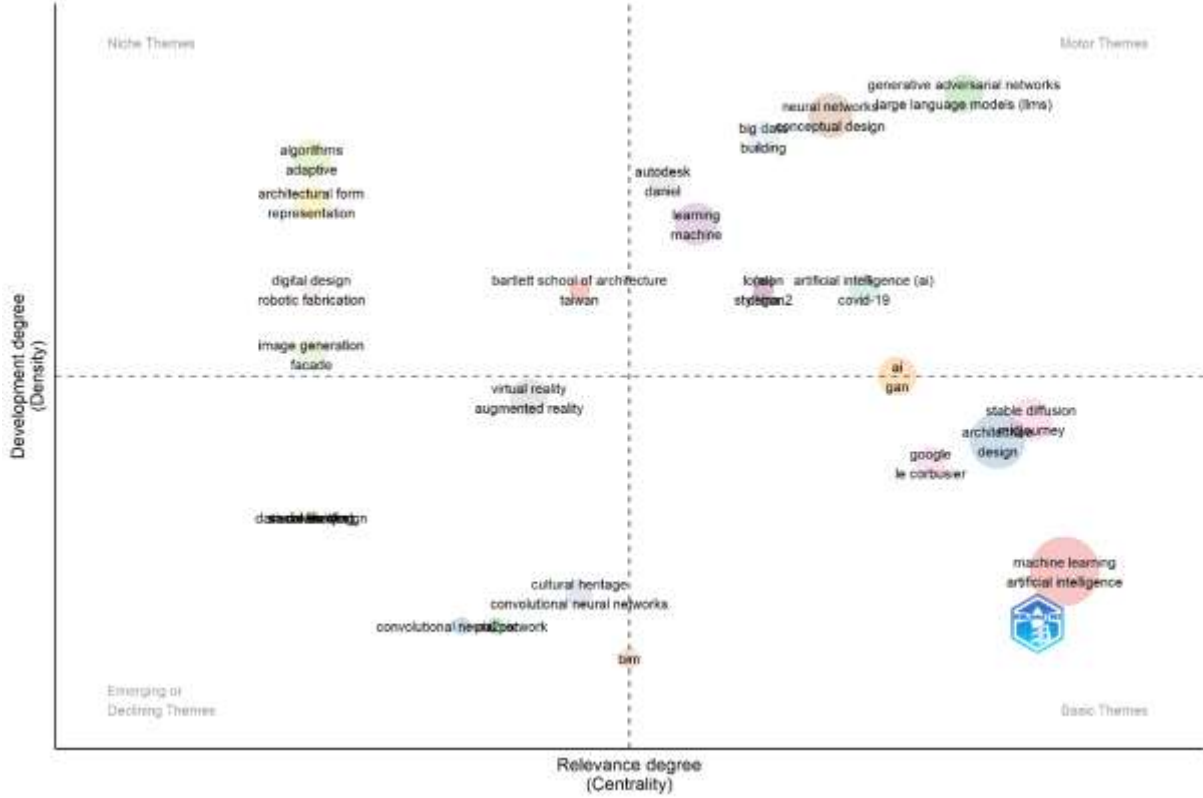
teknolojiler ve kavramlar arasındaki ilişkileri iki boyutlu bir düzlemde görselleştiren boyutsal faktör analizi sonuçlarını içermektedir. Haritada yer alan kümeler, belirli araştırma alanlarını veya uygulama bağlamlarını temsil etmektedir. Yapay zeka, büyük dil modelleri ve sinir ağları gibi ileri teknolojiler ile bulut bilişim, büyük veri ve generatif yapay zeka uygulamaları arasında disiplinler arası etkileşimlerin gözlemlendiği dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra, doğal dil işleme ve belirsizlik gibi daha soyut ve teorik konuların da haritada yer aldığı görülmektedir. Bu yapı, yapay zeka teknolojilerinin mimarlık, tasarım ve veri analitiği gibi çeşitli disiplinlerdeki etkisini ortaya koymakta; farklı kavramlar arasındaki etkileşimlerin ve ayrımların hem teorik hem de uygulamalı düzeyde incelenmesine olanak sağlamaktadır.

Şekil 12. Yazarların Anahtar Sözcüklerine göre boyutsal faktör analizi

Şekil 13, araştırma alanlarındaki tematik dağılımı, gelişim derecesi ve merkezîyet düzeyleri açısından kapsamlı bir analiz sunmaktadır. Temalar, yoğunluk ve merkezîyet eksenleri doğrultusunda konumlandırılarak, belirli bir alanın dinamiklerini anlamaya yönelik kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Öne çıkan temalar arasında üretken çekişmeli ağlar (generative adversarial networks), büyük dil modelleri (large language models), sinir ağları (neural networks) ve kavramsal tasarım (conceptual design) gibi güncel ve kritik öneme sahip konular yer alırken; makine öğrenmesi (machine learning), yapay zeka (artificial intelligence), kültürel miras (cultural heritage) ve evrişimli sinir ağları (convolutional neural networks) gibi temel ve gelişmekte olan

başlıklar da dikkat çekmektedir. Ayrıca, sanal gerçeklik (virtual reality), artırılmış gerçeklik (augmented reality), kararlı yayılım (stable diffusion) ve robotik üretim (robotic fabrication) gibi yenilikçi teknolojiler, dijital tasarım ve yapay zeka uygulamalarıyla ilişkilendirilerek, bu alanların disiplinler arası doğasını vurgulamaktadır.

Şekil 13. Yazar anahtar kelimelerinin tematik haritası

4. SONUÇ

Yapay zeka teknolojilerinin mimarlık üzerindeki etkisi, yaratıcı süreçleri ve tasarım yaklaşımlarını yeniden şekillendirerek derin bir dönüşüme yol açmıştır. Makine öğrenimi, derin öğrenme ve yapay sinir ağları gibi yapay zeka teknikleri, mimari tasarımın estetik ve işlevsel boyutlarına yenilikçi katkılar sunarak daha esnek ve pratik çözümler sunmak için geleneksel yöntemleri aşmıştır. Parametrik tasarım, sanal gerçeklik ve yapay zeka destekli araçlar gibi uygulamalar aracılığıyla bu teknolojiler, mimarların yaratıcı potansiyelini geliştirmiş ve disiplinler arası bir yaklaşımı teşvik etmiştir. Yapay zekanın kültürel mirasın korunması, sürdürülebilirlik ve enerji verimliliğindeki rolü, sunduğu geniş uygulama yelpazesini göstermektedir.

Bu çalışma, mimarlık ve yapay zekanın kesiştiği noktadaki araştırmaların mevcut durumunu araştırmak için bibliyometrik analiz kullanmakta ve bu alandaki bilimsel çıktının kapsamlı bir haritasını sunmaktadır. Yayın eğilimlerinin, atıf modellerinin ve yazar iş birliklerinin incelenmesi,

mimaride yapay zeka teknolojilerinin giderek daha fazla benimsendiğini ve bu alandaki çalışmaların hızla ilerlediğini vurgulamaktadır. 2016 yılından bu yana, YZ teknolojilerindeki gelişmelere yayınlarda kayda değer bir artış eşlik ederken, disiplinler arası çalışmalar 2022 ve 2024 yılları arasında ivme kazanmıştır. İstanbul Teknik Üniversitesi, MIT ve Aalborg Üniversitesi gibi kurumlar arasındaki uluslararası iş birlikleri, bilgi paylaşımını güçlendirmiş ve mimarlık ile yapay zekanın kesiştiği noktada küresel bir araştırma ağı oluşturmuştur.

Makine öğrenimi, parametrik tasarım ve generatif yapay zekâ gibi teknolojilerin mimarlık alanında merkezi bir konuma sahip olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, kültürel miras, enerji verimliliği ve sürdürülebilirlik gibi konular, yapay zekâ teknolojilerinin mimarlık alanındaki etkisinin genişlediğini göstermektedir. Bu disiplinler arası araştırmalar, insan yaratıcılığı ile yapay zekânın iş birliğinde çalışarak daha yenilikçi ve etkili çözümler sunabileceğini ortaya koymaktadır. Gelecekte, yapay zekâ uygulamalarının mimari tasarım süreçlerindeki rolünün daha da artacağı ve bu teknolojilerin yaratıcı süreçlerin ayrılmaz bir parçası haline geleceği öngörülmektedir.

Bu bağlamda, bibliyometrik analiz yöntemiyle elde edilen bulgular, mimarlık ve yapay zekâ kesişimindeki araştırmaların mevcut durumunu anlamak ve gelecekteki yönelimleri belirlemek açısından önemli bir katkı sunmaktadır. Disiplinler arası iş birliklerinin artırılması, daha geniş veri setleriyle kapsamlı analizlerin yapılması ve yapay zekânın mimari süreçlere entegrasyonunun daha derinlemesine incelenmesi, bu alandaki araştırmaların daha ileriye taşınması için kritik bir öneme sahiptir. Yapay zekâ ve mimarlık arasındaki etkileşim hem estetik hem de işlevsel gereksinimleri karşılayan yenilikçi çözümlerin geliştirilmesi için büyük bir potansiyel taşımaktadır. Bu çalışma, bu alandaki bilimsel gelişmelerin yönünü belirlemek için güçlü bir temel sunmaktadır.

REFERANSLAR

- Burkut, E. B. ve Köseoğlu, E., 2022, Mimarlık Alanında Çocuklarla İlgili Yayınların Bibliyometrik Analizi ve Bibliyografik Haritaları, *Journal of Architectural Sciences and Applications*, 7 (2), 511-527.
- Cudzik, J. ve Radziszewski, K., 2018, *Artificial Intelligence Aided Architectural Design*.
- Guo, Y., Huang, Z.-L., Guo, J., Li, H., Guo, X. ve Nkeli, M. J., 2019, *Bibliometric Analysis on Smart Cities Research, Sustainability*, 11 (13), 3606.
- Horvath, A.-S. ve Poulidou, P., 2024, AI for conceptual architecture: Reflections on designing with text-to-text, text-to-image, and image-to-image generators, *Frontiers of Architectural Research*, 13 (3), 593-612.
- Katuk, D. ve Köseoğlu, E., 2023, *Bibliometric Analysis of Water at the Intersection of Environmental Psychology and Biophilic Design, Architecture Papers of the Faculty of Architecture and Design Stu*, 28 (1), 17-35.
- Paananen, V., Oppenlaender, J. ve Visuri, A., 2023, Using text-to-image generation for architectural design ideation, *International Journal of Architectural Computing*, 22 (3), 458-474.

- Redondo, E., 2023, Research applied to the field of architectural graphic expression through digital means. Reference framework and roadmap, VLC arquitectura. Research Journal, 10 (2), 203-224.
- Russell, S. J. ve Norvig, P., 2016, Artificial intelligence: a modern approach, Pearson, p.
- Vissers-Similon, E., Dounas, T. ve De Walsche, J., 2024, Classification of artificial intelligence techniques for early architectural design stages, International Journal of Architectural Computing, 0 (0), 14780771241260857.
- Winkowska, J., Szpilko, D. ve Pejić, S., 2019, Smart City Concept in the Light of the Literature Review, Engineering Management in Production and Services, 11 (2), 70-86.

ARKEOPARK KAVRAMININ İRDELENMESİ: HASANKEYF ÖRNEĞİ**Mertay ERSOY**

Karabük Üniversitesi, Başak Cengiz Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

ORCID ID: 0009-0007-1527-6455**Serap SEVGİ**

Karabük Üniversitesi, Başak Cengiz Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

ORCID ID: 0000-0003-3049-5908**ÖZET**

Arkeoparklar, arkeolojik alanların korunması, sergilenmesi ve topluma tanıtılması amacıyla geliştirilen önemli yapılar olup, modern toplumlarla tarih arasında bir köprü oluşturarak kültürel mirasın geniş kitlelere aktarılmasına katkı sağlar. Ancak, bu süreçte kültürel miras unsurlarının buldukları orijinal bağlamdan taşınarak başka bir alanda sergilenmesi, mekânsal ve kültürel bağlamın kaybı gibi tartışmaları gündeme getirmektedir. Bu çalışmada, Ilısu Barajı projesi kapsamında Hasankeyf'teki tarihi yapıların başka bir alana taşınarak oluşturulan Hasankeyf Arkeopark örneği üzerinden, kültürel mirasın yeniden konumlandırılması yoluyla arkeopark olgusu ele alınmıştır. Araştırma, ulusal ve uluslararası literatür taraması ile arkeopark kavramının tarihsel gelişimini ve kültürel mirasın korunmasındaki rolünü incelemiştir. Ayrıca, yurtdışındaki önemli arkeopark projelerinden elde edilen bilgiler ışığında, Hasankeyf Arkeopark örneğiyle karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmıştır. Taşınma süreçlerinin teknik boyutları detaylı bir şekilde ele alınarak özgün bağlamın korunmasındaki önemi vurgulanmıştır. Bu çalışma, kültürel mirasın korunması sürecinde arkeoparkların sürdürülebilirlik ve özgünlük bağlamındaki rolünü tartışmayı amaçlamaktadır. Hasankeyf örneği üzerinden, kültürel mirasın yeniden konumlandırılmasının yalnızca fiziksel bir taşınma değil, aynı zamanda kültürel süreklilik için bir çaba ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arkeopark, Deneysel Arkeoloji, Kültürel Miras, Hasankeyf, Yeniden Konumlandırma

EXAMINATION OF THE CONCEPT OF ARCHAEOLOGICAL PARK: THE HASANKEYF EXAMPLE**ABSTRACT**

Archaeological parks are important structures developed for the purpose of preserving, exhibiting and introducing archaeological sites to the society, and contribute to the transfer of cultural heritage to the masses by creating a bridge between modern societies and history. However, during this process, the transfer of cultural heritage elements from their original context to another area brings up discussions such as the loss of spatial and cultural context. In this study, the concept of archaeological parks was addressed through the repositioning of cultural heritage through the

example of Hasankeyf Archaeological Park, which was created by moving historical structures in Hasankeyf to another area within the scope of the Ilısu Dam project. The research examined the historical development of the concept of archaeological parks and its role in the protection of cultural heritage through a national and international literature review. In addition, a comparative evaluation was made with the example of Hasankeyf Archaeological Park in the light of information obtained from important archaeological park projects abroad. The social, aesthetic and technical dimensions of the relocation processes were examined in detail and the importance of preserving the original context was emphasized. This study aims to discuss the role of archaeological parks in the context of sustainability and authenticity in the protection of cultural heritage. Through the example of Hasankeyf, it is demonstrated that the relocation of cultural heritage is not only a physical relocation but also an effort for cultural continuity.

Keywords: Archaeological Park, Experimental Archaeology, Cultural Heritage, Hasankeyf, Relocation

1. GİRİŞ

Arkeolojik park tanım olarak korunan ve halka açık arkeolojik alan demektir. Bu bağlamda arkeolojik parklar arkeolojik alanlar olmasıyla birlikte arkeolojik park amacını yerine getirmek için arkeolojik alanlardan farklı bir şekilde ele alınması gerekir. Geleneksel yöntemler ile çalışılan arkeolojik alanlardan farklı olarak arkeoparklar dinamik bir arkeolojik alan olarak ortaya çıkmaktadır ve kamuya kapalı olmasından ziyade kamunun gözü önünde olmalıdırlar (Güler, 2024).

Tarihi alanların ve peyzajların korunması amacıyla oluşturulan bu parklar arkeolojik alanlar olarak kullanılabilirler gibi bir park olarak veya bir müze olarak da kullanılabilirler. Bu nedenle Arkeopark alanlarının birçok bileşeni bulunmaktadır, tüm bu çeşitlilik arkeolojik parkların bileşenlerini oluşturmaktadır. Bu bileşenler başlıcaları koruma, sergileme, eğitim, turizm ve rekreasyondur. Bu bileşenler işlevlendirildiğinde kamuya açılmış dinamik bir alan olan arkeolojik park tanımı ortaya çıkmaktadır (Kwas, 1986).

Arkeoparklar arkeolojik mirası korunmasıyla günümüze taşımakta ve sürdürülebilirliği sağlamanın yanında yerel ve küresel kültürü birbirine entegre eden birer mekanlar olarak algılanmalıdır (Salinas ve Osorio, 2006).

Arkeoparklarda en önemli olgu 'deneyim' kavramı kabul edilmektedir. Öncelikle kişilerin arkeolojik alanı kavrayıp deneyimleyerek anlaması ve algılaması amaçlanmaktadır. Bu nedenle

arkeoparklar her kişinin kendi bakış açısıyla anladığı ve algıladığı kültürel ya da arkeolojik alanlardır.

Arkeoparkların oluşumunda planlama ve tasarım kriterleri yer alır. Diğer kriterler bu iki ana kriterin alt bileşenleri olarak ortaya çıkmaktadır. Bir arkeolojik alanın erişime açık olması ve kamu ile ilişkilendirilmesi bu alanlarda uygulanan bir planlama kararıdır. Bu karar sonrasında arkeolojik alan ile kamunun ilişkileneceği şekilde tasarlanır ve bu tasarım, eğitim, rekreasyon, sergileme gibi işlevlerle bir bütün haline getirilir. Alanın tasarım aşamasından tamamlanmasına kadar ve sonra alanın kullanımının ve sürekliliğinin sağlanması için alan yönetim planı hazırlanır ve uygulanır. Bu aşamalar arkeolojik alanların planlama ve tasarım kararları doğrultusunda sürdürülebilirliğinin sağlanmasını için amaçlanmaktadır (Bayraktar, 2010:24).

Arkeoparklar anlaşılacağı üzere arkeolojik alanın yanı sıra park özelliği de olan, insanların boş vakitlerinde fiziksel ve mental açıdan rahatladığı, arkeolojik alanlardan farklı şekilde tasarlanmış ve inşa edilmiş rekreasyon alanları olarak da tanımlanabilir. Bir başka tanım ile arkeolojik mirasın rekreasyonel faaliyetler ile sürdürülebilirlik kapsamında ele alındığı alanlardır. Bunların sonucunda arkeoparkların, farklı kültürlerle ait yerleşim düzenlerini barındıran arkeolojik alanların halka açık bir şekilde sergilendiği ve aynı zamanda rekreasyonel işlevi de gören canlı, etkin ve dinamik alanlar olarak tanımlama yapılabilir (Yurdabak, 2019; Tuna, 2014:69).

Arkeopark alanının çevresel sürdürülebilirlik ve yerel kalkınma açısından önemli bir analize ve değerlendirmeye tabi tutulması gerekmektedir. Bu eylem planları ve tasarım planları, arkeopark alanının bulunduğu bölgenin gelişimine katkı sağlayacaktır (Nigro, 2002:195; Tuna ve Erdoğan, 2016:112).

Arkeoparkların planlanması ve tasarımı, hem tarihi ve arkeolojik alanların korunması hem de ziyaretçilerin bu alanları anlamlı bir şekilde deneyimlemesini sağlamak açısından kritik bir süreçtir. Planlama kriterleri kapsamında, öncelikli olarak koruma öne çıkar. Bu süreçte, alanın peyzajı ve çevresel sınırlamaları analiz edilerek, tarihi ve arkeolojik sit alanlarının coğrafi tanımları temelinde arazi kullanım haritaları hazırlanmalıdır (Nigro, 2006). Ayrıca, erişilebilirlik önemli bir unsurdur; ana yolların iyileştirilmesi ve parka erişimin kolaylaştırılması gereklidir (Tuna ve Erdoğan, 2016). Koruma ile birlikte, tarihi ve arkeolojik değerlerin iyileştirilmesi de temel hedefler arasında yer alır. Bu doğrultuda çevresel, tarihi ve arkeolojik araştırmaların geliştirilmesi, restorasyon faaliyetlerinin artırılması, ziyaretçi merkezlerinin genişletilmesi ve hizmet sektörünün geliştirilmesi kritik adımlar olarak tanımlanır (Nigro, 2006; Tuna ve Erdoğan, 2016). Ayrıca, arkeoparkın bulunduğu bölgenin sosyal ve ekonomik kalkınması da önem taşır. Bu

bağlamda sosyal alanların ve tarihi binaların yenilenmesi, kamusal alanların düzenlenmesi, turistik hizmet ve tesislerin sağlanması, ticaret merkezlerinin geliştirilmesi ve trafik ağının düzenlenmesi gerekmektedir (Nigro, 2006). Tasarım kriterleri açısından ise, arkeopark alanlarının erişilebilirliğinin artırılması ve giriş-çıkış noktalarının okunabilirliğinin sağlanması önemlidir. Giriş ve çıkışlar, ortamın özelliklerini vurgulayacak şekilde tasarlanmalıdır (Eres, 2001). Arkeoparklar, ziyaretçilere net bir gezi rotası sunmalı ve bu rotada sosyal ve rekreasyonel alanlar, sergileme alanları ve deneyimleme alanları gibi çeşitli mekânlar yer almalıdır (Tuna ve Erdoğan, 2016). Bunun yanı sıra, yaratıcı deneysel alanların oluşturulması, ziyaretçilerin mekânı deneysel olarak anlamalarını ve bu şekilde arkeolojiye olan ilgilerinin artmasını sağlamaktadır. Ziyaretçilere hitap eden etkili anlatım araçlarının, duygu ve düşünceleri harekete geçirici bir şekilde kullanılması, arkeoparkların etkileşim gücünü artırır. Tüm bu uygulamaların, ilgili ulusal imar ve yönetmeliklere uygun olması gerektiği unutulmamalıdır (Eres, 2001). Bu planlama ve tasarım ilkeleri, arkeoparkların yalnızca bir koruma alanı değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir deneyim sunan çok boyutlu yapılar olarak işlev görmesini sağlamaktadır.

2. MATERYAL & METOT

2.1. Materyal

Batman, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan ve tarihi ile doğal zenginlikleriyle öne çıkan bir şehirdir. Zengin kültürel mirası ve stratejik konumu nedeniyle tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır (Kaya, 2022). Batman, özellikle petrol rezervleri ile ülkenin enerji sektöründe önemli bir yere sahiptir. Türkiye'nin ilk petrol kuyularının açıldığı şehirde, enerji sektörü ekonomik yapının temel taşlarından birini oluşturur (Demir & Yıldız, 2024).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Batman, kuzeyde Diyarbakır, batıda Mardin, doğuda Siirt ve güneyde Şırnak ile sınır komşusudur. Yaklaşık 4.649 km² yüzölçümüne sahip olan şehir, genellikle karasal iklimin etkisi altındadır. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise soğuk ve yağışlı geçer. Bu iklim yapısı, bölgenin doğal bitki örtüsünün bozkır ve yer yer meşe ormanları ile şekillenmesine yol açmıştır (Arslan, 2011).

Görsel 1. Batmanın Konumu

Görsel 2. Batman ve Çevre İlleri

Batman'ın tarihsel gelişimi, Hasankeyf ile özdeşleşmiştir. Hasankeyf, Dicle Nehri'nin kıyısında yer alan ve binlerce yıllık tarihi barındıran bir yerleşim alanıdır. Mezopotamya'nın en önemli kültür ve ticaret merkezlerinden biri olan Hasankeyf, Roma, Bizans, Artuklu ve Osmanlı gibi birçok medeniyetin izlerini taşımaktadır (Çelik, 2020). Ancak, 21. yüzyılda Ilısu Barajı Projesi'nin devreye girmesiyle Hasankeyf'teki tarihi yapılar, su altında kalma tehlikesiyle karşı karşıya kalmış ve bu yapılar yeni bir alana taşınarak Hasankeyf Arkeoparkı oluşturulmuştur. Bu süreç, hem kültürel mirasın korunması hem de tarihsel bağlamın kaybı gibi konuları gündeme getirmiştir (Doğan, 2023).

Hasankeyf, Dicle Nehri kıyısında yer alan ve 12.000 yıllık bir geçmişe sahip olan, tarih ve kültür açısından eşsiz bir yerleşimdir. Bölge, tarih boyunca stratejik konumu nedeniyle birçok uygarlığın ilgisini çekmiş ve önemli bir ticaret ve kültür merkezi haline gelmiştir. Roma, Bizans, Emeviler, Abbasiler, Artuklular ve Osmanlı gibi farklı medeniyetlerin izlerini taşıyan Hasankeyf, köprüleri, camileri, mağara yerleşimleri ve kale yapılarıyla dikkat çekmektedir (Öztürk, 2020). Ancak, Ilısu Barajı Projesi nedeniyle 21. yüzyılda bir dönüşüm sürecine girmiş ve tarihi eserlerin korunması amacıyla pek çok yapı taşınarak Hasankeyf Arkeoparkı oluşturulmuştur. Bu süreç, hem yerel halkın yaşamını hem de bölgenin kültürel ve turistik değerlerini yeniden şekillendirmiştir. Hasankeyf'in bu yeni dönemi, geçmişin mirasını modern bir bağlamda koruma ve yaşatma çabasını temsil etmektedir (Kılıç, 2023).

Görsel 3. Eski Hasankeyf

Görsel 4. Yeni Hasankeyf

Görsel 5. Hasankeyf Konumu

Görsel 6. Yeni Hasankeyf Köprüsü

Görsel 7. Yeni Hasankeyf

Batman ve Hasankeyf, tarihsel ve kültürel zenginlikleriyle yalnızca yerel değil, uluslararası anlamda da dikkat çekmektedir. Ancak, bölgenin kültürel mirasını koruma çabaları, modernleşme ve kalkınma hedefleriyle dengelenmesi gereken önemli bir sorunsalı da beraberinde getirmektedir.

2.2. Metot

Bu çalışma, Hasankeyf Arkeoparkı örneği üzerinden kültürel mirasın yeniden konumlandırılması sürecini anlamak amacıyla nitel bir araştırma yöntemi benimsemiştir. Araştırma kapsamında üç temel yöntem kullanılmıştır:

- **Literatür Taraması;**

Arkeopark kavramı, kültürel mirasın korunması ve yeniden konumlandırılması ile ilgili ulusal ve uluslararası literatür detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu kapsamda, geçmişteki başarılı ve başarısız uygulamalara dair teorik bilgiler ve Hasankeyf özelinde yapılan akademik çalışmalardan yararlanılmıştır.

- **Birebir Görüşmeler;**

Hasankeyf'teki taşınma sürecinde aktif olarak görev alan teknik ekipler, mühendisler ve restorasyon uzmanları ile birebir görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler, taşınma

sürecinin teknik detayları, karşılaşılan zorluklar ve alınan kararların arkasındaki gerekçeler hakkında bilgi edinilmesini sağlamıştır.

Bu yöntemlerin bir araya getirilmesi, çalışmanın hem teorik hem de pratik bir zeminde güçlü bir şekilde ilerlemesine olanak tanımaktadır. Ayrıca, elde edilen nitel veriler, Hasankeyf Arkeoparkı özelinde kültürel mirasın taşınması ve yeniden anlamlandırılması sürecine dair kapsamlı bir analiz yapılmasını mümkün kılmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Arkeopark Kavramı

Arkeoparklar, kültürel mirasın korunması, sergilenmesi ve halkla buluşturulması amacıyla tasarlanmış çok işlevli mekânlardır. Bu kavram, özellikle kültürel mirasın yalnızca fiziksel varlıkların korunmasını değil, aynı zamanda bu varlıkların tarihsel, sosyal ve estetik bağlamlarının aktarılmasını hedeflemektedir (Tuna & Erdoğan, 2016). Hasankeyf Arkeoparkı, Ilısu Barajı Projesi'nin etkileri altında kalan tarihi ve kültürel varlıkların korunması ve yeni bir bağlamda yaşatılması amacıyla oluşturulmuş önemli bir örnek olarak öne çıkmaktadır. Bu tür projeler, geçmişle günümüz arasında bir köprü kurarak hem tarihsel hem de sosyal bağların sürdürülebilirliğini sağlamayı hedefler (Sevgi, 2024).

Hasankeyf'te, baraj gölü su seviyesi altında kalma riski taşıyan eserler için iki temel koruma yöntemi uygulanmıştır: yerinde koruma ve taşıma. Taşınan eserler, yeni Hasankeyf ilçesinde oluşturulan arkeoparkta özgün yapılarına uygun şekilde yeniden inşa edilmiştir. Bu düzenlemeler, toplum belleğinde oluşan kırılmayı azaltmayı ve kültürel sürekliliği sağlamayı amaçlamıştır. Örneğin, Süleyman Han Külliyesi gibi anıtsal yapıların parçalarının korunması ve birebir kopyalarının inşa edilmesi, bu yapının kültürel süreklilik açısından önemini vurgulamaktadır (Sevgi, 2024; Yılmaz et al., 2020).

Modern arkeopark tasarımları, ziyaretçilerin bu alanları daha etkili bir şekilde deneyimlemelerine odaklanmaktadır. Hasankeyf Arkeoparkı'nda taşınan eserler, özgün bağlamlarını yansıtan bir düzenleme ile sergilenmiş ve tarihsel doku korunmaya çalışılmıştır (Yılmaz et al., 2020). Ayrıca, bu tür projelerde kullanılan deneyim ekonomisi ve duygusal tasarım yaklaşımları, ziyaretçilerin geçmişle daha derin bir bağ kurmasını sağlamak için kritik bir rol oynamaktadır (Nigro, 2006).

Arkeoparklar yalnızca fiziksel korunmayı değil, aynı zamanda kültürel mirasın modern toplumla etkileşim içinde sergilenmesini ve ziyaretçilere anlamlı bir deneyim sunmasını hedefler. Bu kapsamda, Hasankeyf Arkeoparkı'nda kullanılan deneysel arkeoloji ve özgün yapı malzemeleri, geçmişin mimari geleneklerini bugüne taşıyarak tarihsel bilinci güçlendirmiştir (Sevgi, 2024).

Taşınan eserlerin özgün dokusunu yansıtan yerleşim düzeni ve kullanılan yenilikçi sergileme teknikleri, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde örnek teşkil etmektedir (Yılmaz et al., 2020).

3.2. Arkeoparkların Tarihsel Gelişimi

Arkeoparklar, arkeolojik mirasın korunması ve halka sunulması amacıyla geliştirilen özel alanlardır. Bu kavramın kökenleri, 19. yüzyıldaki arkeolojik kazı çalışmalarına dayanır. Özellikle 1850'lerde Avrupa'da açık hava müzelerinin kurulmaya başlaması, arkeoparkların öncüsü olarak kabul edilebilir. Örneğin, 1891 yılında İsveç'te kurulan "Skansen Açık Hava Müzesi", bu tür projelerin ilk örneklerinden biridir (Nigro, 2006). Türkiye'de ise Halet Çambel'in 1950'lerde başlattığı Karatepe-Aslantaş Açık Hava Müzesi girişimi, arkeolojik mirasın korunması ve halkla buluşturulması noktasında önemli bir dönüm noktasıdır (Çambel, 1950).

Arkeoparklar, yalnızca tarihi eserlerin sergilendiği alanlar olmanın ötesine geçerek, ziyaretçilere tarihsel bağlamı deneyimleme imkânı sunan komplekslerdir. Günümüzde bu alanlar, sürdürülebilir turizm anlayışı çerçevesinde planlanmakta ve geliştirilmektedir. UNESCO'nun Dünya Miras Listesi kriterleri ve ICOMOS'un kültürel mirasın yorumlanması ile ilgili rehber ilkeleri, arkeoparkların planlanması ve yönetimi konusunda uluslararası standartlar sunmaktadır (ICOMOS, 2008; UNESCO, 1972).

3.3. Kültürel Mirasın Korunması ve Sergilenmesindeki Temel Yaklaşımlar

Kültürel mirasın korunması, yalnızca fiziksel yapıların değil, aynı zamanda bu yapıların özgün bağlam ve anlamlarının da korunmasını gerektirir. Hasankeyf örneği, bu noktada önemli bir vaka çalışmasıdır. Ilısu Barajı'nın inşası nedeniyle taşınan yapılar, Hasankeyf Arkeoparkı'nda yeni bir düzenleme ile sergilenmiş ve bu süreç, hem olumlu hem de tartışmalı yönleriyle dikkat çekmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023).

Koruma ve sergileme süreçlerinde yenilikçi yöntemler kullanılmaktadır. Örneğin, 3D modelleme teknikleri ile tarihi yapıların dijital olarak belgelenmesi ve sergilenmesi, eserlerin özgün hallerine en yakın biçimde sunulmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda, ziyaretçilerin eserlerle daha etkileşimli bir deneyim yaşaması için artırılmış gerçeklik teknolojileri gibi yenilikçi araçlar devreye alınmaktadır (UNESCO, 1972; Yılmaz, 2020).

Taşınma teknikleri, yapıların mevcut yerlerinden alınıp daha güvenli bir alana taşınmasını kapsar. Hasankeyf'teki diğer tarihi eserler, "parçalar halinde taşıma" veya "blok halinde taşıma" gibi yöntemlerle yeni Hasankeyf ilçesinde oluşturulan arkeopark alanına taşınmıştır. Bu süreçte, eserlerin fiziksel hasar görmesini önlemek için her bir taş numaralandırılmış, taşıma sırasında kullanılan araçlar ve yöntemler eserlerin boyut ve ağırlıklarına göre optimize edilmiştir. Örneğin,

Er-Rızık Camii gibi büyük yapılar, önceden taşınma için güçlendirme uygulamalarına tabi tutulmuş ve hassas taşıma teknikleriyle yeni yerlerine ulaştırılmıştır (Sevgi 2024)

Bununla birlikte, kültürel mirasın korunmasında yerel halkın katılımı ve desteği büyük önem taşır. Yerel halkın sürece dahil edilmesi, hem koruma faaliyetlerinin sürdürülebilirliğini artırır hem de bu alanların sosyo-ekonomik faydalarını genişletir (Tuna & Erdoğan, 2016).

Bu yöntemlerin her biri, kültürel mirasın sürdürülebilir şekilde korunmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Yerinde koruma, yapıların özgün bağlarını koruma avantajı sunarken, taşınma teknikleri su altında kalacak eserlerin geleceğe aktarılmasına olanak tanır. Ancak, her iki yöntem de disiplinler arası bir çalışma gerektirir. Mimarlık, mühendislik ve arkeoloji gibi farklı alanların bir arada çalışmasıyla, teknik zorluklar aşılmış ve Hasankeyf'teki eserlerin büyük bir kısmı gelecek nesillere aktarılabilmektedir (Sevgi 2024).

3.4. Çevresel Faktörler Nedeni İle Taşınması Durumunda Kalan Arkeoparklar

• ABU SİMBEL TAPINAKLARI (MISIR)

Abu Simbel Tapınakları, Mısır'ın Nubia bölgesinde, Nil Nehri'nin batı kıyısında yer alan ve Firavun II. Ramses dönemine (M.Ö. 13. yüzyıl) tarihlenen iki büyük kaya tapınağıdır. UNESCO Dünya Mirası Alanı kapsamında yer alan bu tapınaklar, Ramses II'nin Kadeş Savaşı zaferini ve kraliçesi Nefertari'ye duyduğu sevgiyi onurlandırmak amacıyla inşa edilmiştir (UNESCO, 2021). Tapınaklar, Mısır'ın güney komşularını etkilemek ve bölgede Mısır kültürel ve dini etkisini güçlendirmek amacıyla yapılmıştır (Davidson, 2004).

Yer Değiştirme Süreci

1960'larda Aswan Yüksek Barajı'nın inşası nedeniyle tapınakların sular altında kalma tehlikesi doğmuş, bu durum uluslararası bir kurtarma kampanyasını tetiklemiştir. UNESCO önderliğinde 1964-1968 yılları arasında gerçekleştirilen bu proje, tapınakların bloklar halinde kesilerek orijinal yerlerinden 65 metre daha yükseğe ve 200 metre daha geriye taşınmasını içermiştir (Hassan, 1997). Proje, arkeoloji ve mühendisliğin birleşimiyle, yapının orijinal hizalanmasını ve güneş ışığının heykelleri aydınlatma fenomenini koruyacak şekilde planlanmıştır (UNESCO, 2021).

Görsel 8. Abu Simbel Konumu

Görsel 9. Abu Simbel Tapınakları Taşınma Süreci

Görsel 10. Abu Simbel Tapınakları Taşınma Süreci

Görsel 11. Abu Simbel Taşınma Süreci

Görsel 12. Abu Simbel Yeni Konumu

Görsel 13. Abu Simbel Taşınan Son Parça Taşınma İşlemi

Mirasın Önemi ve Günümüzdeki Durumu

Abu Simbel Tapınakları, kültürel mirasın korunmasında uluslararası iş birliğinin ve mühendislik başarısının simgesi haline gelmiştir. Bugün, her yıl binlerce turist tarafından ziyaret edilen tapınaklar, Mısır'ın tarihi ve kültürel zenginliğini yansıtan önemli bir cazibe merkezi olarak işlev görmektedir (Arnold, 1992).

Görsel 14. Abu Simbel Tapınakları Yeni Konumu

Görsel 15. Abu Simbel Tapınakları Yeni Konumu

• PHILAE TAPINAĞI (MISIR)

Philae Tapınağı, Mısır'da, Nil Nehri'nin yukarı kısımlarında bulunan ve antik Mısır'ın dini yaşamında önemli bir yere sahip olan bir komplekstir. Tapınak, tanrıça Isis'e adanmış ve M.Ö. 380-362 yılları arasında inşa edilmiştir. Roma İmparatorluğu döneminde de kullanılmaya devam eden tapınak, aynı zamanda farklı kültürel etkilerin bir birleşimini yansıtmaktadır. Philae Tapınağı, 1979 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne dahil edilmiştir (UNESCO, 2021).

Nil Nehri üzerindeki Eski Aswan Barajı'nın yükseltilmesi ve Aswan Yüksek Barajı'nın inşası, Philae Tapınağı'nı ciddi bir tehdit altına soktu. Barajın tamamlanmasıyla oluşan Nasser Gölü'nün su seviyesi yükselerek tapınağı tamamen su altında bırakacaktı. Bu durum, Mısır hükümetini ve uluslararası toplumu acil bir koruma planı geliştirmeye sevk etti (Hassan, 1997).

UNESCO liderliğinde 1970'lerde başlatılan uluslararası bir kampanya ile Philae Tapınağı'nın taşınması kararlaştırıldı. Bu süreç, tapınağın tüm yapı taşlarının kesilerek, orijinaline sadık kalınacak şekilde Agilkia Adası'na taşınmasını içeriyordu. Tapınak yaklaşık 40 bin ayrı parçaya kesildi. Bu parçalar, taşındıktan sonra doğru şekilde yeniden monte edilebilmesi için numaralandırıldı. Agilkia Adası'nda, tapınağın orijinal zeminine benzer bir alan oluşturuldu. Bu alan, tapınağın doğal çevresi ve astronomik hizalanması korunacak şekilde tasarlandı. 1972 yılında başlanan taşınma işlemi, 1980 yılında tamamlandı. Tapınak, ziyaretçilerin erişimine açıldı ve günümüzde bir açık hava müzesi olarak işlev görmektedir (Davidson, 2004).

Görsel 16. Philae Tapınağı Konumu

Görsel 17. Baraj Öncesi Philae Tapınağı

Görsel 18. Philae Tapınağı Taşınma Süreci

Philae Tapınağı'nın taşınması, uluslararası iş birliğinin ve mühendislik başarısının önemli bir örneğidir. Proje, kültürel mirasın korunmasında yenilikçi yöntemlerin kullanılabilirliğini ve büyük ölçekli tehditler karşısında nasıl etkin çözümler geliştirilebileceğini göstermiştir. Günümüzde tapınak, hem turistik bir cazibe merkezi hem de antik Mısır tarihine dair bir eğitim alanı olarak hizmet vermektedir.

Görsel 19. Philae Tapınağı

Görsel 20. Philae Tapınak Parkı

• BAIAE SUALTI ARKEOLOJİ PARKI (İTALYA)

Baiae Sualtı Arkeoloji Parkı, İtalya'nın Napoli Körfezi'nde yer alan ve Roma İmparatorluğu döneminde seçkinlerin gözde tatil beldesi olan Baiae kentinin kalıntılarını barındıran bir sualtı arkeoloji parkıdır. Antik dönemde lüks villaları, hamamları ve tapınaklarıyla ünlü olan Baiae, zamanla meydana gelen volkanik aktiviteler ve deniz seviyesindeki değişiklikler nedeniyle sular altında kalmıştır (url 1)

Baiae bölgesi, yeraltı volkanik aktivitelerinin neden olduğu bradisizm fenomenine maruz kalmıştır. Bradisizm, yer kabuğunun yavaşça yükselip alçalmasına yol açan bir jeolojik süreçtir. Bu hareketlilik, özellikle M.S. 3. ve 5. yüzyıllar arasında, Baiae'nin kademeli olarak deniz seviyesinin altına inmesine neden olmuştur. Sonuç olarak, antik kentin büyük bir kısmı sular altında kalmıştır.

Sualtı arkeolojik araştırmalar sırasında, suya dayanıklı olmayan veya korunması güç eserler tespit edildiğinde, bu eserler su altından çıkarılarak karadaki müzelere taşınmaktadır. Özellikle organik malzemelerden yapılmış eserler, su altında hızla bozulabileceğinden, özel koruma teknikleri uygulanarak müze ortamında sergilenmektedir. Baiae'de gerçekleştirilen sualtı kazılarında da benzer yöntemler izlenmiştir. Baiae'nin sular altındaki kalıntıları, dalgıçlar ve arkeologlar tarafından titizlikle incelenmiş ve belgelenmiştir. Su altında kalan yapılar arasında lüks villalar, hamam kompleksleri ve mozaik zeminler bulunmaktadır. Bu kalıntıların bir kısmı, sualtı arkeoloji parkı olarak düzenlenmiş ve dalış meraklılarına açılmıştır. Ziyaretçiler, cam tabanlı teknelerle veya dalış ekipmanlarıyla bu antik kenti keşfetme imkânına sahiptir (Stefanile 2018).

Baiae Sualtı Arkeoloji Parkı, antik Roma döneminin zenginlik ve ihtişamını yansıtan yapılarıyla, sualtı arkeolojisi ve koruma çalışmalarının başarılı bir örneğini sunmaktadır. Volkanik aktiviteler ve su seviyesi değişimleri nedeniyle sular altında kalan bu antik kent, günümüzde hem bilim insanları hem de ziyaretçiler için büyük bir ilgi odağıdır (Petriaggi 2016).

Görsel 21. Baie Arkeoparkı ve Sualtı Arkeoloji Parkı Konumu

Görsel 22. Baie Sualtı Arkeoloji Parkı

Görsel 23. Baie Sualtı Arkeoloji Parkı

Görsel 24. Baie Arkeoparkı

Görsel 25. Baie Sualtı Arkeoloji Parkı

Görsel 26. Baie Sualtı Arkeoloji Parkı

Görsel 27. Baie Sualtı Arkeoloji Parkı

4. DEĞERLENDİRME

Hasankeyf Arkeoparkı, taşıma yoluyla yapay bir çevreye entegre edilen bir alan olarak dikkat çekmektedir. Bu proje, fiziksel olarak korunması gereken kültürel miras unsurlarının yeni bir bağlamda sergilenmesini sağlamış ve arkeopark kavramının temel prensipleriyle uyumluluk göstermiştir.

Taşınan eserlerin yeni konumlarında sergilenmesi, eğitim ve turizm olanakları sunarken, özgün bağlamlarının yeniden anlamlandırılmasına özen gösterilmiştir. Bu durum, kültürel mirasın fiziksel ve tarihsel bağlamlarıyla birlikte korunmasını desteklemektedir.

Korunan eserlerin sürdürülebilirliği ve geleceğe aktarılması, toplumsal hafızanın devamlılığına katkı sağlamaktadır. Hasankeyf Arkeoparkı, kültürel mirasın korunması ve yeni nesillere aktarılması için bir platform oluşturmaktadır.

Bu örneklerle ve değerlendirmelere dayanarak, arkeopark projelerini aşağıdaki dört kategoride sınıflandırmak mümkündür: Özgün Malzeme – Yapay Topoğrafya, Özgün Malzeme – Benzer Bağlam, Benzer Yapı – Yapay Topoğrafya, ve Benzer Yapı – Benzer Bağlam. Bu kategoriler, taşınma ve yeniden konumlandırma süreçlerinde kullanılan yöntemleri ve bunların kültürel miras öğelerinin korunmasına etkisini değerlendirmek için bir çerçeve sunar:

- Özgün Malzeme – Yapay Topoğrafya: Yapının özgün malzemesi korunarak, daha güvenli bir alan olan yapay bir topoğrafyaya taşınmasını ifade eder. Bu tür projeler, orijinal yapı unsurlarının fiziksel olarak muhafaza edilmesine öncelik verir.
- Özgün Malzeme – Benzer Bağlam: Yapının özgün malzemesi korunarak, orijinal konumuna yakın ve benzer özelliklere sahip bir alana taşınmasını ifade eder. Bu yaklaşım, yapının coğrafi ve tarihî bağlamını sürdürmeye yöneliktir.
- Benzer Yapı – Yapay Topoğrafya: Taşınması mümkün olmayan yapıların, mevcut kültürel mirasın gözlemlenmesi ve bu bilgilere dayanılarak yeniden inşa edilerek yapay bir topoğrafyada sergilenmesini ifade eder.

- Benzer Yapı – Benzer Bağlam: Orijinal yapının taşınması mümkün olmadığı durumlarda, yapının yeniden inşa edilerek orijinal konumuna yakın ve benzer bağlamda sergilenmesini ifade eder. Bu yöntem, coğrafi ve kültürel bütünlük sağlama amacı taşır.

Bu kategoriler, arkeopark projelerinin teknik, tarihsel ve kültürel dinamiklerini anlamak ve gelecekteki projelere rehberlik etmek amacıyla kullanılabilir. Aşağıdaki tablo, bu sınıflandırmayı görsel olarak sunmaktadır:

Arkeoparklar	Özgün Malzeme – Yapay Topoğrafya	Özgün Malzeme – Benzer Bağlam	Benzer Yapı – Yapay Topoğrafya	Benzer Yapı - Benzer Bağlam
Hasankeyf Arkeoparkı		✓		✓
Abu Simbel Tapınakları Parkı	✓			
Philae Tapınakları Parkı		✓		
Baiae Su Altı Arkeoparkı		✓	✓	

5. SONUÇ

Bu çalışma, Hasankeyf Arkeoparkı'nın taşınma sürecini ve koruma çabalarını, yurt dışındaki benzer projelerle karşılaştırarak değerlendirmiştir. Hasankeyf, taşınan eserlerin fiziksel korunması ve özgün bağlamdan ayrılması gibi özellikler sergilemektedir. Benzer örnekler, kültürel mirasın korunması ve yeniden konumlandırılması ile ilgili farklı yaklaşımlar sunmaktadır.

Arkeopark projeleri, eğitim ve turizm açısından fırsatlar yaratmakta ve miras unsurlarının korunmasında farklı stratejiler kullanmaktadır. Bu projelerde, taşınan yapıların tarihî, kültürel ve sosyal bağamlarının vurgulanması önemlidir.

Kültürel mirasın korunmasında özgün bağlam, mirasın anlamını ve kimliğini desteklemektedir. Yapıların taşınmasında, hem fiziksel koruma hem de tarihsel ve kültürel bağamların devamlılığını sağlamak önemlidir. Bu süreçte, enerji ve malzeme sarfiyatını minimize eden teknolojiler ve yöntemler kullanılmıştır.

Taşınma sonrası yapılar, yeni bir bağlam içerisinde sergilenmektedir. Bu durum, yapıların tarihî ve mekânsal bağamlarının ziyaretçilere aktarılmasını gerektirmektedir. Sergilenen yapıların hem orijinal hem de yeni bağamlarına dair bilgi sağlanması, ziyaretçilerin anlayışını artırabilir.

Hasankeyf ve benzeri projeler, kültürel mirasın korunmasında çeşitli yaklaşımların uygulanabileceğini göstermektedir. Arkeoparklar, fiziksel ve anlam bütünlüğünü destekleyen dengeli bir planlama anlayışı gerektirmektedir.

6. KAYNAKÇA

- Arnold, D. (1992). *The encyclopaedia of ancient Egyptian architecture*. Princeton University Press.
- Arslan, T. (2011). *Türkiye'nin İklim Özellikleri ve Bölgesel Bitki Örtüsü*. Ankara: Doğa Yayınları.
- Bayraktar, S. (2010). *Kentsel Alanda Arkeolojik Park Tasarımı: Küçükyalı ve Saraçhane Arkeolojik Parklarının Değerlendirilmesi*. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 165 s.
- Bruno, F., Barbieri, L., Mangeruga, M., Cozza, M., Lagudi, A., Čejka, J., Liarokapis, F., & Skarlatos, D. (2020). *Underwater augmented reality for improving the diving experience in submerged archaeological sites*.
- Bruno, F., Lagudi, A., Gallo, A., Muzzupappa, M., Davide Petriaggi, B., & Passaro, S. (2015). *3D documentation of archaeological remains in the underwater park of Baiae*. *International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, XL-5/W5, 37–44.
- Çambel, H. (1950). *Karatepe-Aslantaş Açık Hava Müzesi ve Koruma Çalışmaları*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çelik, A. (2020). *Hasankeyf ve Mezopotamya Kültürleri: Tarihi ve Arkeolojik Perspektifler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Davidde Petriaggi, B., & Gomez de Ayala, G. (2016). *Laser scanner reliefs of selected archeological structures in the submerged Baiae (Naples)*. *International Journal of Heritage in the Digital Era*, 5(3), 215–227.
- Davidson, B. (2004). *The lost cities of Nubia*. Cambridge University Press.
- Demir, E., & Yıldız, K. (2024). "Batman'da Petrol Endüstrisinin Ekonomik ve Sosyal Etkileri". *Güneydoğu Anadolu Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 45-68.
- Doğan, H. (2023). *Kültürel Mirasın Korunması: Hasankeyf Arkeopark Süreci*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Yayınları.
- Eres, Z. (2001). *Tarihöncesi kazı yerlerinin kültür sektörüne kazandırılması için deneysel bir proje önerisi: Kırklareli- Aşağı Pınar Açık Hava Müzesi*. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 23, 101-102.
- Güler, F. (2024). *Kentsel Arkeolojik Sit Alanlarının Arkeopark Olarak Değerlendirilmesi: Kayseri Talas Örneği*. Erciyes Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Kayseri.
- Hassan, F. A. (1997). *The Aswan High Dam and the International Rescue of the Nubian Monuments*. *The Geographical Journal*, 163(1), 1-20.
- ICOMOS. (2008). *Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites*. Paris: International Council on Monuments and Sites.
- Kaya, M. (2022). "Batman'ın Tarihi Gelişimi ve Bölgesel Önemi". *Anadolu Medeniyetleri Dergisi*, 28(2), 123-138.
- Kılıç, R. (2023). "Hasankeyf'te Kültürel Mirasın Taşınması ve Yeniden Konumlandırılması". *Kültürel Miras Çalışmaları Dergisi*, 10(1), 67-84.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2023). *Hasankeyf Arkeoparkı Tanıtım Rehberi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kwas, M. L. (1986). *Archeological Parks*. Department of Conservation, Division of Parks and Recreation.
- Nigro, F. (2002). *Cultural Heritage Planning and Management for Development: The Palestinian Archaeological Park of the Jericho Oasis*. Rome, 191-208.
- Nigro, L. (2006). *Archaeological Parks: Conservation and Presentation of Cultural Heritage*. *Journal of Mediterranean Archaeology*, 19(2), 191-208.
- Öztürk, A. (2020). *Hasankeyf: Dicle'nin Tanığı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Salinas, C. E., & Osorio, J. A. (2006). *Turismo y Sustentabilidad: de la Teoría a la práctica en Cuba*. *Cuadernos de Turismo*, Universidad de La Habana- Universidad de Murcia, 201-221.

- Stefanile, M. (2018). Research, protection and musealization in an underwater archaeological park: The case of Baiae (Naples-Italy). *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 20(4), 262–278.
- Tuna, A. (2014). Sürdürülebilir Antik Kentler Kapsamında Arkeolojik Parklar: Düzce Konuralp Örneği. Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 424 s.
- Tuna, E., & Erdoğan, H. (2016). Arkeolojik sitlerin sürdürülebilirliği kapsamında arkeolojik parklar. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 13(02), 110-122.
- UNESCO. (1972). *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*. Paris: UNESCO World Heritage Centre.
- UNESCO. (2021). Abu Simbel Temples.
- UNESCO. (2021). Philae Temples.
- Yılmaz, H. (2020). "Hasankeyf Arkeoparkı ve Taşınan Eserlerin Yeniden Anlamlandırılması". *Anadolu Kültürel Miras Araştırmaları Dergisi*, 12(4), 67-89.
- Yurdabak, Y. (2019). Küçükçekmece Gölü Arkeolojik Sit Alanlarının Dönüşüm ve Koruma Açısından İrdelenmesi: Avcılar Bathonea Antik Kenti Örneği. Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 194 s.

TARİHİ DOKULARDA KULLANILAN EKOLOJİK SÜRDÜRÜLEBİLİR YAPI MALZEMELERİ VE KRİTERLERİ

Hanife Ceren ALBAYRAK

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü

ORCID ID: 0009-0007-5384-4257

Sevim ATEŞ CAN

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Mühendislik- Mimarlık Fakültesi

ORCID ID: 0000-0003-0836-2084

ÖZET

Bireylerin, yaşamlarını sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmeleri için beslenme, barınma, giyinme gibi bir takım temel ihtiyaçlarını karşılamaları gerekmektedir. Bu unsurlardan biri olan barınma ihtiyacını karşılamak için insanların geçmişten itibaren üretimler yaptığı ve örneklerin günümüze kadar ulaştığı ya da yapılan araştırmalarla ortaya çıkarıldığı bilinmektedir. İnsanlar, ilk yerleşik yaşam süreçleri de dahil olmak üzere inşa edecekleri yapılar ve çevresinde belirli gereksinimlerini karşılayacak kriterlerin olmasını istemişlerdir. Bu kriterlere örnek olarak su kaynağına ve ham maddeye yakınlığı söyleyebiliriz. Doğa kaynaklı bu yaşam biçimi, yapılı çevrenin oluşturulmasında da malzeme seçiminden bina formuna, açık ve kapalı alanların biçimlenişine kadar doğanın sağladığı olanaklardan yararlanmış ve doğaya uyum sağlamaya çalışmıştır. Sanayileşme ve teknoloji ilerledikçe doğa ile uyumdan uzaklaşmış olsa da günümüzde doğaya saygılı, ekolojik-sürdürülebilir mimari yaklaşımlar uygulamada ve akademide değer kazanarak önemi her geçen gün artmaktadır.

Ekoloji teriminin kullanımı 19. yüzyılın ortalarında başlasa da günümüzde birçok alanı ilgilendiren önemli bir bilim haline gelmiştir. Mimarlık alanında da ekolojik mimarlık kavramının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ekolojik mimarlık kavramı özellikle sanayi devriminden sonra daha önemli hale gelerek yapıların ekosistemin bir parçası olması, doğal çevreye zararının en aza indirgenmesi amacıyla mimarlık biliminin önemli bir parçası olmuştur.

Ancak, ekoloji teriminin kavramsal olarak mimarlık literatürüne dahil olmasından önceki dönemlerde de aynı kriterleri karşılayan ekolojik ve sürdürülebilir yapılar üretilmiştir. Günümüz mimarisine bu anlamda yol gösterici olan bu yapıların oluşturduğu tarihi dokular kullandıkları ekolojik ve sürdürülebilir yapı malzemeleri ile çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda araştırma kapsamında, tarihi dokularda ekolojik- sürdürülebilir yapı malzemeleri kullanımının avantajları ile günümüze olan katkıları ve kazanımlarının örnekler dahilinde sunulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarihi Doku, Ekoloji, Sürdürülebilirlik, Yapı Malzemeleri

ECOLOGICALLY SUSTAINABLE BUILDING MATERIALS AND CRITERIA USED IN HISTORICAL TEXTURES

ABSTRACT

In order for individuals to continue their lives in a healthy way, they need to meet some basic needs such as nutrition, shelter and clothing. It is known that in order to meet the need for shelter, which is one of these elements, people have been making productions from the past and examples have survived to the present day or have been revealed by researches. People, including the first settled life processes, wanted to have criteria that would meet certain requirements in and around the structures they would build. As an example of these criteria, we can say proximity to water source and raw materials. This nature-based way of life has benefited from the possibilities provided by nature in the creation of the built environment, from material selection to building form, from the shaping of open and closed spaces, and tried to adapt to nature. Although industrialisation and technology have moved away from harmony with nature, today, ecological-sustainable architectural approaches that respect nature are gaining value in practice and academia and their importance is increasing day by day.

Although the use of the term ecology started in the mid-19th century, it has become an important science that concerns many fields today. It has led to the emergence of the concept of ecological architecture in the field of architecture. The concept of ecological architecture has become more important especially after the industrial revolution and has become an important part of architectural science in order to make buildings a part of the ecosystem and to minimise the damage to the natural environment.

However, ecological and sustainable buildings that meet the same criteria were produced in the periods before the term ecology was conceptually included in the architectural literature. The historical textures formed by these buildings, which guide today's architecture in this sense, constitute the subject of our study with the ecological and sustainable building materials they use. In this context, within the scope of the research, it is aimed to present the advantages of the use of ecological-sustainable building materials in historical textures and their contributions and gains to the present day within the examples.

Keywords: Historical Texture, Ecology, Sustainability, Building Materials

1.GİRİŞ

Doğal kaynakların tüketim hızının artması ile bu duruma karşılık olarak üretimin yetersiz kalması insanoğlunu çözüm arayışına götürmüştür. Sınırlı doğal kaynakların tüketiminde genel olarak sürdürülebilirlik ilkesi benimsenerek ilerlenilmiş ve bu sayede doğal kaynakların devamlılığının

sağlanması kriteri oluşarak temel amaçlardan birisi haline gelmiştir. Doğal kaynakların tüketim hızının artması hususu da ekolojik tasarım ilkesinin ortaya çıkma nedenlerinden biri olmuş ve sürdürülebilirlik kavramı ile ekoloji mimari tasarımda önemli birer yönlendirici rol üstlenmiştir. Ekolojik tasarım doğa-insan/toplum bütününde sağlıklı bir döngüyü sağlayacak biçimde ele alınmalıdır. Ekolojik tasarımda iklimsel özellikleri dikkate alarak, binanın konumlandırılması ile başlayan, bina tasarım düzeni, bina formu, mekan organizasyonu, malzeme seçimi, sıhhi tesisat donanımları, uygun yeşil bitki örtüsü vb ile devam eden fiziksel bir kriter dizgisi söz konusudur (Tönük, 2001). Ekolojik sürdürülebilir yapı malzemeleri, gerek tarihi dokularda gerek günümüzde kullanımları incelendiğinde bir çok ortak noktaları olduğunu rahatlıkla dile getirebilmekteyiz. Malzemelerin ortak noktalarına örnek olarak, yenilenebilir kaynaklardan elde edilebilmeleri, kullanıcılar için maksimum düzeyde fonksiyonellik sağlamaları, doğal çevreye zarar vermemeleri, hammaddeye yakınlık, yaşam döngülerinin sonunda geri dönüştürülebilir ya da biyolojik olarak parçalanabilir olmaları gibi gayelerini söyleyebiliriz.

2. ARAŞTIRMA VE BULGULAR

2.1. Tarihi Dokularda Ekolojik-Sürdürülebilir Yapı Malzemeleri

İnsanlar doğası gereği geçmişten günümüze kadar farklı alanlarda arayış içinde olmuşlardır. Keşfettikleri madde ve bileşen seçimlerinde öncelik kriterleri, sağlanan katkılar ve avantajlı yönleri olmuştur. İnsanoğlunun keşif alanlarından birisi de temel ihtiyacı olan barınma için kullanılan yapı malzemeleridir. Konaklama birimleri inşa edilirken ilk çağda doğayı baz alan malzemeler tercih edilmiş olup, bu malzemelerin doğadan kolaylıkla tedarik edilmesi hususu da tercihlerde öncelikli olarak tercih edilmelerini etkilemiştir. Doğadan tedarigi sağlanan malzemeler aynı zamanda çevreye duyarlı, ulaşımı kolay, enerji verimlerinin yüksek olması nedenlerinden ötürü ekolojik ve sürdürülebilir malzeme kriterlerine uygunluk sağlamaktadırlar. Özellikle geçmişte inşa edilen ve günümüze kadar ulaşan tarihi yapılar sayesinde günümüz mimarlık sektörüne ışık tutmuşlar ve ekoloji ilkesinin devamlılığına katkı sağlamışlardır. Tarihi dokularda kullanılan ekolojik sürdürülebilir yapı malzemeleri incelendiğinde ise bölge bölge farklılık gösteren ve ortak kriterlere sahip malzeme örneklerine rastlanmaktadır. Örneğin Çinliler'in kültürel simge olarak kabul ettiği bitkisel kökenli yapı malzemesi olan bambu, Çin'de geçmişten itibaren kullanımı süregelen ekolojik sürdürülebilir yapı malzemesi olurken, Türkiye'de bu malzeme türüne örnek olarak aynı kriter ve avantajlara sahip olan taş veya kerpiç malzemelerini örnek olarak gösterilebilmektedir. Bu duruma ek olarak ülkemiz çapında malzeme kullanımları incelendiğinde ise yukarıda bahsedilen hammaddeye yakınlık kriteri doğrultusunda aynı

malzemenin farklı coğrafyalarda farklı türlerinin kullanımının da olduğu kolaylıkla söylenebilmektedir. Isparta Sav kasabasında bulunan “Köfke Taşı”nın bölgede yer alan tarihi dokularda (Isparta Valilik Binası, Firdevs Bey Bedesteni, Üzüm Pazarı’nda bulunan dükkanlar) sıklıkla kullanıldığını görürken; Bodrum’da kullanılan taş malzeme türünün “Bodrum Doğal Taşı” olduğu görülmektedir. Bu durumun sebeplerinden birisi de ekonomik bağlam olması ile birlikte taşın tedarigi için engebeli arazilerde çıkacak hafriyat miktarı, taşın tedarigi için nakliye ve ulaşım kolaylığı gibi hususlardır.

2.2. Tarihi Dokularda Ekolojik-Sürdürülebilir Yapı Malzemeleri Kullanım Avantajları

İnsanoğlu barınma ihtiyacını karşılarken her alanda olduğu gibi belirli kriterleri göz önünde bulundurmuş ve bu doğrultuda maksimum düzeyde fayda sağlamak istemiştir. Bu doğrultuda yeniden kullanım yöntemi, yeniden üretim yöntemi, geri dönüşüm yöntemi gibi çeşitli yöntemlere başvurulmuştur. Yeniden kullanım yöntemi, yapının ömrünü tamamlamasına rağmen yapıdaki malzemeler hâlâ kullanılabilir durumdayken gerçekleştirilir. Bu yapı elemanları ömrünü tamamlamış yapıdan söküldükten sonra temizlenmektedir. Temizlik işleminin ardından gerekli bakım ve onarım işlemleri gerçekleştirilerek yeni inşa edilecek yapıda kullanıma hazır hale getirilmektedir. Yeniden üretim yöntemi, kullanım ömrü tamamlanmış yapı malzemelerinin veya kullanılan bir yapıda eskimiş kırılmış veya parçalanmış malzemelerin yeniden ürün haline getirilmesidir. Yeniden üretim sürecinde, yeniden hammadde çıkarmak yerine yapısal atıklar tekrar kullanılabilir hale getirilmektedir. Bu yöntemle malzeme bütünlüğünü koruduğu için yaşam döngüsünü aynı yapı malzemesi olarak tamamlar. Sürdürülebilir yapı malzemelerinin fayda sağlayan özelliklerinden birisi de geri dönüştürülebilir olmalarıdır. Geri dönüşüm yöntemi, yeniden kullanımı ve yeniden üretimi mümkün olmayan yapısal atıkların çeşitli işlemlerden geçirilerek hammadde haline getirildiği bir yöntemdir. Bu yöntemle yapısal atıklar öncelikle şantiye alanından atık tesislerine getirilmektedir . Atık tesislerinde ayrıştırma işlemlerinin ardından malzeme cinsine göre farklı işlemlerden geçirilerek hammadde haline getirilir. Bu yöntemle yapı malzemesi hammadde haline getirildiği için farklı bir malzemeye dönüşebilmektedir (Çınar, Ateş Can, 2023). Bu malzemelerin avantajlarına maddeler halinde değinecek olursak:

- Malzemelerin büyük çoğunluğunun doğadan karşılanabilir olması sayesinde doğaya zarar vermemesi,
- Enerji etkinliğinin artırılmasıyla maksimum düzeyde verim alınması,
- Kullanıcılar için konfor bakımından olumlu etkiler sağlanması,

- Ulaşım ve onarım süreçlerinin kolay olması,
- Bitkisel kökenli olmaları ile çevreye duyarlı olmaları,
- Geri dönüştürülebilirlikleri ile tekrar tekrar kullanılabilmeleri.

2.3. Tarihi Dokularda Ekolojik Sürdürülebilir Yapı Malzemeleri Kullanımı ve Örnekleri

Ekolojik sürdürülebilir malzemelere örnek olarak bambu, taş, kerpiç ve ahşabı söyleyebiliriz. Bu kriterlere uygun en eski malzemelerden biri olan kerpicini incelediğimizde; toprak malzeme olma dolayısı ile rahatlıkla bulunabilmekte olması ve herhangi bir lojistik desteğe ihtiyaç duyulmadan temin edilebilmesine ek olarak iş gücü bakımından bölgesel olarak karşılanabilmesi sayesinde yerel ekonomiye katkı sağlamaktadır. Kerpiç yapımında kullanılacak toprak seçimi önemlidir. Bu malzemenin elenerek yabancı malzemelerden arındırılması gerekmektedir. Kerpiç çamurunun yardımcı ögesi ve bağlayıcı elemanı samandır. Kerpiç çamuruna belli bir oranda katılacak olan saman, çok ince kıyılarak ufalanır. Bu saman çöpleri ile harman edilen kerpiç çamuru ayakla çığnenerek ağda kıvamına getirilir. Bunu takiben çamur uzun süre bekletilir ve mayalandırılır. Bu aşamalardan sonra kerpiç çamuru belli boyutlarda tahta kalıplara dökülür. Buna “kerpiç kesme işlemi” denir. Daha sonra güneşte kurutularak sertleştirilir ve kuruyanlar kullanılmak üzere usulüne uygun istiflenir (Tahran, 1975, 46) Kerpiç malzemesi tamamen geri dönüştürülebilir olması ve tekrardan kullanabilmesi özellikleri sayesinde sürdürülebilir yapı malzemesi kavram niteliğini karşılamaktadır.

Görsel 1.1 Kerpiç malzemesi ile inşa edilmiş konaklama birimleri

Neolitik ve Kalkolitik Çağ'dan günümüze kadar ulaşan ve Konya kentinde bulunan Çatalhöyük kerpiç malzeme kullanımına uygun tarihi doku örneklerinden biridir. Çatalhöyük planlaması dikdörtgen şeklinde olup, doğu ve batı olmak üzere 2 adet höyük olarak varolmuştur. Konutlar dörtgen biçimli kerpiç tuğlalarla taş temel kullanılmadan dörtgen planlı olarak yapılmıştır. Ana odalara bitişik depo ve yan odalar bulunmaktadır. Aralarında dikdörtgen, kare ya da oval biçimde geçişler vardır. Çatılar, saz ve kamış damların üstlerinin, günümüzde bölgede ak toprak olarak

adlandırılan kalın bir kil tabakasıyla sıvanmasıyla yapılmıştır. Bu çatıları taşıyan ahşap kirişlerdir ve duvarların içine yerleştirilen yine ahşap dikmelere dayanmaktadır (URL-1)

Görsel 1.2 Çatalhöyük'te Kerpiç Malzemedeki Bir Yerleşim Alanı

Doğadan temini oldukça kolay olan yenilenebilir yapı malzemelerine bir diğer örnek ise ahşap malzemedir. Ahşap malzeme insanlar açısından sağlıklı, üretiminde kullanılan fosil enerji miktarının da düşük olması sebebiyle çevre dostudur. Isı ve ses yalıtımı açısından verim düzeyi yüksek malzeme türüdür. Günümüzde ahşap her ne kadar usta eksikliği, talep-arz edilmemesi gibi sebeplerden ötürü geri planda kalsa da bir diğer yandan günümüz modern teknolojisine entegre edildiğinde sağladığı kolaylıklar göz ardı edilememektedir. Hammaddesi ahşap olan yapılar farklı teknikler uygulanarak inşa edilmeleri nihayetinde tekrar tekrar kullanılabilmesiyle birlikte, hafif parçalar kolayca depolanabilmekte ve nakliyatı sağlanabilmektedir. Bu durum afet sonrası anlarda da kolaylık sağlamakta olup, geçici yapılar inşası açısından ekonomik, zamanlama gibi açılardan kolaylık olanağı sağlamaktadır. Ülkemiz Tekirdağ kentinde bulunan Ertuğrul Mahallesi geleneksel konutları ekolojik-sürdürülebilir malzeme olan ahşap kullanımına uygun bir örnektir. Konutlarda ahşap malzeme kullanımı oldukça ağırlıklıdır. Konutların ana girişi olan motifli kapıları, pencere etraflarına çerçeve şeklinde çeşitli desenler yapılan süslemeler, dış cephede yer alan eli böğründeler, ön cephelerde yer alan sütunlar ve dikmeler, çatı strüktürü, çatı alınlarında ahşap malzeme kullanımı görülmektedir. İncelemeler sonucunda ahşap malzeme strüktür açısından dayanıklı olması ve estetik açıdan da yararı olarak kent kimliğinin oluşmasına katkı sağlamaktadır.

Görsel 1.3 Tekirdağ Kenti Süleymanpaşa İlçesi Ertuğrul Mahallesi Sümbül Sokak

Ekolojik-sürdürülebilir malzemelere örnek olarak inceleyeceğimiz bir diğer malzeme türü ise Japonya’da sıkça kullanılan bambudur. Bambu, diğer ekolojik-sürdürülebilir yapı malzemelerinin büyük çoğunluğunda olduğu gibi bitkisel kökenli sürdürülebilir malzeme grubunda yer almaktadır. Türlerine göre hasat süresi değişen bambu, hızla yenilenebilir ve tekrar kullanılabilir özelliklere sahiptir. Dünya’da farklı bölgelerde yetiştiği görülmekle birlikte bölge kültürleri açısından da önem arz etmektedir. Hasat aşamasından inşa edilmesine kadar geçen süreçte fazla enerji kullanımına gerek duyulmamaktadır. Bambunun mimarlık sektörüne ek olarak mobilya, tekstil, yeme-içme alanlarında da kullanımı söz konusudur.

Görsel 1.4 Dünya’da Bambunun Yetiştığı Bölgeler

Ünlü Japon mimar Kengo Kuma bamboo malzemesini günümüze uyarlayarak Çin Seddi yanında yer alan ormanda yüzlerce konutta yerel malzeme olan bambuyu kullanarak Great (Bamboo) Wall’ı tasarlamıştır. Yapının duvarları için bambuyu filtre olarak kullanmış olup, bu filtreler arasından ışık ve havanın süzülmesine izin vermiştir. Kengo Kuma’nın bambuyu yapı malzemesi

olarak seçmesinin sebeplerinden birisi de malzemeyi naif ve büyüleyici bulması dolayısıyla olduğu söylenmektedir.

Görsel 1.5 Great Bamboo Wall Dış Cephe Fotoğrafi

SONUÇ

İnsanlar ilk çağlardan itibaren yerleşik/ geçici yaşam alanlarından, günümüze kadar yüksek mertebede çevreye duyarlı yapılar inşa etmeyi benimsemiş, bu noktada doğadan birçok destek almıştır. Bu değerlendirmeleri ülkemiz ve dünya çapında varlığını devam ettirmekte olan tarihi dokuları incelediğimizde yapabilmekteyiz. Tarihi dokuların büyük çoğunluğunda kullanılan malzemelerin ortak noktası doğadan kolaylıkla temin edilebilmeleri, çevreye duyarlı olmaları, hammaddeye yakınlık hususlarıdır. Günümüzde ise bu hususlara bağlılık modern teknolojiye entegre olarak devam etmektedir. Günümüzde üretimin azalması, tüketimin artması dolayısıyla enerji kullanımının artmasına neden olmaktadır. Bu nedenlerden dolayı Ekolojik İlkelere Bağlı Bina Tasarımı büyük önem arz etmektedir. Tasarımı yapılan binaların ekolojik olması tek bir ilkeye bağlı değildir. Her aşamada farklı ilkeler ışığında ilerlenilmesi gerekmektedir. Binanın yapılacağı topografyadan başlayarak formu, yapımında kullanılacak malzemeleri, kabuğu, mekan organizasyonu gibi kriterler başta olmak üzere başlı başına uygunluk arz eden ilkeler dikkate alınmalıdır. İlkelerin ışığında ilerlenmesi doğrultusunda ekolojik faydaları ön planda tutulmalıdır. Yapılan bina tasarımının bulunduğu yer, iklim şartları, işlevi gibi kriterler de ekolojik tasarımı etkilemektedir.

Ekolojik ilkeler ışığında yapılan bina tasarımları, doğaya ve insana dost tasarımlar olmaları, çevreye duyarlı olmaları ve sonuçta uzun vadede enerji verimliliği açısından doğaya katkı sağlamaları sayesinde tarihi çevrelerde ve günümüzde malzeme seçimine önem vermiş tasarımlardır.

KAYNAKÇA

Agheyeva N., Bogenç Ç., Banu Bekci B., Mimaride Ekolojik Yaklaşımlar, Ankara, 2022
Akbaş M., Aslan M., Arpacıoğlu Ü., Yeşil Malzeme Bağlamında Kerpiç, DEÜ, 2022

- Ateş Can S., Mimaride Sürdürülebilirlik Ders Notları, , Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 2023
- Aydın Ö., Mimaride Sürdürülebilir Malzeme “Bambu”, KTÜ, 2022
- Çınar Y., Ateş Can S., Sürdürülebilir Yapı Malzemelerinin Mimari Tasarımdaki Rolü, Yüksek Lisans Tezi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 2023
- Kırzioğlu M. I., Yeşil Çatılar ve Çatı Bahçeleri Ders Notları, , Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 2023
- Kolb W., Schwarz T., New Habits on the Roof: The Possibilities for the Provision of Extensive Verdure. 1986
- Somer E., 2010, Sürdürülebilir ve Ekolojik Yapı Elde Etmede Ahşap Kullanımı, Mimarlık, Sayı 354, Ankara
- Tahrán, M.T. 1975. Urartu Merkezleri’nde Meydana Çıkarılan Kerpiç Mimarinin Korunması ve Onarımı Hakkında Öneriler, MTRE Bülteni, 46, İstanbul.
- Tönük S., 2001, Bina Tasarımında Ekoloji, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Tuztaflı U., Çobancaoğlu T., Anadolu’da Kerpiçin Kullanım Geleneği ve Kerpiç Konut Yapım Sistemlerinin Karşılaştırılması, MSGSÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, 2006,
- KAYNAKÇA URL**
- URL-1 <https://tr.wikipedia.org/wiki/Çatalhöyük>
- <https://arquitecturaviva.com/works/villa-gran-muralla-1>
- <https://emsal.com/ekolojik-yapi-malzemeleri-nelerdir/>
- RESİM KAYNAKÇA**
- Aran, K. 2000. Barınaktan Öte Anadolu Kır Yapıları, Tepe Grubu, 88, Ankara (Görsel 1.1)
- Pala Azsöz, G. (2020). Tekirdağ Kişisel Arşivi. (Görsel 1.3)
- RESİM KAYNAKÇA URL**
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Çatalhöyük> (Görsel 1.2)
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Right_to_Food_World_Map-framework_laws.svg (Görsel 1.4)
- <https://arquitecturaviva.com/works/villa-gran-muralla-1> (Görsel 1.5)

HATAY'DA TARİHİ VE KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASINDA SÜRDÜRÜLEBİLİR ALAN KULLANIM POLİTİKALARININ ROLÜ

Sena Meserret AKIN

Hatay Mustafa Kemal University, Institute of Science, Department of Landscape Architecture

ORCID ID: 0009-009-2005-3955

Şeyma YİĞİT UZUNALI

Hatay Mustafa Kemal University, Faculty of Architecture, Department of Landscape Architecture

ORCID ID: 0000-0003-0837-0703

ÖZET

Hatay, tarihsel süreci boyunca birçok farklı medeniyetin etkileşime girdiği bir bölge olarak, kültürel çeşitliliği ve doğal güzellikleriyle önemli bir yer edinmiştir. Bu medeniyetler arasındaki etkileşim, bölgenin benzersiz kimliğini şekillendirmiş ve öne çıkmasını sağlamıştır. Antik dönemden Osmanlı'ya uzanan zengin tarihi mirası, mozaiklerle bezeli camileri, kiliseleri ve sinagogları, UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'nde yer alan St. Pierre Kilisesi gibi yapılarla dünya çapında bir öneme sahiptir. Bununla birlikte, Hatay, yalnızca tarihi yapılarıyla değil, aynı zamanda verimli tarım arazileri, sulak alanları ve eşsiz biyolojik çeşitliliğiyle de dikkat çekmektedir. Ancak, bu değerler, artan nüfus, yoğun kentleşme, plansız yapılaşma ve doğal afetler gibi bir dizi tehditle karşı karşıyadır. Hızlı kentleşme ve nüfus artışı, Hatay'daki tarihi dokunun bozulmasına yol açarken, plansız yapılaşma ve altyapı yetersizlikleri bu baskıyı artırmaktadır. Öte yandan, bölgenin fay hatları üzerinde yer alması nedeniyle yaşadığı depremler, sadece yapı çevreinde değil, doğal ve kültürel miras üzerinde de ciddi tahribata neden olmaktadır. Özellikle, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremler, Hatay'daki tarihi eserlerin ve doğal peyzajın büyük ölçüde zarar görmesine yol açmıştır. Bu durum, kültürel mirasın korunmasında sürdürülebilir bir yaklaşımın ne denli hayati bir öneme sahip olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, Hatay'daki doğal ve kültürel mirasın korunması için sürdürülebilir alan kullanım politikalarının geliştirilmesini çok yönlü bir yaklaşımla ele almayı amaçlamaktadır. Deprem gibi afetlerin ardından, tarihi değerleri merkeze alan ve fiziksel, toplumsal, ekolojik boyutları bir arada gözeten bütüncül planlama stratejileri önerilmektedir. Bu bağlamda, koruma, onarım ve kalkınma süreçlerinin dengeli bir şekilde yönetilmesine odaklanan bu çalışma, Hatay için geliştirilen politikaların diğer bölgelere model olabileceği öngörüsüyle hem akademik literatüre hem de pratik uygulamalara katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, alan kullanım politikaları, deprem, planlama stratejileri, kültürel mirası koruma

THE ROLE OF SUSTAINABLE LAND USE POLICIES IN THE PRESERVATION OF HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE IN HATAY

ABSTRACT

Hatay is a region of significant cultural and natural beauty, with a rich historical tapestry shaped by interactions between diverse civilisations. Its unique identity is the result of a complex interplay of cultural and historical influences, contributing to its global significance. Hatay's rich historical heritage, spanning from antiquity to the Ottoman period, is characterised by a plethora of cultural and religious edifices adorned with intricate mosaics, including St. Pierre Church, which is currently on the UNESCO World Heritage Tentative List. The region's significance extends beyond its historical monuments, as it is also renowned for its fertile agricultural lands, wetlands, and unique biodiversity. However, the region is facing a number of challenges, including increasing population, urbanisation, unplanned development and natural disasters. Rapid urbanisation and population growth are contributing to the deterioration of Hatay's historical texture, while unplanned construction and infrastructure deficiencies are exacerbating this pressure. Furthermore, earthquakes, which the region experiences due to its location on fault lines, cause significant damage to the built environment, as well as to the natural and cultural heritage. A notable example of this is the earthquakes of 6 February 2023, centred in Kahramanmaraş, which caused significant damage to historical monuments and natural landscapes in Hatay. This situation underscores the critical importance of a sustainable approach to the protection of cultural heritage.

The present study aims to address the development of sustainable land use policies for the protection of natural and cultural heritage in Hatay with a multifaceted approach. In the aftermath of disasters such as earthquakes, there is a need for holistic planning strategies that focus on historical values and consider physical, social and ecological dimensions together. In this context, the present study, which focuses on the balanced management of conservation, restoration and development processes, aims to contribute to both academic literature and practical applications, with the foresight that the policies developed for Hatay can be a model for other regions.

Keywords: Sustainability, land use policies, earthquakes, planning strategies, cultural heritage preservation

KLASİK DÖNEM ARAP EDEBİYATI KAYNAKLARINDA HASANKEYF**Mehmet Emin EFE**

Batman University, Faculty Of Islamic Sciences, Department Of Arabic Language And Rhetoric

ORCID ID: 0000-0002-6127-8765**ÖZET**

Araplar, İslam öncesi dönemde yazıyı çok az kullanmış ve edebi kültür unsurlarını, sözlü olarak nesilden nesle aktarmışlardır. Bu nedenle, sözlü gelişim ve muhafazaya müsait birkaç edebi unsur dışında, o dönemde ilmi çalışmanın varlığına dair bir kanıt bulunamamıştır. İslamî dönemin başlarında, Arap dilinde vahyedilen Kur'ân'ın anlaşılması ve muhafazası gayesi ile geneli dil bağlamında olan ilmî çalışmalar başlamıştır. Çok geçmeden, şiir, ensâb/soy, tarih, hayvanlar alemi ile birlikte "emâkin" veya "mesâlik ve memalik" adı verilen yerleşim yerleri ve coğrafi mekanları konu edinen eserler onları takip etmeye başlamıştır. Müslümanların coğrafyalarını sürekli genişletmesi, gezginler ve ticari seyahatler sayesinde söz konusu eserlerin kapsamı, Arabistan yarımadasını aşmıştır. Hasankeyf bahsinin, klasik dönem Arap Edebiyatı kaynaklarında sadece bir sözlük formatında, yerleşim yerleri ve coğrafi mekanları konu edinen "emâkin" eserleri ile sınırlı olmadığına vakıf olunmuştur. Bunların yanında diğer eserlerde de Hasankeyf'te yapılan savaşlardan, kalenin sağlamlığından, hangi ülkelerin veya hangi toplulukların idaresinde bulunduğundan, idarecilerinden, Dicle nehri ile olan insicamından, bölge insanların geçim kaynağı ve yaşam tarzlarından da bahsedilmiştir. Bu çalışmada Hasankeyf ile ilgili bu hususların, mezkûr eserlerde nasıl ele alındığı, belirli bir düzen içerisinde incelenmiştir. Mevzubahis kaynakların değerlendirilmesi neticesinde Hasankeyf'in, Diyarbakır ve Mardin gibi yerleşim yerleri ile kıyaslanabilecek, çevredeki yerleşim yerlerinin tespiti ve belirlenmesinde bir merkez olarak kullanılabilir kadar tarihi ve kültürel bir önemi haiz olduğu kanısına varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hasankeyf, Arap Edebiyatı Kaynakları, Klasik Dönem, Tarihi Mekân

HASANKEYF IN CLASSICAL PERIOD ARAB LITERATURE SOURCES**ABSTRACT**

Arabs used writing very little in the pre-Islamic period and transferred the elements of literary culture orally from generation to generation. Therefore, apart from a few literary elements suitable for oral development and preservation, no evidence of the existence of scientific work in that period has been found. At the beginning of the Islamic period, scientific studies, mostly in the context of language, began with the aim of understanding and preserving the Quran revealed in the Arabic language. Soon, works on poetry, ancestry, history, the animal world, as well as settlements and geographical locations called "emâkin" or "mesalik and memalik" began to follow

them. Thanks to travelers, Muslims' continuous expansion of their geography, and commercial travels, the scope of these works exceeded the Arabian peninsula. It has been established that the subject of Hasankeyf is not limited to the "emâkin" works, which are about settlements and geographical places in a dictionary format, in the sources of classical Arabic literature. In addition to these, other works also mention the wars fought in Hasankeyf, the durability of the castle, which countries or communities it was under, its administrators, its harmony with the Tigris River, and the livelihoods and lifestyles of the people of the region. In this study, how these issues related to Hasankeyf are discussed in the aforementioned works is examined in a certain order. As a result of the evaluation of the sources in question, it was concluded that Hasankeyf has such historical and cultural importance that it can be compared with settlements such as Diyarbakır and Mardin and can be used as a center for the detection and determination of the surrounding settlements.

Keywords: Hasankeyf, Arabic Literature Sources, Classical Period, Historical Place

1. GİRİŞ

Bu çalışmada eşsiz kalesi ile tarihi bir öneme sahip Hasankeyf'in (Oğuzoğlu, 1997, s. 364) klasik dönem diye tasnif edilen zaman diliminde, Arap edebiyatı kaynaklarında ne şekilde ele alındığı incelenmiş, bu kültür mirasının farkındalığının artırılması hedeflenmiştir. Konunun ana temaları olan klasik dönem Arap edebiyatı kaynakları ve Hasankeyf vurgusuna geçmeden önce, Arapların söz konusu eserleri ortaya koyma seviyesine ulaşma serüvenine ve yapıtlar ile yerleşim yerlerinin insan hayatındaki önemine değinmenin uygun olacağı düşünülmüştür.

1. 1. Arap Edebiyatında Sözlü Aktarım Dönemi

Araplar, İslam'dan önce özellikle şiir ve hitabet gibi edebi sanatlarda önemli bir başarı yakalamış olsalar da (Çetin, 1973, ss. 1-106) yazının az biliniyor olması (Palabıyık, 2007, ss. 41-42), o süre zarfında yazılı bir eser üretilmemesine sebep olmuştur. Birkaç kelimedden oluşan mezar taşları veya kitabe dışında mezkûr dönemdeki edebi ürünlerin tamamı sözlü yollarla İslamî döneme aktarılmıştır (Cevâd Ali, 2001, s. 1/44, 12/253). Bu dönemde yazının az biliniyor olmasının en güzel örneklerinden biri "Mutelemmis'in sahifesi" deyimidir. Kişinin bilmediği, kendisine zarar veren veya faydalı olmayan bir şeyi kendi elleri ile taşıma anlamındaki bu deyim, dönemin iki meşhur şairi Mutelemmis ve Tarafe'ye Lahmî kralının bir mektup/sahife vererek, onları hediye vereceği vaadiyle valisine göndermesi olayı ile ilgilidir. Durumdan şüphelenen Mutelemmis, okuma-yazma bilen birini bulup ona sahifeyi okutur ve onun aslında bir öldürme emri olduğunu öğrenir. Sayfayı atar ve valinin yanına gitmemekle hayatını kurtarır. Tarafe ise arkadaşına ve sahifeyi okuyan kişiye inanmayıp valinin yanına gidince öldürülür (Mufaddal ed-Dabbî, 1424, s.

176,177). Aslında bu zaman diliminde ticaret ve hayvancılık ile geçinip genelde göçebe bir hayat süren Arapları, yazıyı geliştirmeye sevk edecek bir etkenin varlığından söz etmek de mümkün görünmemektedir.

1. 2. Araplarda Yapıtlar ve Yerleşim Yerleri

Yapıtlar ve yerleşim yerleri, insanın yaşamı üzerinde derin bir etki bırakan önemli kültür öğeleri arasında bulunmaktadır. Arapların göçebe hayat sürdürdüklerinde şiirlerinde oba kalıntılarının üzerinde durup üzüntüyü dile getirmelerinden (İmru'ü'l-Kays, 1990, s. 8) ile yerleşik hayata geçtiklerinde şehirler için ağıt yakmalarından (Göçemen, 2020; İbnu'l-Esîr, 1998, s. 5/439), insan ile coğrafi mekan arasındaki bu ilişkinin onların nezdinde de farklı olmadığı anlaşılmaktadır. İslamî döneme kadar genelde göçebe hayat süren Arapların kasidelerinde sevgilinin obasının kalıntılarında durup üzüntüsünü ifade etme, bir gelenek halini almıştır. Yerleşik hayata geçtiklerinde de sevilen ve kişinin kendisine yakın hissettiği bir insanın ebedi ayrılığı anlamındaki vefatı üzerine duyulan üzüntünün şiirsel ifadesi olan mersiyelerin/ağıtların, şehirlerden ayrılınca veya şehir kaybedilince de söylendiğine şahit olunmuştur (Toprak, 2004). Demek ki bu insanların gözünde ağıt yakılan şehir, bir anne bir baba veya samimi bir dost hükmünde olup fiziki yaşam şartlarında söz konusu insanlarla birlikte olduğu gibi onların sözlü ve yazılı eserlerinde de varlığını hissettirmiştir. Bu bağlamda Arap edebiyatı kaynaklarının önemli bir kısmının, mesâlik ve memâlik adı altında, coğrafi mekanlar ile yerleşim yerlerini ele aldığına şahit olunmuştur.

2. KLASİK DÖNEM ARAP EDEBİYATI KAYNAKLARI

İslamî dönem ile başlayan okuma-yazma seferberliği neticesinde, sözlü bir şekilde mezkûr döneme ulaşmış edebî eserlerin ve yeni ilmi çalışmaların artık yazılı olarak nesiller boyunca aktarılmasına başlanmıştır. Başta Kur'ân'ın anlaşılması ve Kur'ân dili olan Arapçanın korunması gayesine matuf başlayan çalışmalara (Hızıroğlu, 2023, ss. 1-73) kısa zaman içinde farklı ilim dallarından eserlerin de eklenmesi ile edebi kaynak hazinesi gittikçe hacmini ve kapsamını büyütülmüştür. Elbette Arap edebiyatının bütün kaynaklarını bu çalışmaya sığdırmak mümkün değildir. Bu bağlamda kısa açıklama ve birer ikişer örnek vererek Arap edebiyatı kaynaklarını şu şekilde özetlemek mümkündür (Demirayak & Çöğenli, 1994, ss. 1-283):

Dil Kitapları: Arap edebiyatının ilk yazılı kaynakları bu alandaki Kur'ân kelimelerini anlamaya yönelik çalışmalardır. İbn Abbas'ın Garîbu'l-Kur'ân (İbn Abbâs, t.y.) eseriyle başlayan ve ilk Arapça sözlük olan Halil b. Ahmed'in Kitâbu'l-Ayn'ı (Halîl b. Ahmed, t.y.) ile devam eden bu gelenek, çağımıza kadar gelişimini devam ettirmiştir. Yine erken zamanda başlayan gramer

çalışmaları (Sîbeveyhi, 1988), atlar (İbn Kelbî, 2003) ve soylar (İbn Kelbî, 1983) gibi konu bazlı çalışmaları da bu kapsamda zikretmek mümkündür.

Edebiyat Kitapları: Sözlü aktarımlarla İslamî döneme ulaşmış şiir, hutbe ve atasözlerinin yazıya aktarıldığı divanlar (Antere, 1964), emsal/ata sözleri eserleri (Mufaddal ed-Dabbî, 1424), bu alana örnek olarak zikretmek mümkündür.

Coğrafya ve Seyahatname Kitapları: Sadece Arabistan'ı değil, çevre diyarlardan Arapların ulaştıkları veya duydukları yerleşim yerleri ve coğrafi mekanları konu edinen bu eserlerin kaleme alınması da erken dönemde başlamıştır (İbn Havkal, 1938).

Ayrıca tarih, biyografya, ansiklopediler, bibliyografya ve indeks kitapları da Arap edebiyatı kaynaklarının önemli bir kısmını oluşturmaktadır (Demirayak & Çöğenli, 1994).

3. KLASİK DÖNEM ARAP EDEBİYATI KAYNAKLARINDA HASANKEYF

Mezkûr kaynaklardan, ulaşılabilen bin beş yüzü aşkın eserde yaklaşık yedi yüz defa Hasankeyf isminin geçtiği tespit edilmiştir. Bütün bu sonuçlardan bahsetmek elbette ki çalışma kapsamını aşacaktır. Bu nedenle bunların içinden Hasankeyf hakkında farklı hususları içeren birkaç örnek seçimi ile yetinilmiştir.

3.1. İsmi, Konumu ve Önemi

Arapça kaynaklarda, iki kelimededen oluşan bir isim tamlaması Hısn-u Keyfâ veya Hısn-u Keybâ şeklinde geçen Hasankeyf isminin (İbnu'l-Mustevfi, 1980, s. 2/451; Yâkût el-Hamevî, 1995, s. 2/265), tamlayanı, Arapça bir kelime olup korunaklı yer/kale manasında (Halîl b. Ahmed, t.y., s. 3/118; İbn Manzûr, 1993, s. 8/290); tamlanan kısmı keyfa ise Süryânîce'de kifo kelimesinden türetilmiş olup kaya anlamındadır (Oğuzoğlu, 1997, s. 364).

Elde edilen verilerden miladi yedinci yüzyıl ve sonrasında, kuzey Arabistan'dan Fırat ve Dicle'ye kadarki bölgede yaşanan yoğun savaşlar nedeniyle, kalesi bulunan şehirler genelde kaleleri ile birlikte zikredilir olmuştur. Mesela “Mardin'in fethedilmesi” yerine “Mardin kalesinin fethedilmesi” ifadesi kullanılmıştır (el-Vakîdî, 1997, s. 2/108). Hasankeyf yerleşim yeri de bu dönemden önce Kifos, Cepha/Ciphas ismiyle anılırken mezkur dönemden sonra Hısn-u Keyfâ/Hısn-u Keyf şeklinde zikredilmiş, zamanla bu ad halk dilinde Hasankeyf şekline dönüşmüştür (Oğuzoğlu, 1997, s. 364).

Arap edebiyatı kaynaklarında Hasankeyf'in konumu, diyâr-ı Bekir, el-Cezîre, Cezîretu İbn Ömer ve Âmid kavramları bağlamında değerlendirilmektedir. Arabistan'ın kuzeydoğusunda yerleşik olan Bekir b. Vâil kabilesinin, zamanla Anadolu'ya kadar gelerek Diyarbakır'a kadar olan bölgeye yayılması neticesinde bu bölgeye Bekir'in bölgesi anlamında diyâr-ı Bekir denilmiştir. Hatta

Diyarbakır isminin kaynağının da bu kullanım olduğu belirtilmiştir (Kehhâle, 1994, s. 1/93,94). Bu bölgenin, çalışma konusu olan kaynaklardaki tarifinde önemli yerleşim yerleri zikredilirken, daha sonra Diyar-ı Bekir ismini alacak olan ve merkez kabul edilen Âmid ile birlikte Hasankeyf de mutlaka zikredilmiştir (Makdisî, 1991, s. 137; Safiyyudîn, 1412, s. 2/547; Yâkût el-Hamevî, 1995, s. 2/494).

Ayrıca Araplar, diyâr-ı Bekir ile hemen hemen aynı alanı kapsayan, Dicle ve Fırat nehirleri ile çevrili olan bölgeye de “ada” anlamında el-cezire ismini kullanmışlardır. Bu alanı da Âmid, Cezîretu İbn Ömer/İbn Ömer Adası ve Musul şeklinde üçe ayırmışlardır. Hasankeyf, Âmid bölgesinin en önemli merkezlerinden biri ve bugün Cizre olarak bilinen Cezîretu İbn Ömer ile sınırı olarak zikredilmiştir (Yâkût el-Hamevî, 1995, s. 2/441, 494).

Savur’un, “Mardin ile Hısn-u Keyfâ arasında bir yer” şeklinde tarif edilmesi, Hasankeyf’in, Mardin ile kıyaslanabilecek bir öneme sahip bir merkez olduğunu göstermektedir (Katip Çelebi, 2010, s. 2/219).

Hasankeyf isminin iki şiirde de zikredildiği tespit edilmiştir. Hasankeyf’te yaşamış şair İbn Kettânî Yusuf b. Süleyman, oranın idarecisini bir şiir ile överek ondan alacağını istemiştir (el-Mevsilî, 2005, s. 8/246):

كَانَ رَسْمِي عَلَى الْوَزِيرِ ضِيَاءِ الدِّ... بَيْنَ أَكْفَى الْكُفَاةِ فِي حِصْنِ كَيْفَا

Benim alacağım vardı vezir Ziyâuddîn’den,

En varlıklı kişi, **Hısn-ı Keyfâ**’dan ...

Turan Şah, babasının ölümü üzerine Mısır’a gidip idareyi eline almak için hızlı bir şekilde yol almasına hayret eden bir şair, şiir diliyle kendisine bu durumu sorar (ez-Zehebî, 1985, s. 23/178; Yûnînî, 1992, s. 2/82):

قُلْنَا كَيْفَ جِئْتَ مِنْ حِصْنِ كَيْفَا ... حِينَ أُرْغِمَتْ لِلْأَعَادِي أُنُوفًا

Söyle bize nasıl geldiğini **Hısn-ı Keyfâ**’dan,

Gururla, düşmanların burnunu yere sürttüğün zaman...

Hasankeyf’i rüyada görmenin, kişinin umduğuna kavuşacağına, değerinin ve şanının yüceleceğine alamet olduğunun belirtilmesi de onun üstün konumunun ayrı bir göstergesi olmuştur (ez-Zâhirî, t.y., s. 706).

3.2. Tarihçesi

Çalışmada esas alınan kaynaklar bağlamında Hasankeyf’in tarihine baktığımız zaman onun, Arapların Anadolu’ya gelişi ve burada gerçekleşen hakimiyet mücadeleleri açısından ele alındığını görmekteyiz (İbnu’l-Esîr, 1998, s. 7/435; 8/472, 483, 509, 603). Kaynaklarda,

Artuklular döneminde Hasankeyf idarecilerinden (İbn Haldûn, 1988, s. 4/362-5/256), Âmid'in alınıp Hasankeyf idarecisi Nureddin'e verilmesinden (en-Nuveyrî, 1423, s. 28/383), Salâhuddîn Eyyûbi'nin Hasankeyf bölgesine yaptığı seferlerden (İbn Şeddâd, 1994, s. 365 vd.), Eyyubilerin Hasankeyf kolunun idarecilerinin hayatından (İbn Vâsıl, 1957, s. 1/35-5/296; İbn'ul-Fuvatî, 1416, s. 1/100-6/579) bahsedilmektedir.

3.3. Kalesi

Hasankeyf kalesi kaynaklarda şu şekilde tarif edilmektedir: Korunaklı ve ulaşılması güç bir kaledir. Dicle'ye bakan tarafı hariç dağların içine doğru derin kolları bulunmaktadır. Çevresi dar yollardan ve boğazlardan oluşup ele geçirilmesi neredeyse imkansızdır. Önünde, Dicle'nin üzerinde Fahrettin Karaaslan'ın yaptırdığı yüksek ve çok güzel bir köprüsü bulunmaktadır. Kiliseleri çoktur (Makdisî, 1991, s. 137). Kalenin aşağı tarafında çarşıların, hamamların, hanların ve güzel evlerin bulunduğu bir dış mahallesi vardır. Yapıları taş ve alçıdır. Etrafında çiftlikler ve güzel köyler bulunmaktadır (İbn Havkal, 1938, s. 1/224).

3.4. Hasankeyf'te Yaşam

Hasankeyf, bolluk ve bereketin hakim olduğu bir yer olarak kaynaklarda geçmektedir (Makdisî, 1991, s. 137). Ancak neminin çok olduğu ve özellikle yazın havasının sağlıklı olmadığı belirtilmektedir (İbn Havkal, 1938, s. 1/224). Tarihçi Usame b. Munkiz, Hasankeyf idarecisi Fahrüddîn Karaaslan ile beraber orada ava çıktıklarından, keklik, sülün, yaban keçileri ve tavşanların çok olduğundan bahsetmektedir (Usâme b. Munkiz, t.y., s. 195,196).

SONUÇ

Arap edebiyatının kaynakları, ancak İslamî dönem ile birlikte yazı geleneği başlayınca çağımıza kadar ulaşabilecek şekilde aktarılmaya başlanmıştır. Söz konusu dönem ile birlikte dinî kaynakları anlama ile korumaya yönelik başlayan çalışmaları, edebî, tarihî, coğrafi ve diğer alanlardaki çalışmalar takip etmiştir. Bu eserlerde, Hasankeyf isminin azımsanmayacak kadar geçtiği görülmüştür. Ancak Hasankeyf'in, Arapların Anadolu'ya gelişi ile başlayan ve devam eden zaman dilimindeki durumu ele alınmış, eski tarihine pek değinilmemiştir. Hasankeyf, bu süreç zarfında daha çok savaşlar ve siyasi mücadelelerdeki rolü ile ön plana çıkmıştır. En fazla Artuklu ve Eyyubi hanedanlıkları dönemi bahsinde zikri geçen Hasankeyf'in bu iki hanedanlığa merkezlik yapacak kadar önemli olduğunun eserlerde vurgulandığına şahit olunmuştur. Kaynaklarda, kalesinin yapısı, sağlamlığı, erişilemezliği ve çevresi ile insicamına vurgu yapılmış, halkın yaşam tarzı ve geçim kaynaklarına da değinilmiştir. Hasankeyf'in, el-Cezîre adıyla zikredilen Dicle ve Fırat arası

bölgesindeki yerleşim yerlerinin tespitinde kullanılacak ve Mardin gibi büyük yerleşim yerleri ile kıyaslanabilecek derecede önemi haiz bir merkez olduğu görülmüştür.

KAYNAKLAR

- Antere, A. b. Ş. el-Absî. (1964). *Dîvânü Antere. el-Mektebü'l-İslâmî*.
- Cevâd Ali. (2001). *El-Mufaşşal fî târihi'l-Arabi qable'l-İslâm* (4. bs, Vols. 1-20). Dârü's-Sâkî.
- Çetin, N. M. (1973). *Eski Arap Şiiri. Edebiyat Fakültesi Yay.*
- Demirayak, K., & Çöğenli, S. (1994). *Arap Edebiyatında Kaynaklar. Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını.*
- el-Mevsilî, K. (2005). *Kalâidu'l-cemmân fî ferâidi şuarâi haze'z-zemân. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.*
- el-Vakîdî, E. A. M. (1997). *Futûhu'ş-Şâm. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.*
- en-Nuveyrî, A. b. A. (1423). *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb. Dâru'l-Kutub ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye.*
- ez-Zâhirî, H. b. Ş. (t.y.). *El-İşârât fî ilmi'l-İbârât. Dâru'l-Fikr.*
- ez-Zehabî, E. A. Ş. (1985). *Siyeru A'lâmi'n-nubelâ'. Muessesetu'r-Risâle.*
- Göçemen, Y. (2020). *Câhiliyeden Endülüs'ün Yıkılışına Kadar Arap Edebiyatında Şehir Mersiyeleri. Kilis 7 December University Journal of Theology, 7(1), 277-320.*
<https://doi.org/10.46353/k7auifd.691213>
- Halîl b. Ahmed, el-F. (t.y.). *Kitâbu'l-'ayn* (Vols. 1-8). Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl.
- Hızıroğlu, İ. (2023). *Me'âni'l-Kur'ân Eser Geleneğinde Dil-Kıraat İlişkisi. Sonçağ Akademi.*
- İbn Abbâs, A. (t.y.). *Garîbu'l-Kur'ân fî şî'ri'l-Arab.*
- İbn Haldûn, A. b. M. (1988). *Târîhu İbn Haldûn (el-'İber)* (Vols. 1-8). Dâru'l-Fikr.
- İbn Havkal, E.-K. M. (1938). *Sûretü'l-ard. Dâru Sâdır.*
- İbn Kelbi, E. M. (1983). *Cemheretu'n-neseb. Matba'atu Hukûmeti Kuveyt.*
- İbn Kelbî, E. M. (2003). *Ensâbu'l-Hayl fî'l-câhiliyyeti ve'l-İslâmi ve Ahbâruhâ. Dâru'l-Beşâir.*
- İbn Manzûr, E.-F. M. b. M. (1993). *Lisânu'l-'Arab* (Vols. 1-15). Dâru Şâdır.
- İbn Şeddâd, B. (1994). *En-Nevâdiru's-Sultâniyye ve'l-Mehâsinu'l-Yûsufiyye. Mektebetü'l-Hâncî.*
- İbn Vâsîl. (1957). *Muferricu'l-kurûb fî ahbâri Benî Eyyûb. Dâru'l-Kutub ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye.*
- İbnu'l-Esîr, İ. (1998). *El-Kâmil fî't-târîh. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.*
- İbn'ul-Fuvatî, K. (1416). *Mecme'u'l-âdâb fî Mu'cemi'l-elkâb. Muessesetu't-Tibâ'ati ve'n-Neşr.*
- İbnu'l-Mustevfî. (1980). *Târîhu İrbil. Dâru'r-Raşîd li'n-neşr.*
- İmru'u'l-Kays. (1990). *Dîvânu İmri'i'l-Kays. Dâru'l-Me'ârif.*
- Katip Çelebi. (2010). *Sullemu'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl. Mektebetü İrcica.*
- Kehhâle, Ö. b. R. (1994). *Mu'cemu kabâili'l-Arabi'l-kadîme ve'l-hadîse* (7. bs, Vols. 1-5). Muessesetu'r-Risâle.
- Makdisî, M. b. A. (1991). *Ahsenu't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm* (3. bs). Mektebetü Medbûlî.
- Mufaddal ed-Dabbî. (1424). *Emsâlû'l-Arab* (1. bs). Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl.
- Oğuzoğlu, Y. (1997). *Hasankeyf. İçinde TDV İslâm Ansiklopedisi: C. XVI (ss. 364-368).*
- Palabıyık, M. H. (2007). *Cahiliye Dönemi ve İslam'ın İlk Yıllarında Okuma-Yazma Faaliyetleri. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 27.*
- Safiyudîn, A. (1412). *Merâsidü'l-ittilâ' alâ esmâi'l-emkine ve'l-bikâ'. Dâru'l-Cil.*
- Sîbeveyhi, E. B. A. b. O. (1988). *El-Kitâb* (Vols. 1-4). Mektebetü'l-Hâncî.
- Toprak, M. F. (2004). *Mersiye. İçinde TDV İslâm Ansiklopedisi: C. XXIX (ss. 215-217).*
- Usâme b. Munkiz. (t.y.). *El-İ'tibâr. Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye.*
- Yâkût el-Hamevî. (1995). *Mu'cemu'l-buldân* (2. bs, Vols. 1-7). Dâru Sâdır.
- Yûnîni, K. (1992). *Zeylu Mirâti'z-zamân. Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî.*

ULAK ALAN- KÜLTÜREL MİRAS İLİŞKİLERİNİN İNCELENMESİ; HASANKEYF ÖRNEĞİ

Cihan Mert AYÇİÇEK

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Ana Bilim Dalı

ORCID ID: 0009-0000-2587-4757

Hasret UMAR

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Ana Bilim Dalı

ORCID ID: 0009-0007-2184-7672

1.ÖZET

Günümüzde artan kentleşme, nüfus baskısı ve yaşanan iklim değişikliği sebebiyle kültürel miras ve sulak alanların baskıya maruz kaldığı gözlemlenmiştir. Kültürel miraslar ortak bir geçmişe sahip toplulukların tarihlerini anlatan, sonuçlarını ortaya koyan ve tüm insanlık için önemli görülen zenginliklerdir. Sulak alanlar ise tarihin her döneminde önemini korumuş ve ekolojik açıdan da günümüzde fazlasıyla önem teşkil eden alanlardır. Artan nüfus baskısı, oluşturulan barajlar, iklim değişikliği etkileri ve kontrolsüz kentleşmeden dolayı Hasankeyf ve yakın çevresinde bazı değişimlerin meydana geldiği gözlemlenmiştir. Bu çalışma da Hasankeyf özelinde sulak alanların kültürel mirasların oluşumu ve korunmasındaki rolleri ele alınacaktır. Tarihi boyunca Dicle Nehri'yle şekillenen Hasankeyf hem doğal hem de kültürel açıdan önemli bir miras alanıdır. İlisu Barajı gibi insan müdahaleleri ile oluşan alanlar, sulak alan ekosistemini ve tarihi mirası büyük ölçüde değiştirmiştir. Bu bağlamda kültürel miras ve sulak alan ilişkisini ele alıp Hasankeyf'in tarihsel öneminin kavranması aynı zamanda sulak alanlar hakkında da farkındalık oluşturulması amaçlanmaktadır. Araştırma sürecinde ise katılımcı gözlem, analiz ve araştırma gibi tekniklerle elde edilecek olan veriler, kullanıcı pratiklerinin somut mekânsal özellikleri ve toplumsal çerçeve bağlamında incelenerek kapsayıcı bir bakış açısıyla değerlendirilecektir. Bu doğrultuda çalışmanın yönteminde çeşitli kaynakların incelenmesiyle beraber gerekli belgeleri, plan paftalarını ve literatür taramasını kapsamaktadır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular çerçevesinde Hasankeyf ve yakın çevresine çeşitli öneriler geliştirilerek, kültürel miras ve sulak alan ilişkisine katkı sunması amacıyla kavramsal bir çerçeve oluşturulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sulak alan, kültürel miras, Hasankeyf, peyzaj mimarlığı

ANALYSING THE RELATIONSHIP BETWEEN WETLAND AND CULTURAL HERITAGE; THE CASE OF HASANKEYF

1.ABSTRACT

Today, it has been observed that cultural heritage and wetlands are under pressure due to increasing urbanization, population pressure and climate change. Cultural heritage is the richness that tells the history of communities with a common past, reveals the results and is considered

important for all humanity. Wetlands, on the other hand, have maintained their importance in every period of history and are of great ecological importance today. It has been observed that some changes have occurred in Hasankeyf and its immediate surroundings due to increasing population pressure, dams, climate change effects and uncontrolled urbanization. In this study, the role of wetlands in the formation and protection of cultural heritage will be discussed in Hasankeyf. Hasankeyf, which has been shaped by the Tigris River throughout its history, is an important heritage site in both natural and cultural terms. Human interventions such as the Ilisu Dam have drastically altered the wetland ecosystem and historical heritage. In this context, it is aimed to address the relationship between cultural heritage and wetlands and to comprehend the historical importance of Hasankeyf and at the same time to raise awareness about wetlands. In the research process, the data to be obtained through techniques such as participant observation, analysis and research will be analysed in the context of concrete spatial characteristics of user practices and social framework and evaluated from an inclusive perspective. In this direction, the methodology of the study includes the examination of various sources, necessary documents, plan sheets and literature review. Within the framework of the findings obtained as a result of the study, it is aimed to develop various suggestions for Hasankeyf and its immediate surroundings and to create a conceptual framework in order to contribute to the relationship between cultural heritage and wetlands.

Keywords: Wetland, cultural heritage, Hasankeyf, landscape architecture

2. GİRİŞ

Sulak alanlar içinde barındırdığı biyoçeşitlilikle beraber ekolojik fonksiyonları ile yeryüzünün önemli yaşam alanlarından biridir. Sulak alanlarda bulunan doğal yaşam alanlarının sürdürülebilirliği ve biyoçeşitliliğin korunması da önemli olduğu kadar, insanlık tarihinin oluşumunda da önemli bir katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda sulak alanların zarar görmesi, biyoçeşitliliğin eksilmesine ve doğal hizmetlerinde yok olmasına sebebiyet vermektedir. Bu alanlar geçmişe baktığımız zaman birçok uygarlığın yaşam alanı, tarımsal üretim merkezi ve pek çok kültürün bir arada ve etkileşim halinde olduğu noktalar olarak ortaya çıkmıştır. Kısacası sulak alanlar doğrultusunda ortaya çıkmış ekolojik kaynaklar, insanlık tarihinin ve kültürünün şekillenmesinde de bir bileşen olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa nehirler ve bozuk sulak alanlar, insanların yaşam alanlarını seçmesi, ticaret için yol ağlarının saptanması, toplumsal

kimliklerinin şekillenmesinden ekonomik olarak gelişmelerine değin birçok alanda etkili olmuştur.

Bu bağlamda yukarı Mezopotamya’da Dicle nehrinin kıyısında yer alan Hasankeyf ve çevresi farklı zaman diliminde birçok kültürü ve medeniyeti kendi içerisinde barındıran, neredeyse her döneminde mekânsal kentleşmenin olağan üstü şekilde olması, karmaşık yer şekilleri ve ayırt edici görünüme ve konuma sahip olduğundan kaynaklı doğal ve kültürel miras açısından da önemli bir örnektir (Oğuz, 2007). Dicle Nehrinden dolayı ortaya çıkan sulak alanın doğal çevresini kapsayan bir kültürel miras alanıdır. Bu bağlamda Hasankeyf coğrafi tarihin oluşumunda da etkili bir faktör olmuştur. Bu çalışmada sulak alanların kültürel miras ile ilişkisini Hasankeyf örneği üzerinden araştırılması ve farkındalık oluşturulması hedeflenmektedir. Araştırma kapsamında elde edilecek veriler, mekânın fiziksel özellikleri ve toplumsal kapsam bağlamında incelenerek geniş bir bakış açısıyla değerlendirilecektir. Çalışma kapsamın sulak alan ve kültürel miras kavramları ele alınarak bu ikisi arasındaki ilişki incelenecektir. Çalışmanın bulgular kısmında çalışma alanı olarak seçilen Hasankeyf’in coğrafi konumu, jeolojisi, iklimi ve tarihi gibi genel bilgileri konu bağlamında ele alındıktan sonra sonuç kısmı yazılacaktır.

2.1. Kültürel Miras

Kültürel miraslar, toplumların hayata bakış açıları, bilgi birikimleri ve deneyimlerini somut veya soyut şekilde aktardıkları değerlerdir. Çalışma bağlamında Hasankeyf örneği somut kültürel bir miras olması sebebiyle bu başlığın incelemesi gerçekleştirilmiştir.

Kültürel miras kavramı, Kültür ve Turizm Bakanlığı (2009) çalışma raporunda:

“Kültürel miras; geçmişten miras alınan ve değişik gerekçelerle miras bırakılmak istenen, fiziksel olarak varlığı olan ve insanlar tarafından yapılmış her türlü eserler ile bir topluma ait değerler bütünü” olarak tanımlanmıştır.

Somut kültürel miraslar ise Kültür ve Turizm Bakanlığı (2009) çalışma raporunda ki tanımı şu şekildedir;

“Somut kültürel miras, binaları, tarihi yerleri, anıtları ve insan eliyle yapılmış her türlü şeyi kapsar ve gelecek nesiller için korunması, saklanması değerli görülen eserlerdir”

Kültürel miraslar insanların zaman içerisindeki deneyimleri çerçevesinde oluşturduğu, biriktirdiği ve yapmış oldukları sentezler çerçevesinde şekillendirdiği nesnelere dir. Kültürel mirasların devamlılığının sağlanmasıyla gelecek nesillere bilgi birikimlerini, inançlarını ve davranış biçimlerini aktarmaktadır. Bu çerçevede bir toplumun geçmişini gelecek nesillere aktararak, toplumun bireyleri arasında dayanışma duygusunu uyandırarak aynı zamanda birlikte olmalarını

sağlamaktadır. Geleceğin şekillenmesinde ortak kültür havzası oluşturması ve tarihi bir dayanak olarak gelecek için de önemli bir perspektif sunmaktadırlar (Gümüüşçü, 2018).

Kültürel miraslar temsil ettiği değer, birikim ve tüm insanlığın ortak mirası olması dolayısıyla korunmalıdır. Temsil ettikleri dönemin sosyo-kültürel, politik ve ekonomik birikimlerini aktarmaları sebebiyle çalışmalarda önemli şekilde incelenmektedirler. Aynı zamanda kültürel miraslar toplum geçmişinin de somut bir belgesi olma niteliğini taşımaları dolayısıyla önemlidir. Kültürel miraslar geniş bir perspektifi temsil etmeleri alanların korunması sırasında da farklı meslek disiplinlerinin koruma kararında yer alıp karar verici olması, her yönüyle yapının korunmasında önemli bir unsur olmuştur (Kuşçuoğlu, Taş, 2017).

2.2. Sulak Alan

Sulak alanlar farklı tür ve çeşitli canlılara ev sahipliği yapması, doğal ekosistemleri desteklemesi, ekolojik ve ekonomik değerleriyle önemli ekosistemlerdir. Ancak sulak alanlar özellikle son yıllarda etkisinin giderek arttığı iklim değişikliği baskısıyla tehdit altında oldukları gözlemlenmektedir. Bu tehditler sulak alanların yanı sıra genellikle sulak alanların civarında kurulduğu belirlenen ve kültürel miraslarında yaşanan değişimden etkilenebileceği gözlemlenmiş Hasankeyf ve yakın çevresinde bulunan sulak alan su seviyesinin değişimiyle Hasankeyf'in de yaşanan bu durumdan olumsuz etkilenmesi örnek olarak verilebilir. Bu başlık altında sulak alanların öneminden bahsedilerek kültürel miras-sulak alan ilişkisine altlık oluşturulması amaçlanmıştır.

Sulak alanlar bünyesinde bulundurduğu biyolojik tür çeşitlilikleri, doğal işlevleri ve ekonomik değerleriyle önemli ekosistem ağlarından birisidir (Yiğit, Ketten, 2024). Sulak alanlar farklı canlı tür ve çeşitlerine ev sahipliği yapması nedeniyle doğal zenginlik açısından önemli alanlardır. Sulak alanlar taşkınlar sonucu oluşabilecek hasarların önlenmesinde, atık suların toplanması, güvenli içme suyu temini, çeşitli canlı türlerine ev sahipliği yapma ve su kalitesinin sağlanması konularında önemlidirler. Bunların yanı sıra sulak alanlar, kuş türleri ve karasal ekosistem canlılarının da sulak alanlarda bulunan canlılarla beslenmesi dolayısıyla sadece kendi ekosistemi değil farklı ekosistemde yaşayan canlılar içinde önemli alanlardır. Bu bağlamda sulak alanlar; insan refahı, çevresel kalitenin sürdürülebilirliği ve yaban hayatı içinde önemli bir faktör olduğu belirlenmiştir. Sulak alanların turizm ve rekreasyonel açıdan faydalarına baktığımızda ise, saz kesimi, balıkçılık, hayvancılık, eğitim-araştırma faaliyetleri ve ulaşım konularında da sağladığı olanaklar ile ekonomik açıdan da önemli bir değere sahip alanlar oldukları görülmektedir (Çanga, Üzümcü, 2020).

Geçmişten günümüze kadar medeniyetin geliştiği alanlar akarsu kenarları olmuştur. Suyun aynı zamanda çevresinde mimari yapıların bulunduğu şehir, cadde ve sokaklarında gelişimini etkilediği görülmektedir. Mimarlık tarihi boyunca suyun belirleyiciliği sürekli olarak vurgulanmıştır ve bir kentin doğal yapısında suyun varlığı tüm kentin işleyiş ve imajını da etkilediği açıkça görülmektedir. Doğal olarak bulunan su ve insan faaliyetleri sonucu oluşturulan manzara bütünlüğü bir yörenin değer ve düşüncelerinin sembolü olarak gösterilmektedir. Kıyılar farklı faaliyetlerin gerçekleştiği alanlar olmasıyla mimari yapıyı destekleyici, bireylerin farklı şekillerde sulak alandan istifade etmesini de sağlamıştır (Oktay vd., 2015).

3.ARAŞTIRMA VE BULGULAR

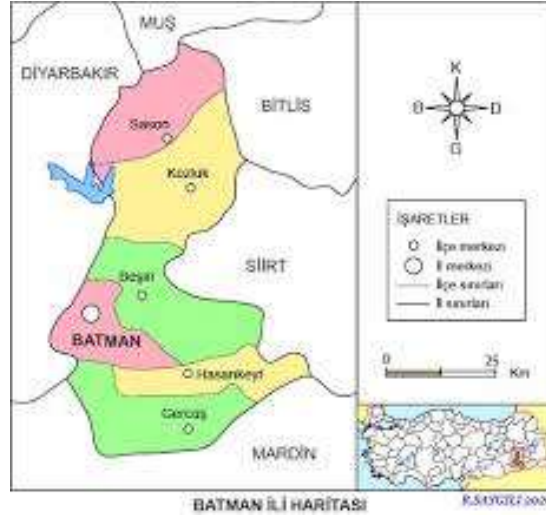
Araştırmanın bu bölümünde, çalışmanın ana materyalini oluşturan Hasankeyf hakkında tarihi ve kültürel alanların coğrafi konumu ele alınıp araştırma yöntemi sunulmuştur.

3.1.Bulgular

Çalışman kapsamında geçmişten günümüze kadar Hasankeyf, sulak alan ve kültürel miras kavramlarının tanımlamaları yapılmıştır. Çalışmanın bulgular aşamasını Hasankeyf kalesi ve yakın çevresi oluşturmakta olup, alan ile ilgili fikir sahibi olunması adına genel tanımlamalara yer verilmiştir.

3.1.1.Hasankeyf'in Coğrafi Konumu

Dicle Nehrinin Doğu kıyılarında bulunan Hasankeyf, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bulunan Batman ilinin bir ilçesidir. Hasankeyf, 37 43' ve 42 24' boylamlarında bulunmaktadır. Anadolu'ya yukarı Mezopotamya'dan geçişte bir köprü görevini üstlenen Hasankeyf'in güney kesiminde Midyat dağları ve Gercüş ilçesi, kuzeyinde zengin petrol yataklarının bulunduğu Raman Dağları ve Batman ili, doğusunda Siirt ili ve Karakaş Dağı, batısında ise yine Gercüş ilçesi bulunmaktadır. Hasankeyf ilçesi, kısa zaman önce Mardin'in Gercüş ilçesine bağlıyken 1990 senesinde Batman'ın ilçesi olmuştur. Hasankeyf ve Batman arasındaki karayolu uzaklığı ise neredeyse 37 kilometredir.

Şekil 1. Batman ilçeler haritası (Url 1).

3.1.2. Hasankeyf'in Tarihçesi

Batman ilçesine bağlı Hasankeyf, birçok medeniyeti bir arada bulunduran sosyal bir düzene sahiptir. Hasankeyf'in kuruluşunun ne zaman olduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır fakat yerleşim alanlarının bulunduğu mağaralar insanların çok eskiden bu alanlara yerleşmiş olduğunu göstermektedir (Zengin, 1994: Aktaran Bıçakçı, 2004). Hasankeyf'in önemli kara ve su yolu üzerinde olması, ticaret yollarının geçiş noktası olması ve birçok uygarlığa ev sahipliği yapması burayı uygarlıkların merkezi haline gelmiştir. Bulunduğu konumda Bizans, Roma, Mezopotamya, İran, İç Asya Medeniyetleri ve Doğu Akdeniz medeniyetlerini de barındırmaktadır (Hasankeyf Kaymakamlığı; Aktaran Bıçakçı,2004).

Hasankeyf 1981 yılında tescillenmiş olup, 2004 yılında ise alanın korunması adına kazı çalışmaları hızlandırılmıştır. Gerçekleştirilen bu çalışmalar da 148 ayrı mekânda mimari kalıntılara rastlanıp gün yüzüne çıkarılmıştır. Hasankeyf, Dicle nehri üzerinde yapılan Ilısu Barajı ve Hidroelektrik santrali sebebiyle su altında kalıp bütün kültürel mirasın kaybolmasına maruz kalmıştır. Bu bağlamda Hasankeyf'te kazılar ve tarihi kalıntıların taşınmasıyla ilgili çalışmalar yapılmıştır. Hasankeyf'te Ilısu Barajı'nın yapılacağı kesinleştiği takdirde, alan sular altında kaldığından dolayı yeni yerleşim yerleri 3 km uzaklığa taşınmıştır. Böylece alandaki bazı tarihi eserler Dicle kıyısında yapılan kültürel parka taşınmıştır (Bıçakçı, 2004).

3.1.3. Hasankeyf'in Jeolojik Yapısı ve İklimi

Hasankeyf'in üzerinde kurulduğu yerleşim alanı Dicle Nehri'nden dolayı aşınan sarp bir bayır gerisinde ve kıyıdaki akarsular vasıtasıyla derin açılan alanlardır. Derin vadilerin bulunduğu eski Hasankeyf'te sık görülen kayalık türü kireç taşı grubuna dahil olan kayalıklardır. Jips, anhidrit, kireçtaşı, dolomit vb. eriyen kayalardan meydana gelen Hasankeyf'te kireç taşı erime

aşamalarından ötürü birçok bayır çukuru ortaya çıkmıştır. Kaynağı kireç taşı olan bu çukurlar, insanlar tarafından zamanla şekillendirilerek mağaralar oluşturmuştur. Bütün bir taştan meydana gelen Hasankeyf kalesi, Diyarbakır vadisinin doğu kısmında, Raman ve Softek antiklinallerin ortasında bulunmaktadır. Dicle Nehri de bir senklinalin içinde yer almaktadır (Sinanoğlu vd, 2017).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin birçok kesiminde görüldüğü gibi Hasankeyf ve bölgesinde de yarı karasal iklim etkisini göstermektedir. Bu bağlamda bölge kışları soğuk ve yağışlı yazları ise sıcak ve kurak geçmektedir. Batman ilinin yıllık ortalama sıcaklığı 16,3 °C, yıllık ortalama yağış miktarı ise 491,3 mm. şeklinde görülmektedir. Hasankeyf ve yakın çevresi Mezopotamya vejetasyon bölgesinde bulunmaktadır. Vejetasyon özellikleri bakımından bölgede, step ve meşe ormanları olmak üzere iki ana bitki grubu olarak karşımıza çıkmaktadır (Miynat, 2008).

3.2.Araştırma

Bu bölümde çalışmanın ana materyalini oluşturan Hasankeyf kalesi ve yakın çevresi hakkında bilgi verilmiş olup sulak alanların kültürel miras ile ilişkisini Hasankeyf örneği üzerinden araştırılması ve elde edilen bulgularla önemli bir kültürel miras alanı olan Hasankeyf kalesi ve yakın çevresi hakkında farkındalık oluşturulması hedeflenmektedir.

4.SONUÇ

Kültürel miraslar ve sulak alanlar temel olarak üç bileşen etrafında şekillenmektedirler. Bunlardan ilki buldukları alanın doğal yapısı, fiziksel şekli, üçüncü ve son olarak da sosyal yapı tarafından şekillenmektedirler. Bu üç unsur birbirleriyle etkileşim halinde olup kültürel miras ve sulak alan ilişkisinde önemli rol oynamaktadırlar. Bir kültürel mirasın yakın çevresinde sulak alan olup olmaması, kültürel mirasın imajını ve çevresiyle olan ilişkisini etkileyen bir durumdur. Kültürel miraslar, sulak alanlar ile yakın olmasıyla doğayla arasındaki bağ ilişkisi güçlenmektedir. Bir başka yönden bakıldığında ise insan faaliyetleri ve doğal varlıklar sonucu oluşan manzara bütünü, bir yörenin tarihini, kültürünü ve değerlerinin vücut bulmuş halidir şeklinde de tanımlanabilir.

Sulak alanların, kültürel miras alanlarıyla değişken ilişkisi, geçmişten günümüze kadar kültürel varlıkların biçimlerinin şekillenmesinin yanı sıra karakterlerini de etkileyen bir unsur olmuştur. Dere, ırmak ve göller gibi su kaynakları, kültürel miraslara farklı şekillerde katkı katmaktadır. Bunlardan ilki ilk yerleşim alanlarının su kaynakları çevresinde gelişmesiyle aynı zamanda düşünce ve kültürel birikimlerinin bir yansıması olan kültürel varlıkların da su kaynaklarının yakınında inşa edildiği gözlemlenmektedir. Hasankeyf örneğinde görüldüğü üzere Dicle nehri

NEOLİBERAL KENTLEŞME BAĞLAMINDA KÜLTÜREL MİRAS-TURİZM İLİŞKİSİNİN İRDELENMESİ

Oya AKIN

Yıldız Technical University, Graduate School of Science and Engineering, Department of Urban and Regional Planning

ORCID ID: 0000-0003-3225-8666

Özgürün GÜRBÜZ

Yıldız Technical University, Graduate School of Science and Engineering, Department of Urban and Regional Planning

ORCID ID: 0009-0006-1614-8765

ÖZET

Neoliberal politikaların 1970'lerden itibaren küresel ölçekte güç kazanmasıyla, kentler “sermaye birikimi” ve “yarışmacı avantaj” sağlama hedefiyle yeniden şekillenmiştir (Harvey, 1989; Brenner & Theodore, 2002). Bu süreçte, kentsel mekânların metalaşması ve rant odaklı projelerin artması, kültürel miras alanlarını da “ekonomik kalkınma araçları” olarak öne çıkarmıştır (Smith, 2006; Hall & Page, 2014). Bu çalışma, neoliberal kentleşme süreçlerinin kültürel miras alanları üzerindeki etkilerini analiz etmekte ve turizm olgusunun bu alanları nasıl dönüştürdüğünü irdelemektedir. Kültürel mirasın turizm potansiyeli, bir yandan restorasyon ve koruma girişimlerini finansal olarak destekleyebilirken (UNESCO, 1972; De la Torre, 2013), diğer yandan soylulaştırma, taşıma kapasitesinin aşılması ve yerel halkın dışlanması gibi sorunları derinleştirebilmektedir (MacCannell, 1973; Harvey, 2012). Özellikle kamu-özel iş birliğiyle yürütülen projeler, yerel kimlik ve toplumsal bellek açısından riskler barındırmaktadır (Tekeli, 2009; Graham, Ashworth & Tunbridge, 2000). Bu bakış açısı sürdürülebilir koruma politikalarının ve katılımcı planlama yaklaşımlarının önemine işaret etmektedir (Hall, 2005; Timothy, 2011). Böylece, kültürel mirasın rant baskısından korunması, yerel toplulukların haklarının gözetilmesi ve turizmin ekonomik kazanımlarının adil biçimde dağıtılması hedeflenebilir. Bu doğrultuda neoliberal kentleşme ekseninde kültürel miras-turizm ilişkisinin bütüncül olarak ele alınması gerekliliği açıkça ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışma, neoliberal kentleşme politikalarının etkisiyle ortaya çıkan kentsel dönüşüm pratiklerinin kültürel miras alanlarını nasıl şekillendirdiğini ve bu alanların turizm ekseninde metalaştırılmasının hangi mekânsal, sosyal ve ekonomik sonuçları doğurduğunu incelemeyi amaçlamaktadır. Kültürel mirasın yalnızca ekonomik bir kaynak değil, aynı zamanda toplumsal bellek ve kimlik inşasında önemli bir unsur olduğuna dikkat çekmekte; koruma ile ekonomik kalkınma arasındaki dengenin, katılımcı ve kamusal yararı önceleyen planlama yaklaşımlarıyla sağlanabileceğini göstermeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Neoliberal kentleşme, kültürel miras, turizm, kültürel turizm, kültür odaklı dönüşüm

EXAMINING THE CULTURAL HERITAGE–TOURISM RELATIONSHIP IN THE CONTEXT OF NEOLIBERAL URBANIZATION

ABSTRACT

With the global rise of neoliberal policies since the 1970s, cities have been reshaped in pursuit of “capital accumulation” and “competitive advantage” (Harvey, 1989; Brenner & Theodore, 2002). In this process, the commodification of urban spaces and the increase in rent-driven projects have also brought cultural heritage sites to the fore as “tools for economic development” (Smith, 2006; Hall & Page, 2014). This study analyzes the impact of neoliberal urbanization processes on cultural heritage sites and examines how the phenomenon of tourism transforms these areas. While the tourism potential of cultural heritage can provide financial support for restoration and conservation efforts (UNESCO, 1972; De la Torre, 2013), it can simultaneously exacerbate issues such as gentrification, exceeding carrying capacities, and the exclusion of local communities (MacCannell, 1973; Harvey, 2012). Projects carried out through public-private partnerships, in particular, pose risks to local identity and collective memory (Tekeli, 2009; Graham, Ashworth & Tunbridge, 2000). This viewpoint underscores the importance of sustainable conservation policies and participatory planning approaches (Hall, 2005; Timothy, 2011). In this way, it may be possible to protect cultural heritage from rent-based pressures, safeguard the rights of local communities, and distribute the economic benefits of tourism fairly. Hence, there is a clear need to address the cultural heritage–tourism relationship comprehensively within the framework of neoliberal urbanization.

This study aims to investigate how urban transformation practices emerging under neoliberal urbanization policies shape cultural heritage sites, and what spatial, social, and economic outcomes arise from their commodification in the context of tourism. It emphasizes that cultural heritage is not merely an economic resource but also plays a key role in fostering social memory and identity, and seeks to demonstrate that the balance between conservation and economic development can be achieved through planning approaches that prioritize participation and the public interest.

Keywords: Neoliberal urbanization, cultural heritage, tourism, cultural tourism, culture-led transformation.

KAYNAKÇA

Brenner, N., & Theodore, N. (2002). Cities and the geographies of “actually existing neoliberalism.” *Antipode*, 34(3), 349–377.

- De la Torre, M. (2013). Values and heritage conservation. In M. De la Torre (Ed.), *The conservation of cultural heritage* (pp. 23–39). Getty Conservation Institute.
- Graham, B., Ashworth, G. J., & Tunbridge, J. E. (2000). *A geography of heritage: Power, culture and economy*. Arnold.
- Hall, C. M. (2005). *Tourism: Rethinking the social science of mobility*. Pearson.
- Hall, C. M., & Page, S. J. (2014). *The geography of tourism and recreation: Environment, place and space* (4th ed.). Routledge.
- Harvey, D. (1989). *The condition of postmodernity: An enquiry into the origins of cultural change*. Blackwell.
- Harvey, D. (2012). *Asi Şehirler* (A. Temiz, Çev.). Metis Yayıncılık.
- MacCannell, D. (1973). Staged authenticity: Arrangements of social space in tourist settings. *American Journal of Sociology*, 79(3), 589–603.
- Smith, N. (2006). Yeni küresellik, yeni şehircilik: Küresel kentsel strateji olarak soylulaştırma (İ. Urkun-Bowe & İ. Gündoğdu, Çev.). *Planlama*, 2, 13–27.
- Tekeli, İ. (2009). *Kültür politikaları ve insan hakları bağlamında doğal ve tarihi çevreyi korumak*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Timothy, D. J. (2011). *Cultural heritage and tourism: An introduction*. Channel View Publications.
- UNESCO. (1972). *Convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage*. Paris: UNESCO

KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASI VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA PROJELERİ: HASANKEYF DEĞERLENDİRMESİ

Ayşe Nur TÜR

Batman Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, İç Mekan Tasarımı Programı

ORCID ID: 0000-0003-1706-4273

ÖZET

Kültürel miras, toplumsal değerlerin, inançların, geleneklerin ve bilgilerin somut ve somut olmayan yansımalarını kapsar (ICOMOS, 2013). Sürdürülebilir kalkınma ise, bugünün ihtiyaçlarını karşılarken gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermemeyi amaçlar (WCED, 1987). Ancak Türkiye’deki bazı kalkınma projeleri, kültürel mirasın korunması açısından çeşitli sorunları beraberinde getirmektedir. Araştırmanın amacı, sürdürülebilir kalkınma projelerinin kültürel miras üzerindeki etkilerini araştırmak ve bu bağlamda sürdürülebilirlik kavramını değerlendirmektir. Araştırmanın örneklemini; 2020 yılında, Ilısu Barajının yapılmasıyla sular altında kalan Hasankeyf oluşturmaktadır.

12.000 yıllık geçmişiyle Hasankeyf, Mezopotamya’nın önemli kültürel miras alanlarından biridir. Fakat Ilısu Barajı’nın yapımıyla bu tarihi yerleşim alanının büyük kısmı sular altında kalmıştır. Hasankeyf, Artuklu, Eyyubi ve Akkoyunlu dönemlerine ait önemli eserler barındırmakla birlikte, kültürel çeşitlilik ve sürekliliğin bir sembolüdür (Arık, 2004). UNESCO, kalkınma projelerinin kültürle uyumlu şekilde planlanması gerektiğini vurgulasa da (UNESCO, 2015b), Hasankeyf’te yapılan uygulamalar bu prensiplere tam olarak uyum sağlamamıştır.

Hasankeyf’te yapılan kurtarma çalışmaları kapsamında Zeynel Bey Türbesi ve Er Rızık Camii gibi bazı yapılar taşınmış, Yamaç Külliyesi gibi eserlerde de yerinde koruma çalışmaları yapılmıştır (Yılmaz & Sevgi, 2020; Yılmaz vd., 2020). Ancak yeni Hasankeyf’teki konutların ve kent dokusunun, eski Hasankeyf’in mekânsal alışkanlıklarına ve ruhuna uygun olmadığı belirtilmektedir (Özdemirkol, 2023; Ayçam, Kalak & Yılmaz, 2022). Ayrıca, zorunlu göçler nedeniyle halk, sosyal ve ekonomik sorunlarla karşılaşmıştır (Başkaya & Türk, 2015). Benzer sorunlar, Birecik Barajı yapımıyla sular altında kalan de görülmüştür (Aktaş, 2014).

Yapılan çalışma, sürdürülebilir kalkınmanın kültürel bileşenlere daha fazla önem vermesi gerektiğini göstermektedir. Hasankeyf örneği, kültürel mirasın sadece toplumsal değil, aynı zamanda ekonomik ve çevresel sürdürülebilirlik açısından kritik bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Miras, Sürdürülebilir Kalkınma, Hasankeyf.

CULTURAL HERITAGE CONSERVATION AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT PROJECTS: EVALUATION OF HASANKEYF

ABSTRACT

Cultural heritage includes tangible and intangible reflections of social values, beliefs, traditions and knowledge (ICOMOS, 2013). Sustainable development aims to meet the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their needs (WCED, 1987). However, some development projects in Turkey bring along various problems in terms of cultural heritage conservation. The aim of the research is to investigate the effects of sustainable development projects on cultural heritage and to evaluate the concept of sustainability in this context. The sample of the research consists of Hasankeyf, which was flooded by the construction of the Ilisu Dam in 2020.

With its 12.000 years of history, Hasankeyf is one of the important cultural heritage sites of Mesopotamia. However, with the construction of the Ilisu Dam, a large part of this historical settlement area was flooded. Hasankeyf contains important artefacts from the Artuqid, Ayyubid and Akkoyunlu periods and is a symbol of cultural diversity and continuity (Arık, 2004). Although UNESCO emphasises that development projects should be planned in harmony with culture (UNESCO, 2015b), the practices in Hasankeyf did not fully comply with these principles.

Within the scope of the rescue works carried out in Hasankeyf, some buildings such as Zeynel Bey Tomb and Er Rızık Mosque were moved, and in-situ conservation works were carried out in monuments such as the Yamaç Complex (Yılmaz & Sevgi, 2020; Yılmaz et al., 2020). However, it is stated that the dwellings and urban texture in the new Hasankeyf are not in line with the spatial habits and spirit of the old Hasankeyf (Özdemirkol, 2023; Ayçam, Kalak & Yılmaz, 2022). In addition, the people faced social and economic problems due to forced migration (Başkaya & Türk, 2015). Similar problems were also observed in the area flooded by the construction of the Birecik Dam (Aktaş, 2014).

The study shows that sustainable development should pay more attention to cultural components. The Hasankeyf example reveals that cultural heritage plays a critical role not only in terms of social but also economic and environmental sustainability.

Keywords: Cultural Heritage, Sustainable Development, Hasankeyf.

KAYNAKÇA

- Aktaş, K. O. (2014). Halfeti Şehrinin Tarih İçindeki Gelişimi, Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) Coğrafya Üzerindeki Etkileri ve Şehrın Gelecekteki Gelişme İmkanlarının Değerlendirilmesi. B. Sayıl Onaran (Ed.) *Sürdürülebilir Kent Modeli Olarak Urfa Halfeti'nin Yavaş Şehir (Citta Slow) Hareketi Bağlamında Değerlendirmesi* (ss. 45-63). Emek Ofset.
- Arık, M. (2004). *Hasankeyf-Üç Dünyanın Buluştuğu Kent*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

- Yılmaz, M., & Sevgi, S. (2020). Hasankeyf Er Rızık Camisi koruma ve kurtarma (taşımaya) uygulama çalışmaları. *Akademik Sanat Tasarım ve Bilim Dergisi*, 5(10), 19-40.
<https://doi.org/10.34189/asd.5.10.002>
- Yılmaz, M.-Sevgi, S.-Eskici, B.-Şener, Y.S.-Eliüşük, M. (2020). Kısmen Baraj Gölü Suları Altında Kalacak Olan Hasankeyf Yamaç Külliyesinin Sağlamlaştırılması, Korunması ve Sergilenmesine Yönelik Uygulamalar. *Amisos*, 5/9, 413-439.
- Özdemirkol, M. (2023). Hasankeyf/Ilısu Barajı'nda Yeniden Yerleştirme Sürecinin Dünya Bankası Tavsiye Kararları Açısından Değerlendirilmesi, *Kent Akademisi Dergisi*, 16(4):2734-2760.
<https://doi.org/10.35674/kent.1332549>
- Başkaya, Z., & Türk, E. (2015). Barajların olası çevresel ve sosyo-ekonomik etkilerinin halkın bakış açısıyla değerlendirilmesi: Ilısu Barajı ve Hasankeyf örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(40), 347-383.
- Ayçam, İ., Kalak, M., & Yılmaz, E. (2022). Eski Hasankeyf ve Yeni Hasankeyf konutlarının ekolojik mimarlık kriterleri kapsamında karşılaştırılması. *Online Journal of Art and Design*, 10(2), 52–75.
- ICOMOS Türkiye Milli Komitesi. (2013). Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi. ICOMOS Türkiye. https://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0784192001542192602.pdf
- UNESCO Türkiye Millî Komisyonu. (t.y.). *Kültür*.
<https://www.unesco.org.tr/Pages/156/13/K%C3%BClt%C3%BCr>
- World Commission on Environment and Development (WCED). (1987). *Our Common Future*. Oxford University Press. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>

GÖÇEBE KIRGIZ KÜLTÜRÜNDE TAKI VE SÜS EŞYALARI**Nazgül ENTERİYEVA**

Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Literature,

Department of Turkish Language and Literature

ORCID ID: 0009-0008-1390-7759**Özet**

Eski Romalılar takı için “eğlence, latife, dekor” anlamında *iocus* kelimesini kullanırken, İngilizler ise “değerli taş, mücevher” anlamında *jeweller* kelimesini kullanmışlardır. Türkçede ise genel anlamda *takı* kelimesi kullanılmıştır. Anadolu Türklerinin Arap kültürü ile teması sonrasında Türkiye Türkçesine kazandırılan “mücevher” kelimesi günümüzde “değerli taşlardan yapılmış takıları” belirtir. Mücevher “enderliği, zarafeti, güzelliği ve dayanıklılığı” sembolize etmiştir. Bu özelliğinden olsa gerek ki, insanoğlunun var olduğu tarihten bu yana takılar aynı zamanda sosyal statü göstergesi olarak da kullanılmıştır. Kadim bir geçmişe sahip olan takıların her kültürde varlığını koruduğu gibi her dilin söz varlığında da geniş yelpazeye yayılarak yerini almıştır. Tarihin bilinen ilk sahnelerinde değerli taşlar bir takı unsuru olarak görülmemiştir, ama onun yerine hayvanın dişi, kemik ve derileri, bunun yanı sıra deniz kabukları gibi doğada bulunan nesnelere takı yapımında kullanılmıştır. Bulunması ve yapımı oldukça zor olan takılar dünyanın en uzun destanı olarak bilinen Manas destanında da yerini almıştır. Manas destanı Kırgız Türklerinin en önemli kültür taşıyıcısı olmakla birlikte tüm Türk dünyası için muazzam bir göçebe kültürü örneğidir. Çalışmada bu kültürün içindeki takıları yakından incelerken Türk dünyasının ihtişamlı kültür ve dil zenginliğini göstermek amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra takıların anlam haritası Türk kültürü ve lehçeleri arasında diyakronik karşılaştırmalı yöntem ile incelenecektir. Manas destanından elde edilen kültürel ve lengüistik bulgular etnografik açıdan ele alınacaktır. Çalışmanın sonucunda Türk kültür ve dil birliği öğelerinin temsilcisi olan takılar Aral- Hazar Kıpçak grubundaki Türk lehçelerindeki kullanım şekilleri ile karşılaştırmalı olarak ele alınacak ve tarihi kaynaklardaki kökenleri sorgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: *kültür, Manas destanı, folklor, takı, süs, çağdaş Türk lehçeleri***JEWELLERY AS CARRIERS OF STEPPE CULTURE ON THE EXAMPLE OF THE KYRGYZ****Abstract**

The ancient Romans used the word *iocus* for jewelry, meaning "entertainment, joke, decoration", while the English used the word *jeweller*, meaning "precious stone, jewel". In Turkish, the word jewelry is used in a general sense. The word "mucevher", which was introduced to Turkish after

the contact of the Anatolian Turks with the Arab culture, today indicates "jewelry made of precious stones". Jewelry symbolized "rarity, elegance, beauty and durability". It must be because of this feature that jewelry has also been used as an indicator of social status since the history of mankind. Jewelry, which has an ancient past, has maintained its existence in every culture and has spread to a wide range in the vocabulary of every language. In the first known scenes of history, precious stones were not seen as an element of jewelry, but instead, objects found in nature such as animal teeth, bones and skins, as well as seashells were used in jewelry making. Jewelry, which is quite difficult to find and make, also took its place in the Manas epic, known as the longest epic in the world. The Manas epic is the most important cultural carrier of the Kyrgyz Turks and is a magnificent example of nomadic culture for the entire Turkic world. In this study, while examining the ornaments in this culture closely, it is aimed to show the magnificent cultural and linguistic richness of the Turkic world. In addition, the semantic map of the ornaments will be examined with the diachronic comparative method between the Turkish culture and dialects. The cultural and linguistic findings obtained from the Manas epic will be discussed from an ethnographic perspective. As a result of the study, the ornaments that are representatives of the Turkish cultural and linguistic unity elements will be discussed comparatively with the usage patterns in the Turkish dialects of the Aral-Caspian Kipchak group and their origins in historical sources will be questioned.

Keywords: *culture, Manas epic, folklore, jewelry, ornament, contemporary Turkish dialects*

GİRİŞ

Bir dilin etnolengüistik açıdan, konuşanın manevi kültürüyle ilişkili olarak incelenmesi 20. yüzyılın ortalarında gelişti ve o zamandan itibaren maddi kültür verileri de etnolengüistik araştırmanın konusu haline gelmiştir. Tarihi söz varlığı, dil birimlerinin ve araçlarının özelliklerini incelerken dilin çeşitli yönlerini kapsar. Bir dilin kaynağını oluşturan tarihi yazıtlar belirli bir etnik grup hakkında çok önemli bilgiler verir, araştırmanın içeriğini ve tematik yönlerini zenginleştirir. Tarihi yazıtlar, belirli bir etnik grubun, halkın yaşam şeklinin yansıtmasının yanı sıra, o halkın sanat zevkini ve dünya görüşünü akseden paha biçilemez kaynaklardır. Tarihi söz varlığının leksik ve semantik özelliklerini tespit etmek etnobilimin sorunlarını çözenin ana yollarından biridir. Son yıllarda etnolengüistik araştırmalara bu yönde özel önem verilmesi, araştırmamızın amacının aktüelliğini göstermektedir. Tarihsel sözlükbilimin ana hedefi dilsel olguların tarihsel bir perspektiften incelenmesidir. Genel olarak belirli bir dilin kelime dağarcığının incelenmesini tanımaz, ancak belirli bir halkın tarihi, kültürü, dünya görüşü ve davranışıyla ilgili dil dışı

faktörlerin incelenmesini tanır. Her dilin kelime dağarcığı, kelime hazinesi zenginliği, o dili anadili olarak konuşan insanların tarihiyle bağlantılıdır. Dil – belirli bir halkın oluşumunun ve gelişiminin sonucudur, nesilden nesile aktarılan paha biçilmez bir mirasıdır. İsimler ve deyimler başta olmak üzere tarihi söz varlığı, çevreyi tanımanın, ona hâkim olmanın ve gerçekliği anlamının sonucunu yansıtan dil verileridir. Tarihi söz varlığı, bir halkın tarihinin, iç ve dış dünyasının edebi yansımasıdır. Maddi manevi miras ise her bireyin sosyal durumu ve dünya görüşünü kapsayan toplumsal bir olgudur.

1989 yılından itibaren Paris'teki bir derneğin adı olarak literatüre geçen etnoloji terimi günümüzde ayrı bir bilim dalı olarak varlığını sürdürmektedir. Etnografya terimi ise XIX. asrın ilk yarısında kullanılmaya başlamıştır. İlk dönemlerde insan topluluklarının dillerinin bilgisi (lenguistik) olarak kullanıldıysa da süreç içerisinde (30-40 yıl sonra), yani 1910'dan sonra maddi kültürü araştıran bir bilim dalı olarak işlevini sürdürmüştür ve tanımlanmıştır (Ülkütaşır, 1973: 25). Ancak etnografya çalışmalarının geçmişi çok eski dönemlere dayanmaktadır. Eski Yunan mezar taşlarında komşu halklar hakkında bilgi veriliyor. Herodot eserlerinde Pers kralına kendilerine komşu olan diğer halklar hakkında bilgi vermektedir (Tokarev, 1978: 15).

Çalışmada Kırgız göçebe kültüründe var olan takılar diyakronik çizgide ele alınırken Aral-Hazar Kıpçak dil grubundaki karşılıkları ile birlikte karşılaştırmalı bir sistemde verilmiştir. Böylece Türk dünyası etnografik terimlerine ışık tutulurken Türk dünyası etnografisine de katkıda bulunulmuştur. Söz konusu takılar çağdaş dünyanın gelişim hızı karşısında kullanım sıklığını kaybetmiş ve deyim yerindeyse unutulmaya yüz tutmuştur. Küresel çaptaki iletişimin hızı halkların kültür varlığını ve devamını olumsuz etkileyecek hale gelmiştir. Halkların iletişim ve etkileşimi şekli boyut değiştirmiş geleneksel değerler hızla kaybolmaya başlamıştır. Tam da bu noktada belirli bir halkın diğer halklardan ayırt edici kültürel özelliklerini koruması önem arz ediyor. Çalışma bu açıdan kültürel belleğin korunması bakımından halk kültürüne katkı sağlayacaktır.

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

Kırgızların bozkır kültüründe “Şapkaların tepesine takılan veya eşarpların kenarlarına takılan ip süsler”³ (KRS II, 353; KTS II, 136) anlamında kullanılan *çaçы/чачы* adlı takının *çaçык* şeklinde kullanımını da vardır (KO, 224). İlk bakışta *çaç* kelimesinden türemiş olabileceği akla gelse de söz konusu kelime *çaç*- ‘saçmak, yaymak’ kelimesinden türemiştir.⁴ Türkçenin Aral - Hazar Kıpçak

³ *суусар тебетей, анын чокусунда көк мончок өткөрүп таккан узун кара чачы* ‘susamuru şapkası, onun tepesinde mavi boncuk geçirilen uzun siyah saçları’

⁴ [*çaç*- (< *saç*- ‘to scatter, sprinkle’, EDPT, 794) + *ı*]

Dil Grubunda benzer fonetik ve semantik yapıya sahip kelime tanıklanmasa da ‘kadın şapkası’ anlamında *çaçpak* kelimesi tanıklanmıştır (STY, 225). Kelime bu haliyle hiçbir tarihî lehçede tanıklanmamıştır. Ancak, kelimenin kökünü oluşturan *saç-* fiili Eski Türkçe döneminden bu yana tanıklanan kelimedir (TTES, 230). Moğolca *tsatsa-* ‘saç-’ kökü ile ilişkilendirilmiştir (KL, 39). “Örgü saça süs amacıyla eklenen ipler”⁵ (KEBS, 38) anlamında kullanılan *çaçpak* adlı saç süsünün sadece renkli ipten ibaret olduğu gibi çeşitli değerli taşlarla da süslenmiş türleri de vardır (KO, 223). Çalışmanın korpusundaki diğer lehçelerde tanıklanmamıştır. Eski Türkçe kaynaklarından tanıklanmamıştır, ama Orta Türkçe kaynaklarında *saçbah* ‘saç süsü’ (KS, 86) şeklinde bir kelime geçmiştir. İnceleme altına alınan kelime, *saç* ve metateze uğramış olan *bağ* kelimesinden meydana gelmiştir.⁶ Buna göre *çaçpak* kelimesinin birebir anlamı ‘saç bağı’dır (KES, 248).⁷ Söz konusu kelimenin kökünü oluşturan *çaç* kelimesi Eski Türkçe döneminden bu yana ilk sesinin asimilasyona uğramış *s > ç* (saç) biçimleriyle tanıklanmıştır. Kökü net değildir, kıyaslanması bakımından Moğolca *sançig* ‘kakül’, Halhaca *sançig* ‘kakül’, Buryatça *hanşag* kelimeleri sıralanmıştır (SGTY (L), 41).

“Kadın saçına bağlanan, yuvarlak gümüş madeni para ile süsleyerek yapılan süs” (KTS II, 1331) anlamında kullanılan *çolpu* adlı saç takısı eskiden değerli taşlarla süslenen, tam ortasına nazar değmesin diye deri içine dua konulan görkemli bir görünüşe sahip saç süsüymüş (KO, 227). Türkçenin tarihi kaynaklarında ve günümüz Kuzey Kıpçak lehçelerinde tanıklanmamıştır. Budagov’un sözlüğünde söz konusu kelimeyi ‘saç ucuna takılan gümüş süsler; derince çanak, elek’ anlamında kullanılmıştır. Ahmetyanov, söz konusu kelimenin aslının Moğolca *çolubu* ‘sögüt ağacının eğik dallarından yapılan elek’ olduğunu belirtmiştir. Eskiden *çolpu* çeşitleri ağaç dallarından yapılmış, daha sonra metal örnekleri yapılmaya başlamıştır (SSTTN, 499).

“Saç süsünü oluşturan küçük metal parçacıklar: *алтын, күмүш аралаш алкымга таккан күбөгү* ‘altın, gümüş karışık boynuna taktığı *küböğü*’; *жипке тизген күбөктөү тизилип* ‘ipe dizilen *kübök* gibi” (KRS I, 458; KTS I, 183)⁸ anlamında kullanılan *kübök* kelimesi tarihi korpusdaki diğer lehçelerde tanıklanmamıştır. Alıntı kelime olduğu dile getirilmiştir.⁹

⁵ *гүмүштөн чачпак соорунда, күлгөнүң турат оюмда* ‘gümüş *çaçpak* üzerinde, gülümseyen yüzün hatırımda’; *кең чачпак* ‘geniş *çaçpak*’

⁶ [*ç* *çaç* (< saç ‘hair’, EDPT, 794) + *pak* (< bağ ‘bond, tie, belt’, EDPT, 310)]

⁷ Aslında ET. *bag* kelimesi Kırgızcada *boo* biçimine dönüşerek yuvarlaklaşmıştır. Ancak söz konusu kelimedeki eski biçimini korumuştur.

⁸ *Kübök*’ün uzunluğu 80 sm. olur, değerli metallerle yapılan çeşitleri de vardır (KO, 155)

⁹ [*M. xavh* ‘av aleti; küçük metal parça’, ÖS, 170]

Kırgız Türkçesinde “Kadınların kollarına taktıkları süs, bilezik ”(KRS I, 34; KTS I, 227)¹⁰ anlamında kullanılan *bilezik* adlı takı ezelden beri sosyal statü göstergesiydi, bu yüzden çeşitli değerli metallere (altın, gümüş vs.) yapılmış, kıymetli taşlarla süslenirmiş (KO, 36). Eski Türkçe döneminden bu yana *bilezik* ‘e.a.’ (DTS, 99; DLT I, 518); OT. *bilezik/bilezük* ‘e.a.’ (ME1, 222, 402; ME2, 102; KE, 103) şeklinde tanımlanan bu kelime Aral- Hazar Kıpçak Grubunda Kz. *білезік* ‘e.a.’ (RKzS, 514), Kkalp. *билезик* ‘e.a.’ (RKS, 63), Nog. *билезик* (RNS, 56) şeklinde tanımlanmıştır. Radlov bu kelimeyi *bilek* + *üzük* (yüzük) şeklinde ele almıştır (ESTY, 114). Clauson, Radlov’u desteklemiş ve kelimenin kökünün başka türlü izah edilemeyeceğini dile getirmiştir (EDPT, 345).¹¹ Buradan hareketle Özbekçede tanımlanan *bilaguzuk* biçiminin en eskicil biçim olduğu söylenebilir. Çünkü kelime *bilek* ve *yüzük* şeklinde iki kelimedenden oluşmuştur (VEWT, 76; ESTY, 143). Kırgızcada *z* sesi düşerek *bilerik*¹² olmuştur (KES, 53).

“Parmaklara takılan süs, yüzük” (KRS I, 273; KTS I, 497) anlamında kullanılan *cüzdük* kelimesi diğer lehçelerde Kz. *жүзүк* ‘e.a.’ (RKzS, 561), Kkalp. *жүзүк* ‘e.a.’ (RKS, 350), Nog. *юзук* ‘e.a.’ (RNS, 256) şeklinde tanımlanmıştır. Karahanlı döneminden itibaren görülmeye başlayan bu kelimenin¹³ kökü eski Türk yazıtlarında tanımlanan ‘eklem, parmak’ anlamındaki *yüz* kelimesine dayanır: *yüz* + *ük* (ESTY, 262; SGTY (L), 260)¹⁴. *Yüz* kelimesinin ‘eklem’ anlamı Karakalpak, Tuva ve Yakut Türkçesinde korunmuştur (SYY II, 244). *Yüzüğün* parmaklara takıldığı ve süslediği için fikir mantığa aykırı değildir (KES, 108). Türkçede süs isimlendirmelerinde organ isimleri kullanıldığı bilinen bir gerçektir: *bilek* > *bilezik*.

“Sedef gibi kıymetli taşlar veya camın yan yana dizilmesiyle oluşturulan kolye” (KTS I, 760, 933; KRS II, 133; KO, 161)¹⁵ anlamında kullanılan *monçok* kelimesinin kökü şu şekilde açıklanır: [*boncuk* ‘bead, bead necklace; jewel’, EDPT, 349]. Eski Türk kaynaklarında *monçuq/moncaq* ‘kolye’ (DTS, 28; DLT I, 475), *boyunçah* ‘şal’ (KS, 324), *monçaq/monçuq/moncuq* ‘boncuk’ (ME, 167) biçiminde tanımlanan kelime Kz. *моншақ* ‘e.a.’ (RKzS, 515), Kkalp. *моншақ* ‘e.a.’ (RKS, 69), Nog. *мойшақ* ‘e.a.’ (RNS, 61) şeklinde tanımlanmıştır. Radlov *moişak* ‘kırmızı kolye’ şeklinde almıştır (OSTN VI, 220). Eski Türkçe döneminden bu yana *boyunduruk/moyunturuk* ‘boyuna takılan süsler’ şeklinde tanımlanan kelime Tuv. *moyunturuk* ‘üst giysi yakası’; Kkalp., Kz., Kırg. ‘boyunluk’ biçiminde tanımlanmıştır. Kırgızca alamorfunda *moyun* kelimesine +çAk

¹⁰ *билериги зумурат* ‘bileziği zümrüt’ (M.II, 9808).

¹¹ [*bilezik* (< *bile:zük* ‘bracelet’, EDPT, 345) < *bilek* + *yüzük*]

¹² Bu örnek Kırgız Türkçesindeki rotasizmin hapaks örneği olabilir: *z* > *r*

¹³ ET. *yüzük* ‘yüzük’ (DLT III, 18-26); OT. *yüzük* ‘yüzük’ (KE, 753; KZL, 132), *üzük* ‘e.a.’ (ME, 408).

¹⁴ [*cüz* (< **cüz* ‘eklem’, ESTY, 262) + *dük* (< *yüzük* ‘finger ring’, EDPT, 986)]

¹⁵ *мончок тизип алыптыр* ‘monçok dizmiş’ (M.I, 8083)

eki eklenince ses düşmesi meydana gelerek *monçok* kelimesi oluşmuştur (KES, 180). Moğolcada *montsok* 'kolye' şeklinde tanımlanmıştır (KTT, 88).

SONUÇ

Çalışmanın başında ifade edildiği gibi takılar ezelden beri güzelliğin, zarafetin yanı sıra gücün, iktidarın da simgesi olagelmıştır. Çalışmada Kırgız bozkır kültüründe kullanılan bazı takılarına yer verildi. Çalışmada görüldüğü üzere Kırgız Türkçesi birçok sosyal-ekonomik temaslarına rağmen öz dilini korumayı başarmış, ama alıntı kelimelerin varlığı da yadsınamaz. Kırgız Türklerinin İslam ile tanışmadan önce Moğollar ile temasını gösteren lengüistik veriler ortadadır. Bununla birlikte Eski Türkçenin izlerini de rahatça görebilmekteyiz. Çalışmanın bir toplumun sosyoekonomik durumunun bir göstergesi olan takı ve süs eşyalarının en eskicil lengüistik verileri içerdiği görülmektedir.

İnsanın dış görünüşü bir anlamda kendini ifade etme ve kendini tanıma yollarından biridir. Bireyin çevresindeki dünyadaki yerini belirleyen bir yaratıcılık nesnesi, bir biçimi, güzele dair düşüncelerin ifade edilmesidir. Antik çağlardan günümüze kadar mücevher, statü, zenginlik, dini bağlılık ve daha birçok şeyin sembolü olarak çeşitli halkların kültüründe önemli bir rol oynamıştır. Aynı zamanda kültür ve geleneklerin yansıması olmuştur. Her halk kendine özgü desen, şekil ve malzemelerle ayırt edilen benzersiz bir stil ve tasarım geliştirmişlerdir. İnsanlar takı aracılığıyla belli bir kültüre aidiyetini ortaya koyabilirler. Bununla birlikte takılar insanların inançları ve ritüelleriyle ilişkili sembolik anlamlar da taşımaktadır. Bazı takılar yalnızca kutsal bir olay sırasında takılabilir veya kötü ruhlardan korunmak için bir muska görevi görebilir. Aynı zamanda sevgiyi, refahı, doğurganlığı veya zenginliği de sembolize edebilirler. Bu nedenle takılar çeşitli kültürlerin halk törenlerinde ve ritüellerinde önemli bir rol oynamaktadır. Geleneksel takı ve süs eşyalarının da dâhil olduğu kültürel mirasın ve geleneklerin korunması çağdaş dünyanın iletişim hızı nedeniyle giderek önemini arttırmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akmataliev, A. (1996). Kırgızdın Kol Önörçülüğü. Bişkek: Muras. –KO
Akmataliev, A. (2010). Kırgız Tilinin Sözdüğü. Bişkek. –KTS
Atalay, B. (1972). Divanü Lûgati't – Türk. Dizin. Ankara: TDK. –DLT
Bektaev, K. (2001). Bolşoy Kazahsko-Russkiy, Russko-Kazahskiy Slovar'. Almatı. –RKzS
Baskakov, N. A. (1967). Russko-Karakalpakskiy Slovar'. Moskva. –RKS
Baskakov, N. A. (1956). Russko-Nogayskiy Slovar'. Moskva. –RNS
Budagov, L. (1869, 1971). Sravnitel'nyy Slovar' Turetsko-Tatarskih Narechiy. –SSTN
Çobanoğlu, Ö. (1999). Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş. Ankara: Akçağ.
Clouston, G. (1972). An Etimological Dictionary of the Pre-Thirteenth Century Turkish. Oxford. –EDPT
Elçin, Ş. (1988). Halk Edebiyatı Araştırmaları. (1. baskı). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
Ehmet'yanov, R.G. (2001). Tatar Teleneng Kısaça Tarihi-Etimologiyalık Sözlüğü. Kazan. –TTES
Garkavets, A.N. (2011). Kıpçakskiy Slovar'. Almatı. –KS

- Karasaev, H. (1986). Özdöştürülgön Sözdör. Frunze. –ÖS
Karatayev, O. Eraliyev, S. (2005). Kırgız Etnografyası Boyunça Sözdük. Bişkek. –KEBS
Manas (1980). Sagınbay Orozbak Uulunun Variyantu Boyunça. Frunze.
Manas (1958). Birinçi Bölük. Red. Yunusaliev, B.M. Frunze.
Nadelyaev, V.M., v.d. (1969). Drevnetyurkskiy Slovar. Leningrad. –DTS
Ostroumov, N. (1876). Perviy Opıt Slovarya Narodno-Tatarskogo Yazıka. Kazan'. –STY
Pekarsky, E.K. (1958). Slovar Yakutskogo Yazıka. AN. –SYY
Radloff, V.V. (1899–1911). Opıt Slovarya Turkskih Nareçiy. Moskva. –OSTN
Räsänen, M. (1969). Versuch eines etymologischen Wörterbuchs de Türksprachen. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. –VEWT
Sevortyan, E. V. (1978). Etimologiceskiy slovar' turkskih yazıkov. B/Y. Moskva. –ESTY
Seydakmatov, K. (1988). Kırgız Tilinin Etimologiyalık Sözdüğü. Frunze: İlim. –KES
Tenışev, E. R. (1988). Sravnitel'no İstoriçeskaya Grammatika Turkskih Yazıkov. Moskva. –SGTY.
Tokarev, S, A. (1978). İstoki Etnografiçeskoy Nauki. Moskva.
Ülkütaşır, M. Ş. (1973). Cumhuriyet'le Birlikte Türkiye'de Folklor ve Etnografya Çalışmaları. Ankara.
Yudahin, K. K. (1965). Kirgisko-Russkiy Slovar'. Moskva. –KRS
Yunusaliev, B. M. (1959). Kirgizskaya Leksikologiya: Razvitie Kornevıh Slov. Frunze. –KL

GELENEKSEL EVLERDEKİ YAPISAL SORUNLARIN TESPİTİ VE DEĞERLENDİRMESİ: ALANYA TOPHANE MAHALLESİ ÖRNEĞİ

Semra GÜLÜŞKEN

Dicle Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı

ORCID ID: 0009-0004-0080-6087

Nursen IŞIK

Dicle Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Yapı Bilgisi Anabilim Dalı

ORCID ID : 0000-0002-6125-1896

ÖZET

Alanya, Akdeniz'in doğu ucunda konumlanmış, tarihin farklı dönemlerinde stratejik bir kent olarak öne çıkan bir yerleşim yeridir. Bu kentin kale surları ve deniz arasında kalan bölgesinde yer alan Tophane Mahallesi ise, Alanya'nın hem kültürel hem de mimari anlamda en kıymetli dokularından birini temsil etmektedir. Tarihin derinliklerinden bugüne ulaşan Tophane Mahallesi, özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde gelişen mimari anlayışın; coğrafi, sosyal ve ekonomik koşullarla harmanlanması sonucunda şekillenen eşsiz bir yerleşim örüntüsüne sahiptir. Bu bağlamda mahallenin dar sokakları, denize veya surlara bakan terasları ve geleneksel dokuyu yansıtan evleri, Tophane Mahallesi'ni hem yerel ölçekte önem taşıyan bir açık hava müzesi niteliğindedir.

Tophane Mahallesi'nde yapısal bileşenleri olarak genellikle zemin katın yığma taş duvarlarla örülü olduğu, üst katların ise ahşap karkas veya hıms sistemle desteklendiği gözlemlenmektedir. Bodrum ve zemin katta duvarlarda kullanılan taşın dayanıklılığı, zemindeki yüklerin karşılanmasında kritik rol oynamaktadır. Üst katlarda kullanılan ahşap malzemenin esnekliği sayesinde deprem kuvvetlerine karşı dayanıklılık sağlayarak, yapıların kullanım konforunu artırmaktadır. Ahşabın diğer malzemelere kıyasla hafif oluşu, statik açıdan avantaj getirdiği kadar, üst katların imalatında daha hızlı ve kolay işleme olanağı tanımaktadır. Bununla birlikte, ahşabın neme karşı korunması ve havalandırılması vb. gibi periyodik bakımlarının yapılması oldukça önemlidir. Düzenli bakım yapılmadığı veya kullanılmadığı bakımsız bırakıldığı durumlarda bünyesel bozulmalar meydana gelmektedir. Tophane Mahallesi'ndeki evlerde ahşap elemanların çürümesi veya böceklenmesi sıkça rastlanan sorunlar arasındadır.

Bu çalışmada; Tophane Mahallesi'nin yapı stokunu değerlendirmek, yapısal özelliklerini tanımlamak ve olası risk faktörlerini belirlemektir. Geleneksel Tophane Evlerinin yapısal sorunlarının tespiti amacıyla yerinde saha çalışması yapılmış ve bu kapsamda on adet geleneksel evlerdeki yapısal sorunlar belirlenmiş ve yapısal sorunlar fotoğraflarla belgelenmiştir. Ayrıca yapısal sorunlara yönelik değerlendirmeler yapılarak, sorunlara yönelik öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Alanya, Geleneksel Tophane Evleri, Yapısal Sorun, Yapım Tekniği

DETECTION AND EVALUATION OF STRUCTURAL PROBLEMS IN TRADITIONAL HOUSES: ALANYA TOPHANE NEIGHBORHOOD EXAMPLE

ABSTRACT

Alanya is a settlement located at the eastern end of the Mediterranean Sea, which has stood out as a strategic city in different periods of history. Tophane Neighborhood, located in the area between the castle walls and the sea, represents one of the most valuable textures of Alanya in both cultural and architectural terms. Reaching the present day from the depths of history, Tophane Neighborhood has a unique settlement pattern that was shaped as a result of the blending of the architectural understanding that developed especially in the Seljuk and Ottoman periods with geographical, social and economic conditions. In this context, the narrow streets of the neighborhood, terraces overlooking the sea or the walls and houses reflecting the traditional texture make Tophane Neighborhood an open-air museum of importance on both a local scale. In terms of structural components in Tophane Neighborhood, it is generally observed that the ground floor is covered with masonry stone walls, while the upper floors are supported by a wooden frame or a wooden system. The durability of the stone used in the walls in the basement and ground floor plays a critical role in bearing the loads on the ground. Thanks to the flexibility of the wooden material used in the upper floors, it provides resistance against earthquake forces and increases the comfort of use of the buildings. The lightness of wood compared to other materials provides advantages in terms of statics, and it also provides faster and easier processing in the production of upper floors. However, it is very important to perform periodic maintenance such as protecting the wood against moisture and ventilating it. In cases where regular maintenance is not performed or it is left unused and neglected, structural deterioration occurs. Rotting or insect infestation of wooden elements in houses in Tophane Neighborhood are among the frequently encountered problems.

This study aims to evaluate the building stock of Tophane Neighborhood, define its structural characteristics and determine possible risk factors. To determine the structural problems of Traditional Tophane Houses, an on-site field study was conducted and within this scope, structural problems in ten traditional houses were determined and structural problems were documented with photographs. In addition, evaluations were made regarding structural problems and suggestions were presented regarding the problems.

Keywords: Alanya, Traditional Tophane Houses, Structural Problem, Construction Techniques

1.GİRİŞ

Alanya, tarihin farklı dönemlerinde birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve bu medeniyetlerin hakimiyet döneminde inşa ettiği anıtsal ve geleneksel yapıları bünyesinde barındıran tarihi kentlerden biridir.

Savunma yapısı olarak inşa edilen Alanya Kale surları ile deniz arasında konumlanan Tophane Mahallesi sivil mimari örneklerinden olan geleneksel evlerin yer aldığı turistik ve tarihi özellikleri taşıyan önemli yerleşim merkezidir. Tophane Mahallesi, özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde gelişen mimari anlayışın; coğrafi, sosyal ve ekonomik koşulların etkisiyle şekillenen bir yerleşim örüntüsüne sahiptir. Mahallede, bölgenin dar sokakları, denize veya surlara bakan terasları ve geleneksel dokuyu yansıtan evleri, yerel ve küresel ölçekte önem taşıyan bir niteliğe kavuşturmuştur.

Tophane Mahallesi'nde yer alan evlerin plan tipolojisi, zemin katında depo, ahır veya atölye; üst katlarda yaşam alanlarını içeren bir düzendedir. Evlerin cephe düzeni ve taşıyıcı sistemlerinde sıklıkla taş-ahşap kombinasyonu kullanılmıştır. Ahşabın bölgede kolay temini, esnekliği ve dayanıklılığı evlerde sıklıkla tercih edilmesini sağlamıştır. Bodrum ve zemin katı duvarlarında taş malzeme kullanılmıştır. Eğimli arazinin getirdiği topoğrafyaya uygun inşa edilen evlerin konumlarını etkileyerek, evlerde teraslar ve geniş saçağı andıran ahşap çıkmalarla tasarlanmıştır. Geleneksel evlerin, yapı bileşenleri, zamana ve değişen iklim koşullarına direnç gösterecek şekilde tasarlanarak, duvar kalınlıkları, çatı eğimleri ve temel sistemleri, doğal çevrenin sunduğu avantajlar ve dezavantajlar göz önünde bulundurulmuştur.

Tophane Mahallesi'ndeki konutların inşa süreçlerinde “hava sirkülasyonu” ve “iklimlendirme” sistemi dikkate alınarak tasarımlar oluşturulmuştur. Alanya'nın uzun ve sıcak yaz günlerinde iç mekânların serin tutulması ve dışarıdan gelen sıcak hava akımının kontrol altına alınması, geleneksel evlerin tasarımında göz önünde bulundurulmuş önemli bir parametre olmuştur. Bu nedenle, binaların konumlandırılış biçiminde, kapı ve pencere açıklıklarının düzenlenmesinde ve avluların boyutlarında bile “iklimle uyum” ilkesi geçerli kılınmıştır. Dar ve gölgelik sokaklar, dış cephelerde sıkça kullanılan ahşap kafesler, evlerin merkezinde yer alan avlu veya sofa gibi mekânlar, geleneksel evlerin iç-dış mekân ilişkisini güçlendirerek termal konforu destekleyen unsurlardır.

Bu çalışmada, Alanya kenti Tophane Mahallesi'ndeki sivil mimari örneklerinden olan geleneksel evlerin mevcut durumları ve yapısal sorunları tespit edilmiştir. Zaman içinde bakımsız kalan veya terk edilen geleneksel evlerin birçoğunda yapısal sorunlar meydana gelmiştir. Yapısal sorunlar

doğa koşulları etkisiyle zaman içinde hızla artarak bazı geleneksel evlerin ağır hasarlı olmasına veya yıkılmasına yol açan sürece girmesine neden olmuştur. Bu nedenle, geleneksel kent dokusunun korunması, sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla yerinde saha çalışması yapılarak, geleneksel evlerin güncel durumları gözlemsel tespitler yapılarak belirlenmiş, fotoğraflarla belgelenerek kayıt altına alınmıştır. Çalışma sonunda yapısal sorunları tespit edilen geleneksel evlere yönelik öneriler sunulmuştur.

2. ARAŞTIRMA ve BULGULAR

2.1. Çalışmanın Amacı

Tophane Mahallesi'nde gerek çevresel etkenler gerekse korunması gereken kültürel miras değeri sebebiyle, yapıların restore edilmesi ve güçlendirilmesi konusunda önemli çalışmalar yapılması gerekmektedir. Zira, Alanya kenti ve çevresi, tarih boyunca farklı ölçeklerde depremlerin yanı sıra yoğun nem ve tuz etkisine de maruz kalmıştır. Bu durum, geleneksel evlerde kullanılan taş, metal ve ahşap malzemelerde bozulmalara ve hasarlara yol açmıştır. Taş malzemenin çatlaklara sebep olacak şekilde aşınması, ahşabın hızla bozulması ve metal bağlantı elemanlarının paslanması gibi problemlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bunun yanında, yanlış malzeme seçimi veya bilinçsiz müdahaleler ile bu müdahaleler sonucu yapıya eklenen niteliksiz ek ve malzemeler yapıların özgün kimliğini bozmuştur Çimento esaslı sıvaların taş duvarlar üzerinde kullanılması, dış ortam neminin fazla olmasına bağlı taşıyıcı sistemde Benzer şekilde, çatılara eklenen niteliksiz malzemeler veya kat ilaveleri, geleneksel sistemin taşıma kapasitesini aşarak yapı bütünlüğünü bozmaktadır.

Bu araştırmada, Tophane Mahallesi'nin geleneksel yapı stokunu değerlendirmek, yapısal özelliklerini tanımlamak ve olası risk faktörlerini belirlemektir. Tarihi dokunun bir parçası olan geleneksel evlerin günümüz koşullarına uyarlanması, onarılması veya yeniden işlevlendirilmesi sürecinde karşılaşılan teknik ve yönetsel zorluklar, kentsel koruma ve restorasyon alanının önemli gündem maddelerinden biridir. Dolayısıyla, Tophane Mahallesi'ndeki geleneksel yapıların yaşadığı dönüşümün niteliksel ve niceliksel boyutunun detaylı bir şekilde incelenmesi, yalnızca yerel tarih ve kültür açısından değil, Türkiye'nin genel sivil mimarlık mirasının korunması bakımından değerli veriler sunulması amaçlanmaktadır.

2.2. Çalışmanın Kapsamı

Geleneksel mimarlık mirasının korunması ve gelecek nesillere aktarılması bakımından Tophane Mahallesi hem ulusal hem de uluslararası ölçekte önemli bir araştırma nesnesi olma potansiyeli taşımaktadır. Mahalledeki yapıların restorasyonu, yenilenmesi veya yeniden kullanım

senaryolarının oluşturulması süreçlerinde, mimari koruma ilkeleri ile mühendislik prensiplerinin birlikte ele alınması kaçınılmazdır. Deprem kuşağında yer alan Türkiye’de, özellikle tarihi yapıların sismik performansını artırmaya yönelik pek çok teknolojik ve geleneksel yaklaşım denenmektedir. Bu noktada, Tophane Mahallesi gibi “yaşayan” bir tarihi yerleşim dokusunun incelenmesi, taşıyıcı sistem tipleri ve kullanılan malzemelerin davranışları hakkında değerli ipuçları sağlayacaktır. Bilinçli ve bütüncül bir yaklaşımla ele alınmayan her koruma çalışması, mahalledeki evlerin özgün yapısını bozmakla kalmayıp aynı zamanda tarihi kent silüetine de geri dönülmez zararlar vermektedir. Öte yandan, bölgedeki geleneksel evlerin sadece fiziksel bakımdan değil, sosyo-kültürel perspektiften de ele alınması son derece önemlidir. Çünkü yapısal özellikler, inşa tekniği ve malzeme seçimi, toplumsal yaşam pratikleriyle iç içe gelişmiştir.

Geleneksel Evlerdeki malzeme seçimi, cephe düzenleri, sokak-avlu konumları vb. gibi pek çok detay, mahalledeki gündelik hayatla doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle, Tophane Mahallesi’nin yapı stoğunun belirlenmesi oldukça önemlidir. İnsanların evlerini şekillendirirken doğaya, iklime, topografyaya ve geleneklere verdikleri önemin somut bir karşılığı olarak ortaya çıkan geleneksel evler , koruma ve restorasyon politikaları kapsamında “mimari eser” kimliğinin yanı sıra “yaşayan sosyal varlıklar” olarak da kabul edilmelidir.

Yapılan araştırma, Alanya kentindeki birçok mahalleden biri olan Tophane Mahallesi seçilerek, çalışmanın kapsamı sınırlandırılmıştır. Tophane Mahallesi özelindeki çalışmada, geleneksel evlerin yapısal sistemlerini, malzeme özelliklerini, çevresel ve sosyo-kültürel faktörlerle etkileşimini kapsamlı bir şekilde irdelenmiş, bölgenin korunmasına ve gelecekte yapılacak restorasyon çalışmalarına katkı sunacak öneriler sunulmuştur.

Tophane Mahallesi’nde sürdürülebilir koruma yaklaşımlarının ve yerel kimliği gözetilen yeniden işlevlendirme projelerinin geliştirilmesi, ele alınan yapılar üzerindeki olası riskleri en aza indirip; turizm potansiyeli daha sağlıklı kullanılacak olan bir mahalle haline gelmesine ışık yardımcı olmak planlamaktadır. Böylece, geleneksel mimarlık mirasının günümüz koşullarına adapte edilerek yaşatılması ve bu konu da farkındalık yaratması hedeflenmektedir.

2.3. Alanya Kenti, Tophane Mahallesinin Konumu ve Tarihi

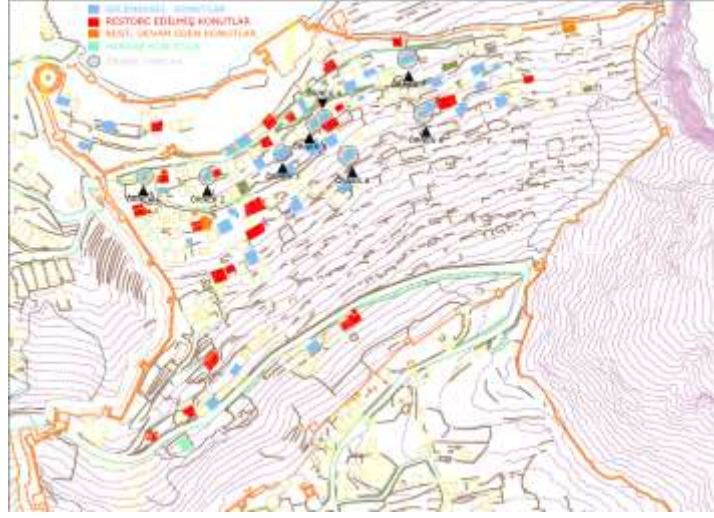
Alanya kenti Tophane Mahallesi, tarihsel süreçte Akdeniz’in önemli liman kentlerinden biri olarak konumlanan, kentin sur içi yerleşim bölgesinde şekillenmiş, kültürel ve mimari bakımdan özgün bir mahalledir (Halaç & Demir, 2017). Alanya’nın coğrafi konumu, eski dönemlerden itibaren askeri, politik ve ticari açıdan stratejik önem taşımış, bu durum mahalledeki yerleşim dokusunu da doğrudan etkilemiştir (Demirel & Gökçe, 2023). Nitekim Tophane Mahallesi,

özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde kale içi ve çevresinde gelişen kentsel silüetin ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir (Topal & Camiz, 2023). Mahalle adını, askeri tesislerde yer alan “Tophane” den aldığı ve bu tesislerde kentin savunmasında kullanılmak üzere silah ve mühimmat depolandığına dair kayıtlar bulunmaktadır (Türkmen & Savaş, 2010) (Şekil 1).

Şekil 1. Alanya Kalesi ve çevresindeki tarihi yapılar haritası (Lloyd & Rice,1989)

Zamanla deniz ticaretinin ve turizmin gelişmesiyle Alanya'nın ekonomik profili farklı bir boyuta evrilmiş, sur içindeki yaşam ve buna bağlı olarak Tophane Mahallesi de artan nüfusa ve farklı işlevlere cevap veren bir yerleşim alanı hâline gelmiştir (Yılmaz, 2007). Mahallenin konumu, denizle ve kale surlarıyla kurduğu yakın ilişki sayesinde hem ticari hem de sosyal açılarından yoğun bir canlılığa ev sahipliği yapmıştır (Sönmez, 2019). Bu süreçte, mimari dokuya eklenen yeni yapı unsurları, dış etkilere karşı alınan koruma tedbirleri ve yerel halkın geleneksel üretim-tüketim pratikleri, Tophane Mahallesi'ni zaman içinde karakteristik bir kimliğe kavuşturmuştur (Karakuş, 2011). Mahallede yerleşim dokusu, surların ve deniz ulaşımının sağlandığı hakim bir düzen içinde yer almaktadır. Geleneksel evler, depo, zanaat atölyeleri gibi farklı işlevlerin bütünleşik şekilde düzenlendiği organik bir kent dokusu meydana gelmiştir (Hacikura, 2000) (Şekil 2).

Şekil 2. Tophane Mahallesi geleneksel evlerin konumu (Kapancı, 2008)

1929 (Kaynak:Tophane Mahallesi Muhtarlığı)

Şekil 3.Tophane Mahallesi ve geleneksel evlerin genel görünümü (2025)

2.4. Tophane Mahallesindeki Geleneksel Evlerin Mimari Özellikleri

Tophane Mahallesi'nde, Alanya Kalesi'nden itibaren uzanan ve yamaç boyunca süregelen dar sokaklar boyunca sıralanmış evler, bölgenin karakteristik mimari kimliğinin en önemli unsurlarını oluşturmaktadır (Topal & Camiz, 2023). Bu evlerin bir kısmı yığma sistem, diğerleri ise ahşap ve taşın karma bir biçimde kullanıldığı hıymış tekniğiyle inşa edilmiştir (Demirel & Gökce, 2023). Geleneksel konut tipolojisi genellikle zemin katta depo, ahır veya kiler; üst katlarda ise yaşam mekânlarını içeren plan kurgusuna sahiptir (Bilici, 1985). Mahallenin eğimli topografyası, evlerin birbirinin görüş alanını kesmeyecek şekilde konuşlanmasına yol açmış, avlu ve teraslar arasındaki kot farkları hem manzara hem de hava sirkülasyonu açısından özgün bir çözüm sunmuştur (Türkmen & Savaş, 2010) (Şekil 4).

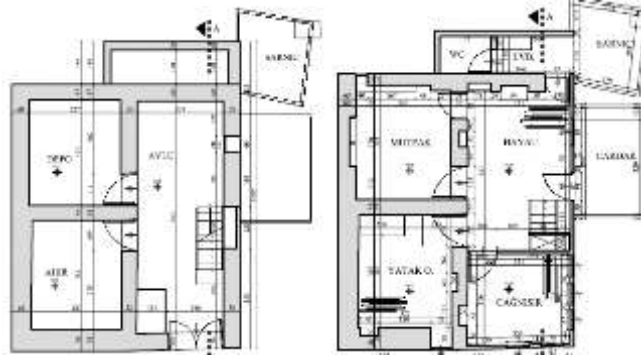

Şekil 4.Tophane Mahallesindeki Geleneksel Ev örnekleri (2025)

Evlerin cephelerinde ahşap teraslar, kafesli pencereler ve oymalı kapılar gibi geleneksel süsleme unsurları görülürken, taş duvarların yüzeyinde yer yer kabartma motiflere veya yazıtlara da rastlanmaktadır (Halaç & Demir, 2017). Bazı yapılarda, özellikle mahalle içinde gelir düzeyi yüksek ailelere ait konutlarda, cephe süslemelerinin daha zengin ve özenli olduğu gözlemlenmektedir (Yılmaz, 2007). Bu bağlamda, Tophane Mahallesi'ndeki geleneksel evlerde estetik ve işlevsel gereksinimlerin uyum içinde bütünleştiği görülmektedir (Hacikura, 2000). Merdiven boşlukları, odalar arası geçişler ve sofa düzenleri, Osmanlı döneminin geç evrelerine tarihlenen tipik plan şemasının izlerini yansıtmaktadır (Karakuş, 2011) (Şekil 5, Şekil 6).

Şekil 5. Tophane Mahallesi Geleneksel ev örnekleri (2025)

Şekil 6. Tophane Mahallesi Katri Gönüllü evi zemin ve birinci kat planları (Kapancı,2008)

Cephe elemanlarının seçimi ve kullanımı, mahalledeki mikro-iklim koşullarını dengeleme amacını taşımaktadır (Topal & Camiz, 2023). Ahşap kafesli pencereler, bir yandan sokaktan iç mekânın görülmesini kısıtlarken diğer yandan havalandırmaya ve ışık girişine izin vererek kullanıcı konforunu sağlamaktadır (Halaç & Demir, 2017). Avlu düzeni, özellikle yaz aylarında dış mekânla iç mekân arasında bir geçiş bölgesi işlevi görür; gölgeliği ve bitki örtüsüyle serin bir oturma ve dinlenme alanı sunmaktadır (Akman, 2019). Bu sistem, hem iç mekânın doğrudan güneş ışığına maruz kalmasını engellemekte hem de gece-gündüz ısısal dengeyi korumaya yardımcı olmaktadır (Sönmez, 2019). Böylelikle Tophane Mahallesi, geleneksel konutların mimari ve ekolojik açıdan nitelikli bir uyumu temsil etmesi bakımından öne çıkmaktadır (Demirel & Gökce, 2023) (Şekil 7).

Şekil 7.Tophane Mahallesi geleneksel sokak dokusu örnekleri (2025)

2.5.Tophane Mahallesindeki Geleneksel Evlerdeki Yapısal Sorunlar

Tophane Mahallesindeki geleneksel evlerin konumları ve buldukları bölgenin topografik ve çevresel özellikleri nedeniyle zaman içinde birçok nedene bağlı yapısal sorunların oluşmasına yol açmıştır. Bu nedenle, Doğa koşullarına, **bakımsızlık ve terk, imar düzenlemelerine** bağlı oluşan yapısal sorunlar şeklindeki başlıklar altında incelenmiştir.

2.5.1. Doğa Koşullarına Bağlı Oluşan Yapısal Sorunlar

Alanya'nın nemli Akdeniz iklimi, yapı malzemelerinde zamanla deformasyonlara yol açmakta ve yapıların dayanıklılığını olumsuz etkilemektedir. Ahşap, kerpiç ve taş gibi geleneksel malzemeler, yüksek nem oranına maruz kaldığında çürüme, çatlama ve ayrışma gibi fiziksel bozulmalara uğramaktadır.

Nem ve sıcaklık değişimlerinin, özellikle ahşap taşıyıcı elemanlarda deformasyonlara neden olduğunu ve bu durumun yapıların dayanıklılığını azaltmaktadır (Işık, 2017). Ayrıca nem, kerpiç vb. benzeri malzemelerdeki bağlayıcılık özelliklerini zayıflatarak çatlaklara ve malzeme kayıplarına neden olmaktadır (Ekici, 2024). İklim koşulları, yapıların kimyasal ve fiziksel özelliklerini etkileyerek taşıyıcı sistemlerin işlevselliğini azaltmakta, döşeme, duvar ve çatılarda bozulmalar meydana getirmektedir. Zemin hareketliliği de bu bağlamda önemli bir faktördür; bölgenin topografik yapısı ve tarihi yerleşim özelliği nedeniyle zeminin zamanla oturması, taşıyıcı sistemlerde gerilmelerin oluşmasına yol açmaktadır. Bu durum duvarlarda çatlaklar, aks kaymaları ve ayrışmalara neden olmakta, yapıların bütünlüğünü tehdit etmektedir (Şekil 8).

Şekil 8. Geleneksel evlerdeki doğa koşullarına bağlı oluşan yapısal sorunlar ve bozulmalar
2.5.2. Kullanıcılara Bağlı Oluşan Yapısal Sorunlar

Geleneksel yapıların özgün malzeme ve tekniklerle inşa edilmesi, bu yapıların korunmasını ve düzenli bakımını gerektirmektedir. Ancak Tophane Mahallesi'ndeki kullanıcılar tarafından yapılan bilinçsiz müdahaleler, yapıların hem fiziksel bütünlüğünü hem de estetik özelliklerini olumsuz etkilemektedir. Kullanıcıların, döşeme ve duvarlara yaptığı uygunsuz müdahalelerin, düzensiz yük dağılımlarına ve süreksizliklere yol açmaktadır. Özellikle çatı ve döşemeler, özgün tekniklere uygun olmayan malzemelerle onarılmakta ve bu müdahaleler yapıların dayanıklılığını daha zayıflatmaktadır. Çoğu zaman ahşap taşıyıcı elemanların yerine metal profiller veya beton enjeksiyon teknikleri kullanılmakta olup yapıların fiziki yapısında bozulmalar ile taşıyıcı sistemde gerilmeleri artırmaktadır. Ayrıca, bölgedeki bazı yapıların zemin katları depo veya ticari alan olarak yeniden kullanılmak istendiğinde, özgün duvar yapısında su ve nem yalıtımı yetersiz kalmakta ve daha ciddi yapısal sorunlara yol açmaktadır (Şekil 9).

Şekil 9. Kullanıcılara bağlı niteliksiz malzeme ve betonarme kiriş eklenmesi (2025)

2.5.3. Bakımsızlık ve Terk'e Bağlı Oluşan Yapısal Sorunlar

Tophane Mahallesi'ndeki geleneksel evlerin birçoğu zaman içinde bakımsız kalmış veya terk edilmiştir. Bakımsızlık, yapıların doğal çevresel koşullara daha fazla maruz kalmasına neden

olarak, malzemelerdeki bozulma süreçlerini hızlandırmaktadır. Özellikle ahşap ve kerpiç gibi organik malzemelerde çürüme, çatlama ve kararma gibi sorunlar sıkça görülmekte, bu durum döşemelerde göçmelere ve taşıyıcı sistemlerin dayanıklılığının azalmasına neden olmaktadır. Ekici (2024), ahşap kirişlerin düzenli bakım görmemesi durumunda çökme riskinin arttığını belirtmiştir.

Tophane Mahallesi'ndeki geleneksel evlerde, çatı kaplamalarının yenilenmemesi, yapıların su birikintileri ve rutubet nedeniyle ciddi şekilde hasar görmesine yol açmaktadır. Terk edilen yapılar ise vandalizme ve izinsiz müdahalelere açık hale gelmekte, bu da özgün yapı malzemelerinin yerinden sökülmesine veya bilinçsiz onarımlarla zarar görmesine neden olmaktadır.

Şekil 10. Geleneksel evlerde bakımsızlık-Terk'e bağlı oluşan yapısal sorunlar ve bozulmalar

2.5.4. İmar Düzenlemelerine Bağlı Oluşan Hasarlar

Modern yapılaşmanın etkileri, Tophane Mahallesi'nin geleneksel dokusunu ve yapılarının bütünlüğünü ciddi şekilde tehdit etmektedir. Modern yapıların bölgedeki geleneksel evlerin güneş ışığı, hava sirkülasyonu ve doğal drenaj sistemlerine erişimini kısıtlaması, yapı malzemelerinin hızla bozulmasına neden olmaktadır. Alanya Kalesi ve çevresindeki yapıların modern yapılaşmanın baskısı altında kaldığını ve bu durumun geleneksel yapıların sürdürülebilirliğini

tehdit etmektedir (Akman (2019)).Ayrıca, imar düzenlemeleri kapsamında yapılan hatalı restorasyon çalışmaları mevcut sorunları arttırmaktadır. Betonarme ekler veya metal profillerin kullanılması gibi modern malzemeler, geleneksel yapıların özgün sistemlerini bozarak çatlaklar ve deformasyonlar yaratmaktadır. Bu tür müdahaleler, yapıların hem estetik hem de işlevsel özelliklerini kaybetmesine yol açmaktadır.

Hatalı uygulamaların yapısal sorunları daha da derinleştirdiğini ve tarihi dokuların geri dönülemez şekilde zarar görmesine neden olduğunu belirtmiştir. (Gökçe, Atahan 2019).

Tophane Mahallesi'ndeki geleneksel evlerde gözlemsel olarak tespit edilen yapısal sorunlar, bölgenin tarihi ve kültürel mirasının korunması için bütüncül bir yaklaşım gerektirmektedir. Doğa koşulları, kullanıcıların hatalı müdahaleleri, bakımsızlık ve modern yapılaşmanın baskısı gibi çok boyutlu nedenler, bu yapıların sürdürülebilir bir şekilde yaşatılmasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle bilimsel ve yerel halkın katılımıyla oluşturulan koruma stratejileri, bu mirasın gelecek nesillere aktarılmasında hayati bir rol oynamaktadır.

SONUÇ

Tophane Mahallesi'nde yer alan geleneksel evlerin yapısal sorunları, bölgenin coğrafi, çevresel, toplumsal ve idari faktörlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Alanya'nın Akdeniz iklimine özgü nemli ve sıcak hava koşulları, bu yapılarda kullanılan ahşap, kerpiç ve taş gibi geleneksel malzemelerin zamanla yıpranmasına, çürümesine ve çatlamasına neden olmaktadır. Ayrıca, tarihi bir yerleşim alanı olan Tophane Mahallesi'nin topografik yapısı ve zemin hareketliliği, taşıyıcı sistemlerde gerilmeler yaratarak duvarlarda çatlaklara ve malzeme kayıplarına yol açmaktadır. Doğal faktörlerin yanı sıra, kullanıcı müdahaleleri de bu sorunları arttırmaktadır. Geleneksel yapıların özgün tekniklerle onarılması yerine modern malzemelerle bilinçsizce yapılan müdahaleler, yapıların hem estetik özelliklerini hem de yapısal bütünlüğünü bozmakta, sorunları daha da derinleştirmektedir. Bakımsızlık ve terk edilmişlik ise, özellikle organik malzemelerin dış etkenlere karşı daha savunmasız hale gelmesine neden olarak, yapıların dayanıklılığını ciddi ölçüde zayıflatmaktadır. Bu durum, tarihi dokunun korunmasında etkin bir bakım ve yönetim sürecinin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Ek olarak, modern yapılaşmanın geleneksel evler üzerindeki olumsuz etkisi, bölgenin kültürel mirasını tehdit eden bir diğer önemli faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel yapılar üzerinde yapılan imar düzenlemeleri, çoğu zaman yeterli bilimsel değerlendirme yapılmadan gerçekleştirilmekte ve bu durum, yapıların özgün kimliklerini kaybetmelerine neden olmaktadır.

Tophane Mahallesi'ndeki geleneksel evlerin korunması ve sürdürülebilir bir şekilde yaşatılması için bütüncül bir yaklaşım gerekmektedir. Bu bağlamda;

- İklim koşullarına uygun yapı malzemelerinin seçilmesi ve yapıların düzenli bakımının sağlanması, çevresel faktörlerin olumsuz etkilerini azaltmada kritik bir rol oynayacaktır. Ayrıca, kullanıcılar için bilinçlendirme ve eğitim çalışmaları düzenlenerek, yapıların özgün tekniklerle korunması ve onarılması teşvik edilmelidir.
- Tarihi dokunun korunması için modern yapılaşmanın kontrol altına alınması ve geleneksel evlere zarar veren imar düzenlemelerinin önüne geçilmesi önem arz etmektedir. Bu süreçte, yerel yönetimler, akademisyenler, koruma uzmanları ve halk arasında etkin bir iş birliği sağlanmalıdır.
- Özgün yapı teknikleriyle restorasyon yapılması, geleneksel mimarinin hem fiziksel bütünlüğünü hem de kültürel kimliğini koruyacak çözümler sunacaktır. Ayrıca, bu yapılar için geliştirilmiş bir bakım ve yönetim planının oluşturulması, tarihi dokunun korunmasını uzun vadeli bir perspektiften destekleyecektir.
- Tophane Mahallesi gibi kültürel miras alanlarında gerçekleştirilecek doğru müdahaleler, yalnızca yapıların dayanıklılığını artırmakla kalmayarak, aynı zamanda Alanya'nın tarihi kimliğini ve turistik değerini gelecek nesillere aktarma konusunda önemli bir köprü işlevi görecektir.
- Bu süreçte, bölgenin özgün dokusunun korunması kadar, yapıların çağdaş ihtiyaçlara uygun şekilde işlevsel hale getirilmesi de göz önünde bulundurulmalıdır. Tüm bu çabalar, Tophane Mahallesi gibi Tarihi mahallelerdeki geleneksel evlerin ve yapıların mimari, sosyal ve kültürel değerlerini koruyarak yaşatılmasını mümkün kılacaktır.

KAYNAKÇA

- Akış, A. (2007). Alanya'da turizm ve turizmin Alanya ekonomisine etkisi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (17), 15-32.
- Akman, N. (2019). Tarihi Alanya kalesinde su: Elde edilmesi ve kullanımı (Yüksek Lisans Tezi). Alanya Hamdullah Emin Paşa Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Antalya.
- Bilici, S. (1985). Alanya Tophane Mahallesi Evlerinden Bir örnek: Hasan Ehliz Evi. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1(1).
- Demirel, B. G., & Gökçe, D. (2023). Morfolojik Dönem İncelemesi Yöntemi ile Koruma Amaçlı İmar Planlarının Etki Değerlendirmesi: Alanya Tarihi Sur İçi Tophane Mahallesi. Kent Akademisi, 16(4), 2519-2537.
- Ekici, O. (2024). Elazığ-Hüseyinik (Ulukent) geleneksel evlerindeki yapısal sorunların görsel tespiti ile evlerde kullanılan kerpiç malzeme örneklerinde SEM-XRD analizi ve değerlendirilmesi (Yüksek lisans tezi, Dicle Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı). Diyarbakır.
- Gökçe Atahan, I. (2019). Alanya'nın modern dönem kentleşmesinin süreksizlik, bağlamdan koparma ve düşünömsellik kavramlarıyla irdelenmesi (Yüksek Lisans Tezi). Alanya Hamdullah Emin Paşa Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Antalya.
- Hacikura, N. (2000). Alanya'da Müftüoğlu Evi restorasyon projesi (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- Halaç, H., & Demir, İ. (2017). Alanya Geleneksel Tophane Evlerinin Cephelerinde Mimari Eleman ve Malzemenin Dönüşümü. *Art-e Sanat Dergisi*, 10(20), 601-629.
- Işık, N. (2017). Geleneksel yığma yapılarda taşıyıcı sistem hasarları ve nedenlerinin tespiti ile güçlendirme ve tamamlayıcı müdahale önerileri: Diyarbakır; Suriçi örneği (Doktora tezi, Dicle Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı). Diyarbakır.
- Kapancı, M. (2008) Alanya Kale İçi Evler Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Karakuş, D. P. (2011). Taşınmaz kültür varlıklarının müze olarak yeniden işlevlendirilmesi: Alanya Kızıl Kule örneği. (Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Llyod, S., Rice (1989), S., Alanya (Alaiyya), Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara, 1989
- Sönmez, S. (2019). Alanya Kaleiçi kiliselerinin koruma sorunları ve yeniden kullanımına yönelik öneriler (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Topal, U., & Camiz, A. (2023). The typological process of the Anatolian Houses in Tophane District, Alanya. In *Cities in evaluation: diachronic Transformations of urban and rural Settlements*, (Proceedings of the VIII AACCP Symposium, Özyeğin University, İstanbul 2021), Volume II (Vol. 4, pp. 162-171). DRUM Press.
- Türkmen, S., & Savaş, B. (2010). Alanya Kızıl Kule–Tophane Eksen Projesi Kazı Çalışmaları. ANMED Anadolu Akdeniz’i Arkeoloji Haberleri, 8.
- Yılmaz, L. (2007). Alanya-Tophane Mahallesi’ndeki Geç Osmanlı Dönemi Kiliselerinden Bir Örnek. *Konya Kitabı X (761-776)* Konya.

Z KUŞAĞININ SAĞLIK SEKTÖRÜNDEKİ TERCİHLERİNİN SİSTEMATİK BİR İNCELEMESİ: DİJİTAL SAĞLIĞIN ÇEKİCİLİĞİ

Mohsen KHOSRAVI

PhD. of healthcare services management, Shahroud University of Medical Sciences

ORCID ID: 0000-0002-0576-7660

Seyyed Morteza MOJTABAEIAN

Department of healthcare economics, school of management and medical informatics, Shiraz University of Medical Sciences

ORCID ID: 0000-0002-9812-599X

Sajjad DEHGHAN

Golestan University of Medical Sciences

ORCID ID: 0009-0009-3762-2317

Zahra ZARE

Ph.D. candidate in Health Care Management, Shiraz University of medical science

ORCID ID: 0000-0001-6778-8267

Burak SAYAR

Bitlis Eren University Vocational School of Social Sciences, Department of Management and Organization

ORCID ID: 0000-0002-7652-8392

Emine Kübra DİNDAR

Afyonkarahisar Public Hospital, Infectious Diseases and Clinical Microbiology

ORCID ID: 0000-0001-6459-7182

ÖZET

COVID-19 salgını ortasında, dijital sağlık dünya çapında benzeri görülmemiş bir büyüme ve benimsenme gerçekleşmiştir. Dijital çağda 1997 ve 2010 yılları arasında doğan Z kuşağı, sağlık hizmetlerinde dijital hizmetleri benimsemeye öncülük etmektedir. Bu çalışmanın amacı, Z kuşağının sağlık sektöründeki tercihlerini belirlemektir. Çalışma, 2024 yılında nitel bir metodoloji kullanılarak, PubMed, Scopus, ProQuest ve Cochrane Sistematik İncelemeler Veritabanı olmak üzere dört veritabanında sistematik bir inceleme yürütülerek gerçekleştirilmiştir. Her bir çalışmanın metodolojisine göre dahil edilen çalışmaların kalitesini değerlendirmek için birden fazla kontrol listesi kullanıldı. Ayrıca, dahil edilen çalışmalardan elde edilen veriler üzerinde Braun ve Clarke yaklaşımını izleyen tematik bir analiz yapıldı. Veritabanı araması 747 çalışma ortaya çıkardı. Çalışmalar değerlendirildikten sonra araştırma için 22 tanesi seçildi. Dahil edilen çalışmaların kalitesinin yüksek düzeyde olduğu ve çalışmalardaki önyargı düzeyinin kabul edilebilir olduğu bulundu. Sistematik inceleme, Z Kuşağının tercihleri için Dijital Teknoloji ve Kişiselleştirme, Katılım ve İş birliği, Sosyal Medya ve Çevrimiçi Öğrenme, Bağımsızlık ve Sosyalleşme, Kullanıcı Dostu İçgörüler ve Mobil Yaşam Tarzı ve Motivasyon dahil olmak üzere 6 tema belirlendi. Çalışmada bulunan tercihleri karşılayan temel faktörler arasında Dijital Teknoloji, Kişiselleştirilmiş İlaç Dağıtım Sistemleri, Ruh Sağlığı Sohbet Robotları ve Hasta Merkezli Bakım gibi birden fazla yaklaşım yer aldı. Çalışmanın bulgularına göre, sağlık politikası

yapıcıları ve üreticileri, Z Kuşağının tercihlerini karşılamak için görsel, etkileşimli içerikli yenilikçi, kişiselleştirilmiş, mobil uyumlu akıllı teknoloji ürünleri oluşturmaya odaklanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Z Kuşağı, Dijital Teknoloji, Yapay Zekâ, Hasta Merkezli Bakım, Hasta Tercihi

A SYSTEMATIC REVIEW OF GENERATION Z PREFERENCES IN THE HEALTHCARE INDUSTRY: THE APPEAL OF DIGITAL HEALTH

ABSTRACT

Amid the COVID-19 pandemic, digital health has seen unprecedented growth and adoption worldwide. Generation Z, born between 1997 and 2010 in the digital age, leads the way in adopting digital services in healthcare. The aim of this study was to explore the preferences of generation Z within the healthcare industry. The study was conducted in 2024, employing a qualitative methodology, executing a systematic review across four databases: PubMed, Scopus, ProQuest, and the Cochrane Database of Systematic Reviews. Multiple checklists were utilized to evaluate the quality of the included studies based on the methodology of each study. Moreover, a thematic analysis, following the Braun and Clarke approach, was conducted on the data derived from the included studies. The database search yielded 747 studies. After evaluating the studies, 22 were selected for the research. The quality of included studies was found to be in a high level and the level of bias within the studies was acceptable. The systematic review revealed 6 themes for Generation Z's preferences, including: Digital Technology and Personalization, Participation and Collaboration, Social Media and Online Learning, Independence and Socialization, User-friendly Insights, and Mobile Lifestyle and Motivation. Key factors meeting the preferences found within the study included multiple approaches such as utilizing Digital Twin Technology, Personalized Drug Delivery Systems, Mental Health Chatbots, and Patient-Centered Care. Based on the findings of the study, Healthcare policymakers and manufacturers should focus on creating innovative, personalized, mobile-friendly smart technology products with visual, interactive content to fulfill the preferences of generation Z. It's advised to advertise these products on social media and design them with humor and text support.

Keywords: Generation Z, Digital Technology, Artificial Intelligence, Patient-Centered Care, Patient Preference

1.INTRODUCTION

In recent years, especially in light of the advent of the COVID-19 pandemic, the notion of digital health has undergone rapid development and global implementation at an unparalleled rate^{1, 2}. Digital health technology has ushered in innovative care processes, novel diagnostic methods, and

real-time patient self-monitoring. Moreover, it's crucial for collecting real-world health data, known as patient-generated health data, to address health concerns³.

Digital health refers to the incorporation and application of information and communication technologies within the healthcare sector to manage illnesses, mitigate health risks, and enhance wellbeing on both individual and population scales^{4,5}. This domain encompasses the utilization of various digital tools such as wearable devices, mobile applications, telehealth services, electronic health records, and data analytics. These technologies are employed for a range of purposes including diagnosis, treatment, prevention, prognosis, rehabilitation, and disease management⁵.

Generation Z, the demographic group following the Millennials and preceding Generation Alpha, consists of individuals born from 1997 to 2010 as the first generation being born in an era of ubiquitous Internet, smart devices, and applications⁶. Pertaining to this, Generation Z has been identified as the vanguard segment of society in the adoption of digital services within healthcare environments⁷.

Generation Z grew up in the aftermath of 9/11, an era marked by economic instability, political division, and numerous wars. Their media exposure was largely negative, with many witnessing the public downfall of admired figures⁸. Drawing on national surveys involving 11 million Americans since the 1960s, Generation Z is characterized as exhibiting a slower pace towards adulthood, expressing concerns about financial and physical security, and demonstrating a greater degree of insulation⁹.

As indicated in the scholarly literature, Generation Z individuals are more inclined to utilize the internet as a source for health-related information in comparison to older demographic cohorts, who tend to rely more heavily on traditional media outlets and interpersonal sources¹⁰. The literature further demonstrates that Generation Z exhibits heightened levels of openness to change and self-enhancement relative to their predecessors¹¹. Furthermore, it is highlighted that Generation Z exhibits distinct preferences in product and service selection compared to preceding generations. This demographic is particularly drawn to online shopping and personalized products, which have become integral components of their consumer behavior¹².

As indicated earlier, there is a significant increase in the use of digital services in healthcare, with Generation Z serving as the main user of such services in society^{10, 13}. Consequently, it is imperative to investigate the characteristics, values, and preferences of this generation within the healthcare sector, which could be of high value to healthcare strategists and policymakers.

This study aimed to systematically review and compile the data within the existing literature on the preferences of Generation Z within healthcare systems. Multiple studies have been conducted with objectives similar to the present research, as documented in the literature^{14, 15}. However, the distinguishing feature of the current study lies in its systematic approach. This approach entails a comprehensive review of the existing literature, coupled with the consolidation of the gathered data into a single document via a thematic analysis. The study is designed with a particular emphasis on offering multiple implications for policymakers and beneficiaries within the healthcare industry which distinguishes the current study from its predecessors.

2.METHODS

The methodology of the study was qualitative in nature and incorporated a systematic review conducted in 2024 for the gathering of data and a thematic analysis for the interpretation of the data.

Our approach to the systematic review followed prior systematic reviews within the literature, and conformed to the reporting standards set by the Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses (PRISMA)¹⁶. The data collection process was divided into four stages: database searches, abstract screening, full-text screening with eligibility checks, and corpus data extraction.

2.1.Research Question

The research question was formulated as ‘What are the preferences of generation Z within the healthcare industry?’.

2.2.Data Collection and Search Method

We conducted the search across four databases: PubMed, Scopus, ProQuest, and the Cochrane Database of Systematic Reviews. The search terms were categorized into three domains (Preference, Generation Z, Healthcare) to pinpoint all studies related to criteria. These domains were subsequently explored using a specific structure and search strategy (Table 1). The search was conducted on 13.11.2024.

Table 1. The search strategy used for conducting the systematic review.

Key concepts or terms	Preference, Generation Z, Healthcare
Databases or sources	Cochrane Library, PubMed, ProQuest, and Scopus.
Time-period	2000-2024
#1(Preference)	Prefer* OR Characteristic* OR Feature* OR Choice* OR Perspective* OR Expectation* OR Perception* OR Acceptance OR Challenge* OR Needs OR Intention OR Engage* OR Adoption OR Usage
#2(Generation Z)	Generation Z
#3(Healthcare)	healthcare OR Health
Final strategy	#1 AND #2 AND #3

2.3. Inclusion and Exclusion Standards

We incorporated articles published in English between April 2000 and November 2024 that concentrated on the preferences of Generation Z within the healthcare industry. We selected this time period because the year 2000 marked significant advancements in digital tools, which are considered a critical criterion associated with Generation Z, according to the literature^{10, 17}.

Articles were excluded if they:

(1) Did not address relevant preferences of Generation Z within the healthcare industry, (2) lacked a title or abstract that described preferences of Generation Z within the healthcare industry, or (3) lacked a title, abstract, or full-text that provided any of the preferences of Generation Z within the healthcare industry.

2.4. Screening and Data Retrieval

In the initial step, two authors independently reviewed all the articles from the databases. In the subsequent stage, the abstracts of the chosen articles and reports were scrutinized. Following this, the full text of the selected articles was read and thoroughly evaluated. Ultimately, articles that demonstrated sufficient validity were chosen. Furthermore, the authors scrutinized the references cited within the articles to identify studies that were not retrieved by the search strategy but were pertinent to the topic. In the event of a conflict of views between the two authors, a third author was engaged to provide the final opinion. To ensure reliability and mitigate any potential bias, multiple authors verified the results at all stages of the search process.

Upon finalizing the selection of studies, a data extraction form was employed. This form consisted of several elements such as the year of publication, country where the study was conducted, journal of publication, type of study, and a summary of findings. These elements were used to extract the necessary data from the final studies.

2.5. Quality Appraisal of the Final Articles

The quality assessment of the studies was conducted using multiple checklists based on their methodologies. The checklists included the Critical Appraisal Skills Programme (CASP) for review studies, the CASP for qualitative studies, and the Appraisal Tool for Cross-Sectional Studies (AXIS)^{18, 19}. Throughout this process, a scoring system was implemented where ‘Yes’ equated to 2, ‘Can’t Tell’ to 1, and ‘No’ to 0. The percentage range of the scores fluctuated between 0 and 100, with higher scores indicating a higher quality. The studies were divided into four categories based on quality: very low quality (0-25%), low quality (26%-50%), medium quality (51%-75%), and high quality (76%-100%). Only those studies that fell into the medium or high-quality categories were considered suitable for inclusion within the study.

2.6. Data Analysis

During this stage of the research, we utilized the method for thematic analysis proposed by Braun and Clarke. This method comprised six steps: 1) acquainting oneself with the data, 2) assigning codes, 3) formulating themes, 4) scrutinizing themes, 5) characterizing and labeling themes, and 6) compiling the final report²⁰. Initially, we undertook a series of steps to acquaint ourselves with the subject matter and the context of the research by perusing the content about the preferences of generation Z within the final studies. Subsequently, we coded them based on their attributes as mentioned within the data of the final studies. We also formulated sub-themes and themes from the coded data by categorizing and grouping the codes. We then reviewed the formulated themes multiple times to ensure the validity and reliability of the process. Following this, we defined and named the themes and their sub-themes based on their inherent and existential characteristics. Finally, we consolidated and compiled the formulated themes, sub-themes, and their codes into a single document. In order to enhance the validity and reliability of the results and mitigate the risk of errors or bias, the authors reiterated the identical steps of the thematic analysis. In this regard, they engaged in consultations with each other to reconcile any discrepancies that arose during the process, as necessary.

3. RESULTS

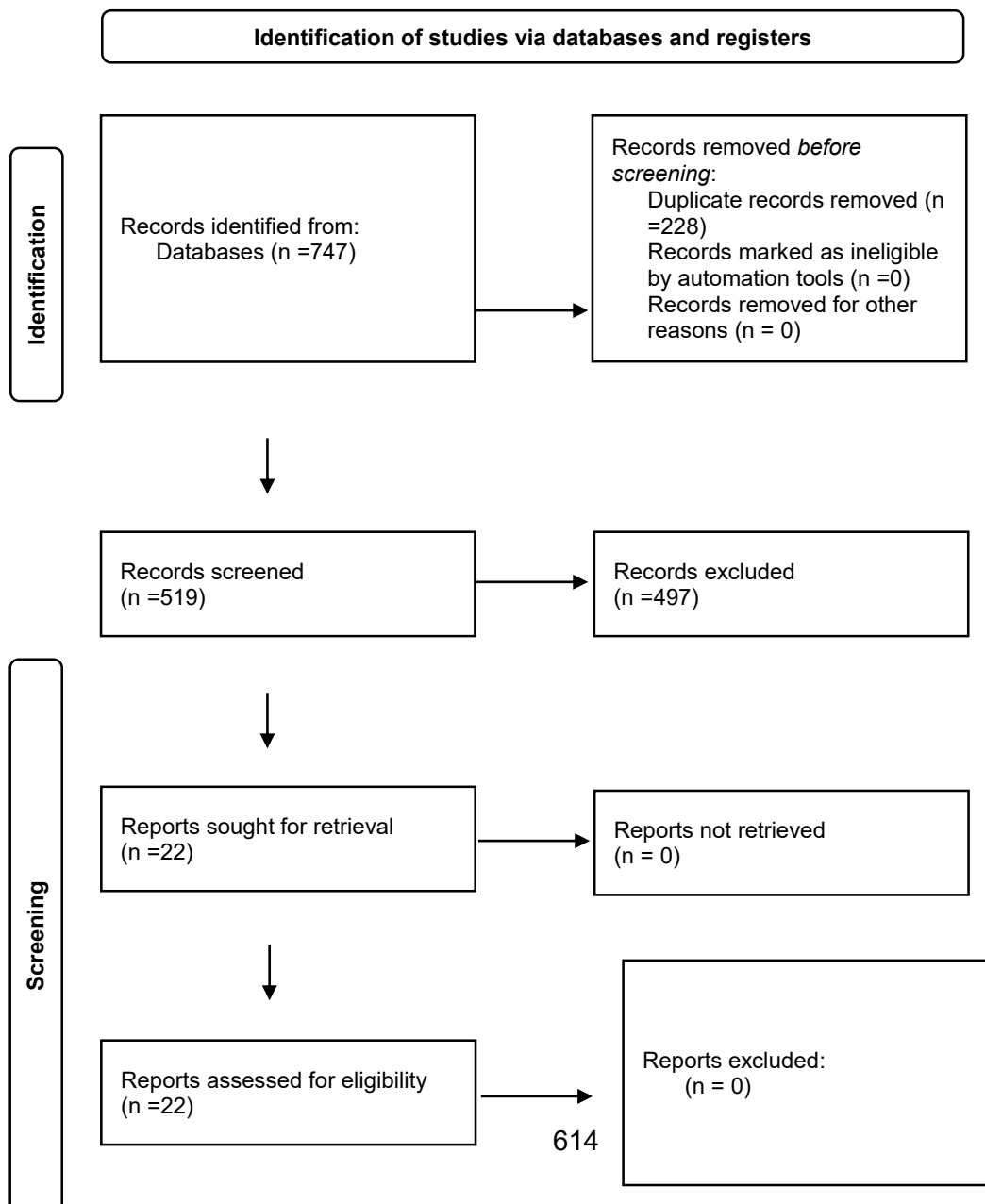
The results of the study are presented in the subsequent sections.

3.1. Systematic Review

The database search resulted in 747 studies, out of which 228 were duplicates. Upon evaluation of the remaining 519 studies, a total of 22 studies were ultimately chosen and included in the study. Figure 1 shows the PRISMA flow diagram of the search within the databases. The included

studies were conducted over a period extending from 2008 to 2024, with a marked concentration in the years 2020 to 2024. Meanwhile, the authors of these studies were based in a diverse range of countries, including China, Romania, the United States, England, Ireland, Japan, Russia, Korea, India, Mexico, Australia, Indonesia, Philippines, Poland, Italy, Malaysia, and Spain. Moreover, the studies were published in a variety of journals, from those with a healthcare focus such as the Journal of Medical Internet Research and Journal of Multidisciplinary Healthcare, to more specialized publications like the International Journal of Care and Caring and Odovtos International Journal of Dental Sciences. In terms of the types of studies, there was a significant focus on cross-sectional studies, supplemented by a number of qualitative studies, and literature reviews. Appendix 1(Bibliography of final studies) presents more details regarding the characteristics of the included studies.

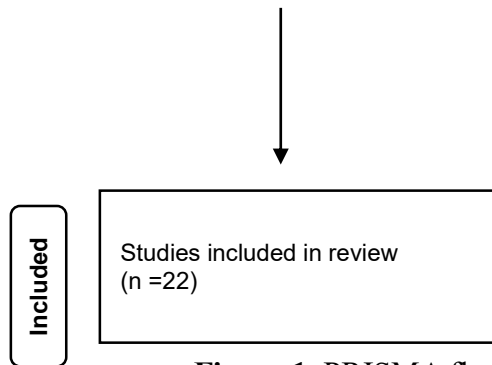

Figure 1. PRISMA flow diagram of the search within databases.

3.2. Quality Assessment of the Final Studies

The quality scores of the studies included, as assessed by the checklists, were found to be within the high-quality range, varying from 77% to 100%. The mean score of the studies was presented to be 88%. Moreover, the level of bias was demonstrated to be at an acceptable level across all studies. Appendix 2(Quality assessment of final studies) presents further details regarding the quality scores of the included studies.

3.3. Thematic Analysis

The thematic analysis resulted in the identification of 6 themes, which collectively represent the preferences of Generation Z within the healthcare industry. These themes encompassed Digital Technology and Personalization, Participation and Collaboration, Social Media and Online Learning, Independence and Socialization, User-friendly Insights, and Mobile Lifestyle and Motivation (table 2).

3.3.1. Digital Technology and Personalization

This theme comprising of 6 sub-themes, elucidated the extensive engagement of Generation Z with digital technology and their inclination towards the adoption of innovative smart technology products^{15, 21-25}. Members of Generation Z dedicate a considerable amount of time to the exploration of the latest digital devices and depend on social media platforms for recommendations that guide their decision-making process^{21, 23, 26, 27}. They exhibit a positive response to recovery messages that incorporate humor and cartoons, and are open to receiving recovery support via texting and instant messaging²⁸. Meanwhile, their preferences lean towards visual and interactive content, such as videos, infographics, and gamified learning experiences, which captivate their attention and encourage active participation^{26, 28, 29}. Moreover, they favor health care services that are compatible with their mobile device usage and encompass self-

management areas, indicating a preference for digital health solutions that are accessible on-demand and provide personalized care^{24, 26, 30, 31}.

3.3.2. Participation and Collaboration

The theme revealed that Generation Z consumers actively participate in technology development, engaging in value co-creation activities such as providing user feedback and participating in new product development processes. This demonstrates their proactive involvement in shaping the products they use²¹. Furthermore, they place a high value on teamwork and collaboration, preferring a supportive and inclusive work environment¹⁵.

3.3.3. Social Media and Online Learning

The theme demonstrated that Generation Z exhibits a strong preference for social media platforms, particularly Snapchat and Instagram, indicating the importance of these platforms in their daily lives^{25, 28, 32}. While, they do not heavily rely on the internet for selecting a physician, they utilize it as a resource for learning about specific clinical procedures³²⁻³⁶. Additionally, they actively seek online information about prices, alternative treatments, and the benefits of materials used in clinical procedures^{33-35, 37}.

3.3.4. Independence and Socialization

The theme revealed that Generation Z is characterized by independence and ambition, with traits of being realistic, competitive, entrepreneurial, individualistic, driven, and resilient^{29, 38}. They prefer self-paced learning and working, often utilizing online platforms to focus and set their own pace³⁸. A significant number aspire to be self-employed and work for themselves, indicating a strong sense of independence³⁸. They are attracted to institutions that partner with communities, advocate for social justice, and incorporate global health, reflecting their community engagement^{36, 38}. They value collaboration and teamwork, seeking interdisciplinary work opportunities and a supportive work environment²⁷. Furthermore, they are driven by a sense of purpose and a desire to positively impact society, often choosing specialties that align with their values and address societal health issues^{15, 27, 39}.

3.3.5. User-friendly Insights

The theme manifested that Generation Z has a short attention span of approximately 8 seconds, indicating a preference for short bursts of information^{14, 31, 34, 37}. Furthermore, they are accustomed to having instant access to information through technology and prefer to have information readily available^{26, 40}.

3.3.6. Mobile Lifestyle and Motivation

The theme revealed that Generation Z is motivated by rewards and prefers in-person communication, indicating the importance of tangible incentives and personal interaction in their engagement^{14, 22, 23, 37, 39}. They are influenced by motivational affordances such as self-monitoring and social comparison, suggesting that they value feedback and peer comparison as motivational tools^{22, 23, 40}. Furthermore, they prefer a mobile lifestyle that allows them to study and work from anywhere, anytime, reflecting their preference for flexibility and autonomy in their learning and working environments^{14, 22, 24, 30}.

Table 2. Results of the thematic analysis on findings of the study

Theme	Subtheme	Reference
Digital technology and Personalization	Innovativeness	15, 21-25
	Modernity	21, 23, 26, 27
	News and Exaggerated Messages with Cartoons	28
	Texting and Instant Messaging	26, 28
	Visual and Interactive Content	24, 28, 29
	Customized Health Care Services	24, 26, 30, 31
Participation and collaboration	Participation in technology development	21
	Collaboration	15
Social media and Online Learning	Social Media Platforms	25, 28, 32
	Medical learning	32-36
	Additional Information	33-35, 37
Independence and socialization	Independence and Ambition	29, 38
	Self-paced Learning and Working	38
	Self-employment	38
	Community Engagement	36, 38
	Collaboration and Teamwork	27
	Social Impact	15, 27, 39
User-friendly insights	Short Attention Span	14, 31, 34, 37
	Easy Access to Information	26, 40
Mobile lifestyle and motivation	Motivated by Rewards	14, 22, 23, 37, 39
	Motivational Affordances	22, 23, 40
	Mobile Lifestyle	14, 22, 24, 30

4.DISCUSSION

The results of the thematic analysis of the study identified 6 themes representing Generation Z's preferences in healthcare. In this section, the themes are meticulously discussed and analyzed. Secondly, some implications derived from the findings are presented for future usage of beneficiaries. The objective is to provide valuable insights for stakeholders such as policy makers, administrators, and particularly manufacturers within the healthcare industry. These insights aim to guide the development of services tailored to meet the needs of the current generation, specifically Generation Z.

The findings suggested that healthcare policymakers and manufacturers should focus on creating innovative, personalized, mobile-compatible smart tech products with visual, interactive content. Advertising on social media and incorporating humor and text-based support in design are also recommended. In such context, modern technologies such as Digital Twin have the potential to instigate a profound metamorphosis of conventional electronic health/medical records, thereby priming them for an impending epoch of precision medicine and public health. This technology facilitates learning, engenders the discovery of novel knowledge, and generates hypotheses, thereby playing a pivotal role in devising highly individualized treatments and interventions⁴¹.

The integration of Personalized Drug Delivery Systems (PDDS) with digital health solutions engenders an interactive feedback loop between the unique needs of each patient and the pharmaceutical products, culminating in an interactive, personalized treatment regimen⁴². Furthermore, Embodied healthcare chatbots have demonstrated potential in augmenting personalized care. These chatbots, characterized by their human-like avatars that engender a sense of trust and connection beside providing visual and interactive content which was shown to be one of the major preferences of generation Z according to our results, can be employed for a diverse array of conditions and disseminated through smartphone applications, web-based platforms, and smart speakers⁴³. Consequently, the adoption of these contemporary technologies by healthcare service providers could potentially be an efficacious strategy that may potentially lead to the satisfaction of Generation Z, who are the predominant users of healthcare services in the present era.

The findings of the study delineated that Generation Z users are active in tech development, participating in value co-creation activities like giving feedback and joining product development²¹. A method that can enhance patient involvement in the healthcare service delivery process and foster an inclusive healthcare system is the implementation of the patient-centered

care model⁴⁴. Patient-centered care, a model emphasizing patient experience and values in care planning and delivery, necessitates healthcare entities and professionals to comprehend patient values. It ensures decisions align with patient desires and needs, providing necessary education and support for decision-making. This approach correlates with increased patient satisfaction, treatment adherence, improved outcomes, and cost-effectiveness^{45, 46}.

The findings presented that Generation Z prefers social media, especially Snapchat and Instagram, and uses the internet to learn about clinical procedures^{25, 28}. The literature underscores the distinctive communication capabilities of social media platforms, which can augment formal medical education⁴⁷. It is reported that social media has the potential to dismantle hierarchies in educational interactions, enabling patients to communicate, collaborate, and disseminate information with learners⁴⁸. Moreover, social media has proven to be engaging for students and may enhance short-term knowledge retention, as well as facilitate communication between learners and educators⁴⁹. Nonetheless, despite these benefits, it is crucial to consider potential risks and the necessity for more rigorous studies to ascertain long-term effects and establish professionalism standards⁵⁰.

The findings presented that Generation Z, known for their independence and ambition, prefers self-paced learning and work, with many aspiring to be self-employed³⁸. In this regard, approximately 46% of Generation Z exhibits a preference for self-employment⁵¹. A separate survey conducted discovered that 64% of Americans under the age of 35, a demographic that encompasses Generation Z, are currently freelancing or intend to in the future⁵². Furthermore, Generation Z is frequently characterized as the most entrepreneurial generation to date, with an increasing number of individuals pursuing autonomy, freedom, and vocations that resonate with their values and interests⁵³.

Evidence suggests that social media and Big Data Analytics can offer accessible insights for healthcare service users^{54, 55}. As previously mentioned, Generation Z tends to utilize various social media platforms, including Facebook, Instagram, and YouTube, for health information. They find these platforms beneficial for accessing health-related content and assessing the credibility of information^{25, 28, 54}. In this regard, as an implication for the policy makers and other beneficiaries within the healthcare industry, Big Data Analytics can yield insights into clinical data, aid in informed decision-making regarding patient diagnosis and treatment, and enhance the efficiency of healthcare organizations⁵⁵.

The findings presented that Generation Z favor a mobile lifestyle, reflecting their preference for flexibility and autonomy in learning and work^{14, 22, 24, 30}. As per a report, it is noted that 95% of Generation Z individuals possess a smartphone, with 78% of them regarding their mobile devices as their primary tool for online access⁵⁶. Another report states that 98% of Generation Z owns a smartphone, and 91% acquire their first mobile device before the age of 16, signifying a profound affinity for mobile technology⁵⁷. These findings indicate that Generation Z not only leads a mobile lifestyle, but also exhibits a preference for mobile devices; This preference enables them to access the internet from any location without any physical constraints. Interestingly, these preferences could potentially be fulfilled through the utilization of healthcare chatbots, which are well-suited to the mobile lifestyle and brief attention span characteristic of Generation Z^{58, 59}.

4.1. Limitations and Implications

This study had certain limitations to acknowledge. Firstly, it focused solely on the preferences of Generation Z within the healthcare industry, neglecting their preferences in other sectors. This could serve as a potential area of exploration for future researchers. Secondly, the study did not incorporate expert opinions to provide implications and solutions to cater to the preferences of Generation Z within the healthcare industry. The implications were solely based on the authors' research and prior knowledge; therefore, future researchers could leverage our findings regarding Generation Z's preferences and engage a panel of experts familiar with the context to provide more detailed implications and solutions to meet the needs of Generation Z within the healthcare industry. Moreover, future researches on the elements of patient-centered care according to the views of generation Z could be valuable. As indicated by the findings, it is imperative for policymakers and manufacturers in the healthcare industry to concentrate on the development of innovative smart technology products. These products should feature visual, interactive content and be presented as personalized, mobile-compatible applications. Furthermore, advertising these products on social media platforms is recommended, and the design of these products should incorporate elements of humor and text-based support in order to fulfill the preferences of generation Z as much as possible.

5.CONCLUSION

The systematic review identified 6 themes for the preferences of generation Z within the healthcare industry. Digital Twin technology, Personalized Drug Delivery Systems (PDDS), mental health chatbots, and patient-centered care were identified as the most significant contributing factors for fulfilling the preferences of generation Z within the process of provision

of healthcare services. Healthcare policymakers and manufacturers should focus on creating innovative, personalized, mobile-friendly smart technology products with visual, interactive content. Furthermore, it's advised to advertise these products on social media and design them with humor and text support.

6.DECLARATIONS

6.1. Ethics Approval and Informed Consent

Not applicable.

6.2.Consent for Publication

Not applicable.

6.3.Data Availability

The data of the research is available through making contact with the corresponding author. Moreover, for studies of this nature, which do not involve interventions on humans or animals, submitting or registering a review protocol was deemed inapplicable to this type of study.

6.4.Funding

There is no funding regarding the research.

6.5.Competing Interests

There are no competing interests regarding the research.

6.6.Authors` Contributions

MKH conducted the search within the databases; MKH extracted the data and conducted the analysis; MKH wrote the introduction, results and discussion sections; SMM wrote the methods section. ZZ cooperated in writing the results section and conducted the quality assessment of the included studies. SMM and SD cooperated in writing the discussion section and consulted with the authors during each phase of the study.

6.7.Acknowledgements

Hereby we acknowledge the contribution of Bing AI chatbot in rewriting the text of the manuscript to adjust it in terms of English language nativity and grammar.

REFERENCES

- 1.Abernethy A, Adams L, Barrett M, et al. The Promise of Digital Health: Then, Now, and the Future. *NAM Perspect* 2022; 2022 20220627. DOI: 10.31478/202206e.
- 2.Frick NRJ, Möllmann HL, Mirbabaie M and Stieglitz S. Driving Digital Transformation During a Pandemic: Case Study of Virtual Collaboration in a German Hospital. *JMIR Med Inform* 2021; 9: e25183. 20210201. DOI: 10.2196/25183.

3. Pyper E, McKeown S, Hartmann-Boyce J and Powell J. Digital Health Technology for Real-World Clinical Outcome Measurement Using Patient-Generated Data: Systematic Scoping Review. *J Med Internet Res* 2023; 25: e46992. 20231011. DOI: 10.2196/46992.
4. Fatehi F, Samadbeik M and Kazemi A. What is Digital Health? Review of Definitions. *Stud Health Technol Inform* 2020; 275: 67-71. DOI: 10.3233/shti200696.
5. Ronquillo Y, Meyers A and Korvek SJ. *Digital health*. 2017.
6. Elenga N and Krishnaswamy G. A new generation of physicians-The Generation Z. Are you ready to deal with it? *Front Public Health* 2022; 10: 1015584. 20230109. DOI: 10.3389/fpubh.2022.1015584.
7. Aydin G and Kumru S. Paving the way for increased e-health record use: elaborating intentions of Gen-Z. *Health Syst (Basingstoke)* 2023; 12: 281-298. 20221003. DOI: 10.1080/20476965.2022.2129471.
8. Walsh DS. Mind the gap: generational differences in medicine. *Northeast Florida Med* 2011; 62: 5.
9. Twenge JM. *iGen: Why today's super-connected kids are growing up less rebellious, more tolerant, less happy--and completely unprepared for adulthood--and what that means for the rest of us*. Simon and Schuster, 2017.
10. Jiao W, Chang A, Ho M, et al. Predicting and Empowering Health for Generation Z by Comparing Health Information Seeking and Digital Health Literacy: Cross-Sectional Questionnaire Study. *J Med Internet Res* 2023; 25: e47595. 20231030. DOI: 10.2196/47595.
11. Harari TT, Sela Y and Bareket-Bojmel L. Gen Z during the COVID-19 crisis: a comparative analysis of the differences between Gen Z and Gen X in resilience, values and attitudes. *Curr Psychol* 2022: 1-10. 20220803. DOI: 10.1007/s12144-022-03501-4.
12. Smith KT. Mobile advertising to Digital Natives: preferences on content, style, personalization, and functionality. *Journal of Strategic Marketing* 2019; 27: 67-80.
13. Rosenlund M, Kinnunen UM and Saranto K. The Use of Digital Health Services Among Patients and Citizens Living at Home: Scoping Review. *J Med Internet Res* 2023; 25: e44711. 20230327. DOI: 10.2196/44711.
14. Nayak B, Bhattacharyya SS, Kumar S and Jumrani RK. Exploring the factors influencing adoption of health-care wearables among generation Z consumers in India. *Journal of Information, Communication and Ethics in Society* 2022; 20: 150-174. Article. DOI: 10.1108/JICES-07-2021-0072.
15. Setiawan R. Dealing with generational changes employees: A systematic review of generation z and its perceptions on office work in the health industry context. *Systematic Reviews in Pharmacy* 2020; 11: 1668-1670. Article. DOI: 10.31838/srp.2020.12.249.
16. Page MJ, McKenzie JE, Bossuyt PM, et al. The PRISMA 2020 statement: an updated guideline for reporting systematic reviews. *International journal of surgery* 2021; 88: 105906.
17. Council NR, Policy, Affairs G and Projects OoS. *Issues for science and engineering researchers in the digital age*. 2001.
18. CASP U. *Critical appraisal skills programme: checklists*. 2008.
19. Downes M, Brennan M, Williams H and Dean R. Appraisal tool for Cross-Sectional Studies (AXIS). *BMJ Open* 2006.
20. Byrne D. A worked example of Braun and Clarke's approach to reflexive thematic analysis. *Quality & Quantity* 2022; 56: 1391-1412. DOI: 10.1007/s11135-021-01182-y.
21. Cheung ML, Leung WKS and Chan H. Driving healthcare wearable technology adoption for Generation Z consumers in Hong Kong. *Young Consumers* 2020; 22: 10-27. Article. DOI: 10.1108/YC-04-2020-1123.
22. Kamble A, Desai S and Abhang N. Wearable Activity Trackers: A Structural Investigation into Acceptance and Goal Achievements of Generation Z. *American Journal of Health Education* 2021; 52: 307-320. Article. DOI: 10.1080/19325037.2021.1955229.
23. Park SY, Huberty J, Yourell J, et al. A Spiritual Self-Care Mobile App (Skylight) for Mental Health, Sleep, and Spiritual Well-Being Among Generation Z and Young Millennials: Cross-Sectional Survey. *JMIR Formative Research* 2023; 7. Article. DOI: 10.2196/50239.
24. Schenarts PJ. Now Arriving: Surgical Trainees From Generation Z. *Journal of Surgical Education* 2020; 77: 246-253. Article. DOI: 10.1016/j.jsurg.2019.09.004.
25. Vizcaya-Moreno MF and Pérez-Cañaveras RM. Social media used and teaching methods preferred by generation z students in the nursing clinical learning environment: A cross-sectional research study.

- International Journal of Environmental Research and Public Health 2020; 17: 1-10. Article. DOI: 10.3390/ijerph17218267.
- 26.López-Santacruz HD and Guízar-Mendoza JM. A New Challenge for Dental Education: Generation Z. *Odvotos - International Journal of Dental Sciences* 2022; 24: 22-26. Article. DOI: 10.15517/IJDS.2022.50804.
- 27.Mitchell DA. Generation Z: Striking the balance: Healthy doctors for a healthy community. *Australian Family Physician* 2008; 37: 665-667. Article.
- 28.Curtis BL, Ashford RD, Magnuson KI and Ryan-Pettes SR. Comparison of smartphone ownership, social media use, and willingness to use digital interventions between generation Z and millennials in the treatment of substance use: Cross-sectional questionnaire study. *Journal of Medical Internet Research* 2019; 21. Article. DOI: 10.2196/13050.
- 29.Rai N and Srivastava A. Drivers of consumer trust in mHealth apps among young consumers: a socio-technical approach. *Young Consumers* 2024. Article. DOI: 10.1108/YC-03-2024-2043.
- 30.Heo ML and Jang YM. Implications for Health Management Through an Analysis of Changes in Life Patterns of Generation Z College Students Experiencing the COVID-19 Pandemic: A Qualitative Study. *Journal of Multidisciplinary Healthcare* 2023; 16: 1661-1670. Article. DOI: 10.2147/JMDH.S415120.
- 31.Park SY, Yourell J, McAlister KL and Huberty J. Exploring Generation Z and young Millennials' perspectives of a spiritual self-care app (Skylight) and their spiritual identity: a qualitative study. *JMIR Form Res* 2023 20231207. DOI: 10.2196/54284.
- 32.Yew LK, Teng YS, Kowang TO, et al. The determinants of purchase decision towards among generation z via tiktok for health products of small and medium entrepreneurs. *Environment and Social Psychology* 2024; 9. Article. DOI: 10.59429/esp.v9i8.2688.
- 33.Constantinescu-Dobra A and Maier V. Generation Z and online dentistry. An exploratory survey on the Romanian market. In: *IFMBE Proceedings* 2017, pp.291-296.
- 34.Jiao W, Chang A, Ho M, et al. Predicting and Empowering Health for Generation Z by Comparing Health Information Seeking and Digital Health Literacy: Cross-Sectional Questionnaire Study. *Journal of Medical Internet Research* 2023; 25. Article. DOI: 10.2196/47595.
- 35.Jakubowska D, Dąbrowska AZ, Pacholek B and Sady S. Behavioral Intention to Purchase Sustainable Food: Generation Z's Perspective. *Sustainability (Switzerland)* 2024; 16. Article. DOI: 10.3390/su16177284.
- 36.Sharma V, Mahajan V, Kapse M, et al. Gen Z's enduring commitment to fitness apps: a comprehensive examination. *Cogent Business and Management* 2024; 11. Article. DOI: 10.1080/23311975.2024.2419483.
- 37.Hampton D and Welsh D. Work Values of Generation Z Nurses. *Journal of Nursing Administration* 2019; 49: 480-486. Article. DOI: 10.1097/NNA.0000000000000791.
- 38.Gallagher A, Lane A, Egan C, et al. Views of Generation Z regarding care and care careers: a four-country study. *International Journal of Care and Caring* 2022; 6: 355-377. Article. DOI: 10.1332/239788221X16308608299691.
- 39.Lommi M, Ricci S, Ivziku D, et al. Factors Influencing Generation Z Bachelor of Nursing Students' Decision to Choose Nursing as a Career: A Pilot Study. *SAGE Open Nurs* 2024; 10: 23779608241242246. 20240404. DOI: 10.1177/23779608241242246.
- 40.Hernandez AA, Adriano MCD, Peralta CAU and Dupaya JPRE. Predicting the Factors to Use Behavior on Social Media as Telehealth Service among Generation Z Using Structural Equation Modeling. In: *2024 IEEE 15th Control and System Graduate Research Colloquium, ICSGRC 2024 - Conference Proceeding* 2024, pp.41-46.
- 41.Kamel Boulos MN and Zhang P. Digital Twins: From Personalised Medicine to Precision Public Health. *J Pers Med* 2021; 11 20210729. DOI: 10.3390/jpm11080745.
- 42.Raijada D, Wac K, Greisen E, et al. Integration of personalized drug delivery systems into digital health. *Adv Drug Deliv Rev* 2021; 176: 113857. 20210705. DOI: 10.1016/j.addr.2021.113857.
- 43.Dingler T, Kwasnicka D, Wei J, et al. The Use and Promise of Conversational Agents in Digital Health. *Yearb Med Inform* 2021; 30: 191-199. 20210903. DOI: 10.1055/s-0041-1726510.

44. Bokhour BG, Fix GM, Mueller NM, et al. How can healthcare organizations implement patient-centered care? Examining a large-scale cultural transformation. *BMC Health Services Research* 2018; 18: 168. DOI: 10.1186/s12913-018-2949-5.
45. Reynolds A. Patient-centered Care. *Radiol Technol* 2009; 81: 133-147.
46. Edgman-Levitan S and Schoenbaum SC. Patient-centered care: achieving higher quality by designing care through the patient's eyes. *Isr J Health Policy Res* 2021; 10: 21. 20210305. DOI: 10.1186/s13584-021-00459-9.
47. Katz M and Nandi N. Social Media and Medical Education in the Context of the COVID-19 Pandemic: Scoping Review. *JMIR Med Educ* 2021; 7: e25892. 20210412. DOI: 10.2196/25892.
48. Giroux CM and Moreau KA. Leveraging social media for medical education: Learning from patients in online spaces. *Med Teach* 2020; 42: 970-972. 20200618. DOI: 10.1080/0142159x.2020.1779920.
49. Guckian J, Utukuri M, Asif A, et al. Social media in undergraduate medical education: A systematic review. *Med Educ* 2021; 55: 1227-1241. 20210604. DOI: 10.1111/medu.14567.
50. D'Souza F, Shah S, Oki O, et al. Social media: medical education's double-edged sword. *Future Healthc J* 2021; 8: e307-e310. DOI: 10.7861/fhj.2020-0164.
51. Harris K. Generation Z is working for themselves...and through the weekend. July 29, 2021 2021. Score.
52. Diaz M. Is Gen Z the freelance generation? The workforce appears to turn to self-employment. Oct. 12, 2023 2023.
53. King S. Gen Z Driving The Changing Demographics Of Independent Work. JANUARY 19, 2023 2023.
54. Lim MSC, Molenaar A, Brennan L, et al. Young Adults' Use of Different Social Media Platforms for Health Information: Insights From Web-Based Conversations. *J Med Internet Res* 2022; 24: e23656. 20220118. DOI: 10.2196/23656.
55. Batko K and Ślęzak A. The use of Big Data Analytics in healthcare. *J Big Data* 2022; 9: 3. 20220106. DOI: 10.1186/s40537-021-00553-4.
56. Freer A. A look at Gen Z mobile behaviours – 64% of mobile users are always connected. 2019.
57. Kedet. How Gen Z Is Re-Defining Digital. June 26, 2023 2023.
58. Aggarwal A, Tam CC, Wu D, et al. Artificial Intelligence-Based Chatbots for Promoting Health Behavioral Changes: Systematic Review. *J Med Internet Res* 2023; 25: e40789. 20230224. DOI: 10.2196/40789.
59. Baglivo F, De Angelis L, Casigliani V, et al. Exploring the Possible Use of AI Chatbots in Public Health Education: Feasibility Study. *JMIR Med Educ* 2023; 9: e51421. 20231101. DOI: 10.2196/51421.

**BURULMA DÜZENSİZLİĞİ OLAN HANGAR YAPISININ TSC-2018 KAPSAMINDA
DEPREM PERFORMANSININ DEĞERLENDİRİLMESİ****Mehdi ÖZTÜRK**

İstanbul Arel University, Faculty of Engineering, Department of Civil Engineering

ORCID ID: 0000-0003-4147-0431**Adem MEŞE**

İstanbul Arel University, Institute of Postgraduate, Department of Civil Engineering

ORCID ID: 0009-0002-5283-0834**ÖZET**

Yapılan çalışma kapsamında 2 farklı programda modellenmiş hangar yapısı TSC 2018 kapsamında incelenmiştir. Mevcut binanın tasarımı sırasında x ve y yönünde perde tasarımı yapılmış ancak rijitlik merkezleri ile kütle merkezleri farklı noktalarda bulunmaktadır. Sap2000 programında modellenen yapıya sabit modlu itme analizi yapılarak kesitlerin performans hedefleri DD2 kapsamında analizi yapılmış yapıdaki kolonlarda elemanlar göçmenin önlenmesi bölgesinde kalırken kirişlerde göçme hasarı görülmemiştir. Sta4cad programında modeli yapılan hangar yapısında yapı kontrollü hasar düzeyinde kalmıştır. Yapılan incelemede iki farklı programda farklı sonuçların ortaya çıkmasındaki etken yapının tasarımında bodrum perdelerinde eğilme kontrolü sırasında deprem etkilerinin Hn bina yüksekliğine bağlı olarak etki etmesi etken olmuştur. Kesme kontrolü sırasında yapının her iki programında yeterli dayanıma sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: İtme analizi , Rijitlik Merkezi ,Kontrollü Hasar, Eğilme

**EVALUATION OF THE EARTHQUAKE PERFORMANCE OF A HANGAR
STRUCTURE WITH TORSION IRREGULARITY WITHIN THE SCOPE OF TSC-2018
ABSTRACT**

Within the scope of the study, the hangar structure modeled in 2 different programs was examined within the scope of TSC 2018. During the design of the existing building, shear walls were designed in the x and y directions, but the stiffness centers and mass centers are at different points. Fixed mode pushover analysis was performed on the structure modeled in the Sap2000 program and the performance targets of the sections were analyzed within the scope of DD2. While the elements in the columns of the structure remained in the collapse prevention zone, no collapse damage was observed in the beams. The structure remained at a controlled damage level in the hangar structure modeled in the Sta4cad program. In the examination, the factor that caused different results in two different programs was the earthquake effects during the bending control of the basement shear walls in the design of the building, depending on the building height. During the shear control, it was revealed that the structure had sufficient strength in both programs.

Keywords: Pushover analysis, Center of Rigidity, Controlled Damage, Bending

1. INTRODUCTION

Within the scope of this study, a hangar structure with torsional irregularity is modeled in different programs and its earthquake performance is examined in detail within the scope of TSC 2018. Determination of the earthquake performance of the hangar structure is of great importance for the safety and durability of the structure. Therefore, the evaluation of the earthquake performance of the hangar structure is a critical issue in terms of structural engineering. In addition, this study also aims to review the previous studies on the subject by compiling and analyzing the existing information in the literature.

While the openings in the x direction of the building are 6.5 m on average, the openings in the y direction are up to 6.7 m.

The preliminary information form to be used in the structure analysis is given below.

- **Materials:** Concrete C30, iron reinforcement material (longitudinal and transverse reinforcement) S420.
- Reinforcement realization coefficient is 1.00.

The foundation system is a continuous foundation in both directions.

All columns are 80/80 cm.

The thickness of the perimeter curtains is 30 cm and the thickness of the elevator curtains is 25 cm.

Frame beams 80/60 cm (KB01, KB02, KB03, KB04, KB05, KB06, KB07, KB08, KB09, KB10, KB16, KB17, KB18, KB19, KB20, KB21, KB22, KB23, KB24, KB25, KB26, KB27), 70/60 cm (KB11, KB12, KB13, KB14), 60/60 cm (KB29, KB30), 25/60 cm (KB15, KB26)

All secondary beams are 60/60 cm.

It is calculated as C30. The concrete compressive strength in the project of the building appears as "C25". As a result of the core tests performed by Çimko on 25.06.2024 by "Quality Test Concrete Laboratory" company, it was evaluated according to TSC- 2018 15.2.5.3. As a result of the evaluation, while the concrete quality of the existing carrier system is $C50*085=42.5$ MPa, it is accepted as **30 MPa** in order to stay on the safe side.

Examination of the reinforced concrete sections revealed the presence of S420 reinforcement. During the field studies, the structural system was surveyed and no breaks were made in the structural system elements. The reinforcements in the existing projects were accepted as they are and analyzes were made in accordance with this information.

1.1.Purpose of the Study

The aim of this study is to investigate the earthquake performance of the hangar structure with torsional irregularity in detail within the scope of TSC 2018 by modeling in Sap2000 and idecad programs. This investigation focuses on understanding the behavior of the hangar structure against earthquakes and determining the effect of torsional irregularity on earthquake performance. In addition, in line with the results to be obtained, it is also among the objectives of the study to provide improvement suggestions for such structures.

1.2.Load Carriers

Load Acceptance

Concrete Density : 25.00 kN/m³

Steel Density : 78.50 kN/m³

Live loads on the basement floor ceiling slab of the hangar structure are 20 kN/m². The fixed loads on the basement floor ceiling slab of blocks A and B are 5.75 kN/m².

1.3.Literature Review

In this chapter, a review and analysis of previous studies and literature on the earthquake performance of hangar structures with torsional irregularities will be carried out. This literature review will present the findings and significant results of previous research on the evaluation of the earthquake performance of hangar structures. In addition, gaps and possible future research topics will be discussed in the light of the information obtained.

Öztürk (2013) investigated the effect of floor voids in buildings due to various reasons on the earthquake behavior of the structure. The structural system behavior of the structures was investigated by using many parameters such as soil class, number of storeys, location and dimensions of the voids in the structure. For A2 slab discontinuity, it is very important whether the gap is symmetrical or not, as well as the gap ratio limit specified in the regulation. As a matter of fact, it is seen that the slab exhibits rigid diaphragm behavior in building models where this limit is exceeded but the gap is arranged symmetrically, while the slab cannot exhibit this behavior in building models where this limit is not exceeded but the gap is arranged asymmetrically.

The earthquake performance of structures with torsional irregularities has been studied by many researchers (Haque et al., 2016, Shajee and Thaskeen 2016, Akhare and Maske 2015). Regular and irregular shaped structures were modeled in terms of plan geometry. The displacement and base shear force values of the structures were obtained in the analyzes. It is concluded that irregular structures are more vulnerable to earthquake forces than regular structures.

(2014) investigated the torsional irregularity of multistory buildings. The torsional irregularity coefficients were compared with the rotation results of the floors. Within the scope of the study, it was determined that the rotation values at the floors reflect the torsional behavior more realistically. A new torsional irregularity coefficient formulation is proposed in which the storey rotation is taken into account. The effect of local soil classes on torsional irregularity in multistory structures is investigated. The factors that cause maximum torsional irregularity in structures were determined (Demir and Dönmez 2008, Demir et al., 2010).

Izadifard and Adıbzadeh (2019), in their study, with the claim that reducing the bending stiffness of shear walls by eliminating the tie beams on the upper floors can reduce the bending moment and shear force in the frame, 5 torsionally irregular reinforced concrete mid-storey buildings located in the same region and at different floors were considered in numerical modeling. Then the tie beams were deleted. In all models, torsional irregularity was created by leaving a distance between the center of mass and the center of stiffness.

Jikamo (2018) proposes two ways as practical solutions to reduce torsional irregularity effects due to plan asymmetry; these are an equivalent shear wall and diagrid system. In the study, these systems provided a significant reduction in response demand; based on these results, these ways are recommended for asymmetric structures with similar plans.

Kewalramani and Syed (2018), the performance of such structures is evaluated according to the procedures described in the applicable codes of practice for important parameters such as story drift, base shear, maximum lateral displacement, natural time period, frequency and modal mass participation ratio. A comprehensive review of the structural response for relevant torsional irregularities has been carried out.

Adarsh and Rajeeva (2017) aimed to better understand the torsional behavior of building systems. In the analysis, symmetric and asymmetric structures with plan irregularities are

compared. In this study, to evaluate the torsional effect on structures, 5 types of structures with the same perimeter area are considered and strengthened by the addition of shear wall cores. A simple linear comparison based on eccentricity is made for the structures. The performance of the structures is evaluated according to the procedure specified in the Indian regulation IS 1893:2002. Equivalent static and response spectrum methods are considered for the analysis of the structure. The analysis of the structural models is done using ETABS 2015 software.

Suci (2016), in his master's thesis, investigated the three-dimensional behavior of a private building under seismic effects. The 4-storey reinforced concrete column-beam frame structure was analyzed by pushover analysis and time domain analysis methods in Sap2000 static analysis program. Afterwards, the structure was deemed inadequate against seismic forces and was reinforced with 4 shear walls with the same cross-sectional properties. In 12 unique cases, torsional irregularities were obtained by changing shear wall locations. Each case was analyzed with these methods and a comparison was made between the performance analysis results such as relative storey drifts and shear forces.

Ahmed et al. (2016) used nine models to verify the seismic performance of irregular buildings in the plan. These models were analyzed with ETABS using equivalent static load (ESL) and response spectrum (RS) methods. The results show that buildings with severe irregularities are more vulnerable than those with regular plans. Irregularities result in torsional forces and increase the shear force generated in the direction perpendicular to the earthquake direction.

2.EARTHQUAKE PERFORMANCE AND EVALUATION METHODS

Earthquake performance is an important concept for determining how a structure will behave under the earthquake effect. Evaluating the earthquake resistance of the structure is of great importance to minimize the loss of life and property. Structural earthquake performance assessment methods are used to determine and evaluate the response of the structure in earthquakes. These methods are of great importance to understand the behavior of structures under earthquake impact and identify potential risks. TSC 2018 introduces new approaches and criteria to evaluate the earthquake performance of structures in a more comprehensive and detailed manner.

2.1.Concept and Importance of Earthquake Performance

The concept of earthquake performance refers to the determination and evaluation of how a structure will behave under the influence of an earthquake. Determining the earthquake resistance of structures is of great importance to minimize the loss of life and property.

Determination of earthquake performance helps to understand the performance of the materials and structural elements used in the construction and design of the building. In this way, it is determined whether the structure is earthquake resistant and what kind of reinforcements should be made if necessary (Kiraz, 2023) (Akbaş & Çalışkan, 2024)(Karaman & Foroughi).

2.2.Structural Earthquake Performance Evaluation Methods

Structural earthquake performance assessment methods are used to determine and evaluate the behavior of a structure under earthquake action. These methods include different approaches to analyze the performance of structures during earthquakes and identify potential risks. Structural seismic performance assessment methods are important tools for determining the current condition of structures and making retrofits when necessary. These methods make a detailed assessment using observations, analysis and simulations to determine the earthquake performance of the structure (Foroughi, 2022) (Öztürk, 2021). Non-linear pushover analysis was chosen in addition to the linear analysis method.

2.3.Innovations Introduced with TSC 2018

TSC 2018 introduced new approaches and criteria for determining and evaluating the seismic performance of structures. These new approaches allow for a more comprehensive and detailed analysis of the earthquake performance of structures. The aim of the innovations is to more accurately determine the behavior of structures in earthquakes and minimize potential risks. The innovations introduced by TSC 2018 enable the use of more up-to-date scientific data and experience in the evaluation of the earthquake performance of the structure (Yakut & Binici, 2023) (Benek, 2022).

3.TORSIONAL IRREGULARITY AND ITS EFFECTS

Torsional irregularity is a structural distortion caused by the displacement of the center of rigidity of the structure. This can adversely affect the earthquake performance of the structure and cause serious damage. It should be recognized that torsional irregularity can damage the overall balance and stability of the structure. TSC 2018 has introduced specific criteria and rules for such structural irregularities, which helps to reduce earthquake risk (Bıçer, 2024)(Seçkin, 2021).

3.1.Types and Characteristics of Torsional Irregularities

Torsional irregularity can be of different types and each can have different effects. For example, there are various types of torsional irregularity such as floor plan irregularity, diagonal irregularity, core irregularity. Each type can cause different effects and weak points on the

structure. Therefore, the types and characteristics of torsional irregularities should be investigated in detail in the evaluation of the earthquake performance of the hangar structure.

3.2. Torsional Irregularity in Hangar Structures

Hangar structures can be prone to torsional irregularity because they often have large spans. Long spans can cause torsional irregularity in the structure, which can damage the structure under the influence of earthquake. Therefore, hangar structures should be carefully examined for torsional irregularity and the effects of such irregularities on earthquake performance should be determined (Gupta & Pajgade, 2015).

3.3. Effects of Torsional Irregularity on Earthquake Performance

Torsional irregularity can impart different behaviors to the structure under earthquake action. Such structural distortions can cause structural damage and adversely affect earthquake performance. Especially for large and complex structures such as hangar structures, torsional irregularity is an important issue in terms of structural integrity and safety. Therefore, the effects of torsional irregularity on earthquake performance should be studied and evaluated in detail (Öztürk et al., 2015).

4. ANALYSIS AND EVALUATION METHODS

Analysis and evaluation methods have been determined to evaluate the earthquake performance of the hangar structure with torsional irregularity within the scope of TSC 2018. These methods will be used to understand the behavior of the structure against earthquakes and evaluate its performance. Torsion is important in asymmetric structures (Maske and Pajgade, 2013).

4.1. Earthquake Analysis Models for Hangar Structures

Earthquake analysis models for hangar structures are mathematical and physical models that will be used to understand the behavior of the structure during earthquakes. These models will be created and analyzed to determine the response of the hangar structure to earthquake loads. Thrust analysis is selected as the analysis model for the hangar structure. The following figure shows the analysis model modeled in different programs.

The software to be used for the evaluation of the earthquake performance of the hangar structure in the numerical analysis has been determined and selected. These software will be capable of creating the mathematical model of the structure, simulating its behavior under earthquake effect and analyzing the results. In this way, an objective and detailed earthquake performance analysis will be realized. Analyses were performed with Sap2000 and Idecad software.

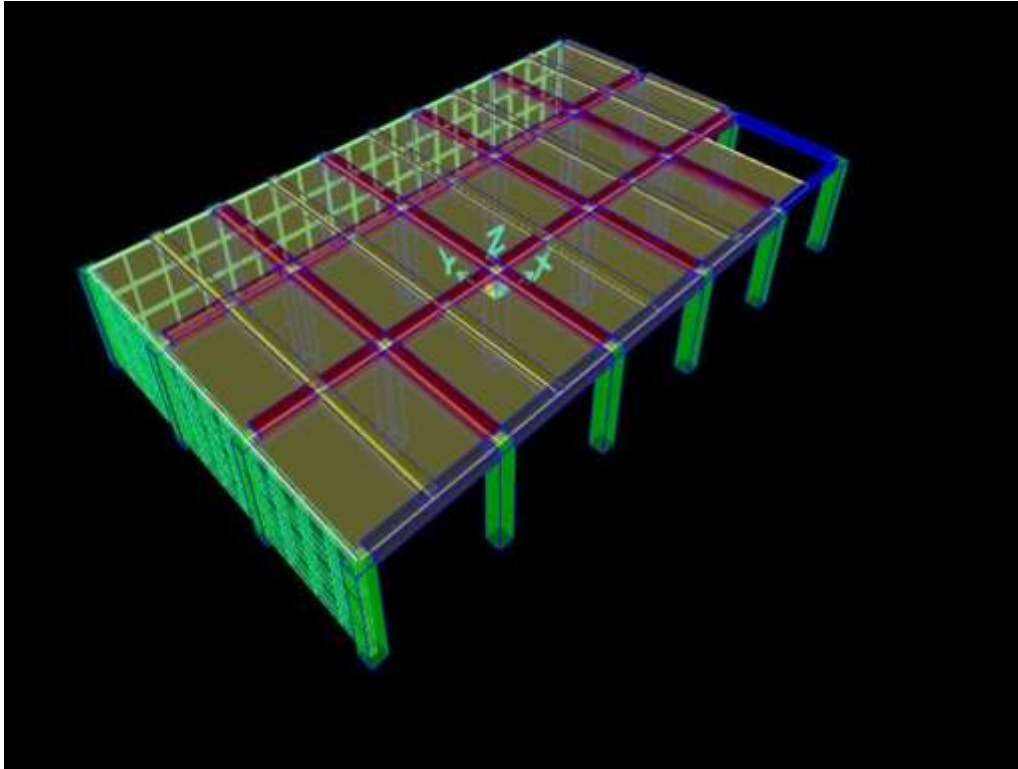

Figure 1 Analysis Model of Sap2000 Program

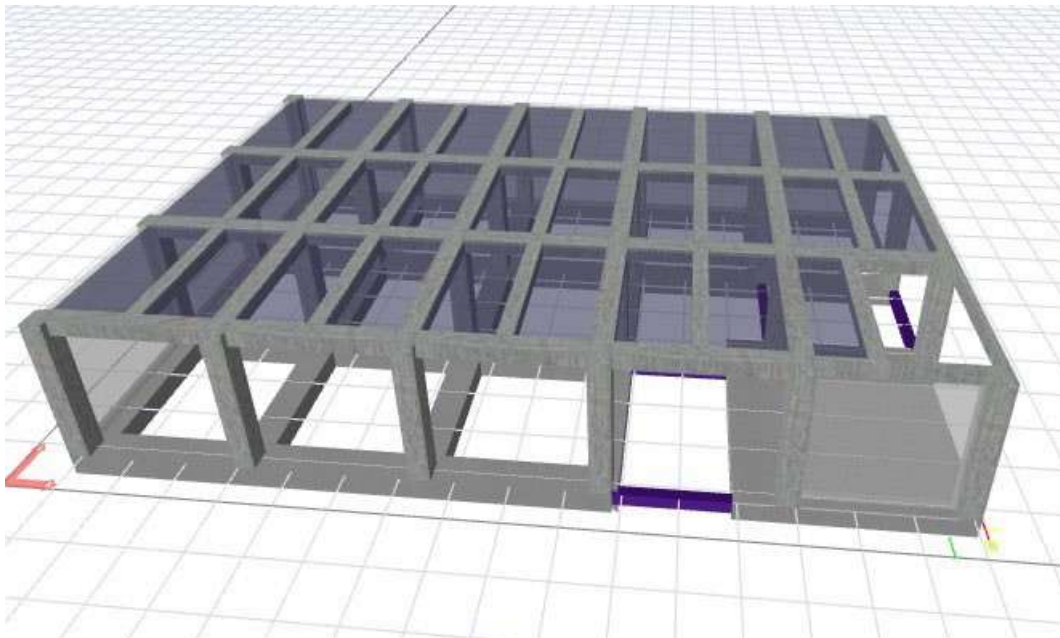

Figure 2 Analysis Model of Idecad Program

4.2.Entering the Information of Thrust Analysis into Sap2000 Program

In the figure below, the forces for both x direction and y direction are taken into account and while acting in a certain direction, the forces of the other direction are taken into account by taking 30% ($\pm X \pm 0.3Y$ or $\pm Y \pm 0.3X$).

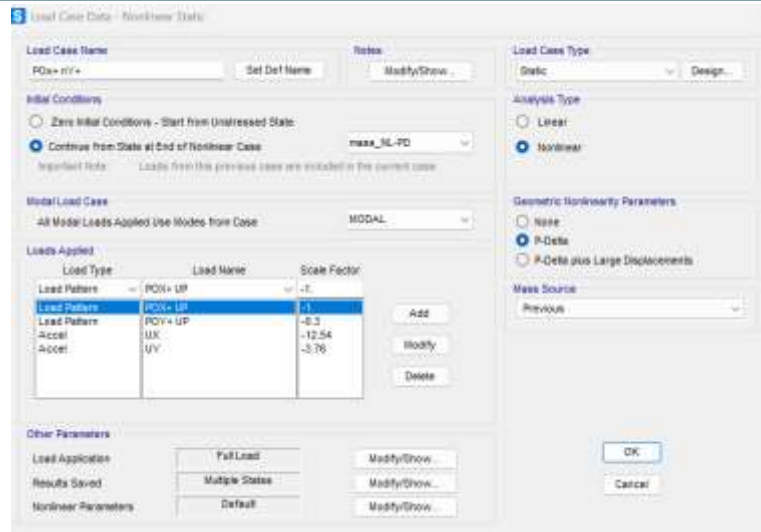

Figure 3 (Pushover + X+0.3Y Direction)

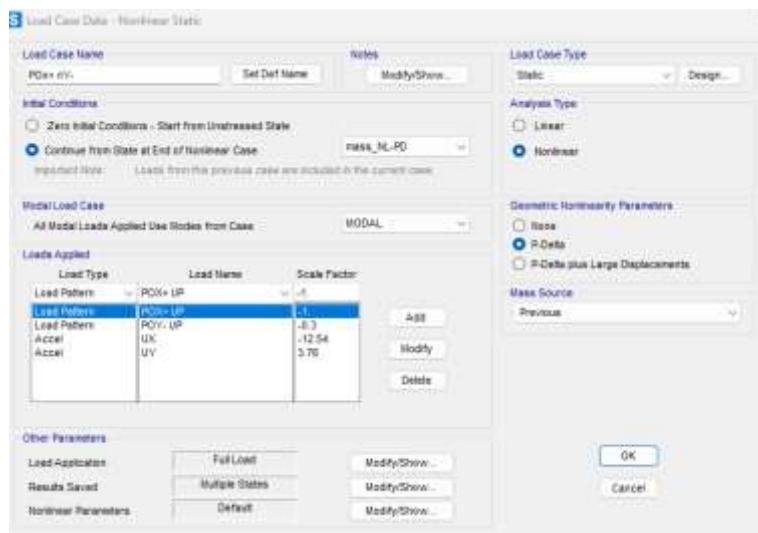

Figure 4 (Pushover + X-0.3Y Direction)

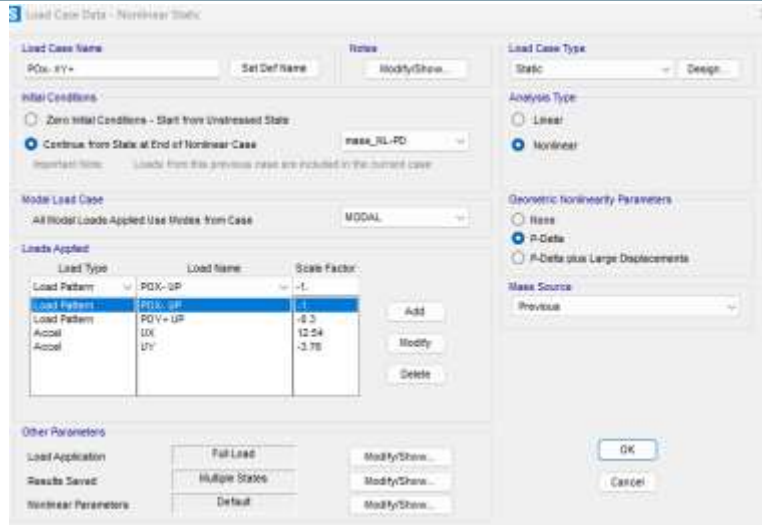

Figure 5 (Pushover -X+0.3Y Direction)

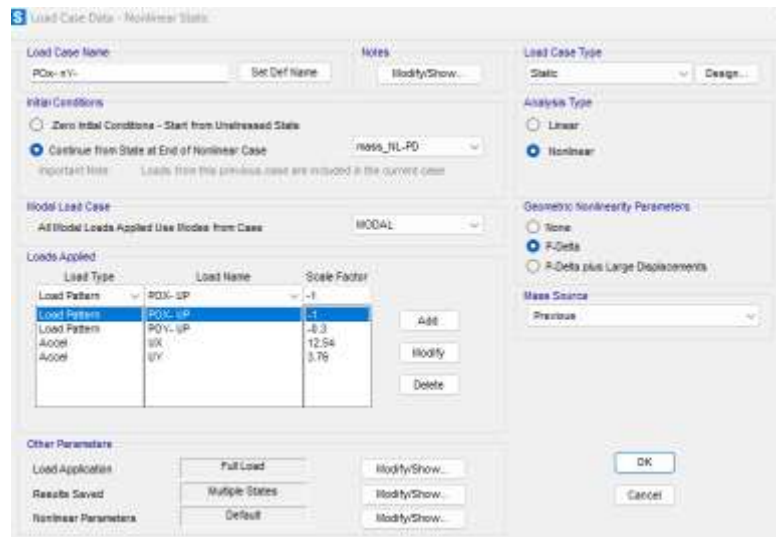

Figure 6 (Pushover - X-0.3Y Direction)

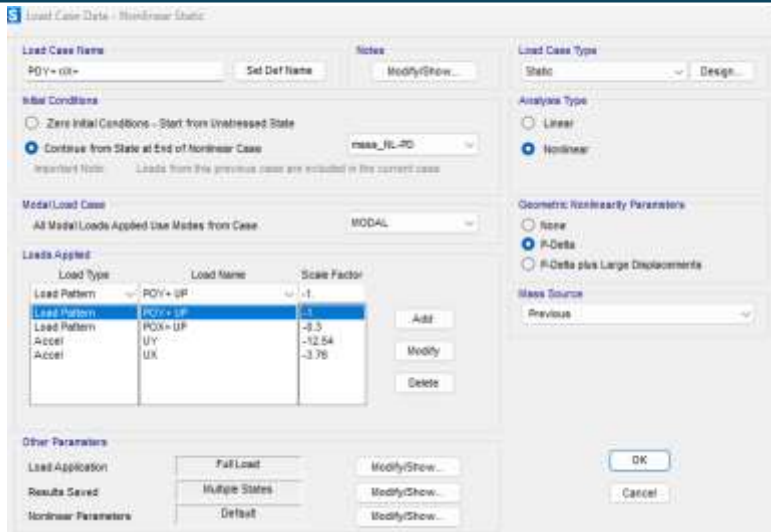

Figure 7 (Pushover + Y+0.3X Direction)

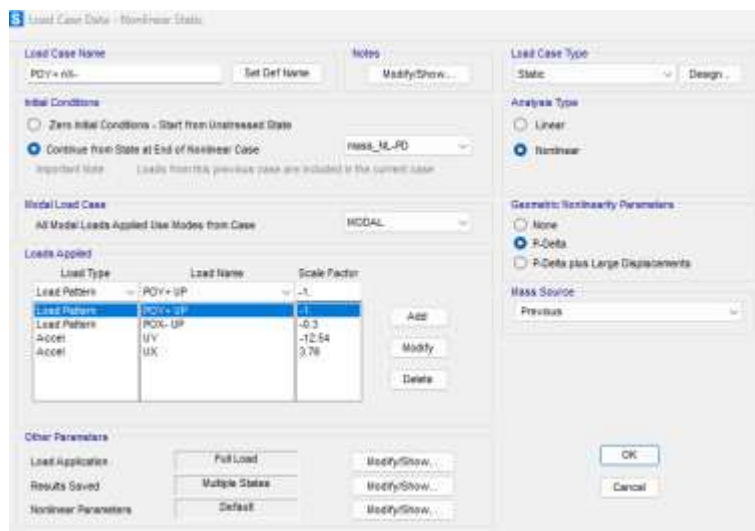
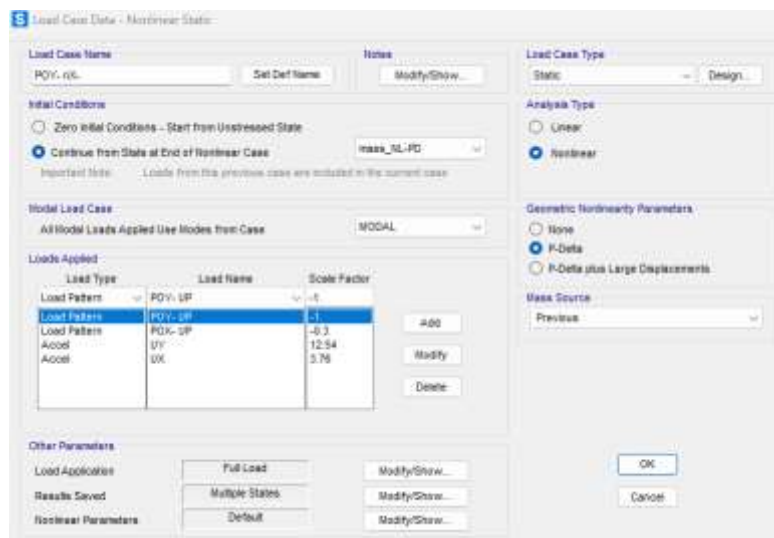
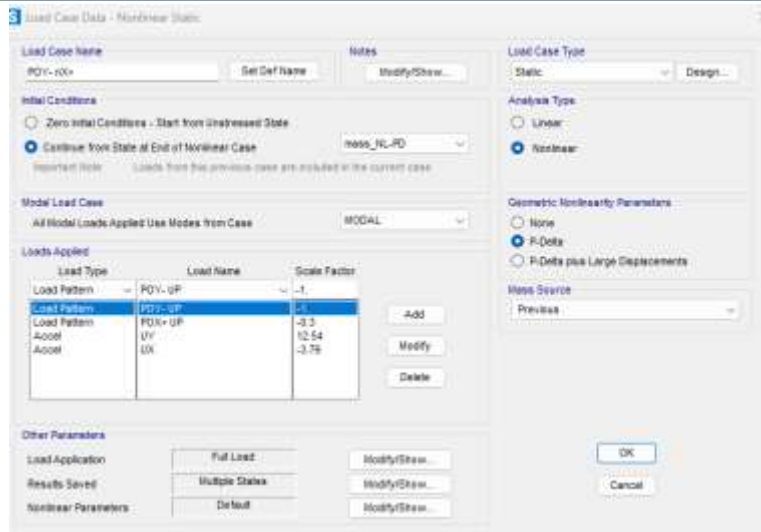

Figure 8 (Pushover + Y-0.3X Direction)

4.3. Earthquake Status of the Region

Local soil class ZC, maximum ground acceleration $PGA=0.436g$, short period spectral acceleration coefficient $S_{DS}=1.278$, soil bearing capacity design strength 25.0 t/m^2 , soil bedding coefficient 2100 t/m^3 .

5. SETTING THE PERFORMANCE TARGET AND SELECTING THE METHOD OF ANALYSIS

In this section, the performance target of the structure will be determined and the analysis method will be selected. The assumptions made while constructing the three-dimensional mathematical model of the structure and the reinforcement configurations in the structural system elements will be specified in this section.

There is project information on the building and it appears that this information is consistent with the survey taken during the fieldwork. **The level of building information was selected as comprehensive (15.2.5)**

In the analysis model, the hysteretic model of the concrete material is CONCRATE and the hysteretic model of the reinforcement is KINEMATIC.

The strain types of all columns and shear walls are defined as fiber model, while beams are defined as M3 rotation based.

Building Use Class is BKS=3 (I=1.0). Building Height Class is BYS=6 and $H_n=15.0$ m for blocks A and B, and $H_n=10.8$ m for block C. Earthquake Design Class is DTS=1.

5.1. Accepted damage levels for the Controlled Damage level;

Provided that the brittlely damaged elements, if any, are strengthened, buildings meeting the following conditions are considered to be at Controlled Damage Performance Level:

- (a) In any storey of a reinforced concrete building, as a result of the calculation for each earthquake direction applied, a maximum of 35% of the beams, excluding secondary beams (not included in the horizontal load-bearing system) and vertical elements (columns, shear walls and reinforced partition walls) as defined in paragraph (b) below may pass into the Advanced Damage Zone. These exceptions do not apply to steel and prefabricated reinforced concrete buildings.
- (b) The total contribution of the vertical members in the Advanced Damage Zone to the shear force carried by the vertical members in each story should be less than 20%. The ratio of the sum of the shear forces of the vertical members in the Advanced Damage Zone at the top storey to the sum of the shear forces of all vertical members at that storey may be maximum 40%.
- (c) All other structural members are in the Limited Damage Zone or the Significant Damage Zone. However, the ratio of the shear forces carried by the vertical members whose upper and lower sections both exceed the Significant Damage Limit in any storey to the ratio of the shear forces carried by all vertical members in that storey should not exceed 30%.

According to the limit limits specified in TDY 2018 5.8.1, the elongation and shortening limits of Concrete and Reinforcement defined in the analysis program below are shown.

When we look at the abbreviations in the visual, **IO=SH / LS=KH / CP=GÖ** corresponds.

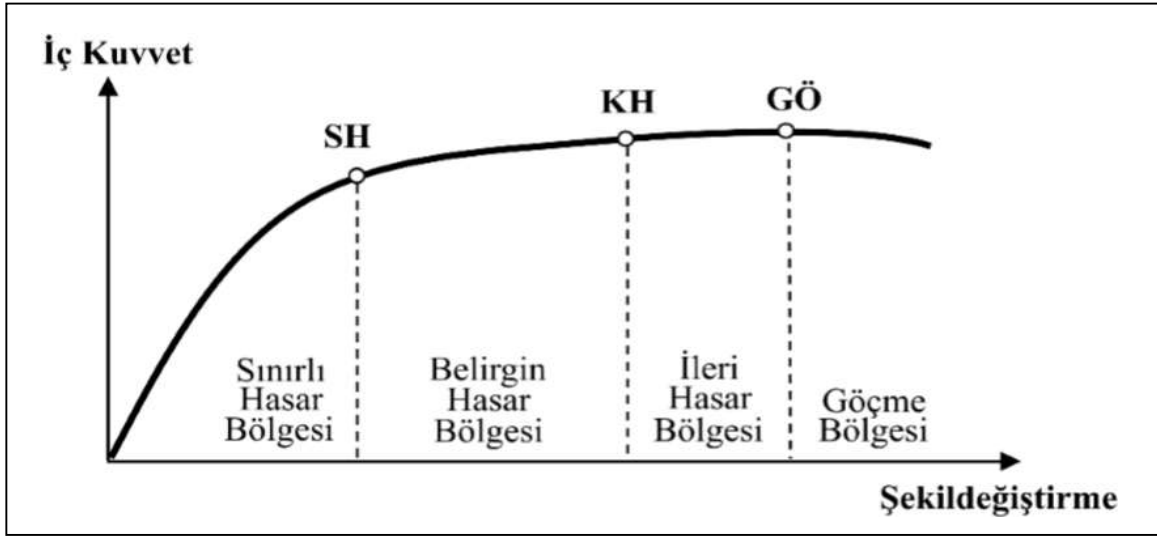

Figure 11 Strain limit values for internal forces

5.2.Determination of Effective Section Stiffness of Cracked Section

The effective bending stiffnesses of the cracked section in reinforced concrete members under bending effect were used by using the table below.

Tablo 4.2. Betonarme Taşıyıcı Sistem Elemanlarının Etkin Kesit Rijitliği Çarpanları

Betonarme Taşıyıcı Sistem Elemanı	Etkin Kesit Rijitliği Çarpanı	
	Eksenel	Kayma
<i>Perde – Döşeme (Düzlem İçi)</i>		
Perde	0.50	0.50
Bodrum perdesi	0.80	0.50
Döşeme	0.25	0.25
<i>Perde – Döşeme (Düzlem Dışı)</i>	<i>Eğilme</i>	<i>Kesme</i>
Perde	0.25	1.00
Bodrum perdesi	0.50	1.00
Döşeme	0.25	1.00
<i>Çubuk eleman</i>	<i>Eğilme</i>	<i>Kesme</i>
Bağ kirişi	0.15	1.00
Çerçeve kirişi	0.35	1.00
Çerçeve kolonu	0.70	1.00
Perde (eşdeğer çubuk)	0.50	0.50

Figure 12 Effective section stiffnesses of reinforced concrete members

5.3.Structural System Assumptions for Analysis

As a result of the observations made in the field for the performance evaluation, the following assumptions were made,

- Level of Knowledge The coefficient is taken as **1.00** since it is at the **comprehensive** level.
- TSC-2018 and TS500 regulations were used for performance evaluation.

- Sap2000 software was used for performance analysis of the structure. In the performance evaluation phase, software developed by our company was used.
- Second order effects are considered in the structure.
- Rigid diaphragm acceptance on floor basis was not made since there was no plan diagonal in the building.
- Due to the use of girders in the columns and beams and stirrup tightening in the end zones of the elements, wrapped concrete properties were used.

5.4. Concrete and Reinforcement Material Models

Since there are no reinforced concrete elements in the structure, concrete and reinforcement material models are not defined. In order to model the hinges of concrete and reinforcement materials belonging to reinforced concrete, nonlinear hinge and hysteretic behaviors created with excel programs were created internally.

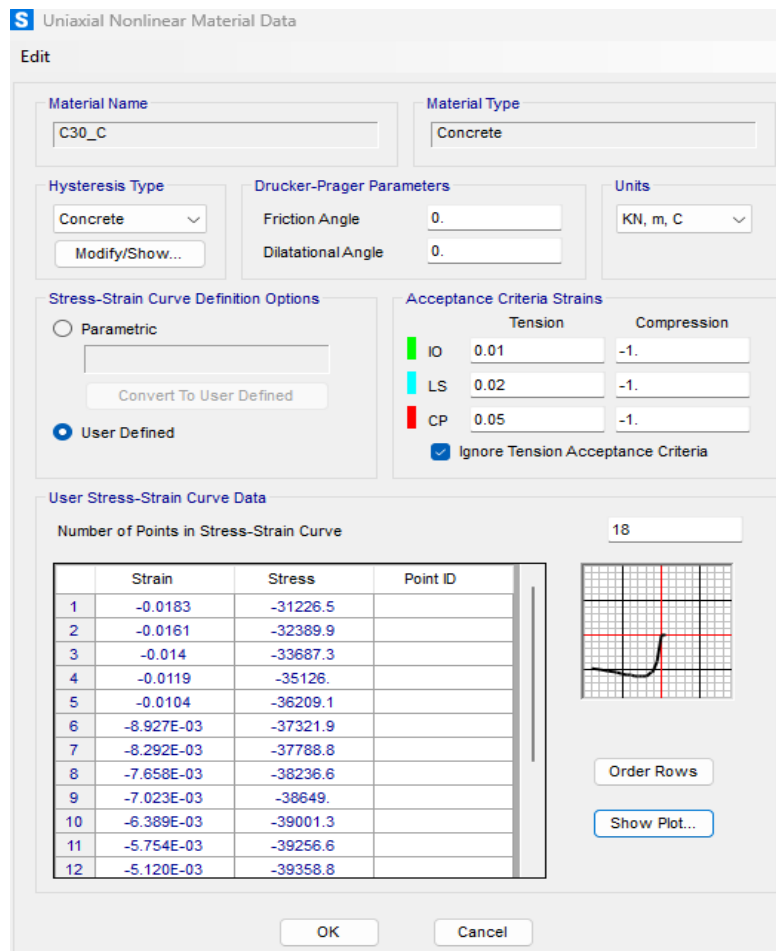

Figure 13 C30 Concrete Material Model Stress/Strain Values for Confined Column

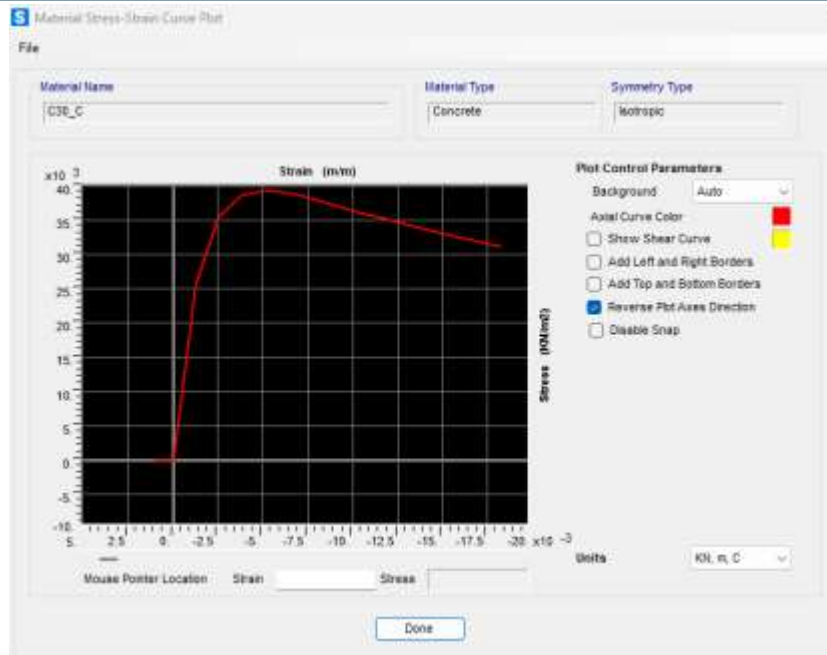

Figure 14 Concrete Material Curve Graph for C30 Confined Column

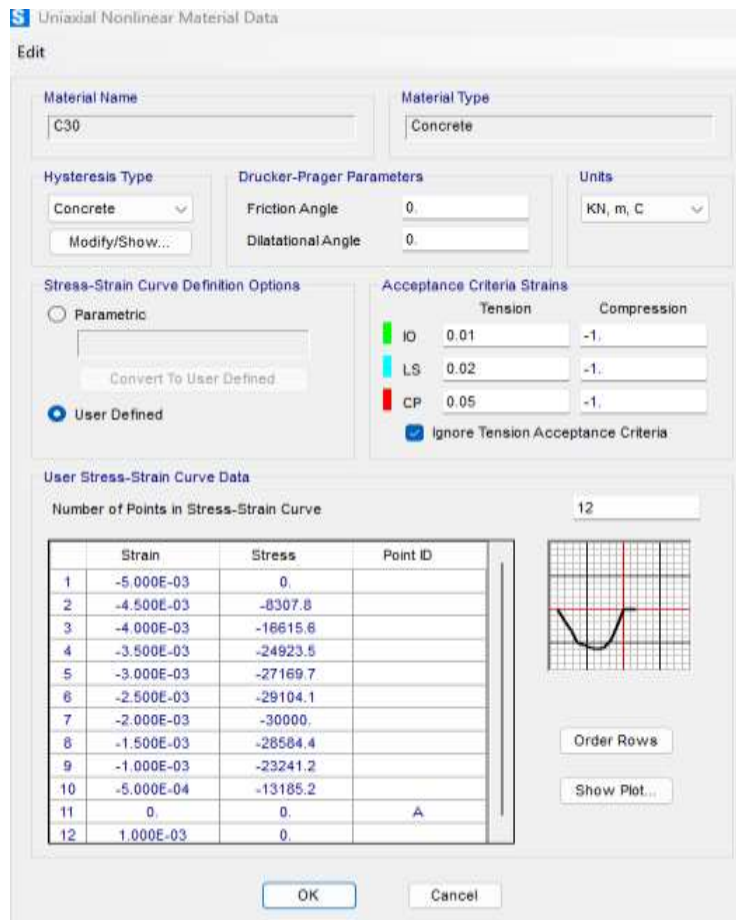

Figure 15 Concrete Material Model Stress/Strain Values for C30 Unconfined Column

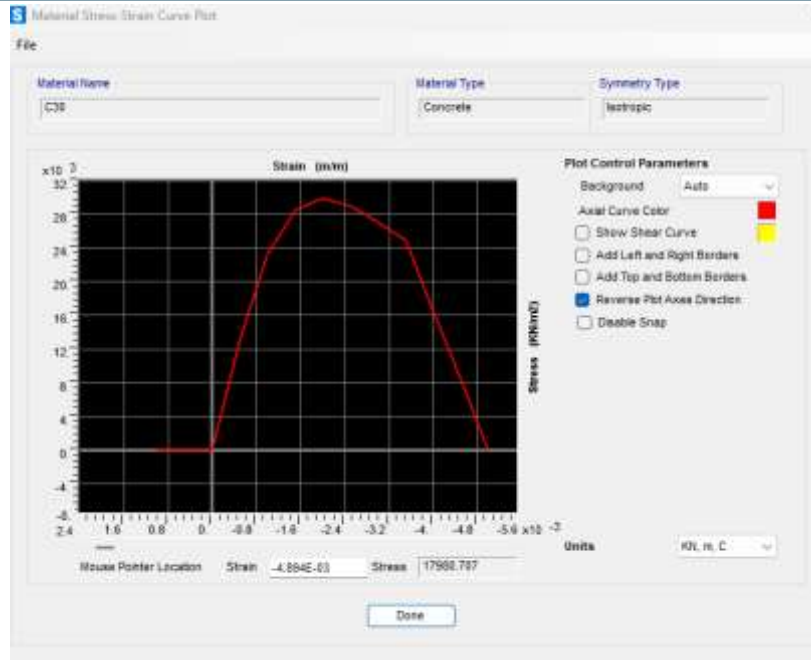

Figure 16 Concrete Material Curve Graph for Unconfined Column

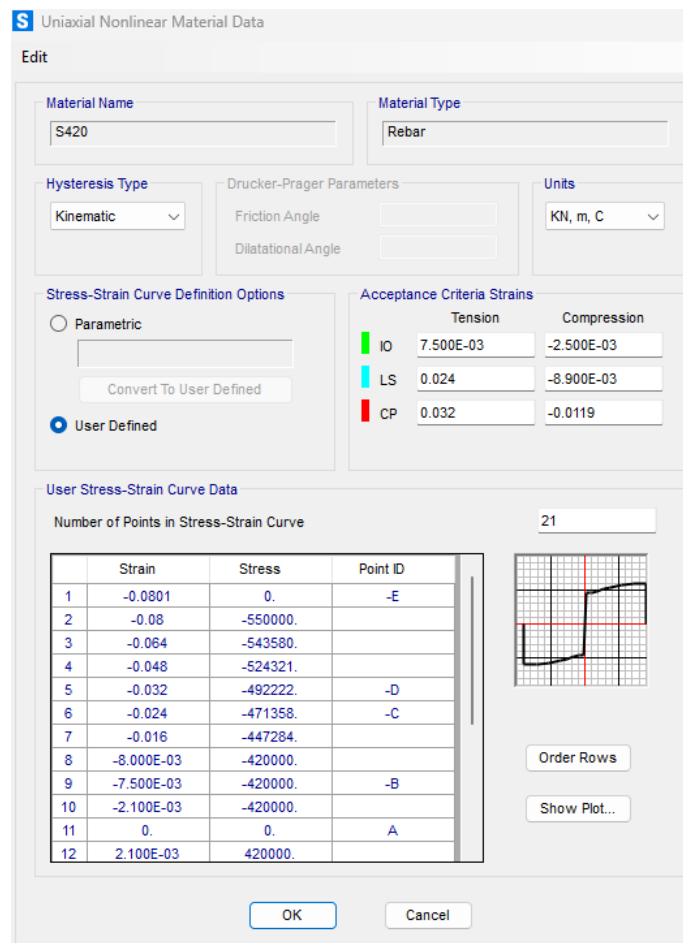

Figure 17 S420 Reinforcement Material Model Stress/Strain Values

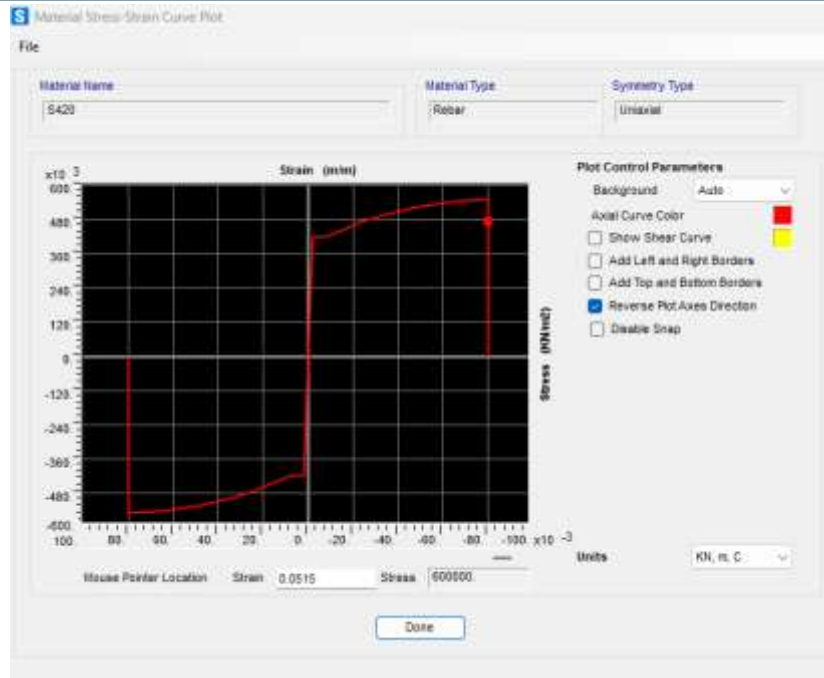

Figure 18 S420 Reinforcement Material Curve Graph

5.5.Determination of Plastic Properties of Reinforced Concrete Sections

5.5.1.Plastic Behavior Characteristics of Reinforced Concrete Columns

For the nonlinear inelastic analysis of the columns and shear elements in the structure, the diffuse plastic behavior model was used and for the beams, the stacked plastic hinge model was used. "Concrete Model" was used to represent the hysteretic curve of concrete for the distributed plastic behavior and "Kinematic Model" was used for the reinforcement.

In columns and beams, plastic hinges can be placed just outside the column-beam hinge area, i.e. at the ends of the clear spans of the columns or beams. However, it be taken into account that plastic hinges may also occur in beam spans due to the effect of vertical loads

Reinforced concrete columns and beams will be modeled as linear elements along the length between the plastic hinges at the ends. Effective section stiffness of these elements will be determined according to TSC 2018 5.4.5.

6.CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS

According to the results of the study, it was revealed that a careful analysis should be performed to determine the earthquake performance of the hangar structure with torsional irregularity within the scope of TSC 2018. As a result of the evaluations, it was determined that torsional irregularity is an important factor in determining the earthquake performance of the hangar structure. These results show that hangar structures should be designed and constructed more carefully in terms of

earthquake safety. In addition, in line with the findings obtained in this study, it is recommended that more comprehensive studies should be carried out to evaluate the earthquake performance of hangar structures in the future. The following figure shows the thrust analysis results of the sap2000 program.

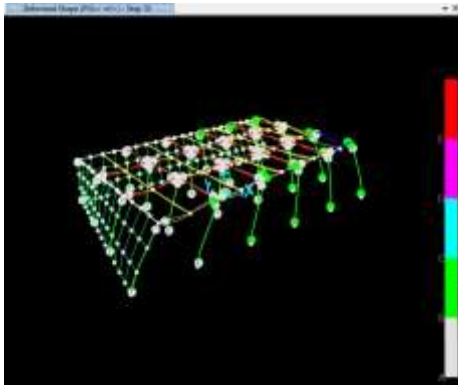

Figure 19 (Pushover + X+0.3Y Direction)

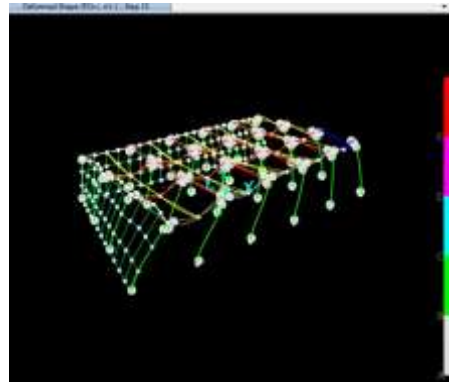

Figure 20 (Pushover + X-0.3Y Direction)

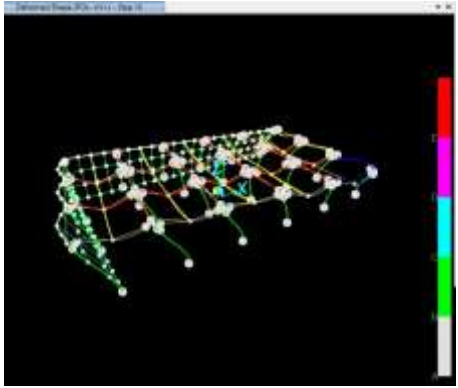

Figure 21 (Pushover -X+0.3Y Direction)

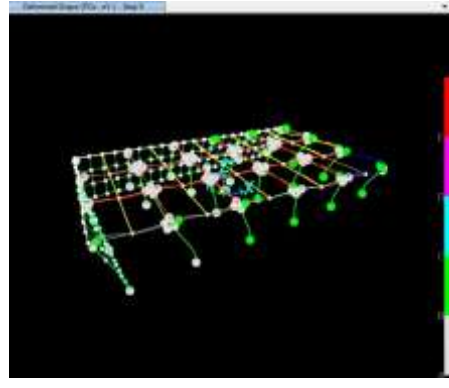

Figure 22 (Pushover - X-0.3Y Direction)

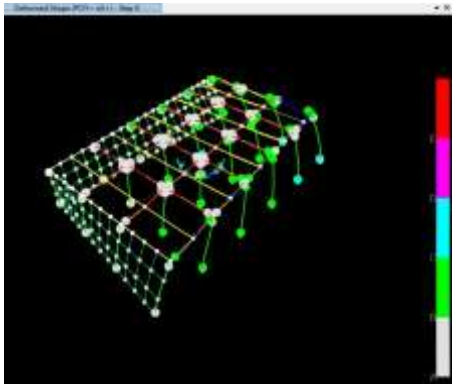

Figure 23 (Pushover + Y+0.3X Direction)

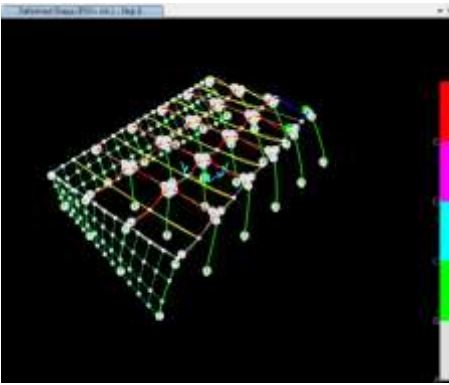

Figure 24 (Pushover + Y-0.3X Direction)

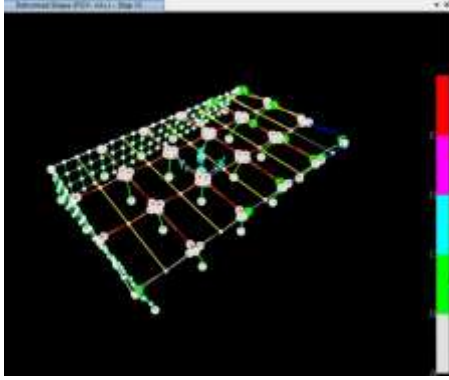

Figure 25 (Pushover +Y-0.3X Direction)

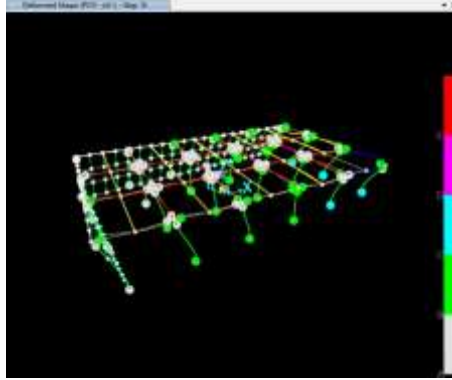

Figure 26 (Pushover -Y-0.3X Direction)

- A maximum of 35% of beams or diagonals at any storey may pass into the Advanced Damage Zone (20%✓)
- The contribution of vertical elements in the Advanced Damage Zone to the shear force should be less than 20% (15.22%✓)
- The proportion of the shear force borne by vertical members suspended at the Significant Damage Limit must not exceed 30% (35.85%✗)

As a result of the analysis, the performance of the structure in the Sap2000 program was found to prevent collapse.

The results of the analysis are given below.

BİNA PERFORMANSININ DEĞERLENDİRMESİ

Sınırlı Hasar Performans Düzeyi Değerlendirmesi :

Kriter	Sonuç	Kontrol
Herhangi bir katta kırışların en fazla %20'si Belirgin Hasar Bölgesi'ne geçebilir	28.6%	✗
Diğer taşıyıcı elemanların tümü Sınırlı Hasar Bölgesi'nde olmalıdır		✓

Kontrollü Hasar Performans Düzeyi Değerlendirmesi :

Kriter	Sonuç	Kontrol
Herhangi bir katta kırışların en fazla %35'i İleri Hasar Bölgesi'ne geçebilir	0%	✓
İleri Hasar Bölgesi'ndeki düzey elemanların kesme kuvvetine katkısı %20'nin altında olmalıdır	0%	✓
En üst katta İleri Hasar Bölgesi'ndeki düzey elemanların kesme kuvvetine katkısı %40'ın altında olmalıdır	0%	✓
Belirgin Hasar Sınırı aşmış olan düzey elemanlar tarafından taşınan kesme kuvveti oranı %30'u aşmamalıdır	0%	✓
Diğer taşıyıcı elemanların tümü Sınırlı ya da Belirgin Hasar Bölgesi'nde olmalıdır		✓

Göçmenin Önlenmesi Performans Düzeyi Değerlendirmesi :

Kriter	Sonuç	Kontrol
Herhangi bir katta kırışların en fazla %20'si Göçme Bölgesi'ne geçebilir	0%	✓
Diğer taşıyıcı elemanların tümü Sınırlı, Belirgin ya da İleri Hasar Bölgesi'nde olmalıdır		✓
Belirgin Hasar Sınırı aşmış olan düzey elemanlar tarafından taşınan kesme kuvveti oranı %30'u aşmamalıdır	0%	✓

BİNA PERFORMANSI : KONTROLLÜ HASAR

Figure 27 Performance analysis result in Idecad program

Different results emerged as a result of the analysis. According to the analysis made in sap2000 program, the sections of columns, beams and shear controlled sections in the

columns, beams and shear walls gave sufficient results. The same results showed similar results in idecad program. In the Sap2000 analysis, the bending moments at the junction of the shear walls with the foundation were up to 450kNm, while no warning was received in the idecad program. In existing buildings constructed in 2007 and before, shear force has priority during program control where soil load is not effective. For this reason, as a result of the parameters entered into the analysis program, it shows that the structures before TSC 2018 should be checked in bending moments even if they meet the ductility condition. In fact, this study shows that the analyzed structures should be analyzed in several programs instead of only one program and comparisons should be made. In structures with basement shear walls or irregular shear wall placement, flexural control is important. During the modeling, it is understood that the modeling of the curtains with the middle column method has an effect on the curtain behavior of the structure. It is thought that the moment value of the shear wall model made in the Sap2000 program according to the shell method is slightly higher and reflects realism.

6.1.Recommendations and Further Research Topics

In line with the findings obtained within the scope of this study, it has emerged that the earthquake performance of hangar structures and similar structures should be addressed in a more detailed and comprehensive manner. In this context, it is recommended that the earthquake performance criteria for hangar structures should be updated and the effect of torsional irregularity should be considered in more detail. In addition, the evaluation of the results by analyzing different analysis methods or different programs to determine the earthquake performance of structures with torsional irregularities gains importance as future research topics.

REFERENCES

- Adarsh, A. and Rajeeva, S. V. (2017). "Seismic Analysis of Multi-storey Reinforced Concrete Building having Torsional Irregularity," *International Journal Research Engineering and Technology*, vol. 6, no. 9, pp. 53-59.
- Ahmed, M., Abdel Raheem, S., Ahmed and A. Shafy, M. (2016). "Irregularity Effects On The Seismic Performance of L-Shaped Multi-Story Buildings," *Journal Engineering Science*, vol. 44, no. 5, pp. 513-536.
- Akbaş, A. & Çalışkan, Ö. (2024). *Materials and Retrofitting Techniques Used to Improve the Earthquake Performance of Buildings*.
- Akhare, A.R., Maske, A.A. (2015). "Performance Based Seismic Design of R.C.C. Buildings with Plan Irregularity", *Journal of Civil Engineering and Environmental Technology*, Vol. 2, pp. 1-6.
- Benek, M. (2022). A field study on the determination of earthquake risks of reinforced concrete buildings by first stage evaluation method: The case of Çanakkale city center.
- Bicer, Z. P. (2024). *Building Information*.
- Demir, A., Demir, D.D., Erdem, R.T., Bağcı, M. (2010). "Torsional Irregularity Effects of Local

Site Classes in Multiple Storey Structures", *International Journal of Recent Research and Applied Studies*, pp. 258-262.

Demir, A., Dönmez, D. (2008). "Factors Affecting Torsional Irregularity in Multistory Structures", *C.B.Ü. Journal of Science and Technology*, Vol. 4, pp. 31-36.

Foroughi, S. (2022). Determination of Earthquake Performance of Reinforced Concrete Structural Elements by Non-Linear Methods.

Gupta, V. and Pajgade, P. S. (2015). "Torsional Behavior of Multistorey Buildings with Different Structural Irregularities -a review," *International Journal Research Engineering Science Technology*, vol. 1, no. 8, pp.168-173.

Haque, M., Ray, S., Chakraborty, A., Elias, M., Alam, I. (2016) "Seismic Performance Analysis of RCC Multi-Storeyed Buildings with Plan Irregularity", *American Journal of Civil Engineering*, Vol. 4, pp. 68-73.

Jikamo, S. L. (2018). "Torsional Behavior of Multistory Plan Asymmetric RC Building Under Seismic Load," M.S Thesis, Addis Ababa University , Addis Ababa Institute of Technology.

Kewalramani, M. A. and Syed, Z. I. (2018). "Seismic analysis of torsional irregularity in multi-storey symmetric and asymmetric buildings," *Eurasian Journal Analytical Chemistry*, vol. 13, no. 3, pp. 286-292.

Kiraz, E. (2023). Determination of earthquake performance of a reinforced concrete building according to different earthquake codes.

Maske, S. G. and Pajgade, P. S. (2013) "Torsional Behaviour of Asymmetrical Buildings," *International Journal Modern Engineering Research*, vol. 3, no. 2.

Özmen, G. (2000). "The Effect of Plan Geometry on Torsional Irregularity", *Turkish Engineering News*, Issue 410, pp. 37-41.

Öztürk, B. (2021). Comparative Investigation of the Equivalent Column Approach to Determination of Earthquake Behavior of Reinforced Concrete Frame and Sheared Buildings with Examples.

Öztürk, T. (2013). "The Effect of Slab Cavities in Buildings on the Behavior of the Structural System", *IMO Technical Journal*, pp. 6233-6256.

SAP2000, Integrated Finite Element Analysis and Design of Structures Basic Analysis Reference Manual, Computers and Structures Inc, Berkeley (CA, USA).

Öztürk, T. Öztürk,Z. and Öztürk, O. (2015). "Seismic behavior Analysis Of Multi- Storeyn Reinforced Concrete Buildings Having Torsional Irregularity," *Challenge Journal Structural*, vol. 1, no. 1.

Shajee, S., Thaskeen, R. (2016). "Torsional Irregularity of Multi-Storey Structures", *International Journal of Innovative Research in Science*, Engineering and Technology, Vol. 5, pp. 18861-18871.

Suci, E. (2016). "Determination of Structural Performance of Reinforced Concrete Structures with Torsional Irregularities by Static Thrust Analysis," Master's Thesis, Selçuk University, Institute of Science and Technology.

Seckin, A. (2021). Investigation of shear force dynamic coefficient in reinforced concrete walls. Turkey Building Earthquake Regulation, 2018, Disaster and Emergency Presidency, Ankara.

Yakut, A. & Binici, B. (2023). General Characteristics and Earthquake Performance of Risky Buildings in Turkey. *Journal of Environment, City and Climate*.

GIDA BIYO-KORUMASI İÇİN ENTEROCOCCUS DURANS F21'DEN BAKTERİYOSİN BAZLI BİR TOZ GELİŞTİRİLMESİ

Ghita BENKIRANE

Laboratoire de Biotechnologie Microbienne et Molécules Bioactives, Faculté des Sciences et
Techniques, Université Sidi Mohamed Ben Abdellah, Route Immouzer BP

ORCID ID: 0000-0003-2570-420X

Laila MANNI

Laboratoire de Biotechnologie Microbienne et Molécules Bioactives, Faculté des Sciences et
Techniques, Université Sidi Mohamed Ben Abdellah, Route Immouzer BP

ORCID ID: 0000-0002-7934-4636

Emilie DUMAS

Laboratoire d'Automatique, de Génie des Procédés et de Génie Pharmaceutique. Université Claude
Bernard Lyon.

ORCID ID: 0000-0002-0885-9341

Adem GHARSALLAOUI

Laboratoire d'Automatique, de Génie des Procédés et de Génie Pharmaceutique. Université Claude
Bernard Lyon

ORCID ID: 0000-0001-6000-1994

Samir ANANOU

Laboratoire de Biotechnologie Microbienne et Molécules Bioactives, Faculté des Sciences et
Techniques, Université Sidi Mohamed Ben Abdellah, Route Immouzer BP

ORCID ID: 0000-0002-9468-8250

ÖZET

Patojenik bakterileri kontrol etmek, bozulmayı önlemek ve gıdaların raf ömrünü uzatmak için kimyasal koruyucuların ve fiziksel işlemlerin kullanımı yaygın olarak benimsenmiştir. Ancak, kimyasal koruyucuların potansiyel toksisitesi ve gıdaların duyuşal nitelikleri üzerindeki olumsuz etkileri hakkındaki endişeler, laktik asit bakterileri (LAB) ve bunların bakteriyosinleri gibi doğal alternatiflere olan ilginin artmasına neden olmuştur. Bu bakteriyosinler son zamanlarda terapötik ajanlar ve doğal biyo-koruyucular olarak uygulamalarıyla dikkat çekmektedir.

Fas fermente sütü "Lben" den izole edilen bakteriyosinojenik bir LAB suşu olan *Enterococcus durans* F21, *Listeria monocytogenes*, *L. innocua*, *Enterococcus faecalis*, *Brochothrix thermosphacta* ve *Mycobacterium smegmatis* dahil olmak üzere patojenlere ve bozulma organizmalarına karşı etkili, ısıya dayanıklı, pH dirençli bir bakteriyosin üretmektedir.

E. durans F21'den elde edilen bakteriyosin, taşıyıcı olarak maltodekstrinlerle püskürtmeli kurutma yoluyla biyo-koruyucu bir toz halinde formüle edilmiştir. Bu toz, süt, Fas taze peyniri (Jben) ve kıyma dahil olmak üzere çeşitli gıda ürünlerine uygulanarak güvenliklerini etkili bir şekilde artırmış ve raf ömürlerini uzatmıştır. Bu bulgular, çeşitli gıda uygulamaları için doğal ve etkili bir biyo-koruyucu olarak potansiyelinin altını çizmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bakteriyosin, Biyolojik koruma, *Enterococcus durans*, Kıyma, Taze peynir, Laktik asit bakterileri, Süt, Püskürtmeli kurutma.

DEVELOPMENT OF A BACTERIOCIN-BASED POWDER FROM *ENTEROCOCCUS DURANS* F21 FOR FOOD BIO-PRESERVATION

ABSTRACT

The use of chemical preservatives and physical treatments is widely adopted to control pathogenic bacteria, prevent spoilage, and extend food shelf life. However, concerns about the potential toxicity of chemical preservatives and their negative impact on food's sensory qualities have led to increased interest in natural alternatives, such as lactic acid bacteria (LAB) and their bacteriocins. These bacteriocins have recently garnered attention for their applications as therapeutic agents and natural bio-preservatives. *Enterococcus durans* F21, a bacteriocinogenic LAB strain isolated from Moroccan fermented milk "Lben," produces a heat-stable, pH-resistant bacteriocin effective against pathogens and spoilage organisms, including *Listeria monocytogenes*, *L. innocua*, *Enterococcus faecalis*, *Brochothrix thermosphacta*, and *Mycobacterium smegmatis*. The bacteriocin from *E. durans* F21 was formulated into a bio-preservative powder through spray-drying with maltodextrins as carriers. This powder was applied to various food products, including milk, Moroccan fresh cheese (Jben), and ground meat, effectively enhancing their safety and extending their shelf life. These findings underscore its potential as a natural and efficient bio-preservative for diverse food applications.

Keywords: Bacteriocin, Bio-preservation, *Enterococcus durans*, Ground beef, Fresh cheese, Lactic acid bacteria, Milk, Spray-drying.

SERBEST VE MIKROENKAPSÜLE *ENTEROCOCCUS DURANS* F21'İN ÇEŞİTLİ GIDA SİSTEMLERİNDEKİ BIYOKORUYUCU ETKİLERİ

Ghita BENKRANE

Laboratoire de Biotechnologie Microbienne et Molécules Bioactives, Faculté des Sciences et Techniques, Université Sidi Mohamed Ben Abdellah
ORCID ID: 0000-0003-2570-420X

Laila MANNI

Laboratoire de Biotechnologie Microbienne et Molécules Bioactives, Faculté des Sciences et Techniques, Université Sidi Mohamed Ben Abdellah
ORCID ID: 0000-0002-7934-4636

Emilie DUMAS

Laboratoire d'Automatique, de Génie des Procédés et de Génie Pharmaceutique. Université Claude Bernard Lyon
ORCID ID: 0000-0002-0885-9341

Adem GHARSALLAOUI

Laboratoire d'Automatique, de Génie des Procédés et de Génie Pharmaceutique. Université Claude Bernard Lyon.
ORCID ID: 0000-0001-6000-1994

Samir ANANOU

Laboratoire de Biotechnologie Microbienne et Molécules Bioactives, Faculté des Sciences et Techniques, Université Sidi Mohamed Ben Abdellah
ORCID ID: 0000-0002-9468-8250

ÖZET

Bu çalışma, geleneksel Fas fermente sütünden izole edilen probiyotik bir suş olan *Enterococcus durans* F21'in gıda sistemlerinde doğal bir biyo-koruyucu olarak kullanımını araştırmaktadır. Antimikrobiyal potansiyeli, peynirde *Listeria monocytogenes*, *Salmonella enterica* ve *Staphylococcus aureus* gibi başlıca gıda kaynaklı patojenlerin yanı sıra ette *Brochothrix thermosphacta* ve koliformlar gibi bozulma bakterilerinin kontrolüne odaklanılarak taze peynir ve kıymada değerlendirilmiştir. Suşun gıda güvenliğini artırma ve soğutma sırasında raf ömrünü uzatma kabiliyeti araştırmanın önemli bir yönüydü.

Her iki gıda ürününde de mikrobiyal sayımlarda önemli azalmalar gözlenmiştir. Taze peynirdeki patojenler 15 gün sonra 3 Log CFU/g'a kadar azalırken, kıymadaki bozulma bakterileri 12 günlük depolamadan sonra 2 Log CFU/g'a kadar azalmıştır. Probiyotik stabil kalmış ve çalışma boyunca antimikrobiyal aktivitesini koruyarak serbest formuyla karşılaştırılabilir bir performans göstermiştir.

Bu bulgular, suşun probiyotik ve biyoprezervatif olarak ikili işlevselliğini doğrulamakta ve onu süt ve et ürünlerinde gıda güvenliğini artırmak için umut verici bir aday haline getirmektedir. Bu uygulama, temiz etiket trendlerini destekleyen doğal koruma yöntemlerine yönelik artan taleple uyumludur.

Anahtar Kelimeler: Bakteriyosin, Biyo-koruma, Jben, kıyma, Lben, Mikroenkapsülasyon.

BIOPROTECTIVE EFFECTS OF FREE AND MICROENCAPSULATED *ENTEROCOCCUS DURANS* F21 IN VARIOUS FOOD SYSTEMS**ABSTRACT**

This study explores the use of a probiotic strain, *Enterococcus durans* F21, isolated from traditional Moroccan fermented milk, as a natural biopreservative in food systems. Its antimicrobial potential was evaluated in fresh cheese and ground meat, with a focus on controlling major foodborne pathogens such as *Listeria monocytogenes*, *Salmonella enterica*, and *Staphylococcus aureus* in cheese, as well as spoilage bacteria like *Brochothrix thermosphacta* and coliforms in meat. The ability of the strain to enhance food safety and extend shelf life during refrigeration was a key aspect of the research.

Significant reductions in microbial counts were observed in both food products. Pathogens in fresh cheese were reduced by up to 3 Log CFU/g after 15 days, while spoilage bacteria in ground meat decreased by up to 2 Log CFU/g after 12 days of storage. The probiotic remained stable and retained its antimicrobial activity throughout the study, demonstrating comparable performance to its free form.

These findings confirm the strain's dual functionality as a probiotic and biopreservative, making it a promising candidate for improving food safety in dairy and meat products. Its application aligns with the growing demand for natural preservation methods that support clean-label trends.

Keywords: Bacteriocin, Bio-preservation, Jben, ground meat, *Lben*, Microencapsulation

SOFT NEAR LEFT ALMOST RINGS**Inzamam Ul Haq**

Institute of Numerical Sciences, Kohat University of Science and Technology

Nisar Ahmad

Institute of Numerical Sciences, Kohat University of Science and Technology

ABSTRACT

Extension and generalization is one of the common practice to develop new mathematical ideas while using the existence results. Here this procedure will be adopted to develop some new structure like soft left almost near rings from the intermixing of theory of soft sets and theory of left almost near rings. In this study we have developed a new notion of soft left almost near rings, studied the substructure like its subrings and different types of ideals of soft left almost near rings. Also studied similarity and differences between soft left almost near rings and the already existence related structures of algebra.

Keywords: Left almost rings, Left almost near rings, Soft left almost near rings

**GLOBALIZATION AND ECONOMIC DEVELOPMENT AND ITS EFFECTS ON
THE TELECOMMUNICATIONS INDUSTRY IN NIGERIA: AN EMPIRICAL
INSIGHT OF AIRTEL NIGERIA**

CHUKWUEMEKA GODSON EME

Department of Business Administration, Faculty of Management
Sciences, National Open University of Nigeria (NOUN)

ABSTRACT

Globalization is broadly characterized by the emergence of a global village activities for the whole world in which all peoples in all nations of the world are drawn together into increasingly closer and mutually beneficial, political, industrial, financial, scientific, technological and cultural relationships. This paper closely assessed globalization and economic development and its effects on the telecommunications industry in Nigeria, drawing an empirical insight from Airtel Nigeria Limited. To collect the desired data for this research work, four methods were used, these include, documentary, observations, questionnaires and personal interviews. In the analysis of the data collected, the study made use of descriptive and inferential statistics. The findings of the study were drawn from the data presented and analysed and their implications were discussed relative to all stakeholders. It was confirmed that Airtel Nigeria Limited have survived all manner of financial emasculation and changes in management and have endeared themselves to Nigerians as a telecommunication company of choice. Part of this findings delved into why and how Airtel Nigeria Limited was able to achieve this despite tough competitions from other telecommunication companies already in the industry before their arrival, particularly MTN Nigeria Limited.

Key Words: Globalization, technological development, Telecommunications industry, economic growth and development, Airtel Nigeria Limited

GLOBALIZATION OF ECONOMIES AND THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THREE SELECTED EURO-DOLLAR COUNTRIES

EME, CHUKWUEMEKA, G

Department of Business Administration
National Open University of Nigeria

ABSTRACT

As a strict term, globalization means the myriad economic and social transformation of mankind at present, on an extensive and integrating scale and generated by the impact of transcontinental monetary financial flows on the characteristics of social interactions. Sustainable development, on the other hand is conceived as a new development path that sustains human progress for the entire planet and for a long future. Globalisation is an inevitable phenomenon in human history that's been bringing the world closer through the exchange of goods and products, information, knowledge and culture. The purpose of this study was to find out the influence of globalisation of economies and sustainable development on the selected three Euro-dollar countries, viz- France, Spain and Germany between (1980 -2018). The researcher therefore reviewed the existing literature on the implication of globalization on the economic sustainability of these countries. Thus the concept of globalisation and sustainable development as well as some components of the selected Euro-dollar countries and the impact of globalisation on the world economy are critically examined. The study undertook a conceptual approach based on the effects of globalization on sustainable economic development of the selected Euro-dollar countries under review during the period: 1980 to 2018. The study thus established that there is a positive relation between globalisation and sustainable economic growth and development. This made the researcher come to the conclusion that the economies of these three selected Euro-dollar countries (France, Spain and Germany) is gaining from globalisation, mainly due to Foreign Direct investment (FDI) and trade openness. Since these Euro-dollar countries has opened up to international trade and foreign investment, they have achieved a better economic growth.

Key Words: Globalization, Sustainable Economic Development, Economies, Foreign Direct Investment, International Trade and Openness, Gross Domestic Product (GDP), IMF, World Bank

THE IMPACT OF TELEMEDICINE ON HEALTHCARE DELIVERY: ADVANCING ACCESS AND EFFICIENCY

Saloni Sharma

Dept. of Nutrition and Dietetics, Manav Rachna International Institute
of Research Studies, (Deemed to be University)

Suhani Sharma

Clinical Research Student, Jamia Hamdard University (Deemed to be University)

ABSTRACT

Telemedicine has emerged as a transformative tool in healthcare delivery, redefining how medical services are accessed and provided. By leveraging digital communication technologies, telemedicine bridges geographical barriers, improves healthcare accessibility, and enhances the efficiency of medical consultations, diagnosis, and treatment. This review explores the evolution of telemedicine, its current applications, and its far-reaching impact on modern healthcare systems. Key areas of focus include its role in managing chronic diseases, enabling remote patient monitoring, and delivering specialized care to underserved and rural populations. Additionally, the COVID-19 pandemic significantly accelerated the adoption of telemedicine, highlighting its potential to ensure continuity of care during public health crises. Despite its numerous advantages, telemedicine also presents challenges, such as concerns over data security, privacy, regulatory compliance, and the digital divide affecting technology access in certain populations. Furthermore, limitations in the physical examination and patient-provider rapport require innovative solutions to optimize telehealth practices. This review emphasizes recent advancements in telemedicine technology, including artificial intelligence, wearable devices, and integrated health platforms, which enhance diagnostic accuracy and personalized care. The article concludes by discussing future directions, emphasizing the need for policy reforms, improved infrastructure, and equitable access to ensure telemedicine's sustainable integration into healthcare systems worldwide. Telemedicine's continued evolution holds great promise for creating a more accessible, efficient, and patient-centered healthcare model. Even with all of its benefits, telemedicine has limitations, including issues with privacy, data security, regulatory compliance, and the digital divide, which limits some populations' access to technology. Innovative methods are also needed to maximize telehealth procedures due to restrictions in the physical examination and patient-provider rapport. This review highlights new developments in telemedicine technology that improve individualized treatment and diagnostic accuracy, such as wearable technology, artificial intelligence, and integrated health platforms. In order to guarantee telemedicine's long-term incorporation into healthcare systems around the world, the article ends by outlining future directions and emphasizing the necessity

of regulatory changes, better infrastructure, and equal access. As telemedicine develops further, it has enormous potential to build a healthcare system that is more patient-centered, effective, and accessible.

Keywords: Telemedicine, Healthcare Delivery, Digital Health, Remote Patient Monitoring, Chronic Disease Management, COVID-19, Virtual Consultations, Access to Healthcare, Artificial Intelligence, Wearable Technology, Data Security, Privacy Concerns, Regulatory Compliance, Digital Divide, Health Technology, Patient-Provider Relationship, Healthcare Innovation, Policy Reform, Integrated Health Platforms, Personalized Care, Telehealth Advancements, Future Healthcare Systems.

1. Introduction

A key component of contemporary medicine is telemedicine, which is the practice of providing medical care remotely via digital communication means. NASA used telehealth systems to monitor astronauts during space missions, marking the beginning of its early use in the middle of the 20th century (Bashshur et al., 2013). Since then, telemedicine has grown to encompass mobile health (mHealth) apps, remote diagnostics, and virtual consultations. The COVID-19 epidemic caused a sharp increase in the use of telemedicine worldwide. Patients seeking safe, contactless medical care drove a 78% surge in telehealth utilization in the U.S. between March and April 2020 (Keesara et al., 2020). The management of growing healthcare demands has also benefited greatly from telemedicine, especially in rural areas where access to specialists is limited. Even though telemedicine has many benefits, issues like privacy concerns, unequal access to technology, and the requirement for updated legislative frameworks still hinder its wider use (Kruse et al., 2017).

2. Current Applications of Telemedicine

2.1 Chronic Disease Management

Chronic diseases like diabetes, hypertension, and cardiovascular conditions are responsible for over 70% of global deaths annually (World Health Organization, 2022). Telemedicine has emerged as a vital tool in managing these conditions, offering continuous monitoring, real-time feedback, and virtual consultations.

1. Diabetes Care: By giving patients access to real-time data, insights, and tailored feedback, remote glucose monitoring devices like Dexcom and Livongo empower patients. Research indicates that individuals who use telemedicine tools have a 25% better glycemic control than those who receive traditional care (Dorsey & Topol, 2016).

2. Cardiovascular Health: Since patients get prompt medication adjustments and lifestyle counsel via virtual platforms, telehealth-assisted hypertension care has been associated with considerable reductions in systolic blood pressure (Kruse et al., 2017).
3. Pulmonary Diseases: Telemedicine allows patients with asthma and COPD to use oxygen monitors and spirometers at home while sending real-time data to doctors. Hospitalizations and exacerbations are decreased as a result (Caffery et al., 2018).

Disease	Telemedicine Application	Benefits	Reference
Diabetes	Remote glucose monitoring	Improved glycemic control	Dorsey & Topol, 2016
Hypertension	Blood pressure monitoring	Reduced systolic blood pressure	Kruse et al., 2017
COPD	Spirometry and oxygen monitoring	Fewer exacerbations, reduced hospitalizations	Caffery et al., 2018

2.2 Remote Patient Monitoring (RPM)

Remote patient monitoring (RPM) employs wearable and IoT-connected devices to continuously track patients' vital signs, reducing hospital readmissions and improving outcomes.

1. Cardiac Care: Devices like KardiaMobile and Zio Patch monitor arrhythmias, alerting physicians to potential risks before they escalate. A study reported that RPM reduced hospital readmissions for cardiac patients by 38% (Hollander & Carr, 2020).
2. Post-Surgery Monitoring: RPM systems monitor pain levels, blood pressure, and wound healing for postoperative patients. Such programs have led to a 15% decrease in complications (Rogove et al., 2012).
3. Maternal Health: Telemedicine programs for high-risk pregnancies track fetal heart rates and blood pressure remotely, improving outcomes for mothers and infants (Adams et al., 2021).

Use Case	Device/Platform	Benefits	Reference
Cardiac Care	KardiaMobile, Zio Patch	38% fewer hospital readmissions	Hollander & Carr, 2020
Post-Surgical Patients	RPM vitals monitoring	15% fewer complications	Rogove et al., 2012
Maternal Health	Fetal heart rate monitors	Reduced maternal and infant risks	Adams et al., 2021

2.3 Specialized Care in Underserved Areas

1. For underserved and rural populations, where access to specialists is frequently restricted, telemedicine fills in the gaps in healthcare access.
2. Tele-ICU Services: To improve critical care results, rural hospitals consult intensivists via tele-ICU platforms. According to research, hospitals with tele-ICU capabilities had a 20% lower death rate (Kruse et al., 2017).
3. Mental Health: Telepsychiatry has made counseling and therapy more accessible, especially in areas where there is a shortage of mental health professionals. Patient outcomes and satisfaction have improved thanks to initiatives like BetterHelp and Talkspace (Caffery et al., 2018).
4. Pediatric Care: By increasing diagnostic precision in underprivileged regions, virtual pediatric consultations cut down on needless referrals to urban hospitals (Dorsey & Topol, 2016).

3. Technological Advancements

3.1 Artificial Intelligence (AI)

AI is transforming telemedicine by enhancing diagnostics, predicting disease progression, and personalizing treatments.

1. AI Diagnostics: AI tools like SkinVision and PathAI analyze medical images with accuracy rates comparable to specialists (Dorsey & Topol, 2016).
2. Virtual Assistants: Chatbots powered by natural language processing (NLP) triage patients based on symptoms, improving efficiency and reducing provider workload (Hollander & Carr, 2020).

3. Predictive Analytics: AI models predict adverse events, such as COPD exacerbations, enabling timely interventions (Adams et al., 2021).

3.2 Wearable Devices

Wearables have become integral to telemedicine, enabling real-time health tracking.

- Examples: Fitness trackers (Fitbit), ECG monitors (KardiaMobile), and glucose monitors (Dexcom).
- Impact: Devices reduce hospital visits by promoting preventive care and alerting providers to critical changes in patient vitals (Caffery et al., 2018).

Device Type	Functionality	Benefits
Fitness Trackers	Monitor activity and sleep	Promote healthy behaviors
ECG Monitors	Detect arrhythmias	Enable early interventions
Glucose Monitors	Track blood sugar levels	Improve diabetes management

4. Challenges in Telemedicine

4.1 Data Security and Privacy

Platforms for telemedicine gather a lot of private patient information, which makes them easy targets for cyberattacks. Third-party data sharing, inadequate encryption, and shoddy authentication procedures can all result in privacy violations and breaches (Kruse et al., 2017). The necessity of strong data security protocols is highlighted by well-publicized instances of healthcare data breaches. Regulations like the GDPR (EU) and HIPAA (US) must be followed, however compliance varies widely around the world. Advanced security measures, such as multi-factor authentication and end-to-end encryption, must be used by healthcare providers in order to reduce risks.

4.2 Digital Divide

With 37% of the world's population without internet connection as of 2022, the digital gap is still a major obstacle (International Telecommunication Union, 2022). Lack of access to telemedicine-compatible devices, poor digital literacy, and erratic connectivity are some of the issues that low-income and rural people confront. For instance, less than 30% of rural families in developing nations have access to high-speed internet, which makes it difficult for telemedicine to be adopted fairly (Hollander & Carr, 2020).

4.3 Regulatory Inconsistencies

Regulations governing telemedicine vary significantly between countries and even within regions, creating barriers to cross-border telemedicine services. For example, in the U.S., state-specific licensure requirements restrict providers from offering telemedicine services across state lines (Dorsey & Topol, 2016). Globally, the absence of standardized guidelines hampers interoperability, reimbursement, and the legal status of telemedicine consultations.

4.4 Physical Examination Limitations

Telemedicine's ability to conduct physical examinations is limited since it lacks the tactile element of traditional in-person care. Even while technology like robotic systems and sophisticated imaging tools are developing, many people cannot afford them (Caffery et al., 2018). Telemedicine alone might not be able to adequately identify conditions that call for palpation, auscultation, or direct visual inspection, which could cause therapy to be delayed.

4.5 User Adoption and Resistance

Despite its benefits, telemedicine faces resistance from both patients and providers due to usability concerns, lack of familiarity, and the perceived inferiority of virtual consultations. A survey showed that 30% of older adults hesitate to use telemedicine due to discomfort with technology (Adams et al., 2021). Furthermore, physicians often report difficulties in building patient-provider rapport in a virtual setting, impacting patient satisfaction and trust.

Challenges	Description	Proposed Solutions
Data Security & Privacy	Risks of data breaches and non-compliance with regulations	Advanced encryption, multi-factor authentication, global privacy frameworks
Digital Divide	Limited internet access and device availability in rural/low-income regions	Broadband expansion, device subsidies, digital literacy programs
Regulatory Inconsistencies	Lack of uniform global standards for telemedicine practices	Establishment of international telemedicine guidelines
Physical Examination	Inability to conduct tactile examinations in virtual settings	Adoption of remote diagnostic technologies and hybrid models

User Adoption Resistance	Lack of digital literacy and discomfort with technology	Training programs, user-friendly platforms
--------------------------	---	--

5. Future Directions

5.1 Hybrid Healthcare Models

The future of telemedicine lies in hybrid models that integrate in-person and virtual care. For instance, initial assessments requiring physical examinations can be conducted in person, while follow-ups, medication reviews, and chronic disease management can be handled remotely (Hollander & Carr, 2020). This model optimizes resource utilization, reduces costs, and ensures patients receive comprehensive care.

5.2 Investments in Infrastructure

For telemedicine to grow equitably, it is imperative that the digital divide be closed. Investments in broadband infrastructure must be given top priority by both public and private organizations, especially in underserved and rural areas. In the United States, initiatives such as the Rural Health Care Program of the Federal Communications Commission (FCC) have shown promise in enhancing internet access for medical purposes (Kruse et al., 2017). Additionally, programs that offer reasonably priced gadgets and instruction in digital literacy can enable more people to use telemedicine platforms.

5.3 Policy Reforms

Standardized regulatory frameworks are necessary to address inconsistencies in licensure, reimbursement, and data privacy. International organizations like the World Health Organization (WHO) could spearhead efforts to establish universal telemedicine guidelines. These regulations must also include provisions for cross-border telemedicine, facilitating global collaboration and access to specialists (Caffery et al., 2018).

5.4 Advancements in Technology

The development of advanced diagnostic tools, AI-driven analytics, and remote robotic systems will enhance telemedicine's capabilities. For example, wearable devices integrated with AI algorithms can predict health events such as heart attacks or diabetic complications, allowing for timely interventions (Adams et al., 2021). Future technologies must focus on affordability and accessibility to ensure widespread adoption.

5.5 Focus on Patient-Centered Care

Enhancing the patient experience through usability improvements, technological obstacle removal, and feedback systems must be telemedicine's top priority. Particularly in fields like teletherapy and remote rehabilitation, virtual reality (VR) and augmented reality (AR) may

contribute to strengthening the relationship between patients and providers (Dorsey & Topol, 2016).

6. Conclusion

The delivery of healthcare has been completely transformed by telemedicine, which presents previously unheard-of chances to enhance patient-centered care, efficiency, and accessibility. Particularly during the COVID-19 epidemic, its uses in remote monitoring, specialized care delivery, and chronic disease management have shown measurable advantages. To guarantee fair access and long-term integration, however, issues including the digital divide, inconsistent regulations, and data security threats must be resolved.

Future developments in infrastructure, legislative changes, and technology will influence how telemedicine develops. Telemedicine will continue to be a vital component of contemporary healthcare because of patient-centered developments and hybrid healthcare models. Telemedicine has the ability to revolutionize international healthcare systems and build a more efficient and inclusive future by removing current barriers and emphasizing fair access.

REFERENCES

- Bashshur, R. L., et al. (2013). The empirical foundations of telemedicine interventions in primary care. *Telemedicine and e-Health*, 19(5), 344–390.
- Keesara, S., et al. (2020). Covid-19 and healthcare's digital revolution. *NEJM*, 382(23), e82.
- Kruse, C. S., et al. (2017). Telehealth and patient satisfaction: A systematic review. *BMJ Open*, 7(8), e016242.
- Dorsey, E. R., & Topol, E. J. (2016). State of telemedicine services in the United States. *JAMA*, 315(16), 1617–1618.
- Hollander, J. E., & Carr, B. G. (2020). Virtually perfect? Telemedicine for COVID-19. *NEJM Catalyst*.
- Caffery, L. J., et al. (2018). Outcomes of telehealth for rural and remote populations. *Telemedicine and e-Health*, 24(10), 845–851.
- Rogove, H. J., et al. (2012). Telemedicine intensive care unit (Tele-ICU) outcomes. *Chest*, 142(1), 76–82.
- Adams, J. A., et al. (2021). Telemedicine in high-risk pregnancies. *Obstetrics & Gynecology*, 137(3), 527–535.
- International Telecommunication Union. (2022). Measuring digital development: Facts and figures. Retrieved from <https://www.itu.int>.
- World Health Organization. (2022). Noncommunicable diseases. Retrieved from <https://www.who.int>.

ADSORPTION CHARACTERISTICS OF CATIONIC DYES IN AQUEOUS SOLUTIONS USING SHEEP MANURE BIOCHAR

Boujemaa Soubai , Younes Rachdi , Smail Ait Said Ali , Belaid Selhami , Az-iddin Chham , Mohamed Tahiri

Laboratory of Organic Synthesis, Extraction and Valorization (SOEV), Faculty of Sciences Ain Chock, Hassan II, University

Laboratory of Physical Chemistry of Materials (LPCM), Faculty of Sciences Ben M'Sik, Hassan II University

Laboratory of Engineering and Materials LIMAT, Faculty of Sciences Ben M'Sik, Hassan II University

ABSTRACT

The study explores the adsorption of methylene blue (MB) and crystal violet (CV) from aqueous solutions using biochar derived from sheep manure, prepared at 300°C. Characterization of the biochar was performed using SEM, XRD, pH_{pzc}, DTA/TGA, and FTIR techniques. The biochar, sourced from Moroccan sheep manure (SM), demonstrated high efficiency in removing MB and CV from water. Under optimal conditions, the removal efficiencies were 96.77% for MB and 98.95% for CV, with maximum adsorption capacities of 244.08 mg/g and 295.14 mg/g, respectively. The experiments were conducted at a pH of 11, with an adsorbent dose of 0.5 g/L, a particle size of 40 μm, a contact time of 120 minutes, and a temperature of 25°C. These conditions facilitated strong interactions between the biochar surface and the dye molecules. The adsorption behavior followed the Freundlich isotherm model, indicating a heterogeneous distribution of adsorption sites on the biochar. Kinetic analysis showed that the pseudo-second-order model accurately described the process, suggesting chemisorption as the primary mechanism. Thermodynamic studies revealed that the adsorption process was spontaneous and endothermic, with enthalpy changes (ΔH°) of 34.33 kJ/mol for MB and 31.33 kJ/mol for CV, indicating a combination of physical and chemical adsorption mechanisms. The adsorption process was driven by electrostatic interactions, π - π stacking, n - π interactions, and hydrogen bonding. Reusability tests confirmed the biochar's stability and efficiency over five regeneration cycles, highlighting its economic viability and sustainability. These findings highlight the potential of SMB₃₀₀ as a cost-effective and efficient adsorbent for removing cationic dyes, offering a promising solution for wastewater treatment applications.

Keywords: Crystal violet; Cationic dyes; Sheep manure biochar; methylene blue.

ANN MODELLING OF BUSHING LENGTH IN SUSTAINABLE FRICTION STIR DRILLING OF TI-6AL-4V

Rajesh Jesudoss Hynes Navasingh

Professor, Faculty of Mechanical Engineering, Opole University of Technology

ABSTRACT

Ti-6Al-4V possesses excellent physical and chemical properties that are very much ideal to be used in various industries especially aeronautical and biomedical industries. Owing to its significance, drilling holes in titanium alloy leads to the exploration of unconventional alternative methods. Friction Stir Drilling, as a green, non-traditional, energy-efficient hot-shear machining technology, is a clean and chip-less hole-making process with no cutting fluids that can fulfil the needs of dry machining. In Friction Stir Drilling of difficult-to-machine materials, the bushing formation and tool wear are significant concerns that affected by spindle speed, feed rate and material properties of work piece. The main challenge in Friction Stir Drilling process is to increase the joining strength with the help of bushing formation. As a result, the bushing formation and its geometry are of great interest. Based on experimental measurement data, an ANN model is developed to predict the formation of the bushing length in hybrid Friction Stir Drilling of Ti-6Al-4V.

Keywords: Friction stir drilling; Ti-6Al-4V; bushing length; spindle speed; sustainable machining

UNDERSTANDING THE FACTORS INFLUENCING THE MARKET PARTICIPATION DYNAMICS AMONG SMALLHOLDER RICE FARMERS

Ikenna Charles Ukwuaba, Chiedozie Benjamin Okpukpara, and Sunday Ifeanyi Ukwuaba

Department of Agricultural Economics, University of Nigeria

Department of Agricultural Economics, University of Agriculture and Environmental Sciences,
Umuagwo

ABSTRACT

Smallholders' struggles to gain a significant market share can be attributed to poor market orientation and participation decisions. Understanding the market dynamics and the key pull and push factors is critical in achieving the goal of smallholder commercialisation. This research, thus, explored the market participation dynamics among rice farming households in Southeast Nigeria, estimating the market participation index and evaluating the factors influencing market participation and intensity among the farmers. A semi-structured questionnaire was used to collect primary data from 288 randomly selected smallholder rice farmers. Data generated were analysed using the market participation index and Heckman's two-stage model. The level of market participation showed that smallholder rice farmers were semi-commercialized, with an index of 0.73. Agricultural extension access, farm size, rice yield, market orientation, the cost of rice seed, and distance to market impacted the decision to engage in the market. Similarly, the intensity of market participation was influenced positively by the access to extension, rice yield, farm income, and market orientation. At the same time, the price of output and ownership of transport facilities had a negative effect on the intensity or degree of market participation of smallholder rice farmers in southeast Nigeria. The study recommends enhancing agricultural extension services by incorporating market-oriented training and information dissemination to provide farmers with timely insights on market dynamics, opportunities, and demands.

Keywords: Market Access, market participation, Heckman model, smallholders, rice, Nigeria.

EXPLORING DIGITAL ADDICTION AMONG MOROCCAN ADOLESCENTS: PREVALENCE, IMPACT, AND CULTURALLY ADAPTED INTERVENTION

Samiha Imrani , Bouzekri Touri , Farida Haddou Rahou , Miloud Chakit

Laboratory of Sciences and Technologies of Information and Education (LASTIE), Faculty of
Sciences Ben M'SICK, University Hassan II.
Biology and Health Laboratory, Faculty of Sciences, Ibn Tofail University

Abstract

In recent years, the prevalence of electronic addiction among adolescents has become a critical public health concern, particularly in regions experiencing rapid technological growth. This communication aims to explore the relationship between excessive Internet use and its impact on adolescent well-being, with a specific focus on the Moroccan context. Through an epidemiological study conducted in the Casablanca region, data were collected from a representative sample of middle and high school students using a comprehensive survey comprising 51 variables. These include sociodemographic factors, Internet usage patterns, and behavioral indicators.

Preliminary findings highlight a significant correlation between prolonged screen time and negative outcomes such as sleep disturbances, impulsivity, and declining academic performance. Additionally, this study evaluates the potential effectiveness of cognitive-behavioral interventions tailored to address electronic addiction in adolescents. Drawing inspiration from international prevention programs, we propose a culturally adapted framework for Moroccan schools that incorporates interactive educational sessions, teacher training, and family involvement.

This research contributes to understanding the scope of electronic addiction among Moroccan adolescents and lays the groundwork for evidence-based prevention and remediation strategies. The findings and proposed interventions hold the promise of mitigating the adverse effects of electronic addiction and fostering healthier digital habits among youth.

THE ROLE OF SCIENCE AND TECHNOLOGY: AN OVERVIEW**Ganya, Adamu Hauni**Usmanu Danfodiyo University, Sokoto, (Nigeria) Faculty of Physical and Computing Sciences,
Department of Statistics**ORCID ID:** 0000-0002-7173-2909**Dauda, Hauwa**Usmanu Danfodiyo University, Sokoto, (Nigeria) Faculty of Adult Education and Extension Services,
Department of Adult Education**ORCID ID:** 0000-0002-8319-1484**Asabe Ibrahim**

Federal University of Agriculture, Zuru, Kebbi State Department of Physics

Abstract

Science and Technology (S&T) includes the universities, research institutes, think tanks, and so on, and they play roles in three phases of knowledge management: knowledge production, knowledge mediation, and knowledge utilization . Consequently, their main role is to produce the new knowledge throughout the research such that there were three models in knowledge production; (1) the autonomous model where researchers can determine all major aspects of scientific inquiry, (2) the partnership model where academics and funders define the elements and boundaries of the research jointly, and (3) the managed model where the important characteristics of the research project are defined by the funder, either public or private.” New knowledge is produced under those modes, and the second phase of knowledge management is mediation, which is the process of making connection between the produced knowledge by S&T, and problems to be solved in the society. Thus, the partnership of S&T with those who can apply the produced knowledge for society such as policy-makers and practitioners is an important element of mediation. Third phase of knowledge management is the knowledge utilization, which is the process of applying knowledge to solve the problems in the science-based manner. One example is the No Child Left Behind Act of 2001 enacted in the United States, which promotes the program development and teaching method on the “scientifically based studies and evaluations of education reform strategies and innovations”. This Act was established because of the weakness in knowledge utilization by school education sectors due to the weak capacity to “find, share, understand and apply research”, hence the systems to incorporate research into practices are aimed to be strengthened. In addition to the teaching in education, S&T contributes to the improved educational facilities. Application of science-based knowledge into facilities leads to select the less harmful construction materials for human being, well-considered lighting design, environmentally friendly ventilation and air-conditioned systems, and safe school buildings and its location in terms of natural disasters. In addition to knowledge production, mediation and utilization, S&T also play a role to verify the local

knowledge. Basically the local knowledge is generated at certain community and transmitted from generation to generation. Thus, it is widely shared among certain community of people and its effectiveness is believed by them, while it is performed without scientific proof. Therefore, the S&T collects and verifies the local knowledge, and verified knowledge can be utilized in the field of science, policy, and education. These kinds of initiatives are already observed in the theme of climate change adaptation, natural DRR, and sustainable development. Thus, the role of S&T is not only to produce the new knowledge, but also to mediate, apply, and verify the knowledge to solve the problems in the society.

Keywords: Science, Technology, Role, and overview

COMPARATIVE OSTEOLOGY OF FORELIMB AND HINDLIMB IN MALE AND FEMALE FIVE STRIPPED PALM SQUIRREL (*Funambulus pennantii*)

Razia Kausar, Mobeen Kousar, Arfa Anjum, Muhammad Samiullah, Muhammad Zubair, Gulshan Zameer Kazmi, Zainab Malik, Zinia Anwar and Faiza Ghafoor

Department of Anatomy, FVS, UAF
Department of Wildlife, Zoology and Fisheries, Faculty of Sciences, UAF

Abstract

Northern palm squirrels (five striped palm squirrel) belongs to family *Sciuridae* with five prominent strips on their back. They use their forelimb and hindlimb in a variety of functions like climbing, scratching and manipulation of food. So, it's important to understand their osteology. In this study, the morphometric measurements were carried out to understand the difference between male and female skeleton bones. The bones of matured animals (male=5, female=5) were collected. The animals with fully erupted upper molar teeth and the fused basioccipital suture remained hidden were considered mature. The captured animals were anesthetized with chloroform in desiccator. After that their skin, internal visceral organs and most of the muscles were removed carefully. For further cleaning bones were boiled for approximately 20 to 30 minute to remove remaining tissues thoroughly. The clean bones were air dry for few days. The width, circumference and length of forelimb (scapula, humerus, radius and ulna), hindlimb (os-coccyx, femur, fibula and tibia) and skull bones were measured by using Vernier caliper to the nearest 0.05mm, and weight with weighing balance in mg. The robusticity index and bone weight/bone length index were calculated by using values of weight (mg) and length (mm) to demonstrate the thickness of bones in both sexes. The data was statistically analyzed and groups was compared by using Tukey's honestly significant test. The results show that female forelimb, hindlimb and skull bones values are significantly larger in size as compare to male bone values. Which indicate that females have greater access to ecological resources. Finally, the findings showed that, despite similarities in variability brought on by morphological constraint, bones are a size-related phenomena primarily connected with economic benefits.

What will audience learn from your presentation?

- It will provide a deep description of fore and hind limb bones in male and female Palm squirrels.
- The audience know about the morphological variation underlies the diverse locomotors' behavior of squirrels.

Yes this research will be helpful to other faculty members to expand their research or teaching.

**ICT AND ITS SIGNIFICANCE TO TEACHER EDUCATION: A REVIEW ON
MODERN TRENDS IN EDUCATIONAL TECHNOLOGIES**

Moses Adeolu AGOI

Lagos State University of Education, Lagos Nigeria

ORCID ID: 0000-0002-8910-2876**Oluwakemi Racheal OSHINOWO**

Lagos State University of Education

ORCID ID: 0000-0003-0568-6446**Benjamin Johnson OLASIJU**

Lagos State University of Education

Oluwanifemi Opeyemi AGOI

Obafemi Awolowo University

Abstract

Emerging technologies are rapidly revolutionizing teacher education and teaching practices in modern day education. The introduction of information and communication technology (ICT) into the education curriculum is increasing having profound implications on holistic teaching and learning process. The study of Kamil, et al. (2000) reveals that teachers teach better and students learn more when using modern day technologies. This paper essentially discussed the meaning and concept of ICT, scope of ICT in Education, Impact of ICT on Teacher Education, benefits of using ICT and challenges associated with the use of ICT. In order to collect vital information considered useful for the discussion on this paper, questions were carefully formulated and administered to respondents using online Google form questionnaire instrument. The gathered responses were subjected to reliability analysis. In conclusion, the paper affirms that the use of ICT will enhance the teaching experiences of teachers thereby allowing them to think independently, communicate creatively and achieve successful teaching, in an increasingly technological world. Finally, recommendations were made.

Keywords: ICT, Teacher Education, Educational Technologies.

A GEOPOLITICAL MAPPING ON MARITIME ROUTES IN THE MIDDLE EAST HORMOZ STRAIT AS A CASE IN POINT

Khalida Madoui

The Higher College for Teachers (ENS)

Assia Djebar Constantine

ABSTRACT

Undoubtful is the significance of the Middle East and the certainty lies in its geopolitical role amid the international arena. Great Nations fight for allies in the region not only for oil flow but for key strategic waterways. Indeed, the Arab world, the Middle East and the African horn do not really shape a single political area but these are making a geopolitically vital knot for great nations in struggle. Waterways provide free, cheap and shortened naval ways for commerce and strategic positions for military bases. Today the alignment of China with Iran and Russia and the One Belt One Road project made new key Land bridges, corridors maritime silk roads altogether through six routes for future commerce initiatives. one might think, the liberal western hegemony is fading. Broadly speaking, Straits like Gibraltar, the Suez Canal, Bab El Mandeb, Hormoz or even the Bosphorus played much importances in the game of allies and foes. The Suez Canal served as pierced in the 19th C as a passage to India for the British, something that invites their imperial greed to occupy Egypt and its nationalization caused the tripartite invasion in 1956. The Gulf of Aqaba is the greatest dream of Israel and the closing of Tiran strait led to the 1967 war. The US basis in Manama in Bahrain and Dhahran in Saudi Arabian had ever electrified the Russians but their good ties with Iran guaranteed a safe route to the warm seas for oil tankers transfer via Hormoz straits. Indeed, this passage via territorial waters of Iran and Oman is made under the transit passage provisions of the United Nations Convention on the Law of the Sea. Rivalry in the Middle East over the safe route had ever created friction between nations and this paper puts under light the tensions that rose at Hormoz strait between Iran and the US to show how this is endangering the global oil trade already disturbed by wars.

Bio

Teacher of Civilization and Literature at the Higher College for Teachers (ENSC) Assia Djebar. Magistère in American civilization. PhD in Civilization. Wrote articles in anthropology, history, politics, culture and literature. Poet and playwright. Published two plays in Paris.

**PERSONALIZED HEALTH PLANS: TAILORED STRATEGIES FOR MANAGING
ENDOMETRIOSIS AND LEIOMYOMATA**

**Muhammad Danyal Iqbal
Samraiz Abbas
Usama Sakhi
Muhammad Zohaib
Nouman Abdul Ghuffar
Mah-Ru-Nisa Atif**

Hajvery University Euro Campus Gulberg III Lahore

Abstract

Endometriosis is a prevalent estrogen-dependent disease where tissue resembling the uterine lining develops outside the uterus, causing inflammation, fibrosis, and pain. While primarily affecting the pelvic region, endometriosis can also manifest in atypical sites such as the umbilicus, lymphatics, nerve roots, lung pleura, brain, and pericardium. Recent research indicates that endometriosis is a systemic disorder impacting mood, metabolism, autoimmune conditions, cancer susceptibility, and cardiovascular health. It affects approximately 10% of individuals of reproductive age with a uterus, with 60% experiencing chronic pelvic pain, 80% suffering from menstrual pain (dysmenorrhea), and 30-50% facing infertility challenges. Diagnosis primarily relies on surgical methods due to the absence of specific biomarkers. Treatment involves surgical excision of lesions and/or hormonal therapies aimed at reducing estrogen levels. Endometriosis significantly impairs quality of life and imposes substantial healthcare costs, estimated at \$69 billion annually in the U.S. Despite extensive research efforts, diagnosing and managing endometriosis remains challenging due to its diverse manifestations, varied forms, and systemic impacts. Furthermore, limited awareness among healthcare providers and societal attitudes towards menstruation and pelvic pain can hinder timely diagnosis and appropriate treatment, particularly among underserved populations. Estimating the prevalence of endometriosis is complicated, with reported rates ranging from 0.8% to 11%, influenced by study methodologies and diagnostic criteria. The disease can be asymptomatic or present with a range of symptoms, complicating detection. Endometriosis typically presents in three primary forms: ovarian endometriomas, superficial peritoneal lesions, and deep infiltrating endometriosis. Sampson's theory, proposed in 1927, remains the prevailing explanation for the disease's pathogenesis, suggesting retrograde menstruation leads to the implantation of endometrial cells on pelvic organs, triggering an inflammatory response. Key factors contributing to disease development include heightened estrogen levels

Keywords: Endometriosis, Hormone-dependent, Chronic inflammation, Surgical diagnosis
Therapeutic management

**ANALYZING THE IMPACT OF KNOWLEDGE AND BEHAVIORAL
MODIFICATIONAL STRATEGIES FOR EFFECTIVE SMOKING CESSATION**

**Mah-ru-nisa Atif
M. Zohaib Bin Zafar
M. Abubakar
Umar Maqsood
Adnan Nawaz
Aqsa Hamid**

The Hajvery University Euro Campus Gulberg III Lahore

Abstract

This study explores the impact of knowledge dissemination and behavioral modification strategies in promoting smoking cessation among individuals with varying sociodemographic characteristics. Using a cross-sectional survey of 401 respondents, the research investigates factors such as smoking habits, duration of smoking, and prior attempts to quit. The findings reveal significant correlations between awareness levels, behavioral interventions, and successful cessation. For instance, 46.8% of respondents reported attempting to quit smoking previously, with knowledge-based interventions significantly enhancing motivation. Behavioral strategies such as Cognitive Behavioral Therapy (CBT) and motivational interviewing demonstrated higher effectiveness, supported by a statistically significant chi-square value ($p < 0.01$) across gender and smoking habits. Public health campaigns and clinical counseling further amplified quit rates by addressing psychological and habitual barriers. The integration of these approaches underscores the importance of multidimensional cessation strategies to combat the global smoking epidemic effectively.

Keywords: Smoking cessation, Cognitive behavioral therapy, Clinical counseling, Behavioral modification.

COMPARING NOVEL DRUG THERAPIES TO CURRENT TREATMENT OF OSTEOARTHRITIS

Atiqa Meshi
Umme-Habiba
Samuel Tanveer
M. Zeeshan Taj
Muhammad Tanzeel Anjum
Mah-Ru-Nisa Atif

The Hajvery University Euro Campus Gulberg III Lahore

ABSTRACT

Osteoarthritis (OA) is characterized by the degradation of articular cartilage and bone matrix components, including type II collagen and aggrecan. This degradation leads to the loss of cartilage structure and function. The breakdown products of cartilage matrix degeneration have been extensively studied to identify potential drug target. That why comparative study of novel and current treatment of osteoarthritis was conducted to analyze the effectiveness of treatment in osteoarthritis patients. The aim of this study is to evaluate the impact of novel therapies on osteoarthritis patients' quality of life, joint function, and pain levels to understand their potential for improving patient outcomes. A randomized and observational study of 4 months was conducted over 400 patients as per inclusion and exclusion criteria. Novel and current treatment effectiveness was recorded in osteoarthritis patients. Data was collected from different hospitals of Lahore through patients as well as healthcare physicians via questionnaire, we divide the questionnaire in two forms first is patient based questionnaire and second form is physician based questionnaire that conclude the effectiveness of therapy. In patient based questionnaire which comprises patients demographic, Medications used for the treatment, therapies used for osteoarthritis patients, recovery status of patients and patients with moving difficulties while physician based questionnaire comprises data that include physician demographic, medications that mostly prescribe to patients, novel therapies prescribe to patients. In this observational study, most of the Physician prescribe medication to osteoarthritis patients are NSAIDs that is 52.0% and painkillers that is 38.0%. Physician also prescribe novel therapies including Steroid injection 50.0%, Gel therapy 56.0%, Platelet Rich Plasma therapy (PRP) 56.0%, Stem cell cell injection 9.0%, while in case of failure of conservative treatment then prescribe joint replacement surgery 52.0% in patients. The result of physician based questionnaire shows positive result which is significant that physician prescribe a novel therapies that is effective for the treatment of osteoarthritis. While on the basis of patient based questionnaire, patients mostly used neubrol forte 9.3% and painkillers 8.3%, use steroid injection 47.1%, gel therapy 44.2%, tried physical therapy 37.5% so, patient based questionnaire also shows that novel

therapies are effective as compared to current treatment of osteoarthritis. Which shows good result but patients mostly used medication himself NSAIDs and painkillers while physicians prescribe novel therapies for the better result of treatment of osteoarthritis in patients. The research suggests that new treatments for osteoarthritis are effective and can improve patient outcomes, offering hope for better management of the condition.

Keywords: Osteoarthritis, Platelet Rich Plasma Therapy (PRP), Non-steroidal Anti-inflammatory drugs (NSAIDs), Gel therapy, Stem Cell Injection, Steroid Injection.

EVALUATION OF THE PROBLEMS ASSOCIATED WITH ORAL ANTIDIABETICS AND RECOMMENDATION OF ALTERNATIVE DOSAGE FORM

Abdul Moez Asad
Muhammad Wahaj Khan
Syed Aoun Raza Naqvi
Aqsa Shahzadi
Mah-Ru-Nisa Atif

The Hajvery University Euro Campus Gulberg

Abstract

This study examines the problems related to the use of oral antidiabetic drugs (OADs) and investigates alternative dosage forms to improve patient outcomes. A qualitative as well as quantitative research design was utilized to gather comprehensive insights into the issues faced by patients using OADs, particularly focusing on adverse effects and barriers to adherence. Ethical considerations, including obtaining informed consent, were upheld throughout the study. The results emphasize the necessity for alternative dosage forms, such as injectables, transdermal patches, or innovative delivery systems, to tackle adherence challenges and minimize side effects. This research underscores the importance of personalized therapy in enhancing patient outcomes and lays the groundwork for future investigations into alternative methods of delivering antidiabetic medications.

A structured questionnaire, validated through SPSS and phyton analysis, confirmed both content and face validity. The statistical analysis identified significant correlations among different medication types, their adverse effects, and perceptions of benefit versus risk. Metformin was frequently prescribed but was linked to gastrointestinal discomfort and the risk of lactic acidosis. Sulfonylureas, glinides, and other oral antidiabetic drugs (OADs) were associated with side effects including hypoglycemia, weight gain, and potential drug-drug interactions. Thiazolidinediones and alpha-glucosidase inhibitors had limitations for certain patient groups, particularly those with liver toxicity or intestinal obstruction. Newer classes of medications, such as DPP-4 inhibitors and SGLT-2 inhibitors, provided advantages but also carried risks, including pancreatitis and urinary tract infections.

Key Words: Oral Anti-Diabetic, Alternative Dosage form, GI Discomfort, Drug-Drug Interaction, Adherence, Patient Compliance

**ASSESSING THE LINK BETWEEN AIR POLLUTION AND ACNE PREVALENCE
AMONG YOUNG ADULTS IN LAHORE: A STUDY ON THE EFFECTS OF
ENVIRONMENTAL STRESSORS**

**Sana Rasheed
Abdullah Zafar
Habiba Tayyaba
Hamza Mughal
Amna Waqar
Zonia Mehmood
Mah-Ru-Nisa Atif**

The Hajvery University Euro Campus, Gulberg III

Abstract

Acne is a highly prevalent and troubling skin condition that disproportionately affects young adults, often leading to significant physical, psychological, and social challenges. This study aims to examine the relationship between air pollution and the prevalence of acne among young adults in Lahore, a city notorious for its extreme pollution levels. This research adopted a quantitative approach, utilizing statistical tools to explore the potential link between air pollution and acne. The collected data was analyzed using PYTHON software. The study's statistical analysis was done using descriptive analysis, correlation analysis, regression analysis, Chi-square analysis. Data was systematically collected and statistically analyzed using tools like ANOVA to determine the correlation between pollution and acne severity. Ethical considerations related to the study are also discussed.

The results indicate significant gender differences in several factors related to acne prevalence and pollution exposure. Notably, females were found to experience higher rates of acne, particularly during periods of high pollution. Furthermore, significant differences were observed between females and males in terms of their perceptions of acne severity, the areas of the face most affected by acne, and their use of medical treatment for acne. The study also found that factors such as smoking, sunscreen usage, and skin sensitivity to external factors like weather and pollution contributed to acne severity. The findings suggest that pollution plays a critical role in exacerbating acne conditions, particularly among young adults in Lahore, and highlight the importance of addressing environmental stressors in the management and prevention of acne. This research contributes to the growing body of knowledge on the relationship between environmental factors and skin health, offering valuable insights for public health initiatives aimed at mitigating the effects of pollution on dermatological conditions.

Keywords: Acne prevalence, air pollution, pollution exposure, environmental stressors, public health initiatives.

TO ASSESS THE IMPACT OF ISOTRETINOIN-INDUCED PSYCHIATRIC DISORDERS AMONG PATIENTS IN LAHORE, PAKISTAN**Inaam-Ul-Waheed****Muhammad Saqib****Zafar Abbas****Sara Jawad****Rubab Rais****Mah-Ru-Nisa Atif**

Hajvery University Euro Campus Gulberg 3

ABSTRACT

Isotretinoin, a widely prescribed medication for severe acne, has been increasingly associated with psychiatric side effects, including depression, anxiety, and psychosis. This study aimed to assess the prevalence and impact of isotretinoin-induced psychiatric disorders among patients in Lahore, Pakistan. The research explores the relationship between isotretinoin use and the onset or exacerbation of psychiatric symptoms, providing a localized perspective on this global concern. A comprehensive literature review highlights conflicting evidence regarding isotretinoin's role in psychiatric disturbances, with studies emphasizing the need for region-specific investigations due to genetic, cultural, and healthcare system variations. Previous research underscores the importance of patient education and monitoring, yet limited data exists for Pakistani populations. A cross-sectional study design was employed, enrolling 400 patients from various healthcare facilities in Lahore. A structured questionnaire collected demographic data, isotretinoin usage patterns, and self-reported psychiatric symptoms, including mood changes, obsessive-compulsive symptoms, and psychosis. Statistical analyses, including ANOVA and Cronbach's Alpha, were performed to examine associations and assess the reliability of the survey. The findings revealed significant associations between isotretinoin usage duration and depression symptoms ($p=0.042$) and between mood changes and healthcare provider discussions ($p=0.037$). Patients with prior OCD diagnoses were more likely to experience symptom exacerbation ($p=0.030$). The frequency of psychosis symptoms was significantly related to patients' awareness of isotretinoin risks ($p=0.020$). Cronbach's Alpha (0.74) confirmed good internal consistency for the survey items. This study emphasizes the psychiatric risks associated with isotretinoin and highlights gaps in patient education and healthcare provider engagement. Enhanced monitoring protocols and patient counseling are recommended to mitigate these adverse effects. Further longitudinal studies are needed to establish causal relationships and refine treatment guidelines for vulnerable populations.

Key Words: Isotretinoin, Psychiatric disturbances, Diagnosis, Exacerbation, Risks

**CLINICAL KNOWLEDGE ASSESSMENT OF DERMATOLOGIST PROVIDERS
FOR LASER THERAPY IN TREATING DERMAL & EPIDERMAL
HYPERPIGMENTATION**

**Mah-Ru-Nisa Atif
Kamran Shehzad
Muhammad Affaq Ali
Muhammad Ghilman
Muhammad Haris Shah
Arbaab Hussain**

The Hajvery University, Euro Campus Gulberg III

Abstract

This study evaluates the clinical knowledge and decision-making competencies of dermatology providers in utilizing laser therapy for the treatment of dermal and epidermal hyperpigmentation. Hyperpigmentation, a prevalent dermatological concern, requires precise and effective interventions tailored to individual patient profiles. Laser therapy, particularly fractional, Q-switched, and picosecond lasers, has emerged as a leading treatment modality. However, its success hinges on the provider's expertise in skin assessment, laser parameter optimization, and patient management. The research involved a comprehensive clinical knowledge assessment of dermatology providers, focusing on their understanding of hyperpigmentation pathology, laser physics, and protocol customization for diverse skin types. Providers were also evaluated on their ability to identify contraindications, manage side effects, and achieve patient satisfaction. Data was collected through surveys, case simulations, and peer reviews, aiming to highlight knowledge gaps and best practices. Findings reveal variability in providers' proficiency, with significant gaps in tailoring laser parameters for Fitzpatrick skin types IV-VI and managing post-inflammatory hyperpigmentation. Recommendations include structured training programs, evidence-based guidelines, and continuous education to standardize and enhance laser therapy outcomes for hyperpigmentation. This assessment underscores the critical role of dermatology providers' expertise in ensuring the safe and effective use of laser technology.

Keywords: Laser therapy, hyperpigmentation, clinical competence, laser parameter optimization, Fitzpatrick skin types .

EVALUATING THE INTENSITY OF DYSTHYMIA AND THEIR CLINICAL MANIFESTATION ON CLINICAL PRACTITIONERS DURING RESEARCH-BASED STUDIES

Asad Ullah
Muhammad Shakeel
Farwa Sana
Abdul Qayyum
Fizza Shoukat
Mah-Ru-Nisa Atif

Hajvery University Euro Campus, Gulberg III

Abstract

This study investigates the prevalence, intensity, and impact of dysthymia among clinical practitioners engaged in research-based activities. Findings reveal that 54% of participants were female, with a notable under-diagnosis rate of 8.2%, highlighting a gap in awareness and screening. Dysthymia was found to significantly impair research productivity, with symptoms such as difficulty concentrating (42.8%), fatigue (59.2%), and sleep disturbances (56.9%) being highly prevalent. Emotional challenges, including feelings of worthlessness (53.5%) and guilt (44.3%), alongside workplace stigma, were critical barriers to addressing mental health concerns. Coping mechanisms like mindfulness-based techniques proved beneficial, with 49% of participants finding them helpful. Interest in mental health workshops was also high, indicating readiness among practitioners to engage in supportive interventions. The study emphasizes the urgent need for routine mental health screenings, accessible counseling services, and organizational policies promoting work-life balance to mitigate dysthymia's effects. By fostering a supportive culture and addressing stigma, healthcare systems can enhance practitioners' well-being and professional efficacy, ultimately improving both clinical outcomes and research productivity.

Keywords: Dysthymia, Persistent Depressive Disorder (PDD), Clinical Practitioner, Research Productivity, Mental Health Screening, Workplace Stress, Cognitive Impairments, Mindfulness-Based Interventions, Work-Life Balance, Emotional Challenges

INVESTIGATION OF THE IMPACT OF GASTROINTESTINAL DISEASES AND DIETARY FACTORS ON THE OCCURRENCE, PREVALENCE, AND SEVERITY OF MOUTH ULCERS

**Mah-ru-nisa Atif
Abubakar Syed
Osama Baig
Akash Qasim
Mishal Javid
Shahbaz Jutt**

The Hajvery University Euro Campus Gulberg III

Abstract

Mouth ulcers, a prevalent health concern with multifactorial causes, are strongly linked to gastrointestinal (GI) diseases, including GERD, IBD, and Behçet's syndrome, as well as dietary habits. This cross-sectional study, conducted with 400 participants from clinical and hospital settings in Lahore, Pakistan, aimed to explore the relationship between GI health, dietary patterns, and mouth ulcers. Data collection involved a comprehensive questionnaire addressing medical history, dietary habits, lifestyle factors, and patient-reported outcomes. Results indicated that 57.6% of participants had GI diseases, with GERD being the most common (42.6%). Dietary analysis revealed frequent consumption of spicy foods (35.6%), fast foods (30.8%), and caffeinated beverages (50.4%), which were associated with the onset or worsening of ulcers. Notably, 47.6% of participants reported improvement in symptoms after modifying their diet, particularly by reducing spicy and acidic foods. Psychosomatic factors such as stress and anxiety (34.1%) and daily abdominal discomfort (26.2%) were also significant contributors. The study underscores the importance of dietary counseling and stress management in mitigating mouth ulcer severity, emphasizing their potential as effective, non-invasive strategies. These findings call for further research into the underlying mechanisms and the development of targeted therapeutic interventions to enhance prevention and management efforts.

Keywords: Mouth ulcers, gastrointestinal diseases, GERD (gastroesophageal reflux disease), inflammatory bowel disease (IBD), Behçet's syndrome, dietary habits, survey-based observational study, patient-reported outcomes, statistical analysis (SPSS).

CORRELATION STUDY ON ETIOLOGICAL FACTORS OF HEART DISEASE IN DIABETIC PATIENTS IN LAHORE, PAKISTAN**Taskeen Fatima****Mehran Majeed****Mahna Fatima****Areeba Arif****Raheela Muqadua****Mah-Ru-Nisa Atif**

The Hajvery University Euro Campus Gulberg III

Abstract

Diabetes is a chronic disorder and inability to process and regulate blood glucose levels. This disorder may arise from excessive secretion of insulin by pancreas in our body. Type I diabetes is a chronic autoimmune disease characterized by deficiency of insulin, resulting in an increase in blood glucose level in body. This dysfunction includes autoimmune destruction of beta cells in pancreas leads to complete lack of insulin production. Type 2 diabetes is most prevalent metabolic disorder characterized by inadequate insulin production and impaired response of tissues to insulin. Global burden of diabetes mellitus represents a significant public health challenge. Heart disease is a serious health condition that affects millions of people. Heart diseases includes coronary artery disease (CAD), myocardial infarction, angina, heart failure, congenital heart disease, atrial fibrillation and heart valve disorder. Etiological factors of heart disease are modifiable factors, conventional factors, environmental factors, non- traditional factors and psychological factors that collectively contribute to diabetes prevalence. Modifiable factors include high blood pressure, obesity and metabolic syndrome while conventional factors include age, gender and family history. Complications related to diabetes like liver cirrhosis, alcohol related liver disease and renal disease also promote cardiovascular disorders. Different risk factors show different level of correlation with each other. Age limit, duration of diabetes and high level of cholesterol has significant level of positive correlation. Moreover, high level of cholesterol in diabetic patients correlate with normal systolic blood pressure which is also an indication of prevalence of heart disease in diabetic patients. Treatment and preventions focus on stress management, lifestyle interventions and balanced diet.

Key Words: Diabetic Heart Disease, cardiovascular complications, Etiological Factors , Correlation Study

ICTAL-INDUCED CARDIOVASCULAR DISEASE AND ASSOCIATED NEUROLOGICAL COMORBIDITIES: A META-ANALYTICAL APPROACH

Bismillah Iftikhar

Sumbal Imran

Asifa Javaid

Saim Naseer

Mah Ru Nisa Atif

Hajvery University , Euro campus

Abstract

Epilepsy, impacting over 50 million individuals globally, poses a substantial risk of sudden unexpected death, with SUDEP. Notably, a history of epilepsy is associated with a 21% incidence of heart disease, significantly higher than the 12% observed in those without epilepsy. Heart disease is 2.4 times more prevalent among epilepsy patients aged 18-44 years, reaching 25.6% compared to 11.5% in those without epilepsy. Research into the "Epileptic Heart" syndrome reveals structural and autonomic changes in the heart linked to chronic epilepsy, leading to increased susceptibility to fatal arrhythmias. Studies using electrocardiography (ECG) and heart rate variability (HRV) assessments have identified significant abnormalities, including elevated QTc and QTd values, particularly among refractory epilepsy patients, suggesting heightened SUDEP risk in this subgroup. Autonomic dysfunction, characterized by sympathetic overactivity, has been implicated in cardiac fibrosis and arrhythmogenesis, contributing to cardiovascular complications in epilepsy.

The concept of an "ictal-Heart Syndrome" is supported by data showing that nearly 9% of epilepsy patients experience cardiovascular events (CVEs) within 30 days following ictal episodes, with rates varying across age groups. Those who suffer early CVEs face elevated long-term risks of hospitalization and mortality compared to individuals without epilepsy-related CVEs. Moreover, individuals with epilepsy have a 2–3 times higher risk of premature death, with SUDEP accounting for 2–18% of epilepsy-related deaths. The integration of routine cardiac evaluations, including resting 12-lead EKG and ambulatory EKG patch recording, into epilepsy management is crucial for detecting and managing cardiac issues associated with seizures. This multidisciplinary approach aims to optimize outcomes and reduce premature mortality by addressing cardiac comorbidities in epilepsy patients. These findings underscore the urgent need for comprehensive care strategies tailored to mitigate cardiovascular risks and improve long-term prognosis in this vulnerable population.

Keywords: Epilepsy, SUDEP, Cardiovascular disease, Ictal-Heart Syndrome, Autonomic dysfunction, Sudden cardiac death, Electrocardiography (ECG), Heart rate variability (HRV), Cardiac evaluation, Multidisciplinary care.

INVESTIGATION OF TEENAGE PREGNANCY AND ITS EFFECTS AMONG FEMALE SECONDARY SCHOOL STUDENTS

Saeed Ahmad Zaman, Naima Nawaz, Zain Nawaz, Ijaz Ashraf, Idrees, Nadia Idrees, Lubna Anjum, Shahzad, Ayesha Riaz, Abdul Rahman, Quratul Ain

Department of Sociology, University of Okara

Department of Rural Sociology, University of Agriculture Faisalabad

Department of Geography, Government College University Faisalabad

ABSTRACT:

Teenage pregnancy remains a prevalent concern, particularly among young females facing educational and economic disadvantages. This can be attributed to factors such as illiteracy, societal practices, and poverty encouraging girls to enter into sexual relationships at an early age. In Pakistan, more than 23% of females aged between 15-19 years are bearing children. In Pakistan, as in numerous other countries, there is a noticeable increase in teenage sexual activity. The case of underage girls, usually between the ages of thirteen to nineteen years, becoming pregnant is a serious problem that has eaten deep into the fabric of our societies, inhibiting growth in this contemporary period. This study focused on the menace of this act among the teenagers in our society, using a descriptive method to identify basic factors and their effects using primary data. Some of the root causes identified are poverty, peer pressure and media influence while the effects include school drop-out, inadequate care for the child born by teenage mother, health problems and a host of other vices. The study suggested adequate parental care, eradication of street hawking, and inculcation of moral values through religious bodies as ways of reducing teenage pregnancy in Pakistan. Teenage pregnancy significantly disrupts the education and future plans of teenagers. Teenage mothers often attend school irregularly or drop out entirely, leading to lower educational attainment and limited career opportunities. This issue extends beyond individual impacts, becoming a broader social and economic concern. It contributes to higher unemployment rates, increased poverty, and psychosocial stigma, especially when the pregnancy occurs outside of wedlock. The strong correlation between early childbearing and failure to complete secondary school underscores the long-term consequences for young mothers, limiting their potential for professional and personal growth.

KEYWORDS: Poverty, Teenage pregnancy, School dropouts, Sexual relationships, Sexually transmitted disease.

DOMESTIC VIOLENCE AGAINST WOMEN: A GLOBAL PERSPECTIVE

Saeed Ahmad Zaman, Naima Nawaz, Zain Nawaz, Ijaz Ashraf, Idrees, Nadia Idrees, Lubna Anjum, Shahzad, Ayesha Riaz, Abdul Rahman, Quratul Ain

Department of Sociology, University of Okara.

Department of Rural Sociology, University of Agriculture Faisalabad.

Department of Geography, Government College University Faisalabad.

Abstract

Women's physical, reproductive, and emotional health are all significantly impacted by intimate partner violence (IPV), which is now recognized as a serious public health issue. According to the feminist paradigm, intimate partner violence is a complex issue that involves both socio-cultural and psychological elements interacting. To realize an accurate cluster of countries and develop a statistical model to explain the prevalence of domestic violence against women, a data mining model of global domestic violence against women's incidence was constructed. The research results show three clusters among the countries from the different regions of the world, characterized by the variables considered. Moreover, the results reveal that the poverty gap, literacy rate, alcohol consumption of men, the share of the population with alcohol or drug use disorders, prevalence of anxiety disorders in women, and prevalence of depressive disorders in both men and women came out as significant predictors.

Keywords: global domestic violence, feminist theory of violence, cluster analysis, discriminant analysis.

**DOMESTIC RISK FACTORS, VIOLENCE AND MARITAL DISSOLUTION:
EVIDENCE FROM DEMOGRAPHIC AND HEALTH SURVEY OF PAKISTAN****Saeed Ahmad Zaman, Naima Nawaz, Zain Nawaz, Ijaz Ashraf, Idrees, Nadia Idrees, Lubna Anjum, Shahzad, Ayesha Riaz, Abdul Rahman, Quratul Ain**

Department of Sociology, University of Okara

Department of Rural Sociology, University of Agriculture Faisalabad

Department of Geography, Government College University Faisalabad

Abstract

The rising divorce rate in developing nations is a cause of concern among social scientists. Though women's ability to dissolve marriages in response to domestic violence can be observed as an agency, it has long been perceived as undesirable for society. The paper examines the complex association between domestic risk factors, violence, and the likelihood of marital dissolution. Using the fourth round of Demographic and Health Survey data, we unravel these relations in Pakistan, where domestic violence is extremely high compared to the divorce rate. We find that divorce incidences are rising among Pakistan's women as a protest against domestic violence towards them. Marital dissolution is more common among the victims of severe physical violence and sexual violence than those of emotional violence or less severe violence. Economic empowerment in terms of land ownership and employment has helped the process of dissolving abusive marriages.

Keywords: Marital dissolution · Domestic risk factors · Domestic violence · Women empowerment

POLICE RECOGNITION OF GENDER ISSUES IN RELATION TO INTIMATE PARTNER DOMESTIC VIOLENCE AND ABUSE IN PAKISTAN

Saeed Ahmad Zaman, Naima Nawaz, Zain Nawaz, jaz Ashraf, Idrees, Nadia Idrees, Lubna Anjum, Shahzad, Ayesha Riaz, Abdul Rahman, Quratul Ain

Department of Sociology, University of Okara

Department of Rural Sociology, University of Agriculture Faisalabad

Department of Geography, Government College University Faisalabad

Abstract

People's experiences are affected by violence in different ways and the reasons underpinning domestic violence and abuse (DVA) also differ between individuals and across relationships. The aim of the research was to understand the perceptions and beliefs of police officers who work and support victims of intimate partner domestic violence and abuse (DVA) and evaluate the way it is recorded. A sample was collected from eight police departments in Pakistan. The head of each police department was approached by the researcher and asked to distribute a structured questionnaire to front-line police officers who work with DVA victims. In total 358 police officers completed the questionnaire. Overall, nearly twice as many police officers referred to female victims ($n = 170$) compared to male victims ($n = 83$) of DVA. The police officers indicated that female victims usually suffered from severe physical violence/GBH (43%) and psychological abuse (27%), whereas male victims were most likely to disclose minor physical injuries and verbal abuse (49%) and less psychological violence (10%). An arrest was the most common response for both female and male victims (51% and 60%, respectively). Police participants indicated that offenders against males were more likely to be charged (28%) but less likely to be convicted (4%), whereas the opposite was reported for offenders of female victims (14% and 13%, respectively). If the offender was known to the police, the opinion was they were less likely to be prosecuted. Police respondents reported no significant differences for female and male victims as to causal factors and reasons for NOT reporting DVA. These were discrimination (31%), few DVA services (23%), intimidation (15%), shame and stigma of media reports (14%), lack of community support (6%), and personal reasons (9%). About a third of police respondents (34.1%) had attended training in relation to male victims in comparison to 9 out of 10 police officers (92.7%) who had attended training to support female victims.

TRADITIONAL HERBAL INGREDIENTS IN THE DEVELOPMENT OF A SHAMPOO POWDER FOR HAIR CARE

Dnyaneshwar Mane, Firoj A. Tamboli

Department of Pharmaceutics, Bharati Vidyapeeth College of Pharmacy

Department of Pharmacognosy, Bharati Vidyapeeth College of Pharmacy

ORCID ID: 0009-0009-8649-0787

ABSTRACT

This study explores the formulation of a herbal shampoo powder derived from a blend of traditional, natural ingredients known for their hair care benefits. The aim was to create a product that not only cleanses the hair but also enhances its gloss, maintains manageability, and regulates oil balance. The herbal shampoo powder was formulated using ingredients such as onion powder, rose petals, lemongrass, flaxseed, bhringraj, ashwagandha, neem, reetha, and other potent herbal extracts. These ingredients are known for their natural cleansing, conditioning, and nourishing properties. The product underwent thorough evaluation for organoleptic properties, including color, texture, and fragrance, along with a series of tests to assess its powder characteristics, foam production, and overall physical attributes. The physicochemical analysis showed promising results, with the product meeting the expected criteria for a high-quality herbal shampoo. Despite the favorable outcomes, the study suggests that further refinement and development are necessary to enhance its performance, stability, and safety, ensuring its viability for widespread consumer use. Future research is encouraged to explore potential improvements in formulation to optimize its effectiveness and consumer appeal.

Keywords: Herbal shampoo, natural ingredients, physicochemical evaluation, hair care, formulation development.

ON THE HISTORY OF PARKINSON'S DISEASE AND THE ADDRESSING OF THE NON-MOTOR SYMPTOMS IN THE DISEASE MANAGEMENT

Andrey Popatanasov

Bulgarian Academy of Sciences, Institute of Neurobiology

ORCID ID: 0000-0002-1139-4960

Lyubka Tancheva

Bulgarian Academy of Sciences, Institute of Neurobiology

Reni Kalfin

Bulgarian Academy of Sciences, Institute of Neurobiology

Abstract

Parkinson's disease was first described in the Western medical system by James Parkinson, a British physician, almost 200 years ago. Though he characterized this pathological entity as having a complicated set of symptoms - as progressive disruption of skeletal muscle motor control along with sleeplessness, delirium and etc. the disease became primarily recognized in the Western medical world as a motor control one. The situation remained largely unchanged until the middle of the 20th century, when new techniques for studying catecholamines in the nervous system allowed for more accurate investigation of some of the molecular mechanisms underlying Parkinson's disease and the brain structures affected during the disease progression. It became clear that various non-motor symptoms were also lessened along with the motor issues when new medications like L-dopa were introduced. But it took a few more decades before non-motor symptoms were generally recognized and gradually incorporated in the clinical practice and management of the disease.

When considering one of its most prevalent forms, the sporadic form, Parkinson's disease is a somewhat slow-progressing disorder. It has a lengthy prodromal period with a series of symptoms that are only found in the non-motor domain and are frequently ignored and difficult to identify. Certain components of motor control system begin to deteriorate noticeably in the next phase, eventually becoming a burden for the patient. After that, symptoms of both the motor and non-motor types gradually get worse and new ones appear, which causes troubled general disablement and eventually death.

Therefore, it appears that a large portion of the historical and ontogenetic scales of Parkinson's disease have reverse directions with respect to the development, description, and acknowledgment of the symptoms—some of the disease's oldest symptoms were described last. The authors of this work contrasted the ontogenetic course of the disease and the historical trends of symptom recognition and discovery, which seems to influence significantly the management and treatment approaches of the disease.

Keywords: Parkinson's disease, Disease management, Non-motor symptoms, Non-motor symptoms scale, Motor symptoms.

MICROPLASTIC CHARACTERISTICS OF SEDIMENTS IN COASTAL WATERS OF BANDAR LAMPUNG CITY

Nurmaya Tri Banowati, Qadar Hasani, Henky Mayaguezz, Abdullah Aman Damai, Gregorius
Nugroho Susanto

Master of Coastal and Marine Area Management, Postgraduate, University of Lampung
Aquatic Resources Study Program, Faculty of Agriculture, University of Lampung
Marine Science Study Program, Faculty of Agriculture, University of Lampung
Biology Study Program, Faculty of Mathematics and Natural Sciences, University of Lampung

ABSTRACT

Plastic waste produced in Bandar Lampung City increased every year. The waste originated from household activities, industries, fisheries, and other sources. Plastic underwent a degradation process that produced microplastic particles. The presence of microplastics in waters settled into sediments and negatively impacted marine biota. This study aimed to identify the characteristics and abundance of microplastics in sediments in the coastal waters of Bandar Lampung City. The study was conducted from May to July 2024 at three different stations in the coastal waters of Bandar Lampung City. Microplastics in sediment samples consisted of pellets, fragments, foam, films, and fibers, with microplastics measuring less than 1 mm dominating the samples. The microplastics found were gray, turquoise green, white, purple, red, blue, black, yellow, brown, green, transparent, and pink in color. The FT-IR test results revealed the presence of various plastic types, including gray, turquoise green, white, purple, red, blue, black, yellow, brown, green, transparent, and pink. The average abundance of microplastics identified was 1,180 particles per kilogram. Efforts to increase public awareness of plastic waste management were deemed necessary to minimize plastic waste pollution in the coastal areas of Bandar Lampung City.

Keywords: sediment, plastic, microplastic, biota

ENHANCING ORAL BIOAVAILABILITY OF LIPOPHILIC DRUGS THROUGH SELF-EMULSIFYING DRUG DELIVERY SYSTEMS

Dnyaneshwar Mane, Firoj A. Tamboli

Department of Pharmaceutics, Bharati Vidyapeeth College of Pharmacy

Department of Pharmacognosy, Bharati Vidyapeeth College of Pharmacy

ORCID ID: 0009-8649-0787

ABSTRACT

The oral route remains the most preferred method for drug administration due to its non-invasive nature. However, delivering lipophilic drugs orally presents significant challenges due to their low aqueous solubility. Self-emulsifying drug delivery systems (SEDDS) have emerged as a promising solution to enhance the solubility and bioavailability of these poorly soluble compounds. Administerable in soft or hard gelatin capsules, SEDDS form fine emulsions or microemulsions in the gastrointestinal tract (GIT) with the mild agitation provided by gastric motility. Key factors influencing drug absorption from SEDDS include surfactant concentration, oil-to-surfactant ratio, emulsion polarity, droplet size, and droplet charge. This formulation not only improves bioavailability by increasing drug solubility but also reduces gastric irritation. Given that nearly 40% of new drugs are hydrophobic, continued research into SEDDS is vital, and more active compounds delivered via SEDDS are expected to enter the pharmaceutical market in the near future.

Keywords - Lipophilic drugs - Self-emulsifying drug delivery systems (SEDDS)- Bioavailability – Solubility - Gastrointestinal tract (GIT)- Surfactant concentration.

UNDERSTANDING THE FACTORS INFLUENCING THE MARKET PARTICIPATION DYNAMICS AMONG SMALLHOLDER RICE FARMERS

Ikenna Charles Ukwuaba, Chiedozie Benjamin Okpukpara, Sunday Ifeanyi Ukwuaba

Department of Agricultural Economics, University of Nigeria

Department of Agricultural Economics, University of Agriculture and Environmental Sciences

ABSTRACT

Smallholders' struggles to gain a significant market share can be attributed to poor market orientation and participation decisions. Understanding the market dynamics and the key pull and push factors is critical in achieving the goal of smallholder commercialisation. This research, thus, explored the market participation dynamics among rice farming households in Southeast Nigeria, estimating the market participation index and evaluating the factors influencing market participation and intensity among the farmers. A semi-structured questionnaire was used to collect primary data from 288 randomly selected smallholder rice farmers. Data generated were analysed using the market participation index and Heckman's two-stage model. The level of market participation showed that smallholder rice farmers were semi-commercialized, with an index of 0.73. Agricultural extension access, farm size, rice yield, market orientation, the cost of rice seed, and distance to market impacted the decision to engage in the market. Similarly, the intensity of market participation was influenced positively by the access to extension, rice yield, farm income, and market orientation. At the same time, the price of output and ownership of transport facilities had a negative effect on the intensity or degree of market participation of smallholder rice farmers in southeast Nigeria. The study recommends enhancing agricultural extension services by incorporating market-oriented training and information dissemination to provide farmers with timely insights on market dynamics, opportunities, and demands.

Keywords: Market Access, market participation, Heckman model, smallholders, rice, Nigeria.

CLINICAL AND BIOCHEMICAL OUTCOMES IN SOFT TISSUE WITH MACHINED ABUTMENTS VS LASER-MICROGROOVED ONES

Elisa MACCARI, Rodolfo REDA, Alessio ZANZA, Dario DI NARDO, Andrea MORGANTE, Alessandro AULETTA, Giuseppe FERRI, Gualtiero GHERARDI
Luca TESTARELLI

Department of Oral and Maxillo-Facial Sciences in Sapienza University of Rome, Dentistry

ORCID ID:0000-0003-1532-6524

ORCID ID:0000-0002-2062-8140

ORCID ID: 0000-0002-5054-0828

ORCID ID: 0000-0003-3904-3000

Abstract

The aim of this study is to evaluate peri-implant soft tissue behaviour around machined vs laser-microgrooved implants/healing/prosthetic abutments during 1 year of function by assessing IL-6, IL-1b and MMP-8 levels in peri-implant crevicular fluid (PICF). Twenty-four patients were selected. Each patient received 2 one-stage implants in the same jaw with a split mouth design. One implant, one immediate healing, and one prosthetic abutment with a machined surface (M group), and one implant, one immediate healing abutment and one prosthetic abutment with a laser-microgrooved surface (LMS group) were used. PICF sampling, pocket probing depths (PPD) and bleeding on probing (BOP) were assessed at 1, 3, and 12 months. IL-6, IL-1b and MMP-8 levels were determined by specific enzyme-linked immunosorbent assay systems (ELISA). Repeated measure ANOVA was used to compare the two groups at 1, 3, and 12 months. At 3 and 12 months, the LMS group showed significantly lower PD, BOP and IL-6, IL-1 β and MMP-8 levels than the M group ($P < 0.05$). This study suggests the presence of more remodeling and/or inflammatory phenomena around implants/abutments with a machined surface than around implants/abutments with a laser-microgrooved surface.

Keyword: dental implant, machined surface abutment, micro-grooved surface abutment

WOMEN'S POLITICAL PARTICIPATION IN INDIA

Maryam Hassan, Zakia Hussaini

Masters student of department of women's studies.

Ahlul bayt international University of tehran

Abstract

India, a vibrant democracy, has witnessed significant strides in women's empowerment in recent decades. However, despite these advancements, women's political participation continues to be a complex and multifaceted issue. While the nation has produced influential female leaders like Indira Gandhi, the overall representation of women in political spheres remains relatively low.

Several factors have historically hindered women's political participation in India. Deep-rooted patriarchal norms, societal expectations, and economic disparities have limited women's access to political spaces and decision-making processes. Additionally, issues such as gender-based violence, lack of education, and limited political awareness have further marginalized women in the political arena.

Nevertheless, India has taken notable steps to enhance women's political participation. Constitutional provisions, legislative reforms, and affirmative action measures have been implemented to empower women and ensure their representation in politics. The reservation of seats for women in local self-government bodies has been a significant milestone in this regard. This exploration delves into the nuances of women's political participation in India, examining the challenges, opportunities, and potential pathways for further progress. By understanding the historical context, contemporary issues, and future prospects, we can work towards a more inclusive and equitable political landscape in India.

SYNTHESIS AND CHARACTERIZATION OF SILICA-CHITOSAN DECORATED MAGNETIC NANOSTRUCTURE FOR WASTEWATER TREATMENT

Syed Anam Shaheen Abbas Shah, Muhammad Shoaib, Muhammad Yasin Naz, Shazia Shukrullah

Department of Physics, University of Agriculture Faisalabad

Abstract

Magnetic nanoparticles (MNPs) possess extraordinary magnetic properties and serve as effective absorbents for heavy metals in wastewater treatment. Coating the surface of magnetic nanoparticles improves their adsorption efficiency, recyclability, and hydrophilicity. The proposed study will be focused different ferrite magnetic nanoparticles efficiently coated with silica chitosan for the elimination of heavy metals in the treatment of wastewater. Superparamagnetic cobalt ferrite, nickel ferrite, and copper ferrite nanoparticles will be synthesized using a simple co-precipitation technique. The magnetic cores of CoFe_2O_4 , NiFe_2O_4 , and CuFe_2O_4 magnetic nanoparticles will be decorated with a silica shell through tetraethyl orthosilicate (TEOS) hydrolysis. Subsequently, the silica-coated ferrite magnetic nanoparticles will be further coated with chitosan. Atomic adsorption spectroscopy employed to determine the extent of metals removal from the water. The magnetic properties, structure analysis, identification of functional groups, and morphology of the prepared adsorbents analyzed before performing adsorption experiments. The kinetics and adsorption isotherms of the adsorbents examined using different chemical models.

EXAMINING THE SOCIAL CONSEQUENCES OF THE BAN ON GIRLS' EDUCATION BY THE TALIBAN

Zahra Sahil

Department of study women's rights in Ahlubayt international University

Abstract

The ban on girls' education in Afghanistan by the Taliban following the group's return to power in August 2021 has had a profound impact on the social structure and overall well-being of Afghan society. This research examines the multifaceted social consequences stemming from this ban, emphasizing the increase in gender inequality, negative impacts on mental health and social well-being, economic repercussions, and the erosion of cultural values. Moreover, the psychological impact on girls who have been deprived of education leads to feelings of worthlessness, depression, and, in severe cases, suicidal tendencies. This research employs qualitative methods to analyze scholarly texts, international reports, media coverage, and direct interviews with affected individuals to provide a comprehensive picture of the current situation. The results indicate that the Taliban's policies not only exacerbate gender discrimination but also create serious consequences for the mental health of Afghan girls, resulting in the increased prevalence of psychological disorders and instances of suicide (Khalid, 2022; UNICEF, 2022). The study reveals that without immediate and effective intervention from the international community, the cycle of inequality and despair will continue, impacting not only the current generation but future generations as well.

ENHANCING SOLAR CELL EFFICIENCY: A COMPARATIVE STUDY OF LEAD-FREE DOUBLE HALIDE PEROVSKITES USING DFT AND SLME METHODS

H. Fatihi, H. Benaali, A. Abbassi, M. El Idrissi, S. Taj, B. Manaut

Laboratory of Research in Physics and Engineering Sciences, Sultan Moulay Slimane University, Polydisciplinary Faculty

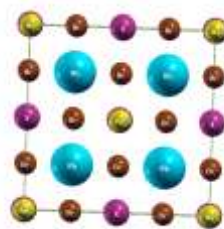
LPAIS Faculty of Sciences dhar el mahraz, Sidi Mohamed Ben Abdellah University Fez
Sultan Moulay Slimane University, Polydisciplinary Faculty of Khouribga

Abstract

Recent advancements and developments in photovoltaic materials have made significant progress owing to the search for efficient and sustainable energy sources. Although lead halide perovskites have demonstrated impressive performance in solar cell applications, they face challenges such as environmental instability and lead toxicity. This study investigates several physical properties of two lead-free double halide perovskites, $\text{Rb}_2\text{CuAsBr}_6$ and $\text{Rb}_2\text{TlAsBr}_6$, and evaluates their potential for solar cell applications using density functional theory (DFT) within the Wien2k code and spectroscopic limited maximum efficiency (SLME) approach. The negative formation energy and Born criteria confirm the structural stability of both perovskites in the ideal cubic structure. Optoelectronic analyses reveal that $\text{Rb}_2\text{TlAsBr}_6$, with a direct band gap of 1.51 eV, exhibits better photovoltaic characteristics compared to $\text{Rb}_2\text{CuAsBr}_6$, which has an indirect band gap of 0.60 eV. Additionally, the SLME analysis shows that $\text{Rb}_2\text{TlAsBr}_6$ achieves a higher SLME of approximately 31.4 %, compared to $\text{Rb}_2\text{CuAsBr}_6$ which has a SLME of 7.44%. Moreover, the calculated thermoelectric properties show that $\text{Rb}_2\text{TlAsBr}_6$ exhibits enhanced thermoelectric performance compared to $\text{Rb}_2\text{CuAsBr}_6$. These findings highlight the potential of lead-free perovskites, particularly $\text{Rb}_2\text{TlAsBr}_6$, for next-generation solar cell applications..

Keywords: DFT · Wien2k · $\text{Rb}_2\text{XAsBr}_6$ ($\text{X} = \text{Cu}, \text{Tl}$) · Effective masses · Perovskite solar cells

Title: Crystal structure of $\text{Rb}_2\text{XAsBr}_6$ ($\text{X} = \text{Cu}, \text{Tl}$)

QUORUM SENSING AND ITS IMPACT ON PLANT PATHOGENS**ARSHA G**

Palar Agricultural College, Ambur

ORCID ID: 0000-0009-1694-9716**MEENA N**

Palar Agricultural College, Ambur

ORCID ID: 0009-0001-6228-2838**VGNESH K**

Palar Agricultural College, Ambur

ORCID ID: 0000-0003-4484-3862**ABSTRACT**

Quorum sensing (QS) is a sophisticated cell-to-cell communication mechanism employed by microorganisms to regulate collective behavior in response to population density. This process involves the production, release, and detection of signaling molecules known as autoinducers. In plant pathogens, quorum sensing plays a pivotal role in regulating various virulence factors, including biofilm formation, motility, toxin production, and host colonization. By coordinating these activities, QS enables plant pathogens to efficiently invade plant tissues, evade host defenses, and establish infections. The impact of quorum sensing on plant health is profound, as it facilitates the persistence and spread of diseases in agricultural systems. For example, bacterial pathogens such as *Pseudomonas syringae*, *Xanthomonas spp.*, and *Erwinia spp.* use QS to modulate the expression of genes involved in pathogenesis. Similarly, fungal pathogens utilize QS to regulate spore germination and mycelial growth. Understanding QS pathways in plant pathogens has opened new avenues for disease management strategies, including the development of QS inhibitors (QSI) and interference techniques that disrupt signaling processes, thereby mitigating pathogen virulence without exerting selective pressure for resistance.

This abstract highlights the central role of quorum sensing in plant-pathogen interactions and underscores the potential of targeting QS as a sustainable approach to managing plant diseases.

FROM CONSULTATION TO FOLLOW UP HOW VIRTUAL MEDICAL ASSISTANCE HELPS?

Muhammad Faraz Awan
Syeda Fiza Kazmi
Bushra Aslam
Raza Ul Mustafa
Abdul Rahman
Mah Ru Nisa Asif

Hajvery university, euro campus, Lahore Pakistan

ABSTRACT

Virtual Medical Assistance (VMA) is emerging as a game-changer in Pakistan's healthcare system, addressing major challenges in accessibility and delivery. This study focused on understanding the role of VMA in healthcare, from consultations to follow-up care. A survey of 400 participants, including 83% from urban areas and 17% from rural areas, provided a diverse perspective on VMA usage. Among respondents, 67.5% were male and 32.5% female, representing a balanced gender view. The study found that 65% of participants used VMA for general health consultations, 20% for managing chronic illnesses, and 15% for mental health counseling. Rural participants relied more on VMA due to limited access to physical healthcare, and most users reported high satisfaction—60% were very satisfied, while 25% were moderately satisfied. Challenges with VMA included poor internet connectivity (48%), lack of digital literacy (33%), and cultural barriers (19%), especially for rural users and women. Despite these issues, 65% of respondents reported saving money through virtual consultations, making VMA a cost-effective healthcare option. However, 46% of healthcare providers highlighted a need for better training to use these platforms effectively. The study also explored VMA's role in medical education, with 85% of medical students finding it valuable for learning through remote case discussions and expert consultations. Infrastructure remains a concern, as 40% of respondents noted insufficient facilities as a barrier to fully utilizing VMA. Overall, 67% strongly supported VMA as a viable alternative to traditional healthcare, highlighting its potential to bridge the gap between urban and rural areas. While VMA is reshaping Pakistan's healthcare landscape, its success depends on investments in digital infrastructure, professional training, and culturally sensitive solutions to ensure equitable access for everyone.

Keywords: Virtual Medical Assistance, healthcare access, rural-urban disparity, cost-effective healthcare, medical education, Pakistan.

UNDERSTANDING WORKPLACE BULLYING AMONG NURSING STUDENTS IN INDIA

Dr. Ishwar Mittal

IMSAR, Maharshi Dayanand University

Dr. Aarti

IMSAR, Maharshi Dayanand University, Rohtak

Dr. Rosy Dhall

Gandhinagar University, Gujarat

Mikul

M.M. Institute of Management, Maharishi Markandeshwar University

Abstract

Workplace bullying poses a serious challenge in India's healthcare sector, especially for nursing students entering the profession. This study examines factors influencing their awareness of bullying, such as prior exposure during clinical practice and the perceived intensity of such incidents. A survey of 240 nursing students emphasizes the necessity of well-designed educational initiatives to enhance understanding and mitigate workplace bullying. Indian nursing educators and healthcare institutions must tackle this issue by introducing supportive policies, mentorship frameworks, and grievance redress systems. This research underscores the value of targeted education and active measures to create safer and more supportive clinical environments for nursing students.

THE EFFECT OF ADHESIVE DOSAGE ON THE PHYSICAL QUALITY OF PELLETTED LAYING HENS' RATIONS

Fadhli Fajri, Muhammad Rido, Nurliani Erni

Department of Agricultural Industrial Technology, Tanah Laut State Polytechnic
Department of Animal Science, Faculty of Agriculture, Lambung Mangkurat University
Department of Animal Science, Faculty of Agriculture, Mulawarman University

ABSTRACT

This study aims to determine the effect of adhesive dosage on the physical quality of pelleted laying hens' rations. This study used an experimental method using a completely randomized design (CRD) with 5 treatments and 4 replications. The treatments used were: treatment A: ration without tapioca flour adhesive (control), B: ration + tapioca flour adhesive 1.5%, C: ration + tapioca flour adhesive 3.0%, D: ration + tapioca flour adhesive 4, 5% and E: ration + tapioca flour adhesive 6.0%. The variables observed were air content, pile density, pile compaction density and pile angle. The results showed that the use of different adhesive doses had a very significant effect ($P < 0.01$) on air pellet content, pile density, pile compaction density and pile angle. The conclusion of this study is that the best dose of tapioca adhesive in the manufacture of laying hens ration pellets mixed is 3% with a moisture content of 10.29%, a pile density of 554.70 kg/m³, a pile compaction density of 623.26 kg/m³ and a pile density of 39,43°.

Keywords: Dosage of Adhesive, Laying Hens Ration, Pellets, Physical Quality.

MODELING OF MICROPOLAR HYBRID NANOFLUIDS FLOW ACROSS POROUS MEDIUM BETWEEN PERMEABLE PARALLEL PLATES WITH NON-LINEAR THERMAL RADIATIVE IN MHD

Asmat Ullah Yahya, Muhammad Farman , Sohaib Abdal, Ali Akgul, Nadeem Salamat, Sajjad Hussain

Department of Mathematics, Khwaja Fareed University of Engineering and Information Technology

Faculty of Arts and Science, Department of Mathematics, Near East University

Department of Computer Science and Mathematics, Lebanese American University

School of Mechanical Engineering, Hanyang University

Faculty of Arts and Science, Department of Mathematics

School of Aerospace and Mechanical Engineering, Nanyang Technological University

Abstract

The study pertains on the dynamics and thermal distribution of MHD micropolar hybrid nanofluids flowing between two parallel plates. It explores the enhancement of heat transport processes by blending the base fluid with nanoparticles at varying concentrations. A system of non-linear partial differential equations is developed as governing equations. To facilitate numerical solution this formulation is transmuted into ordinary differential form using similarity transformation. By utilizing Matlab code for the Runge-Kutta method and shooting approach, we evaluate the results. It has been observed that an increase in the concentration of hybrid nanoparticles enhance the heat transmission. The salient findings of this study reveal alteration in the velocity profiles for both nanofluid (SWCNT/water) and hybrid nanofluids (SWCNT+MWCNT/water) flow. Notably, with a substantial input of magnetic field strength (M) and porosity parameters (P_0), the velocity is increased near the walls but it decelerates towards the center of channel.

METAGENOMIC ANALYSIS OF FUNGAL DIVERSITY IN ANJUR FOREST SOIL**I.Sivaraj, S. Bhuvaneswari, D. Madhankumar,
N. Sripriya and N.K. Udaya Prakash**Department of Biotechnology, School of Sciences,
Vels Institute of Science, Technology and Advanced Studies (VISTAS),
PallavaramDepartment of Botany, Bharathi Women's College
Research and Development, Marina Labs

Department of Environmental & Public Health Sciences

Abstract

Soil fungi are crucial for nutrient cycling and plant health. However, conventional classification methods pose challenges in comprehensively identifying the complete fungal community. Metagenomics and molecular taxonomy by analyzing all genetic material especially rRNA gene sequencing, provide powerful and comprehensive method for understanding fungal diversity and its role in soil ecosystems. This study explores the diversity of fungal species in soil samples collected from Anjur Reserve Forest, Chengalpattu district of the state of Tamil Nadu, India. DNA from soil samples were extracted using a modified cTAB method, followed by quality/quantity check (QC). The extracted DNA was used to amplify the fungal internal transcribed spacer (ITS) region of the ribosomal RNA (rRNA). Subsequently, a next-generation sequencing (NGS) library was prepared with a unique indexing adaptor and sequenced on an Illumina sequencing instrument. Sequencing data were analyzed using the bioinformatic tool QIIME2 (Quantitative Insights Into Microbial Ecology) for amplicon sequencing. Following DADA2 denoising and chimera removal, the sequences were clustered into 5,090 operational taxonomic units (OTUs) and yielded 285,598 reads. The UNITE 10.0 database served as a reference for identification. A total of 78 identified species were submitted to NCBI and received accession numbers (PQ536616 to PQ589733). The dominant fungal communities in Anjur forest soil were identified as *Asterostroma* sp. (PQ589725) at 54.6%, *Muyocopronficinum* (PQ536648) at 24.5%, *Phaeobotryon mamani* (PQ536653) at 5%, and *Verrucaria* sp. (PQ536670) at 3.3%. This study highlights the crucial role of fungal communities in influencing soil dynamics within forest ecosystems. The dominance of specific fungal taxa is likely to enhance nutrient cycling and soil structure, while also playing a crucial role in mitigating soil erosion, which is essential for maintaining ecosystem stability. Future research should focus on investigating the functional roles of these fungal communities across different environmental contexts to gain a deeper understanding of their potency in ecosystem management and restoration.

Keywords: Soil Fungi, Fungal Diversity, Metagenomics, ITS, rRNA, QIIME2, NCBI

**DETERMINANTS OF FERTILITY RATES: A TIME-LAGGED MULTIPLE
REGRESSION ANALYSIS OF ENVIRONMENTAL, HEALTH, AND
DEMOGRAPHIC FACTORS**

Piyasiri Kongwiriyaipisal

School of Economics, Sukhothai Thammathirat Open University

Adirek Vajrapatkul

School of Economics, Sukhothai Thammathirat Open University

Abstract

This study examines the complex interplay of factors influencing fertility rates, which is a critical area of research due to its profound implications for population dynamics, economic planning, and social policy. The objective is to identify and analyze key determinants of fertility rates using a comprehensive dataset spanning from 1991 to 2020. The research employs a multiple regression model with time lag, utilizing data from the World Bank. Variables under consideration include HIV prevalence among females, life expectancy, forest area, population growth, and urban population. The methodology involves correlation analysis, full and selected multiple regression models. Results reveal significant relationships between fertility rates and several variables, with forest area, life expectancy, population growth, and urban population emerging as key predictors. The findings underscore the multifaceted nature of fertility determinants, highlighting the importance of environmental factors, health indicators, and demographic trends. These results suggest that policymakers should adopt a holistic approach to fertility management, considering the interplay between ecological preservation, public health initiatives, and urban development strategies.

Keywords: Fertility rate, population, multiple regression

**DETERMINANTS OF EXTERNAL DEBT STOCKS: MULTIPLE REGRESSION
ANALYSIS WITH TIME LAG****Piyasiri Kongwiriyaipisal**

School of Economics, Sukhothai Thammathirat Open University

Adirek Vajrapatkul

School of Economics, Sukhothai Thammathirat Open University

Abstract

External debt has become a critical concern for many economies, necessitating a comprehensive understanding of its determinants. This study aims to investigate the factors influencing external debt. The research employs a multiple regression analysis using annual data from 1991 to 2020, obtained from the World Bank. The methodology incorporates key variables including current account balance, total reserves, domestic credit to the private sector, net incurrence of liabilities, and inflation. The results reveal that the previous year's external debt, domestic credit to the private sector, and inflation are statistically significant predictors of external debt stocks. The current account balance demonstrates borderline significance. The model explains 95.3% of the variance in external debt stocks, indicating its robust explanatory power. These findings suggest that policymakers should focus on managing domestic credit expansion, controlling inflation, and monitoring the current account balance to effectively manage external debt levels. Furthermore, the strong influence of the previous year's debt highlights the importance of implementing long-term debt management strategies.

Keywords: External debt, time lag, Multiple regression analysis

DETERMINANTS OF YOUTH UNEMPLOYMENT: AN ARMAX MODEL ANALYSIS OF MACROECONOMIC FACTORS

Piyasiri Kongwiriyaipisal

School of Economics, Sukhothai Thammathirat Open University

Adirek Vajrapatkul

School of Economics, Sukhothai Thammathirat Open University

Abstract

Youth unemployment remains a critical global challenge, significantly impacting economic growth and social stability. This study aims to investigate the determinants of youth unemployment, focusing on its relationship with key macroeconomic indicators. The research employs an ARMAX (Autoregressive Moving Average with Exogenous Variables) model to analyze yearly data from 1991 to 2020, obtained from the World Bank. The study finds that changes in total unemployment and GDP per capita are significant predictors of youth unemployment fluctuations. Specifically, a 1% increase in total unemployment is associated with a 0.959% rise in youth unemployment, while a 1% increase in GDP per capita corresponds to a 0.591% increase in youth unemployment. Based on these results, policymakers should focus on tailored strategies that not only stimulate economic growth but also address the specific challenges facing youth in the labor market. This may include targeted skills development programs, promoting youth entrepreneurship, and implementing policies that encourage businesses to hire and train young workers.

Keywords: Youth unemployment, GDP, ARMAX model

SUSTAINABLE PUBLIC ARCHITECTURE: BUILDING CLIMATE-RESILIENT COMMUNITIES

Melik Sami, Khelil Sara, Tallal Abdel Karim Bouzir

Departement of architecture, Mohamed Khider Biskra University/LACOMOFA Biskra laboratory
Institute of Architecture and Urban Planning, Blida University

Abstract

With climate change and fast urbanization, there is an urgent need for sustainable public architecture that responds to environmental problems as well as improves community well-being. In this paper, we investigate to what extent public buildings can become foundational drivers of ecological balance and social cohesion by serving as climate resilient design principles, social engagement, and by emerging technologies. In addressing innovative strategies, such as passive cooling techniques, renewable energy integration, and participatory planning processes, this research uses critical analysis of exemplary case studies, such as Kampung Admiralty in Singapore, The Green School in Bali, Indonesia, and the ZCB Zero Carbon Building in Hong Kong, to bring forward key lessons from each. Rather, these approaches have attempted to maximize resource use, minimize carbon footprints, and build in inclusive community collaboration, all of which demonstrate the architecture's capacity to influence lasting behavioral change.

Through synthesis of insights from each project's unique socio-environmental context, this thesis illustrates public architecture's process of transition from conventional functionality to holistic resilience. The findings highlight the necessity of cross sectoral partnerships, adaptive regulatory environments, and post adoption educational outreach for the successful adoption of sustainable design. Finally, this paper contends that sustainable public architecture is critical in the creation of climate resilient communities which can respond to the changing environmental conditions. These case studies provide a blueprint for architects, urban planners and policymakers to create built environments that appeal to climate imperatives and are socially vibrant.

Keywords: Sustainable Architecture; Public Buildings; Climate Resilience; Community Engagement; Urban Planning.

THE NEXUS BETWEEN SMART TRAFFIC SYSTEMS AND URBAN ARCHITECTURAL DESIGN

Melik Sami, Khelil Sara, Tallal Abdel Karim Bouzir

Departement of architecture, Mohamed Khider Biskra University

Institute of Architecture and Urban Planning, Blida University

Abstract

Intelligent transportation infrastructures have rapidly become vital in alleviating congestion, optimizing mobility, and supporting sustainable growth because of the rapid expansion of urban populations. The nexus between smart traffic systems including adaptive signal controls, real time data analytics and integrated multimodal transport networks and urban architectural design, which is increasingly characterized by pedestrian friendly environments, efficient land use and ecological balance, is investigated in this study. The research uses comparative case analyses of globally recognized urban projects such as Songdo International Business District, Hudson Yards, and the Amsterdam Smart Mobility Program to explore how technological innovations can be integrated seamlessly into the architectural frameworks. Results suggest that when urban design principles are included in co-development of traffic systems, cities enhance mitigation of congestion, better serve public transit, and become more livable. Furthermore, the ways it's approached such as underground service roads and interconnected bike lanes show that transportation solutions that are intelligent in their logistics also can be intelligent in their impacts on social interaction or environmental resilience. Concluding the study, the authors recommend collaborative work between policymakers, urban planners, and technologists to implement smart traffic works that support future sustainable, people-centric, equitable cityscapes.

Keywords: Smart Traffic Systems; Urban Architectural Design; Intelligent Transportation Infrastructure; Sustainable Mobility; Congestion Management.

EFFICACY OF SILVER NANOPARTICLES ON THE MANAGEMENT OF GREEN MOULD OF CITRUS CAUSED BY *Penicillium digitatum***VIGNESH K**

Palar Agricultural College, Ambur

ORCID ID: 0000-0003-4484-3862**Dr. K. SELVAM**

Palar Agricultural College, Ambur

ORCID ID: 0000-0002-0060-2314**ARSHA G**

Palar Agricultural College, Ambur

ORCID ID: 0000-0009-1694-9716**ABSTRACT**

Green mould, caused by the fungal pathogen *Penicillium digitatum*, is a major post-harvest disease affecting citrus fruits, leading to significant economic losses. This study investigates the efficacy of silver nanoparticles (AgNPs) in managing green mould disease. Silver nanoparticles were synthesized using a green synthesis approach, ensuring an eco-friendly and sustainable method. The antifungal activity of AgNPs was evaluated through *in vitro* assays, including mycelial growth inhibition and spore germination tests. The results demonstrated a significant reduction in fungal growth and spore viability in the presence of AgNPs, with higher concentrations showing enhanced effectiveness. Scanning electron microscopy (SEM) analysis revealed morphological alterations and structural damage to fungal hyphae, indicating the antifungal mode of action. These findings suggest that silver nanoparticles have strong potential as an alternative to chemical fungicides for managing green mould in citrus fruits. Further studies are recommended to validate their field efficacy and optimize application strategies for sustainable post-harvest disease management.

KEY WORDS: Green mould, *Penicillium digitatum*, AgNPs.

**ECO-FRIENDLY MICROWAVE ASSISTED SPECTROPHOTOMETRIC
APPROACH TOWARDS THE DETERMINATION OF CEFADROXIL IN PURE
AND IN PHARMACEUTICAL FORMULATION**

Dr. Amina Mumtaz, Dr. Amjad Nasim, Mahnoor Ayesha Naeem

Applied Chemistry Research Centre, Pakistan Council of scientific and Industrial Research
Laboratories Complex
Punjab Colleges Campus-9, University of Education Lahore, Pakistan
University of Engineering and Technology

Abstract

Analysis of drugs utilizes organic chemicals and solvents which not only pollute the environment but also have toxic effects on health. A simple eco-friendly method has been developed for estimation of anti-bacterial drug (cefadroxil) in pure and in pharmaceutical formulations using microwave-assisted spectrophotometry. The absorption maxima of the resultant blue complex was determined to be 700nm. All the reaction condition and different statistics parameters for the proposed methods have been studied. Hence the proposed method is useful for routine determination of cefadroxil. The developed method was successfully applied to the determination of cefadroxil in pharmaceutical formulations, including capsules and tablets. The results showed a good agreement with the labeled claims, indicating the suitability of the method for routine analysis.

SIGNIFICANCE OF SOIL NUTRIENTS ASSESSMENT FOR SUSTAINABLE SOIL QUALITY IMPROVEMENT AND AGRICULTURAL CROP PRODUCTION

Ganesh Kumar*, R.Y Hiranmai and Ajay Neeraj
School of Environment and Sustainable Development
Central University of Gujarat, Gandhinagar

Abstract

Globally agricultural production are facing nutrients deficiency problems in growth of crops. Various factors such as temperature, nutrients in soil, and light were responsible for increasing the growth of plants. Growth and development of plant is mainly rely on nutrient source and uptake. Imbalanced nutrition in plants causes serious problems in sustainable production of crops. The main objective of present study is to explores the role of macro and micronutrients for sustainable soil quality improvement and agricultural crop production. Nutrients such as NPK, magnesium, sulfur and calcium are macronutrients because plants requires these elements on larger amounts. These nutrients plays a crucial role in synthesis of protein, development of root and photosynthesis. Whereas nutrients like copper, zinc, boron, iron, manganese and molybdenum are requires in lesser amounts by plants but these are also significant in activation of enzymes, other functions by metabolites and provides resistance against various diseases. Nutrition in plants mainly depends upon availability and uptake of both macro and micronutrients contained by soil system. Agricultural soil are facing nutrients deficiency due to the current agricultural practices soil quality is deteriorated. Deficiency of nutrients were takes place if these elements were present in lesser amounts whereas higher concentration of these elements were know to cause toxicity in soil and plants. Various soil amendments and fertilization strategies like biocompost prepared from organic waste ensures sustainable approach provides better availability of nutrients in soil, improves structure of soil, supports agriculture system and reduces the heavy load of waste on environment . Furthermore nanobiofertilizers also increases the nutrients uptake efficiency in crops. Encapsulation of nanomaterials with biofertilizers increases the efficacy of nanobiofertilizers which leads to the slow and controlled release in the soil thus reduces the nutrients deficiency. Amendment with these materials helps in increasing nutrients uptake in soil which contributes to sustainable agriculture.

Keywords : nutrients, , soil quality , crop production.

BURNOUT AMONG SECONDARY SCHOOL STUDENTS IN MOROCCO**Younes Yassine, Miloud Chakit, Mohamed Belkhaoud, El Mahjoub Aouane**

Natural Resources and Sustainable Development Laboratory, Faculty of Sciences, Ibn Tofail University

Biology and Health laboratory, Faculty of Sciences, Ibn Tofail University
Higher School of Education and Training, Ibn Tofail University**Abstract**

Purpose The current study aims to identify the level of burnout among secondary school adolescents using the Maslach Burnout Inventory-Student Survey (MBI-SS) scale and to examine the effect of its associated factors, such as gender, school level, family income, school area, disease, and study path, on burnout components in Morocco.

Method 1116 participants from public secondary school students from Rabat Sale Kenitra Region (Morocco) with a mean age of 17.15 years ($SD=1.328$), including 59.1% of girls, responded to an Arabic-translated version of MBI-SS and standardized sociodemographic questions. The IBM SPSS statistics 26.0 and IBM SPSS Amos 24 were used to analyze the data.

Results The finding is twofold: first, about 47% of Moroccan students exhibit academic emotion. Second, Male students may develop more cynical attitudes and a greater sense of inadequacy in their academic abilities. The third-year students experience higher levels of emotional exhaustion than first-year students, while second-year students show a lower rate. Moreover, students from low-income backgrounds and urban areas are more susceptible to academic burnout. Furthermore, students who pursue scientific studies had higher scores on Emotional Exhaustion and Cynicism, 13% and 20%, than those who seek the literary path, with 5% and 13%, respectively.

Conclusion Regarding the relationship between sociodemographic factors and school burnout, Moroccan education decision-makers could exploit this finding in their future approaches to reduce burnout among students, leading to better academic achievement.

Keywords: Burnout, Secondary school, MBI-SS; Burnout, Sociodemographic, Morocco.

MONITORING AND MODELLING OF SEDIMENT TRANSPORT IN THE STREAMS : CASE STUDY OF MKHDACH CATCHMENT (MIDDLE ATLAS/MOROCCO)

Taoufik Ahalli , Hasan Ouakhir, Nordine Nouyati , Aziz Maziane , Nadia Ennaji , Mimoun Goumih , Mohamed Rizki

Environmental Management and Civil Engineering Team, Applied Sciences Laboratory, National School of Applied Sciences, Abdelmalek Essaadi University, Al Hoceima

Higher Institutes of Nursing and Health Technology Professions, Demography and Environment Sidi Mohamed Ben Abdellah University, Faculty of Polydisciplinary, Laboratory of Space, History, Dynamic and Development; Physical geography

Laboratory Dynamic of Landscape, Risk and Heritage, Sultan Moulay Slimane University, Faculty of Lettres and Human Sciences of Rabat (Morocco), Laboratory (STHP), Physical geography; Mohammed 5 University

ABSTRACT

The erosion process is a worldwide phenomenon which affect the land degradation, significantly impacting sustainable land management across diverse global environments. Furthermore, evaluating, and measuring the effectiveness of soil conservation activities is crucial for sound basin management. However, the assessment of a small catchment does not necessarily reflect the truth over a wide scale. For instance, in the Atlas Mountains, dynamic of sediment generation, and soil loss is clearly observed. Consequently, these processes were monitored within the Mkhdach catchment basing on Geographic Information System (GIS), and applying the Sediment Transport Index (STI) along with parameters of the Erosion and Outflow Intensity (IntErO) method. Furthermore, the studied catchment, situated within the Middle Atlas, covered an area of more than 20 km². The STI findings revealed a significant and dynamic sediment transportation pattern. However, the annual soil loss exceeded 417.48 km²/y-1, indicating a high and excessive soil loss due to steep slopes and land cover modification. Consequently, rainfall intensity, and the natural dynamic of land uses emerged as the primary factors controlling soil erosion and sediment generation within the studied area.

Keywords: Sediment transport; sediment index; annual soil loss; modelling; Mkhdach catchment; Middle Atlas

**STUDY OF THE CHEMICAL COMPOSITION AND ANTIOXIDANT AND
ANTIMICROBIAL ACTIVITIES OF THE ESSENTIAL OIL OF THE AERIAL PART
OF *Satureja calamintha* FROM MOROCCO**

EL_BRAHIMI Rajae, BARI Amina

Laboratory of Biotechnology, Environment, Agri-food and Health (LBEAS), Faculty of Sciences
Dhar El Mahraz Sidi Mohammed Ben Abdallah University

Laboratory of Biotechnology, Conservation and Development of Natural Resources, Agri-food and
Health, Faculty of Sciences Dhar El Mahraz Sidi Mohammed Ben Abdallah University

Abstract

Medicinal and aromatic plants have long been used to combat a variety of illnesses. However, the discovery of synthetic antioxidants and antibiotics has led to the decline of herbal medicine. Indeed, the side effects of these synthetic products and the emergence of resistant bacteria led us to study the antioxidant and antibacterial activities of the essential oil of the aerial part of *Satureja calamintha*.

Satureja calamintha (*S. calamintha*) is successfully used in the treatment of bacterial and fungal diseases. The present study was designed to investigate the chemical composition and antioxidant and antimicrobial activities of essential oils extracted from *S. calamintha*. Hydrodistillation was used to extract essential oils (EOs), while GC/MS was used for chemical analysis. Antioxidant activity was studied using DPPH and FRAP assays. Antibacterial activity was tested against clinically resistant bacteria, namely *Staphylococcus aureus*, *Escherichia coli*, *Bacillus subtilis* and *Proteus mirabilis*. The antioxidant and antimicrobial activities of the main compounds in *S. calamintha* a EO were also studied. The yield obtained was 2.80%, with eucalyptol, pulegone and rotundifolone predominating. With regard to antioxidant power, the IC₅₀ values recorded by the DPPH test is $23.03 \pm 4.30 \mu\text{g/mL}$, while using the FRAP test, the EC₅₀ value is $55.38 \pm 2.16 \mu\text{g/mL}$. Importantly, *S. calamintha* essential oils showed good antibacterial activity against all the bacteria studied ; notably, the zone of inhibition ranged from 12.67 ± 0.58 to 48.67 ± 1.15 mm, and MICs ranged from 1.49 ± 0.00 to $5.96 \pm 0.00 \mu\text{g/mL}$. The results of this study suggest that *S. calamintha* EOs can be developed as alternative agents to treat drug resistance phenomena and infectious diseases.

Key words : *Satureja calamintha*, Antioxydant, Antibacterial, Essential oil

CLIMATE CHANGE AND ITS EFFECTS ON HUMAN HEALTH

Samer H. K. Al-Jashaami, Safaa M. Almudhafar , Basim A. Almayahi

Faculty of Physical Planning, Urban Planning Department, University of Kufa

ORCID ID: 0009-0002-2090-7614

Department of Geography, Faculty of Arts, University of Kufa

ORCID ID:0000-0002-0425-2868

Department of Physics, Faculty of Science, University of Kufa

ORCID ID: 0000-0001-7052-8060

Abstract

Climate change refers to long-term shifts in weather patterns caused by natural and human activities, primarily through the release of greenhouse gases. This phenomenon poses serious threats to ecosystems, economies, and human health globally. Iraq, particularly the city of Najaf, is severely affected by the rising temperatures, water scarcity, and unpredictable weather patterns linked to climate change. These environmental changes have significant consequences on human health, including heat-related illnesses, the spread of infectious diseases, food insecurity, and mental health challenges due to displacement and economic disruptions. The agricultural sector, which is critical to the region, faces declining productivity, exacerbating malnutrition and poverty. Immediate interventions and comprehensive strategies are required to mitigate the impacts of climate change, protect public health, and ensure sustainable living conditions for the population of Najaf and other vulnerable regions in Iraq.

Keywords: Climate change, Global warming, Health impacts, Water scarcity, Food insecurity, Infectious diseases, Heatwaves, Public health

Introduction

Climate change refers to long-term shifts in weather patterns in a particular region, including changes in temperature, precipitation, and wind conditions [1]. These changes can occur due to natural phenomena such as volcanic eruptions, or external factors like variations in solar radiation. However, human activities are now the most significant drivers of climate change [2]. This phenomenon poses one of the most serious threats to life on Earth, including human existence. Therefore, it is imperative for policymakers and stakeholders to develop and implement solutions to combat the effects of climate change and ensure the survival of life on Earth [3-6]. Essentially, climate change can be described as a shift in climatic conditions caused by human activities that release large amounts of greenhouse gases (GHGs) into the Earth's atmosphere. These emissions result from industrialization, urban growth, and the extensive use of environmentally harmful fossil fuels (oil, gas, coal) [7-10].

Causes of Climate Change

Climate change occurs primarily due to the accumulation of greenhouse gases in the Earth's atmosphere. These gases, although naturally present in the atmosphere, have dramatically increased due to human activities [11]. The primary greenhouse gases include:

- Carbon dioxide (CO₂)
- Methane (CH₄)
- Nitrous oxide (N₂O)
- Fluorinated gases (industrial gases)

While greenhouse gases naturally trap some of the sun's heat, maintaining Earth's average temperature at a level suitable for life, human activities, especially since the Industrial Revolution, have drastically increased their concentrations. As a result, the Earth's average temperature has risen, leading to global warming and altering weather patterns [12].

The Consequences of Global Warming

The effects of global warming are evident and concerning. The most prominent risks to the environment include:

1. **Rising Temperatures:** Increased global temperatures disrupt the climate system, leading to changes in rainfall patterns and their distribution. As temperatures rise, more water vapor accumulates in the atmosphere, which can either result in heavy rainfall in some areas or severe droughts in others. These shifts in precipitation patterns pose risks to water resources, agriculture, and ecosystems.
2. **Melting Ice and Rising Sea Levels:** Higher temperatures are causing glaciers and ice caps to melt, contributing to rising sea levels. It is estimated that if current climate change trends continue, sea levels could rise by approximately 88.9 cm by 2100, which would have devastating effects on low-lying coastal regions and islands.
3. **More Extreme Weather Events:** Climate change is increasing the frequency and severity of extreme weather events such as floods, droughts, and hurricanes. These events pose risks to human health, infrastructure, and the environment.

Impact of Climate Change on Human Health

Climate change has both direct and indirect impacts on human health. While some effects may be beneficial, the majority are negative. Here are some of the key impacts:

1. **Direct Health Effects:** Extreme weather events such as heatwaves, cold snaps, floods, and droughts have direct impacts on human health. Heatwaves, in particular, can lead to heat exhaustion, dehydration, and heatstroke, while cold snaps can increase the risk of hypothermia

and respiratory diseases. Floods and droughts can cause injury, displacement, and even loss of life [13].

2. Health Effects from Ecosystem and Social Disruptions: Climate change disrupts ecosystems, increasing the spread of infectious diseases and altering food production. For example, rising temperatures can lead to the spread of diseases like malaria and dengue fever, as well as malnutrition due to reduced crop yields [14].

3. Mental Health and Social Well-being: Displacement due to extreme weather events, loss of livelihoods, and food insecurity contribute to increased mental health disorders such as anxiety, depression, and post-traumatic stress disorder (PTSD). Communities facing continuous environmental stressors may experience long-term disruption in social and economic activities [15].

Climate Change in Iraq: The Case of Najaf

Table 1 shows summarizing the key environmental and health-related impacts of climate change in Najaf, Iraq

Table 1 The key environmental and health-related impacts of climate change in Najaf

Category	Indicator	Current Status	Projected Status (2050)
Temperature	Average summer temperature	45°C	48°C–50°C
Water Scarcity	Availability of clean water (per capita)	1200 m ³ /year	< 800 m ³ /year
Agricultural Yield	Wheat and barley production	25% decline (2010–2020)	Further 40% decline expected
Health Disease Incidence	Cases of heat-related illnesses Waterborne diseases (cholera, typhoid)	15,000 cases/year 500 reported cases/year	Estimated 30,000 cases/year 1000+ cases/year expected
Sea Level Rise	Coastal area submerged (global impact)	NA	0.8–1 meter rise expected globally

Iraq is among the countries most vulnerable to the adverse effects of climate change, and Najaf, a city in central Iraq, is not immune to these challenges. The region experiences rising temperatures, water scarcity, and shifting weather patterns, all of which have profound implications for the health and well-being of its population [16].

1. Rising Temperatures and Heatwaves

Najaf has witnessed a significant rise in average temperatures over the past few decades. With temperatures often exceeding 50°C (122°F) during summer, prolonged heatwaves can lead to an increase in heat-related illnesses, particularly heatstroke and dehydration. Vulnerable groups, including the elderly, children, and individuals with pre-existing medical conditions, are particularly at risk [17].

2. Water Scarcity

Najaf, like many other regions in Iraq, faces a severe water crisis. As rainfall becomes more erratic and temperatures rise, water resources are being depleted. This scarcity of clean drinking water contributes to waterborne diseases such as cholera, typhoid, and diarrhea. The reduction in water supply also impacts agricultural production, leading to food insecurity and malnutrition.

3. Increased Spread of Infectious Diseases

The rise in temperatures and changes in precipitation patterns create favorable conditions for the proliferation of disease-carrying vectors such as mosquitoes. This can result in increased incidences of diseases like malaria and leishmaniasis. Furthermore, higher temperatures and changing ecosystems can lead to the spread of harmful algal blooms in water sources, which can cause human poisoning and damage marine ecosystems [18].

4. Impact on Agriculture and Food Security

Agriculture in Najaf is a critical sector for the local economy, but it is heavily dependent on predictable weather patterns. Climate change has caused reduced crop yields due to irregular rainfall and extreme temperatures. With less food available and prices rising, malnutrition becomes a significant health issue, especially among vulnerable populations [19].

5. Social and Economic Consequences

The combined effects of climate change on health, water, and agriculture can exacerbate poverty, displacement, and conflict. The displacement of populations due to environmental degradation and lack of resources may further strain public health systems, increase unemployment, and disrupt economic activities [20, 21]. Figure 1 shows climate change impact on public health in Najaf, Iraq.

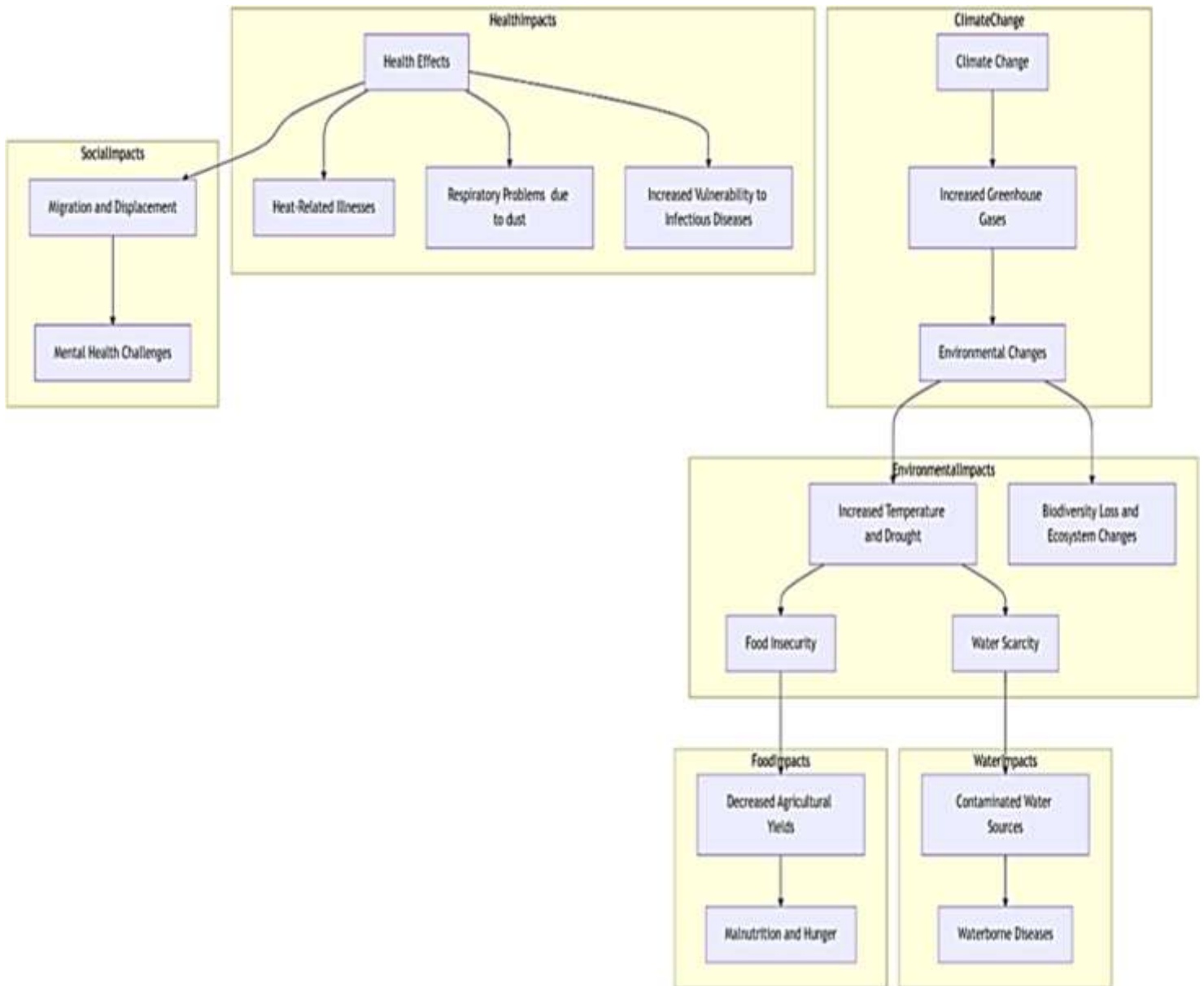

Figure 1 Climate Change Impact on Public Health in Najaf

Future Challenges and Recommendations

The long-term consequences of climate change in Najaf and Iraq as a whole are likely to worsen without immediate intervention. Some potential future challenges include:

1. Severe Water Shortages: It is expected that, within the next 50 years, the availability of drinking water could drop significantly, affecting between 5 and 8 billion people globally. Iraq, with its current water challenges, is particularly vulnerable.
2. Declining Agricultural Productivities soil fertility declines and desertification increases, crop yields are expected to decrease further, putting additional pressure on food security.

3. Increased Natural Disasters: Rising sea levels and more frequent extreme weather events could result in increased displacement, loss of life, and economic disruption.

Table 2 show the critical need for coordinated action to the health and environmental crises arising from climate change in Iraq

Table 2 Summary highlights the critical need for coordinated action to the health and environmental crises arising from climate change

Aspect	Details
Primary Issue	Climate change is causing severe environmental and health challenges in Iraq
Key Environmental Impacts	Rising temperatures, water scarcity, unpredictable weather patterns, and agricultural decline.
Health Impacts	<ul style="list-style-type: none"> - Heat-related illnesses, such as heatstroke and dehydration. - Increased spread of infectious diseases like malaria, cholera, and typhoid. - Food insecurity leading to malnutrition and related disorders. - Mental health challenges, including anxiety and PTSD, from displacement and economic stress.
Najaf as a Case Study	<ul style="list-style-type: none"> - Temperatures reaching over 50°C during summer. - Water availability expected to drop below 800 m³ per capita by 2050. - Agricultural productivity in wheat and barley predicted to decline by an additional 40%. - Doubling of waterborne disease cases by 2050.
Broader Implications Proposed Solutions	<p>Climate change exacerbates poverty, displacement, and social instability in Iraq.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Improve water management and agricultural practices. - Develop health infrastructure to combat climate-related diseases. - Implement policies to reduce greenhouse gas emissions and adapt to environmental changes. - Strengthen public awareness and preparedness for climate-related health risks.

Conclusions

The effects of climate change on human health in Najaf, Iraq, are both immediate and long-term. Rising temperatures, water shortages, and changing weather patterns present serious health risks, including heat-related illnesses, infectious diseases, and food insecurity. Addressing these challenges requires coordinated efforts at the local, national, and international levels to mitigate the impacts of climate change and safeguard public health. Strategies should focus on reducing greenhouse gas emissions, improving water management, and enhancing public health infrastructure to ensure resilience against future environmental changes. By acknowledging the urgent need for action, Iraq, including Najaf, can work towards building a more sustainable and health-conscious future in the face of a changing climate.

REFERENCES

Almudhafar, S.M. Spatial Variation of Biological Contamination of Soil from Najaf City. Indian Journal of Environmental Protection this link is disabled, 2020, 40(2), pp. 196.

- Almudhafar, S.M., Alattabi, I.A. Effect of environmental factors on drainage water network in Najaf governorate, Iraq. *Indian Journal of Environmental Protection* this link is disabled, 2019, 39(11), pp. 1050
- Almudhafar, S. M. Environmental assessment of shut alkufa in Iraq. *Plant Archives*, 2018, 18(2), pp. 1551
- Almudhafar, S.M., Abboud, H.A. Spatial variation of surface water contamination by heavy elements in Alhira relative to tourism. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 2018, 7(4)
- K. R. Kadhim, S. Almudhafar, B. A. Almayahi, 2023. An environmental assessment of the non-living natural resources and the available capabilities and their investment in Al-Najaf Governorate, *HIV Nursing* 23 (3), 265–273
- IA Alattabi, SM Almudhafar, BA Almayahi (2023). Natural constituents of the elements affecting soil pollution and health effects and changing their properties by wastewater in Najaf district center, *Solid State Technology* 63 (6), 5438-5452.
- Safaa M. Almudhafar, B.A. Almayahi and Hanan H. Jawad. Effect of Environmental Parameters on Soil Salinity on Plant. Volume 24, Issue 5, 2020. Pages: 4247-4253. Doi: 10.37200/IJPR/V24I5/PR2020140.
- Abdil-Ameer Noor T., Almudhafar Safaa M., Almayahi B. A. Environmental assessment of solid waste collection sites in Najaf Governorate. *International J. Ecomedical and Public Sciences, (IJEPS)* 5 (4): 01-05 (2022).
- Abyss, K. D., Almudhafar, S. M., Almayahi, B. A. The right of disabled children in Iraqi. *International Journal of Health Sciences*, 2022, 6(S4), 47269-47276. <https://doi.org/10.53730/ijhs.v6Ns7.13129>
- Khalid R. Kadhim, Safaa Almudhafar, B. A. Almayahi. An environmental assessment of the non-living natural resources and the available capabilities and their investment in Al-Najaf Governorate. *HIV Nursing* 2023, 23 (3): 265-273.
- Noor T. Abdil-Ameer, Safaa M. Almudhafar, B. A. Almayahi. The Natural Characteristics Affecting the environmental pollution Contrast at the Center of Al-Manathira District. *International Journal of Academic Multidisciplinary Research*, Vol. 7 Issue 1, January - 2023, Pages: 166-175
- Huda S. Abdel Wahhab, Safaa M. Almudhafar, Ahmed S. Alalaq, B. A. Almayahi. Social Environment and Its Effects on Domestic Violence. *Rev. Gest. Soc. Ambient Miami*, v.17.n.7, p.1-14, e03536, 2023.
- Safaa M. Almudhafar, Noor Tahseen Abdulameer, Basim A. Almayahi. Environmental Assessment of Surface Water Contamination with Pathogenic Bacteria in the Manathira District Center, *JCHR* (2023) 13(3), 1067-1077.
- Safaa M. Almudhafar, Russel Alaa Mohsen, Basim A. Almayahi. Environmental Assessment of the Impact of Water Pollution in the Bahar Al Najaf on Plants. *JCHR* (2023) 13(3), 1036-1046.
- Safaa M. Almudhafar, Azhar Rahman Sweihi, Basim A. Almayahi. Spatial Analysis of Surface Water Contamination with Pathogenic Fungi Resulting from Sewage Sites in Najaf Al-Ashraf Governorate. *JCHR* (2023) 13(3), 996-1011.
- Safaa M. Almudhafar, Noor Tahseen Abdulameer, Basim A. Almayahi. The Impact of Pathogenic Fungi on Soil Contamination in the Center of the Al-Munadhirah District. *JCHR* (2023) 13(3), 1056-1066.
- Hassan Abdullah Hassan, Safaa M. Almudhafar, Iman A. Al Atabi, B. A. Almayahi. Environmental Factors Affecting Surface Water in Al Mishkhab District. *Migration Letters*, 2023, Volume: 20, No:7, pp. 261-276.
- Safaa M. Almudhafar, Maryam A. Rahim, Basim Almayahi. Spatial Analysis of Household Waste's Impact on Soil and Air Pollution. *IJEP* 44 (2): 52-685 (2024).
- Samer H. Kadhemi Al-Jashaami, Safaa M. Almudhafar, Basim A. Almayahi. A Spatial Analysis of the Influence of Environmental Factors on the Growth and Proliferation of Pathogenic Fungi in the Manathira River. *Kurdish Studies*, 2024, Volume: 12, No: 2, pp.5450-5461.
- Samer H. Kadhemi Al-Jashaami, Safaa M. Almudhafar, Basim A. Almayahi. The Effect of Climate on the Variation of Pathogenic Bacteria in the Waters of the Manathira River. *Kurdish Studies*, 2024, Volume: 12, No: 2, pp.2330-2341.
- Safaa M. Almudhafar, Rusul Z. Almudhafar, Zainab A. ALzurfi, B. A. Almayahi, (2024). Assessment of the environmental reality in Alharfiyin in the city of Najaf, Iraq. *Library Progress International*, 44(3), 13493-13500.

ENHANCING SAFETY AND PRODUCTIVITY: COMPREHENSIVE OH&S PRACTICES FOR MODERN CONSTRUCTION PROJECTS

Fahim Yar Baig

Architectural Engineer at Y.B Engineering and Services

Abstract

Problem Statement: In the dynamic construction industry, ensuring Occupational Health and Safety (OH&S) is critical to protect workers and enhance productivity. However, many regions, particularly developing countries, face significant challenges in implementing effective OH&S practices due to economic, political, and infrastructural constraints.

Research Objectives: This study aims to investigate the diverse factors influencing OH&S practices in the construction industry, analyze the disparities between developed and developing nations, and propose comprehensive strategies to improve safety standards globally. By examining localized and international approaches, the research seeks to offer actionable insights and recommendations for tailoring OH&S practices to specific contexts.

Research Method: This research adopts a mixed-methods approach, incorporating both qualitative and quantitative analysis. Data collection involves a thorough review of existing literature, case studies of construction projects in various regions, and interviews with industry experts. Quantitative data from international labor organizations and government reports will be analyzed to identify trends and correlations in OH&S practices.

Conclusion: The findings underscore the importance of adapting OH&S strategies to local contexts while aligning with international standards. Emphasizing risk control hierarchies, the study highlights the need for robust health and safety committees, transparent policies, and continuous training to mitigate occupational hazards. By adopting these comprehensive practices, the construction industry can significantly enhance worker safety and productivity, ultimately leading to sustainable development.

Keywords: Occupational Health and Safety, Construction Industry, Risk Control, Safety Committees, International Standards, Developing Countries, Workplace Safety, Productivity, OH&S Practices.

APPLICATION OF BAYESIAN HIERARCHICAL MODELS FOR PREDICTING GENETIC TRAITS IN NIGERIA

Idowu, A. O. & Ojenike, O. T.

Department of Mathematics and Statistics, Federal Polytechnic Ilaro Ogun State

Abstract

This study examines the application of Bayesian hierarchical models for predicting genetic traits, which are characteristics inherited through DNA, such as gender, height, weight, BMI, SNPs, cholesterol, and behavioral attributes. Bayesian hierarchical models are valuable in genetic analysis for handling high-dimensional data and integrating multiple sources of uncertainty, allowing for individual and population-level variability. Secondary data and dimensionality reduction techniques, this research retains essential information while managing complexity. Methods include the intercept, probability density function, mean and variance analysis, histogram and density functions, and Q-Q plots. Simulations and real-world genetic datasets highlight the precision and adaptability of Bayesian models compared to traditional statistical approaches. Bayesian hierarchical models excel at capturing complex dependencies across individual, family, and population levels, integrating genomic, phenotypic, and environmental data, which improves predictive accuracy and uncertainty characteristics. This framework enables the capture of trait variabilities across various levels, accounting for interplays between shared and unique and environmental influences. The study's findings indicate that Bayesian hierarchical models outperform conventional models, particularly in predicting complex trait structures and interactions, underscoring their potential in genetics, personalized medicine, and complex trait analysis.

Keywords: Bayesian, Density, Genetics, Hierarchical models, Prediction, Traits.

STRUCTURAL EQUATION MODELLING OF AUTONOMY SUPPORT AND STUDENTS' PERFORMANCE IN EDUCATIONAL STATISTICS IN FACULTY OF EDUCATION, UNIVERSITY OF JOS, PLATEAU STATE, NIGERIA

Igonoh Achenyo Okolo

Department of Educational Foundations, Faculty of Education, University of Jos

Emmanuel Musa Samdi

Department of Marketing, Faculty of Management Science, University of Jos

Abstract

This study explores the relationship between autonomy support and students' performance in educational statistics at the University of Jos, Nigeria. Autonomy support, a concept deeply rooted in self-determination theory, fosters students' sense of volition and intrinsic motivation, which are crucial for academic success. A question was raised and one hypothesis was tested. The research, employed a cross-sectional descriptive and explanatory design. The population for the study was 2012 with a sample size of 261. Primary data were collected through a structured questionnaire. analysed using Structural Equation Modeling (SEM). The results and findings of the study revealed a significant positive relationship between autonomy support and students' performance, with a standardised path coefficient of 0.78. These results underscore the importance of autonomy-supportive teaching strategies in enhancing student engagement and performance in challenging subjects. The study's implications for educational practices and policy development in Nigerian higher education are discussed, along with practical recommendations for future research, empowering educators and policymakers to implement these findings in their institutions.

Keywords: perceived competence, student performance, educational statistics, structural equation modelling, motivation

INCREASING THE THERAPEUTIC UTILITY OF MIDAZOLAM BY SYNTHESIZING ITS NANOPARTICLES

Huma Ikram, Sonia Ali, Muhammad Raza Shah, Darakhshan Jabeen Haleem

Neurochemistry and Biochemical Neuropharmacology Research Unit, Department of Biochemistry,
University of Karachi

HEJ Research Institute of Chemistry-ICCBS, University of Karachi.
Neuroscience Research Laboratory, Dr. Panjwani Center for Molecular Medicine and Drug Research,
University of Karachi

ABSTRACT

Midazolam, an imidazobenzodiazepine, exhibits unique pharmacological properties compared to other benzodiazepines, including a rapid onset of action and high metabolic clearance. In its acidic formulation, midazolam is water-soluble, but it becomes highly lipid-soluble *in vivo*, facilitating its passage through biological membranes. Intranasal administration of midazolam has emerged as a promising method for periprocedural sedation and acute seizure control, offering the advantages of rapid onset and non-invasive delivery. This intranasal route is particularly advantageous for emergency treatments, as it allows for quick, easy administration without the need for intravenous access. Midazolam's potency and efficacy make it especially valuable in the treatment of Status Epilepticus and other neurological disorders. However, challenges such as poor bioavailability and rapid metabolism necessitate improved delivery systems to enhance its therapeutic effect. In this study, we synthesized midazolam nanoparticles to optimize its delivery to the brain via the nasal route. The use of nanoparticles aims to bypass the blood-brain barrier, increase drug retention time, and improve its therapeutic index. The midazolam-loaded polymeric nanoparticles were synthesized using solvent evaporation techniques and characterized for particle size, zeta potential, and drug release kinetics. The nanoparticle formulation was designed to enhance midazolam's stability, bioavailability, and targeted delivery to the central nervous system. The study investigates the potential of this novel nanoparticle-based intranasal delivery system to improve the therapeutic outcomes for patients requiring rapid seizure control or sedation, offering a promising approach to overcoming current limitations in midazolam administration.

SELF-HELP GROUPS IN KERALA: AN ANALYSIS**Aiswarya Gireesh**

Research Scholar, Department of History, University of Kerala, Kariavattam

Dr. Chinthu. I.B

Faculty of History, St. Xaviers College, Thumba, Thiruvananthapuram

ABSTRACT

Self-help groups, also known as SHGs, have become an effective model of community-driven development in India, particularly in Kerala. The majority of the members of these groups are female, and they work together to further the causes of social empowerment, financial inclusion, and mutual assistance. By its extraordinary accomplishments in the fields of education, healthcare, and gender equality, Kerala has created a climate that is conducive to the growth of self-help groups (SHGs). This research investigates the establishment of self-help groups (SHGs) in Kerala and their functioning, impact, and problems. Through an analysis of the pioneering initiative of the state, the Kerala State Poverty Eradication Mission (Kudumbashree), this article demonstrates how self-help groups (SHGs) contribute to women's empowerment, the maintenance of economic stability, and social cohesion. By highlighting the importance of continued support and creativity, the research highlights the necessity of addressing existing issues and ensuring the future success of self-help groups (SHGs) in Kerala

SENSITIZING THE PEOPLE WITH THE MERITS OF PEACE, CULTURE AND HOLINESS**M. Jaya Kumar Jacob & K. Santhi Priya**

Department of Environmental Sciences & Engineering, Hebrew Open University

Social Studies Teacher, St. Ann's School, Mariampet

Abstract

Globally people at present are under constant threat of facing III world war with the sophisticated weapons due to many self-made problems. Racial conflicts determine perpetual wars in which many innocent people are victimized in several regions in the globe. Belief system of different warring cultures breaking the ethical phenomenon and dividing the globe into several narrow fragments and driving to peacelessness. Discrimination of Gender, Race, Religion, Political Situations, Population, Pollution, Morals, Values, Ethics, and Economy etc. are the main cause of conflict. Understanding the levels of conflicts among the people groups, nations, physical to spiritual, internal to external, local to global, may remove the stress and enhance the good relationships in human beings. Sensitization of such a conflict orientation of the people with the merits of peace, culture and holiness is the prerequisite of the globe and an urgent social need.

FOREIGN POLICY TURMOIL AND GLOBAL SHOCKS: WHAT NEXT FOR INTERNATIONAL RELATIONS?

Mizanur Rahman

Department of Political Science

Bangabandhu Sheikh Mujibur Rahman Science and Technology University Gopalganj

Abstract

The evolving dynamics of international relations are increasingly shaped by a series of foreign policy upheavals and global shocks, including geopolitical conflicts, economic crises, climate emergencies, and technological disruptions. This study examines the interplay between these phenomena and their implications for global governance and state behavior. Employing both qualitative and quantitative approaches, the paper analyzes historical and contemporary data to identify patterns in foreign policy responses to shocks and evaluates their broader impact on international stability. Through qualitative case studies, the research explores pivotal events, such as the Ukraine-Russia conflict and the U.S.-China rivalry, shedding light on how states adapt their strategies to maintain influence and sovereignty. Quantitative methods, including statistical analysis of trade disruptions and military expenditures, provide empirical evidence of the cascading effects of global shocks on diplomatic relations and multilateralism. The findings reveal a shift towards regionalism and strategic partnerships, underscoring the erosion of trust in traditional international frameworks. The study concludes by proposing actionable recommendations for policymakers to navigate this turbulent era. These include fostering adaptive diplomacy, enhancing resilience in multilateral institutions, and promoting equitable resource distribution to mitigate the disproportionate impact of global shocks on vulnerable nations. By bridging qualitative insights with quantitative evidence, this research offers a comprehensive perspective on the challenges and opportunities facing international relations in an era of uncertainty.

**STRUCTURE-BASED DRUG REPURPOSING TO INHIBIT THE DNA GYRASE OF
*MYCOBACTERIUM TUBERCULOSIS*****Balasubramani G L, Rinky Rajput, Manish Gupta, Pradeep Dahiya, Jitendra K Thakur, Rakesh Bhatnagar and Abhinav Grover**School of Biotechnology, Jawaharlal Nehru University
National Institute of Plant Genome Research.
Banaras Hindu University, Banaras**Short Introduction:**

Drug repurposing is an alternative avenue for identifying new drugs to treat tuberculosis (TB). Although TB can be cured with anti-tubercular drugs, the emergence of multidrug-resistant and extensively drug-resistant strains of *Mycobacterium tuberculosis* H37Rv (Mtb), as well as the significant death toll globally, necessitate the development of effective drugs to treat TB.

Experiments and Key result findings:

In this study, drug repurposing approach was employed to address this drug resistance problem by screening drugbank database to identify novel inhibitors of the Mtb target enzyme, DNA gyrase. The compounds were screened against the ATPase domain of gyrase B subunit (MtbGyrB47), and the docking results showed Echinacoside, Doxorubicin, Epirubicin, and Idarubicin possess high binding affinities against MtbGyrB47. Comprehensive assessment using fluorescence spectroscopy, SPR, and CD titration studies revealed that Echinacoside as a potent binder against MtbGyrB47. Further, ATPase, and DNA supercoiling assays exhibited IC₅₀ values of 2.1-4.7 μM for Echinacoside, Doxorubicin, Epirubicin, and Idarubicin. Among these compounds, the least MIC₉₀ of 6.3 μM and 12 μM were observed for Epirubicin and Echinacoside, respectively. Hence, our findings indicate that Echinacoside and Epirubicin target mycobacterial DNA gyrase, inhibit its catalytic cycle, and retard mycobacterium growth. Further these compounds exhibits potential scaffolds for optimizing novel anti-mycobacterial agents that can act on drug-resistant strains.

References:

- Agrawal A, Roué M, Spitzfaden C, Petrella S, Aubry A, Hann M, Bax B, Mayer C. *Biochem J.* 2013 Dec 1;456(2):263-73.
- Stanger F V, Dehio C, Schirmer T. *PLoS One.* 2014 Sep 9; 9 (9):e107289. doi: 10.1371/journal.pone.0107289.

THE ROLE OF URBAN PLANNING IN THE CONSTRUCTION OF RESIDENTIAL**SHIVA VELAYATI**

UNIVERSITY COLLAGE OF NABI AKRAM

ABSTRACT

Along with the growth of urbanization, the policy of mass housing production and the construction of residential complexes in the form of short and high-rise models was implemented as one of the ways to respond to housing needs at different times, similar to other parts of the country. But the architecture of residential complexes is one of the most important issues in urban planning. Because its different formations are a reflection and result of different conditions. From the perspective of urban planning, knowing these factors and their role is very important. Not only it is one of the study priorities in the field of urban planning, but also it is effective in making the right policy for the development of desirable and sustainable cities. In this article, various factors were determined, then urban planners, city planners and architectural experts were asked to determine the importance of each of the mentioned factors in the formation of the architectural dimensions of residential complexes. Then, using the Analytic Hierarchy Process (AHP), the role of the main factors in the design of the plan, facade, structures and materials, location, form and direction of residential complexes is ranked. The results show that economic, political and social factors are far more effective than urban planning, environmental and cultural considerations in the architecture and construction of residential complexes. And to some extent, other aspects of housing have been neglected. So that economic considerations have the most weight. Therefore, it is necessary to provide suitable solutions and processes for planning, designing and building models of residential complexes. So that managers and urban planners consider social, cultural values and government regulations and formulated policies in the first priorities. And residential buildings should be built in order to meet the requirements and pay attention to sustainability factors.

ETHICS AND GEN AI**Janhavi, Dr. Chhavi Rana**

Computer Science and Engineering, Maharshi Dayanand University

Abstract

With new innovations every day, Generative AI has approached as one of the most influential technologies in the history of AI. For high quality multimedia, chatbots, automated email responses, simplification of the data, Generative AI is here for you. From text, images, videos to high quality graphics, everything is a click away. Generative AI uses the concepts of machine learning, neural networks and reinforced learning through human feedback to provide us with high quality content, enabling access to more personalized data. This has enabled Generative AI to enter the various commercial and non-commercial fields due to its tremendous capabilities and ease of access. However, sometimes these conveniences come at cost of our privacy and security. From deepfake to cyber-attacks, the safety concerns are a must. This paper will address such issues and conduct a systematic review on the generative AI ethical concerns and their solutions to ethical development of AI and conform to the societal regulations, sentiments and fairness to drive the urgency of folks towards the issues for a sustainable and safe development of AI in future.

Keywords:

AI; Generative AI; AI Ethics and Bias; Ethical challenges; Privacy; bias in AI; Generative AI applications;

A HYBRID MODEL OF CHEMOTHERAPY AND IMMUNOTHERAPY FOR THE TUMOR-IMMUNE INTERACTIONS

Mr. Muhammad Hussain

Kohat University of Science & Technology, Kohat Pakistan, Institute of Numerical Sciences

Abstract

Cancer treatment has been developed significantly, but the interaction between tumor cells and the immune system remains complex. This study suggests a hybrid model combining chemotherapy and immunotherapy to examine the interaction between tumor and immune system. The model incorporates mathematical modeling and computer simulation approaches to show the detailed dynamics of tumor growth, immune response, and treatment outcomes. Our results demonstrate that the combined therapy enhances the anti-tumor immune responses, prevent tumor growth, and increase survival chances. The model identifies key parameters that influence the effectiveness of treatment, including the antigenicity of the tumor, concentration of the chemotherapy dosing and administration of immunotherapy. Results reveals that optimal treatment outcomes are achieved when chemotherapy is administered in conjunction with immunotherapy. This study provides a framework for optimizing hybrid cancer therapies and highlights the potential benefits of combining chemotherapy and immunotherapy for improved treatment outcomes. Through rigorous clinical trials, the study could play a significant role in shaping the future of different cancer therapy designs, as well as providing new hopes for those diagnosed with this destructive disease. Furthermore, the model can be extended to incorporate additional factors.

The keywords: Chemotherapy, immunotherapy, tumor, antigenicity

STUDY OF THE ENERGY CHARACTERISTICS OF A SYMMETRIC SOLAR STILL

Adel DELIOU

University of UMSB of Jijel, Department of Mechanical Engineering

Abdelkader FIDJAH

University of Djelfa, Mechanics and Materials Development Laboratory

Mohamed CHAOUR

Center of Research in Mechanics (CRM), P.O. Box 73B

Khmissi BELKAID

Scientific and Technical Research Center on Arid Regions CRSTRAAlgeria

Meriem DEHBI

Physic-chemistry of Materials and Environment Laboratory, University of Djelfa

ABSTRACT

Our work consists in studying experimentally and theoretically a chapel-type solar still. Distilled water production tests were carried out using well water with conductivity. The numerical study of the system by the application of the finite difference method, allowed us to better see the temporal evolution of the temperatures, the variation of the operating characteristics of the distiller such as the internal efficiency, the global efficiency, yield and performance factor.

The program developed was validated by the comparative study of theoretical and experimental results taken under the same conditions. The measurements made by our program under the same conditions with respect to temperatures, solar flux have been verified by measurements made experimentally on a distiller made at the laboratory level with an absorption surface of 1.2 m² in Aluminum and an angle of inclination of the glazing of 15°, under the climatic conditions of the town of Tipasa.

The day of July 15 was chosen for the calculation, the daily productivity in distilled water. During this day the production reached 5.2 liters; under a radiance of 1015.75 w/m² inducing an ambient temperature of 37.5°C with brine reaching 70.9°C, the rated internal efficiency is 35.23% with an overall efficiency of 53.42% and a performance factor of 2.33.10⁻⁴ l/kJ.

Keywords: Solar distillation, Finite differences, Knot method, Efficiencies, Temperatures

**AN ANALYSIS OF THE SHORT STORY *AUTUMN AND STROLLING* BY
SAKUTARO HAGIWARA**

Irina-Ana DROBOT

Technical University of Civil Engineering Bucharest, Faculty of Engineering in Foreign Languages,
Department of Foreign Languages and Communication

ORCID ID: 0000-0002-2556-6233

ABSTRACT

The purpose of this paper is to analyze the short story *Autumn and Strolling* by Japanese author Sakutaro Hagiwara. He is one of the innovators of modern literature, yet he is also willing to preserve the specific Japanese culture identity. The short story *Autumn and Strolling* presents readers with the specific strong connection between human beings and nature in Japanese culture, which is well-known with Zen Buddhism and with the native religion of Japan, namely Shintoism. For the Japanese, human beings are a part of nature, and not the masters of it. While the short story is about taking a walk in nature, it is not focused on external reality. On the contrary, the walk becomes a pretext for reflection, and the atmosphere of autumn clearly invited to meditation and contemplation. Autumn also best exemplifies the idea that everything in life is subject to change and loss, an idea of Zen Buddhism. The autumn season is one of transition and also one of rapid and radical changes. The narrator walks by himself and watches the changes in nature during the autumn season, describing them visually and in detail. Walking, in a concrete, literal way, gains figurative meaning by referring to a journey of contemplation, uncertainty, as well as to a journey which is related to the process of self-discovery. Issues such as the impermanence of life from Zen Buddhism are visible in this poem. We could refer to the conceptual metaphor “life is a journey.”

Keywords: Zen Buddhism, impermanence, loss, conceptual metaphor

INFLUENCE OF CRITICAL SUCCESS FACTORS FOR CONSTRUCTION MANAGEMENT STRATEGIES ON SUCCESSFUL DELIVERY OF REAL ESTATE PROJECTS IN MINNA, NIGER STATE NIGERIA

Yabagi, Muhammad Lapai,
S. U. Kunya,
Jamilu Ya'u

Department of Building Technology, Abubakar Tafawa Balewa University

ABSTRACT

The study highlights a gap in research on critical success factors in real estate project management, noting that project managers tend to focus more on meeting time and cost targets than on quality. This results in inadequate quality efforts, and there is limited literature on enhancing real estate development performance through project management strategies. Therefore, this study examined the influence of CSFs for construction management strategies on real estate development in Minna, Niger State with a view to enhancing real estate housing delivery. To achieve this, data were collected from 120 respondents comprising of Project Managers, Consultants, Building Contractors, and Real Estate Developers at a response rate of 90%. Analysis of data was undertaken with the use of percentage, Mean Item Score and Multiple Regression analysis. It was found that the most important CSFs for construction management strategies on real estate development was “Project Management Related CSFs” (MIS = 4.78); all the construction project management strategies under the seven (7) basic CSFs on real estate development are extremely effective (average MIS = 4.36 - 4.51); all the basic project success criteria used to assess the influence of CSFs on real estate development were extremely significant (average MIS = 4.41); and there exists a positive, weak and significant relationship between CSFs and rate of Cost/Budget Related estate development. It was concluded that CSFs for construction management strategies on real estate development in Minna, Niger State are extremely significant and capable of enhancing real estate housing delivery. It was, therefore, recommended that real estate developers should lay more emphasis on the implementation of Project Management Related CSFs so as to enhance the delivery of real estate development projects in Minna, Niger State.

Keywords: Construction Management Strategies, Critical Success Factors, Project Delivery, Real Estate.

INTRODUCTION

Construction is one of the major industries that contribute to global economic growth. According to the World Economic Forum, the global construction industry is projected to grow by 85% by 2030, reaching a value of around 15.5 trillion USD (World Economic Forum, 2016).

However, the construction industry is known for encountering numerous challenges that affect successful project delivery, such as cost overruns, schedule delays, and poor quality of work. As such, it is essential for construction firms and stakeholders to implement effective construction management strategies that will enhance the success of construction projects.

Therefore, the construction industry faces a complex operating environment characterized by diverse stakeholders, complex processes, and uncertain project outcomes. In response to these challenges, construction firms have developed various construction management strategies that are aimed at enhancing project success. Construction management strategies refer to the comprehensive plans, policies, and procedures that a construction firm uses to manage the resources, processes, and stakeholders of a construction project (Choudhury & Fang, 2008).

In addition, construction management of real estate projects is constantly evolving and the success of a project is dependent on various factors. It is crucial for construction managers to identify and focus on Critical Success Factors (CSFs) that have a significant impact on project delivery. CSF is defined as the essential elements and activities that must be effectively implemented for a project to achieve its intended objectives (Chan, Scott, & Lam, 2002). The examination of these CSF is necessary to identify areas that require improvement and to ensure that the project is completed on time and within budget. The successful implementation of CSFs can help construction stakeholders to deliver projects on time, within budget, and with superior quality.

Effective management and engagement of project teams and stakeholders is another CSF in construction project delivery. Construction projects involve different stakeholders, such as clients, contractors, suppliers, and communities. These stakeholders have divergent interests, goals, and expectations, which can impact the project's success. Therefore, construction firms must employ effective methods for managing and engaging their project teams and stakeholders to ensure project success.

Despite the existence of multiple construction management strategies, construction firms still struggle to deliver projects successfully. This highlights the need for examining the critical success factors of construction management strategies that affect project delivery. Research has shown that different factors can act as CSFs in construction projects, depending on the nature and context of the project (Chan *et al.*, 2002). It is thus necessary to identify the specific factors that are most critical for managing construction projects successfully. Therefore, this study aims to examine the critical success factors for construction management strategies on successful project delivery. In order to achieve this aim, the study identified the CSFs for construction

project management strategies on real estate development; determined the effectiveness of the CSFs for construction project management strategies; and ascertained the extent to which the CSFs for construction management strategies influence the delivery of real estate projects in Minna.

LITERATURE REVIEW

The goal and aims of the study was the subject of an existing evaluation of publications in this domain. This assisted in presenting the work in the appropriate perspective and identifying the variables needed to effectively address the research problem.

Critical Success Factors for Construction Management Strategies in Delivery of Real Estate Development Projects

Studies have also shown that the certain factors that are more critical to the project success than others, are called "critical success factors (CSFs)" (Al-Ageeli & Alzobae, 2016). The term "critical success factors," in projects and the management of projects, was used firstly by Rockart (1981) as " those factors predicting success on projects ". The CSFs are a group of project areas or variables that are correlated to the project success strongly, and whose maximization or minimization, will lead to project success. According to Russell and Jaselskis (1992), the critical success factors are a limited number of variables in which the satisfactory results will ensure the successful competitive performance of the organization, department, or individual. Another definition from literature defined CSFs from a Project Management perspective, as the characteristics, conditions, or variables that can have a significant impact on the success of the project when properly sustained, maintained, or managed (Zarina Alias *et al.*, 2014). On this note, Zarina Alias *et al.* (2014) identified eleven (11) CSFs; these are: Support from senior management; Skilled designers; Skilled project managers; Troubleshooting; Project team motivation; Commitment of all project participants; Strong/detailed plan effort in design and construction; Adequate communication channels; Effective control, such as monitoring and updating plans; Effective feedback; and Adequate financial budget. In addition, Zarina Alias *et al.* (2014) reported that project success can be described as a complex and often illusory construct, but nonetheless it is of crucial importance to effective project implementation. Therefore, the project performance indicators that should be on project success are: Construction cost; Construction time; Quality; Construction predictability, Time predictability, Defects predictability, Client satisfaction with the service; and Client satisfaction with the product. In line with this, Zarina Alias *et al.* (2014) suggested that CSFs can be grouped under five (5) main categories. These include: human-related factors, project-related factors, project

procedures, project management actions and external environment. Variables within each group can influence a variable in others, and vice versa.

The success of a construction projects is an important issue for most of the governments, users and communities. In modern construction projects there are significant challenges for both the clients and contractors to deliver the project successfully due to increasing complexity in design and the involvement of stakeholders (Doloi, 2009). Furthermore, Pakseresht and Asgari (2012) reported that organizations should concentrate on the more efficient factors or so-called the critical success factors considering their restrictions. In line with this, Pakseresht and Asgari (2012) identified ten (10) CSFs of construction projects. These are: Technical and economic assessment of the project required resources; Experience and executive records of the project manager; Project strategic planning; The executive experience of the contractor team about the project subject; Ability of on-time decision making (employer's agent in project); Project control management; Prioritization of purchasing the needed items considering the project schedule; Mechanism of forming an experienced technical-legal team at the time of contract; Authorization in Financial decision makings and cost control considering project type and size; and Mechanism of financial payment in relation to the project commitments and Plan. These CSFs are arranged in descending order of importance. In view of this, Ramlee *et al.* (2016) reported that a construction project failure primarily defined as disappointment in either one or the combination of cost, time, quality, and management. It is therefore imperative to identify the CSFs and the relationship between various attributes of a project success. Nyangwara and Datche (2015) identified CSFs as the factors affecting project performance in a detailed review of CSFs. These factors were broken down into five basic categories, which include: Project Management Actions; Project Related Factors; External Environmental Factors; Project Procedures; and Human Related Factors. These factors are hereby discussed in detail.

Influence of Critical Success Factors for Construction Management Strategies on the Successful Delivery of Real Estate Projects

According to Hart *et al.* (2021), investments in the construction and real estate (CRE) sector can deliver positive impacts to people and communities by creating economic opportunities, enabling inclusive urbanization and fostering environmental sustainability. As countries in Africa and South Asia become increasingly urban, rising demand for infrastructure and real estate presents an opportunity for investors to contribute to the realization of key development goals. This is because Macroeconomic trends are driving demand for CRE investments in Africa and South Asia. CRE sector investments in cities determine urban form and also lock-in

economic, social and environmental performance for years to come. Many cities in Africa and South Asia are consuming more land for housing and infrastructure to accommodate new urban residents. At the same time, they also have limited capacity for governance and tax collection. They also have fewer resources to deliver core public infrastructure and services, such as housing, transport, electricity, water and sanitation in new and existing developments (Beard *et al.*, 2016). These trends pose both challenges and opportunities for CRE investments to advance sustainable development.

Africa and South Asia are now key geographies for the CRE sector. Africa and Asia are expected to be home to more than 90 per cent of the increase in urban population of about 2.5 billion people by 2050 (United Nations, 2019) and the majority of the increase in built-up urban land globally. Urbanization in Africa rose from 15 to 40 per cent from 1960 to 2010, and the urban population is estimated to triple in the next 50 years (Freire *et al.*, 2014). South Asia's urban population is expected to absorb 250 million more people by 2030 (World Bank, 2015). In many cities in Africa, high rates of urbanization are increasing housing needs in urban areas, causing a large-scale housing and service backlog.

The study of project success and critical success factors is a means of understanding and thereby improving the effectiveness of construction projects. Effective and efficient management of CSFs is the basic requirement of project success. Many kinds of research have been conducted on the critical factors influencing project success and they show that both critical success factors and project success have a very close and significant relationship with each other. Determining CSFs will give an organization a competitive edge and is the ultimate result of success in fulfilling the responsibility of project management companies. This will give rise to satisfied investors, professional bodies which will make the project management company prosper. Generally, CSFs are a set of project variables or factors that are strongly correlated to project success, and whose maximization or minimization, depending on whether they are favorable or unfavorable, will lead to project success. They are the few key areas where things must go right for the business to flourish. If results in these areas are not sufficient, the organization's efforts for the period will be less than desired (Ramakrishna *et al.*, 2012).

Summary of Literature Review

The review of literature led to the identification of the main research variables required for field work, analysis of data, and achievement of the research objectives. These research variables are presented in Tables 1 – 3.

Table 1: Main CSFs for Construction Management Strategies on Successful Delivery of Real Estate Projects

S/No	Critical Success Factors	Source(s)
1	Project Management Related Critical Success Factors	Rockart (1979); Kerzner (1987); Pinto and Slevin (1987); Pinto and Slevin (1989); Russell and Jaselskis (1992); Belassi and Tukul (1996); Clarke (1999); Lim and Mohamed; 1999); Sadeh <i>et al.</i> (2000); Shenhar <i>et al.</i> (2001b); Cooke Davis (2002); Chan <i>et al.</i> (2002); Muller and Turner (2003); Parviz and Rad (2003); Chan and Chan (2004); Muller and Turner (2005); Pheng and Chuan (2006); Wang and Huang (2006); Steinfort and Walker (2007); Ahadzie <i>et al.</i> (2008); Doloi (2009); Pakseresht and Asgari (2012); Ramakrishna <i>et al.</i> (2012); Pakseresht and Asgari (2012); Ahmad <i>et al.</i> (2013); Alzahrani and Emsley (2013); Adnan <i>et al.</i> (2014); Zarina Alias <i>et al.</i> (2014); Al-Ageeli and Alzobae (2016); Iram <i>et al.</i> (2016); Ramlee <i>et al.</i> (2016); Ogunde <i>et al.</i> (2017); Muiruri and Sang (2019)
2	Procurement System Related Critical Success Factors	
3	Clients Related Critical Success Factors	
4	Design Team Related Critical Success Factors	
5	Environment Related Success Factors	
6	Contractor Related Critical Success Factors	
7	Project Manager Related Success Factors	

From the review of literature, it was discovered that each of the seven (7) CSFs can be subdivided into various factors. These broad classifications are summarized in Table 2.

Table 2: Broad Classification of CSFs for Construction Management Strategies on Successful Delivery of Real Estate Development

S/No	1. Project Management Related Critical Success Factors
1	Communication System
2	Control mechanism
3	Coordination effectiveness
4	Control of sub-contractors' work
5	Constructability program
6	Decision making effectiveness
7	Developing an appropriate organization structure
8	Formal dispute resolution process
9	Implementing an effective safety program
10	Implementing effective quality assurance program
11	Motivation/ Incentives
12	Planning effort
13	Project monitoring
14	Prior project management experience
15	Risk identification and allocation
16	Training the HR in the skill demanded by project
S/No	2. Procurement System Related Critical Success Factors
1	Project delivery system (e.g., design-bid-build, design build)
2	Project bidding method (e.g., price based competitive bidding, negotiated bidding, best value bidding)
3	Project contract mechanism (e.g., lump sum, unit price, cost plus, etc.)
S/No	3. Clients Related Critical Success Factors
1	Client's experience
2	Client's knowledge of construction project organization
3	Client's confidence in construction team
4	Client's emphasis on low construction cost
5	Client's emphasis on high quality of construction
6	Client's emphasis of quick construction
7	Client's project management
8	Client's ability to brief
9	Client's ability to make decision
10	Client's ability to define roles
11	Influence of client/ client's representative
12	Nature of client (privately vs. publicly funded)
13	Owner's construction sophistication
14	Owner's clear and precise definition of project scope & objectives
15	Owner's risk attitude (willingness to take risk)
16	Size of client's organization

17	Timely decision by owner/owner’s representative
S/No	4. Design Team Related Critical Success Factors
1	Adequacy of plans and specifications
2	Design team experience
3	Design team’s contribution to construction (constructability review, value engineering, etc.)
4	Mistakes/delays in producing design documents
5	Project design complexity
S/No	5. Contractor Related Critical Success Factors
1	Contractor experience
2	Contractor’s cash flow
3	Effectiveness of cost control system
4	Extent (Involvement) of Subcontracting
5	Site management
6	Speed of information flow
7	Supervision
S/No	6. Project Manager Related Success Factors
1	Construction control meetings
2	Coordinating ability and rapport of project manager with contractors/ subcontractors
3	Coordinating ability and rapport of project manager with owner/ owner representatives
4	Leadership skills of project manager
5	Motivating skills of project manager
6	Organizing skills of project manager
7	Project Manager’s competence
8	Project Manager’s experience
9	Project Manager’s authority to take day-to-day decisions
10	Project Manager’s authority to take financial decision, selecting key team members, etc.
11	Project manager’s commitment to meet cost time and quality
12	Project manager’s continued involvement in project
13	Project manager’s adaptability to changes in project plan
14	Project manager’s ability to delegate authority
15	Technical capability of project manager
S/No	7. Environment Related Success Factors
1	Administrative approvals for the environment
2	Adequacy of funding
3	Commitment of all parties to the project
4	Economic environment
5	Human Skill availability
6	Industrial relations within the environment
7	Physical work environment
8	Political environment
9	Social environment

Source: Authors in Table 1

The influence of critical success factors for construction management strategies on the success of real estate development projects have been divided into three (3) basic success factors. These are time, cost and quality as shown in Table 3.

Table 3: Influence of CSFs for Construction Management Strategies on Successful Delivery of Real Estate Development in Minna, Niger State (Measurement of Project Success)

S/No	Project Success	Source(s)
1	The project was completed on time or earlier.	Rockart (1982); Chan and Chan (2004); Pakseresht and Asgari (2012); Ramakrishna <i>et al.</i> (2012); Adnan <i>et al.</i> (2014); Zarina Alias <i>et al.</i> (2014); Al-Ageeli and Alzobae (2016); Ramlee <i>et al.</i> (2016); (Ogunde et al. (2017); Muiruri and Sang (2019)
2	The project was completed within or below budget.	
3	The project was completed within the assigned standard quality.	

METHODOLOGY

The study adopted the quantitative research approach with the use of survey research design. The target population for the study was 120 which includes: Real Estate Developers, Project Managers/Consultant, Contractors and client. However, since the population size is small, the study considered the entire members of the population size. This is in line with the assertion of

Watson (2001) that if the population size is small (200 or less), then it is preferable to take a census of the total population. Therefore, the sample size for this study was 120 just as the population size. Data were collected with the use of questionnaire. The preference for a questionnaire was based on the fact that respondents were able to complete it without help, anonymously, and it was cheaper and quicker than other methods while reaching out to larger sample (Robson, 2002). The questionnaire used for data collection was divided into four (4) main sections. The first section of the questionnaire addressed issues concerning the profile of respondents, while the other sections addressed the research objectives respectively.

The data collected through the questionnaire was analyzed using both descriptive and inferential statistics. The descriptive statistical techniques used were frequency count, percentage and Mean Item Score (MIS). The inferential statistical technique used was Multiple Regression (MR) analysis. The use of frequency count and percentage were adopted to analyze data on the profile of respondents. MIS was used to rank respondents' perception on the level of importance of the identified critical success factors for construction management strategies for real estate developers in Minna, in order to achieve the first objective of the study. The second objective of the study was achieved by using MIS to rank the opinion of respondents on the critical success factors for construction management strategies in Minna in order of effectiveness. Finally, MR analysis was used to determine the relationship between the CSFs for construction management strategies and rate of real estate development in Minna. Table 4 presents the decision rule used to interpret the MIS.

Table 4: Decision Rule for MIS Analysis

Scale	Cut-Off Point <i>MIS</i>	Interpretation	
		<i>Level of Importance</i>	<i>Level of Effectiveness</i>
1	1.00 - 1.49	Least Important	Least Effective
2	1.51 - 2.49	Less Important	Less Effective
3	2.01 - 3.49	Fairly Important	Fairly Effective
4	3.01 - 4.49	Important	Effective
5	≥ 4.50	Extremely Important	Extremely Effective

Source: Adapted and Modified from Shittu *et al.* (2021)

RESULTS AND DISCUSSIONS

This section shows the results of the analysis carried out in line with the study's objectives

Respondents' Profile

The study employed the use structured questionnaire from 120 respondents. Out of the 120 respondents, 108 correctly filled and returned the questionnaire which use used for data analysis. This gives a response rate of 90%. The profile of these respondents is presented in Table 5 in this section.

Table 5: Respondents' Profile

PROFILE	STATISTICS	
Gender of Respondents	Frequency	Proportion (%)
Male	90	83.33
Female	18	16.67
Age of Respondents	Frequency	Proportion (%)
Under 25	6	5.56
26-35	21	19.44
36-45	42	38.89
46-55	29	26.85
Above 55	10	9.26
Educational Status of Respondents	Frequency	Proportion (%)
ND	18	16.67
HND/BSc	39	36.11
PGD/MSc	36	33.33
PhD	11	10.19
Others	4	3.70
Profession and Job Position of Respondents	Frequency	Proportion (%)
Architects/Project Managers	30	27.78
Engineers	28	25.93
Builders	20	18.52
Consultants	8	7.41
Real Estate Developers	22	20.37
Years of Experience of Respondents	Frequency	Proportion (%)
15 – 20 years	55	50.93
20 – 25 years	23	21.30
25 – 30 years	16	14.81
Above 30 years	14	12.96
TOTAL	108.00	100.00

Table 5 revealed that majority of the respondents (83.33%) are males, while only 16.67% are females. This is as a result of the fact that the construction industry is a male dominated industry. It was also revealed that majority of respondents (38.89%) are 36 – 45 years of age. Others are also composed of fairly good mix proportion of age group, comprising of under 25 (5.56%); 26-35 (19.44%); 46-55 (26.85%); and above 55 years of age (9.26%). The profile of respondents also shows that majority of the respondents (39%) are holders of HND/BSc. Others are also educated with ND (16.67%); PGD/MSc (33.33%); PhD (10.19%); and other related qualifications (3.7%). It was also shown that are Architects/Project Managers (27.78%). Others are also relevant professionals required for the study among which are: Engineers (25.93%); Builders (18.52%); Consultants (7.41%); and Real Estate Developers (20.37%). Finally, Table 5 indicates that majority of the respondents (50.93%) have 15 – 20 years' experience. Others also have reasonable years of experience which include 20 – 25 years (21.3%); 25 – 30 years (14.81%); and above 30 years (12.96%). The profile of respondents generally depicts that the respondents were experienced, knowledgeable and qualified enough to provide reliable information needed for this study.

Examination of CSFs for Construction Management Strategies on Successful Delivery of Real Estate Project in Minna

The level of importance of the seven (7) basic CSFs as ranked by the respondents was analyzed with the use of MIS. The results of this MIS ranking are presented in Table 6.

Table 6: CSFs for Construction Management Strategies on Successful Delivery of Real Estate Project in Minna

S/No	Critical Success Factors	MIS	Rank	Interpretation
B1	Project Management Related Critical Success Factors	4.78	1 st	Extremely Important
B2	Procurement System Related Critical Success Factors	4.49	2 nd	Extremely Important
B7	Project Manager Related Success Factors	4.34	3 rd	Extremely Important
B3	Clients Related Critical Success Factors	3.44	4 th	Important
B4	Design Team Related Critical Success Factors	3.19	5 th	Important
B6	Contractor Related Critical Success Factors	3.04	6 th	Important
B5	Environment Related Success Factors	2.89	7 th	Fairly Important
Average MIS		3.74		Important

It was revealed from Table 6 that “Project Management Related Critical Success Factors” was the most important CSFs for construction management strategies on Successful Delivery of Real Estate Projects in Minna, Niger State (MIS = 4.78). The least important CSFs for construction management strategies on Successful Delivery of Real Estate Projects was “Environment Related Success Factors” (MIS = 2.89). On the average, all the seven (7) CSFs for construction management strategies on Successful Delivery of Real Estate Projects in Minna, Niger State were important (average MIS = 3.74). In line with this finding, a past study also found that CSFs, from a project management perspective, are the characteristics, conditions, or variables that can have a significant impact on the success of the project when properly sustained, maintained, or managed (Zarina Alias *et al.*, 2014). Also, in the same direction, Ahmad *et al.* (2013) argued about success factors that they are the primary points which are used in the project and maintained because of creating an effective and efficient teamwork. Still on the same line of thought, Iram *et al.* (2016) emphasized that to increase the chances of a project succeeding it is necessary for the organization to have an understanding of what are the CSFs, to systematically and quantitatively assess these critical factors, anticipating possible effects, and then choose appropriate methods of dealing with them.

Determination of the Effectiveness of the Construction Project Management Strategies on Successful Delivery of Real Estate Project in Minna

In order to determine the effectiveness of construction project management strategies under the seven (7) basic CSFs on successful delivery of real estate projects (Project Management Related

Critical Success Factor; Procurement System Related Critical Success Factors; Clients Related Critical Success Factors; Design Team Related Critical Success Factors; Contractor Related Critical Success Factors; Project Manager Related Success Factors; and Environment Related Success Factors), MIS was used to rank the opinion of respondents on the subject matter. The results of the MIS ranking are summarized in Table 7.

Table 7: Effectiveness of the Construction Project Management Strategies on Successful Delivery of Real Estate Projects in Minna, Niger State

S/No	Effectiveness of the Construction Project Management Strategies	MIS	Rank	Interpretation
C1. Project Management Related Critical Success Factors				
1	Communication System	4.76	1st	Extremely Effective
7	Developing an appropriate organization structure	4.68	2nd	Extremely Effective
14	Prior project management experience	4.56	3rd	Extremely Effective
15	Risk identification and allocation	4.52	4th	Extremely Effective
11	Motivation/ Incentives	4.45	5th	Extremely Effective
13	Project monitoring	4.34	6th	Extremely Effective
5	Constructability program	4.30	7th	Extremely Effective
10	Implementing effective quality assurance program	4.30	8th	Extremely Effective
6	Decision making effectiveness	4.29	9th	Extremely Effective
12	Planning effort	4.28	10th	Extremely Effective
16	Training the HR in the skill demanded by project	4.28	11th	Extremely Effective
2	Control mechanism	4.25	12th	Extremely Effective
9	Implementing an effective safety program	4.20	13th	Extremely Effective
4	Control of sub-contractors' work	4.19	14th	Extremely Effective
8	Formal dispute resolution process	4.19	15th	Extremely Effective
3	Coordination effectiveness	4.13	16th	Extremely Effective
Average MIS		4.36		Extremely Effective
C2. Procurement System Related Critical Success Factors				
1	Project delivery system (e.g., design-bid-build, design build)	4.48	1st	Extremely Effective
3	Project contract mechanism (e.g., lump sum, unit price, cost plus, etc.)	4.34	2nd	Extremely Effective
2	Project bidding method (e.g., price based competitive bidding, negotiated bidding, best value bidding)	4.33	3rd	Extremely Effective
Average MIS		4.39		Extremely Effective
C3. Clients Related Critical Success Factors				
1	Client's experience	4.74	1st	Extremely Effective
7	Client's project management	4.65	2nd	Extremely Effective
14	Owner's clear and precise definition of project scope & objectives	4.52	3rd	Extremely Effective
15	Owner's risk attitude (willingness to take risk)	4.52	4th	Extremely Effective
11	Influence of client/ client's representative	4.49	5th	Extremely Effective
13	Owner's construction sophistication	4.33	6th	Extremely Effective
5	Client's emphasis on high quality of construction	4.31	7th	Extremely Effective
10	Client's ability to define roles	4.31	7th	Extremely Effective
2	Client's knowledge of construction project organization	4.29	9th	Extremely Effective
6	Client's emphasis of quick construction	4.29	9th	Extremely Effective
12	Nature of client (privately vs. publicly funded)	4.29	9th	Extremely Effective
16	Size of client's organization	4.29	9th	Extremely Effective
17	Timely decision by owner/owner's representative	4.26	13th	Extremely Effective
4	Client's emphasis on low construction cost	4.22	14th	Extremely Effective
9	Client's ability to make decision	4.21	15th	Extremely Effective
8	Client's ability to brief	4.19	16th	Extremely Effective
3	Client's confidence in construction team	4.15	17th	Extremely Effective
Average MIS		4.36		Extremely Effective
C4. Design Team Related Critical Success Factors				
2	Design team experience	4.58	1st	Extremely Effective
1	Adequacy of plans and specifications	4.56	2nd	Extremely Effective
5	Project design complexity	4.42	3rd	Extremely Effective
3	Design team's contribution to construction (constructability review, value engineering, etc.)	4.40	4th	Extremely Effective
4	Mistakes/delays in producing design documents	4.31	5th	Extremely Effective
Average MIS		4.45		Extremely Effective
C5. Contractor Related Critical Success Factors				
1	Contractor experience	4.60	1st	Extremely Effective
2	Contractor's cash flow	4.56	2nd	Extremely Effective
3	Effectiveness of cost control system	4.56	3rd	Extremely Effective
4	Extent (Involvement) of Subcontracting	4.39	4th	Extremely Effective
5	Site management	4.35	5th	Extremely Effective

6	Speed of information flow	4.45	6th	Extremely Effective
7	Supervision	4.32	7th	Extremely Effective
Average MIS		4.46		
C6.	Project Manager Related Success Factors			
2	Coordinating ability and rapport of project manager with contractors/ subcontractors	4.85	1st	Extremely Effective
12	Project manager's continued involvement in project	4.75	2nd	Extremely Effective
1	Construction control meetings	4.69	3rd	Extremely Effective
11	Project manager's commitment to meet cost time and quality	4.65	4th	Extremely Effective
5	Motivating skills of project manager	4.59	5th	Extremely Effective
10	Project Manager's authority to take financial decision, selecting key team members, etc.	4.58	6th	Extremely Effective
3	Coordinating ability and rapport of project manager with owner/ owner representatives	4.55	7th	Extremely Effective
8	Project Manager's experience	4.51	8th	Extremely Effective
9	Project Manager's authority to take day-to-day decisions	4.46	9th	Extremely Effective
13	Project manager's adaptability to changes in project plan	4.44	10th	Extremely Effective
4	Leadership skills of project manager	4.40	11th	Extremely Effective
6	Organizing skills of project manager	4.39	12th	Extremely Effective
15	Technical capability of project manager	4.32	13th	Extremely Effective
14	Project manager's ability to delegate authority	4.31	14th	Extremely Effective
7	Project Manager's competence	4.14	15th	Extremely Effective
Average MIS		4.51		Extremely Effective
C7.	Environment Related Success Factors			
5	Human Skill availability	4.66	1st	Extremely Effective
6	Industrial relations within the environment	4.65	2nd	Extremely Effective
2	Adequacy of funding	4.55	3rd	Extremely Effective
9	Social environment	4.55	3rd	Extremely Effective
8	Political environment	4.52	5th	Extremely Effective
4	Economic environment	4.51	6th	Extremely Effective
3	Commitment of all parties to the project	4.44	7th	Extremely Effective
7	Physical work environment	4.34	8th	Extremely Effective
1	Administrative approvals for the environment	4.31	9th	Extremely Effective
Average MIS		4.50		Extremely Effective

It was revealed from Table 7 that under “Project Management Related CSFs”, the most effective project management strategy was “Communication System” (MIS = 4.76). The most effective project management strategy under “Procurement System Related CSFs” was “Project delivery system (e.g., design-bid-build, design build)” (MIS = 4.48). The most effective project management strategy under “Clients Related CSFs” was “Client’s experience” (MIS = 4.74). The most effective project management strategy under “Design Team Related CSFs” was “Design team experience” (MIS = 4.58). The most effective project management strategy under “Contractor Related CSFs” was “Contractor experience” (MIS = 4.60). The most effective project management strategy under “Project Manager CSFs” was “Coordinating ability and rapport of project manager with contractors/ subcontractors” (MIS = 4.85). The most effective project management strategy under “Environment Related CSFs” was “Human Skill availability” (MIS = 4.66). On the average, all the construction project management strategies under the seven (7) basic CSFs on real estate development were extremely effective with very high average MIS of 4.36, 4.39, 4.36, 4.45, 4.46, 4.51 and 4.50 respectively. The studies of Nyangwara and Datche (2015); Ogunde *et al.* (2017); Muiruri and Sang (2019); and Hassan and Ondara (2022) are also in support of the finding of this study. This is because these studies established that CSFs are traits, situations, or variables that can have a substantial impact on the

success of the project whilst accurately sustained, maintained, or controlled. In support of the finding of this study, Adnan *et al.* (2014) have also established that for the achievement of organizational goals and objectives it is necessary for a manager to consider these CSFs in his/her decision.

Extent to which CSFs Influences Successful Delivery of Real Estate Project in Minna (Measurement of Project Success)

In this section, extent to which CSFs influences Successful Delivery of Real Estate Projects in Minna, Niger State was evaluated in two ways. The first is the use of MIS to assess the perception of respondents on the influence of these CSFs on Successful Delivery of Real Estate Projects. The second way was the use of Standard Multiple Regression (SMR) analysis to determine the relationship between critical success factors for construction management strategies and rate of real estate development.

Significance of CSFs for Construction Management Strategies Influences on Successful Delivery of Real Estate Projects in Minna

The MIS results of the perception of respondents on the influence of these CSFs on successful delivery of real estate projects in Minna, Niger State are presented in Table 8.

Table 8: Level of Significance of CSFs for Construction Management Strategies Influences on Successful Delivery of Real Estate Project in Minna

S/No	Project Success	MIS	Rank	Interpretation
D1	The project was completed on time or earlier.	4.68	1 st	Extremely Significant
D3	The project was completed within the assigned standard quality.	4.53	2 nd	Extremely Significant
D2	The project was completed within or below budget.	4.02	3 rd	Extremely Significant
<i>Average MIS</i>		<i>4.41</i>		<i>Extremely Significant</i>

Table 8 revealed that the influence of these CSFs on Successful Delivery of Real Estate Projects in Minna, Niger State were assessed based on three (3) basic project success criteria (i.e., time, cost/budget and quality). It was revealed that the most significant project success criterion was “The project was completed on time or earlier” (MIS = 4.68). The next criterion in descending order of significance was “The project was completed within the assigned standard quality” (MIS = 4.53). The least significant criterion was shown to be “The project was completed within or below budge” (MIS = 4.02). On the average, all the three (3) basic project success criteria used to assess the influence of CSFs on Successful Delivery of Real Estate Projects in Minna, Niger State were extremely significant (average MIS 4.41). The finding of this study here deviates slightly from findings from past studies where most of the researchers established that

cost and time quality criteria are attached more importance at the expense of quality (Nyangwara & Datche, 2015; Ramlee *et al.*, 2016; Ogunde *et al.*, 2017; Muiruri & Sang, 2019; Hart *et al.*, 2021; Hassan & Ondara, 2022).

Table 9: Relationship between Critical Success Factors for Construction Management Strategies and Rate of Successful Delivery of Real Estate Projects in Minna

VARIABLES		OBSERVATIONS			INFERENCES	
X	Y	R ² (%)	R	P _{value}	Strength of Relationship	Remark
C1 (p = 0.134) C2 (p = 0.910) C3 (p = 0.799) C4 (p = 0.562) C5 (p = 0.224) C6 (p = 0.847) C7 (p = 0.378)	Rate of Time Related Estate Projects Success	5.20	0.229	0.598	Weak	NS
C1 (p = 0.280) C2 (p = 0.848) C3 (p = 0.485) C4 (p = 0.000) C5 (p = 0.002) C6 (p = 0.524) C7 (p = 0.761)	Rate of Budget/Cost Related Real Estate Projects Success	17.60	0.420	0.006	Weak	SS
C1 (p = 0.361) C2 (p = 0.081) C3 (p = 0.226) C4 (p = 0.888) C5 (p = 0.374) C6 (p = 0.733) C7 (p = 0.245)	Rate of Quality Related Real Estate Projects Success	9.70	0.312	0.162	Weak	NS

KEY:

- NS = Not Significant
- SS = Statistically Significant
- R = Correlation Coefficient
- P_{value} = Calculated Probability Value
- C1 = Project Management Related Critical Success Factor
- C2 = Procurement System Related Critical Success Factors
- C3 = Clients Related Critical Success Factors
- C4 = Design Team Related Critical Success Factors
- C5 = Contractor Related Critical Success Factors
- C6 = Project Manager Related Success Factors
- C7 = Environment Related Success Factors

Decision Rule on Nature of Correlation

- r=.10 to .29 Indicates Small Correlation
- r=.30 to .49 Indicates Medium Correlation
- r=.50 to 1.0 Indicates Large Correlation

Source: Pallant (2013)

The MR results in this study agrees with the finding of past study where it was revealed that out of the three parameters for measuring project performance (i.e., cost, time and quality), it is the achievement of schedule and cost compliances that the project management is attending to most of the time. This results in a half-hearted attempt to achieve quality at project sites. Therefore, in order to achieve the schedule and cost objectives, project quality is sometimes

also overlooked (Ogunde *et al.*, 2017). In line with the finding of this study, Hart *et al.* (2021) also discovered that investments in the construction and real estate sector can deliver positive impacts to people and communities by creating economic opportunities, enabling inclusive urbanization and fostering environmental sustainability. Ramlee *et al.* (2016) also found that the CSFs have direct impact on a construction project in support of the finding of this study. On the other hand, Ramakrishna *et al.* (2012) found that construction quality is the most important objective attached to project success (of the iron triangle – cost, time and quality), as reflected from not only higher scores but stronger association between consultant and contractor. This disagrees with the findings of this study as cost performance is the most significant success parameter significantly related to CSFs.

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

The study found that the most important CSFs for construction management strategies on successful delivery of real estate projects in Minna, Niger State are “Project Management Related CSFs”. It was also shown that all the construction management strategies under the seven (7) basic CSFs on real estate development are extremely effective. All the three (3) basic project success criteria used to assess the influence of CSFs on real estate development in Minna, Niger State are extremely significant. There exists a positive, weak and significant relationship between the seven (7) CSFs and rate of Cost/Budget Related Successful Delivery of Real Estate Projects. Finally, the relationships between the seven (7) CSFs and rate of Time and Quality Related Successful Delivery of Real Estate Projects are positive, weak and not significant. It can therefore be concluded that CSFs for Construction Management Strategies on Successful Delivery of Real Estate Projects in Minna, Niger State are extremely significant and capable of enhancing real estate housing delivery.

The following recommendations were made in view of the findings and conclusions of the study:

- i. Real estate developers should lay more emphasis on the implementation of Project Management Related CSFs so as to enhance the successful delivery of real estate projects.
- ii. All the stakeholders in real estate development should develop a mechanism for enhancing the successful delivery of real estate projects using all the construction project management strategies under the seven (7) basic CSFs on real estate development identified in this study as a basis.
- iii. The project manager as well as the builder should focus more attention on the judicious use of time and quality resources within the cost budget so as to prevent the preference for cost

management to negatively affect effective time and quality assurance in real estate development.

REFERENCES

- Adnan, H., Yusuwan, N. M., Yusuf, F. and Bachik, F. (2014). Critical Success Factors for Contractors. *International Journal of Engineering and Technical Research*. 2(2),107-13. ISSN:2321-0869. Available online at: www.erpublishing.org
- Ahmad, A. Younas, M.S. Ahmad, N. and Anwar, N. (2015). Critical Factors Influencing the Project Success in Pakistan. *Mediterranean Journal of Social Sciences* MCSER Publishing. Rome-Italy. 6(3),37-48.
- Al-Ageeli, H. K. and Alzobae, A. S. J. A. (2016). Critical Success Factors in Construction Projects (Governmental Projects as a Case Study). *Journal of Engineering*. March. 3(22),129-147.
- Chan A. P. C., Scott, D. and Lam, E. W. M. (2002). Framework of success criteria for design/build projects. *ASCE Journal of Management in Engineering*. July. 120-128.
- Choudhury, I., & Fang, D. (2008). Critical success factors for construction management. *Journal of Construction Engineering and Management*, 134(3), 179-185.
- Doloi, H. (2009). Analysis of pre-qualification criteria in contractor selection and their impacts on project success. *Construction Management and Economics*. 27, 1245–1263.
- Freire-Medeiros. (2014). *Touring poverty*. Routledge.
<https://books.google.com/books?hl=en&lr=&id=I-RZ6Q-457IC&oi=fnd&pg=PP1&dq=Freire+et+al.,+2014&ots=Va5yn6sIPR&sig=sv20cQvnHrynsr-i6UegEdq8LcY>
- Hart, M., Moon-Miklaucic, C., King, R. and Mahendra, A. (2021). What is the impact of investing in construction and real estate? (Practical thinking on investing for development). *Insight: Evidence review. Impact Study: 017. CDC Investment Works*. January. Available online at: cdcgroup.com/insight
- Hassan, A. A. and Ondara, A. (2022). Analysis of Project Management Skills and Performance of Real Estate Construction Projects in Mogadishu, Somalia. *International Journal of Science and Research (IJSR)*. SJIF (2022): 7.942. June. 11(6),144-151. ISSN: 2319-7064. DOI: 10.21275/SR22530154500
- Iram, Farah & iram, Huma & Iqbal, Md & Husain, Asif. (2016). Forced Degradation Studies. *Journal of Analytical & Pharmaceutical Research*. 3. 10.15406/japlr.2016.03.00073.
- Muiruri, C. W. and Sang, P. (2019). Critical Factors and Real Estate Development by Private Developers in Kiambu County, Kenya. *International Academic Journal of Information Sciences and Project Management (IAJISPM)*. 3(3),333-356. ISSN 2519-7711. Available Online at: http://www.iajournals.org/articles/iajispm_v3_i3_333_356.pdf
- Nyangwara, P. O. and Datche, E. (2015). Factors Affecting the Performance of Construction Projects: A Survey of Construction Projects in the Coastal Region of Kenya. *International Journal of Scientific and Research Publications*. October. 5(10),1-43. ISSN 2250-3153.
- Ogunde, A., Akuete, E., Joshua, O., Bamidele, E., Lekan, A. and Ogunde, A. (2017). Project Management: A Panacea to Improving the Performance of Construction Projects in Ogun State, Nigeria. *International Journal of Civil Engineering and Technology (IJCIET)*. 8(9),1234–1242. Available online at: <http://www.iaeme.com/IJCIET/issues.asp?JType=IJCIET&VType=8&IType=9>
- Pakseresht, A. and Asgari, G. (2012). Determining the Critical Success Factors in Construction Projects: AHP Approach. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*. December. 4(8),383-393.
- Ramakrishna, N., Aswin Kumar, M., Vivek Kumar, D. and Arun Kumar, G. (2012). Determinants of the Success of Real Estate Projects: A Study of Select Firms in Hyderabad. *NICMAR Journal of Construction Management*. April-June & July-September. XXVII (II&III),38-52.
- Ramlee, N., Tammy, N. J., Raja Mohd Noor, R. N. H., Ainun Musir, A., Abdul Karim, N., Chan, H. B., and Mohd Nasir, S. R. (2016). Critical Success Factors for Construction Project. *AIP Conference Proceedings*. 1774, 030011-1 - 030011-6. Available online at: <https://doi.org/10.1063/1.4965067>

- Robson, C. (2002). *Real World Research: A Resource for Social Scientists and Practitioner-researchers* (2nd Edition). Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Rockart, J. F. (1981). *A Primer on Critical Success Factors*. In: Bullen C. V. & Rockart, J. F. (Eds.). *The Rise of Managerial Computing: The Best of the Center for Information Systems Research*. Homewood, IL: Dow Jones-Irwin.
- Russell, J. and Jaselskis, E. (1992). Quantitative study of contractor evaluation programs and their impact. *Journal of Construction Engineering and Management*. ASCE. 612-624.
- United Nations the World Population Prospects
https://population.un.org/wpp/publications/files/wpp2019_databooklet.pdf
- Uprichard, E. (2013). Sampling: Bridging Probability and Non-probability Designs. *International Journal of Social Research Methodology*. 16(1),19-32.
- Wang, X. and Huang, J., (2006). The relationships between key stakeholders' project performance and project success: perceptions of Chinese construction supervising engineers. *International Journal of Project Management*. 24, 253–260
- Walker, D. H. T., and Vines, M. W. (2000). Australian multi-unit residential project construction time performance factors. *Engineering, Construction, Architecture & Management*. 7(3),278 –284.
- Watson, J. (2001). *How to Determine Sample Size: Tip sheet #60*, University Park, P.A: University Cooperative Extension, Pennsylvania State University.
- World development report 2015: mind, society, and behavior, by the World Bank Group, *Canadian Journal of Development Studies / Revue canadienne d'études du développement*, 36:4, 581-584, DOI: 10.1080/02255189.2015.1102719
- World Economic Forum. (2016). *Shaping the future of construction: A breakthrough in mindset and technology*. Retrieved from <https://www.weforum.org/reports/shaping-the-future-of-construction-a-breakthrough-in-mindset-and-technology>
- Zarina Alias., Zawawi, E. M. A., Yusof, K., & Aris, N. M. (2014). Determining critical success factors of project management practice: A conceptual framework. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 153, 61-69.

ASSESSMENT OF ADVERTISING EXPENDITURES AND MARKET IN KAZAKHSTAN CITIES AND AT THE NATIONAL LEVEL

Akan Nurbatsin, Diana Seidakabrova, Elina Murtazalieva

University of International Business named after K. Sagadiyeva

Director of the Department of Scientific Activity, Kenzhegali Sagadiyev University of International Business. ORCID ID: 0000-0001-5390-5776

Department Marketing in Digital Economy, Kenzhegali Sagadiyev University of International Business

Department Marketing in Digital Economy, Kenzhegali Sagadiyev University of International Business

Abstract

This study examines the dynamics of advertising spending and market trends across Kazakhstan from 2018 to 2023, focusing on four key cities: Almaty, Astana, Shymkent and Zhetysay. Using correlation and regression analysis using Jamovi software, we investigate the relationship between regional advertising budgets and national trends. The results highlight the significant impact of regional characteristics on advertising strategies and costs. This study contributes valuable insights into the advertising landscape of Kazakhstan, emphasizing the importance of adopting tailored marketing strategies that resonate with regional audiences. As the country continues to develop economically, the results underscore the need for businesses to remain agile and responsive to the unique challenges and opportunities presented in different regions. By aligning advertising strategies with local market conditions and consumer behavior, companies can optimize their spending and enhance their overall effectiveness in reaching target audiences. Overall, this research serves as a critical resource for marketers, advertising professionals, and policymakers, providing a comprehensive understanding of how regional dynamics influence advertising expenditures and market trends in Kazakhstan.

Key words: advertising expenditures, market assessment, regression analysis, forecasting, Kazakhstan, economic growth, regional market dynamics, cost prediction

Introduction

Advertising expenses and market research play a key role in the economy of any country, as they directly affect the supply and demand of goods and services (Kshetri, 2017). In the context of globalization and digitalization, when access to information becomes more accessible and consumer behavior changes, it is especially important to understand how companies in Kazakhstan allocate their budgets for advertising and market research (Kireyeva, 2021).

Kazakhstan, as a rapidly developing economy, is of particular interest for the study of the distribution of advertising costs in various regions. As a country with different levels of urbanization, population and infrastructure opportunities in cities, Kazakhstan provides a rich base for analyzing differences in marketing strategies of companies (Abuova, 2024). The four

major cities of the country — Almaty, Astana, Shymkent and Zhetysay - differ in their economic indicators, levels of consumer activity and geographical conditions, which can affect the marketing decisions of companies operating both locally and nationally (Bekmurzayeva et al., 2024).

These factors could have an impact on advertising budgets and companies' approaches to market research, changing the priorities and directions of marketing investments. The study of these changes allows us to draw important conclusions about how companies have adapted to external and internal challenges (Laiho, 2024), as well as which regions have turned out to be the most sensitive to these changes.

Regression analysis is frequently applied in research and plays a crucial role in evaluating the effectiveness of advertising expenditures. Şeker (2019) explored the effectiveness of advertising spending in the worst economic period, which highlighted the importance of evaluating advertising even in conditions of low market activity, and thus advertising should be considered as a long-term investment. Zhang et al. (2020) have developed a method for measuring the significance of changes, realized in practice and invisible, which can cause an analysis of the influence of various actors on advertising resources and market indicators. Zhou et al. (2021) conduct regular analysis to study the impact of advertisements on YouTube, saying that online media offers an important impact on business consumers.

Given this background, the following hypotheses have been formulated to further investigate the dynamics of advertising expenditures and market research in Kazakhstan:

Hypothesis 1. Advertising expenses in Almaty have a strong positive correlation with total advertising expenses in Kazakhstan for the period from 2018 to 2023. We assume that advertising budgets in Almaty, as one of the key economic centers of the country, are closely linked to national trends.

Hypothesis 2. Advertising expenses in Astana show a relatively weak correlation with total advertising expenses in Kazakhstan. It is assumed that advertising strategies in Astana may differ from national ones, which will lead to a less pronounced dependence on general trends in the country.

Hypothesis 3. Market research costs and advertising costs are independent of each other in Kazakhstan. We assume that many companies can invest in advertising without prior market research, based on intuitive strategies or previous experience, which reduces the relationship between these indicators.

Methodology

This analysis employs regression modeling and trend forecasting to examine the relationships between advertising and market research expenditures in different regions of Kazakhstan (Almaty, Astana, Shymkent, and Zhetysu), as well as at the national level, covering the period from 2018 to 2023. The methodology consists of several stages, including data collection, regression analysis, and forecasting future trends based on the regression models. The goal is to understand how mobile phone ownership influences digital literacy, e-commerce volume, the share of e-commerce in retail, and internet usage by organizations.

Multiple linear regression models were utilized to estimate the relationships between advertising expenditures in various cities of Kazakhstan and the total advertising expenditures in the country. The analysis aimed to quantify the strength of these relationships and assess the potential differences in advertising strategies among the cities.

Key metrics were employed in the regression models:

1. R-value (correlation coefficient): Indicates the strength and direction of the relationship between variables.
2. R^2 (coefficient of determination): Reflects the proportion of variance in the dependent variable explained by mobile phone ownership.
3. p-value: Tests the statistical significance of the relationships (with $p < 0.05$ considered significant).
4. Standardized regression coefficients, standard errors, t-values, and p-values were calculated for each regression model. Additionally, the Shapiro-Wilk test was conducted to assess the normality of residuals in all models, ensuring that regression assumptions were satisfied.

Trend Forecasting

Based on the regression coefficients, future trends were projected for each dependent variable using forecasts of advertising and market research service volumes (in million Tenge) for the years 2023 to 2026. The following method was applied:

A simple linear regression model was constructed for each dependent variable using coefficients derived from the regression analysis.

Projections were developed to estimate future advertising and market research costs in the four cities (Almaty, Astana, Shymkent, Zhetysu) and across Kazakhstan as a whole.

These forecasts serve as a foundation for predicting future trends in advertising and market research service costs (in million Tenge) for the years 2023 to 2026. By constructing simple

linear regression models based on the analysis coefficients, we generated projections that reflect anticipated changes in advertising expenditures across Almaty, Astana, Shymkent, and Zhetysu, as well as at the national level. These forecasts will assist stakeholders in strategic planning and budget allocation, enabling informed decisions in response to evolving market conditions in Kazakhstan.

Through the application of regression analysis and forecasting methods, this study explores how mobile phone ownership influences key aspects of Kazakhstan’s digital economy. The methodology emphasizes the significance of mobile phones in fostering digital literacy while indicating that other factors also play a vital role in the growth of e-commerce and internet adoption by organizations. The forecasts provide a basis for further research and policy-making aimed at supporting Kazakhstan’s digital transformation.

Results and discussion

Advertising and marketing services in Kazakhstan has shown significant growth from 2018 to 2023, driven by changes in the economic environment and digitalization (Table 1).

TABLE 1. Advertising and Market Research Services Volume (mln Tenge)

Year	Almaty	Astana	Shymkent	Zhetysu	Republic of Kazakhstan
2018	165655,5	23 978,3	3 461,3	394,1	215 520,5
2019	200373,8	38 018,6	3 794,0	351,5	262580,4
2020	173418,8	26 995,6	2 566,2	497,7	225 480,0
2021	260346,9	33 576,4	3 922,3	283,6	342 394,9
2022	384535,2	22 326,9	12 363,2	1 125,0	475 948,8
2023	826978,9	35 573,5	4 800,4	1 236,6	913 153,2

Note: compiled by authors based on data from the Bureau of National Statistics (2023)

Data on advertising and market research services in Kazakhstan reveals significant insights into the evolving economic landscape of the country. From 2018 to 2023, advertising expenditures across different cities show distinct patterns, with Almaty consistently commanding the largest share. In 2023, Almaty accounted for approximately 91% of the total advertising volume in Kazakhstan, which stood at 913,153.2 million Tenge. This highlights the concentration of economic activity in the city and underscores its role as a commercial hub.

Stark differences in advertising spending among Almaty, Astana, Shymkent, and Zhetysu reflect broader economic disparities within Kazakhstan. For instance, in 2023, Almaty's advertising volume reached 826,978.9 million Tenge, while Astana's was only 35,573.5 million Tenge, making up about 3.9% of the total. Such data indicates a concentration of resources and consumer engagement in Almaty, contrasting with Astana’s focus on governmental and institutional initiatives.

Fluctuations in expenditures, especially the drop in 2020 to 173,418.8 million Tenge in Almaty, highlight the impact of external factors such as the COVID-19 pandemic. Businesses had to reevaluate their marketing strategies, leading to significant changes in advertising budgets. These external shocks underline the importance of adaptability in marketing approaches during crises.

The overall increase in national advertising expenditures from 215,520.5 million Tenge in 2018 to 913,153.2 million Tenge in 2023 signifies a growing recognition of digital marketing's importance. An almost 325% increase indicates that businesses are becoming more data-driven, leveraging insights from market research to optimize advertising strategies in a rapidly digitalizing environment.

Variability in advertising spending across regions demonstrates that companies are customizing their strategies based on local economic conditions and consumer behavior. For instance, while Almaty businesses may adopt aggressive marketing strategies to capitalize on higher consumer spending power, those in Shymkent and Zhetysu may focus on localized strategies, reflecting their market dynamics. In 2023, Shymkent's expenditure was just 4,800.4 million Tenge, about 0.5% of the national total, emphasizing the need for tailored approaches.

As Kazakhstan continues to develop, patterns observed in advertising expenditures may have implications for economic growth and innovation. National advertising expenditure of 913,153.2 million Tenge in 2023 represents a significant investment in understanding consumer behavior and market dynamics. Increased investment in advertising and market research could lead to better-informed business decisions, ultimately driving economic development. Continuous assessment and adaptation to changing conditions will be essential for sustaining growth in this dynamic environment.

The analysis of advertising and market research services in Kazakhstan underscores the importance of understanding regional dynamics and external influences on marketing strategies. The trends observed highlight both opportunities and challenges for businesses navigating a rapidly changing economic environment. By fostering a more nuanced approach to advertising and market research, companies can better position themselves for success in the competitive landscape of Kazakhstan. The data suggests that a strategic focus on advertising could yield significant returns in an evolving market.

Next in Figure 1, there are results of correlation matrix.

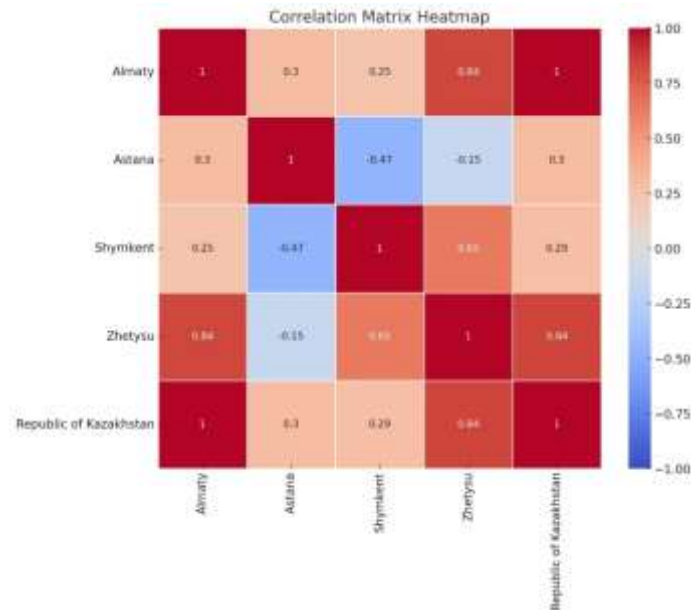

Figure 1. Correlation Matrix

Note: compiled by authors based on calculations

The diagram shown in the image is a heat map of the correlation matrix, which illustrates the relationship between advertising costs and the market in various cities of Kazakhstan, as well as at the national level. The heat map shows the correlation coefficients for cities such as Almaty, Astana, Shymkent, Zhetysu, and for the Republic of Kazakhstan as a whole.

Analysis of the main relationships. Almaty shows a very high positive correlation with Zhetysu (0.84) and the Republic of Kazakhstan as a whole (1.0). This indicates that advertising costs and market conditions in Almaty are strongly linked to national trends and trends, possibly due to geographical proximity and similar economic conditions. The correlation with Astana (0.3) and Shymkent (0.25) is significantly lower, which indicates a lesser degree of correlation between advertising costs and market conditions between these cities. For Astana, there is a negative correlation with Shymkent (-0.47) and Zhetysu (-0.15). This means that in these cities, advertising costs and market conditions may develop in opposite directions, which may be due to differences in the economic structure or regional characteristics of the market. The positive correlation with the Republic of Kazakhstan (0.3) and Almaty (0.3) indicates a weak connection with national trends and with the Almaty market. Shymkent shows a positive correlation with Zhetysu (0.65), which indicates the similarity of market conditions or advertising costs between these two regions. However, there is a significant negative correlation with Astana (-0.47), which may indicate opposite market trends. The correlation with Almaty (0.25) and the Republic of Kazakhstan (0.29) is weak, indicating a low level of dependence on national or Almaty trends. The Zhetysu region shows one of the highest correlations with Almaty (0.84),

which may indicate a close economic relationship between the two regions. The positive correlation with Shymkent (0.65) also indicates a noticeable relationship between advertising costs in these two regions. Nevertheless, a weak negative correlation with Astana (-0.15) indicates that advertising trends in Zhetysu and Astana are developing in different directions. The national level of advertising expenses, presented as the Republic of Kazakhstan, shows a very high correlation with Almaty (1.0) and Zhetysu (0.84). This indicates that advertising spending in Almaty and Zhetysu reflects national trends. The correlations with other regions (Astana and Shymkent) are significantly lower (0.3 and 0.29, respectively), which indicates that these cities have less influence on national advertising spending.

Therefore, Almaty and Zhetysu: There is a very strong correlation between these two regions, which may indicate similar economic conditions or strategies in the field of advertising and the market. Astana and Shymkent: These two cities show a significant negative correlation, which may indicate opposite directions in the development of the advertising market. Connection with national trends: Almaty, Zhetysu and the Republic of Kazakhstan demonstrate very high correlation coefficients with each other, which may indicate that these regions most accurately reflect national trends in advertising spending. Astana and Shymkent, in turn, show a lower correlation with national indicators.

Thus, the heat map of correlations indicates significant differences in advertising costs and market conditions between different regions of Kazakhstan. A high correlation between Almaty and Zhetysu on the one hand and a weak or negative correlation with Astana and Shymkent on the other may indicate the need to apply different strategies for each region, especially when planning advertising campaigns and evaluating the market.

In Table 1, there are results for model fit.

Table 1. Model Fit

Model		
Almaty		997
Astana	299	0897
Shymkent	289	0833
Zhetysu	845	714
Note: Models estimated using sample size of N=6		

Note: complied by authors based on calculations

Model 1: Almaty

The model for Almaty demonstrates exceptionally high values of both the correlation coefficient (R) and the coefficient of determination (R²). This means that 99.7% of the variation in the dependent variable is explained by the independent variables in the model. This result indicates an almost ideal dependence and high predictive power of the model for this city.

Therefore, the impact of advertising costs on the market in Almaty is described almost completely by the model. This suggests that advertising costs have a very significant impact on market performance.

Model 2: Astana

The R value for Astana is significantly lower, which indicates a weak correlation between advertising costs and market indicators. The coefficient of determination ($R^2 = 0.0897$) suggests that only 8.97% of the variation in the market can be explained by advertising costs. The remaining 91% are not explained by the model.

Therefore, advertising costs have little effect on market results in Astana, which may indicate that other factors (for example, competition, consumer preferences or macroeconomic conditions) have a greater impact on the market.

Model 3: Shymkent

The fit indices of the model show that R is 0.289 and R^2 is 0.0833. This indicates a low degree of model fit, which means that only 8.33% of the variation in advertising costs in Shymkent can be explained by advertising costs across the country. This indicates the need to consider other factors that may influence costs in this region.

Model 4: Zhetysu

The model fit indices show that R is 0.845 and R^2 is 0.714. This indicates a high degree of model fit, which means that 71.4% of the variation in advertising costs in Zhetysu can be explained by variations in costs across the country. This result indicates a significant impact of total advertising costs on the level of expenditures in Zhetysu.

Across all four models, mobile phone ownership is positively correlated with key economic and digital indicators, such as e-commerce volume, the share of e-commerce in retail, and digital literacy. However, the explanatory power of mobile phone ownership varies. It plays a significant role in digital literacy (R^2 values of 0.822 and 0.486), but its influence on e-commerce outcomes (R^2 values of 0.325 and 0.363) is more limited, suggesting that other factors are also driving e-commerce growth in Kazakhstan.

In Table 2, there are results for regression analyses for all models.

Table 2. Regression models results

Model	Predictor	Weight			
Model 1	Almaty				
Model 2	Astana				
Model 3	Shymkent				

Model 4	Zhetysu				

Note: complied by authors based on calculations

The work also provides a regression analysis of advertising costs and market conditions in various cities of Kazakhstan and at the national level. The results table contains several models, each of which describes the influence of various factors (predictors) on the dependent variable — advertising costs. Let's look at each model and explain the meaning of two predictors for each of them.

Model 1: Almaty

Predictor 1: Weight (-51080.853)

This predictor indicates a negative relationship between the variable (possibly the level of advertising expenses in Alma Ata) and the dependent variable. The coefficient is -51080.853, which means that when the predictor is increased by one, advertising costs are reduced by 51080.853 conventional units. Statistical significance ($p = 0.011$) indicates that the relationship is significant at the level of 1%.

Predictor 2: SE (11404.9836)

This is a standard error that shows how accurately the coefficient is estimated (-51080.853). The smaller the standard error, the more accurate the estimate. In this case, the error value 11404.9836 is quite small, which indicates a high accuracy of the estimate.

Model 2: Astana

Predictor 1: Weight (27108.59636)

For Astana, the coefficient has a positive value, which indicates a positive relationship between the variable and advertising costs. An increase in the predictor per unit leads to an increase in expenses by 27108.596 conventional units. The value of $p = 0.008$ shows that this relationship is also significant (at the level of 1%).

Predictor 2: SE (5516.3305)

The standard error for Astana is 5516.3305, which indicates a relatively accurate estimate of the coefficient. The low error also confirms that the result can be considered reliable.

Model 3: Shymkent

Predictor 1: Weight (3567.12995)

For Shymkent, the coefficient is positive, but its value is much lower compared to previous cities — only 3567.12995. This means that the change in the predictor has little effect on advertising costs, which is also confirmed by the statistical insignificance of the relationship ($p = 0.309$).

Predictor 2: SE (3063.76425)

The standard error in the Shymkent model is 3063.76425, which is a relatively small value, but the statistical significance of the coefficient still remains low, which may indicate that the predictor is insignificant to explain advertising costs in Shymkent.

Model 4: Zhetysu

Predictor 1: Weight (108.13793)

The coefficient for Tokens is 108.13793, which indicates an extremely weak positive relationship between the variable and advertising costs. However, the value of $p = 0.616$ indicates that this relationship is statistically insignificant, that is, the predictor does not have a significant effect.

Predictor 2: SE (199)

The standard error for Tokens is 199, which is relatively low, but the t-statistic value (0.542) and high p-significance make the predictor statistically insignificant.

As a result of the analysis, it was revealed that the impact of advertising costs on the market varies in different cities. There is a significant influence in Alma-Ata and Astana, while Alma-Ata shows a strong negative influence, whereas in Astana the connection is positive. Predictors turned out to be insignificant for Shymkent and Zhetysu, which indicates a weak or insignificant impact on advertising costs in these regions.

In Table 3, there are results for normality test.

Table 3. Normality test (Shapiro-Wilk)

Model	Statistics	p
1	0.827	0.101
2	0.991	0.992
3		002
4	48	727

Note: complied by authors based on calculations

The Shapiro-Wilk test is used to assess whether the residuals of a model follow a normal distribution, which is an important assumption in regression analysis. A p-value greater than 0.05 suggests that the residuals are normally distributed, while a p-value less than 0.05 indicates a deviation from normality.

Model 1. In the first Shapiro-Wilk normality test, the resulting statistic is 0.827, and the p-value is 0.101. Since the p—value is greater than the traditional significance level (for example, 0.05), we cannot reject the null hypothesis of the normality of the distribution. This means that the data in Model 1 can be considered normal, and the assumption of normality of the distribution is fulfilled.

Model 2. In the second test, the value of the Shapiro-Wilk statistic is 0.991, which is very close to 1, and the p-value is 0.992. This very high p value confirms that the data in Model 2 corresponds to a normal distribution. The null hypothesis of normality cannot be rejected with great certainty. Thus, it can be argued that the data in this model almost perfectly corresponds to the normal distribution.

Model 3. In the third model, the value of the Shapiro-Wilk statistic is 0.958, and the p—value is 0.002. In this case, the p-value is less than 0.05, which means that the null hypothesis of the normality of the distribution is rejected. This indicates that the data in Model 3 does not have a normal distribution, and adjustments may be required, such as using nonlinear methods or data transformations.

Model 4. In Model 4, the Shapiro-Wilk statistic is 0.948, and the p-value is 0.727. Since the p-value is significantly higher than 0.05, the null hypothesis of normality is not rejected. This means that the distribution of data in Model 4 can be considered normal. The test results show that Models 1, 2 and 4 have a normal distribution, which allows the use of standard statistical methods. In model 3, there is a deviation from normality, which requires special attention and, possibly, the use of alternative methods of data analysis or model adjustments.

The table shows that regression models work differently for different cities. The model works very well in Almaty, satisfactorily in Zhetysu, whereas in Astana and Shymkent the results are weak, which may indicate the need to improve the model or the existence of factors that are not taken into account in the current form of the model.

The regression model for the city of Almaty shows a very high value of $R^2 = 0.997$, which means that almost 99.7% of the changes in the dependent variable can be explained by the independent variables of the model. This indicates a high degree of accuracy of the forecast in Almaty. In Astana, $R^2 = 0.0897$, and in Shymkent, $R^2 = 0.0833$, which indicates a very low degree of explanation of the dependent variable by the independent variables of the model. These values indicate that the models for these cities do a poor job of explaining market trends based on available data. In Zhetysu, the value of $R^2 = 0.714$, which indicates a fairly good level of explanation (about 71%) of changes in the dependent variable. The model here is much better than in Astana and Shymkent, but still inferior to the model for Almaty.

Thus, it can be concluded that regional differences in advertising costs and the market in Kazakhstan require an individual approach for each city, especially for Astana and Shymkent, where the model does not provide sufficiently accurate predictions.

In Figure 2, there are four charts showing forecast for advertising cost between 2023 - 2026. The results showed up-ward trend for all indicators, indicating a consistent increase in marketing investments across these cities. The x-axis on all graphs represents the years from 2023 to 2026, and the y-axis represents advertising costs, measured in million Tenge. The use of regression analysis here helps to predict future advertising expenditures based on historical data.

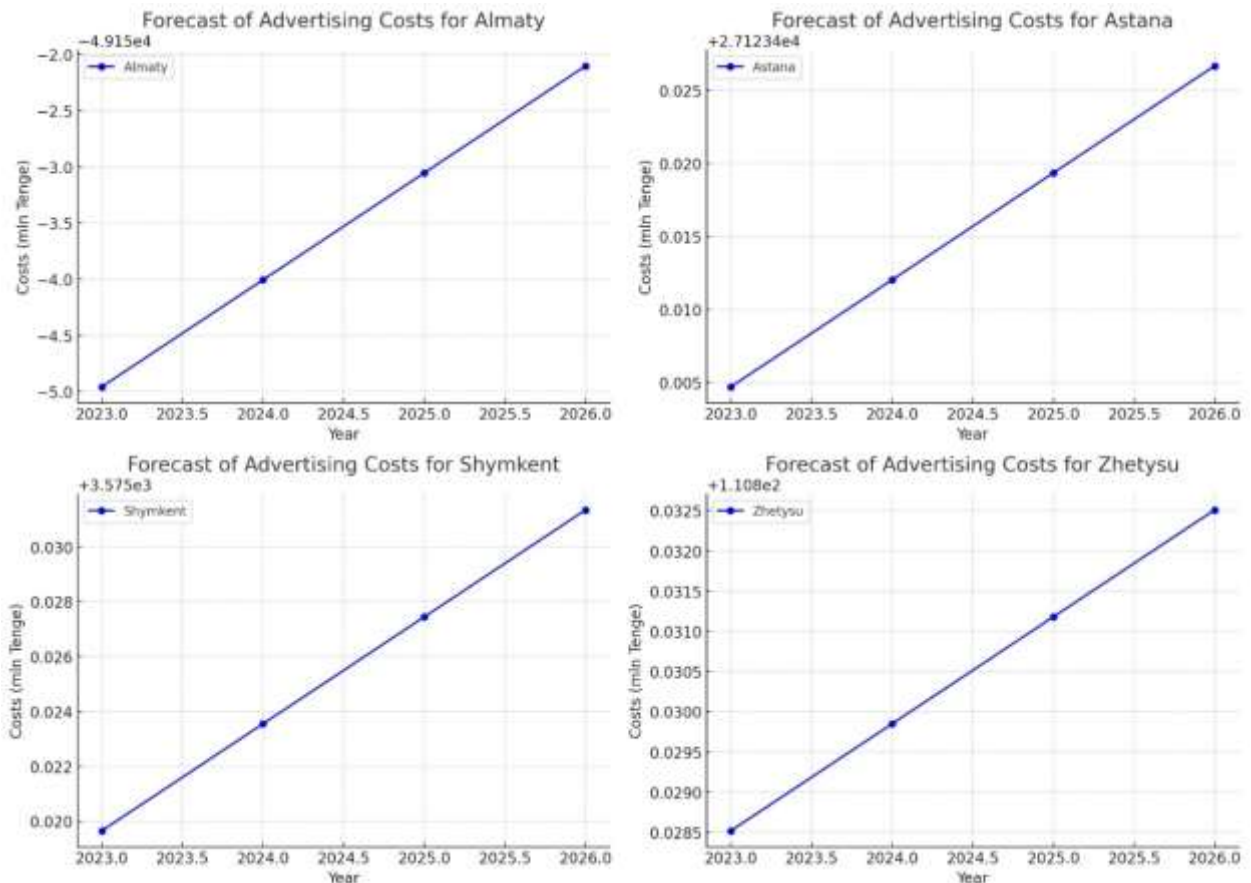

Figure 2. Forecast trend

These projections can help businesses and marketers allocate their resources effectively in Kazakhstan’s key urban markets, where consumer reach and advertising impact are crucial for success.

Almaty. In the top-left chart, the forecasted advertising costs for Almaty show a significant increase from -5 million Tenge in 2023 to around -2 million Tenge by 2026. Despite the upward trend, the values are negative, which is unusual for an expenditure forecast.

1.Potential Explanation. Negative values might indicate underreporting or constraints in the advertising market in Almaty, or it could suggest some form of subsidized spending or

discounts in previous years. Alternatively, this could be a reflection of more systemic issues such as fluctuations in market dynamics, or special government or municipal policies reducing actual marketing costs through incentives for certain industries. Further research or clarification is needed to fully explain this anomaly.

2. Growth Rate. The slope of the line indicates steady growth, with costs increasing by approximately 3 million Tenge over the three-year span. The increase suggests that businesses are expected to invest more in advertising as the market in Almaty matures or as new opportunities emerge.

3. Importance of Almaty. As the largest city and economic hub of Kazakhstan, the rising advertising costs in Almaty could also reflect the competitive nature of the market. Companies may need to spend more to reach a broader audience in this major city.

Astana. In the top-right chart, Astana's advertising costs also exhibit a steady increase, starting from around 0.005 million Tenge in 2023 and reaching approximately 0.025 million Tenge by 2026.

1. Steady Growth. Unlike Almaty, Astana's advertising costs are positive, and the slope of the line is less steep compared to Almaty, indicating more gradual growth.

2. Significance of Astana. Astana, being the capital of Kazakhstan, holds political and administrative importance. The increasing advertising expenditure here is likely a reflection of the city's growth as a political and commercial center. More businesses may be focusing their efforts on reaching governmental or corporate clients located in the capital.

3. Comparison with Almaty. While Astana's total advertising costs appear to be lower than those of Almaty, the capital is catching up. The lower starting point may suggest that Astana's market is still developing, with room for future growth in advertising investments as the city attracts more businesses.

Shymkent. Shymkent's forecast, shown in the bottom-left chart, begins with an advertising cost of approximately 0.02 million Tenge in 2023, rising to 0.03 million Tenge by 2026.

1. Smaller City, Gradual Growth: Shymkent's increase is slower compared to Almaty and Astana. This could be attributed to its smaller population and less competitive advertising environment. However, the steady increase in costs suggests that there is ongoing economic development in the city, leading to a corresponding rise in advertising expenditures.

2. Focus on Regional Growth. Shymkent is one of Kazakhstan's largest cities, though it is smaller compared to Almaty and Astana. Its advertising market may still be developing, and businesses might see increasing opportunities as the local economy grows.

3.Comparison with Other Cities. While the advertising costs in Shymkent are lower than in Almaty and Astana, they follow a similar upward trend, indicating growth in the city's advertising sector.

Zhetysu. The bottom-right chart forecasts the advertising costs for Zhetysu, starting at about 0.0285 million Tenge in 2023 and rising to about 0.032 million Tenge by 2026.

1.Subtle Growth. Zhetysu's advertising costs show the least amount of growth compared to the other cities, with only a slight increase of around 0.004 million Tenge over three years. This suggests that while the city's advertising market is growing, it is doing so at a slower rate.

2.Regional Considerations. Zhetysu, a smaller region, may not have the same level of market activity or competition as the larger cities, which could explain the slower growth in advertising costs. Businesses in Zhetysu may not need to invest as heavily in advertising to reach their target audience compared to more urbanized areas.

3.Comparison to National Trends. While the growth is more modest than in Almaty or Astana, it is still positive, indicating that even smaller regions are experiencing an increase in advertising expenditures as part of a nationwide trend.

National-Level Trends and Market Assessment. When assessing advertising expenditures and market trends in Kazakhstan on a national level, several key factors could be influencing these upward trends:

1.Economic Growth. Kazakhstan's economy has been growing steadily, particularly in urban centers like Almaty, Astana, and Shymkent. As businesses expand, they are likely to invest more in advertising to capture a share of the growing consumer base.

2.Digitalization. The rise of digital marketing and online platforms may also be driving an increase in advertising expenditures. Companies are increasingly shifting to digital media to reach consumers, which could explain the growing investments.

3.Population Growth and Urbanization. As the population of Kazakhstan's cities grows, businesses are likely to spend more on advertising to reach a larger and more diverse audience. Urbanization in cities like Shymkent and Zhetysu may lead to an increased demand for products and services, driving up advertising costs.

4.Government Policies and Incentives. In some cases, government policies may influence advertising expenditures. For example, in rapidly developing cities like Almaty and Astana, the government might be offering incentives for businesses to invest in advertising, contributing to the observed growth.

The forecast diagrams provide a clear picture of the projected increase in advertising costs across four key cities in Kazakhstan. While Almaty and Astana show more significant increases, reflecting their status as major economic hubs, Shymkent and Zhetysu also demonstrate steady growth. This indicates that advertising expenditures are rising nationwide, driven by factors such as economic growth, urbanization, and digitalization. For businesses operating in Kazakhstan, these forecasts highlight the importance of planning their advertising budgets to account for rising costs, particularly in competitive markets like Almaty and Astana. In smaller regions like Shymkent and Zhetysu, businesses may still find opportunities for growth, albeit with a more modest increase in expenditures.

Conclusion

This study assessed the relationship between advertising spending in various cities of Kazakhstan and at the national level from 2018 to 2023. Utilizing correlation and regression analytics, the research aimed to identify key relationships and factors affecting advertising budgets.

The first hypothesis, which posited that advertising expenses in Almaty have a strong positive correlation with total advertising expenses in Kazakhstan, was confirmed. The analysis revealed a strong correlation between advertising costs in Almaty and national expenditures, indicating that investments in Almaty are heavily influenced by trends across the country.

Conversely, the second hypothesis regarding advertising expenses in Astana revealed an insignificant correlation, suggesting the absence of a cohesive advertising strategy that aligns with national trends. Similarly, the third hypothesis, which stated that there is no relationship between market research costs and advertising costs, was also not confirmed. Weak and statistically insignificant correlations across different regions indicate that companies often base their advertising decisions on intuitive approaches rather than prior market analysis.

Overall, the findings highlight that while advertising spending in Almaty aligns closely with national trends, the strategies in Astana and the relationship between advertising and market research expenditures warrant further investigation. These insights can help inform future marketing strategies and resource allocation within Kazakhstan's diverse economic landscape. Regression analysis showed that advertising costs at the country level significantly affect the costs in Zhetysu, while the impact on Astana and Shymkent was minimal and insignificant. These results highlight the importance of taking into account regional characteristics in shaping advertising spending strategies in Kazakhstan. The study demonstrates that companies must

adapt their approaches to advertising depending on the economic conditions and market specifics in each specific region.

REFERENCES

- Bekmurzayeva, Z. A., & Uruzbayeva, N. A. (2024). Features of the regional tourism product promotion of Mangystau region in the context of the “Experience Economy” development. *Bulletin of the Karaganda university Economy series*, 11529(3), 37-45. <https://doi.org/10.31489/2024ec3/37-45>
- Kshetri, N. (2017). The evolution of the internet of things industry and market in China: An interplay of institutions, demands and supply. *Telecommunications Policy*, 41(1), 49-67. <https://doi.org/10.1016/j.telpol.2016.11.002>
- Sarstedt, M., Mooi, E., Sarstedt, M., & Mooi, E. (2019). Regression analysis. A concise guide to market research: The process, data, and methods using IBM SPSS Statistics, 209-256.
- Kireyeva, A., Kangalakova, D., Kredina, A., Satpayeva, Z., & Urdabayev, M. (2021). Managing research and development process in conditions of economic growth of Kazakhstan: Methods and analysis. *Problems and Perspectives in Management*, 19(3), 185-196. [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.19\(3\).2021.16](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.19(3).2021.16)
- Abuova, A., Assanbayev, M., Basmurzin, T., Kilybayev, T. B., & Assanbayeva, A. (2024). A COMPARATIVE ANALYSIS OF MARKETING RESEARCH IN UNIVERSITY WEBSITES: INSIGHTS FROM KAZAKHSTAN. *Economic Studies*, 33(2). (Thesis)
- Şeker, S. (2019). How Effective Are The Advertising Expenses Made In The Worst Performing Year? A Worldwide Analysis. (Thesis)
- Yang, J., Xiao, X., Zhang, X., Wen, B., Zhang, Y., Guan, J., & Li, L. (2020, June). Optimization analysis of online marketing strategy based on the regression prediction model. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 526(1), 012187. *IOP Publishing*. <https://doi.org/10.1088/1755-1315/526/1/012187>
- Laiho, N. A. (2024). Adapting to Change: Dynamic Capabilities of K-Auto in the Transition from ICEVs to EVs in Finland. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2024060748068>
- Zhang, X., Wada, T., Fujiwara, K., & Kano, M. (2020). Regression and independence based variable importance measure. *Computers & Chemical Engineering*, 135, 106757. <https://doi.org/10.1016/j.compchemeng.2020.106757>
- Zhou, Y., Ahmad, Z., Alsuhabi, H., Yusuf, M., Alkhairy, I., & Sharawy, A. M. (2021). Impact of YouTube Advertising on Sales with Regression Analysis and Statistical Modeling: Usefulness of Online Media in Business. *Computational Intelligence and Neuroscience*, 2021(1), 9863155. <https://doi.org/10.1155/2021/9863155>

Issued: 06.02.2025
ISBN: 978-625-378-173-6

